ลงฺกาทีเป โมคฺคลฺลานาจริเยน วิรจิตา

**อภิธานปฺปทีปิกา**

ตถา

วิชยปุรนามเก ปี้นยะนคเร

สิริมหาจตุรงฺคพเลน มหามจฺเจน

วิรจิตา

# อภิธานปฺปทีปิกาฏีกา

สฺยามรฏฺเฐ ชนสงฺคามวิหารวาสินา สิริสุทฺธิวํสตฺเถเรน

ปริวตฺติตา

พุทฺธวสฺเส ๒๕๒๗

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์

**พุทธศักราช ๒๕๖๓**

ลงฺกาทีเป โมคฺคลฺลานาจริเยน วิรจิตา

**อภิธานปฺปทีปิกา**

**ตถา**

**วิชยปุรนามเก ปิ้นยะนคเร**

**สิริมหาจตุรงฺคพเลน มหามจฺเจน**

**วิรจิตา**

# อภิธานปฺปทีปิกาฏีกา

**สฺยามรฏฺเจ ชนสงฺคามวิหารวาสินา สิริสุทฺธิวํสตฺเถเรน**

**ปริวตฺติตา**

**พุทฺธวสฺเส ๒๕๒๗**

**พุทธศักราช ๒๕๖๓**

# อภิธานปฺปทีปิกาฏีกา

รจนาโดย

**มหาอำมาตย์ จตุรังคพล**

ปริวรรต โดย

**พระศรีสุทธิพงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.)**


**พิมพ์ครั้งที่ ๑** : จัดพิมพ์โดย กองทุนเผยแผ่พุทธธรรม คณะ ๑๑ วัดชนะสงคราม
พ.ศ. ๒๕๒๗ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

ISBN : 978-616-300-631-8

**พิมพ์ครั้งที่ ๒** : ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๓ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

**จัดพิมพ์โดย** : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
วัดมหาสวัสดิ์นาคพุฒาราม เลขที่ ๑๐๘ ตำบลหอมเกร็ด อำเภอสามพราน
จังหวัดนครปฐม ๗๓๑๑๐ โทรศัพท์ : ๐๓๔-๒๙๙-๓๕๑
http://www.pali.mcu.ac.th/

เนื่องในโอกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร มหาวชิราลงกรณวรราชภักดี สิริกิจการิณีพีรยพัฒน รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ไปพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม) ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๓

**อุปถัมภ์พิมพ์** : ผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่ นิสิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
คณะศิษย์สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ โดยพระมหาธิติพงศ์ อุตฺตมปญฺโญ
คุณอมเรศ ศิลาอ่อน คุณประเสริฐ - คุณสุวรรณา เตชะวิบูลย์
พลโทนรวีร์ - คุณเสริมสุข ปัทมสถาน และคณะ

**พิมพ์ที่** : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์
๔๔/๑๓๒ ถนนกำนันแม้น ซอยกำนันแม้น ๓๖
แขวงบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพฯ ๑๐๑๕๐
โทร. ๐๒-๘๐๒-๐๓๗๙, ๐๘๑-๕๖๖-๒๕๔๐

# "อุปสมมหาเถร"
# อนุสฺสรณียสทฺทคนฺถารมฺภกถา

**เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์** (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) อดีตกรรมการมหาเถรสมาคม อดีตเจ้าคณะใหญ่หนกลาง อดีตเจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการาม วรวิหาร และอดีตรองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ได้นิพนธ์ทัศนะแนวความคิดเกี่ยวกับการศึกษาภาษาบาลี ปรากฏในคำนำคำปรารภ ผลงานคัมภีร์หลักภาษาบาลีที่ท่าน ปริวรรต แปล ตีพิมพ์เผยแผ่หลายวาระโอกาส ใจความตอนหนึ่งว่า

> การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี นับแต่โบราณมาบุรพาจารย์กำหนดคัมภีร์ (หนังสือ) ที่ใช้เป็นหลักสูตรการศึกษาเรียกว่า **"วงศ์ปริยัติ"** หมายถึงการศึกษาพระปริยัติไปตามลำดับวงศ์ของคัมภีร์ คัมภีร์ที่ท่านจัดเป็นหลักสูตรใช้ศึกษาแบบวงศ์ปริยัตินี้ แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มคัมภีร์ คือ
>
> **กลุ่มที่หนึ่ง**
>
> กลุ่มคัมภีร์หลักภาษาและหลักวรรณคดีบาลี กลุ่มนี้แบ่งออกเป็น ๔ คัมภีร์หลัก คือ
>
> **๑. วฺยากรณ** หรือ **ศัพทศาสตร์** คือ คัมภีร์ไวยากรณ์หลักภาษาบาลี เช่น คัมภีร์กัจจายนะ คัมภีร์โมคคัลลานะ คัมภีร์สัททนีติ และคัมภีร์บริวาร
>
> **๒. อภิธาน** หรือ **นิฆัณฑุศาสตร์** คือ คัมภีร์พจนานุกรมศัพท์บาลี เช่น คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา
>
> **๓. ฉนฺท** หรือ **ฉันทศาสตร์** คือ คัมภีร์ที่แสดงหลักการประพันธ์ฉันทลักษณ์ภาษาบาลี เช่น คัมภีร์วุตโตทัย
>
> **๔. อลงฺการ** หรือ **เกฏุภศาสตร์** คือ คัมภีร์แสดงถึงอรรถรสความไพเราะเพราะพริ้งของภาษาบาลี ทั้งชนิดร้อยแก้วและร้อยกรอง เช่น คัมภีร์สุโพธาลังการ

**กลุ่มที่สอง**

กลุ่มคัมภีร์บาลีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคัมภีร์บาลีอื่น ๆ

- พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์บันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธสาวก
- อรรถกถา เป็นคัมภีร์อธิบายขยายความพระไตรปิฎก
- ฎีกา, อนุฎีกา เป็นคัมภีร์อธิบายขยายความพระไตรปิฎก อรรถกถา

คัมภีร์กลุ่มที่หนึ่ง คือ คัมภีร์สัททาวิเสส แสดงหลักภาษาเป็นเสมือนหนึ่งกุญแจดอกสำคัญที่จะไขความของคัมภีร์กลุ่มที่สอง คือ กลุ่มคัมภีร์บาลีพระไตรปิฎก กุลบุตรผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าปรารถนาจะศึกษาพระไตรปิฎกจะต้องศึกษาคัมภีร์กลุ่มที่หนึ่งนี้ให้มีความรู้แตกฉานเชี่ยวชาญทั้ง ๔ คัมภีร์ จึงจะถือว่ามีความรู้ความสามารถเพียงพอที่จะไปศึกษากลุ่มคัมภีร์บาลีพระไตรปิฎก หากมิได้ศึกษาคัมภีร์กลุ่มที่หนึ่งให้เชี่ยวชาญแตกฉานแล้ว เมื่อไปศึกษาคัมภีร์กลุ่มที่สองจะเกิดความอึดอัดในการแปล ลังเลสงสัยในความหมาย ดังพระโมคคัลลานมหาเถระผู้ปรีชาเชี่ยวชาญหลักภาษาบาลี ได้แสดงไว้เป็นคาถาว่า

โย นิรุตฺตึ น สิกฺเขยฺย สิกฺขนฺโต ปิฏกตฺตยํ
ปเท ปเท วิกงฺเขยฺย วเน อนฺธคโช ยถา
*(โมคฺคลฺลานปญฺจิกา)*

ผู้ใด ไม่ศึกษาหลักภาษาให้แตกฉาน ผู้นั้น เมื่อไปศึกษาพระไตรปิฎก จะสงสัยทุก ๆ บท ดังช้างตาบอดเที่ยวไปในป่า ฉะนั้น

*นิรุตติบ่อขีดเขียน หวังเพียงเพียรเรียนพระไตร*
*ทุกทุกบทย่อมสงสัย ดุจช้างไพรไร้ดวงตา*

แนวคิดดังกล่าวนี้ เป็นแรงบันดาลใจให้เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ จัดตั้งสถาบันเพื่อการศึกษาภาษาบาลีแบบ **“วงศ์ปริยัติ”** ผสมผสานให้กลมกลืนเข้ากับการศึกษาภาษาบาลี

ของคณะสงฆ์ ใช้หนังสือมูลน้อยอาศัยมูลใหญ่ เป็นตำราเรียนสำหรับผู้เริ่มต้น โดยใช้ชื่อว่า **"สถาบันบาฬีศึกษาพุทธโฆส"** เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ ที่วัดมหาสวัสดิ์นาคพุฒาราม ตำบลหอมเกร็ด อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม โดยท่านเจ้าคุณพระสีลาจารพิพัฒน์ (แจ่ม ธุวาโภ) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร ผู้นำในการสร้างวัดมหาสวัสดิ์ ให้การสนับสนุนอนุญาตให้ใช้พื้นที่ส่วนหนึ่งของวัดสร้างสถาบันบาฬีศึกษาพุทธโฆส โดยมีสำนักงานบริหารชั่วคราวที่ คณะ ๑๑ วัดชนะสงคราม บางลำภู กรุงเทพมหานคร

สถาบันบาฬีศึกษาพุทธโฆส ได้จัดทำและพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนบาลีแบบวงศ์ปริยัติ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ (ชื่อในขณะนั้น) ได้รับเข้าเป็นหน่วยงานหนึ่งมีฐานะเทียบเท่า "กอง" สังกัดสำนักงานอธิการบดี เมื่อปี ๒๕๓๕ และได้รับการยกสถานภาพขึ้นเป็นวิทยาเขตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๗ นับเป็นวิทยาเขตเดียวของมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่จัดการเรียนการสอนเฉพาะด้านตามปณิธานของผู้ก่อตั้ง จนปัจจุบันได้จัดทำและพัฒนาหลักสูตรเฉพาะของวิทยาเขต คือหลักสูตรสาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ และวิปัสสนาภาวนาพร้อมทั้งเปิดการเรียนการสอนหลักสูตรของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คือสาขาวิชาพระพุทธศาสนา และสาขาพระไตรปิฎกศึกษา ทุกสาขาวิชาเปิดการเรียนการสอนตั้งแต่ชั้นปริญญาตรี จนถึงชั้นปริญญาเอก

เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ ได้แสดงเจตนาปณิธานสำคัญในการสร้างสถาบันแห่งนี้ เพื่อการศึกษาและการสร้างศาสนทายาทพระศาสนา ดังความตอนหนึ่ง ในหนังสือ "ประวัติความเป็นมาของวิทยาเขต" ว่า

> *วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ได้ดำเนินการจัดการศึกษาในส่วนนี้ มุ่งหวังที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในส่วนของพระปริยัติและปฏิบัติ เพื่อสร้างศาสนทายาทผู้ทรงภูมิธรรมทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติไว้สืบสานอายุพระพุทธศาสนา สามารถสอนธรรมนำปฏิบัติแก่พุทธศาสนิกชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเมื่อดำเนินการตามหลักสูตรและโครงการที่วางไว้ การศึกษาพระปริยัติธรรมตามแบบวงศ์ปริยัติ จะได้รับการฟื้นฟูกลับคืนมาสู่วงการศึกษาภาษาบาลีอีกครั้งหนึ่ง*

*พระภิกษุและสามเณรจะให้ความสนใจต่อการศึกษากลุ่มคัมภีร์บาลีทั้งสองด้วยความกระหายใคร่รู้อย่างแท้จริง และในอนาคตอาจมีคัมภีร์บาลีใหม่ ๆ เกิดขึ้นในวงการพระพุทธศาสนาเหมือนอย่างในอดีต เช่น สมัยล้านนาไทย แต่สิ่งที่มองเห็นได้อย่างเด่นชัด ก็คือ พระพุทธศาสนาจะมีบุคลากรที่มีความรู้ ทรงศักยภาพสามารถสอนธรรมนำปฏิบัติแก่พุทธศาสนิกชน แผ่กระจายจาริกไปทำหน้าที่พระธรรมทูตเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งใกล้ไกล ทั้งภายในและภายนอกประเทศ ท่านเหล่านั้นจะเป็นผู้มีอุดมคติอุดมการณ์ทำงานรับใช้พระพุทธศาสนาและงานการคณะสงฆ์ โดยไม่ห่วงกังวลถึงลาภสักการะ ชื่อเสียง ยศศักดิ์และบริวาร ด้วยจิตและวิญญาณของพุทธสาวกที่แท้จริง ขอให้การศึกษาพระปริยัติธรรมแบบวงศ์ปริยัตินี้จงแผ่กระจายไปทั่วแผ่นดินไทยอีกครั้งหนึ่งเถิด.*

ในการจัดตั้งสถาบันเพื่อจัดการเรียนการสอนบาลี ตามความคิดอุดมการณ์และปณิธานอันตั้งมั่นไว้ดีแล้ว เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ ได้สร้างผลงานคัมภีร์หลักภาษาบาลีเพื่อเป็นคู่มือการศึกษาของพระภิกษุสามเณรนักศึกษาในสถาบัน ตั้งแต่ต้นมา แบ่งเป็น ๓ ช่วง

ช่วงที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๒๗ - ๒๕๓๕ งานคัมภีร์บาลี ปริวรรต แปล เรียบเรียง มี ๑๒ เรื่อง คือ อภิธานปฺปทีปิกาฎีกา, ธาตวัตถสังคหปาฐนิสสยะ, พระคัมภีร์บาลีกจฺจายนมูล, กัจจายนมูลแปล, ปทรูปสิทธิแปลโดยพยัญชนะ, กัจจายนะขั้นพื้นฐาน, กจฺจายนสงฺเขป, และ ปทานุกรมพระไตรปิฎก จัดพิมพ์เผยแผ่ได้ ๓ เล่ม รวมผลงานของบุคคลอื่น ๆ อีก จำนวน ๔ เล่ม คือ มูลน้อยอาศัยมูลใหญ่ (ผลงานสมเด็จพระวันรัต ฑิต อุทยมหาเถร) ปทรูปสิทธิแปล (ผลงานพระมหาสมใจ ปญฺญาทีโป) ปทรูปสิทธิเบื้องต้น และกัจจายนะเบื้องต้น (ผลงานพระมหาเวทย์ วรญฺญู)

ช่วงที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๔๑ - ๒๕๕๓ งานโครงการปริวรรต แปล และจัดพิมพ์คัมภีร์สัททาวิเสส จัดทำสำเร็จและพิมพ์เผยแพร่แล้ว ๓๒ คัมภีร์ เช่น กจฺจายนสุตฺตตฺถ, กจฺจายนตฺถทีปนี, กจฺจายนสุตฺตนิเทส, กจฺจายนวณฺณนา, ปทรูปสิทธิมัญชรี, สุโพธาลังการมัญชรี, วุตโตทัยมัญชรี, กัจจายนสารมัญชรี, วากยสังสยวิโสธนี, ปทวิจาร, ปทวิจารทีปนี, คันถาภรณมัญชรี, สัททัตถเภทจินตา, คันถาภรณะฯลฯ เป็นผลงานจัดทำโดย พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร และคณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

ช่วงที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๕๔ - ๒๕๖๒ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ ได้ปรารภปี ๒๕๕๔ เป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ ๙) องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๗ รอบปีนักษัตร ๘๔ พระชันษา ประกอบกับช่วงเวลาดังกล่าวคณาจารย์และศิษย์บาฬีศึกษาพุทธโฆสมีความรู้เชี่ยวชาญหลักภาษาบาลี ได้ผลิตตำราคัมภีร์บาลีสัททาวิเสสมาตามลำดับแล้ว เห็นสมควรทบทวนโครงการจัดทำปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี - ไทย (ที่ท่านจัดทำในช่วงที่ ๑) เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติฉลองพระชนมายุครบ ๘๔ พรรษา พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร โดยเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น **“โครงการจัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔”** ดำเนินการวิจัย พิมพ์เผยแพร่ตั้งแต่ปี ๒๕๕๖ เป็นต้นมา จำนวน ๕ เล่ม

ในวาระโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรด ฯ ให้ สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร มหาวชิราลงกรณวรราชภักดี สิริกิจการิณีพีรยพัฒน รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ไปพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม) ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๓ ในวาระนี้ ผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เห็นสมควรให้จัดพิมพ์คัมภีร์หลักภาษาบาลี ผลงานปริวรรต แปล เรียบเรียงของเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ จำนวน ๗ เล่ม คือ

**๑. อภิธานปฺปทีปิกาฏีกา** ว่าด้วยพจนานุกรมศัพท์บาลี ผลงานของมหาอำมาตย์จตุรังคพล นับเป็นหนึ่งในวรรณกรรมบาลีที่นิยมยกย่องอย่างแพร่หลายต่อการนำมาอ้างอิงในการรจนาคัมภีร์อื่น ๆ เช่น มังคลัตถทีปนี จักรวาลทีปนี เวสสันตรทีปนี สังขยาปกาสกฏีกา พระสิริมังคลาจารย์ ผู้รจนา ได้อ้างถึงคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฏีกาไว้หลายแห่ง พระศรีสุทธิพงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ปริวรรตจากบาลีอักษรพม่าเป็นบาลีอักษรไทย พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗

**๒. กัจจายนะขั้นพื้นฐาน** ว่าด้วยคำแปลสูตร (กฎเกณฑ์) วุตติ (คำอธิบายสูตร) อุทาหรณ์ (ตัวอย่างประกอบ) เป็นวรรณกรรมบาลีอักษรพม่า อธิบายเนื้อหาด้วยภาษาพม่า พร้อมทั้งบอกวิธีทำตัวรูปและแบบฝึกหัด อธิบายสั้น กระชับ เพื่อเป็นพื้นฐานในการเรียนคัมภีร์บาลีกัจจายนะ ผลงานของพระอาจารย์ชนกาภิวังสะ พระศรีสุทธิพงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) และคณะ แปล เรียบเรียง พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑

**๓. กจฺจายนสงฺเขป** ว่าด้วยสูตร (กฎเกณฑ์) วุตติ (คำอธิบายสูตร) อุทาหรณ์ (ตัวอย่างประกอบ) ไวยากรณ์บาลีอย่างย่อ ตามลำดับสูตรใน กจฺจายนพฺยากรณ เป็นวรรณกรรมบาลีอักษรพม่า ไม่ปรากฏนามผู้รจนา พระศรีสุทธิพงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ได้รับต้นฉบับจากพระครูธรรมธรสุมนต์ ผู้อำนวยการอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ชื่อในขณะนั้น) ปริวรรตเป็นบาลีอักษรไทย พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑

**๔. ธาตวัตถสังคหปาฐนิสสยะ** ว่าด้วยอรรถของธาตุในภาษาบาลี เป็นวรรณกรรมผลงานของพระวิสุทธาจารมหาเถร รวบรวมอรรถของธาตุจาก ๓ คัมภีร์หลัก คือ ธาตุปปาฐะ ธาตุมัญชูสา และสัททนีติ ธาตุมาลา จัดเป็นหมวดหมู่ใหม่ ไม่ย่อเกินไป ไม่พิสดารเกินไป เรียงลำดับตามตัวอักษร ประพันธ์ผูกขึ้นเป็นคาถาร้อยกรองทั้งหมด พระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) และคณะ แปล เรียบเรียง พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕

**๕. บาลีกจฺจายนมูล** ว่าด้วยสูตร (กฎเกณฑ์) วุตติ (คำอธิบายสูตร) อุทาหรณ์ (ตัวอย่างประกอบ) เป็นคัมภีร์ที่นำ กจฺจายนพฺยากรณํ ผลงานบาลีมหาไวยากรณ์ของพระอรหันต์มหากัจจายนะ มาจัดเนื้อหาเป็นเบื้องต้นมูลพื้นฐานใช้ประกอบการเรียนบาลีของพระสงฆ์ไทยในสมัยกรุงสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และ รัตนโกสินทร์ตอนต้น คัมภีร์บาลีกัจจายนมูล นี้ เป็นคัมภีร์บาลีโบราณของบุรพาจารย์ไทย ไม่ปรากฏนามผู้รจนา เรียกกันโดยทั่วไปว่า "บาลีมูลกัจจายน์" พระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระกับฉบับเก่าเทียบใบลาน พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕

**๖. กัจจายนมูล** ว่าด้วยคำแปลสูตร (กฎเกณฑ์) วุตติ (คำอธิบายสูตร) อุทาหรณ์ (ตัวอย่างประกอบ) พระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) แปลคัมภีร์นี้ไปพร้อมกับการตรวจชำระบาลีกัจจายนมูล พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕

**๗. ปทรูปสิทธิ** แปลโดยพยัญชนะ ว่าด้วยคำแปลคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ซึ่งเป็นผลงานรจนาโดยพระพุทธัปปิยเถระ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นคัมภีร์ที่นำสูตรกัจจายนไวยากรณ์มาเรียงลำดับใหม่ ประกอบรูปศัพท์ง่ายขึ้น มีคำสรุปสูตรอย่างเป็นระบบจัดไว้หมวดหมู่เดียวกัน

มีลำดับบทที่เรียกว่า ปทมาลา แสดงบทสำเร็จของนามศัพท์การันต์ต่าง ๆ พระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) แปลคัมภีร์นี้ ในรูปแบบโดยพยัญชนะทุกบทอักษร พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๖

คัมภีร์หลักภาษาบาลีทั้ง ๗ เล่มนี้ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ เป็นผู้ปริวรรต แปล เรียบเรียง พิมพ์ดีด ออกแบบปก และจัดหาทุนพิมพ์เผยแพร่ด้วยตัวเอง แม้บางเล่มจะอาศัยผู้เชี่ยวชาญภาษาพม่าช่วยปริวรรต แปล ท่านจะพิมพ์ดีด ตรวจ พิสูจน์อักษรด้วยตัวเองพร้อม ๆ กับสร้างสถาบันบาฬีศึกษาพุทธโฆส ตามความคิดอุดมการณ์ ผลิตผลงานหนังสือตำราเพื่อใช้เรียนใช้สอน ภายในสถาบัน ด้วยวัยอายุ ๔๗ ปี ขณะดำรงสมณศักดิ์พระราชาคณะชั้นสามัญที่ “พระศรีสุทธิพงศ์” ผลงานทั้งหมด เมื่อพิมพ์เผยแพร่ **ปรากฏชื่อในปกและคำนำ คำปรารภ ของหนังสือเท่านั้น ไม่มีประวัติภูมิหลังของท่านปรากฏในส่วนใด ๆ ของหนังสือ**

เพื่อรักษาสืบทอดเจตนาปณิธานเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ ในการจัดทำคัมภีร์บาลี ให้เป็นผลงานวรรณกรรมตำราเรียนบาลีสำหรับพระสงฆ์ไทย ในการจัดพิมพ์ใหม่ครั้งนี้ จึงให้คงตามรูปแบบเดิมของท่าน โดยไร้ประวัติท่าน ไร้ตัวตนบุคคลเราเขา ไร้สังกัดนิกาย ในหนังสือของท่าน ขอให้เป็นคัมภีร์เพื่อการเรียนศึกษาภาษาบาลี เป็นคัมภีร์ที่จะเล่าขานในอนาคตว่า “... คัมภีร์นี้พระสงฆ์ไทยรูปหนึ่ง ซึ่งมีประวัติไม่ปรากฏชัดเท่าใดนัก ได้ทำไว้ในพระพุทธศาสนา...” ตามเจตนาปณิธานของเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์

ขออนุโมทนาบุญท่านผู้อุปถัมภ์จัดพิมพ์ครั้งนี้ **อภิธานปฺปทีปิกาฏีกา** คณะศิษย์พระธัมมานันทมหาเถระ วัดท่ามะโอ โดยพระมหาธิติพงศ์ อุตฺตมปญฺโญ คุณอมเรศ ศิลาอ่อน และนิสิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม **กัจจายนะขั้นพื้นฐาน** คณะสงฆ์สหภูมิอยุธยา **ธาตวัตถสังคหปาฐนิสสยะ** พระธรรมรัตนดิลก คณะสงฆ์วัดอรุณราชวราราม **บาลีกัจจายนมูล และ กัจจายนมูลแปล** มูลนิธิสิริวัฒนภักดี และบริษัท ไทยเบฟเวอเรจ จำกัด (มหาชน) โดย คุณเจริญ คุณหญิงวรรณา สิริวัฒนภักดี และครอบครัว **กจฺจายนสงฺเขป** ครอบครัวเหตระกูล และ บริษัท ฏีม แอ็ด คอร์ปอเรชั่น จำกัด **ปทรูปสิทธิ แปลโดยพยัญชนะ** พลโทนรวีร์ คุณเสริมสุข ปัทมสถาน คุณประเสริฐ คุณสุวรรณา เตชะวิบูลย์ ท่านที่เอ่ยนามมานี้ได้อุปถัมภ์การจัดพิมพ์เพื่อมอบเป็นธรรมทานในงานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพท่านเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ในวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๓ เป็นคัมภีร์บาลีชุด **“อุปสมมหาเถรอนุสฺสรณียสทฺทคนฺถา”**

ด้วยคุณเป็นอเนกประการ ที่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ มีต่อวงการศึกษาบาลีพระพุทธศาสนา บำเพ็ญกิจน้อยใหญ่ทั้งที่เป็นอัตตประโยชน์ ปรหิตประโยชน์ต่อสังคมสงฆ์ ประเทศชาติ สถาบันพระมหากษัตริย์ และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ด้วยพลานุภาพแห่งธรรมทานนี้ จงสัมฤทธิ์ประสิทธิ์ศุภผลเพิ่มพูนบารมีธรรมยิ่งขึ้นไปในสัมปรายภพแด่เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร) สมดังเจตนาปรารภทุกประการ เทอญ ฯ

(พระพรหมบัณฑิต)
เจ้าคณะใหญ่หนกลาง (รก.)
กรรมการมหาเถรสมาคม

# คำอนุโมทนา

พระศรีสุทธิพงศ์ วัดชนะสงคราม ได้แจ้งแก่ข้าพเจ้าว่า ตัวท่านได้ดำเนินการปริวรรตคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา จากฉบับของพม่ามาเป็นอักษรไทยสำเร็จเรียบร้อยแล้ว บัดนี้ จะจัดการตีพิมพ์เป็นรูปเล่มเพื่อเผยแพร่ ดังนั้น จึงมีความประสงค์จะขอคำนำหนังสือเรื่องนี้จากข้าพเจ้า ครั้นเมื่อข้าพเจ้าได้อ่านคำปรารภของพระศรีสุทธิพงศ์เกี่ยวกับเรื่องนี้แล้ว จึงเปลี่ยนใจจากการเขียนคำนำมาเป็นคำอนุโมทนา

อันว่าพระพุทธวจนะ ซึ่งพระคันถรจนาจารย์ได้จารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรในลังกาทวีป โดยยึดเอาแบบฉบับที่ท่านพระสังคีติกาจารย์ กระทำไว้ครั้งปฐมสังคายนาเป็นหลัก รวมเรียกว่าพระไตรปิฎกนั้น เป็นภาษาบาลีมิใช่ภาษาไทย เนื่องจากเหตุนี้ คัมภีร์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในภายหลัง อันเป็นขั้นเป็นตอน ตั้งต้นแต่คัมภีร์อรรถกถาลงไป ล้วนมีจุดมุ่งเพื่อชี้ความหมายหรืออธิบายความในตัวพระไตรปิฎก ให้กระจ่างแจ้งให้กว้างขวาง หรือให้เห็นความลุ่มลึกยิ่งขึ้น ทั้งในทางหลักภาษา ทั้งในทางวรรณคดี ต้องนับว่าคัมภีร์ดังกล่าวนั้นเป็นคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ไพศาล แก่ผู้ใคร่ในการศึกษาภาษาบาลี เมื่อผู้ใคร่การศึกษาเห็นว่าตนมีความรู้ภาษาบาลีในคัมภีร์นั้น ๆ แล้ว จะได้ถ่ายเทเนื้อความในภาษาบาลีมาเป็นภาษาของตน แล้วชี้แจงแนะนำสั่งสอนผู้อื่นต่อไป เป็นการสืบต่ออายุพระศาสนา

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา เป็นกุญแจดอกเล็ก ๆ ดอกหนึ่ง ซึ่งเป็นอุปกรณ์ช่วยชี้ความหมายหรืออธิบายความของภาษาบาลี ทั้งในส่วนหลักภาษา ทั้งในส่วนวรรณคดี ความสำเร็จโดยบริบูรณ์ของคัมภีร์นี้ ในทางถ่ายออกมาเป็นภาษาไทย ต้องยอมรับว่า เกิดจากกุศลจิตแรงกล้าของพระศรีสุทธิพงศ์โดยแท้ เพื่อให้เกิดเป็นคุณประโยชน์แก่การศึกษาภาษาบาลี และให้มีฉบับภาษาไทยขึ้นในเมืองไทย นอกจากนี้แล้ว ความสำเร็จของต้นฉบับภาษาไทยยังได้รับความอุปถัมภ์เป็นอย่างดีจากผู้อื่น ในการจัดต้นฉบับภาษาไทย เมื่อล่วงด่านนี้ไปได้แล้ว ยังมีด่านที่สำคัญที่สุดข้างหน้าอีกด่านหนึ่ง ซึ่งมีความสำคัญมิใช่น้อยเลย นั่นคือ ทุนการ

พิมพ์ซึ่งจะต้องใช้จ่ายเป็นเรือนแสนบาท น่าจะติดด่านนี้จริง ๆ แต่ก็ไม่ติด เหมือนแรงบุญบันดาลที่จะได้ตีพิมพ์เรื่องนี้ออกเผยแพร่ ท่านเจ้าคุณพระธรรมธีรราชมหามุนี ได้ทราบและเป็นผู้ให้ความอุปถัมภ์โดยมอบเงินดอกผลจากมูลนิธิหลวงพ่อวัดปากน้ำเพื่อเป็นทุนในการจัดพิมพ์ แม้จะมีจำนวนมิใช่น้อย ท่านก็สู้ไม่ย่อท้อถอยแต่ประการใด หาได้ยากอยู่ ข้าพเจ้าเชื่อว่า พระศรีสุทธิพงศ์มีกุศลจิตในเรื่องถ่ายภาษาพม่ามาเป็นภาษาไทยอย่างแรงกล้า เป็นพลวเหตุที่จูงให้เกิดความร่วมกายร่วมใจและร่วมทุนทรัพย์ คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาฉบับภาษาไทยจึงเกิดขึ้นในเมืองไทย เป็นเกียรติประวัติที่ตกทอดอยู่ในสังเวียนวรรณกรรม

ในขณะที่ข้าพเจ้าเขียนคำอนุโมทนา บังเอิญระลึกถึงบทกวีประเภทร้อยกรองบทหนึ่ง ของ นาวาอากาศเอก (พิเศษ) แย้ม ประพัฒน์ทอง โดยท่านนำความในภาษาบาลีมาถ่ายทอดเป็นภาษาไทย ประเภทร้อยกรอง บทร้อยกรองนั้นมีดังนี้ ว่า

**เกิดเป็นคนควรหวังอย่ายั้งหยุด**
**ใจจ่อจุดแน่แน่วในแนวหมาย**
**หวังไว้เถิดหวังยั่งยืนอย่าคืนคลาย**
**ปราชญ์ทั้งหลายสมหวังเพราะตั้งใจ**

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาสาธุการเป็นอย่างยิ่ง ในกุศลฉันทอย่างน่าสรรเสริญของพระศรีสุทธิพงศ์ ผู้ตั้งใจจัดทำเรื่องนี้ และขออนุโมทนาต่อท่านเจ้าคุณพระธรรมธีรราชมหามุนี ผู้มีสายตายาว (ทีฆทัสสี) มองเหตุคุณประโยชน์อันจะเกิดจากคัมภีร์ฉบับนี้ เหนือกว่าทุนทรัพย์ที่จะต้องจ่ายลงไปและขออนุโมทนาต่อทุกท่านผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในกรณียกิจต่าง ๆ เนื่องในการสร้างต้นฉบับเป็นภาษาไทย และข้าพเจ้ามีความดีใจเป็นพิเศษในการที่ได้เห็นคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาฉบับภาษาพม่า มาเป็นฉบับภาษาไทยในเมืองไทย ด้วยความร่วมมือของหลายฝ่ายดังกล่าวแล้ว.

**(สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์)**

**วัดสามพระยา กรุงเทพมหานคร**
๑๙ สิงหาคม ๒๕๒๗

# อนุโมทนากถา

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา นับเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์สัททาวิเสส เป็นนิรุตติศาสตร์แห่งภาษาบาลี ทราบว่าต้นฉบับเดิมเป็นอักษรพม่าและทั้งยังไม่ปรากฏว่าเคยถูกจัดพิมพ์ในรูปของอักษรไทยมาก่อน พระศรีสุทธิพงศ์ วัดชนะสง-คราม มีฉันทะและความอุตสาหะ ปริวรรตมาเป็นอักษรไทย และจัดพิมพ์เผยแพร่โดยเงินดอกผลมูลนิธิหลวงพ่อวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร

การมีตำราเกี่ยวกับหลักความรู้ในทางภาษาบาลี ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญของกุลบุตรผู้ใคร่ต่อการศึกษาบาลี เพื่อใช้เป็นอุปกรณ์ประกอบการศึกษาค้นคว้าและอ้างอิง ฉะนั้น คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกานี้จึงจัดเป็นตำราทางอักษรไทยขึ้นอีกเล่มหนึ่ง เพื่อให้นักศึกษาบาลีได้ค้นคว้าและได้ความรู้ที่ถูกต้องเพิ่มขึ้น ข้าพเจ้าหวังว่าคัมภีร์นี้คงจะอำนวยประโยชน์แก่กุลบุตรผู้ใคร่ต่อการศึกษาภาษาบาลีเป็นอย่างดียิ่ง จึงขออนุโมทนาต่อพระศรีสุทธิพงศ์ ผู้จัดทำการปริวรรตคัมภีร์นี้มาเป็นอักษรไทยจนสำเร็จสมตามเจตนา และขออนุโมทนาแก่มูลนิธิหลวงพ่อวัดปากน้ำ ภาษีเจริญที่เป็นกำลังสำคัญให้คัมภีร์นี้ออกมาสู่สายตานักศึกษาบาลีไทยได้

ขออำนาจกุศลอันเกิดจากการที่พระศรีสุทธิพงศ์และมูลนิธิหลวงพ่อวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ ได้ปริวรรตคัมภีร์นี้และจัดพิมพ์เผยแพร่ เพื่อส่งเสริมการศึกษาภาษาบาลี จงเป็นปัจจัยสนับสนุนให้พระศรีสุทธิพงศ์และมูลนิธิหลวงพ่อวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ มีความสุขความเจริญ มีความมั่นคง เพิ่มพูนงอกงามไพบูลย์ในพระพุทธศาสนาโดยยิ่งเทอญ.

(พระธรรมปิฎก)

๒๕ สิงหาคม ๒๕๒๗

วัดชนะสงคราม กรุงเทพมหานคร

# อุปถัมภนกถา

พระศรีสุทธิพงศ์ วัดชนะสงคราม ได้มาเรียนปรึกษากับข้าพเจ้าว่าได้ทำการปริวรรตคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาจากอักษรบาลีพม่ามาเป็นอักษรบาลีไทย แต่ยังขาดปัจจัยที่จะนำมาเป็นทุนในการจัดพิมพ์เผยแพร่ ข้าพเจ้าพิจารณาแล้วเห็นว่า คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกานี้เป็นคัมภีร์ที่มีคุณค่าและมีประโยชน์ต่อกุลบุตรผู้ใคร่ต่อการศึกษาภาษาบาลีเพื่อใช้เป็นอุปกรณ์ประกอบการศึกษาค้นคว้าและอ้างอิง และทางวัดปากน้ำมีมูลนิธิของสำนักเรียนเพื่อส่งเสริมสนับสนุนในการจัดพิมพ์หนังสือประเภทหลักธรรม และวิชาการเพื่อเผยแพร่เป็นวิทยาทานอยู่ จึงขอรับอุปถัมภ์ในการจัดพิมพ์คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกานี้ในนามของสำนักเรียนวัดปากน้ำตามประสงค์

อนึ่ง เนื่องในวโรกาสที่ทางคณะสงฆ์และคณะศิษยานุศิษย์จัดงานสมโภชนมายุครบรอบ ๑๐๐ ปี ของอดีตพระเดชพระคุณหลวงพ่อพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อวัดปากน้ำ) ณ วันที่ ๒๓ – ๒๔ – ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๒๗ ข้าพเจ้าในนามมูลนิธิหลวงพ่อวัดปากน้ำและคณะศิษยานุศิษย์ขอน้อมอุทิศกุศลวิทยาทานส่วนนี้บูชาดวงวิญญาณของพระเดชพระคุณหลวงพ่อพระมงคลเทพมุนี ขอกุศลส่วนนี้จงเป็นพลวปัจจัยให้สำเร็จประโยชน์สุขแด่พระเดชพระคุณหลวงพ่อตามสมควรแก่คติวิสัยจงทุกประการ

ขออนุโมทนาต่อพระศรีสุทธิพงศ์ที่มีอุตสาหะวิริยะจัดทำการปริวรรตคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาจนสำเร็จเป็นตำราทางอักษรไทยอีกเล่มหนึ่ง ขออำนาจกุศลส่วนนี้จงเป็นปัจจัยส่งเสริมให้พระศรีสุทธิพงศ์ประสบความสุข มีความมั่นคงเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระพุทธศาสนายิ่ง ๆ เทอญ.

(พระธรรมธีรราชมหามุนี)

๒๕ สิงหาคม ๒๕๒๗

วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ

# คำปรารภ

ในจำนวนคัมภีร์ฝ่ายภาษาบาลีอันท่านบูรพาจารย์ได้รจนาไว้เพื่ออธิบายศัพท์และข้อความในพระไตรปิฎก หากจะนับเป็นชั้น ๆ ก็จะได้ดังนี้

- คัมภีร์อรรถกถา
- คัมภีร์ฎีกา
- คัมภีร์อนุฎีกา
- คัมภีร์คัณฐี
- คัมภีร์โยชนา
- คัมภีร์สัททาวิเสส

นักศึกษาผู้ต้องการจะศึกษาภาษาบาลีให้เข้าใจอย่างลึกซึ้ง จำต้องศึกษาคัมภีร์สัททาวิเสสจากครูอาจารย์ผู้ทรงภูมิความรู้ให้เข้าใจและแตกฉาน จึงจะเป็นพื้นฐานต่อการศึกษาคัมภีร์ที่สูง ๆ ขึ้นไป กล่าวโดยเฉพาะคัมภีร์สัททาวิเสสในที่นี้ ท่านบูรพาจารย์ได้แบ่งออกเป็น ๔ สาขาวิชาด้วยกัน คือ

๑. คัมภีร์ไวยากรณ์
๒. คัมภีร์นิคัณฑุ
๓. คัมภีร์ฉันท์
๔. คัมภีร์เกฎุภะ

ทั้ง ๔ คัมภีร์ดังกล่าวนั้น คัมภีร์ไวยากรณ์ท่านจัดไว้เป็นเบื้องต้น เพราะไวยากรณ์จัดเป็นรากฐานของภาษาบาลี หากผู้ศึกษาไม่มีความรู้ความเข้าใจเรื่องไวยากรณ์ดีพอ จะเป็นการยากที่จะรู้ถึงรากศัพท์เดิมของภาษาบาลี เมื่อถูกถามถึงศัพท์ บท และประโยคต่าง ๆ หรือจะอธิบายให้ผู้อื่นที่เกิดความสงสัยต้องการทราบที่มาของ

ศัพท์ก็จะเกิดความอึดอัดใจ ยกตัวอย่าง เช่นคำว่า "สกฺกจฺจํ"๑ ถ้ามิได้เคยเรียนรู้อย่างกว้างขวางมาก่อนแล้วก็จะไม่ทราบว่าเป็นธาตุอะไร ลงปัจจัยอะไร มีวิธีทำตัวจนถึงสำเร็จเป็น "สกฺกจฺจํ" มาได้อย่างไร อาจโมเมเหมาเอาว่าเป็นศัพท์เฉพาะบ้าง ศัพท์นิยมบ้าง ฉะนั้น คัมภีร์ไวยากรณ์จึงนับว่ามีประโยชน์อย่างมหาศาลต่อนักศึกษาภาษาบาลี ท่านบูรพาจารย์มองเห็นความสำคัญข้อนี้ จึงได้ประพันธ์คาถาเป็นคติเตือนใจนักศึกษาภาษาบาลีไว้ว่า

โย นิรุตฺตึ น สิกฺเขยฺย สิกฺขนฺโต ปิฏกตฺตยํ
ปเท ปเท วิกงฺเขยฺย วเน อนฺธคโช ยถา
ผู้ใดไม่สนใจศึกษาคัมภีร์ไวยากรณ์ ผู้นั้น เมื่อศึกษาพระไตรปิฎก พึงถึงความสงสัยไปเสียทุกบท ดุจดังคชสารจักษุบอด เที่ยวสะเปะสะปะไปในไพรสณฑ์ ฉะนั้น

คัมภีร์ที่สอง คือ คัมภีร์นิคัณฑุ คัมภีร์นี้ถูกจัดอยู่ในประเภทพจนานุกรม เรียกโดยชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า "อภิธานัปปทีปิกา" ท่านอาจารย์ผู้รจนาได้ใช้ความอุตสาหะรวบรวมศัพท์ไว้เป็นหมวดหมู่ เช่นศัพท์หลายศัพท์มีอรรถอย่างเดียวกัน หรือศัพท์เดียวกันแต่มีความหมายหลายอย่าง โดยประพันธ์ผูกเป็นคาถาไว้ถึง ๑,๒๐๓ คาถา นักศึกษาแต่โบราณมักนิยมท่องจำจนคล่องปากขึ้นใจเรียกว่า "มุขปาฐ มุขรุฬห" ซึ่งเป็นเหตุให้นักศึกษายุคนั้นมีความรู้แตกฉานในภาษาบาลียิ่งนัก

---

๑– สกฺกจฺจนฺติ อาทรตฺเถ นิปาโตติ อาห "อาทเรนา"ติ. อถ วา สกฺกจฺจนฺติ อิทํ สุขุจฺจารนตฺถํ นิคฺคหีตาคมวเสน วุตฺตนฺติ มณิสารมญฺชุสายญฺจ, อาทรํ กรณํ สกฺกจฺจํ. ส อิติ นิปาโต อาทเร วตฺตเต. สปุพฺโพ กร กรเณ, ภาวกมฺเมสุ ต, ปจฺจยาทินิฏฺฐา นิปาตนา สิชฺฌนฺตีติ สุตฺเตน ธาตฺวนฺเตน สห ตปจฺจยสฺส จฺจาเทโส, ปรเทวภาโว ฐาเนติ กสฺส ทฺวิตฺตํ, สิวิภตฺตีติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา ปเนตฺถ วุตฺตํ.

คัมภีร์ที่สาม คือ คัมภีร์ฉันทลักษณ์ ว่าด้วยหลักการแต่งฉันท์คือบทประพันธ์ทางภาษาบาลี หรือเรียกง่าย ๆ ว่าคัมภีร์อธิบายถึงหลักการแต่งฉันท์ภาษาบาลี คัมภีร์ที่อธิบายถึงหลักการแต่งฉันท์นั้นมีมาก แต่ท่านบูรพาจารย์นิยมยึดถือคัมภีร์ "วุตโตทัย" เป็นแกนนำในการสอนการเรียน ส่วนคัมภีร์ฉันท์อื่น ๆ ท่านนิยมใช้เป็นคัมภีร์ประกอบในการศึกษาค้นคว้าเพื่อให้มีความรู้ในเรื่องฉันท์และวิธีแต่งฉันท์อย่างกว้างขวาง

คัมภีร์ที่สี่ คือคัมภีร์เกฎุภะ คัมภีร์นี้แต่เดิมนั้นเป็นภาษาสันสกฤต ท่านพระเถระสังฆรักขิตมหาสามีได้รจนาเป็นภาษาบาลีโดยตั้งชื่อว่า "สุโพธาลังการ" หรือจะเรียกสั้น ๆ ว่า "อลังการ" ก็ได้ คัมภีร์สุโพธาลังการนี้นับว่าเป็นยอดของการศึกษาคัมภีร์สัททาวิเสสทั้งหมด เพราะเป็นคัมภีร์ที่อธิบายถึงหลักการแต่งภาษาบาลี เช่น แสดงถึงโทษแห่งการแต่ง การแต่งที่ปราศจากโทษ การแต่งแบบเล่นศัพท์ เล่นสำนวน เล่นสมาส และชี้แนะว่าแต่งอย่างไรจึงจะทำให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งในภาษา เกิดภาพพจน์และจินตนาการณ์ไปตามเหตุการณ์ที่แต่งถึงนั้น เมื่อนักศึกษาได้ศึกษาค้นคว้าในคัมภีร์ทั้ง ๔ สาขาดังกล่าวมานี้แล้ว ก็ควรจะได้ศึกษาคัมภีร์อรรถกถาต่าง ๆ ซึ่งเป็นคัมภีร์ชั้นกลางระหว่างพระไตรปิฎกและฎีกาต่อไป เมื่อได้ศึกษาตั้งแต่ต้นจนจบด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมจะเป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจพอที่จะศึกษาพุทธธรรมจากคัมภีร์พระไตรปิฎกได้

มวลคัมภีร์สัททาวิเสสทั้ง ๔ คัมภีร์นิคัณฑุ หรืออภิธานัปปทีปิกา จัดว่าเป็นคัมภีร์ที่มีความดีเด่นเป็นที่นิยมยกย่องของครูอาจารย์และนักศึกษาอย่างกว้างขวาง ในกาลต่อมา จึงเกิดมีคัมภีร์วรรณนาศัพท์ทั้งหลาย บรรดามีในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา เพื่ออธิบายศัพท์และขยายความรู้ยิ่งขึ้นไปอีก โดยมีชื่อเรียกว่า "อภิธานัปปทีปิกาฎีกา" จุดประสงค์ของผู้รจนา มุ่งอธิบายที่มาของศัพท์ต่าง ๆ ว่าเดิมเป็นอะไรธาตุ อะไรปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่าอย่างไร จึงนับว่ามีประโยชน์

อย่างมหาศาลแก่ครูอาจารย์และนักศึกษาภาษาบาลี ต่อการที่จะหามูลเดิมของศัพท์ นอกจากนี้พระเถระชาวลังกายังได้เก็บข้อความจากคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกามาเรียบเรียงใหม่ตามลำดับอักษรพร้อมทั้งคำอธิบายและอุทาหรณ์ต่าง ๆ โดยตั้งชื่อว่า "อภิธานัปปทีปิกาสูจิ" แต่ความนิยมในหมู่ของครูอาจารย์และนักศึกษาสูงไม่เท่าคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา

**กล่าวถึงผู้รจนา**

ท่านผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกานี้ คือ ท่านมหาอำมาตย์จตุรังคพล ภูมิลำเนาเดิม ท่านเป็นชาวเมืองแปร เมื่อเติบโตมีวัยควรแก่การศึกษา ได้บรรพชาเป็นสามเณรและเดินทางไปศึกษาพระปริยัติธรรม ณ เมืองปั่นยะ ท่านได้ศึกษาคัมภีร์ต่าง ๆ มากมายทั้งที่เป็นภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต จนมีความรู้ความแตกฉานในภาษาบาลีและสันสกฤต ต่อมา ท่านได้ลาสิกขาออกมารับราชการอยู่ที่เมืองปั่นยะนั่นเอง จนได้รับตำแหน่งเป็นถึงมหาอำมาตย์ในราชทินนนามว่า "จตุรังคพล"

ยุคนั้น ประเทศพม่ามีคัมภีร์อภิธานศัพท์มากเล่ม แต่ละเล่มยังมีความผิดพลาดคลาดเคลื่อนหลายแห่ง ท่านมหาอำมาตย์จตุรังคพล มีดำริที่จะชำระแก้ไข จึงได้รจนาวรรณนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาขึ้น โดยตั้งชื่อว่า "อภิธานัปปทีปิกาฎีกา" ในการรจนานั้น ท่านได้อาศัยคัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตมากมายมาเป็นหลักอ้างอิง เช่น ในฝ่ายบาลี ท่านอาศัยพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ในฝ่ายสันสกฤตท่านอาศัยคัมภีร์อมรโกส ติกัณฑเสส นานัตถสังคห โกส อมรฎีกา และจินตามณิฎีกา จากการที่ท่านนำคัมภีร์ดังกล่าวมาอ้างอิงในการรจนา จึงเป็นเหตุให้คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา เป็นที่นิยมยกย่องอย่างแพร่หลายต่อการนำมาอ้างอิงในการรจนาคัมภีร์อื่น ๆ ของท่านบูรพาจารย์ทั้งหลาย เช่น ในมังคลัตถทีปนี จักกวาฬทีปนี เวสสันตรทีปนี สังขยาปกาสกฎีกา

ท่านสิริมังคลาจารย์ผู้รจนาก็ได้อ้างถึงคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาไว้หลายแห่ง ทั้งในกาลต่อมา ท่านสุภูติมหาเถระชาวลังกา ได้นำข้อความในคัมภีร์ทั้งหมดมาเรียบเรียงเสียใหม่เพื่อให้ครูอาจารย์และนักศึกษาค้นคว้าหาข้อความที่ตนสงสัยหรือต้องการได้ง่ายขึ้นอีก ฉะนั้น คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาจึงนับว่ามีคุณค่าในทางภาษาศาสตร์ นับแต่เดิมมามิรู้เสื่อมคลายตราบเท่าจนถึงทุกวันนี้

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา จะมีคุณค่าดีเด่นเป็นที่นิยมยกย่องแพร่หลายอยู่ในหมู่นักปราชญ์ทางภาษาบาลีสูงอย่างไรก็ตาม แต่ก็ยังมิเคยปรากฏมีในรูปของอักษรไทยเลย เท่าที่ทราบมา เมื่อเกิดมีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งความรู้จากคัมภีร์นี้ ครูอาจารย์และนักศึกษาต้องค้นคว้าจากต้นฉบับของพม่าบ้าง ของลังกาบ้าง จากอักษรขอมบ้าง ซึ่งนำความยากลำบากมาให้มิใช่น้อย ข้าพเจ้าผู้จัดทำพิจารณาเห็นคุณค่าและความดีเด่นของคัมภีร์นี้ และความจำเป็นอันเกิดแก่ครูอาจารย์และนักศึกษาดังกล่าวแล้ว มีความดำริว่าหากได้มีการปริวรรตคัมภีร์นี้เป็นอักษรไทยคงจะเกิดประโยชน์เกื้อกูลแก่ครูอาจารย์ นักศึกษา ตลอดจนผู้สนใจในภาษาบาลีมิใช่น้อย จึงดำเนินการปริวรรตคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาจากฉบับของพม่า (ฉบับฉัฏฐสังคายนา) ที่นักปราชญ์ทั้งหลายต่างยกย่องว่าเป็นฉบับที่ได้รับการตรวจแก้อย่างถูกต้องดี มีปัญหาอยู่บ้างเกี่ยวกับข้อความบางตอนที่ผู้รจนาได้ใส่ภาษาพื้นเมืองไว้เพื่ออธิบายเนื้อความให้ชัดเจน เมื่อกาลล่วงเลยมาจนถึงปัจจุบันนี้ ภาษานั้นกลายเป็นของเฉพาะกาลเทศไป ข้าพเจ้ามีความข้องใจในเรื่องนี้มิรู้จะตัดสินประการใด ท่านมหาเสรี จิตฺตโสภี วัดราชสิทธาราม ศิษย์ของสำนักวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง ผู้เป็นที่ปรึกษาในการปริวรรตคัมภีร์นี้ของข้าพเจ้า รับอาสานำปัญหานี้ขึ้นไปเรียนปรึกษากับท่านอาจารย์ธัมมานันทะ เจ้าสำนักเรียนวัดท่ามะโอ ท่านอาจารย์ธัมมานันทะได้เมตตาแนะนำว่า "ภาษาพม่าพื้นเมืองที่มีอยู่ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกานั้น หาได้ยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่นักศึกษาบาลีชาวไทยไม่ ฉะนั้น ถ้ามีความ

จำเป็นจะต้องตัดออก ก็มิได้ทำให้ข้อความที่มีอยู่ในคัมภีร์นั้นเสียไป" ข้าพเจ้าจึงได้ตัดภาษาพม่าพื้นเมืองนั้นเสีย

ปัญหาสำคัญที่ตามมาหลังจากที่ได้จัดทำการปริวรรตคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกานี้ออกมาเป็นอักษรไทยแล้ว คือทุนในการจัดพิมพ์เป็นรูปเล่มเพื่อเผยแพร่ ปรากฏว่าข้าพเจ้าต้องเก็บต้นฉบับไว้นานเกือบขวบปี เพราะไม่มีปัจจัยที่จะนำมาเป็นทุนในการจัดพิมพ์แต่ด้วยกุศลเจตนาดีของข้าพเจ้า เมื่อมีโอกาสได้พบกับพระเดชพระคุณพระธรรมธีรราชมหามุนี เจ้าอาวาสและเจ้าสำนักเรียนวัดปากน้ำภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร จึงได้เรียนปรึกษากับท่าน และท่านก็ได้เมตตามอบปัจจัยจากเงินดอกผลอันเกิดจากมูลนิธิหลวงพ่อวัดปากน้ำ เพื่อเป็นทุนในการจัดพิมพ์คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกานี้เป็นจำนวน ๑๐๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งแสนบาทถ้วน) ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณพระธรรมธีรราชมหามุนี และมูลนิธิหลวงพ่อวัดปากน้ำไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาสำเร็จเป็นรูปเล่มด้วยดี เพราะได้รับความอุปถัมภ์ช่วยเหลือจากบุคคลหลายฝ่าย เบื้องต้น พระมหาบุญเศษ สีลานนุโท ป.ธ. ๗ วัดเปาโรหิต เป็นผู้ชี้แนะให้เห็นถึงประโยชน์และความดีเด่นของคัมภีร์นี้ และยังได้จัดทำตารางเทียบอักษรพม่า–ไทย ตลอดจนแนะนำถึงวิธีอ่านและเขียนอักษรพม่า คุณผ่องผิว และเพื่อนได้นำต้นฉบับคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาอักษรพม่าไปถ่ายเอกสารและจัดหากระดาษมาเพื่อพิมพ์คัดลอก คุณพันธวิทย์ ใจซื่อกุล เจ้าของผู้จัดการโรงพิมพ์เทคนิค ๑๙ การพิมพ์ รับภาระในการจัดพิมพ์ คุณดุสิต กมลวาทิน เป็นผู้ติดต่อประสานงานระหว่างโรงพิมพ์กับข้าพเจ้า และผู้ที่เป็นกำลังสำคัญอย่างยิ่งของข้าพเจ้าในการจัดการปริวรรตคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาครั้งนี้ คือ พระมหาเสรี จิตฺตโสภี ป.ธ. ๘ วัดราชสิทธาราม ได้ถวายความช่วยเหลือแนะนำทุกอย่างเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น ทั้งยังเป็นผู้สอบทานต้นฉบับเดิมของอักษรพม่า เมื่อ

ข้าพเจ้าได้ปริวรรตคัมภีร์นี้เป็นอักษรไทยแล้ว ช่วยตรวจปรู๊ฟและทำบัญชีแก้คำผิด ข้าพเจ้าขออนุโมทนาและขอบคุณทุกท่านทุกคนที่ได้ระบุนามมาแล้วเป็นอย่างยิ่ง

ตราบใด ที่พระพุทธศาสนายังดำรงมั่นอยู่ในประเทศไทย การศึกษาภาษาบาลียังคงมีความจำเป็นมากตราบนั้น เพราะภาษาบาลีเป็นภาษาเดิมที่จดจารึกหลักคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และการศึกษาภาษาบาลีนั้นยังเป็นสิ่งโน้มน้าวจิตของผู้ศึกษาให้เกิดความดื่มด่ำในพระพุทธวจนะได้อย่างล้ำลึก ข้าพเจ้าจึงตั้งความหวังไว้ว่าคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ จะอำนวยประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้สนใจใคร่ต่อการศึกษาภาษาบาลีเป็นอย่างมาก

ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดสามพระยา พระเดชพระคุณพระธรรมปิฎก วัดชนะสงคราม พระเดชพระคุณพระธรรมธีรราชมหามุนี วัดปากน้ำ ที่ได้เมตตาเขียนคำอนุโมทนามาเป็นส่วนหนึ่งในความสำเร็จของหนังสือนี้

บุญกุศล ใด ให้ความสุขอันเกิดจากการ ได้ปริวรรตและจัดพิมพ์คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาออกเผยแพร่ ขออานุภาพแห่งบุญกุศลนั้น จงสำเร็จประโยชน์แก่ดวงวิญญาณของท่านมหาอำมาตย์จตุรังคพลตามสมควรแก่คติวิสัย และขออุทิศบุญกุศลนี้มอบถวายแก่ท่านบูรพาจารย์ที่บริหารพระพุทธศาสนา แด่อุปัชฌาย์อาจารย์ โยมบิดามารดาและท่านผู้มีอุปการคุณ ตลอดจนมวลเวไนยสัตว์ทุกหมู่เหล่า

ขอฝนจงตกต้องตามฤดูกาลยังภูมิภาคให้เกิดความชุ่มฉ่ำ หล่อเลี้ยงติณชาติและพฤกษชาติให้เจริญงอกงาม ขอคณะรัฐบาลของสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า จงปกครองไพร่ฟ้าประชาราษฎร์โดยธรรม ตลอดกาลทุกเมื่อเทอญ.

**พระศรีสุทธิพงศ์**

(สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. ๕ M.A.Ph.D. Hist.)

๗๗/๑๑ วัดชนะสงคราม กรุงเทพมหานคร

๒๕ สิงหาคม ๒๕๒๗

## นิทานกถา

มาคธภาสายญฺจ พหูสุ พฺยากรเณสุ[1] วิชฺชมาเนสุปิ นิฆณฺฑุสงฺขาโต เอโกปิ โกสคนฺโถ นาโหสิ. ตโตเยว จ สุทฺธมาคธิกาน'มตฺถาย อิโต อฑฺฒฏฺฐมสตานํ วสฺสาน'มุปริ ลงฺกาทีเป พุทฺธปาวจนานุกูโล เอโก โกสคนฺโถ สมฺภวิ. โส จ 'พุทฺธาทีน'มภิธานานํ สรูปวเสน ลิงฺควเสน จ ปริทีปนโต ปกาสนโต'[2] **อภิธานปฺปทีปิกาติ** วุจฺจติ.

สุทฺธมาคธภาสาย นามลิงฺคานุสาสนวเสน รจิตา'ยํ อภิธานปฺปทีปิกา สมฺพุทฺธวสฺเส ฉนฺวุตฺยธิเก ฉสตสหสฺเส ลงฺการชฺชสิรึ ปตฺเตน ปรมมหาปรกฺกมพาหุรญฺญา (อิทานิ "โปโลนฺนรุว"อิติ โวหริเต) ปุลตฺถินคเร การาปิเต มหาเชตวนนามเก วิหาเร วสนฺเตน ตสฺเสว รญฺโญ อสาธารณานุคฺคหํ ปตฺวา คนฺถการตฺตํ ปตฺเตน สนฺตวุตฺตินา ธีมตา อาจริยโมคฺคลฺลานตฺเถรวเรน วิรจิตา. ตพฺภาโว คนฺถาวสาเน อาคตาหิ นิคมนคาถาหิ วิญฺญายเต.

โมคฺคลฺลานพฺยากรณสฺส กตฺตุภูตาจริโยปิ โมคฺคลฺลานนามโกเยว โหติ. ตสฺมา อุโภปิเม คนฺถา เอเกนวาจริเยน กตาติ มญฺญนฺติ เกจิ. ตถาปิ สทฺทลกฺขณกตฺตารา โมคฺคลฺลานมหาสามินา นายํ อภิธานปฺปทีปิกา วิรจิตา, สมานนามเกน อญฺเญเนว เถราสเภนายํ อภิธานปฺปทีปิกา วิรจิตาติ วิญฺญายติ.

ตถา หิ ทิสฺสเตวุภินฺนมิเมสมาจริยานํ นิวาสฏฺฐานสมูหาทีสุปิ นานากรณํ, อภิธานปฺปทีปิกากตฺตา หิ ปุลตฺถินคเร มหาเชตวนาขฺยวิหาเร

---

๑. อิเม พฺยากรณา สทฺทนีติปฺปกรณสฺส นิทานกถายํ ปสฺสิตพฺพา

๒. ฎีกายํ ๓–ปิฏฺเฐ. นิคมนคาถาวณฺณนายํ ปน ปทีปิกาสทฺทสฺส ปชฺโชตตฺโถ ทีปิโต. วุตฺตญฺหิ ตตฺถ "สคฺคกณฺโฑติอาทินา อภิธานปฺปทีปิกาย ตฺยาลเตลวตฺติสทิเสน กณฺฑตฺตเยน สมงฺคิตา ทีปิตา"ติ.

สโรคามสมูหายตฺโตติ สยเมวาวิกตมตฺถิ, สทฺทลกฺขณกาโร ปน อนุราธปุเร ถูปาราเมมชฺฌาวสีติ จ อุตฺตรมูลสมูหสโมคโธติ จ ปทสาธนาทิคนฺถนฺตรานุสาเรน ปฺติยเต.

อปิ จ ทิสฺสนฺเตว เตสุ ทฺวีสุ คนฺเถสุ สทฺทสตฺถนิฆณฺฑุสตฺถสงฺขาเตสุ เตสมฺภินฺนมาจริยานํ อญฺญมญฺญปจฺจนีกา มตเภทา วิเสสา จ, พหุโส อภิธานปฺปทีปิกาจริโย กจฺจายนมตานุคามีติ คมฺยเต ตํ ยถา

กจฺจายนาจริโย หิ อุปสคฺคทสฺสนาวสเร นิ นี อิติ เทฺว อุปสคฺเค คเหตฺวา ปริจฺจชิย โออุปสคฺคํ วีสติอุปสคฺเค ทสฺเสสิ, โมคฺคลฺลานาจริโย ปน ปหาย นีสทฺทํ คเหตฺวา จ โออุปสคฺคํ วีสติอุปสคฺเค ทสฺเสตฺวา กจฺจายนมตมฺปิ พหุธา นิรสิตํ.

อภิธานปฺปทีปิกาจริโยปิ กจฺจายเน อาคตนเยเนว วีสติอุปสคฺเค ทสฺเสสิ, เอวมาทิสาธเก[๑] นิสฺสาย สทฺทลกฺขณกาโร อญฺโญ นิฆณฺฑุสตฺถกาโร อญฺโญติ วตฺตุํ สกฺกา

ตํ ปนาภิธานปฺปทีปิกํ รจยนฺเตน โมคฺคลฺลานาจริเยน สาฏฺฐกถํ ติปิฏกญฺเจว สกฺกตคนฺเถ จ นิสฺสาย รจิตา โหติ. วิเสสโต จ สกฺกตคนฺเถสุ อมรสีหาจริเยน[๒] รจิตํ อติปฺปสตฺถํ อมรโกสํ นิสฺสาย รจิตาติ สกฺกา วตฺตุํ. อิเมสํ หิ ทฺวินฺนํ คนฺถานํ พหูหิ อาการเหิ สมานภาโว ทิสฺสติ.

๑. ตานิ โมคฺคลฺลานพฺยากรณสฺส สญฺญาปนกถายํ ปสฺสิตพฺพานิ.

๒. อมรสีหาจริโย อุชฺเชนิยํ วิกฺกมาทิจฺจรญฺโญ ราชมนฺทิเร นวรตนวเสน ปากฏานํ ธนฺวนฺตรีอาทีนํ นวนฺนํ ปณฺฑิตานํ อพฺภนฺตรคโตติ จ, จตุตฺเถ ขริสฺตวสฺสสตเก อุปฺปนฺโนติ จ วทนฺติ. ฉฏฺเฐ ขริสฺตวสฺสสตเก จีนภาสาย ปริวตฺติตสฺส ปน ติพฺพตียภาสาย ปริวตฺติตสฺส จ อมรโกสสฺส ทิสฺสนโต ฉฏฺฐวสฺสสตกโต ปุพฺเพ อุปฺปนฺโนติ เอกนฺเตน วตฺตุํ สกฺกา. คนฺถาทิปณามวิธิญฺเจว โคตมพุทฺธสฺส ปริยายปฺปกาสนวิธิญฺจ นิสฺสาย ตํ อาจริยํ "พุทฺธภตฺติโก"ติ คณฺหนฺติ วณฺเณนฺติ จ อุชฺคตจิตฺตา มนีสิโน. วุตฺตํ หิ อมรโกสฺคุฬฺหตฺถฏีกายํ– "ยสฺส=ภควโต, ญาณทยานํ โพธกรุณานํ สินฺธุ สมุทฺทสฺเสว คมฺภีรสฺส "อิจฺจาทิ. ฏีกาสพฺพสฺสว จ–"โพทฺธทสฺสนวิทฺเทสิโน อิห ปวตฺติ น สิยา อิตฺยโต'ตฺร พุทฺธปโทปาทานํ น กตํ กวินา"อิติ จ.

ตถา หิ คนฺถลหุภาวตฺถํ ปริภาสากรเณ

"ปาฏิโส รูปเภเทน สาหจริยา จ กุตฺรจิ,
ถีปุนฺนปุํสกํ เญยฺยํ ตพฺพิเสสวิธิ กฺวจิ"อิติ.

อมรโกเส วุตฺตํ, ตํสิโลกานุสาเรเนว จ รจิตา

"ภิยฺโย รูปนฺตรา สาห- จริเยน จ กตฺถจิ,
กฺวจาหจฺจวิธาเนน เญยฺยํ ถีปุนฺนปุํสก"นฺติ คาถา

อภิธานปฺปทีปิกายํ อาคตา.

ปุน จา'มรโกเส ปฐมกณฺฑํ ทุติยกณฺฑํ ตติยกณฺฑนฺติ กณฺฑตฺตยํ ทิสฺสติ, เอวเมวิธาปิ สคฺคกณฺโฑ ภูกณฺโฑ สามญฺญกณฺโฑติ กณฺฑตฺตยํ ทิสฺสเตว. ตถา ตทนฺโตคธวคฺคสนฺนิเวโส จ ปาฏิโส สทิโสเยว โหติ.

คนฺถสรีเร จ เกสุจิ ฐาเนสุ เตสํ สมานภาโว ปากโฏ โหติ. ตถา หิ อมรโกเส

"สรีรสาธนาเปกฺขํ นิจฺจํ ยํ กมฺม ตํ ยโม,
นิยโม ตุ สยํ กมฺมา- นิจฺจ'มาคนฺตุสาธนนฺติ"[๑] วุตฺตํ.

ตํเยวานุคมฺม

"ยํ เทหสาธนาเปกฺขํ
นิจฺจํ กมฺมมยํ ยโม,
อาคนฺตุสาธนํ กมฺมํ
อนิจฺจํ นิยโม ภเว"ติ[๒] อภิธานปฺปทีปิกายํ วุตฺตํ.

เอวมิจฺจาทีนิ สมานฏฺฐานานิ พหูนิ โหนฺติ. ตสฺมา วิเสสโต อมรโกสํ นิสฺสายาย'มภิธานปฺปทีปิกา รจิตาติ เวทิตพฺพํ. เอวมาจริโย เตปิฏเก พุทฺธวจเน ทิสฺสมาเน ปโยเค สมาหริตฺวา พุทฺธวจนานุกูลานิ ปจุรปฺปโยคานิ กานิจิ สกฺกตวจนานิ จ คเหตฺวา อภิธานปฺปทีปิกํ วิรจยีติ ทฏฺฐพฺพํ. วุตฺตญฺจ-

"ภิยฺโย ปโยค'มาคมฺม โสคเต อาคเม กฺวจิ,
นิฆณฺฑุยุตฺติ'ญฺจานีย นามลิงฺคํ กถียตี"ติ.

---

๑. ๒, ๗, ๔๙-คาถา. ๒. ๔๔๔-คาถา

อิมญฺจาภิธานปฺปทีปิกํ อุคฺคหณาทิวเสน สมฺมา ธาเรนฺโต โสตุชโน อติสุขุมานิปิ อตฺถชาตานิ สุเขเนว สมฺปสฺสนฺโต สุตฺตาภิธมฺมวินยสงฺขาเต สมฺพุทฺธปาวจเน เฉโก โหติ, เตเนวายํ โสตุชนสฺส พหูปการา โหติ. เตน วุตฺตํ–

"ธาเรนฺโต ชนฺตุ สเสนฺห– มภิธานปฺปทีปิกํ,
ขุทฺทกานฺยตฺถชาตานิ สมฺปสฺสติ ยถาสุข"นฺติ[๑] จ.
"อิห โย กุสโล มติมา ส นโร
ปฏุ โหติ มหามุนิโน วจเน"[๒] จ.

## ปริวารคนฺถา

เอตญฺจ สุทฺธมาคธภาสาย วิรจิตํ สมฺพุภูตกาลโต ปฏฺฐาย สาสนิเกหิ ปจนปาจนาทิวเสน สุฏฺฐุ ปฏิคฺคหิตํ ปริยตฺติสาสนสฺส พหูปการํ อทุติยํ อภิธานปฺปทีปิกํ สุโขคาหํ กโรนฺตา โปราณิกา'ธุนิกา จ เถรวรา ตสฺสา อตฺถนิสฺสยคนฺเถ รจยิตฺวา ต'มลงฺกรึสุ.

เตสุ จ **อภิธานปฺปทีปิกาสนฺนนามิกํ** อตฺถพฺยาขฺยานํ อญฺญตโร โปราณิโก มหาเถโร อกาสิ. ตญฺจ สีหฬภาสาย รจิตํ อตฺถพฺยาขฺยานํ "อสฺเกน นามาจริเยน อสุกสฺมึ นาม วสฺเส รจิต"นฺติ เอกนฺเตน วตฺตุํ น สกฺกา. คนฺถนฺตรานุมานโต ปน อิโต ฉปญฺจสตานํ วสฺสาน'มุปริ รจิตนฺติ วิญฺญายติ. ตถา หิ ทฺวิสหสฺสมตฺเต สมฺพุทฺธวสฺเส สิริราหุลสํฆราชมหาเถเรน กเต โมคฺคลฺลานปญฺจิกาปทีเป "ชายาย ชยํ ปติมฺหี"ติ สุตฺตวณฺณนายํ[๓] ตํ พฺยาขฺยานํ อาหริตฺวา ทสฺสิตํ ทิสฺสติ.

---

๑. ๑๗๙–คาถา
๒. นิคมเน ๒–คาถา
๓. ๑๒๓–ปิฏฺเฐ

อมฺหากํ ปน มรมฺมรฏฺเฐ อภิธานปฺปทีปิกาย อตฺถนิสฺสยคนฺถา พหู **อเหสุํ**. เตสุ จ เกจิ วิลุตฺตา หุตฺวา อิทานิ น ทิสฺสนฺติ. เตสํ ปุพฺเพ **วิชฺช**มานภาโว ปน สิลาเลขโต คนฺถนฺตรโต จ ญายติ. ตถา หิ จาตุราธิกอฏฺฐสเต **มรมฺม**วสฺเส เลขาปิตายํ แตะแนวจองสิลาเลขายํ ตสฺส วิหารสฺส ทินฺนานํ โปตฺถกานํ'มฺพฺภนฺตเร "อภิธานนิสฺสย"อิติ ตทา ทิสฺสมาโน อตฺถนิสฺสยคนฺโถ **ท**สฺสิโต. ตถา วุจฺจมาเน จอออองสังถานิสฺสเย–

"โส ปสฺเสนฺโต ภูปาโลว  วชิรูปมจกฺขุนา
นิสฺสเยสุ ปุราเณสุ ปุราเณสุ  ภิธานสฺส อุนาธิก"นฺติ

วจนญฺจ, ตสฺมึเยว เตสุ เตสุ ฐาเนสุ "โปราณนิสฺสเยสุ ปนา"ตฺยาทิวจนานิ จ ทิสฺสนฺติ.

อิทานิ มุทฺทิตโปตฺถกวเสน ทิสฺสมานา ปน อตฺถนิสฺสยคนฺถา ตโย โหนฺติ. เตสุปฐโม มหาธมฺมราชาธิปตินามกสฺส หํสาวตียอกมิ้น อิติ ปากฏสฺส รญฺโญ กาเล อฏฺฐสตาธิเก มรมฺมวสฺสสหสฺเส (๑๑๐๘) รญฺญา อาณตฺเตน มหาสตฺเตน อคฺคเสนาปตินา อุยฺโยชิเตน[๑] ปฐมจอออองสังถาสยาด่อ อิติ วิสฺสุเตน ราชทิตฺตยลญฺฉทฺวยธเรน ญาณวรมหาเถรวเรน กโต. โส จ จอออองสังถาเถเรน "กตฺตา **จอออองสังถานิสฺสโย**" เตฺวว อิทานิ โวหารํ คโต. อิมสฺมิญฺจ นิสฺสยคนฺเถ กานิจิ วิรุทฺธฏฺฐานานิ ทิสฺสนฺติ. เตสํ โสธนวเสน กโต **อธิธานตฺถวิโสธนี**นามโก คนฺโถ มรมฺมวสฺเส ทฺวาทสาธิทฺวาทสสเต สมฺพฺภูโต. โส ปน **ปุคํมมิ้น**รญฺโญ (ม–๑๒๐๘–๑๒๑๔) กาเล อมรปุรราชธานิยํ ปญฺญาโชตาภิสิริปวรวิชยาลงฺการธมฺมเสนาปติมหาธมฺมราชาธิราชคุรูปาธินา สงฺฆราชมหาเถเรน อาณตฺเตน มหาเชยฺยสงฺขฺยาอุปาธิธารินา อู เฌงนามเกน อมจฺเจน กโต

ทุติโย ปน "**อภินวนิสฺสโย**"ติ โวหริโต มัณฑเลนคเร วสนฺเตน อคฺคมหาปณฺฑิโตติ ราชทตฺติโยปาธิเกน อคฺคธมฺมาภิวํสตฺเถรวเสน วิรจิโต. วิรจยนฺเตน จ นิสฺเสสปาฬิอฏฺฐกถาฏีกาทโย มาคธคนฺเถ จ, อมรโกสตฏฺฏีกาทโย ปุราณนีติปสฺปกฺขิเวชฺชคนฺถาทโย จาติ พหู สกฺกตคนฺเถ จ, ยถาวุตฺตสีหฬ-

---

๑. นิสฺสยคนฺถรมฺเภ ๕–๖–๗ คาถา ปสฺสิตพฺพา.

มรมฺมตฺถนิสฺสเย จ อภิธานปฺปทีปิกาฏีกญฺจาติ พหุคนฺเถ สมาโลเจตฺวา, ปสฺปกฺขิรุกฺขวิชฺชาทีสุ สนฺนิจิตสุเต ปุคฺคเล จ เตสุ ธาเนสุ ปุจฺฉิตฺวา วิเสสโต จ ปเท ปเท อมรโกเสน สํสนฺทิตฺวา วิรจิโต โหติ. ตโตเยว จายํ วิญฺญูนํ มาราธนีโย โหติ. วุตฺตญฺจ

"เปกฺขิตฺวา ปนญฺญคนฺเถ พหุสฺสุเต จ ปุจฺฉิย
ปเท ปเท วิเสเสน สํสนฺทิยามฺเรน จ
กริสฺสามิ ยถาสตฺติ ปโมทิย วิจกฺขเณ" ติ.

ตติโย ปน อตฺถนิสฺสโยมองลําไยนคเร ตองปอกสยาด่อ อิติ วิสฺสุเตน อคฺคมหาปณฺฑิโตปาธินา มหาเถรวเรน วิรจิโต. วิรจนฺเตน จ อเนเกหิ ปาฬิ-อฏฺฐกถาทีหิ มาคธคนฺเถหิ, อญฺเญหิ จ สกฺกตปากตเทสียสีหฬคนฺเถหิ สํสนฺทิตฺวา, กานิจิ มรมฺมวจนานิ จ อกฺขรโต วิเวเจตฺวา รจิโต โหติ, ตสฺมา อยมฺปิ วิญฺญูปฺปสตฺโถว โหติ. อิมสฺมิญฺจ คนฺเถ นิทานวจนํ นิคมนวจนญฺจ น ทิสฺสนฺติ. ตสฺมา อสฺกสฺมึ นาม กาเล รจิโตติ วตฺตุํ น สกฺกา. มุทฺทาปนํ ปน สตฺตรสาธิกติสตสหสฺเส มรมฺมวสฺเส กตํ.

## อภิธานปฺปทีปิกาฏีกา

อภิธานปฺปทีปิกาย อตฺถวณฺณนาภูตา ฏีกา ปน เอกาเยว ทิสฺสติ. สา จ มรมฺมวสฺเส เตรสาธิเก สตฺตวสฺสสเต วิชยปุรนามเก ปิ๋นยี่นคเร รชฺชสิรึ ปตฺตสฺส ปญฺจเสติภินฺเทน ปิตุรญฺญา สมานนามสฺส จตุเสติภินฺทสฺส สีหสูรรญฺโญ กาเล "สกลพฺยากรณมหาวนาสงฺคณาณจารินา กวิกุญฺชรเกสรินา สิริมหาจตุรงฺคพลนามเกน มหามจฺเจน"[๑] รจิตา โหติ.

โส จ มหามจฺโจ สิริเขตฺตวฺหแปรนคเร ชาโต, วยปฺปตฺตกาเล ปิ๋นยี่นครํ คนฺตฺวา ปริยตฺติวิสารทสฺส สุธมฺมมหาสามิตฺเถรสฺส สนฺติเก สามเณรภาเวน ปริยตฺตึ อุคฺคณฺหิตฺวา คหิตนานาคนฺโถ หีนายาวตฺติตฺวา จตุเสติภินฺทํ สีหสูร-ราชานํ มุปฏฺฐหิ. ราชา จ ตสฺมึ ปสีทิตฺวา ตสฺส มหามจฺจฏฺฐานนฺตรํ "สิริมหา-จตุรงฺคพโล"ติ จ นามลญฺฉนํ ทตฺวา อนญฺญสาธารเณนานุคฺคเหน ตํ มนุคฺคเหสิ.

๑. ฏีกาย นิคมนวจเนสุ ปสฺสิตพฺพํ.

เอกสฺมึ จ สมเย ราชา เอกํ มหนฺตํ วิหารํ การาเปตฺวา “รญฺญา อยํ วิหาโร การาปิโต, วสนฺตุ เอตฺถ ภิกฺขู สีลวนฺโต คนฺถวิสาโท”ติ สาเวสิ. ตทา ตาสีคามวาสี เอโก เถโร อาคนฺตฺวา ตสฺมึ วิหาเร วสิ. อารกฺขปุริสา จ ตมตฺถํ รญฺโญ อาโรเจสุํ. ราชา จ จตุรงฺคพลมหามจฺจํเยว อาณาเปสิ “คนฺตฺวา ตสฺส ภิกฺขุสฺส ญาณานุภาวํ ชานาหี”ติ. มหามจฺโจ คนฺตฺวา ตํ ภิกฺขุํ ปญฺเห ปุจฺฉิ สณฺหสุขุมคมฺภีรตฺถนิสฺสิเต. โสปิ ปุจฺฉิตปุจฺฉิตํ วิสชฺเชสิ. มหามจฺโจ ปจฺจาคนฺตฺวา รญฺโญ ตมตฺถํ อาโรเจสิ. ราชา ตุฏฺฐจิตฺโต ตํ วิหารํ ตสฺส ภิกฺขุโน อทาสิ. “นาคิโต”ติ ครูหิ คหิตนาโม โส ภิกฺขุ ทหรกาเล ปิตุนา สกณฺฏกคจฺเฉ ขิตฺตภาวํ ปฏิจฺจ “สูตฺวินฺปึด(กณฺฏกขิปตฺเถโร)” อิติ ปากโฏ อโหสิ. โส ตสฺมึ วิหาเร วสนฺโต ปญฺจคาถาสตปริมาณํ สทฺทสารตฺถชาลินึ นาม คนฺถํ อกาสิ.[1] เอวํ มหามจฺโจ เตสุ เตสุ ราชกิจฺเจสุ อธิกโต อโหสิ.

อิจฺเจวํ มหามจฺโจ รญฺโญ อสาธารณานุคฺคหํ ปตฺวา โสตุหิตาวหํ อิมํ อภิธานปฺปทีปิกาฏีกํ อกาสิ. น เกวลญฺเจตเมว, อถ โข อญฺเญปิ คนฺเถ กโรนฺโต ปรตฺถํ สมฺปาเทสิ. ตถา หิ อสีตานุพฺยญฺชนวนฺทนาคาถาโย, คมฺภีราภิธมฺมตฺถนิสฺสิตา ปญฺหาวเสน รจิตา มรมฺมคีติโย, หิโตปเทสคนฺถสฺส มรมฺมานุวาโท จาติ อิเมปิ คนฺถา มหามจฺเจน กตภาเวน ทิสฺสนฺเตว. อากุมารํ ปตฺถฏยสํ โลกนีตึ นาม ปชฺชมยคนฺถมฺปิ มหามจฺโจว วิรจยีติ วิรจยีติ วทนฺติ.[2]

อิมํ ฏีกํ รจยนฺเตน จ อภิธานปฺปทีปิกายาคตานํ อภิธานาทีนํ ธาตุปฺปจฺจยนิพฺพจนตฺถเภเท จ โลปาเทสาคมวิการวิปรีตาทิเก จ ปกาเสนฺเตน

---

๑. วิตฺถาโร สาสนวํสปฺปทีปิกายํ ๙๙–๑๐๑ ปิฏฺเฐสุ ปสฺสิตพฺโพ.

๒. คนฺถวํเส ปน “ อภิธานปฺปทีปิกาย ฏีกา, ทณฺฑีปกรณสฺส มาคธภูตา ฏีกา จาติ ทุวิธา ฏีกาโย อตฺตโน มติยา สีหสูรนามรญฺโญ เอเกน อมจฺเจน กตา. โกลทฺธชนสฺส ฏีกา ปาสาทิเกน นาม เถเรน อายาจิเตน จ เตเนว อมจฺเจน กตา”ติ วุตฺตํ. โรมกฺขรมุทฺทิตมูเล ๖๓, ๗๓–ปิฏฺเฐสุ ปสิตพฺพํ.

สาฏฺฐกถํ ติปิฏฺฐกณฺเฑว สกฺกตคนฺเถ จ นิสฺสาย มหุสฺสาเหน รจิตา โหติ. วิเสสโต ปน อมรโกส, ติกณฺฑเสส, นานตฺถสงฺคหโกเส เจว อมรโกสฏีกาโย จ นิสฺสาย รจิตาติ วิญฺญายติ.[๑]

ยานิ จ ตสฺส ตสฺสาภิธานสฺส อภิธานปฺปทีปิกายํ อนาคตานิ ปริ-ยายวจนานิ ฏีกาย'มุทฺธฏานิ, ตานิปิ ปายโส อมรโกสโต ติกณฺฑเสสโต จ คเหตฺวา อุทฺธฏานีติ ทฏฺฐพฺพํ. ตถา หิ ฏีกายํ "สมนฺตภทฺร, โลกชิ"อิจฺจาทีนิ พุทฺธนามานิ ทสฺสิตานิ ตานิ อมรโกเส ติกณฺฑเสเส จ ทิสฺสมานาเนว โหนฺติ. วุตฺตญฺหิ อมรโกเส–

"สพฺพญฺญู สุคโต พุทฺโธ ธมฺมราชา ตถาคโต
สมนฺตภทฺโร ภควา มารชิ โลกชี ชิโน.
ฉฬภิญฺโญ ทสพโล'- ทฺวยวาที วินายโก
มุนินฺโท สิรีฆโน สตฺถา มุนี"ติ[๒]

ติกณฺฑเสเส จ–

"พุทฺโธ'กนิฏฺฐคมหามุนิธมฺมจกฺกา
ราคาสนิตฺติสรโณ ขสโม ทสารโห
ตาปี คุณากรมหาสุขวชิริโน จ
เมตฺตาพลาสมชิตาริสมนฺตภทฺรา.

มหาโพธิ ธมฺมธาตุ เสตเกตุ ชิโน ขชิ
ติมุตฺติ ทสภูมี โส ปญฺจญาโณ พหุกฺขโข
สมฺพุทฺโธ กรุณากุจฺโจ สพฺพทสฺสี มหาพโล
วิสฺสโพโธ ธมฺมกาโย
สํคุตฺโต'รหาสุนิจฺฉิโต

---

๑. ฏีกายํ ตตฺถ ตตฺถ นาเมนุทฺธฏา จ สฏฺฐิมตฺตา คนฺถคนฺถการา ทิสฺสนฺติ, ตานิ จ อการาทิ อนุกฺกเมน โยเชตฺวา อนุกฺกมณิกาสุ ทสฺสิตา. เตสุ จ เกจิ คนฺถา ฏีกากาเรน ปจฺจกฺขํ อทิฏฺฐา อมรโกสฏีกาสุ อาคตาเยว อุทฺธฏาติ สกฺกา วตฺตุํ.

๒. อมร, ๑, ๑๓, ๑๔.

พฺยามาโภ ทฺวาทสกฺโข จ
วีตราโค สุภาสิโต”ติ.[1]

เอวํ ปรโต อาคเตสุปิ โคตมพุทฺธปริยายาทีสุ ทฏฺฐพฺพํ

น เกวลญฺจายํ ฏีกากาโร โกสสตฺเถสุเยว กตปริจโย, อถ โข นาฏกสตฺถ, เวชฺชสตฺถ, โชติสตฺถ, อตฺถสตฺถ, สทฺทสตฺเถสุปิ กตปริจโยว โหติ, ตถา ปรสมเยปิ เฉโก. ตพฺภาโว จ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตวจเนหิ[2] เวทิตพฺโพ. สทฺทตฺเถสุ จ วิเสสโต กาตนฺตปกรเณ พหุกตปริจโยติ ทิสฺสติ.[3]

เอวํ ปาเยน อมรโกสฏีกาทโย สกฺกตคนฺเถ นิสฺสาย กตฺตา อิมิสฺสํ ฏีกายํ เกสุจิ ฐาเนสุ ปาฬิยา อฏฺฐกถาทีสุ จ อาคตํ วจนํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา สกฺกตานุสาเรเนว วุตฺตฏฺฐานานิปิ ทิสฺสนฺติ. เตสุ เอกํเยว ฐานํ ทสฺสยิสฺสาม. ตํ ยถา–

กุเวรนามวณฺณนายํ หิ ฏีกากาเรน “ติจรโณ’ฏฺฐทาโฐ ชาโต’ยมิติ กุจฺฉิตํ เวรํ สรีร’มสฺส ฯปฯ วิสฺสวสอิสิโน อปจฺจมิตฺยณฺ, อณิ เวสฺสวโณ นิปจฺจเต”ติ จินนฺตามณิฏีกา วจนํ. “ติจรโณ’ฏฺฐทาโฐ สีสณมุตฺติ อยํ ชาโต อโต กุจฺฉิตํ เวรํ สรีร’มสฺเสติ กุเวโร ฯเปฯ วิสฺสวสฺสปจฺจํ เวสฺสวโณ”ติ ฏีกาสพฺพสฺววจนญฺจ อนุยายิตฺวา “วิสฺสวณสฺส อปจฺจํ เวสฺสวโณ. ติจรณาฏฺฐทาฐาภยานกมตฺถิตาย กุจฺฉิตํ เวโร สรีร’มสฺส กุเวโร”ติ วุตฺตํ. ปาฬิยํ ปน อฏฺฐกถาสุ จ อญฺญถา อาคตํ–

“กุเวรสฺส โข ปน มาริส มหาราชสฺส วิสาณา นาม ราชธานี ตสฺมา กุเวโร มหาราชา เวสฺสวโณติ วุจฺจตี”ติ[4] จ

---

๑. ติกณฺฑ, ๑,๑,๘–๑๑.

๒. ๙, ๑๔, ๖๘, ๗๔, ๘๑, ๑๐๑, ๑๔๙, ๓๒๔, ๓๕๐, ๓๖๘, ๓๘๑, ๕๘๗, ๕๙๖– คาถาวณฺณนาสุ ปสฺสิตพฺพํ.

๓. ๒๐๓, ๒๒๐, ๒๖๐,–คาถาวณฺณนาสุ ปสฺสิตพฺพํ.

๔. ที, ๓. ๑๖๒.

“อยํ กิร อนุปฺปนฺเน พุทฺเธ กุเวโร พฺราหฺมโณ หุตฺวา ฯเปฯ วีสติ วสฺสสหสฺสานิ ทานํ อทาสิ. โส กาลํ กตฺวา จาตุมหาราชิเกสุ กุโวโร นาม เทวปุตฺโต ชาโต. อปรภาเค วิสาณาย ราชธานิยา รชฺชํ กาเรสิ. ตโต ปฏฺฐาย ‘เวสฺสวโณ’ติ วุจฺจตี’’ติ[๑] จ.

> “ปุริมนาเมน กุโวโรติ เวทิตพฺโพ. โส กิร กุเวโร นาม พฺราหฺมณมหาสาโล หุตฺวา ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา วิสาณาย ราชธานิยา อธิปติ หุตฺวา นิพฺพตฺโต. ตสฺมา ‘กุเวโร เวสฺสวโณ’ติ วุจฺจตี’’ติ จ.

เอวเมวรูปานิ ฐานานิ พหูนิ ทิสฺสนฺติ.[๓] ตานิ ปน สุทฺธมาคธิเก โสตุชเน อนุคฺคเหตุํเยว กตานีติ ทฏฺฐพฺพานิ. สกฺโกติ หิ สุทฺธมาคธิโก เอวรูปานํ ปทานํ วณฺณนาโย ปาฬิยํ อฏฺฐกถาทีสุ จ ปริเยสิตฺวา ปสฺสิตุนฺติ.

อรญฺญวคฺควณฺณนาทีสุ จ ฏีกากาโร โสตูนํ อมุพฺหตฺถํ มรมฺมภาสา-วจนานิ ปกฺขิปิตฺวา “ทฺวยํ “ลมฺพู’’อิติ ขฺยาเต’’ติ จ,’’ ปกฺขีนํ พีเช “ออุ’’ อิติ ขฺยาเต’’ติ จ อิจฺจาทินา[๔] วณฺณน’มกาสิ. อยญฺจ วณฺณนานโย อญฺเญหิปิ อาจริเยหิ ปฏิคฺคหิตตฺตา วฑฺฒิตตฺตา จ ปาสํโสว โหติ. ตถา หิ อมรโกส-ฏีกาสุ “จตฺตาริ “ลญฺจาลู’’อิติ ปสิทฺธย โอสธิยา’’ติ[๕] จ “จตุกฺกํ ลาชาลุยา’’อิติ ขฺยาเต’’ติ[๖] จ, “นมสฺการีจตุกฺกํ “ขอิรี’’ติ ขฺยาเต สาเก’’ติ[๗] จ อิจฺจาทโย วณฺณนา ทิสฺสนฺติ. ตถา วชิรพุทฺธิฏีกาย วิกาลโภชนสิกฺขาปทวณฺณนายํ ทิกฺขิณ-อินฺทิยภาสาวจนานิ ทิสฺสนฺติ. รูปสิทฺธิฏีกายญฺจ นามกณฺฑวณฺณนายํ “อสโน–

---

๑. ที–ฏี ๓/๑๔๘.  ๒. สุตฺตนิ– ฏี, ๒, ๑๐๐.

๓. ตานิ อคฺคธมฺมาภิวํสตฺเถเรน วิรจิเต อภิธานปฺปทีปิกานิสฺสเย, ปญฺญาสามิตฺเถเรน รจิเต ฏีกานิสฺสเย จ ปสฺสิตพฺพานิ.

๔. เอวรูปานิ มรมฺมวจนานิ อการาทิอนุกฺกเมน โยเชตฺวา อนุกฺกมณิกาสุ ปกฺขิตฺตา

๕. มเหสรฏีกายํ ๒, ๔, ๑๔๑–คาถาวณฺณนายํ.

๖. จินฺตามณิฏีกายํ ตตฺเถว.  ๗. ฏีกาสพฺพสฺวพฺยาขฺยาย ตตฺเถว.

ปิ่มาคสิ จมฺปโก=สปุคสิ[๑]" จ อิจฺจาทินา สีหฬภาสาวจนานิ ปกฺขิปิตฺวา วณฺณนา กตา. ตสฺมา อีทิสี วณฺณนา อนวชฺชาเอวาติ ทฏฺฐพฺพา.

อิจฺเจวํ'มยํ อภิธานปฺปทีปิกาฏีกา สตฺถนฺตเรหิ สารํ สมาทาย รจิตตฺตา สารสมฺปุณฺณา โหติ สุปฺปสตฺถา ปสนฺนตฺถปทกฺกมา ปทพฺยญฺชนวิเวจนญาณทายินี จ. ตสฺมาเยว สา โปราณิเกหิ จาธุนิเกหิ จ วิญฺญูหิ สุฏฺฐุ ปฏิคฺคหิตา โถมิตา ครุกตา มานิตา จ หุตฺวา ยาวชฺชตนาปิ สาสเน วิราชติ.

## ปริวารคนฺถา

เอวํ สุทฺธมาคธิกานํ โสตูนํ หิตาย รจิตาปิ สมานา อยํ ฏีกา สตฺถนฺตรนยโวกิณฺณตฺตา มนฺทโสตูนิ นาติสุโพธา อโหสิ ทุกฺโขคาหา จ. ตสฺมา ตาทิเสสุ โสตูสุ อนุทฺทยํ ปฏิจฺจ อฏฺฐจตฺตาฬีสสตาธิเก มรมฺมวสฺสสหสฺเส ทุติยจอออองสังถาสยาด่อ อิติ วิสฺสุโต คุณาจารมหาเถรวโร มรมฺมภาสาอตฺถนิสฺสเยน ตํ สุโขคาหํ กตฺวา อลงฺกริ.

อปรมฺปิ สฺสา อตฺถนิสฺสยคนฺถํ เอกาทสาธิกทฺวาทสสเต มรมฺมวสฺเส ปญฺญาสามิสิรีกวิธชมหาธมฺมราชาธิราชคุรูติ ลทฺธลญฺฉโน มองถองสยาด่อ อิติ วิสฺสุโต มหาเถรวโร อกาสิ. อิทานิ มุทฺทิตภาเวน ทิสฺสมาโน อตฺถนิสฺสโย โสเยว โหติ. ปจฺโม ปน อตฺถนิสฺสโย เกนจิ มุทฺทาปิโตติ น สูยเต.

สมฺพุทฺธวสฺเส ปน ฉตฺตึสาธิกจตุพฺพีสสเต มรมฺมวสฺเส จ จตุปญฺญาสาธิกทฺวาทสสเต สีหฬทีเป "ปวรเนรุตฺติกาจริยมหาวิภาวีติ สงฺฆทตฺติยนามินา" สุภูตินามเกน มหาเถเรน **อภิธานปฺปทีปิกาสูจิ**นามโก คนฺโถ สมฺปาทิโต. สมฺปาเทนฺโต จ อภิธานปฺปทีปิกาคตนามาทีนิ อการาทฺยนุกฺกเมน โยเชตฺวา ฏีกาคตนิพฺพจนตฺถเภทาทิเก จ ยถาฏฺฐาเน ปกฺขิปิตฺวา, กจฺจายนรูปสทฺธิโมคฺคลฺลานสทฺทนีติเอกกฺขรโกสาทีสุ อาคตสทฺทตฺถวินิจฺฉเยหิ จ สมฺปุณฺณตรํ กตฺวา อกาสิ.

---

๑. ๔๑–ปิฏเฐ. สีหฬโปตฺถเก ปน สีหฬวจนานิ น ทิสฺสนฺติ, เตสํ ฐาเน มาคธวจนาเนว ทิสฺสนฺติ. โสธเกหิ ปฏิสงฺขตานิ สิยุ.

## นิทานกถา

เอวํ ทฺวีหิ นิสฺสยคนฺเถหิ อภิธานปฺปทีปิกาสูจิยา จ สมลงฺกตาปิ สมานา อภิธานปฺปทีปิกาฏีกา กาลนฺตรสญฺชาเตหิ ทุสฺโสธนีเยหิ ทูสิตา ปสฺสนฺตานํ จิตฺตเขทกรา ราหุคฺคหิตจนฺทมณฺฑลมิว มลินี อโหสิ. ตสฺมา เอวํภูตมิมํ ฏีกํ เลขกโทสาปหรณวเสน ปกติฏฺฐิตํ ปาเปตุํ ฉฏฺฐสงฺคีติโสธกมหาเถรา มหตา ปริสฺสเมน วิโสธน'มกํสุ.

โสเธนฺตา จ ปญฺจตึสสตาธิเก สหสฺเส มรมฺมวสฺเส ปฏิลิขิเตน, เตสฏฺฐฺยธิกาทฺวิสตสหสฺสวสฺเส ปฏิลิขิเตน จาติ ทฺวีหิ ตาลปณฺณมูเลหิ จ, มุทฺทิตฏีกามูเลหิ จ, อภิธานปฺปทีปิกานิสฺสเยหิ จ, ฏีกานิสฺสเยน จ, อภิธานปฺปทีปิกาสูจิยา จาติ อิจฺจาทิเกหิ พหูหิ มาคธสตฺเถหิ เจว, อมรโกสติกณฺฑเสสเมทินีโกสจินฺตามณิฏีกาพฺยาขฺยาสุธาฏีกาทีหิ สกฺกตคนฺเถหิ จ ปุนปฺปุนํ สํสนฺทิตฺวา วิโสเธตุํ. ปสฺสนฺตานญฺจ สุขปริเยสนตฺถํ อภิธานปฺปทีปิกายํ ทิสฺสมานาภิธานาทโย ตโต อุทฺธริตฺวา อการาทิปฏิปาฏิยา โยเชตฺวา ฐเปสุํ. วิเสสโต ปน ฏีกาคเต ปาฐวิเสเส จ, นาเมนุทฺธฏานํ คนฺถคนฺถการานํ นามานิ จ, มรมฺมภาสาวจนานิ จ ตเถว โยเชตฺวา ฐเปสุํ.

เย ปน ปาฐา รุทฺทรภสฺโสวปาลิตาทีหิ วิลุตฺเตหิ ลทฺธํ วา ทุกฺกเรหิ คนฺเถหิ ฏีกากาเรน สมุทฺธฏา, เต อิทานิ ลพฺภมาเนหิ เมทินีโกสาทีหิ, ยถาวุตฺตามรโกสฏีกาคตวจเนหิ จ สํสนฺทิตฺวา, ปโยคยุตฺติยา จ ตุลยิตฺวา ยถาสตฺติ ยถาพลํ นิมฺมลตฺตํ ปาเปสุํ.

ยานิ ปเนตฺก โสธกานํ ปมาเทน วา ภเมน วา อวิโสธิตานิ ฐานานิ สิยุํ, ตานิ ปริกฺขณสีเลหิ วิจกฺขเณหิ โสเธตฺวา ปสฺสิตพฺพานิ.

เอวํ โสธิตา"ยํ ฏีกา มูลภูเตน อภิธานปฺปทีปิกาคนฺเถน สหิตา พุทฺธสาสนสมิติยา มุทฺทณาลเย สุฏฺฐุ มุทฺทาปิตาติ.

เอวํ นิเวทยนฺติ

**วิโสธกตฺเถรา**

ชมฺพุทีปวิหาเร
สาวณมาเส
๒๕๐๘ พุทฺธวสฺเส
๑๓๒๖ มรมฺมวสฺเส

# อภิธานปฺปทีปิกาฏีกา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

## พุทฺธปฺปณาม

(ก) ตถาคโต โย กรุณากโร กโร-
ปยาต'โมสชฺช[๑] สุขปฺปทํ ปทํ,
อกา ปรตฺถํ กลิสมฺภเว ภเว
นมามิ ตํ เกวลทุกฺกรํ กรํ.

---

## คนฺถารมฺภ

ยสฺส ญาณํ สทา ญาณํ นาญฺเญยฺยา ญาณกํ วินา,
นิสฺเสสคุณยุตฺตสฺส ตสฺส นตฺวา มเหสิโน.
สตฺถนฺตรา สมาทาย สารํ สพฺพธรา ตถา,
กริยฺยเต'ภิธานปฺป- **ทีปกสฺสตฺถวณฺณนา.**

## ปณามาทิวณฺณนา

(ก) อิธายํ คนฺถกาโร ปฐมมตฺตโน ปเรสมฺปิ สมฺมา หิตตฺถนิปฺผาทนตฺถํ ปุญฺญสมฺปท'มาจิโนติ **"ตถาคโต"** จฺจาทินา. ตตฺถ **กรุณากโร** มหากรุณาย อุปฺปตฺติฏฺฐานภูโต โย **ตถาคโต** ภควา **กโรปยาตํ** อตฺตโน หตฺถคตํ สุขปฺปทํ สุขสฺส ปติฏฺฐานภูตํ สุขการณํ วา สุขทายกํ วา **ปทํ** นิพฺพานํ **โอสชฺช** จชิตฺวา **กลิสมฺภเว** ทุกฺขการณภูเต **ภเว** สํสาเร **เกวลทุกฺกรํ** สุกเรนาสมฺมิสฺสํ อจฺจนฺต-ทุกฺกรํ. ปญฺจวิธปริจฺจาคาทิกํ **กรํ** กโรนฺโต **ปรตฺถํ** ปเรสมตฺถํเยว **อกา** กตวา, **ตเมทิสํ** ตถาคตํ อหํ นมามิ.

---

๑. ....โมสฺสชฺช (สี)

## ธมฺมปฺปณาม

(ข) อปูชยุํ ยํ มุนิกุญฺชรา ชรา-
รุชาทิมุตฺตา ยหิมุตฺตเร ตเร,
ฐิตา ติวฏฺฏมฺพุนิธึ นรานรา
ตรึสุ ตํ ธมฺมมฆปฺปหํป'หํ.

## สงฺฆปฺปณาม

(ค) คตํ มุนินฺโทรสสูนุตํ นุตํ
สุปุญฺญเขตฺตํ ภุวเน สุตํ'สุตํ,
คณมฺปิ ปาณีกตสํวรํ วรํ
สทา คุโณเฆน นิรนฺตรนฺตรํ.

---

(ข) ยญฺจ ธมฺมํ **ชรารุชาทิมุตฺตา** ชราโรคาทีหิ วิมุตฺตา **มุนิกุญฺชรา** มุนิเสฏฺฐา ภควนฺโต **อปูชยุํ** ปูชิตวนฺโต, ตถา **อุตฺตเร** อุตฺตเม สตฺตานํ วา สํสารมโหฆปกฺขนฺทานํ ตโต อุตฺตรณสมตฺเถ **ยหึ ตเร** ยสฺมึ ธมฺมปฺลเว **ฐิตา** สมฺมาปฏิปชฺชนวเสน อารุฬฺหา **นรานรา** มนุสฺสา จ เทวา จ **ติวฏฺฏมฺพุนิธึ** กิเลสกมฺมวิปากวฏฺฏสงฺขาเตหิ ตีหิ วฏฺเฏหิ อากุลิตํ สํสารมหมฺพุราสึ **ตรึสุ** ติณฺณา. **อฆปฺปหํ** กิเลสปฺปหานกรํ สํสารทุกฺขปฺปหานกรํ วา ตํ ธมฺมมฺปิ อหํ นมามิ.

(ค) **มุนินฺโทรสสูนุตํ** ภควโต อุเร สมฺภวธมฺมเทสนาย อริยภาวปฺปตฺตตาย มุนินฺทสฺส โอรสปุตฺตภาวํ **คตํ** ปตฺตํ **นุตํ** กิเลสเขปนกํ **สุปุญฺญกฺเขตฺตํ** ปุญฺญตฺถิกานํ ปุญฺญพีชวิรุหนฏฺฐานํ สุเขตฺตภูตํ **ภุวเน** โลเก **สุตํ** วิสฺสุตํ สุตธรํ วา กิเลสสวนาภาเวน **อสฺสุตํ** อปาโณปิ ปาโณ กรียิตฺถาติ ปาณีกโต. ปาติโมกฺขสํวโร. โสว สํวโร เอตสฺสตฺถีติ **ปาณีกตสํวโร.** ตํ ปาณีกต-สํวรํ, **วรํ** สีลาทิคุเณหิ สเทวเกหิ โลเกหิ ปตฺถิณียํ. "เทวาปิ ตสฺส ปิหยนฺติ ตาทิโน"ติ[๑] หิ วุตฺตํ. **สทา** สพฺพสฺมึ กาเล **คุโณเฆน** สีลาทิคุณสมูเหน **นิรนฺตรนฺตรํ** อวิจฺฉินฺนมานสํ ปริปุณฺณจิตฺตํ วา **คณมฺปิ** อฏฺฐนฺนํ อริยปุคฺคลานํ สมูหํ อปิ อหํ นมามีติ เอวเมตฺถ ติณฺณมฺปิ สงฺเขปโต อตฺถโยชนา ทฏฺฐพฺพา.

---

๑. ขุ ๑/๒๗

## ปฏิญฺญา

(ฆ) **นามลิงฺเคสุ โกสลฺล- มตฺถนิจฺฉยการณํ,**
**ยโต มหพฺพลํ พุทฺธ- วจเน ปาฏวตฺถินํ.**
(ง) **นามลิงฺคานุยโต พุทฺธ- ภาสิตสฺสา’รหานฺย’หํ,**
**ทสฺสยนฺโต ปกาสิสฺส- มภิธานปฺปทีปิกํ.**

---

(ฆ–ง) เอวํ ปุญฺญสมฺปทมาจินิตฺวา กิมภิมตํ สาธนียมิจฺจาห “**ปกาสิสฺสมภิธานปฺปทีปิก**”นฺติ. พุทฺธาทีนมภิธานานํ สรูปวเสน ลิงฺควเสน จ ปริทีปนโต ปกาสนโต “**อภิธานปฺปทีปิก**”นฺติ ลทฺธนามํ สตฺถํ **ปกาสิสฺสํ** อนฺโตภาเวน **นิปฺผนฺนํ** พหิภาเวน ปกาสิสฺสํ. อนฺโตภาวสฺส หิ พหิภาวมเปกฺขิตฺวา ภาวิตมุปฺปนฺนํ นนุ สนฺเตว ปุพฺพาจริยานํ นามลิงฺคปฺปกาสนานฺยมรโกสติกณฺโฑปฺปลินฺยาทฺยภิธานสตฺถานิ ปาณินิพฺยาฑิวรรุจิจนฺทโคธิรุทฺทวามนาทิวิหิตานิ จ ลิงฺคสตฺถานิ, ตโต กิมิทมุจฺจเต อิจฺจาห “**นามลิงฺคานิ พุทฺธภาสิตสฺสารหานิ ทสฺสยนฺโต**”ติ. เอเตน สนฺเตสฺวปิ ปุพฺพาจริยานํ สตฺเถสุ ยสฺมา น เตสุ นามลิงฺคานิ **พุทฺธ**วจนานุรูปานิ โหนฺติ, ตสฺมา ตทนุรูปานิ นามลิงฺคานิ ทสฺสยนฺโต **อ**ภิธานสตฺถํ ปกาสิสฺสามีติ เอตมตฺถํ ทีเปติ. **นมฺยเต** อภิธียเต อตฺโถ อเนนาติ **นามํ** สทฺทสตฺเถ **นมุ**ธาตุวเสน. ลิงฺคฺยเต “อิตฺถิยมโต **อาปจฺจโย**”ตฺยาทินา **วิ**ภชฺชเตติ อิตฺถาทโย วาเนน ลิงฺคียนฺเต พฺยญฺชียนฺเตติ **ลิงฺคํ.** อิตฺถิปุมนปุํสกํ. กิเมตสฺส อภิธานสตฺถสฺส กรเณ ปโยชนนฺติ ปุจฺฉายํ ยสฺมึ สติ ตํ โสตาโร โสตุมุสฺสหนฺติ, ตํ ทสฺเสตุมาห “**นามลิงฺเคสฺวิ**”จฺจาทิ. ยโต พุทฺธวจเน ปฏุโน ภาโว ปาฏวํ, ตเทว อตฺโถ ปโยชนํ, ตํ อิจฺฉนฺตีติ **ปาฏวตฺถิโน.** **เต**สํ ปาฏวตฺถีนํ โสตูนํ นามลิงฺเคสุ **โกสลฺลํ** กุสลตา เฉกภาโว พุทฺธวจเน **มหพฺพลํ** อตฺถสฺส นิจฺฉยการณํ โหติ. **อโต** ตสฺมา การณา พุทฺธภาสิตสฺสาร**หานิ** นามลิงฺคานิ ทสฺสยนฺโต อภิธานปฺปทีปิกํ สตฺถํ ปกาสิสฺสนฺติ สมฺพนฺโธ.

**(จ) ภิยฺโย รูปนฺตรา สาห- จริเยน จ กตฺถจิ,**
**กฺวจา'หจฺจวิธาเนน เญยฺยํ ถีปุนฺนปุํสกํ.**

(จ) อิทานิ สตฺถลหุภาวตฺถมาห **"ภิยฺโย"**จฺจาทิ. **ภิยฺโย** พาหุลฺเลน **รูปนฺตรา** รูปเภเทน อิตฺถิปจฺจยปุมฺภาวาทิการิยกเตน ถีปุนฺนปุํสกํ เญยฺยํ. โส จ นามานํ นามวิเสสนสฺส นามปรามสิสพฺพนามสทฺทสฺส จ เญยฺโย ปการนฺตราภาวา ตตฺร นามานํ รูปเภโท ยถา- ฉุริกา สตฺย'สิปุตฺติ.[๑] อสิ ขคฺโค จ สายโก.[๒] ปานียํ สลิลํ ทกนฺติ.[๓] นามวิเสสนสฺส ยถา- นิสีโถ มชฺฌิมา รตฺตีติ.[๔] นาม- ปรามสิสพฺพนามสทฺทสฺส ยถา- อากงฺขารุจิ วุตฺตา สา, ตฺวธิกา ลาลสา ทฺวิสูติ.[๕] **สาหจริเยน** นิยตลิงฺเคนาวิปฺปโยคโต ถีปุนฺนปุํสกํ เญยฺยํ. **กตฺถจีติ** ยตฺร รูปเภโท นตฺถิ. ตํ ยถา- มรีจิ มิคตณฺหิกา.[๖] รํสิมา ภากโร ภานุ.[๗] อาโป ปโย ชลํ วาริ.[๘] มรีจฺยาทโย หุยภินฺนรูปตฺตา ลิงฺคนฺตเรปิ สมฺภาวียนฺเตหิ นิยตลิงฺเคหิ มิคตณฺหิกาภากรชลาทิสทฺเทหิ สาหจริเยน ตํลิงฺเค นิจฺฉิยนฺเต. **อาหจฺจวิธาเนน** อิตฺถิปุมนปุํสกานํ วิเสเสตฺวา กถเนน ถีปุนฺนปุํสกํ เญยฺยํ. **กฺวจีติ** ยตฺร น รูปเภโท ลิงฺคนิณฺณยสฺส นิมิตฺตํ. น จ สาหจริยํ ลิงฺคเภโทภิมโต, เนกเมว วา ลิงฺคมิจฺฉเต. ตํ ยถา- วลฺลรี มญฺชรี นารี.[๙] วิฏโป วิฏภีตฺถิยํ.[๑๐] ภีติตฺถี ภยมุตฺตาโส.[๑๑] วชิรํ ปุนฺนปุํสเกจฺจาทิ.[๑๒]

---

๑. อธิธาน ๓๙๒-คาถา
๒. อภิธาน ๓๙๑-คาถา
๓. อภิธาน ๖๖๑-คาถา
๔. อภิธาน ๗๐-คาถา
๕. อภิธาน ๑๖๓-คาถา
๖. อภิธาน ๖๕-คาถา
๗. อภิธาน ๖๓-คาถา
๘. อภิธาน ๖๖๑-คาถา
๙. อภิธาน ๕๕๐-คาถา
๑๐. อภิธาน ๕๔๗-คาถา
๑๑. อภิธาน ๑๖๖-คาถา
๑๒. อภิธาน ๒๔-คาถา

(ฉ) อภินฺนลิงฺคีนํเยว ทฺวนฺโท จ ลิงฺควาจกา,
คาถาปาทนฺตมชฺฌฏฺฐา ปุพฺพํ ยนฺตฺย'ปเร ปรํ.

(ฉ) อีนานิ รูปเภโทติ ลิงฺคนิณฺณยสฺส ปฏิปตฺติเหตุโก โย ภินฺนลิงฺคานํ ทฺวนฺโท, ตกฺกรณปฏิเสเธน อภินฺนลิงฺคานเมว ทฺวนฺโท กโตติ ปริภาสิตุมุปกฺกมเต **"อภินฺนลิงฺคีน"**มิจฺจาทิ. อภินฺนลิงฺคีนํเยว นามานํ ทฺวนฺโท กโต น ภินฺนลิงฺคีนํ, ยถา- วิมุตฺยสงฺขตธาตุ, สุทฺธินิพฺพุติโย สิยุนฺติ.[๑] น เกวลํ ทฺวนฺโทเยว, อถ โข เอกเสโสปฺยภินฺนลิงฺคานํเยว กโต, ยถา- นคฺโค ทีคมฺพราวคฺคา.[๒] **สพฺพธรกเต** ปน "ชีมูตา เมฆปฺพฺพตา" อิจฺจุทาหฏํ. นนุ จ ภินฺนลิงฺคานมฺปิ เอกเสโส กโต, ยถา- มาตาปิตา ตุ ปิตโร, ปุตฺตา ตุ ปุตฺตธีตโร.[๓] สสุรา สสฺสุ สสุรา, ภาตุภคินิ ภาตโรติ.[๔] เอตฺถ หิ มาตา จ ปิตา จ ปิตโร. ปุตฺโต จ ธีตา จ ปุตฺตา, สสฺสุ จ สสุโร จ สสุรา, ภาตา จ ภคินี จ ภาตโรติ ภินฺนลิงฺคานมฺปิ เอกเสโส ทสฺสิโตติ. ฐานนฺตเร เตสํ ภินฺนลิงฺคตาย ทสฺสิตตฺตา น โทโส. ตาโต ตุ ชนโก ปิตา.[๕] อมฺมา'มฺพา ชนนี มาตา.[๖] อปจฺจํ ปุตฺโตตฺรโช สุโต.[๗] นาริยํ ทุหิตา ธีตา.[๘] ชายาปตีนํ ชนนี. สสฺสุ วุตฺตาถ ตปฺปิตา. สสุโรติ[๙] อิจฺจาทิกญฺหิ เตสํ ฐานนฺตรนฺติ. ตถา เอตฺถ กมํ วินา ภินฺนลิงฺคานํ คณนปาโฐ วิย สงฺกโรปิ น กโต. ตตฺร หิ สคฺคทิสาทโย อตฺถา ยถากฺกมํ ตํสมฺพนฺธา จ สกฺกวิทิสาทโย อตฺถา สกสกสมฺพนฺธสหิตา ยถาภิธานํ สรูปปฏิปตฺยตฺถมภิเธยฺยา, คถา ตปฺปริยายสมฺพนฺธานิ จ ยานิ นามานิ. ตานิ สพฺพานิ ตทภิธานาวสเร อภิเธยฺยานีติ สุเขนเกตฺรว สกลนามปฏิปตฺติ สรูปปฏิปตฺติ จ ยถา สิยาติจฺเจตทตฺถํ กโม อภฺยุปคมฺยเต, ตถา จ สตฺยวสฺสํ สคฺคาทิปริยาเย ทิวสทฺทาทโย หราทฺยวสเร กุมาราทโย อภิเธยฺยา อิติ กมานุโรเธน ลิงฺคสงฺกโร ปริหริตุมสกฺกุเณยฺโย, ยถาวุตฺตนฺตุ กมํ วินา เนห สงฺกโร กโต อิติ ปริยาเยน

๑. อภิธาน ๙-คาถา
๒. อภิธาน ๗๓๔-คาถา
๓. อภิธาน ๒๔๙-คาถา
๔. อภิธาน ๒๕๐-คาถา
๕. อภิธาน ๒๔๓-คาถา
๖. อภิธาน ๒๔๔-คาถา
๗. อภิธาน ๒๔๐-คาถา
๘. อภิธาน ๒๔๑-คาถา
๙. อภิธาน ๒๔๖-คาถา

อิตฺถิปฺปกรณาทิกฺกเมน ยถาสมฺภวมภิธานโต. ตํ ยถา– อิตฺถิ ตฺวิตฺถี อชญฺญญฺจ, อุปสคฺโค อุปทฺทโวติ.[๑] อตฺร หิ เย ติลิงฺคา เต ติลิงฺคาวสเรเอว นิพทฺธา น คณนปาฐา วิย อุจฺจารณวเสน, เอวํ สพฺพตฺร ยถา– เต ติลิงฺคาวสเร เอว นิพทฺธา, น คณนปาฐา วิย อุจฺจารณวเสน. เอวํ สพฺพตฺร ยถาสมฺภวํ นิยเต. วุตฺตญฺจ–

> "เภทาขฺยานาย น ทฺวนฺโท   เนกเสโส น สงฺกโร,
> กโตตฺร ภินฺนลิงฺคาน–   มวุตฺตานํ กมํ วินา"ติ.[๒]

อิทานิ ลิงฺควาจกานํ ฐานวเสนตฺเถสุ คมนํ ทสฺเสตุมาห **"ลิงฺควาจเก"**จฺจาทิ **คาถาปาทนฺตมชฺฌฏฺฐา** คาถานํ ปาทานญฺจ อนฺตมชฺฌฏฺฐา **ลิงฺควาจกา** อเนกตฺถลิงฺควาจกานิ ญาณทสฺสนาทีนิ ลิงฺคานิ **ปุพฺพมตฺถํ** วาจกวเสน **ยนฺติ** คจฺฉนฺติ. **อปเร** คาถาปาทานมาทิฏฺฐา ลิงฺควาจกา **ปรมตฺถํ ยนฺติ** คจฺฉนฺติ. ตํ ยถา–

> ผเล วิปสฺสนาทิพฺพ–   จกฺขุสพฺพญฺญุตาสุ จ,
> ปจฺจเวกฺขณญาณมฺหิ   มคฺเค จ **ญาณทสฺสนํ.**[๓]
> ญาโท สทฺธาจีวราทิ–   เหตฺวาธาเรสุ **ปจฺจโย,**
> กีฬาทิพฺพวิหาราโท   **วิหาโร** สุคตาลเย.[๔]
> ขคฺเค กุรูเร **เนตฺตึโส**   ปรสฺมิญฺจาตฺร ตึสฺวมุ,[๕]
> กุสเล **สุกตํ** สุฏฺฐุ–   กเต จ **สุกโต** ติสุ.[๖]
> **สมโย** สมวาเย จ   สมูเห การเณ ขเณ,
> ปฏิเวเธ สิยา กาเล   ปหาเน ลาภทิฏฺฐิสุ.[๗]
> **กนฺตาโร** วนทุคฺเคสุ.[๘]

เอตฺถ จ–

> เยภุยฺยตาพฺยามิสฺเสสุ   วิสํโยเค จ **เกวลํ,**

---

๑. อภิธาน ๔๐๑–คาถา
๒. อมร, ๑, ๔.
๓. อภิธาน ๗๙๔–คาถา
๔. อภิธาน ๘๕๗–คาถา
๕. อภิธาน ๑๐๘๙–คาถา
๖. อภิธาน ๙๓๘–คาถา
๗. อภิธาน ๗๗๘–คาถา
๘. อภิธาน ๑๑๐๗–คาถา

(ช) ปุมิตฺถิยํ ปทํ ทฺวีสุ สพฺพลิงฺเค จ ตีสฺวิติ,
อภิธานนฺตรารมฺเภ เญยฺยํ ตฺวนฺตมถาทิ จ.

ทพฺหตฺเถนติเรเก จา- นวเสสมฺหิ ตํ ติสุ.[๑]
สมาธิสฺมึ ปุเมกคฺโค- นากุเล วาจฺจลิงฺคิโก.[๒]
ชเฬ ถูโล มหตฺยปี[๓]จฺจาทีสุ

คาถามชฺฌฏฺฐานํ ปาทนฺตมชฺฌฏฺฐาณญฺจ ลิงฺควาจกานํ ปุพฺพปรตฺเถสฺวปิ คมน-ภาวโต "ปุพฺพํ ยนฺตี"ติ อิทํ เยภุยฺยวเสน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. อถ วา คาถานํ มชฺฌนฺตฏฺฐา ปุพฺพํ ยนฺติ, คาถามชฺฌฏฺฐา ปาทนฺตมชฺฌฏฺฐา จ ปุพฺพาปรญฺจ ยนฺตีติ ยถาลาภโยชนา ทฏฺฐพฺพา.

(ช) อิทานิ วิเสสวิธิมฺหิ สตฺถลหุภาวตฺถํ ปริภาสเต **ปุมิตฺถิย**"มิจฺจาทิ. ปุมตฺถิยํ "**ทฺวีสู**"ติ ปทํ เญยฺยํ ยถา- อสนิ ทฺวีสุ.[๔] **สพฺพลิงฺเค** ลิงฺคตฺตเย "**ตีสู**"ติ ปทํ เญยฺยํ. ยถา- สตฺตนฺนํ ปูรเณ เสฏฺเฐ'ติสนฺเต สตฺตโม ติสุ.[๕] เอตฺถ จ นิสิทฺธลิงฺคนามํ ปารีเสสโต "เสสลิงฺค"นฺติ เญยฺยํ.[๖] ยถา- วสฺสสํวจฺฉรา'นิตฺถี"ติ.[๗] อตฺร เจกลิงฺคนิเสธพฺยาขฺยาเนน ลิงฺคทฺวยวิธานนฺติ.[๘]

คนฺถลาหวํ วิธาเยทานิ ปฏิปตฺติลาหวตฺถมาห "**อภิธานนฺตรารมฺเภ**"อิจฺ-จาทิ. **อภิธานนฺตรสฺส** อญฺญสฺส อภิธานสฺส อารมฺเภ สติ ตุ อนฺโต ยสฺส อภิธานสฺส อถ อาทิ ยสฺส อภิธานสฺสาติ อิทํ อภิธานทฺวยญฺจ เญยฺยํ. ตฺวนฺตมถาทิกํ นามาทิปทํ ปุพฺเพน น สมฺพชฺฌเตติ ภาโว. ตตฺร นามปทํ ยถา- ชิโน สกฺโก ตุ สิทฺธตฺโถ.[๙] เกสโว จกฺกปาณฺยถ.[๑๐] มหิสฺสโร สิโว สูลี.[๑๐] ลิงฺคปทํ ยถา- ปุเม

---

๑. อภิธาน ๗๘๖-คาถา
๒. อภิธาน ๑๐๓๕-คาถา
๓. อภิธาน ๑๐๖๖-คาถา
๔. อภิธาน ๒๔-คาถา
๕. อภิธาน ๙๔๒-คาถา
๖. นิสิทฺธลิงฺคํ เสสตฺถํ (อมร, ๑, ๕,)
๗. อภิธาน ๘๑-คาถา
๘. เอกลิงฺคนิเสธพฺยาเชน ลิงฺคทฺวยาภิธานมิติ (อมรโกสจินฺตามณิฏีกา)
๙. อภิธาน ๔-คาถา
๑๐. อภิธาน ๑๖-คาถา

(ฌ) **ภิยฺโย ปโยคมาคมฺม โสคเต อาคเม กฺวจิ,**
**นิฆณฺฑุยุตฺติญฺจานีย นามลิงฺคํ กถียตีติ.**

---

ตุ ปณฺหิ ปาสณิ.[๑] ปุเม ตูตุ รโช ปปฺผํ.[๒] สา ติโรกรณีปฺยถ.[๓] ปุนฺนปุํสก–มุลฺโลจํ.[๔] อตฺถปทํ ยถา– อุทเร ตุ ตถา ปาจา'นลสฺมึ คหณีตฺถิยํ.[๕] ปณิโต ตีสุ มธุเร, อุตฺตเม วิหิเตปฺยถ. อณฺชเส วิสิขายญฺจ, ปนฺติยํ วีถิ นาริยํ.[๖] **อถ**-สทฺเทน จตุร อนนฺตริยตฺเถน สกปริยาโยปลกฺขณโต **อโถ**สทฺทาทีสุ จ นปุพฺเพน สมฺพชฺฌเต. ปาณโก จาปฺยโถ อุจฺจาลิงฺโค โลมสปาณโกติ.[๗]

(ฌ) อิทานิ พุทฺธวจนานมนุรูปานมฺปิ ปจุรปฺปโยคานเมว เกสญฺจิ คหณํ อตฺตโน สตฺถนฺตราปสยฺหตาวเสน อหํการปุพฺพิกาภาวญฺจ ทสฺเสตุมาห "**ภิยฺโย ปโยค**"มิจฺจาทิ. **โสคเต** สุคตสฺส วจนภูเต **อาคเม** ปิฏกตฺตเย, ตญฺหิ อาคจฺฉนฺติ ติวิธสมฺปตฺติโย เอเตนาติ อาคโมติ วุจฺจติ. ตสฺมึ ภิยฺโย ปโยคํ พาหุลฺเลน ปยุชฺชเตติ **ปโยโค.** ตํ **อาคมฺม** คเหตฺวา กฺวจิ อรญฺญวคฺคาทีสุ **นิฆณฺฑุยุตฺติญฺจ** นิฆณฺฑุนามเก สตฺเถ อาคตํ พุทฺธวจนานุรูปํ ยุตฺติญฺจ อานีย อาเนตฺวา นาม–ลิงฺคํ **กถียติ** อนฺโตภาเวน นิปฺผนฺนํ พหิภาเวน ปกาสียเต. อาวิภาวตฺตเมว หิ ชญฺญตฺตํ สนฺตการิยการิโน. อาสีสายํ วา อวสฺสมฺภาวิโนปิ วจนสฺส วตฺตมานตฺถ–วตฺติจฺฉาย วตฺตมานตฺตํ, ตถา หิ โลเก อวสฺสมฺภาวิโน สิทฺธิมภิสนฺธาย ภาวิน–มปฺปตฺตํ วตฺตมานตฺเตน วา อตีตตฺเตน วา วตฺตุมิจฺฉนฺติ. ตํ ยถา– "อิทํ มมมปาปเย"ติ โกจิ เกนจาภิหิโต สนฺโต อวสฺสํ ตํ ภวิสฺสตีติ มญฺญมาโน ปาปิยมานํ ปตฺตํ วา วตฺตุมิจฺฉติ, ตโตเยว "อาสีสายํ ภูตมิว เจ"ติ[๘] ตทตีเทสวจนํ ปจฺจาขฺยายเต.

**ปนามาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตา**

---

๑. อภิธาน ๒๗๗–คาถา
๒. อภิธาน ๒๓๘–คาถา
๓. อภิธาน ๒๙๘–คาถา
๔. อภิธาน ๑๙๙–คาถา
๕. อภิธาน ๙๗๓–คาถา
๖. อภิธาน ๙๔๐–คาถา
๗. อภิธาน ๖๒๓–คาถา
๘. ปาณิติ ๒, ๓, ๑๓๒.

## ๑ – สคฺคกณฺฑวณฺณนา

◎

๑. พุทฺโธ ทสพโล สตฺถา สพฺพญฺญู ทฺวิปทุตฺตโม,
มุนินฺโท ภควา นาโถ จกฺขุมา’งฺคีรโส มุนิ.

---

๑. อิทานิ ยสฺมา อภิเธยฺยตฺโถ นาม ปญฺญตฺติปรมตฺถตฺถวเสน ทฺวิโธ, เตสุ เยภุยฺเยน ปญฺญตฺตตฺถโต ปรมตฺถตฺโถว เสฏฺโฐ, เตสุปิ โอธิโส กิเลสานํ สมุจฺเฉทปฏิปฺปสฺสทฺธิกรณตฺตา ยถากฺกมํ อฏฺฐ ธมฺมา เสฏฺฐา, ตโตปิ นิพฺพานเมว เสฏฺฐํ, เตสํ สพฺเพสมฺปิ ธมฺมานํ สมฺมาสมฺพุทฺโธว เสฏฺโฐ วุตฺตญฺหิ ภควตา “วิราโค เสฏฺโฐ ธมฺมานํ, ทฺวิปทานญฺจ จกฺขุมา” ติ.[1] เอตฺถ หิ “ยาวตา ภิกฺขเว ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา, วิราโค เตสํ ธมฺมานํ อคฺคมกฺขายตี” ติ[2] วจนโต สพฺเพสมฺปิ สงฺขตาสงฺขตธมฺมานํ วิราคสงฺขาโต นิพฺพานเมว เสฏฺโฐ, จกฺขุมา ปน สมฺมาสมฺพุทฺโธ เตสํ สพฺเพสมฺปิ ธมฺมานํ เทวมนุสฺสาทิเภทานํ ทฺวิปทานญฺจ ปญฺญตฺตตฺถานํ เสฏฺโฐติ อยมตฺโถ วุตฺโต ภควตา, ตสฺมา สพฺพตฺถ เสฏฺฐตฺถาภิธายกาภิธานภูตํ พุทฺธาภิธานเมว ปฐมํ **สคฺคกณฺฑสฺส** อาทิมฺหิ ปตฺถิยวเสน[3] ทสฺเสตุมาห “พุทฺโธ”จฺจาทิ. ตตฺถ ชินสทฺทนฺตํ สพฺพพุทฺธสฺส นามํ. สพฺพํ พุทฺธวาติ **พุทฺโธ**, สกมฺมกา กตฺตริ ตปจฺจโย. วิสิฏฺฐา พุทฺธิ อสฺสตฺถีติ **พุทฺโธ**, ปสํสายํ ยทาทินา ณปจฺจโย. ทานสีลกฺขนฺธาทโย ฐานาฏฺฐานญาณาทโย วา ทส พลานิ ยสฺเสติ **ทสพโล**. สาสติ วินยติ สตฺเตติ **สตฺถา**. สพฺพธมฺมชานนสีลตาย **สพฺพญฺญู**. ทฺวิปทานํ ทฺวิปเทสุ วา อุตฺโม **ทฺวิปทุตฺตโม, พุทฺธวํสวณฺณนายํ**[4] นิทฺธารณลกฺขณาย ฉฏฺฐิยา สมาสสฺส

---

๑. ขุ. ๑/๕๑. ขุ. ๑๐–๑๖๒, ๒๐๖ ๒. อํ. ๑/๓๔๓. อํ. ๒/๒๙ ขุ. ๑/๒๕๔

๓. สตฺถิยวเสน (ก) ๔. พุทฺธวํส–ฏฺฐ ๕๗ ปิฏฺฐ ปสฺสิตพฺพํ

๒. โลกนาโถ'นธิวโร มเหสิ จ วินายโก,
สมนฺตจกฺขุ สุคโต ภูริปญฺโญ จ มารชิ.

---

ปฏิสิทฺธตฺตา เนทิสี นิทฺธารณลกฺขณา ฉฏฺฐี คมฺยเต. กสฺมา ปน โส ตตฺถ ปฏิสิทฺโธติ? สมาเส เยภุยฺเยน นิทฺธารณลกฺขณตฺตยสฺส วิกลาภาวโต. กิญฺจาปิ หิ ตตฺถ ฉฏฺฐิยาเยว ปฏิสิทฺโธ, สตฺตมิยา ปน นิทฺธารณลกฺขณาย วิชฺชมานตฺตา ตสฺสาปิ โส ปฏิเสธนีโยเยว. มุนีนํ อินฺโท ราชา **มุนินฺโท**. ปุญฺญญาณภาคฺยาทโย ภคํ นาม, ตํโยคา **ภควา**. นาถติ สตฺตานํ หิตํ ยาจติ กิเลเส วา อุปตาเปติ สตฺเตสุ วา อิสฺสริยํ กโรติ เตสํ วา หิตํ อาสีสตีติ นาโถ. พุทฺธธมฺมสมนฺต-ญาณทิพฺพจกฺขุสงฺขาเตหิ ปญฺจหิ จกฺขูหิ สมนฺนาคตตฺตา **จกฺขุมา**. สพฺพทา พฺยามปฺปภาย กายโต นิจฺฉรณวเสน **องฺคีรโส**. สพฺพากาเรน สพฺพธมฺมานํ มุนนโต **มุนิ**, ธมฺมวาเทสุ วา โมนกรณโต **มุนิ**.

๒. โลกานํ โลเกสุ วา นาโถ **โลกนาโถ**. อตฺตโน อธิกสฺส กสฺสจิปิ อุตฺตมปุคฺคลสฺส อภาวโต **อนธิวโร**, สพฺพปริยนฺตคตตฺตภาวตฺตา วา นตฺถิ เอตสฺส อิโต อญฺโญ อธิโก ปตฺเถตพฺโพ อตฺตภาโวติ **อนธิวโร**. มหนฺตานํ สีลกฺขนฺธาทีนํ เอสนโต คเวสนโต **มเหสิ**, มหนฺโต วา อีโส วิภูติ เอตสฺสาติ **มเหสิ**. หิตํ วินยติ อนุสาสตีติ **วินายโก**, วิสิฏฺฐํ วา นิพฺพานํ สตฺเต เนตีติ **วินายโก**. สพฺพธมฺมทสฺสนสีลตาย "สมนฺตจกฺขู"ติ ลทฺธนาเมน สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สมนฺนาคตตฺตา **สมนฺตจกฺขุ**. โสภนํ คตํ ญาณมสฺส สํสารา วา สุฏฺฐุ อปุนราวตฺติยา คตวาติ **สุคโต**, สปรสุขสิทฺธตฺถํ วา สมฺมา คตวาติ **สุคโต**. ภูริ พหุกา ปญฺญา ยสฺส อนนฺตตฺตา วา ภูริสมา ปญฺญา เอตสฺสาติ **ภูริปญฺโญ**, อนนฺตาย มหาปถวิยา สทิสปญฺโญตฺยตฺโถ. กิเลสาทิปญฺจวิธํ มารํ ชิตวาติ **มารชิ**.

**๓. นรสีโห นรวโร ธมฺมราชา มหามุนิ,**
**เทวเทโว โลกครุ ธมฺมสฺสามี ตถาคโต.**

๓. นรานํ สีโห เสฏฺโฐ ปรปฺปวาทมทฺทนสหนโต วา นโร จ โส สีโห จาติ **นรสีโห,** สหตีติ สีโห, นิรุตฺตินเยน ปุพฺพวณฺณาการสฺสีกาโร, สีหสทิสตฺตา วา นโร จ โส สีโห จาติ **นรสีโห.** ยถา หิ สีโห มิคราชา จตูหิ ทาฐาหิ สพฺพสตฺเต หึสติ อภิภวติ, ตถา ภควาปิ สีลปญฺญาปุญฺญิทฺธิสงฺ-ขาเตติ จตูหิ ธมฺเมหิ สพฺพํ โลกํ หึสติ อภิภวตีติ โอปมฺมสํสนฺทนํ. สพฺพปุริ-สานํ เสฏฺฐตฺตา **นรวโร,** นรานํ วา เทวมนุสฺสานํ เสฏฺฐตฺตา **นรวโร** "สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ" ติ[๑] เอตฺถ วิย **นรสทฺเทน** สพฺเพ เทวมนุสฺสา สงฺคหิตา. ธมฺมสฺส ราชปวตฺตกตฺตา **ธมฺมราชา,** ธมฺมโต วา สเทวกสฺส โลกสฺส ราชา ชาโต, ธมฺมโตติ **ธมฺมราชา** ธมฺเมน ราชตีติ วา **ธมฺมราชา,** ธมฺมปาลโก วา ราชา **ธมฺมราชา.** มุนีนํ เสฏฺฐตฺตา **มหามุนิ.** เทวานํ อติเทโวติ **เทวเทโว,** เทวานํ อธิโก วา เทโว **เทวเทโว.** โลกานํ ครุ อาจริโย **โลกครุ,** โลกานํ ครุภาชนตฺตา วา **โลกครุ** ธมฺมสฺส สามี ยถาวุตฺตนเยน **ธมฺมสฺสามี.** ยถา ปุริมกา สมฺมาสมฺพุทฺธา สพฺพญฺญุภาวํ คตา, ตถา อยมฺปิ คโตติ **ตถาคโต,** ตถา วา สมฺมา คตํ ญาณมสฺสาติ **ตถาคโต** ตฺยาทินา **ตถาคต**สทฺทสฺส อตฺถปปญฺโจ ตตฺถ ตตฺถ[๒] วุตฺตนเยน เวทิตพฺโพ.

---

๑. สํ. ๑/๒๐. ๒๔๒

๒. ที.–ฏฺฐ ๑/๕๙. ม.–ฏฺฐ ๑/๔๗. สํ–ฏฺฐ ๒/๒๖๕. อํ–ฏฺฐ ๑/๘๐. อุทาน–ฏฺฐ ๑๑๒. อิติวุตฺตก–ฏฺฐ ๑๑๑. เถร–ฏฺฐ ๑/๑๔๒. พุทฺธวํส–ฏฺฐ ๑๘. มหานิทฺเทส–ฏฺฐ ๑๕๓. ปฏิสํ–ฏฺฐ ๑/๑๙๐. ที–ฏี ๑/๑๙๐–๑๑๐. สี–ฏี (นว) ๑/๓๑๖. ม–ฏี ๑/๑๐๗–๘. อํ–ฏี ๑/๑๓๕.

**๔. สยมฺภู สมฺมาสมฺพุทฺโธ**
**วรปญฺโญ จ นายโก,**
**ชิโน สกฺโก ตุ สิทฺธตฺโถ (๓๒)**
**สุทฺโธทนิ จ โคตโม.**

---

๔. สยเมว สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภวติ อนญฺญโพธิโตติ **สยมฺภู.** สมฺมา อวิปรีเตน ส'มตฺตนาเยว สพฺพธมฺเม พุชฺฌติ อพุชฺฌิ พุชฺฌิสฺสตีติ **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** เสฏฺฐปญฺญาย สมนฺนาคตตฺตา **วรปญฺโญ.** สตฺเต สํสารณฺณวโต นิพฺพานปารํ เนตีติ **นายโก.** ชิตปญฺจมารตฺตา **ชิโน** เอตฺถ จ สมนฺตภทฺร โลกชิ ฉฬภิญฺญ อทฺวยวาที สิรีฆน อกนิฏฺฐค[๑] ธมฺมจกฺก ราคาสนิ[๒] ติสรณ ขสม[๓] คุณากร มหาสุข วชิร เมตตาพล อสม ชิตาริ มหาโพธิ ธมฺมธาตุ เสตเกตุ ขชิ ติมุตฺติ[๔] ทสภูมิสฺสร ปญฺจญาณ พหุกฺขม สมฺพุทฺธ สพฺพทสฺสี มหาพล สพฺพโพธ[๕] ธมฺมกาย สํคุตฺต อรห ทฺวาทสกฺข วีตราคาทีนิปิ อเนกานิ พุทฺธสฺส นามานิ.[๖] สมนฺตโต ปุญฺสมฺภารโต จ ญาณสมฺภารโต จ ภทฺโร เสฏฺโฐติ **สมนฺตภทฺโร**ตฺยาทีนิ จ นิพฺพจนานิ เวทิตพฺพานิ. วุตฺตญฺจ –

"อสงฺเขยฺยานิ นามานิ สคุเณน มเหสิโน
คุเณน นามมุทฺเธยฺยํ อปิ นามสหสฺสโต" ติ.[๗]

---

๑. อกนิฏฺฐก (ก)

๒. ราคาริ (ก)

๓. ขณสม (ก) เขน อากาเสน สมา ตุลฺยา คุณา ยสฺส โส (ติกณฺฑเสสฏีกา, ๑, ๑. ๘.)

๔. ขชิรธิมุตฺติ (ก) เขน อากาสชฺฌาเนน–สุญฺญภาวนายาติ ภาโว–ชยติ สํสารภาวํ โย, ชิ+กฺวิปฺ, สุญฺญวาทีนํ โพทฺธานํ "สุญฺญํ สพฺพเมว" อิตฺยาการภาวนาย สํสารภาวชยนโต ตถาภาโว (สทฺทกปฺปทฺทุม)

๕. สมฺโพธธมฺม (ก)

๖. อิมานิ ปริยายวจนานิ วายธสา อมรโกสโต, ติกณฺฑเสสาภิธานโต จ คหิตานิ.

๗. อภิ–ฏฺฐ–๑/๔๒๐. อุทาน–ฏฺฐ ๓๐๖. ปฏิสํ–ฏฺฐ ๑/๒๗๗. เนตฺติ–ฏฺฐ ๑๑๙.

๕. **สกฺยสีโห ตถา สกฺย– มุนิ จาทิจฺจพนฺธุ จ. (๗)**

ตตฺถ **อุทฺเธยฺยนฺติ** อุทฺธริตพฺพํ. **อปิ นามสหสฺสโตติ** อเนเกหิ **นามสหสฺเสหิตฺยตฺโถ.** สพฺพพุทฺธนามกถา

**สกฺกาทิ**สตฺตกํ อมฺหากํ พุทฺธสฺส นามํ. ปญฺจมาเร เชตุํ สกฺโกตีติ **สกฺโก,** ภคินีหิ สทฺธึ สํวาสกรณโต วา โลกมริยาทํ ฉินฺทิตุํ สกฺกุณนฺตีติ สกฺกา, สากิยราชูนํ ปุพฺพราชาโน, เตสํ วํสภูตตฺตา ภควา "สกฺโก" ติ วุจฺจติ. อสฺส จ ชาติสมนนฺตรํ นิธโย รตนานิ จ อุปฺปนฺนานีติ **สิทฺธตฺโถติ** นามํ กตํ, สพฺเพสํ วา โลกานํ สิทฺธา อตฺถา เอเตน เหตุภูเตนาติ **สิทฺธตฺโถ.** สุทฺธํ โอทนํ อสฺสาติ สุทฺโธทโน, ตสฺส อปจฺจํ **สุทฺโธทนิ.** โคตมวํสสฺส กปิลสฺส มุนิโน สิสฺสตาย สกฺยา โคตมา, ภควา ปน โคตมวํเส อุปฺปนฺนตฺตา โคตมสฺส มุนิโน อปจฺจํ **โคตโม.**

๕. สกฺยวํสาวติณฺโณ [๑] สกฺยมุนิ โย พุทฺโธ โส **สกฺยสีโห,** สกฺยานํ วา เสฏฺฐตฺตา **สกฺยสีโห.** สกฺยกุลโต ชาโต มุนิ **สกฺยมุนิ.** สูริยเทวปุตฺตสฺส โสตาปนฺนตฺตา ภควา **อาทิจฺจพนฺธูติ** วุจฺจติ, อาทิจฺจสฺส พนฺธุ ญาตีติ นิพฺพจนํ กตฺวา. เอตฺถปิ มายาเทวีสุต มหาสมณ กลิสาสนาทีนิ [๒] โคตมปริยายานิ เวทิตพฺพานิ.

---

๑. สกฺยวํสา วิตฺถิณฺโณ (ก)

๒. กุลิสาสนาทีนิ (ก) กลิมฺหิ ยุเค สาสนํ อนุสาสนํ ยสฺส โส, อถวา กลิมฺหิ ปาเป วิวาเท วา สาสนํ หิตสาธนํ ยสฺส โส (ติกณฺฑเสสฏีกา. ๑/๑/๑๑)

**๖. โมกฺโข นิโรโธ นิพฺพานํ**
**ทีโป ตณฺหกฺขโย ปรํ,**
**ตาณํ เลณ'มรูปญฺจ สนฺตํ สจฺจ'มนาลยํ.**

---

๖. **โมกฺขาทีนิ นิพฺพุติ**ปริยนฺตานิ ฉจตฺตาลีส นามานิ นิพฺพานสฺส นามานิ. มุจฺจนฺติ เอตฺถ, เอเตน วา ราคาทีหีติ **โมกฺโข.** นิรุชฺฌนฺติ เอตฺถ ราคาทโยติ **นิโรโธ,** รุนฺธติ วา นิพฺพานนฺติ โรโธ, กิเลโส, โส เอตฺถ นตฺถีติ **นิโรโธ.** วานสงฺขาตาย ตณฺหาย นิกฺขนฺตตฺตา นิพฺพาติ วา เอเตน ราคคฺคิอาทิโกติ **นิพฺพานํ.** ยถา ปกติทีโป นทีโสเตน วุยฺหมานานํ ปติฏฺฐา โหติ, เอวมิทมฺปิ นิพฺพานํ สํสารมโหเฆน วุยฺหมานานํ ปติฏฺฐาติ ทีโป วิยาติ **ทีโป,** นิกฺกิเลสานํ วา ปทีปสทิสภาวกรณโต ทีโป วิยาติ **ทีโป,** "นิพฺพนฺติ ธีรา ยถายํ ปทีโป" ติ [๑] หิ วุตฺตํ, ทิปฺปติ วา อริยานํ ญาณจกฺขุสฺเสว ปกาสตีติ ทีโป. ตณฺหานํ ขยเหตุตฺตา **ตณฺหกฺขโย.** ราคาทีนํ ปฏิปกฺขตฺตา อุตฺตมฏฺเฐน วา **ปรํ.** ตายติ รกฺขติ อปายาทิโตติ **ตาณํ.** นิลียนฺติ เอตฺถ สํสารภยภีรุกาติ **เลณํ.** นตฺถิ ทิฏฺฐรสฺสาทิกํ รูปํ สณฺฐานเมตสฺสาติ **อรูปํ,** อปฺปจฺจยตฺตา วา **อรูปํ.** ราคาทีนํ สนฺตกรณตฺตา **สนฺตํ** ราคกฺขยเหตุภาเวน อวิปรีตตฺตา จตุสจฺจปริยาปนฺนตฺตา วา **สจฺจํ.** นตฺถิ อาลโย ตณฺหา เอตฺถาติ **อนาลยํ.**

---

๑. ขุ. ๑/๘.

๗. อสงฺขตํ สิว'มมตํ สุทุทฺทสํ
ปรายณํ สรณ'มนีติกํ ตถา,
อนาสวํ ธุว'มนิทสฺสนา'กตา-
ปโลกิตํ นิปุณ'มนนฺต'มกฺขรํ.

---

๗. ปจฺจเยหิ น สงฺกรียเตติ **อสงฺขตํ.** สิวํ เขมภาวํ กโรตีติ **สิวํ.** สํสารภีรุเกหิ เสวิตพฺพตฺตา วา **สิวํ,** ยทาทินา วปจฺจโย. นตฺถิ เอตฺถ มตํ มรณํ เอตสฺมึ วา อธิคเต ปุคฺคลสฺส มตนฺติ **อมตํ.** ปสฺสิตุํ สุทุกฺกรตาย **สุทุทฺทสํ.** ปเรหิ อุตฺตเมหิ อริยปุคฺคเลหิ อยิตพฺพํ คนฺตพฺพนฺติ **ปรายณํ,** ปรโต วา อยิตพฺพํ คนฺตพฺพนฺติ **ปรายณํ,** สํสารสภาวโต อญฺญสภาววเสน พุชฺฌิตพฺพนฺตฺยตฺโถ, ปเรสํ วา อริยปุคฺคลานํ ปติฏฺฐานตฺตา **ปรายณํ.** เยน จตฺตาโร มคฺคา โอธิโส กิเลเส สรนฺติ หึสนฺติ ตํ ธมฺมํ **สรณํ,** อริยานํ วสิตเคหตฺตา วา **สรณํ.** อีติ อุปทฺทโว ปวาโส จ เต ยตฺถ น สนฺติ, ตํ **อนีติกํ,** สตฺเต สํสารํ เนตีติ "นีติ" ติ ลทฺธนามาย ตณฺหาย อภาวโต วา **อนีติกํ.** อาสวานํ อนารมฺมณตาย **อนาสวํ.** นิจฺจฏฺเฐน **ธุวํ,** ธวติ วา มคฺคานมารมฺมณภาวํ คจฺฉตีติ **ธุวํ,** "ธุ คติเถริเยสูติ หิ **กาตนฺตธาตุ.** ทฏฺฐพฺพสภาวสฺส นตฺถิตาย **อนิทสฺสนํ.** ปจฺจเยหิ อกตตฺตา **อกตํ** สทา วิชฺช-มานตฺตา อปลุชฺชนสภาวํ คจฺฉติ เตน วา วิญฺญายตีติ **อปโลกิตํ.** "อิตํ คเต จ วิญฺญาเต" ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห** วุตฺตํ. โลกสภาเวน วา วิญฺญายตีติ โลกิตํ, ตพฺภาวาปคมนโต **อปโลกิตํ.** สณฺหฏฺเฐน **นิปุณํ.** เยน วา จตฺตาโร มคฺคา โอธิโส กิเลเส นิสฺเสสโต ปุนนฺติ โสเธนฺติ, ตํ **นิปุณํ.** น กทาจิปิ ยสฺส อนฺโต วินาโส อตฺถิ, ตํ **อนนฺตํ.** ขรนฺติ วินสฺสนฺตีติ ขรา, สงฺขตา. เต ยตฺถ น สนฺติ, ตํ **อกฺขรํ,** ขรสงฺขาตานํ วา สงฺขตานํ ปฏิปกฺขตฺตา **อกฺขรํ.** เอตฺถ จ อสงฺขตนฺ-ตฺยาทิกา คาถา **รุจิรา** นาม.

๘. **ทุกฺขกฺขโย’พฺยาพชฺฌญฺจ วิวฏฺฏํ เขมํ เกวลํ,**
**อปวคฺโค วิราโค จ ปณีต’มจฺจุตํ ปทํ.**

๙. **โยคกฺเขโม ปาร’มฺปิ มุตฺติสนฺติวิสุทฺธิโย,**
**วิมุตฺยสงฺขตธาตุ- สุทฺธินิพฺพุติโย สิยุํ.** (๔๖)

---

๘. สพฺพทุกฺขานํ ขยการณตฺตา **ทุกฺขกฺขโย.** พฺยาพาธตีติ พฺยาพาโธ, โส เอว พฺยาพาโท, ทุกฺขสจฺจํ, ตสฺส ภาโว พฺยาพชฺชํ, ทุกฺขสฺส ปีฬนาทฺยตฺโถ, ตํ ยตฺถ นตฺถิ, ตํ **อพฺยาพชฺชํ,** อพฺยาปชฺฌนฺติปิ ปาโฐ, ตตฺถ พฺยาปชฺชนฺติ วินสฺสนฺตีติ พฺยาปาทา, สงฺขตา, เตสํ ภาโว พฺยาปชฺฌํ, สงฺขตานํ วินสฺสนภาโว, ตํ ยตฺถ นตฺถิ, ตํ **อพฺยาปชฺฌนฺติ** เอวมตฺโถ เวทิตพฺโพ, นิรุตฺตินเยน จ **ทฺยสฺส ชฺฌ**กาโร. กิเลสกมฺมวิปากวฏฺฏานมภาวโต **วิวฏฺฏํ.** นิพฺภยฏฺเฐน **เขมํ,** ขยนฺติ วา เอเตน ราคคฺคิอาทโยติ **เขมํ,** สงฺขาเรหิ อสมฺมิสฺสตาย วิสํโยคตาย จ **เกวลํ** อปวชฺชนฺติ สงฺขารา เอตสฺมาติ **อปวคฺโค.** ยสฺมา ราโค วิคโต, โส **วิราโค.** ปธานภาวํ นีตํ **ปณีตํ.** นตฺถิ เอตสฺมึ อธิคเต อริยานํ จุติ จวนนฺติ **อจฺจุตํ.** อริเยหิ ปชฺชิตพฺพตฺตา คนฺตพฺพตฺตา **ปทํ.**

๙. จตฺตาโร โยคา ขยนฺติ เอเตนาติ **โยคกฺเขโม.** ปเรติ สกฺโกติ สํสารทุกฺขสนฺตาปํ สเมตุนฺติ **ปารํ,** “สํสารทุกฺขสนฺตาปตตฺตสฺสา’ลํ สเมตเว” ติ หิ วุตฺตํ. ปคตา สํสารจกฺกสฺส อรา เอตสฺมาติ วา ปารํ. กิเลเสหิ มุจฺจนโต **มุตฺติ,** นิกายนฺตริยา ปน “สรีเรนฺทฺริเยหิ อตฺตโน มุตฺตตฺตา มุตฺตี” ติ วทนฺติ. กิเลสสมนโต **สนฺติ.** วิสุชฺฌนฺติ สตฺตา เอตาย ราคาทิมเลหีติ **วิสุทฺธิ.** สพฺพสงฺขารา วิมุจฺจนโต **วิมุตฺติ.** อสงฺขตเมว นิสฺสตฺตนิชฺชีวฏฺเฐน สนฺติลกฺขณธารณโต วา ธาตูติ **อสงฺขตธาตุ.** สุชฺฌนฺติ สตฺตา เอตาย ราคาทิมเลหีติ **สุทฺธิ.** อาวุโณติ สํสารโต นิกฺขนฺตุมปฺปทานวเสนาติ วุติ, ตณฺหา, ตโต นิกฺขนฺตตฺตา **นิพฺพุติ.**

๑๐. **ขีณาสโว ตฺว'เสกฺโข จ**
**วีตราโค ตถา'รหา,** (๔)
**เทวโลโก ทิโว สคฺโค**
**ติทิโว ติทสาลโย** (๕)

---

๑๐ **ขีณาสวาทิ**จตุกฺกํ อรหนฺเต. ขีณา อาสวา ยสฺส โส **ขีณาสโว.** ตโต อุตฺตริ กรณียาภาวโต นตฺถิ สิกฺขา เอตสฺสาติ **อเสกฺโข.** วิคโต ราโค ยสฺมาติ **วีตราโค.** สํสารจกฺกสฺส อเร หตวาติ **อรหา,** "อรหนฺติปิ ปาโฐ.

**เทวโลกาทิ**ปญฺจกํ สคฺคสฺส นามํ. เทวานํ โลโก ภวนํ **เทวโลโก,** ทิพฺพนฺตฺยตฺร **ทิโว. อช** คติยํ, อเนกตฺถตฺตา ชิติยํ, จิรํ ชียเต อสฺมินฺติ อคฺโค. ฐานํ, โสภโน อคฺโค **สคฺโค,** ปุญฺเญน วา สุฏฺฐุ อชียเตติ **สคฺโค.** ตโย เทวา ทิพฺพนฺตฺยเตฺรติ **ติทิโว.** ปธานโต หิ ตีหิ หริหรพฺรหฺเมหิ พฺยปเทโส. ติทสานํ เทวานํ อาลโย ฐานนฺติ **ติทสาลโย.** เกจิ ปน "**เทวโลกาทิตฺตยํ** สคฺคสามญฺญสฺส นามํ, **ติทิวาทิทฺวยํ** ตาวตึสสฺสา"ติ วทนฺติ ตํ **อมรโกสาทีสุ** สามญฺญสฺมึเยว ทฺวินฺนมฺปิ คหณโต น สารโต ปจฺเจตพฺพํ. เอตฺถาปิ นาก สุรโลก ติปิฏฺฐป[๑] อวโรห ผโลทย[๒] มนฺทร เสริก สกฺกภวน ขํ นภาทีนิ เทวโลกสามญฺญานิ อิธานาคตานิปิ คเหตพฺพานิ.

---

๑. วิสนฺติ สุกติโน อสฺมึ อิติ ปิฏฺฐํป ปิโสทราทิ, ติทสานํ ปิฏฺฐปมิติ ทสสทฺทโลโป (จินฺตามณิฏีกา).

๒. ผลสฺส กมฺมผลสฺส อุทโย ทิฏฺฐิริโยคฺยฏฺฐานํ (ติกณฺฑฏีกา)

๑๑. ติทสา ตฺว’มรา เทวา   วิพุธา จ สุธาสิโน,
สุรา มรู ทิโวกา จา-   มตปา สคฺควาสิโน.
๑๒. นิชฺชรา’นิมิสา ทิพฺพา   อปุเม เทวตานิ จ. (๑๔)

---

๑๑–๑๒ **ติทสา**ทิจตุทฺทสกํ เทวตาสามญฺญสฺส นามํ. ชาตีสุ[๑] วุตฺตาสุ พฺยตฺติปิ วุจฺจตีติ พฺยตฺตีนํ พหุตฺตา พหุวจนนิทฺเทโส. ชาติสตฺตา-วินาสสงฺขาตา ติสฺโส ทสา ปริมาณา เอเตสนฺติ **ติทสา.** เอเต หิ มนุสฺสาทโย วิย พุทฺธิวิปริณามขเยหิ น ยุชฺชนฺติ, ปญฺจวีสติวสฺสุทฺเทสิยา เอว อุปฺปชฺชนฺติ สนฺติ วินสฺสนฺติ จ. มรณํ มโร, โส เยสํ นตฺถิ, เต **อมรา.** ทิพฺพนฺติ ปญฺจกามคุณาทีหิ กีฬนฺตีติ **เทวา.** วิพุชฺฌนฺติ น สุปนฺตีติ **วิพุธา,** อตีตานา-คตชาตึ วิพุชฺฌนฺตีติ วา **วิพุธา.** สุธาโภชนภุญฺชนสีลตาย **สุธาสิโน.** สมุทฺทุฏฺฐา[๒] สุรา อตฺถิ เยสํ, เต **สุรา,** สุรนฺติ วา กีฬนฺตีติ **สุรา,** สุเขน รมนฺตีติ วา **สุรา.** ทีฆายุกาปิ สมานา ยถาปริจฺเฉทํ สมฺปตฺตกาเล มรนฺติ สีเลนาติ **มรู.** ทิโว เทวโลโก โอโก อาสโย เยสํ เต **ทิโวกา.** สุธาหารสฺส ปาตพฺพสฺสปิ สมฺภวโต อมตํ ปิวนฺตีติ **อมตปา,** อมโตสธํ วา ปิวนฺตีติ **อมตปา.** สคฺเค วสนสีลตฺตา **สคฺควาสิโน.** สทา ปญฺจวีสติวสฺสุทฺเทสิยตฺตา นิราคตา ชรา เอเตสนฺติ **นิชฺชรา.** น นิมิสนฺตีติ **อนิมิสา,** ภมุกา นิจฺจลํ กโรนฺตีตฺยตฺโถ. ทิเว วสนฺตีติ **ทิพฺพา.** เทวา เอว **เทวตา,** สกตฺเถ **เทว**สทฺทโต **ตา**ปจฺจโย เทวตา เอว **เทวตานิ,** สกตฺเถ **นิ**ปจฺจโย "อปุเม" ติ เอตฺถ ปฐมสกตฺถิกวเสน อิตฺถิลิงฺคตฺตํ, ทุติยสกตฺถิวเสน นปุํสกลิงฺคตฺตํ เวทิตพฺพํ, ทุติยสกตฺถิกวเสเนว วา ทฺวิลิงฺคตฺตํ, ตตฺถ อิตฺถิลิงฺคปกฺเข ยทาทินา **นิ**การาเทโส. **อมรโกเส** ปน

---

๑. ชาติชาตีสุ (ก)

๒. อมตมถโนฏฺฐา (จินฺตามณิฏีกา)

๑๓. **สิทฺโธ ภูโต จ คนฺธพฺโพ**
**คุยฺหโก ยกฺขรกฺขสา,**
**กุมฺภณฺโฑ จ ปีสาจาที**
**นิทฺทิฏฺฐา เทวโยนิโย.** (๘)

"เทวตานิ ปุเม วา" ติ[๑] วุตฺตํ. ตสฺสตฺโถ **เทวตานิ**สทฺโท วิกปฺเปน ปุลฺลิงฺเค, นิจฺจํ นปุํสเกติ. ฏีกายญฺจ "สกตฺถิกา ปกติโต ลิงฺควจนานิ อติวตฺตนฺตีติ ปุนฺนปุํสกตฺต" นฺติ[๒] วุตฺตํ. ตตฺถ **สกตฺถิกาติ** ทุติยสกตฺถิกํ วุตฺตํ, **ปกติโตติ** ปฐมสกตฺถิกํ. เตน วุตฺตํ **"ปุนฺนปุํสกตฺต"นฺติ,** อิตรถา **ตาปจฺจยนฺตสฺส** นิจฺจํ อิตฺถิลิงฺคตาย อิตฺถิลิงฺคตฺตเมว วเทยฺย. สุปพฺพา สุมนา ติทิเวสา อาทิเตยฺยา ทิวิสทา เลขา อทิตินนฺทนา อาทิจฺจา ริภโว[๓] อโสปฺปา อมจฺจา[๔] อมตาสนา อคฺคิมุขา หวิโภชนา คิรพฺพาณา ทานวารโย พินฺทารกา ปูชิยา จิรายุกา สคฺคิโน นโภสทา อิจฺจาทีนิปิ เทวตานํ สามญฺญนามาเนว.

๑๓. **สิทฺธาท**โย อิเม **เทวโยนิโย** เทวปฺปภวา เทวํสา เอเตสมุปฺปตฺติยํ เทวานเมว อาทิการณตฺตา. อณิมาทิคุโณเปตตฺตา สิชฺฌนฺติ เอตสฺส ยถิจฺฉิตา อตฺถาติ **สิทฺโธ.** ยสฺส ภาสาย พฺรูหติ กถา, โส ภูโต ปีสาจปฺปเภโท อโธมุขาทิ. วจนตฺโถ ปน ภวนฺติ พฺรูหนฺติ กถา เอตสฺมาติ **ภูโตติ.** คนฺธํ

---

๑. อมร, ๑/๙,

๒. เทโว เอว เทวตา, สกตฺเถ ตา, สกตฺถิกา อปิ ปจฺจยา ปกติโต ลิงฺควจนานฺยติวตฺตนฺเต, อปีติ อิตฺถิตฺตํ, เทวตา เทวตา เอว เทวตํ, ปญฺญาทิตฺตา อณฺ จินฺตามณิฏีกา)

๓. วิภวา (ก), ริกาโร เทวมาตา สิยา อิติ ติกณฺเฑ, ตโต ภวนฺตีติ (จินฺตามณิฏีกา)

๔. มรณํ มติ อิติ ติ, มติยํ ภวา มจฺจา....น มจฺจา อมจฺจา (จินฺตามณิฏีกา)

อพฺพติ ปริภุญฺชตีติ **คนฺธพฺโพ**, เทวคายนา "หาหา หูหู" ปภุตโย.[๑] นิธโย คุยฺหตีติ **คุยฺหโก**, สญฺญายํ โก, มณิภทฺราทิโก กุเวรานุจโร. **ยกฺข** ปูชายํ, ยกฺขียเต ปูชียเตติ **ยกฺโข**, กุเวราทิโก. รกฺขนฺติ อตฺตานํ เอตสฺมาติ **รกฺขโส**, วิภีสณาทิ. กุมฺภปฺปมาณณฺฑตาย **กุมฺภณฺโฑ**. ปีสิตํ มํสํ อสติ ภกฺขตีติ **ปีสาโจ**, สกุนิ สกุนฺติอาทิโก กุเวรานุจโร, ยทาทินา ปีสิตสฺส ปิภาโว **อสสฺส** จ **สาจา**-เทสภาโว.[๒] **อาทิ**สทฺเทน วิชฺชาธรอปสรกินฺนเร จ สงฺคณฺหาติ. วิชฺชํ คุฬิ-กาญฺชนมนฺตาทิกํ ธรตีติ **วิชฺชาธโร**. อปสารยนฺติ ขลยนฺตีติ, **อปสรา**, อุพฺพสฺยาทิกา สุรเวสิโย,[๑] **อปสร**สทฺทสฺส ชาติยํ สยํ พหุตฺตํ, พฺยตฺติยนฺตุ ตทวยวํ วา สยํ, ตถา จ พหุตฺตํ ว. **วนาทิ**สทฺโท กทาจิ ชาติยํ ปยุชฺชเต. กทาจิ พฺยตฺติยํ. ตตฺร ยทา ชาติยํ, ตทา พฺยตฺติคตํ สงฺขฺยมาทาย ปวตฺตติ. ยทา พฺยตฺติยํ ปยุชฺชเต, ตทา ตํพฺยตฺตาวยวานํ ปาณิปาทาทีนํ พหุตฺตสงฺขฺยมา-ทาย ปวตฺตติ. **วน**สทฺโท ตุ ชาติคเตกสงฺขฺยาวิสิฏฺฐทพฺพาภิธานโต ธวาทิพฺยตฺติ-คตชาตฺยาภิธานโต วา เอกวจนนฺติ **อปสร**สทฺโท วามนาทิมเตน อิตฺถิยํ พหุวจเน จ, ตทญฺเญสํ ปน มเตน ปุมิตฺถิยํ วจนทฺวเย จ ทฏฺฐพฺโพ. อสฺสมุ-ขนรสรีรตฺตา กุจฺฉิโต นโร กิญฺจิ วา นโร นรสทิสตฺตา วา **กินฺนโร**. เอตา เทวโยนิโย. คณเทวตา ปน–

> "อาทิจฺจา วิสฺ วสโว ตุสิตา'ภสฺสรา'นิลา,
> มหาราชิกา สาธฺยา จ รุทฺทา จ คณเทวตา" ติ[๓]

**อมรโกเส** กถิตา.

---

๑. อมร, ๑/๕๕.

๒. ปาณินิ, ๖/๓/๑๐๙. โมคฺคลฺลานปญฺจิกา, ๑/๔๗.

๓. อมร, ๑/๑๐.

๑๔. **ปุพฺพเทวา สุรริปู**
**อสุรา ทานวา ปุเม,** (๔)
**ตพฺพิเสสา ปหาราโท**
**สมฺพโร พลิอาทโย.** (๔)

ตตฺราทิจฺจา ทฺวาทสกา วิสุเทวา ทส ชิตา,
วสโว อฏฺฐสงฺขฺยาตา ฉตฺตึส ตุสิตา มตา.
อาภสฺสรา จตุสฏฺฐิ วาตา ปญฺญาเสกูนกา,
มหาราชิกนามาโย ทฺวิสตํ วีสตาธิกา.
สาธฺยา ทฺวาทส วิขฺยาตา รุทฺทา เจกาทส ชิตา
สมยนฺตรโต เอตา วิญฺเญยฺยา คณเทวตา.

๑๔. **ปุพฺพเทวา**ทิจตุกฺกํ อสุเร. ปุพฺพํ เทวา **ปุพฺพเทวา.** ทุติยาสมาโส, ปุพฺเพ วา เทวา **ปุพฺพเทวา,** ปุพฺเพ เหฺยเต เทวปุเร ชิตา อนนฺตรํ สกฺกาทีหิ ตโต จาลิตา. สุรานํ ริปู สตฺตโว **สุรริปู.** สุรานํ ปฏิปกฺขภาวโต **อสุรา,** เทวา วิย น สุรนฺติ น กีฬนฺตีติ วา **อสุรา,** สมุทฺทุฏฺฐา วา สุรา เทเวหิ อภยุปคตา นาสุเรหีติ นตฺถิ สุรา เอเตสนฺติ **อสุราติ** นิกายนฺตริยา. ทนุนามาย มาตุยา อปจฺจํ **ทานวา. ทนุ** นาม เตรสสุ รกฺขสทุหิตีสุ เอกิสฺสา ทุหิตุ นามํ เอเต ปุพฺพเทวาทโย สทา **ปุเม** ปุลฺลิงฺเค วตฺตนฺติ. เทจฺจา เทเตยฺยา ทนุชา อินฺทาริ สุรทิสา สุกฺกสิสฺสา ทิติสุตา ปุพฺพชาอิจฺจาทีนิปิ อสุรสฺส สามญฺญนามานิ.

**ตพฺพิเสสา** อสุรปฺปเภทา. สุเรหิ สทฺธึ สงฺคามตฺถํ อตฺตโน พลกายานํ ปหารํ อายุธํ ททาตีติ ปหารโท, โส เอว **ปหาราโท.** สํ ปสตฺโถ วโร ชามาตา ยสฺส โส **สมฺพโร,** ตสฺส หิ สกฺโก ชามาตา[๑] ปุญฺญาหรีสุ วา อินฺทฺริยานิ

๑. สํ-ฏี ๑/๓๑๖-๗.

๑๕. **ปิตามโห ปิตา พฺรหฺมา**
**โลเกโส กมลาสโน,**
**ตถา หิรญฺญคพฺโภ จ**
**สุรเชฏฺโฐ ปชาปติ.** (๘)

---

สํวุโณตีติ **สมฺพโร.** พลเมตสฺสตฺถีติ พลี, อติสยพลกายตฺตา วา พลี โส เอว **พลิ,** "พลิอาทโย"ติ อิมินา สมาเสปิ สนฺธิ นตฺถีติ. ทีเปติ. **อาทินา** มจฺฉสกุณาทิเกปิ กุญฺจาทิเกปิ อสุรเภเท สงฺคณฺหาติ.

๑๕. **ปิตามหาทยฏฺฐกํ** พฺรหฺมนิ. ปิตูนํ ปชาปตีนํ โลกปิตูนมฺปิ ปิตา **ปิตามโห, อามหปจฺจโย.**[๑] สพฺพโลกานํ ปิตุฏฺฐานิยตฺตา **ปิตา.** สพฺพโลกํ วา ปาติ รกฺขตีติ **ปิตา. ริตุปจฺจโย.** มหนฺตสรีรตาย **พฺรหฺมา, พฺรห** วุฑฺฒิยํ **มปจฺจโย.** โลกานํ อีโส อินฺโท **โลเกโส.** กมลสมฺภวตฺตา กมลํ, ปทุมํ. ตํ อาสนมุปฺปตฺติฏฺฐานมสฺส **กมลาสโน.** หิรญฺญํ สุวณฺณมยํ อณฺฑํ หิรญฺญํ, ตสฺส คพฺโภ ภูโณ[๒] **หิรญฺญคพฺโภ.** ฌานาทิคุเณหิ สุรานํ เชฏฺฐตฺตา **สุรเชฏฺโฐ,** ปชานํ สตฺตานํ ปติ สามิภูโต **ปชาปติ,** ปชํ ปาเลตีติ วา **ปชาปติ.** อตฺตภู ปรเมฏฺฐิ สยมฺภู จตุรานโน ธาตา กมลโยนิ ทุหิโณ วิริญฺจิ สชิตา เวธา วิธาตา วิธิ หํสรโถ วิริญฺโจ ปปิตามโห อิจฺจาทโยปิ พฺรหฺมนามานิ.

---

๑. โมคฺคลฺลาน, ๔/๓๘.

๒. คุโณ (ก)

๑๖. **วาสุเทโว หริ กณฺโห**
**เกสโว จกฺกปาณิย'ถ, (๕)**
**มหิสฺสโร สิโว สูลี**
**อิสฺสโร ปสุปตฺยปิ. (๖)**

๑๗. **หโร วุตฺโต กุมาโร ตุ**
**ขนฺโท สตฺติธโร ภเว. (๖)**

---

๑๖–๑๗. **วาสุเทวาทิ**ปญฺจกํ กณฺเห. วสุเทวสฺส อปจฺจํ **วาสุเทโว.** มจฺจานํ ชีวิตํ หรติ สีเลนาติ หริ. กณฺหคุณโยคโต **กณฺโห.** เกสึ นาม อสุรํ หตวาติ **เกสโว,** อีการสฺส อกาโร, **หนสฺส จ โว.** วุตฺตญฺจ–

"ยสฺมา ตยา หโต เกสี
ตสฺมา เม สาสนํ สุณ,
เกสโว นาม นาเมน
เสยฺโย โลเก ภวิสฺสสี" ติ.[๑]

จกฺกํ ปาณิมฺหิ อสฺส **จกฺกปาณิ.** วิสณฺ[๒] นารายโน เวกุณฺโฐ ทาโมทโร มาธโว สมฺภู เทจฺจาริ ปุณฺฑรีกกฺโข โควินฺโท ครุฬทฺธโช ปีตมฺพโร อจฺจุโต มงฺคโล สิงฺคี ชนาทฺทโน อุเปนฺโท อินฺทาวรโช จตุภฺโช ปทฺมนาโภ มธุริปุ ติวิกฺกโม เทวกีนนฺทโน โสรี สิรีปติ ปุริโสตฺตโม วนมาลี พลิธํสี กํสาราติ อโธกฺขโช สพฺพมฺภโร เกฏภาชิ[๓] วิธุ สสพินฺทุ สิรีกโร สิรีวราโห อชิโต ปรปุริโส สิรีคพฺโภ ฉพินฺทุ อนนฺโต นรกชิ

---

๑. จินฺตามณิฏีกายมฺปิ.
๒. วิณฺหุ (ก)
๓. เกฏภํ ชิตวา (จินฺตามณิฏีกา)

เกสโร ชาติกีโล นรสีโห ปุราณปุริโส นลิเนสโย วาสุ นรายโน ปุนพฺพสุ สพฺพรูโป ธรณีธโร วามโน เอกสิงฺโค โสมคพฺโภ อาทิเทโว อาทิวราโห สุวณฺณพินฺทุ สทาโยคี สนาตโน ราหุมุทฺธภิโท กาฬเนมิ ปณฺฑโว วฑฺฒมาโน สตานนฺโท ปชานาโถ สุยามุโนอิจฺจาทีนิ วิสณฺนามานิ อสฺส ปน ปีตุ นามานิ วสุเทโว อานกทุนฺทุภิ[๑]อิจฺจาทีนิ. รถวาโห ปนสฺส ทารุโก นาม.[๒] มนฺตี ปน ปวนพฺยาธิ นาม.[๓]

**มหิสฺสรา**ทิฉกฺกํ หเร. มหนฺโต อิสฺสโร วิภูติ เอตสฺสาติ **มหิสฺสโร.** คุณาวตฺถารหิโต สมฺปติ ปรมานนฺทรูปตฺตา นิพฺพิกาโร สมติ ภวตีติ **สิโว,** นิรุตฺตินเยน **อ**การสฺส **อิ**ตฺตํ, **ม**สฺส **โว** จ. เอวํ สพฺพตฺถ ยทาทินา วา นิรุตฺตินเยน วา สทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพาติ. สูลปาณิตฺตา **สูลี.** อิฏฺเฐ ปภวตีติ **อิสฺสโร,** อิสฺสติ อภิภวตีติ วา **อิสฺสโร.** ปสูนํ ปมถานํ ปติ **ปสุปติ,** "ปสุ มิคาโท ฉคเล ปมเถปี ปสุ ปุเม"ติ รุทฺโท.[๔] ( )[๕] วิสิฏฺฐุตฺตโมคุณตฺตา สพฺพํ หรตีติ **หโร. วุตฺโตติ** กฺริยาปทํ. สมฺภุ อีโส สพฺโพ อีสาโน สงฺกโร จนฺทเสขโร ภูเตโส ขณฺฑปรสุ วิรีโส มจฺจุญฺชโย ปีนากี ปมถาธิโป อุคฺโค กปทฺทิ สิริกณฺโฐ กาฬกณฺโฐ กปาลภโร วามเทโว มหาเทโว วิรูปกฺโข ติโลจโน สพฺพญฺญู นีลโลหิโต มารหโร ภคฺโค ตฺยมฺพโก ติปุรนฺตโก คงฺคาธโร อนฺธกริปุ โพฺยมเกโส ภโว ภีโม รุทฺโท อุมาปติ

---

๑. ติกณฺฑเสส, ๑, ๑, ๓๔.

๒. มนฺตี ปานพฺยาธี ทฺธโว (ติกณฺฑเสส, ๑, ๑, ๓๕) ธิ....อุทฺธโว
   อิติ เทว วิณฺหุสฺส มนฺติโน (ตฏฺฏีกา)

๓. รภโส (ก)

๔. (คุเณ) (ก)

๕. วิภงฺโค (ก)

ภคาลี กปิสญฺชโน หีโร ปญฺจานโน ขกุนฺตโล โคปาลโก ปิงฺคกฺโข[๑] กูฏกโร จนฺทาปีโฬ มหานโฏ สมีโร โห นนฺทิวฑฺฒโน คุฬาเกโส[๒] มิหิราโณ เมฆวาหโน สุปฺปตาโป[๓] อุ ถาณุ[๔] สิปิวิฏฺโฐ กีโล ธมฺมวาหโนอิจฺจาทีนิปิ หรนามานิ.

**กุมารา**ทิตฺตยํ หรสฺส ปุตฺเต. **กุมาร** กีฬายํ, กุมาเรติ กีฬตีติ **กุมาโร.** โสฬสวสฺสิโก, อยญฺจ โสฬสวสฺสิโก. "พาโล จ โสฬส ภเว"ติ หิ วุตฺตํ, ขณฺฑติ ทานวพลนฺติ **ขนฺโท, ณฺฑสฺส นฺโท.** สตฺตึ ปหรณวิเสสํ ธรตีติ, **สตฺติธโร,** ปภาวุสฺสาหมนฺตสงฺขาตํ วา สตฺติตฺตยํ ธรตีติ **สตฺติธโร. อมรโกเส** ปน–

กตฺติเกยฺโย มหาเสโน
สรชาโต ฉฬานโน,
ปพฺพตีนนฺทโน ขนฺโท
เสนานี อคฺคิภู คุโห,
พาหุเลยฺโย ตารกชิ
วิสาโข สิขิวาหโน,
ฉมาตุโร สตฺติธโร
กุมาโร โกญฺจทารโณ" ติ[๔] วุตฺตํ.

---

๑. มิคูโห (ก)

๒. สุปฺปสาโท (ก)

๓. อุปาณฺโฑ (ก)

๔. อมร, ๑, ๔๑–๒.

๑๘. สกฺโก ปุรินฺทโท เทว- ราชา วชิรปาณิ จ,
สุชมฺปติ สหสฺสกฺโข มหินฺโท วชิราวุโธ.

๑๙. วาสโว จ ทสสต- นยโน ติทิวาธิภู,
สุรนาโถ จ วชิร- หตฺโถ จ ภูตปตฺยปิ.

๒๐. มฆวา โกสิโย อินฺโท
วตฺรภู ปากสาสโน,
วิโฑโช'ถ สุชาตสฺส (๒๐)
ภริยา'ถ ปุรํ ภเว.

๒๑. มสกฺกสารา วโสก- สารา เจวามราวตี, (๓)
เวชยนฺโต ตุ ปาสาโท สุธมฺมา ตุ สภา มตา.

---

๑๘–๒๑. **สกฺกาทีนิ** วีสติ สกฺกสฺส นามานิ. อสุเร เชตุํ สกฺกุณาตีติ **สกฺโก**. ปุเร ปุรํ วา ททาตีติ **ปุรินฺทโท**. เทวานํ ราชา **เทวราชา**. วชิรํ ปาณิมฺหิ อสฺส **วชิรปาณิ**. สุชาย อสุรกญฺญาย ปติ **สุชมฺปติ**. พหูนํ เทวมนุสฺสานํ จินฺติตตฺถสฺส ทสฺสนสมตฺถตาย **สหสฺสกฺโข**. มหตํ เทวานํ อินฺโท ราชา **มหินฺโท**. เทเวหิ มหิตพฺโพ วา อินฺโท ราชา **มหินฺโท**, มหนฺโต จ โส อินฺโท จาติ วา **มหินฺโท**. วชิรํ อาวุธํ ยสฺส วชิราวุโธ, "**วชิรายุโธ**" ติปิ ปาโฐ. วสูนิ รตนานิ สนฺตฺยสฺเสติ **วาสโว**. ทสสตานิ นยนานิ ยสฺส โส **ทสสตนยโน**. ทฺวินฺนํ เทวโลกานํ อธิปติภูตตฺตา **ติทิวาธิภู**. สุรานํ นาโถ **สุรนาโถ**. วชิรํ หตฺเถ ยสฺส โส **วชิรหตฺโถ**. ภูตานํ สตฺตานํ ปติ **ภูตปติ**. มหิตพฺพตฺตา **มฆวา**. **มห** ปูชายํ, **หสฺส ฆโว**. โกสสงฺขาตานิ ธนานิ สนฺติ ยสฺส, โส **โกสิโย**, "โกสิยโคตฺตตาย โกสิโย" ติ จ วทนฺติ อินฺทติ ปรมิสฺสริเยน ยุชฺชเตติ **อินฺโท**. วตฺรํ นาม อสุรํ อภิภวตีติ **วตฺรภู**. ปาโก นาม วตฺราสุรสฺส ภาตา. ตสฺส สาสนโต นิคฺคหโต **ปากสาสโน**. วิฑํ พฺยาปกํ โอโช เอตสฺส

**วิโภโช.** สุนาสีโร ปุรนฺทโร เลขาสโภ[๑] ทิวปติ สุรปติ พลาราติ สจีปติ **ชมฺภเภที** หริหโย นมุจิสูทโน สํกนฺทโน เมฆวาหโน อาขณฺฑโล[๒] โกสิโก สุรคามณี นากนาโถ หรี อิจฺจาทีนิปิ สกฺกสฺส นามานิ.

**อสฺส** สกฺกสฺส ภริยา **สุชาตา** นาม. สุเขน ชาตา สุนฺทรา วา ชาติ ยสฺสา สา สุชาตา. ปุโลมชา สจี อินฺทานี อิจฺจาทีนิปิ สกฺกภริยาย **นามานิ.**

**อสฺส** สกฺกสฺส ปุรํ **มสกฺกสาราทโย** ตโย ภเว. โม จ สกฺโก จ มสกฺกา, เต สรนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถ กีฬาวเสนาติ **มสกฺกสารา,** มหิสฺสราทีนํ ปริสานํ สกฺกสฺส จ กีฬานุภวนฏฺฐานนฺตฺยตฺโถติ **จินฺตามณิฏีกายํ** วุตฺตํ. **สงฺคหฏีกายํ** ปน "มสกฺกนฺติ วา วโสกนฺติ วา อสุรปุรสฺส นามํ, อิทํ ปน เตสํ อุตฺตมตฺตา มสกฺกสาโร วโสกสาโรติ จ วุตฺต"นฺติ วุตฺตํ. อมรา เอตฺถ สนฺติ อมรวตี, สา เอว **อมราวตี,** รสฺสสฺส ทีฆตา.[๓]

**อสฺส** สกฺกสฺส ปาสาโท **เวชยนฺโต** นาม. เวชยนฺตี ปฏากา ปสตฺถา, ภูตา วา อสฺส อตฺถีติ **เวชยนฺโต.**

**อสฺส** สกฺกสฺส สภา **สุธมฺมา** มตา. โสภโน ธมฺโม อสฺสาติ **สุธมฺมา,** เทวมณฺฑโป.

---

๑. เลขานํ เทวานํ อุสโภ อุตฺตโม (จินฺตามณิฏีกา)

๒. อาขณฺฑยติ ปรพลํ, อุสาทิตฺตา กลจฺ (จินฺตามณิฏีกา)

๓. ปาณินิ, ๖/๓/๑๑๙

**๒๒. เวชยนฺโต รโถ ตสฺส วุตฺโต มาตลิ สารถิ,**
**เอราวโณ คโช ปณฺฑุ- กมฺพโล ตุ สิลาสนํ.**
**๒๓. สุวีโรจฺจาทโย ปุตฺตา นนฺทา โปกฺขรณี ภเว,**
**นนฺทนํ มิสฺสกํ จิตฺต- ลตา ผารุสกํ วนา. (๔)**

---

๒๒. **ตสฺส** สกฺกสฺส รโถ เวชยนฺโต นาม. เวชยนฺตีนามาย ปฏากาย โยคโต **เวชยนฺโต. ตสฺส** สกฺกสฺส **สารถิ** สูโต มาตลิ นาม. มตลสฺส[1] อปจฺจํ **มาตลิ, ตสฺส** สกฺกสฺส คโช เอราวโณ นาม, อิราวโณ สมุทฺโท, ตตฺร ชาโต **เอราวโณ.**[2] **ตสฺส** สกฺกสฺส สิลาสนํ ปณฺฑุกมฺพโล นาม. ปณฺฑุวณฺณกมฺพลสทิสตฺตา **ปณฺฑุกมฺพโล.** สิลาปาสาโณ เอว อาสนํ **สิลาสนํ.**

๒๓. **ตสฺส** สกฺกสฺส ปุตฺตา สุวีรชยนฺตอิจฺจาทโย. อติสเยน สูรตฺตา **สุวีโร.** อสุเร ชยตีติ **ชยนฺโต. ตสฺส** สกฺกสฺส โปกฺขรณี นนฺทา นาม ภเว. นนฺทียตีติ **นนฺทา.** โปกฺขรํ วุจฺจติ ปทุมํ สลิลญฺจ, เตหิ สตฺตานํ มนํ อตฺตานํ นยตีติ **โปกฺขรณี,** โปกฺขเรน วา สุนฺทเรน อณฺเณน ชเลน สหิตตฺตา โปกฺขรณี, สา เอว **โปกฺขรณี. ตสฺส** สกฺกสฺส **วนานิ** อุยฺยานานิ **นนฺทนาทีนิ** จตฺตาริ. นนฺทยตีติ **นนฺทนํ.** นานาทิพฺพรุกฺเขหิ มิสฺสกตฺตา **มิสฺสกํ.** นานาลตาหิ วลฺลีหิ จิตฺตตฺตา จิตฺตลตา, นานาวิราควณฺณวิจิตฺตาย วา ลตาย สมนฺนาคตตฺตา **จิตฺตลตา,** เทวตานํ วา จิตฺตาสา เอตฺถ อตฺถีติ จิตฺตา, อาสาวตี นาม ลตา, สา ยสฺส อตฺถิ, ตํ จิตฺตลตา. เทวตานํ วา จิตฺตํ ลนฺติ คณฺหนฺตีติ จิตฺตลา, ทิพฺพรุกฺขา, เตสํ สมูโห **จิตฺตลตา,** อิตฺถิลิงฺเคน ตสฺส วนสฺส นามํ, ยถา "ขุทฺทสิกฺขา"ติ. ผารุสกานิ ยตฺถ สนฺติ, ตํ **ผารุสกํ.**

---

๑. มาตลาย (ก)

๒. อิราวติ สมุทฺเท ชาโต (เอราวโต), เสเส อณฺ....ปีโสทราทิตฺตา ณตฺเต เอราวโณ (จินฺตามณิฏีกา)

๒๔. **อสนิ ทฺวีสุ กุลิสํ**
**วชิรํ ปุนฺนปุํสเก, (๓)**
**อจฺฉราโย'ตฺถิยํ วุตฺตา**
**รมฺภา อลมฺพุสาทโย, (๔)**
**เทวิตฺถิโย'ถ คนฺธพฺพา**
**ปญฺจสิโขติอาทโย.**

---

๒๔. **อสนฺยาทิตฺตยํ** ตสฺส สกฺกสฺส **อายุธํ.** อสฺสเต ภุชฺชเต โลกธาตุกมเนนายุเธนาติ **อสนิ,** อยํ **อสนิ**สทฺโท **ทฺวีสุ** ปุมิตฺถิลิงฺเคสุ **วตฺตติ.** กุลิมฺหิ สกฺกสฺส หตฺเถ เสติ ติฏฺฐตีติ **กุลิสํ,** กุลิ หตฺโถ ภุชาทโลติ **หิ ติกณฺฑเสโส.**[๑] กุยํ วา ปถวิยํ ลิสติ ตนุ ภวตีติ **กุลิสํ. วช** คติยํ, วชเตว **น** ปฏิหญฺญเต ยสฺส คมนํ เกนจีติ **วชิรํ, อิร**ปจฺจโย. วชิรสหจรณโต **กุลิส**สทฺโทปิ ปุนฺนปุํสเก. ภิทุรํ ปวิ สตโกฏิ สุรุ สมฺโพ ทมฺโภลิอิจฺจาทีนิปิ **วชิร**สฺส นามานิ. ตตฺร **ภิทุรํ** ปุนฺนปุํสเก, **ปวิ**อาทโย ปุเม.

รมฺภา จ อลมฺพุสา จ อิจฺจาทิกา เทวิตฺถิโย อจฺฉราโย นามาติ **วุตฺตา.** อจฺฉราวิเสสา หิ เอตา. อจฺโฉ นิมฺมลวณฺโณ เอตาสมตฺถีติ **อจฺฉราโย.** "**อปสรา**"ติปิ เอตาสเมว สามญฺญสญฺญา, เทวปุตฺตานํ รตึ ภาเวนฺติ **วฑฺเฒนฺ**ตีติ **รมฺภา,** รํ กามคฺคึ ภนฺติ ทีปยนฺติ ชาเลนฺตีติ วา **รมฺภา,** นิคฺคหีตาคโม.[๖] กามรติวเสน เทวปุตฺเต อตฺตนิ วสาเปตุํ อลํ สมตฺถาติ **อลมฺพุสา,** อสฺสุกาโร, เทวานํ เทวปุตฺตานํ เทวีภูตา วา อิตฺถิโย **เทวีตฺถิโย.**

"ปญฺจสิโข หาหา หูหู"อิจฺจาทโย คนฺธพฺพา นาม. ปญฺจ สิขา **จูฬา** ยสฺส โส **ปญฺจสิโข.** "หา"ติ อนนฺทิตํ ธนึ[๒] ชหตีติ **หาหา.** "หู"ติ **คีตวิ**เสสสทฺทํ หูยเตติ **หูหู.** คนฺธํ อพฺพนฺติ ภุญฺชนฺตีติ **คนฺธพฺพา,** คายนํ **วา** ธมฺโม เอเตสํ **คนฺธพฺพา,** มฺมสฺส **พฺโพ.**

---

๑. ๒/๖/๒๖ ๒. นินฺทิภทฺธนึ (จินฺตามณิฏีกา)

๒๕. **วิมาโน'นิตฺถิยํ พฺยมฺหํ** (๒)
**ปียุสํ ตฺวมตํ สุธา,** (๓)
**สิเนรุ เมรุ ติทิวา–**
**ธาโร เนรุ สุเมรุ จ.** (๕)

---

๒๕. **วิมานาทิ**ทฺวยํ วิมาเน. เทวานมากาเส คมนํ เยน ตํ **วิมานํ,** วิคตํ[๑] มานํ อุปมานมสฺส **วิมานํ.** วิเห อากาเส คจฺฉตีติ **พฺยมฺหํ,** หการโต ปุพฺเพ. **อม**ปจฺจโย. เอตฺถ จ **วิมานพฺยมฺห**สทฺทา เทฺวปิ **อนิตฺถิยํ** ปุนฺนปุํสเก วตฺตนฺติ.

**ปียุสาทิ**ตฺตยํ อมเต. ปียเตติ **ปียุสํ,** "อมตปา"ติ หิ วุตฺตํ, **อุส**ปจฺจโย.[๒] **"เปยุโส"**ติปิ นามมสฺส. น มตํ มรณมเนน **อมตํ.** สุเขน ธยนฺติ ปิวนฺติ ตํ อิติ **สุธา.** เอตฺถ จ **อมต**สทฺโท ยญฺญเสสปียุสสลิลฆตาทีสุ นปุํสเก, ธนฺวนฺตริเทวาทีสุ ปุลฺลิงฺเค. คโฬจฺยาภยามลกฺยาทีสุ อิตฺถิลิงฺเคติ ตีสุ วตฺตติ.[๓] ตํสหจรณโต **ปียุส**สทฺโทปิ ตีสุ ลิงฺเคสุ. **สุธา**สทฺโท ปน อมตนุหีเลปาทีสุปิ นิจฺจมิตฺถิลิงฺโคว.[๔]

**สิเนรุ**อาทิปญฺจกํ ปพฺพตราเช. **สินา** โสเจยฺเย, สินาติ โสเจติ เทเวติ **สิเนรุ, เอรุ**ปจฺจโย. **มี** หึสายํ, มินาติ หึสติ สพฺเพ ปพฺพเต อตฺตโน อุจฺจ–ตรภาเวนาติ **เมรุ, รุ**ปจฺจโย. ติทิวานํ ทฺวินฺนํ เทวโลกานํ อาธาโร ปติฏฺฐาติ **ติทิวาธาโร.** เทเว นยตีติ **เนรุ. สุเมรู**ติ อุปสคฺเคน นามํ วฑฺฒิตํ. เหมทฺทิ รตนสานุ สุราลยาทีนิปิ ปพฺพตราชสฺส นามานิ.

---

๑. วินา (ก)

๒. อุณาทิ, ๔/๗๖. ณฺวาทิ, ๒๑๕– สุตฺเตสุ ปน "ปียูส" มิติ ทิสฺสติ.

๓. อมตํ ยญฺญเสเส จ, ปียูเส สลิเล ฆเต,
อยาจิเต จ โมกฺเข จ นา ธนฺวนฺตริเทวสุ.
อมตา มาคธีปถฺยา คุฬูจี ฌามลกีสุ จ. (เมธินีโกส, ๑๖/๗๗–๘)
อุปริ ๗๙๖ คาถายมฺปิ ปสฺสิตพฺพํ.

๔. สุธา เลโป'มตํ นุหี. (อมร, ๒๓, ๑๐๑)

**๒๖. ยุคนฺธโร อีสธโร**
**กรวีโร สุทสฺสโน,**
**เนมินฺธโร วินตโก**
**อสฺสกณฺโณ กุลาจลา.** (๗)

๒๖. **ยุคนฺธราทีนิ** สิเนรุสฺส ปริวารภูตานํ สตฺตนฺนํ ปริกฺขปพฺพตานํ นามานิ. จนฺทสูริยสงฺขาตํ ยุคํ ธาเรติ ตทุพฺเพธมคฺคจาริตฺตาติ **ยุคนฺธโร.** อีสํ มหิสฺสรํ ธาเรติ ตสฺส นิวาสฏฺฐานตฺตาติ **อีสธโร.** กรวีรา อสฺสมารกา พหโว เอตฺถ สนฺตีติ **กรวีโร.** เก วา มยูรา รวนฺติ เอตฺถาติ **กรวีโร.** "กรวีโก"ติปิ ปาโฐ, อิธาปิ ปจฺฉิโมเยวตฺโถ, กรวีกสกุณา วา พหโว เอตฺถ สนฺตีติ **กรวีโก.** สุทสฺสนา โอสธิวิเสสา พหุกา เอตฺถ สนฺตีติ **สุทสฺสโน,** สุเขน ปสฺสิตพฺพตฺตา วา **สุทสฺสโน,** สุนฺทรํ วา ทสฺสนํ เอตฺถาติ **สุทสฺสโน.** ปญฺจนฺนํ ปพฺพตจกฺกานํ เนมิสทิสํ กตฺวา อตฺตานํ ธาเรตีติ **เนมินฺธโร,** เนมิภาเวน วา ธาเรตพฺโพ อุปลกฺเขตพฺโพติ **เนมินฺธโร,** เนมึ วา รถทฺทุมํ ธาเรติ เยภุยฺเยนาติ **เนมินฺธโร,** วนิตา นาม สุปณฺณมาตา, ตสฺสา นิวาสฏฺฐานตฺตา **วินตโกติ** **จินฺตามณิฏีกา** วิตฺถิณฺณา วา นตา นทิโย เอตฺถาติ **วินตโก** อสฺสกณฺณา สชฺชทุมา พหโว เอตฺถ สนฺตีติ **อสฺสกณฺโณ,** อสฺสกณฺณสทิสกูฏตฺตา วา **อสฺสกณฺโณ. กุลาจลาติ** เอเต สิเนรุอาทโย อฏฺฐ ปพฺพตา อจลสงฺขาตานํ ปพฺพตานํ กุลานิ โยนิโย ปภวา, เอเต จ สิเนรุอาทโย อนุปุพฺพสมุคฺคตา, สพฺพพาหิโร เจตฺถ อสฺสกณฺโณ **นิมิชาตเก** ปน–

"สุทสฺสโน กรวีโร อีสธโร ยุคนฺธโร,
เนมินฺธโร วินตโก อสฺสกณฺโณ คิริพฺรหาติ.[๑]

วตฺวา สิเนรุํ ปริกฺขิปิตฺวา อสฺสกณฺโณ นาม ปพฺพโต ปติฏฺฐิโต, ตํ ปริกฺขิปิตฺวา วินตโก นาม ปพฺพโตติ เอวมญฺโญเยวานุกฺกโม กถิโต. กิญฺจาปิ กถิโต, นามเภทมตฺตกโตเยว ปเนตฺถ เภโท นาตฺถเภทกโตติ ทฏฺฐพฺพํ.

---

๑. ขุ. ๔/๒๒๐.

๒๗. **มนฺทากินี ตถากาส- คงฺคา สุรนทีปฺยถ.** (๓)

๒๘. **โกวิฬาโร ตถา ปาริจฺ-**

**ฉตฺตโก ปาริชาตโก,** (๓)

**กปฺปรุกฺโข ตุ สนฺตานา-**

**ทโย เทวทฺทุมา สิยุํ.** (๕)

---

๒๗. อากาสวาหีคงฺคายํ เมรุสิงฺโคพฺภวายํ **มนฺทากินฺยา**ทินามตฺตยํ. มนฺทํ อกิตุํ สีลมสฺสาติ **มนฺทากินี.** อากาเส สนฺทมานา คงฺคา **อากาสคงฺคา.** สุรานํ เทวานํ นที **สุรนที สุรทีฆิกา**ติปิ เอติสฺสา นามํ.

๒๘. **โกวิฬารา**ทิตฺตยํ "ผลหโร"ติ ขฺยาเต ปาริจฺฉตฺตเก. กุํ ปถวึ วิทารยติ มูเลนาติ **โกวิฬาโร,** ทสฺส **โฬ.** ปริ สมนฺตโต ฉตฺตํ วิย ติฏฺฐตีติ **ปาริจฺฉตฺตโก.** ปาริโน สมุทฺทสฺส ชาโต อปจฺจํ **ปาริชาตโก,** สกตฺเถ **โก.** ปาริภทฺโท นิมฺพตรุ มนฺทาโรอิจฺจาทีนิปิ ปาริจฺฉตฺตกสฺส นามานิ.

กปฺปรุกฺโข จ สนฺตาโน จ อาทินา มนฺทาโร ปาริชาตโก จ หริจนฺทนญฺจ เอเต ปญฺจ **เทวทฺทุมา**[๑] เทวตรโว เทวภูมีเสฺวว สมฺภวโต. กปฺโป สงฺกปฺปิโต อตฺโถ, ตสฺส รุกฺโข ชญฺญชนกภาเวน สมฺพนฺโธ, กปฺปิ วา จิโต รุกฺโข **กปฺปรุกฺโข.** ตนนํ ตาโน, ภาเว **โณ.** คนฺธสฺส สมฺมา ตาโน อสฺเสติ **สนฺตาโน,** สิรีสรุกฺโข. มนฺทนฺเต โมทนฺเต เทวา อเนนาติ **มนฺทาโร,** **อาร**ปจฺจโย. หริมินฺทํ จทยติ สุขยตีติ **หริจนฺทนํ.** เอเต ปญฺจ เทวตรโว. **อมรโก**สนเยน วุตฺตา, โสคตนเยน ปน สตฺต เทวตรโว. วุตฺตญฺจ–

---

๑. อมร ๑, ๕๓.

"ปาฏลี สิมฺพลี ชมฺพู เทวานํ ปาริจฺฉตฺตโก,
กทมฺโพ กปฺปรุกฺโข จ สิรีเสน ภวติ สตฺตมนฺ"ติ[๒]

ตตฺถ **ปาฏลีติ** จิตฺรปาฏลี, สา อสุรโลเก ติฏฺฐติ. ตถา สิมฺพลี ครุเฬสุ, **ชมฺพู** ชมฺพุทีเป, **ปาริจฺฉตฺตโก** ตาวตึเส, **กทมฺโพ** อปรโคยาเน, **กปฺปรุกฺโข** อุตฺตรกุรูสุ, **สิรีโส** ปุพฺพวิเทเหติ. เอเต สตฺต เทวานเมว ปติฏฺฐานภูมีสุ สมฺภวโต เทวตรโวเตฺวว วุตฺตนฺติ.

**สคฺควณฺณนา สมตฺตา.**

---

๒. อภิ-ฏฺฐี ๑/๓๓๗. สารตฺถ ๑/๒๙๕

**๒๘. ปาจี ปตีณฺทีจี'ตฺถี ปุพฺพปจฺฉิมอุตฺตรา, (๒-๒-๒)**
**ทิสา'ถ ทกฺขิณา'ปาจี วิทิสา'นุทิสา ภเว. (๒-๒)**

---

๒๘. ปุพฺพปจฺฉิมอุตฺตรา ทิสา ยถากฺกมํ ปาจี ปตีจี อุทีจี นาม ภวนฺติ. ปฐมํ ปาโต อนฺจติ รวิ ยสฺสํ สา **ปาจี,** นการโลโป. ปจฺฉา ทิวาวสาเน อนฺจติ รวิ ยสฺสํ สา **ปตีจี.** อุทฺธํ อนฺจติ รวิ ยสฺสํ สา **อุทีจี,** ยสฺสํ วา สีตวิโยคํ ทตฺวา อนฺจติ สา **อุทีจี.** วิโยคตฺถวาจโก เหตฺถ **อุ**กาโร, **ท**สทฺโท ทานตฺโถ. อถ วา ปนฺจติ ปุพฺพภาวมาปชฺชเตติ **ปาจี.** ปตินฺจติ ปจฺฉาภาวมาปชฺชเตติ **ปตีจี.** อุทญฺจติ สีตวิโยคทานตฺตมาปชฺชเตติ **อุทีจี.** เอตฺถ จ **อุทีจี**สหจรณโต ปตีจี อิตฺถิยํ, **ปตีจี**สหจรณโต **ปาจี** อิตฺถิยํ วตฺตตีติ ทฏฺฐพฺพํ. เอวํ ตํตํสหจรณภาเวน ตสฺส ตสฺส ตํตํลิงฺคตฺตมุปเนยฺยํ. ปุพฺพปจฺฉิมอุตฺตราติ สพฺพนามสฺส วุตฺตมตฺเต ปุมฺภาโว.

**ทกฺขิณา**ทิทฺวยํ ทกฺขิณทิสายํ. มชฺเฌ อปายํ อญฺจติ ยสฺสํ รวิ, สา **อปาจี** มชฺฌตฺโถยํ **อป**สทฺโท, ยถา "อปทิส"นฺติ, "อวาจี"ติปิ ปาโฐ, **อวปุพฺโพ, อญฺจ** อโธมุขีภาเว. อวญฺจติ อโธมุขี ภวติ ยสฺสํ รวิ, สา **อวาจี.** อุณฺหาทิเก วา ตพฺพิโยเค กโรนฺโต ยสฺสํ รวิ อญฺจติ, สา **อวาจี. วิทิสา**ทิทฺวยํ ทิสามชฺเฌ. ทิสาหิ วินิคฺคตา **วิทิสา.** ทิสานมนุรูปา อนุวตฺตกา วา ทิสา **อนุทิสา. อปทิส**นฺติปิ วิทิสาย นามํ.[1]

---

๑. นปุํสกาพฺยยํ ตฺวปทิสํ (อมร, ๓, ๖.)

๓๐. **เอราวโต ปุณฺฑรีโก วามโน กุมุโทญฺชโน,**
**ปุปฺผทนฺโต สพฺพภุมฺโม สุปฺปตีโก ทิสาคชา.** (๘)
๓๑. **ธตรฏฺโฐ จ คนฺธพฺพา- ธิโป กุมฺภณฺฑสามิ ตุ,** (๒)
**วิรูฬฺหโก วิรูปกฺโข ตุ นาคาธิปตีริโต.** (๒-๒)

๓๐. **เอราวตาท**โย อฏฺฐ คชา ปุพฺพาทีนํ ทิสานํ รกฺขณโต **ทิสาคชา** นาม, ปุณฺฑรีกํ **นาม** สิตมฺโพชํ, ตํสทิสวณฺณตาย **ปุณฺฑรีโก.** รสฺสสรีรตาย **วามโน.** กุยํ ปถวิยํ โมทเต **กุมุโท.** อญฺชนวณฺณตาย **อญฺชโน.** ปุปฺผา ปกาสมานา ทนฺตา อสฺส **ปุปฺผทนฺโต.** สพฺพภูมิยํ จรตีติ **สพฺพภุมฺโม.** สพฺพภุมฺโม วา จกฺกวตฺตี ตสฺสานุรูปตฺตา **สพฺพภุมฺโม.** โสภนทนฺตาวยวตฺตา **สุปฺปตีโก.** "สุปฺปตีโก โสภนงฺเค, ภเว อีสานทิสาคเช"ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห** วุตฺตํ. เอราวตาทีนํ ทิสานํ สมฺพนฺธกถนํ ปาจีวารณาทินามสูจนตฺถํ, เอสํ กเรณุโย ปน–

อพฺภมุ กปิลา เจว ปิงฺคลา นุปมา มตา,
ตมฺพกณฺณี สุภทนฺตี องฺคนา อญฺชนาวตี.[๒]

๓๑. **ธตรฏฺฐาทิ**ทฺวยํ **ปุพฺพทิสาธิปติเทเว.** ธาริตํ รฏฺฐมเนนาติ **ธตรฏฺโฐ,** รสฺส **โต.** ปญฺจสิขาทีนํ คนฺธพฺพานํ อธิโป นายโก **คนฺธพฺพาธิโป.** **กุมฺภณฺฑสามยาทิ**ทฺวยํ ทกฺขิณทิสาธิปติเทเว. กุมฺภณฺฑานํ สามิ นายโก **กุมฺภณฺฑสามิ.** วิรุหนฺติ วุฑฺฒึ วิรูฬฺหิมาปชฺชนฺติ เอตสฺมึ กุมฺภณฺฑาติ **วิรูฬฺหโก.** วิรูฬฺหํ วุฑฺฒิปฺปตฺตํ วา กํ สุขเมตสฺสาติ วิรูฬฺหโก. **วิรูปกฺขาทิ**ทฺวยํ ปจฺฉิมทิสาธิปติเทเว. วิรูปานิ อกฺขีนิ ยสฺส **วิรูปกฺโข,** วิวิธสณฺฐานานิ อกฺขีนิ ยสฺส วา **วิรูปกฺโข.** นาคานํ อธิปติ **นาคาธิปติ.**

๑. โสภนา ปหีกา อวยวา'สฺส สุปฺปตีโก (ก)

๒. อมร ๓,๕.

๓๒. ยกฺขาธิโป เวสฺสวโณ
กุเวโร นรวาหโน, (๔)
อฬกา'ฬกมนฺทา'สฺส
ปุรี ปหรณํ คทา, (๒)
จตุทฺทิสาม'มธิปา
ปุพฺพาทีนํ กมา อิเม.

---

๓๒. **ยกฺขาธิปา**ทิจตุกฺกํ กุเวเร. อาฬวกาทิยกฺขานํ อธิโป **ยกฺขาธิโป** วิสฺสวณสฺส อปจฺจํ **เวสฺสวโณ.** ติจรณาฏฺฐทาฐาภยานกมตฺถิตาย กุจฺฉิตํ เวรํ สรีรมสฺส **กุเวโร.** ขุทฺเทนาสฺส นรยุตฺตา สิวิการเถติ นโร วาหนมสฺส **นรวาหโน.** ตฺยมฺพกสโข ยกฺขราโช คุยฺหเกสโร มนุสฺสธมฺมา ธนโท ราชราโช ธนาธิโป กินฺนเรโส ยกฺโข เอกปิงฺคโล สิริโท ปุญฺญชเนสฺสโรอิจฺจาทีนิปิ กุเวรสฺส นามานิ.

**อสฺส** กุเวรสฺส ปุรี "อฬกา อฬกมนฺทา"ติ จ วุจฺจติ. **อลํ** วิภูสเน, อลํ วิภูสนํ กโรตีติ อลกา, สา เอว **อฬกา.** อฬกา เอว โมทกรณโต **อฬกมนฺทา,** **อุ**การสฺส **อ**กาโร **นา**คโม จ. **เกลาโส**ติปิ ตสฺส นามํ, เกลิ ปโยชนํ อสฺส เกโล, อาสเต อสฺมินฺติ อาโส, เกโล จ โส อาโส เจติ **เกลาโส,** **กณฺหสปฺปา**ทิ วิย นิจฺจํ กมฺมธารโย. **อสฺส** กุเวรสฺส **ปหรณํ** อายุธํ คทา, คํ วุจฺจติ วชิรํ, ตํ วิย ทุกฺขํ ททาตีติ **คทา.** **อิเม** จตฺตาโร ยถาวุตฺตา ธตรฏฺฐาทโย เทวา กมโต ปุพฺพาทีนํ จตุทฺทิสานํ **อธิปา** อธิปตโย นาม. **อมรโกเส** ปน-

"อินฺโท อคฺคิ ปิตุปติ เนริโต วรุโณ'นิโล,
กุเวโร อีโส ปตโย ปุพฺพาทีนํ อิเม กมา.
รวิ สุกฺโก มหีสูนุ ตโม จ ภานุโช วิธุ,
พุโธ สุรคุรุ เจติ ทิสาธิปา ตถา คหา"ติ[๑].

อญฺเญเยว ทิสาธิปตโย กถิตา, อินฺทรวิมาทีนญฺจ ทิสาธิปจฺจกถนํ ปาจฺยาทีนํ อินฺททิสารวิทิสาทินามสูจนผลํ.

๑. อมร, ๓, ๓–๔

๓๓. **ชาตเวโท สิขี โชติ ปาวโก ทหโน'นโล,**
**หุตาวโห'จฺจิมา ธูม- เกตฺว'คฺคิ คินิ ภานุมา.**
๓๔. **เตโช ธูมสิโข วายุ-**
**สโข จ กณฺหวตฺตนี,**
**เวสฺสานโร หุตาโส'ถ (๑๘)**
**สิขา ชาลา'จฺจิ จา'ปฺปุเม. (๓)**

---

๓๓-๔. **ชาตเวทา**ทฺยฏฺฐารสกํ อคฺคิมฺหิ. ชาเต อุปฺปนฺเน วินฺทติ ฌาตยตีติ **ชาตเวโท** อนฺธกาเร ชาตํ วิชฺชมานํ วินฺทติ ลภติ, วิทติ ชานาติ เอเตนาติ วา **ชาตเวโท,** ชนนํ ชาตํ เวโท ปากโฏ ยสฺส วา โส **ชาตเวโท,** สิขา วุจฺจติ ชาลา, ตาย โยคโต **สิขี** โชตติ ทิปฺปตีติ **โชติ.** ปุนาตีติ **ปาวโก** ณวุ. ทหตีติ **ทหโน.** อนนฺติ ปาเลนฺตฺยเนเนติ **อนโล,** **อล**ปจฺจโย. เวเท หุตํ วหติ ปาปยติ สยํ วา ลภเตติ **หุตาวโห.** อจฺจิ วุจฺจติ ชาลา, ตาย โยคโต **อจฺจิมา.** ธูโม เกตุ ธโช ยสฺสาติ **ธูมเกตุ.** อชติ ชลมาโน กุฏิลํ คจฺฉตีติ **อคฺคิ,** อิ. โค รํสิ เอตสฺสตฺถีติ **คินิ,** อสฺสตฺถฺยตฺเถ อินิ, **อคฺคินี**ติปิ ปาโฐ, โส อคฺคิสทิโส. ภานุ ปภา ยสฺสตฺถิ, โส **ภานุมา.** เตเชติ เสสภูโตปาทารูปานีติ **เตโช.** ธูโม สิขา จูฬา ยสฺส **ธูมสิโข.** วายุ สขา อสฺส **วายุสโข.** ทหิตฺวา[๒] คจฺฉโต กณฺหา วตฺตนี มคฺโค ยสฺส **กณฺหวตฺตนี.** วิสฺสานรสฺส อิสิโน อปจฺจํ **เวสฺสานโร.** หุตํ หวิ อสติ ภุญฺชตีติ **หุตาโส.** ธนญฺชโย. ชลโน อาสยาโส โรหิตสฺโส สตฺตาจฺจิ สุกฺโก จิตฺรภานุ วิภาวสุ, สุจิอิจฺจาทีนิปิ อคฺคิสฺส นามานิ.

**สิขา**ทิตฺตยํ อคฺคิชาลายํ. สิโนติ นิสานี ภวตีติ **สิขา,** "**สิ** นิสาเน"ติ **กาตนฺต**ธาตุ, ขปจฺจโย. ชลตีติ **ชาลา.** อจฺจเต ปุชฺชเต อเนเนติ **อจฺจิ.** สิขา ชาลา ภิยฺโย รูปนฺตรา อิตฺถิยํ, อจฺจิ ปน อปฺปุเม.

---

๒. ทหโต (ก)

๓๕. วิปฺผุลิงฺคํ ผุลิงฺคญฺจ ภสฺมํ ตุ เสฏฺฐิ ฉาริกา. (๒-๓)

๓๖. กุกฺกุโฬ ตุ'ณฺหภสฺมสฺมึ
องฺคาโร'ลาต'มุมฺมุกํ, (๓)
สมิธา อิธุมํ เจ'โธ
อุปาทานํ ตถิ'นฺธนํ. (๕)

---

๓๕. ทฺวยํ อคฺคิกเณ.[1] วิวิธาสุ ทิสาสุ ผุลฺลํ คจฺฉตีติ **วิปฺผุลิงฺคํ.** ตถา **ผุลิงฺคํ. สพฺพธรกเต** ปน "ผุลึ คจฺฉตีติ ผุลิงฺโค"ติ วุตฺตํ. ติกํ ฉาริกายํ. มลีนกิสวตฺถาทีนํ ภํ ทิตฺตึ เสติ ปวตฺเตตีติ **ภสฺมํ,** มปจฺจโย, ภสติ วา อโธ ปตติ วตฺถาทีนํ มลเมเตนาติ **ภสฺมํ.** กิสาทีนํ สุกฺกภาวตฺตํ อิจฺฉิตพฺพตฺตา อิฏฺฐิ อภิลาโส โสภนํ เอติสฺสา อตฺถีติ **เสฏฺฐิ** "สปกฺขโก สโลมโก"ตฺยาทีสุ วิย สสทฺทสฺส วิชฺชมานตฺถตฺตา. มลสฺส สรณํ กโรตีติ สาริกา, สา เอว **ฉาริกา** ยถา "สฬายตน"นฺตฺยาทีสุ.

๓๖. ทฺวยํ อุณฺหฉาริกายํ. อุณฺหตฺตา กุกฺกุํ กุจฺฉิตํ ลาตีติ กุกฺกุโฬ "กุกฺกุ วิทตฺถิยํ หตฺเถ, ปโกฏฺเฐ กุจฺฉิเตปิ เจ"ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห** วุตฺตํ. กุกฺกุํ วา หตฺถํ ลุนาติ ฉินฺทติ ทหตีติ กุกฺกุโฬ, โส เอว **กุกฺกุโฬ.** อุณฺหเมว ภสฺมํ **อุณฺหภสฺมํ,** ตสฺมึ. ติกํ ทิตฺตกฏฺฐาทินฺธเน. องฺคติ หานึ คจฺฉตีติ **องฺคาโร,** **อาร**ปจฺจโย, ปุนฺนปุํสโกยํ. "อลาเต'นิตฺถิ กุเช'งฺคาโร'ติ หิ **ติกณฺฑเสเส**[2] วุตฺตํ. หานิเมว ลาติ น ชิตึ วิเสสญฺจาติ **อลาตํ.** อุทฺธํ ธูมํ มุญฺจตีติ อุมฺมุตํ, ตเทว **อุมฺมุกํ.** ปญฺจกํ กฏฺฐาทินฺธเน. สนฺตมคฺคึ เอธยติ วทฺฒยตีติ **สมิธา.** เอธยตีติ **อิธุมํ,** อุโม. เอธยตีติ **อิโธ.** อุปาทิยเต อคฺคิเนติ **อุปาทานํ.** เอธยตีติ **อินฺธนํ.**

---

๑. ตีสุ วิปฺผุลิงฺโค'คฺคิกโณ (อมร ๑, ๖๐) ผุลิงฺคานีติ อคฺคิกณานิ, (ม–ฏี ๓/๓๒)

๒. ๓, ๓๒๙.

๓๗. **อโถ'ภาโส ปกาโส จา-**
**โลโก'ชฺโชตา'ตโป สมา,** (๕)
**มาลุโต ปวโน วายุ**
**วาโต'นิลสมีรณา,**
**คนฺธวาโห ตถา วาโย**
**สมีโร จ สทาคติ.** (๑๐)

---

๓๗. ปญฺจกํ อาโลเก. โอภาสตีติ ทิปฺปตีติ **โอภาโส** ปกาสตีติ ทิปฺปตีติ **ปกาโส.** อาโลจยติ ปสฺสติ เอเตนาติ **อาโลโก,** อาโลเกติ วา เอเตนาติ **อาโลโก,** "**โลก โลจ** ทสฺสเน"ติ ธาตุทฺวยปาฐโต. อุชฺโชตตีติ **อุชฺโชโต,** อนฺธการํ วิทฺธํเสนฺโต โชตตีติ วา **อุชฺโชโต.** อา สมนฺตโต ตปติ ทิปฺปตีติ **อาตโป. สมา**ติ เอเต ปญฺจ ตุลฺยตฺถาติ ภาโว.

ทสกํ วาเต. อาหาโร วิย ปาณภูโตปิ กทาจิ สตฺเต มาเรตีติ มารุโต, โสว **มาลุโต.** ปุนาติ สงฺการาทิกนฺติ **ปวโน.** วายติ คจฺฉตีติ **วายุ,** วายติ วา ปุปฺผาทีนํ คนฺโธ เยน โส **วายุ.** ตถา **วาโต.** อนนฺติ ปาณนฺตฺยเนเนติ **อนิโล,** อิโล. สนฺตํ นิจฺจลํ อีรยติ กมฺเปตีติ **สมีรโณ,** สมีริตุํ กมฺปิตุํ สีลมสฺสาติ วา **สมีรโณ.** คนฺธํ วหตีติ **คนฺธวาโห,** โณ. **วาโย วายุ**สทิโส, อุภยตฺราปิ **ยาคโม.** สมนฺตโต อีรติ ขิปติ รุกฺขาทโยติ **สมีโร.** สทา สพฺพทา คติ ยสฺส **สทาคติ.** สสโน คนฺธวโห อาสุโค มรุโต ชคติปาโณ ปวมาโน ปภญฺชโน อิจฺจาทีนิปิ **วาตนามานิ.**

๓๘. วายุเภทา อิเม ฉุทฺธงฺ-
คโม จาโธคโม ตถา,
กุจฺฉิฏฺโฐ จ โกฏฺฐาสโย
อสฺสาสงฺคานุสาริโน. (๖)

---

๓๘. อิเม ฉ วกฺขมานา **วายุเภทา** วายุวิเสสา, อุทฺธํ คจฺฉตีติ **อุทฺธงฺคโม,** อุจฺจารปสฺสาวาทีนํ นีหรณวเสน อโธภาคํ คจฺฉตีติ **อโธคโม.** กุจฺฉิมฺหิ อุทเร ติฏฺฐตีติ **กุจฺฉิฏฺโฐ.** โกฏฺเฐ อนฺเต เสติ ติฏฺฐตีติ **โกฏฺฐาสโย.** ปุนปฺปุนํ สสนฺติ เยน **อสฺสาโส,** พหินิกฺขนฺตวาโต. ปสฺสาโสติ อนฺโตปวิสนกวาโตปิ "อสฺสาโส"ติ เอเตน สงฺคยฺหเต สหจาริตตฺตา สพฺพงฺเคสุ อนุสรติ สีเลน เสทโลหิตาทิสมฺปาทนโตติ **องฺคานุสารี. อมรโกเส** ปนายํ วาโต ฐานพฺยาปารเภเทน ปญฺจธา กถิโต,[๑] **ฏีกายญฺจสฺส-**

หทเย ปาโณ คุเท'ปาโน สมาโน นาภิมชฺฌฏฺโฐ,
อุทาโน กณฺฐเทเส ตุ พฺยาโน สพฺพงฺคสนฺธิสุ.[๒]

ตตฺร ปาโณ อนฺนปฺปเวสาทิกโร. อปาโน มุตฺตกรีสสุกฺกวิสฏฺฐิกโร. สมาโน มชฺเฌ อนฺนปจนาทิกโร. อุทาโน ภาสิตคีตาทิกโร. พฺยาโน เสทรตฺต-

---

๑. ปาโณ'ปาโน สมาโนโจทานพฺยานา จ วายโว สรีรฏฺฐา อิเม (อมร, ๑, ๖๗)

๒. หทเย ปาโณ คุเทปาโน สมาโน นาภิสณฺฐิโต,
อุทาโน กณฺฐเทสฏฺโฐ พฺยาโน สพฺพสรีรโค อิติ ฐานนิณฺณโย. (จินฺตามณิฏีกา)

๓๙. **อโถ อปานํ ปสฺสาโส (๒)**
**อสฺสาโส อานํ'มุจฺจเต. (๒)**

---

สวนุมฺเมสนิเมสคตฺยาทิกโร.[๑] ปกฏฺเฐน อนนฺตฺยเนน ภตฺตาทิปฺปเวสนโตติ **ปาโณ.** มุตฺตาทิกํ อปเนตฺวา อนนฺตฺยเนนาติ **อปาโน.** สมฺมา อนนฺติ อเนน ภุตฺตปริปาจนโตติ **สมาโน.** อุทฺธมนนฺตฺยเนน ภาสิตาโท สามตฺถิยชนนโตติ **อุทาโน.** วิเสเสน อนนฺตฺยเนน เสทรตฺตเสมฺหาทิ[๒]สมฺปาทนโตติ **พฺยาโน"ติ**[๓] วุตฺตํ.

๓๙. ทฺวยํ อนฺโตปวิสนกวาเต. อานํ วุจฺจติ พหินิกฺขมนวาโต, ตโต อปคตํ **อปานํ.** อสฺสาสโต อปคโต **ปสฺสาโส.** ทฺวยํ พหินิกฺขมนวาเต. อาทิมฺหิ ปวตฺโต สาโส **อสฺสาโส.** อนนฺติ ปาณนฺตฺยเนเนติ อานํ, อาทิมฺหิ ปวตฺตํ อานํ **อานํ,** เอกสฺสาการสฺส โลโป.

---

๑. เขทเจฏฺฐาอุมฺเมสนิมฺเมสคตฺย ทิกโร (ก) ๒. เขทเจฏฺฐาทิ (จินฺตามณิฏีกา)

๓. ตํพฺยาปารา จ ยถา–

อนนฺปฺปเวสนํ มุตฺตา– ทฺยุสฺสคฺโค'นฺนวิปาจนํ,
ภาสณาทินิเมสาทิ ตํพฺยาปารา กมา อิเม. (จินฺตามณิฏีกา)

**๔๐. เวโค ชโว รโย ขิปฺปํ (๓)**
**ตุ สีฆํ ตุริตํ ลหุ,**
**อาสุ ตุณฺณ'มรํ จา'วิ-**
**ลมฺพิตํ ตุวฏํ ปิ จ. (๔)**

---

๔๐. เวคขิปฺปาทโย วาตธมฺมตฺเตน นิจฺจปฺปวตฺติกา อิติ ตปฺปกฺกเม.[1] อุจฺจนฺเต. ตตฺร **รยนฺตํ** เวเค. สพฺพตฺร กรณสาธนํ. อิจฺฉิตฏฺฐานํ วชนฺติ ปาปุณนฺติ เอเตนาติ **เวโค.**

กฺริยาวาจิตฺตมาขฺยาตุํ เอเกกตฺโถ นิทสฺสิโต,
ปโยคโตนุคนฺตพฺพา อเนกตฺถา หิ ธาตโว" ติ[2]

วุตฺตตฺตา **วช**ธาตุ ปาปุณเนปิ ปวตฺตติ, เอวํ สพฺพตฺร **อการสฺส เอ.** ชวนฺติ เอเตนาติ **ชโว,** รยนฺติ คจฺฉนฺติ เอเตนาติ **รโย.**

**ขิปฺปา**ทินวกํ สีเฆ. อถ ชวสีฆานํ โก เภโท? สเวคคติวจนา **ชวา**ทโย, **สีฆา**ทโย ตุ ธมฺมวจนา. ตถา จ "สีฆํ ปจติ,[3] สีฆํ คจฺฉตี"ติ ปโยโค, น ตุ "ชวํ ปจติ,[3] ชวํ คจฺฉตี"ติ ปน ปโยโค, "เวเคน คจฺฉติ, ชเวน คจฺฉตี"ตฺยาทีสุ กถํ? ตตฺร เภทสฺส วตฺตุมิจฺฉิตตฺตา น โทโส. ขิปฺปติ เปรตีติ **ขิปฺปํ, ขิป** เปรเณ. สยตีติ **สีฆํ, สี** สเย, ฆปจฺจโย. พฺยุปฺปตฺติ หิ ยถา กถญฺจิปิ ภวติ, สญฺญา ตุ โลกโตวาวคนฺตพฺพา, สพฺพตฺเรวํ. ตรตีติ **ตุริตํ.** ลงฺฆตีติ **ลหุ,** ลงฺฆ คติโสสเนสุ, ฆสฺส **โห,** นิคฺคหีตโลโป **อุ**ปจฺจโย จ, ลหุปริยาโย ลฆุสทฺโทปฺยตฺถิ. อสติ เขปตีติ **อาสุ,** อุ ตรตีติ **ตุณฺณํ,** รสฺส **โณ.** อรติ คจฺฉตีติ **อรํ.** น วิลมฺพียติ น โอหียตีติ **อวิลมฺพิตํ,** ลพิ อวสํสเน. ตุวฏฺฏติ สยตีติ **ตุวฏฺฏํ,** ตุริตภาเวน วตฺตตีติ วา **ตุวฏฺฏํ, ริต**โลโป.

---

๑. ตปฺปกฺกเมน ตกฺกเมน (ก) ๒. จนฺทรธาตุปาเฐ. ๓. ปสฺสติ (ก)

๔๑. **สตตํ นิจฺจ'มวิรตา-**
**นารต สนฺตต'มนวรตญฺจ ธุวํ,** (๗)
**ภุส'มติสโย จ ทฬฺหํ**
**ติพฺเพ'กนฺตา'ติมตฺตพาฬฺหานิ,**
**ขิปฺปาที ปญฺจเก'ทฺเพ**
**ทพฺพคา เตสุ เย ติสุ.**

---

๔๑. อริยาสามญฺญสฺส ปุพฺพฑฺฒํ สนฺตเต. เอตฺถ จ อฏฺฐสุ คเณสุ ฉฏฺโฐ สพฺพลหุโก, ตโต ปเร ฉคฺคณา ส ภ ส ภ ภา อฏฺฐโม โค. สมนฺตโต ตโนตีติ **สตตํ.** นาสภาเวน น อิจฺจํ น คนฺตพฺพํ. **นิจฺจํ,** นาสํ วา น คจฺฉตีติ **นิจฺจํ.** "นาโค"ตฺยาทีสุ วิยาติ เอตฺถาปิ น โทโส, ตสฺส **โจ.** น วิรมตีติ **อวิรตํ.** น อารมตีติ **อนารตํ.** สมนฺตโต ปุนปฺปุนํ วา ตโนตีติ **สนฺตตํ.** น อวรมตีติ **อนวรตํ.** สทา ธวติ คจฺฉตีติ **ธุวํ.** "**ธุ** คติเถริเยสู"ติ **กาตนฺต**ธาตุ.

วิปุลาฑฺฒํ อติสเย. เอตฺถ หิ อยุคปาเท ทฺวาทสมตฺตา, ยุเค อฏฺฐารสมตฺตา, สพฺพาสุ อริยาสุ ปฐเม ปาเท ทฺวาทสมตฺตา, ทุติเย อฏฺฐารส, ตติเย ทฺวาทส, จตุตฺเถ ปญฺจทส. ยทา ปน ปฐมตติเยสุ ปริหายนฺติ, ตทา ยุเค อธิกา โหนฺติ, อิทํ วิปุลาลกฺขณํ. อถ สตตาติสยานํ โก เภโท? สตตํ สนฺตติ อวิจฺเฉโท กฺริยนฺตเรหิ อพฺยวธานํ, อติสโย ตุ โปโนปุญฺญํ, ปกฏฺโฐ จ. เตสุ โปโนปุญฺญํ กฺริยาพฺยาวุตฺติ, ปกฏฺโฐ ตุ กฺริยาวยวานํ อุกฺกํสตา. ภาสติ สพฺเพสนฺติ **ภุสํ** อาสฺส **อุ.** ภสฺสติ อโธ ปตตีติ วา **ภุสํ. ภส** อโธปตเน, อสฺส **อุ.** อติสยนํ **อติสโย,** อติกฺกมิตฺวา วา สยนํ ปวตฺตนํ **อติสโย.** ทหติ สพฺพนฺติ **ทฬฺหํ.** หโต ปุพฺเพ **โฬ,** ทลติ วิทารยตีติ วา **ทฬฺหํ,** หปจฺจโย,

ทหนฺโต ลาตีติ วา **ทพฺหํ,** วณฺณวิปริยโย, อติสโย จ ทพฺหญฺจ อติสยทพฺหา. ตรติ อติกฺกมตีติ **ติพฺพํ, รสฺส โว, อสฺส อิ.** เอติ คจฺฉตีติ เอโก, โส เอว **เอกนฺตํ,** เอกํ ตรติ อติกฺกมตีติ วา **เอกนฺตํ.** มตฺตโต อติกฺกนฺตํ **อติมตฺตํ** พหุํ ลาตีติ **พาฬฺหํ, อุ**โลโป วณฺณวิปริยโย จ **หสทฺโท.** อติเวลํ อจฺจตฺถํ นิพฺภรํ นิตนฺตํ คาฬฺหํอิจฺจาทีนิปิ อติสเย.

ทพฺพํ สตฺวํ, ตํวิปรีเต ธมฺมมตฺเต วตฺตมานา **พาฬฺหปริยนฺตา ขิปฺปา-**ทโย **อติสยํ** วินา **ปณฺฑเก** นปุํสเก วตฺตนฺติ. ขิปฺปํ ภวติ,[๑] อติสโย ปุลฺลิงฺโค, อสฺส คุณสฺสาติสโย, อสฺส ทพฺพสฺสาติสโย อิติ. "ขิปฺปํ ภุญฺชติ, สตตํ ชุโหติ สตตํ รมณีโย"อิจฺจตฺร ตุ กฺริยาวิเสสนตฺตาเยว ปณฺฑกตฺตํ. **เตสุ** ขิปฺปาทีสุ เย **ทพฺพคา** ทพฺพาภิธายิโน, เต **ตีสุ** ลิงฺเคสุ. "ทพฺพธมฺโม ลิงฺค"นฺติ ทสฺสนนฺตรํ ยถา ขิปฺปา ชรา, ขิปฺโป มจฺจุ, ขิปฺปํ คมนํ. สนฺตตา ตณฺหา, สนฺตตํ ทุกฺขํ, สนฺตโต อากาโส. อติมตฺตา กฺริยา, อติมตฺโต นโร, อติมตฺตํ ปทํ อิจฺจาทิ.

---

๑. "ขิปฺปํ ภวตี"ติ ปททฺวยํ อธิกํ วิย ทิสฺสติ.

๔๒. **อวิคฺคโห ตุ กาโม จ มโนภู มทโน ภเว,**
**อนฺตโก วสวตฺตี จ ปาปิมา จ ปชาปติ.**

๔๓. **ปมตฺตพนฺธุ กณฺโห จ**
**มาโร นมุจิ ตสฺส ตุ,** (๑๒)
**ตณฺหา'รตี รคา ธีตู** (๓)
**หตฺถี ตุ คิริเมขโล.**

---

๔๒.-๓. ทฺวาทสกํ มาเร. หรนยนคฺคิทฑฺฒตฺตา[๑] นตฺถิ วิคฺคโห สรีรเมตสฺส **อวิคฺคโห.** กามยติ รติจฺฉํ อุปฺปาทยตีติ **กาโม.** การิตนฺตา **อปจฺจโย.** สิงฺคารรูเปน ปาณีนํ มนสิ ภวตีติ **มโนภู.** ปญฺจกามคุเณสุ มทยตีติ **มทโน.** โลกานํ อนฺตํ วินาสํ กโรตีติ **อนฺตโก.** วเส วตฺเตติ สีเลนาติ **วสวตฺตี** ปาปํ อิจฺฉติ กโรติ เตน ยุตฺโตติ วา **ปาปิมา.** ปรโต ชายตีติ ปชา, อจฺฉนฺทิกา ตาสํ ปติ **ปชาปติ,** เย กุสลธมฺเมสุ ปมตฺตา, เตสเมว พนฺธุ **ปมตฺตพนฺธุ** กณฺหธมฺมยุตฺตตาย **กณฺโห.** กุสลธมฺเม มาเรตีติ **มาโร.** อกุสลธมฺเม น มุญฺจตีติ **นมุจิ.** มีนเกตโน กนฺทปฺโป ทปฺปโก อนงฺโค ปญฺจสโร สมฺพราริ มนสิโช กุสุเมสุ อนญฺญโช ปุปฺผธนฺวา รติปติ มกรทฺธโช อิจฺจาทีนิปิ วิณฺหุสุตสฺส กามสฺส นามานิ.

ตณฺหา อรตี รคา เจติ เอตา ติสฺโส **ตสฺส** มารสฺส ธีตโร. โย ตํ ปสฺสติ, ตํ ตสิตํ กโรตีติ **ตณฺหา,** สโลโป ณฺหา จ. ปเรสํ กุสลธมฺเมสุ อรตึ กโรตีติ **อรตี.** รชฺชนฺติ เอตฺถาติ **รคา.** **ตสฺส** มารสฺส หตฺถี คิริเมขโล นาม. สรีรมหนฺตภาเวน คิริสทิสตฺตา คิริ วิยาติ คิริ. มาเรน มมายนวเสน "อยํ เม หตฺถี เมขโล นาม โหตู"ติ กตนามตฺตา เมขลา วิยาติ เมขโลติ สมฺทิตนามทฺวเยน เอกเมว หตฺถึ วทติ, ยถา "วชิราสนิ สีตุณฺห"นฺติ.

---

๑. ตินยนคฺคิทฑฺฒตฺตา (ก)

๔๔. **ยมราชา จ เวสายี**
**ยโม'สฺส นยนา'วุธํ.** (๓)
**เวปจิตฺติ ปุโลโม จ** (๒)
**กิมฺปุริโป ตุ กินฺนโร.** (๒)

---

๔๔. ติกํ ยเม. ปชาสํยมนโต ยมา. มจฺจุปฺปภุตโย อสฺส กิงฺการา, เตสุ ราชเตติ **ยมราชา**. เตธาตุเกสุปิ อาณาปวตฺตกตฺตา มหนฺโต วิสโย เอตสฺส วิสยี, ณี, โส เอว **เวสายี.** ยตฺถ ลกฺขเณน น สิชฺฌติ, ตตฺถ สพฺพตฺร "ยทาทินา วา นิรุตฺตินเยน วา สทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพา"ติ หิ ปุพฺเพ วุตฺตํ, ทุกฺขชนกตฺตา วา วิสทิสฏฺฐานํ คจฺฉนฺตีติ เวสา, เนรยิกา, เตสํ อธิปติภาเวน อยติ ปวตฺตตีติ **เวสายี.** อี. ยมานํ ราชา **ยโม.** ธมฺมราโช กตนฺโต สมวตฺตี กาโล ทณฺฑธโร อนฺโกอิจฺจาทีนิปิ ยมสฺส นามานิ. **อสฺส** ยมสฺส อาวุธํ นยนเมว. เตน กิร โกธจิตฺเตน โอโลกิตมตฺเตน สตฺตานํ สรีรานิ อาตเป ขิตฺตฆตปิณฺฑานิ วิย วิลียนฺตีติ.

ทฺวยํ อสุรเภเท. เอเตสญฺหิ สติปิ เทวภาเว เหฏฺฐา นิวาสิตภาว-สามญฺญโต เอตฺถ วจนํ, มารสฺส ปน สตฺตานมนตฺถการกตาสามญฺเญน ยเมน สทฺธึ วจนํ ตกฺกรตฺตา. ยุทฺธาทีสุ เวปิตํ กมฺปิตํ จิตฺตเมตสฺส **เวปจิตฺติ**[๑] ปุณฺณํ โลมํ ยสฺส โส **ปุโลโม,** ปุลา มหตี อุมากิตฺติ กนฺติ วา ยสฺสาติ **ปุโลโม.** อุมาตสีเหมวติ-หลิทฺทากิตฺติกนฺตีสู"ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห** วุตฺตํ. อยํ ปน สกฺกสฺส ภริยาย สุชาตาย ปิตา.[๒] ทฺวยํ กินฺนเร. อสฺสมุขนรสรีรตาย กุจฺฉิโต ปุริโส กิญฺจิ วา ปุริโส ปุริสสทิโสติ วา **กิมฺปุริโส.** เอวํ **กินฺนโร.** ตุรงฺควทน-อสฺสมุขาทีนิปิ กินฺนรสฺส นามานิ.

---

๑. สํ-ฏฺจี ๑/๓๑๗.

๒. สํ-ฏฺจี ๑/๓๑๖.

๔๕. อนฺตลิกฺขํ ข'มาทิจฺจ ปโถ'พฺภํ คคน'มฺพรํ,
เวหาโส จา'นิลปโถ อากาโส'นิตฺถิยํ นภํ.
๔๖. ทิโว เวหายสํ ตารา-
ปโถ สุรปโถ อฆํ. (๕)

---

๔๕-๖. อทฺธปชฺเชน อากาสสฺส นามานิ. เตสํ เตสํ วตฺถูนํ อนฺตรํ นานตฺถํ อิกฺขเต โลโก เอตฺถ อเนนาติ วา **อนฺตลิกฺขํ. รสฺส โล.** อิกฺขนํ วา ทสฺสนํ อิกฺขา, ตสฺส อนฺตรํ การณํ **อนฺตลิกฺขํ.** ขนติ พฺยวธานนฺติ **ขํ,** กฺวิ. สพฺพคหคามณิโน อาทิจฺจสฺส ปโถ มคฺโค **อาทิจฺจปโถ.** น ภวตีติ **อพฺภํ.** คจฺฉนฺตฺยเนน เทวาติ **คคนํ,** ยุ, **มสฺส โค.** อมฺพเต สทฺทายเต อตฺราติ **อมฺพรํ** โร. **หย** คติมฺหิ, วิเสเสน หยติ คจฺฉติ สพฺพตฺราติ **เวหาโส,** ยสฺส **โส,** วิคโต วา หาโส จิตฺตสฺส เอตฺถารมฺมณาลาภโตติ **เวหาโส.** อนิลสฺส วาตสฺส ปโถ **อนิลปโถ.** ภุสํ กาสนฺเต ทิปฺปนฺเต ปทตฺถา เอเตนาติ **อากาโส,** น กสฺสติ น วิเลขียตีติ วา **อากาโส,** น ภวติ เอตฺถ กิญฺจิปิ วตฺถูติ **นภํ,** นตฺถิ ภูมิ เอตฺถาติ วา **นภํ,** น ภายนฺติ ปกฺขิโน อเนน เอตฺถาติ วา **นภํ.** วิโน ปกฺขิโน หยนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ **เวหายสํ,** อโส. ตารา วุจฺจนฺติ นกฺขตฺตาทโย, เตสํ ปโถ **ตาราปโถ.** สุรานํ เทวานํ ปโถ **สุรปโถ.** น หญฺญเตติ **อฆํ. หนสฺส โฆ.** อนนฺตํ วิสณฺฑปทํอิจฺจาทีนิปิ อากาสสฺส นามานิ.

๔๗. **เมโฆ วลาหโก เทโว ปชฺชุนฺโน'มฺพุธโร ฆโน,**
**ธาราธโร จ ชีมูโต วาริวาโห ตถา'มฺพุโท.**
๔๘. **อพฺตํ ตีสฺว'ถ วสฺสญฺจ วสฺสนํ วุฏฺฐิ นาริยํ,** (๑๑–๓)
**สเตริตา'กฺขณา วิชฺชุ วิชฺชุตา จา'จิรปฺปภา.** (๕)

---

๔๗–๘. เมฆาเทฺยกาทสกํ เมเฆ. เมหติ ฆรติ เสจตีติ **เมโฆ.** วารึ วหตีติ **วลาหโก,** วาริสทฺทสฺส โว วสฺส โล.[๒] ทิพฺพนฺติ วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ คจฺฉนฺติ โลกา อเนนาติ **เทโว.** ปชานํ โลกานํ อนฺนํ โภชนํ ภวติ เอเตนาติ **ปชฺชุนฺโน,** อการสฺสุกาโร. อมฺพุํ อุทกํ ธาเรตีติ **อมฺพุธโร.** โลกานํ สนฺตาปํ หนฺตีติ **ฆโน หสฺส โฆ.** ชลธารํ ธาเรตีติ **ธาราธโร.** ชีวนํ ชลํ มูตํ พนฺธมเนเนติ **ชีมูโต,** วนสทฺทโลโป, โลกานํ วา ชีวิตํ มุนาติ พนฺธตีติ **ชีมูโต,** **วิต**โลโป ชีวิตสฺส **ชี**อาเทโส วา.[๒] เอวํ อญฺญตฺร วารึ วหตีติ **วาริวาโห.** อมฺพุํ ททาตีติ **อมฺพุโท.** อาปํ ภรตีติ **อพฺภํ,** กฺวิ ปสฺส โพ.

ติกํ วุฏฺฐิยํ. วสฺสติ สิญฺจตีติ **วสฺสํ,** **วสฺส** เสจเน. เอวํ **วสฺสนวุฏฺฐิโย**

ปญฺจกํ วิชฺชุยํ. สตตํ อีรติ กมฺปตีติ สเตโร, **ต**โลโป, โส เอว **สเตริตา.** ขณมตฺตมฺปิ น ติฏฺฐตีติ **อกฺขณา.** กุฏิลํ อจิรฏฺฐายิตตฺตา วิรูปํ หุตฺวา ชวตีติ **วิชฺชุ.** วิชฺโชตตีติ **วิชฺชุตา.** อจิรํ ปภา ยสฺส **อจิรปฺปภา.**

---

๑. สเตรตา (ก)

๒. ปาณินิ ๖, ๓, ๑๐๙. โมคฺคลฺลานปญฺจิกา, ๑/ ๔๗.

นีติ–สุตฺต, ๑๓๔๐, ๑๓๔๓.

๔๙. เมฆนาเท ตุ ธนิตํ[๑] คชฺชิตํ รสิตาทิ จ, (๔)
อินฺทาวุธํ อินฺทธนุ วาตกฺขิตฺตมฺพุ สีกโร. (๒-๒)

๕๐. อาสาโร ธารา สมฺปาโต (๓)
กรกา ตุ ฆโนปลํ,
ทุทฺทินํ เมฆจฺฉนฺนาเห
ปิธานํ ตฺว'ปธารณํ.

---

๔๙. จตุกฺกํ เมฆนาเท. เมฆานํ นาโท **เมฆนาโท.** ธนียเต **ธนิตํ,** **ธน** สทฺเท. คชฺชนํ **คชฺชิตํ,** **คชฺช** สทฺเท. รสียเต **รสิตํ.** **อาทินา** หราทาทิ.[๒] ทฺวยํ สกฺกธนุมฺหิ. อินฺทสฺส อาวุธํ ธนุ จ **อินฺทาวุธํ,** **อินฺทธนุ** จ. วาเตน ขิตฺตมมฺพุ **วาตกฺขิตฺตมฺพุ,** พินฺทุ. สีตํ กโรตีติ **สีกโร,** สิญฺจตีติ วา **สีกโร,** **จสฺส โก อโร** จ, วาตวเสน วา ตโต ตโต สรตีติ **สีกโร,** อสฺส **อี** มชฺเฌ **กาคโม** จ.

๕๐. ติกํ ชลธารายํ. เวคโต ชลธารานํ สํภุสํ ปตนํ อาสาโร, ปุนปฺปุนํ สรตีติ **อาสาโร.** เวคํ ธาเรตีติ **ธารา.** อโธ ปตตีติ **สมฺปาโต,** สํสทฺโท อโธภาเค.[๓] ทฺวยํ วสฺโสปเล. กเรน หตฺเถน คยฺหุปคตฺตา **กรกา,** ชลํ ปิณฺฑํ กโรตีติ วา **กรกา,** "วสฺโสปเล ตุ กรกา, กรโกปิ จ ทิสฺสเต"ติ **รุทฺโท,** **กรสฺสุ**โทตฺร. "กโร วสฺโสปเล ปาณิ–โสณฺฑาปจฺจายรํสิสู"ติ **นานตฺถสงฺคเห** วุตฺตํ. ฆนโต ฆนกาเล วา สญฺชาตํ อุปลํ สิลา **ฆโนปลํ.** ทุฏฺฐุ ทินํ **ทุทฺทินํ,** อยํ **ทุทฺทิน**สทฺโท เมฆจฺฉนฺนาเห วตฺตติ, อโสภนตฺโถปยตฺถิ **ทุทฺทิน**สทฺโท. อคุณวจนตายํ วาจฺจลิงฺโค.

---

๑. ถนิตํ (สี)

๒. สพฺพตฺร นปุํสเก ภาเว โต, อาทินา สฺวนิตธนิตาทโย (จินฺตามณิฏีกา), อาทินา ธนิตหราทราสาทโย (พฺยาขฺยาสุธาฏีกา)

๓. เวคโต ชลธารานํ สมฺภูย ปตนํ ธาราสมฺปาโต สร คติยํ ฆญฺ อิติ อาสาโร (จินฺตามณิฏีกา)

๕๑. ติโรธาน'นฺตรธานา ปิธาน ฉาทนานิ จ, (๖)
อินฺทุ จนฺโท จ นกฺขตฺต- ราชา โสโม นิสากโร.
๕๒. โอสธีโส หิมรํสิ สสงฺโก จนฺทิมา สสี,
สีตรํสิ นิสานาโถ อุฬุราชา จ มา ปุเม. (๑๔)

---

๕๑–๒. ฉกฺกํ ติโรธาเน. **ธร** อาวรเณ, **อปาทิปุพฺโพ** อปิธรติ อาวุโณตีติ **ปิธานํ,** อโลโป. อปธรตีติ **อปธารณํ.** ติโร ธรติ ปิทหตีติ **ติโรธานํ.** อนฺตรํ ธรตีติ **อนฺตรธานํ,** นิคฺคหีตโลโป. อปิธรตีติ **อปิธานํ.** เอตฺถ จ **อปาทิ**อุปสคฺคา ธาตุโน อาวรณตฺถโชตกา. ฉาทยตีติ **ฉาทนํ.** พฺยวธา อนฺตรธิอิจฺจาทโยปิ ติโรธาเน.

สาทฺธปชฺเชน จนฺทสฺส นามานิ. อินฺทติ นกฺขตฺตานํ ปรมิสฺสริยํ กโรตีติ **อินฺทุ.** จนฺทติ หิลาทยติ สุขยติ ปชนฺติ **จนฺโท.** นกฺขตฺตานํ ราชา **นกฺขตฺตราชา.** อุมา กนฺติ ตาย สห วิชฺชตีติ **โสโม,** สุขํ อภิสฺสวตีติ วา **โสโม,** มปจฺจโย. นิสํ รตฺตึ กโรติ ตตฺถ วา กโร รํสิ เอตสฺส **นิสากโร.** อนฺธการํ อุเสนฺติ ทหนฺติ วินาเสนฺตีติ โอสา, รํสโย, เต เอตฺถ ธิยนฺติ ปติฏฺฐหนฺตีติ โอสธิ, ตาราวิเสโส, ตสฺส อีโส ปติ **โอสธีโส.** หิโม สีตโล รํสิ ยสฺส **หิมรํสิ.** สโส องฺโก ลกฺขณํ ยสฺส **สสงฺโก.** จนฺทํ กปฺปูรํ มาติ สทิสํ นยตีติ **จนฺทิมา.** อิการาเทโส. สสลกฺขณเมตฺถ อตฺถิ **สสี,** สสติ วา หึสติ อุณฺหคุณนฺติ **สสี,** อีปจฺจโย. ตทุปลกฺขิเต ตทุปจารํ. สีตา รํสโย ยสฺสตฺถีติ **สีตรํสิ.** นิสาย รตฺติยา นาโถ ตทาลงฺการภาวโตติ **นิสานาโถ.** อุฬูนํ ตารานํ ราชา **อุฬุราชา.** มาติ อตฺตานํ กปฺปูเรน สทิสํ กโรตีติ **มา,** มาสทฺโทยํ ปุเม, ตํสหจรณโต อุฬุราชาทโยปิ หิมํสุ กุมุทพนฺธุ วิธุ สุธํสุ สุพฺภํสุ นิสาปติ มิคงฺโก กลานิธิ ทฺวิชราโช สสธโร นกฺขตฺเตโสอิจฺจาทีนิปิ จนฺทสฺส นามานิ.

๕๓. **กลา โสฬสโม ภาโค**
**พิมฺพํ ตุ มณฺฑลํ ภเว, (๒)**
**อฑฺโฒ ตุ'ฑฺโฒ อุปฑฺโฒ จ**
**วา ขณฺฑํ สกลํ ปุเม. (๕)**
๕๔. **อทฺธํ วุตฺตํ สเม ภาเค**
**ปสาโท ตุ ปสนฺนตา, (๒)**
**โกมุธี จนฺทิกา ชุณฺหา (๓)**
**กนฺติ โสภา ชุติจฺฉวิ. (๔)**

---

๕๓-๔. โสฬสนฺนํ ภาคานํ ปูรโณ **โสฬสโม** ภาโค จนฺทสฺส กลา, **กล** สงฺขยาเน, กลียเต เอกาทินา สงฺขฺยายเตติ **กลา.** ทฺวยํ จนฺทสฺส สรีเร. มณฺณเต ญายเต อเนเนติ **พิมฺพํ. มน**โต วปจฺจโย, นิปาตนา มสฺส **โพ,** อสฺสิ **น**สฺส **โม,** วสฺส **โพ. พิมฺพสทฺโท** อนิตฺถิยํ. มณฺฑยเตติ **มณฺฑลํ,** อโล, อิตฺถิยํ มณฺฑลี, อยํ ตีสฺวปิ.[๑]

ปาทหีนปชฺเชน อทฺธภาโค. อสติ เขเปติ สมุทายนฺติ **อฑฺโฒ,** โต. ตถา **อทฺโธ. อุปฑฺโฒ**ติ อุปสคฺเคน ปทํ วฑฺฒิตํ เอเต ตโย ปุเม. ขณฺฑยติ สมุทายนฺติ **ขณฺฑํ.** สกฺยเต อุพฺพาหนาทีสุ โถกตฺตาติ **สกลํ,** อโล, **ขณฺฑสกลา** วา ปุเม, สตฺเถ รูปเภทโต นปุํสเก. เอเต จ **อฑฺฒา**ทโย ตโย อสเม ภาเค ปุเม, สเม ตุ นปุํสเกติ รูปเภเทนาห "อทฺธํ วุตฺตํ สเม ภาเค"ติ. ขณฺฑาทิทฺวยํ **ปน** อสเมปิ วตฺตมานํ ปุนฺนปุํสเก วตฺตติ, ตสฺมา "อทฺธํ วุตฺตํ สเม ภาเค"ติ เอตฺถ "อฑฺฒํ อุปฑฺฒ"นฺติ อิทํ ทฺวยมฺปิ สงฺคหิตํ.[๒]

---

๑. พิมฺโพ อนิตฺถี, มณฺฑลํ ตีสุ (อมร, ๓, ๑๕.)

๒. อสมภาเค ปุมานิ, สเม อํเส นปุํสกตฺตํ รูปเภทโต, อุปจารโต ตพฺภาควติ วาจฺจลิงฺโค-อทฺธา สาฏี, อทฺธํ วตฺถํ, อทฺโธ กมฺพโล (จินฺตามณิฏีกา)

๕๕. **กลงฺโก ลณฺฉนํ ลกฺขํ**
**องฺโก'ภิญฺญาณลกฺขณํ,**
**จิหนญฺจาปิ โสภา ตุ (๗)**
**ปรมา สุสมา'ถ จ.**

---

ปสาทาทโย จนฺเท อวสฺสมฺภาวิโน, อญฺญตฺร ตุ ปาสงฺคิกา อิติ จนฺทปกฺกเม อุจฺจนฺเต, วิเสเสน สาทยติ ปสาทยตีติ **ปสาโท.** เอวํ ปสนฺโน โส เอว **ปสนฺนตา.**

ติกํ จนฺทปฺปภายํ. กุมุทสฺสายํ วิกาโส[๑] **โกมุที.** จนฺทํ อาจิกฺขติ ปฏิปาทยตีติ **จนฺทิกา.** ชุติ อสฺสาตฺถีติ **ชุณฺหา.** **ตสฺส** **โณ** **หปจฺจโย** จ, จนฺทสฺส วา ชุตึ โสภํ นยฺหติ พนฺธตีติ **ชุณฺหา.**

จตุกฺกํ โสภนมตฺเต. กนติ ทิปฺปตีติ **กนฺติ, กน** ทิตฺติยํ, กามียตีติ วา **กนฺติ.** สุนฺทรํ ภาติ ทิปฺปตีติ **โสภา.** โชตยตีติ **ชุติ.** ฉาทยตีติ **ฉวิ, ฉท** สํวรเณ, วิปจฺจโย **ท**โทโป.

๕๕. สตฺตกํ ลกฺขเณ. กํ อตฺตานํ ลงฺกยติ หีนํ กโรตีติ **กลงฺโก.** ลญฺฉเต ลกฺขเต อเนเนติ **ลญฺฉนํ.** ลกฺขยเต อเนเนติ **ลกฺขํ.** ตถา **ลกฺขณํ.** องฺกียเต ลกฺขยเต อเนเนติ **องฺโก.** อภิ วิเสสํ ชานาติ เอเตนาติ **อภิญฺญาณํ.** จิหียติ ลกฺขียติ อเนเนติ **จิหนํ.** **จิห** ลกฺขเณ.

สพฺพาสํ โสภานํ มชฺเฌ ปรมา โสภา สุสมา นาม โสภนํ สมํ สพฺพํ **สุสมา,** เสฏฺฐา โสภา.

---

๑. วิกาโร (ก)

**๕๖. สีตํ คุเณ, คุณีลิงฺคา สีต สิสิร สีตลา, (๓)**
**หิมํ ตุ หิน'มุสฺสาโว นีหาโร มหิกาปย'ถ. (๕)**
**๕๗. นกฺขตฺตํ โชติ ภํ ตารา**
**อปุเม ตารโก'ฬุ จ. (๖)**

---

๕๖. คุเณ โผฏฺฐพฺพวิเสเส **สีตนฺติ** นปุํสกํ ภวติ. เทวทตฺตสฺส สีตํ วตฺตติ. สีตาทโย ตโย **คุณีลิงฺคา** คุณิโน ลิงฺคํ คณฺหนฺติ, ตํ ยถา– สีตลา ภูมิ, สีตลํ ชลํ, สีตโล วาโต. อุณฺหาภิตตฺเตหิ เสวียตีติ **สีตํ,** เตน ยุตฺโต **สีโต. สส** คติยํ, อิโร, อิตฺตญฺจ, สีตตฺถิเกน สรียตีติ วา **สิสิรํ.** สีตํ คุณํ ลาตีติ **สีตโล.**

**มหิกานฺตํ** หิเม. หึสตีติ **หิมํ,** สสฺส **โม** นิคฺคหีตโลโป จ. **ตุห** อทเน, โตหติ หึสตีติ **ตุหินํ,** อิโน. อุปริโต สวตีติ **อุสฺสาโว.** นีหรนฺติ นิสฺสสนฺตฺยเนเนติ **นีหาโร,** นตฺถิ อีหา วา เอตสฺมา เหตุภูตาติ **นีหาโร,** อาโร. มหียเต ราคีหีติ[1] **มหิกา.** ณฺวุ.

๕๗. ฉกฺกํ นกฺขตฺเต. ปุนปฺปุนํ อุทยตฺตา น ขียเต **นกฺขตฺตํ,** อตฺตโน คมนฏฺฐานํ น ขรติ น วินาเสตีติ วา **นกฺขตฺตํ,** อถ วา **นกฺข** คติยํ, นกฺขตีติ **นกฺขตฺตํ.** โชตติ สุภาสุภนิมิตฺตํ ปกาเสตีติ **โชติ, นกฺขตฺตภํ**สทฺเทหิ สหจรณโต นปุํสเก. ยถาวุตฺตํ นิมิตฺตํ ภาติ ปกาเสตีติ **ภํ.** กตฺตพฺพํ ตรนฺติ โลกา เอตายาติ **ตารา,** อตฺตโน วีถึ ตายติ อรติ คจฺฉตีติ วา **ตารา,** ตาเรติ วา โลเก อหิตโตติ **ตารา,** อยญฺจ **ตารกา, อุฬุ** จ เอเต ตโย อปุเม. ตรา เอว ณฺวุ, **ตารกา**[2] อุจฺจํ ลวติ[3] คจฺฉตีติ อุฬุ. โส เอว **อุฬุ.** น เกวลํ ตารกา เอว อปุเม, อถ โข อุฬุ จาติ **จ**สทฺทตฺโถ. อุฬุสหจริยโต ปกฺเข นปุํสเก จ.

---

๑. วาจาภิ (จินฺตามณิฏีกา)

๒. ตารา เอว ตารกา, ณฺวุ (ก)

๓. อลยติ (ก)

๕๘. อสฺสยุโช ภรณิ'ตฺถี สกตฺติกา โรหิณีปิ จ,
มิคสิร'มทฺทา จ ปุนพฺพสุ ปุสฺโส จา'สิเลสปิ.
๕๙. มฆา จ ผคฺคุนี เทฺว จ หตฺโถ จิตฺตา จ สาติปิ,
วิสาขา'นุราธา เชฏฺฐา มูลา'สาฬฺหา ทุวา ตถา.
๖๐. สวโณ จ ธนิฏฺฐา จ
สตภิสโช ปุพฺพุตฺตรภทฺทปทา,
เรวตฺยปีติ กมโต
สตฺตาธิกวีสติ นกฺขตฺตา. (๒๗)

---

๕๘–๖๐. **อสฺสยุชาทโย เรวตฺยนฺตา** สตฺตาธิกวีสตารกา นกฺขตฺตา นาม โหนฺติ ตานิ จ นกฺขตฺตานิ อากาเส ยถาธิตานิ กมโตเยว เอตฺถ กถิตานิ น อุปฺปฏิปาฏิยา. วกฺขติ จ "กมโต สตฺตาธิกวีสติ นกฺขตฺตา"ติ อสฺสรูปโยคโต **อสฺสยุโช.** ยมสทิสตฺตา สพฺพตฺร ภรตีติ **ภรณี.** ยุ อี. อคฺคิสทิสตฺตา กนฺตติ ฉินฺทตีติ **กตฺติกา,** กโรติ ตสฺมา วา **กตฺติกา,** กตฺติกาย สหิตา **สกตฺติกา.** ภรณี โรหิณี วา. กมลสมฺภวตฺตา กมเล รุหติ วฑฺฒตีติ **โรหิณี.** มิคสีสสณฺฐานตฺตา ตาราปุญฺโช **มิคสิรํ,** ฉฏฺฐีสมาโส อุตฺตรปฺปธานตฺตา นปุํสกตฺตํ. รุทฺทรสาวฏฺฐิตโกธรุทฺทสทิสตฺตา กทาจิ อทติ ฆสตีติ **อทฺทา.** ปุนปฺปุนํ สตฺเตสุ หิตํ วสฺสตีติ **ปุนพฺพสุ, วสฺส** เสจเน. โปเสติ กฺริยานิ, โปเสนฺตฺยสฺมินฺติ วา **ปุสฺโส.** ภุชคสทิสตฺตา น สิลิสยเต นาลิงฺคยเตติ **อสิเลโส.**

มหียเต การิยตฺถิเกหีติ **มฆา**[๑] หสฺส โฆ. ผลํ คณฺหาเปตีติ **ผคฺคุนี,** ยุ อี. **เทฺว**ติ ปุพฺพผคฺคุนี อุตฺตรผคฺคุนี เจติ เทฺว. หตฺถสณฺฐานตาย **หตฺโถ.** ตจฺฉกสทิสตฺตา วิจิตฺตํ. ผลํ ททาตีติ **จิตฺตา.** โสภนา อาติ สาติ วา ตนุํ กโรติ สุภาสุภนฺติ **สาติ**[๒], สุภาสุภผลทานโต วา **สาติ,** "**สาติ** ทานาวสาเนสู"ติ

---

๑. มาฆา (ก)

๒. สฺวาติ (ก)

๖๑. โสพฺภานุ กถิโต ราหุ (๒)
สูราที ตุ นวคฺคหา, (๙)
ราสิ เมสาทิโก ภทฺท- (๑๒)
ปทา โปฏฺฐปทา สมา. (๒)

หิ **นานตฺถสงฺคเห** วุตฺตํ, อยํ ทฺวีสุ. วิสทิสํ ผลํ ขณตีติ วิสาขา, วิวิธา วา สขา มิตฺตา ยสฺสา สา **วิสาขา.** อนุราธยติ สํสิชฺฌติ สุภาสุภผลเมตายาติ **อนุราธา.** คุเณหิ สพฺพาสํ วุฑฺฒตฺตา **เชฏฺฐา.** มูลติ ปติฏฺฐาติ สุภาสุภผลเมตฺถาติ **มูลํ.** อาสาโฬฺห นาม ภตีนํ ทณฺโฑ, ตํสณฺฐานตฺตา **อาสาฬฺหา** นาม เทฺว นกฺขตฺตา ปุพฺพาสาฬฺหอุตฺตราสาฬฺหวเสน.

สวติ สุภาสุภผลเมเตนาติ **สวโณ สวณํ** วา. ธนเมสนฺติ เอตฺถาติ **ธนิฏฺฐา,** ธนติ วา วิภูติ นิธานํ **ธนิฏฺฐา.** สตํ ภิสชา เอตฺถ สตภิสชานํ วา อธิปตีติ **สตภิสโช.** ภทฺโท โค, ตสฺเสว ปทานิ ปาทา อสฺสํ **ภทฺทปทา,** ปุพฺพภทฺท-ปทา เทฺว, อุตฺตรภทฺทปทา เทฺว สมูโห เจสํ จตุสงฺขฺยาติ พหุวจนํ. รา วุจฺจติ ธนํ, ตพฺพนฺตตาย **เรวตี** อาการสฺเส, เรวโต วา อิสิเภโท, ตสฺส อปจฺจํ **เรวตี.**

๖๑. ทฺวยํ ราหุคฺคเห. โส วุจฺจติ สคฺโค, ตตฺถ ภาตีติ **โสพฺภานุ.** รหติ จนฺทาทีนํ โสภํ ชหาเปตีติ **ราหุ.** ตโม วิธุนฺตุโท จนฺทาโท เสหิเกโยติปิ ราหุสฺส นามานิ.

สูร จนฺท องฺคารก พุธ ชีว สุกฺก อสิต ราหุ เกตูติ เอเต สูราทโย นวคฺคหา นาม.[๑]

เมสาทิโก ทฺวาทสโกฏฺฐาโส ราสิ นาม. อาทินา อุสภ เมถุน กกฺกฏ สีห กญฺญา ตุลา วิจฺฉิก ธนุ มกร กุมฺภ มีน สงฺคณฺหาติ.

ทฺวยํ ภทฺทปทนกฺขตฺตานํ นามํ. โปฏฺโฐ โค,[๒] ตสฺเสว ปทานิ ปาทา อสฺสํ **โปฏฺฐปทา.**

---

๑. สูโร จนฺโท จ องฺคาโร พุโธ จาติ พฺรหฺปติ,
สุกฺโก สเนจโร ราหุ เกตุ เจติ นวคฺคหา. (โชติสตฺถ)

๒. ปาฏฺโฐ ภทฺโท โค (ก)

๖๒. **อาทิจฺโจ สูริโย สูโร สตรํสิ ทิวากโร,**
**เวโรจโน ทินกโร อุณฺหรํสิ ปภงฺกโร.**

๖๓. **อํสุมาลี ทินปติ**
**ตปโน รวิ ภานุมา,**
**รํสิมา ภากโร ภานุ**
**อกฺโก สหสฺสรํสิ จ.** (๑๔)

---

๖๒-๓. ปชฺชทฺวเยน สูริยสฺส นามานิ. อา ภุโส ทิปฺปตีติ **อาทิจฺโจ, ปฺปสฺส จฺโจ.** โลกานํ สูรภาวํ ชเนตีติ **สูริโย.** ตถา **สูโร.** สตํ พหโร รํสโย ยสฺส **สตรํสิ.** ทิวา ทิวสํ กโรตีติ **ทิวากโร,** ทิวเส วา กโร อาภา ยสฺส **ทิวากโร, ทิวา**สทฺโทยํ สพฺพการกวจโน น ตุ อาธารวจโน เอว. วิเสเสน โรจเต ทิปฺปเตติ **เวโรจโน.** ทนํ กโรติ กุมุทานํ วา ทินํ มากุลยํ กโรตีติ **ทินกโร,** อุณฺโห รํสิ ยสฺส **อุณฺหรํสิ.** ปภํ กโรตีติ **ปภงฺกโร.**

อํสุโน มาลา, สา ยตฺถ อตฺถิ **อํสุมาลี.** ทินานํ ปติ **ทินปติ.** ตปตีติ **ตปโน.** รวนฺติ เอเตน สตฺตา ปภาวิตฺตาติ **รวิ.** ภานุ ยสฺส อตฺถีติ **ภานุมา.** รํสิ ยสฺส อตฺถีติ **รํสิมา.** ภํ อาภํ กโรติ, ตาสํ วา อากโร อุปฺปตฺติฏฺฐานํ **ภากโร.** ภาติ ทิปฺปตีติ **ภานุ,** เทเวหิปิ อจฺจเต ปูชียเตติ **อกฺโก.** สหสฺสํ พหโว รํสโย ยสฺส **สหสฺสรํสิ.** ทฺวาทสตฺตา ปภากโร วิภากโร วิกตฺตโน[๑] มตฺตณฺโฑ ทิวมณิ ตรณิ มิตฺโต จิตฺรภานุ คหปฺปติ หํโส **สวิตาอิจฺจาทีนิปิ สูริยสฺส นามานิ.**

---

๑ วิสฺสกมฺมุนา วิกตฺติโต, กมฺมนิ ยุ. (จินฺตามณิฏีกา)

**๖๔. รํสิ อาภา ปภา ทิตฺติ รุจิ ภา ชุติ ทีธิติ,**
**มรีจิ ทฺวีสุ ภานฺวํ'สุ มยูโข กิรโณ กโร. (๑๔)**

---

๖๔. ปชฺเชน สุริยาทีนํ รํสิปฺปภานํ นามานิ. รสนฺติ ตํ สตฺตาติ **รํสิ.** อา ภุโส ภาตีติ **อาภา.** ปกาเรน ภาตีติ **ปภา.** ทิปฺปตีติ **ทิตฺติ.** โรจเต ทิปฺปเตติ **รุจิ.** ทีธฺยติ ทิปฺปตีติ **ทีธิติ.** ทิปฺปตีติ วา **ทีธิติ,** ปสฺส โธ อิการาคโม. มิยฺยนฺเต ขุทฺทชนฺตโว อเนเนติ **มรีจิ,** อีจิ. อสติ คจฺฉติ ทิสนฺตนฺติ **อํสุ,** อุสฺสาคโม. มรีจิสหจรณโต **ทีธิตฺยาทโย**[๑] **ภานุ อํสุ** จ ทฺวีสุ. **มย** คมนตฺโถ ทณฺฑโก ธาตุ,[๒] **ข**ปจฺจโย **อู**การาคโม, อถ วา **มา** มาเน, **อุข** คตฺยตฺโถ ทณฺฑโก ธาตุ,[๒] มาย มานาย อุขตีติ **มยูโข.**[๓] กิรติ ติมิรํ **กิรโณ.** กิรติ ติมิรํ **กโร.**

---

๑. ขลิตปาโฐ (?) สวรสามี ตุ ยงฺคุลิกากลิสาริสราริ ตุมฺพิอริสุสิทีธิตฺยตฺตโย ถีปุเมสุ อิจฺจาห (จินฺตามณิฏีกา)

๒. ทณฺฑกปฺปกรเณ อาคตธาตูติ อตฺโถ, นิรุตฺติสารมญฺชุสาฏีกายํ ๒๕๓, ๔๑๓– ปิฏฺเฐสุ ปสฺสิตพฺพํ.

๓. มาปยํ คคนํ ปมาณยํ อุขติ คจฺฉตีติ ปิโสทราทิ (จินฺตามณิฏีกา)

๖๕. **ปริธี ปริเวโส'ถ (๒)**
**มรีจิ มิคตณฺหิกา. (๒)**
**สูรสฺโส'ทยโต ปุพฺพุฏฺ-**
**ฐิตรํสิ สิยา'รุโณ.**

---

๖๕. ทฺวยํ อาทิจฺจมณฺฑโลติ ขฺยาเต อุปฺปาตาทิชาเต รํสิมณฺฑเล. สูริยสฺส ปริ สมนฺตโต ธียเต **ปริธี,** ปริ สมนฺตโต วิสตีติ **ปริเวโส,** สูริยํ วา ปริเวฐยตีติ **ปริเวโส.** ฐสฺส **โส.** อุปสูริยกํ มณฺฑลนฺติ เทฺวปิ ปริธิโน นามานิ.

ทฺวยํ มรีจิกายํ. มรีจิสทิสตาย **มรีจิ.** มิคานํ ตณฺหา ปิปาสา ยสฺสํ ชลาภาสตฺตา สา **มิคตณฺหิกา.**

สูริยสฺส อุทยโต ปุพฺเพ **อุฏฺฐิตรํสิ** อุคฺคตรํสิ อรุโณ นาม สิยา. อรุณวณฺณตาย อรติ คจฺฉตีติ **อรุโณ.** สูรสูโต อนูรุ กสฺสเปยฺโย กสฺสปิ ครุฑาคฺคโชติปิ อรุณสฺส นามานีติ. อากาสวณฺณนา.

๖๖. **กาโล'ทฺธา สมโย เวลา** (๔)
**ตพฺพิเสสา ขณาทโย,**
**ขโณ ทสจฺฉรกาโล**
**ขณา ทส ลโย ภเว.**
๖๗. **ลยา ทส ขณลโย**
**มุหุตฺโต เต สิยา ทส,**
**ทส ขณมุหุตฺโต เต**
**ทิวโส ตุ อหํ ทินํ.** (๓)

---

๖๖-๗. จตุกฺกํ กาเล. กลฺยนฺเต สงฺขฺยายนฺเต อายุปฺปมาณาทโย อเนนาติ **กาโล,** กรณํ วา กาโร, ภาเว โณ, โส เอว **กาโล,** น หิ กฺริยาวินิมุตฺโต กาโล นาม โกจิ อตฺถิ, มหากาลสฺส ปน สสฺสตภาวโต อตีตาทิโวหาโร นตฺเถวาติ อวยวกาลานํ สมูหภาวโต โสปิ "กาโล"ติ วุตฺโต. สตฺตานํ ชีวิตํ อสติ เขเปตีติ **อทฺธา, ตสฺส โธ. อา**การนฺโตยํ **อทฺธา**สทฺโท ปุเม. ปุนปฺปุนํ เอตีติ **สมโย.** วินาสํ ลาตีติ **เวลา.** วณฺณโลโป. ทิฏฺโฐ อเนโหติปิ กาลสฺเสว นามานิ.

ขณาทโย ปน **ตพฺพิเสสา** ตสฺส กาลสฺส วิเสสา เภทา. เก เต กิตฺตกปฺปมาณา เจตฺยาห "**ขโณ**"อิจฺจาทิ. ทสหิ อจฺฉราหิ องฺคุลิโผฏเนหิ ลกฺขิโต กาโล ขโณ นาม, **ขณุ** หึสายํ, ขโณตีติ **ขโณ,** อ. ทส ขณา ลโย นาม **ภเว** ภวนฺติ, เอเตน วา วจเนน วิภตฺติสงฺขฺยาเปกฺขิโนปิ วาจกา สนฺตีติ คมฺยเต. ลยติ คจฺฉติ สตฺตานํ ชีวิตํ ลุนนฺโต วา อยติ คจฺฉตีติ **ลโย.** ทส ลยา ขณลโย นาม ขณลยานํ สมูหภาวโต. เต ทส ขณลยา มุหุตฺโต นาม **สิยา** สิยุํ วา, อยมนฺตฺถิ. **หุจฺฉ** โกฏิเลฺย, กุฏิลยติ รตฺติทิวเส สุภาสุภทสฺสนโตติ **มุหุตฺโต,** โต, ธาตฺยาทิมฺหิ **มุ**การาคโม **จฺฉ**โลโป จ. เต ทส มุหุตฺตา ขณมุหุตฺโต นาม.

ติกํ ทิเน. ทิพฺพนฺติ กีฬนฺตฺยสฺมึ **ทิวโส,** โส. น ชหาติ ปจฺจาคมนํ **อหํ.** อาททาติ นิพฺยาปารนฺติ **ทินํ,** อิโน อาโลโป จ, ทิพฺพติ วา เอตฺถาติ **ทินํ,** วสฺส **โน.** ฆสโร[๑] วาสโรติปิ ทินสฺส นามานิ.

---

๑. ฆสติ อนฺธการํ, โร. (จินฺตามณิฏีกา)

๖๘. **ปภาตญฺจ วิภาตญฺจ,**
**ปจฺจูโส กลฺล'มปฺยถ, (๔)**
**อภิโทโส ปโทโส'ถ (๒)**
**สาโย สญฺญา ทินจฺจโย. (๓)**

---

๖๘. **กลฺลนฺตํ** ปจฺจูเส. ปภาตฺยสฺมึ โลโกติ **ปภาตํ.** ตถา **วิภาตํ. อุส** รุชายํ, ปจฺจูสติ วินาเสติ ติมิรนฺติ **ปจฺจูโส.** กลฺยนฺเต สงฺขฺยายนฺเต อเนน สงฺขฺยาทโยติ **กลฺลํ.** อโหมุขํ อูโสติปิ ปจฺจูสสฺส นามานิ.

ทฺวยํ ปโทเส. โทสาย รตฺติยา อารมฺโภ **อภิโสโท.** โทสาย รตฺติยา ปารมฺโภ **ปโทโส.** อภิธานโต **ปาสทฺทสฺส** ปุพฺพนิปาโต อปฺปธานรสฺโส จ, อถ วา อภิทุสฺสนฺติ ปทุสฺสนฺติ จ ยตฺถ สพฺพกมฺมานิ อภิโทโส ปโทโส จ.

ติกํ สายนฺเห. สายติ ทินํ อวสายตีติ **สาโย,** สายนฺโต วา ทินนฺตํ กโรนฺโต อยตีติ **สาโย.** ปุนฺนปุํสเก. สมฺมาญายนฺติ ตํ **สญฺญา,** ("พฺรหฺมุโน ตนุ ปีตา โลกสฺส ชเนตฺตี"ติ หิ อาคโม นิกายนฺตริกานํ.)[๑] ทินานํ อจฺจโย อติกฺกโม อวสานํ วา **ทินจฺจโย.** ทินนฺโตติปิ ตสฺเสว นามํ.

ปุพฺพณฺหาปรณฺหมชฺฌนฺหวเสน ติวิธา สญฺญา[๒] ปุพฺพญฺจ ตํ อหญฺจาติ **ปุพฺพณฺหํ.** อปรญฺจ ตํ มชฺฌญฺจ ตํ อหญฺเจติ **อปรณฺหํ มชฺฌนฺหํ** สพฺพตฺราวยเว สมุทาโยปจารโต อหสฺเสกเทเส **อห**สทฺโทติ กมฺมธารโย, ตาสํ ติสฺสนฺนํ สญฺญานํ สมาหาโรติ สญฺญยมิตฺยุจฺจเต. สมาหรณํ สมาหาโร, เอกีภาโว, โส จ ภินฺนกาลานํ น ภวตีติ พุทฺธิยา สมกาลคฺคหณโต เอกกาลตฺตา ตสฺมึ อภิเธยฺเย ทิคุสมาโส, ตถา หิ สมาหาโร สมูโห ตํสมฺพนฺเธ ฉฏฺฐิยาเยว ภวิตพฺพนฺติ จินฺเตนฺโต อาจริโย น อญฺญปทตฺถสมาโส อยนฺติ อาการสฺสาปฺปธาเน รสฺสตฺ– ตนฺติ สญฺญํ. สมาหาโร ภาโว ตสฺเสกตฺตา เอกวจนํ, กมฺมวจเน ตุ สมาหาเร ติสฺโส สญฺญา สมาหฏาติ ปรมนฺตานํ สมาเส สปทตฺถปาธานฺยา พหุวจนํ รสฺสาภาโว

---

๑. ( ) เอตฺถนฺตเร ปาโฐ อธิโก วิย ทิสฺสติ.

๒. อมร, ๔, ๓.

๖๙. **นิสา จ รชนี รตฺติ**
**ติยามา สํวรี ภเว,** (๕)
**ชุณฺหา ตุ จนฺทิกายุตฺตา**
**ตมุสฺสนฺนา ติมีสิกา.**
๗๐. **นิสีโถ มชฺฌิมา รตฺติ** **อฑฺฒรตฺโต มหานิสา.** (๓)
**อนฺธกาโร ตโม นิตฺถี** **ติมิสํ ติมิรํ มตํ.** (๔)

---

๖๙. ปญฺจกํ รตฺติยํ. นิสติ ตนุํ กโรติ สพฺพพฺยาปารํ **นิสา.** รชฺชนฺติ ราคิโน อตฺร **รชนี,** ยุ อี. ราติ คณฺหาติ อพฺยาปารนฺติ **รตฺติ,** ติ, รชฺชนฺติ วา เอตฺถ **รตฺติ.** ปฐมมชฺฌิมปจฺฉิมยามวเสน ตโย ยามา ปหารา ยสฺสา **ติยามา.** สํวุโณติ ทินํ **สํวรี.** นิสีถินี ขณทา ขปา วิภาวรี ตมสฺสินี ยามินี ตมีอิจฺจาทีนิปิ รตฺติยา นามานิ.

**จนฺทิกายุตฺตา** จนฺทปฺปภาย ยุตฺตา รตฺติ ชุณฺหา นาม, ชุณฺหาโยคโต **ชุณฺหา.** ตโม อุสฺสนฺโน ยสฺสํ สา **ตมุสฺสนฺนา** รตฺติ **ติมีสิกา** นาม, ติมิสํ อุสฺสนฺนํ เอตฺถาติ **ติมิสิกา,** อุปธาย อิตฺตญฺจ.

๗๐. ติกํ อฑฺฒรตฺติยํ. มชฺฌิมารตฺติ กมฺมภูตา "**นิสีโถ** อฑฺฒรตฺโต มหานิสา"ติ จ วุจฺจติ. นิสฺสเต สยเต อสฺมึ **นิสีโถ.** อฑฺฒญฺจ ตํ รตฺติ จาติ **อฑฺฒรตฺโต,** รตฺเตกเทเส **รตฺติสทฺโท,** รตฺติยา อฑฺฒนฺติ วา **อฑฺฒรตฺโต.** มหตี จ สา นิสา จาติ **มหานิสา.**

จตุกฺกํ อนฺธกาเร. อนฺธํ หตํ ทิฏฺฐิสตฺติกํ โลกํ กโรตีติ **อนฺธกาโร.** ตมตีติ **ตโม,** อถ วา ตมนฺติ อากงฺขนฺติ รตึ โลกา เอตฺถ **ตโม,** **ตมุ** อากงฺขายํ, **ตม**สทฺโท อนิตฺถี, ตํสหจรณโต อนฺธกาโรปิ. ติมิสํ อิโส, อถ วา **ติมุ** เตมเน, ติมนฺติ เอตฺถ ราเคนาติ **ติมิสํ. ติมิรํ,** ปุพฺเพว **อิร**ปจฺจโย.

๗๑. จตุรงฺคตมํ เอวํ กาฬปกฺขจตุทฺทสี,
วนสณฺโฑ ฆโน เมฆ- ปฏลญฺจ'ฑฺฒรตฺติ จ. (๔)

๗๒. อนฺธตมํ ฆนตเม ปหาโร ยามสญฺญิโต (๒)
ปาฏิปโท ตุ ทุติยา ตติยาที ติถี ทฺวิสุ.

๗๓. ปนฺนรสี ปญฺจทสี ปุณฺณมาสี ตุ ปุณฺณมา. (๒-๒)
อมาวสีปฺย'มาวาสี ถิยํ ปนฺนรสี'ปรา. (๒)

---

๗๑. จตุทฺทสนฺนํ รตฺตีนํ ปูรณี จตุทฺทสีสงฺขาโต กาฬปกฺโข จ เอกคฺฆโน วนสณฺโฑ จ เมฆปฏลญฺจ อฑฺฒรตฺติ จ เอเตหิ จตูหิ สมนฺนาคโต ตโม จตุรงฺคตมํ นาม.

๗๒. อนฺธญฺจ ตํ ตมญฺจาติ **อนฺธตมํ,** ยํ โลกํ อนฺธการํ กโรติ. อยํ **อนฺธตมสทฺโท ฆนตเม** พาฬฺหตเม วตฺตติ.

ทฺวยํ ปหาเร. ปหรียเต เภริยาทิ อตฺราติ **ปหาโร,** ปุเม สญฺญายํ **อ**ปจฺจโย. **ยา** ปาปุเณ โม, อุปยเมติ วา อโห รตฺติ จาเนน **ยาโม, ยมิโต โณ.** ปหาโร เอว ยาโม อิติ สญฺญิโต **ยามสญฺญิโต.**

ทุติยา ติถิ ปาฏิปโท นาม. ปฏิปชฺชเต จนฺโท ขยํ อุทยํ วา ยสฺสํ **ปาฏิปโท.** ตติยาที ติถิเยว น ปฏิปโท. ตโนตีติ **ติถิ,** อถ วา **ตา** ปาลเน อิถิ. **ติถิ**สทฺโท ทฺวีสุ.

๗๓. ทฺวยํ ปนฺนรสิยํ, ปนฺนรสนฺนํ ติถีนํ ปูรณํ **ปนฺนรสี, ปญฺณรสี**ติปิ ปาโฐ อตฺถิ. ทฺวยํ ปุณฺณมายํ ติถิยํ. มิยฺยเต ติถีนํ ขโย วุฑฺฒิ จาเนน มาโส, จนฺโท, ปุณฺโณ จ โส มาโส จาติ ปุณฺณมาโส, ตสฺสายํ ติถิ ปุณฺณมาโส ยสฺสมตฺถีติ วา **ปุณฺณมาสี.** ปุณฺโณ มา จนฺโท ยตฺถ ปุณฺณมสฺสายํ วา ถิติ **ปุณฺณมา,** "ปุณฺณิมา"ติ ปาเฐ ปน สติ จนฺทสฺส ปุณฺณภาโว ปุณฺโณ, เตน นิพฺพตฺตา ภาวปจฺจยนฺตา เตน นิพฺพตฺเต อิโม ทิสฺสติ,

๗๔. ฌฏิกา สฏฺฐฺย'โหรตฺโต
ปกฺโข เต ทส ปญฺจ จ,
เต ตุ ปุพฺพาปรา สุกฺก-
กาฬา มาโส ตุ เต ทุเว. (๒)

---

โลกาสยตฺตา ลิงฺคสฺส อิตฺถิลิงฺคตฺตํ, สา ปุณฺณมา เอกกลาหีเน จนฺเท สติ **อนุมติ** นาม, อนุมญฺญนฺเต อนุคจฺฉนฺเต เทวตาปิตูหิ สห ยสฺสํ สา **อนุมติ.** ปุณฺเณ ปน จนฺเท สา ปุณฺณมา ราภา นาม ราติ ทสฺสนาวกาสํ **ราภา** โก[๑]

อปรา กาฬปกฺขสมฺภูตา ปนฺนรสี ปน อมาวสี อมาวาสีติปิ อุจฺจเต อมา สห วสนฺติ รวิจนฺทา ยสฺสํ **อมาวสี, อมาวาสี** จ ทีฆํ กตฺวา, **อมา**สทฺโท สหตฺโถ อพฺยยํ. ทสฺโส[๒] สูริยินฺทุสงฺคโมติ ตสฺสาเยว นามานิ.

๗๔. สฏฺฐิฌฏิกาหิ ลกฺขิโต กาโล อโหรตฺโต นาม. ฌเฏนฺติ อโหรตฺติโยติ **ฌฏิกา.** อโห จ รตฺติ จ **อโหรตฺโต,** ปุเม. อทิคุตฺเตปิ อโหรตฺตนฺติ นปุํสเกปิ. **เต** ปญฺจทส อโหรตฺตา ปกฺโข นาม. ปจนฺติ ปริณมนฺติ ภูตานฺยเนเนติ **ปกฺโข.** ปุพฺพาปรภูตา **เต** จ ปกฺขา ยถากฺกมํ **สุกฺกกาฬา** สุกฺกปกฺขกาฬปกฺขา นาม. **โชติสตฺถกฺกเมน** สุกฺกปกฺโข ปุพฺพสญฺญิโต, กณฺหปกฺโข อปรสญฺญิโต. ตโต เอว มาสวิเสเส โลเก สกปรปกฺโขติ[๓] รูฬฺหี. **สุจ** โสเก, **สุกฺโก** โสจนฺติ เอตฺถ อนฺธการาภิลาสิโนติ กตฺวา, สูเจติ ปกาเสตีติ วา **สุกฺโก.** กิรติ สุกฺกนฺติ กาโร, โณ, โสว **กาโฬ,** เกน วา โชตินา อรติ เอตฺถ กาโร, โสว **กาโฬ. เต ทุเว** สุกฺกกาฬปกฺขา สมุทิตา **มาโส** นาม. **มสิ** ปริมาเณ, กมฺมนิ โณ.

---

๑. กลาหีเน สา'นุมติ ปุณฺเณ ราภา นิสากเร. (อมร, ๔, ๘)

๒. ทสฺสลา (ก), ทิสฺสนฺเต รวิจนฺทา อตฺร, "คณเกหี"ติ, ฌ. (จินฺตามณิฏีกา) (จินฺตามณิฏีกา)

๓. โลเกปฺยปรปกฺขาติ (ก)

๗๕. **จิตฺโต เวสาขเชฏฺฐา จา-'**
**สาฬฺโห ทฺวีสุ จ สาวโณ.**
**โปฏฺฐปาท'สฺสยุชา จ**
**มาสา ทฺวาทส กตฺติโก.**

๗๖. **มาคสิโร ตถา ปุสฺโส กเมน มาฆผคฺคุนา, (๑๒)**
**กตฺติกา'สฺสยุชา มาสา ปจฺฉิมปุพฺพกตฺติกา. (๒)**

๗๗. **สาวโณ นิกฺขมนีโย (๒)**
**จิตฺตมาโส ตุ รมฺมโก. (๒)**

---

๗๕-๖. สาทฺธปชฺเชน ทฺวาทสมาสานํ นามานิ. จิตฺตาย ปริปุณฺเณนฺทุยุตฺตาย ยุตฺโต อุปลกฺขิโต วา มาโส **จิตฺโต,** สํโยคนฺตตฺตา น วุทฺธิ, เอวํ สพฺพตฺร. ปริปุณฺเณนฺทุยุตฺตตํตํนกฺขตฺตนามวเสน ทฺวาทสนฺนํ มาสานํ นามานิ เวทิตพฺพานิ. จิตฺตมาสาทโย ผคฺคุนมาสปริยนฺตา ทฺวาทส โกฏฺฐาสา กเมน มาสาติ เญยฺยา. ปสตฺถตมตฺตา เชฏฺฐา. ตํโยคา **เชฏฺโฐ.** อสยฺโห รวิ อตฺเรติ **อาสาฬฺโห.** ยสฺส **โฬ.** สวนฺตฺยสฺมึ **สาวโณ,** ยฺ. ผลนฺตฺยตฺร **ผคฺคุโน,** ยุ ลสฺส **โค,** อสฺส **อุ.** กตฺติกมาโส ปจฺฉิมกตฺติโก นาม. อสฺสยุชมาโส ปุพฺพกตฺติโก นาม.

๗๗. ทฺวยํ สาวณมาเส. อนฺโตวิถิโต พหิ นิกฺขมติ สูริโย เอตฺถ, อธิกรเณ **อนีโย.** ทฺวยํ จิตฺตมาเส. นานาปุปฺผผลวิจิตฺตตาย โลกานํ รมฺมํ กโรติ รมนฺติ วา เอตฺถาติ **รมฺมโก.**

๗๘. จตุโร จตุโร มาสา กตฺติกกาฬปกฺขโต,
กมา เหมนฺตคิมฺหาน- วสฺสานา อุตุโย ทุวิสุ. (๓)

๗๙. เหมนฺโต สิสิรมุตู
ฉ วา วสนฺโต จ คิมฺหวสฺสานา,
สรโทติ กมา มาสา
เทฺว เทฺว วุตฺตานุสาเรน. (๖)

---

๗๘. **กตฺติกกาฬปกฺขโต** ปจฺฉิมกตฺติกโต ปฏฺฐาย จตุโร จตุโร มาสา **กมา** กมโต เหมนฺตคิมฺหานวสฺสานสญฺญิตา อุตุโย นาม โหนฺติ. หิมานิ เอตฺถ สนฺติ เหโม, โส เอว **เหมนฺโต,** "สุตฺตนฺโต วนนฺโต"ติ ยถา, หีโนติ วา หานึ คจฺฉติ สพฺพเมตฺถาติ **เหมนฺโต, อนฺต**ปจฺจโย **มาค**โม จ. คิรติ ปีฬยตีติ **คิมฺหาโน,** มาโน, **รสฺส โห,** วณฺณวิปริยโย จ. วสฺสติ เอตฺถ **วสฺสาโน,** ยุ. **อุตุโย ทุวิสูติ** ปจฺจาสตฺยา **อุตุสทฺโท** เอว ทุวิสุ น **เหมนฺตา**ทโย, **อมรโกเส** ปน **อุตุสทฺโท** ปุเม วุตฺโต.[๑]

๗๙. อญฺญถาปิ อุตุเภทํ ทสฺเสตุํ อริยสามญฺญมาห **"เหมนฺโต"** อิจฺจาทิ. **วา** อถ วา **วุตฺตานุสาเรน** อุตฺตุตฺตยปเภเท วุตฺตวจนสฺสานุสาเรน. อิทํ ปน "กตฺติกกาฬปกฺขโต"ติ วจนํ สนฺธาย วุตฺตํ, ตสฺมา กตฺติกกาฬปกฺขโต ปภุติ เทฺว เทฺว มาสา **กมา** กมโต เหมนฺโต สิสิโร วสนฺโต คิมฺโห วสฺ- สาโน สรโท อุตูติ ฉ **อุตู** ภวนฺติ ปุนปฺปุนํ เอตีติ กตฺวา, ตุ อิสฺส อุ. สิสิรํ สีตลํ, ตํโยคา **สิสิรํ,** วาวิธานโต น วุทฺธิ, มกาโร ปทสนฺธิกโร. **วส** กนฺติยํ. วสียเตติ **วสนฺโต.** ปุปฺผธนฺตฺตา[๒] วา วสติ กาโม เอตฺถ **วสนฺโต.** สรติ ปีฬยติ อสฺมินฺติ **สรโท, ตสฺส โท.** สา สุนขา **รมนฺติ** เอตฺถาติ วา **สรโท, มสฺส โท.**

---

๑. อมร, ๔, ๒๐.

๒. ปุปฺผวนฺตตฺตา (ก)

๘๐. **อุณฺโห นิทาโฆ คิมฺโห'ถ (๓)**
**วสฺโส วสฺสาน ปาวุสา, (๓)**
**อุตูหิ ตีหิ วสฺสานา-**
**ทิเกหิ ทกฺขิณายนํ.**

๘๑. **อุตฺตรายน'มญฺเญหิ**
**ตีหิ วสฺโส'ยนทฺวยํ,**
**วสฺสสํวจฺฉรา'นิตฺถี**
**สรโท หายโน สมา. (๕)**

---

๘๐–๑. ติกํ คิมฺเห. อุสติ ทหตีติ **อุณฺโห,** ณฺโห, สโลโป จ. นิทหนฺเต ยสฺมินฺติ **นิทาโฆ,** หสฺส โฆ. คิรติ ปีฬยตีติ **คิมฺโห,** โม, รสฺส โห วณฺณวิปริยโย จ. ติกํ วสฺสาโนตุมฺหิ. วสฺสติ ปวสฺสติ เอตฺถาติ **วสฺโส วสฺสาโน ปาวุโส** จ. อสฺส อุ สํโยคโลโป จ.

วสฺสานาทิเกหิ ตีหิ อุตูหิ **ทกฺขิณายนํ** สูริยสฺส ทกฺขิณทิสาคมนํ ภวติ, อญฺเญหิ **ตีหิ** สิสิรวสนฺตคิมฺเหหิ **อุตฺตรายนํ** อุตฺตรทิสาคมนํ ภวติ. อิ คติยํ, ภาเว ยุ, อยนํ. ปุสฺสสงฺกนฺติมารพฺภ อาสาฬฺหํ ยาว อาทิจฺจสฺส อุตฺตรา คติ **อุตฺตรายนํ.** อาสาฬฺหสงฺกนฺติมารพฺภ ปุสฺสํ ยาว ทกฺขิณา คติ **ทกฺขิณายนํ.** **วสฺโสยนทฺวยนฺติ** อิทํ อยนทฺวยํ สมฺปิณฺฑิตํ วสฺโส นาม. วสฺสนฺติ เอตฺถาติ **วสฺโส,** วสฺสกาเลน วา อุปลกฺขิโต **วสฺโส,** "จิตฺโต จกฺขุทสก"นฺติ ยถา.

ปชฺชทฺธํ วสฺเส. สํวสติ เอตฺถ **สํวจฺฉโร,** ฉโร, สสฺส **โจ** "วจฺฉโร"ติปิ ตสฺเสว นามํ. นตฺถิ อิตฺถิลิงฺคตฺตเมเตสุ **อนิตฺถี.** ปจฺจาสตฺยา **สรโท**ปิ ตํปจฺจาสตฺยา **หายโน**ปิ. สรทกาเลน ลกฺขิโต **สรโท,** ยถา "โสตทสกํ เวสาโข"ติ. ชหาติ ภาวาติ **หายโน,** ปทตฺเถ วา ชหนฺโต อยตีติ **หายโน.** สมยติ วิกลยติ ภาเวติ **สมา, สม** เวกเลฺย. "สมา วสฺเส ถีลิงฺโค ตุ, สมํ สพฺพสมาเนสู"ติ **รุทฺโท.**

สพฺพสตฺตานํ สพฺพปาริสทตฺตา[๑] สพฺพโวหารกุสลตฺตํ กาลาธิการตฺตา ปรสมเย กถิตํ เทวานํ วสฺสปฺปมาณมฺปิ อิธาหริตฺวา ทีเปตพฺพํ. ตถา หิ มนุสฺสานํ มาเสน ปิตูนํ อโหรตฺโต, เอวํ มนุสฺสานํ วสฺเสน เทวานํ อโหรตฺโต, ตตฺโรตฺตรายนํ เทวานํ ทินํ, รตฺติ ปน ทกฺขิณายนํ, เทวตานํ สฏฺฐฺยาธิกาโหรตฺติสตตฺตเยน วสฺเสน ทฺวาทสวสฺสสหสฺสานิ เทวานํ ยุคํ. เตน วุตฺตํ–

"เอสา ทฺวาทสสหสฺสี ยุคาขฺยา ปริกิตฺติตา,
เอตํ สหสฺสคุณิตํ อโห พฺรหฺมมุทาหฏ"นฺติ.[๒]

ตญฺจ นรานํ จตุยุคํ ทิพฺพสหสฺสทฺวเยน พฺรหฺมุโน เทว ทิเวติ. กต–เตตา ทฺวาปร กลิวเสน จตุยุคํ. ตตฺร **กตยุคสฺส** มนุสฺสสงฺขฺยาย ปมาณํ อฏฺฐวีสติสหสฺสาธิกานิ สตฺตรสวสฺสลกฺขานิ, **เตตาย** ฉนฺนวุติสหสฺสาธิกานิ ทฺวาทสวสฺสลกฺขานิ, **ทฺวาปรสฺส** จตุสฏฺฐิสหสฺสาธิกานิ อฏฺฐาวสฺสลกฺขานิ, **กลิสฺส** พาตฺตึสสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ วสฺสลกฺขานิ. วุตฺตญฺจ–

"สุญฺญํ สุญฺญํ ขํ นาคา กรมุนิสสิโน,
มาน'มาโท ยุคสฺส เตตาย ขํขํ สุญฺญํ.
รสนวสูริยา วสฺสสงฺขฺยา ปสิทฺธา,
สุญฺญํ สุญฺญํ ขํ เวทา รสภุชคมิติ.
ทฺวาปเร วสฺสสงฺขฺยา สุญฺญากาสํ ขํเนตฺต–
คุณชลนิธโย วสฺสสงฺขฺยา กลิสฺเส"ติ.

---

๑. สพฺพปฏิปตฺตา (ก) สพฺพเทวปาริสทํ หีทํ สตฺถํ (มหาภาสฺส ๖/๓/๑๔)

๒. "เวทปีปกคนฺเถ"ติ นิสฺสเย.

ปิณฺโฑ เจส วีสติวสฺสสหสฺสาธิกานิ เตจตฺตาลีสวสฺสลกฺขานิ. วุตฺตญฺจ "ขากาสสุญฺญมฺพรทนฺตสาครา จตุยุคานํ ปริมาณสงฺคโห"ติ. พฺรหฺมุโน อโหรตฺเตน นรานํ เทฺว กปฺปา.

ตตฺร อฏฺฐ นาคา, เทฺว กรา, สตฺต มุนโย, เอโก สสี, ฉ รสา, ทฺวาทส สูริยา, จตฺตาโร เวทา ชลนิธโย จ. เทฺว เนตฺตานิ ตโย คุณา, พาตฺตึส ทนฺตา, สงฺขฺยาย ปสิทฺเธเหเตหิ สงฺขฺยา คเหตพฺพา. **ขากาสมฺพรสทฺทา** สุญฺญปริยายา สุญฺญญฺจ คณิเต พินฺทุนา สงฺคหิตํ. สพฺพญฺเจตํ ปฏิยุคํ ปฏิโลเมน ปตฺถารเย. ตตฺร กตยุคสฺส ปตฺถาโร ยถา– ๑,๗๒๘,๐๐๐. เตตาย ยถา– ๑,๒៩๖,๐๐๐. ทฺวาปรสฺส ยถา–๘๖๔,๐๐๐. กลิสฺส ยถา–๔๓๒,๐๐๐. จตุยุคปิณฺฑสฺส จ ยถา–๔,๓๒๐,๐๐๐. ยุคานํ ปฏิปตฺถารญฺจ ปิณฺฑสฺส จ ยถากฺกมํ อนฺติมํ พินฺทุมาทาย ปฏิโลเมน คณเย. ตํ ยถา–

"เอกํ ทส สตญฺเจว สหสฺส'มยุตํ ยถา,
ลกฺขญฺจ นิยุตญฺเจว กมา ทสคุโณตฺตร"นฺติ

ตตฺร ทสสหสฺสานิ อยุตํ. ทสลกฺขานิ **นิยุตํ.** ตญฺจ กลิทฺวาปเรสุ นตฺถีติ ลกฺขปริยนฺตเมว ตตฺร คณเย, ตเทวํ ยุคานํ ตํปิณฺฑสฺส จ องฺกโต ปุพฺพวุตฺตา วสฺสสงฺขฺยา สญฺญาตา ภวตีติ.

ตตฺร พฺรหฺมุโน ทินํ นรานํ อุทยกปฺโป, รตฺติ ปน ขยกปฺโป. เอกสฺมิญฺจ พฺรหฺมทิเน มนุสญฺญิตา จตุทฺทส พฺรหฺมสุตา ภวนฺติ. ตตฺเรกสฺส มนฺวนฺตรสฺส เอกสตฺตติทิพฺพยุคานิ ปมาณํ, ตญฺจ มานุสํ จตุทฺทสภิ อุตฺตรํ[๑] ยุคสตทฺวยํ. ตเทวํ จตุทฺทสภิมนฺวนฺตเรหิ จตุนวุตฺยุตฺตรานิ นวทิพฺพยุคสตานิ ภวนฺติ. มานุสํ ตุ จตุวีสติยุคสหสฺสจตุกฺกํ.[๒] เอสญฺจ มนฺวนฺตรานํ อฏฺฐวีส– สหสฺสาธิกสตฺตรสมานุสวสฺสลกฺขสงฺขฺยา วา กตยุคปฺปมาณกา ปญฺจ สนฺธโย ภวนฺติ. เตน วุตฺตํ **สูริยสิทฺธนฺเต**[๓]

---

๑. จตุราสีติอุตฺตรํ (?)

๒. ฉสตฺตตฺยาธิกนวตึสยุคสตํ (?)

๓. ๓–๑, ๑๘–๑๙.

**๘๒. กปฺปกฺขยา ตุ สํวฏฺโฏ ยุคนฺตปลยา อปิ, (๔)**
**อลกฺขี กาฬกณฺณิตฺถี อถ ลกฺขี สิริตฺถิยํ. (๒-๒)**

"ยุคานํ สตฺตติ เสกา มนฺวนฺตรํ'มิโห'จฺจเต,
กตสฺส สงฺขฺยา ตสฺสนฺเต สนฺธิ วุตฺโต ชลปฺลโว.
สมนฺธโย เต มนโว กปฺเป เญยฺยา จตุทฺทส,
กตปฺปมาณา กปฺปาโท สนฺธี ปญฺจทสฏฺฐิตา"ติ.

กตยุคสฺส จ ปาเทน กลิโน ปมาณํ, ปาททฺวเยน ทฺวาปรสฺส, ปาทตฺตเยน เตตาย. จตุยุคญฺเจตํ จกฺกมิว ภมตีติ ปญฺจทสหิ สนฺธีหิ นรานํ ยุคานิ จตุวีสติ ภวนฺติ. เทวานํ ตุ ยุคจกฺกํ. เอตานิ จ สสนฺธิจตุทฺทสมนฺวนฺตราเนฺยกโต ปิณฺฑิตานิ เทวานํ ยุคสหสฺสํ ภวติ, นรานํ จตุยุคสหสฺสํ, ตญฺจ พฺรหฺมุโน ทินเมกํ. อญฺโญ มนุ อสฺมึ **มนฺวนฺตรํ,** พฺรหฺมสุตา เอว มนโว.

๘๒. ปญฺจกํ ขยกปฺเป. กปฺปเต ชคตี วินสฺสเตติ กปฺโป. ขยนฺติ เอตฺถ **ขโย.** กปฺโป จ ขโย จาติ **กปฺปกฺขยา.** สํวตฺตเต อุปรมเต วินสฺสเต วา ชคตี อสฺมินฺติ **สํวฏฺโฏ.** จตุยุคานมนฺเต ชาโต **ยุคนฺโต.** ปลียเต ขียเต ยตฺถ โลโกติ **ปลโย,** ปุเม, สญฺญายํ โณ. เกจิ ปเนตฺถ "กปฺปกฺขโย ตู"ติ ปาจํ วตฺวา ทฺวินฺนเมกาภิธานตฺตํ กปฺเปนฺติ, ตํ **อมรโกเสน** จ **ตฏฺฏีกาย** จ น สเมติ. วุตฺตญฺหิ ตตฺถ "สํวฏฺโฏ ปลโย กปฺโป ขโย กปฺปนฺตมิจฺจปี"ติ[๑] จ "ปญฺจกํ ขยกปฺเป"ติ จ.

ทฺวยํ กาฬกณฺณิยํ. นินฺทิตพฺพตฺตา น ลกฺขียเตติ **อลกฺขี.** อตฺตโน นิสฺสยํ กาฬวณฺณสทิสํ กโรติ อปฺปกาสกตฺตาติ **กาฬกณฺณี, กรโต** โณ รสฺส **โณ** อี จ. ทฺวยํ สิริยํ. ปสํสิตพฺพตฺตา ลกฺขียเตติ **ลกฺขี.** กตปุญฺเญหิ เสวียเต เต วา เสวตีติ **สิรี.** โร อี จ.

---

๑. อมร, ๔, ๒๒.

**๘๓. ทนุ ทานวมาตา'ถ เทวมาตา ปนา'ทิติ. (๒–๒)**

**๘๔. ปาปญฺจ กิพฺพิสํ เวรา– ฆํ ทุจฺจริต ทุกฺกฏํ,**

**อปุญฺญา'กุสลํ กณฺหํ กลุสํ ทุริตา'คุ จ. (๑๒)**

---

๘๓. ทฺวยํ ทานวานํ มาตริ. **ทา** อวขณฺฑเน, ทายตีติ **ทนุ.** ทฺวยํ เทวานํ มาตริ. **ทีตี**ติ อสุรานเมว เวมาติกา มาตา, ตสฺสา ปฏิปกฺขภาเวน **อทิติ.**

๘๔. **อาคุนฺตํ** ปาเป. ปานฺติ รกฺขนฺติ อตฺตานมสฺมาติ **ปาปํ.** **ป**การวณฺณาคโม, ทุกฺคตึ ปาปนโต วา **ปาปํ.** กิลฺยเต สิถิลี กรียฺยเต เยเนติ กิพฺพิสํ, ลสฺส **โว,** อิโส จ, กโรติ อนิฏฺฐผลนฺติ วา **กิพฺพิสํ** อิพฺพิโส. วิรูเปน คจฺฉตีติ **เวรํ.** น หนฺติ ธญฺญนฺติ **อฆํ, หน**สฺส **โฆ.** สาธูหิ อคนฺตพฺพตฺตา วา **อฆํ, หน** คติยํ. กุจฺฉิตํ จริตํ ทุจฺจริตํ. ทุ นินฺทิตํ กรณมสฺส **ทุกฺกฏํ.** น ปุนาตีติ **อปุญฺญํ** กุสลานํ ปฏิปกฺขํ **อกุสลํ.** กํ สุขํ หนตีติ **กณฺหํ,** วณฺณวิปริยโย. กลฺยเต อเนน **กลุสํ,** อุโส, กํ วา สุขํ ลุนนฺโต เสตีติ **กลุสํ.** ทุ นินฺทิตํ อิตํ คมนมสฺส **ทุริตํ.** อคนฺตพฺพํ คจฺฉติ เอเตนาติ **อาคุ,** อา ปีฬยํ คจฺฉตีติ วา **อาคุ,** "**อา** ตุ โกธมุทาฏฺฐีสู"ติ หิ **เอกกฺขโกเส** วุตฺตํ.

๘๕. **กุสลํ สุกตํ สุกฺกํ ปุญฺญํ ธมฺม'มนิตฺถิยํ,**
**สุจริตํ อโถ ทิฏฺธ- ธมฺมิกํ อิหโลกิกํ.** (๖)
**สนฺทิฏฺฐิกํ อโถ ปาร- โลกิกํ สมฺปรายิกํ.** (๓-๒)

๘๖. **ตกฺกาลํ ตุ ตทาตฺวํ โจตฺ-** (๒)
**ตรกาโล ตุ อายติ.** (๒)

---

๘๕-๖. ฉกฺกํ ธมฺเม. กุจฺฉิเตนากาเรน สนฺตาเน เสนฺตีติ กุสา, ราคาทโย, เต ลุนาติ ฉินฺทตีติ **กุสลํ,** สุขํ กโรติ โสภนํ วา กรณมสฺส **สุกตํ.** สุขํ กโรตีติ **สุกฺกํ** ปุนาตีติ **ปุญฺญํ.** ธรติ สพฺพนฺติ **ธมฺมํ** อปเร ปนิทํ "ปุญฺญ-ธมฺม"มิเตฺยกปทํ วทนฺติ, ตํ **อมรโกเสน**[๑] วิรุชฺฌนโต น คเหตพฺพํ. สุนฺทรํ จรณมสฺส **สุจริตํ.** ติกํ ทิฏฺฐธมฺมิเก. ทิฏฺฐธมฺโม นาม ปจฺจกฺโข อตฺตภาโว, ตตฺถ นิพฺพตฺตํ **ทิฏฺฐธมฺมิกํ.** อิหโลเก ชาตํ **อิหโลกิกํ.** สนฺทิฏฺเฐ ปจฺจกฺเข อตฺตภาเว ชาตํ **สนฺทิฏฺฐิกํ.** ทฺวยํ สมฺปรายิเก. ตํ วจนตฺถโต สุวิญฺเญยฺยํ.

ทฺวยํ ตกฺกาเล. ตสฺมึเยว กาเล ชาตํ นาสนฺนกาลาทีสูติ **ตกฺกาลํ.** ตทา ตสฺมึเยว กาเล ชาตํ **ตทาตฺวํ,** ตฺวํ, **ตทาตฺตน**ฺติปิ ปาโฐ. ทฺวยํ อายติกาเล. **อุตฺตรกาโล** ปจฺฉิโม กาโล. อาคมิสฺสตีติ **อายติ** อาปุพฺโพ อิ คติมฺหิ. เอตฺถ จ ยํ อิสฺมึ อตฺตภาเว ทูรมาสนฺนํ วา, ตํ ทิฏฺฐธมฺมิกํ. ยํ ปน อิมสฺมึ อตฺตภาเว วา สมฺปราเย วา ทูรตรํ, ตํ **อายติ.**

---

๑. อมร, ๔, ๒๔.

๘๗. **หาโส'ตฺตมนตา ปีติ**
**วิตฺติ ตุฏฺฐิ จ นาริยํ,**
**อานนฺโท ปมุทา'โมโท**
**สนฺโตโส นนฺทิ สมฺมโท.**
๘๘. **ปาโมชฺชญฺจ ปโมโท'ถ (๑๓)**
**สุขํ สาตญฺจ ผาสว'ถ, (๓)**
**ภทฺทํ เสยฺโย สุภํ เขมํ**
**กลฺยาณํ มงฺคลํ สิวํ. (๗)**

---

๘๗-๘. **ปโมทนฺตํ** ปาโมชฺเช. หสติ เยนาติ **หาโส.** อตฺตา มโน ยสฺส อตฺตมโน. ทุฏฺฐสฺส หิ มโน อตฺตา นาม น โหติ, ตสฺส ภาโว **อตฺตมนตา,** ปาโมชฺชํ. ปีเณติ ตปฺเปตีติ **ปีติ.** วินฺทติ สุขํ เอตายาติ **วิตฺติ.** ตุสฺสนฺติ เอตายาติ **ตุฏฺฐิ,** ตํสหจรณโต **วิตฺติ** ตํสหจรณโต ปีติ จ **นาริยํ,** **อตฺตมนตา** ปน นิทฺเทสโต รูปเภโท. อา ภุโส นนฺทยตีติ **อานนฺโท.** **มุท** หาเส, **ปมุโม อาโมโทปิ.** สนฺตุสฺสนํ **สนฺโตโส.** นนฺทนํ **นนฺทิ.** **สมฺมโท** **สมฺมทาปิ,**[๑] อุการสฺส อ. ปโมทิตสฺส ปุคฺคลสฺส จิตฺตสฺส วา ภาโว **ปาโมชฺชํ.**

ติกํ สุเข. สุฏฺฐุ ขณตีติ **สุขํ** กฺวิ, สาทียติ อสฺสาทียตีติ **สาตํ.** ผสฺสติ สิเนหตีติ **ผาสุ,** ผุสติ วา พาธติ ทุกฺขนฺติ **ผาสุ.** สตฺตกํ กลฺยาเณ. **ภทิ** กลฺยาเณ, ภทฺทตีติ **ภทฺทํ.** ปสตฺถตรตฺตา **เสยฺโย.** โสภตีติ **โสภํ.** **ขี** ขเย, เขเปติ อสุขํ **เขมํ,** โม. กลฺยํ นิโรคํ อณติ คจฺฉติ กลฺยํ วา หิตํ อณยติ ปาปยตีติ **กลฺยาณํ,** กมฺมนิ โณ.[๒] **มงฺค** คตฺยตฺโถ, มงฺคติ ธญฺญํ **มงฺคลํ** อโล. สเมติ ทุกฺขนฺติ **สิวํ,** โว.

---

๑. สมฺมุโท, สมฺมโทปิ ( ? )

๒. กมฺมนิ อุปปเท ณปจฺจโยติ อธิปฺปาโย.

**๘๘. ทุกฺขญฺจ กสิรํ กิจฺฉํ นีโฆ จ พฺยสนํ อฆํ, (๖)**
**ทพฺเพ ตุ ปาปปุญฺญานิ ตีสฺวา'กิจฺฉํ สุขาทิ จ.**

๘๘. ฉกฺกํ ทุกฺเข. ทุกฺกรํ ขมนเมตฺถ **ทุกฺขํ. กส** คมเน, กสติ อปุญฺญนฺติ **กสิรํ,** อโร, กุจฺฉิเตนากาเรน เสตีติ วา **กสิรํ. กิร** วิกฺขิปเน, กิรติ สุขนฺติ **กิจฺฉํ,** กตา วา ปุญฺญกรณิจฺฉา เยนาติ **กิจฺฉํ,** "ทุกฺขูปนิสา สทฺธา"ติ หิ วุตฺตํ. นตฺถิ อธิคมนตฺถํ อีหา เอตฺถาติ **นีโฆ,** หสฺส โฆ, อถ วา นิหนฺตฺยปุญฺญํ หึสติ คจฺฉตีติ วา **นีโฆ,** ปุญฺญํ วา น หนฺติ น คจฺฉตีติ **นีโฆ.** วิรูปมสติ เยนาติ **พฺยสนํ,** วิสิฏฺฐํ วา อสติ เขเปตีติ **พฺยสนํ.** น หนฺติ ธญฺญนฺติ **อฆํ.** เอเต ปาปาทโย คุเณ ยถาวุตฺตลิงฺคา. **ปาปปุญฺญานิ สุขาทิ** จ **อากิจฺฉํ กิจฺฉนฺตํ** คุณโยคโต **ทพฺเพ** วิเสสฺย วตฺตมานานิ ตีสุ. ยถา–

ปาปา อุตฺมตี กญฺญา ปาโป ราชาปฺยรกฺขโก,
ปาปํ พฺยาธกุลํ หึสํ ปาโป วิปฺโป จ เสวโก.
ปุญฺญํ ติตฺถมิทํ ปุญฺญา นที ปุญฺโญ'ย'มสฺสโม,
สุขํ กามิกุลํ ทพฺพํ[๑] สุโข วาโส สหา'มฺพยา,[๒]
สุขา ยุวติ'ริจฺฉนฺตี สุขา เว มฆวคฺคหา.[๓]

ยทา ตุ สกตฺถปฺปธานํ สุขาทิกเมว วิเสสฺยตฺเตน วตฺตุมิจฺฉเต น ตุ ทพฺพํ (ปุพฺพมิว วิเสสนํ,)[๔] ตทา รูปเภโทตฺตเมว ลิงฺคํ. ยถา–

"ทาลิทฺเทปิ[๕] ธนิตฺเตปิ วโส ปริชโน สุขํ,
สุขํ สชฺชนวาโส จ สุขํ สนฺติ อนุตฺตรา"ติ.

---

๑. สพฺพํ ( ? ) ๒. สหานฺวโย (ก) ๓. สุขา ยุวติกา คหา (ก)
๔. ( ) จินฺตามณิฏีกายํ น ทิสฺสติ. ๕. วลิตฺเตปิ (ก)

๔๐. **ภาคฺยํ นิยติ ภาโค จ**
**ภาคเธยฺยํ วิธี'ริโต, (๕)**
**อโถ อุปฺปตฺติ นิพฺพตฺติ**
**ชาติ ชนน'มุพฺภโว. (๕)**
๔๑. **นิมิตฺตํ การณํ ฐานํ**
**ปทํ พีชํ นิพนฺธนํ,**
**นิทานํ ปภโว เหตุ**
**สมฺภโว เสตุ ปจฺจโย. (๑๒)**

---

นนุ "ทุกฺกโฏยํ พฺยาปาโร, สุกตํ กมฺมํ, กลฺโสยํ เม พฺยาปาโร"ติ อญฺเญสมฺปิ ตีสุ วุตฺติ อตฺเถเวติ กึ ปาปปุญฺญานเมว คหณํ ภวตีติ? วุจฺจเต "ทุฏฺฐุ กโต ทุกฺกโฏ, สุฏฺฐุ กตํ สุกต"มิจฺเจวํ กฺริยานิพนฺธนาปิ ตีสุ วุตฺติ สมฺภวติ, นาวสฺสํ คุณนิพนฺธนา เอว. กลฺสสฺสาปิ ยทา สิฏฺฐปโยเคสุ วิเสสฺย-วุตฺติ ติลิงฺคตา อุปลพฺภเต, ตทา ปาปคฺคหณ'มตฺถปฺปธานํ พฺยาขฺยาตพฺพํ.

๔๐. ปญฺจกํ สุภาสุภกมฺมมตฺเต. อิฏฺฐานิฏฺฐวิปากภาโว ยตฺถ อตฺถีติ **ภาคฺยํ.** สุภาสุภผลํ เนตีติ **นิยติ,** ติ. สุภาสุภผลํ ภาเชตีติ **ภาโค.** อิฏฺฐา-นิฏฺฐวิภาคภาโค ธิยติ เอตฺถาติ **ภาคฺยเธยฺยํ.** สุภาสุภผลํ วิทธาตีติ **วิธิ.** อโย สฺภาวโห เทวํ ทิฏฺฐิํอิจฺจาทีนิปิ สุภาสุภกมฺมตฺตสฺส นามานิ. ปญฺจกํ ชาติยํ. อุปฺปชฺชนํ **อุปฺปตฺติ,** นิปฺปชฺชนํ **นิพฺพตฺติ.** **ปท** คติยํ, นิปุพฺโพ, ติ, ปสฺส **โพ.** ชนนํ **ชาติ.** ชนียเต **ชนนํ.** อุทฺธํ ภวนํ **อุพฺภโว.**

๔๑. ปชฺชํ เหตุมฺหิ. อตฺตโน ผลํ นิมินาตีติ **นิมิตฺตํ,** **มา** ปริมาเณ, **นิ**ปุพฺโพ. กโรติ ผลนฺติ **การณํ.** ติฏฺฐติ ผลเมตฺถาติ **ฐานํ.** ปชฺชติ นิปชฺชติ ผลเมเตนาติ **ปทํ,** วิเสเสน ชายเตติ **พีชํ,** รสฺสสฺส ทีฆตา. นิสฺเสเสน อตฺตโน

๕๒. การณํ ยํ สมาสนฺนํ
ปทฏฺฐานนฺติ ตํ มตํ
ชีโว ตุ ปุริโส'ตฺตา'ถ (๓)
ปธานํ ปกติ'ตฺถิยํ. (๒)

---

ผลํ พนฺธติ ปวตฺเตตีติ **นิพนฺธนํ.** นิทียเต นิจฺฉียเต อเนเนติ **นิทานํ,** ยุ, นิทฺทาติ ผลนฺติ วา **นิทานํ.** ปภวติ ผลเมตสฺมาติ **ปภโว,** หิโนติ คจฺฉติ ปริณมติ การิยรูปตนฺติ **เหตุ,** ตุ, หิโนติ วา ปติฏฺฐาติ ผลเมตฺถาติ **เหตุ,** หิ ปติฏฺฐายํ. สมฺภวติ เยน ผลนฺติ **สมฺภโว.** สิโนติ ผลํ พนฺธตีติ **เสตุ.** ปฏิจฺจ ผลเมตสฺมา เอตีติ **ปจฺจโย.**

๕๒. ยํ การณํ **สมาสนฺนํ** อาสนฺนตรํ ผเลน, ตํ ปทฏฺฐานนฺติ มติ. **ปทานํ** เหตูนํ ฐานํ **ปทฏฺฐานํ** ยถา "ราชราชา"ติ. ติวิธํ การณํ อุปาทานการณํ สหการีการณํ การณการณนฺติ. ยถา พีชํ องฺกุรสฺส อุปาทาน-การณสงฺขาตํ ปทฏฺฐานํ, ภูมิชลาทิ สหการีการณํ "กมฺมสฺส[๑] การณํ ชโร, ตสฺส การณํ กโผ"ติ กโผ การณการณํ กมฺมสฺส.[๑]

ติกํ สรีราธิปติเทเว. ชีวนฺติ สตฺตา เยนาติ **ชีโว.** ปูเรติ นิสฺสยสฺสา-ภิลาสนฺติ **ปุริโส,** อิโส. อตนฺติ สตตํ คจฺฉนฺติ สตฺตา เยนาติ **อตฺตา.** ทฺวยํ สตฺตรโชตโมสามฺยาวตฺถายํ. ปธียนฺเต ปลียนฺเต อตฺร คุณา สตฺตรโชตโม รูปาติ **ปธานํ,** ยุ. ปกโรติ ปุริโสปโภคตฺถํ สทฺทาทิการิยนฺติ **ปกติ.** ติ. โมหราคโทสานํ ยถาสงฺขยํ สตฺตรโชตมานีติ สญฺญา. สโต ภาโว **สตฺตํ,** ชิติปรตา. รชฺชนฺตฺยตฺราติ **รโช,** สฏฺฐิปรตา. ตมนฺตฺยตฺราติ **ตโม,** ปลยปรตา.

---

๑. กมฺปสฺส (?)

๙๓. ปาโณ สรีรํ ภูตํ วา
สตฺโต เทหี จ ปุคฺคโล,
ชีโว ปาณี ปชา ชนฺตุ
ชโน โลโก ตถาคโต. (๑๓)

๙๔. รูปํ สทฺโท คนฺธรสา
ผสฺโส ธมฺโม จ โคจรา. (๖)
อาลมฺพา วิสยา'เต ฉา-
รมฺมณา'ลมฺพณานิ จ. (๕)

---

๙๓. ปชฺเชน ปาณิโน นามานิ. ปณนฺติ ชีวนฺติ สตฺตา เยนาติ **ปาโณ**, โส ยสฺสตฺถิ, โส **ปาโณ**. สรีรสงฺขาโต กาโย ยสฺสตฺถิ, โส **สรีรี**. กมฺเมน ภวตีติ **ภูตํ**, นปุํสเก ปุเมวาติ **วาสทฺทตฺโถ**. รูปาทีสุ สญฺชตีติ **สตฺโต**, นิจฺจนฺทราคาปิ รูฬฺหิยา สตฺตาติ วุจฺจนฺติ. เทโห กาโย ยสฺสตฺถีติ **เทหี**. ปูเรตีติ ปูติ, ปูติสงฺขาตํ อาหารํ คิลตีติ อทตีติ **ปุคฺคโล**, ติสฺส โลโป, สตฺตานํ อายุํ ปูเรนฺโต คจฺฉตีติ ปุคฺโค, ตํ ลาติ ภกฺขตีติ **ปุคฺคโล**. ชีวนฺติ เยนาติ ชีวํ, ตมสฺสตฺถีติ **ชีโว**. ยถาวุตฺตตฺโถ ปาโณ ยสฺสตฺถีติ **ปาณี**. ปกาเรน ชาตตฺตา **ปชา**. ชายตีติ **ชนฺตุ**, ตุ. กุสลากุสลํ ชเนตีติ **ชโน**. ลุชฺชตีติ **โลโก**. **ลุช** วินาเส, ชสฺส **โก**. ยถา ปุริมกา สตฺตา ชาติชรามรณํ คจฺฉนฺติ ตถา อยมฺปิ คจฺฉตีติ **ตถาคโต**.

๙๔. รูปาทโย ฉ จกฺขาทิคยฺหา ธมฺมา "โคจรา"ติ "อาลมฺพา"ติ "วิสยา"ติ "อารมฺมณานี"ติ "อาลมฺพณานี"ติ จ วุจฺจนฺเต. รูปยติ ปกาเสติ อตฺตโน สภาวนฺติ **รูปํ**. สปฺปติ อุจฺจารียตีติ **สทฺโท**, **สปฺป** คติยํ วา, สปฺปเต ญายเต เยเนติ **สทฺโท**. **คนฺธ** อทฺทเน, อทฺทนํ หึสนํ ยาจนญฺจ หึสเต

**๘๕. สุกฺโก โคโร สิโต'ทาโต**
**ธวโล เสตปณฺฑรา, (๗)**
**โสโณ ตุ โลหิโต รตฺโต**
**ตมฺพมญฺเชฏฺฐโรหิตา (๖)**

---

อภิลสียเต วา **คนฺโธ,** คนฺเธติ วา อตฺตโน วตฺถุํ สูเจติ ปกาเสติ "อิทเมตฺถ อตฺถี"ติ เปสุญฺญํ กโรนฺโต วิย โหตีติ **คนฺโธ.** รสนฺติ ตํ สตฺตา อสฺสาเทนฺตีติ **รโส.** ผุสียตีติ **ผสฺโส.** คาโว อินฺทฺริยานิ จรนฺเตฺยเตสุ **โคจรา.** จิตฺตเจตสิเกหิ อาลมฺพียนฺเตติ **อาลมฺพา.** สิ พนฺธเน วิปุพฺโพ, วิสิโนนฺติ วิพนฺธนฺติ อินฺทฺริยานีติ **วิสยา.** อาคนฺตฺวา จิตฺตเจตสิกา รมนฺติ เอตฺถาติ **อารมฺมณานิ,** ยุ. เอเต **อินฺทฺริยตฺถาติ**ปยุจฺจนฺเต. อินฺทฺริเยหิ อตฺถยนฺเต อภิลสียนฺเตติ กตฺวา.

๘๕. ปชฺชทฺธํ สุกฺเก. **สุจ** โสเก, โสจนฺติ เอเตน ตทตฺถิกาติ **สุกฺโก,** อ. **คุ** สทฺเท, คุยเต กิตฺตียเตติ โคโร, โร. **สิ** เสวายํ, เสวียเตติ **สิโต,** สิโนติ วา พนฺธติ จิตฺตนฺติ **สิโต.** อวทายติ สพฺพวณฺเณติ **โอทาโต.** **ทา** อวขณฺฑเน อวปุพฺโพ. ธาวติ สุชฺฌตฺยเนเนติ **ธวโล,** อโล. **สิต** วณฺเณ, โณ, **เสโต.** **ปฑิ** คติยํ, ปณฺฑติ ปกาเสตีติ **ปณฺฑโร,** อโร. สุจิ วิสโท อชฺชุโนติปิ สุกฺกนามานิ.

ฉกฺกํ รตฺเต. โสณ วณฺเณ, โณ, รตฺตุปฺปลวณฺโณ **รุห** ชนเน, อิโต, ลตฺเต **โลหิโต.** รญฺชนฺตฺยเนเนติ **รตฺโต,** **รนฺช** รงฺเค. ตมฺโพ อุทุมฺพร–สงฺขาโต โลหวิเสโส, ตพฺพณฺณตาย **ตมฺโพ.** มญฺเชฏฺฐา นาม รตฺตวลฺลิ ยาย หตฺถิทนฺตาทิวิกติโย รตฺตา ภวนฺติ, ตพฺพณฺณตาย **มญฺเชฏฺโฐ.** โรหิโต โลหิตสโม, **อลตฺตเมว** วิเสโส.

๙๖. นีโล กณฺหา'สิตา กาโฬ
เมจโก สาม สามลา, (๗)
สิตปีเต ตุ ปณฺฑุ'ตฺโต
อีสํปณฺฑุ ตุ ธูสโร.
๙๗. อรุโณ กิญฺจิรตฺโต'ถ
ปาฏโล เสตโลหิโต.
อโถ ปีโต หลิทฺทาโภ, (๒)
ปลาโส หริโต หริ. (๓)

---

๙๖. **สามลนฺตํ** กณฺเห. **นีล** วณฺเณ, อ. กสฺสเตติ **กณฺโห,** **กส** วิเลขเน, ณฺโห. น สิโต **อสิโต.** วณฺเณสุ เอกโกฏฺฐาสภาเวน กลยเตติ กาโล, โส เอว **กาโฬ. มจ, มจิ** กกฺกเน, กกฺกนํ ปีสนํ, เสตาทิกํ มจตีติ **เมจโก,** ณฺวุ, อสฺเสตฺตํ. **สา** ตนุกรเณ, สายติ ตนุกรียติ ปฏิปกฺขวณฺเณหีติ **สาโม. สามโล** สามสทิโส, **มลปจฺจโยว** วิเสโส.

**ปณฺฑุสทฺโท** สิตปีเต อุตฺโต, สิตปีตสมฺมิสฺสิตวณฺเณ **ปณฺฑุสทฺโท** วุตฺโตตฺยตฺโถ. วุตฺตญฺจ "สิตปีตสมายุตฺโต, ปณฺฑุวณฺโณ ปกิตฺติโต"ติ.[๑] ปณฺฑตีติ เอกคณนํ คจฺฉตีติ **ปณฺฑุ, ปฑิ** คติยํ, อุ. หริโณ ปณฺฑุโรติปิ ปณฺฑุวณฺณนามานิ. **อีสํปณฺฑุ** อพฺยตฺตปณฺฑุวณฺโณ **ธูสโร** นาม, ยถา ธูลิวณฺโณ. **ธูส** กนฺติกรเณ จุราทิ, อโร.

๙๗. **กิญฺจิรตฺโต** อพฺยตฺตรตฺตวณฺโณ **อรุโณ** นาม, ยถา มจฺฉสฺส จกฺขุ,[๒] สูริยาโท ตรุโณ วุตฺโต.

**เสตโลหิโต** เสตรตฺตมิสฺโส วณฺโณ ปาฏโล นาม, ยถา ปาฏลกุสุมํ. ปาฏยเตติ **ปาฏโล,** อโล, **ปฏ** วิภาชเน.

---

๑. จินฺตามณิฏีกา, ๕, ๑๓.

๒. ยถา มทมตฺตสฺส จกฺขุราโค (จินฺตามณิฏีกา)

**๘๘. กฬาโร กปิโล นีล-**
**ปีเต'ถ โรจนปฺปเภ, (๒)**
**ปิงฺโค ปิสงฺโค ปุยถวา (๒)**
**กฬาราที ตุ ปิงฺคเล. (๔)**

---

ทฺวิกํ ปีเต. ปา ปาเน, กมฺมนิ โต อีตฺตญฺจ. หลิทฺทิยา อิว อาภายสฺส **หลิทฺยาโภ.**

ติกํ ติณปตฺตาทิคเต วณฺเณ. **ลส** กนฺติยํ, อติสเยน ลสฺยเตติ **ปลาโส.** "ปาลาโส"ติ ปาเฐ ตุ รสฺสสฺส ทีฆตา. **หร** หรเณ, มนํ หรตีติ **หริโต,** อิโต. อิ, **หริ.**

๘๘. นีลปีตสมฺมิสฺสวณฺเณ กฬาโร กปิโล จ วตฺตนฺติ. **กล** สงฺขยาเน. อโร, ลสฺส โฬ, **กฬาโร.** กฬ วณฺเณ, อิโล, ฬสฺส โป, **กปิโล.**

**โรจนปฺปเภ** โคโรจนสทิสปฺปภายํ ปิงฺโค ปิสงฺโค จ วตฺตนฺติ. **ปภา**สทฺทสฺส ทฺวิลิงฺคตฺตเมว. **ปิช** ภาสตฺโถ, **ปิงฺโค.** ปรตฺร สการวณฺณาคโม, **ปิสงฺโค.**

กฬาราทีนํ จตุนฺนํ ปิงฺคลวิเสสตฺถวาจกตํ ทสฺเสตฺวา ปิงฺคลสามญฺ-ญตฺถวาจกตฺตมฺปิ ทสฺเสตุมาห "**กฬาราทิ**"จฺจาทิ. ตสฺสายมตฺโถ– น เกวลํ **กฬาราท**โย ปิงฺคลวิเสสตฺเถเยว ปวตฺตนฺติ, อถ โข ปิงฺคลสามญฺญตฺเถปิ วตฺตนฺตีติ. วุตฺตญฺหิ **อมรโกเส** "กฬาโร กปิโล ปิงฺโค, ปิสงฺโค กทฺทุ ปิงฺคโล"ติ.[๑] เกจิ ปน **กฬาราท**โย **ปิสงฺค**ปริยนฺตา จตฺตาโร สทฺทา ปิงฺคลคุเณ วตฺตมานา ปุเม วตฺตนฺติ, คุณินิ ปน วาจฺจลิงฺคาติ เอวํ ปจฺฉิเมน สมฺพนฺธํ กตฺวา วทนฺติ, ตํ **อมรโกเสน** วิรุชฺฌนโต อิธ จ "สุกฺกาทโย"ติ สพฺเพสํเยว คหณโต น คเหตพฺพํ.

---

๑. อมร, ๕, ๑๖.

**๔๔. กมฺมาโส สพโล จิตฺโต, (๓)**
**สาโว ตุ กณฺหปีตเก**
**วาจฺจลิงฺคา คุณิเนฺย'เต**
**คุเณ สุกฺกาทโย ปุเม.**

---

๔๔. ติกํ สพเล โกกิลกณฺฐสทิเส. กลฺยเตติ **กโล, มสิ** ปริมาเณ, กมฺมนิ โณ, กโล เอว มาโส **กมฺมาโส,** ลสฺส **โม,** กลนํ วา กโล, ตํ มสตีติ **กมฺมาโส,** ยถา "กุมฺภกาโร"ติ. **สพ** คติยํ, สพตีติ **สพโล,** อโล. จิยฺยเตติ **จิตฺโต,** ต. **ตุรณฺปจฺจเย จิตฺโร.** กมฺมีโร กพฺพุโรติปิ สพลสฺส นามานิ.

กณฺหปีตมิสฺเส สาโว วุตฺโต. **เส** คติมฺหิ, สยตีติ **สาโว,** อโว. กปีโสติปิ **สาวสฺส** นามํ. กณฺหโลหิตมิสฺเส ธูมาเภ ปน ธูมธูมลา วตฺตนฺติ.[๑] ธูโม วิยาติ **ธูโม.** ธูมํ ลาตีติ **ธูมโล. เอเต สุกฺกาทโย** สาวนฺตา ยทา อเภโทปจารา **คุณินิ** คุณมฺหิ วตฺตนฺติ, ตทา วาจฺจลิงฺคา, ยถา สุกฺโก หํโส, สุกฺกา หํสี, สุกฺกํ หํสกุลํอิจฺจาทิ โยชฺชํ. ยทา **คุเณ** คุณมตฺเต วตฺตนฺติ, ตทา ปุเม, ยถา หํสสฺส สุกฺโก, มยูรสฺส จิตฺโต อิจฺจาทิ โยชฺชํ.

---

๑. อมร, ๕, ๑๖.

๑๐๐. **นจฺจํ นฏฺฏญฺจ นฏฺนํ นตฺตนํ ลาสนํ ภเว, (๕)**
**นจฺจํ ตุ วาทิตํ คีต- มิติ นาฏฺย'มิทํ ตยํ. (๓)**

๑๐๑. **นจฺจฏฺฐานํ สิยา รงฺโค-**
**ภินโย สูจฺยสูจนํ,**
**องฺคหาโร'งฺควิกฺเขโป (๒)**
**นฏฺฏโก นฏฺโก นโฏ. (๓)**

---

๑๐๐. ลาสนนฺตํ นจฺเจ. **นต** คตฺตวินาเม, **ปพฺพชฺชา**ทิตฺตา **นจฺจา**เทโส. นตนํ **นจฺจํ,** นฏฺนํ วา **นจฺจํ,** สพฺพตฺตร ภาวสาธนํ. นตียเต **นตฺตนํ** ลสฺยเต **ลาสนํ, ลส** กนฺติยํ, ลสิตพฺพนฺติ วา **ลาสนํ.**

นจฺจํ วาทิตํ คีตํ อิติ อิทํ โตริยตฺติกํ **นาฏฺยํ** นาเมตฺยุจฺจเต.[๑] **ตุร** ตุรณหึสาสุ. ตุรียนฺเตเนเนติ **ตูริยํ,** มุรชาทิ. ตพฺภโว สทฺโท โตริโย โณ. เตน ลกฺขิตํ ติกํ **โตริยตฺติกํ.** นฏสฺเสทํ **นาฏฺยํ** ตติยสฺส โตริยสามญฺญสฺส ตุ ปาสงฺคา นาฏกา.

๑๐๑. นจฺจฏฺฐานํ ราชงฺคณาทิ **รงฺโค** นาม สิยา "รมนฺตา คจฺฉนฺติ เอตฺถ, รชฺชนฺติ เอตฺถา"ติ วา กตฺวา. **สูจฺยสูจนํ** หตฺถาทีหิ สูจิตพฺพสฺส ปกาเสตพฺพสฺส สตฺถปฺปหาราทิโน สูจนํ ปกาสนํ **อภินโย** นาม "นยนํ นโย, ปสฺสนฺตานํ อภิมุขํ นโย"ติ กตฺวา. พฺยญฺชโกติปิ ตสฺเสว นามํ.

ภรตสตฺถวุตฺตอฏฺฐุตฺตรสตกรณนิปฺผนฺนถิรหตฺถปริยตฺตกาทินามโก ทฺวตฺตึสปฺปกาโร[๒] นจฺจวิเสโส **องฺควิกฺเขโป องฺคหาโร** นาม "องฺคสฺส หาโร วิกฺเขโป"ติ กตฺวา. ติกํ นเฏ. สพฺพตฺร กตฺตุสาธนํ "นจฺจตีติ **นฏฺฏโก**" ตฺยาทินา.

---

๑. อมร, ๗, ๑๐.

๒. วิตฺถาโร ภรตมุนิกเต นาฏฺยสตฺเถ จตุตฺถอชฺฌาเย ปสฺสิตพฺโพ.

๑๐๒. **สิงฺคาโร กรุโณ วีรพฺ**
**ภุตหาสภยานกา,**
**สนฺโต พีภจฺฉรุทฺทานิ**
**นว นาฏฺยรสา อิเม. (๘)**

๑๐๓. **โปสสฺส นาริยํ โปเส**
**อิตฺถิยา สงฺคมํ ปติ,**
**ยา ปีหา เอส สิงฺคาโร**
**รติ กีฬาทิการโณ.**

---

๑๐๒. สิงฺคาราทโย นว รสา **นาฏฺยรสา** อสฺสาทนียตฺตา. ยถา หิ นานาพฺยญฺชนสงฺขตมนฺนํ ภุญฺชนฺตา รเส อสฺสาทยนฺติ สุมนา ปุริสา หาสํว อธิคจฺฉนฺติ, ตถา นานาภินยพฺยญฺชเต องฺคสตฺโตเปเต ฐายีภาเว อสฺสาทยนฺติ สุมนาติ.[๑]

๑๐๓. เตสุ สิงฺคารสฺเสว สรูปํ ปเภทญฺจ ทสฺเสตุมาห "**โปสสฺเส**"–จฺจาทิ. นาริยํ สงฺคมํ ปฏิจฺจ การณํ กตฺวา **โปสสฺส** ปุริสสฺส ยา **ปีหา** อิจฺฉา มโนวิการวิเสโส **โปเสจ** ปุริเส สงฺคมํ **ปฏิจฺจ** การณํ กตฺวา อิตฺถิยา ยา **ปีหา** อิจฺฉา มโนวิการวิเสโส, เอโส รติกีฬาทีนํ การณภูโต รติกีฬาทิการณสหิโต วา รโส **สิงฺคาโร** นาม. เอตฺถ จ อิตฺถิปุริสานํ ทสฺสนสวนผุสนวเสน วา วิปฺปโยควเสน วา ยา ปีหา สญฺชาตา โส รโส นาม. ยํ ปน ตํ การณํ กตฺวา ปวตฺตํ คีตํ ตเมว โลกานํ อสฺสาทชนกตฺตา รโส นาม. ผลูปจารวเสน ปน ปีหา รโสติ วุตฺตา, สพฺพตฺเรวํ.

---

๑. สุโพธาลงฺการสฺส มหาสามิฏีกาย ๓๕๒–คาถาวณฺณนายมฺปิ.

๑๐๔. **อุตฺตมปฺปกติปฺปาโย**
**อิตฺถิปุริสเหตุโก.**
**โส สมฺโภโค วิโยโคติ**
**สิงฺคาโร ทุวิโธ มโต. (๒)**

---

๑๐๔. อุตฺตมานํ อิตฺถิปุริสานํ ปกติสํโยควิโยคสภาโว สา เอตฺถ สิงฺคาเร ปาโย พหุลนฺติ **อุตฺตมปกติปฺปาโย,** เยภุยฺเยน อุตฺตมานํ สํโยควิโย-คปฺปวตฺตํ คีตเมว สิงฺคาโร นามาตฺยตฺโถ. อิตฺถิปุริสานํ ปีหา เหตุ เอตสฺสาติ **อิตฺถิปุริสเหตุโก.** โส สิงฺคาโร สมฺโภโค วิโยโคติ อิมินา ปเภเทน ทุวิโธ มโต. ตตฺร จ–

วาปีวนเคหุยฺยาน- มาลาจนฺทนาทโย,
สมฺโภคสฺส วิภาวา เต เย จญฺเญ ลลิตงฺกรา.

วิโยคสฺส ตุ ปิยาทสฺสนํ วิภาโว, รสชนโก จ วิภาโว. วุตฺตญฺจ–

“ชยนฺเต จ รสา เยน
ส วิภาโว ปกิตฺติโต,
เตสเมว’นุภาโว’ยํ
ขฺยาโต กวีหิ พฺยญฺชโก”ติ.

สห ภุญฺชนมนุภวนํ **สมฺโภโค.** วิยุชฺชนํ นานาภวนํ **วิโยโค.** **สิงฺคํ** นามธาตุ, วิชฺฌนฏฺเฐน สิงฺคํ, นาคริกภาวสงฺขาตสฺส กิเลสลิงฺคสฺเสตํ นามํ, ตํ กโรติ, สิงฺคํ วา ปภุตฺตํ, ตํ กโรติ ราคีสูติ **สิงฺคาโร,** อาโร กิเลสสิงฺคกรณํ วิลาโสติ วุตฺตํ. สุจิ อุชฺชโลติปิ สิงฺคารสฺส นามานิ.

โสโกปจยสภาโว **กรุโณ.**

อิฏฺฐนาสงฺคนาสาย[๑]
วธพนฺธนตาฬนา,
สาปเกฺลโสปตาเปหิ
ชายเต กรุโณ รโส.

อุสฺสาหวทฺธโน **วีโร.** วิภาวา ตสฺส วินยุปตาปพลวิกฺกมา. ส จายํ ทานวีโร ธมฺมวีโร ยุทฺธวีโรติ ติวิโธ.

วิมฺหโยปจยสภาโว **อพฺภุโต.**

ปาสาทุยฺยานเสลาทิ- คมนา ทิพฺพทสฺสนา,
สภาวิมานมาเยนฺท- ชาลสิปฺปาทิทสฺสนา,[๒]
หทเยจฺฉิตลาเภหิ วิภาเวหิสฺส สมฺภโว.

หาโสปจยสภาโว **หาโส.**

สาพหิตฺถา สวิกตา เนปถฺยา พฺยงฺคทสฺสนา,
อสมฺพนฺธกถาลาปา หาโส โส กุหกาทิภิ.

ภโยปจยสภาโว **ภยานโก.**

อุจฺจเภรวสํราว- ยกฺขเปตาทิทสฺสนา,
สุญฺญาคารมหารญฺญ- วธพนฺธนทสฺสนา.
ตาสายาสงฺกโตพฺเพโค สิโวลูกรุณาทิภิ,
วิภาเวหิ จ อิตฺถีนํ นีจานญฺจ ภยานโก.

---

๑. อิฏฺฐนาสขนาปาย (จินฺตามณิฏีกา)

๒. ชาลวิชฺชาทิทสฺสนา (ก)

สมโณปจสภาโว **สนฺโต.**

ทสฺสนา สนฺตเวสานํ สนฺตจิตฺตาน ตาทินํ,
สนฺตการณธมฺมานํ สนฺโต นาม รโส ภเว.

ชิคุจฺโฉปจยสภาโว **พีภจฺโฉ.**

ปูติมํสาทิกานํ ตุ ทสฺสนสุติกิตฺตนา,
วิคเตหิ วิภาเวหิ พีภจฺโฉ ชายเต รโส.

โกโธปจยสภาโว **รุทฺทํ.**

ตญฺจ สงฺคามเหตุกํ อุคฺคกมฺมอุปฆาต-
มุสาวาทาทิผรุสา วจนาทีหิ ภวติ

เอเตสุ จ พีภจฺฉรุทฺทานิ นปุํสเก, อญฺเญ ตุ ปุเม รูปเภทา. เอเต จ นว นาฏฺยรสา **รตนโกสนเยน** วุตฺตา. วุตฺตญฺหิ ตตฺถ-

"สิงฺคารวีรพีภจฺฉ- รุทฺท หาส ภยานกา.
กรุณา'พฺภุตสนฺตา จ นว นาฏฺยรสา อิเม"ติ.

อมรโกเส ปน-

"สิงฺคารวีร กรุณา- พฺภุตหาส ภยานกา.
พีภจฺฉ รุทฺทาติ รสา"ติ[๑]

อฏฺเฐว รสา วุตฺตา. อเถห นวโม สนฺโต รโส กสฺมา น วุตฺโตติ? วุจฺจเต-

หาโส รติ จ การุญฺญํ
โกธุสฺสาหภยํ ตถา,
ชิคุจฺฉา วิมฺหโย เจติ
ฐายีภาวา ปกิตฺติตา.

---

๑. อมร, ๗, ๑๗.

ธายี เอว ตุ รสีภวติปฺยาคโม, ตสฺมา ปกติยา อฏฺฐสงฺขฺยตฺตา อฏฺเฐว ตุ เต วุตฺตาติ น วุตฺโต. สนฺตรโส จายํ ธมฺมสิงฺคารตฺตา สิงฺคารรเส เอวานุปวิฏฺโฐ. ธมฺมยุทฺธกามตฺเตน ติวิโธ หิ สิงฺคาโร. เกจิ ปน ปียสมาคมาทิภาวชปรมํ วสฺสลฺยาขฺยํ รสมาหุ.

รภโสปฺยาห–

"สิงฺคารวีรพีภจฺฉ– รุทฺท หาส ภยานกา,
กรุณา'พฺภุตสนฺตา จ วสฺสลฺยญฺจ รสา ทเส"ติ.

อญฺเญ ตุ–

สิงฺคารานุคโต หาโส
กรุณา รุทฺทกมฺมโช,
วีรโต อพฺภุโต ชาโต
พีภจฺฉา จ ภยานโก"ติ–

จตฺตาโร รสา อิจฺจาหุ.

**พีภจฺฉนฺติ วธ** พนฺธเน, โฉ, อพฺภาสิการสฺส ทีโฆ. **วสฺส โภธสฺส โจ พีภจฺโฉ.** รุทฺโท เทวตา อสฺเสติ **รุทฺทํ.** วุตฺตญฺจ–

"สิงฺคาโร หริเทโว หิ หาโส ปมถเทวโต,
กรุโณ ยมเทโว ตุ รุทฺโท รุทฺทาธิเทวโต"ติ[๑]

เอตฺถ จ กามโกธหาสาทิกโต จิตฺตวิกาโร **ภาโว** "ภาวยติ ปกาสยติ กวีโน อธิปฺปาย"นฺติ กตฺวา. โส จ ธายี พฺยภิจารี สาตฺติโก เจติ ติวิโธ. **ตตฺร–**

---

๑. สทฺทกปฺปสทฺทุเม โรทฺรปเทปี.

หาโส รติ จ การุญฺญํ
โกธุ'สฺสาห ภยํ ตถา,
ชิคุจฺฉา วิมฺหโย เจติ
**ฐายีภาวา** ปกิตฺติตา.

**พฺยภิจารี** ตุ เตตฺตึสปฺปเภทา. ยถา–

สงฺกา คิลานิ นิพฺเพโท
ตถา อิสฺสา มโท สโม,
อาลสฺยํ ทีนตา จินฺตา
โมโห สติ มตี ธิติ.
จาปลฺยํ หริโส ปีฬา
อาเวโค ชฬตฺ'คฺคตา,
สุตฺตํ วิตกฺโก ตาโส จ
คพฺภุ'สฺสุกฺโก วิสาทตา.
นิทฺทา'ปหิตฺถา'มริสา
มรณํ พฺยาธิเรว จ,
อปมาโร จ อุมฺมาโท
วิโพโธ ตึสตฺตุตรา.

สาตฺติโก อฏฺฐวิโธ. ยถา–

ถมฺโภ เสโท จ โรมญฺโจ
สรเภโท, ตุ เวปถุ,
เววณฺณ'มสฺสุ ปลยา
อิจฺเจเต อฏฺฐ สาตฺติกาติ.

ถิรตฺตา เอกนฺติกตฺตา **ฐายี. พฺยภิจารี อเนกนฺติกตฺตา.** ยถา นาฏิกาย สิงฺคาโร ฐายี, ตทุปการา หาสาทโย พฺยภิจาริโน, โมหราคโทสา เอว สงฺขฺย-ภาสาย สตฺตรโชตมานีตฺยุจฺจนฺเต. ตตฺร สตฺเตน อาสเยน นิพฺพตฺโต **สาตฺติโก.** ภาวสฺส โพธโก อภินโย **อนุภาโว** "อนุ ปจฺฉา ภาวยติ ปกาสยตี"ติ กตฺวา.

ตตฺร **สมฺโภค**สภาโว โย **รตฺยาขฺโย** ภาโว, ตสฺส โลจนจาตุริยภมุกฺเขปมิหิตวิพฺภมจิตฺตงฺคหาริวากฺยาทิ อนุภาโว. วุตฺตญฺจ-

"ตสฺส โลจนจาตุร- ภมุกฺเขปสิตวิพฺภโม,
จิตฺตงฺคหาริวากฺยาทิ อนุภาโว ปกิตฺติโต"ติ.

**วิโยคสฺส** ตุ อนุภาโว-

อภิลาโป ตถา จินฺตา
ตสฺส สรณกิตฺตนา,
อุพฺเพโค จ วิลาโป จ
อุมฺมาโท พฺยาธิเรว จ.
ชฬตา มรณญฺเจว
ทเสวตฺถ ปกิตฺติตา.

**หาสสฺส** ตุ วิการกาลาทิ อนุภาโว, โย ตุ กรุโณ.

อสฺสุสาเสหิ เววณฺณ-
ถมฺภคตฺตสติกฺขยา,
ปริเทวิตโสเกหิ
อภินโย สสูริภิ.

กรจรณวทนเวปถุคตฺตถมฺภหทยกมฺปนสุกฺโขฏฺฐตาลุกณฺเฐหิ **ภยานโก** นิจฺจมภินโย.

**รุทฺทสฺส** ตุ ภูกุฏฺยาทิ อนุภาโว.

**วิโร**'ภินียเต จาค-
**เวสารชฺ**ชาทิโต ตถา,

อกฺเขปสูจตาทีหิ
เถรโสราทิโต ภเว.

**พีภจฺฉสฺส** ตุ–

อยํ ปจฺฉาทนา พฺยตฺต–
ปาทพาหจฺฉิกูลนา,
อุพฺเพชนาทีหิ มโต
ตชฺเชหิ'ภินโย สทา.

**อพฺภุตํ** ปน

ทนฺตโลจนวิตฺถารา
ปสาโทปสมาทิหิ,
โรมญฺจเสทตาสสฺสุ
สาธุวาเทหิ ทสฺสเย.

สาตฺติกานํ ตฺวฏฺธนุนํ ถมฺภเสทโรมญฺจสรเภทเวปถุเววณฺณมสฺสุปลยานํ ยถากฺกมํ นิกฺริยตาวาตจฺจาสีตโทภคฺคหา'ปางฺคปูรณมุขจฺฉายาวิปลฺลาสโลจนมชฺ–ชนมหิปาตาทโย อภินยา.

เอวํ พฺยภิจารีนมฺปิ นิพฺเพทคิลานิสงฺกิ'สฺสามทสมา'ลสฺยาทีนํ ยถากฺกมํ สาสสนฺตาปทิสาวโลกนคุณมจฺเฌรภีตงฺคมทฺทนสมาทโย อภินยาติ

พฺยภิจารีสุ สงฺกา นาม อาสงฺกจิตฺตตา. คิลานิ เคลญฺญตา. นิพฺเพโท อตฺตาวมานนํ. มโท ปมาทุกฺกํโส. สโม เขโท. ทีนตา เจตโส ทุกฺขตา. ธิติ สนฺโตโส. หริโส เจโตปสาโท. ปีฬา รุทฺทาจาราทีหิ มุขวิกาโร. อาเวโค สมฺภโม. ชฬตา อปฺปฏิปตฺติ อุคฺคตา ทารุณตฺตํ. สุตฺตํ สุปนํ. ตาโส จิตฺตกฺโขโภ. อุสฺสาโห อุสฺสุกฺกํ. วิสาโท เขโท. อพหิตฺถา อาการคุตฺตตา. อมริโส อกฺขมตา. วิโพโธ วินิทฺทตา. เสสา ปปญฺจภยา น วิตฺถาริตาติ.

**รสวณฺณนา.**

๑๐๕. **ภาสิตํ ลปิตํ ภาสา,**

**โวหาโร วจนํ วโจ.**

**อุตฺติ วาจา คิรา วาณี**

**ภารตี กถิตา วจี.** (๑๓)

---

๑๐๕. สิโลเกน วจโส นามานิ. ภาสิตพฺพนฺติ **ภาสิตํ. ลป** วจเน, **ลปิตํ.** ภาสียเตติ **ภาสา.** โวหรียเตติ **โวหาโร, หร** หรเณ วิปุพฺโพ, "**โวหาร** วจเน"ติ วา ธาตุ. วุจฺจเตติ **วจนํ. วโจ**ปิ, มโนคโณยํ. อุจฺจเตติ **อุตฺติ,** ติ. วุจฺจเตติ **วาจา,** อ. คิณนฺติ สทฺทายนฺติ ตนฺติ **คิรา,** เค สทฺเท, อิโร, คายิตพฺพาติ วา **คิรา.** วายเต สทฺทายเตติ **วาณี,** ยุ อี จ, ปเรสํ มมฺม-วิชฺฌนฏฺเฐน วาโณ วิยาติ วา **วาณี,** อี. ภรโต นาม สตฺถกาโร อิสิ, ตสฺเสสา **ภารตี.** กถียเตติ **กถิตา.** วุจฺจเตติ **วจี,** อี. พฺรหฺมี สโรวตีติปิ วจโส นามานิ.

**๑๐๖. เอกาขฺยาโต ปทจโย**
**สิยา วากฺยํ สการโก,**
**อาเมฑิตนฺติ วิญฺเญยฺยํ**
**ทฺวตฺติกฺขตฺตฺมุทีรณํ.**

---

๑๐๖. เอกเมวาขฺยาตปทํ ยตฺถ **เอกาขฺยาโต** สวิเสสเนน การกปเทน สหิตตฺตา **สการโก ปทจโย** สมฺพนฺธตฺโถ ปทสมฺทาโย วากฺยํ นาม สิยา, ยถา– เวสฺสนฺตโร ราชา สุขวิปากํ กมฺมํ กโรติ, ปุริโส คจฺฉติ. **อาขฺยาตคฺ**-คหณญฺเจตฺถ กฺริยาสทฺโทปลกฺขณํ, เตน เทวทตฺโต กฏํ กตวา อิจฺจาทีนิปิ วากฺยํ นาม สิยา. **อมรโกเส** ปน– "ติสฺยาทฺยนฺตจโย วากฺยํ, กฺริยา วา การกานฺวิตา"ติ[๑] ทฺวีหิ ลกฺขเณหิ วากฺยมาห. ตสฺสตฺโถ– **ติสฺยาทฺยนฺตจโย** ตฺยาทิสฺยาทฺยนฺตปทานํ จโย สมูโห สมฺพนฺธตฺโถ วากฺยํ, ตํ ยถา– อุจฺจํ ปฐติ, โอทนํ ปจติ. ตถา จ ภาวาขฺยํ อาขฺยาตํ สาพฺยยการกวิเสสนํ วากฺยํ,[๒] อาขฺยาตํ ตฺยาทฺยนฺตํ สาพฺยยํ วา สการกํ วา สวิเสสนํ วา วากฺยมุจฺจเต. **ตฺยาทิ**คฺคหณํ กฺริยาสทฺโทปลกฺขณํ, เตน เทวทตฺโต กฏํ กตวา อิจฺจาทีนิปิ วากฺยํ. อุปลกฺขณนิรเปกฺขํ อปรํ วากฺยลกฺขณมาห "กฺริยา วา การกานฺวิตา"ติ. กฺริยาปทํ วา การกสมฺพนฺธํ วากฺยํ, ยถา– ราชา คจฺฉติ, ราชา คโต. อิมสฺมึ ปกฺเข สาพฺยยสฺสปิ อนพฺยยสฺสปิ สพฺพสฺส กฺริยาการกปทสมูหสฺส วากฺยตฺตมาห.

ภยาทีหิ ยํ ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ติกฺขตฺตุํ วา **อุทีรณํ** กถนํ "สปฺโป สปฺโป, วิชฺฌ วิชฺฌา"ตฺยาทิกํ, ตํ อาเมฑิตํ เญยฺยํ. **เมฑิ** อุมฺมาทเน, **อา**ปุพฺโพ ทฺวตฺติกฺขตฺตุมุจฺจารเณ วตฺตติ. ยถา "เอตเทว ยทา วากฺยํ, อาเมฑยติ วาสโว"[๓]. "เทวทตฺเตนาเมฑิโต กโต" อิจฺจตฺราปฺยยเมวตฺโถ, โสกาทีนา หิ "ภาตา ภาตา" อิตฺยุจฺจารียเต, ภาเว กมฺมนิ จ โต. กมฺมญฺจ ปทํ วากฺยมฺหา.

---

๑. อมร, ๖, ๒. ๒. ปา, ๑/๒/๑ (วา–๙)

๓. "หริวํเส"ติ จิตฺตามณิฏีกายํ วุตฺตํ.

**๑๐๗. ภเย โกเธ ปสํสายํ**
**ตุริเต โกตูหเล'จฺฉเร,**
**หาเส โสเก ปสาเท จ**
**กเร อาเมฑิตํ พุโธ. (๘)**

---

๑๐๗. อาเมฑิตสฺส วิสยํ ทสฺเสตุมาห "**ภเย**"จฺจาทิ. "สปฺโป สปฺโป, โจโร โจโร"ตฺยาทีสุ **ภเย.** "วิชฺฌ วิชฺฌ, ปหร ปหรา"ตฺยาทีสุ **โกเธ.** "สาธุ สาธู"ตฺยาทีสุ **ปสํสายํ.** "คจฺฉ คจฺฉ, ลุนาหิ ลุนาหี"ตฺยาทีสุ **ตุริเต.** "อาคจฺฉ อาคจฺฉา"ตฺยาทีสุ **โกตูหเล.** "พุทฺโธ พุทฺโธติ จินฺตยนฺโต"ตฺยาทีสุ **อจฺฉเร.** "อภิกฺกมถายสฺมนฺโต อภิกฺกมถายสฺมนฺโต"ตฺยาทีสุ **หาเส.** "กหํ เอกปุตฺตก, กหํ เอกปุตฺตกา"ตฺยาทีสุ **โสเก.** "อโห สุขํ อโห สุข"นฺตฺยาทีสุ **ปสาเท.** **จ**สทฺโท อวุตฺตสมุจฺจยตฺโถ, เตน ครหา'สมฺมานาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ. ตตฺถ "ปาโป ปาโป"ตฺยาทีสุ **ครหายํ.** "อภิรูปก, อภิรูปกา"ตฺยาทีสุ **อสมฺมาเน.** เอวเมเตสุ นวสุ อญฺเญสุ จ อาเมฑิตวจนํ **พุโธ** ปณฺฑิโต **กเร** กเรยฺย โยเชยฺย อาเมฑนํ ปุนปฺปุนุจฺจารณํ อาเมฑียติ วา ปุนปฺปุนุจฺจารียตีติ **อาเมฑิตนฺติ** กตฺวา.[๑]

---

๑. เอตฺถ ปน อตฺถนฺตราภาเวปิ ฉฏฺฐีกมฺมวเสน ปทานมตฺถโชตกภาโวเยว อตฺถวิเสสลาโภ. (ปทมาลา ๑๕๔)

**๑๐๘. อิรุ นารี ยชุ สาม-**
**มิติ เวทา ตโย สิยุํ, (๓)**
**เอเต เอว ตยี นารี**
**เวโท มนฺโต สุติ'ตฺถิยํ. (๓)**

**๑๐๙. อฏฺฐโก วามโก วาม-**
**เทโว จ'งฺคิรโส ภคุ,**
**ยมทคฺคิ จ วาสิฏฺโฐ**
**ภารทฺวาโช จ กสฺสโป,**
**เวสฺสามิตฺโตติ มนฺตานํ**
**กตฺตาโร อิสโย อิเม. (๑๐)**

---

๑๐๘. อิรุ ยชุ สามนฺติ ตโย เวทา สิยุํ, ตตฺร **อิรุ**สทฺโท **นารี** อิตฺถิลิงฺโค. **อิจ** ถุติยํ, อิจฺจนฺเต เทวา เอตายาติ **อิรุ**, อุ, **จ**สฺส **โร.** ยชนฺเต อเนเนติ **ยชุ**, อุ. โส อนฺตกมฺมนิ, กรเณ โม, โสยนฺติ ปาปมเนเนติ **สามํ**, โอสฺสา, "**สา** ตนุกรณาวสาเนสู"ติ วา ธาตฺวตฺโถ. วิทนฺติ ธมฺมเมเตหีติ **เวทา.**

**เอเต เอว** ตโย เวทา ตยี นาม, ตโย อวยวา อสฺสาติ **ตยี.** อยํ **ตยี**สทฺโท **นารี** อิตฺถิลิงฺโค. ติกํ เวเท มุนาติ ชานาติ ธมฺมํ อเนนาติ **มนฺโต,** โต, **อุ**สฺส **อ.** สุยฺยเต ธมฺมํ เอตายาติ **สุติ.** อิตฺถิยํ **สุติ**สทฺโท.

๑๐๙. เวทสตฺถการเก ทส อิสโย ทสฺเสตุมาห "**อฏฺฐโก**"จฺจาทิ. อตฺถํ หิตํ อตฺเถ วา สตฺเถ กโรตีติ **อฏฺฐโก.** วามํ กลฺยาณวจนํ กโรตีติ **วามโก,** รสฺสสฺสรีรตฺตา วา วามโน, โส เอว **วามโก,** **น**สฺส **ก**การตฺตํ กตฺวา. วาโม นาม หโร, โส เทโว อสฺส **วามเทโว.**

"วามํ สพฺเย ปตีเป[๑] จ ทวิเณ[๒] จาตีสุนฺทเร,
ปโยธเร หเร กาเม ชญฺญา วาม'มฺปีตฺถิย"นฺติ

หิ **นานตฺถสงฺคเห.**

---

๑. ปตีเปติ ปฏิกูเล ๒. ทวิเณติ ธเน

๑๑๐. **กปฺโป พฺยากรณํ โชติ- สตฺถํ สิกฺขา นิรุตฺติ จ,**
**ฉนฺโทวิจิติ เจตานิ เวทงฺคานิ วทนฺติ ฉ.** (๖)

---

องฺคิรสสฺส อิสิโน อปจฺจํ **องฺคิรโส,** จิตฺรสิขณฺฑิโน อปจฺจํ ปุตฺโต. อถ วา องฺคิมฺหิ กาเย รโส สิทฺธิปฺปตฺโต ปารโท ยสฺสาติ **องฺคิรโส.** เตเนว ตสฺส ปุตฺตํ สุราจริยํ "ชีโว"ติ วทติ. ชีวยติ รเณ อสุรนิหเต เทเวติ **ชีโว.**[๑] ภรตีติ **ภคุ,** ภํ วา นกฺขตฺตํ คจฺฉติ ชานาตีติ **ภคุ,** อุ. ยมํ สํยมํ ททาติ ปเรสนฺติ ยมโท จ โส ทกฺขิเณยฺยคฺคิตฺตา อคฺคิ เจติ **ยมทคฺคิ,** รามสฺส ปิตา.[๒] วสิฏฺฐสฺส อปจฺจํ **วาสิฏฺโฐ.** ภารทฺวาชสฺส อปจฺจํ **ภารทฺวาโช.** กสฺสปสฺส อปจฺจํ **กสฺสโป.** เวสฺสามิตฺตสฺส อปจฺจํ **เวสฺสามิตฺโต. อิติ** อิเม ทส อิสโย **มนฺตานํ เวทานํ กตฺตาโร** การกา.

๑๑๐. เวเท ทสฺเสตฺวา ตสฺส ฉฬงฺคานิ ทสฺเสตุมาห **"กปฺโป"**จฺจาทิ. ยญฺญกมฺมานมุปเทสโก **กปฺโป** "กปฺปเต ปภวตี"ติ กตฺวา. สาธุสทฺทานมนฺวาขฺยายกํ **พฺยากรณํ** วิเสเสน อากรียนฺเต ปกติจฺจาทีนา อาพฺยาปาทิยนฺเต อเนน สทฺทาติ, ยุ. **โชติสตฺถํ** คณนสตฺถํ สุภาสุภกมฺมผลโชตนกํ. สิกฺขยนฺเต อพฺภสยนฺเต เอตายาติ **สิกฺขา,** อการาทิวณฺณานํ ฐานกรณปยตนานํ ปฏิปาทิกา. นิจฺฉเยน นิสฺเสสโต วา อุตฺติ **นิรุตฺติ,** วณฺณาคโม วณฺณวิปริยโยจฺจาทิกา. ฉนฺทสิ อนุฏฺฐุภาทิวุตฺตานํ ปฏิปาทิกา **ฉนฺโทวิจิติ,** เอตานิ ฉ เวทานํ องฺคานีติ วทนฺติ.

---

๑. อมร, ๓, ๒๔. จินฺตามณิฏีกา โอโลเกตพฺพา.

๒. ปรสุรามสฺส ปิตา (สทฺทกปฺปทฺทุเม)

๑๑๑. **อิติหาโส ปุราวุตฺตปฺ-**
**ปพนฺโธ ภารตาทิโก,**
**นามปฺปกาสกํ สตฺถํ**
**รุกฺขาทีนํ นิฆณฺฑุ โส.**

---

๑๑๑. ปุราวุตฺตนิพนฺธนปายตฺตา ปุราวุตฺตํ, ตสฺส ปพนฺโธ วิตฺถาโร สนฺตาโน วา **ภารตาทิโก** ภารตยุทฺธกถาทิโก **พฺยาสา**ทิปกโต คนฺโถ อิติหาโส นาม, **อิติห**สทฺโท ปารมฺปริโยปเทเส นิปาโต, อิติหา'ตฺถิ อสฺมินฺติ **อิติหาโส.**

รุกฺขาทีนํ นามปริยาเยหิ **นามปฺปกาสกํ** รตนมาลาทิกํ สตฺถํ นิฆณฺฑุ นาม โสติมินา **นิฆณฺฑุ**สทฺทสฺส ปุลฺลิงฺคตฺตํ ทีเปติ, สพฺพตฺเรวํ. ตตฺถ ตตฺถาคตานิ นามานิ นิสฺเสสโต ฆเฏนฺติ ราสีกโรนฺติ เอตฺถาติ **นิฆณฺฑุ,** พินฺทาคโม วจนียวาจกภาเวน อตฺถํ สทฺทญฺจ นิขณฺฑติ ภินฺทติ วิภชฺช ทสฺเสตีติ วา นิขณฺฑุ, โส เอว ขสฺส ฆการํ กตฺวา **นิฆณฺฑูติ** วุตฺโต. **รุกฺขาทีนํ นามปฺปกาสกนฺ**ติมินา เอเกกสฺส อตฺถสฺส อเนกปริยายนามปฺปกาสกตฺตํ วุตฺตํ, นิทสฺสนมตฺตญฺเจตํ อเนเกสํ อตฺถานํ เอกสทฺทวจนียตาปกาสกวเสนปิ ตสฺส คนฺถสฺส ปวตฺตตฺตา.[๑]

---

๑. ที. ฏี. ๑/๒๙๑, ม. ฏี. ๑/๑๖๖–๗, อํ–ฏี ๒/๑๓๑.
สารตฺถ–ฏี, ๑/๑๒๐–๑ ปิฏฺเฐสุปิ ปสฺสิตพฺพํ

**๑๑๒. วิตณฺฑสตฺถํ วิญฺเญยฺยํ**
**ยํ ตํ โลกายตํ อิติ,**
**เกฏฺภํ ตุ กฺริยากปฺป-**
**วิกปฺโป กวินํ หิโต.**

---

๑๑๒. โลเก ยํ วิตณฺฑวาทีนํ สตฺถํ, ตํ โลกายตนฺติ วิญฺเญยฺยํ. **ตนุ** วิตฺถาเร อญฺญมญฺญวิรุทฺธํ สคฺคโมกฺขวิรุทฺธํ วา ตโนนฺติ เอตฺถาติ **วิตณฺโฑ,** โฑ, นสฺส ณตฺตํ, วิรุทฺเธน วา วาททณฺเฑน ตาเฬนฺติ เอตฺถ วาทิโนติ **วิตณฺโฑ, ตฑิ** ตาฬเน, อเทสมฺปิ หิ ยํ นิสฺสาย วาทีนํ วาโท ปวตฺโต. ตํ เตสํ เทสโตปิ อุปจารวเสน วุจฺจติ, ยถา "จกฺขุํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอตฺเถสา ตณฺหา ปหียมานา ปหียติ, เอตฺถ นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌตี"ติ.[๑] **โลกาติ** พาลโลกา, เต เอตฺถ อายตนฺติ อุสฺสหนฺติ วายมนฺติ วาทสฺสาเทนาติ **โลกายตํ,** อายตึ หิตํ เตน โลโก น ยตติ น อีหตีติ วา **โลกายตํ.** ตญฺหิ คนฺถํ นิสฺสาย สตฺตา ปุญฺญกฺริยาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทนฺติ.

โย **กวีนํ** ปณฺฑิตานํ **หิโต** กวิตฺตโภคสมฺปตฺตาทิปโยชนกโร **กฺริยา-กปฺปวิกปฺโป** กวีนํ กฺริยาสงฺขาตกปฺปพนฺธนวิธิวิธายโก สุโพธาลงฺการาทิโก คนฺโถ, โส เกฏภํ นาม, กิฏนฺติ คจฺฉนฺติ โกสลฺลํ กวโย พนฺธเนสุ เอเตนาติ **เกฏฺภํ,** กิฏ คติยํ, อโภ, อสฺสุกาโร, อถ วา กิฏติ คเมติ กฺริยาทิวิภาคํ ตํ วา อนวเสเสน ปริยาทานโต คเมนฺโต ปูเรตีติ **เกฏฺภํ, อุภ อุมฺภ** ปูรเณ.

วจีเภทาทิลกฺขณา กฺริยา กปฺปียติ วิกปฺปียติ เอเตนาติ **กฺริยากปฺโป.** โส ปน วณฺณปทสมฺพนฺธปทตฺถาทิวิภาคโต อติพหุ วิกปฺโปติ อาห **"กฺริยากปฺป-วิกปฺโป"**ติ, อิทญฺจ มูลกฺริยากปฺปคนฺถํ สนฺธาย วุตฺตํ. โส หิ มหาวิสโย สตสหสฺสปริมาโณ นยจริตาทิปกรณํ.[๒]

---

๑. ที. ๒/๒๔๘. ม. ๑/๒๖. อภิ. ๒/๑๐๙.

๒. นลจริตาทิปกรณํ (?)

**๑๑๓. อาขฺยายิโกปลทฺธตฺถา**
**ปพนฺธกปฺปนา กถา,**
**ทณฺฑนีตฺยตฺถสตฺถสฺมึ**
**วุตฺตนฺโต ตุ ปวตฺติ จ. (๒)**

---

๑๑๓. อุปลทฺโธ เกนปยตฺโถ ยสฺสํ สา **อุปลทฺธตฺถา,** อิติ อาขฺยายิกาตฺยุจฺจเต อาขฺยายเต นายกานุสาสกจริตมสฺสนฺติ, สญฺญายํ ณฺวุ.

ปพนฺเธเนว จ สวิตฺถาเรน กปฺปนํ ยสฺสํ สา **ปพนฺธกปฺปนา, กาทมฺพรี**ปภุติ. กถียตีติ **กถา.**

อตฺถา ภูมิหิรญฺญาทโย, ตตฺร ปธานํ ภูมิ อิตเรสํ ตปฺปภวตฺตา, เตสํ อชฺชเน ปาลเน จ อุปายภูตํ สตฺถํ **อตฺถสตฺถํ,** ปยานกฺยาทิปณีตํ[๑], ตสฺมึ **ทณฺฑนีติ**สทฺโท ปวตฺโต. สามาทีนํ จตฺตุโถปาโย วธพนฺธนาทิลกฺขโณ ทณฺโฑ, ตสฺส นีติ ปณยนํ **ทณฺฑนีติ,** ปาเยน นีติสฺส ทณฺเฑน พฺยปฺปเทโส วธโทส-พาหุลฺเยน ปายโส ทณฺฑสฺส ปณยนโต, ทณฺฑนีตฺยตฺถตฺตา สตฺถญฺจ **ทณฺฑนีติ.**

ทฺวยํ กถายํ. วุตฺโต อนุวตฺตนีโย อนฺโต ปริสมตฺติ ยสฺส อตฺตโน การิยภาคสฺส ปาปนโตติ **วุตฺตนฺโต.** ปวตฺตนฺเต การิยา ยสฺสํ **ปวตฺติ,** ติ. **จ**กาเรน วุตฺตอุทนฺตาทโย คหิตา. การิยสฺส วุตฺติ อตฺรตฺถีติ อสฺสตฺถฺยตฺเถ โณ. อุคฺคโต อนฺโต ปริสมตฺติ ยสฺส **อุทนฺโต.**

---

๑. อีหสฺวติจาพฺพากฺยาทิปฺรณีตํ (จินฺตามณิฏีกา, ๖, ๕.)

๑๑๔. **สญฺญา'ขฺยา'วฺหา สมญฺญา จา-**
**ภิธานํ นาม'มวฺหโย,**
**นามเธยฺยา'ธิวจนํ (๕)**
**ปฏิวากฺยํ ตุ อุตฺตรํ. (๒)**

๑๑๕. **ปญฺโห ตีสฺว'นุโยโค จ**
**ปุจฺฉาปฺย'ถ นิทสฺสนํ, (๓)**
**อุโปคฺฆาโต จ ทิฏฺฐนฺโต**
**ตโต'ทาหรณํ ภเว. (๔)**

---

๑๑๔. **อธิวจนนฺตํ** นาเม. สญฺชานนฺติ เอตายาติ **สญฺญา,** อ. อาขฺยายเต เอตายาติ **อาขฺยา.** อหวฺยเต เอตายาติ **อวฺหา. หุ** สทฺเท, **เวฺห** อวฺหาเนติ วา ธาตุ, อ. สมฺมา อาชานาติ สมํ วา ชานาติ เอตายาติ **สมญฺญา.** อภิธียเต เยน, ยุ. นมฺยเต อพฺภสฺสเต อสฺมินฺติ **นามํ,** นมติ นามยตีติ วา **นามํ.** อหฺวายเตติ **อวฺหโย,** กมฺเม โย. นามเมว **นามเธยฺยํ.** นามรูเปหิ[๑] สกตฺเถ เธยฺโย ยทาทินา, ติฏฺฐติ วา เอตฺถ อตฺโถติ เธยฺยํ, ธรียเต อุจฺจารียเตติ วา เธยฺยํ, นามเมว เธยฺยํ **นามเธยฺยํ** อธีนํ วจนํ **อธิวจนํ,** เกน อธีนํ ? อตฺเถน. ปุฏฺฐสฺส ปฏิวจนํ **ปฏิวากฺยํ.** ปฏิคตํ ปจฺฉาคตํ วากฺยํ **ปฏิวากฺยํ.** อุตฺตรียเต อติกฺกมฺยเต เยนาติ **อุตฺตรํ.**

๑๑๕. ติกํ ปุจฺฉายํ. ปุจฺฉิตพฺโพติ **ปญฺโห,** ญาตุมิจฺฉิโต หิ อตฺโถ ปญฺโห นาม. **ปุจฺฉ** ปุจฺฉเน, **จสฺส ญ, ฉสฺส ห, อุสฺส อ, ปญฺห** ปุจฺฉเนติปิ ธาตุ. **ยุช** โยเค, อนุยุญฺชิตพฺโพ ปุจฺฉิตพฺโพติ **อนุโยโค.** ปุจฺฉนํ ปุจฺฉิตพฺพาติ วา **ปุจฺฉา.** เอเตเนว นเยน ทฺวีสุปิ ภาวสาธนมฺปิ **กตฺตพฺพเมว.**

---

๑. นามสทฺเทหิ (ก) ภาวครูปนาเมหิ เธยฺโย (ปาณินิ, ๕, ๔, ๓๖–วา)

**๑๑๖. สมา สงฺเขปสํหารา**
**สมาโส สงฺคโหปฺยถ, (๔)**
**สตํ ธารยสีตฺยาทฺย-**
**พฺภกฺขานํ ตฺจฺฉภาสนํ.**

---

จตุกฺกํ นิทสฺสเน. ปกเตน สทิสํ นิทสฺเสติ เอเตนาติ **นิทสฺสนํ,** ปกตสฺโสปปาทนํ วากฺยํ. อุโปคฺฆญฺญเต[๑] ปฏิปาทียเต อเนนาติ **อุโปคฺฆาโต. อุป อุปุพฺโพ หน**ธาตุ ปฏิปาทนตฺโถ. ทสฺสียเต อเนนาติ **ทิฏฺฐนฺโต,** อนฺโต ทิฏฺโฐ วา ปกตสฺส อนฺโต ปริสมตฺถิ เยนาติ **ทิฏฺฐนฺโต.** สพฺพตฺราปิ วา กมฺมสาธนมฺปิ กตฺตพฺพํ. อุทาหรียติ ปกตสฺโสปปาทนายาติ **อุทาหรณํ.**

๑๑๖. จตุกฺกํ สงฺเขเป. **สมาติ** ตุลฺยตฺถา. สงฺขิปียเต เอกเทสโต กถียตีติ **สงฺเขโป, ขิป** เปรเณ. สํหรียเต สงฺเขเปน ปจฺจาขฺยายเต เอเตนาติ **สํหาโร.** สมสฺยเต สงฺขิปียเตติ **สมาโส, อสฺ** เขปเน. สงฺเขเปน คยฺหเต อเนนาติ **สงฺคโห.**

“ตฺวํ สตํ สุวณฺณํ ธารยสิ” อิตฺยาทิกํ **ตฺจฺฉภาสนํ** อภูตภาสนํ อพฺภกฺขานํ นาม. อสจฺเจน อกฺขานํ ภาสนํ **อพฺภกฺขานํ.**

---

๑. อุโปหญฺญเต ( ? )

๑๑๗. โวหาโร ตุ วิวาโทถ (๒)
สปนํ สปโถปิ จ, (๒)
ยโส สิโลโก กิตฺติ'ตฺถ (๓)
โฆสนา ตุ'จฺจสทฺทนํ.

๑๑๘. ปฏิโฆโส ปฏิรโว- (๒)
โถ'ปญฺญาโส วจีมุขํ, (๒)
กตฺถนา จ สิลาฆา จ
วณฺณนา จ[๑] นุติตฺถุติ.

๑๑๙. โถมนญฺจ ปสํสา'ถ (๗)
เกกา นาโท สิขณฺฑินํ,
คชานํ โกญฺจนาโท'ถ
มตา เหสา หยทฺธนิ.

---

๑๑๗. ทฺวยํ วิวาทาย วิภาควิสเย.[๒] วิรุทฺธํ กตฺวา อวหรติ วทติ ยนฺติ **โวหาโร.** วิรุทฺธํ กตฺวา วทติ ยนฺติ **วิวาโท.** สพฺพตฺร ภาวสาธนํ วา ยุชฺชติ. "มุสาวาทํ วทนฺโต โฆรานิ ตุวํ นรกานิ ยสฺสสี"ตฺยาทิสรูปํ **สปนํ.** **สป** อกฺโกเส, โถ, **สปโถ.**

ติกํ ขฺยาเต. ยชติ เอเตนาติ **ยโส,** **ชสฺส** โส, สพฺพตฺถ ยาตีติ วา **ยโส,** โส, ยสติ ปยสตีติ วา **ยโส.** สิโลกติ ปตฺถรตีติ **สิโลโก,** **สิโลก** สงฺฆาเต. **กิตฺต** สทฺทเน, กิตฺตียเต กถียเตติ **กิตฺติ.** อิ **สมญฺญา** จ ขฺยาเต, **สํอาปุพฺโพ** ชานาติ ขฺยาเต. ตถา หิ "ญาโต อภิญฺญาโต สงฺขฺยาโต วิสฺสุโต สมญฺญาโต"ติ **รตนโกเส** วุตฺตํ. อุจฺจธนินา สทฺทนํ **โฆสนา** นาม, **ฆุส** สทฺเท, ฆุสนํ สทฺทนํ โฆสนา.

---

๑. วณฺณนาถ (สี)

๒. อิณวาทาทิวิสเย (จินฺตามณิฏีกา, ๖, ๙.)

๑๑๘-๙. ทฺวยํ ปฏิสทฺเท. ฆฺสนํ โฆโส, ตํ ปฏิคโต, ทุติยาสมาโส. เอวํ รวํ ปฏิคโต **ปฏิรโว.** อถ วา โฆสสฺส ปฏิรูโป **ปฏิโฆโส.** รวสฺส ปติรูโป **ปฏิรโว.** ปฏิสุติ ปฏิทฺธนีติปิ ปฏิสทฺทสฺส นามานิ, วจีมุขํ วจโนปกฺกโม **อุปญฺญาโส** นาม, **อุปนิปุพฺโพ อาส** อุปเวสเน, อุป ปธมํ ปุริมวจนสฺส สมีปํ วา นฺยาโส ธปนํ **อุปญฺญาโส, นฺยสฺส โญ.**

สตฺตกํ ถุติยํ. **กตฺถ** สิลาฆายํ, ยุ, กถนํ วา อสรูปทฺวิภาววเสน **กตฺถนา. สิลาฆ** กตฺถเน, **สิลาฆา.** สีลสฺส วา สภาคคุณสฺส อาหนนํ สีลาฆา สา เอว รสฺสํ กตฺวา **สิลาฆา. วณฺณ** ปสํสายํ, วณฺณียเตติ **วณฺณนา. นุ** ถุติยํ, ติ, **นุติ. ถุ** อภิตฺถเว, ติ, **ถุติ. โถม** สิลาฆายํ, **โถมนํ.** ปปุพฺโพ **สํส** ปสํสเน, อ.

**สิขณฺฑีนํ** มยูรานํ **นาโท** นทรโว เกกา นาม, **กา** สทฺเท, เก อิติ กายตีติ **เกกา,** กมฺมนิ อ, อถ วา กายติ กายนํ วา กา, เก มยูเร ปวตฺตา กา **เกกา,** อลุตฺตสมาโส. คชานํ นาโท โกญฺจนาโท นาม, โกญฺจสกุณนาทสทิโส **นา**โท **โกญฺจนาโท.** หยานํ อสฺสานํ ธนิ สทฺโท เหสา นาม, **เหส** อพฺยตฺตสทฺเท เหสนํ **เหสา,** เห อิติ ปวตฺตตีติ วา **เหสา.**

๑๒๐. **ปริยาโย เววจนํ (๒)**
**สากจฺฉา ตุ จ สํกถา, (๒)**
**อุปวาโท จุ'ปกฺโกสา–**
**วณฺณวาทา'นุวาโท จ,**
**ชนวาทา'ปวาโทปิ**
**ปริวาโท จ ตุลฺยตฺถา. (๗)**
๑๒๑. **เขโป นินฺทา ตถา กุจฺฉา ชิคุจฺฉา ครหา ภเว, (๕)**
**นินฺทาปุพฺโพ อุปารมฺโภ ปริภาสนมุจฺจเต.**

---

๑๒๐–๑. ทฺวยํ ปริยาเย. ปริพฺยตฺตมตฺถํ อยนฺติ คจฺฉนฺติ พุชฺฌนฺติ เอเตนาติ **ปริยาโย.**[๑] เอโก อตฺโถ ปุนปฺปุนํ วุจฺจติ เยนาติ **เววจนํ.**[๒] ทฺวยํ สากจฺฉายํ. สห สมฺมา วา อวิโรเธน กถา **สากจฺฉา, สํกถา** จ. โต, ถสฺส **โจ, ตสฺส โฉ.**

สาทฺธปชฺเชน ครหสฺส นามานิ. โทสกฺขาเนน วทนํ **อุปวาโท. กุส** อวฺหาเน เภทเน จ, กฺวจิ "อปกฺโกโส"ติ ปาโฐ, โณ. วณฺโณ ถุติ, ตสฺส อวทนํ **อวณฺณวาโท.** หีฬเนน วทนํ **อนุวาโท.** ชนานํ วาโท ครหณํ **ชนวาโท.** ครหเณน วาโท **อปวาโท.** ปริวทนํ **ปริวาโท,** รสฺสสฺส ทีฆตา. เอเต อุปวาทาทโย **ตุลฺยตฺถา** สมานตฺถา. วิสมวุตฺตปฺปเภเทสุ วตฺตมิทํ. **ขิป** เปรเณ, ขิปนํ พหิกรณํ **เขโป. นิทิ** กุจฺฉายํ, อ, **นินฺทา.** ยถา **อุปวาทาทโย** ครหตฺถา, **กุจฺฉา**ทโยปิ ตถาติ **ตถาตฺโถ. กุจฺฉ** อวกฺเขปเน, จุราทิ, **กุส** อกฺโกเสติมสฺส วา **ปพฺพชฺชา**ทิตฺตา "กุจฺฉา"ติ รูปํ นิปฺผชฺชติ. **คุป โคป** กุจฺฉเนสุ "ติชคุปกิตมาเนหิ ขณสา วา"ติ โฉ. **ครห** กุจฺฉเน. ตตฺถ เกจิ "**อุปวาท**าทโย อพฺภกฺขานตฺถา, **เขปา**ทโย นินฺทตฺถา"ติ วทนฺติ, ตํ

---

๑. ปริพฺยตฺตมายนฺติ คจฺฉนฺตฺยตฺถมเนเนติ ปริยาโย อภินฺนตฺโถ สทฺโท. (สมฺพนฺธจินฺตา ๘–๘)

๒. เววจนํ อภินฺนตฺโถ สทฺโท. (ธานฎี ๘๓๗)

๑๒๒. **อฏฺฐานริยโวหาร-**
**วเสน ยา ปวตฺติตา,**
**อภิวากฺยํ สิยา วาจา**
**สา วีติกฺกมทีปนี.**

๑๒๓. **มุหุํภาสา'นุลาโป'ถ**
**ปลาโป'นตฺถิกา คิรา,**
**อาโทภาสน'มาลาโป**
**วิลาโป ตุ ปริทฺทโว. (๒)**

---

**อมรโกเสน** วิรุชฺฌนโต อพฺภกฺขานตฺถสฺส จ วุตฺตตฺตา น คเหตพฺพํ. เอเต **อุปวาทาทโย** สตฺต อพฺภกฺขาเนปิ วตฺตนฺติ.

วิวาทกามสฺส ทุพฺพาโท อุปารมฺโภ. โส จ อีทิเส สพฺพโลกจูฬามณิภูเต สกฺยกุเล สมฺภูตสฺส ภควโต กิมิทํ กมฺมมฺจิตนฺติ คุณาวิกรณปุพฺพโกปฺยตฺถิ, พนฺธกีสุตสฺส ตเวทมุจิตเมวาติ นินฺทาปุพฺพโกปิ อุปารมฺโภ. ตตฺร โย **นินฺทาปุพฺโพ** สนินฺโท อุปารมฺโภ, โส ปริภาสนมุจฺจเต. อุปคนฺตฺวา ปเรสํ จิตฺตสฺส อารมฺภนํ วิโกปนํ **อุปารมฺโภ.** โทสกฺขาเนน ภาสนํ **ปริภาสนํ.**

๑๒๒. **อนริยานํ** ลามกานํ โวหารโต **อริยานํ** อุตฺตมชนานํ วา อโวหารโต อนริยโวหาโรติ สงฺขาตานํ อทิฏฺเฐ ทิฏฺฐวาทาทีนํ อฏฺฐนฺนํ โวหารานํ วเสน **ยา** วาจา ลามกชเนหิ **ปวตฺติตา** วุตฺตา, **วีติกฺกมทีปนี** อชฺฌาจารวีติกฺกมสาธนี สา วาจา อริยชเนหิ วตฺตพฺพมริยาทาติกฺกมตฺตา **อภิวากฺยํ** นาม สิยา.

๑๒๓. **มุหุํภาสา** พหุโส อภิธานํ อนุลาโป นาม, อนุ ปุนปฺปุนํ ลาโป **อนุลาโป. อนตฺถิกา คิรา** นิปฺปโยชนํ อุมฺมตฺตาทิวจนํ ปลาโป, ปโยชนรหิโต ลาโป **ปลาโป** ปสทฺโท วิโยคตฺถโชตโก.

คมนาคมนาทิสมเย อาทิมฺหิ ภาสนํ ปิยวจนํ อาลาโป, อาทิมฺหิ ลาโป **อาลาโป, อาปุจฺฉา**สทฺโทปฺยตฺร. โทเสน ปติฏฺฐิโต ปริทฺทโว ปริเทวนํ **อนุโสจนํ** อภิกฺกมลาโป วิลาโป นาม, วิวิเธน, วิวิธํ วา ลาโป **วิลาโป.** ปริเทวนํ ปริเทโว, โส เอว **ปริทฺทโว, เทว** ปริเทวเน.

๑๒๔. วิปฺปลาโป วิโรโธตฺติ (๒)
สนฺเทโสตฺติ ตุ วาจิกํ (๒)
สมฺภาสนํ ตุ สลฺลาโป
วิโรธรหิตํ มิถุ.

๑๒๕. ผรุสํ นิฏฺฐุรํ วากฺยํ มนุญฺญํ หทยงฺคมํ, (๒)
สํกุลํ ตุ กิลิฏฺฐญฺจ ปุพฺพาปรวิโรธินิ. (๒)

---

๑๒๔. วิรุทฺธํ วจนํ **วิโรโธตฺติ.** วิรุทฺธํ ปลาโป **วิปฺปลาโป.** สนฺทิสฺสเตติ สนฺเทโส, สนฺทิสฺสมาโน อตฺโถ, ตสฺโสตฺติ. ยาย สนฺทิฏฺโฐ อตฺโถ อภิธียเต, สา **สนฺเทโสตฺติ วาจิกมุจฺจเต. วจ** สนฺเทเส, สกตฺเถ ณิโก สนฺทิฏฺฐตฺถา วาจา เอว **วาจิกมิจฺจตฺโถ.**

**มิถุ** อญฺญมญฺญํ, **วิโรธรหิตํ** วจนํ "**สมฺภาสนํ สลฺลาโป**"ติ จ วุจฺจติ. ยถา เอโก พฺรูเต "อชฺช โสภนํ นกฺขตฺต" นฺติ, อิตโรปฺยาห "ตเถวา"ติ.

๑๒๕. **นิฏฺฐุรํ วากฺยํ** กกฺกสวจนํ ผรุสํ นาม, ปเร ชเน อุสฺสาเปติ ทาเหตีติ ปรุสํ, ตเทว ปสฺส ผการํ กตฺวา **ผรุสํ.** อสวนียตฺตา น อิจฺฉิตพฺพนฺติ **นิฏฺฐุรํ,** อุโร, ยถา "นาโค"ติ. ทฺวยํ กณฺณสุขวจเน. มนํ อา ภุสํ ญาเปติ โตเสตีติ **มนุญฺญํ, ญา** ปริมาณโตสนนิสาเนสุ, อสฺสุกาโร. หทยํ มนํ คจฺฉติ ปวิสตีติ **หทยงฺคมํ.**

สํกุลาทิทฺวยํ **ปุพฺพาปรวิโรธินิ** ปุพฺพาปรวิรุทฺเธ วากฺเย, ยถา–

ยาวชีวมหํ โมนี พฺรหฺมจารี จ เม ปิตา,
มาตา จ มม วญฺฌาสิ อปุตฺโต จ ปิตามโห.

สํกุลนฺติ ชหีภวนฺตฺยเนนาติ **สํกุลํ.** กิลิสฺสนฺเต เอตฺถาติ **กิลิฏฺฐํ.**

---

๑. มิชฺฌสทฺโท อญฺโญญฺเญอิจฺจตฺเถ รโหอิจฺจตฺเถ (ธาน–ฏี ๑๒๐๐)

๑๒๖. สมุทายตฺถรหิตํ อพทฺธ'มิติ กิตฺติตํ,
วิตถํ ตุ มุสา จา'ถ ผรุสาที ติลิงฺคิตา.
๑๒๗. สมฺมา' พฺยญฺจา' วิตถํ สจฺจํ ตจฺฉํ ยถาตถํ,
ตพฺพนฺตา ตีสฺว' ลิกํ[๓] ตุว- สจฺจํ มิจฺฉา มุสา' พฺยยํ. (๔)

---

๑๒๖. สมุทายตฺถรหิตํ ทสทาฬิมาทิวากฺยํ[๑] อสมฺพทฺธตฺตา อพทฺธมิติ **กิตฺติตํ** กถิตํ, น พชฺฌเต หทยมตฺราติ **อพทฺธํ,** โต.

นตฺถิ ตถํ สจฺจมตฺราติ **วิตถํ.** ผรุสาทโย วิตถสทฺทํ ยาว ติลิงฺคิตา.

๑๒๗. ปชฺชทฺธํ สจฺจวจเน. **สมฺมา**สทฺโทยํ อพฺยยํ สพฺพลิงฺควิภตฺติวจเนสุ จ สมาโน. น วิตถํ **อวิตถํ.** สนฺเตสุ สาธูสุ ภวํ **สจฺจํ. สต** สาตจฺเฉ วา, วชาทินา โย, สจฺจํ. **ตถ**สทฺโท ภูตปริยาโย, "ตเถน มคฺเคน ยถาตฺถภาชินา"ติ[๒] ปโยโค. ตเถ สาธุ **ตจฺฉํ,** สาธุวตฺเถ **โย. ยถาตถ**สทฺทาปิ จ สจฺจตฺถา อลิงฺคา. **ตพฺพนฺตา** สจฺจวจนวนฺตวาจกา **สมฺมาสจฺจํยถาตถํ**-สทฺทวชฺชิตา เสสา **อวิตถา**ทโย ตีสุ ลิงฺเคสุ วตฺตนฺติ. **สจฺจํ**สทฺโท ตุ อลิงฺโค. **อมรโกเส** ปน **สมฺมาสจฺจ**สทฺทานมฺปิ ตพฺพติ ติลิงฺคตฺตํ วุตฺตํ, ยถา- สจฺจํ ตจฺฉํ ริตํ สมฺมา, อมูนิ ตีสุ ตพฺพติ.[๓] ยถา- สจฺโจ พฺรหฺมโณ, สจฺจา นารี, สจฺจํ วิปฺปกุลํ. อิธ ปน สพฺพลิงฺควจนวิภตฺตีสุ รูปเภทาภาวา **สมฺมา**สทฺทสฺส อพฺยยตฺตํ ติลิงฺเคสฺวปิ รูปเภทาภาวา **สจฺจํ**สทฺทสฺส อลิงฺคตฺตญฺจ วุตฺตํ. ยถา- สมฺมา วาจา, สมฺมา โวหาโร, สมฺมา วจนํ. สจฺจํ พฺรหฺมโณ, สจฺจํ นารี, สจฺจํ วิปฺปกุลํ. **มิจฺฉามุสา**สทฺทา ปน สพฺพตฺราปิ อพฺยยเมว ภวนฺติ. ยถา- มิจฺฉา วาจา, มิจฺฉา โวหาโร, มิจฺฉา วจนํ. มุสา วาจา, มุสา โวหาโร, มุสา วจนํ.

---

๑. ทส ทาฬิมานิ ฉฬปูปา กุณฺฑมชาชินํ ปลาปิณฺโฑ. (นฺยายภรสฺส ๕, ๑, ๑๐. โมคฺคลฺลานปญฺจิกาฏีกา, ๑, ๑.)

๒. ตถาคตา ชินาติ (ก) ๓. อมร, ๖, ๒๒.

๓. มิจฺฉา มุสา อลิกํ อสจฺเจ. (รู, ๑๓๖)

๑๒๘. **รโว นินาโท นินโท จ สทฺโท**
**นิคฺโฆสนาททฺธนโย จ ราโว,**
**อาราวสํราววิราวโฆสา-**
**รวา สุติ'ตฺถี สรนิสฺสนา จ.** (๑๖)

๑๒๙. **วิสฏฺฐมญฺชุวิญฺเญยฺยา**
**สวนียา'วิสาริโน,**
**พินฺทุคมฺภีรนินฺนาที-**
**เตฺยว'มฏฺฐงฺคิโก สโร.** (๘)

---

๑๒๘. โสฬส สทฺทมตฺตปริยาเย ทสฺเสตุํ อุปชาติ "**รโว**" อิจฺจาทิมาห. รุยเต สทฺทายเตติ **รโว, รุ** สทฺเท. **นทนํ นาโท,** นิรตฺโถ นาโท **นินาโท, นท** อพฺยตฺตสทฺเท. เอว **นินโท,** รสฺสตฺตเมว วิเสโส. สปฺปติ อุจฺจารียตีติ **สทฺโท. ฆุส** สทฺเท, ปาตุภาโว โฆโส **นิคฺโฆโส.** นทนํ **นาโท. ธน** สทฺเท, ธนียตีติ **ธนิ.** นิคฺโฆโส จ นาโท จ ธนิ จ **นิคฺโฆสนาทธนโย.** รโว เอว **ราโว. อาราโว**ติ อุปสคฺเคน ปทํ วฑฺฒิตํ. ตถา **สํราววิราวอารวา.** ฆุสนํ **โฆโส.** อาราโว จ สํราโว จ วิราโว จ โฆโส จ อารโว จาติ ทฺวนฺโท. **สุ** สวเน, สุยฺยเตติ **สุติ.** สรติ สุยฺยมานตํ คจฺฉตีติ **สโร.** นิสฺสนติ เอเตนาติ **นิสฺสโน, สน** สมฺภตฺติยํ นิปุพฺโพ. สโร จ นิสฺสโน จาติ ทฺวนฺโท.

๑๒๙. วิสชฺชียเต น ลคฺคียเต เสมฺหาทีหีติ **วิสฏฺโฐ.** มานิตพฺพนฺติ **มญฺชุ,** ชุ, **มน** ญาเณ, สุณนฺตานํ วา มนํ รญฺเชตีติ **มญฺชุ,** อุ, นรโลโป. สุเขเนว วิชานิตพฺพตฺตา **วิญฺเญยฺโย.** หิตสุขนิปฺผาทนโต โสตพฺโพติ **สวนีโย.** พหิทฺธาปริสา องฺคุลิมตฺตมฺปิ **น** วิสรติ น คจฺฉตีติ **อวิสารี,** ตสฺสีลตฺเถ ณี, วิวิเธน วา น สรตีติ **อวิสารี,** ฉินฺนสฺสรานํ วิย เทฺวธา น โหตีตฺยตฺโถ. วินฺทียเต ลพฺภเตติ **พินฺทุ, วสฺส โพ** นิคฺคหีตาคโม อุ จ, วฏฺฏตฺตา วา **พินฺทุ,** อิมสฺมึ ปกฺเข **ปพฺพชฺชา**ทินา รูปสิทฺธิ. ปญฺจนฺนํ ฐานคตีนํ ทูรฏฺฐานโต ชาตตฺตา **คมฺภีโร.** ปุนปฺปุนํ นาโท นินฺนาโท, กฺริยาภิกฺขญฺญตฺตา ทฺวิตฺตํ, **อสฺส อิ,** นิคฺคหีตาคโม, โส เอตฺถ อตฺถีติ **นินฺนาที.** อิจฺเจวํ ภควโต อฏฺฐงฺคิโก สโร โหติ.

๑๓๐. **ติรจฺฉานคตานํ หิ**
**รุตํ วสฺสิตมุจฺจเต,**
**โกลาหโล กลหโล** (๒)
**คีตํ คานญฺจ คีติกา.** (๓)

๑๓๑. **สรา สตฺต ตโย คามา เจกวีสติ มุจฺฉนา,**
**ฐานาเน'กูนปญฺญาส อิจฺเจตํ สรมณฺฑลํ.**

---

๑๓๐. ขคฺคาทีนํ ติรจฺฉานคตานํ รุตํ วสฺสิตนฺตฺยุจฺจเต. **รุ** สทฺเท, **รุตํ.** **วสฺส** สทฺเท, วสฺสนํ รวนํ **วสฺสิตํ.**

**โกลาหลา**ทิทฺวยํ พหูหิ สมฺภูย กเต อพฺยตฺตสทฺเท. **กุล** สงฺฆาเต,[๒] โกลนํ โกโล, เอกีภาโว, ตํ อาหลติ วินฺทตีติ **โกลาหโล.** กโรติ หึสติ มธุรนฺติ กโล, ตํ หลตีติ **กลหโล.** **หล** วิเลขเน.

ติกํ คายเน. **เค** สทฺเท, เคตพฺพํ **คีตํ คานํ คีติกา** จ. สพฺพตฺร ภาวสาธนํ.

๑๓๑. ตนฺติ กณฺโฐฏฺฐิตา[๓] อุสภาทโย สตฺต สรา. ฉชฺชาทโย ตโย **คามา** สมูหาตฺยตฺโถ. วุตฺตญฺจ "คาโม นาม สรสมูหสฺส สนฺธาน"นฺติ. มนุสฺสโลกวาทนวิธินา เอเกกสฺส สรสฺส วเสน ตโย ตโย มุจฺฉนา กตฺวา เอกวีสติ มุจฺฉนา, เทวโลกวาทนวิธินา ปน สมปญฺญาส มุจฺฉนา วทนฺติ. ตตฺถ หิ เอเกกสฺส สรสฺส วเสน สตฺต มุจฺฉนา อนฺตสรสฺส จ เอกาติ สมปญฺญาส มุจฺฉนา อาคตา, เตเนว **สกฺกปญฺหสุตฺต**สํวณฺณนายํ "สมปญฺญาส มุจฺฉิตฺวา" ติ[๔] ปญฺจสิขสฺส วีณาวาทนํ ทสฺเสนฺเตน วุตฺตํ. **มุจฺฉ** โมหสมุสฺสเยสุ, ยุ, **มุจฺฉนา.** ยถา กเมน วีณา วาทิตุํ สกฺกา, เอวํ สชฺชนาหิ มุจฺฉนฏฺฐานานิ เอกูนปญฺญา-สาตฺยตฺโถ. เอเกกสฺส สรสฺส สตฺต สตฺต ฐานานิ. ยโต สรสฺส มนฺทตารว-วตฺถานํ โหติ เตน เอกูนปญฺญาส ฐานานิ. อิจฺเจตํ **สรมณฺฑลํ** สรสมูโห.

---

๑. ตานา เจกูนปญฺญาส (สี, ก) ๒. สงฺขฺยาเน (ก) ๓. อมร, ๗, ๑.
๔. ที–ฏฺฐ ๒/๒๙๒.

**๑๓๒. อุสโภ เธวโต เจว**
**ฉชฺชคนฺธารมชฺฌิมา,**
**ปญฺจโม จ นิสาโทติ**
**สตฺเต'เต คทิตา สรา. (๗)**

---

๑๓๒. สราทีนํ นามสรูปปฺปเภทํ ทสฺเสตุมาห **"อุสโภ"**จฺจาทิ อิส คติยํ. อิสติ จิตฺตํ ปวิสตีติ **อุสโภ,** อโภ อิสฺสุ จ. "**อุส** ทาเห"ติ วา ธาตฺวตฺโถ. ยสฺมา ปน โส สโร อุสโภ วิย นทติ, ตสฺมา **อุสโภติ** วุจฺจติ. ธีมนฺเตหิ คียเตติ **เธวโต,** วณฺณวิกาโร, วตฺตํ.

นาสํ กณฺฐมุโร ตาลุํ
ชิวฺหา ทนฺเต จ นิสฺสิโต,
ฉธา สญฺชายเต ยสฺมา
ตสฺมา ฉชฺโช ส อุจฺจเต.[๑]

คนฺธํ เลสํ อรตีติ คนฺธโร. รสฺสสฺส ทีฆตฺเต คนฺธาโร เจตฺยญฺเญ[๒] คนฺธารา นาม ชนปทา, เตหฺยยํ คียเตติ **คนฺธาโร,** โณ. มชฺเฌ ลยวิเสเส ภโว **มชฺฌิโม.** ปญฺจนฺนมฺปิ เธวตาทีนํ ปูรโณ **ปญฺจโม,** (ปญฺจนฺนํ วา มหาภูตานํ ปูรโณ **ปญฺจโม**)[๓] นิสฺเสสโต สีทนฺติ สรา ยสฺมินฺติ,[๔] โณ. "นิสีทนฺติ สรา ยสฺมึ, นิสาโท เตน เหตุนา"ติ หิ วุตฺตํ. เอเต สตฺต สราติ **คทิตา** กถิตา.

---

๑. จินฺตามณิฏีกา, ๗, ๑.
๒. อญฺเญสมปีติ ปาณินิ ๖, ๓, ๑๒๗) ทีโฆ (จินฺตามณิฏีกา, ๗, ๑)
๓. ( ) เอตฺถนฺตเร ปาโฐ อธิโก วิย ทิสฺสติ.
๔. ยสฺมาติ (ก)- สทฺโต อธิกรเณ ฆญฺ (จินฺตามณิฏีกา, ๗, ๑.)

**๑๓๓. นทนฺติ อุสภํ คาโว ตุรงฺคา เธวตํ ตถา,**
**ฉชฺชํ มยูรา คนฺธาร- มชา โกญฺจา จ มชฺฌิมํ.**

**๑๓๔. ปญฺจมํ ปรปุฏฺฐาที**
**นิสาทมฺปิ จ วารณา,**
**ฉชฺโช จ มชฺฌิโม คามา**
**ตโย สาธารโณติ จ. (๓)**

**๑๓๕. สเรสุ เตสุ ปจฺเจกํ**
**ติสฺโส ติสฺโส หิ มุจฺฉนา,**
**สิยุํ ตเถว ฐานานิ[๑]**
**สตฺต สตฺเตว ลพฺภเร.**

---

๑๓๓–๔. อุสภาทโย เย นทนฺติ, เต ทสฺเสตุมาห **"นทนฺติ"** จจาทิ. อุสภํ นาม สรํ คาโว นทนฺติ. ตถา เธวตํ **ตุรงฺคา** อสฺสา, ฉชฺชํ **มยูรา** สิขณฺฑิโน, คนฺธารํ อชา, มชฺฌิมํ **โกญฺจา** สกุณวิเสสา, ปญฺจมํ **ปรปุฏฺฐาที** โกกิลาทโย นิสาทํ **วารณา** หตฺถิโน นทนฺติ. วุตฺตญฺจ **นารทมุนินา**–

"ฉชฺชํ นทติ มยูโร คาโว นทนฺติ อุสภํ,
อโช โรติ จ[๒] คนฺธารํ โกญฺจา นทนฺติ มชฺฌิมํ.
ปุปฺผสาธารเณ กาเล โกกิโล โรติ ปญฺจมํ.
อสฺโส ตุ เธวตํ โรติ นิสาทํ โรติ กุญฺชโร"ติ.
มยูราทโยปิ สพฺเพ อิเม สตฺตา สมทา[๓] ปญฺจมํ นทนฺติ.

ฉชฺโช คาโม มชฺฌิโม คาโม สาธารโณ คาโมติ ตโย คามา. ตตฺร วีณาทณฺฑํ วิภาคํ กตฺวา อโธภาคสฺส "ฉชฺชคาโม"ติ สญฺญา, มชฺฌภาคสฺส "มชฺฌิมคาโม"ติ, อุปริภาคสฺส "สาธารณคาโม"ติ สญฺญา. กึ ปน คามเภทการณํ ? ยสฺมา เอกสฺเสว สรสฺส คามนฺตเร เภโท, ตํ เภเท คามานมฺปิ เภโท.

---

๑. ตานา จ (สี, ก) ๒. อชาวิกา ตุ (ก)
๓. สนฺโต (ก) เอเต จ สมทา ปญฺจมํ คยนฺติ (จินฺตามณีฏีกา, ๗, ๑.)

๑๓๖. ติสฺโส ทุเว จตสฺโส จ
จตสฺโส กมโต สเร,
ติสฺโส ทุเว จตสฺโสติ
ทฺวาวีสติ สุตี สิยุํ (๒๒)

---

**มาฆฎีกายํ** ปน สาธารณคามฏฺฐาเน คนฺธารคาโม กถิโต, เอเกกสฺมิญฺจ คาเม สตฺต สตฺต มุจฺฉนา. อิธ อุสภาทีสุ สตฺตสุ สเรสุ ปจฺเจกํ ติสฺโส ติสฺโส มุจฺฉนา กถิตา. กึการณา ? อิธ มนุสฺสโลกวาทนวิธินา ตตฺถ จ ทวโลก–วาทนวิธินา กถิตตฺตา ตเถว ฐานานิ สตฺต สตฺเตว ลพฺภเรติ.

ยถา อุสภาทีสุ เตสุ ยถาวุตฺเตสุ สเรสุ ปจฺเจกํ เอเกกสฺมึ สเร ติสฺโส มุจฺฉนา สิยุํ ตเถว ฐานานิปิ สตฺต สตฺเตว ลพฺภเรยฺยตฺโถ.

๑๓๖. สรานํ คาเมสุ ภินฺนสฺติตฺตํ ทสฺเสตุมาห **"ติสฺโส"**อิจฺจาทิ. อุสภสฺส สรสฺส ตารกลมนฺทวเสน ติสฺโส สุติโย. เธวตสฺส สรสฺส ตารมนฺท–วเสน ทุเว. ฉชฺชสฺส ตารกลมนฺทกากลีวเสน จตสฺโส. คนฺธารสฺส จ ตถา. มชฺฌิมสฺส ตารกลกากลีวเสน ติสฺโส. ปญฺจมสฺส กลกากลีวเสน ทุเว. นิสาทสฺส ตาราทิวเสน จตสฺโส สุติโย. อิจฺเจวํ สตฺตสุ สเรสุ กมโต สมฺปิณฺฑิตา ทฺวาวีสติ สุติโย สิยุํ. **มาฆฎีกายํ** ปน อญฺญถา สุติเภโท วุตฺโต. วุตฺตญฺหิ ตตฺถ

"จตุสฺสุติ สุวิญฺเญยฺโย มชฺฌิโม มชฺฌิมฏฺฐิโต,
ทฺวิสฺสุติ จาปิ คนฺธาโร ติสฺสุติ อุสโภ ตถา.
ฉชฺโช จตุสฺสุติ เญยฺโย นิสาโท ทฺวิสฺสุตี ตถา,
จตุสฺสุติ เธวโต ตุ ปญฺจโม ติสฺสุติ มโต" ติ.

สพฺพเมตํ **นาฏกสตฺถโต** คเหตพฺพํ.

๑๓๗. **อุจฺจตเร รเว ตาโร-**
**ถาʼพฺยตฺเต มธุเร กโล,**
**คมฺภีเร ตุ รเว มนฺโท**
**ตาราที ตีสุวาʼโถ กเล,**
**กากลี สุขุเม วุตฺโต**
**กฺริยาทิสมตา ลโย.**

---

๑๓๗. **"อุจฺจตเร"**ตฺยาทินา สุติเภเท สรูปโต ทสฺเสติ. **อุจฺจตเร รเว** อตฺยุจฺจธนิมฺหิ ตาโร, ตารยติ โพธยตีติ **ตาโร. อพฺยตฺเต** อพฺยตฺตกฺขเร **มธุเร** สุติสุเข กโล, **กล** มเท. คมฺภีเร ธนิมฺหิ มนฺโท. **มทิ** ถุติโมท-มทโมหสฺปนคตีสุ มนฺทยเต พุชฺฌเตเนนาติ **มนฺโท.**

**ตาราท**โย ตโย วาจฺจลิงฺคตฺตา ตีสุ. ตาโร ธนิ, ตารา วาณี, ตารํ รุตํ อิจฺจาทิ. อพฺยตฺตมธุรสทฺโท **กโล.** ตตฺร กเล สุขุเม **กากลี**สทฺโท **อี**ปจฺจยนฺโต, อีสํ กลา วาณี **กากลี** นาม, **กา**สทฺโทยมีสตฺโถ. **กฺริยาทิสมตา**ติ คีตวาทิต-ปาทนฺยาสาทิกฺริยานํ กาลสฺส จ สมตฺตํ ลโย นาม, **ลย** สามฺยคตีสุ, อาธาเร **อ**ปจฺจโย, สพฺพาภินยานมฺปิ สามฺยํ ลโยติ เกจิ.

๑๓๘. **วีณา จ วลฺลกี สตฺต-**
**ตนฺตี สา ปริวาทินี,** (๒)
**โปกฺขโร โทณิ วีณาย**
**อุปวีโณ ตุ เวฐโก.** (๒)

๑๓๙. **อาตตญฺเจว วิตต- มาตตวิตตํ ฆนํ,**
**สุสิรญฺเจติ ตูริยํ ปญฺจงฺคิก'มุทีริตํ.** (๕)

---

๑๓๘. ทฺวยํ วีณายํ. **วี** ชนเน, โต, **อีณตฺตํ** **วีณ** เวฐเนติ วา ธาตุ, อา, วีณา. **วลฺล** สํวรเณ, วลฺลเต ธนิวิเสสํ, ณฺวุ, **วลฺลกี,** นทาทิ. วิปญฺจีติปิ วีณาย นามํ. วิปญฺจยตีติ **วิปญฺจี,**[1] นทาทิ.

สา วีณา **สตฺตตนฺตี** สตฺตหิ ตนฺตีหิ วิสิฏฺฐา ปริวาทินี นาม, ปริโต วทตีติ **ปริวาทินี.** อินี. วีณาทโย จตฺตาโรปิ วีณาสามญฺญวาจกา อิจฺเจเก, เตสํ มเต สาสทฺทสฺส จตุนฺนมฺปิ อิตฺถิลิงฺคตฺถทีปกตา วิญฺเญยฺยา, ตถาปิ **อมรโกเสน**[2] วิรุชฺฌนโต เตสํ มตํ น คเหตพฺพํ.

กฏฺฐาทีหิ โทณิสณฺฐาเน**น** กตํ วชฺชภณฺฑํ วีณาย โปกฺขโร นาม, โปเสติ วฑฺเฒหิ สทฺเทติ **โปกฺขโร,** ขโร, วุทฺธิ, วณฺณวิกาโร จ. **ทุ** คมเน, ณิ. **โทณิ.** กกุโภ ปเสวโกติปิ โปกฺขรสฺส นามานิ. กํ วาตํ กุภสติ พนฺธตีติ **กกุโภ.** ปสิพฺพนฺติ ตมิติ **ปเสวโก.**

ทฺวยํ โปกฺขรเวฐเก จมฺมนิ. วีณาภาวํ อุปคจฺฉติ เยนาติ **อุปวีโณ.** เวฐติ โปกฺขรนฺติ **เวฐโก.** ณฺวุ.

๑๓๙. อาตตาทิปญฺจกํ ปญฺจงฺคิกตูริยสฺส นามานิ.

---

๑. วิปญฺจยติ วิตฺถารยติ สทฺทํ (จินฺตามณิฏีกา, ๗, ๓.)

๒. อมร, ๗, ๓.)

๑๔๐. อาตตํ นาม จมฺมาว- นทฺเธสุ เภริยาทิสุ,
ตเลเกกยุตํ กุมฺภ- ถุณททฺทริกาทิกํ.

๑๔๑. วิตตญฺโจ'ภยตลํ ตูริยํ มุรชาทิกํ,
อาตตวิตตํ สพฺพ- วินทฺธํ ปณวาทิกํ.

๑๔๒. สุสิรํ วํสสงฺขาทิ สมฺมตาฬาทิกํ ฆนํ,
อาโตชฺชํ ตุ จ วาทิตฺตํ วาทิตํ วชฺช'มุจฺจเต. (๔)

---

๑๔๐. **จมฺมาวนทฺเธสุ** จมฺเมน พนฺธนีเยสุ เภริยาทีสุ มชฺเฌ **ตเลเกกยุตํ** เอเกเกน ตเลน ยุตฺตํ กุมฺภถุณททฺทริกาทิกํ ตูริยํ อาตตํ นาม, อาตโนตีติ **อาตตํ, ตนุ** วิตฺถาเร. มหตีอาทิวีณาวิเสโสปิ[๑] อาตตเมวาติ "จมฺมาวนทฺเธสู"ติ วิเสสนํ กตํ. กุมฺภสณฺฐานตฺตา กุมฺโภ จ ตํ ถุนนครสมฺภูตตฺตา ถุนญฺเจติ กุมฺภถุนํ. ตเทว **กุมฺภถุณํ,** อถ วา ถุ อภิตฺถเว, กมฺมนิ โณ. กุมฺโภ จ โส ถุโณ เจติ **กุมฺภถุโณ,** ถุณ ปูรเณติ วา ธาตฺวตฺโถ. **ทร** วิทารณทาเหสุ, เทฺวภาโว, กาปฺปุพฺพสฺสิกาโร จ, ททฺทรสทฺทํ กโรตีติ วา **ททฺทริกา.**

๑๔๑. อุภยตลํ มุรชาทิกํ ตูริยํ วิตตํ นาม, วิเสเสน สทฺทํ ตโนตีติ **วิตตํ, สพฺพวินทฺธํ** สพฺพปสฺเสสุ ปุพฺพปจฺฉาภาเคสุ จ ปริโยนทฺธํ ปณวาทิกํ **อาทินา** จตุรสฺสอาลมฺพรโคมุขีอาทโย อาตตวิตตํ นาม, "จมฺมปริโยนทฺธํ หุตฺวา ตนฺติพทฺธํ อาตตวิตต"นฺติ หิ วุตฺตํ. ปณ พฺยวหารถุตีสุ, ปณียตีติ **ปณโว,** อโว.

๑๔๒. วํสสงฺขาทิกํ สุสิรํ นาม, รนฺธํ สุสิรํ, ตํโยคา **สุสิรํ. วน สน** สมฺภตฺติยํ, **โส, วํโส. สม** อุปสมเขเทสุ, โข. **สงฺโข.** สมฺมตาฬาทิกํ อจฺจนฺตํ ปีฬนโต อนลสํโยคโต วา ทุรวิภูตํ ปุน ฆนายเตติ ฆนาขฺยํ. **หน** หีสายํ,

---

๑. –"มหตี"ติ นารทสฺส วีณา (สทฺทกปฺปทฺทุเม)

๑๔๓. **เภรี ทุนฺทุภิ วุตฺโต'ถ (๒)**
**มุทิงฺโค มุรโช'สฺส ตุ, (๒)**
**อาลิงฺค'งฺโกฺย'ทฺธกา เภทา (๓)**
**ดิณโว ตุ จ ฑิณฺฑิโม. (๒)**

---

**กมฺมนิ** โณ, **หสฺส โฆ.** ฆนภาเวน สมํ ภวตีติ **สมฺมํ,** ทณฺฑาทีหิ ตาฬิตพฺพโต **ตาฬํ, ตฬ** ตาฬเน, สมฺมญฺจ ตํ ตาฬญฺเจติ **สมฺมตาฬํ. อาทิ**นา กํสตาฬสิลาตาฬาทีนํ **คหณํ.** ตตฺถ **สมฺมตาฬํ** นาม กฏฺฐมยตาฬํ. **กํสตาฬํ** นาม โลหมยํ. สิลาย จ **อโยปฏฺเฏน** จ วาทนตาฬํ **สิลาตาฬํ.**

จตุกฺกํ อาตตาทีนํ นามํ. อา สมนฺตโต ตุชฺชเต ตาฬียเตติ **อาโตชฺชํ. วํ**สาทิเกปิ มุขวายุนา อาโตชฺชนมตฺเถว. วาทยนฺติ ธนยนฺติ **วาทิตฺตํ วาทิตญฺจ, อิตฺโต** โต จ. วาทยนฺติ ตนฺติ **วชฺชํ,** โย.

๑๔๓. ทฺวยํ เภริยํ. ภายนฺติ สตฺตุชนา เอเตนาติ **เภริ,** ริ. **อุภ** ปูรเณ, **อุภนํ** อุภิ. "ทุนฺท" อิติ สทฺเทน อุภิ ยตฺร ส **ทุนฺทุภิ.** ปุมิตฺถิยเมเต เทฺว. ทฺวยํ **มุทิงฺเค.** มุทํ โมทํ อิงฺคติ คจฺฉติ เยนาติ **มุทิงฺโค.** มุรา อสุรา ชาโต **มุรโช.**

**อสฺส** มุรชสฺส **เภทา** วิเสสา อาลิงฺคงฺโกฺยทฺธกา ภวนฺติ. วุตฺตญฺจ–

"หริตกฺยากติ ตฺวงฺโกฺย
ยวมชฺโฌ ตโถ'ทฺธโก,
อาลิงฺโคฺย เจว โคปุจฺโฉ
อากตฺยา สมฺปกิตฺติโต"ติ.[๒]

---

๑. เภรี ถี, ทุนฺทุภิ ปุมา. (อมร, ๗, ๖,)

๒. จินตามณิฏีกายมฺปิ.

**๑๔๔. อาลมฺพโร ตุ ปณโว (๒)**
**โกโณ วีณาทิวาทนํ,**
**ททฺทริ ปฏโห เภริปฺ-**
**ปเภทา มทฺทลาทโย. (๓)**

---

อาลิงฺคียเตติ **อาลิงฺโค,** โณ. อุจฺฉงฺเค ภโว **องฺโกฺย** อุทฺธํ กตฺวา เอเกน มุเขน วาทนโต อุทฺโธ สนฺโต กายติ สทฺทายตีติ **อุทฺธโก, อุทฺธ**สทฺโทยํ ติลิงฺคิโก. อุคฺคจฺฉตีติ **อุทฺโธ,** โต **คมิสฺส โท,** เนรุตฺโต. โย ตุ **อุปริ**ปริยาโย **อุทฺธํ**สทฺโท, โส อพฺยยเมว.

**ติณวาทีนิ** จตฺตาริ ปณวสฺส นามานิ. **ตนุ** วิตฺถาเร, อโว, อสฺส **อิตฺตํ** ณตฺตญฺจ, **ติณโว. มา** มาเน สทฺเท จ, "ฑิณฺฑิ" อิติ มายเต สทฺทายเตติ **ฑิณฺฑิโม,** โณ.

๑๔๔. "อาลมฺพ" อิติ สทฺทายเตติ **อาลมฺพโร.** "อาลมฺพโร ตูริยรเว, คเชนฺทานญฺจ คชฺชิเต"ติ[๑] หิ **อมรโกสนานตฺถสงฺคเหสุ.**

วีณาทีนํ วาทนกฏฺฐกุฏิลาทิกํ โกโณ, กุณฺยเต สทฺทายเตเนนาติ **โกโณ,** โณ. "ททฺท" อิติ สทฺทํ กโรตีติ **ททฺทริ,** ททฺทริ วา สทฺทวิเสเสน ปริณมตีติ **ททฺทริ,** ริ. "ปฏ" อิติ สทฺทํ ชหาตีติ **ปฏโห,** ปฏํ หนฺตีติ วา **ปฏโห. หน** หึสาคตีสุ, กฺวิ. อปเร **มทฺทลาทโย** เภริปฺปเภทา. "มทฺท" อิติ สทฺทํ ลาตีติ **มทฺทลา, ลา** อาทาเน, อ. "มนฺทลา" ติปิ ปาโฐ, มนฺทํ สทฺทํ ลาตีติ **มนฺทลา อาทิ**นา ฑมรุอาทโยปิ เภริปฺปเภทา วิญฺเญยฺยา.

---

๑. อมร, ๓, ๑๖๗.

๑๔๕. ชนปฺปิเย วิมทฺโทฏฺเจ
คนฺเธ ปริมโล ภเว,
โส ตฺวา'โมโท ทูรคามี
วิสฺสนฺตา ตีสวิ'โต ปรํ.

๑๔๖. อิฏฺฐคนฺโธ จ สุรภิ สุคนฺโธ จ สุคนฺธิ[๑] จ, (๔)
ปูติคนฺธิ ตุ ทุคฺคนฺโธ– ถ วิสฺสํ อานคนฺธิ ยํ. (๒-๒)

---

๑๔๕. **ชนปฺปิเย** ชเนหิ ปิยายิตพฺเพ วิมทฺโทฏฺเจ วิเลปนกุงฺกุมาทีนํ นานาคนฺธทพฺพานญฺจ วิมทฺทโนพฺภูเต **ปริมโล** ภเว, ปริมชฺชติ ปวตฺตยตฺยาสยนฺติ, อ, เนรุตฺโต, มล มลฺล ธารเณ วา. ปริมลฺยเต ธารียเตติ, โณ. **วิมทฺท**คฺคหเณน วาปิกูปาทิโน นิราโส, **ชน**คฺคหเณน มกฺขิกาทิโน. **โส** ปริมโล คนฺโธ **ทูรคามี** อตินิหารี อติทูรปาตี อาโมโท วุจฺจเต, อาโมทนฺเต อเนน, โณ. อิโต ปรํ **อิฏฺฐคนฺธาทโย วิสฺสสทฺทปริยนฺตา ตีสุ** ลิงฺเคสุ วตฺตนฺเต.

๑๔๖. จตุกฺกํ อิฏฺฐคนฺเธ. อิฏฺโฐ คนฺโธ **อิฏฺฐคนฺโธ,** อถ วา อิฏฺโฐ คนฺโธ อสฺส **อิฏฺฐคนฺโธ.** สุฏฺฐุ รภนฺติ ตุสฺสนฺตฺยเนนาติ **สุรภิ,** อิ. สุนฺทโร คนฺโธ อสฺส **สุคนฺโธ, สุคนฺธิ** จ, อนฺตสฺสิการาเทโส.

ทฺวยํ ทุคฺคนฺเธ. ปูติ คนฺโธ อสฺส, ปุพฺเพ วิย **อิ**การาเทโส**,** กมฺมธารยสมาสํ อสฺสตฺถฺยตฺเถปิ กตฺตุมิจฺฉนฺติ, ปกฺริยาลาฆวตฺถํ พหุพฺพีหิเยว นฺยาโยติ. ทุฏฺฐุ คนฺโธ อสฺสาติ **ทุคฺคนฺโธ,** เตน วุตฺตํ **กจฺจายเนน**– "กมฺมธารยมนฺตตฺถิเยหิ พหุพฺพีหิ ลฆุตโร"ติ อณฺเณ ตุ ลาฆว'มนาทรมานา อิจฺฉนฺเตว มนฺตตฺถิยํ. ทฺวิโธ วา วาจฺจธมฺโม ลหุ ครุ จ, ตตฺร พหุพฺพีหินา

---

๑. วิมทฺทคนฺธาทิโน (ก) สุคนฺธิ ทุคฺคนฺธีติ ปโยโค น ทิสฺสเต. (โมคฺ– ๔–๕๑)

๑๔๗. **กุงฺกุมญฺเจว ยวน-**
**ปุปฺผญฺจ ตครํ ตถา,**
**ตุรุกฺโขติ จตุชฺชาติ-**
**คนฺธา เอเต ปกาสิตา.** (๔)

๑๔๘. **กสาโว'นิตฺถิยํ ติตฺโต**
**มธุโร ลวโณ อิเม,**
**อมฺพิโล กฏุโก เจติ**
**ฉ รสา ตพฺพตี ติสุ.** (๖)

---

ลหุ, กมฺมธารยมนฺตตฺถิเยน ครุ. กิญฺจ พหุพฺพีหินา อติสายนาทยตฺโถ น คมฺยเตติ อวสฺสํ ตปฺปฏิปาทนาย กมฺมธารยปุพฺพโก มนฺตตฺถิเยว ทฏฺฐพฺโพ.

ทฺวยํ จิตาธูมาทิคนฺเธ. **วิส** วิปฺปโยเค, โส. อามสฺส วสาทิวตฺถุโน คนฺโธ ตํโยคา, อิ, ยํสทฺโท ตสฺส นปุํสกตฺตทีปโก.

๑๔๗. กุงฺกุมาทโย จตฺตาโร จตุชฺชาติคนฺโธ นาม. **กุก วก** อาทาเน, อุโม นิคฺคหิตาคโม จ, **กุงฺกุมํ,** โลหิตจนฺทนํ, ยํ "กสฺมีรช"นฺติ วุจฺจติ, **กมิสฺส** วา **กุงฺกาเทโส, กุงฺกุมํ.** ยุ มิสฺสเน, ยุ, ยวนํ, ตสฺส ปุปฺผํ **ยวนปุปฺผํ,** เทวกุสุมํ, ยวนเทเส ชาตํ ปุปฺผนฺติ วา **ยวนปุปฺผํ.** ยํ "ลวงฺค"นฺติปิ วุจฺจติ, ยํ ปุปฺผํ นฺหีปุปฺผสมานํ. **ตคิ** คตฺยตฺโถ **ทณฺฑโก** ธาตุ, อโร, **ตครํ,** กุฏิลํ. ตรุโต ชาโต **ตุรุกฺโข,** โข, อุตฺตญฺจ, สลฺลกีทโว หิ "ตุรุกฺโข"ติ วุตฺโต.

๑๔๘. ปชฺเชน ฉรสานํ นามานิ. กํ ปานียํ เสวเตติ **กสาโว,** อโว, อถ วา กํ สวาเปตีติ **กสาโว, สุ** สวเน. ตฺวโรปิ กสาโยปิ **กสาวปริยาโย. ติช** นิสาเน, โต, ติตฺโต, กฏุ. **มธุ** มาธุริยํ, ตํโยคา **มธุโร.** ลุนาติ ชฬตฺตนฺติ **ลวโณ,** ยุ. **อมฺพ** สทฺเท, อโร, อิตฺตํ' ลตฺตญฺจ. **กฏ** คติยํ, ณฺวุ, **อุตฺตํ.** อิเม ฉ รสา นาม วุจฺจนฺติ. **ตพฺพติ ทพฺเพ กสาวาทิสทฺทา ตีสุ** ลิงฺเคสุ **วตฺตนฺติ.**

๑๔๙. สิยา ผสฺโส จ โผฏฺฐพฺโพ (๒)
วิสยี ตฺว'กฺข'มินฺทฺริยํ, (๓)
นยนํ ตฺว'กฺขิ เนตฺตญฺจ
โลจนญฺจ'จฺฉิ จกฺขุ จ. (๖)

---

๑๔๙. ทฺวยํ โผฏฺฐพฺเพ. ผุสิตพฺโพ **ผสฺโส, โผฏฺฐพฺโพ** จ, ตพฺโพ, สสฺส โฏฺ, ตสฺส โฐ. ติกํ วิสยิมฺหิ. วิสโย อสฺส คยฺหฏฺเฐนาตฺถีติ **วิสยิ.** อุขติ คจฺฉติ วิสเยติ **อกฺขํ,** อุสฺสตฺตํ ทฺวิตฺตญฺจ, นตฺถิ ขํ เวทนา เอตฺถาติ วา **อกฺขํ,** **น** หิ สุขเวทนาทโย สมฺปโยควเสน ปญฺจสุ อินฺทฺริเยสุ อุปฺปชฺชนฺติ, ชวนาทีสุ เอว ปน อุปฺปชฺชนฺตีติ ตถา วุตฺตํ, มนินฺทฺริเย ตูปจารา[๑] อกฺขํ. อินฺโท อตฺตา, ตสฺส ลิงฺคํ **อินฺทฺริยํ,** อิโย. **นา'นนฺตเรน** ปโยชกํ จกฺขาทโย พฺยาปารยนฺเต, ตสฺมา อตฺถิ อตฺตา จกฺขาทีนํ ปโยชโกติ จกฺขาทิกํ ลิงฺคมตฺตโน ภวตีติ **นิกายนฺตริกา.** สยํ ติกฺขมนฺทาทิภาเว จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ ติกฺข'มนฺทาทิภาวสมฺภวโต เตสุ อินฺทติ ปรมิสฺสริยํ กโรตีติ วา **อินฺทฺริยํ.**

ฉกฺกํ นยเน. เนติ อตฺตโน นิสฺสิตํ ปุคฺคลนฺติ **นยนํ,** ยุ. **อสุ** พฺยาปเน, อสติ วิสเยสุ พฺยาปี วิย ภวตีติ **อกฺขิ,** สสฺส **โก,** อถ วา **อกฺข** พฺยาปนทสฺสเนสุ. อกฺขติ วิสเยสุ พฺยาปีภวติ, อกฺขติ วา ปสฺสติ เอเตนาติ อกฺขิ. เนตีติ **เนตฺตํ.** โลจติ ปสฺสติ เอเตนาติ **โลจนํ. อจฺฉ** ทสฺสนพฺยาปเนสุ, อิ, **อจฺฉิ.** จกฺขติ อสฺสาเทติ รูปนฺติ **จกฺขุ,** อุ, จกฺขติ ปสฺสตีติ วา **จกฺขุ.**

---

๑. มนินฺทฺริเยสุปจารา (ก)

๑๕๐. **โสตํ สทฺทคฺคโห กณฺโณ**
**สวนํ สุติ นตฺถุ ตุ,** (๕)
**นาสา จ นาสิกา ฆานํ** (๔)
**ชิวฺหา ตุ รสนา ภเว.** (๒)

๑๕๑. **สรีรํ วปุ คตฺตญฺจา- ตฺตภาโว โพนฺทิ วิคฺคโห,**
**เทหํ วา ปุริเส กาโย ถิยํ ตนุ กเฬวรํ.** (๑๐)

---

๑๕๐. ปญฺจกํ โสเต. สุณาติ เอเตนาติ **โสตํ.** สทฺโท คยฺหเต อเนนาติ **สทฺทคฺคโห. กร** กรเณ, โณ, **กณฺโณ,** กณฺณติ สุณาติ เอเตนาติ วา **กณฺโณ,** กณฺณ สวเน. สุณาติ เยนาติ **สวนํ, สุติ** จ, ยุ, ติ จ.

จตุกฺกํ ฆาเน. นสนฺติ เอตายาติ **นตฺถุ,** ถุ อา, **นาสา.** ณฺวุ, อก จ อิกาโร จ **นาสิกา.** ฆา คนฺโธปาทาเน, ฆายติ คนฺโธปาทานํ กโรตีติ **ฆานํ,** ยุ, ฆายนฺตฺยเนนาติ วา **ฆานํ.**

ทฺวยํ ชิวฺหายํ. ชีวติ เอตายาติ ชิวฺหา, โห, **ชีว** ปาณธารเณ. ชีวิตนิมิตฺตํ รโส ชีวิตํ นาม, ตํ อวฺหายตีติ วา **ชิวฺหา,** วณฺณโลโป. รสนฺติ เอตายาติ **รสนา, รส** อสฺสาทเน, รสํ ชานาตีติ วา **รสนา, ณาสฺส** นา, **นี** นเย วา, อ.

๑๕๑. ปชฺชํ สรีเร. สรติ คจฺฉติ สรนฺติ วา ตํ หึสนฺตีติ **สรีรํ,** อีโร, **วป** พีชสนฺตาเน. วปติ กุสลากุสลพีชเมตฺถาติ **วปุ,** อุ. คจฺฉติ คณฺหาติ วา กุสลากุสลเมเตนาติ **คตฺตํ, คมุ** คติยํ, **คห** อุปาทาเน วา. "อตฺตา" ติ อภิธานํ พุทฺธิ จ ภวนฺติ เอตสฺมาติ **อตฺตภาโว.** วุโณติ สํวรติ เอตฺถาติ **โพนฺทิ, วุ** สํวรเณ, ทิ, นิคฺคหีตาคโม. วิวิธํ คณฺหาติ เอตฺถาติ **วิคฺคโห. ทิห** อุปจเย, ทิหติ วฑฺฒติ เอตฺถ กุสลากุสลนฺติ **เทหํ.** อยํ **เทหสทฺโท ปุริเส**

๑๕๒. **จิตฺตํ เจโต มโนนิตฺถี วิญฺญาณํ หทยํ ตถา,**
**มานสํ ธี ตุ ปญฺญา จ พุทฺธิ เมธา มติ มุติ.** (๖)

๑๕๓. **ภูรี มนฺตา จ ปญฺญาณํ**
**ญาณํ วิชฺชา จ โยนิ จ,** (๑๔)
**ปฏิภาน'มโมโห'ถ**
**ปญฺญาเภทา วิปสฺสนา.** (๒)

๑๕๔. **สมฺมาทิฏฺฐิปกฺติกา**
**วีมํสา ตุ วิจารณา,** (๒)
**สมฺปชญฺญํ ตุ เนปกฺกํ** (๒)
**เวทยิตํ ตุ เวทนา.** (๒)

---

ปุลฺลิงฺเค วตฺตติ. กุจฺฉิตานํ อาโย อุปฺปตฺติฏฺฐานนฺติ **กาโย. ตนุ** วิตฺถาเร, อุ. ตนุ, **ตนุ**สทฺโทยํ อิตฺถิยํ. เอตฺถาปิ **วา**สทฺโท สมฺพนฺธิตพฺโพ. "องฺเคนางฺคํ ตนุ จ ตนุนา คาฬฺหตตฺเตนตตฺต"นฺติ[๑] หิ **เมฆทูเต** วุตฺตํ. กเฬ เรตสิ วรํ **กเฬวรํ,** อลุตฺตสมาโสยํ.

๑๕๒–๔. ฉกฺกํ จิตฺเต. จินฺเตตีติ **จิตฺตํ. เจโต** จ, **น**โลโป. มนติ ชานาตีติ **มโน.** วิชานาตีติ **วิญฺญาณํ.** ยุ, หรติ อตฺตโน อาธารนฺติ **หทยํ,** โย, **ร**สฺส **โท** จ. มโน เอว **มานสํ.** สกตฺเถ สณฺ

จุทฺทส พุทฺธาขฺยสฺส คุณสฺส นามานิ. ฌายตีติ **ธี,** เฌ จินฺตายํ, **เฌ**สฺส **โธ,** นทาทิ, **ธี,** ธาเรตีติ วา **ธี,** กฺวิ, นทาทิ, **ธี,** สงฺขาเรสุ **ธี**กาโร ชายติ เอตายาติ วา **ธี,** นทาทิ. ปญฺญายเต เอตายาติ **ปญฺญา,** อ. พุชฺฌเต ตายาติ **พุทฺธิ,** ติ. **เมธ** หึสาสงฺคเมสุ. กรเณ อ, **มิ** หึสายํ วา, **โธ, เมธา.** มนติ ชานาตีติ **มติ, มุติ** จ **อุตฺตํ,** มุนาตีติ วา **มุติ, มุน** ญาเณ, ติ, **มุติ.**

---

๑. อุตฺตรเมฆ, ๔๒.

**ภู** สตฺตายํ, **ริ**, นทาทิ, **ภูรี**, ภูสงฺขาเต อตฺเถ รมตีติ วา **ภูรี**, กฺวิ, นทาทิ. มนติ ชานาตีติ **มนฺตา**, อนฺต อา. วิทติ ชานาตีติ **วิชฺชา**, **ปพฺพชฺชา**ทินา สิทฺธํ. **ยุ** มิสฺสเน. ยมติ มิสฺสี ภวติ เญยฺเยสูติ **โยนิ**. ปฏิมุขํ ภนฺติ อุปฏฺฐหนฺติ เญยฺยา เอเตนาติ **ปฏิภานํ**, ยุ. น มุยฺหติ เอเตนาติ **อโมโห**. วีมํสา วิจโย สมุเปกฺขา อุปลทฺธิ ปฏิปตฺติ ญตฺติเจตนาทีนิปิ พุทฺธินามานิ.

**วิปสฺสนา**ทโย **เนปกฺก**นฺตา ปริยายา **ปญฺญาเภทา** ปญฺญาวิเสสา. ตตฺถ วิวิธํ อนิจฺจาทิกํ สงฺขาเรสุ ปสฺสตีติ **วิปสฺสนา**, ยุ. สมฺมาทสฺสนลกฺขณา **สมฺมาทิฏฺฐิ**, สา ทุวิธา โลกิยโลกุตฺตรวเสน. ตตฺถ ปุริมา ฉพฺพิสุทฺธิปฺ-ปวตฺติกาเล อิตรา ญาณทสฺสนวิสุทฺธิกาเล ลพฺภติ. **อาทิ**ปริยาเยน **ปภุตินา** อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยาทโย คหิตา. ตตฺถ ตตฺถ การิเยสุ วิจารณา. **มาน** วีมํสายํ, โส, จิตฺตาโภคาทิ. วิจารยเต เอตายาติ **วิจารณา**, **จร** สญฺจเย จุราทิคโณ, ยุ. สมฺปชานาตีติ สมฺปชาโน, ปุคฺคโล ธมฺมสมูโห วา, ญาสฺส ชา. ตสฺส ภาโว **สมฺปชญฺญํ**, **นฺยสฺส โญ**, ทฺวิตฺตํ, ตํ สาตฺถกสมฺปชญฺญาทิวเสน จตุพฺพิธํ. นิสฺเสสโต ปาเจติ กุสลธมฺเมติ นิปโก, ญาณี ปุคฺคโล, ตสฺส ภาโว **เนปกฺกํ**. ทฺวยํ เวทนายํ. เวทยตีติ **เวทยิตํ**, **วิท** อนุภวเน, จุราทิตฺตา ณโย, โต **อิ**การาคโม จ. เวทยตีติ **เวทนา**, ยุ.

**๑๕๕. ตกฺโก วิตกฺโก สงฺกปฺโป–**
**ปฺปโน' หา'ยุ ตุ ชีวิตํ, (๕–๒)**
**เอกคฺคตา ตุ สมโถ**
**อวิกฺเขโป สมาธิ จ. (๔)**

---

๑๕๕. ปญฺจกํ วิตเก. **ตกฺก** วิตกฺเก. ตกฺเกติ สมฺปยุตฺตธมฺเม อารมฺมณํ อภินิโรเปตีติ **ตกฺโก.** **วิตกฺโก**ติ อุปสคฺคมตฺตเมว วิเสโส. สงฺกปฺปนฺติ ปภวนฺตฺยเนนาติ **สงฺกปฺโป,** โณ. **กปฺป** วิตกฺเก, **กปฺป** สามตฺถิเย วา, ภูวาทิ, สงฺกปฺปยนฺติ ปภวนฺตฺยเนนาติ วา **สงฺกปฺโป,** **กปฺป** วิตกฺเก, จุราทิ. **อป** ปาปุณเน, อปฺเปติ สมฺปยุตฺตธมฺเม ปาเปติ อารมฺมณนฺติ **อปฺปนา,** ยุ อา. **อูห** วิตกฺเก. อูหนฺตฺยเนนาติ **อูโห** **ตกฺกอูห**สทฺทา เจตฺถ อชฺฌาหารวาจกาปิ ภวนฺติ, อชฺฌาหารํ นาม อูนปูรณตฺถมธิกปฺปเภทาหรณํ.[๑] "อชฺฌาหาโร ตกฺก อูหา" ติ[๒] หิ **อมรโกเส** วุตฺตํ. ทฺวยํ ชีวิตินฺทฺริเย. **อยอิติ** คมนตฺโถ **ทณฺฑโก** ธาตุ. อยติ อทฺธานํ คจฺฉติ เยนาติ **อายุ,** ณุ, เอติ เอเตนาติ วา **อายุ,** **อิ** คติมฺหิ ณุ, อิสฺเส, เอ อย. ชีวนฺติ อเนนาติ **ชีวิตํ,** **ชีว** ปาณธารเณ.

จตุกฺกํ สมาธิมฺหิ. นานาลมฺพณวิสารณาภาวโต เอกํ อคฺคํ อารมฺมณ-เมตสฺสาติ เอกคฺคํ, จิตฺตํ, "**อคฺค**สทฺโท เจตฺถ อาลมฺพณวาจโก" ติ หิ **สทฺธมฺมฏฺฐิกายํ** วุตฺตํ, ตสฺส ภาโว **เอกคฺคตา.** เอกํ วา อารมฺมณํ อชติ คจฺฉตีติ เอกคฺคํ, ตสฺส ภาโว **เอกคฺคตา.** กามจฺฉนฺทํ สเมตีติ **สมโถ,** โถ, **สมุ** อุปสเม, "สมาธิ กามจฺฉนฺทสฺส ปฏิปกฺโข" ติ[๓] หิ วุตฺตํ. วิกฺขิปนํ นานารมฺมณเปรณํ วิกฺเขโป, โส นตฺถิ เอตฺถาติ **อวิกฺเขโป.** เอการมฺมเณ สุฏฺฐุ อาธานํ **สมาธิ,** สญฺญายมิ, นานาลมฺพณวิกฺเขปวสปฺปวตฺตํ อธิสงฺขาตํ จิตฺตพฺยธํ สเมตีติ วา **สมาธิ,** เนรุตฺโต.

---

๑. มธิโกปาทานํ (จินฺตามณิฏีกา) ๒. อมร. ๕, ๓.

๓. วิ–ฏฺฐ ๑/๑๑๔. อภิ–ฏฺฐ ๑/๒๑๐.

๑๕๖. **อุสฺสาหา'ตปฺปปคฺคาหา วายาโม จ ปรกฺกโม,**
**ปธานํ วีริยญฺเจหา อุยฺยาโม จ ธิติ'ตฺถิยํ.** (๑๐)

๑๕๗. **จตฺตาริ วีริยงฺคานิ ตจสฺส จ นหารุโน,**
**อวสิสฺสน'มฏฺฐิสฺส มํสโลหิตสฺสุสฺสนํ.** (๔)

---

๑๕๖. ปชฺเชน วีริยสฺส นามานิ. **อุ** ทุกฺขลาภํ, อุทฺธํ วา สหติ ขมตีติ **อุสฺสาโห,** โณ. อา ภุโส กายํ, จิตฺตญฺจ ตาเปตีติ **อาตปฺโป,**[1] **ตป** สนฺตาเป. ลีนํ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ อุกฺขิปตีติ **ปคฺคโห.** อตฺตโน นิสฺสยํ ปรมตฺถํ คณฺหาเปตีติ วา ปคฺคโห. "ปสทฺโท ปรมตฺเถปี"ติ หิ **เอกกฺขรโกเส** วุตฺตํ. วายมนฺติ เยนาติ **วายาโม, วายม** อุสฺสาหเน, อถ วา **วย** คมนตฺโถ **ทณฺฑโก** ธาตุ, วยติ สพฺพกาลนฺติ **วายาโม,** อโม, วาโย วิย สทา อมติ คจฺฉตีติ วา **วายาโม.** ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมตีติ **ปรกฺกโม,** ปรํ ปจฺจนีกภูตํ โกสชฺชํ อกฺกมตีติ วา **ปรกฺกโม.** ปทหติ เยนาติ **ปธานํ,** ยุ. **ทหสฺส โธ, ทห** ภสฺมีกรเณ.[2] วีเร สาธุ, วีรานํ วา กมฺมํ, วิธินา วา อีรยิตพฺพํ ปวตฺเตตพฺพนฺติ **วีริยํ, อีร** คติยํ, อีหติ เอติ วา ยาย สุภาสุภผลนฺติ **อีหา, อีห** เจฏฺฐายํ, **อิ** วา คติมฺหิ, ปจฺฉิเม **หปจฺจโย,** อุทฺธํ ยนฺติ เยนาติ **อุยฺยาโม,** อโม. ติฏฺฐติ เอตฺถ สุภาสุภผลนฺติ **ธิติ,** ติ, **ฐา** คตินิวตฺติยํ.

๑๕๗. ปชฺเชน วุตฺตปริยายสฺส วีริยสฺส จตฺตาริ องฺคานิ ทสฺเสติ. ตจาทีนํ ติณฺณํ **อวสิสฺสนํ** อวเสสตา มํสโลหิเตติ อวธิภูเตติ, มํสโลหิตานํ ปน **สุสฺสนํ** สุกฺขตา. เอตานิ จตฺตาริ อธิฏฺฐานวสปฺปวตฺตานิ วีริยสฺส **องฺคานิ** การณานิ โหนฺติ **องฺค** คมนตฺโถ **ทณฺฑโก** ธาตุ. องฺคติ สิทฺธึ คจฺฉติ วีริยผลเมเตหีติ **องฺคานิ. ตจ** ปาลเน, โณ, **ตโจ. นห** พนฺธเน อารุ. **นหารู**ติปิ ปาโฐ. ตตฺถ **นนฺตสฺส** โลโป. **สิส** อสพฺพปฺปโยเค, ยุ, ทฺวิตฺตํ. อสติ เขเปติ อทฺธานนฺติ **อฏฺฐิ,** ติ, นปุํสเก, เนรุตฺโต, อา ภุโส ติฏฺฐติ เอเตนาติ วา **อฏฺฐิ.** อิ. **มน** ญาเณ, โส, **นสฺส** นิคฺคหีตํ, **มํสํ. รุห** ชนเน, อิโต, ลตฺตํ, **โลหิตํ.**

---

๑. อาตาโป (?) อุปริ ๑๑๓–คาถายํ ปสฺสิตพฺพํ.

๒. ปปุพฺพธาตุนา สาเธตพฺพํ มญฺเญ.

๑๕๘. อุสฺโสฬฺหี ตฺว'ธิมตฺเตหา
สติ ตฺว'นุสฺสติ'ตฺถิยํ, (๒)
ลชฺชา หิรี สมานา'ถ (๒)
โอตฺตปฺปํ ปาปภีรุตา (๒)

---

๑๕๘. อสาธฺยสาธเนปิ ยสฺสา วเสน อุยฺยาโม, สา **อธิมตฺเตหา** อธิกสตฺติยุตฺตา อีหา อุสฺโสฬฺหี นาม, อุ ปพลํ ทุกฺกรกมฺมํ สหติ ยายาติ **อุสฺโสฬฺหี สหสฺส โสฬฺโห,** นทาทิ, อุสฺสาหานํ อูหาติ วา **อุสฺโสฬฺหี** ยถา "ปทฏฺฐาน"นฺติ, อาการสฺโส, **หสฺส โฬ,** อูโลโป นทาทิ, วายามมตฺเตปิ. ทฺวยํ สติยํ. สรติ, สรนฺติ วา ตาย, สรณมตฺตเมว วา เอสาติ **สติ,** ติ, ปมาทํ วา สรติ หึสตีติ **สติ.** อนุ ปุนปฺปุนํ สติ **อนุสฺสติ,** อุปสคฺคมตฺตเมว วา วิเสโส, เทฺวปิ อิตฺถิยํ.

ทฺวยํ ลชฺชาย. **ลชิ** ปีเฬ, **กาตนฺตธาตุ. ลชฺช** ลชฺชเน, **โมคฺคลฺลานธาตุ,** ลชฺชติ ปาปาติ **ลชฺชา,** อ. **หิรี** ลชฺชิยํ อิ. หิริยติ ปาปาติ **หิรี. สมานา** ตุลฺยตฺถา เทฺว. ทฺวยํ โอตฺตปฺปติ ภายติ ปาปโตติ **โอตฺตปฺปํ, ตป** ภเย **อวปุพฺโพ.** ปาปโต ภายติ สีเลนาติ **ปาปภีรุ,** ปุคฺคโล, จิตฺตํ วา, ตสฺส ภาโว ตถา.

๑๕๙. มชฺฌตฺติกา อุ'เปกฺขา จ
อทุกฺขมสุขา สิยา, (๓)
จิตฺตาโภโค มนกฺกโร (๒)
อธิโมกฺโข ตุ นิจฺฉโย. (๒)
๑๖๐. ทยา'นุกมฺปา การุญฺญํ กรุณา จ อนุทฺทยา, (๕)
ถิยํ เวรมณี เจว วิรตฺยา'รติ จาปฺย'ถ. (๓)

---

๑๕๙. ปฐชทฺเธน อุเปกฺขาย เวทนาย นามานิ. มชฺฌตฺเต มชฺฌตฺตสภาเว ปวตฺตา **มชฺฌตฺติกา.** ทฺวินฺนํ เวทนานํ สมีเป ปวตฺตา อิกฺขา อนุภวนนฺติ **อุเปกฺขา, อิกฺข** ทสฺสเน. อทุกฺขา จ สา อสุขา เจติ **อทุกฺขมสุขา,** มกาโร ปทสนฺธิกโร.

ทุวยํ มนสิกาเร. ภวงฺควเสน ปวตฺตสฺส จิตฺตสฺส อาภุชนโต อาวฏฺฏาปนโต **จิตฺตาโภโค.** ปาลนชฺโฌหารตฺโถ เจตฺถ **ภุชธาตุ** อาวฏฺฏนตฺโถ **อาปุพฺพตฺตา,** อิทํ ปน วีถิชวนปฏิปาทเก สนฺธาย วุตฺตํ, จิตฺตสฺสารมฺมเณ อาภุชนํ ปวตฺตนํ วา **จิตฺตาโภโค,** อิทํ ปน อารมฺมณปฏิปาทกวเสน วุตฺตํ. ภวงฺคมนโต วิสทิสํ มนํ กโรตีติ **มนกฺกาโร,** กรณํ วา กาโร, มนสฺมึ กาโร **มนกฺกาโร.** เอตฺถ จ ปฐมวิกปฺเปน เทฺว ปฏิปาทกา วุตฺตา, ปจฺฉิเมน ตุ อิตโร.

ทฺวยํ อธิโมกฺเข. **มุจ** โมจเน. อธิมุจฺจนํ "อิทเมวา"ติ สนฺนิฏฺฐานกรณํ **อธิโมกฺโข.** นิจฺฉยนํ นิณฺณยนํ **นิจฺฉโย, จย** คมนตฺโถ **ทณฺฑโก** ธาตุ, จสฺส ทฺวิตฺตํ ฉตฺตํ, นิ ภุสํ เฉทนํ วา **นิจฺฉโย, ฉิท** ทฺวิธากรเณ, อิสฺสตฺตํ, **ทสฺส โย,** อสรูปทฺวิตฺตํ.

๑๖๐. ปฐชทฺธํ ทยายํ. **ทย** ทานคติหึสารกฺขเณสุ. ทยติ ปรทุกฺขํ, อตฺตสุขญฺจ หึสตีติ **ทยา,** อ. **กปิ** จลเน, อนุ ปุนปฺปุนํ กมฺเปติ อตฺตาธารสฺส จิตฺตนฺติ **อนุกมฺปา.** กํ สุขํ รุนฺธตีติ **กรุณา, รุธิ** อาวรเณ. ธสฺส **โณ,** อถ วา กโรนฺติ อตฺตานมธีนเมตายาติ **กรุณา,** ยุ, อา, กรุณา, สา เอว **การุญฺญํ อนุทฺทยาติ** อุปสคฺเคน ปทํ วฑฺฒิตํ.

ปฐชทฺธํ วิรติยํ. **รมุ** อุปรเม **วิปุพฺโพ,** วิรมณํ **เวรณี,** ยุ, นทาทิ, เวรํ มณติ วินาเสตีติ วา **เวรมณี.** วิรมณํ **วิรติ,** ติ. ทูรโต วิรมณํ **อารติ.**

**๒๖๑. ติติกฺขา ขนฺติ ขมนํ**
**ขมา เมตฺตา ตุ เมตฺย'ถ, (๔-๒)**
**ทสฺสนํ ทิฏฺฐิ ลทฺธิ'ตฺถิ**
**สิทฺธนฺโต สมโย ภเว. (๕)**

**๑๖๒. ตณฺหา จ ตสิณา เอชา ชาลินี จ วิสตฺติกา,**
**ฉนฺโท ชฏา นิกนฺตฺยา'สา สิพฺพินี ภวเนตฺติ จ.**

---

๑๖๑. จตุกฺกํ ขนฺติยํ. ติติกฺขนํ ขมนํ **ติติกฺขา, ติช** ขนฺติยํ, โข, ทฺวิตฺตํ, กตฺตาทิ, อา. ขมนํ สหนํ **ขนฺติ,** ติ. ขมเต **ขมนํ, ขมา** จ, **ขมํ** สหเน. ทฺวยํ เมตฺติยํ. **มิท** เสฺนเห, มชฺชติ สิเนหตีติ **เมตฺตา,** ต, อา. **เมตฺติ,** ติ อถ วา มิตฺเต ภวา **เมตฺตา, เมตฺติ** จ.

ปชฺชทฺธํ ทิฏฺฐิยํ. ทสฺสียเต **ทสฺสนํ, ทิส** เปกฺขเน, ยุ. ทสฺสนํ **ทิฏฺฐิ. ลภ** ลาเภ, ติ. **ลทฺธิ,** มิจฺฉาทิฏฺฐิยเมว. เสสา ตุ อุภยตฺร. ฐิตปกฺโข **สิทฺธนฺโต,**[๑] สิทฺโธ อนฺโต อเนนาติ วิคฺคโห. สมนฺตโต อยนํ คติ **สมโย.**

๑๖๒. **โทหพนฺตํ** ตณฺหายํ. **ตส** ปิปาสายํ, ยาย ตสนฺติ, สา **ตณฺหา,** โณฺห. อิณมฺหิ **ตสิณา. เอช** กมฺปเน, **เอชา.** สํสารโต นิสฺสริตุมปฺปทาน-วเสน ชาลสทิสตฺตา **ชาลินี,** อุปมาเน อินี. **วิส** ปเวสเน. สพฺพตฺร วิสตา ปตฺถตาติ **วิสตฺติกา,** สกตฺเถ ณิโก. **ฉนฺท** อิจฺฉายํ, ฉนฺทนํ **ฉนฺโท,** กตฺตุกมฺยตาปิ. เตสุ เตสฺวารมฺมเณสุ อากุลีภูตตฺตา ชฏา วิยาติ **ชฏา. กมุ** อิจฺฉายํ, ติ, **นิกนฺติ. อิสุ** อิจฺฉายํ, อ **อิสฺส อา, อาสา. สิวุ** ตนฺตสนฺตาเน. ภวาทีหิ ภวาทโย สิพฺพตีติ **สิพฺพินี,** อ, อินี. สตฺเต ภวํ เนตีติ **ภวเนตฺติ,** ติ.

---

๑. ฐิโต ปกฺโข สิทฺธนฺโต, ปุพฺพปกฺขํ นิรสฺย สิทฺธปกฺขฏฺฐาปเน อิติ ภาโว. (จินฺตามณิฏีกา)

๑๖๓. **อภิชฺฌา วนโถ วานํ**
**โลโภ ราโค จ อาลโย,**
**ปิหา มโนรโถ อิจฺฉา-**
**ภิลาโส กามโทหฬา,** (๒๓)
**อากงฺขา ตุ รุจิ วุตฺตา** (๒)
**สา'ธิกา ลาลสา ทฺวิสุ.**[๑]

---

๑๖๓. เฌ จินฺตายํ, อารมฺมณาภิมุขํ ฌายตีติ **อภิชฺฌา,** อา. **วน** สมฺภตฺติยํ, วนติ เยน โส **วนโถ,** โถ. **วา** คติยํ, วาติ อารมฺมณนฺติ **วานํ,** ยุ. **ลุภ** อิจฺฉายํ, ลุพฺภนํ **โลโภ,** โณ. **รนฺช** ราเค, รชฺชนํ รชฺชนฺติ วา เยน โส **ราโค,** โณ. **ลย** คติยํ, อา ปุนปฺปุนํ ลยตฺยารมฺมเณสูติ **อาลโย,** ปุนปฺปุนํ ลยติ สํสิเลสติ เยนาติ วา **อาลโย.** "ลโย วินาเส สํสิเลเส, สาเมฺย โตริยตฺติกสฺส เจ"ติ **นานตฺถสงฺคเห. ปิห** อิจฺฉายํ, จุราทิ, อ, ปิหยติ ยายาติ **ปิหา.** จิตฺตสฺส นานารมฺมเณสุ วิพฺภมกรณโต มนโส รโถ อิว **มโนรโถ,** มโน เอว รโถ วิยาติ วา **มโนรโถ. อิสุ** อิจฺฉายํ, อ, สสฺส **จฺฉ**าเทโส. **ลส** กนฺติยํ, อภิมุขํ กตฺวา ลสติ เยนาติ **อภิลาโส,** โณ. **กมุ** อิจฺฉายํ, โณ, **กาโม. ทุห** ปปูรเณ, ทุหนํ โทโห, ตํ ลาตีติ **โทหโฬ,** ทุฏฺฐํ หทยเมเตนาติ วา **โทหโฬ, หทยสฺส หโฬ, หล** กมฺปเน ทฺวิสทฺทูปปโท, ทฺวีหิ หลติ กมฺปตีติ วา **โทหฺโฬ,** อ, ทฺวิสฺส **โท,** ลสฺส **โฬ.** เทว หทยา อสฺส ปรมตฺถสฺสาติ วา **โทหโฬ.** อ, ทฺวิสฺส **โท, หทยสฺส หโฬ, ทสฺส โฬ** วา, ยโลโป, อิจฺฉาวิเสสตฺเตปิ โทหฬสฺส สามญฺญวตฺติจฺฉาย นิทฺเทโส.

---

๑. อากงฺขา รุจิ วุตฺตา สา, ตฺว'ธิกา ลาลสา ทฺวิสุ (สี,ก)

๑๖๔. **เวรํ วิโรโธ วิทฺเทโส** (๓)
**โทโส จ ปฏิฆญฺจ วา**
**โกธา'ฆาตา โกปโรสา** (๖)
**พฺยาปาโท'นภิรทฺธิ จ.** (๒)

---

อตณฺหาสภาวมฺปิ รุจึ อาลมฺพณิจฺฉาสภาวสามญฺเญน อิเธว วตฺตุมาห, "**อากงฺขา ตุ**" อิจฺจาทิ. **กงฺข** อิจฺฉายํ, อ. **รุจ** โรจเน, โรจนํ กตฺตุกามตา, อิ **รุจ** ทิตฺติยํ วา, รุจิ. กตฺตุกามเตว. **สา** รุจิ อธิกา ลาลสา นาม, **ลส** กนฺติยํ, ปุนปฺปุนํ. อติสยํ วา ลสตีติ **ลาลสา,** ทฺวิตฺตํ อสฺสา. "ยาจนายํ มหิจฺฉายํ,[๒] อุสฺสุกฺเก ลาลสา ทฺวิสู"ติ **รุทฺโท.**

๑๖๔. ติกํ วิโรเธ. ปาเยน วีเรสุ ภวํ **เวรํ,** ปฏิฆปาเปสุปิ. **รุธ** ปฏิฆาเต, วิรุชฺฌนํ **วิโรโธ. ทิส** อปฺปีติยํ, วิทฺเทสนํ **วิทฺเทโส.**

**โรสนฺตํ** โกเธ. **ทุส** อปฺปีติยํ, ทุสฺสนํ **โทโส** อารมฺมเณ ปฏิหญฺญตีติ **ปฏิฆํ, หน** หึสายํ, **ปฏิฆสทฺโทยํ** ปุลฺลิงฺเค วา ภวติ. **กุธ** โกเป, กุชฺฌนํ **โกโธ.** อาคนฺตฺวา หญฺญตีติ **อาฆาโต. กุป** โกเป, กุปฺปตีติ **โกโป,** โกปยติ วา จิตฺตนฺติ **โกโป. รุส** โรสเน, รุสนํ ทุสฺสนํ **โรโส.**

ทฺวยํ ปรานตฺถจินฺตเน. พฺยาปชฺชติ วินสฺสติ จิตฺตเมเตนาติ **พฺยาปาโท.** ปฏิเฆปิ. **ปท** คติมฺหิ. ปรสมฺปตฺตีสุ นาภิรมตีติ **อนภิรติ, รมุ** รมเณ, ติ.

---

๑. ตณฺหาติเรเก ยาจนายํ. (จินฺตามณิฏีกา, ๗,๒๘)

๑๖๕. **พทฺธเวร'มุปนาโห (๒)**
**สิยา โสโก ตุ โสจนํ, (๒)**
**โรทิตํ กนฺทิตํ รุณฺณํ (๓)**
**ปริเทโว ปริทฺทโว. (๒)**

๑๖๖. **ภีติ'ตฺถี ภย'มุตฺตาโส (๓)**
**เภรวํ ตุ มหพฺภยํ. (๒)**

๑๖๗. **เภรวํ ภึสนํ ภีมํ ทารุณญฺจ ภยานกํ,**
**โฆรํ ปฏิภยํ เภสฺมํ ภยงฺกรํ อิเม ติสุ. (๘)**

---

๑๖๕. ทฺวยํ อุปนาเห, **นห** พนฺธเน, ปุนปฺปุนํ, อุปคนฺตฺวา วา นยฺหติ จิตฺตนฺติ **อุปนาโห.** พชฺฌติ เวรมเนนาติ **พทฺธเวรํ.** ทฺวยํ โสเก. **สุจ** โสเก, โณ, สุจนํ **โสโก.** สุจเต **โสจนํ.**

ติกํ รุทิเต. **รุทิ** อสฺสุวิโมจเน, สพฺพตฺร ภาเว โต. **กทิ** อวฺหาเน, โรทเน จ, **ต**ปจฺจยสฺส **อณฺณา**เทสา **รุณฺณํ.** ทฺวยํ ปริเทวเน. เทวนํ โสเกน วิลาโป, ปุนปฺปุนํ, สมนฺตโต วา เทโว **ปริเทโว, ปริทฺทโว** จ.

๑๖๖. ติกํ ภเย จิตฺตุตฺราสสงฺขาเต. สพฺพตฺร ภาวสาธนํ. ภี ภเย, ภายนํ **ภีติ,** ติ. **ภยํ,** โณ, **ตส** อุพฺเพเช, อุตฺตสเต **อุตฺตาโส,** โณ. ทฺวยํ มหติ ภเย. ภีรุโน อิทํ **เภรวํ,** โณ. มหนฺตญฺจ ตํ ภยชนกตฺตา ภยญฺจาติ **มหพฺภยํ, มหาภยนฺ**ติปิ ปาโฐ.

๑๖๗. ปชฺชํ ภายิตพฺพสามญฺเญ. **เภรว**สทฺโทยํ สามญฺญวาจโกปิ อตฺถีติ อิธ นิทฺเทโส. ภายติ ยสฺมาติ **ภึสนํ,** โส, ยุ, พินฺทาคโม. ภายติ ยสฺมาติ **ภีมํ,** โม. **ทร** วิทารเณ, ทรียตีติ **ทารุณํ,** อุโณ. ภายติ ยสฺมาติ **ภยานกํ,** ณฺวุ, **อนกา**เทโส. **ฆุร** ภีเม. ฆุรติ ภึสตีติ **โฆรํ,** โณ. ปฏิวตฺตติ ภยํ จิตฺตุตฺราโส ยสฺมาติ **ปฏิภยํ.** ภายติ ยสฺมาติ **เภสฺมํ, สฺม**ปจฺจโย. ภยํ กโรตีติ **ภยงฺกรํ,** อลุตฺตสมาโสยํ, อิเม นว **เภรวา**ทโย ภยเภรวาทิเหตุมฺหิ ทพฺเพ วิเสสนภาเวน **วตฺตนฺเต,** ตทา ตีสุ ลิงฺเคสุ, สามญฺเญน ตุ **น**ปุํสเก.

**๑๖๘. อิสฺสา อุสฺสุยา[๑] มจฺเฉรํ (๒)**
**ตุ มจฺฉริย มจฺฉรํ, (๓)**
**โมโห'วิชฺชา ตถา'ญฺญาณํ (๓)**
**มาโน วิธา จ อุนฺนติ. (๓)**

---

๑๖๘. ทฺวยํ ปราภฺยุทยาสหเน. **อิสฺส** อิสฺสตฺเถ, **อิสฺส** อิสฺสายนฺติ วา ธาตฺวตฺโถ, อิสฺสติ สนฺเตสุปิ คุเณสุ วจสา, มนสา วา โทสาโรปนํ กโรตีติ **อิสฺสา.** อ. **อุสฺสุย**[๒] โทสาวิกรเณ. ติกํ มจฺเฉเร. **มสุ** อามสเน, **จฺเฉรจฺฉร**ปจฺจยา, มจฺฉรเมว **มจฺฉริยํ,** สกตฺเถ อิโย, อถ วา **มสุ**อิจฺเจตสฺส ปาฏิปทิกสฺส **สุสฺส** ณมฺหิ **จฺเฉรจฺฉรา มสุ** มจฺเฉเรติปิ ธาตุ.

ติกํ อญฺญาเณ. **มูห** เวจิตฺเต. มุยฺหนฺติ เตน สมฺปยุตฺตธมฺมา, สยํ วา มุยฺหติ, มุยฺหนมตฺตเมว วา ตนฺติ **โมโห. วิท** ญาเณ, น วิทตีติ **อวิชฺชา** น วิชานาตีติ **อญฺญาณํ.** ติกํ มาเน. ภูเตนาภูเตน วา ปรโต อุกฺกํสกปฺปเนน เจตโส อุนฺนติ **มาโน** ยถา "สูโร อตฺถวาห'มสฺมิ สีลวา พุทฺธิสมฺปนฺโน"ติ.[๓] **มาน** ปูชายํ, จุราทิ, อ. ธารณตฺโถ **ธา**ธาตุ, กโรตฺยตฺเถ วิปุพฺโพ[๔] เสยฺยาทิภาเว อตฺตานํ วิทธาติ ยาย สา **วิธา,** ตีสุ. อุทฺธํ นมติ ยาย สา **อุนฺนติ,** อิตฺถิยํ ติ.

---

๑. อุสูยา (?) ๒. อุสูย (?)
อิสฺสนฺติ น สหนฺติ. อุสูยนฺติ โทสมาวิกโรนฺติ (รู-ฏี)
๓. อเวหิ พลวา อสฺมิ, สีวลา พุทฺธิสํยุโต. (จินฺตามณิฏีกา, ๗,๒๒)
๔. วิปุพฺโพ ธา กโรนฺตฺยตฺเถ อภิปุพฺโพ ตุ ลายเน,
นฺยาสํปุพฺโพ ยถาโยคํ นฺยาสาโร ปน สนฺธิสุ. (นฺยาส)

๑๖๙. **อุทฺธจฺจ'มุทฺธวญฺจา'ถ (๒)**
**ตาโป กุกฺกุจฺจเมว จ,**
**ปจฺฉาตาโป'นุตาโป จ**
**วิปฺปฏิสาโร ปกาสิโต. (๕)**

๑๗๐. **มโนวิเลข สนฺเทหา**
**สํสโย จ กถํกถา,**
**เทฺวฬฺหกํ วิจิกิจฺฉา จ**
**กงฺขา สงฺกา วิมตฺยปิ. (๘)**

---

๑๖๙. ทฺวยํ อุทฺธจฺเจ. **หน** คติยํ, อุทฺธํ อุทฺธํ หนติ คจฺฉตีติ อุทฺธโต, โต, **หนสฺส โธ,** อสรูปทฺวิตฺตํ, จิตฺตํ, อุทฺธตสฺส ภาโว **อุทฺธจฺจํ. ธาว** คติยํ, อุทฺธํ ธาวติ จิตฺตเมเตนาติ **อุทฺธวํ,** อ, รสฺโส.

**ตาปา**ทิปญฺจกํ กุกฺกุจฺเจ. **ตป, ธุป** สนฺตาเป, ตปติ จิตฺตเมเตนาติ **ตาโป.** โณ. กุจฺฉิตํ กโรตีติ กุกฺกุตํ, จิตฺตํ, ตํสมงฺคี วา. ตสฺส ภาโว **กุกฺกุจฺจํ.** ปจฺฉา ตปติ เอเตนาติ **ปจฺฉาตาโป.** อนุ ปจฺฉา ตปติ เยน โส **อนุตาโป. สร** คติยํ, วิรูเปน ปติ ปุนปฺปุนํ สรติ จิตฺตเมเตนาติ **วิปฺปฏิสาโร, ตสฺส โฏ.**

๑๗๐. ปชฺชํ วิจิกิจฺฉายํ. **ลิข** เลขเน, มนํ วิเลขติ ทฺวิธากรณวเสนาติ **มโนวิเลโข. ทิห** อุปจเย. อิธ ปน สํปุพฺพตฺตา สํสเย, กรเณ โณ. **สี** สเย, อิธ **สํ**ปุพฺพตฺตา กงฺขายํ, สพฺพตฺเรวํ. "กถมิท"มิติ กถยติ ยาย สา **กถํกถา. กิต** โรคาปนยเน, **ฉ**ปจฺจโย, ทฺวิตฺตาทิ, วิคตา จิกิจฺฉา ญาณปฺปฏิกาโร เอตายาติ **วิจิกิจฺฉา. อิล** คติกมฺปเนสุ, ทฺวิธา อิลติ จิตฺตเมเตนาติ **เทฺวฬฺหกํ,** หปจฺจโย, สกตฺเถ โก จ. **กงฺข** วิจิกิจฺฉายํ, อ, อิตฺถิยํ. **สงฺก** สงฺกายํ. วิวิเธนากาเรน มญฺญติ ยสฺมา, สา **วิมติ. มน** ญาเณ, อิตฺถิยํ ติ.

๑๗๑. **คพฺโพ'ภิมาโน'หํกาโร (๓)**
**จินฺตา ตุ ฌานมุจฺจเต (๒)**
**นิจฺฉโย นิณฺณโย วุตฺโต (๒)**
**ปฏิญฺญา ตุ ปฏิสฺสโว. (๒)**

---

๑๗๑. ติกํ นีจปกติโทสสมฺภูตรูปีสฺสริยาทินิมิตฺติเก มเท, ยสฺมึ สติ อุตฺตรทานสาทโรโลกนาทิวิมุโข ปุริโส ชายเต. มโทปฺยตฺร "กตฺถูรีคพฺพเรเตสุ, มโท หสฺเสภทาเนสู"ติ[๑] **รภโส. คพฺพ** มาเน, จุราทิ, อ, อถ วา **คร** เสจเน, โพ. **มาน** ปูชายํ, วิเสสโต มาเนตีติ **อภิมาโน.** อหํกาเร **อหํ**สทฺโท นิปาโต, **อมฺห**สทฺโทปฺยตฺร, "อห"มิติ อตฺตานํ กโรติ เยนาติ **อหํกาโร.** ทฺวยํ จินฺตายํ. **จินฺต** จินฺตายํ, อ. **เฌ** จินฺตายํ, ฌายเต **ฌานํ,** ทฺวีสฺปิ ภาวสาธนํ, อ. วิตกฺกจินฺตานํ โก เภโท ? วิตกฺโก ตาว วาจาย ปุพฺพภาคปฺปวตฺโต. ปุพฺเพว โข คหปติ วิตกฺเกตฺวา วิจาเรตฺวา ปจฺฉา วาจํ ภินฺทตี"ติ[๒] หิ วุตฺตํ. อิตรา ปน ตสฺสา อปุพฺพภาคปฺปวตฺตาปีติ อยเมตาสํ วิเสโส. อถ วา วิตกฺโก ปกิณฺณก-ปริยาปนฺโน เอโก เจตสิกธมฺโม, อิตรา ปน สพฺพสาธารณปริยาปนฺโน มนสิการนามโก เอโก เจตสิกธมฺโมติ อยเมตาสํ วิเสโส.

ทฺวยํ นิจฺฉเย. **นย** คมนตฺโถ **ทณฺฑโก** ธาตุ, อารมฺมณํ นิจฺฉินนฺโต นยตีติ **นิณฺณโย, นสฺส** ณตฺตํ. อถ อธิโมกฺขนิณฺณยานํ โก เภโท ? อธิโมกฺโข อารมฺมณํ อชฺโฌคาเหตฺวา ติฏฺฐติ, นิณฺณโย วินิจฺฉยมตฺตเมวาติ อยเมเตสํ วิเสโส. อถ วา อธิโมกฺโข ปสาเทปิ สมฺภวติ, อิตโร ปน น ตถาติ อยํเปฺยเตสํ เภโท. ตตฺร **นิจฺฉย**สทฺโท อิธาปิ ปวตฺตตีติ ทฺวีสฺปิ วุตฺโต.

ปาเทน อภฺยุปคมสฺส นามานิ. ปติปุพฺโพ ชานาติ อภฺยุปคเม, อิตฺถิยํ อ, **ปฏิญฺญา.** ตถา สุโณติ จ, อ, **ปฏิสฺสโว,** ทฺวีสฺปิ ภาวสาธนํ. สํวิทา'คู, ปฏิญฺญานํ, นิยโม, อสฺสโว, สํสโว องฺคีกาโร, อภฺยุปคโม, สมาธิ อิจฺจาทีนิปิ อภฺยุปคมสฺส นามานิ.[๓]

---

๑. กตฺตริ คพฺภเรเตสุ, มโท ปุริสมาเนสูติ (นิสฺสย) ๒. สํ ๒๔/๑๓.

๓. อมร, ๕, ๕.

**๑๗๒. อวมานํ ติรกฺกาโร**
**ปริภโวปฺย'นาทโร,**
**ปราภโว ปฺย'วญฺญา'ถ** (๖)
**อุมฺมาโท จิตฺตวิพฺภโม.** (๒)

**๑๗๓. เปมํ สิเนโห เสฺนโห'ถ** (๓)
**จิตฺตปีฬา วิสญฺญิตา** (๒)
**ปมาโท สติโวสคฺโค**[๑] (๒)
**โกตูหลํ กุตูหลํ.** (๒)

---

๑๗๒. ฉหิ ปเทหิ อนาทรสฺส นามานิ. **มาน** ปูชายํ, จุราทิ, **มน** ญาเณ วา, เหฏฺฐา กตฺวา ชานนํ **อวมานํ,** ภาเว ยุ. โย เยนานาทริโต, ส ตโต อวสฺสเมว กายวจีมนานํ อญฺญตเรนาวธียเตติ อนาทเรปิ พฺยธานาภิจารโต ติรสทฺโท อนฺตรธาเน วตฺตมาโน สมฺพชฺฌเตติ ติโรธานกรณํ **ติรกฺกาโร.** **ปรปรา**ปุพฺโพ ภูธาตุ อวญฺญาเณ, **อว**ปุพฺโพ ชานาติ จ. สพฺพตฺร โณ, อ จ. **ทร** อาทเร, อาทโร สกฺกาโร ตพฺพิปรีโต **อนาทโร.** ปราภวนํ **ปราภโว.** อวชานนํ **อวญฺญา.**

ทฺวยํ อุมฺมาเท. จิตฺตสฺส วิพฺภโม ภนฺติ อุมฺมาโท. **มท** อุมฺมาเท, อุคฺคเตหิ อุมฺมคฺคสญฺจิเตหิ วา โทเสหิ มทนํ **อุมฺมาโท.**

๑๗๓. **เสฺนหนฺตํ** เสฺนเห. ปียสฺส ภาโว **เปมํ,** อิโม, **ปียสฺส ปตฺตํ,** ปีนยตีติ วา ปี, ปีโน ภาโว **เปมํ,** อิโม. **สินิห, สฺนิห** ปีติยํ, ภาเว โณ. ทฺวยํ มุจฺฉายํ. **ปีฬ** วิพาธายํ, จิตฺตสฺส ปีฬา **จิตฺตปีฬา,** วิคตา นีลาทิสญฺชานนลกฺขณา สญฺญา เอตสฺมาติ วิสญฺญี, ตสฺส ภาโว **วิสญฺญิตา.**

---

๑. สติโวสฺสคฺโค (สี,ก)

๑๗๔. **วิลาโส ลลิตํ ลีลา**
**หาโว เหลา จ วิพฺภโม,**
**อิจฺจาทิกา สิยุํ นาริ-**
**สิงฺคารภาวชา กฺริยา.** (๖)

---

ทฺวยํ ปมาเท. เยน สกฺโก สมาโน สยํ กตฺตพฺพํ **น** กโรติ, โส ปมาโท. **มท** ปมาเท **ปปุพฺโพ,** ปมชฺชนํ **ปมาโท,** โณ. **สช** วิสชฺชนาลิงฺคน-นิมฺมาเนสุ. สติยา วิสชฺชนํ **สติโวสคฺโค,** **อิสฺส โอ.** อปุพฺพวตฺถุปริกฺขาติสเย **โกตูหลาทิทฺวยํ.** **ตุช** หึสายํ, กุํ ปาปํ โตชตีติ **โกตูหลํ,** อโล, วณฺณวิกาโร จ. **ตุล** นิกฺกเส, กุํ ปาปํ ตุลยตีติ **กุตูหลํ,** อ, **ห**การวณฺณาคโม. โกตุลํ, กุตุกญฺจ เอเตสํ ปริยายานิ

๑๗๔. **วิลาสาทโย กฺริยา** เจฏฺฐา, กึ วิสิฏฺฐา? สา กฺริยา **นาริสิงฺคารภาวชา** อิตฺถีนํ รติภาวชา, ยา **หาวสทฺเทโนจฺจนฺเต.** หุยนฺเต ราคิโน อตฺราติ **หาโว,** **หุ** หวเน, โณ. **อาทินา** วิจฺฉิตฺติปภุตีนํ คหณํ, ตถา หิ วุตฺตํ **นาฏกรตนโกเส**—

"ลีลา วิลาโส วิจฺฉิตฺติ วิพฺภโม กิลกิญฺจิตํ,
โมฏฺฏายิตํ นุฏฺฏมิตํ วิพฺโพโก ลลิตํ ตถา.
วิกตญฺเจติ วิญฺเญยฺยา ทส ถีนํ[๒] สภาวชา,
หาโว จ เหลา วิกฺเขป- สมฺมูฬฺหมทกปณฺย"นฺติ.

---

๒. ถีนํ เจฏฺฐา (ก)

๑๗๕. **หสนํ หสิตํ หาโส** (๓)
**มนฺโท โส มิหิตํ สตํ,** (๒)
**อฏฺฏหาโส มหาหาโส** (๒)
**โรมญฺโจ โลมหํสนํ.** (๒)

---

ตตฺร ปิยสมฺปคมเน โย ฐานาสนคมนวิโลกิเตสุ วิการโร, อกสฺมา จ โกธมิหิตจมกฺการมุขวิกูณนํ, โส **วิลาโส,** วิปุพฺพา **ลสธาตุมฺหา** โณ. สุกุมารวิธาเนน ภมุกเนตฺตาทิกิริยาสงฺขาตวิจิตฺรจรณงฺควินฺยาโส **ลลิตํ, ลล** วิลาเส, โต, อลทฺธปิยสมาคเมน กุจิตฺตวิโนทนตฺถํ ปิยสฺส ยา เวสคติทิฏฺฐิหสิตภณิเตหานุกติ กรียเต, สา **ลีลา, ลล** วิลาเส, ลล อุปเสวายนฺติ วา ธาตฺวตฺโถ, อ. สุรเต ปวตฺเตฺเมจฺฉา เหฬา, **เหลา.** วา, **หิล** หาวกรเณ, อ. มทราคหสฺสชนิโต วิปริยาโส **วิพฺภโม.** กาภรณวิเลปนาทีนํ กุโตจิ ปิยาปราธโต อิสฺสายนาทเรน จตฺตานํ สขีนํ ปยตเนน วารณํ **วิจฺฉิตฺติ, ฉิทิ** เทฺวธากรเณ, ติ. ปิเยน ทตฺตํ ปีตินิพนฺธนํ สุวปฺปมปิ ภูสนํ วิจฺฉิตฺติตฺยญฺเญ. **กิลกิญฺจิตา**ทโย นาฏกสตฺถานุสารโต[๑] เญยฺยา.

๑๗๕. ติกํ หสิเต. **หส** หสเน, สพฺพตฺร ภาวสาธนํ. โส หาโส มนฺโท สมาโน มหิตํ, สิตญฺจุจฺจเต. **มิห** อีสํหสเน. มนฺทสฺสิตํ มฺหิตนฺติปิ ปาโฐ, **มฺหิ** อีสํหสเนติปิ ธาตุ, **มฺหิสฺส** วา **สฺยา**เทโส **สิตํ,** สพฺพตฺร ภาเว โต.

อีสํผุลฺลิตทนฺเตหิ กฏากฺเขหิ โสฏฺฐเวหิ จ,
อลกฺขิตทฺวิชทฺวารํ สิตมิจฺฉนฺติ สูรโย.[๒]

ทฺวยํ มหาหสิเต. **อฏฺฏ** คติยํ, ทูรคามิหาโส **อฏฺฏหาโส,** อติกฺกนฺโต วา หาโส **อฏฺฏหาโส,** ตสฺส **โฏ,** อิการสฺสตฺตญฺจ. สิตาติหสิตานํ อนฺตราฬิกํ **วิหสิตํ.**

---

๑. พฺยาขฺยาสุธาฏีกาฏิปฺปเณ. ๒. จินฺตามณิฏีกา, ๗, ๓๔.

๑๗๖. **ปริหาโส ทโว ขิฑฺฑา**
**เกฬิ กีฬา จ กีฬิตํ,** (๖)
**นิทฺทา ตุ สุปิ่นํ โสปฺปํ** (๓)
**มิทฺธญฺจ ปจลายิกา** (๓)

---

อากุญฺจิตกโปล'กฺขํ สสฺสนํ นิสฺสนํ ตถา,
ปฏฺฐาโวถํ สานุราคํ อาหุ วิหสิตํ พุธา.[๓]

ทฺวยํ โลมุคฺคเม. โรมานํ อญฺจนํ **โรมญฺโจ, อญฺจ** คมเน, โณ **โลมานํ** หํสนํ อุทฺธคฺคภาโว **โลมหํสโน.**

๑๗๖ **ปริหาสา**ทิฉกฺกํ วลฺลภาทีนํ ปริหาเส. ปริหสนฺตฺยตฺราติ **ปริหาโส.** โณ. ปริภวิตฺกาเมน หาโสติ วา **ปริหาโส. ทุ** ปริหาเส, **ทุ** อนาทเรติ วา ธาตุ, อ, **ทว** ทาเหติ วา ธาตุ. **ขิฑ** กีฬายํ, ขิฑฺฑา, **ขิฑฺฑา**ติปิ ปาโฐ, อถ วา ขํ ตุจฺฉํ อิฑฺฑา วาจา, สา เอตฺถาติ **ขิฑฺฑา, กีฬ** ปีติยกีฬเนสุ, **กีฬ** วิหาเรติ วา, กีฬนํ **เกฬิ กีฬา จ กีฬิตญฺจ. ปริหาสา**ทิฉกฺเกสุปิ อธิกรณสาธนมฺปิ อาจริยา วทนฺติ.

ติกํ นิทฺทายํ. นิปุพฺโพ **ทา** สุปเน, อ. **สุป** สเย, อิโน, **สุปิ่นํ.** อ, **โสปฺปํ.** อจนฺตปริสฺสมาทิการณา สพฺพงฺคนิมีลนํ **มิทฺธํ.** มจฺฉาปายํ มิทฺธํ. **มิท** การิยกฺขมเน, โต. เมธยติ วา มิทฺธํ, อกมฺมญฺญภาเวน วิหึสตีตฺยตฺโถ, กมฺปนตฺโถ, **จล**ธาตุ มจฺฉาปาเย ปปุพฺโพ อกฺขิทลานํ ปจลภาเวน อยติ ปวตฺตตีติ **ปจลายิกา,** ณฺวุ, อสฺสิตฺตํ.

---

๓. จินฺตามณิฏีกา, ๗, ๓๕.

๑๗๗. **ถิยํ นิกติ กูฏญฺจ รมฺโภ[1] สฐญฺจ เกตวํ,** (๕)
**สภาโว ตุ นิสฺสคฺโค จ สรูปํ ปกติ'ตฺถิยํ.**
๑๗๘. **สีลญฺจ ลกฺขณํ ภาโว** (๗)
**อุสฺสโว ตุ ฉโณ มโต.**[2] (๒)

---

๑๗๗-๘. **เกตวนฺตํ** กูเฏ. กรณํ กติ, นินฺทิตา กติ **นิกติ.** **อฏ** คมเน, กุจฺฉิเตนากาเรน อฏตีติ **กูฏํ.** **กุฏ** เฉทเนติ วา ธาตุ.[3] **รภิ** พฺยาเช, พฺยาโช นาม เกตวํ **สจ**[4] เกตเว, **อฏ,** สจยติ น สมฺมา ภาสติ เยนาติ วา **สฐํ.** กิตวสฺส ธมฺโม **เกตวํ,** กิตโว นาม ชูตการโร โจโร วา, **กิต** นิวาเส, อโว. กปฺโฏ, พฺยาโช, อุปธิ กุสติ, อิจฺจาทีนิปิ เกตวสฺส นามานิ.

สตฺตกํ สภาเว. ภวนํ ภาโว, สสฺส อตฺตโน, สนฺโต วา สํวิชฺชมาโน ภาโว **สภาโว.** **สช** วิสชฺชนาลิงฺคนนิมฺมาเนสุ, นตฺถิ วิสชฺชนเมตสฺสาติ **นิสฺสคฺโค.** **รูป** ปกาสเน, สํวิชฺชมานํ รูปํ. **สรูปํ.** กรณํ ภวนํ กติ, ปฐมํ กติ **ปกติ.** ยถา ปฐมกาเล สมฺภูตา, ตเถว สพฺพทาปีตฺยตฺโถ. **สีล** สมาธิมฺหิ, สมาธิ นิยโม. **ลกฺข** ทสฺสนงฺเกสุ, ตเถว ลกฺขิตพฺพนฺติ **ลกฺขณํ,** ยุ. ตเถว ภวตีติ **ภาโว.**

ทฺวยํ อุสฺสเว. **อุส** ทาเห. กํ อุสวนฺติ อุคฺคิรยนฺตฺยตฺราติ **อุสฺสโว,** นานาสมิทฺธีหิ สวนฺติ เอตฺถาติ วา **อุสฺสโว.** **ฉิ** เฉทเน, ฉินฺทติ โสกเมตฺถาติ **ฉโณ.** ยุ. **อิสฺส** โลโป. โสกํ, ปาปญฺจ ฉินฺทนฺตา อณนฺติ สทฺทายนฺติ เอตฺถาติ วา **ฉโณ.** **ฉิ** เฉทเน. **อณ** สทฺทตฺโถ **ทณฺฑโก** ธาตุ.

---

๑. ทมฺโภ (อมร, ๗, ๓๐.) ๒. มโห (ก)

๓. สทฺทนีติธาตุมาลายํ ปน "กูฏ อปฺปสาเท" ติ ธาตุนา สาธิตํ. (๒๗๙)

๔. สจ เกตเว จ. ปุพฺพตฺเถสุ จกาโร. สจติ. สโจ. สโจติ เกราฏิโก วุจฺจติ. (นีติธาตุมาลา. ๕๖ ปิฏฺเฐ ปสฺสิตพฺพํ)

๑๗๙. ธาเรนฺโต ชนฺตุ สเสฺนห- มภิธานปฺปทีปิกํ,
ขุทฺทกานฺย'ตฺถชาตานิ สมฺปสฺสติ ยถาสุขนฺติ.
สคฺคกณฺโฑ ปฐโม.

---

๑๗๙. ยถา **สเสฺนหํ** ปกติติลเตลาทิเสฺนหสหิตํ ทีปกํ ปชฺโชตํ **ธาเรนฺโต** **ชนฺตุ** นโรปอตฺยนฺธการคพฺภาทีสฺวปิ ฐิตานิ **ขุทฺทกานฺยตฺถชาตานิ** อติสุขุมานิปิ **นานา**ทพฺพสมูหานิ สุขํว สมฺปสฺสติ, ตถา **สเสฺนหํ** พุทฺธปริยายาทิอเนกปริยาย-เสฺนหสหิตํ อิมํ **อภิธานปฺปทีปิกํ** คนฺถํ อุคฺคหณธารณาทินา ธาเรนฺโต **ชนฺตุ** โสตุชโน **ขุทฺทกานิ** **อตฺถชาตานิ** นานาสตฺเถสุ อาคตานิ อติคมฺภีรานิ **อตฺถชาตานิ** สุขํ สมฺปสฺสตีติ โยชโน.

อิติ สกลพฺยากรณมหาวนาสงฺคญาณจารินา กวิกุญฺชรเกสรินา สิริมหา-จตุรงฺคพเลน มหามจฺเจน วิรจิตายํ อภิธานปฺปทีปิกาวณฺณนายํ สคฺคกณฺฑวณฺณนา **สมตฺตา.**

**สคฺคกณฺฑวณฺณนา นิฏฺฐิตา**

๒. ภูกณฺฑ ๑. ภูมิวคฺค

๑๘๐. วคฺคา ภูมิ ปุริ มจฺจ- จตุพฺพณฺณ วนาทิหิ,
ปาตาเลน จ วุจฺจนฺเต สางฺโคปางฺเคหิ'ธ'กฺกมา.

๑๘๑. วสุนฺธรา ฉมา ภูมิ ปถวี เมทินี มหี,
อุพฺพี วสุมตี โค กุ วสุธา ธรณี ธรา,
ปุถวี ชคตี ภูริ ภู จ ภูตธรา'วนี. (๑๘)

---

๒. ภูกณฺฑ ๑. ภูมิวคฺควณฺณนา

๑๘๐. **อิธ** ภูกณฺเฑ **สางฺโคปางฺเคหิ** ภูมฺยาทีหิ ทสหิ, ปาตาเลน จาติ เอกาทสหิ โกฏฺฐาเสหิ กมโต **วคฺคา** ภูมิวคฺคาทินามกา วคฺคา วุจฺจนฺเต. สปฺปธาโนปการกานิ องฺคานิ **ขาราทีนิ**, องฺคานํ อุปการกานิ จ อุปงฺคานิ **อทฺธาทีนิ.**

๑๘๑. สาทุธปชฺเชน ภูมิยา นามานิ. วสูนิ รตนานิ ธารยตีติ **วสุนฺธรา. ขมุ** สหเน, ขสฺส **โฉ, ฉมา,** อถ วา **ฉิ** เฉทเน, สตฺตานโมโธปตนํ ฉินฺทตีติ **ฉมา,** โม, อิตฺถิยมา จ. ภวนฺตฺยสฺสํ ภูตานีติ **ภูมิ. ภู** สตฺตายํ, มิ. ปุถอิติ ปาฏิปทิเก ฐิเต นทาทิ, อี, ปุถสฺส ปุถุอาเทส, วุทฺธิมฺหิ จ กเต **ปุถวี. ปถาเทเส** ตุ **ปถวี,** อิมสฺมึ ปกฺเข อวาคโม, อถ วา **ถว** คติยํ, ปถวติ เอตฺถาติ **ปถวี,** นทาทิ, สพฺพตฺถ ปตฺถรตีติ วา **ปถวี, ถร** สนฺถรเณ ปปุพฺโพ, **รสฺส โว,** นทาทิ, **ปุถวี,** อสฺสุ.

"มธุโน เกฏฺภสฺสาปิ เมทหํสปริปฺลุตา,
เตนายํ เมทินี เทวี วุจฺจเต พฺรหฺมวาทิภี"ติ[๑]

วจนโต เมทโยคา **เมทินี,** อี, อินี จ. **มิท** เสฺนหเน วา, ยุ, นทาทิ, อสฺเสตฺตญฺจ. **มห** ปูชายํ, นทาทิ. วิตฺถิณฺณตฺตา **อุพฺพิ,** นทาทิ, อวติ ภูตานีติ วา **อุพฺพิ,** อสฺสุ. วสูนิ สนฺตฺยสฺสํ **วสุมตี.** คจฺฉนฺติ ยสฺสํ โลกา, สา **โค,** ปุมิตฺถิยํ. **กา** สทฺเท, กายติ เอตฺถ, กายติ มารวิชยกาเลติ วา **กุ.** อุ. วสูนิ ธารยตีติ **วสุธา.** สพฺพํ โลกํ **ธรณี,** ยุ, นทาทิ. ธรตีติ **ธรา,** อิตฺถิยํ อา. **คมุ** คมเน, คจฺฉนฺตฺยสฺสํ **ชคตี, อนฺตปจฺจโย, คสฺส** ทฺวิตฺตํ ชตฺตญฺจ, นโลโป, **นทาทิ, ภู** สตฺตายํ, **ริ,** นทาทิ, กฺวิมฺหิ **ภู.** ภูเต สตฺเต ธรตีติ **ภูตธรา. อว** รกฺขเณ, ยุ, นทาทิ, **อวนี.**

---

๑. จินฺตามณิฏีกา, ๑๑, ๓.

๑๘๒. ขารา ตุ มตฺติกา อูโส
อูสวา ตู'สโร ติสุ (๒)
ถลํ ถลี'ตฺถี ภูภาเค (๒)
ถทฺธลูขมฺหิ ชงฺคโล.

๑๘๒. ปุพฺพวิเทโห จา'ปร- โคยานํ ชมฺพุทีโป จ.
อุตฺตรกุรุ เจติ สิยุํ จตฺตาโร'เม มหาทีปา. (๔)

---

๑๘๒. ขารา สวณรสา มตฺติกา อูโสตฺยุจฺจนฺเต ขาทตีติ **ขารา,** ทสฺส **โร.** ปเทสกตฺตา มตฺเตน ปมาเณน ยุตฺตา **มตฺติกา. อูส** รุชายํ, **อูโส** อูสโยคา **อูสวา,** วนฺตุ. รปจฺจเย **อูสโร.** เทฺวปิ ตีสุ วตฺตนฺเต.

**ถล** ฐาเน. อธิกรเณ อ. กิตฺติมํ ถลํ, อกิตฺติมา ถลี, นทาทิ. ถทฺธลูขมฺหิ **ภูภาเค** ภูมิปฺปเทเส **ชงฺคล**สทฺโท วตฺตติ. ตตฺถ นิชฺชลตฺตา กกฺขฬตฺตา **ถทฺโธ.** ติกฺขสกฺขราทิวิการควาทิขุรกณฺฑุปฺปาทวจฺจาทิสหิตตฺตา ลูโข เวทิตพฺโพ. **คล** จวนาโธปตนาทเนสุ. ชลํ คลติ เอตฺถ, ชเลน วา คลนฺติ เอตฺถาติ **ชงฺคโล,** นิชฺชโล, เทโส, "ชงฺคโล นิชฺชเล เทเส, ติลิงฺโค ปิสิเต ถิย"นฺติ[๑] หิ **ติกณฺฑเสโส,** ลสฺส โลโป, นิคฺคหีตาคโม จ.

๑๘๒. เวเทน ปญฺญาย อีหนฺติ เอตฺถาติ เวเทโห. โส เอว วิเทโห. อิมํ ทีปมุปาทาย สิเนรุโน ปุพฺพทิสาภาคตฺตา ปุพฺโพ จ โส วิเทโห เจติ **ปุพฺพวิเทโห.** เอวมปรุตฺตเรสุ. คเวน ยนฺเตฺยตฺถาติ **โคยาโน.** อปโร จ โส โคยาโน เจติ **อปรโคยาโน.** ชมฺพุยา ลกฺขิโต, กปฺปฏฺฐายิตาทิปฺปภาเวน วา ตปฺปธาโน ทีโปติ **ชมฺพุทีโป.** ธมฺมตาสิทฺธสฺส ปญฺจสีลสฺส อานุภาเวน กํ สุขํ อุรุ มหนฺตเมตฺถาติ **กุรุ,** กุํ ปาปํ รุนฺธนฺติ เอตฺถาติ วา **กุรุ,** กุวิ. **ทีป** ทิตฺติปฺปกาสเนสุ, ชลมชฺเฌ ทิปฺปนฺตีติ ทีปา, ทิปฺปนฺติ เอตฺถ สทฺธมฺมาติ วา ทีปา ปมาณโต มหนฺตา ทีปา **มหาทีปา.**

---

๑. ติกณฺฑเสส, ๓, ๓, ๓๙๓.

๑๘๓. **ปุมฺพหุตฺเต กุรู สกฺกา โกสลา มคธา สิวี,**
**กลิงฺคา’วนฺติ ปญฺจาลา วชฺชี คนฺธารเจตโย.**

---

๑๘๓. **กุรุ**อาทโย เอกวีสติ **ชนปทนฺตรา** ชนปทวิเสสา **อาทินา** สุรมหปจฺจุคฺคตา ตลกุฏฺฐา อสฺมากาทโย จ **ปุมฺพหุตฺเต** ปุลฺลิงฺเค จ สิยุํ. กุรุ นาม ชานปทิโน ราชกุมารา, เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหีสทฺเทน “กุรู”ติ พหุวจเนน วุจฺจติ, เอวํ สพฺพตฺร กุํ ปาปํ รุนฺธตีติ กุรุ, ขตฺติยกุมารา, เตสํ นิวาโส กุรู, ปจฺจยโลปโต น วุทฺธิ, สพฺพตฺเรวํ.[1] อริวิชยโลกมริยาทาติกฺกมาทีสุ สกฺโกนฺตีติ **สกฺกา.** โกสํ ลนฺตี คณฺหนฺติ, กุสลํ ปุจฺฉนฺตีติ วา **โกสลา.** มเคน สทฺธึ ธาวนฺตีติ **มคธา,** กฺวิ, มํเสสุ คิชฺฌนฺตีติ วา **มคธา.** **คิธ** อภิกงฺขายํ. เสวนฺติ เยนาติ **สิวิ,** สิ เสวายํ, วิ. สิวํ กโรนฺตีติ วา **สิวี,** อณฺณตฺเถ อิ. **กล** สทฺเท **อิงฺค**ปจฺจโย, กลิงฺคา, เตสํ นิวาโส **กลิงฺคา,** อุตฺตราปโถ,[2] กลึ คณฺหนฺตีติ วา **กลิงฺคา,** กฺวิ. กลํ มธุรสทฺทํ คายนฺตีติ วา **กลิงฺคา,** อสฺสิตฺตํ, เกน สุเขน ลิงฺคนฺตีติ วา **กลิงฺคา,** **ลิงฺค** คมนตฺโถ **ทณฺฑโก** ธาตุ. อตฺตนา ขาทิตํ ลญฺชํ ปราชิเตหิ ยาจิเตปิ ปุน น วมนฺตีหิ **อวนฺตี.** ปญฺจาลสฺส ปุตฺตา **ปญฺจาลา.** วชฺเชตพฺพาติ **วชฺชี,** “วชฺเชตพฺพา อิเม”ตฺยาทินา ปวตฺตวจนมุปาทาย วชฺชีติ ลทฺธนามา ราชาโน. วชฺชีรฏฺฐสฺส วา ราชาโน **วชฺชี,** รฏฺฐสฺส วา ปน ตํสมญฺญา ตํนิวาสิราชกุมารวเสน เวทิตพฺพา. คํ ปฐวึ ธาเรนฺตีติ **คนฺธารา,** กิตฺติคนฺเธน อรนฺตีติ วา **คนฺธารา.** **จิต** อุสฺสาหเน, เจตนฺติ อุสฺสหนฺติ ยุทฺธกมฺมาทีสูติ **เจตโย.**

---

๑. ปาณินิ, ๑, ๒, ๕๒, ๔, ๒ ,๘๑ –สุตฺเตสุ ปสฺสิตพฺพํ

๒. ชคนฺนาถา ปุพฺพภาเค กณฺหาตีรนฺตรํ สิเว กลิงฺคเทโส สํวุตฺโต อิตฺยุตฺตเทเส (โถมนิธิ)

๑๘๕. วงฺคา วิเทหา กมฺโพชา มทฺทา ภคฺคางฺคสีหฬา,
กสฺมีรา กาสิปณฺฑวาที สํยุํ ชนปทนฺตรา. (๒๑)

๑๘๖. โลโก จ ภุวนํ วุตฺตํ (๒)
เทโส ตุ วิสโยปฺย’ถ, (๒)
มิลกฺขเทโส ปจฺจนฺโต (๒)
มชฺฌเทโส ตุ มชฺฌิโม. (๒)

---

๑๘๕. วงฺค คมนตฺโถ **ทณฺฑโก** ธาตุ. วิสิฏฺฐานิ เทหานิ เยสํ **วิเทโห,** ปุพฺพวิเทหที่ปโต อาคตตฺตา วา **วิเทหา. โอช** ทิตฺติยํ, กมฺพุนา สมฺพุเกน โอชนฺติ ตสฺสํ โวหารกรณโตติ **กมฺโพชา,** กมฺพุกโช โอโช พลเมเตสนฺติ วา **กมฺโพชา. มท** มทฺทเน, มทฺทนฺตีติ วา **มทฺทา,** มํ สิวํ ททนฺตีติ วา **มทฺทา,** ปญฺจกามคุณาทีหิ โมทนฺตีติ วา **มทฺทา, มท** หาเส. **ภญฺช** อวมทฺทเน, **ภคฺคา.** องฺค คมนตฺโถ **ทณฺฑโก** ธาตุ. สีหํ ลนฺตีติ **สหฬา. กาส** ทิตฺติยํ, สมฺปตฺติยา กาสนฺตีติ **กสฺมีรา,** มีโร. **กาส** ทิตฺติยํ, อิ, **กาสี. ปฑิ** คติยํ, ปณฺฑุ, อุ. อถ วา กุํ ปาปํ รุนฺธติ เอตฺถาติ **กุรุ,** อิติ เอโกปิ ชนปโท นิสฺสิตานํ พหุตฺตา พหุวจเนน วุจฺจติ. เอวํ สพฺพตฺถ.

๑๘๖. ทฺวยํ ภุวเน. **ลุช** อทสฺสเน, ลุชฺชตีติ **โลโก, คสฺส โก, ชสฺส โว.** ภวนฺติ เอตฺถาติ **ภุวนํ,** ยุ. ชคติ, วิฏฺฐปาทีนิปิ ภุวนปริยายานิ. ทฺวยํ เทสสามญฺเญ. **ทิส** อติสชฺชเน, อติสชฺชนํ ปโพธํ, “อยํ อิตฺถนฺนาโม”ติ ทิสติ อปทิสตีติ **เทโส. สิ** เสวายํ, สญฺญายํ อ, **วิสโย.**

สิฏฺฐาจรรหิโต มิลกฺขเทโส **กามรูปาทิ** ปจฺจนฺโต นาม. **มิลกฺข** อพฺยตฺติยํ วาจายํ, มิลกฺขนฺติ อพฺยตฺตวาจํ ภาสนฺตีติ **มิลกฺขา.** สิฏฺฐาจารมคฺคทสฺสนตฺถาย ปญฺญาจกฺขุโน อภาวา ราคาทิมลํ อกฺขิมฺหิ เยสนฺติ วา มิลกฺขา, อสฺสิตฺตํ, นิวาสฏฺฐานํ **มิลกฺขเทโส.** ปจฺจนฺเต มชฺฌิมเทสสฺส พหิทฺธาภาเค ชาโต **ปจฺจนฺโต.**

๑๘๗. **อนูโป สลิลปฺปาโย**
**กจฺฉํ ปุมนปุํสเก, (๓)**
**สทฺทโล หริเต เทเส**
**ติเณนา'ภินเวน หิ.**

๑๘๘. **นทฺยมฺพุชีวโน เทโส**
**วุฏฺฐินิปฺผชฺชสสฺสโก,**
**โย นทีมติโก เทว-**
**มาติโก จ กเมน โส.**

---

พฺยวตฺถา จตุวณฺณานํ ยสฺมึ เทเส น วิชฺชเต,
มิลกฺขเทโส โส วุตฺโต มชฺฌภูมิ ตโต ปรํ.[๑]

อริยาจารภูมิตฺตา มชฺโฌ จ โส เทโส เจติ **มชฺฌเทโส,** นวโยชน-สตปริกฺเขโป มชฺฌิมเทโส.

๑๘๗. **สลิลปฺปาโย** พหูทโก เทโส อนูโป นาม, อนุคตา อาปา อนุคตา อาปา อตฺราติ **อนูโป,** อาปสฺส อาทิโน อุตฺตํ, ปรโลโป วา. **กจ** พนฺธเน, โฉ, **กจฺฉํ,** อนูปเทโส จ. อภินโวคฺคมเนน ติเณน ลกฺขิเต หริเต เทเส สทฺทโล, **ทล** ทิตฺติยํ, ภาเว อ. วิชฺชติ ทโล ยตฺถ **สทฺทโล.**

๑๘๘. นทิยา อาภเตน อมฺพุนา อุทเกน ชีวนฺติ เอตฺถาติ **นทฺยมฺพุชีวโน** เทโส นที มาตา อสฺสาติ **นทีมาติโกติ** วุจฺจติ, พหุพฺพีหิมฺหิ โก. วุฏฺฐิยา วสฺเสน นิปฺผชฺชติ สสฺสเมตฺถาติ **วุฏฺฐินิปฺผชฺชสสฺสโก** เทโส เทโว มาตา อสฺสาติ **เทวมาติโกติ** วุจฺจติ, พหุพฺพีหิมฺหิเยว โก, **เทวสทฺโท** เจตฺถ วุฏฺฐิมาห.

---

๑. จินฺตามณิฏีกา, ๑๑, ๗,

๑๘๙. ตีสฺว'นูปาทฺย'โถ จนฺท-
สูราโท สสฺสตี'ริโต,
รฏฺฐํ ตุ วิชิตญฺจา'ถ (๒)
ปุริเส เสตุ อาฬิยํ, (๒)
อุปานฺตภู ปริสโร (๒)
โคฏฺฐํ ตุ โคกุลํ วโช. (๓)

๑๙๐. มคฺโค ปนฺโถ ปโถ อทฺธา อญฺชสํ วฏุมํ ตถา,
ปชฺโช'ยนญฺจ ปทวี วตฺตนี ปทฺธติ'ตฺถิยํ. (๑๑)

---

๑๘๙. **อนูปาทโย** เทวมาติกานฺตา ตีสุ ลิงฺเคสุ. **จนฺทสูราโท** จนฺทสูริยสิเนรุปพฺพตาทิมฺหิ สสฺสติสทฺโท **อีริโต** กถิโต. สพฺพทา สรนฺติ คจฺฉนฺตีติ **สสฺสติโย,** สร คติยํ, สรสทฺทสฺส **โส,** ติ.

**รช** คติยํ, รชนฺติ เอตฺถ นคราทโยติ **รฏฺฐํ,** โต. นาคเรหิ วิชินิตพฺพนฺติ **วิชิตํ.** อาฬิยํ ปวตฺตมาโน โย เสตุ, โส **ปุริเส** ปุลฺลิงฺเค วตฺตติ. สิ พนฺธเน, ตุ. อล ภูสเน, อิ, **อาฬิ,** ตสฺสํ อาฬิยํ.

นครปพฺพตาทิโน **อุปานฺตภู** สมีปภูมิ **ปริสโร** ปริโต สรนฺตฺยตฺราติ, โณ.

ติกํ วเช. คาโว ติฏฺฐนฺตฺยตฺราติ **โคฏฺฐํ.** **กุล** สงฺขฺยาเน, คาโว กุลนฺเตฺยตฺถาติ **โคกุลํ,** คุนฺนํ กุลํ ฆรนฺติ วา **โคกุลํ.** **วช** คติยํ, วชนฺติ ยํ คาโว นิวาสนตฺถายาติ **วโช.** โคฏฺฐานกํ, โคฏฺฐานนฺติปิ วชสฺส นามานิ.

๑๙๐. สิโลเกน มคฺคสฺส นามานิ. ปถิเกหิ มชฺชเต นิตฺติณํ กรียเตติ **มคฺโค,** **มชฺช** สุทฺธิยํ, โณ, **ชสฺส คตฺตํ,** ปถิเกหิ คคฺคียเตติ วา **มคฺโค,** มคฺค อนฺเวสเน, มํ สิวํ คจฺฉติ เอตฺถ, เอเตนาติ วา **มคฺโค,** "โม สิเว ปริสายญฺเจ"ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห,** สิวํ คมนํ กโรตีตฺยตฺโถ, กฺริยาวิเสสนเมตํ. **ปถ** คติยํ,

๑๘๑. **ตพฺเภทา ชงฺฆสกฏ-**
**มคฺคา เต จ มหทฺธนิ. (๒)**

๑๘๒. **เอกปเทฺย'กปทิเก**
**กนฺตาโร ตุ จ ทุคฺคเม (๒)**

---

จุราทิ. นาคโม. ปนฺถยนฺติ ยนฺตฺยเนนาติ **ปนฺโถ,** อ, การิตโลโป. ปถติ ยาตฺยเนนาติ **ปโถ. อท** คมเน, อทติ ยตฺถ สา **อทฺธา,** โธ, อทฺธา มคฺโค. **อทฺธา**สทฺโทยํ กาเลปิ, สมภาคตฺถวจเน ตุ อทฺธํ, ตสฺมา **อทฺธ**สทฺโท ปุมนปุํสกวเสน ทฺวิลิงฺโค, **ราชา**ทิตฺเต อทฺธา, **อราชา**ทิตฺเต อทฺธํ. **อญฺช** คติยํ, อโส. **วช** คติยํ, อุโม, ชสฺส โฎ, **ปท** คติยํ, อ, ทสฺส โช, ทฺวิตฺตํ, **ปชฺโช. อย** คติยํ, ยุ, **ปท** คติยํ, อโว, นทาทิ. **วตฺต** วตฺตเน, วตฺตนํ คมนาทิ, อนิ, นทาทิ, **วตฺตนี.** กนฺตนทณฺเฑ ปุนฺนปุํสกํ. ปถิเกหิ ปาเทหิ หญฺญเตติ **ปทฺธติ. ปาท**สทฺทสมานตฺเถน **ปท**สทฺเทน นิยตปฺปโยคโต วุตฺตินา สิทฺโธ, ปทสทฺทูปปโท **หน** ธาตุ, ติ, **หน**สฺส **โธ,** อโลโป. **ปทฺธติ**สหจรณโต **วตฺตนี,** ตํสหจรณโต ปทวี จ อิตฺถิยํ.

๑๘๑-๒. **ตพฺเภทา** ตสฺส มคฺคสฺส วิเสสา **ชงฺฆคฺคา**ทโย อปฺปนฺตา ชงฺฆาหิ คโต มคฺโค **ชงฺฆมคฺโค.** สกเฏหิ คโต มคฺโค **สกฏมคฺโค. เต** ชงฺฆมคฺคสกฏมคฺคา มหามคฺเค วตฺตนฺติ.

เอตฺถ จ "เตถา"ติ **อถ**สทฺโท น วตฺตพฺโพ, "เต จา"ติ ปน วตฺตพฺโพ. "มตาทฺธนี"ติ ปาเฐ ปน สติ "เตถา"ติ วตฺตพฺโพเยว, ตทา เอกปทิเก อทฺธนิ มคฺเค เอกปที มตาติ โยชนา กาตพฺพา. คจฺฉตํ เอโก อสหาโย ปาโท ยสฺสํ, น นิสินฺนสฺเสว ยมโกติ **เอกปที,** สมาสนฺเต นิจฺจมีปจฺจโย, กปจฺจเย **เอกปทิโก,** อีสฺส รสฺสตฺตํ.

โจรกณฺฏกาทิโทเส ทุคฺคเม ปเถ กนฺตาโร, ปุนฺนปุํสเก, เกน ปานีเยน ถรนฺติ อติกฺกมนฺติ ยนฺติ **กนฺตาโร, ตร** ตรเณ, โจรกนฺตาราทีสุ ปนายํ

๑๘๓. **ปฏิมคฺโค ปฏิปโถ. (๒)**
**อทฺธานํ ทีฆ'มญฺชสํ, (๒)**
**สุปฺปโถ ตุ สุปนฺโถ จ (๒)**
**อุปฺปถํ ตฺว'ปถํ ภเว. (๒)**

๑๘๔. **ฉตฺตึส ปรมาณูน-**
**เมโก'ณุ จ ฉตฺตึส เต,**
**ตชฺชารี ตาปิ ฉตฺตึส**
**รถเรณุ ฉตฺตึส เต.**

---

รูฬฺหิวเสน วุตฺโต, อถ วา **กติ** เฉทเน, สปฺปฏิภยตฺตา กนฺตติ นิจฺจคมนาคมนเมตฺถาติ กนฺตาโร, อาโร, **นาคโม** จ. ทุกฺเขน คจฺฉนฺตฺเยตฺถาติ **ทุคฺคโม.**

๑๘๓. ทฺวยํ ปฏิมคฺเค. ปฏิ อภิมุเขน คนฺตพฺโพ มคฺโค, ปโถ จ **ปฏิมคฺโค, ปฏิปโถ** จ. ทีฆมญฺชสํ อติทูโร มคฺโค อทฺธานนฺติ วุจฺจเต อทฺธานํ อยนํ **อทฺธานํ,** อจฺจายโต มคฺโค, ยถา ''ปทฏฺฐาน''นฺติ, ยโลโป.

ทฺวยํ ปสทฺเธตฺถนิ. โสภโน ปโถ, ปนฺโถ จาติ วิคฺคโห. คนฺตพฺพ- ปถภาวโต อเปตํ **อุปฺปถํ, อปถญฺจ,** อพฺยยีภาวสมาโส, อสทฺโท อตฺร นิปาโต.

๑๘๔. ปรมาณูนํ ฉตฺตึส เอโก อณุ **นาม,** อณุโตปิ อณุภรตฺตา ปรโม อณุ, อนุโต วา ปรโมติ **ปรมาณุ, อณ** สทฺทตฺโถ **ทณฺฑโก** ธาตุ, อุ. **เต** อณโว ฉตฺตึส ตชฺชารี นาม, ตํ ตํ อตฺตโน นิสฺสยํ มลีนกรณวเสน ชราเปตีติ **ตชฺชารี, ชร** ชีรเณ, **ชร** วโยหานิมฺหิ วา, อ, **นทาทิ. ตาปิ** ตชฺชาริโย ฉตฺตึส

รถเรณุ นาม, รถานํ สญฺจรณวเสน ปวตฺตา เรณุ **รถเรณุ. เต** รถเรณโว ฉตฺตึส ลิกฺขา นาม. **ลกฺข** ทสฺสเน, ปกติจกฺขุนาปิ ลกฺขิยเตติ **ลิกฺขา,** อสฺสิตฺตํ

ตา ลิกฺขา สตฺต อูกา นาม, **อูกาติ** วุจฺจติ สีโรวตฺตกิมิ. ตปฺปมาณตฺตา **อูกา. ตา** สตฺต อูกา ธญฺญมาโส นาม, ธญฺโญ วีหิเยว ปริมาณิตพฺพตฺตา มาโส จาติ **ธญฺญมาโส, มสิ** ปริมาเณ. **เต** สตฺต ธญฺญมาสา องฺคุลํ นาม, **องฺค** คมนตฺโถ, อุโล, **องฺคุลํ,** ปมาณํ, **อุลิปจฺจเย องฺคุลิ,** กรสาขา. **อมุทฺวิจฺเฉติ** อทุํ ทฺวาทสงฺคุลํ วิทตฺถิ นาม, กณิฏฺฐสหิเตนงฺคุฏฺเฐน วิตฺถารียเต วิธียเตติ วา **วิทตฺถิ,** วิปุพฺโพ **ตนุ** วิตฺถาเร. **ธา** ธารเณ, อุภยตฺราปิ ติ, ปุพฺพปกฺเข **ตสฺส โถ, นสฺส โต, ตสฺส โท.** ปจฺฉิเม **ธสฺส โท, ตสฺส โถ,** อสรูปทฺวิภาโว จ. **ตา** ทุเว วิทตฺถี รตนํ สิยุํ, **รมุ** กีฬายํ, ตโน, **มโลโป, ตานิ** สตฺเตว รตนานิ **ยฏฺฐิ** นาม, **ยต** ปยตเน, ติ, **ตสฺส โธ, ตสฺส โฏ. ตา** วีสติ ยฏฺฐิโย **อุสภํ นาม, อุส** ทาเห, อโภ. เอตฺถ ปน อุสภนทนฺตรํ อุสภํ. อุสภานํ อสีติปฺปมาณํ คาวุตํ นาม, ควํ คเวหิ วา ยุตํ **คาวุตํ. ยุช** สมาธิมฺหิ, โคนทนฺตเรหิ คหิตปฺปมาณสมาธานฺตุยตฺโถ, ตํ จตุคาวุตํ โยชนํ นาม, **ยุช** สมาธิมฺหิ, ยุ, "เอตฺตกํ โยชนํ **นาม** โหตู"ติ จตุคาวุเตหิ สมาธานฺตุยตฺโถ.

**๑๘๗. ธนุปญฺจสตํ โกโส**
**กรีสํ จตุรมฺพณํ, (๒)**
**อพฺภนฺตรํ ตุ หตฺถาน-**
**มฏฺฐวีส ปมาณโตติ.**

**ภูมิวคฺโค นิฏฺฐิโต.**

---

๑๘๗. อาโรปิตานํ อาจริยธนูนํ ปญฺจสตํ โกโส นาม, อนาโรปิตานนฺตฺยปเร. **กุส** อวฺหาเน, โณ, กุสนํ อวฺหานํ โกโส, อิธ ปน โกสปฺปมาณตฺตา **โกโส,** ทฺวิสหสฺสกรปฺปมาโณ. อญฺญตฺถ ปน––

จตุกฺกาธิวีสติยา องฺคุเลหิ กโร ภเว,
ขฺยาตมฏฺฐสหสฺเสหิ โกสมานํ วิภาวินา"ตฺยุตฺตํ.

**จตุรมฺพณนฺติ** จตุรมฺพณวีหิพีชชาตโรปนโยคฺโย ภูมิปฺปเทโส กรีสํ นาม, กโรนฺติ เอตฺถ กสนโรปนาทิกนฺติ **กรีสํ,** อีโส. จตุรมฺพณพีชชาตานิ โรเปนฺเตฺยตฺถาติ **จตุรมฺพณํ,** อมฺพณํ เอกาทสโทณมตฺตํ, อญฺเญ ปน "จตุรมฺพณํ จตุยฏฺฐิกํ ฐานํ กรีสํ นามา"ติ วทนฺติ, ตํ กรีสพฺภนฺตรานํ ปริยายภาวปฺปสงฺคา น คเหตพฺพํ.

ปมาณโต หตฺถานมฏฺฐวีสปฺปมาณํ ฐานํ อพฺภนฺตรํ นาม, อพฺภนฺตเร อนฺโตโกฏฺฐาเส ชาตํ, น พหิโกฏฺฐาเสติ **อพฺภนฺตรํ.** ยตฺถ ยตฺถ หิ โย โย ฐิโต นิสินฺโน วา, ตตฺถ ตตฺถ สมนฺตา อฏฺฐวีสติหตฺถปฺปมาณํ ฐานํ ตสฺส ตสฺส อพฺภนฺตรํ ฐานํ นาม. **ภูมฺยาทิตฺตา ภูมิวคฺโค,** อถ วา องฺคาเปกฺขาย ภูมิเยว ปธานํ, ปธาเนน จ พฺยปฺปเทโส ภวตีติ ภูมิวคฺคพฺยปฺปเทโส.

ภูมิวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

## ๒. ภูกณฺฑ ๒. ปุรวคฺค

๑๘๘. ปุรํ นครํ'มิตฺถี วา ฐานียํ ปุฏเภทนํ,
ถิยํ ตุ ราชธานี[๑] จ ขนฺธาวาโร ภเว'ถ จ. (๖)

---

## ๒. ภูกณฺฑ ๒. ปุรวคฺควณฺณนา

๑๘๘. ฉกฺกํ นคเร.

"ปฏฺฐนญฺจ อธิฏฺฐานํ นครํ ปุฏเภทนํ,
ถิโย ปู นคริ ปูริโย ฐานียํ กพฺพฏํ ปฏ"นฺติ

หิ สิโลกปริยาเยน **โวปาลิโต.**

"วิจิตฺตเทวายตนํ ปาสาทาปณมนฺทิรํ
นครํ ทสฺสเย วิทฺวา ราชมคฺโคปโสภิต"นฺติ[๒]

**นครลกฺขณํ. ปุ** ปาลเน, **ปุร** ปาลเนติ จ, ปุนาติ ปุเรติ จ รกฺขติ ปรจกฺกา ทุกฺกตายาติ ปุรํ, โร, อ จ, **ปุร** อคฺคคมเนติปิ ธาตฺวตฺโถ. นคา ปาสาทาทโย อสฺส สนฺติ **นครํ,** โร. **วากาเรน นคร**สทฺทสฺส ปุลฺลิงฺคตฺตํ สมุจฺจิโนติ[๓] **ปุร**สทฺทสฺสาปิตฺยาจริยา. อกุโตภยตฺตา ฐานาย หิตํ **ฐานียํ,** อีโย. ปณิกานํ ปุฏา ภิชฺชนฺเต อตฺราติ **ปุฏเภทนํ.**

นิจฺจนิวาสนฏฺฐานํ ทสฺเสตฺวา อิตรํ ทสฺเสตุมาห **"ถิย"**มิจฺจาทิ. ราช-ติฏฺฐติ เอตฺถาติ ยุ, นทาทิ, นิจฺจนิวาสนฏฺฐาเนปิ "จตุราสีตินครสหสฺสานิ กุสาวตีราชธานีปมุขานี"ตฺยาทีสุ[๔] ทารุกฺขนฺธาทีหิ อา สมนฺตโต วรนฺติ ปริกฺขิปียนฺติ เอตฺถาติ **ขนฺธาวาโร,** ปตฺถนตฺโถ **วรธาตุ** อาปุพฺพตฺตา ปริกฺขิปนตฺโถ โหติ. ปญฺจกํ นคเร, "ขนฺธวาโร"ติ ปน เอกเมว อจิรนิวาสนฏฺฐานสฺส นามํ.

---

๑. ตตฺถ ปุรนฺติ ราชธานี. ตถา หิ "นครํ ปุรํ ปุริ ราชธานี"ติ เอเต ปริยายา (นีติ ธาตุมาลา ๑๕๖) ราชา ธียเต ยสฺสนฺติ ราชธานี. (โถมนิธิ)

๒. จินฺตามณิฏีกา ๑ ๒, ๑.

๓. นคริโย วา ปตฺตนํ อมร, ๑ ๒, ๑.) ปกฺเข ปตฺตนสาหจริยา นปุํสกตฺตํ (จินฺตามณิฏีกา, ๑ ๒, ๑.) ๔. ที ๒/๑๕๓.

๑๙๙. สาขานคร'มญฺตฺร ยํ ตํ มูลปุรา ปุรํ
๒๐๐. พาราณสี จ สาวตฺถิ เวสาลี มิถิลา'ฬวี,
โกสมฺพุ'ชฺเชนิโย ตกฺก - สีลา จมฺปา จ สาคลํ,
สํสุมารคิรํ ราช- คหํ กปิลวตฺถุ จ.
๒๐๑. สาเกต'มินฺทปตฺตญฺโจ- กฺกฏฺฐา ปาฏลิปุตฺตกํ,
เจตุตฺตรญฺจ สงฺกสฺสํ กุสินาราทโย ปุรี. (๒๐)

---

๑๙๙. **มูลปุรา อญฺญตฺร** มูลปุรํ วชฺเชตฺวา ยํ ปุรมตฺถิ โยชน-วิตฺถิณฺณปาการาทิปริกฺขิตฺตํ, ตํ มูลปุรสฺส ตรุฏฺฐานิยสฺส สาขาสทิสตฺตา **สาขานครํ** นาม.

๒๐๐-๑. สาทฺธปชฺชทฺวเยน มูลปุรสฺส นามานิ. วานรสีสํ ตํสณฺฐาโน วา ปาสาโณ เอตฺถ อตฺถีติ "วานรสีส"นฺติ วตฺตพฺเพ วสฺส พตฺตํ, วณฺณวิปริยยํ, ทีฆํ, ณตฺตํ, สสฺส โลปญฺจ กตฺวา "**พาราณสี**"ติ วุตฺตํ. สวตฺถสฺส อิสิโน นิวาสนฏฺฐานตฺตา **สาวตฺถิ**, สพฺพํ ธนเมตฺถ อตฺถีติ วา สาวตฺถิ,[๑] **สพฺพสฺส สาโว**, ธนวาจโก **อตฺถสทฺโท**, อิ. ติกฺขตฺตุํ วิสาลีภูตตฺตา **เวสาลี**, อสฺสตฺถุยตฺเถ อี. **มถ** หึสายํ, อิโล, อสฺสิตฺตํ, **มิถิลา**. อลํ ภูสนเมตฺถาติ **อาฬวี**, วี, ฬตฺตญฺจ. **กุส** อวฺหาเน, "ขาทถ ปิวถา"ตฺยาทีหิ ทสหิ สทฺเทหิ โกสนฺติ เอตฺถาติ **โกสมฺพี**, โพ, นทาทิ, กุสมฺพรุกฺขวนฺตตาย วา **โกสมฺพี**, กุสมฺพสฺส อิสิโน อสฺสมโต อวิทูเร มาปิตตฺตาติ เอเก.[๒] อุคฺคํ ริปุํ ชยติ ยตฺถ, สา **อุชฺเชนี**, ยุ, นทาทิ. **ตกฺก** อูเห, อูโห อูนปูรณํ, ตกฺกนํ ตกฺโก, โส สีลํ สภาโว ยตฺถ สา **ตกฺกสีลา**, โย หิ ปุริสกาเรน อูโน, โส ตตฺถ คนฺตฺวา ตมูนํ ปูเรตีติ. **จม** อทเน, โป. **จมฺปา**. สานํ ธนานํ อากรํ

---

๑. ม-ฏีจิ๑/๖๒, ๒ อุทาน-ฏฺจ ๒๒๕ ม-ฏี ๑/๑๔๐ ม-ฏี ๒/๓๐๔

อุปฺปตฺติฏฺฐานํ สากโร, โส เอว **สาคลํ.** สํสุมารสณฺฐาโน คิริ เอตฺถาติ **สํสุมารคิรํ,** สํสุมาโร คายติ เอตสฺส มาปิตกาเลติ วา **สํสุมารคิรํ,** **เค** สทฺเท, อิโร. ราชูนเมว อาธิปจฺจวเสน ปริคฺคหิตพฺพตฺตา **ราชคหํ.** อาทิกาเล กปิลนามสฺส อิสิโน นิวาสนฏฺฐานตฺตา **กปิลวตฺถุ,** ปุมนปุํสเก.

สาโก ราชูนํ ยุทฺธาทีสุ สตฺติ สญฺชาตา เอตฺถาติ **สาเกตํ,** "สาโก สตฺติมฺหิ ภูปาเล, ทุมทีปนฺตเรสุ เจ"ติ **นานตฺถสงฺคเห.** สญฺชาตตฺเถ อิโต, สาโก นาม ราชา, ทุโม วา เอตฺถ อาทิกาเล สญฺชาโตติ วา **สาเกตํ.** อินฺทํ ปรมิสฺสริยภาวํ ปาปุณนฺติ เอตฺถาติ **อินฺทปตฺตํ,** อินฺโท วา สกฺโก เทวราชา, โส ปตฺโต เอตฺถาติ **อินฺทปตฺตํ.** อุกฺกํ ธารยติ เอตสฺส มาปิตกาเลติ **อุกฺกฏฺฐา,** วณฺณวิกาโร. ยสฺส มาปิตฏฺฐาเน ปาฏลินามโก เอโก ตรุณรุกฺโข อตฺถีติ ตํ **ปาฏลิปุตฺตกํ,** อถ วา ปฏลิ นาม เอโก คามณี, ตสฺส ปุตฺโต เอตฺถ วสติ อาทิกาเลติ **ปาฏลิปุตฺตกํ.** เจติยรฏฺเฐ อุตฺตมตฺตา **เจตุตฺตรํ,** "เชตุตฺตร"นฺติ ปาเฐ ปน วณฺณวิกาโร, เวริชยฏฺฐานตฺตา เชตญฺจ ตํ อุตฺตมตฺตา อุตฺตรญฺเจติ วา **เชตุตฺตรํ.** ยสฺส มาปิตกาเล ทีโป ทิปฺปติ, ตํ **สงฺกสฺสํ,** **กาส** ทิตฺติยํ, ทฺวิตฺตํ, สมฺมา กสนฺติ เอตฺถาติ วา **สงฺกสฺสํ,** **กส** วิเลขเน, ยสฺส มาปิตกาเล นิมิตฺตโมโลเกนฺตา พฺราหฺมณา กุสหตฺถํ นรํ ปสฺสิตฺวา มาเปนฺติ, ตํ **กุสินารํ.** **อาทินา** มถุร[๑] ปาสาณปุร โสณิกาทโยปฺยเนกปุรวิเสสา สงฺคหิตา.

---

๑. มธุร. มาธุร (ก)

๒๐๒. **รจฺฉา จ วิสิขา วุตฺตา รถิกา วีถิ จาปฺย'ถ,** (๔)
**พฺยูโห รจฺฉา อนิพฺพิทฺธา นิพฺพิทฺธา ตุ ปถ'ทฺธิ จ.** (๒)
๒๐๓. **จตุกฺกํ จจฺจเร มคฺค- สนฺธิ สิงฺฆาฏกํ ภเว.** (๔)
ปาการ วรโณ จา'ถ (๒)
อุทฺทาโป[๑] อุปการิกา. (๒)

---

๒๐๒. จตุกฺกํ อพฺภนฺตรคามมคฺเค. รถสฺส หิตา **รจฺฉา,** ปพฺพชฺชาทิ. วิสยนฺเต ปกาสยนฺเต วิกฺกเยน ทพฺพานิ ยสฺสํ, สา **วิสิขา,** วิปุพฺโพ สิ เสวายํ, โข, วิสนฺติ เอตฺถาติ วา **วิสิขา,** วิส ปเวสเน, โข. รถสฺส หิตา **รถิกา** อิโก. วี คมเน, ถิ, **วีถิ.**

**อนิพฺพิทฺธา** รจฺฉนฺตเรน มชฺเฌ อนิพฺพิทฺธา รจฺฉา พฺยูโห นาม. พฺยูเหติ สมฺปิณฺเฑติ ชเน อญฺญตฺร คนฺตุมปฺปทานวเสนาติ **พฺยูโห,** **อูห** สมฺปิณฺฑเน วิปุพฺพตฺตา. น นิพฺพิชฺฌเต รจฺฉนฺตเรนาติ **อนิพฺพิทฺโธ,** **วิธ** สมฺปหาเร, **อ.** นิพฺพิทฺธา รจฺฉนฺตเรน รจฺฉา **ปโถ** อทฺธีติ จ วุจฺจติ **ปถ** คมเน, ปโถ. **อทฺธีติ** จ วุจฺจติ. **ปถ** คมเน, ปโถ. **อท** คมเน, ติ, อทฺธิ.

๒๐๓. จตุกฺกํ จจฺจเร. จตุนฺนํ ปถานํ สมาหาโร **จตุกฺกํ,** **จร** คติภกฺขเนสุ จโร, รสฺส **โจ, จจฺจรํ,** องฺคณวาจโก จายํ. ทฺวินฺนํ จตุนฺนํ วา มคฺคานํ สนฺธิ **มคฺคสนฺธิ. สิงฺฆ** ฆายเน, อาฏโก.

๒๐๔. **กุฏฺฏํ ตุ ภิตฺติ นารี'ถ** (๒)
**โคปุรํ ทฺวารโกฏฺฐโก,** (๒)
**เอสิกา อินฺทขีโล จ** (๒)
**อฑฺโฑ ตฺว'ฑฺฑาลโก ภเว.** (๒)

ทฺวยํ วปฺปสฺโสปริ อฏฺฐกาทิรจิเต เวธเน, **วปฺปํ** นาม ทุคฺคนคเร ปริขามตฺติกํ กูฏํ[๒] กตฺวา โคหิ, หตฺถีหิ จ วิมทฺทาเปตฺวา ตึสหตฺถปฺปมาณํ ปาการสฺส เหฏฺฐิมตลํ, ตถา หตฺถสตํ ตโต อุทฺธริตฺวา ปํสุนา วปฺปํ การเย ตสฺโสปริปาการนฺติ, ปกุพฺพนฺติ, ตนฺติ **ปาการา,** สมนฺตโต กรียเตติ วา **ปาการา,** อกตฺตริ จ การเก สญฺญายํ โณ, รสฺสสฺส ทีฆตา. **วุ** สํวรเณ วุโณตีติ วรโณ, ยุ, **ราคโม** จ. "สาโล"ติปิ ปาการสฺส นามํ.

ทฺวยํ ราชภวนสามญฺเญ. สพฺพเคหานํ วิเสเสน ปกาสนโต **อุทฺทาโป** **ทีป** ปกาสเน, อีสฺสากาโร. สงฺคมฺม กโรนฺติ ตนฺติ **อุปการิกา,** ณฺวุ. เก ปจฺจเย ถีตตาการปเร ปุพฺโพ **อกาโร** ทีฆํ.[๓] **อกา**เทโสปิ หิ โก"ติ วุจฺจติ, ยถา เทวทตฺโต "ทตฺโต"ติ. **ก**ปจฺจโย วา.

๒๐๔. ทฺวยํ เคหาทิโน มตฺติเกฏฺฐกาทิมยภิตฺตยํ. **กุฏ** เฉทเน, กุฏฺฏติ ฉินฺทติ มคฺคนฺติ **กุฏฺฏํ. ภิท** ทฺวิทากรเณ. ติ, **ภิตฺติ.** คุนฺนํ วาจานํ ปุรํ **โคปุรํ,** ทฺวารสมีเป กโต โกฏฺฐโก **ทฺวารโกฏฺฐโก กุส** อกฺโกเส, ฐโก, **โกฏฺฐโก**ติ เคหวิเสโส.

ทฺวยํ อินฺทขีเล. **อิส** อิจฺฉายํ, **เอส** คเวสเน วา, อิโก. อินฺทสฺส สกฺกสฺส ขีโล กณฺฏโก **อินฺทขีโล.** ทฺวยํ ทฺวารปสฺโสปสาลายํ'-หมฺยาทิปิฏฺเฐ จ วาตกุฏิกายํ. **อฑฺฑ** อติกฺกมหึสาสุ, อ. **อาลก**ปจฺจเย **อฑฺฑาลโก.**

๑. อุทฺธาโป (ก) ๒. กุฏึ (ก) ๓. กาตนฺต, ๒,๒,๖๕.

๒๐๕. โตรณํ ตุ พหิทฺวารํ (๒)
ปริขา ตุ จ ทีฆิกา. (๒)

๒๐๖. มนฺทิรํ สทนาคารํ นิกาโย นิลยาลโย,
อาวาโส ภวนํ เวสฺมํ นิเกตนํ นิเวสนํ,
ฆรํ คหญฺจาวสโถ สรณญฺจ ปติสฺสโย.

๒๐๗. โอกํ สาลา จโย[๑] วาโส
ถิยํ กุฏิ วสตฺยปี.
เคหญฺจานิตฺถิ สทฺมํ, (๒๔)
เจติยายตนานิ ตุ. (๒)

---

๒๐๕. อุปริ มาลาทิยุตฺตํ โสภนถมฺภทฺวยมุภยโต นิขนิตฺวา ยํ พหิทฺวารํ กปฺปียเต, ตํ **โตรณํ. ตุร** วารเณ, ยุ, ถวนฺตา วา รณนฺตฺยตฺราติ **โตรณํ,** ตุ อภิตฺถเว. รณ สทฺทตฺโถ, วณฺณวิกาโร. ทฺวารสฺส พหิ **พฺหิทฺวารํ.** ปริ สมนฺตโต ขญฺญเตติ **ปริขา.** ทีฆภาเวน ยุตฺตา **ทีฆิกา.**

๒๐๖–๗. **สทฺมนฺตํ** เคเห. **มนฺท** โมทนถุติชฬฺเตสุ มนฺทนฺเต ยตฺถาติ **มนฺทิรํ,** อิโร. สีทนฺติ ตตฺถาติ **สทนํ,** ยุ. **สท** วิสรณคตฺยาวสาเนสุ. น คจฺฉนฺตีติ อคา, ถมฺภาทโย, เต ราติ คณฺหาตีติ **อคารํ.** รสฺสสฺส ทีฆตฺเต **อาคารํ. จิ** จเย, นิจียเต ฉาทียเตติ **นิกาโย,** ยมฺหิ **จิสฺส กา**เทโส นิปาตนา. **ลี** สิเลสเน, โณ, **นิลโย, อาลโย** จ. **วส** นิวาเส, อาวสนฺตฺยตฺราติ **อาวาโส** โณ. **ภู** สตฺตายํ, ภวนฺตฺยตฺราติ **ภวนํ.** วิสนฺติ ตนฺติ **เวสฺมํ,** โม, **กิต** นิวาเส,

---

๑. ขโย (สี) อุปริ ๙๓๔ – คาถายญฺจ สทฺทนีติธาตุมาลายํ ๑๘–๙, ๒๒๒ – ปีฏฺเจสุ ปสฺสิตพฺพํ.

๒. ตํ ตํ วตฺถุํ คณฺหาตีติ เคหํ, "เคโห"ติปิ ปุลฺลิงฺคมิจฺฉนฺติ. (สุตฺตามาลา ๑๒๓๘)

๒๐๘. ปาสาโท เจว ยูโปถ มุณฺฑจฺฉโท จ หมฺมิยํ. (๒-๒)
ยูโป ตุ คชกุมฺภมฺหิ หตฺถินโข ปติฏฺฐิโต.

---

อธิกรเณ ยุ, **นิเกตนํ.** นิวิสนฺติ วา ยตฺร, ตํ **นิเวสนํ.** ฆร เสจเน, ฆรติ กิเลสเมตฺถาติ **ฆรํ,** คยฺหตีติ วา **ฆรํ,** โณ. **คหสฺส ฆราเทโส.** คณฺหาติ ปุริเสน อานีตํ ธนนฺติ **คหํ.** อธิกรเณ โถ, **อาวสโถ. สร** คติจินฺตาหึสาสุ, สรนฺติ จินฺเตนฺติ เอตฺถ สุภาสุภกมฺมานิ, สรติ วา สูริยสนฺตาปาทิกนฺติ **สรณํ. สิ** เสวายํ, โณ, **ปติสฺสโย. อุจ** สมวาเย, **โอกํ. สล** คมเน, "อิตฺถิยมติยโว วา"ติ อ, **สาลา, สร**ธาตุมฺหิ สติ ลตฺตเมว วิเสโส. **จิ** จเย, กมฺมนิ โณ, **จโย. กุฏ** เฉทเน, **อิ. วส** นิวาเส. ติ อุปธสฺส เอตฺเต **เคหํ. สท**ธาตุมฺหา อุโม, **สทุมํ.**

ทฺวยํ มุขรหิ ตเทวกุลสทิเส ยญฺญายตเน. **จิต** ปูชายํ, กมฺมนิ อิโย. **ยต** ยตเน, อายตนฺติ วายมนฺติ เอตฺถ ผลกามาติ **อายตนํ,** อถ วา อายนฺตีติ อายานิ, ตานิ ตโนตีติ **อายตนํ,** ผลการกนฺตฺยตฺโถ. เอตฺถ ตฺสทฺโท สมาคตานํ ทฺวินฺนํ ปุพฺพาปรคมนตฺโถ. เจติยายตนานิ จา"ติปิ วา ปาโฐ.

๒๐๘. ทฺวยํ เทวานํ, นรปตีนญฺจ อิฏฺฐกาทิมเย ภวเน. อญฺญสฺสาปิ สาทิสฺยา. ปสีทนฺติ นยนมนานฺยตฺราติ **ปาสาโท. ยุ** มิสฺสเน, โป, ทีโฆ จ, ทีฆวิธานสามตฺถิยา **โอ**ตฺตาภาโว

ทฺวยํ ราชโต อญฺเญสํ ธนีนํ พฺยวหารกาทีนํ ภวเน. มุณฺโฑ ฉทนเมตสฺส น ปาสาทสฺส วิยาติ **มุณฺฑจฺฉโท,** ทฺวิตฺตํ. **หร** หรเณ, โย, ยมฺหิ **มิ**อาคโม จ.

ทุคฺคปุรทฺวาเร วา, ยตฺถ กตฺถจิ วา มตฺติกาทิมเย คชกุมฺภมฺหิ โย **ยูโป** ปาสาโท ปติฏฺฐิโต, โส หตฺถินโข นาม, หตฺถิสฺเสว นโข ยสฺสาติ **หตฺถินโข, นข**สทฺเทน วา นขสหิโต ปาสาโท คยฺหเต.

๒๐๙. สุปณฺณวงฺกจฺฉทน- มฑฺฒโยโค สิยา'ถ จ,
เอกกูฏยุโต มาโพ
ปาสาโท จตุรสฺสโก.

๒๑๐. สภายญฺจ สภา จา'ถ (๒)
มณฺฑปํ วา ชนาลโย (๒)
อโถ อาสนสาลายํ, ปฏิกฺกมน'มีริตํ.

---

๒๐๙. สุปณฺณสฺส ครุฬสฺส วงฺเกน ปกฺเขน สทิสฉทนํ เคหํ **สุวณฺณวงฺกจฺฉทนํ.** **วงฺก** คมเน. เอกปสฺเสเยว ฉทนโต **อฑฺฒโยโค.**

เอเกเนว กูเฏน ยุตฺโต อเนกโกโณ ปติสฺสยวิเสโส **มาโพ** นาม, วฏฺฏากาเรน กตเสนาสนนฺติ เกจิ. **มา** มาเน, โพ, **มาโพ.**

จตุรสฺโส ปติสฺสยวิเสโส ปาสาโท นาม, อายตจตุรสฺสปาสาโทติ เกจิ.

๒๑๐. สนฺเตหิ ภาติ ทิพฺพตีติ **สภายํ,** **สภา** จ, ปุริเม ยปจฺจโย, สนฺตสฺส **สาเทโส** ตูภยตฺร. มณฺฑา รวิรํสโย, เต ปิวติ นาสยตีติ **มณฺฑโป,** วาสทฺเทน **มณฺฑปปทสฺส** ปุลฺลิงฺคตฺตํ สมุจฺจิโนติ, ชนานํ อาลโย สนฺนิปาตฏฺฐานํ **ชนาลโย.** อาสนตฺถาย กตา สาลา **อาสนสาลา.** ปฏิกฺกมนฺติ เอตฺถาติ **ปฏิกฺกมนํ,** **กมุ** ปทวิกฺเขเป, อธิกรเณ ยุ.

๒๑๑. **ชินสฺส วาสภวน- มิตฺถี คนฺธกุฏิปฺย'ถ,**
**ถิยํ รสวตี ปากฏฺ- ฐานญฺเจว มหานสํ.** (๓)

๒๑๒. **อาเวสนํ สิปฺปสาลา** (๒)
**โสณฺฑา ตุ ปานมนฺทิรํ,** (๒)
**วจฺจฏฺฐานํ วจฺจกุฏิ** (๒)
**มุนีนํ ฐาน'มสฺสโม.**

---

๒๑๑. ชินสฺส วาสภูตํ ภวนํ คนฺธกุฏิ นาม, ทิพฺพคนฺเธหิ ปริภาวิตา กุฏิ **คนฺธกุฏิ.**

ติกํ ปากฏฺฐาเน. รสานิ สนฺตฺยสฺสํ **รสวตี,** ปจนํ ปาโก, ตสฺส ฐานํ **ปากฏฺฐานํ.** มหนฺตานิ พหูนิ อสิตพฺพานิ สนฺเตตฺถ **มหานสํ, อส** ภกฺขเน, ยุ, วณฺณวิปริยโย.

๒๑๒. สุวณฺณการาทิสิปฺปีนํ กมฺมสาลา อาเวสนํ. อาวิสนฺตฺยสฺมึ **อาเวสนํ,** ยุ. **ปานมนฺทิรํ** สุราปานตฺถํ กตมนฺทิรํ โสณฺฑา นาม, กตฺตพฺพากตฺตพฺพํ วิจาเรตฺวา อตฺตนา อิจฺฉิตวตฺถุการณา สพฺพํ เทยฺยธมฺมํ สโนนฺตีติ โสณฺฑา, สน ทาเน, ตนาทิ. โฑ, อสฺโสตฺตํ, วณฺณวิกาโร จ, เตสํ เอสา วสติ **โสณฺฑา. ปาน**สทฺทสนฺนิธานา สุราโสณฺฑาเยวิธ คหิตา. วจฺจสฺส คูถสฺส วิสชฺชนฏฺฐานํ **วจฺจฏฺฐานํ.** วจฺจสฺส วิสชฺชนฏฺฐานา กุฏิ **วจฺจกุฏิ.** มุนีนํ อิสีนํ วสนฏฺฐานํ อสฺสโม นาม, อา โกธํ สเมนฺติ เอตฺถาติ **อสฺสโม,** อา ภุโส สเมนฺติ เอตฺถ ราคาทโยติ วา **อสฺสโม.**

๒๑๓. ปณฺยวิกฺกยสาลา ตุ
อาปโณ ปณฺยวีถิกา, (๓)
อุโทสิโต ภณฺฑสาลา (๒)
จงฺกมนํ ตุ จงฺกโม. (๒)
๒๑๔. ชนฺตาฆรํ ตฺว'คฺคิสาลา (๒)
ปปา ปานียสาลิกา, (๒)
คพฺโภ โอวรโก วาสา– (๒)
คารํ ตุ สยนิคฺคหํ. (๒)

---

๒๑๓. ติกํ ปณฺยวิกฺกยสาลายํ. **ปณ** พฺยวหาเร, ปณิตพฺพาติ ปณฺยา, วตฺถาทโย, เต เอตฺถ วิกฺกิณนฺตีติ ปณฺยวิกฺกโย, **กี** ทพฺพวินิมเย, โส เอว สาลา เคหนฺติ **ปณฺยวิกฺกยสาลา.** อาปณยนฺเต พฺยวหรนฺเต อสฺมินฺติ **อาปโณ,** โณ. ปณฺยานํ วิกฺกยาย นียมานานํ วีถิ ปนฺโถ **ปณฺยวีถิกา. วส** อจฺฉาทเน, โต, อุทกํ วสิตํ อจฺฉาทนํ กตมเนนาติ **อุโทสิโต,** วสฺโสตฺตํ, ภณฺฑฏฺฐปนสฺส สาลา **ภณฺฑสาลา. กมุ** ปทวิกฺเขเป, จงฺกมตฺยตฺราติ **จงฺกมนํ, จงฺกโม** จ, ทฺวิตฺตาทิ.

๒๑๔. ชลนฺติ เอตฺถาติ ชนฺตา, **ชล** ทิตฺติยํ, อนฺโต, "อิตฺถิยมติยโว วา"ติ อ, อา, ลโลโป, ชเนตฺยตฺร อคฺคินฺติ วา ชนฺตา, **ชน** ชนเน, อนฺโต, สา เอว ฆรํ **ชนฺตาฆรํ.** อคฺคิโน สาลา **อคฺคิสาลา. ปา** ปีวเน, ปํ ปีวนฺตฺ–ยสฺสนฺติ **ปปา,** อ. ปานียฏฺฐา สาลา ปานียสาลา, สา เอว **ปานียสาลิกา.**

**คส** คมเน, โภ, สสฺส โพ. อวติ รกฺขตีติ **โอวรโก,** อโร, สกตฺเถ โก, อสฺโสตฺตญฺจ. วสนํ วาโส, ตทตฺถํ อคารํ **วาสาคารํ.** สยติ เอตฺถาติ สยนี, ยุ, นทาทิ, สา เอว คหํ **สยนิคฺคหํ.**

๒๑๕. **อิตฺถาคารํ ตุ โอโรโธ**
**สุทฺธนฺโต'นฺเตปุรมฺปิ จ,** (๔)
**อสพฺพวิสยฏฺฐานํ**
**รญฺญํ กจฺฉนฺตรํ มตํ.**
๒๑๖. **โสปาโน วา'โรหณญฺจ** (๒)
**นิสฺเสณี สา'ธิโรหิณี.** (๒)

๒๑๕. จตุกฺกํ ราชิตฺถาคาเร, ตทตฺถิยโต[๑] อุปจาเรน ราชิตฺถีสุปิ. ราชิตฺถีนมคารํ **อิตฺถาคารํ.** อวรุนฺธียนฺเต ราชิตฺถิโย อเนนาติ **โอโรโธ, รุธ** อาวรเณ. สุทฺธา กามาปคมตฺตา ปริสุทฺธา รกฺขกา อนฺเต สมีเป ยสฺสาติ **สุทฺธนฺโต.** อนฺเต อพฺภนฺตเร ปุรํ เคหํ **อนฺเตปุรํ.** ปุรสฺส อนฺเตติ วา **อนฺเตปุรํ.** "อนฺโตปุร"นฺติปิ ปาโฐ.

รญฺญํ ราชูนํ **อสพฺพวิสยฏฺฐานํ** สพฺเพหฺยสาธารณฏฺฐานํ "กจฺฉนฺตร"นฺติ **มตํ** กถิตํ, ยํ "ปมทวน"นฺติ วุจฺจติ, ปมทวนํ นาม อุปการิกาสนฺนิหิตํ วา ปุรสนฺนิหิตํ วา อนฺเตปุโรจิตํ, ยตฺร อนฺเต ปุรสหิโต เอว ราชา วิหรติ, นาญฺญชนปฺปเวโส.[๒] ปมทานํ วนํ ปมทวนํ. นิปาตนา **ยา**การานํ[๓] อิตฺถิคตานํ รสฺโส กฺวจีติ รสฺโส. กจฺฉสฺส ปโกฏฺฐสฺส อนฺตรํ อพฺภนฺตรํ **กจฺฉนฺตรํ.** ปโกฏฺฐํ นาม อพฺภนฺตรทฺวารํ.

๒๑๖. ทฺวยํ อิฏฺฐกาทิรจิเต อาโรหเน. อุปาเนน สห วตฺตเตติ **โสปาโน.** โสปานํ วา นปุํสเกปิ. อารูยฺหเต เยน ตํ **อาโรหนํ,** ยุ, **รุห** ชนเน.

ทฺวยํ กฏฺฐาทิรจิตายํ. นิจฺฉเยน สยนฺติ ปาการาทิกเมตายาติ **นิสฺเสณี, สิ** เสวายํ, ณี, นทาทิ. อุทฺธมาโรหเต เอตายาติ **อธิโรหิณี, สาสทฺโท** ทฺวินฺนมฺปิ อิตฺถิลิงฺคตฺตํ โชเตติ.

๑. ตทฏฺฐิยโต (ก) ๒. อมร, ๑๔, ๔. ๓. อีการอาการานนฺติ อตฺโถ.

๒๑๗. **วาตปานํ ควกฺโข จ**
**ชาลญฺจ สีหปญฺชรํ,**
**อาโลกสนฺธิ วุตฺโต'ถ** (๕)
**ลงฺคิ'ตฺถี ปลิโฆ ภเว,** (๒)
**กปิสีโส'คฺคฬตฺถมฺโภ** (๒)
**นิพฺพํ ตุ ฉทฺทโกฏิยํ.**

๒๑๘. **ฉทนํ ปฏลํ ฉทฺทํ อชิรํ จจฺจโร'งฺคณํ** (๓–๓)
**ปฆาโณ ปฆณา'ฬินฺโท ปมุขํ ทฺวารพนฺธนํ.** (๕)

---

๒๑๗. ปญฺจนํ ชาลเก. วาตํ ปิวตีติ **วาตปานํ.** ควํ อกฺขิ **ควกฺโข,** สมาสนฺตตฺตา อ, สญฺญาสทฺทโต ปุลฺลิงฺคตฺตํ, **อกฺขิ** สทฺเท วา, ควํ อกฺขิ ควกฺขีติ วิคฺคโห. **ชล** ทิตฺติยํ, **ชาลํ.** สีหรูปยุตฺตํ ปญฺชรํ **สีหปญฺชรํ.** อาโลกานํ อาตปานํ ปวิสนฏฺฐานํ สนฺธิ ฉิทฺทนฺติ **อาโลกสนฺธิ,** อาโลกียนฺติ เอเตนาติ อาโลโก, โส เอว สนฺธีติ วา **อาโลกสนฺธิ.**

ทฺวยํ ลงฺคิยํ. **ลคิ** คตฺยตฺโถ, อ, นทาทิ. ปริ ปุนปฺปุนํ คมนาคมนวเสน หนฺตีติ **ปลิโฆ,** โฆ, กปิรูปมตฺถกตฺตา **กปิสีโส.** อคฺคฬํ นาม กวาฏโก,[๑] ตสฺส ถมฺโภ **อคฺคฬตฺถมฺโภ,** "อคฺคฬํ ตีสุ กลฺโลเล, ทณฺเฑ จานฺตกวาเฏสู"ติ **รภโส,** อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย, **อคฺคฬา.** นิสฺเสสโต อพฺพติ วสฺโสทกมเนนาติ **นิพฺพํ, อพฺพ** คติหึสาสุ. ฉทฺทสฺส ฉทนสฺส โกฏิ เหฏฺฐิมาวสานํ **ฉทฺทโกฏิ,** ตสฺสํ.

๒๑๘. ติกํ เคหจฺฉทเน. ฉาเทติ เอเตนาติ **ฉทนํ. ฉท** สํวรเณ, จุราทิ. **ปฏ** คมเน, "ปฏฺยาทีหฺยล"นฺติ อโล ฉาเทติ เอเตนาติ **ฉทฺทํ,** ทฺวิตฺตาทิ,

---

๑. กวาฏผลวิธารโณ (ก)

๒๑๙. ปีฐสงฺฆาฏกํ ทฺวาร-
พาหา กูฏํ ตุ กณฺณิกา (๒-๒)

---

ติกํ เคหงฺคเณ. **อช** คติมฺหิ, อิโร, **อชิรํ. จร** คติภกฺขเนสุ, จโร. **องฺค** คมเน, กรณาธิกรเณสุ ยุ, วณฺณวิกาโร, ณตฺติ.

ปญฺจกํ เคหทฺวารโต พหิปโกฏฺจเก, วีถิยํ ทฺวารปีณฺฑเก จ. อลินฺโท ตฺวณฺณปีณฺฑเก ปีจฺฉเต. ปฐมํ หนนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ **ปฆาโณ, ปฆโณ** จ, **หน**สฺส **ฆณา**เทโส. อลิ สขา อินฺโท เอตฺถาติ อลินฺโท, “เคเหกเทเส อลินฺโท, ปฆาโณ ปฆโณ ภเว”ติ[๑] **อมรมาลายํ. อาลินฺโท** ทีฆาทิ. ปธานํ มุขํ **ปมุขํ,** เคหสฺส หิ จตูสุ มุเขสุ ตเทว ปธานํ, ยตฺถ สาธุชนาปิ อาคนฺตุกาปิ นิสีทนฺติ. ทฺวารํ พนฺธติ ปิทหติ เอตฺถาติ **ทฺวารพนฺธนํ.**

๒๑๙. ทฺวยํ ทฺวารพาหายํ. ปีธานิ โลหวิกติอาทีหิ สํฆฏียนฺติ เอตฺถาติ **ปีธสงฺฆฏกํ,** ปีเชติ สํฆฏียตีติ วา **ปีธสงฺฆาฏกํ, ฆฏ** ฆฏเน. ทฺวิภาเคน พาหาสทิสตฺตา พาหา, ทฺวารสฺส พาหา **ทฺวารพาหา.** “กปฏฺํ, กวาฏ”นฺติปิ ทฺวารพาหาย นามานิ, กํ วาตํ ปาฏยติ, วาฏยติ เจติ กมฺมนิ โณ, อิตฺถิยํ **กปาฏี.**

ทฺวยํ เคหาทีนํ กูเฏ. **กุฏ** เฉทเน, กมฺมนิ โณ. **นย** คมนตฺโถ, เก สีเส นยตีติ **กณฺณิกา,** ณฺวุ, อิตฺตํ, ณตฺตญฺจ

---

๑. จินฺตามณิฏีกา, ๑๒, ๑๒.

๒๒๐. **ทฺวารญฺจ ปฏิหาโร’ถ (๒)**
**อุมฺมาโร เทหนิ’ตฺถิยํ,**
**เอฬโก อินฺทขีโล’ถ (๓)**
**ถมฺโภ ถูโณ ปฺมิตฺถิยํ, (๒)**
**ปฏิกา’ฑฺเฒนฺทุปาสาเณ[๑]**
**คิญฺชกา ตุ จ อิฏฺฐกา. (๒)**

---

๒๒๐. ทฺวยํ ทฺวาเร. เทฺว อรนฺตฺยตฺราติ **ทฺวารํ,** ทุชฺชเน วารยนฺตฺยสฺมา รกฺขกาติ วา **ทฺวารํ,** อุโลโป. ปฏิหรนฺติ อปเนนฺติ เอตสฺมา รกฺขกา อญฺญาตนฺติ ปฏิหโร, ปฏิปกฺเข หรติ เอตสฺมาติ วา ปฏิหโร, รสฺสสฺส ทีฆตฺเต **ปฏิหาโร.**

จตุกฺกํ อุมฺมาเร, ยํ "ทฺวารปิณฺฑิกา"ติ วุจฺจติ. **อุร** คติมฺหิ, **มาโร** กรเณ. เทหํ เนติ ปเวเสนาติ **เทหนี,** "เทหลี"ติปิ ปาโฐ, เทหํ ลาติ ปเวเสนาติ **เทหลี.** อิล คติมฺหิ, ณฺวุ. อินฺโท เอว ปาทํ ขิปติ เอตฺถาติ **อินฺทขีโล, ขิป** เปรเณ. ปสฺส โลโป, อถ วา อึ คมนํ ททาตีติ **อินฺโท,** ทฺวารํ, ตตฺถ ขิปิโต ขีโล กณฺฏโกติ **อินฺทขีโล,** เวคคตีฆาตนโต หิ โส ขีโล วิย โหติ.

**ถมฺภ** ปฏิพนฺธเน, ถมฺโภ, ธาเรตีติ วา **ถมฺโภ, ธร** ธรเณ, **รมฺภ**–ปจฺจโย วณฺณวิกาโร จ. **ถุ** อภิตฺถเว, อุโณ ยุ วา, ธาเรตีติ วา **ถูโณ,**[๒] ยุ, รโลโป, อสฺสู.

**อฑฺเฒนฺทุปาสาเณ** อทฺธจนฺทากาเร ปาสาเณ **ปฏิกา**สทฺโท วตฺตติ. **ปฏ** คติยํ, ณฺวุ, อิตฺถิกตาการปเร เก อสฺสิตฺตํ. **คชิ** สทฺเท, ณฺวุ, อสฺสิตฺตํ[๓] พินฺทาคโม จ. **อิส** อิจฺฉายํ ฐโก.

---

๑. ปาฏิกา....(สี,ก) อุปริ ๓๑๓–คาถาวณฺณนายํ ปสฺสิตพฺพํ.

๒. ถุ อภิตฺถเว, ณ ทีโฆ อภิตฺถวียตีติ ถูณํ, นครํ ถูโณ ฆตฺถมฺโภ. (ณฺวาทิโมคฺ) ๖๗

๓. กาตนฺต ๒/๒/๖๕

๒๒๑. วลภิจฺฉาทิทารุมฺหิ
วงฺเก โคปานสี'ตฺถิยํ,
กโปตปาลิกา'ยํ ตุ
วิฏงฺโก นิตฺถิยํ ภเว.

๒๒๒. กุญฺจิกาวิวรํ ตาฬจฺ-
ฉิคฺคโฬปฺย'ถ กุญฺจิกา, (๒)
ตาโฬ'วาปุรณญฺจา'ถ (๓)
เวทิกา เวทิ กถฺยเต. (๒)

---

๒๒๑. **วลภี**ติ จูฬา, "สิขายํ วลภี จูเฬ"ติ รุทฺโท.[๑] ตจฺฉาทเน **ทารุมฺหิ** กฏฺเฐ โคปานสี มตา. **วงฺเก**ติ ทารุวิเสสนํ. คํ วสฺโสทกํ, สูริยาทิกิรณญฺจ ปิวนฺติ วินาสยนฺติ อพฺภนฺตรมปฺปเวสนวเสนาติ โคปานา, อฏฺฐิกาทโย, ตานิ สิโนนฺติ พนฺธนฺติ เอตฺถาติ **โคปานสี.** โสธาทิเคเหสุ เฉกปกฺขาวาสตฺถํ โย พหิ กริยกฏฺเฐกเทโส ชปฺปียเต, โส วิฏงฺโก. กโปเต ปาลยตีติ **กโปตปาลิกา,** กมฺมนิ ณฺวุ. **ฏกิ** นิวาสคตีสุ. วิโน ปกฺขิโน ฏงฺกนฺติ เอตฺถาติ **วิฏงฺโก.** โณ.

๒๒๒. ทฺวยํ กุญฺจิกาฉิทฺเท. กุญฺจิกาย วิวรํ ฉิทฺทํ **กุญฺจิกาวิวรํ.** ตาฬสฺส ปเวสนฏฺฐานภูโต ฉิคฺคโฬ ฉิทฺทํ **ตาฬจฺฉิคฺคโฬ.**

ติกํ กุญฺจิกายํ **กุญฺจ** โกฏิเลฺย, ณฺวุ. ตายติ รกฺขตีติ **ตาโล.** อโล, ตลติ ติฏฺฐติ เอเตนาติ วา **ตาโล, ตล** ปติฏฺฐายํ. อวาปุรติ วิวรติ เยนาติ **อวาปุรณํ, วร** สํวรเณ, ยุ, วสฺส **โป, อุตฺตํ,** อุปสคฺคสฺส ทีฆตา จ, "อปารุตา เตสํ อมตสฺส ทฺวารา"ติ[๒] วจนโต **ปุร, ปาร** สํวรเณติปิ ธาตฺวตฺถํ ปรินฺติ. **อวปุพฺโพ วุ** สํวรเณติปิ ธาตฺวตฺเถ ปน สติ **วสฺส รตฺตํ,** อุปสคฺคสฺส ทีฆตา จ "อปารุตา

---

๑. รสฺสนฺตา จ, สิขายํ วฬภิยํ จูเฬติ รุทฺโท. (จินฺตามณิฏีกา, ๑๒, ๑๕.)

๒. ที ๒/๔๕. ม ๑/๓๒๖. วิ ๓/๑๐.

๒๒๓. **สงฺฆาโฏ ปกฺขปาโส จ มนฺทิรงฺคา ลุลา อปี, (๓)**
**ถิยํ สมฺมุญฺชนี เจว สมฺมชฺชนี จ โสธนี. (๓)**
๒๒๔. **สงฺกฏีรํ ตุ สงฺการฏฺ- ฐานํ สงฺการกูฏกํ, (๓)**
**อโถ กจวโร'กฺลาโป สงฺกาโร จ กสมฺพุปี. (๔)**

---

สงฺฆาฏึ ปารุปิตฺวา''ตฺยาทีสุ ปน ปการวณฺณาคเมน สิทฺโธ. **วิท** ลาเภ, อิมฺหิ เวทิกา, สกตฺเถ โก. อิตรตฺถ **อิ**เยว.

๒๒๓. **สงฺฆาฏาทโย มนฺทิรงฺคา** เคหงฺควิเสสา. สมฺมา ฆเฏนฺติ เอตฺถ โคปานสฺยาทโยติ **สงฺฆาโฏ,** ปุพฺพปจฺฉิมทกฺขิณุตฺตรายามวเสน ถมฺภานมุปริ ฐิโต กฏฺฐวิเสโส, เต ปน ปุพฺพปจฺฉิมยามา ตโย กฏฺฐา, ทกฺขิณุตฺตรยามา ปน เหฏฺฐิมปริจฺเฉทโต ตโย กฏฺฐา, อุกฺกฏฺฐปริจฺเฉเทน ปน ปญฺจสตฺตนวาทโยปี. ทฺวินฺนํ ปกฺขานํ อปตนตฺถํ พนฺธนโต ปาโส วิยาติ **ปกฺขปาโส.** ตุลติ สงฺฆาเฏสุ ปติฏฺฐตีติ **ตุลา,** **ตล** ปติฏฺฐายํ, อสฺสุตฺตํ ปกฺขานํ วา สมวาหิตภาวกรณโต ตุลยติ มินาติ เอตายาติ **ตุลา,** **ตุล** อุมฺมาเน.

ติกํ สมฺมชฺชนิยํ. **มุชิ** โสธเน, ยุ. **มชฺช** สํสุทฺธิยํ, ยุ. **สุธ** สุทฺธิยํ, สพฺพตฺร กรเณ ยุ.

๒๒๔. ติกํ สงฺการฉฑฺฑนปฺปเทเส. **กฏ** ฉฑฺฑนมทฺทเนสุ, สงฺกฏนฺติ เอตฺถาติ **สงฺกฏีรํ,** อีโร, "สงฺกโฏ"ติ วา สงฺกาโร วุจฺจติ, ตํ อีรยนฺติ ขิปนฺติ เอตฺถาติ **สงฺกฏีรํ,** **อีร** เขเป. สงฺการสฺส ฐานํ **สงฺกรฏฺฐานํ.** ส การํ กฏติ ฉฑฺเฑติ เอตฺถาติ **สงฺการกูฏํ,** อสฺสู, สกตฺเถ โก.

จตุกฺกํ สมฺมชฺชนิยา นิรากเต[๑] ถุสาทิมฺหิ. นานาวิเธ สงฺกาเร ราสีกรณวเสน กจติ พนฺธติ เอเตนาติ กโจ, โส เอตฺถ อิจฺฉิตพฺโพติ **กจวโร,** **วร** อิจฺฉายํ. อุจฺฉิฏฺโฐ กลาโป สมูโห **อุกฺลาโป,** กสฺสาการโลโป.

---

๑. นิรสฺสเต (ก)

**๒๒๕. ฆราทิภูมิ ตํ วตฺถุ**
**คาโม สํวสโถ'ถ โส, (๒)**
**ปากโฏ นิคโม โภค-**
**มจฺจาทิโภฺย'ธิภู'ริโต.**[๑]
**๒๒๖. สีมา จ มริยาทา'ถ (๒)**
**โฆโส โคปาลคามโกติ. (๒)**

**ปุรวคฺโค นิฏฺฐิโต.**

---

นานาวิเธหิ ติณาทีหิ สงฺการียเต มิสฺสีกรียเตติ **สงฺกาโร,** โณ. อวกโรติปฺยตฺร. อวกรียเต นิรสฺสเตติ, อ. "สมฺมชฺโช มชฺชนี เจว, สงฺกาโร'วกโร มโต"ติ หลายุโธ. **กส** วิเลขเน, อมฺพุ.

๒๒๕. **ฆราทิภูมิ** ฆรเขตฺตวิหาราทีนํ โย ภูมิปฺปเทโส วตฺถุ นาม, ตํ นปุสํเก, วสนฺติ เอตฺถาติ **วตฺถุ,** รตฺถุ. **คส** มทเน, คสนฺติ เอตฺถาติ **คาโม,** โม. สํวนฺตฺยตฺราติ **สํวสโถ,** อโถ.

**ปากโฏ** ขฺยาโต คาโม, โส นิคโม นาม, อติเรโก คาโม **นิคโม,** ภุสตฺโถ นิ, สญฺญาสทฺทตฺตา รสฺโส.

อุปภุญฺชิตพฺพโภคมนุสฺสาทีหิ ( )[๒] วฑฺฒิโต อธิโก คาโม นิคมโตปิ อธิกตรตฺตา "อธิภู"ติ **อีริโต** กถิโต, อธิโก ภวตีติ **อธิภู.**

๒๒๖. ทฺวยํ คามาทิปริยนฺตภาเค. **สิ** พนฺธเน, โม. ปริจฺฉินฺทิตฺวา อาทียเตติ **มริยาโท,** ปสฺส **โม.**

ทฺวยํ อาภีรกุฏิยํ.[๓] **ฆุ** สทฺเท, โฆสนฺตฺยตฺราติ **โฆโส.** โคปาลานํ คาโม **โคปาลคามโก,** สกตฺเถ โก.

ปุรวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา

---

๑ – มจฺจาทิภฺโย'ธิ ฎีกโต. (สี) ๒ – (อิโสฺย) ( ? )

๓ – โฆโส อาภีรปลฺลี สิยา (อมร, ๑,๒,๒๐.)

๒๒๗. มนุสฺโส มานุโส มจฺโจ
มานโว มนุโช นโร,
โปโส ปุมา จ ปุริโส
โปริโส ปุยฺ'ถ ปณฺฑิโต. (๑๐)

๒๒๘. พุโธ วิทฺวา วิภาวี จ สนฺโต สปฺปญฺญ โกวิทา,
ธีมา สุธี กวิ พฺยตฺโต วิจกฺขโณ วิสารโท.

---

๒๒๗-๘. โปริสนฺตานิ มนุสฺสชาติยา นามานิ. มโน อุสฺสนฺนมสฺสาติ มนุสฺโส, สติสูรภาวพฺรหฺมจริยโยคฺยตาทิคุณวเสน อุปจิตมานสา อุกฺกฏฺฐคุณจิตฺตา, เก ปน เต ? ชมฺพุทีปวาสิโน สตฺตวิเสสา. เตนาห ภควา"ตีหิ ภิกฺขเว ฐาเนหิ ชมฺพุทีปกา มนุสฺสา อุตฺตรกุรุเก มนุสฺเส อธิคณฺหนฺติ เทเว จ ตาวตึเส. กตเมหิ ตีหิ, สูรา สติมนฺโต อิธ พฺรหฺมจริยวาโส"ติ.[๑] ตถา หิ พุทฺธา ภควนฺโต ปจฺเจกพุทฺธา อคฺคสาวกมหาสาวกจกฺกวตฺติโน จ อญฺเญ จ มหานุภาวา สตฺตา ตตฺเถว อุปฺปชฺชนฺติ. สมานรูปาทิตาย ปน สทฺธึ ปริตฺตทีปวาสีหิ อิตรมหาทีปวาสิโนปิ มนุสฺสาเตฺวว ปญฺญายึสูติ เอเก, อปเร ปน ภณนฺติ "โลภาทีหิ, อโลภาทีหิ จ สหิตสฺส มนสฺส อุสฺสทตาย มนุสฺสา, เย หิ สตฺตา มนุสฺสชาติกา, เตสุ วิเสสโต โลภาทโย, อโลภาทโย จ อุสฺสทา เต โลภาทีหิ อุสฺสทตาย อปายมคฺคํ, อโลภาทีหิ อุสฺสทตาย สุคติมคฺคํ, นิพฺพานคามิมคฺคญฺจ ปูเรนฺติ, ตสฺมา โลภาทีหิ, อโลภาทีหิ จ สหิตสฺส มนสฺส อุสฺสทตาย ปริตฺตทีปวาสีหิ สทฺธึ จตุมหาทีปวาสิโน สตฺตวิเสสา มนุสฺสาติ วุจฺจนฺตี"ติ. โลกิยา ปน มนุโน อปจฺจภาเวน มนุสฺสาติ วทนฺติ, มนุ นาม ปฐมกปฺปิโก โลกมริยาทาย อาทิภูโต หิตาหิตวิธายโก สตฺตานํ ปิตุฏฺฐานิโย, โย สาสเน "มหาสมฺมโต"ติ วุจฺจติ, ปจฺจกฺขโต, ปรมฺปรตาย จ สตฺต โอวาทานุสาสนิยํ ฐิตา

---

๑. อํ. ๓/๑๙๘.

ตสฺส ปุตฺตสทิสตาย มนุสฺสาติ วุจฺจนฺติ, ตโต เอว หิ เต "มานวา, มนุชา"ติ จ โวหรียนฺติ, **อุสฺส**ปจฺจโย. มนุโน อปจฺจํ **มานุโส,** อุโส. **มร** ปาณจาเค โจ, **มจฺโจ,** ปพฺพชฺชาทินา วา **ตฺย**ปจฺจโย, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. ตโต "ยวต"— มิจฺจาทินา โจ, ทฺวิตฺตํ. มนุโน อปจฺจํ **มานโว. มาณโว**ปฺยตฺร, ณโว. มนุมฺหา ชาโต **มานุโช. นี** นเย, เนตีติ **นโร,** อโร. **ปุส** โปสเน, โณ, ปุเรตีติ วา **โปโส. ปุร** ปูรเณ, โส, อุสฺโสตฺตํ, **ร**โลโป. ปุนาตีติ **ปุมา, ปุ** ปวเน, โม, สิสฺสา. ปุเรตีติ **ปุริโส, โปริโส** จ, อิโส, รสฺสสฺส ทีฆตาย **ปูริโส** จ เอตฺถ จ **มนุสฺสา**ทิปญฺจกํ อิตฺถิยมฺปิ วตฺตเต, **นราทโย** ตุ ปุเมเยว วิสิฏฺฐลิงฺคตฺตา. ตตฺร มนุสฺสมานุสมนุชมาณเวหิ **นทาทิ**ตฺตา **อี**ปจฺจโย. เอกสการโลโป, มนุสี, มานุสี, มนุชี, มาณวี. มจฺจา, อิตฺถิยมโต **อา**ปจฺจโย.

**วิทฺทสฺ**ปริยนฺตํ ปณฺฑิเต. ปณฺฑา พุทฺธิ สญฺชาตา อสฺสาติ **ปณฺฑิโต,** ตรตฺยาทิ. **ปฑิ** คติยํ วา, โต. พุชฺฌตีติ **พุโธ.** วิทติ ชานาตีติ **วิทฺวา, วิท** ญาเณ, โว, สิสฺสา. **ภู** สตฺตายํ, อตฺเถ วิภาเวติ ปกาเสติ สีเลนาติ **วิภาวี,** ณี. ราคาทโย สเมตีติ **สนฺโต,** โต, สุนฺทโร อนฺโต อวสานเมตสฺสาติ วา **สนฺโต.** สุนฺทรา ปญฺญา ยสฺส **สปฺปญฺโญ.** กินฺนาม น วินฺทตีติ **โกวิโท,** เนรุตฺโต, กุํ ปาปํ วินฺทตีติ วา **โกวิโท.** ธี ปญฺญา ยสฺสตฺถีติ โส **ธีมา,** โสภนํ ฌายตีติ **สุธี, เฌ** จินฺตายํ. ฌสฺส **โธ,** อี, สุนฺทรา ธี ยสฺสาติ วา **สุธี. กวิ** วณฺเณ, อิ, อิตฺถิยํ กวี จ, **กุ** สทฺเท วา, อิ, กวิ. พฺยญฺชยตีติ **พฺยตฺโต. อญฺช** คติยํ, โต. ภุชาทีนมนฺโต โน ทฺวิ จ. วิสิฏฺโฐ อตฺตา ยสฺสาติ วา **พฺยตฺโต จกฺข** ทสฺสเน, ยุ, **วิจกฺขโณ,** วิจาเรตีติ วา **วิจกฺขโณ** วิจาเรตีติ วา **วิจกฺขโณ,** เนรุตฺโต. วิคโต สารโท เอตสฺมาติ **วิสารโท.**

๒๒๙. เมธาวี มติมา ปญฺโญ วิญฺญู จ วิทุโร[1] วิทู,
ธีโร วิปสฺสี โทสญฺญู พุทฺโธ จ ทพฺพ วิทฺทสุ. (๒๕)
๒๓๐. อิตฺถี สีมนฺตินี นารี ถี วธู วนิตา'งฺคนา,
ปมทา สุนฺทรี กนฺตา รมณี ทยิตา'พลา.
๒๓๑. มาตุคาโม จ มหิลา (๑๕)
ลลนา ภีรุ กามินี, (๓)
กุมาริกา ตุ กญฺญา'ถ (๒)
ยุวตี ตรุณี ภเว. (๒)

---

๒๒๙. เมธา ธารณา มติ ปญฺญา ยสฺสาติ **เมธาวี**, วี. อติสยมติยุตฺตตาย **มติมา**. ปญฺญาย โยคโต **ปญฺโญ**. วิเสสํ ชานาติ สีเลนาติ **วิญฺญู**, รู. **วิท** ญาเณ, อุโร, **วิทุโร**.[1] รูปจฺจเย **วิทู**, ธีโยคา **ธีโร**, โร. วิสิฏฺฐทสฺสนสีลตาย **วิปสฺสี**, ณี. โทสํ ชานาตีติ **โทสญฺญู**, รู. พุชฺฌตีติ **พุทฺโธ**, โต. **ทุ** คติยํ, อ, **อุสฺสาโว**.[2] **ทพฺโพ**. **วิท** ญาเณ, ทสุ.

๒๓๐-๑. **มหิลานฺตํ** อิตฺถิสามญฺโญ. **อิสุ** อิจฺฉายํ, โต, นทาทิ. สีมสฺส อนฺโต สีมนฺโต, เกสเวโส, ตํโยคา **สีมนฺตินี**, อินี. นรสฺสายํ **นารี**, อิทมตฺเถ โณ. ติฏฺฐติ คพฺโภ ยสฺสํ, สา **ถี**. **ธา** ธารเณ วา, วณฺณวิกาโร, อี. **พนฺธ** พนฺธเน, อู, **พนฺธสฺส** **วธาเทโส** จ,[3] **วธูสทฺโท** สุณิสาภริยานมฺปิ วาจโก. **วน** สมฺภตฺติยํ,

---

๑. วิทูโร (ก) ๒. ทุ คติยํ, อพฺโพ ทพฺโพ (สูจิ)

๓. ณฺวาทิ ๓

โต, อิการาคโม จ. **องฺค** คมนตฺโถ, ยุ, องฺคนา, วิสิฏฺฐนาริยมฺปิ องฺคนา, ตถา กลฺยาณงฺคนารีลกฺขโณเปตํ ปสตฺถํ หตฺถปาทาทิกมงฺคมสฺสตฺถีติ อสฺสตฺยตฺเถ **องฺคา** กลฺยาเณ **นปจฺจโย.**[๑] วิรูเปสุปิ มโท ราคมโท ยสฺสา สา ปมทา วิสิฏฺฐนาริยํปุยตฺร **ปมทา,** ตถา ปกฏฺโฐ มโท รูปโสภคฺคชนิโต เจโตวิกาโร ยสฺสา สา **ปมทา.** รูปลาวณฺยสมฺปนฺนตาย **สุนฺทรี,** วิสิฏฺฐายมฺปิ. กมนียวุตฺติตาย **กนฺตา, กมุ** กนฺติยํ, โต, กนฺติโยคา วา **กนฺตา,** วิสิฏฺฐายมฺปิ. รมยติ วิโนทยติ นายกํ, สา **รมณี,** นนฺทาทีหิ ยุ, นทาทิ, วิสิฏฺฐายมฺปิ. **ทย** รกฺขเณ, กมฺมนิ โต. อปฺปํ พลํ ยสฺสา สา อพลา อปฺปตฺโถยํ อกาโร. มาตุยา คาโม วิย คาโม ยสฺสา สา **มาตุคาโม,** มาตา วิย คจฺฉตีติ วา **มาตุคาโม คมุ** คมเน, โณ, มาตา วิย คสตีติ วา **มาตุคาโม คส** อทเน, โม, มาตา วิย คายตีติ วา **มาตุคาโม, คา** สทฺเท, โม. มหึ วิย สุจึ อสุจิมฺปิ ลาตีติ **มหิลา,** มหนฺเตสุ พหูสุปิ รตฺตจิตฺเตสุ อิลตี คจฺฉตีติ วา **มหิลา, อิล** คมเน, **มห** ปูชายํ วา, อิโร, ลตฺตํ, อา, **มหิลา.** มเหลาปุยตฺร.

ติกํ วิวิฏฺฐนาริยเมว. **ลล** วิลาเส, นนฺทาทีหิ ยุ. **ลล** อิจฺฉายนฺติ **จุราทิ**คณโต วา ยุ. ภยปกติ **ภีรุ. ภี** ภเย, รุ, "ภีรุ อตฺเต ชเน'ตฺถิย"นฺติ **รภโส.** อติสยิตกามา **กามินี,** กาโม สิงฺคารรูโป มโท ยสฺสาตฺถีติ อินี, สพฺพตฺเรวํ. วามโลจโน, ภาวินี, นิตมฺพินี, รามาอิจฺจาทีนิปิ วิสิฏฺฐนารีนามานิ.

---

๑. โมคฺคลฺลาน ๔/๙๒.

๒๓๒. มเหสี สาภิเสกา'ญฺญา
โภคินี ราชนาริโย,
ธวตฺถินี ตุ สงฺเกตํ
ยาติ ยา สา'ภิสาริกา.

---

ทฺวยํ ปฐมวยสิ วตฺตมานายํ.

อฏฺฐวสฺสา ภเว โครี ทสวสฺสา ตุ กญฺญกา,
สมฺปตฺเต ทฺวาทเส วสฺเส กุมารีตฺย'ภิธียเต.

อิห ตฺวเภโทปจาเรนกตฺตํ. อญฺเญ ปนาหุ "**กญฺญา**สทฺโทยํ ปุมฺนาภิสมฺ-พนฺธปุพฺพเก สมฺปโยเค นิวตฺเตตี''ติ. **กุมาร** กีฬายํ, จุราทิ, กุมารยตีติ **กุมารี**, อ, นทาทิ, สกตฺเถ โก, ณฺวุนา วา สิทฺโธ. กมนียเตติ **กญฺญา**, **กน** ทิตฺติกนฺติคตีสุ, โย, **นฺย**สฺส **อุตฺตํ**, อ, อา.

**ยุว**สทฺทโต ปาฏิปทิกโต ติ ยุวติ. วริตฺถิปริยายสามญฺเญปิ **ยุวติ**สทฺโท ปกตฺยนฺตรมตฺถีติ. **ตร** ตรเณ, ยุ, **อุตฺตํ** อี จ.

๒๓๒. **สาภิเสกา** ลทฺธาภิเสกา ราชิตฺถี **มเหสี** นาม, **มห** ปูชายํ, กมฺมนิ อิโส, ตโต อี, มหติโย ราชิตฺถิโย อีสติ อภิภวตีติ วา **มเหสี**, **อีส** อิสฺสริเย, อี. มเหสิโต อญฺญา ราชนาริโย **โภคินิโย** โภคโยคา, อี, อินี จ. ยา นารี ปุริสสฺส สงฺเกตํ ยาติ, สา "ธวตฺถินี, อภิสาริกา''ติ โจจฺจเต. ธวํ ปตึ อตฺถยติ อิจฺฉตีติ **ธวตฺถินี**, **อตฺถ** ยาจนิจฺฉาสุ, อินี, อสตีวิเสโส. **สร** คติยํ, อภิสรติ สงฺเกตนฺติ, ณฺวุ.

๒๓๓. **คณิกา เวสิยา วณฺณ - ทาสี นครโสภินี,**
**รูปูปชีวินี เวสี กุลฏา ตุ จ พนฺธกี.** (๖-๒)

๒๓๔. **วราโรโห'ตฺตมา มตฺต-- กาสินี กุลิตฺถี วรวณฺณินี,** (๔)
**ปติพฺพตา ตฺวปี สตี กุลิตฺถี กุลปาลิกา.** (๒.๒)

---

๒๓๓. ฉกฺกํ เวสิยํ. จตุสฏฺฐิกลากุสลตาย, สีลรูปาทิมตฺตาย จ คณฺยเต อาทียเต **คณิกา,** **คณ** สงฺขฺยาเน, ณฺวุ. เวโส อากปฺโป. เตนาติโสภเต, กมฺมเวเสหิ วา อิจฺฉียเตติ. อติโสภเน, อิจฺฉตฺเถ วา ยปจฺจโย. วณฺณสมฺปนฺนา ทาสี **วณฺณทาสี,** ทาสิมฺปิ หิ วณฺณสมฺปนฺนํ เกจิ สามิกา ธนโลเภน คณิกํ กโรนฺติ. นครํ โสเภตีติ **นครโสภินี,** รูเปน อุปชีวตีติ **รูปูปชีวินี.** อติสยเวสยุตฺตตาย **เวสี.**

ทฺวยํ อสตีสามญฺเญ. กุลานิ อฏติ นาสยตีติ **กุลฏา.** พนฺธมนุพนฺธํ กายตีติ **พนฺธกี,** นทาทิ.

๒๓๔. จตุกฺกํ อุตฺตมนาริยํ. วโร อาโรโห โสณิ ยสฺสา สา **วราโรหา.** อุตฺตมคุณโยคา **อุตฺตมา.** โสณิภารเวน มตฺตคโช วิย พนฺธนคามินี **มตฺตกาสินี,** **กส** คติยํ. วรวณฺณโยคา **วรวณฺณินี.** อินี.

"สีเต สุโขณฺหสพฺพงฺคี คิมฺเห ยา สุขสีตลา,
ภตฺตุ ภตฺตา จ ยา นารี สา ภเว วรวณฺณินี"ติ[๑]

**รุทฺโท.**

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๑๖, ๔.

๒๓๕. วิธวา ปติสุญฺญา'ถ (๒)
ปติมฺพรา สยมฺพรา, (๒)
วิชาตา ตุ มสูตา จ
ชาตาปจฺจา ปสูติกา. (๔)

---

ทฺวยํ อขณฺฑิตจริตฺรายํ. ปติ สามิโกว กมนีโย ยสฺสา **ปติพฺพตา,** ปติมฺหิ วตมสฺสาติ วา **ปติพฺพตา. อส** ภุวิ, อนฺโต, อี, อาทิโลโป. สเมตีติ วา **สตี, สมฺ** อุปสเม, อนฺโต, อี.

ทฺวยํ กามรตฺตราชปุตฺตาทีโน กุลสฺส นิยตปติยํ. กุลานุรูปา อิตฺถี **กุลิตฺถี,** กุลํ ปาเลติ รกฺขตีติ **กุลปาลิกา,** ณฺวุ.

๒๓๕. ทฺวยํ มตภตฺติกายํ. วิคโต ธโว ภตฺตา ยสฺสา **วิธวา.** ปติ สุญฺโญ นฏฺโฐ ยสฺสาติ **ปติสุญฺญา.**

ทฺวยํ อตฺติจฺฉาย ปตฺยเนฺวสินิยํ กญฺญายํ. ปตึ วรติ คเวสตีติ **ปติมฺพรา,** ทุติยายาโลโป. สยเมว ปตึ วรตีติ **สยมฺพรา,** ปฐมายาโลโป, **วร** ปตฺถนายํ.

จตุกฺกํ วิชาตายํ. **วิชนี** คพฺภวิโมกฺขเน, โต, วิชายิตฺถาติ **วิชาตา. สู** อภิสเว, โต, ชาตํ อปจฺจํ ปุตฺโต เอติสฺสาติ **ชาตาปจฺจา.** ปสูตาว **ปสูติกา,** กปจฺจโย, อิตฺตญฺจ.

๒๓๖. **ทูตี สญฺจาริกา ทาสี (๒)**
**ตุ เจฏี กุฏธาริกา, (๓)**
**วารุณิ'กฺขณิกา ตุลฺยา (๒)**
**ขตฺติยานี ตุ ขตฺติยา. (๒)**
๒๓๗. **ทาโร ชายา กลตฺตญฺจ ฆรณี ภริยา ปิยา,**
**ปชาปติ จ ทุติยา สา ปาทปริจาริกา. (๘)**

---

๒๓๖. ทฺวยํ ทูติยํ. ยา เปสียเต, สา **ทูตี, ทุ** คมเน, ติ, **อี**มฺหิ ทูตี. สญฺจารยติ ยถาภิมตนฺติ, ณฺวุ.

ติกํ ทาสิยํ. ทุ กุจฺฉิตํ อสติ ภกฺขตีติ **ทาสี,** อี, ทียนฺเต ตายาติ วา **ทาสี, ทา** ทาเน, โส, อี จ. **จิฏ** เปสเน, กมฺมนิ โณ, อี. กุฏํ อุทกกุมฺภํ ธาเรตีติ **กุฏธาริกา,** ณฺวุ.

ทฺวยํ สุภาสุภนิรูปินิยํ สํวริกาทิมฺหิ. **วร** คติยํ, กตฺตริ อินี. สุภาสุภสฺส อิกฺขณํ นิรูปนํ ยสฺสาตฺถีติ, อิ, สกตฺเถ โก. อิเม เทฺว สทฺทา ตุลฺยตฺถา.

ยา สยํ ขตฺติยชาติ ยสฺส กสฺสจิ ภริยา, สา ขตฺติยานี, ขตฺติยา จ. ขตฺติยสฺสาปจฺจํ **ขตฺติยานี,** อาโน, อี, ณมฺหิ **ขตฺติยา.**

๒๓๗. ปชฺชํ อคฺคิสกฺขิปุพฺพกตปาณิคหิตายํ ภริยายํ, อญฺญตฺร ตูปจารา. ทารยนฺเต เยนาติ **ทาโร, ทร** วิทารเณ, อกตฺตริ จ การเก สญฺญายํ โณ. ชายติ ปุตฺโต ยายาติ **ชายา, ชน** ชนเน, โย, **ชนิ**สฺส **ชา** จ, อา, ชยตีติ วา **ชายา, ชิ** ชเย, โย, **ชิ**สฺส **ชา,** อา, **ชายา. กล** สงฺขฺยาเน, อตฺโต. ฆรํ เนตีติ **ฆรณี,** ณตฺตํ. ภริตพฺพโต **ภริยา, ภร** ภรเณ, โย. ปิยายิตพฺพโต **ปิยา, ปี** ตปฺปนกนฺตีสุ, โย. ปชํ ปุตฺตํ ปาเลตีติ **ปชาปติ, ปา** ปาลเน, ติ, **อา**ตฺตํ, รสฺสตฺตญฺจ. ทฺวินฺนํ ปูรณี **ทุติยา.** ปธโม ภตฺตา, ภริยา

๒๓๘. สขี ตุวา'ลิ วยสา'ถ (๓)
ชารี เจวา'ติจารินี, (๒)
๒๓๙. ปุเม ตู'ตุ รโช ปุปฺผํ (๓)
อุตุนี ตุ รชสฺสลา,
ปุปฺผวตี ครุคพฺภา– (๓)
ปนฺนสตฺตา จ คพฺภินี, (๓)
คพฺภาสโย ชลาพุปิ
กลลํ ปุนฺนปุํสเก. (๓)

---

ทุติยา. สามิกสฺส ปาเท ปริจรตีติ **ปาทปริจาริกา,** ณฺวุ. ปตินี, ปาณิคหิตา, สหธมฺมินีติปิ ตสฺสาเยว นามานิ.

๒๓๘. ติกํ สขิยํ. เตสุ กิจฺเจสุ สห ขายติ ปกาสตีติ **สขี,** สหปุพฺโพ ขา ปกาสนกถเนสุ, อี. **อล** ภูสเน **อาปุพฺโพ,** อิ. **วยสา** ตุลฺยา **วยสา,** ตุเลฺย สญฺญายํ โส.[1]

ชโร วุจฺจติ โจรสฺสามิโก, ตสฺสายํ **ชารี,** โณ, อี, สามิกํ **อติกฺกมฺม** อญฺญตฺร จรตีติ, อินี.

๒๓๙. **ปุเม** ตูติ ลิงฺคนฺโต ตุสทฺโท น ปุพฺพํ ภชเต, **อร** คมเน, ตุ, อรสฺสุตฺตํ, รติยา ชายตีติ **รโช,** ติโลโป. ปุปฺผ วิกสเน, ปุปฺผํ.

ติกํ รชสฺสลายํ. อุตุโยคา **อุตุนี,** อินี. รชโยคา **รชสฺสลา,** สโล, ปุปฺผวนฺตตาย **ปุปฺผวตี.** ถีธมฺมินี อวี อตฺเตยี มลินี อุตุมตี อุทกีอิจฺจาทีนิปิ ตสฺสา นามานิ.

ติกํ คพฺภินิยํ. ครุ อลหุโก คพฺโภ กุจฺฉิ เอติสฺสาติ **ครุคพฺภา.** อาปนฺโน ปตฺโต คพฺภฏฺโฐ สตฺโต เอตายาติ **อาปนฺนสตฺตา.** คพฺภโยคา **คพฺภินี.**

---

๑. ปาณินิ ๔, ๔, ๙๑ – สุตฺเต ยปจฺจโย ทิสฺสติ,

๒๔๐. ธโว ตุ สามิโก ภตฺตา
กนฺโต ปติ วโร ปิ์โย, (๗)
อโถ'ปปติ ชาโร'ถ- (๒)
ปจฺจํ ปุตฺโต'ตฺรโช สุโต.

๒๔๑. ตนุโช ตนโย สูนุ
ปุตฺตาที่ ธีตริ'ตฺถิยํ, (๗)
นาริยํ ทุหิตา ธีตา (๒)
สชาโต โตฺว'รโส สุโต.

---

ติกํ เยน เวธิโต คพฺโภ กุจฺฉิยํ ติฏฺฐติ, ตตฺราสเยติ ขฺยาเต. คพฺโภ อาสยเต ติฏฺฐตฺยตฺราติ, โณ. ชรํ เอตีติ **ชลาพุ.** อุ, **รสฺส โล,** ยสฺส **โพ,** ชราปุพฺโพ **อิ** คติยํ. กลํ ชรตํ ลาตีติ **กลโล,** **กล** สงฺขฺยาเน วา, อโล.

๑๔๐-๑. สตฺตกํ ภตฺตริ. **ธู** กมฺปเน, สนฺตายํ ธุโนตีติ **ธโว,** อ. สํ เอตสฺสตฺถีติ **สามิโก,** อามิปจฺจโย, สกตฺเถ โก, อิปจฺจโย วา, นิคฺคหีตสฺส โม, อสฺส จ ทีโฆ, **สามิโก. ภร** ภรเณ, ภรตีติ **ภตฺตา,** ริตุ. **กมุ** อิจฺฉายํ, โต, "ปกฺกมาทีหิ นฺโต จา"ติ **นฺตตฺตํ. ปา** รกฺขเณ, อติ, **ปติ. วร** อิจฺฉายํ, อ, **วโร. ปี** ตปฺปนกนฺตีสุ, โย.

รติการณตฺตา ปติโน อุป **อุปปติ,** สมาเส กเต อภิธานโต ปุพฺพนิปาโต, อปฺปธานภูโต วา ปติ **อุปปติ,** **ชร** วโยหานิมฺหิ, ชีรนฺติ อเนนาติ **ชาโร,** ทาโร จ.

สตฺตกํ ปุตฺเต. นรเก น ปตนฺตฺยเนน ชาเตนาติ **อปจฺจํ,** **ปต** คติยํ, โย, **ตฺยสฺส โจ,** น ปตติ น วิจฺฉินฺทติ วํโส เอเตนาติ วา **อปจฺจํ,** ปุตฺเต, ธีตริ จ นิจฺจนปุํสโกยํ.[๑] **ปู** ปวเน. ปุนาติ ปิตโร เตนาติ **ปุตฺโต.** "ฉทาทีหิ ตตฺรณฺ"ติ โต. ปูเรตีติ วา

---

๑. อปจฺจสทฺโทยํ นิจฺจํ นปุํสเก ปุตฺเต ปุตฺติยญฺจ ภวตีติ. (ธาน ฏี ๓๓๖)

**ปุตฺโต.** อตฺตโต ชาโต **อตฺรโช,** **"อตฺตโช"**ติปิ ปาโฐ. สุยเตติ **สุโต.** **สุ** อภิสเว, สุณาตีติ วา **สุโต,** **โต,** **สุ** สวเน. ตนุมฺหา ชาโต **ตนุโช,** **ตนโย** จ, **โย,** ตโนตีติ มุทนฺติ วา **ตนโย,** อโย. สูยเตติ **สูนุ,** กมฺมนิ **นุ,** **สู** ปสเว.

**ปุตฺตา**ทโย **สูนุ**ปริยนฺตา ธีตริ วตฺตมานา อิตฺถิยํ วตฺตนฺติ. **ทุหิตา,** **ธีตา** จ สทา นาริยเมว. **ทุห** ปปูรเณ, ราตุ, **โอตฺตา-**ภาโว, **อิ**การาคโม จ. **ธา** ธารเณ, ราตุ, อาสุสี. ปุตฺตาทโย จ เต สามญฺเญเนว กุณฺฑโคลกาทีนํ วาจกา. สวณฺณายํ ตุ อูฒายํ สชาโต สยํ ชนิโต สุโต โอรโส **นาม.** **สชาต**สทฺเทน กุณฺฑก-โคลกขตฺตาทิพฺยวจฺเฉโท. ชีวติ ภตฺตริ ชารโช สุโต **กุณฺฑาขฺโย.** มเต ภตฺตริ ชารโช **โคลกาขฺโย.** อริยาสุทฺทโช สุโต ขตฺตา **นาม.**[๑] **อาทินา** มาคธาทีนํ คหณํ. วุตฺตญฺหิ—

"อมเต ชารโช กุณฺโฑ
มเต ภตฺตริ โคลโก"ติ,[๒]
"มาคโธ สุทฺทขตฺตาโช"ติ[๓] จ.

อุรสา มนสา นิมฺมิโต, อุรสทฺทา ตติยนฺตา นิมฺมิตตฺเถ โณ, นิวิฏฺฐตฺตา เตน นิมฺมิโตติ วุจฺจติ. อุรสิ ภโวติ วา **โอรโส.**

๑. ขตฺตา อริยาสุทฺทานํ (อมร ๒๐, ๓.)

๒. อมร ๑๖, ๓๖.

๓. อภิธาน ๕๐๓–คาถา.

๒๔๒. ชายาปตี ชานิปติ ชายมฺปตี ตุทมฺปติ, (๔)
อถ วสฺสวโร วุตฺโต ปณฺฑโก จ นปุํสกํ. (๓)

**๒๔๓. พนฺธโว พนฺธุ สชโน**
**สโคตฺโต ญาติ ญาตโก, (๖)**
**สาโลหิโต สปิณฺโฑ จ (๒)**
**ตาโต ตุ ชนโก ปิตา. (๓)**

---

๒๔๒. จตุกฺกํ ปติปตินีนํ ยุเค, "ทารา ปุเม พหุตฺเต จ, ทํ กลตฺเร **นปุํสเก**"ติ[๑] **อมรมาลา.** ชํสทฺโท ตฺวพฺยโย ทารวจโน.[๒] ตสฺมา "ชมฺปติ, ทมฺปตี"ติปิ ภวิตพฺพํ, อิธ ปน กจฺจายนมเตโนทาหฏา. ชายา จ ปติ จ **ชายาปตี.** อิตรีตรโยคทฺวนฺโท. ชายา จ ปติ จ **ชานิปตี,** ตถา **ชายมฺปติ**อาทโย, **ชายาสทฺทสฺส** ปติมฺหิ ปเร ชานิ, ตุทญฺจ, ชายญฺจ **ยทา**ทินา.

ติกํ นปุํสเก. วิคโต ราคสฺสโว ยสฺมา **วสฺสวโร.** สุ สวเน, อโร. ปณ พฺยวหาเร, โฑ, **ปฑิ** ลิงฺคเวกลฺเย วา, ภูวาทิ. น อิตฺถี **น** ปุมา **นปุํสกํ,** นิรุตฺตินเยน **อิตฺถิปุมานํ** ปุํสกภาโว, **นสฺส** จ ปกฺติ. ตติยาปกติ, สณฺโฑ, กลีพนฺติปิ ตสฺส นามานิ. ตติยา ปกติ ตติยาปกติ ตติยปฺปกาโร, สมชาติเก อิตฺถิปุริเส อเปกฺขิตฺวา ตติยตฺตํ ปการสฺส. ปฐมา หิ ปกติ อตฺถี, ทุติยา ปกติ ปุริโส, อิตรปกติ ตติยา ปกติ.

๒๔๓. ฉกฺกํ ญาติมตฺเต, พนฺธุเยว **พนฺธโว,** อ, อุสฺสาโว. พนฺธตีติ **พนฺธุ,** อุ. สสฺส อตฺตโน ชโน **สชโน.** สมานํ โคตฺตํ กุลํ อสฺสาติ **สโคตฺโต, สมานสฺส** สภาโว. **ญา** อวโพธเน, กมฺเม ติ, ญาติเยว **ญาตโก, อตฺตํ,** สกตฺเถ โก จ. **สุสทฺโทปยตฺร.**[๓]

---

๑. จินฺตามณิฏีกา, ๑๖, ๓๘.

๒. ทํชํสทฺทา ชายาสทฺทสมานตฺถา อสงฺขยา. (โมคฺ--ปญฺจิกา ๓/๗๐)

๓. สุว (อมร, ๑๖, ๓๔.)

๒๔๔. อมฺมา'มฺพา ชนนี มาตา
ชเนตฺติ ชนิกา ภเว, (๖)
อุปมาตา ตุธาติ'ตฺถี (๒)
สาโล ชายาย ภาติโก.

---

ทฺวยํ สตฺตปุริสาวธิเกสุ นิกฏฺญาตีสุ. โลหิเตน สมฺพนฺโธ **สาโลหิโต,** สมฺพนฺธสฺส สาเทโส, ปุพฺพนิปาโต จ, สมานํ ปิณฺฑทานํ ยสฺส **สปิณฺโฑ,** สนาภโยปฺยตฺร.[1] ติกํ ปิตริ. **ตา** ปาลเน, โต กตฺตริ. ชนยตีติ **ชนโก,** ณฺวุ. **ปา** รกฺขเณ, ริตุ, อสฺสิตฺตํ.

๒๔๔. ฉกฺกํ มาตริ. **อม** ปูชายํ, กมฺมนิ โม, โพ จ, **อมฺมา,** อมฺพา. ชนยตีติ **ชนนี,** ยุ, นทาทิ. **มาน** ปูชายํ, ปุตฺตํ มาเนตีติ **มาตา,** ราตุ, ปาตีติ วา มาตา, **ปาติสฺส โม.** ชเนตีติ **ชเนตฺติ,** ติ. ชเนตีติ ชนิกา, ณฺวุ, อิตฺตํ.

อปฺปธานภูตา มาตา **อุปมาตา,** กุมาเร ธาเรตีติ **ธาติ. ธา** ธารเณ, ติ. ชายาย ภริยาย **ภาติโก** กนิฏฺโฐ จ เชฏฺโฐ จ สาโล นาม, สสฺส อตฺตโน เอสา สา, ภริยา, ตสฺสา ภาตา **สาโล,** ชายาย ภาตริ อโล. **สร** คติจินฺตาหึสาสุ วา, โณ, **ลตฺตํ, สาล** วิตกฺเก วา, จุราทิ.

---

๑. นาภิ สตฺตปุริสาวธิกกุเล (จินฺตามณิฏีกา ๑๖, ๓๓.)

๒๔๕. นนนฺทา สามิภคินี
มาตามหี ตุ อยฺยิกา, (๒)
มาตุโล มาตุภาตา'สฺส
มาตุลานี ปชาปติ.

๒๔๖. **ชายาปตีนํ ชนนี**
**สสฺสุ วุตฺตา'ถ ตปฺปิตา,**
**สสฺสุโร ภาคิเนยฺโย ตุ**
**ปุตฺโต ภคินิยา ภเว.**

---

๒๔๕. **สามิโน** ภตฺตุ **ภคินี นนนฺทา** นาม, **น นนฺทตีติ นนนฺทา,** อตฺตาภาโว นสฺส วิภาสาธิการา. **นนฺท** สมิทฺธิยํ, ภูวาทิ.

ทฺวยํ อยฺยิกายํ. มาตุยา มาตา **มาตามหี.** ปิตูนํ ปิตริ จ มาตริ จ อามหํ **ยทาทีนา,** นทาทิ. **อรห** ปูชายํ, ณฺวุ, **รหสฺส โย, อย** คติมฺหิ วา, ณฺวุ, **อยฺยิกา.**

มาตุยา ภาตา **มาตุโล** นาม, มาตุยา ภาตา **มาตุโล,** มาตุ ภาตริ **อุลปจฺจโย.** **อสฺส** มาตุลสฺส **ปชาปติ** ชายา **มาตุลานี** นาม, มาตุลสฺส ภริยา **มาตุลานี,** มาตุลภริยายํ อาโน, **นทาทิ,** อถ วา มาตุลสฺส เอสา **มาตุลานี,** อี, อสฺส **อาโน.**

๒๔๖. **ชายาปตีนํ** ทฺวินฺนํ **ชนนี** มาตา **สสฺสุ** วุตฺตา, **สส** คติหึสาปาเนสุ. **ตปฺปิตา** เตสํ ชายาปตีนํ ปิตา ปน **สสฺสุโร** นาม, **สส** ธาตุมฺหา อุโร. **ภคินิยา ปุตฺโต** ปน **ภาคิเนยฺโย** นาม, **ภคินิยา** อปจฺจํ **ภาคิเนยฺโย,** เณยฺโย.

๒๔๗. นตฺตา วุตฺโต ปปุตฺโต'ถ (๒)
สามิภาตา ตุ เทวโร,
ธีตุปติ ตุ ชามาตา
อยฺยโก ตุ ปีตามโห. (๒)

๒๔๘. มาตุจฺฉา มาตุ ภคินี
ปีตุจฺฉา ภคินี ปีตุ,
ปปีตามโห ปยฺยโก (๒)
สุณฺหา ตุ สุณิสา หุสา. (๓)

---

๒๔๗. ทฺวยํ สุตสฺส, สุตาย จ ปุตฺเตสุ. **นห** พนฺธเน, ริตุ, **นี** นเย วา. ปุตฺตสฺส ปุตฺโต **ปปุตฺโต, ตฺต**โลโป, อุสฺสตฺตญฺจ. สามิภาตา เทวโร นาม, อถ วา สามิภาตา กนิฏฺโฐ สามิโน ภาตา เทวโร นาม. เชฏฺโฐ ตุ สสุโร เอโวจฺจเต. **ทิวุ** กีฬายํ, อโร.

ทฺวยํ ธีตุปติมฺหิ. **ชน** ชนเน, ริตุ, อสฺสาตฺตํ, นสฺส **มา**เทโส จ. ทฺวยํ ปีตุปีตริ. ปีตุโน ปีตา **ปีตามโห.**

๒๔๘. หุสานฺตานิ ปเทน ปเทน นามานิ. มาตุยา ภคินี **มาตุจฺฉา,** จฺโฉ. ปีตุโน ภคินี **ปีตุจฺฉา** ปีตุภคินี ปีตุจฺฉา ภเวตฺยตฺโถ.

**ปีตามห**สทฺโท น เกวลํ ชนกปีตรเมว วทติ, อถ โข ชนกปีตุปีตาทโยปีติ เอตฺถาปิ "ปปีตามโห" อิจฺจุทาหโฏ. ปีตุโน อยฺยโก **ปยฺยโก,** ตฺโลโป. สุ สวเน, ณฺหา. ณิสมฺหิ **สุณิสา.** สมฺหิ **หุสา,** หตฺตํ. สพฺพตฺร "อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย"ติ อา.

๒๔๙. โสทริโย สคพฺโภ จ
โสทโร สหโชปฺย'ถ, (๔)
มาตาปิตู เต ปิตโร
ปุตฺตา ตุ ปุตฺตธีตโร.

---

๒๔๙. จตุกฺกํ เอโกทเร ภาตริ. สมาโนทเร ชิโต **โสทริโย,** **สมานสฺส โส.** สมาโน คพฺโภ, สคพฺโภ, ตตฺร ภโว **สคพฺโภ,** โณ. สมาโนทเร ชาโต **โสทโร.** สมาโนทเร ชาโต **สหโช. สห**สทฺโท ตุลฺยวจโน.

มาตาปิตู เต เทฺว ชนา ปิตโร วุจฺจนฺเต. อุภินฺนมฺปิ ชนกพฺยปฺปเทสนิยตตฺตา อเภทวจนิจฺฉายํ ปิตุตฺตมตฺเถว. นนฺวเภทา ชาติ, ตสฺสา โจภยตฺร สตฺตาเทกตฺตํ, น จ ชาติยา ลิงฺคสงฺขฺยา ภวนฺติ, อทพฺพตฺตา พหุวจนํ น สิยาติ ? เนส โทโส, น หิ ชาติปทตฺถิกสฺส น ทพฺพํ, ทพฺพปทตฺถิกสฺส วา น ชาติติ. กินฺตุภเยสํปยุภยปทตฺโถ อิหาตฺถวิเสโส. ชาติปทตฺถิกสฺส ชาติ ปธานภูตา ทพฺพํ คุณภูตํ, ทพฺพปทตฺถิกสฺส ตุ วิปริยโย, ตตฺร ชาติวจนิจฺฉายํ ทพฺเพ วิย ลิงฺคสงฺขฺยา วตฺตพฺพา, ตสฺส จ พหุตฺตา พหุวจนํ. ปุพฺเพ วิยาเภทวจนิจฺฉายํ ปุตฺโต จ ธีตา จ ปุตฺตา วุจฺจนฺเต, ชญฺญตฺตํ หิ ปุตฺตพฺยปเทสนิยตํ ธีตริปฺยตฺถิ, วิปริยเย ตุ น ภวตฺยนภิธานโต. เภทวจนิจฺฉายํ ปุตฺตธีตโรติ ภวติ.[๑]

---

๑. อภิธานฏีกา ๕ ปิฏฺเฐ ปสฺสิตพฺพา.

๒๕๐. สสฺรา สสฺสุสสฺรา
ภาตุภคินี ภาตโร,
พาลตฺตํ พาลตา พาลฺยํ (๓)
โยพฺพญฺญํ ตุ จ โยพฺพนํ. (๒)

---

๒๕๐. สสฺสุ จ สสฺโร จ สสฺราติ วุจฺจนฺเต. ตทปจฺโจหนสมฺพนฺธินิพนฺธนา หิ พฺยปฺปเทโส สสฺสุยมฺปิ ฐิโต. เภทวนิจฺฉายํ ตุ ปุพฺเพ วิย ปจฺจตฺถํ สทฺทนิเวโส. ภาตา จ ภคินี จ ภาตโร วุจฺจนฺเต. เอกคพฺโภสิตตฺตํ ภาตุพฺยปฺปเทสนิยตํ ภคินิยํปิ ยตฺถิ. ตโต เอกคพฺโภสิตตฺตสฺสาเภทวจนิจฺฉายํ อุโภ ภาตโร วุจฺจนฺเต. เอตฺถ จ สพฺพตฺราปิ วิรูเปกเสโส ทฏฺฐพฺโพ. ทฺวิโธ หิ เอกเสโส สรูปาสรูปวเสน. ตตฺร สรูเปกเสเส พหุวจนเมว, อิตรตฺร ปน ทฺวิวจนํ, ยถา ปุริโส จ ปุริโส จ ปุริสา, นามญฺจ รูปญฺจ นามรูปญฺจ นามรูปํ, มาตา จ ปิตา จ ปิตโรติ.

พาลฺยโยพฺพนวุฑฺฒตฺตานิ ตีณิ วยานิ. ตตฺร ติกํ พาเลฺย. ทฺวยํ โยพฺพเน. พาลสฺส ภาโว **พาลตฺตํ,** ตฺตํ. **ตาปจฺจเย พาลตา.** ณฺยมฺหิ, **พาลฺยํ,** อถ วา **พล** ปาณเน, พลนฺติ อสฺสสิตปสฺสสิตมตฺเตน ปณนฺตีติ **พาลา,** พลฺยนฺเต สํวรียนฺเตติ วา **พาลา, พล** สํวรเณ. เตสํ ภาโว พาลตฺตาที. ยุวสฺส ภาโว **โยพฺพญฺญํ, โยพฺพนญฺจ,** ภาเว โณฺย, โณ จ, อถ วา ยุ มิสฺสเน ยุ, อุสฺส อุวาเทโส, วุทฺธิ เตสํ ภาโว **โยพฺพญฺญาที.**

**๒๕๑. สุกฺกา ตุ ปลิตํ เกสา-**
**ทโย'ถ ชรตา ชรา, (๒)**
**ปุถุโก ปิลฺลโก ฉาโป**
**กุมาโร พาล โปตกา. (๖)**
**๒๕๒. อถุ'ตฺตานสยุ'ตฺตาน-**
**เสยฺยกา ถนโปปิ จ. (๓)**

---

๒๕๑. เย ชรากตา สุกฺกา เกสาทโย, เต **ปลิตํ** นาม สิยุํ, เตสํ วา ยํ สุกฺกตฺตํ, ตํ ปลิตํ นาม. **ปจ** ปาเก, อิโต, **จสฺส** ลตฺตญฺจ.

ทฺวยํ วลิปลิตาทิมติ กายปริปาเก. ชียนฺติ วุฑฺฒา ภวนฺติ อสฺสํ **ชรา, ชร** วโยหานิมฺหิ, ชรา เอว **ชรตา,** สกตฺเถ **ตา**ปจฺจโย. **วิสฺสสา**ติปิ ชราย นามํ. วิเสเสน สํสเต อโธ ปาตยตีติ **วิสฺสสา.** สํสติ'รยํ ปมาทตฺโถ อวสํสนตฺโถ จ, อิห อวสํสนตฺโถ, นิคฺคหีตโลโป, ทฺวิตฺตญฺจ.

พาลฺยโยพฺพนวุฑฺฒตฺตานิ ปุพฺเพ วุตฺตานิ. อิทานิ ตพฺพตินามานฺยาห. ตตฺร อทฺธํ ฉาปสามญฺเญ. ปุถ ปถ วิตฺถาเร, อุโก, **ปุถุโก, ปถ** คมเน, ณฺวุ, อสฺสิตฺตํ, ทฺวิตฺตญฺจ, **ปิลฺลโก. ฉุป** สมฺผสฺเส อุสฺสาตฺตํ, **ฉาโป. กุมาร** กีฬายํ, **กุมาโร. พล** ปาณเน, โณ, **พาโล, ปู** ปวเน, โต, สกตฺเถ โก, **โปตโก,** อิตฺถิยํ **โปตกี.** โปโต สาโว สาวโก อพฺภโก ฑิมฺโภ สุสุโก สุสุอิจฺจาทีนิปิ ฉาปสามญฺญตฺถานิ.

๒๕๒. พาลสามญฺญวาจกานิ ทสฺเสตฺวา วิเสสพาลนามานิ ทสฺเสตุ-มาห **"อถุ"**จฺจาติ. อุตฺตาโน, อุตฺตานํ วา สยตีติ **อุตฺตานสโย. ก**ปจฺจเย **อุตฺตานเสยฺยโก.** ถนํ ปิวตีติ **ถนโป,** ฑิมฺภสทฺโทปยตฺร.

**๒๕๓. ตรุโณ จ วยฏฺโฐ จ**
**ทหโร จ ยุวา สุสุ,**
**มาณโว ทารโก จาʼถ (๗)**
**สุกุมาโร สุเขธิโต. (๒)**

---

๒๕๓. สตฺตกํ ตรุเณ.
อาโสฬสา ภเว พาโล
ตรุโณ ตุ ตโต ภเว,
วุทฺโธ ตุ สตฺตตฺยายุมฺหา
ตีณิ วยานิ ลกฺขเย.

**ตร** ตรเณ, อุโณ. วยสิ โยพฺพเน ติฏฺฐตีติ **วยฏฺโฐ,** โต, "วโย พาลฺยาทิ ปกฺขี จ, โยพฺพนญฺจ วโย กฺวจี"ติ[๑] **รุทฺโท, ทห** ภสฺมีกรเณ, อโร, **ยุ** มิสฺสเน, อ, **อุวาเทโส,** สิสฺสากาโร. **สส** ปฺลุตคติมฺหิ, อุ, อสฺสุตฺตํ, **สุสุ,** **ตรุณสฺส** วา ปาฏิปทิกสฺส **สุสฺวาเทโส.** มนุโน อปจฺจํ มานโว, วณฺณวิกาโร, **นสฺส** ณตฺตํ, **มาณโว.** กุจฺฉายํ กปจฺจโย, **มาณวโกติ** สิทฺธํ. วุตฺตญฺจ—

"อปจฺเจ กุจฺฉิเต มูฬฺเห มนุโตสฺสคฺคิโก มโต"ติ[๒]

**ทร** วิทารเณ, ณวุ. ทฺวยํ สุขวฑฺฒิเต กุมาเร, สุโข กุมาโร **สุกุมาโร,** **ขโลโป,** สุเขน เอธตีติ วทฺธตีติ **สุเขธิโต.** "สุโขจิโต"ติปิ ปาโฐ, สุขํ อุจิตํ สมฺปณฺฑิตํ เอตฺถาติ **สุโขจิโต อุจ** สมวาเย.

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๑๖, ๔๒ ๒. มหาภาวสฺส ๔, ๑, ๑๖๑.

๒๕๔. **มหลฺลโก จ วุฑฺโฒ จ**
**เถโร ชิณฺโณ จ ชิณฺณโก,** (๕)
**อคฺคโช ปุพฺพโช เชฏฺโฐ** (๓)
**กนิโย กนิฏฺโฐ'นุโช.** (๓)
๒๕๕. **วลิตฺตโจ ตุ วลิโน** (๒)
**ตีสุ'ตฺตานสยาทโย.**

---

๒๕๔-๕. ทฺวิปาเทน วุฑฺฒสฺส นามานิ. อายุมหตฺตํ ลาตีติ **มหลฺลโก,** ณฺวุ. ทฺวิตฺตํ. **วฑฺฒ** วฑฺฒเน, กตฺตริ โต, ตสฺส **โฒ,** ฑฺฒสฺส **โฑ,** อสฺสุตฺตํ, ธา คตินิวตฺติยํ, อิโร, ธสฺส ถตฺตํ อิสฺส เอตฺตํ. **ชร** วโยหานิมฺหิ, กตฺตริ โต, ตสฺส **อินฺนาเทโส,** ธาตฺวนฺตโลโป, ณตฺตญฺจ, **ชิณฺโณ,** สกตฺเถ กมฺหิ **ชิณฺณโก.** ปกตํ วโย โยพฺพนมสฺสาติ **ปวโยติปิ** วุฑฺฒสฺส นามํ.

**อลินนฺตานิ** ปาเทน **นามานิ.** ตตฺร ติกํ เชฏฺฐภาตริ. อคฺเค ปุเร กาเล, ปุพฺเพ จ กาเล ชายตีติ **อคฺคโช, ปุพฺพโช** จ. อยญฺจ วุฑฺโฒ, อยมิเมสํ วิเสเสน วุฑฺโฒติ **เชฏฺโฐ** วุฑฺฒสทฺทา **อิฏฺฐ**ปจฺจโย, "วุฑฺฒสฺส โช อิยิฏฺเฐสู"ติ **วุฑฺฒสฺส โช. อ**โลเป ปรสฺสาสวณฺณตฺตํ.

ติกํ ปจฺฉาชาเต ภาตริ. อยญฺจ ยุวา อยญฺจ ยุวา, อยมิเมสํ วิเสเสน ยุวาติ **กนิฏฺโฐ, กนิโย**[๑] จ. **อิยิฏฺเฐสุ** ยุวสทฺทสฺส **กนาเทโส.**[๒] อนุ ปจฺฉากาเล ชาโต **อนุโช.** ชฆญฺเญ ปจฺฉากาเล ชาโต **ชฆญฺญโช.** อปรสฺมึ ปจฺฉากาเล ชาโต **อปรโชติ** เทฺวปยฺตฺร.

วลิ สิถิลํ ตโจ จมฺมํ ยสฺส **วลิตฺตโจ,** ทฺวิตฺตํ. วลิ จมฺมเมตสฺสตฺถีติ **วลิโน,** อิโน. **อุตฺตานสยาทโย วลินนฺตา** วาจฺจลิงฺคตฺตา ตีสุ ลิงฺเคสุ วตฺตนฺติ ยถา- อุตฺตานสโย พาโล, อุตฺตานสยา กุมารี, อุตฺตานสยํ นปุํสกํ.

---

๑. กนิฏฺโฐฺ กณฺโย (ก) ๒. กณาเทโส (ก)

๒๕๖. สีโส'ตฺตมงฺคานิ สิโร
มุทฺธา จ มตฺถโก ภเว, (๕)
เกโส ตุ กุนฺตโล วาโล-
ตฺตมงฺครุห มุทฺธชา. (๕)
๒๕๗. ธมฺมิโล[๑] สํยตา เกสา,
กากปกฺโข สิขณฺฑโก. (๒)
ปาโส หตฺโถ เกสจเย, (๒)
ตาปสานํ ตหึ ชฏา.

---

๒๕๖. ปญฺจกํ มตฺถเก. สิ สเย, โส, ทีโฆ จ, องฺเคสุ อุตฺตมงฺคํ, อุตฺตโม จ ตํ องฺคญฺจาติปิ **อุตฺตมงฺคํ.** สีสญฺจ อุตฺตมงฺคญฺจ **สีโสตฺตมงฺคานิ.** **สิ** เสวายํ, โร, เสวนฺติ เอเตนาติ **สิโร.** **มุท** โตเส, โธ. สิสฺสากาโร. **มส** อามสเน, ตฺโถ, สกตฺเถ โก จ, **มสิ** ปริมาเณ วา.

ปชฺชทฺธํ เกเส. เก มตฺถเก เสติ ติฏฺฐตีติ **เกโส.** สตฺตมิยาโลโป, **กติ** เฉทเน, อโล, อสฺสุตฺตํ. **วล** สํวรเณ, กมฺมนิ ณปจฺจโย, **วาโล.** อุตฺตมงฺเค สีเส รุหตีติ **อุตฺตมงฺครุโห.** มุทฺธนิ ชายตีติ **มุทฺธโช.** วาโล จ อุตฺตมงฺครุโห จ มุทฺธโช เจติ อิตรีตรโยคทฺวนฺโท. **จิกุโร,** กโจติปิ ปุตฺร. **จิ** จยเน, **กุร** สทฺเท อเนกตฺถตฺตา เฉทเน. วฑฺฒมาโน จิกรียเตติ **จิกุโร, กจ** พนฺธเน, อ.

๒๕๗. กุสุมคพฺภา **เกสา** เกสจูฬา มุตฺติกาทินา พหิ **สํยตา** สนฺถตา ธมฺมิโล นาม. เอกโต กตฺวา ธรียติ พนฺธียตีติ **ธมฺมิโล,** กมฺมนิ อิโล. ธมฺเมน นานาเทสิยมนุสฺสานํ สมาจาเรน อิลตีติ วา **ธมฺมิโล, อิล** คมเน.

---

๑. ธมฺมิลฺโล (สี, ก), ธมฺมิลฺโล ปิโสทราทิ ลการทฺวยยุตฺโต. (จินฺตามณิฏีกา ๑๖, ๙๗.)

๒๕๘. **ถิยํ เวณี ปเวณี จ (๒)**
**อโถ จูฬา สิขา สิยา, (๒)**
**สีมนฺโต ตุ มโต นาริ-**
**เกสมชฺฌมฺหิ ปทฺธติ.**

---

ทฺวยํ กุมารานํ สิขาปญฺจเก, จูฬตฺตเยติ เกจิ. กากานํ ปกฺขสณฺฐานตฺตา **กากปกฺโข.** สิขา เอว **สิขณฺฑโก,** สกตฺเถ โก. **สิขาสิขณฺฑ**สทฺทานมเภทตฺตาเยว หิ "สิขณฺฑี, สิขี จา"ติ โมโร วุตฺโต.

**ปาโส, หตฺโถ** จ อิเม เทฺว **เกสจเย** เกสปริยายโต ปร หุตฺวา เกสานํ กลาเป วตฺตนฺติ, น เกวลา, ยถา—เกสปาโส เกสหตฺโถ อิจฺจาทิ. **ปา** รกฺขเณ, ปาติ รกฺขติ อวยเวติ **ปาโส,** โส, **ปส** พนฺธเนติ เกจิ, โณ. **หน** คติยํ, อวยวา นิหนนฺติ เอตฺถาติ **หตฺโถ,** โถ, ปกฺโขปยตฺร.

**ตาปสานํ** วตีนํ **ตหึ** เกสจเย **ชฏาสทฺโท** วุจฺจติ, **ชฏ** ชฏเน, **ชฏ** สงฺฆาเต วา, "อิตฺถิยมติยโว วา"ติ อ.

๒๕๘. โปสิตภตฺตาทีหิ ยา พนฺธียเต, ตตฺร **เวณี, ปเวณี** จ. **วี** ปชเน, ปชนํ คพฺภวิโมกฺโข, วี ตนฺตสนฺตาเน วา, ณี. ปกฺเข ปเวณี.

ทฺวยํ สีสมชฺฌฏฺฐจูฬายํ. **จูฬ** สญฺโจทเน, **จูฬ** หาวกรเณ วา, อ. สิขา วุตฺตา. เกสปาสีปยตฺร, นทาทิ.

นารีนํ เกสมชฺฌมฺหิ **ปทฺธติ** อุชุคตมคฺโค สีมนฺโตติ **มโต** กถิโต. สีมสฺส อนฺโต **สีมนฺโต,** สี สเย วา, อนฺโต, มชฺเฌ มการวณฺณาคโม.

๒๕๙. โลมํ ตนุรุหํ โรมํ ปมฺหํ ปขุม'มกฺขิคํ, (๓–๒)
มสฺสุ วุตฺตํ ปุมมุเข ภู ตฺวิ'ตฺถี ภมุโก ภมุ. (๓)

๒๖๐. ขปฺโป[๑] เนตฺตชล'สฺสูนิ (๓)
เนตฺตตารา กนีนิกา, (๒)
วทนํ ตุ มุขํ ตุณฺฑํ
วตฺตํ ลปน'มานนํ. (๖)

---

๒๕๙. ติกํ โลเม. ลู เฉทเน, วฑฺฒมานํ ลูยเตติ **โลมํ,** โม. ตนุมฺหิ รุหตีติ **ตนุรุหํ,** อ. รุห ชนเน, รูห ปาตุภาเว วา, โม, หโลโป, โอตฺตญฺจ, ลู เฉทเน วา, โม, ลสฺส รตฺตํ, **โรมํ.** อกฺขิมฺหิ ชาตํ โลมํ ปมฺหํ, ปขุมญฺโจจฺจเต. ปมิโนติ เตนาติ **ปมฺหํ,** ปปุพฺโพ มา ปริมาเณ, หปจฺจโย. อกฺขิโน ปกฺขทฺวเย ชาตํ **ปขุมํ,** อุโม, **ก**โลโป จ.

ปุมมุเข ปุริสานํ มุเข วุตฺตํ[๒] โลมํ มสฺสุ นาม, **มส** อามสเน, สุ, มสฺสุ

ติกํ ภมุมฺหิ. ภม อนวฏฺฐาเน, อู, มโลโป, ภู. อุมฺหิ **ภมุ,** กปจฺจเย **ภมุโก.** ภมุกสหจรณโต ภมุ ปุลฺลิงฺโค.

๒๖๐. ติกํ เนตฺโตทเก. ขิป เปรเณ, โป, อิสฺสตฺตํ. เนตฺเต ชาตํ ชลํ **เนตฺตชลํ.** อส อโธปตเน, สุ, **อสฺสุ.** เนตฺตชลญฺจ อสฺสุ จาติ ทฺวนฺโท. อสฺสุ นปุํสเก.

ทฺวยํ อกฺขิปุตฺตลิกายํ. เนตฺเต ทิสฺสมานา ตารา **เนตฺตตารา.** **กญฺญาสทฺท**โต ตทฺธิโต อปจฺจโย, **กญฺญาสทฺท**สฺส **กนีนา**เทโส, อิตฺถิกตาการปเร เก ปุพฺโพ อกาโร อิการมาปชฺชเต,[๓] **กนีนิกา.** ตารกาปุยตฺร.

---

๑. พปฺโป สี, ก), พามฺป (สกฺกเต) ๒. ปวุฏฺจํ (ก)
๓. กาตนฺต ๒, ๒, ๖๕.

๒๖๑. **ทฺวิโช ลปนโช ทนฺโต**
**ทสโน รทโน รโท,** (๖)
**ทาฐา ตุ ทนฺตเภทสฺมึ**
**อปางฺโค ตฺว'กฺขิโกฏิสุ.**

---

ฉกฺกํ มุขวิวเร, กวโย ปน ตทุปลกฺขิเตปิ สมุทาเย ยุชฺชนฺเต. **วท** วิยตฺติยํ วาจายํ, กรเณ ยุ. **มุ** พนฺธเน, โข, **โอ**ตฺตาภาโว นิปาตนา, **มุขํ. สพฺพธรกเต** ปน ขญฺเตติ ธาตุนา มุขนฺติ นิปาติตํ, **ขนฺ** อวทารเณ. **ตุฑิ** โตฑเน, อ. **ตนุ** วิตฺถาเร วา, โฑ, อสฺสุตฺตํ. วทติ เตนาติ **วตฺตํ.** โต, วุจฺจเต อเนนาติ วา **วตฺตํ. วท** วิยตฺติยํ วาจายํ, โต. **ลป** วจเน, กรเณ ยุ. อานนฺติ อสนฺติ อเนนาติ **อานนํ, อน** ปาณเน, ยุ, อสฺสาปิยตฺร, **อส** ภกฺขเน. กรเณ โส.

๒๖๑. อฑฺฒํ ทนฺเต. ทฺวีสุ ฐาเนสุ ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ชายเตติ **ทฺวิโช.** ลปเน มุเข ชายตีติ **ลปนโช. ทา** อวขณฺฑเน, ทายติ ภกฺขมเนนาติ **ทนฺโต,** อนฺโต, **ทส** อทเน วา, ทสนฺติ โภชฺชมเนนาติ ทนฺโต, อนฺโต, ธาตฺวนฺตโลโป. **ทมุ** ทมเน วา โต. **ทํส** ทํสเน, ทํสเต วิลิขฺยเต ภกฺขมเนนาติ **ทํสโน,** ยุ. **รท** วิเลขเน, ยุ, **รทโน.** อมฺหิ **รโท.**

**ทนฺตเภทสฺมึ** ทนฺตวิเสเส **ทาฐาสทฺโท.** อิตฺถิลิงฺโคยํ. **ทํส**ธาตุโต โฐ, **ทํส**สฺส จ **ทา, ทาฐา,** มุทฺธชทุติโยยํ. **อกฺขิโกฏีสุ** วามทกฺขิณเนตฺตานํ อนฺเตสุ **อปางฺโค** วตฺตติ, สรีรงฺคสงฺขาตสฺส กณฺณสฺส อป สมีเป **อปางฺโค.**

๒๖๒. ทนฺตาวณ'โมฏฺโฐ จา-
ปฺย'ธโร ทสนจฺฉโท, (๔)
คณฺโฑ กโปโล คณฺฑิ'ตฺถี (๓)
จุพฺกํ ตฺว'ธรา อโธ.

---

๒๖๒. จตุกฺกํ โอฏฺเฐ. ทนฺเต อาวรติ ฉาทยตีติ **ทนฺตาวรณํ.** อุส ทาเห, โต, "สาทิสนฺตปุจฺฉภนฺชหํสาทีหิ ฏฺโฐ"ติ สหาทิพฺยญฺชเนน ฏฺโฐ, โอตฺตทฺวิตฺตานิ **โอฏฺโฐ.** คทฺรเภปฺยยํ. อถ วา **อุส** ทาเห, ฏฺโฐ, โอตฺตทฺวิตฺตาทิ, อุภยตฺราปิ มุทฺธชทุติโย, อีสํ กิญฺจิ กาลํ ธาเรติ ภกฺขเมตฺถาติ **อธโร.** อีสตฺโถ หฺยตฺร **อกาโร.**

"อ ปุเม มาธเว เญยฺโย
ปฏิเสเธ ตทฺพฺยยํ,
อีสตฺเถ จ วิรุทฺธตฺเถ
สทิสตฺเถ ปโยคโต"ติ

หิ **เอกกฺขรโกเส** วุตฺตํ. ทสเน ทนฺเต ฉาทยตีติ **ทสนจฺฉโท.** เอตฺถ เกจิ **อธรสทฺเทน** เหฏฺฐิโมฏฺฐเมวาหุ, เตสํ วจนํ "เนตฺตนฺตาธรปาณิปาทยุคเลหิ"จฺจาทีหิ มหากวิปโยเคหิ อสํสนฺทนโต น คเหตพฺพํ.

ติกํ กโปเล. **คฑิ** วทเนกเทเส, อ, ธาตุปฺปกฺริยตฺถํ หิ ธาตุปาธวจนํ, สพฺพตฺราเปยฺยวํ. เกน ชเลน ปูริยเตติ **กโปโล,** อโล, **กป** อจฺฉาทเน วา, โอโล, **กโปโล,** นทาทิ. **คณฺฑี.** อธรา อโธภาโค **จุพฺกํ** นาม, จิพุกํปฺยตฺร. **จิพุ** โอลมฺพเก, ณฺวุ, อสฺสุตฺตํ.

**๒๖๓. คโล จ กณฺโฐ คีวา จ (๒)**
**กนฺธรา จ สิโรธรา, (๓)**
**กมฺพุคีวา ตุ ยา คีวา**
**สุวณฺณาลิงฺคสนฺนิภา,**
**องฺคิตา ตีหิ เลขาหิ**
**กมฺพุคีวา’ถ วา มตา.**
**๒๖๔. อํโส’นิตฺถี ภุชสิโร**
**ขนฺโธ ตสฺสนฺธิ ชตฺตุ ตํ, (๓)**
**พาหุมูลํ ตุ กจฺโฉ’โถ (๒)**
**ตฺว’สฺส ปสฺส’มนิตฺถิยํ.**

---

๒๖๓. ทฺวยํ คีวาย ปุโรภาเค. **คล** อทเน, กรเณ อ, **คิล** คิลเน วา, คิลติ อเนนาติ **คโล**, อิสฺสตฺตํ. **กณ** สทฺทตฺโถ **ทณฺฑโก** ธาตุ, โฐ, **กณฺโฐ,** มุทฺธชทุติโยยํ.

ติกํ เอกตฺถํ. ฆาสทฺเท, อีโว. กํ สีสํ ธรตีติ **กนฺธรา.** สิรํ ธรตีติ **สิโรธรา,** สิโร ธิยฺยเต อสฺสนฺติ วา **สิโรธรา, ธา** คตินิวตฺติยํ, อโร.

สุวณฺณมโย อาลิงฺโค มุรชเภโท, เตน **สนฺนิภา** สทิสา ยา คีวา, สา กมฺพุคีวา มตา, มหาปุริสลกฺขณเมตํ. อถ วา ยา คีวา ตีหิ เลขาหิ **องฺคิตา** ลกฺขิตา, สา กมฺพุคีวา มตา, มหาปุริสลกฺขณเมตญฺจ. กมฺพุ วุจฺจติ สุวณฺณํ, กมฺพุมเยน อาลิงฺเคน สนฺนิภา คีวา **กมฺพุคีวา, กมฺพ** สํวรเณ, อุ, กมฺพุ.

๒๖๔. ติกํ ขนฺเธ. **อน** คติยํ, โส. ภุชานํ สิโร มตฺถกํ **ภุชสิโร.** กํ มตฺถกํ ทธาตีติ กนฺโธ, โส เอว **ขนฺโธ กการสฺส ขการกรณวเสน,** ขมติ **สารนฺติ** วา **ขนฺโธ, ขมุ** สหเน, โต **ตสฺส โธ,** มสฺส **โน,** นิคฺคหีตํ วา.

๒๖๕. พาหุ'ภุช ทฺวีสุ พาหา, (๓)
หตฺโถ ตุ กร ปาณโย. (๓)
มณิพนฺโธ ปโกฏฺฐนฺโต,
กปฺปโร ตุ กโปณฺย'ถ. (๒)

**ตสฺสนฺธิ** ตสฺส ขนฺธสฺส มชฺฌํ ชตฺตุ นาม, ยํ ขนฺธานํ มชฺเฌ ติฏฺฐติ. **ชน** ชนเน, **ชร** วโยหานิมฺหิ วา, **ชตฺตุ,** ตํ นปุํสกํ.

ทฺวยํ พาหุหูเล. พาหูนํ ภุชานํ มูลํ **พาหุมูลํ. กจ** พนฺธเน, โฉ. **อสฺส** กจฺฉสฺส อโธภาคฏฺฐานํ **ปสฺสํ** วุจฺจติ, **ทิส** เปกฺขเน, อปจฺจโย, **ทิสสฺส ปสฺสา**เทโส.

๒๖๕. ติกํ พาหุมฺหิ. วหติ อเนนาติ วาหุ, วาหุ เอว **พาหุ** กุ.[๑] ภุญฺชเต อเนนาติ **ภุโช. ภุช** ปาลนชฺโฌหาเรสุ. พาหุ จ ภุโช เจติ ทฺวนฺโท, เอเต เทฺว ทฺวีสุ, อิตฺถิยํ **ภุชา.** วหติ ยายาติ **พาหา.** อปโรสทฺโทปฺยตฺร.[๒]

ติกํ หตฺเถ. **หส** หสเน, โถ. **หร** หรเณ วา. นกฺขตฺเตปฺยยํ. **กร** กรเณ, อ. **ปณ** พฺยวหารถุตีสุ, อิ. **ปา** รกฺขเน วา, ณิ. กโร จ ปาณิ จ **กรปาณโย.** ปญฺจสาโข, สโยปฺยตฺร.

**ปโกฏฺฐนฺโต** หตฺถคณฺฑิ มณิพนฺโธ นาม. ปโกฏฺโฐ นาม อามณิพนฺธํ กปฺปรสฺส อโธภาโค. มณิวิกตึ พนฺธติ เอตฺถาติ **มณิพนฺโธ. กุส** อกฺโกเส, โฐ, **ปโกฏฺโฐ.**

ทฺวยํ ภุชมชฺฌคณฺฑิมฺหิ. **กปฺ** หึสายํ, อโร. **กุปฺปโร**ติปิ ปาโฐ, ตทา อสฺสุตฺตํ. **กปฺ** หึสายํ, โอณิ, กโปณิ, อิตฺถิยํ. กโผณีปฺยตฺร, ตตฺถ **ปสฺส** ผตฺตํ.

๑. ณฺวาทิ ๖.

๒. อ, ปาโรสทฺโทปฺยตฺร (ก) อ, ปเวฏฺฐสทฺโทปฺยตฺร

๒๖๖. มณิพนฺธกนิฏฺฐานํ
ปาณิสฺส กรโภ'นฺตรํ,
กรสาขา'งฺคุลิ ตา ตุ (๒)
ปญฺจา'คุฏฺโฐ จ ตชฺชนี,
มชฺฌิมา'นามิกา จาปิ
กนิฏฺฐาติ กมา สิยํ. (๕)

---

๒๖๖. **ปาณิสฺส** ปาณิตลสฺส สมฺพนฺธีนํ มณิพนฺธกนิฏฺฐานํ ทฺวินฺนํ **อนฺตรํ** พหิฏฺฐานํ **กรโภ** วุจฺจติ, เยน กุมารกา สตฺถํ กตฺวา อญฺญมญฺญํ ปหรนฺติ, **กร** หึสายํ, อโภ, **กร** กรเณ วา.

ทฺวยํ องฺคุลิมตฺเต. กรสฺส ปาณิสฺส สาขา **กรสาขา.** **อคิ** คตฺยตฺโถ, องฺค คมนตฺโถ วา, อุลิ. อิตฺถิลิงฺโคยํ, ( )[๑] **องฺคุลิ.**

**ตา** องฺคุลิโย ปญฺจปฺปเภทา, ยถา- องฺคุฏฺโฐ ตชฺชนี มชฺฌิมา อนามิกา กนิฏฺฐา เจติ กมา สิยุํ. **องฺค** คมนตฺโถ, อสฺสุตฺตํ, องฺเค ปุเร ติฏฺฐตีติ วา **องฺคุฏฺโฐ,** นิคฺคหีตาคโม, อสฺสุตฺตญฺจ. **ตชฺช** หึสายํ, ตชฺเชติ ยาย, สา **ตชฺชนี,** ยุ, นทาทิ. มชฺเฌ ติฏฺฐตีติ **มชฺฌิมา.** นตฺถิ นามมสฺสาติ **อนามิกา,** สกตฺเถ โก. อติสเยน ขุทฺทกาติ **กนิฏฺฐา.** ยุวปฺปานํ กนฺ,กณฺ วา อิยิฏฺเฐสุ.

---

๑. (นทาทิ) (ก)

**๒๖๗. ปเทโส  ตาลโคกณฺณา**
**วิทตฺถิ'ตฺถี  กมา  ตเต,  (๔)**
**ตชฺชนฺยาทิยุเต'งฺคุฏฺเฐ**
**ปสโต  ปาณิ  กุญฺจิโต.**

---

๒๖๗. ตชฺชนฺยาทีหิ ยุเต องฺคุฏฺเฐ **ตเต** ปสาริเต สติ ปเทสาทิกา จตสฺโส สญฺญา กมโต สิยุํ, ยถา– ตชฺชนียุเต องฺคุฏฺเฐ ตเต **ปเทโส.** **ทิส** ปกฺขเน. มชฺฌิมยุเต องฺคุฏฺเฐ ตเต **ตาโล, ตล** ปติฏฺฐายํ. อนามิกาสหิเต องฺคุฏฺเฐ ตเต โคกณฺโณ, โคกณฺณสทิสตฺตา, ตปฺปมาณตฺตา วา **โคกณฺโณ,** อถ วา โคกณฺโณ นาม เอโก มิควิเสโส, ตกฺกณฺณสทิสปฺปมาณตฺตา **โคกณฺโณ,** ตาโล จ โคกณฺโณ จ **ตาลโคกณฺณา.** ลิงฺคเภทา "ตาลโคกณฺณวิทตฺถี"ติ น วุตฺตํ, กนิฏฺฐายุเต องฺคุฏฺเฐ ตเต วิทตฺถิ, วิตโนตีติ วิตตฺถิ, วิตตฺถิ เอว **วิทตฺถิ,** **ตนุ** วิตฺถาเร, ติ, ตสฺส โถ. **วิทตฺถิ.** "กมา ตโต" ติปิ ปาโฐ.

**กุญฺจิโต** สงฺโกจิโต ปาณิ **ปสตาโขฺย,** ปปุพฺโพ **สร** คติยํ, โต. ปมาณปฺปกรณโต วิตตญฺชลิเยวายํ กวีหิ อิจฺฉิโต. สมฺปุฏญฺชลิ ปนายํ, ปสาริตสหิตา[๑] ยสฺส องฺคุลิโย สวนฺตีติ.

กุญฺจิโต จ ตตงฺคุฏฺโฐ  สปตาโกติ สมฺมโต,
ปตาเกหิ ตุ หตฺเถหิ  สมฺปุฏญฺชลิ อิจฺฉิโต.
เทวตานํ ครูนญฺจ  ปีตูนญฺเจ'จฺฉิโต ปุเร,
อตฺถปฺปกรณาทีหิ  เภโท เญยฺโย ตหึ ตหึ.

ยถา ชลญฺชลึ ททาติ, อญฺชลิยา ปิวติ, เทโวยํ กตญฺชลิริติ. ปุฏญฺชลิสฺส วา วกฺขมานตฺตา อิธ วิตตญฺชลิเตว.

---

๑. ปสาริตสหิตตฺตา (ก)

๒๖๘. **รตนํ กุกฺกุ หตฺโถ'ถ** (๓)
**ปุเม กรปุฏ'ญฺชลี,** (๒)
**กรโช ตุ นโข'นิตฺถี** (๒)
**ขฏโก มุฏฺฐิ จ ทฺวิสุ.** (๒)

๒๖๙. **พฺยาโม สหกรา หาหู เทฺว ปสฺสทฺวยวิตฺถตา,**
**อุทฺธนฺตตภุชโปส- ปฺปมาเณ โปริสํ ติสุ.**

---

๒๖๘. ติกํ สปฺปโกฏฺเจ วิตฺตกเร. **รมุ** กีฬายํ, ตโน, มโลโป, **รตนํ,** มณิพุทฺธาทีสุ จ. **กุก** อาทาเน อุ, ทฺวิตฺตํ หสธาตุมฺหา โถ, โต วา, **หตฺโถ.** หตฺถสหิตตฺตา วา ปโกฏฺโฐ **หตฺโถ.**

ทฺวยํ สมฺปุฏญฺชลิมฺหิ. กรมโย ปุโฏ **กรปุโฏ, อญฺช** พฺยตฺติคติกนฺตีสุ, อลิ, อญฺชลิ. กรปุโฏ จ อญฺชลิ เจติ **กรปุฏญฺชลี.**

ทฺวยํ นเข. กเร ชายติ รุหตีติ **กรโช.** นตฺถิ ขํ อินฺทฺริยํ เอตฺถาติ **นโข,** สญฺญาสทฺทตฺตา **น อตฺตํ.** อวิสยตฺตา วา. ปุนพฺภโว, กรรุโห, นขโรติปิ นขสฺส นามานิ.

ทฺวยํ ปฏงฺคุลิกเรติขฺยาเต มุฏฺฐิมฺหิ. **ขฏ** อิจฺฉายํ, ณฺวุ, **ขท** หึสายํ วา, **ทสฺส โฏ, มุ** พนฺธเน, ติ, **ตสฺส โฐ,** ทฺวิตฺตํ.

๒๖๙. **ปสฺสทฺวยวิตฺถตา** ปสฺสทฺวเยปิ วิตตา ปสาริตา **สหกรา** สปาณโย เทฺว พาหู พฺยาโม นาม, พฺยามียเต อเนนาติ **พฺยาโม,** วิปุพฺโพ **ยาม** อญฺเฉ. **อุทฺธํ** อุปริ ตตา วิตตาภุชา จ โปโส จ เตสํ สมุทิตานํ ปมาณสทิสํ ปมาณํ ยสฺส ตสฺมึ **อุทฺธนฺตตภุชโปสปฺปมาเณ โปริสสทฺโท** วตฺตติ **ภุช**สทฺเทน สหกรา ภุชา คยฺหเต เอกสฺส **ปมาณ**สทฺทสฺส โลโป, ปุริสสฺส ปมาณํ **โปริสํ. ปุริส**สทฺโท เจตฺถ สกรภุชปุริสํ วทติ, ตีสุ, ยถา- โปริสํ ชลํ, โปริโส หตฺถี, โปริสี ยฏฺฐิ.

๒๗๐. อุโร จ หทยญฺจา'ถ ถโน กุจ ปโยธรา, (๒-๓)
จูจุกํ ตุ ถนคฺคสฺมึ ปิฏฺจํ ตุ ปิฏฺฐิ นาริยํ. (๒)

๒๗๑. มชฺโฌ'นิตฺถี วิลคฺโค จ
มชฺฌิมํ กุจฺฉิ ตุ ทฺวิสุ, (๓)
คหณี'ตฺถยุ'ทรํ คพฺโภ (๔)
โกฏฺโฐ'นฺโต กุจฺฉิสมฺภเว. (๒)

---

๒๗๐. ทฺวยํ อุรสิ. **อุส** ทาเห, โร, สโลโป, **อร** คติมฺหิ วา, อสฺสุกาโร. **หร** หรเณ, โย, **รสฺส** **โท**. โกพฺหํ,[๑] ภุชนฺตรํ, วกฺโขติปิ อุโรนามานิ. ติกํ อุโรเช. **ตนุ** วิตฺถาเร, ตโนติ อิจฺฉนฺติ **ถโน**. **ตสฺส** **โถ**, **ถน** เทวสทฺเท, **ถน** โจริเย วา. **กุจ** สงฺโกจเน, **กุโจ**. ปโย ขีรํ ธาเรตีติ **ปโยธโร**. กุโจ จ ปโยธโร จาติ ทฺวนฺโท.

**ถนคฺคสฺมึ** ถนสฺส อคฺเค จูจุกํ, นปุํสเก. "จูจุโกโส กุจานน'นฺติ[๒] ตุ **รตนโกโส**, **จุ** จวเน, อุโก, ทฺวิตฺตํ, ทีโฆ จ, **จูจุกํ**, **จนฺจุ** คติยํ วา, อุโก, **น**โลโป, อสฺสูกาโร, **จูจุกํ**.

ทฺวยํ ปิฏฺเจ กายสฺส ปจฺฉาภาเค. **ปิฏฺ** สทฺทสงฺฆาเตสุ, โต. อิตรตฺร **ติ**, **ปิสุ** เสจเน วา.

๒๗๑. ติกํ ตนุมชฺเฌ มชฺเฌ ภโว **มชฺโฌ**. **ลค** สงฺเค, อ. มชฺเฌ ภวํ **มชฺฌิมํ**. จตุกฺกํ อุทเร. **กุส** อกฺโกเส, ฉิ, **สสฺส** **โจ**. **คห** อุปาทาเน, อนิ, อีมฺหิ **คหณี**, คพฺภํ คณฺหาติ ธาเรตีติ วา **คหณี**, คพฺภาสยสญฺญิโต มาตุกุจฺฉิปฺปเทโส, เตโชธาตุมฺหิ ปน ยถาภุตฺตาหารสฺส วิปาจนวเสน คณฺหนโต อณฺฑุฑนโต **คหณี**. **อุปุพฺโพ** **ทร** คมเน. อุทรติ อุทฺธํ คจฺฉติ วายุ ยตฺราติ **อุทรํ** **คุ** สทฺเท, อโภ, ทฺวิตฺตาทิ, **คพฺโภ**. ปิจฺฉฺฑชจรตุนฺทาปฺยตฺร.

---

๑. โกฏฺจํ (ก)

๒. จินฺตามณิฏีกา, ๑๖, ๗๗.

๒๗๒. **ชฆนํ ตุ นิตมฺโพ จ**
**โสณิ จ กฏิ นาริยํ.** (๔)

๒๗๓. **องฺคชาตํ รหสฺสงฺคํ**
**วตฺถคุยฺหญฺจ เมหนํ,**
**นิมิตฺตญฺจ วรงฺคญฺจ**
**พีชญฺจ ผลเมว จ,**
**ลิงฺคํ อณฺฑํ ตุ โกโส จ** (๘–๒)
**โยนิ ตฺวิตฺถิปุเม ภคํ.** (๒)

---

**กุจฉิสมฺภเว** กุจฺฉิฏฺเฐ โกฏฺโฐ, อนฺโต จา**ติ** อิเม เทฺว วตฺตนฺติ, **กุส** อกฺโกเส, โต, โฐ วา. **อม** คมนตฺโถ, โต.

๒๗๒. จตุกฺกํ กฏิยํ. **หน**ธาตุมฺหา ยุ, **ห**สฺส ทฺวิตฺตํ, **ห**สฺส **โช**, **หน**สฺส **โฆ** จ, **ชฆนํ.** นิจฺฉเยน ตมตีติ **นิตมฺโพ, ตมุ**ธาตุมฺหา **โพ. สู** ปสเว, ณิ. **กฏ** วสฺสาวรเณสุ, กฏยเต อาวรียเต วตฺถาทีหิ **กฏิ,** อิ, เอเต เทฺว นาริยํ. เอตฺถ จ **ชฆน**สทฺเทน อิตฺถิกฏิยา อคฺคภาโค. **นิตมฺพ**สทฺเทน อิตฺถิกฏิยา ปจฺฉาภาโค. เสสทฺวเยน กฏิสามญฺญํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. วุตฺตญฺจ ปจฺฉา นิตมฺโพ ถีกฏฺยา, ชฆนํ ตุ ปุโร ภเว"ติ[1]

๒๗๓. **ลิงฺคนฺตํ** ลิงฺคสามญฺเญ. องฺเค สรีเร ชายตีติ **องฺคชาตํ, องฺค**สทฺโท สรีรวาจโก, องฺคเมตสฺสตฺถีติ กตฺวา. รหสิ ฐาเน ชาตํ องฺคํ **รหสฺสงฺคํ,** สตฺตมิยาโลโป, อิสฺสตฺตํ, **ส**สฺส ทฺวิตฺตญฺจ. วตฺเถน คุยฺหิตพฺพนฺติ **วตฺถคุยฺหํ. มิห** เสจเน, กรเณ ยุ, มิหติ เรโตมุตฺตานิ เยนาติ **เมหนํ. นิ**ปุพฺโพ **มิห** เสจเน, โต, **นิมิตฺตํ.** อุตฺตมงฺคตฺตา **วรงฺคํ วช** คติยํ, อสฺสีกาโร, ปจฺจเยหิ **วินา** ชายตีติ วา **พีชํ,** วิรหตฺตโชตโก เหฺยตฺถ **วิ**กาโร.

---

๑ – อมร ๑๖, ๗๔.

๒๗๔. อสฺจิ สมฺภโว สุกฺกํ (๓)
ปายุ ตุ ปุริเส คุทํ, (๒)
วา ปุเม คูถ กรีส-
วจฺจานิ จ มลํ ฉกํ.

๒๗๕. อุจฺจาโร มิฬฺห'มุกฺกาโร (๘)
ปสฺสาโว มุตฺต'มุจฺจเต, (๒)
ปูติมุตฺตญฺจ โคมุตฺเต-
สฺสาทีนํ ฉกณํ มเล.

ผล นิปฺผตฺติยํ, ผลติ เอเตน ปุตฺตนฺติ ผลํ. ลิงฺคติ "อิตฺถี, ปุริโส"ติ วิภาคํ คจฺฉติ เยนาติ **ลิงฺคํ. ลิงฺค** คมเน, ลีนํ อปากฏํ องฺคนฺติ วา **ลิงฺคํ.** เอเตสุ **พีชผล**สทฺทา อณฺเฑปิ วตฺตนฺติ.

ทฺวยํ ปุริสลิงฺคปสิพฺพเก. **อม** คมเน, โฑ, **อณ** สทฺทตฺโถ วา, โฑ, **อฑิ** อณฺฑตฺเถ วา, โต. **กุส** อกฺโกเส, โณ. **อณฺฑ**สทฺโท เจตฺถ พีเชปิ, อณฺฑโกโสติ สมฺทิตมฺปิ โกสสฺส นามํ, "กุกฺกุฏจฺฉาปกสฺเสว อณฺฑโกสมฺหา"ติ หิ วุตฺตํ, **อมรโกเสปิ**[๑] อณฺฑโกโสติ สมฺทิเตนว นามํ วุตฺตํ. เอตฺถ จ อณฺฑสฺส พีชสฺส โกโส **อณฺฑโกโส**ติ วิคฺคโห กาตพฺโพ.

ทฺวยํ อิตฺถิยา องฺคชาเต. **ยุ** มิสฺสเน, อธิกรเณ **นิ, โยนิ,** อิตฺถิยํ ปุเม จายํ, อิตฺถี จ ปุมา จ **อิตฺถิปุมํ,** ตสฺมึ. ภชนฺติ อสฺมินฺติ **ภคํ.** มารมนฺทิรมารกูปา จาตฺร.

๒๗๔–๕ ติกํ อิตฺถิปุริสานํ สมฺภเว. สุจิสฺส ปฏิปกฺโข **อสุจิ,** อิการนฺโต, ทฺวีสุ สมฺภวลิงฺโค วา. สํปุพฺพา ภูธาตุมฺหา อ. **สก** สามตฺถิยํ, โต **ตสฺส โก,** อสฺสุตฺตํ, **สุจ** โสเก วา, โก.

ทฺวยํ วจฺจมคฺเค. ปุนนฺติ อเนนาติ **ปายุ. ปู** ปวเน, **อุ** อูสฺสาโย,

๑. ๑๖, ๗๖.

๒๗๖. **ทฺวีสฺว'โธ นาภิยา วตฺถิ**
**อุจฺฉงฺค'งฺกา ตุ'โภ ปุเม,** (๒)
**อูรุ สตฺถิ ปุเม อูรู-** (๒)
**ปพฺพํ ตุ ชาณุ ชณฺณุ จ.** (๓)

---

**ปย** คมนตฺโถ วา, ปยติ วจฺจมเนนาติ **ปายุ,** กรเณ อุ, อยํ **ปุริเส** ปุลฺลิงฺเค วตฺตติ. **คุท** กีฬายํ, อ. อปานํปฺยตฺร.

อฏฺฐิกํ วจฺเจ. **คูถ** กรีโสสฺสคฺเค, **คุป** โคปเน วา, โถ. **กิร** วิกิรเณ, อีโส, **กรีสํ. วร** วรณสมฺภตฺตีสุ, โจ, คูถญฺจ กรีสญฺจ วจฺจญฺเจติ ทฺวนฺโท, ตานิ วิกปฺเปน ปุเม วตฺตนฺติ. นิจฺจํ นปุํสเก. ปุลฺลิงฺคตฺตํ เตสํ กตฺถจิเยว. สพฺพตฺร นปุํสกตฺตเมว พหุลนฺตฺยตฺโถ. **มล** จลเน, อ, **มล** ธารเณ วา. **สก** สตฺติยํ, **สสฺส โฉ.** อุจฺจารียเต ชหฺยเตติ **อุจฺจาโร, อุปฺปุพฺโพ จรธาตุ** จชเน, อุกฺขิปเน จ วตฺตติ. **มิห** เสจเน, โล, วณฺณวิปริยโย **พฺตฺตญฺจ.** อวกรียเตติ **อุกฺกาโร,** อวสฺสุตฺตํ, **กิร** วิกฺขิปเน. สมลํปฺยตฺร. **สมุ** อุปสเม, อโล.

ทฺวยํ มุตฺเต. **สุ** สวเน, สวนํ สนฺทนํ, จุราทิ, โณ. **มุจ** โมจเน, โต, **มุตฺต** ปสฺสาเว วา. **อุจฺจเต** กถียเต. **โคมุตฺเต** ควํ สมฺพนฺธินิ มุตฺเต **ปติมุตฺต**สทฺโท วตฺตติ. อชฺช ปวตฺตมฺปิ หิ ตํ ทุคฺคนฺธภาเวน ปูติมุตฺตนฺเตฺว วุจฺจติ, ยถา "ปูติกาโย"ติ อสฺสาทีนํ มเล **ฉกณ**สทฺโท, **สก** สตฺติยํ, ยุ, **สก** สตฺติยํ, ยุ, สสฺส **โฉ.**

๒๗๖. นาภิยา อโธภาโค วตฺถิ นาม, โส ทฺวีสุ. วตฺถิ มุตฺตปุฏํ. "มุตฺตาสยปุโฏ วตฺถิ"ริติ[๑] **รตนมาลา.** วสติ มุตฺตเมตฺถาติ **วตฺถิ, วส** นิวาเส, ติ, **ตสฺส โถ, ตฺถิ**ปจฺจเยน วา สิทฺธํ อุจฺฉงฺคํ องฺกญฺจ อิเม เทฺว อุโภ สทฺทา ปุเม วตฺตนฺติ. อุสฺสชฺชติ เอตฺถาติ **อุจฺฉงฺคํ, สช** สงฺเค, **สสฺส โฉ,** ทฺวิตฺตํ. **องฺก** คมนตฺโถ, อ, องฺโก, อถ วา **องฺก** ลกฺขเณ, อ, **องฺโก,** "**อุจฺฉงฺคจิหเนสฺว'งฺโก**"ติ **อมรโกเส.**[๒]

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๑๖, ๗๓.

๒. ๒๓, ๔.

๒๗๗. โคปฺผโก ปาทคณฺฑิปี (๒)
ปุเม ตุ ปณฺหิ ปาสณิ, (๒)
ปาทคฺคํ ปปทํ ปาโท, (๒)
ตุ ปโท จรณญฺจ วา. (๓)

---

ทฺวยํ ชาณูปริภาเว. อร คมเน, อุ, อสฺสูกาโร. **สนฺช** สงฺเค, อาสชฺชติ วตฺถมตฺราติ **สตฺถ,** ถิ. อูรุ จ สตฺถิ เจติ ทฺวนฺโท, นปุํสเกปี.

ติกํ ชาณุมฺหิ, อูรุโน ปพฺพํ คณฺฑิ **อูรุปพฺพํ. ชน** ชนเน, ณุ. ทฺวิตฺเต ชณฺณุ.

๒๗๗. ทฺวยํ ปาทคณฺฑิมฺหิ. **คุป** รกฺขเณ โผ, สกตฺเถ โก. ปาทสฺส คณฺฑิ **ปาทคณฺฑิ.** ฆุฏิกาปฺยตฺร. **ฆุฏ** ปริวตฺตเน, ฆุฏฺยเต อเนเนติ **ฆุฏิกา,** ณฺวุ.

ทฺวยํ ปาทสฺส ปจฺฉาภาเค โคปฺผกสฺสาโธภาเค. ปุเม ตูติ **ตฺวนฺตํ** ลิงฺคปทํ. **ปส** พาธนผุสเนสุ, ติ, **ตสฺส โณ, สสฺส โห,** วณฺณวิปริยโย, ณิปจฺจเยน วา สิทฺธํ. สการวณฺณาคเม วุทฺธิยญฺจ **ปาสณฺหิ.** เอลิปฺยร, **อิล** คติยํ, ติ, **ต**โลโป.

ทฺวยํ ปาทคฺเค. ปาทสฺส อคฺคํ **ปาทคฺคํ.** ปกฏฺฐํ ปทํ **ปปทนฺติ** กมฺมธารโย. "ปปโท"ติปี ปาโฐ. ติกํ ปาเท. **ปท** คติมฺหิ, โณ, ปชฺชเตติ **ปาโท.** ปชฺชเต คจฺฉตีติ, อ. **จรมฺหา** กรเณ ยุ, **จรณํ,** อิทํ ปุเม วิกปฺเปน, นิจฺจํ นปุํสเก. องฺฆิปฺยตฺร, **อหิ** คติยํ. อิ, **หสฺส** โฆ.

๒๗๘. องฺคํ ตุว'วยโว วุตฺโต (๒)
ผาสุฬิกา ตุ ผาสุกา, (๒)
ปณฺฑเก อฏฺฐิ ธาตุว'ตฺถี (๒)
คลนฺตฏฺฐิ ตุ อกฺขโก.

๒๗๙. กปฺปโร ตุ กปาลํ วา (๒)
กณฺฑรา ตุ มหาราสิ, (๒)
ปุเม นฺหารุ จิ'ตฺถี สิรา
ธมนี'ถ รสคฺคสา. (๓)

๒๘๐. รสหรณฺย'โถ มํสํ (๒)
อามิสํ ปิสิตํ ภเว, (๓)
ติลิงฺคกํ ตุ วลฺลูรํ
อุตฺตตฺตํ อถ โลหิตํ. (๒)

---

๒๗๘. ทฺวยํ หตฺถาทฺยวยเว. องฺคิ คตฺยตฺโถ, อ. อวปุพฺโพ ยุ มิสฺสเน, อ. ปติ'โก, อสฺมโนปยฺตฺร. ปติปุพฺพา อิมฺหา โก. อปปุพฺพา หนิมฺหา อ, ฆนาเทโส จ.

ทฺวยํ ปสฺสิฏฺฐิมฺหิ. ปา รกฺขเณ, สุ, ฬิการวณฺณาคโม, สกตฺเถ โก, ปสฺส โผ. อพาคเม ผาสุกา. "ปาสุฬิกา, ปาสุกา"ติปิ ปาโฐ. ผุส สมฺผสฺเสติปิ ธาตุ, ตทา อุปฺจฺจยาทิ.

ทฺวยํ อฏฺฐิมฺตฺเต. อสุ เขปเน, อิ, สสฺส ฏฺโฐ, อฏฺฐิ, อิทํ ปณฺฑเก นปุํสเก วตฺตติ. ธา ธารเณ, ตุ, อิตฺถี. กีกสํ, กุลฺลํปยฺตฺร. คลสฺส กณฺฑสฺส เหฏฺฐิมนฺเต ชาตมฏฺฐิ คลนฺตฏฺฐิ. อก คมเน, โข, สกตฺเถ โก.

๒๗๙–๘๐. ทฺวยํ สิรโสฏฺฐิขณฺเฑ. สมฺทิเต ตุ **กโรฏิ,** อิตฺถี.[๑] **กปฺ** สามตฺถิเย, อโร, กํ สีสํ ปาเลตีติ วา **กปฺปโร,** รสฺโส, ลสฺส รตฺตญฺจ. กํ ปาลยตีติ, กมฺมาทิมฺหิ โณ. "สิโรฏฺฐิมฺหิ กปาโล'ถี, ฆฏาทิสกเลปิเจ"ติ **รุทฺโท.**[๒] กปาโล อถีติ[๓] เฉโท. **กปาลสทฺโท** วิกปฺเปน ปุลฺลิงฺโค. **กฑิ** เฉเท, อโร. มหตี สิรา **มหาสิรา,** **สิราติ** จ. **สิ** พนฺธเน, โร.

ติกํ สุสิรวตฺยํ วายุวหนฺตสิรายํ. ติวิธา หิ กายสิรา เอกา วายุวหา, อปรา สุตฺตมิวาฏฺฐิพนฺธินี, อญฺญา อาหารวาหินี อนฺตขฺยา. ตตฺร ตติเยน ปรมา, ปรมทุติเยหิ ทุติยา จ ทีปิตา, ตติยา ปน ปรโต วกฺขติ. **นห** พนฺธเน, **อรุ. สิ** พนฺธเน, โร. **ธม** สทฺเท, ยุ. นทาทิ, อนิ วา, **ธมนี.**

ตติยํ ทสฺเสตุมาห "รสคฺคสา"ตฺยาทิ. รสํ คสตีติ **รสคฺคสา,** **คส** อทเน. รสํ หรติ เนตีติ **รสหรณี,** ยุ, นทาทิ.

ติกํ มํเส. **มน** ญาเณ, โส. **มิส** สทฺเท, **อาปุพฺโพ** อามสเน วา. **ปิส** อวยเว, โต. ปลลํ, กพฺพิปุยตฺร.

ทฺวยํ อาตปาทินา สุกฺขมํเส. ติลิงฺคกนฺตูติ **ตฺวนฺตํ** ลิงฺคปทํ. **วล, วลฺล** สํวรเณ, อูโร, อิตฺถิยํ "อิตฺถิยมโต **อาปจฺจโย**"ติ อา, **วลฺลูรา.** อุทฺธํ ตตฺตํ **อุตฺตตฺตํ. ตป** สนฺตาเป, โต.

---

๑. อมร ๑๖, ๖๙.　　๒. จินฺตามณิฏีกา ๑๖, ๖๘.

๓. อนิตฺถีติ อตฺโถ.

๒๘๑. **รุธิรํ โสณิตํ รตฺตํ** (๔)
**ลาลา เขโฬ เอลา ภเว,** (๓)
**ปุริเส มาธุ ปิตฺตญฺจ** (๒)
**เสมฺโห'นิตฺถี สิเลสุโม.** (๒)

---

๒๘๑. จตุกฺกํ โลหิเต. **รุห** ชนเน, โต, **อิโต** วา. รุนฺธยเต จมฺเมนาติ **รุธิรํ,** อิโร. **โสณ** วณฺเณ, โต. **รญฺช** ราเค, โต. อสํ, ขตชํปฺยตฺร.[๑]

ติกํ เขเฬ. **ลา** อาทาเน, อโล, อิตฺถิยมา, **ลล** อิจฺฉายํ วา, อิตฺถิยมา. **เขล** คติยํ, อ. **ขล** จลเน, สญฺจเย วา, โณ, **ฬตฺตํ,** ขํ วา อากาสํ อิลตีติ **เขโฬ. อิล** คติยํ, กมฺมนิ โณ, **อิล** คติมฺหิ วา, อ, อิสฺเส.

ทฺวยํ ปิตฺเต. **มา** ปริมาเณ, ธุ. **มท** อุมฺมาเท วา, ณุ, **ทสฺส โธ.** มายูติ ปาเจ **มย** คติยํ, ณุ. **มาธุมายุสทฺทา** เทฺว **ปุริเส** ปุลฺลิงฺเค. อปิทธาตีติ **ปิตฺตํ. อปิปุพฺโพ ธา** ปิธาเน, โต, อโลโป, ภฺชาทิ, **ปิตฺตํ,** นปุํสเก.

ทฺวยํ เสมฺเห. **สิลิส** สิเลสเน, จุราทิ, สิลิสฺยเต อตฺเรติ **เสมฺโห,** มนฺ, **ลิสสฺส โห,** วณฺณวิปริยโย. อิตฺรตฺร อุโม, **สิเลสุโม.** กโผปฺยตฺร, เกน โตเยน ผาติ วุทฺธิ ยสฺส กโผ, เนรุตฺโต.

---

๑. ขตา ชายเต (จินฺตามณิฏีกา ๑๖, ๖๔.)

**๒๘๒. วสา วิลีนเสฺนโห'ถ (๒)**
**เมโท เจว วปา ภเว, (๒)**
**อากปฺโป เวโส เนปจฺฉํ (๓)**
**มณฺฑนํ ตุ ปสาธนํ.**
**๒๘๓. วิภูสนญฺจา'ภรณํ,**
**อลงฺกาโร ปิฬนฺธนํ, (๖)**
**กิรีฏมกุฏา'นิตฺถี (๒)**
**จูฬามณิ สิโรมณิ. (๒)**

---

๒๘๒–๓. วิลีโน วิภูโต เสฺนโห **วสา**ตฺยุจฺจเต, **วส** นิวาเส, อา. ทฺวยํ อวิลีนเสฺนเห. **มิท** เสฺนหเน, โณ. **วป** พีชสนฺตาเน, อ, **วปา**. "วปา วิวรเมเทสู"ติ **นานตฺถสงฺคเห, อมรโกเส** ปน เมทาทีนเมกตฺถตา ทีปิตา, วุตฺตญฺหิ ตตฺถ "เมโท ตุ วปา วสา"ติ.[๑]

ติกํ จนฺทนสุวณฺณาทฺยลงฺการกตสรีรโสภายํ. **กปฺ** สามตฺถิเย, อากปฺปนํ **อากปฺโป**, โณ. "เนปจฺเฉ เคหมตฺเต จ, เวโส เวสฺยาคเหปิ[๒] เจ"ติ[๓] **รภโส. วส** กนฺติยํ, **วิสิ** พฺยาปเน วา, โณ. นิสฺเสสโต ปถนํ ปขฺยานํ **เนปจฺฉํ, ปถ** ปขฺยาเน ฌฺยณฺ. ปฏิกมฺมํ, ปสาธนํปฺยตฺร.

ฉกฺกํ หาราทฺยาภรเณ. **มฑิ** ภูสายํ, กรเณ ยุ. **สาธ** สํสิทฺธิยํ, ยุ, **สาธ** สงฺขารคตีสุ วา, **ปสาธนํ**, มุทฺธชทุติโยตฺร. **ภูส** อลงฺกาเร, กรเณเยว ยุ. อาภริยฺยเต ตนุติ **อาภรณํ. ภร** ภรเณ, กมฺมนิ ยุ. อลํ วิภูสนํ กริยฺยเตเนเนติ **อลงฺกาโร**, โณ. **ปิฬนฺธ** ภูสเน, กรเณ ยุ. ปริกฺขาโรปฺยตฺร.[๔]

ทฺวยํ มกุเฏ, **กิร** วิกิรเณ, อีโฏ. **มกิ** มณฺฑเน, อุโฏ. มุกุโฏติปิ ปาโฐ, เอเต เทฺว อนิตฺถี.

ทฺวยํ มกุฏคฺคฏฺเฐ นายกมณิมฺหิ. มกุฏจูฬายํ จุมฺพิตา มณิ **จูฬามณิ.** มกุฏสิรสิ จุมฺพิตา มณิ **สิโรมณิ.**

---

๑. อมร ๑๖, ๖๙.
๒. เวสฺสคเหปิ (ก)
๓. จินฺตามณีฏีกา ๑๖, ๙๙.
๔. ปริกโรปฺยตฺร (ก)

๒๘๔. สิโรเวฐน'มุณฺหีสํ (๒)
กุณฺฑลํ กณฺณเวฐนํ, (๒)
กณฺณิกา กณฺณปูโร จ
สิยา กณฺณวิภูสนํ. (๓)

๒๘๕. กณฺฑภูสา ตุ คีเวยฺยํ (๒)
หาโร มุตฺตาวลิ'ตฺถิยํ, (๒)
นิยุโร วลโย'นิตฺถี
กฏกํ ปริหารกํ. (๔)

---

๒๘๔. ทฺวยํ อุณฺหีสปฏฺเฏ. สิรโส เวฐนํ **สิโรเวฐนํ.** **อุปุพฺโพ นห** พนฺธเน, อีโส, วณฺณวิกาโร. ยํ พหุกาลํ เทพฺยามนุสฺเสสฺวปิ ภวติ, ตตฺร กณฺณาภรเณ **กุณฺฑลา**ทิทฺวยํ. **กุฑิ** ทาเห, อโล. **เวฐ** เวฐเน, กณฺณสฺส เวฐนํ **กณฺณเวฐนํ,** มุทฺธชทุติโยยํ.

ติกํ ตาฬกาเขฺย กณฺณาภรเณ. กณฺณานํ ภูสนํ **กณฺณิณา, กณฺณา** ภูสเน พหุลลกฺขเณ ณิโก. กณฺณจฺฉทนํ ปูรติ เยน โส **กณฺณปูโร** กณฺณสฺส วิภูสนํ **กณฺณวิภูสนํ,** กรเณ ยุ. ตาลปตฺตํปฺยตฺร.

๒๘๕. ทฺวยํ คีวาภรเณ. กณฺฑสฺส ภูสา **กณฺฑภูสา,** ถี. คีวายํ ภวํ **คีเวยฺยํ,** ภวตฺเถ เอยฺโย, คีวาย อาภรณํ วา คีเวยฺยํ, **คีว**โต อาภรเณ เอยฺโย.

ทฺวยํ มุตฺตาวลิยํ. หรียเต มโน เยน **หาโร.** มุตฺตานํ อาวลิ ปนฺติ **มุตฺตาวลิ.** หาราสทฺโทปฺยตฺร.

จตุกฺกํ ปโกฏฺฐาภรเณ. ปโกฏฺโฐ นาม กปฺปรสฺสาโธภาโค. **นี** นเย, อุโร, **อิ**ยาเทโส. **วล** สํวรเณ, อโย, อนิตฺถี, **นิยุโรปิ.** **กฏ** วสาวรณคตีสุ, ณฺวุ. ปริ สมนฺตโต หรติ จิตฺตํ ยนฺติ **ปริหารกํ,** ณฺวุ. อวาปโกปฺยตฺร.

๒๘๖. กงฺกณํ กรภูสา'ถ (๒)
กิงฺกณี ขุทฺทฆณฺฏิกา, (๒)
องฺคุลียก'มงฺคุลฺยา–
ภรณํ สากฺขรํ ตุ ตํ. (๒)

๒๘๗. มุทฺทิกา'งฺคุลิมุทฺทา'ถ (๒)
รสนา เมขลา ภเว, (๒)
เกยูร'มงฺคทญฺเจว
พาหุมูลวิภูสนํ. (๓)

---

๒๘๖–๗. ทฺวยํ มุตฺตาทิฆฏิภวลยวิกตฺยาภรเณ, **กา** สทฺเท, **กณ**ปจฺจโย, กณ สทฺเท วา, ทฺวิตฺตํ, **กงฺกณํ, กกิ** คตฺยตฺเถ วา, ยุ, **กกิ** โกเลฺย วา, กงฺกติ เยนาติ **กงฺกณํ,** กรเณ ยุ. กรสฺส ภูสา **กรภูสา,** ถี.

ทฺวยํ ขุทฺทฆณฺฏิกายํ. กึ กุจฺฉิตํ กณตีติ **กิงฺกณี,** นทาทิ. กิงฺกิณีติปิ ปาฐนฺตรํ, ตทา ยทาทิ, ขุทฺทา เอว ฆณฺฏา **ขุทฺทฆณฺฏิกา,** สกตฺเถ โก. ฆฏ จลเน.

ทฺวยํ องฺคุลฺยาภรเณ. องฺคุลิยํ ภวํ **องฺคุลียกํ,** อีโย, สกตฺเถ โก, องฺคุลีนมาภรณํ **องฺคุลฺยาภรณํ.** อุมฺมิกาปฺยตฺร. ตเมวางฺคุลียกํ **สากฺขร**มกฺขรวนฺตํ "มุทฺทิกา, องฺคุลิมุทฺทา"ติ โจจฺจเต. **มุท** โตเส, ณฺวุ, อา, **มุทฺทิกา** ผลวิเสเสปฺยยํ. องฺคุลิยํ ภวา มุทฺทา **องฺคุลิมุทฺทา.**

ทฺวยํ อิตฺถิกฏฺยาภรเณ. **รส** สทฺเท, กตฺตริ ยุ, อา, **รสนา.** สาเยว อินีมฺหิ **รสนี.** "สาเร ธนิมฺหิ รสนํ, ชิวฺหายํ รสนา น โส"ติ **รุทฺโท.** เมหนสฺส ขสฺส มาลา **เมขลา**ติ นิรุตฺติ, เมหนินฺทฺริยสฺส มาลาตฺยตฺโถ. กาญฺจิ สตฺตกี, สารสนํปฺยตฺร.

**๒๘๘. ปาทงฺคทํ ตุ มญฺชีโร ปาทกฏกนูปุรา. (๔)**

**๒๘๙. อลงฺการปฺปเภทา ตุ มุขผุลฺลํ ตโถ'ณฺณตํ,**
**อุคฺคตฺถนํ คิงฺคมก- มิจฺเจวมาทโย สิยุํ. (๔)**

---

เอกยฏฺฐิ ภเว กาญฺจี เมขลา ตฺว'ฏฺฐยฏฺฐิกา,
รสนา โสฬสา เญยฺยา กลาปา ปญฺจวีสติ.[1]

ติกํ โสวณฺเณ ปคณฺฑภูสเน. ปคณฺโฑ นาม กปฺปรสฺโสปริภาโค. **เก** สทฺเท, อุโร, ยาคโม. **องฺค** คมเน. โท. พาหุมูลสฺส, พาหุมูเล วา ภวํ วิภูสนํ **พาหุมูลวิภูสนํ.**

๒๘๘. จตุกฺกํ อิตฺถิจรณวิภูสเน. องฺคทาการํ ปาทภูสนํ **ปาทงฺคทํ.** **มชิ** สทฺทตฺโถ, อีโร, ปาเท กฏกํ **ปาทกฏกํ.** อูนํ ปาทํ ปูเรตีติ **นูปุโร,** วณฺณวิปริยโย. ปาทกฏโก จ นูปุโร เจติ **กฏก**สทฺทสฺส ปุลฺลิงฺเคปิ ปวตฺตนโต ทฺวนฺทสมาโส. ตุลาโกฏิ, หํสโกปฺยตฺร. **ตุล** คติโกฏิเลฺย. กุฏิลโกฏิตฺตา **ตุลาโกฏิ,** ปุเม. หํสคติตฺตา **หํสโก.**

๒๘๙. มุขผุลฺลาทโย อลงฺการปฺปเภทา สิยุํ. มุขผุลฺลํ นาม สุวณฺณมโย มุขาลงฺกาโร มุเข ผุลฺลตีติ **มุขผุลฺลํ.** **ผุลฺล** วิกสเน, ทนฺตาทีสุ สุวณฺณมยา-ลงฺกาโรปิ มุขผุลฺลเมว. **อุณฺณตํ** สุวณฺณาทิรจิตํ นลาฏาภรณํ, **อุปุพฺโพ** **นมุ** นมเน. เอตฺถ มุขผุลฺลุณฺณตานํ วิเสสํ วิปริยเยนาปีติ วทนฺติ. คาวุํ ถนาการตฺตา คตฺถนํ, โอสฺสตฺตํ, ตเมว อุตฺตมตฺตา **อุคฺคตฺถนํ.** จตุยฏฺฐิโก หารเภโท. **คมุ** คมเน, ณฺวุ, ทฺวิตฺตํ, อสฺสิตฺตญฺจ, **คิงฺคมกํ,** พาตฺตึสยฏฺฐิโก หารเภโทว. **อาทินา** อทฺธหาโร, มาณวโก, เอกาวลี, นกฺขตฺตมาลาทโย หารเภทา จ สงฺคยฺหนฺติ.[2]

---

๑. กลาโป ปญฺจวีสโก. (จินฺตามณิฏีกา ๑๖, ๑๐๘.)

๒. อมร ๑๖, ๑๐๖.

๒๔๐. **เจลํ อจฺฉาทนํ วตฺถํ**
**วาโส วสน'มํสุกํ,**
**อมฺพรญฺจ ปโฏ'นิตฺถี**
**ทุสฺสํ โจโฬ จ สาฏโก.** (๑๑)
๒๔๑. **โขมํ ทุกูลํ โกเสยฺยํ**
**ปฏฺฏุณฺณํ กมฺพโล จ วา,**
**สาณํ โกฏุมฺพลํ ภงฺค–**
**นฺตฺยาทิ วตฺถนฺตรํ มตํ.** (๘)

---

๒๔๐. ปชฺชํ วตฺถมตฺเต. **จิล** วสฺสเน, จิลฺยเต อจฺฉาทียเตติ, โณ, ถิยํ **เจลี. ฉท** สํวรเณ, อาปุพฺโพ กรเณ, ยุ. **วส** อจฺฉาทเน, วสฺยเต อจฺฉาทียเตติ **วตฺถํ, โถ.** ณมฺหิ **วาโส.** ยุมฺหิ **วสนํ. อม** คมเน, กรเณ ยุ, **อํสุกํ,** รํสิปริยาโยปฺยยํ. **อมฺพ** สทฺเท, กตฺตริ อโร. **ปฏ** คมเน, กรเณ อ, โสภนเจเลปฺยยํ. **ทุ** คมเน, กรเณ โส, ทฺวิตฺตํ, ทุรูปํ อสติ เขปตีติ วา **ทุสฺสํ,** ทุรูปํ อสติ ทีเปตีติ วา **ทุสฺสํ, ทุปุพฺโพ อส** ทิตฺติยํ. **จล** วสเน, อสฺโสตฺตํ, **ฬตฺตญฺจ, สฏ** รุชาวิสรณคตฺยาวสาเนสุ, ณฺวุ.

๒๔๑. ปชฺชํ วตฺถเภเท. ตตฺราทิทฺวยํ ทุกูลเขฺย วตฺเก. **ขุ** สทฺเท, โม, **ขุม**สทฺทา วิกาเร โณ, ขุมาย วิกาโร **โขมํ** ขุมา นาม อตสี, ตพฺพกฺกลสมฺภวํ วตฺถํ, วาจฺจลิงฺโคยํ. **กูล** อาวรเณ, ทุกฺเขน กุลฺยเตติ **ทุกูลํ,** ทุเมหิ ชาตํ กูลนฺติ วา **ทุกูลํ.** เกจิ ปน "ทุกูลมฺปิ เอกํ วตฺถนฺตรํ, น โขมนาม"นฺติ วทนฺติ. ตํ "โขม'มฏฺเฏ ทุกูเล จ, อตสีวสเนปิ จ", "โขม'มฏฺเฏ ทุกูเล จา"ติ **นานตฺถสงฺคหติกณฺฑเสเสสุ** วุตฺตตฺตา น คเหตพฺพํ. โกโส นาม กิมิคพฺโภ, ตโต ชาตตฺตา **โกเสยฺยํ,** เอยฺโย, "โกเสยฺยํ กิมิโกโสตฺถ"นฺติ[2] หิ วุตฺตํ. โกเสยฺยเมว โธตํ ปฏฺฏุณฺณํ นาม, วุตฺตญฺจ

---

๑. ๓, ๓, ๒๙๕. ๒. อมร ๑๖, ๑๑

“ปฏฺฐฺณฺณํ โธตโกเสยฺย”นฺติ.[๑] ปตฺตุณฺณนฺติปิ ปาจนฺตรํ. ปฏฺฐฺณฺณรฏฺเฐ ชาตตฺตา ปฏฺฐฺณฺณนฺติปิ วทนฺติ **กมฺ** กนฺติยํ, กมนียตฺตา **กมฺพโล,** รงฺกุนามกสฺส หริณวิเสสสฺส โลเมน สญฺชาตวตฺถํ,[๒] อโล, **วา**คโม จ มชฺเฌ. **วา**สทฺโท **กมฺพล**สทฺทสฺส นปุํสกตฺตํ สมุจฺจิโนติ. **รลฺลโก**ปิ[๓] กมฺพลปริยาโย. **สณ** สทฺเท, กตฺตริ อ, สโณ นาม ถิรตฺตโจ เอโก รุกฺขโยนิ, ยสฺส ตเจน เกวฏฺฏาทโย ชาลาทีนิ กโรนฺติ, สณสฺส วิกาโร **สาณํ,** วตฺถํ. มิคโลมานิ โกฏฺเฏตฺวา สุขุมานิ กตฺวา กตมมฺพรํ **โกฏฺฐมฺพรํ, กุฏฺ** เฉทเน, อุสฺโส, อสฺสุ, โกฏฺฐมฺพรฏฺเฐ ชาตตฺตา วา **โกฏฺฐมฺพรํ.** ภงฺคํ นาม โขมาทีนิ สพฺพานิ เอกชฺฌานิ โวมิสฺเสตฺวา กตวตฺถํ, **ภนฺช** อวมทฺทเน, อถ วา ภงฺคํ นาม สาณผลํ, ตพฺพิการตฺตา วตฺถํ **ภงฺคํ,** วุตฺตญฺจ **นานตฺถสงฺคเห** “ภงฺคา สาณาขฺยสสฺเสปี”ติ. **สสฺส**สทฺเทน เจตฺถ ผลํ วุตฺตํ, รุกฺขาทีนํ ผลํ สสฺส”นฺติ[๔] วจนโต. ภงฺคมฺปิ วากมยเมวาติ เกจิ. **วตฺถนฺตรํ** วตฺถวิเสโส **อาทินา** กปฺปาสาทโยปิ คหิตา.

---

๑. อมร ๑๖, ๑๑๓.
๒. รางฺกวํ มิคโมชํ (อมร ๑๖, ๑๑๑.)
๓. อมร ๑๖, ๑๑๖
๔. อมร ๑๔, ๑๕.

๒๘๒. นิวาสน'นฺตรียานฺย- นฺตร'มนฺตรวาสโก, (๔)
ปาวาโร ตฺ'ตฺตราสงฺโค อุปสํพฺยาน'มุตฺตรํ.

๒๘๓. อุตฺตริยํ อโถ วตฺถํ อหตนฺติ มตํ นวํ (๕)
นนฺตกํ กปฺปโฏ ชิณฺณ- วสนํ ตุ ปฏจฺจรํ. (๒-๒)

---

๒๘๒-๓. จตุกฺกํ ปริธานภูเต อโธวตฺเถ. อโธภาเค วสียเตติ **นิวาสนํ,** นิสทฺโท อโธภาคสฺส โชตโก. **วส** อจฺฉาทเน, กมฺมนิ ยุ. พาหุเลฺยน พนฺตเร ปชฺเฌ ภวํ **อนฺตรียํ,** อีโย. สมานลิงฺคตฺตา ทฺวนฺโท. อนฺตเร ภวํ **อนฺตรํ,** โณ. อนฺตเร มชฺเฌ ภโว วาโส **อนฺตรวาสโก,** สกตฺเถ โก. อุปสํพฺยาปนํปฺยตฺร.[๑]

ปญฺจกํ อุปริธาเน. **วร** อจฺฉาทเน, ปปุพฺโพ, กมฺมนิ โณ, อุภยตฺราปิ วุทฺธิ, **ปาวาโร.** อุตฺตรสฺมึ เทหภาเค อาสชฺชเตติ **อุตฺตราสงฺโค,** อาปุพฺโพ **สญฺช** สงฺเค. อุปริ สํวียเต ปิธียเต พาหุเลฺยนาติ, ยุ. **อุปสํปุพฺโพ** **วี** ตนฺตสนฺตาเน. อุตฺตรสฺมึ เทหภาเค ภวํ วิชฺชมานํ อุตฺตรํ, อุตฺตรียญฺจ, โณ, อีโย จ. สํพฺยานํปฺยตฺร.

นวํ วตฺถํ อหตนฺติ **มตํ** กถิตํ, น หญฺญติ ยํ ปาสาณาทีหีติ **อหตํ.** ตนฺตโต อจิรมหริตํ วตฺถํ. อนาหตํ, นิปฺปวาณิ, ตนฺตกํปฺยตฺร. วุตฺตญฺจ "อนาหตํ นิปฺปวาณิ, ตนฺตกญฺจ นวมฺพเร"ติ[๒]

ทฺวยํ จิรกาลตฺตา นิทฺทเส ชิณฺณวตฺเถ. นตฺถิ อนฺโต ทสา ยสฺส **นนฺตกํ,** สกตฺเถ โก. กุจฺฉิโต ปโฏ **กปฺปโฏ,** **กปฺป** วิตกฺเก วา, อโฏ. ทฺวยํ อถิรวตฺเถ, ชิณฺณวสนํ อถิรํ วตฺถํ. "ปฏ"อิติ จรติ โผฏฺฐีติ **ปฏจฺจรํ,** ปฏจฺจรเมว **ปฏจฺจรํ,** ฬตฺตํ.

---

๑. อมร ๑๖, ๑๑๗. ๒. อมร ๑๖, ๑๑๒.

๒๘๔. **กญฺจุโก วารวาณญฺจา- (๒)**
**ถ วตฺถาวยเว ทสา,**
**นาฬิปโฏติ กถิโต**
**อุตฺตมงฺคมฺหิ กญฺจุโก.**
๒๘๕. **อายาโม ทีฆตา'โรโห (๓)**
**ปริณาโห วิสาลตา. (๒)**

---

๒๘๔. ทฺวยํ โกฏฺฐิกาทีสนฺนาเห, โจเฬ จ. **กจ** พนฺธเน, อุโก, นิคฺคหีตาคโม จ. วาณํ สรํ วารยตีติ **วารวาโณ,** กมฺมนิ โณ, อภิธานโต **วารสฺส** ปุพฺพนิปาโต, อนิตฺถิยเมเต. วตฺถสฺส อวยเว **ทสา**สทฺโท อิตฺถี. "ทสา วตฺยมวตฺถายํ, วตฺถํ เส พหุมฺหิ ทฺวิสู"ติ[๑] **รภโส. ทา** เฉทเน, โส, รสฺโส.

อุตฺตมงฺคมฺหิ สีเส โย กญฺจุโก สุวณฺณาทิมโย, โส **"นาฬิปตฺโต"**ติ กถิโต. นาฬิปตฺโต ตํสณฺฐาโน สุวณฺณาทิปโฏ นาฬิปตฺโต. สีสกํ สิริยํ, สิโรหนฺติปิ ตสฺส นามานิ.

๒๘๕. ติกํ ทีฆตฺเต. **อาปุพฺโพ ยมุ** อุปรเม, โณ. อา ภุโส ยาติ คจฺฉตีติ วา **อายาโม, ยา** คติปาปุเณสุ, โม. ทีฆสฺส ภาโว **ทีฆตา. รุห** ชนเน, โณ.

ทฺวยํ วิตฺถาเร. วตฺถวิสเย "โอสาโร"ติ รูฬฺเห. สมนฺตโต **นยฺหตีติ ปริณาโห, นห** พนฺธเน, โณ. วิตฺถาเรน สรณํ วิสาโร, โส เอว **วิสาลตา.**

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๑๖, ๑๑๔.

๒๘๖. **อรหทฺธโช จ กาสาย-**
**กาสาวานิ จ จีวรํ,** (๔)
**มณฺฑลํ ตุ ตทงฺคานิ**
**วิวฏฺฏกุสิอาทโย.** (๓)

๒๘๗. **ผลตฺตจกิมิ โรมา-**
**เนฺยตา วตฺถสฺส โยนิโย,** (๔)
**ผาลํ กปฺปาสิกํ ตีสุ**
**โขมาที ตุ ตจพฺภวา.**

---

๒๘๖. รตฺตกํ จีวเร. อรหตํ ธโช **อรหทฺธโช,** รุกฺขิยา ตทญฺญจีวเรสุ. กสาเยน กสาเวน จ รตฺตํ **กาสายํ, กาสาวญฺจ,** สมานลิงฺคตฺตา ทฺวนฺโท. **จิ** จเย, อีวโร. วตฺถขนฺเธหิ จียเตติ **จีวรํ.**

มณฺฑลาทโย ตทงฺคานิ สมูหภูตสฺส จีวรสฺส อวยวานิ มณฺฑิ ภูสายํ อโล, **มณฺฑลํ.** จีวรปริยนฺโตนํ มหาปถวิยา จกฺกวาฬปพฺพโต วิย จีวรสฺส สมนฺตโต ติฏฺฐติ. วิวฏฺโฏ นาม จีวรมชฺฌคตมคฺโค, โส หิ วสุํ วิสุํ วฏฺฏตีติ **วิวฏฺโฏติ** วุจฺจติ, วฏฺฏ อาวฏฺฏเน. กุสิ นาม มคฺคานํ มชฺฌคตวตฺถขณฺฑํ, **กุส** เฉทเน, กมฺมนิ อิ, **กุสิ.** ปุมิตฺถิยํ.

๒๘๗. ผลาทีนํ ยานิ จตฺตาริ สนฺติ, เอตา วตฺถสฺส **โยนิโย** การณานิ ตโต ตทุปฺปตฺติโต. กปฺปาสิกํ วตฺถํ **ผาลํ** นาม ผลวิการตฺตา, วิกาเร โณ, ตีสุ, ยถา— ผาโล ปโฏ, ผาลา เจลี, ผาลํ วตฺถํ. โขมาทโย ปน ปโฏ **ตรพฺภวา** ตจโต สญฺชาตา.

๒๙๘. โกเสยฺยํ กิมิชํ โรม- มยํ ตุ กมฺพลํ ภเว,
สมานตฺถา ชวนิกา สา ติโรกรณีปฺย'ถ. (๒)

๒๙๙. ปุนฺนปุํสก'มุลฺโลจํ วิตานํ ทฺวย'มีริตํ, (๒)
มหานญฺจ สินาเน'โถ- พฺพฏฺฏนุ'มฺมชฺชนํ สมํ. (๒-๒)

๓๐๐. วิเสสโก ตุ ติลโก-
ตฺยุ'โภ'นิตฺถี จ จิตฺตกํ' (๓)
จนฺทโน'นิตฺถิยํ คนฺธ-
สาโร มลยโชปฺยถ. (๓)

---

๒๙๘. โกเสยฺยํ วตฺถํ **กิมิชํ** นาม. มิคโลมมยนฺตุ **กมฺพลํ.** ทฺวยํ พฺยวธายกปเฏ, กณฺฑปเฏปีติ เกจิ. **สมานตฺถา** เอเต เทฺว ตุลฺยตฺถาตฺยตฺโถ. **ชุ** คติยํ, ภูวาทิ, **ชุ** พนฺธเน วา, ยุ, **อนกา**เทโส, **สา,** อตฺถี. ติโร กรียติ ปิธียติ ยาย, สา **ติโรกรณี,** ยุ. ปติสีราปฺยตฺร. **ปติปุพฺโพ สิ** พนฺธเน, โร.

๒๙๙. ทฺวยํ อุปริพนฺธปเฏ, **อถสทฺโทตฺร** ลิงฺคาทิโชตโก. อุทฺธํ โลจเต พนฺธียเตติ **อุลฺโลจํ, ลุจ** ทสฺสเน. จนฺทาตเป วิตนฺยเตติ **วิตานํ, ตนุ** วิตฺถาเร, โณ, จุราทิ. ทฺวยมฺปิ ปุนฺนปุํสกนฺติ **อีริตํ** กถิตํ.

ทฺวยํ สินาเน. **นห** โสเจ, กรเณ ยุ, **สินา** โสเจ, กรเณ ยุ, "สิ นาเน"ติ สตฺตมฺยนฺตํ ปทํ. ทฺวยํ กุลฺยาทินา[1] องฺคนิมฺมลีกรเณ. อุพฺพตฺตียเต วิสารียเต มลมเนเนติ **อุพฺพตฺตนํ, วตุ** วตฺตเน, ภูวาทิ. **มชฺช** สุทฺธิยํ, ยุ. **สมนฺติ** ทฺวยมิทํ สมานตฺถํ.

๓๐๐. ติกํ นลาฏกเต จิตฺตเก. ติลกาถติ **ติลโก.** จิตฺตกาถติ **จิตฺตกํ. จ**กาเรน ตมาลปตฺตากติ **ตมาลปตฺตํ.** สามญฺเญน วิเสสกํ, อุโภ **วิเสสกติลกา** อนตฺถี, เสสทฺวยํ นปุํสกํ.[2]

---

๑. กุฏฺยาทินา (ก), กุชฺชนาทินา (นิสฺสย), กุงฺกุมหลิทฺทาทินา (จินฺตามณิฏีกา, ๑๖/๑๒๑)
๒. อมร, ๑๖, ๑๒๓.

๓๐๑. **โคสีสํ เตลปณฺณิกํ ปุเม วา หริจนฺทนํ,** (๓)
**ติลปณฺณี ตุ ปตฺตงฺคํ รญฺชนํ รตฺตจนฺทนํ.** (๔)

---

ติกํ จนฺทเน, **จทิ** หิลาทเน, หิลาทนํ สุขาปนํ, ยุ. คนฺธานํ สาโร อุตฺตโม **คนฺธสาโร,** คนฺธยุตฺโต สาโร ถิรํโส วา คนฺธสาโร. มลยที่ปคิริมฺหิ ชายตีติ **มลยโช.** ภทฺทสิรีปยตฺร.

๓๐๑. ติกํ ปีตจนฺทเน. "โคสีส"อิติ ปพฺพเต มลเย เทเส ชาตํ **โคสีสํ,** โค วิย ชลํ วิย สีตนฺติ วา โคสีตํ, ตเทว ตสฺส สการํ กตฺวา โคสีสํ. ติลปณฺณปฺปมาณปณฺณยุตฺตตาย **เตลปณฺณิกํ.** มนํ หรตีติ หริ, ตเมว จนฺทนนฺติ **หริจนฺทนํ.** ปีตสารุ, สุสีตํปยตฺร. **โคสีสาทโย** ตโย ปุเม, นปุํสเก จ วตฺตนฺติ.

จตุกฺกํ รตฺตจนฺทเน. ติลปณฺณปฺปมาณปณฺณยุตฺตตาย **ติลปณฺณี.** ปุริเมน เภทกรณตฺถํ น วุทฺธิ. ปตฺตมงฺคมสฺเสติ **ปตฺตงฺคํ,** ขุทฺทปณฺณตาย อปฺปธานปตฺตมิจฺจตฺโถ. "องฺคํ คตฺตนฺติ โกปาย-ปตีเกสฺวปฺปธานเก"ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห. รญฺช** ราเค, เหตุกตฺตริ ยุ. รตฺตวณฺณตาย รตฺตญฺจ ตํ จนฺทนญฺเจติ **รตฺตจนฺทนํ, อมรโกเส** ปน "**โคสีสาทีนิ รตฺตจนฺทนนฺตานิ** วิเสเส วตฺตนฺตี"ติ[๑] วุตฺตานิ. ตตฺร โคสีสสฺส ยถาวุตฺโตเยวตฺโถ. ธวลํ, สุสีตลํ, จนฺทนํ, เตลปณฺณิกํ มลยปพฺพตเทสชเมว. **หริ** มณฺฑูโก, ตทากาเร ปพฺพเต ชาตํ จนฺทนํ **หริจนฺทนํ.** ปกฺกมฺพผลคนฺธิ ปีตวณฺณํ. **ติลปณฺณีปตฺตงฺคานิ** รตฺตจนฺทนสทิสสฺส รตฺตสารสฺส เอกสฺส จนฺทนสฺส นามานิ.

ทฺวยํ รตฺตจนฺทเน. อถ วา ติลปณฺยาทีนิ จตฺตาริ โลหิตจนฺทนสทิสสฺส รตฺตสารสฺส เอกสฺส จนฺทนวิเสสสฺส นามานิ. กุจนฺทนํปยตฺร. "ปตฺตงฺคํ รญฺชนํ รตฺตํ, ปตฺรงฺคญฺจ กุจนฺทน"นฺติ **รตนมาลานํ.**

---

๑. อมร ๑๖, ๑๓๑.

๓๐๒. **กาฬานุสารี กาฬิยํ (๒)**
**โลหํ ตฺวาคุรุ จาคลุ, (๓)**
**กาฬาครุ ตุ กาเฬสฺมึ**
**ตุรุกฺโข ตุ จ ปิณฺฑโก. (๒)**

๓๐๓. **กตฺถูริกา มิคมโท กุฏฺฐํ ตุ อชปาลกํ, (๒-๒)**
**ลวงฺคํ เทวกุสุมํ กสฺมีรชํ ตุ กุงฺกุมํ. (๒-๒)**

---

๓๐๒. ทฺวยํ วณิชาทีนํ "กาเฬยฺย" อิติ รูฬฺเห ปิตกฏฺเจ. กาฬวณฺณํ อนุสรติ สีเลนาติ **กาฬานุสารี,** กาฬวณฺณชนโกตฺยตฺโถ. กาฬํ ชเนตีติ กาฬิยํ, "**กาฬียกนฺตุ** กาเฬยํ, วณฺณทํ กนฺติชาสก" นฺติ[1] **พฺยาฑิ.**

ติกํ อครุสามญฺเญ. ลู เฉทเน, โห. ลหุนามตฺตา **อครุ. รสฺส** ลตฺเต **อคลุ,** ทฺวยํ ปุเม. วํสิกํ, ราชารหํ, กิมิชํ, โชงฺคกํปฺยตฺร.

อสฺมึ อครุมฺหิ กาเฬ สติ "กาฬาครู" ตฺยุจฺจเต. มลฺลิกาปุปฺผคนฺธิ อครุ ปน มงฺคโลยฺจฺจเต.

ทฺวยํ สลฺลกีทเว. ตุรุกฺโข วุตฺโต. ปิจิ สงฺฆาเต, ณฺวุ. สิหโล, ยาวโณปฺยตฺร.

๓๐๓. ทฺวยํ มิคนาภิยํ. **กตฺถ** สิลาฆายํ, อูโร, นทาทิ, สกตฺเถ โก. มิคสฺส มโท **มิคมโท,** มิโค มรติ เยนาติ วา มิคมโร, โส เอว **มิคมโท.**

ทฺวยํ กุฏฺเจ. **กุฏ** เฉทเน, โจ, โต วา, "กุฏาทีหิ โจ" ติ โจ, **กุฏฺจํ,** โรคเภทปิ. อตฺตโน ฉายูปคเต อเช ปาเลตีติ **อชปาลกํ,** ณฺวุ. ปาริภาพฺยํ, ปากลํ,[2] อุปฺปลํ, วาปฺปํปฺยตฺร.

ทฺวยํ ปิฑงฺเค. โรคํ ลุนนฺโต องฺคติ คจฺฉตีติ **ลวงฺโค.** เทวานํ กุสุมํ ปุปฺผํ **เทวกุสุมํ.** สิริสญฺญํปฺยตฺร.

ทฺวยํ กุงฺกุเม. กสฺมีรรฏฺเจ ชาตํ **กสฺมีรชํ.** อคฺคิสิขํ, วรํ, วลฺลิกํ, ปิตนํ, รตฺตสงฺโกจํ, ปิสุนํ ธีรํ โลหิตจนฺทนํปฺยตฺร.

---

๑. ชาสกํ กนฺติทายกํ (จินฺตามณิฏีกา ๑๖, ๑๒๖) ๒. ผาลกี (ก)

๓๐๔. ยกฺขธูโป   สชฺชุลโส   (๒)
ตกฺโกลํ   ตุ   จ   โกลกํ,
โกสผลํ   อโถ   ชาติ–   (๓)
โกสํ   ชาติผลํ   ภเว.   (๒)

๓๐๕. ฆนสาโร   สิตพฺโภ   จ
กปฺปูรํ   ปุํนปุํสเก,   (๓)
อลตฺตโก   ยาวโก   จ
ลาขา   ชตุ   นปุํสเก.   (๔)

---

๓๐๔. ทฺวยํ ธุนเก. ยกฺเขหิ กโต ธูโป **ยกฺขธูโป,** ยกฺโข เทโว. สชฺชรุกฺขสฺส สิเลโส **สชฺชุลโส.** อสฺสุ, สิโลโป, เอสฺสตฺตญฺจ, สชฺชสฺส รโส ทโว สชฺชุลโส, อสฺสุ, ลตฺตญฺจ. สชฺชรโสติปิ ปาโฐ. ราโล, สพฺพรโส, พหุรูโปปฺยตฺร.

ติกํ ตกฺโกเล. **ตกฺก** วิตกฺเก, โอโล. **กุล** สงฺขยาเน, ณฺวุ. โกสยุตฺตํ ผลเมตสฺสาติ **โกสผลํ.** ทฺวยํ ชาติผเล. โกสสหิตํ ชาติผลเมตสฺสาติ **ชาติโกสํ.** ชาติผลเมตสฺส, น กิตฺติมนฺติ **ชาติผลํ.**

๓๐๕. ปชฺชทฺธํ กปฺปูเร, ฆโน หุตฺวา สรตีติ **ฆนสาโร.** อพฺภมิวสิตํ สิตพฺโภ, อภิธานโต ปุพฺพนิปาโต, **กปฺป** สามตฺถิเย, อูโร, จนฺทสญฺโญ, หิมวาลุโก, หิมาวฺหโยปฺยตฺร.

ปชฺชทฺธํ ลาขายํ, อา ภุโส รตฺตํ กโรตีติ **อลตฺตโก,** ลตฺตํ, กฺวิ. **ยุ** มิสฺสเน, ณฺวุ. **ลาข** โสสเน, อ, **ลา** อาทาเน วา, โข. **ชน** ชนเน, ตุ, **น**โลโป. ทุมามโยปฺยตฺร.

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๓๐๖. | **สิริวาโส ตุ สรลทฺ-** | **ทโว'ญฺชนํ ตุ กชฺชลํ,** | **(๒-๒)** |
| | **วาสจุณฺณํ วาสโยโค** | **วณฺณกํ ตุ วิเลปนํ,** | **(๒-๒)** |
| ๓๐๗. | **คนฺธมาลฺยาทิสงฺขาโร** | **โย ตํ วาสน'มุจฺจเต,** | |
| | **มาลา มาลฺยํ ปุปฺผทามํ** | **ภาวิตํ วาสิตํ ติสุ.** | **(๓-๒)** |

---

๓๐๖. ทฺวยํ สรลทฺทเว. สิริยา ลกฺขิยา อาวาโส **สิริวาโส.** สรลนามกสฺส รุกฺขสฺส ทโว รโส **สรลทฺทโว.** ปายโส, วกธูโป, สิริเวฏฺโฐปฺยตฺร. "สิริวาเส ปรมนฺเน จ, ปายโส สมฺมโต ปุเม"ติ[๑] **รุทฺโท.** ทฺวยํ อญฺชเน. **อญฺชุ** พฺยตฺติมกฺขนคติกนฺตีสุ ยุ. **กชฺช** พฺยสเน. กชฺชติ โรคนฺติ **กชฺชลํ,** อโล.

ทฺวยํ คนฺธคาหาปนจุณฺเณ, **วส** หึสตฺโถ, วสติ ทุคฺคนฺธนฺติ วาโส, โณ, **วาส** อุปเสวายํ วา, **วส** นิวาเส วา. โส เอว จุณฺณํ. **ยุช** โยเค, กมฺมนิ โณ, วาโส เอว โยโค **วาสโยโค.** ทฺวยํ วิเลปนมตฺเต. **วณฺณ** วณฺณกฺริยา-วิตฺถารคุณวจเนสุ, จุราทิ. วณฺณยตีติ **วณฺณกํ.** ณฺวุ. **ลิป** อุปเทเห. วิเลปียเตติ **วิเลปนํ,** กมฺมนิ ยุ.

๓๐๗. โย คนฺธมาลฺยธูปาทีหิ วตฺถตมฺพุลาทีนํ สงฺขาโร, ตํ "วาสน"มิตฺยุจฺจเต, **วาส** อุปเสวายํ, วาสียเต สงฺขรียเตติ **วาสนํ,** ยุ.

ติกํ ปุปฺผทาเม. **มา** มาเน, **มล** ธารเณ วา, อ. มาโลว มาลฺยํ. **ทม** คติยํ, ปุปฺผานิ ทมนฺตฺยตฺเรติ **ปุปฺผทามํ,** ปุปฺผานํ ราสิกรณฏฺฐานมิจฺจตฺโถ. **ทา** ลวเน วา, โม. **อมรโกเส** ปน "มาลามาลฺยานิ มุทฺธนิ ปวตฺตาย มาลาย นามานี"ติ[๒] วทติ. **มาลมาลฺยสทฺทา** ปุปฺเผปิ, "มาลา มาลฺยํ ปสุเน"ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห.** ทฺวยํ คนฺธคฺคาหิเต วตฺถาโท. **ภู** สตฺตายํ, กมฺมนิ โต, วุทฺธาทิ. วาสาเปติ คนฺธํ คาหาเปติ ยนฺติ **วาสิตํ, วส** นิวาเส, กมฺเม โต, ติสุ, ยถา—ภาวิโต ปโฏ, ภาวิตา เจลี, ภาวิตํ วตฺถํ. วาสิโต, วาสิตา, วาสิตํ วตฺถํ.

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๑๖, ๑๒๙. ๒. อมร ๑๖, ๑๓๕.

๓๐๘. **อุตฺตํโส เสขรา'เวฬา**
**มุทฺธมาลฺยํ วฏํสโก, (๕)**
**เสยฺยา จ สนยํ เสนํ, (๓)**
**ปลฺลงฺโก ตุ จ มญฺจโก (๒)**

๓๐๙. **มญฺจาธาโร ปฏิปาโท มญฺจงฺเค ตฺว'ฏนิ'ตฺถิยํ. (๒)**

---

๓๐๘. ปญฺจกํ มุทฺธมาลายํ. **ตสิ** อลงฺกาเร, ภูวาทิ. อุทฺธํ ตสียเตติ **อุตฺตํโส.** สิขายํ ชาโต **เสขโร,** โร. มุทฺธํ อวติ รกฺขตีติ **อเวฬา, อว** รกฺขเณ, เอโล, ฬตฺตํ. "อาเวฬา"ติปิ ปาโฐ, ทีฆตฺตํ. เสขโร จ อาเวฬา จาติ ทฺวนฺโท. มุทฺธนิ อลงฺกตํ มาลฺยํ **มุทฺธมาลฺยํ,** ตสฺมึ. **อวปุพฺโพ ตสิ** อลงฺกาเร, อุทฺธํ ตสียเตติ อวตํโส, โส เอว **วฏํสโก,** สกตฺเถ โก, **ตสฺส โฏ,** อเนกตฺถตฺตา อุปสคฺคนิปาตานํ อุทฺธํภาวโชตโก เจตฺถ อวสทฺโทติ ตโถตฺตํ.

ติกํ เสยฺยายํ. สยนฺตฺยสฺสํ **เสยฺยา,** โย. สยนฺตฺยตฺเรติ **สยนํ, เสนญฺจ** อุภยตฺรปิ อธิกรเณ ยุ, อิสฺเส, **เอ อย,** อิตรตฺร **เอตฺตํ,** "วา ปโร อสรูปา"ติ **อโลโป** จ สยนีปฺยตฺร.

ทฺวยํ มญฺเจ. **ปริปุพฺโพ อกิ** อกฺขเณ, โณ, **อิโลโป, รสฺส** ลตฺตํ. **มจิ** ธารโณจฺฉายปูชเนสุ, ภูวาทิ อ, สกตฺเถ โก. ขฏาปฺยตฺร, ขฏฺยเต อากงฺขเต สยนตฺถิเกหีติ **ขฏา, ขฏ** อากงฺขายํ.

๓๐๙. ทฺวยํ มญฺจาธาเร. มญฺจสฺส อาธาโร **มญฺจาธาโร.** ปฏิปชฺชติ ปวตฺตติ เสยฺยา เยน, โส **ปฏิปาโท.** มญฺจงฺเค มญฺจาวยเว **อฏนิสทฺโท** อิตฺถิยํ, **อฏ** คมนตฺโถ อนิ, ยุ วา, นทาทิ, รสฺโส.

๓๑๐. **กุฬีรปาโท อาหจฺจ- ปาโท เจว มสารโก,**
**จตฺตาโร ทุนฺทิกาพทฺโธ- ติเม มญฺจนฺตรา สิยุํ.** (๔)

๓๑๑. **พิพฺโพหนญฺโจ'ปธานํ ปีฐิกา ปีฐ'มาสนํ,** (๒-๓)
**โกจฺฉํ ตุ ภทฺทปีเฐ'ถา- สนฺที ปีฐนฺตเร มตา.**

---

๓๑๐. กุฬีรปาทาทโย อิเม จตฺตาโร **มญฺจนฺตรา** มญฺจเภทา สิยุํ. ตตฺถ กุฬีโร กกฺกฏโก ตสฺส สณฺฐานปาทตฺตา **กุฬีรปาโท.** อฏนิยํ อาหจฺโจ, อาหจฺจ วา ปาโท ติฏฺฐติ ยสฺสาติ **อาหจฺจปาโท,** ปุพฺพปกฺเข "ริจฺจา"ติ โยควิภาเคน **ริจฺจ**ปจฺจยนฺโต **อาหจฺจ**สทฺโท, ปรปกฺเข ตุ **ตฺวา**ปจฺจยนฺโต, ยสฺส อฏนิฉิทฺเท ปาโท ปวิสิตฺวา ติฏฺฐติ, โส อาหจฺจปาโท. **มส** อามสเน, อาโร, สกตฺเถ โก. ยสฺส ปาทจฺฉิทฺเท อฏนิ ปวิสิตฺวา ติฏฺฐติ, โส **มสารโก.** พุนฺเทน ปาเทน สห เอกาพทฺธา อฏนิ ยสฺส โส **พุนฺทิกาพทฺโธ,** เอการสฺสิตฺตํ. เอตฺถ จ มชฺเฌ ทฺวินฺนํ มญฺจานํ ลกฺขณํ วิปริยเยนาปิ วทนฺติ.

๓๑๑. ทฺวยํ สีสาธาเร. วิเสเสน สีสํ วหตีติ **พิพฺโพหนํ,** ยุ, พตฺตํ อสฺโสตฺตญฺจ. อุปธียเต สีสาสนํ กรียเตติ **อุปธานํ,** ยุ, **ธา** ธารเณ.

ติกํ สามญฺญปีเฐ. **ปีฐ** หึสาสํกิเลเสสุ, ภูวาทิ, ณฺวุ, อา. **ยทาทินา เก** ปจฺจเย อิตฺถิกตากาเร ปเร ปุพฺโพ อกาโร อิการมาปชฺชเต, "เก"ติ กึ ? เจตนา. "ปจฺจเย"ติ กึ ? พกา. "อิตฺถี"ติ กึ ? ปาจกา. "กต"อิติ กึ ? วุตฺตกมฺมา, กมฺมปจฺจโยยํ, **ต**ปจฺจเย ปีฐํ.[1] อาสเต อสฺมินฺติ **อาสนํ.**

ทฺวยํ อุตฺตมารหปีเฐ. **กุจ** สํปจฺจนโกฏิลฺยปติถมฺภวิเลขเนสุ, โณ. ภทฺทํ กลฺยาณํ ปีฐํ **ภทฺทปีฐํ.** คชทนฺตาทิมยเกสมชฺชนิยมฺปิ ทฺวยมิทมาหุ. ตทา ปสาธนี, กงฺกติกาปฺยตฺร. **ปีฐนฺตเร** ทีฆปีเฐ **อาสนฺที** มตา. **สท** วิสรณคตฺยาว-สาเนสุ, นทาทิ พินฺทาคโม จ.

---

๑. โมคฺคลฺลาน ๔/๑๔๒-สุตฺตมฺปิ ปสฺสิตพฺพํ.

๓๑๒. **มหนฺโต โกชโว ทีฆ-**
**โลมโก โคนโก มโต,**
**อุณฺณามยํ ตฺว'ตฺถรณํ**
**จิตฺตกํ วานจิตฺตกํ.**

๓๑๓. **ฆนปุปฺผํ ปฏลิกา**
**เสตํ ตุ ปฏิกาปฺย'ถ,**
**ทฺวิเสกทสานฺยุทฺท-**
**โลมิเอกนฺตโลมิโน.** (๒)

---

๓๑๒. อายามวิตฺถารวเสน มหนฺโต อาสนปฺปเภโท "โกชโว"ติ มโต, **กุชฺ** เถยฺยกรเณ, โณ, กุยํ ปถวิยํ ชวตีติ วา **โกชโว, ชุ** คติยํ. **ทีฆ**เมน โลเมน ยุตฺโต อาสนปฺปเภโท **"โคนโก"**ติ มโต, **คุ** สทฺเท, ยุ, สกตฺเถ โก, อุสฺโสตฺตํ.

ทฺวยํ อตฺถรเณ. มิคโลมปุณฺณตาย ชาตํ **อุณฺณามยํ. ถร** สนฺถรเณ, ปาทิปุพฺโพว, น กทาจิปิ ปาทิรหิโต, อา ภุโส ถรียเตติ **อตฺถรณํ,** ยุ.

ทฺวยํ สํสิพฺพนจิตฺตเก. จิตฺตรูปมสฺสตฺถีติ **จิตฺตกํ.** พาหุลฺเยน อิการา-คโม. วาเนน สํสิพฺพเนน สญฺชาตํ จิตฺตรูปมสฺสาติ **วานจิตฺตกํ,** สกตฺเถ โก.

๓๑๓. ทฺวยํ นิรนฺตรปุปฺผปเฏ. ฆนํ สนฺธิภูตํ ปุปฺผรูปเมตฺถาติ **ฆนปุปฺผํ.** ปฏลเมติสฺสาตฺถีติ **ปฏลิกา,** อิโก. ทฺวยํ พหุมุทุโลเม เสตวตฺเถ. **สิ** เสวายํ, สิวตฺถิเกหิ เสวียเตติ **เสโต,** โต. **ปฏ** คมเน, ณฺวุ, **ปฏิกา** **อทฺเธนฺทุปาสาเณปิ.**

ทฺวีสุปิ ปริยนฺเตสุ ยสฺสา ทสา สนฺติ, สา **อุทฺทโลมี,** อุทิตํ ทฺวีสุ โลมํ ทสา ยสฺสา สา **อุทฺทโลมี,** อิสฺสตฺตํ, ทฺวิตฺตญฺจ. เอกสฺมึ ปริยนฺเตเยว ทสา ยสฺสา **เอกนฺตโลมี,** เอกสฺมึ อนฺเต ปริยนฺเต โลมํ ทสา ยสฺสาตฺถีติ

๓๑๔. ตเทว โสฬสิตฺถีนํ,
นจฺจโยคฺคํ หิ กุตฺตกํ.
สีหพฺยคฺฆาทิรูเปหิ
จิตฺตํ วิกติกา ภเว.

---

**เอกนฺตโลมี,** อุทฺทโลมี จ เอกนฺตโลมี เจติ **อุทฺทโลมิเอกนฺตโลมิโน,** "ปทานํ สนฺธิ วตฺติจฺฉาโต, น สมาสนฺตรเคสู"ติ วุตฺเตปิ คาถาภาวโต ฉนฺโทหานิภยา วิสนฺธิ. ยตฺถ ปน คาถายมฺปิ[๑] วิสนฺธิ "ธมฺมสํวณฺณนาย"นฺติ อาทิมาหา"ตฺยาทีสุ, ตตฺถ กถนฺติ ? "น สมาสนฺตรงฺเคสู"ติ อิมสฺสานิจฺจตฺตา ตตฺถาปิ น โทโส, "เนน นิทฺทิฏฺฐมนิจฺจ"นฺติ หิ ปริภาสิตํ.[๒]

๓๑๔. **ตเทว** ยถาวุตฺตทฺวยเมว โสฬสนฺนํ อิตฺถีนํ **นจฺจโยคฺคํ** นจฺจสฺส โยคฺยฏฺฐานภูตํ "กุตฺตก"มิตฺยุจฺจเต. **หิ** ปทปูรเณ "นจฺจโยคฺยมฺหี"ติปิ ปาโฐ, ตทา ภาวสตฺตมี. กโรนฺติ เอตฺถ นจฺจนฺติ **กุตฺตกํ, กร** กรเณ, โต, อสฺสุ, ภุชาทิ' สกตฺเถ โก.

สีหาทิรูเปหิ วิจิตฺตรูปํ วตฺถํ, อาสนํ วา **วิกติกา** นาม ภเว, เอกสฺเสว หิ กตฺตุโน ปกติวิกติสงฺขาตาวตฺถาวเสน ทฺวิตฺตํ, วตฺติจฺฉาวเสน ลิงฺคสงฺขฺยาวิภตฺติเภทญฺจ โหติ, ยถา—มนุสฺสา ยกฺขภตฺตํ อเหสุํ, สตฺตปฺปกรณานิ อภิธมฺโม นาม ภวนฺติ, เทวทตฺโต รชฺชํ ปาปุณาตีติ. ยตฺร หิ ปกติยา วา วิกติยา วาติ ทฺวินฺนมฺปิ วุตฺตตา สิยา, ตตฺร วาจโก ปกติยาเยว สงฺขฺยํ

---

๑. อคาถายมฺปิ ( ? )

๒. นฆฏิตํ อนิจฺจํ (ปริภาเสนฺทุเสขร, ๙๗)

๓๑๕. **กฏฺฐิสฺสํ โกเสยฺยํ**
**รตนปติสิพฺพิตมตฺถรณํ กมา,**
**โกสิยกฏฺฐิสฺสมยํ**
**โกสิยสุตฺเตน ปกตญฺจ.**

---

คณฺหาติ, เนตรสฺส ตนฺนิสฺสิตภาเวนาปฺปธานโต.[๑] ยทา ปน ปกติยา สมฺพนฺธาทิภาวํ วตฺตุมิจฺฉติ, ตทา อตฺตนา วตฺตพฺพสฺส อญฺญตฺถสฺสาภาวา วิกติปฺปยุจฺจเต วาจเกน, ยถา—เทวทตฺตสฺส รชฺชํ ปาปุณาติ, อิธ ปน ลิงฺคเภเทเนว วุตฺตํ "จิตฺตํ วิกติกา ภเว"ติ. วิกรียเตติ **วิกติ.**

๓๑๕. กฏฺฐิสฺสโกเสยฺยสงฺขาตานํ ทฺวินฺนมตฺถรณานํ กรณปฺปการํ ทสฺเสตุํ อริยาสามญฺญมาห **"กฏฺฐิสฺส"**มิจฺจาทิ. โกสิยกฏฺฐิสฺสมยํ โกสิยสุตฺต-กฏฺฐิสฺสวาเกหิ ปกตมตฺถรณํ กฏฺฐิสฺสํ นาม, วิรูเปกเสสวเสน โกสิยญฺจ กฏฺฐิสฺสญฺจ กฏฺฐิสฺสานิ, เตหิ ปกตํ อตฺถรณํ **กฏฺฐิสฺสํ.** โกสิยสุตฺเตน ปกตนฺตุ อตฺถรณํ **โกเสยฺยํ** นาม. **รตนปติสิพฺพิตนฺติ** อิทํ ทฺวินฺนมฺปิ วิเสสนํ, อตฺถรณญฺจ อิติ **กมา** กมโต "ภเว"ติ อชฺฌาหริตพฺพํ **อตฺถรณ**สทฺทสฺสานุญฺญามเยสฺวปิ ปกตนโต เอตฺถาปิ "อตฺถรณ"นฺติ วุตฺตํ, ยถา—สุตฺตํ กมฺมนฺติ. เอตฺถ จ **จ**กาโร ปาทนฺตตฺตา ครุสฺ คณฺหิตพฺโพ เตเนว หิ สตฺตปญฺญาสมตฺตา ปริปุณฺณา โหนฺติ, อริยาย หิ ปฐมปาเท ทฺวาทสมตฺตา, ตถา ตติเย, ทุติเย อฏฺฐารส, จตุตฺเถ ปนฺนรสมตฺตาติ สมฺปิณฺฑิตา สตฺตปญฺญาสมตฺตา โหนฺติ.

---

๑. กจฺจายนสาเร ๖–๗ คาถาสุ ปสฺสิตพฺพํ.

ปกติยา วิกติยา ทฺวินฺนญฺจ ยตฺร วุตฺตตฺตา,
สงฺขฺยา ปกติยาตฺยาทิ คณฺหาติตริสฺสา น ตุ. (ชงฺฆทาสก)

๓๑๖. ทีโป ปทีโป ปชฺโชโต (๓)
ปุเม ตฺวา'ทาสทปฺปณา, (๒)
เคณฺฑุโก กนฺทุโก ตาล- (๒)
วณฺฏํ ตุ พีชนิ'ตฺถิยํ (๒)

---

๓๑๖. ติกํ ทีเป. **ทีป** ทิตฺติยํ. ทิวาทิ. ทิปฺปตีติ **ทีโป**, โณ. "ปทีโป"ติ อญฺญปทนิวตฺตนตฺถํ อุปสคฺเคน ปทํ วฑฺฒิตํ. **ชุติ** ทิตฺติยํ, ภูวาทิ, โณ.

ทฺวยํ อาทาเส. "ปุเม ตู"ติ **ตฺวนฺตํ** ลิงฺคปทํ. อาทิสฺสเต อสฺมินฺติ **อาทาโส**, โณ, **อาปุพฺโพ ทิส** เปกฺขเน, อิสฺสา. ทิปฺปติ เอตฺถาติ **ทปฺปโณ** ยุ, อสฺสตฺตํ มกฺโรปฺยตฺร.

ทฺวยํ จมฺมมยกีฬาคุฬเก. วาสภวเนหิ ยุวตีติ สห กีฬาสมฺภวา เณยฺยา, ตปฺปกฺกเมนสฺสาภิธานํ.[๑] **คฺฑิ** เวธเน, ณฺโก, อุสฺเส, **คุทฺท** กีฬายเมว วา, ตทา ทสฺส **ณฺโฑ. กทิ** อวฺหาเน โรทเน จ, ณฺโก, **กุทฺท** กีฬายเมว วา, อุสฺสตฺตํ, ปุพฺพทสฺส **โน.**

ทฺวยํ พีชนิมตฺเต. **วฏิ** วิภาชเน, ตาลวณฺเฏหิ กตฺตตฺตา **ตาลวณฺฏํ.** วณฺฏํ **นาม** พีชนาทิกรณตฺถํ วิสุํ ภาชิโต ตาลปตฺตาวยโว, **ตาลวณฺฏสทฺทสฺส** ยถาวุตฺตวจนตฺถโยเคปิ สติ สญฺญาสทฺทตฺตา พีชนีสามญฺเญ ปวตฺติ เวทิตพฺโพ. ยทา ปน ตาลวณฺเฏหิ กตพีชนิเมว วตฺตุมิจฺฉติ, ตทา เอเกน **ตาลสทฺเทน** วิเสเสตฺวา "ตาลตาลวณฺฏ"นฺติ วตฺตพฺพํ.[๒] ยถา—ติลสฺส เตลํ, สุคตสฺส สุคตจีวรนฺติ. พิชนฺติ วายุนา โยชยนฺติ ยาย, สา **พีชนี.** ยุ, นทาทิ, **ยุช** โยเค, ยสฺส **โว,** อุสฺสี, **วช** คติยํ วา อสฺสี. พฺยชนํปฺยตฺร.

---

๑. กีฬาสมฺภวา เสยฺยาปกฺกเมน นสฺสาภิธานํ ?

๒. ตทฺธิโต จ สมาโส จ วากฺยตฺเถสุ วิเสสกา,
ปสิทฺธิยํ ตุ สามญฺญํ เตลํ สุคตจีวรํ. (มณิสารมญฺชุสา)

๓๑๗. จงฺโกฏโก กรณฺโฑ จ (๒)
สมุคฺโค สมฺปุโฏ ภเว, (๒)
คามธมฺโม อสทฺธมฺโม
พฺยวาโย เมถุนํ รติ (๕)
๓๑๘. วิวาโห'ปยมา ปาณิคฺ-
คโห ปริณโยปฺย'ถ, (๔)
ติวคฺโค ธมฺมกามตฺถา
จตุวคฺโค สโมกฺขกา.

---

๓๑๗. ทฺวยํ จงฺโกฏเก. กุฏ เฉทเน, สกตฺเถ โก. กรฑิ ภาชนตฺเถ, โก. ทฺวยํ กปฺปูราทิสมฺปุเฏ.[1] สมุคฺคจฺฉตีติ **สมุคฺโค,** กฺวิ. ปุฏ สํสิเลสเน, ภูวาทิ อ.

ปชฺชทฺธํ เมถุเน. คามวาสีนํ ธมฺโม อาจาโร **คามธมฺโม. คามสทฺเทน** เจตฺถ คามวาสิโน วุตฺตา, ยถา "คาโม อาคโต"ติ. อสตํ อสปฺปุริสานํ ธมฺโม, สทฺธมฺมปฏิปกฺขตฺตา วา **อสทฺธมฺโม. พฺยย** ขเย, พฺยยติ พลเมเตนาติ **พฺยวาโย,** มชฺเฌ วาคโม, อถ วา วิคโต อโย วุฑฺฒิ ตสฺมาติ อวาโย อติสโย อาวาโย. **พฺยวาโย.** มิถุนานํ อิตฺถิปุริสานํ สมานจฺฉนฺทานํ อาจาโร **เมถุนํ,** ตทฺธเณสุ อุปจาโร, **รมุ** รมเน, ภาเว, กรเณ วาติ

๓๑๘. จตุกฺกํ วิวาเห. **วห** ปาปุเณ, โณ. อุปปุพฺโพ **ยมุ** อุปรเม, อ. อญฺญมญฺญสฺส ปาณิโน คหณํ **ปาณิคฺคโห. นี** นเย, อ. อุพฺพาโห, ปาณิปีฬนํปฺยตฺร.

ธมฺมกามตฺถา ตโย วคฺคา วุจฺจนฺเต. อาคมนิทฺทิฏฺโฐ สมาจาโร **ธมฺโม.** วิสยวิสยิสนฺนิปาตชํ สุขํ **กาโม.** สพฺโพปกรณํ **อตฺโถ. สโมกฺขกา** โมกฺขสหิตา ธมฺมกามตฺถา จตุพฺพคฺโค วุจฺจนฺเต. ติวคฺเคน วิสํยุตฺโต **โมกฺโข** นิพฺพานํ. ตุลฺยพเลหิ ปน ธมฺมาทีหิ จตูหิ ปธาเนหิ **จตุภทฺร**[2] มุจฺจเต.

---

๑. สรูปกาทิสมฺปุเฏ (ก) ๒. อมร, ๑๗, ๕๗.

๓๑๙. **ขุชฺโช จ คณฺฑุโล รสฺส- (๒)**
**วามนา ตุ ลกุณฺฑโก. (๓)**
๓๒๐. **ปงฺคุโฬ ปีฐสปฺปี จ**
**ปงฺคุ ฉินฺนริยาปโถ,**
**ปกฺโข ขญฺโช ตุ โขญฺโฑ๎ถ (๕-๒)**
**มูโค สุญฺญวโจ ภเว, (๒)**
**กุณี หตฺถาทิวงฺโก จ**
**วลิโร ตุ จ เกกโร. (๒)**

---

๓๑๙-๒๐ ทฺวยํ ขุชฺเช. กุจฺฉิตํ วชฺชตีติ **ขุชฺโช,** **กสฺส** **โช,** **ว**โลโป, โณ. **คฑิ** นินฺทายํ, อุโล.

ติกํ รสฺสสรีเร ปุคฺคเล. **รส** สทฺเท, โส. พฺยามปฺปมาณํ น ลาตีติ **วามโน,** เนรุตฺโต. รสฺโส จ วามโน เจติ ทฺวนฺโท. **ลกฺฑิ** วามนตฺเถ, อ, สกตฺเถ โก, ลกุ วิย ฒฎิกา วิย เฑติ ปวตฺเตตีติ วา **ลกุณฺฑโก.**

ปญฺจกํ ปงฺคุฬชเน. ปเรน องฺคตีติ **ปงฺคุโฬ,** อุโล. ปีเฐน สปฺปติ สีเลนาติ **ปีฐสปฺปี,** **สปฺป** คมเน, **อุ**ปจฺจเย **ปงฺคุ,** ทฺวีสุ. ฉินฺโน คมนาทิอิริยา-ปโถ ยสฺสาติ โส **ฉินฺนิริยาปโถ.** วิคตา อกฺขสทิสา ชงฺฆา ยสฺสาติ **ปกฺโข,** ยถา หิ รถสฺส อกฺเข ภินฺเน คมนํ น สิชฺฌติ, ตเถว ตสฺสาปิ อกฺขชงฺฆาย ภินฺนายาติ โอปมฺมสํสนฺทนํ.

ทฺวยํ ขญฺเช. **ขชิ** คติเวกลฺเย, ภูวาทิ, ขญฺชตีติ, อ. **โขฑิ** คติปฏิฆาเต, โก.

ทฺวยํ วากฺเย. วตฺตุมสกฺกุเณยฺยตฺตา มิคสทิโสติ **มูโค,** อิสฺสู. สุญฺญํ วโจ ยสฺสาติ โส **สุญฺญวโจ.**

๓๒๑ นิกฺเกสสีโส ขลฺลาโฏ (๒)
มุณฺโฑ ตุ ภณฺฑุ มุณฺฑโก, (๓)
กาโณ อกฺขิน'เมเกน
สุญฺโญ อนฺโธ ทฺวเยน'ถ.

---

หตฺถาทิวงฺโก ปุริโส "กุณี"ตฺยุจฺจเต. กุณนํ กุโณ หตฺถาทิเวกลฺยํ, ตเมตสฺสตฺถีติ **กุณี**, อถ วา **กุณ** สงฺโกจเน, อี, กุจฺฉิตํ นยตีติ วา **กุณี**, ณตฺตํ, "หตฺเถน กุณี, ปาเทน กุณี"อิจฺจาทิปโยคา. ทฺวยํ อปางฺคทสฺสเน ชเน. **วล** สํวรเณ, อิโร. กุจฺฉิตํ กโรตีติ **เกกโร,** อุสฺเส.

๓๒๑. ทฺวยํ นิกฺเกสสีเส. นิกฺเกสํ สีสเมตสฺส, **ขล** ขลเน, สญฺจเย จ, อาโฏ, นิกฺเกสตฺตา ขํ ตุจฺฉํ สีสํ ลาตีติ **ขลฺลาโฏ,** โฏ.

ติกํ ขุรมุณฺฑสีเส. **มุณฺฑ** ขณฺฑเน, ภูวาทิ, อ. **ภณฺฑ** ปริภาสเน, อุ, สกตฺเถ โก, **มุณฺฑโก,** มุณฺฑิโกปฺยตฺร.

อกฺขีนํ มชฺเฌ เอเกนากฺขินา สุญฺโญ กาโณ นาม, **กณ** สทฺทคตินิมีลเนสุ, โณ, กณติ นิมีลตีติ **กาโณ,** ตํ ปนสฺส นิมีลนํ เอเกเนวกฺขินา. **อฏฺฐกถาที**สุ ปน "กาโณติ เอกจฺฉิกาโณ, อุภยจฺฉิกาโณ วา"ติ[๑] วุตฺตํ. **ทฺวเยน** อกฺขิทฺวเยน สุญฺโญ **อนฺโธ** นาม, **อนฺธ** ทสฺสนูปสํหาเร, อ.

---

๑. สํ-ฏีจํ ๑/๑๔๙.

๓๒๒. **พธิโร สุติหีโน'ถ** (๒)
**คิลาโน พฺยาธิตา'ตุรา,** (๓)
**อุมฺมาทวติ อุมฺมตฺโต**
**ขุชฺชาที วาจฺจลิงฺคิกา.** (๒)

๓๒๓. **อาตงฺโก อามโย พฺยาธิ**
**คโท โรโค รุชาปิ จ,**
**เคลญฺญา'กลฺล'มาพาโธ** (๔)
**โสโส ตุ จ ขโย สิยา.** (๒)

---

๓๒๒. ทฺวยํ นฏฺฐโสตปฺปสาเท. **พนฺธ** พนฺธเน, อิโร. **น**โลโป. สุติ กณฺโณ หีโน วิกโล ยสฺสาติ **สุติหีโน.** เอโฬปฺยตฺร.

ติกํ คิลานสามญฺเญ. **คิล** หาสกฺขเย, ยุ, พฺยาธิโรโค สญฺชาโต ยสฺส **พฺยาธิโต. อต** สาตจฺจคมเน, อธิกรเณ กตฺตริ วา **อาตุโร,** อาตุโร, ทีฆาทิ. อามยาวี, วิกโต, อปฏุ, อพฺภมิโต, อพฺภานฺโตปฺยตฺร.

อุมฺมาโท วาตาทิปโกโป โรควิเสโส, ตพฺพติ อุมฺมตฺโต, **มท** อุมฺมาเท, อุคฺคเตหิ วาตาทิโทเสหิ มทยตีติ **อุมฺมาโท.** โณ. **ขุชฺชาทโย อุมฺมตฺตนฺตา** วาจฺจลิงฺเค ยุตฺตตาย วาจฺจลิงฺคิกา, ยถา—ขุชฺโช ปุริโส, ขุชฺชา อิตฺถี, ขุชฺชํ นปุํสกํ. อุมฺมตฺโต ปุริโส, อุมฺมตฺตา อิตฺถี, อุมฺมตฺตํ นปุํสกํ.

๓๒๓. นวกํ โรคมตฺเต. **ตกิ** กิจฺฉชีวเน, ภูวาทิ, อา ภุโส ตงฺกตีติ **อาตงฺโก,** อ. **อม** โรเค, โย, มย คติมฺหิ วา, อถ วา **อม** โรเค, จุราทิ, อามยติ รุชฺชตีติ **อามโย,** อ, การิตโลปาภาโว. **วิธ** วิชฺฌเน วิชฺฌตีติ **พฺยาธิ,** อิ, **อ**การวณฺณาคโม, **พาธ** วิพาธายํ วา, ตทา ยาคโม, วิวิธา วา อาธโย มโนปีฬา ยสฺมึ ส **พฺยาธิ, "ปุเม** อาธิมานสี พฺยถา"ติ[๑] หิ **อมรโกเส** วุตฺตํ. โรเค คโท, กุเวรายุเธ คทา, คโท ภาถริกณฺหสฺส, อามเย จายุเธ คทา"ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห. รุช** โรเค, กตฺตริ โณ, รุชา อิตฺถี. คิลานสฺส ภาโว **เคลญฺญํ.**

---

๑. อมร ๘, ๒๘.

๓๒๔. ปีนาโส นาสิกาโรโค (๒)
ฆาเน สงฺฆินิกา'สฺสโว.
เฌยฺยํ ตฺว'รุ วโณ'นิตฺถี (๒)
โผโฏ ตุ ปีฬกา ภเว. (๒)

---

กล คติสงฺขฺยาเนสุ, น กลติ เยน ตํ อกลํ, ตเมว **อกลฺลํ,** โล. **พาธ** วิพาธายํ, ภูวาทิ, อ อุปตาโปปฺยตฺร.

ทฺวยํ ขยโรเค, รสาทิสตฺตธาตุโย โสสยตีติ **โสโส,** สุส โสสเน, ทิวาทิ, โณ. **ขิ** ขเย, ขยตีติ, อ. ยกฺขา, ราชยกฺขปฺยตฺร. **ยกฺข** ปูชายํ, จุราทิ.

๓๒๔. ทฺวยํ นาสโรเค. อปีหิตา นาสา อเนนาติ **ปีนาโส, ปีนโส**ปิ. อุปสคฺคโต นาสาย พหุพฺพีหิมฺหิ **นสาเทสํ** กุพฺพนฺติ, อปิสฺสาการโลโป วณฺณนาโส, รสฺสสฺส ทีฆตา. "โสโส ยกฺขา ราชยกฺขา, ปติสฺสโย ตุ ปีนโส, อาปีนโส ปติสฺสาโย"ติ **รภโส.** ปติสฺสโยปฺยตฺร. เวชฺชคนฺเถ อิเมสํ ปีนสปติสฺสายานํ เภโท อภิหิโต—

อานหฺยเต ยสฺส วิสุสฺสเต จ
กิลิทฺยเต ธูปติ เจว นาสา,
น ญายเต คนฺธรเส จ ชนฺตุ
ทุฏฺฐํ วิชญฺญา ตมปีนเสนาติ.
อานทฺธา ปิหิตา นาสา
ตนุสาวปฺปเสกินี,
คลตาโลฏฺฐโสโส จ
นิตฺโตโท สงฺขกทฺวเย,
ภเว สโร ปฆาโต จ
ปติสฺสาโยติ ลกฺขิโตติ.

---

๑. ปาณินิ ๕, ๔, ๑๑๙.

๓๒๕. **ปุพฺโพ ปูโย'ถ รตฺตาติ-** (๒)
**สาโร ปกฺขนฺทิกาปฺย'ถ,** (๒)
**อปมาโร อปสฺมาโร** (๒)
**ปาทโผโฏ วิปาทิกา.** (๒)

---

อิห ตฺวเภเทโนตฺตํ. ปติปุพฺโพ **สิ**ธาตุ รุชตฺยตฺโถ. **นาสิกาย ชาโต** โรโค **นาสิกาโรโค.**

ฆาเน ปวตฺโต อสฺสโว **สิงฺฆานิกา** นาม, **สิงฺฆ** อาฆาเน, ภูวาทิ สิงฺฆตีติ สิงฺฆานํ, ยุ, ตตฺถ ชาชา **สิงฺฆานิกา.** อา ปุนปฺปุนํ สวติ สนฺทตีติ **อสฺสโว, สู** อภิสเว. ทฺวยํ วณมตฺเต. **อร** คมเน, อุ, **อรุ,** นปุํสเกเยว. **วณ** คตฺตวิจุณฺณเน, จุราทิ, อ, **วโณ,** อนิตฺถี. ทฺวยํ โผเฏ. **ผุฏ** สํสิเลสเน, ภูวาทิ, **โผโฏ,** โณ. **ปีฬ** วิพาธายํ, จุราทิ, ณฺวุ, "**อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย**"ติ อา, ปีฬโก, ปีฬกา, ปีฬกํ, ตีสฺวปิ ตถา โผโฏ.

๓๒๕. ทฺวยํ ปกฺกวณาทีสุ สญฺชาตทุคฺคนฺธวิเสเส. **ปุพฺพ** ปูรเณ, ภูวาทิ อ. **ปูย** วิสรเณ, ทุคฺคนฺเธ จ, ภูวาทิ.

ทฺวยํ โลหิตนิสฺสรณโรเค. รตฺตสฺส โลหิตสฺส สณฺฐานมติกฺกมิตฺวา สรณํ คมนํ **รตฺตาติสาโร.** ปกฺขนฺทติ นิสฺสรตีติ **ปกฺขนฺทิกา. กมุ** ปทวิกฺเขเป. "อิตฺถยมติยโว วา"ติ ติ. "ปกฺกมาทีหิ นฺโต เจ"ติ **จ**กาเรน **ติ**สฺส **นฺติ** ธาตฺวนฺตโลโป จ, สกตฺเถ โก. ทฺวิตฺเต. **ยหาทีนา** ปรกการสฺส **โข,** ปกฺขนฺทิกา.

ทฺวยํ อปมาเร. สรณํ สาโร อปคโต สาโร เยน **อปมาโร,** สสฺส **โม,** อิตรตฺร **ม**การาคโม. ทฺวยํ ปาทเภเท. ปาทสฺส โผโฏ เภทนํ ทรณํ **ปาทโผโฏ, ผุฏ** เภเท. วิรูโป ปาโท เอตาย เหตุภูตายาติ **วิปาทิกา.** สมาสนฺเต โก, ปุพฺพาการสฺสิตฺตํ วิทารียมานตฺตา วิปชฺชมาโน ปาโท อสฺสนฺติ วา **วิปาทิกา.**

๓๒๖. **วุฑฺฒิโรโค ตุ วาตณฺฑํ** (๒)
**สีปทํ ภารปาทตา,** (๒)
**กณฺฑู กณฺฑูติ กณฺฑูยา**
**ขชฺชุ กณฺฑูวนํปฺย'ถ** (๕)
๓๒๗. **ปามํ วิตจฺฉิกา กจฺฉุ** (๓)
**โสโถ ตุ สยถู'ทิโต.** (๒)
**ทุนฺนามกญฺจ อริสํ** (๒)
**ฉทฺทิกา วมถู'ทิโต.** (๒)

---

๓๒๖. ทฺวยํ วุฑฺฒิปฺปตฺตณฺฑโกสโรเค. วุฑฺฒปฺปตฺโต โรโค **วุฑฺฒิโรโค.** วาตปูริตํ อณฺฑํ โกโส **วาตณฺฑํ.** ทฺวยํ ถูลปาทโรเค. ฆนาภาวโต สิถิลํ ปทํ **สีปทํ,** วณฺณนาโส, ทีฆาทิ. ภาโร ปาโท ยสฺส, ตสฺส ภาโว **ภารปาทตา.**

ปญฺจกํ กณฺฑุยํ. **กณฺฑ** เภทเน, อุ, ทีเฆ **กณฺฑู** วธูสทฺโทว. ติมฺหิ **กณฺฑูติ,** อสฺสู, จุราทิตฺตา ยมฺหิ **กณฺฑูยา,** ยโลปาภาโว. **ขชฺช** เถยฺยกรณพฺยถเนสุ, ภูวาทิ, อุ. ยุมฺหิ **กณฺฑูวนํ,** อสฺสู. อุวาเทโส, ทีโฆ จ.

๓๒๗. ติยํ กจฺฉุยํ. ยา "ขสุโรโค"ติ วุจฺจติ. ปาตยตฺตานนฺติ **ปามํ,** มนฺ, ปามาปฺยตฺถิ, ปุลฺลิงฺโค, ราชาทิ, วิเสเสน ตจฺฉติ กาสนฺติ **วิตจฺฉิกา,** **ตจฺฉ** ตนุกรเณ, ณฺวุ "วิวจฺฉิกา"[๑]ติปิ ปาโฐ. **วจฺฉ** ปริภาสนตชฺชเนสุ, ภูวาทิ. **กจ** พนฺธเน อุ, **จสฺส** ฉตฺตํ, ทฺวิตฺตาทิ. ติลกาพกนฺตํ ทฺวยํ ทฺวยํ สมตฺถํ. ตตฺร ทฺวยํ โสเถ. **สุ** คติวุฑฺฒีสุ, ภูวาทิ, โถ. ถุปจฺจเย **สยถุ,** อุสฺสตฺตํ, ยาคโม จ. โสโผปฺยตฺร. โสถํ ผายติ พหุลํ กโรตีติ **โสโผ,** **ผาย** วุฑฺฒิยํ, **ผายสฺส** โผ, เนรุตฺโต.

ทฺวยํ อริสโรเค. อมงฺคลตาย ทุ นินฺทิตํ นามมสฺส **ทุนฺนามํ,** สกตฺเถ, กุจฺฉายํ วา โก, ทีฆโกสิกายํ ทุนฺนามา, อิตฺถี. อริ วิย สสติ หึสตีติ **อริสํ,** **สส** หึสายํ, กฺวิ, **อร** คมเน วา, อิโส. ทฺวยํ วมนโรเค. **ฉทฺท** วมเน, จุราทิ, ณฺวุ. **วมุ** อุคฺคิรเณ, ถุ. วมิธุปฺยตฺร. **ฉทฺทิกา,** **วมิ** อิตฺถิยํ, **วมถุ** ปุเม.

---

๑ วิจฺจิจิกา (อมร ๑๖/๕๓)

๓๒๘. **ทวถุ ปริตาโป'ถ (๒)**
**ติลโก ติลกาฬโก, (๒)**
**วิสูจิกา อิติ มหา-**
**วิเรโก'ถ ภคนฺทลา. (๒)**

๓๒๙. **เมโห ชโร กาส สาสา**
**กุฏฺฐํ สูลา'มยนฺตรา, (๗)**
**วุตฺโต เวชฺโช ภิสกฺโก จ**
**โรคหารี ติกิจฺฉโก. (๕)**

---

๓๒๘-๙. ทฺวยํ ปริตาเป. **ทุ** ปริตาเป, ตนาทิ, ถุ. ปริตปนํ สนฺตาปนํ **ปริตาโป.** ทฺวยํ ติลกาฬเก. ติลสณฺฐานํ วิย ชายตีติ **ติลโก.** ติลํ วิย กาโฬ หุตฺวา ชายตีติ **ติลกาฬโก.**

มหาวิเรโก "วิสูจิกา"ตฺยุจฺจเต. นิสฺเสสโต สุจติ คจฺฉตีติ **สูจิกา. สุจิ, สุจ** คติยํ, ภูวาทิ. **สุจ** โสเจยฺย วา, นิสฺเสสโต โสเจตีติ **วิสูจิกา,** วิเสเสน สูจิ วิย วิชฺฌตีติ วา **วิสูจิกา,** พหุโมสรณตฺตา มหนฺโต วิเรโก มหาวิเรโก, **ริจ** วิโยชนสมฺปุจฺฉเนสุ, โณ.

ภคนฺทลาทโย สตฺต อา**มยนฺตรา** โรคเภทา ภวนฺติ. ตตฺร คุทสมีปโช วณวิเสโส ภคนฺทลา, อิตฺถี. ภคํ โยนิ, ตํ ทารยตีติ รูฬฺหีโต อปจฺจยนฺโต นิปาติโต. **ทร** วิทารเณ ภูวาทิ, ลตฺเต **ภคนฺทลา.** ภคนฺทโรปิยตฺร. เมโห มุตฺตเมโห, โส จ พหุมุตฺตตาย **มธุเมโห, รตฺตเมโห, สุกฺกเมโห**ตฺยเนกวิโธ. **มิห** เสจเน, ภูวาทิ, มิหติ มุตฺตนฺติ **เมโห,** โณ. **ชร** โรเค. ภูวาทิ, ชรตีติ, อ. ชโร ปสิทฺโธ. **กาส** สทฺทกุจฺฉายํ, ทิตฺติยญฺจ. ภูวาทิ, กาสตีติ **กาโส,** โณ, กุจฺฉิตํ อสตีติ วา **กาโส, กุอาปุพฺโพ.** สส ปาณเน, สสนํ **สาโส,** ภุสํ สสนเมตสฺสตฺถีติ วา **สาโส, กุฏ** เฉทเน, โฐ, **กุฏฺฐํ.** สามญฺเญน ตโจวิกาเร. สุกฺเก ตุ **สิตฺตํ. สูล** รุชายํ, ภูวาทิ, **สูลํ.** วิทฺทธิ, อสฺมรี, มุตฺตกิจฺฉาทโยปฺย-เนกา โรคเภทา.

๓๓๐. **สลฺลเวชฺโช สลฺลกตฺโต (๒)**

**ติกิจฺฉา ตุ ปติกฺริยา, (๒)**

**เภสชฺชํ อคโท เจว**

**เภสชํ โอสธํ ปุยถ. (๔)**

---

ปชฺชทฺธํ เวชฺเช. อายุพฺเพทสงฺขาตํ วิชฺชํ ชานาตีติ **เวชฺโช.** "ณ ราคา ตสฺเสทมญฺญตฺเถสุ จา"ติ โณ, **วิท** ญาเณ วา, วินฺทตีติ **เวชฺโช,** โณฺย, **ทฺยสฺส โช.** ภิสชฺชติ จิกิจฺฉตีติ **ภิสกฺโก,** อ, ชสฺส **โก.** โรคํ หรติ สีเลนาติ **โรคหารี,** ณี. **หรสทฺโทยํ** เกวโลปิ อานยนาปนยเนสุ วตฺตติ "มโนหโร, ทุกฺขหโร"อิจฺจาทีสุ, อิธ อปนยเน. **กิต** โรคาปนยเน, ภูวาทิ. ติกิจฺฉตีติ **ติกิจฺฉโก,** ฉปจฺจโย, ณฺวุ, ทฺวิตฺตาทิ. อคทกโรปฺยตฺร, อคทํ อโรคํ ปาณีนํ กโรตีติ **อคทกโร,** กมฺมาทิมฺหิ โณ.

๓๓๐. ทฺวยํ สลฺลนีหรเณ เวชฺเช. กาเย ปวิฏฺฐสราทิสลฺลสฺส นีหรโณ เวชฺโช **สลฺลเวชฺโช.** ยถาวุตฺตํ สลฺลํ นีหรณวเสน กนฺตติ ฉินฺทตีติ **สลฺลกตฺโต, กติ** เฉทเน, โต. ทฺวยํ ปฏิกาเร. ติกิจฺฉนํ **ติกิจฺฉา,** ภาเว อ. **ปติ**ปุพฺโพ กโรติ ติกิจฺฉายํ, **กรโต** ริริยา.

จตุกฺกํ โอสเธ. ภิสชานมิทํ **เภสชฺชํ,** ณฺย. น วิชฺชเต คโท ยสฺมินฺติ **อคโท.** ภิสชานมิทํ **เภสชํ,** โณ. **อุส** ทาเห. โรคโมสาเปตีติ **โอสธํ,** โธ, อถ วา โอสธี นาม อสํโยคทพฺพํ, เตหิ สํโยชิตํ โอสธํ. ชายุปฺยตฺร. **ชิ** ชเย, ณุ.

**๓๓๑. กุสลา'นามยา'โรคฺยํ** (๓)
**อถ กลฺโล นิรามโย.** (๒)
**นรวคฺโค นิฏฺฐิโต.**

---

๓๓๑. ติกํ อาโรคฺเย. อนตฺถการกตฺตา กุจฺฉิตากาเรน สรีเร เสนฺตีติ กุสา, โรคา เต ลุนาติ ฉินฺทตีติ **กุสลํ.** อามยสฺสาภาโว **อนามยํ,** อพฺยยีภาโว. อโรคสฺส ภาโว **อาโรคฺยํ.** กุสลานามยาโรคฺยนฺติ สมาหารทฺวนฺโท. ทฺวยํ อนามยชเน. **กล** คติสงฺขฺยาเนสุ. กลติ ยถาสุขํ สพฺพิริยาปเถสูติ **กลฺโล,** โล. "กาลํ ขมตีติ กลฺยํ, อโรคตา, ตสฺสํ นิยุตฺโต กลฺโย"ติ **องฺคุตฺตรนิกายฏีกายํ.** นตฺถิ อามโย ยสฺมึ **นิรามโย.** วุตฺโตปฺยตฺร. วุตฺติ ชีวิตวุตฺติ ปสตฺถา อสฺสตฺถีติ **วุตฺโต.** โรคโต นิคฺคตชเน ปน อุลฺลาโฆ, ลาฆ สามตฺถิเย, อุสทฺโทยํ โรควิมุตฺยตฺโถ. นราทิตฺตา, นราปฺปธานตฺตา จ นรวคฺโค.

**นรวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.**

## ๒. ภูกณฺฑ   ๔. จตุพฺพณฺณวคฺค

### ขตฺติยวคฺค

๓๓๒. **กุลํ   วํโส   จ   สนฺตานา–**

**ภิชนา   โคตฺต'มนฺวโย,   (๗)**

**ถิยํ   สนฺตตฺย'โถ   วณฺณา**

**จตฺตาโร   ขตฺติยาทโย.**

---

## ๒. ภูกณฺฑ   ๔. จตุพฺพณฺณวคฺควณฺณนา

๓๓๒. **สนฺตติ**ปริยนฺตํ วํเส. **กุล** สนฺตานพนฺธูสุ, ภูวาทิ, โณ, **กุลํ**, วน สมฺภตฺติยํ, โส, สํ ตนุ วิตฺถาเร, โณ. อภิมุขํ ชเนตีติ **อภิชโน,** โณ. โค วุจฺจติ อภิธานํ, พุทฺธิ จ, เต ตายตีติ **โคตฺตํ.** โคตฺรมฺปิ. ควํ สทฺทํ ตายตีติ วา **โคตฺตํ, ตา** ปาลเน. อนุปุพฺโพ อิ คติยํ, กรเณ อ. **ตโน**ติสฺมา ติ, **สนฺตติ,** นโลโป, อิตฺถิยํ.

สนฺตติ ปนฺติวิตฺถาร–   โคตฺเตสุ กวิภี มตา,

ปรมฺปรา ภเว จาปิ   ปุตฺตกญฺญาสุ สนฺตติ.

**ขตฺติยาทโย** ขตฺติยพฺราหฺมณเวสฺสสุทฺทา จตฺตาโร **วณฺณา** กุลานิ ภวนฺติ, เอเต หิ อญฺญมญฺญมสงฺกรโต วณฺเณตพฺพโต ชเปตพฺพโต **วณฺณา**ติ วุจฺจนฺเต. **วณฺณ** ชปเน.

๓๓๓. กุลีโน **สชฺชโน** สาธุ
สภฺโย อยฺโย มหากุโล, (๖)
ราชา ภูปติ ภูปาโล
ปตฺถิโว จ นราธิโป.

๓๓๔. ภูนาโถ ชคติปาโล
ทิสมฺปติ ชนาธิโป,
รฏฺฐาธิโป นรเทโว
ภูมิโป ภูภุโชปฺย'ถ. (๑๓)

---

๓๓๓-๔. ฉกฺกํ กุลีเน. กุสฺสฺสาปจฺจํ **กุลีโน,** อิโน อปจฺเจ. โสภโน ชโน **สชฺชโน.** สปรตฺถํ สาเธตีติ **สาธุ, สาธ** สํสิทฺธิมฺหิ, อุ. สภายํ สาธุ **สภฺโย.** สาธุวตฺเถ โย. **อย** คติยํ. อยิตพฺโพ อุปคนฺตพฺโพติ **อยฺโย,** กมฺมนิ โย. มหากุลสฺสาปจฺจํ **มหากุโล,** โณ.

**ภูภุช**นฺตํ ราชสามญฺเญ. อติเตชวนฺตตาย วิเสเสน ราชเต ทิพฺพเตติ **ราชา. ราช** ทิตฺติยํ. ภุยา ภูมิยา ปติ **ภูปติ,** ภุํ ปาเลตีติ วา **ภูปติ, ปา** รกฺขเณ, ติ, รสฺโส. ปถวิยา อิสฺสโร **ปตฺถิโว,** โณ, ทฺวิตฺตํ, อิตฺตญฺจ. ชคตึ ภูมึ ปาเลตีติ **ชคติปาโล,** กมฺมนิ โณ. ทิสานํ ปติ **ทิสมฺปติ,** ทิสา, ทิสฏฺเฐ วา ปาเลตีติ **ทิสมฺปติ,** รสฺสตฺตํ, นิคฺคหีตาคโม จ. ภุํ ภูมึ ภุญฺชตีติ **ภูภุโช, ภุช** ปาลนชฺโฌหรเณสุ, อิธ ปาลเน. รุธาทิ. มหิขิโตปฺยตฺร. **ขิ** นิวาสคตีสุ, มหึ อขิ คตวา มหีขิโต.

๓๓๕. **ราชญฺโญ ขตฺติโย ขตฺตํ**
**มุทฺธาภิสิตฺตํ พาหุโช,** (๕)
**สพฺพภุมฺโม จกฺกวตฺตี**[1] (๒)
**ภูโป'ญฺโญ มณฺฑลิสฺสโร.**

---

๓๓๕. ปชฺชทฺธํ มุทฺธาภิสิตฺเต ชาติขตฺติเย "ราชชฺเช จ ขตฺติเย"ติ วจนโต. รญฺโญ ขตฺติยสฺสาปจฺจํ **ราชญฺโญ.** ญฺโญ อปจฺเจ. "ขตฺติโย ตุ วิรา ขตฺตํ, ราชญฺญทฺวิลิงฺคโน"ติ **รภส,รตนโกเสสุ** ปริยายา. ขตฺตสฺสาปจฺจํ **ขตฺติโย,** อปจฺเจ อิยปจฺจโย, ทิสฺสเต, เขตฺตานํ อธิปติภูตตฺตา วา **ขตฺติโย**ติ อาทิกปฺปิกราชา วุจฺจติ. ตปฺปภวตฺตา ปน มุทฺธาภิสิตฺเตสุวปิ ตํสมญฺญา, เอสฺสตฺตํ. ขตฺตสฺสาปจฺจํ **ขตฺตํ,** โณ. รชฺชาโรปนสมเย ทกฺขิณาวฏฺฏสงฺโขทเกน คงฺคานีเตน มุทฺธนิ ขตฺติยกญฺญาทีหิ อภิสิตฺตตฺตา **มุทฺธาภิสิตฺโต,** ปฐมขตฺติโย. ตปฺปภวตาย ปน อนภิสิตฺตา จ มุทฺธาภิสิตฺตาขฺยา, ยถา—พฺรหฺมพาหุชสฺส วํเส ชาตสฺสาปิ พฺรหฺมพาหุโช. พฺรหฺมพาหุโต ชาตตฺตา **พาหุโช**ติ หิ นิกายนฺตริกานํ ลทฺธิ. ยสฺมึ ปน ราชินิ อเสสา สามนฺตา ปณมนฺติ, โส อธิสฺสราโขฺย.[2] สํ สตฺโต ลคฺโค อนฺโต ยสฺสา สา สมนฺตา, สวิสยานนฺตรา ภูมิ, สมนฺตาย อิเม **สามนฺตา,** อนนฺตรราชาโน.

ทฺวยํ จกฺกวตฺตินิ. สพฺพภูมิยา อิสฺสโร **สพฺพภุมฺโม.** โณฺย. ปุญฺโญปนีเตน จกฺกรตเนน วตฺตเต อสาธุทมนิกาทิราชวตฺตํ อนุติฏฺฐตีติ **จกฺกวตฺตี.** ณี, จกฺกรตนํ วตฺเตติ อากาเส อตฺตโน ปุรโต คมยตีติ วา **จกฺกวตฺตี.** ปุญฺญจกฺกํ, จตุจกฺกํ วา สตฺเตสุ วตฺเตติ เต วา อสฺมึ วตฺเตตีติ **จกฺกวตฺตี.** จกฺกรตนุปฺปาทนตฺถํ ทฺวาทสวสฺสจริตํ ทสราชธมฺมํ วตฺตเมตสฺสตฺถีติ วา **จกฺกวตฺตี.** ตตฺถ อนฺโตชนสฺมึ พลกาเย ธมฺมิการกฺขาวรณคุตฺติยา สํวิธานํ, ขตฺติเยสุ, อนุยุตฺเตสุ, พฺราหฺมณคหปติเกสุ เนคมชานปเทสุ สมณพฺราหฺมเณสุ, มิคปกฺขีสุ,

---

๑. กตฺถจิ ปาเฐ "เสฏฺฐี สารถี จกฺกวตฺตี สามี"ติ อนฺตกฺขรสฺส ทีฆตฺตํ ทิสฺสติ กตฺถจิ ปน "เสฏฺฐิ สารถิ จกฺกวตฺติ สามิ"อิติ อนฺตกฺขรสฺส รสฺสตฺตํ ทิสฺสติ. (นีติ ปทมาลา ๒๕๗)

๒. อมร ๑๘, ๒.

๓๓๖. ปุเม ลิจฺฉวิวชฺชี จ (๒)
สกฺโย ตุ สากิโย'ถ จ, (๒)
ภทฺทา กจฺจานา ราหุล-
มาตา พิมฺพา ยโสธรา. (๕)

---

อธมฺมการปฏิกฺเขโป, อธนานํ อนปฺปาทนํ, สมณพฺราหฺมเณ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหปุจฺฉนนฺติ อิทํ ทสวิธํ จกฺกวตฺติวตฺตํ, อิทเมว จ คหปติเก, ปกฺขิชาเต จ วิสุํ กตฺวา คหณวเสน ทฺวาทสวิธมฺปิ ทีเปสุํ. จตูสฺวปิ ทีเปสุ อาณาธมฺมจกฺกานิ สตฺเตสุ ปวตฺเตตีติ วา **จกฺกวตฺตี. อญฺโญ** อสพฺพภุมฺโม อนวกาโส สามนฺโต ภูโป มณฺฑลิสฺสโร นาม. สยมาณาปวตฺติฏฺฐานวเสน ปริจฺฉินฺนสฺเสว มณฺฑลสฺส อิสฺสโร น สพฺพมณฺฑลสฺสาติ **มณฺฑลิสฺสโร**ติปิ. เอตฺถ จ "สพฺพภุมฺโม, จกฺกวตฺตี"ติ ทฺวีหิ นาเมหิ **จตุทีปิสฺสโร** ราชา ทีปิโต อิธานาคเตปิ สงฺคเหตฺวา กถิเตน **อธิสฺสร**ปเทน **เอกทีปิสฺสโร** ราชา, **มณฺฑลิสฺสร**ปเทน **ปเทสิสฺสโร** ราชา ทีปิโต. อถ วา **มณฺฑลิสฺสร**ปเทน เอกทีปิสฺสโร ราชา เสเสหิ **ราชราชญฺญา**ทีหิ **พาหุช**ปริยนฺเตหิ ปเทสิสฺสโร ทีปิโต.

๓๓๖. ทฺวยํ ราชเภเท. สุขุมตาย ลีนา อปากฏา ฉวิโย เยสํ เต **ลิจฺฉวิโน.** ลิจฺฉวี จ วชฺชี จาติ ทฺวนฺโท. ทฺวยํ สมฺมาสมฺพุทฺธกุเล ราชินิ. ปุริมตรสมฺภูเต สกฺยกุเล สญฺชาตตฺตา **สกฺโย.** โณ. สกฺโกปิ. สกฺเย ภโว **สากิโย,** อิโย, ยโลโป ทีโฆ จ.

ปญฺจกํ พุทฺธปุตฺตสฺสายสฺมโต ราหุลสฺส มาตริ. **ภทฺท**กลฺยาเณ, โสเขฺย จ. กุลาจารรูปาทิวเสน กลฺยาณตฺตา **ภทฺทา.** กจฺจสฺสาปจฺจํ **กจฺจานา, อปจฺจ**สทฺโทยํ นิจฺจํ นปุํสเก ปุตฺเต ปุตฺติยญฺจ ภวตีติ. "ราหุ วิย จนฺทํ มม นิกฺขมนํ ลาตุกาโม จายํ เม ปุตฺโตตี ราหุโลติ **นาเมน** ภวิตพฺพนฺติ มนสิ กตฺวา "ราหุ ชาโต, พนฺธนํ ชาต"นฺติ ปิตรา วุตฺโต สิกฺขากาโม อายสฺมา ราหุโลเยเวตฺถ ราหุโล, ตสฺส มาตา **ราหุลมาตา,** พิมฺพํ วุจฺจติ สรีรํ อติสยวณฺณสรีรยุตฺตตาย **พิมฺพา, วมิ**ธาตุมฺหา วา โพ, **วสฺส พตฺตํ.** ยโส วุจฺจติ ปริวาโร, กิตฺติ จ, เต ธาเรตีติ **ยโสธรา, มนาทิ**ตฺตา อสฺโส.

๓๓๗. โกฏีนํ เหฏฺฐิมนฺเตน สตํ เยสํ นิธานคํ,
กหาปณานํ ทิวส- วฬญฺโช จ วีสมฺพณํ.

๓๓๘. เต ขตฺติยมหาสาลา- สีติโกฏิธนานิ ตุ,
นิธานคานิ ทิวส- วฬญฺโช จ ทสมฺพณํ.

๓๓๙. เยสํ ทฺวิชมหาสาลา ตทุปฑฺเฒ นิธานเค,
วฬญฺเช จ คหปติ- มหาสาลา ธเน สิยุํ.

---

๓๓๗–๙. เยสํ ขตฺติยานํ ธนํ สตํ โหติ, กีทิสํ ตํ ธนํ ? **นิธานคํ** ปถวาทีสุ นิธานวเสน คตํ ปวตฺตํ, เตสํ ธนานํ สตํ กหาปณานํ, กิตฺตปฺปมาณานํ ? โกฏีนํ สตํ. เกน ปริจฺเฉเทน ? **เหฏฺฐิมนฺเตน** เหฏฺฐิมโกฏฺฐาเสน, เหฏฺฐิมปริจฺเฉเทน วา โกฏีนํ สตํ โหติ. **ทิวสวฬญฺโช** ทิวเส ทิวเส วฬญฺชิตพฺโพ ปน กหาปโณ วีสตมฺพณมตฺตํ โหติ, **เต** ขตฺติยา "ขตฺติยมหาสาล"ตฺยุจฺจนฺเต. มหนฺโต ธนสาโร เยสนฺเต **มหาสาลา**, ลตฺตํ, อมฺพณมตฺร เอกาทสโทณมตฺตํ.

**เยสํ** ทฺวิชานํ พฺราหฺมณานํ **นิธานคานิ** นิธานวเสน ปวตฺตานิ อสีติโกฏิธนานิ โหนฺติ, ทิวสวฬญฺโช ปน กหาปโณ ทสมฺพณมตฺตํ โหติ, เต ทฺวิชา "ทฺวิชมหาสาลา"ตฺยุจฺจนฺเต.

นิธานเค, วฬญฺเช, จ ธเน ตทุปฑฺเฒ เตสํ ทฺวิชมหาสาลานํ ธนสฺส อุปฑฺฒภาเค สติ คหปติมหาสาลา นาม สิยุํ, อุภยตฺราปิ เหฏฺฐิมนฺเตเนว ธนปริจฺเฉโท.

๓๔๐. **มหามตฺโต ปฏฺฐานญฺจ**[๑] (๒)
**มติสจิโว มนฺตินี,**
**สชีโว สจิวา'มจฺโจ** (๕)
**เสนานี ตุ จมูปติ** (๒)

---

๓๔๐. โย น หีโน น จุกฺกฏฺโฐ มชฺฌิมาธิการพฺยาวฏฺฐิโต ราชปุตฺตเสนาปติมหากณิตฺถราทิ โส มหามตฺโต. มหตี มตฺตา ปริจฺเฉโท ยสฺส **มหามตฺโต,** รูปเภเทน ปฏฺฐานํ กฺลีวํ.

"ปกติยํ มหามตฺเต ปญฺญายํ ปรมตฺตนิ,
นปุํสกํ ปธานํ ตํ เอกตฺเต ตุ'ตฺตเม สทา"ติ

**รภโส** จ. "มหามตฺโต, ปฏฺฐาโน จา"ติ ตุ ปุํสกณฺเฑ โวปาลิโต. ปกฏฺเฐ ติฏฺฐตีติ ปฏฺฐานํ, ยุ[๒]

ปญฺจกํ มนฺตินิมฺหิ. มติปฺปธาโน สจิโว สหาโย. อิติกตฺตพฺพตาวธารณํ มนฺโต, ตํโยคา **มนฺตินี.** อสฺสตฺถยตฺเถ อินี, อถ วา มนฺเตน นยตีติ **มนฺตินี.** อถ วา มนฺตโยคา มนฺติ, เนตีติ นี, มนฺติ จ นี จาติ **มนฺตินี.** "มติสจิวมนฺตินี"ติปิ ปาโฐ, ตทา ทฺวินฺนํ ติณฺณํ วา ทฺวนฺโท. รญฺญา สห ชีวตีติ **สชีโว.** สจเต สมเวโต ภวตีติ **สจิโว. สจ** สมวาเย, โว, อิการาคโม จ. สพฺพกิจฺเจสุ รญฺญา มนฺเตน อมา สห ภวตีติ **อมจฺโจ, อมา**สทฺโทยํ นิปาโต สหตฺเถ **จฺจ**ปจฺจโย. สชีวมตฺเต **จามจฺจ**สทฺโท วตฺตติ. ทฺวยํ เสนาปติมฺหิ. เสนํ นยตีติ **เสนานี.** จมูนํ เสนานํ ปติ **จมูปติ.**

---

๑. ปธานญฺจ (ก) ๒. อุปริ ๙๘๓, ๑๑๒๓–คาถาสุปิ ปสฺสิตพฺพํ.

๓๔๑. **นฺยาสาทีนํ วิวาทานํ**
**อกฺขทสฺโส'ปทฏฺจริ,**
**โทวาริโก ปฏิหาโร**[๑]
**ทฺวารฏฺโฐ ทฺวารปาลโก.** (๔)

๓๔๒. **อนีกฏฺโฐติ ราชูนํ**
**องฺครกฺขคโณ มโต,**
**กญฺจุกี โสวิทลฺโล จ** (๒)
**อนุชีวี ตุ เสวโก.** (๒)

---

๓๔๑. **นฺยาสาทีนํ** อินาทานทายวิภาคาทีนํ **วิวาทานํ** โวหารานํ **อุปทฏฺจริ** อุปทสฺสิเต อกฺขทสฺโส อกฺเข โวหาเร ปสฺสตีติ **อกฺขทสฺโส** โณ, ธมฺมาธิกรณิโย. ปุจฺฉาวิวาโก, ปญฺหวิวาโกปฺยตฺร.

ปชฺชฑฺฒํ ปฏิหาเร. ทฺวาเร นิยุตฺโต **โทวาริโก,** ณิโก, **โอ**การาโม. ปฏิหรติ วิญฺญาเยติ เตนาติ **ปฏิหาโร,** โณ. ทฺวาเร ติฏฺฐตีติ **ทฺวารฏฺโฐ,** สกตฺเถ โก. **ทฺวารปาลโก.** ทฺวารฏฺฐิโต, ทสฺสโกปฺยตฺร.

๓๔๒. ราชูนํ องฺครกฺขคโณ อนีกฏฺโฐติ มโต. "รกฺขิวคฺโค ตุ โย รญฺญํ โส'นีกฏฺโฐ'ภิธียเต"ติ **อมรมาลายญฺจ,** อนีเกน สมูเหน ติฏฺฐตีติ อนีกฏฺโฐ, โณ.

ทฺวยํ มหลฺลเก. กญฺจุกํ โจฬํ, ตํโยคา **กญฺจุกี.** โสกํ วินฺทตีติ **โสวิทลฺโล. วิท** ลาเภ โล. **ก**โลโป. ถาปติ, โสวิโทปฺยตฺร. ทฺวยํ เสวเก. ปภุโน ปจฺฉา ชีวตีติ **อนุชีวี,** ณี. **เสว** เสวเน, ภู, ณฺวุ. อตฺถีปฺยตฺร. **อตฺถ** ยาจนายํ. อตฺถนมตฺโถ, อาสีโส, ตํโยคา **อตฺถี.**

---

๑. ปตีหาโร (สกฺกเต) รสฺสสฺส ทีฆตา (จินฺตามณิฏีกา ๑๘, ๖.)

๓๔๓. **อชฺฌกฺโข'ธิกโต เจว** (๒)
**เหรญฺญิโก ตุ นิกฺขิโก,** (๒)
**สเทสานนฺตโร สตฺตุ**
**มิตฺโต ราชา ตโต ปรํ.**

---

๓๔๓. ทฺวยํ อธิกมตฺเต. คาเมสุ อธิกตฺตา อธิกา อิกฺขาอนุภวนเมตสฺส **อชฺฌกฺโข,** อิสฺสตฺตํ. อธิกํ กโรตีติ **อธิกโต.** อิทํ ทฺวยํ ถายุกโคปานํ ทฺวินฺนมฺปิ นามํ. ตตฺร เอกคาเม อธิกโต **ถายุโก,** พหูสุ คาเมสฺวธิกโต **โคโป.** วุตฺตญฺ**จามรโกเส** "ถายุโกธิกโต คาเม, โคโป คาเมสุ ภูริสู"ติ.[1] **รุทฺเทนาปิ** วุตฺตํ "คาเมสฺวธิกเต โคโป, โคฏฺฐชฺฌกฺเขปิ วลฺลโภ"ติ.[2]

ทฺวยํ สุวณฺณรชตชฺฌกฺขานํ ทฺวินฺนมฺปิ นามํ. หิรญฺญํ วุจฺจติ อกตสุวณฺณาทิ, ตตฺร นิยุตฺโต **เหรญฺญิโก. กน** ทิตฺติคติกนฺตีสุ, **นิ**ปุพฺโพ **โข,** นิกฺโข, สุวณฺณาทิวิกาโร, ตตฺร นิโยโค **นิกฺขิโก.** วิเสสโต ปน สุวณฺณชฺฌกฺเข โภริโก. **ภูริ**สทฺโท สุวณฺเณ, ตํโยคา **โภริโก.** รูปฺยาชฺฌกฺเข นิกฺขิโก, ตสฺมา'ย'มุภยตฺราปิ เหรญฺญิโกติ สามญฺญสฺมึเยว. วุตฺตญฺจ—

"โภริโก กนกาชฺฌกฺโข
รูปฺยา'ชฺฌกฺโข ตุ นิกฺขิโก"ติ[1]

สสฺส อตฺตโน วิชิคีสภูตสฺส เทสานนฺตโร สมนฺตโต มณฺฑลีภูโต **ราชา สตฺตุ**รุจฺจเต เอกตฺถาภินิเวสิตตฺตา. ตโต ปรํ วิชิคีสภูเมฺยกนฺตริโก **มิตฺโต** เอกตฺถการิตฺตโนปการตฺตา. อริวิชิคีสมิตฺตานํ ปน มณฺฑลานํ พหิภูโต ทูรมณฺฑลฏฺโฐ วิชิคีสภูมิยา อจฺจนฺตพฺยวหิโต พลาธิโกปิ โย นาปกโรตฺยุปกาโรติ วา, ส อุทาสีโน ทูรมณฺฑลตฺเตโนปการตฺตา. ทูรมณฺฑเล อาสตีติ **อุทาสิโน, อุ**ปุพฺโพ **อาส** อุปเสวเน, ยุ, อสฺสิ, **ทา**คโม จ. สตฺตุมภิยุญฺชมานสฺส วิชิคีสสฺส สตฺตุหิตาย โย ปณฺหึ คณฺหติ ปิฏฺฐิโต วตฺตติ, โส ปณฺหิคฺคาโห. "ปณฺหิ ปจฺฉา ปทํ วิชิคีสสฺสา"ติ **รตนโกเส.** "ปณฺหิปาเท พฺยูหปิฏฺเฐ"ติ[3]

---

๑. อมร ๑๘. ๗. ๒. จินฺตามณิฏีกา ๑๘, ๗. ๓. ติกณฺฑเสส, ๓-๓๑๓๔.

๓๔๔. อมิตฺโต ริปุ เวรี จ สปตฺตา'ราติสตฺว'ริ,
ปจฺจตฺถิโก ปริปนฺถี ปฏิปกฺขา'หิตา ปโร.
๓๔๕. ปจฺจามิตฺโต วิปกฺโข จ
ปจฺจนีกวิโรธิโน,
วิทฺเทสี จ ทิโส ทิฏฺโฐ- (๑๘)
ถา'นุโรโธ'นุวตฺตนํ. (๒)

---

**ติกณฺฑเสโส.** ปณฺหิ ปจฺฉิมภาเค จ, ปาทมูโลมทิฏฺฐิสุ. เสนาปิฏฺเฐ กุจฺฉิยญฺเจ"ติ ตุ **นานตฺถสงฺคเห.**

๓๔๔-๕. **ทิฏฺฐนฺตํ** ริปุมฺหิ. มิตฺตปฏิปกฺขตฺตา **อมิตฺโต,** รปตฺยวณฺณํ รชเตติ **ริปุ,** อุ, อิตฺตํ, รป, ลป, ชป, ชปฺป วจเน วา. เวรํ วิโรโธ ยสฺสตฺถีติ **เวรี,** อี, ทุกฺขเหตุตฺตา สปตฺติ อิว **สปตฺโต,** อิวตฺเถ อการปจฺจโย. อร คมเน, ติ, ภูวาทิตฺตา อาคโม. **สท** สาทเน, ตุ, ภูวาทิ, **สตฺตุ.** ยวาทิจุณฺเณปิ. อร คมเน, เวรมรตีติ **อริ,** รสฺสนฺโต อิ. สปตฺตาทีนํ จตุนฺนํ ทฺวนฺโท, "พฺยญฺชโน จ วิสญฺโญโค"ติ สุตฺเต จคฺคหเณน เอกตการสฺส โลโป จ. ปติยมตฺถนํ ปจฺจตฺโถ, ตํโยคา **ปจฺจตฺถิโก,** ปติยํ วิปรีตคมนํ. **ปนฺถ** คติยํ, จุราทิ. ปริปนฺโถ ปริสฺสวฏฺฐานํ, ตํโยคา **ปริปนฺถี.** ปฏิวิรุทฺโธ ปกฺโข สหาโย **ปฏิปกฺโข,** ตถา **วิปกฺโข.** น หิโต **อหิโต.** หึสายํ รมตีติ[1] **ปโร** กฺวิ. ปฏิปกฺขภาเวน อมติ คจฺฉตีติ **ปจฺจามิตฺโต,** อม คมเน, โต, ทฺวิตฺตํ. นตฺถิ เอตสฺมา อีติ อุปทฺทโวติ อนีโต, มิตฺโต, ตปฺปฏิปกฺโข ปจฺจนีโต โส เอว **ปจฺจนีโก,** ตสฺส โก, ยถา นิยโก. วิโรโธสฺสตฺถีติ **วิโรธี,** อี. **ทิส, ทุส** อปฺปีติยํ, ทิวาทิ. วิทุสฺสนสีลตาย **วิทฺเทสี,** ทฺวิตฺตํ, อิสฺเสตฺตํ. ทุสฺสตีติ **ทิโส,** อ. ตปจฺจเย **ทิฏฺโฐ,** ธาตฺวนฺเตน สห **ฏฺฐาเทโส.** เทฺวสโณ, ทุหทโย, ทสฺสุ, สาตฺตโว, อภิฆาตีปยตฺร.

ทฺวยํ อนุกูลเน. อนุโรธนํ **อนุโรโธ,** โณ. **รุธ** อาวรเณ. อนุรูปํ ปวตฺตนํ **อนุวตฺตนํ,** **วตุ** วตฺตเน, ภู, ยุ.

---

๑. ปรตีติ (?)

๓๔๖. **มิตฺโต'นฺตฺถี วยโส[1] จ**
**สหาโย สุหชฺโช[2] สขา, (๕)**
**สมฺภตฺโต ทฬฺหมิตฺโต'ถ**
**สนฺทิฏฺโฐ ทิฏฺฐมตฺตโก.**

---

๓๔๖. ปญฺจกํ มิตฺตสามญฺเญ. **มิท** เสนฺเห ภูวาทิ, โต, วยสา ตุลฺโย **วยโส,** มูลวโยสทฺเทหิ สญฺญายํ สปจฺจโย[3] สพฺพการิเยสุ สห วยตีติ วา **วยโส, วย** คมเน, สหสฺส **โส** วณฺณวิปริยโย. สห อยติ กิจฺเจสูติ **สหาโย,** **อย** คมเน, สหสฺส **สา**ภาโว, ยถา สหธมฺมิโก. สห วา หานิ, อโย วา วุฑฺฒิ ยสฺส **สหาโย,** ติปทพหุพฺพีหิ, ยถา ปรกฺกมาธิคตสมฺปทา. อถ วา หานิ จ อาโย จ หายา, นิโลโป, เต ยสฺส อตฺถิ, โส **สหาโย,** "สปกฺขโก, สโลมโก"ตฺยาทีสุ วิย สสทฺทสฺส วิชฺชมานตฺถตฺตา. สุนฺทรํ หทยเมตสฺสาติ สุหทโย, อโลโป, **ทฺยสฺส โช,** โสว **สุหชฺโช. สห** ปริสหเน. ปริสหนํ อทฺสฺสนํ โข, **หโลโป, สขา,** ราชาทิ, สมาโน ขฺยาโต ปตีโต วา **สขา,** ยโลโป, **สมาน**สฺส จ สภาโว. สินิทฺโธ, สุนิทฺโธ, สวโยปยุตฺร. สขฺยสตฺตปทินา ปน เมตฺติยํ วตฺตนฺติ. สขิมฺหิ ภวํ **สขฺยํ.** สตฺตหิ อวคมฺยเตติ **สตฺตปทีนํ**[4] อิโน.

ทฺวยํ อเภชฺชมิตฺเต. สพฺพกาลํ ภชตีติ **สมฺภตฺโต, ภช** เสวายํ, ภูวาทิ. ทฬฺโห ถิโร มิตฺโต **ทฬฺหมิตฺโต.** ทฺวยํ ทิฏฺฐมตฺตมิตฺเต. กิญฺจิ กาลํ ปสฺสิตพฺโพติ **สนฺทิฏฺโฐ.** สํสทฺโทยมปฺปตฺโถ **ทิส** เปกฺขเน, ทสฺสนํ ทิฏฺฐํ, ตํ มตฺตา ปมาณเมตสฺส **ทิฏฺฐมตฺตโก,** สกตฺเถ โก.

---

๑. วยสฺโส (ก) ๒. สุหโท (ก)

๓. ยปจฺจโย (?) ปาณินิ ๔-๔-๙๑-สตฺตํ ปสฺสิตพฺพํ. ๔. สตฺตปทีน (อมร ๑๘-๑๒.)

๓๔๗. **จโร จ คุฬฺหปุริโส (๒)**
**ปถาวี ปถิโก'ทฺธคู, (๓)**
**ทูโต ตุ สนฺเทสหโร (๒)**
**คณโก ตุ มุหุตฺติโก. (๒)**

---

๓๔๗. ทฺวยํ จรปุริเส ตาปสาทิรูเปน จรมตฺเต. จรติ ชานาติ ปรจกฺกนฺติ **จโร,** อ. จาโรปิ โณ. **คุฬฺหปุริโส** คุตฺตปุริโส. ยถารหวณฺโณ, ปณิธิ, อปฺปสโป, ผสฺโสปฺยตฺร. ตตฺราทิทฺวยํ วาณิชกสิพลลิงฺคภิกฺขุกจฺจายนาทิเลเสน ถายินิจเร. อิตเร อิธาคตสทิสตฺเถ. วณฺโณ ปกาโร, **ยถารหวณฺโณ** ยถารหปฺปกาโร. เยน ปรจกฺกํ สกฺกา ญาตุํ ตปฺปการวา อิจฺจตฺโถ. ปณิธิยฺยเต เญยฺยมสฺมึ **ปณิธิ** อิ. อปกฏฺฐํ สปฺปติ จรตีติ **อปสปฺโป** อ. **ผุส** พาธนผุสเนสุ อ, **ผสฺโส.**

ติกํ ปถิเก. ปเถ คจฺฉตีติ **ปถาวี,** วี, ทีโฆ. อิโก, **ปถิโก.** อทฺธนิ มคฺเค คจฺฉติ สีเลนาติ **อทฺธคู.** อทฺธโคปฺยตฺร.

ทฺวยํ ทูเต. **ทุ** ปริตาเป, โต. สนฺเทสํ วาจิกํ หรตฺยเนเนติ.[๑]

ทฺวยํ โชติสิเก. คณยตีติ **คณโก,** ณฺวุ. มุหุตฺตํ กาลวิเสสํ ชานาตีติ **มุหุตฺติโก,** วาคฺคหเณน น วุทฺธิ. สํวจฺฉโร, โชติสิโก, เทวญฺญู, โมหุตฺโต, ญาณิโก, กาตนฺติโกปฺยตฺร. กตนฺโต เทวมตฺตํ, ตํ ชานาตีติ **กาตนฺติโก.**

---

๑. หรตีติ (?)

๓๔๘. **เลขโก ลิปิกาโล จ (๒)**
**วณฺโณ ตุ อกฺขโรปฺย'ถ, (๒)**
**เภโท ทณฺโฑ สาม ทานา-**
**นุปฺปายา จตุโร อิเม. (๔)**

---

๓๔๘. ทฺวยํ เลขเก. **ลิข** เลขเน, ภู, ณฺวุ. ลิเปน มสฺโยปเทเสน ภวตีติ **ลิปิ**, อิ, วณฺณสณฺฐาโน, ตํ กโรตีติ **ลิปิกาโร**. อกฺขรจโณ, อกฺขรจุญฺจุปฺยตฺร. **จน** ทาเน, ภู. **จญฺจุ** คติยํ.

เมลานนฺทา มสิมณิ เมลนฺธุ วณฺณกูปิกา,
มสิชลนฺตุ เมลา จ ปตฺตญฺชนํ มสิ ทฺวิสุ.
เลขนิ วณฺณตูลี จ วณฺณกกฺขรตูลิกา,
วณฺณทูโต โสตฺถิมุโข เลโข วาจิกหารโก.
กาจนกิตลิโก จ กาจนํ ตนฺนิพนฺธนํ,
เลขฺยภฏฺฐานํ คนฺถกุฏิ มุทฺทา ปจฺจยการินี.[๑]

ทฺวยํ วณฺเณ. วณฺณียติ ปกาสียติ อตฺโถ เยน, โส **วณฺโณ, วณฺณ** ปกาสเน.[๒] น ขรติ น ขียตีติ **อกฺขโร, ขร** วินาเส, **ขิ** ขเย วา, ตทา อโร. **ลิชนํ, ลิปิ, ลิขิ,** อิเม วณฺณสณฺฐาเน วตฺตนฺติ. **ลิปิลิขิโย** อิตฺถิยํ.

เภทาทโย อิเม จตุโร อุปายา สตฺตุวิชยการณานิ. สตฺตุวิชยมุปคจฺฉนฺติ เอเตหีติ **อุปายา.** ปรสฺมา วิสิเลสนํ **เภโท.**

เสนฺหราคาปนยนํ สํหาโสปฺปาทนํ ตถา,
สนฺตชฺชนญฺจ **เภโทยํ** วิญฺญูหิ ติวิโธ มโต.[๓]

---

๑. ติกณฺฑเสส ๒–๘–๒๗, ๒๘, ๒๙.

๒. วณฺณียติ อตฺโถ เอเตหีติ วณฺณา, วณฺณ–วณฺณเน. (โมคฺคลฺลานปญฺจิกา ๑/๑)

๓. กามนฺทกียนีติสาร–๑๗–๘.

ตตฺรายํ ตวานุคฺคเตน ปวุทฺโธ ปาสาทตรโว วิย อตฺตานญฺโจจฺฉินฺทิสฺสตีติ สงฺกายํ ชนิตายํ เสนฺหภตฺติญฺจาปนยติ. อภิภวนญฺโจปาทยติ.[๑] อญฺญสฺส จ ปริยปจฺจามิตฺตานุคฺคหณสฺส มรณเมวนฺโต ภวิสฺสตีเตฺยวํ ปการมภิภยนํ สนฺตชฺชนํ.

วโธตฺถคฺคหณญฺเจว ปริเกฺลโส ตเถว จ,
อิติ ทณฺฑวิธญฺญูหิ **ทณฺโฑปิ** ติวิโธ มโต[๒]

**ปริเกฺลโส** พนฺธนตาฬนาทิ.

อญฺญมญฺโญปการานํ ทสฺสนํ คุณกิตฺตนํ,
สมฺพนฺธนสฺส สมกฺขานํ อายตึ สมฺปกาสนํ,
วาจา เปสลยา สาธุ ตวาหมิติ จปฺปณํ,
อิติ สามวิธญฺญูหิ **สามํ** ปญฺจวิธํ มตํ.[๓]

"อสฺมึ เอวํ กเต อิทํ อมฺหากํ ภวิสฺสตี"ติ อาสาทสฺสนํ **อายติสมฺปกาสนํ.** อปฺปณมิตฺยงฺคสฺส ทานํ.

ทานญฺจ ปญฺจธา สารสฺสาสารสฺส จ ทพฺพสฺส คหิตสฺส สมปฺปณํ, ตถาคหิตสฺสานุโมทนํ, ตถา อปุพฺพทานํ ตถา "อมุสฺส ทพฺพํ คณฺหาหิ, ตเถว ภวิสฺสตี"ติ ปรเสสุ สยํ คาหปฺปวตฺตนํ, ตถา อิณปฺปโมจนญฺเจติ. ยถาห—

"โย สมฺปตฺตธโนสฺสคฺโค อุตฺตมมชฺฌิมาธโม,
ปติทานํ ตถา ตสฺส คหิตสฺสานุโมทนํ.
ทพฺพทาน'มปุพฺพญฺจ สยํ คาหปฺปวตฺตนํ,
เทยฺยสฺส ปฏิโมกฺโข จ **ทานํ** ปญฺจวิธํ มต"นฺติ[๔]

เอเต จตฺตาโร อุปายา มายาทีเสฺววนฺโตคธา, ตถา หิ มาโยเปกฺขา จ ทณฺฑนฺโตคธา. อินฺทชาลญฺจ เภเท อนฺโตคธํ. เกจิ ปนาหุ

"สามํ ทานญฺจ เภโท จ ทณฺโฑ เจติ จตุกฺกกํ,
มาโยเปกฺขินฺทชาลญฺจ สตฺโตปายา ปกิตฺติตา"ติ[๕]

---

๑. ปทธญฺโจปาทยติ (ก)
๒. กามนฺทกียนีติสาร—๑๗—๙.
๓. กามนฺทกียนีติสาร—๑๗—๔—๕,
๔. กามนฺทกียนีติสาร, ๑๗, ๖—๗
๕. กามนฺทกียนีติสาร, ๑๗—๓.

๓๔๙. อุปชาโป ตุ เภโท จ (๒)
ทณฺโฑ ตุ สาหสํ ทโม. (๓)

๓๕๐. สามฺย'มจฺโจ สขา โกโส ทุคฺคญฺจ วิชิตํ พลํ,
รชฺชงฺคานีติ สตฺเต'เต สิยุํ ปกติโยปิ จ (๗)

---

๓๔๙. นามมตฺเตน วุตฺตานํ เภทาทีนมิทานิ ปริยายานฺยาห. ตตฺร ทฺวยํ เภเท. ชป มานเส จ,[๑] ภู, โณ. ภิทิ ทฺวิธากรเณ, โณ.

ติกํ ทณฺเฑ. ทณฺฑ นิปาตเน, จุราทิ. สโห วุจฺจติ พลํ ตพฺภวํ สาหสํ. ทมนํ ทโม ทีฆปฏิเสโธ.

๓๕๐. สามึ สุทฺทวคฺเค, ทานญฺจ พฺราหฺมณวคฺเค กเถสฺสติ. สามฺยาทโย สตฺตเรวาจริยมเต. ปรมฺปโรปการิตฺตา รชฺชสฺสงฺคานิ. ปกฏฺฐมุปกุพฺพนฺติ รชฺชนฺติ ปกติโยติ โจจฺจนฺเต. วุตฺตญฺจ กามนฺทกีเย—

"สามฺย'มจฺจญฺจ รฏฺฐญฺจ ทุคฺคํ โกโส พลํ สขา,
ปรมฺปโรปการีทํ สตฺตงฺคํ รชฺชมุจฺจเต.[๒]
อมจฺจรฏฺฐทุคฺคานิ โกโส ทณฺโฑ จ ปญฺจโม,
เอตา ปกติโย วุตฺตา วิชิคีสสฺส ราชิโน.
เอตา ปญฺจ ตถา มิตฺตํ สตฺตโม ปถวีปติ
สตฺตปฺปกติกํ รชฺชํ อิจฺจาห สูรปูชิโต"ติ.

ตตฺร โปรเสณีนํ ปธานภาวปิ สติ รฏฺฐคฺคหเณน, พลคฺคหเณน วา คหณสิทฺธนฺติ เนห วิสุํ คหณํ กตํ, อมรโกเส ปน ทฺวีหิ คหเณ สิทฺเธปิ ปธานตฺตาขฺยาปนตฺถํ วิสุํ คหิตา. วุตฺตญฺหิ ตตฺร—

"สามฺย'มจฺโจ สขา โกโส รชฺชทุคฺคพลานิ จ,
รชฺชงฺคานิ ปกตโย โปรานํ เสณิโยปิ เจ"ติ.[๓]

---

๑. ชโป จินฺตนวาจาสุ (ธาตฺวตฺถสงฺคห ๑๓๕–คาถา ๒. กามนฺทกียนีติสาร, ๔, ๑.
๓. อมร, ๑๘, ๑๗.

๓๕๑. **ปภาวุสฺสาหมนฺตานํ**
**วสา ติสฺโส หิ สตฺติโย,** (๓)
**ปภาโว ทณฺฑโช เตโช**
**ปตาโป ตุ จ โกสโช.**

---

เอสญฺจ สามฺยมฺจจรฏฺฐทุคฺคโกสพลสขีนํ ปุพฺพตรสฺส ครุตฺตํ วิญฺเญยฺยํ, อิห ตุ นามลิงฺคานุสาสเน **อภิธานสตฺเถ** อนุปโยคโต ยถากฺกมํ ครุตฺตํ น วตฺตุมิจฺฉตีติ พฺยตฺติกฺกเมโนปญฺญาโส กโต.

สุวณฺณาทิมยภณฺฑาคารํ **โกโส,** ปพฺพโตทกรุกฺขาทีหิ ทุคฺคมํ ปุรํ **ทุคฺคํ, วิชิตํ** ชนปทวตี ภูมิ, พลํ จกฺกํ, ตญฺจ โมลภตเสณิสหายามิตฺตาฏวิก-เภเทน ฉพฺพิธํ ตตฺร กมาคตํ **โมลํ,** เวตนสมฺพนฺธํ **ภตํ,** โปรํ พลํ **เสณี,** สหายภูตํ **สหาโย,** อมิตฺตภูตํ **อมิตฺตํ,** อฏวิกํ อฏวิสหาโย มิตฺตํ. ตทปิ สหชฺชํ ปากตํ กิตฺติมญฺเจติ ติวิธํ. "ลิงฺเค สภาเว ปกติ, โปรามจฺจาทิโยนิสุ. ติลิงฺคํ คุณสาเมฺยปี"ติ[๑] **รุทฺโท.**

๓๕๑. ปภาวาทีนํ วสา สตฺติโย นาม ติสฺโส ภวนฺติ. สก สตฺติยํ, ติ. ตตฺร ยํ สนฺธาทีนํ, เภทาทีนญฺจ ยถาวโต อวฏฺฐาปนํ, ตํ ญาณพลํ **มนฺตสตฺติ,** สกสมฺปตฺตุปฺปตฺติยํ โกสทณฺฑา **ปภูสตฺติ,** เตสํเยว ปภุตฺตสมฺปาทเน สามตฺถิยโต. วุตฺตญฺจ "โกสทณฺฑพลํ ปภูสตฺตี"ริติ.[๒] พลวตี อุสฺสาหเจฏฺฐา **อุสฺสาหสตฺติ.** วุตฺตญฺจ "วิกฺกมพลมุสฺสาหสตฺตี"ริติ.[๓]

ปภาวาทีนํ สการณํ สรูปํ ทสฺเสตุมาห **"ปภาโว"**จฺจาทิ. ทมนํ ทณฺโฑ, ตทตฺถิยา พลมฺปิ ทณฺโฑ. ตโต ชาตํ ยํ เตโช, ตํ ปภาโว. ตโต ชาโต โย เตโช, โส "ปภาโว"ติปิ ปุลฺลิงฺเคน โยชนียํ. ปภวนฺติ เตชสฺสิโน อเนเนติ

---

๑. พฺยาขฺยาสุธา ๑, ๔, ๒๙. ๒. จินฺตามณิฏีกายมฺปิ

๓. พฺยาขฺยาสุธา ๒--๘-๑๙- จินฺตามณิฏีกายมฺปิ

๓๕๒. **มนฺโต จ มนฺตนํ โส ตุ จตุกฺกณฺโณ ทฺวิโคจโร,** (๒)
**ติโคจโร ตุ ฉกฺกณฺโณ รหสฺสํ คุยฺหมุจฺจเต.** (๒)

---

**ปภาโว,** โณ. ปกฏฺโฐ วา ภาโว **ปภาโว.** โกโส ธนํ ตโต ชาโต โย เตโช โส ปภาโว นาม. ตถา โกสโช เตโช ธเนน สตฺตูนมุปกรณํ. ปตปนฺติ เตชสฺสิโน ภวนฺตฺยเนเนติ **ปตาโป,** โณ.

๒๕๒. ทฺวยํ มนฺเต. มนฺตา วุจฺจติ ปญฺญา, สา เอตสฺมึ วิชฺชติ ตาย นิปฺผาเทตพฺพตฺตาติ **มนฺโต.** อถ วา **มนฺต** คุตฺตภาสเน, ภาเว โณ. อิตรตฺร ภาเว ยุ.

โส มนฺโต **ทฺวิโคจโร** ทฺวินฺนํ ชนานํ วิสยภูโต จตุกฺกณฺโณ นาม. จตฺตาโร กณฺณา เอตฺถ **จตุกฺกณฺโณ.** โส มนฺโต **ติโคจโร** ติณฺณํ ชนานํ วิสยภูโต **ฉกฺกณฺโณ** นาม. มนฺโต นาม จตุกฺกณฺโณ วา ฉกฺกณฺโณ วา กตฺตพฺโพ, น ตโต ปรนฺติ ทฺวินฺนเมเวตฺถ คหณํ. **อมรโกเส** ปน ฉกฺกณฺโณปิ ปฏิกฺขิตฺโต. วุตฺตญฺหิ ตตฺถ "อฉกฺกณฺโณ, โย ตติยาทฺยโคจโร"ติ.[๑]

สพฺพปาริสทตฺตา[๒] พฺยกรณสฺส โสตูนํ สมยนฺตเรสฺวปิ ปฏิภาวชนนตฺถํ อิธานาคตาปิ ฉคฺคุณาทโย อาเนตฺวา กเถตพฺพา. วุตฺตญฺหิ—

"สพฺพปาริสทํ[๓]หิทํ สพฺพสตฺถ'มโต มตํ,
นิสฺสียเต กฺวจิ กิญฺจิ สพฺเพส'มตฺร วาทิน"นฺติ.

ยถา ฉคฺคุณา สนฺธิ วิคฺคหยานาสนเทฺวธาสยา.[๔] ตตฺร **สนฺธิ** อุปหารลกฺขโณ ติวิโธ โกสทณฺฑภูมิปฺปทานเหตุโก. อปหารลกฺขโณ **วิคฺคโห,** โสปิ ติวิโธ ปกาสยุทฺธํ กูฏยุทฺธํ ตุณฺหิยุทฺธนฺติ.

---

๑. อมร–๑๘–๒๒.
๒. สพฺพปาฏิปทตฺตา (ก)
๓. สพฺพปาฏิปทํ (ก)
๔. อมร ๑๘–๑๘–๙.

ปรพฺยสนตาสปตฺติเทสกาลาภฺยุทยาวาปยานมตฺเตน สาทฺเธ ปรสฺมึ กตาจรสฺส คุณานุรตฺตปกติสฺส วิชิคีสสฺส ยาตฺรา **ยานํ,**[๑] ตญฺจ วิคยฺหยานํ สนฺธายยานํ สมฺภูยยานํ ปสงฺคยานํ อุเปกฺขิยยานมิติ ปญฺจวิธํ. ปติคฺคาหึ นิคฺคยฺห, สนฺธาย, อุเปกฺขิย วา ยํ ยานํ, ตํ **วิคฺคยฺหยานาทิ.** ยทา น สกฺโกติ, ตทา สมนฺเตหิ สเหกฺภูย ยานํ **สมฺภูยยานํ.** อญฺญตฺร คนฺตพฺเพ อญฺญสฺมึ ปสงฺคโต คมนํ **ปสงฺคยานํ.**

"น มํ ปโร หนฺตุํ สมตฺโถ นาหมฺปิ ปร"มิติ กาลาทิเก ปริกฺขิตฺวา วิชิคีสสฺส ทุคฺคาทีนิ วฑฺฒยโต ฐิติ **อาสนํ,** ตทฺปิ วิคฺคยฺหาสนสนฺธายาสนาทิ-เภเทน ปญฺวิธํ. พลีนํ สตฺตูนํ มชฺเฌ กากกฺขิวา'ลกฺขิตสฺโส'ภยตฺร วจเนนตฺตโน สมปฺปณํ **เทฺวธํ.** อญฺญตเรน วา พลวตเรน สนฺธิ, อญฺญตเรน อพเลน วิคฺคโห **เทฺวธํ.** สตฺตุเนว วา ปกตีหิ สนฺธาย โย เตน วิคฺคโห, สตฺตุเนว วา โย สนฺธิวิคฺคหสมุทายเหตุโก[๒] ทุคฺคาสยสฺส พฺยาปาโร, โสปิ **เทฺวธํ.** ปรสนฺตา-นมปฺโยภยเวทนานํ อุภยโต วุตฺติ เทฺวธมุจฺจเต.

อุจฺฉิชฺชมาโน ริปุนา นิรุปาย ปติกฺริโย. สตฺติหีโน สมาสิยเต"ติ[๓] หีเนนาญฺญสฺส พลวตรสฺส ธมฺมวิชยิโน สมาสยนํ,[๔] ตสฺเสว วา พลิโน สตฺตุโน โกสาทิปฺปทาเนน อาสยนํ อาสโย วุจฺจเต. เอเต ฉคฺคุณา.

ยสฺมิญฺจ คุเณ ฐิโต วิชิคีโส สกฺโกตฺยตฺตโน อฏฺฐวคฺคิยกมฺมานิ ปวตฺตยิตุํ, ปรสฺส เจตานุยุปหนฺตุํ, คุณมาธิฏฺเฐยฺย, สา วุฑฺฒิ.

กสิ วณิชฺชํ ปโถ ทุคฺคํ เสตุ กุญฺชรพนฺธนํ,
ขนฺยากรธนาทานํ สุญฺญานญฺจ นิเวสนํ[๕]

---

๑. กามนฺทกียนีติสาเร ๑๑–สคฺค ปสฺสิตพฺพํ.

๒. สตฺตุโนว วา สนฺธิวิคฺคหสมุทายเหตุโน (พฺยาขฺยาสุธา, ๑–๘–๑๘.)

๓. พฺยาขฺยาสุธา–๑–๘–๑๘.

๔. พลวตา อรินา อุจฺฉิชฺชมานสฺส หีนสตฺติโน ยํ พลวธมฺมวิชยิสมาสยนํ (พฺยาขฺยาสุธา-๑-๘-๑๘.)

๕. กามนฺทกียนีติสาร ๕–๗๘.

๓๕๓. ตีสุ วิวิตฺต วิชน-
ฉนฺนารโห รโห'พฺยยํ, (๕)
วิสฺสาโส ตุ จ วิสฺสมฺโภ (๒)
ยุตฺตํ โตฺว'ปายิตํ ติสุ. (๒)

---

อิเตฺรโส อฏฺฐวคฺโค.

ยสฺมึ วา คุเณชิโต สกมฺมานํ **วุฑฺฒิ,** ขยํ วา นาภิปสฺสติ, ตํ ฐานํ ยสฺมึ วา คุเณ ชิโต สกมฺมานมุปฆาตํ ปสฺสติ, ตสฺมึ น ติฏฺเฐยฺย, โส **ขโย,** อยํ นีติเวทีนํ ติวคฺโค.[๑] อิตเรสํ ธมฺมตฺถกามา ติวคฺโค.

ทฺวยํ คุยฺเห. รหสิ ภวํ **รหสฺสํ,** โส รเห วา ภวํ **รหสฺสํ. คุห** สํวรเณ, กมฺมนิ โย. อิทํ ทฺวยํ ตีสุ. รหสฺโส มนฺโต รหสฺสา วาจา รหสฺสํ มนฺตํ.

๓๕๓. ปญฺจกํ วิชเน. **วิชิ** ปุถภาเว, ภู, โต จ. **วิจิ** วิเวจเน, ปุถุภาเว จ วา. "วิวิตฺตํ ตีสุ วิชเน, อสํปกฺกปวิตฺเตสู"ติ **รุทฺโท.** วิคโต ชโน อสฺมาติ **วิชโน,** ฉาเทตีติ **ฉนฺโน. ฉท** สํวรเณ. วิตฺตมรหตีติ **รโห, รห** จาเค, รมนฺเต อสฺมินฺติ วา **รโห,** วณฺณวิกาโร. "รโห นิธุวเน จาปิ, รโห คุยฺเห นปุํสก"นฺติ[๒] **รภโส.** ทุติโย **รโหสทฺโท** อพฺยยํ. นิสฺสลากา, อุปาสุปฺยตฺร. นิสฺสลากา ถี, อุปาสุ อพฺยยํ.

ทฺวยํ วิสฺสาเส. **สส** ปาลเน, โณ. **สมฺภ** วิสฺสาเส. "วิสฺสมฺโภ เกลิกลเห, วิสฺสาเส'ปฺณเยปิ เจ"ติ[๓] **รุทฺโท.**

ทฺวยํ นฺยาเย. **ยุช** สมาธิมฺหิ, สมาธิ อภยุปคโม, โต. อุปคนฺตพฺพตฺตา **อุปายิกํ. อุปายา** สกตฺเถ อิโก, โอปายิกํ, โอปยิกมฺปิ,[๔] ลพฺภํ, ภชมานํ, อภินีตํ, นฺยายํ ญายํปฺยตฺร.

---

๑. อมร ๑๘-๑๙. ๒. พฺยาขฺยาสุธา, ๒-๘-๒๒.

๓. จินฺตามณิฏีกายมฺปิ. ๔. ปาณินิ ๕-๔-๓๔. (คาถา)

๓๕๔. โอวาโท จา'นุสิฏฺฐิ'ตฺถี ปุมฺวชฺช'นุสาสนํ, (๓)
อาณา จ สาสนํ เญยฺยํ อุทฺทานํ ตุ จ พนฺธนํ. (๒–๒)
๓๕๕. อาคุ วุตฺตํ อปราโธ (๒)
กโร ตุ พลิมุจฺจเต, (๒)
ปุณฺณปตฺโต ตุฏฺฐิทาโย (๒)
อุปทา ตุ จ ปาภตํ.
๓๕๖. ตโถ'ปายน'มุกฺกโจ
ปณฺณาการโร ปเหณกํ, (๖)
สุงฺกํ ตฺว'นิตฺถี คุมฺภาทิ-
เทยฺเย'ถา'โย ธนาคโม. (๒)

---

๓๕๔. สิโลกํ โอวาเท. อวปุพฺโพ **วท** วิยตฺติยํ วาจายํ, ภาเว โณ. **สาส** อนุสิฏฺฐิมฺหิ, ติ, อาสฺสิ, **อนุสิฏฺฐิ.** อนุสาสเต **อนุสาสนํ. ปุมฺวชฺเช** อิตฺถิยํ, นปุํสเก จ. เอตฺถ จ เอกสฺเสวตฺถสฺส ภินฺนลิงฺเคหิ ตีหิ นาเมหิ กถนํ น เกวลํ วาจฺจลิงฺโคเยว สทฺโท, อถ โข วาจกลิงฺโคปยตฺถีติ ทีปนตฺถํ.

ทฺวยํ อาณายํ **อาณ** เปสเน, ภาเว อ **อาณา,** อิตฺถี. อววาโท, นิทฺเทโส, สิฏฺฐิปฺยตฺร. ทฺวยํ พนฺธเน. **ทา** ทาเน, ภาเว ยุ, **ทา** อวขณฺฑเน วา, วิโยคทานโต อุทฺทานํ.

๓๕๕–๖. ทฺวยํ อปราเธ. อปคจฺฉนฺตฺยเนนาติ **อาคุ,** ณุ ปโลโป, รสฺสสฺส ทีฆตา นปุํสเก อาคุ. อปคโต ราโธ เยน **อปราโธ. ราธ** สํสิทฺธิมฺหิ. ทฺวยํ ราชคยฺเห. **กิร** วิกิรเณ, กตฺตริ อ, อตฺตํ. **พล** ปาณเน, อิ. **กร**สาหจริยโต **พลิ** ปุลฺลิงฺเค. ภาคเธยฺโยปฺยตฺร. **ภาคา** สกตฺเถ เธยฺโย,[1] ภาคตฺเตน ติฏฺฐตีติ วา **ภาคเธยฺโย** อิโย.

ทฺวยํ ตุฏฺฐิทาเย. มโนรถปุณฺณตฺตา ปตฺตพฺโพ ภาโค **ปุณฺณปตฺโต.** ตุสฺสนํ ตุฏฺโฐ โสสฺสตฺถีติ ตุฏฺฐิ, เตน ทาตพฺโพ ทาโย **ตุฏฺฐิทาโย,** อาการนฺตานมาโย.

---

๑. ปาณินิ ๔–๕–๓๖ (วา)

๓๕๗. **อาตปตฺตํ ตถา ฉตฺตํ** (๒)
**รญฺญํ ตุ เหมมาสนํ,**
**สีหาสนํ อโถ วาล-**
**พีชนิ'ตฺถี จ จามรํ.** (๒)

---

ฉกฺกํ ปาภเต. ตถา หิ—

"เหมํ สีหาสนํ เวสํ วุตฺตํ ภทฺทาสนํ ตถา,
อุปายน'มุปคฺคยฺหํ ปาภตญฺโจ'ปทา ติย''นฺติ

สิโกกาทฺธํ นาม อมรมาลา.

อุปคนฺตฺวา ทาตพฺพาติ **อุปทา,** อ, อิตฺถี, ตํ ตมตฺถํ ปตฺเถนฺเตหิ อาภรียเต อานียเตติ **ปาภตํ,** ปตฺถนตฺถโชตโกยํ ปสทฺโท. อุเปยฺยเตติ **อุปายนํ** อิโต ยุ, อุปคจฺฉติ เยนาติ วา **อุปายนํ. กจ** สงฺโกจเน, โณ, วิคโต โกโจ เยน **อุกฺโกโจ.** ปณฺเณน สตฺถปณฺเณน สทฺธึ อากรียเต อานียเตติ **ปณฺณาการ,** อญฺญตฺร อุปจารา. ปหิณนฺตฺยเนเนติ **ปเหณกํ, หิ** คติยํ, ยุ, สกตฺเถ โก. ปเทสนํ, อุปคฺคยฺหํ, อุปหาโรปฺยตฺร.

คุมฺพาทิเทยฺโย คุมฺพฆฏาทิโก[๑] เทยฺโย สุงฺกํ, อนิตฺถี, คุมฺโพ นาม ชลถลมคฺคาทีสุ ลทฺธพฺพภาโค, ตถา ฆฏฺโฏฏฺฐปี, สมานตฺถา เหเต. **อาทินา** ปาภตมฺปิ สงฺคณฺหาติ. **สุงฺก** คมเน, สุงฺกติ เยน ตํ **สุงฺกํ. คมุ** คมเน, โพ, อสฺสุ, **คุมฺโพ.** ทฺวยํ คามชนปฺปทาทิโต ลทฺธพฺพภาเค. **อย** คมเน โณ, **อาโย.** **อ**ปจฺจเย อโย. ธนานํ สมฺปตฺตกาเล ยาคโม **ธนาคโม.**

๓๕๗. ทฺวยํ ฉตฺตสามญฺเญ. อาตปโต สูริยาโลกโต ตายตีติ **อาตปตฺตํ,** โต, ฉาทยตีติ **ฉตฺตํ, ฉท** อปวารเณ, โต, ตฺรณฺปจฺจเย ฉตฺรํ, **เหมํ** สุวณฺณขจิตํ **รญฺญํ** ราชูนํ อาสนํ **สีหาสนาขยํ.** สีหากติปฺปธานตฺตา สีหากติปฺปธานํ อาสนนฺติ วิคฺคโห.

ทฺวยํ จามเร. วาเลน กตา พีชนี **วาลพีชนี.** จมโร มิโค ตสฺเสทํ **จามรี.** "จามรา จามรํ โรมํ, คุจฺฉกญฺจาวจูลก''นฺติ[๒] **ติกณฺฑเสโส.** ปกิณฺณกํปฺยตฺร. ปกรียเต วิกฺขิปเต **ปกิณฺณกํ,** สกตฺเถ โก.

---

๑. คุมฺพฆาฏาทิโต (?) ๒. ติกณฺฑเสส –๒,๘,๔๐๖.

๓๕๘. ขคฺโค จ ฉตฺต'มุณฺหีสํ
ปาทุกา วาลพีชนี,
อิเม กกุธภณฺฑานิ
ภวนฺติ ปญฺจ ราชุนํ. (๕)

๓๕๙. ภทฺทกุมฺโภ ปุณฺณกุมฺโภ (๒)
ภิงฺคาโร ชลทายโก, (๒)
หตฺถิสฺสรถปตฺติ ตุ
เสนา หิ จตุรงฺคินี. (๔)

---

๓๕๘. ขคฺคาทโย อิเม ปญฺจ ราชูนํ กกุธภณฺฑานิ ภวนฺติ. กุก อาทาเน โธ, วณฺณวิปริยโย. รญฺโญ คมนกาเล สทา อาทาตพฺพโต กกุธานิ จ ตานิ ราชธนตฺตา ภณฺฑานิ เจติ **กกุธภณฺฑานิ**.

๓๕๙. ทฺวยํ ปุณฺณฆเฏ. ชลปุณฺณตฺตา ภทฺโท กลฺยาโณ กุมฺโภ **ภทฺทกุมฺโภ** ทฺวยํ เหมภาชเน. **ภร** ภรเณ, ภรณํ ธารณํ โปสนญฺจ ธารณตฺถสฺส **ภรติสฺส** **ภิงฺคาเทโส**, ภรติ ทธาติ อุทกนฺติ **ภิงฺคาโร** อาโร. กรโก, กุณฺฑิกาปยตฺร.

หตฺถี จ อสฺโส จ รโถ จ ปตฺติ จ, เตสํ สมูโห หตฺถิสฺสรถปตฺติ จตุรงฺคินี เสนาตฺยุจฺจเต, เสนงฺคตฺตา สมาหารทฺวนฺโทยํ จตฺตาริ องฺคานิ ยสฺสํ สํวิชฺชนฺติ, สา **จตุรงฺคินี**, อี, อินี.

๓๖๐. **กุญฺชโร วารโณ หตฺถี**
**มาตงฺโค ทฺวิรโท คโช,**
**นาโค ทฺวิโป อิโภ ทนฺตี** (๑๐)
**ยูถเชฏฺโฐ ตุ ยูถโป** (๒)

---

๓๖๐. **ทนฺตยนฺตํ** หตฺถีนิ. กุญฺโช หนุ, ทนฺโต จ, ตํโยคา **กุญฺชโร.** อติสเย โร, กุํ ปถวึ ชราเปตีติ วา กุญฺชโร อลุตฺตสมาโส กุญฺเช วา คิริกูเฏ รมติ, โกญฺจนาทํ นทนฺโต วา จรติ, กุํ วา ปถวึ ตทาฆาเตน ชรยตีติ **กุญฺชโร.** วารยติ ปรพลํ **วารโณ,** นนฺทาทีหิ ยุ, หตฺถโยคา **หตฺถี.** มตงฺคสฺส อิสิโน อปจฺจํ **มาตงฺโค,** มหนฺตํ องฺคํ สรีรเมตสฺสาติ วา **มาตงฺโค, หน**โลโป, อสฺสากาโร จ. เทฺว รทา ทนฺตา ยสฺส **ทฺวิรโท,** "**รท** วิเลขเน ทนฺเต"ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห. คช** สทฺเท คชตีติ, อ. นโค ปพฺพโต, โส วิย ทิสฺสตีติ **นาโค,** โณ. กเรน, มุเขน, จาติ ทฺวีหิ ปิวตีติ **ทฺวิโป. อิ** คมเน, โภ. ทนฺตโยคา **ทนฺตี.** สฏฺฐิหายโน, ทนฺตาวโล, อเนกโป, มตงฺคโช, กรี, ถมฺเภรโม, ปทฺมี, มหามิโค, ปีลุ, สินฺธุโร, ทีฆมารุโต, ราชีโว, ชลกกฺโข, นิลฺลุโร, กรฏี, วรงฺโค, สุปฺปกณฺโณ อิจฺจาทีนิปิ หตฺถิโน นามานิ, สฏฺฐิวสฺสิกตฺตา ชาติยา สฏฺฐิวสฺสกาเล ถาเมน หานยโต วา **สฏฺฐิหายโน.**

วนกรีนํ โย ยูถเชฏฺโฐ, โส สยูถานํ เชฏฺฐตฺตา **ยูถเชฏฺโฐ,** สยูเถ ปาติ รกฺขตีติ **ยูถโป**ติ โจจฺจเต.

๓๖๑. กาฬวกญฺจ คงฺเคยฺยํ
ปณฺฑรํ ตมฺพปิงฺคลํ คนฺธ-
มงฺคลเหมญฺจ อุโปสถ-
ฉทฺทนฺตา จ คชกุลานิ เอตานิ. (๑๐)

๓๖๒. กฬโภ เจว ภิงฺโก'ถ. (๒)
ปภินฺโน มตฺต คชฺชิตา, (๓)
หตฺถินฺตา ตุ คชตา (๒)
หตฺถินี ตุ กเณรุกา.[๑] (๒)

---

๓๖๑. กาฬาวกาทีนิ เอตานิ หตฺถิราชานํ กุลานิ. กลมฺพเต สทฺทายเตติ **กาฬาวโก,** ณฺวุ, มโลโป. คงฺคายํ ชาโต **คงฺเคยฺโย,** ฐานวเสน สา สญฺญา. ปณฺฑรวณฺณตาย **ปณฺฑโร.** วณฺณวเสน ตมฺพวณฺณตาย **ตมฺโพ.** ปิงฺคลวณฺณตาย **ปิงฺคโล.** คนฺธยุตฺตตาย **คนฺโธ.** มงฺค คมนตฺโถ, โสภนคมนยุตฺตตาย **มงฺคโล,** อติสายเน, ปสํสายํ วา โล. เหมวณฺณตาย **เหโม.** อุโปสถกุเล ชาตตฺตา **อุโปสโถ,** อุปคนฺตฺวา อรโย อุสตีติ วา อุโปสโถ, โถ, **อุส** ทาเห, อุปปุพฺโพ **วส** นิวาเส วา, วสฺโส **อุโปสโถ,** ติถีวิเสโส จ. ฉพฺพณฺณทนฺตตาย **ฉทฺทนฺโต.** เอเตสญฺจ กาฬาวโก ทสนฺนํ ปุริสานํ พลํ ธาเรติ, คงฺเคยฺโย ทสนฺนํ กาฬาวกานํ เอวํ ยาวฉทฺทนฺตา เนตพฺโพ, สมฺมาสมฺพุทฺโธ ปน ทสนฺนํ ฉทฺทนฺตานํ พลํ ธาเรติ เตเนว ภควา กาฬาวกหตฺถิคณนาย โกฏิสหสฺสพลํ ธาเรติ ปุริสคณนาย ทสนฺนํ ปุริสโกฏิสหสฺสานํ พลํ.

๓๖๒. ปาโท กริโปเต. ปญฺจวสฺสานิ ยาว กลโภ **กล** สงฺขฺยาเน อโภ กลโภ **ฬตฺเต กฬโภ** มาตาปิตูหิ ภริตพฺพตฺตา **ภิงฺโก, ภรติสฺส ภิงฺโก.** กริสาวโกปฺยตฺร. ปาโท มตฺตมาตงฺเค. ทานํ ปภินฺโน ยสฺส **ปภินฺโน.** มชฺชตีติ **มตฺโต, มท** อุมฺมาเท. คเช ชายตีติ คชฺโช, โณฺย, มโท. โส สญฺชาโต ยสฺส **คชฺชิโต.**

---

๑. กเรณุกา (ก)

๓๖๓. **กุมฺโภ หตฺถิสิโรปิณฺฑา กณฺณมูลํ ตุ จูฬิกา,**
**อาสนํ ขนฺธเทสมฺหิ ปุจฺฉมูลํ ตุ เมจโก.** (๒)

๓๖๔. **อาลาน'มาฬฺหโก ถมฺโภ** (๓)
**นิตฺถี ตุ นิคโฬ'[1]นฺทุโก,**
**สงฺขลํ ตีสุว'โถ คณฺโฑ** (๓)
**กโฏ ทานํ ตุ โส มโท.** (๒-๒)

---

ทฺวยํ หตฺถิสมูเห. หตฺถีนํ สมูโห **หตฺถิฆฏา.** คชานํ สมูโห **คชตา,** คามชนพนฺธุสหายาทีหิ ตา. ปาโท หตฺถินิยํ. หตฺถโยคา **หตฺถินี,** อี, อินี. **กณ** สทฺเท อิรุ, สกตฺเถ โก. **กเรณุกา**ติปิ ตทา กรโยคา กเรณุกา, อิณฺ. กริณี, เธนุกา, วสา, กเรณุปุยตฺร.

๓๖๓. **หตฺถิสิโรปิณฺฑา** หตฺถิโน สิรสิ เทฺว ปิณฺฑา กุมฺภาขฺยา. เก สิรสิ ภวตีติ **กุมฺโภ,** อสฺสุ, นิคฺคหิตาคโม จ. ทฺวินฺนํ ปน กุมฺภานํ มชฺฌิมํ วิทุ นาม.[2] องฺกุสสงฺฆาตํ วินฺทตฺยสฺมินฺติ **วิทุ,** ปุเม, อุ. ทฺวยํ กณฺณมูเล. **จูฬ** นิมชฺชเน, ณฺวุ, **จูฬิกา,** **จุท** สญฺโจทเน วา, โจเทนฺติ เอตฺถ องฺกุสาทีหิ อทนฺตนฺติ **จูฬิกา,** ทสฺส **โฬ,** ณฺวุ.

อาสเต อสฺมินฺติ **อาสนํ,** ขนฺธเทโส. ขนฺโธ เอว เทโส **ขนฺธเทโส** ตสฺมึ. ทฺวยํ ปุจฺฉมูเล. ปุจฺฉสฺส มูลํ เหฏฺฐิมภาโค.

๓๖๔. ติกํ. คชพนฺธนถมฺเภ. อาลนฺตฺยสฺมึ, อเนน วา พนฺธนฺติ **อาลานํ,** ยุ. อาปุพฺโพ พนฺธนตฺโถ ลาธาตุ. อาหนนฺติ พนฺธนฺตฺยสฺมึ, อเนน วา **อาฬฺหโก,** **หน**ธาตุ, นสฺส **โฬ,** วณฺณวิปริยาโย จ. ณฺวุ. **ถมฺภ** ปฏิพนฺธเน. พนฺโธปฺยตฺร.

---

๑. นิคฺคโล (ก) ๒. อมร-๑๘-๓๗.

๓๖๕. โสณฺโฑ ตุ ทฺวีสุ หตฺโถ'ถ (๒)
กรคฺคํ โปกฺขรํ ภเว, (๒)
มชฺฌิมฺหิ พนฺธนํ กจฺฉา
กปฺปโน ตุ กุถาทโย.

---

ติกํ สงฺขเล. อนิตฺถี ตูติ **ตวนฺติ** ลิงฺคปทํ. **คล** เสจเน. นิคฬติ พนฺธติ เยนาติ **นิคโฬ,** อ, กตฺตุสาธนํ วา. **อทิ** พนฺธเน, อนฺทตีติ **อนฺทุโก.** ณฺวุ, อสฺสุ. ภุสํ ขลตฺยเนน **สงฺขลํ,** **กฏิ** วตฺถพนฺธเนปิ, "ถีกฏีวตฺถพนฺธเนปิ, นิคเฬ สงฺขลํ ติสู"ติ[๑] **รภโส.** สงฺขลิกาปฺยตฺร.

ทฺวยํ คชคณฺเฑ. **คณฺฑ** วทเนกเทเส, อธาตูนมฺปิ ธาตูสุ ปาโฐ, ธาตุ หิ กฺริยตฺโถ. คณฺโฑ กโปลสามญฺเญปิ. **กฏ** วสฺสาวรเณสุ, อ. ทฺวยํ กริมทชเล. ทียเตติ **ทานํ.** **มท** อุมฺมาเท, กรเณ อ.

๓๖๕. ทฺวยํ หตฺถิกเร. **โสณ** วณฺณคตีสุ, โฑ, **โสฑ** คพฺเพ วา, นิคฺคหีตาคโม, โณ จ. ทฺวีสุ เทฺวปิ.

ทฺวยํ โสณฺฑคฺเค. กรสฺส โสณฺฑสฺส อคฺคํ. ปุส โปสเน. ขโร สสฺส **โก,** อุสฺโสตฺตํ **ปุส** วุฑฺฒิมฺหิ วา, ภู, **ปุส** เสนฺหเสจนปูรเณสุ วา, กิยาทิ, **ปุส** ธารเณ วา, รุจาทิ.

หตฺถิสฺส กายมชฺฌมฺหิ พนฺธนรชฺชุ กจฺฉา นาม. **กจ** พนฺธเน, โฉ. ทูสา, วรตฺราปฺยตฺร. กุโถ นาม หตฺถิปิฏฺฐตฺถริตจิตฺรกมฺพลํ, โส อาทิ เยสนฺเต **กุถาทโย.** กุถาทโย เอว กปฺปโน นาม ภวนฺติ. **กปฺป** สามตฺถิเย, สชฺชนายญฺจ, กรเณ ยุ. กปฺปนาปิ. **กจ** สชฺชนายํ, โถ, **กุโถ,** ตีสุ. "นปุํสกมตฺถรณํ, ถี ปเวณี กุถํ ติสู"ติ[๒] หิ **โวโปลิโต.** ปเวณี, อตฺถรณํ, วณฺโณ, ปริตฺโถโมติ เอเต กุถปริยายา.

---

๑. จินฺตามณิฏีกา–๑๘–๔๑. ๒. จินฺตามณิฏีกา–๑๘–๔๒.

๓๖๖. **โอปวยฺโห ราชวยฺโห** (๒)
**สชฺชิโต ตุ จ กปฺปิโต,** (๒)
**โตมโร'นิตฺถิยํ ปาเท**
**สิยา วิชฺฌนกณฺฏโก.**

๓๖๗. **ตุตฺตํ ตุ กณฺณมูลมฺหิ**
**มตฺถมฺหิ ตุ องฺกุโส,**
**หตฺถาโรโห หตฺถิเมณฺโฑ**
**หตฺถิโป หตฺถิโคปโก** (๔)

---

๓๖๖. ทฺวยํ ราชารเห หตฺถินิ. ราชนมุปคนฺตฺวา วหิตุมรหตีติ โอปวยฺโห อรหตฺเถ โณฺย. ราชานํ วหิตุํ อรหตีติ **ราชวยฺโห,** โณฺย. ทฺวยํ กปฺปิตหตฺถินิ สชฺชา สชฺชนา สญฺชาตา ยสฺมึ **สชฺชิโต.** กปฺปา กปฺปนา สญฺชาตา ยสฺมึ **กปฺปิโต.** เอตสฺมาเยว ปาฐา สชฺชกปฺปา สชฺชนากปฺปนานํ ปริยายาติ เญยฺยา.

หตฺถิโน ปาเท วิชฺฌนกณฺฏโก "โตมโร"ตฺยุจฺจเต. ตุชฺชเตเนเนติ **โตมโร,** **ตุท** พฺยถเน, อโร, **ทสฺส โม,** **โอตฺตํ.** เวณุกํปฺยตฺร,[1] กฺวจิ เวฬุกนฺติปิ ปาโฐ.

๓๖๗. หตฺถิโน กณฺณมูลมฺหิ วิชฺฌนกณฺฏโก "ตุตฺต"มิตฺยุจฺจเต. ตุชฺชเตเนเนติ **ตุตฺตํ,** โต. หตฺถิโน มตฺถกมฺหิ วิชฺฌนกณฺฏโก "องฺกุโส" ตฺยุจฺจเต. องฺกเต อเนเนติ **องฺกุโส,** **องฺก** ลกฺขเณ, โส, อสฺสุ.

ปชฺชทฺธํ หตฺถาโรเห. **มทิ** ภูสายํ, หตฺถึ มณฺฑยติ รกฺขตีติ หตฺถิมณฺโฑ, โสว **หตฺถิเมณฺโฑ,** **มิ** หึสายํ วา, โฑ, นิคฺคหีตาคโม. หตฺถึ ปาติ รกฺขตีติ **หตฺถิโป,** กมฺมนิ โณ หตฺถึ โคปยติ รกฺขตีติ **หตฺถิโคปโก.** **คุป** รกฺขเณ, สกตฺเถ โก. อาโธรโณ, นิสาทิโนปฺยตฺร.

---

๑. โตตฺรํ เวณุกมาลานํ. (อมร-๑๘-๔๑.)

**๓๖๘.** **คามณีโย ตุ มาตงฺค-**
**หยาทฺยาจริโย ภเว,**
**หโย ตุรงฺโค ตุรโค**
**วาโห อสฺโส จ สินฺธโว. (๖)**

**๓๖๙.** **เภโท อสฺสตโร ตสฺสา-**
**ชานีโย ตุ กุลีนโก,**
**สุขวาหี วินีโต'ถ**
**กิโสโร หยโปตโก. (๒)**

---

๓๖๘. มาตงฺคหยาทีนํ คมนาทิกฺริยาสิกฺขาปโก อาจริโย "คามณีโย" ตฺยุจฺจเต. คมนํ คาโม, ภาเว โณ. หตฺถาทีนํ คมนกฺริยา คาโม, ตํ เนติ สิกฺขาเปตีติ **คามณีโย,** อญฺญกฺริยาสิกฺขาปเนตูปจารา, คามํ วา หตฺถาทิสมูหํ เนตีติ **คามณีโย,** คมนํ วา สิกฺขาเปตีติ **คามณีโย,** สพฺพตฺร **นสฺส ณตฺตํ.**

ปาททฺวยํ อสฺเส. **หย** คติยํ อ. ตุรํ สีฆํ **คจฺฉตีติ ตุรงฺโค** กฺวิ, พินฺทาโลโป, โลเป สติ **ตุรโค. วาห** ปยตเน, อ. **อส** ภกฺขเน, อ. สินฺธูนมทูรภโว ชนปโทปิ สินฺธโว, ตตฺร ภโว **สินฺธโว** สํโยคนฺตตฺตา น วุทฺธิ. โฆฏฺโก, ปีติ, ตุรงฺคโม, วาชี, คนฺธพฺโพ, สตฺติริจฺจาทีนิปิ อสฺเส. **ฆุฏ** ปริวตฺตเน, ณฺวุ. **ปา** ปาเน, ติ. "ปาเน ถี ปีติ อสฺเส โส"ติ **รุทฺโท.** วาชโยคา **วาชี,** อี. "เอสญฺจ ปุพฺพํ ปกฺโข อาสิ, ส ตุ เทเวหฺยภฺยตฺถิเตน สาลีภูตมุนินา สกฺกํ ปโยเชตฺวา วชิรเฉทิโต"ติ **นิกายนฺตริยา. สป** สมวาเย ติ, **สตฺติ,** สามตฺถิเยปิ.

๓๖๙. **ตสฺส** อสฺสสฺส **เภโท** วิเสโส อสฺสตโร, อสฺสํ ตรตีติ **อสฺสตโร, ตร** อติกฺกมเน, ตรปจฺจเยนาปิ สิทฺธํ. ปธานสฺสภูมิภโว สุชาติโก อวิการี กุลีนโก อสฺโส อาชานีโย นาม, อา ภุโส การณการณํ ชานาตีติ **อาชานีโย,** อนีโย. ณฺยปจฺจเยน วา สทฺธึ, ตทา "กิยาทิโตนา"ติ นาคโม,

๓๗๐. โฆฏฺโก ตุ ขฬุงฺโก'ถ
ชวโน จ ชวาธิโก, (๒)
มุขาธานํ ขลีโน วา (๒)
กสา ตฺว'สฺสาภิตาฬินี.

ลีการาคโม จ.[๑] กุเล สมฺภูโต **กุลีนโก** ลีโน, สกตฺเถ โก. สงฺคาเม ครุสตฺถปฺปหาเรน นิหโต สนฺโต ปิโย สามิกํ น ชหติ สุขํ วหนสีโล โย อสฺโส, โส **วินีต**สทฺเทโนจฺจเต. วิเสเสน ทมฺมตํ เนติ ยนฺติ **วินีโต.**

ทุวยํ อสฺสโปเต. **กส** คมเน, โอโร, อสฺสิ, กิญฺจิ สรตีติ วา กิโสโร, พินฺทุโลโป, อสฺโส จ, หโย เอว พาลตฺตา **หยโปตโก,** อปฺปตฺเถ โก.

๓๗๐. ทุวยํ อถามสฺเส. **ฆุฏ** ปริวตฺตเน, ณฺวุ, **โฆฏฺโก,** อสฺสสามญฺเญปฺยยํ ขรํ คจฺฉตีติ ขลุงฺโค, โส เอว **ขฬุงฺโก,** คการสฺส กการํ กตฺวา, **รสฺส โล,** ฬตฺตมฺตฺตญฺจ, ขฬุโกติปิ. ชเวน สพฺเพสมธิโก อสฺโส ชวโน, ยุ.

ทุวยํ กวิติขฺยาเต มุขมาติฏฺฐตีติ **มุขธานํ.** เข มุขวิวเร ลีโน **ขลีโน.** "กวิกา ตุ ขลีโนตฺ๒ กวิยํ กถนํตฺยปี"ติ **รภโส.** กวิ, กวิกาปฺยตฺร. **กุ** สทฺเท. อิ, อี จ, สกตฺเถ โก. **วา**สทฺเทน นปุํสกตฺตํ สมุจฺจิโนติ. วุตฺตญฺจ **อมรโกเส** "กวิกา ตุ ขลีน-นิตฺถี"ติ[๓]

อสฺสาภิตาฬินี เวตฺตวิกตาทิ **กสา** นาม. **กส** คมเน, อ, กรณสาธนํ.

---

๑. จินฺตามณิฏีกา-๑๘-๔๔-คาถายมฺปิ ปสฺสิตพฺพํ. ๒. ขลีเน ถี (?)

๓. อมร-๑๘-๔๙.

๓๗๑. กุสา ตุ นาสรชฺชุมฺหิ
วพวา'สฺสา ขุโร สผํ, (๒-๒)
ปุจฺฉ'มนิตฺถึ นงฺคุฏฺจํ
วาลหตฺโถ จ วาลธิ. (๔)

---

๓๗๑. อสฺสสฺส นาสาตรชฺชุมฺหิ กุสา, **กุส** สิเลสเน. ทฺวยํ อสฺสายํ **วล** สํวรเณ, โว พตฺตํ, อา, วพวา. อสตีติ **อสฺสา.** "อิตฺถิยมติยโว วา"ติ อ, อา จ, **อสฺสา.** วามฺปิยตฺร. ทฺวยํ ขุเร. **ขุร** เฉทเน. สํ สุขํ ผรตฺยเนน **สผํ,** เนรุตฺโต. "สผํ กฺลีเว ขุโร ปุมา"ติ[๑] **อมรโกโส.**

ทฺวยํ ปุจฺฉมตฺเต. **ปุจฺฉ** ปมาเท. น คจฺฉตีติ นงฺคุฏฺโจ, **องฺค** คมเน, โจ, อสฺสุ, เทฺวปิ อนิตฺถิยํ. ลูมํปิยตฺร. ทฺวยํ เกสวติ นงฺคุฏฺจมตฺเต, น ตุ หตฺถิโน เอว. วาลสมูหโยคา **วาลหตฺโถ,** ยถา เกสหตฺโถ จเย, ตถาตฺราปิ. วาโล ธียเต อสฺมินฺติ **วาลธิ,** อิ.

เอตฺถานาคตาปิ อสฺสสฺส ธาราขฺยา[๒] ปญฺจ คติโย กเถตพฺโพ. ยถา—

อกฺกนฺทิตํ โธริตกํ เรจิตํ วคฺคิตํ ปลุตํ,
คติโยเม ปญฺจ ธารา[๓] อสฺสานํ วิญฺญุนา มตา,[๔]

ตตฺถ วิตฺถมฺภา สมาวคติ **อกฺกนฺทิตํ, กนฺทิ** คติโสสเนสุ โต. ตโต อธิกา จตุราคติ **โธริตกํ, โธร** คติจาตุริเย, โต, สกตฺเถ โก. มณฺฑลิกายาเนน คมนํ **เรจิตํ, ริจ** วิโยชนสมฺพชฺฌเนสุ, สมฺพชฺฌนํ มิสฺสนํ. เวเคน ปริกฺขิตฺโต ปริจรณํ **วคฺคิตํ, วคฺค** คมนตฺโถ. ตุรํ สเมน คมนํ **ปลุตํ, ปลุ** คติยํ. ต'ทฺตฺต'มสฺสสตฺเถ "สโม'ธิโก ลโย เวคี, ตุริตสฺโส ภเว กมา"ติ.

---

๑. อมร-๑๘-๔๙.
๒. ธาวาขฺยา (ก)
๓. ธาวา (ก)
๔. อมร ๑๘-๔๘-๙

๓๗๒. สนฺทโน จ รโถ ปุสฺส-
รโถ[๑] ตุ น รณาย โส, (๒)
จมฺมาวุโต จ เวยฺยคฺโฆ
ทีโป[๒] พฺยคฺฆสฺส ทีปิโน.

---

๓๗๒. ทฺวยํ ยุทฺธตฺเถ จกฺกยุตฺตยาเน. **สนฺท** คมเน, สนฺทเต คมฺยเตเนเนติ **สนฺทโน,** ยุ. รมเตเนเนติ **รโถ,** โถ, มฺโลโป. สตงฺโคปฺยตฺร. สตมงฺคานฺยสฺส.

ยํ น **รณาย** ยุทฺธตฺถํ จกฺกยุตฺตํ ยานํ, อปิ ตุ กีฬาภมนาทฺยตฺถํ, โส ปุสฺสรโถ. วุตฺตญฺจ **อมรโกเส** "อนํ ปุสฺสรโถ จกฺก-ยานํ น สมราย ย"นฺติ.[๓] **ปุส** โปสเน, โส, ปุสนามเกน ผลวิเสเสน ยุตฺโต รโถ **ปุสฺสรโถ,** ปุสฺสนกฺขตฺเตน กโต, สชฺชิโต วา รโถติ **ปุสฺสรโถ.**

พฺยคฺฆสฺส จมฺมาวุโต ปริกฺขิตฺโต รโถ เวยฺยคฺโฆ **นาม,** พฺยคฺฆสฺส วิกาโร จมฺมํ เวยฺยคฺฆํ, โณ, เตน ปริวุโต รโถ **เวยฺยคฺโฆ,** โณ, อุภยตฺราปิ วุทฺฒาคโม. "ปจฺจตฺตํ[๔] อยนฺติ คจฺฉนฺตีติ ปจฺจยา"ติ วจนตฺถโต ปจฺจตฺตเมว[๕] ปจฺจยา ภวนฺติ, ยถา การิตนฺตสฺมาปิ ปโยชกวเสน อเนกการิตปจฺจยา. ทีปิโน จมฺมาวุโต รโถ ทีโป นาม, ทีปิโน วิกาโร จมฺมํ ทีปํ, โณ, เตน ปริวุโต รโถ ทีโป โณ.

---

๑. ผุสฺสรโถ (ก)
๒. เทปฺโป (ก) อมร ๑๘-๕๓.
๓. อมร ๑๘-๕๑.
๔. ปจฺจตฺตํ (ก)
๕. ปจฺจตฺตเมว (?)

๓๗๓. **สิวิกา ยาปฺยานญฺจ- นิตฺถี ตุ สกโฏปฺย'นํ, (๒-๒)**
**จกฺกํ รถงฺค'มาขฺยาตํ ตสฺส'นฺโต เนมิ นาริยํ. (๒)**

---

๓๗๓. ทฺวยํ ปุริสยุตฺตยาเน. สิ เสวายํ. สุขตฺถิเกหิ เสวียเตติ **สิวิกา.** ณฺวุ, วาคโม, อิตฺตํ, กิตปจฺจยา หิ เยภุยฺเยน กมฺมาทีสุปิ วตฺตนฺติ, กิจฺจปจฺจยา จ กตฺตริปิ, ยถา "วินโย, นิสฺสโย, ตปนียา ธมฺมา" ตฺยาทีสุ, มหาปเทเสน วา กิตกิจฺจปจฺจยานํ กตฺตุกมฺมาทีสฺวปิ ปวตฺติ เวทิตพฺพา, สิวํ กโรตีติ วา **สิวิกา.** อิโก. ยาปฺเยหิ อธเมหิ ยายเต นิยฺยเตติ **ยาปฺยยานํ.** "ยาปฺย ปานียเต นินฺทฺเย"ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห.**

ทฺวยํ สกเฏ. อนิตฺถี ตูติ **ตฺวนฺตํ** ลิงฺคปทํ **สก** สตฺติยํ, อโฏ. **อน** ปาณเน, กรณสาธนํ นตฺถิ นาสา ยสฺสาติ วา **อนํ,** **สาโลโป,** รสฺโส จ. กลีเว'นํ, สกโฏ, **นิตฺถิตฺยมรโกโส.**[๑]

ทฺวยํ จกฺเก. กโรติ คมนมเนเนติ **จกฺกํ,** ทฺวิตฺตํ, จกฺกาทิ. รถสฺส องฺคํ **รถงฺคํ.** ตสฺส จกฺกสฺส **อนฺโต** อวสานํ เนมิ, สา **นาริยํ** อิตฺถิยํ. นยติ จกฺกํ **เนมิ.** ยา ภูมึ ผุสติ, นี นเย, มิ, อีปจฺจเย เนมี จ. ปธิปฺยตฺร.

---

๑. อมร ๑๘–๕๒.

๓๗๔. **ตมฺมชฺเฌ ปิณฺฑิกา นาภิ**
**กุพฺพโร ตุ ยุคนฺธโร, (๒)**
**อกฺขคฺคกีเล อาณิ'ตฺถี**
**วรูโถ รถคุตฺย'ถ. (๒)**

---

๓๗๔. **ตมฺมชฺเฌ** ตสฺส รถสฺส, จกฺกสฺส วา มชฺเฌ จกฺกกาการา ปิณฺฑิกา, ยสฺสํ สพฺพานิ กฏฺฐานิ อาสชฺชนฺเต. **ปิณฺฑิกา**สาหจริยา **นาภิ** อิตฺถี, อีปจฺจเย นาภี จ. สพฺพานิ กฏฺฐานิ ปิณฺเฑตีติ **ปิณฺฑิกา, ปิณฺฑ** สงฺฆาเต, อ, สกตฺเถ โก. ปิณฺฑีปิ. นาติ วิยาติ **นาภิ.**

รถสฺส ยุคกฏฺฐํ ยตฺร อาสชฺชเต, ส ยุคนฺธโร. กุํ ปถวึ วุโณติ อจฺฉาทยตีติ **กุพฺพโร, วุ** สํวรเณ, โร, อุสฺสตฺตํ. ยุคํ ธาเรตีติ **ยุคนฺธโร,** สญฺญายํ อ, อภิธานา รสฺโส.

อกฺโข สกฏํ ตทวยโว วา, ตถา จาหาชยาจริโย—

"อกฺโข วิภีฏเก นิมฺเพ สกเฏ พฺยวหาเร,
รถสฺสาวยเว กสฺเส ปาสเกปฺย'กฺข'มินฺทฺริเย"ติ.

ตสฺสคฺคเต กีเล **อาณิ,** อิตฺถี. อณิปิ, "สีมาสฺสกฺขคฺคกีเลสุ, อณิ อาณิ อิเม ทฺวิสู"ติ[๑] หิ **รุทฺโท** ทฺวิธา ปรติ. "อณี อาณี จ อกฺขคฺคกีเล สีมาสฺสิสุ มตาติ" จ **นานตฺถสงฺคโห**ปิ. อสฺสิ โกโณ. **อณ** สทฺเท, ณิ. ปุพฺพปกฺเข น วุฑฺฒิ, **อน** ปาณเน วา, ณตฺตํ. กณฺฑกาทิสตฺเถหิ ปริรกฺขณตฺถํ กโต รถาวรโณ วรูโถ, โย "รถคุตฺตี"ติ ขฺยาโต. **วร** วรเณ, วรณเมตฺถาวรณํ, ยถา รถํ ถิรตฺถํ ตฏฺฐญฺจ โกปตีติ **รถคุตฺติ,** อิตฺถี, "คุตฺติ การาคาเร วุตฺตา, ภูคเต รกฺขเณ ยเม"ติ **นานตฺถสงฺคเห.**

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๑๘, ๕๖.

๓๗๕. ธุโร มุเข รถสฺสงฺคา
ตฺว'กฺโขปกฺขรอาทโย, (๒)
ยานญฺจ วาหนํ โยคฺคํ
สพฺพหตฺถฺยาทิวาหเน. (๓)

๓๗๖. รถจารี ตุ สูโต จ
ปาชิตา เจว สารถิ, (๔)
รถาโรโห จ รถิโก, (๓)
รถี โยโธ ตุ โย ภโฏ. (๒)

---

๓๗๕. รถาทีนํ ปุโรภาคสงฺขาเต มุเข **ธุโร.** **ธร** ธารเณ, อสฺสุ, **ยานมุขํปฺยตฺร.** อกฺโขปกฺขราทโย รถสฺส องฺคา นาม. **อก** คมเน, โข, **อกฺโข,** **ทฺวินฺนํ** รถจกฺกานํ อนฺตรคโต กฏฺฐวิเสโส. อุปริ กรียเตติ **อุปกฺขโร,** อกฺขสฺโสปริ กฏฺฐวิเสโส. **อมรโกเส** ปน อุปกฺขรสทฺทสฺส สพฺพรถาวยววาจกตฺตํ วุตฺตํ "รถงฺคนฺตุ อุปกฺขโร"ติ.[๑] "อปกฺขโร"ติปิ ปาโฐ.

สพฺพสฺมึ หตฺถาทิเก วาหเน **ยานาทิตฺตยํ,** สพฺพตฺร กรณสาธนํ. โยชนียํ ยุชฺชเตเนนาติ **โยคฺคํ,** โณฺย. ปตฺตํ โธรณญฺจาตฺร. **ปต** คติยํ. **โธร** คติจาตุริเย, เอตฺถาปิ กรณสาธนํ.

๓๗๖. จตุกฺกํ สารถิมฺหิ. รเถน จรติ สีเลนาติ **รถจารี.** สวติ เปรยตีติ **สูโต,** สู เปรเณ, โต. **อช** คมเน. ปาเชตีติ **ปาชิตา,** ริตุ, ทีฆาทิ. **สร** คติยํ, ถิ, รเถน สห คจฺฉตีติ วา **สารถิ,** อิณฺ, อญฺญตโรปจารา. นิยนฺตา, ยนฺตา, ขตฺตา, สพฺยฏฺโฐ, ทกฺขิณตฺโถ, รถกุฏุมฺพิปฺยตฺร.

"นิยนฺตา ปาชิตา ยนฺตา สูโต ขตฺตา จ สารถิ,
สพฺยฏฺโฐ ทกฺขิณตฺโถ จ สญฺญา รถกุฏุมฺพิโน"ติ[๒]

วุตฺตํ. อตฺถโต สารถิโน รถกุฏุมฺพี จ นามํ. รถนายเก ตุ "รถาโรโห จ รถิโก รถี"ติ ปจฺฉา วกฺขติ. **ขุทิ** สํเปสเน, ตุ, **ทสฺส โต,** อุสฺสตฺตญฺจ, **ขตฺตา.**

ติกํ รเถ ปาชิตตรา อญฺเญ โยธา, อตฺร เย "รถนายกา"ติปฺยุจฺจนฺเต. รถมาโรหตีติ **รถิโก,** **รถี** จ. รเถน ยุชฺชตีติ วา **รถิโก,** **รถี** จ. รถิโน, สนฺทนาโรโหปฺยตฺร. ทฺวยํ โยเธ. **ยุธ** สมฺปหาเร, โณ. ภฏติ ยุชฺชตีติ **ภโฏ,** อ. กฺวจิ โยทฺโธปิ.

---

๑. อมร ๑๘–๕๕. ๒. อมร ๑๘–๕๙–๖๐.

๓๗๗. ปทาติ ปตฺตี ตุ ปุเม
ปทโค ปทิโก มโต, (๔)
สนฺนาโห กงฺกโฏ วมฺมํ,
กวโจ วา อุรจฺฉโท.

๓๗๘. ชาลิกา'ถ จ สนฺนทฺโธ (๖)
สชฺโช จ วมฺมิโก ภเว, (๓)
อามุกฺโก ปฏิมุกฺโก'ถ (๒)
ปุเรจารี ปุเรจโร. (๒)

๓๗๙. ปุพฺพงฺคโม ปุเรคามี (๔)
มนฺทคามี ตุ มนฺถโร, (๒)
ชวโน ตุริโต เวคี (๓)
เชตพฺพํ เชยฺยมุจฺจเต. (๒)

---

๓๗๗-๙. จตุกฺกํ ปทาติเก. ปเทหิ อตติ **ปทาติ,** อต สาตจฺจคมเน, อิ. **ปท** คมเน ปทตีติ **ปตฺติ,** อิ, ทฺวิตฺตํ. ปเทน อทตีติ วา **ปตฺติ,** **อ**โลโป, **ทสฺส โต,** อิเม เทฺว, วกฺขมานา เทฺว จ ปุเม. ปเทหิ คจฺฉตีติ **ปทโค,** **ปทิโก.** ปาทาติโก, ปทาชโยปฺยตฺร.[๑]

ฉกฺกํ กวเจ. **นห** พนฺธเน, กรเณ โณ. **กงฺก** คตฺยตฺโถ, อโฏ. วรียเต ตนฺติ **วมฺมํ,** **วร** วรเณ, **วร** อิจฺฉายํ วา, โม, **รสฺส โม.** **กจ** พนฺธเน, อ, วการวณฺณาคโม. อุโร ฉาทยนฺตฺยเนนาติ **อุรจฺฉโท.** วาสทฺโท ทฺวินฺนํ ปุนฺนปุํสกตฺตํ สมฺปิณฺเฑติ. **ชล** ทิตฺตยํ, ณฺวุ. ตนฺตฺตํ, ทิสนํ, ชคโรปฺยตฺร. "ชคโร กงฺกโฏ โยโค, สนฺนาโห จ อุรจฺฉโท"ติ[๒] **โวปาลิโต.**

---

๑. ปาเทหิ อชติ, อี, รสฺโส จ, ปทาชี (จินฺตามณิฏีกา ๑๘-๖๖)

๒. จินฺตามณิฏีกา ๑๘-๑๔. พฺยาขฺยาสุธา ๒-๑-๖๔.

ติกํ กตสนฺนาเห. จมฺเมน สมฺมา นทฺธวาติ **สนฺนทฺโธ,** โธ. **สชฺชุ** คตียํ, อ. วมฺเมน นทฺธวา **วมฺมิโก.** ทํสิโต, อุรจฺฉทิโก, พฺยุฬฺหกงฺกโฏ, ชคริโกปฺยตฺร.

ทฺวยํ ปริทหิเต วตฺถาโท. **อาปติปุพฺโพ มุจธาตุ ปริทหเน,** อุภยตฺถ โต, ภูชาทิ. ปกฺเข "สฺสปจสกโต กฺขกฺกา เจ"ติ สุตฺเต **จกาเรน ตปจฺจยสฺส กฺโก,** ธาตฺวนฺตโลโป จ. ปีนทฺโธ. อปีนทฺโธปฺยตฺร. ปุพฺพปกฺเข อปีสฺสาการโลโป.

จตุกฺกํ อภิจารปทาติมฺหิ. ปุเร จรณสีโล, สตฺตมิยา อโลโป อุภยตฺราปิ. ปุพฺเพ ณี. ปรปกฺเข อ, ปุพฺพํ, ปุพฺเพ วา คจฺฉตีติ **ปุพฺพงฺคโม,** ทุติยายาโลโป. ปุโรโค, อคฺเคสโร, ปฏฺโฐ, อคฺคโตสโร, ปุรสฺสโร, ปุโรคโมปฺยตฺร.

ทฺวยํ อสีฆคามินิ. มนฺทํ คจฺฉติ สีเลนาติ **มนฺทคามี,** ณี. **มนฺถ** วิโลฬเน, อเนกตฺถตฺตา สํกิเลเส จ. สํกิลิสฺสเตติ **มนฺถโร,** อโร.

ติกํ เวคินิ. ตุรเมติ คจฺฉตีติ **ตุริโต,** อิ คตียํ, โต. ตุรสฺสิ, ปชวี, ชโวปฺยตฺร. ทฺวยํ เชตุโยคฺคตามตฺเต. **ชิ** ชเย, ตพฺโพ, **เชตพฺพํ.** ณฺยปจฺจเย **เชยฺยํ.**

๒๘๐. สูรวิรา ตุ วิกฺกนฺโต (๓)
สหาโย'นุจโร สมา, (๒)
สนฺนทฺธปฺปภุตี ตีสุ
ปาเถยฺยํ ตุ จ สมฺพลํ. (๒)
๓๘๑. วาหินี ธชินี เสนา
จมู จกฺกํ พลํ ตถา,
อนีโก วาถ วินฺยาโส (๗)
พฺยูโห เสนาย กถฺยเต.

---

๓๘๐. ติกํ สูเร. **สุร วีร** วิกฺกนฺเตติ จุราทิธาตุ. สุรยติ, วีรยตีติ **สูโร, วีโร** จ, ทีฆาทิ, **กนฺต** เฉทเน. **วิกฺกนฺโต.** ทฺวยํ สหายมตฺเต. สห เอติ คจฺฉตีติ **สหาโย,** สพฺพตฺร กตฺตริ จ อ. **อนุสทฺโท** ปจฺฉาตฺโถ. **สมาติ** เอเต เทฺว ตุลฺยตฺถา. อนุปฺลโป, อภิสโรปิ. **สนฺนทฺธปฺปภุตี สนฺนทฺธ**สทฺทาทโย **อนุจร**นฺตา ตีสุ.

ปาเถยฺยํ นาม ราชาทีนํ ยาตฺรา เสฺวว พหุลํ ปวตฺตตีติ อิธ ตํ วุตฺตํ, ปเถ หิตํ **ปาเถยฺยํ,** เอยฺโย. **สมฺพ** มณฺฑเล, อโล, สเมติ อทฺธานปริ-สฺสมเมเตนาติ วา **สมฺพลํ** อโล, **พาคโม** จ.

๓๘๑. จตุกฺกํ เสนายํ. วาหโยคา **วาหินี.** ธชโยคา **ธชินี. สิ** พนฺธเน, โน, **เสนา. จมุ** อทเน, อู, จมติ ภีรุนฺติ **จมู.** ปุตนา, อนีกินี, วรูถินีปฺยตฺร. เอตฺถ จ ปุตนา อนีกินี วาหินี จมู เสนาเภทปิ. "ปุตนา"นีกินี จมู, เสนา เสนานฺตเรปิ เจ"ติ **รุทฺโท,** เสนาปเภท เสนายํ, สวนฺตฺยมปิ วาหินี"ติ **รภโส** จ. **จกฺกา**ทิติกํ สามญฺเญน เสนายํ, เสนงฺเค จ. **จาณกฺเย** ตุ เสนาวิเสสา อนีโก วุตฺโต "ตีณิ ติกานฺยนีก"นฺติ.

อสฺเสว **กามนฺทกีเย** วิวรณํ, ยถา—

"อสฺสสฺส ปตฺติโยธา เย ภเวยฺยุํ ปุริสา ตโย,
อีติ กปฺปา ตุ ปญฺจสฺสา วิเธยฺยา กุญฺชรสฺส ตุ.
ปาทงฺโค ปาชิตาวนฺโต ปุริสา ทส ปญฺจ จ,
วิธานมิติ นาคสฺส จตุกฺกํ สนฺทนสฺส จ,
อนีกมิติ วิญฺเญยฺย- มิติ กปฺปา นว ทฺวิปา"ติ.

กรียเต วิคฺคโห เยเนติ **จกฺกํ. พล** สํวรเณ, อ. **อณ** สทฺเท, อิโก. **วา**กาโร นปุํสกตฺตํ สมุจฺจิโนติ.

จตุรงฺคพลาย สุสนฺนทฺธาย เสนาย ยุทฺธตฺถํ เทสวิเทเส **วินฺยาโส** วิภชิตฺวา นฺยสนํ ฐปนํ พฺยูโห กถฺยเต. วิภชิตฺวา อุหนํ ฐปนํ **พฺยูโห.** ตพฺเภทา ทณฺฑโภคมณฺฑลาสํหตา จตฺตาโร ปกติพฺยูหา. ตตฺร อนีกานํ ติริยโต วุตฺติ **ทณฺโฑ.** สมตฺถานมนีกานมนฺวาวุตฺติ อญฺโญญฺญโต วุตฺติ **โภโค.** มณฺฑลรจนายสรนฺตามนนีกานํ สพฺพโต วุตฺติ สปฺปสรีรมิว **มณฺฑโล.** ฐิตานมิต-เรตราสํ หตานํ วิสิลิฏฺฐตรานํ อนีกานํ ปุถุวุตฺติ **อสํหโต.** ตทุตฺตํ กามนฺทเกน—

"ติริยโต วุตฺติ ทณฺฑาขฺยา โภโคนฺวาวุตฺติเรว จ,
มณฺฑโล สพฺพโตวุตฺติ ปุถุวุตฺติ อสํหโต"ติ.

พฺยูหสมเวโต เอว พฺยูหสฺเสกเทโส ปจฺฉาภาโค **พฺยูหปณฺหิ,** พฺยูหสฺส ปจฺฉา, พฺยูหนฺตรเมว วา. ยตฺร ฐิโต ราชา สเสนํ ปฏิคฺคณฺหติ, ตํ เสนาย ปจฺฉา ธนุสตทฺวยนฺตเรน ฐิตปริสสหิตํ อนีกํ **"ปฏิคฺคโห"**ตฺยุจฺจเต.

**๓๘๒. หตฺถี ทฺวาทสโปโส ติ-**
**ปุริโส ตุรโค รโถ,**
**จตุโปโสติ เอเตน**
**ลกฺขเณนา'ธมนฺตโต.**

**๓๘๒. หตฺถานีกํ หยานีกํ**
**รถานีกํ ตโย ตโย,**
**คชาทโย สสตฺถา ตุ**
**ปตฺตานีกํ จตุชฺชนา.** (๔)

---

๓๘๒-๓. เอโก หตฺถี ทฺวาทสปุริสสหิโต "เอโก หตฺถี" ตฺยุจฺจเต เอเตน ลกฺขเณน **อธมนฺตโต** เหฏฺฐิมปริจฺเฉเทน ตโย หตฺถิโน **หตฺถานีกํ** นาม, ตถา เอโก ตุรงฺโค ติปุริสสหิโต, เอโก จ รโถ จตุปุริสสหิโต เอโก หโย, เอโก รโถติ เอเตน ลกฺขเณน อธมนฺ- ตโต ตโย หยา จ ตโย รถา จ **หยานีกํ, รถานีกํ** นาม, เตนาห "ตโย ตโย คชาทโย"ติ. **สสตฺถา** ขคฺคาทิสตฺถหตฺถา **จตุชฺชนา** จตฺตาโร ปุริสา **ปตฺตานีกํ** นาม วุตฺตา. เหฏฺฐิมนฺตโตเยเวตฺถาปิ ปริจฺเฉโท. **อมรโกเส** ตฺวญฺญถา กถิตา—

"เอกเกภรถา ตฺยสฺสา ปตฺติ ปญฺจปทาติกา,
ปตฺยงฺเคหิ ติคุเณหิ กมา สญฺญา ยโถตฺตรํ.
เสนามุขํ คุมฺพคณา วาหินี ปุตนา จมู,
อนีกินี จ ตาสนฺตุ ทส อกฺโขภินี มต"นฺติ[๑]

---

๑. อมร ๑๘-๘๐-๑.

๓๘๔. **สฏฺฐิวํสกลาเปสุ**
**ปจฺเจกํ สฏฺฐิทณฺฑิสุ,**
**ธูลิกเตสุ เสนาย**
**ยนฺติยา'กฺโขภินิ'ตฺถิยํ.**

---

ตสฺสตฺโถ—ตีหิ อสฺเสหิ คเชเนเกน รเถน จ ปทาตีติ จ ปญฺจหิ ปตฺติ นาม เสนนฺตรํ. ปตฺยงฺเคหิ สพฺเพหิ คชาทีหิ ยถาปุพฺพํ คุเณหิ ยโถตฺตรํ กเมน เสนามุขาทิกา สญฺญา ภวติ. **ยโถตฺตรนฺติ** วจเนน ยถาปุพฺพมิตฺยตฺถมาห, เตเนทํ วุตฺตํ "ภวติ ตโย ปตฺติโน เสนามุขํ. ตีหิ เสนามุเขหิ คุมฺโพ. คุมฺพตฺตเยน คโณ. คณตฺตยํ วาหินี. วาหิ- นิตฺตยํ ปุตนา. ปุตนตฺตยํ จมู, จมุตฺตยํ อนีกินี. ตาสํ อนีกินีนํ ทส อกฺโขภินี"ติ.

ตตฺร รถานํ สงฺขยา สตฺตติสหิเตหิ อฏฺฐสเตหาธิกาเนฺยกวีสติสหสฺสานิ, เอวเมว คชานมฺปิ สงฺขยา, ตถา จ—

ปญฺจสฏฺฐิสหสฺสานิ ฉสตานิ ทเสว ตุ,
สงฺขยา ตา ตุรงฺคานํ หิ วินา รเถ ตุรงฺคเม.
นรานํ สตสหสฺสํ สหสฺสานิ นเวว จ,
สตานิ ตีณิ จ-ญฺญานิ ปญฺญาสญฺจ ปทาตโย"ติ.[๑]

๓๘๔. เหฏฺฐิมปริจฺเฉเทน เสนํ ทสฺเสตฺวา อุกฺกฏฺฐปริจฺเฉเทน ทสฺเสตุมาห "**สฏฺฐิ** ป **ยนฺติ**" จจาทิ. **ยนฺติยา** ยานํ กุพฺพนฺติยา **เสนาย** กตฺตุภูตาย ธูลิกเตสุ สนฺเตสุ. เกสุ ? สฏฺฐิวํสกลาเปสุ. กิตฺตกปฺปมาเณสุ ? ปจฺเจกํ สฏฺฐิทณฺฑวนฺเตสุ, เอสา อกฺโขภินี นาม เสนา อุกฺกฏฺฐปริจฺเฉเทน. เกนจิ โขเภตุมสกฺกุเณยฺยตาย **อกฺโขภินี,** ยุ, นทาทิ. **ขุภ** จลเน.

---

๑. พฺยาขฺยาสุธา ๒-๘-๘๐.

| | | |
|---|---|---|
| ๓๘๕. | สมฺปตฺติ สมฺปทา ลกฺขี | สิรี วิปตฺติ อาปทา, (๔-๒) |
| | อถา'วุธญฺจ เหติ'ตฺถี | สตฺถํ ปหรณํ ภเว. (๔) |
| ๓๘๖. | มุตฺตามุตฺต'มมุตฺตญฺจ | ปาณิโต มุตฺตเมว จ, |
| | ยนฺตมุตฺตนฺติ สกลํ | อาวุธํ ตํ จตุพฺพิธํ. (๔) |
| ๓๘๗. | มุตฺตามุตฺตญฺจ ยฏฺฐยาทิ | อมุตฺตํ ฉุริกาทิกํ, |
| | ปาณิมุตฺตํ ตุ สตฺยาทิ | ยนฺตมุตฺตํ สราทิกํ. |

---

๓๘๕. จตุกฺกํ สมฺปตฺติยํ. ธนุกฺกํโส สมฺปตฺติ. **ปท** คมเน, ภาเว ติ. ยุปกฺเข "อิตฺถิยมติยโว วา"ติ อ. **ลกฺข** ทสฺสนงฺเกสุ, อี. **ลกฺขี, สิรี** จ ปุพฺเพ เทวตาวเสน วุตฺตา, อิธ ธนุกฺกํสวเสน.

ทฺวยํ สมฺปตฺติวิปรีตายํ. วิรูปํ ปชฺชตีติ **วิปตฺติ, ปทิมฺหา** กตฺตริ ติ. วิรูปํ ปชฺชนํ วา **วิปตฺติ** ภาเว ติ. **อาปทาสหจรณโต วิปตฺติ** ถิยํ.

จตุกฺกํ สตฺถมตฺเต. อาทาย ยุชฺฌนฺเต ยนฺติ **อาวุธํ,** ยสฺส **โว. อายุธํ** วา. **หร** หรเณ. หรติ ชีวิตนฺติ **เหติ,** ติ อสฺเส, รโลโป, **หนติ**วเสน วา สิทฺธํ. **สส** หึสายํ, โถ. อตฺถิปุํยตฺร. อสุ เขปเน.

๓๘๖-๗. สงฺเขเปนายุธํ ทสฺเสตุมาห. มุตฺตามุตฺตญฺจ อมุตฺตญฺจ ปาณิโต มุตฺตญฺจ ยนฺตมุตฺตญฺเจติ สกลํ ตํ อายุธํ จตุพฺพิธํ พหูนมฺปิ ตพฺเภทานติวตฺตนโต.

จตุนฺนํ สรูปมาห "**มุตฺตามุตฺตญฺจา**"ทิ. ยฏฺฐิ **นาม** สตฺถวิเสโส, น กตฺตรทณฺโฑ.

"ยฏฺฐิ หารลตาสตฺถ- เภเทสุ ธนุทณฺฑเก"ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห.**

ตทาทิ อายุธํ มุตฺตญฺจ ตํ อมุตฺตญฺเจติ **มุตฺตามุตฺตํ,** กมฺมธารโย, ยถา กตากตํ. **ฉุริกา** อสิปุตฺติ, ตทาทิกํ อมุตฺตํ. **ยนฺตํ** สงฺโกจเน, **ยนฺตํ** ธนฺวาทิ.

๓๘๘. อิสฺสาโส ธนุ โกทณฺฑํ
จาโป’นิตฺถี สราสนํ, (๕)
อโถ คุโณ ชิยา ชยา (๓)
สโร ปตฺตี จ สายโก.

๓๘๙. วาโณ กณฺฑํ อุสุ ทฺวีสุ
ขุรปฺโป เตชนา’สนํ, (๘)
ตูณี’ตฺถียํ กลาโป จ
ตูโณ ตูณีร วาณธิ. (๕)

---

๓๘๘-๙. ปญฺจกํ ธนุมฺหิ. อุสุํ อสติ ขิปตีติ กมฺมนิ โณ, อุสฺสิ. **ธน** ธญฺเญ, อุ, **หน** หึสายํ วา, อุ, **หสฺส โธ**, ธนุ. “ธนุ วํสวิสุทฺโธปิ, นิคฺคุโณ กึ กริสฺสตี’ติ[1] ปุเม ปโยโค. “สรา วาโป ธนุ อิตฺถี, ตุณตา ติณตาปิเจ”ติ[2] **ติกณฺฑเสโส.** กึ นาเมน ทณฺฑยตีติ **โกทณฺฑํ, ทณฺฑ** นิปาตเน, กึ นาเมน ทมฺยตีติ วา **โกทณฺฑํ, ทมุ**ธาตุมฺหา โฑ, กึ นาเมน ทุโนตีติ วา **โกทณฺฑํ, ทุ** ปริตาเป, โฑ นิปาตีโต, กุฏิลตฺตา วา กุจฺฉิโต ทณฺโฑ ยสฺสตฺถีติ **โกทณฺฑํ. จป** สนฺตาเป, อ, จโป, วํสเภโท, ตพฺพิกาโร **จาโป**, โณ. สรมสติ ขิปตีติ **สราสนํ**. กมฺมุกมฺปิ. กมฺมาย ปภวตีติ **กมฺมุกํ.**

ติกํ คุเณ. คจฺฉติ สโร เยนาติ **คุโณ, มสฺส** โณ, อสฺสุ, **คุ** สทฺเท วา ควติ เอเตนาติ **คุโณ**, ยุ ณตฺตํ, **ชร** วโยหานมฺหิ, อ, **ชิยาเทโส.** ปกฺเข อิการโลโป, **ชยา,** “ชิยา จาถา”ติปิ ปาโฐ, ตทา ตทา ทฺวยํ คุเณ. มุพฺพี, สิญฺชินีปฺยตฺร. มุพฺพวิกาโร **มุพฺพี สิญฺช** อพฺยตฺตสทฺเท, อินี.

ติปาโท กณฺเฑ. **สร** หึสายํ. สรนฺตยเนนาติ, ปุเม, สญฺญายํ โณ. ปตฺตํ วาโช, ตํโยคา **ปตฺตี,** อี. **สา** ตนุกรณาวสาเนสุ, ทิวาทิ, ณฺวุ, ยสฺสาโลโป. วณฺยเต สทฺทายเตเนนติ **วาโณ,** โณ, **วณ** สทฺเท. กณฺยเตเนนติ

---

๑. หิโตปเทส, กถามุข, ๒๓ ๒. ติกณฺฑเสส ๒-๘-๕๑

๓๕๐. ปกฺโข ตุ วาโช ทิทฺโธ ตุ (๒)
วิสปฺปีโต สโร ภเว,
ลกฺขํ เวชฺฌํ สรพฺยญฺจ (๓)
สราพฺยาโส ตุ'ปาสนํ. (๒)

**กณฺฑํ,** กณ สทฺเท, โฑ, **กณฺฑ** เภเท วา. **อิส** คมเน, อุ, อิสฺสุ, **อุส** ทาเห วา. **ขุร** เภทเน อโป, อถวา เข อรติ คจฺฉตีติ ขุโร, อสฺสุ, ตํ ปาตีติ **ขุรปฺโป,** **ติช** นิสาเน, ยุ. **อส** ขิปเน, กมฺเมยุ. วิสิโข อชิมฺหโค ขโค, อาสุโค, กลมฺโพ, มคฺคโณ, โรโปปฺยตฺร. วิสนฺโต ขณตีติ **วิสิโข. กล** มเท, อมฺโพ. **มคฺค** อนฺเวสเน, ยุ. **รุป** วิโมหเน, ทิวาทิ, อ, **โรโป.** "ถูลเขโฑ วิปาโฏ จ, จิตฺรปุงฺโข เจ"[๑] **ติกณฺฑเสเส.**

ปญฺจกํ กลาเป. **ตูณ** ปูรเณ, จุราทิ, ทนาทิ. "ตูโณ นิสงฺโค ตูณิโร, อุปาสงฺโค วาณธิ"ริติ[๒] **อมรมาลายํ** ปุํสกณฺเฑ. "ตูณา"ติปิ อิตฺถิลิงฺคปฺปกรเณ วุตฺโต, อิธ ปน "ตุณี, ตูโณ"ติ ทฺวิสุ สรสมูหานํ ฐานตฺตา **กลาโป.** อิรปจฺจเย ตูณิโร, วาณา สรา ธิยนฺเตตฺเรติ **วาณธิ.** "คูโณ ปสงฺค ตูณิร-นิสงฺคา วาณธิ ทฺวิสู"ตฺยมรสีเห.

๓๕๐. ทฺวยํ วาเช, ยํ "กณฺฑปตฺต"มิตฺยุจฺจเต. **ปต** คมเน, กรเณ โข, ตสฺส **โก,** ปกฺเขน กตตฺตา วา **ปกฺโข.** วชตฺยเนนาติ **วาโช,** โณ. วิสมฺปีวิตฺถาติ **วิสปฺปีโต** สโร ทิทฺโธ นาม. **ทิส** อปฺปีติยํ, โต. ลิตฺโตปฺยตฺร.

ติกํ วิชฺฌิตพฺเพ. วิชฺฌนตฺถํ ลกฺขยเตติ **ลกฺขํ.** วิชฺฌิตพฺพนฺติ **เวชฺฌํ,** โณฺย **ธยสฺส โชฺฌ,** อิสฺเส. สโร วยติ คจฺฉติ ยสฺมึ **สรพฺยํ,** วสฺสาการโลโป. นิจฺจํ สรานมภฺยาสนํ วสีกรณํ **สราภฺยาโส.** "พฺยาเธปฺยุปาสนายญฺจ, วาณภฺยา-เสปฺยุปาสน"นฺติ **รุทฺโท.** ลกฺขมุปคนฺตวา อสนํ ขิปนํ **อุปาสนํ.**

---

๑. ติกณฺฑเสส ๒-๘-๕๒. ๒. จินฺตามณิฏีกา ๑๘-๘๘.

๓๘๑. มณฺฑลคฺโค ตุ เนตฺตึ โส
อสิ ขคฺโค จ สายโก, (๕)
โกสิ'ตฺถี ตปฺปิธาเน'โถ
ถรุ ขคฺคาทิมุฏฺฐิยํ.

๓๘๒. เขฏกํ ผลกํ จมฺมํ (๓)
อิลฺลี ตุ กรปาลิกา, (๒)
ฉุริกา สตฺย'สิปุตฺติ (๓)
ลคุโฬ ตุ จ มุคฺคโร. (๒)

---

๓๘๑. ปญฺจกํ ขคฺเค. มณฺฑลํ อคฺคํ ยสฺส. นิคฺคโต ตึสโต–งฺคุลิโต **เนตฺตึโส อส** เขปเน, อสเต ขิปฺปเตติ **อสิ,** อิ. **ขคฺค** ขณฺฑเภเท. สายโก สเรปิ. จนฺทหาโส, ริฏฺฐิ, ลกฺขลโก, กรวาโลปฺยตฺร. ตสฺส ขคฺคสฺส ปิธาเน **โกสิ,** อิตฺถี. **กุส** สิเลสเน, อิ, โกสิ, รสฺสนฺโต. ขคฺคฉุริกาทีสุ มุฏฺฐิยํ **ถรุ**สทฺโท. **ถร** สตฺถคติยํ, อุ

๓๘๒. ติกํ ขคฺคาทีนํ สตฺถานํ วารณผลเก. **เขฏ** ภกฺขเน, ณฺวุ. **ผล** วิสารเณ, ณฺวุ. ผลตีติ **ผลกํ,** อนิตฺถี. **จร** คติภกฺขเนสุ, โม, **จมฺ** อทเน วา, อ. ผลมฺปิ.

วณฺฐานิหารสฺสาขคฺคากติ หตฺถกุณฺฑาทิ **อิลฺลี, อิลีปิ,** **อิล** คติยํ, นทาทิ. กรํ ปาลยตีติ **กรปาลิกา,** ณฺวุ.

ทฺวยํ อสิปุตฺติยํ **ฉุร** เฉทเน, ณฺวุ. **สสุ** หึสายํ, ติ, **นทาทิ.** อสิโน ปุตฺตี, อสิเธนุกาปิ.

ทฺวยํ วฏฺฏุฒกีนํ มุคฺคเรหิ สมานาการายุธเภเท. **ลค** สงฺเค. อโล, อสฺสุ, ฬตฺตญฺจ. มุรํ คิรตีติ **มุคฺคโร,** รสฺส **โค, คิร** นิคฺคิเณ, มุจฺจตีติ วา **มุคฺคโร,** อโร. ทุฆโณ, ฆโนปิ.

๓๘๓. สลฺโล’นิตฺถี สงฺกุ ปุเม (๒)
วาสี ตุ ตจฺฉนี’ตฺถิยํ, (๒)
กุธาริ’ตฺถี[1] ผรสุ โส (๒)
ฏงฺโก ปาสาณทารโณ. (๒)

๓๘๔. กณโย ภินฺทิวาโฬ จ
จกฺกํ กุนฺโต คทา ตถา,
สตฺยาทิสตฺถเภเท-ถ (๖)
โกโณ’สฺโส โกฏิ นาริยํ. (๓)

๓๘๓. ทฺวยํ สลฺเล. สล อาสุคติยํ, อ, สร หึสายํ วา, โล, รสฺส โล. **สงฺก** สงฺกายํ, อุ. สูลมฺปิ. สูล รุชายํ.

ทฺวยํ วาสิยํ. วส เฉทนเสฺนหาวหารเณสุ, ณี, **ตจฺฉ** ตนุกรเณ, ยุ, นทาทิ.

ทฺวยํ ผรสุมฺหิ. เฉทกตฺตา กุจฺฉิตา ธารา ยสฺสาติ **กุธารี.** กุธาโรปิ. ปรํ สสติ หึสตีติ **ผรสุ.** อุ, ปสฺส **โผ,** สโลโป จ. ปรสุปิ, โส ปรสฺสทฺโท นปุํสโก. ปรสฺโธปฺยตฺร.

ทฺวยํ ปาสาณวิทารเณ. **ฏงฺก** พนฺธเน. **ทร** วิทารเณ. ปาสาณํ ทารยตีติ **ปาสาณทารโณ.** ยุ, ปาสาณทารโกปิ.

๓๘๔. ทฺวยํ หตฺถปฺปมาเณ กณเย.[2] จกฺกปูรณาทิวายุเวเสน ขิปฺปเต. **กณ** สทฺเท, อโย. ภินฺทนสีลตาย ภินฺทิ, วาติ คจฺฉตีติ เตนาติ วาโล, อโล, ภินฺทิ จ โส วาโล จาติ ภินฺทิวาโล, พฺยตฺเต **ภินฺทิวาโฬ, ร**สฺโส.

จกฺกาทโย สตฺถเภทา. ตตฺร จกฺกากาโร อายุธวิเสโส **จกฺกํ. กนฺต** เฉทเน, **กุนฺโต** ทีฆทณฺโฑ. **คทา,** สตฺติ จ ปสิทฺธา.

ติกํ โกณภาเค. **กุณ** สทฺโทปกรเณสุ, **กุณ** สงฺโกจเน วา, โณ. **สิ** เสวายํ, อ, **ร**สฺโส, **อสฺโส. กุฏ** โกฏิลฺเล, อิณฺ.

---

๑. กุชริ’ตฺถี (ก)

๒. กณฺเฑ (จินฺตามณิฏีกา)

๓๙๕. นิยฺยานํ คมนํ ยาตฺรา ปฏฺฐานญฺจ คโม คติ, (๖)
จุณฺโณ ปํสุ รโช เจว ธูลิ'ตฺถี เรณุ จ ทฺวิสุ. (๕)

๓๙๖. มาคโธ มธุโก วุตฺโต (๒)
วนฺที ตุ ถุติปาฐโก, (๒)
เวตาฬิโก โพธกโร (๒)
จกฺกิโก ตุ จ ฆณฺฑิโก. (๒)

---

๓๙๕. ทฺวิปาทํ วิชิคีสสฺส ยาตฺรายํ, สพฺพตฺร ภาวสาธนํ. ยา ปาปุเณ, นิกฺขมิตฺวา ยายเต **นิยฺยานํ**, ยุ. "ฉทาทีหิ ตตฺรณฺ"ติ ตฺรณฺ, ยาตฺรา, อา. นทาทิโน อากติคณตฺตา อีปจฺจยาภาโว. **ฐา** คตินิวตฺติยํ, ปปุพฺโพ ยาเน, ยุ, ปติฏฺฐียเต **ปฏฺฐานํ**, ปฺเรจาริมฺหิ **ปฏฺโฐ**.

ปญฺจกํ ธูลิมตฺเต. ตถา จ "ปํสุโขโท มโต เรณุ, จุณฺโณ ธูลิ–ตฺถิยํ ภเว"ตฺยมรมาลา. **จุณฺณ** ปีสเน, **จุณฺณ** สญฺจุณฺณเน วา. **ปํส** นาสเน, อุ. **รญฺช** ราเค, **รโช**, มโนคโณปิ นปุํสเก, ตํสหจรณโต **ปํสุปิ**. "กฺลิวํ–ปราเค เรณุมฺหี"ติ **รภโส**. อถ วา **จุณฺณรโช**สหจรณโต **ปํสุ** นปุํสเก. **ธู** วิธุนเน, **ธู** กมฺปเน วา, **ลิ**, นทาทิ. **รี** คติยํ, ณุ, อิสฺเส.

๓๙๖. วํสกฺกมเวทีวํสถุตึ โย กุพฺพติ, โส **มาคโธ.** ตสฺมึ **มธุโก** วุตฺโต. โส จ ขตฺติยาเวสฺสสมฺภโว ภวติ วํสมคฺคํ ถวตีติ **มาคโธ,** ถสฺส **โธ.** มคฺคํ ธวตีติ **มธุโก,** ณฺวุ, คฺคโลโป.

วีริยาทิถุตึ สีเลน โย ปฐติ, โส **วนฺที,** ตสฺสีลาทีสุ ณี.

โย นิสาวสานํ วิภาเวนโต โพธยติ, โส **เวตาฬิโก,** วิภาเวนฺโต ตาฬสทฺเทน โพธยตีติ **เวตาฬิโก,** ณิโก.

จกฺเกน จรนฺโต พหูหิ ปีเฬตฺวา โย ปรติ, โส **จกฺกิโก,** อุภยตฺร จรตฺยตฺเถ อิโก. ฆณฺฏ ภาสตฺเถ, จุราทิ.

**๓๙๗.** **เกตุทฺธโช ปฏากา จ**
**กทลี เกตนํปฺยถ,** (๕)
**โยหํกาโร-ณฺณมญฺญสฺส**
**สาหมหมิกา ภเว.**

**๒๙๘.** **พลํ ถาโม สหํ สตฺติ** (๔)
**วิกฺกโม ตฺวติสูรตา,**
**ชเย[2] ชิตสฺส ยํ ปานํ**
**ชยปานนฺติ ตํ มตํ.**

๓๙๗. ปญฺจกํ ธเช. **กิต** นิวาเส, โรคาปนยเน จ, อุ, กิตฺติ อปเนติ เอเตนาติ **เกตุ. ธช** คมเน, อ. อุปฺปตตีติ **ปฏากา,** อาโก, **ปฏ** คติยํ วา, **ปฏากา.** เกน วาเตน ทลียเต วิทารียเตติ **กทลี,** นทาทิ, ฉินฺนภินฺนตฺตา กุจฺฉิตํ ทลํ ปตฺตเมติสฺสาตฺถีติ วา **กทลี,** ปฏากาสหจรณโต อิตฺถิยํ. กทลี โมเจปิ. ยุมฺหิ **เกตนํ.** เอตฺถ จ **ธชสหจรณโต เกตุ** ปุนฺนปุํสเก. "ปฏากา เวชยนฺตี จ, เกตนํ ธช-มนิตฺถี"ตฺย[1]**มรโกเส.**

**อญฺญมญฺญสฺเสติ** เอกมเปกฺขิตฺวา อปรสฺสาปรํ อเปกฺขิตฺวา อญฺญสฺส. โย **อหํกาโร** อภิมาโน, โส "อหํ อห"นฺติ กโรตีติ **อหมหมิกา** ภเว. "**อหํ** อคฺโค ภวามี"ติ อญฺญมญฺญมติกฺกมฺมโยธานํ สมคฺเค ธาวนํ, ตตฺร ตุ **อหํปุพฺพิกา. อหํ**สทฺโท วิภตฺติปติรูปโก นิปาโต สกตฺเถ กปจฺจเย กเต วิจฺฉายํ คมฺยมานตฺตา ทฺวิตฺตาภาโว.

๓๙๘. จตุกฺกํ พเล. **พล** ปาณเน, กรเณ อ. **ธา** คตินิวตฺติยํ, กรเณ โม, ธสฺส โถ, สหเตเนนาติ **สหํ,** สโหปิ. **สก** สตฺติยํ, ติ. ทฺรวิณํ, ตโร, ปรกฺกโม, ปาโณปิ

อติสูรตา วิกฺกโม นาม.

ชเย ชิเต สติ, การณภูเต วา กตํ ปานํ **ชยปานํ. อมรโกเส** ปน "วีรปานํ ตุ ยํ ปานํ, ชาเต ภาวินิ วา รเณ"ติ[3] วุตฺตํ. ตสฺสตฺโถ— ภวิสฺสติรเณ ชีวิตสํสยา สํหาสุปฺปาทนตฺถํ, เทวตายาจนปุพฺพกํ สชาติเยหิ สห สมฺภูย โยธานํ ยํ ปานํ ชาเต จ รเณ วิชยสฺส สนฺทสฺสนตฺถํ, ตํ **วีรปานมุจฺจเต.**

๑. อมร ๑๘-๙๙. ๒. รเณ (สี-ก) ๓. อมร ๑๘-๑๐๙.

๓๙๙. **สงฺคาโม สมฺปหาโร จ นิตฺถิยํ สมรํ รณํ,**
**อาชิตฺถี อาหโว ยุทฺธํ อาโยธนญฺจ สํยุคํ.**

๔๐๐. **ภณฺฑนญฺจ วิวาโท จ**
**วิคฺคโห กลห เมธคา,** (๑๔)
**มุจฺฉา โมโห'ถ ปสยฺโห** (๒)
**พลกฺกาโร หโฐ ภเว.** (๓)

---

๓๙๙–๔๐๐. สาฑฺฒปชฺชํ ยุทฺเธ. **สงฺคาม** ยุทฺเธ, อ. จุราทิ. **หร** หรเณ, ปสยฺหกรเณ จ. **อร** คมเน, อ. **สมรํ. รณ** สทฺเท, เทฺวปยนิตฺถิยํ. **อช** คมเน, ณิ, **อาชิ**, รสฺสนฺโต. อาหุยฺยนฺเต อสฺมึ โยธา, **หุ** สทฺเท, อ. **ยุธ** สมฺปหาเร, โต. อาทาย ยุชฺฌนฺเตตฺร **อาโยธนํ**, ยุ. **ยุช** โยเค, **สํยุคํ** สํยุตฺตมฺปิ **ภณฺฑ** ปริภาสเน, ยุ. วิคฺคยฺหนฺติ ยุชฺฌนฺตฺยสฺมึ **วิคฺคโห**. กลหนฺตฺยสฺมึ **กลโห. เมธ.** **เมธา**หึสาสงฺคเมสุ, ณฺวุ. ชญฺญํ, ปวิทารณํ, อกฺกนฺทนํ, สงฺขํ, สมีกํ, สมฺปรายกํ, **อนีกํ**, อภิสมฺปาโต, กลิสํ, โผโฏ. อภฺยามทฺโทอิจฺจาทโยปิ ยุทฺเธ. เกจิ ปน "ภณฺฑนาทิปญฺจกํ กลเห, น ยุทฺเธ"ติ วทนฺติ, ตํ "ภณฺฑนํ กวเจ ยุทฺเธ, ขลิกาเรปิ วตฺตเต"ติ **นานตฺถสงฺคเห** วุตฺตตฺตา น คเหตพฺพํ.

ทฺวยํ มุจฺฉายํ. **มุจฺฉ** โมหสมุสฺสเยสุ. **มุห** เวจิตฺเต. ติกํ พลกฺกาเร. ปสหนํ **ปสยฺโห**, วตฺติยํ, โณฺย พลิโน, พเลน วา กรณํ **พลกฺกาโร. หจ** พลกฺกาเร.[๑] โฐ. ปสงฺโคปิ.

---

๑. **สาธ พลกฺกาเร. พลกฺกาโร** นาม อตฺตโน พเลน ยถาชฺฌาสยํ ทุพฺพลสฺส อภิภวนํ. สาธติ สาโธ. (นีติ ธาตุมาลา ๕๖)

๔๐๑. อุปฺปาโต ภูตวิกติ ยา สุสา'สุภสูจิกา,
อีติ ตุปี'ถฺถี อชญฺญญฺจ อุปสคฺโค อุปทฺทโว. (๔)

๔๐๒. นิพฺพุทฺธํ มลฺลยุทฺธมฺหิ
ชโย ตุ วิชโย ภเว, (๒)
ปราชโย รเณ ภงฺโค
ปลายนํ อปกฺกโม. (๒)

---

๔๐๑. **สุภาสุภานํ** ผลานํ **สูจิกา** ปกาสกา ยา ภูตสฺส วตฺถุโน วิกติ อญฺญถา อุปฺปตฺติ, สา อุปฺปาโต. สุภาสุภผลํ ปกาเสนฺโต ปตติ คจฺฉตีติ อุปฺปาโต. อุปฺปาโทปิ. **ตสทฺโท-ยํ** ปุพฺพปทสฺส อปรปทสฺส วา ลิงฺคมาทตฺเต. "อวิชฺชา จ สา ปจฺจโย จาติ อวิชฺชาปจฺจโย, วิคฺคโห จ ตํ วากฺยญฺเจติ วิคฺคหวากฺย-นฺตฺยาทีสุ อิธ ปน ปุพฺพปทสฺส ลิงฺคมาทตฺเต. อุปฺปาตสฺส ตตฺร ยุทฺธปกฺกเมนาภิธานํ.

จตุกฺกํ อุปฺปาตสฺส ปริยาเย. **อิ** คมเน, ติ, ทีฆาทิ. สพฺพกาลํ น ชายตีติ **อชญฺญํ,** โณฺย, ผลํ น ชเนตีติ วา **อชญฺญํ,** ตญฺหิ ธูโม วิย อคฺคิสฺส กมฺมผลสฺส ปกาสนมตฺตเมว กโรติ, น ตํ ชเนตีติ **อชญฺญํ** นาม. อุปคนฺตฺวา ทุโนตีติ **อุปทฺทโว, ทุ** ปริตาเป, อ. เอตฺถ จ **อีตฺยาทโย** ชนเกปิ วตฺตนฺติ, ยถา ชราทีนมุปทฺทวา.

๔๐๒. **มลฺลยุทฺธมฺปิ** พาหุยุทฺธมฺหิ นิพฺพุทฺธํ. อโธภาคํ พนฺธนํ วา กตฺวา ยุชฺฌนฺตตฺร **นิพฺพุทฺธํ.** **ยสฺส โพ,** อญฺญมญฺญสฺส เวธํ นิพฺเพเธนฺตฺยตฺเรติ วา **นิพฺพุทฺธํ. เวธ** เวธเน, โต, เอสฺสุ, อญฺญตโรปจารา. ทฺวยํ ชยกฺริยายํ. **ชิ** ชเย, "ภาเว จา"ติ โณ, **รเณ** ยุทฺเธ โย ภงฺโค, โส **ปราชโย. ปราปุพฺโพ ชิ** ยุทฺธภงฺเค. ทฺวยํ ปลายมนฺตฺเต. น ตุ สงฺคามโตเยว ปลายเน. ปริวชฺเชตฺวา อยนํ คมนํ **ปลายนํ.** อปวชฺเชตฺวา คมนํ **อปกฺกโม.** ปทาโว, ทโว, สนฺทาโว, **วิทฺทโว,** ทโว, อปยานํปฺยตฺร.

๔๐๓. มารณํ หนนํ ฆาโต
นาสนญฺจ นิสูทนํ,
หึสนํ สรณํ หึสา
วโธ สสนฆาตนํ (๑๑)

๔๐๔. มรณํ กาลกิริยา
ปลโย มจฺจุ อจฺจโย,
นิธโน'นิตฺถิยํ นาโส
กาโล'นฺโต จวนํ ภเว.[๑] (๑๐)

๔๐๓. ปชฺช มารเณ. มร ปาณจาเค, สพฺพตฺถ ภาวสาธนํ. มาริยเต **มารณํ.** ยุ. **หน** หึสายํ, ณมฺหิ "หนสฺส ฆาโต"ติ ฆาตาเทโส. **นส** อทสฺสเน. **สูท** ธารเณ. **หึส** หึสายํ. สร หึสายํ, อิตฺถิยมาปจฺจโย, **หึสา.** ณมฺหิ **หนสฺส** วธาเทโส. สส หึสายํ. ยุมฺหิ หนสฺส **ฆาโต.** ฆาตนํ, นิพฺพรหนํ, นิการณํ, ปวาสนํ, สญฺญาปนํ, ปมถนํ, กถนํ, อุชฺชาสนํ, อารมฺโภ, ปิญฺโชปฺยตฺร. **วฺรห** พาธานุยปริภาสนหึสาทาเนสุ. **กร** หึสายํ. **วส** นิวาเส, ปปุพฺโพ หึสตฺโถ. **ญา** มารณโตสนนิสามเนสุ, ปาคโม **สญฺญาปนํ.** **มถ** วิโลฬเน. **กถ** หึสตฺโถ. **ชสุ** หึสายํ, ชสิ ตาฬเน วา, จุราทิ. อาปุพฺโพ **รติ** มารเณ. **ปิญฺช** หึสาพลทานนิ- เกตเนสุ. เอเต ยถากฺกมมภิธานคตานํ ธาตโว.

๔๐๔. ปชฺช มรเณ. กาโล อตีตาทิ, ตสฺส กิริยา, "กาโล ฆสติ ภูตานี"ติ[๑] หิ วุตฺตํ. **มรติโต จุ** **มจฺจุ** **วชาทินา** วา ตฺยุ. ตโต **มจฺจุสทิโส** ทีสุ. อติกฺกมิตฺวา อยนํ **อจฺจโย.** **ธน** ธญฺเญ. กาลสฺส กิริยตฺตา **กาโล,** อตฺตภาวสฺส อนฺตํ กโรตีติ วา **กาโล,** โณ. อมติ คจฺฉตีติ **อนฺโต.** **จุ** จวเน.

---

๑. ขุ ๕/๖๘.

๑. มรณํ หินฺทํ มจฺจุ มฏฺฏุ จุติ กาโล อนฺตโก นิกฺเขโปติ มรณสฺสาภิธานานิ (ธาตุมาลา ๓๔๓)

๔๐๕. **ตีสุ เปโต ปเรโต จ**
**มโต'ถ จิตโก จิโต,** (๓-๒)
**อาฬหนํ สุสานญฺจา-** (๒)
**นิตฺถิยํ กุณโป ฉโว.** (๒)

๔๐๖. **กพนฺโธ'นิตฺถิยํ เทโห**
**สิโรสุญฺโญ สหกฺริโย,**
**อถ สิวถิกา วุตฺตา**
**สุสานสฺมึ หิ อามเก.**

---

๔๐๕. ติกํ มเต. ปรํ โลกํ เอติ คจฺฉตีติ **เปโต, ปเรโต** จ, โต, ปพฺเพ รโลโป. มรตีติ **มโต.** ปราสุ, ปตฺตปญฺจตฺโตปฺยตฺร. ทฺวยํ มตทหนกฏฺจ-ราสิมฺหิ, ยา "ผุลฺลี"ติ วุจฺจติ. จิยเต ยตฺถาติ **จิตโก, จิโต** จ, โต. ปุพฺพตฺร สกตฺเถ โก. จิตา, จิตฺยา, จิติปฺยตฺร.

ทฺวยํ สุสาเน, อาคนฺตฺวา ทหนฺติ อตฺร **อาฬหนํ. ทห** ภสฺมีกรเณ, ยุ, **ทสฺส โฬ. อาฬาหนมฺปิ.** ฉวสฺส สยนฏฺฐานํ **สุสานํ,** ฉวสฺส **สุ,** สยนสฺส จ **สาโน,** อถ วา เสนฺติ อตฺราติ สานํ, ยุ, ฉวสฺส สานํ **สุสานํ.** ฉวสฺส สุ. ปิตุวนมฺปิ. ทฺวยํ มตสรีเร, **กุณป** ปูติคนฺธตฺเถ. กุจฺฉิตํ เนตีติ วา **กุณโป,** อโป, ณตฺตํ. **ฉว** คติยํ, อ.

๔๐๖. อสีสกตฺตา **สิโรสุญฺโญ** นจฺจนาทิกฺริยาสหิตตฺตา **สหกฺริโย เทโห** กาโย กพนฺโธ, ทุทฺเธ สหสฺสปูรโณ กพนฺโธ.[๑] "**นจฺจตี**"ติ วุตฺตตฺตา นจฺจนาทิกฺริยารหิเต ตูปจาโร. อวิชฺชมาเนน เกน สิรสา **อนฺโธ กพนฺโธ,** วการมชฺโฌ. อวิชฺชมานสฺสาปิ หิ การณภาโว โลเก ทิฏฺโฐ. ยถา วสฺเสน กโต สุภิกฺโข. ทุพฺภิกฺโข จ. ยถา โลเก. ตถา สาสเนปิ ยถา อนุตฺตรปจฺจยาทีนิ.

---

๑. ยุทฺเธ โยเธสุ สูเรสุ สหสฺสํ กตฺต (ขณฺฑ) มุทฺธสุ.
ตทาเวสา กพนฺโธ ตุ, เอโก-มุทฺธา กฺริยานิโต"ติ กพนฺธลกฺขณํ.

๔๐๗. **วนฺทิ'ตฺถิยํ กรมโร (๒)**
**ปาโณ ตฺว'สุ ปกาสิโต, (๒)**
**การา ตุ พนฺธนาคารํ (๒)**
**การณา ตุ จ ยาตนา. (๒)**

**อิติ ขตฺติยวคฺโค.**

---

อามเกหิ กุจฺฉิเตหิ อมูติคตมตสรีเรหิ สมฺปุณฺเณ อามเก สุสานสฺมึ สิวถิกา วุตฺตา, อตฺถปฺปธานนิทฺเทเสน เจตฺถ สทฺโท นิทฺทิฏฺโฐ, ยถา "สโต สมฺปชาโน"ติ ปุคฺคลปฺปธานนิทฺเทเสน ธมฺโมติ. ฉวา ธิยฺยนฺเตตฺร **สิวถิกา,** ณฺวุ, ฉสฺส **โส,** ถตฺตํ, อิตฺตญฺจ. ฉวถิกาปิ.

๓๐๗. ทฺวยํ อากฑฺฒิตมนุสฺสควาโท. มุญฺจนสญฺญาย วนฺทตีติ **วนฺทิ. วนฺท** อภิวาทนถุตีสุ, อี, รสฺโสปิ, **วนฺทิ.** สตฺตูนํ กเรน หตฺเถน มริตพฺพตฺตา **กรมโร.** ปคฺคโห, อุปคฺคโหปิ. ทฺวยํ ชีวิเต, **อน** ปาณเน, ปาณนฺติ อเนนาติ **ปาโณ,** โณ. ภวติ เยนาติ **อสุ.** อส ภุวิ, อุ, อาสุปิ, **อสุ** ขุภเน วา.

**พนฺธนาคารํ** พนฺธนเคหํ การา นาม. กโรนฺติ หึสนฺติ อตฺร **การา,** อ. **กร** หึสายํ. พนฺธนาลโยปิ.[๑] กร หึสายํ, **ยต** นิยฺยาตเน. การณา, ยตนา, จ. ติพฺพเวทนาปยตฺร.

**ขตฺติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.**

---

๑. จารโกปิ– – –จารกพทฺโธ (รู)

## พฺราหฺมณวคฺค

๔๐๘. พฺรหฺมพนฺธุ ทฺวิโช วิปฺโป
พฺรหฺมา โภวาที พฺราหฺมโณ,
โสตฺติโย ฉนฺทโส โส,ถ (๘)
สิสฺส'นฺเตวาสิโน ปุเม. (๒)

๒๐๙. พฺรหฺมจารี คหฏฺโฐ จ วานปตฺโถ จ ภิกฺขุติ,
ภวนฺติ จตฺตาโร เอเต อสฺสมา ปุํนปุํสเก. (๔)

---

๔๐๘. ทฺวิปาทํ พฺราหฺมเณ. พฺรหฺมุโน พนฺธุ, พฺรหฺมา พนฺธุ ยสฺส วา **พฺรหฺมพนฺธุ.** กุลาจารพฺราหฺมณภาววเสน ทฺวิกฺขตฺตุํ ชาตตฺตา **ทฺวิโช,** เอกเช ตูปจาโร. วปีสฺมา โป, อสฺสี. พฺรหฺมุโน อปจฺจํ **พฺรหฺมา, พฺราหฺมโณ จ,** นาคโม, **ณตฺตํ,** ทีฆาทิ. สุภาสุภกถนตฺถํ "โภโภ"ติ วจนํ วทติ สีเลน, ณี.

ทฺวยํ ฉนฺโทมชฺเฌตริ. พฺรหฺมสุตฺตํ อธีเต **โสตฺติโย,** "เนนนิทฺทิฏฺฐขมนิจฺจ"นฺติ[1] วุตฺตตฺตา วุทฺธิ, ยทาทินา วา **ฉนฺทสทฺทสฺส โสตฺติยาเทโส.**[2] ฉนฺทํ อธีเต **ฉนฺทโส,** โส ปุลฺลิงฺโค.

ทฺวยํ สิสฺเส. โสตุํ อิจฺฉนฺตีติ **สิสฺสา,** สุ สวเน, โส, อุสฺสิ. อาจริยสฺส อนฺเต สมีเป วสนสีโล, สญฺญาสทฺทตฺตา สตฺตมิยา อโลโป.

๔๐๙. พฺรหฺมจารีอาทโย เอเต จตุโร ชนา อสฺสมา นาม ภวนฺติ **อสฺสม**สทฺโทยํ ปุนฺนปุํสเก. ตตฺร มุญฺชเมขลาทิยุตฺโต เวทชฺฌายโก พฺรหฺมจาริยายํ ฐิโต **พฺรหฺมจารี.** เวทชฺฌยนํ จรตีติ, ณี ธมฺมตฺถกาเมสุ ฐิโต ปญฺจมหายญฺญการี คหฏฺโฐ, คหา ทารา ตตฺร ติฏฺฐตีติ **คหฏฺโฐ.** คหฏฺโฐ ปโร ตติยสฺสปิ วานปตฺโถ. วปนฺตฺเถ อเนกเทเส, ทูรวเน วา ภโว **วานปตฺโถ,**

---

๑. กาตนฺต ๑–๒–๑๘. นฆฏิตํ อนิจฺจํ. (ปริภาเสนฺทุเสขร ๙๗)

๒. ปาณินิ ๕–๒–๘๔.

๔๑๐. **จรนฺตา สห สีลาที**
**สพฺรหฺมจาริโน มิถุ,**
**อุปชฺฌาโย อุปชฺฌา'ถา-** (๒)
**จริโย นิสฺสยทายโก.** (๒)

---

อสฺส ภูมิเสยฺยาชฎาชินธารณวนวาโสนฺยหารโภชิตาทิ ธมฺโม. วานปตฺถสฺสเมว ตติยมายุโส ภาคํ เขปยิตฺวา คหิตกาสาวทณฺโฑ ภิกฺโข สพฺพภูเตสุ สโม ฌานายตนวโร **ภิกฺขุ.** สมฺ ตปสิ, เขเท จ, อาสมฺมนฺติ อตฺราติ อกตฺตริ การเก สญฺญายํ โณ. "อสฺสโม พฺรหฺมจริยาทิ–จตุกฺเกปิ[๑] มเชปิ เจติ **นานตฺถสงฺคเห.**

๔๑๐. สีลาทโย ตโย สิกฺขาธมฺเม **สห** เอกโต จรนฺตา **มิถุ** อญฺญมญฺญํ สพฺรหฺมจาริโน นาม, พฺรหฺมจารีหิ สห จรนฺตีติ **สพฺรหฺมจาริโน.** "มิถู"ติ อิมินา **สพฺรหฺมจารี**สทฺทสฺส ตคฺคุณสํวิญฺญาณตฺตํ ทีปิตํ, เตน พฺรหฺมจารีนมฺปิ สพฺรหฺมจารตฺตมุปปนฺนํ.

ทฺวยํ อุปสมฺปทาทายเก. มนสา อุเปจฺจสิสฺสานํ วชฺชาวชฺชํ ฌายตีติ **อุปชฺฌาโย,** อุปชฺฌา จ. เฌ จินฺตายํ, โณ, ปุพฺพตฺร **เอ อย,** ปกฺเข ราชาทิปกฺเขเปน **อุปชฺฌา,** ปรสมเย ปน เวทาทิปาจยิตา "อุปชฺฌาโย, อุปชฺฌา"ติ โวจฺจเต, อุเปจฺจ อธียเต อสฺมาติ กตฺวา.

ทฺวยํ นิสฺสายทายเก. สิสฺสานํ หิตํ อาจรตีติ **อาจริโย,** โณฺย. นิสฺสยํ ททาตีติ, กมฺมาทิมฺหิ ณฺวุ.

---

๑. มช นิวาเส. มชฺติ. มโช. (นีติ–ธาตุมาลา ๕๐)

๔๑๑. อุปนีย่ถวา ปุพฺพํ
เวท่มชฺฌาปเย ทฺวิโช,
โย สางฺคํ สรหสฺสญฺจา-
จริโย พฺราหฺมเณสุ โส.

๔๑๒. ปารมฺปริย่เมติหฺยํ
อุปเทโส ตเถ่ติหา, (๔)
ยาโค ตุ กตุ ยญฺโญ่ถ (๓)
เวที่ตฺถี ภู ปริกฺขตา.

---

๔๑๑. สาสเน อาจริยํ ทสฺเสตฺวา ปรสมเยปิ ทสฺเสตุมาห "**อุปนีเย**"จฺจาทิ. อถ วา โย **ทฺวิโช** พฺราหฺมโณ ยํกิญฺจิ พฺราหฺมณํ, **อุปนีย** อตฺตโน สนฺติกํ อาเนตฺวา กปฺปาทิฉฬงฺคิกตฺตา **สางฺคํ**, สคุยฺหตฺตา **รหสฺสญฺจ เวทํ** กมฺมภูตํ **ปุพฺพํ** ปฐมเมว เกนจิ อสิกฺขาปิเตเยว **อชฺฌาปเย** สิกฺขาเปยฺย, โส พฺราหฺมเณสุ "อาจริโย"ติ วุจฺจติ, อาทิโต จาเรติ สิกฺขาเปตีติ **อาจริโยติ** กตฺวา, โณฺย. ยถาวุตฺตา อญฺเญ อุปชฺฌายา.

๔๑๒. ปชฺชทฺธํ อุปเทสปรมฺปรายํ ปเร จ ปเร จ ปรมฺปรา, ปุพฺพาจริยา, ตโต อาภตํ **ปารมฺปริยํ. อิติหสทฺโท** นิปาตสมุทาโย. "อิติห ปุพฺพาจริเยหิ วุตฺตมิท"นฺติ กเถตพฺพํ วจนํ **เอติหฺยํ,** โณฺย. ณมฺหิ เอติหํ. อาจริยํ อุปคนฺตฺวา ทิสฺสติ อุจฺจารียตีติ **อุปเทโส. ทิสี** อุจฺจารเณ, โณ.

ติกํ ยญฺเญ. **ยช** เทวปูชาสงฺคหกรณทานธมฺเมสุ, ยชนํ **ยาโค,** โณ, สคฺคตฺถิเกหิ กรียเตติ **กตุ,** ตุ. ชสฺส ญฺญตฺเต **ยญฺโญ.** ยาคตฺถํ มนฺตาทินา **ปริกฺขตา** ปริสงฺขตา **ภู** ภูมิ เวทิ นาม, อีปจฺจเย **เวที** จ. วินฺทติ อสฺสํ ลาภสกฺการนฺติ **เวทิ, วิท** ลาเภ, อิณฺ.

๔๑๓. **อสฺสเมธํ จ ปุริส-**
**เมธํ เจว นิรคฺคโฬ,**
**สมฺมาปาโส วาชเปยฺย-**
**มิติ ยาคา มหา อิเม.** (๕)

---

๔๑๓. อสฺสเมธาทโย ปญฺจ "มหายาคา"ตฺยุจฺจนฺเต. โปราณกราชกาเล กิร สสฺสเมธํ ปุริสเมธํ สมฺมาปาสํ วาจาเปยฺยนฺติ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ อเหสุํ, เยหิ ราชาโน โกลํ สงฺคณฺหึสุ ตตฺถ นิปฺผนฺนสสฺสโต ทสมภาคคฺคหณํ **สสฺสเมธํ** นาม, สสฺสสมฺปาทเน เมธาวิตา สสฺสเมธํ นามาตฺยตฺโถ. มหาโยธานํ ฉมาสิกภตฺตเวตนานุปฺปทานํ **ปุริสเมธํ** นาม, ปุริสสฺส สงฺคณฺหเน เมธาวิตา ปุริสเมธํ นามตฺยตฺโถ. ทลิทฺทมนุสฺสานํ หตฺถโต เลขํ คเหตฺวา ตีณิ วสฺสานิ วินา วฑฺฒิยา สหสฺสทฺวิสหสฺสมตฺตธนานุปฺปทานํ **สมฺมาปาสํ** นาม. ตณฺหิ สมฺมา มนุสฺเส ปาเสติ หทเย พนฺธิตา วิย ฐเปติ ตสฺมา "สมฺมาปาส"นฺติ วุจฺจติ. "ตาต มาตุลา"ตฺยาทินา **ปน** สณฺหวาจาย ภณนํ **วาจาเปยฺยํ** นาม, เปยฺยวชฺชปิยวจนตาตฺยตฺโถ. เอวํ จตูหิ วตฺถูหิ สงฺคหิตํ รฏฺฐํ อิทฺธญฺเจว โหติ ผีตญฺจ ปหูตนฺนปานํ เขมํ นิรพฺพุทํ. มนุสฺสา มุทา ปโมทมานา อุเร ปุตฺเต นจฺเจนฺตา อปารุตฆรทฺวารา วิหรนฺติ, อิทํ ฆรทฺวาเรสุ อคฺคฬานํ อภาวโต **นิรคฺคฬนฺติ** วุจฺจติ, อยํ โปราณิกปเวณี, อปรภาเค ปน โอกฺกากราชกาเล พฺราหฺมณา อิมานิ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ, อิมญฺจ รฏฺฐสมฺปตฺตึ ปริวตฺเตนฺตา อุทฺธํ มูลํ กตฺวา "อสฺสเมธ"นฺติอาทิเก ปญฺจ ยญฺเญ นาม อกํสุ, วุตฺตญฺเหต ภควตา **พฺราหฺมณธมฺมิกสุตฺเต—**

"เตสํ อาสิ วิปลฺลาโส ทิสฺวาน อณุนา อณุํ,
เต ตตฺถ มนฺเต คนฺเถตฺวา โอกฺกากํ ตทุปาคมุ"นฺติ[๑]

อิทานิ เตหิ ปริวตฺเตตฺวา ฐปิตมตฺถํ ทสฺเสนฺตา **"อสฺสเมโธ"** จฺจาทิมาห. ตตฺถ อสฺสํ เอตฺถ เมธนฺติ วธนฺตีติ **อสฺสเมโธ.** ปุริสํ เอตฺถ เมธนฺติ วธนฺตีติ

---

๑. ขุ ๑/๓๘๓

๔๑๔. **อิทิ ตฺวิ'โช[1] ยาชโก'ถ (๒)**
**สภฺโย สามาชิโกปฺย'ถ (๒)**
**ปริสา สภา สมชฺชา จ,**
**ตถา สมิติ สํสโท. (๕)**

---

**ปุริสเมโธ.** สมฺมา ยุคจฺฉิทฺเท ปกฺขิปตพฺพทณฺฑกํ ปาเสนฺติ ขิเปนฺติ เอตฺถ **สมฺมาปาโส.** มนฺตปทาภิสงฺขตานํ สปฺปิมธูนํ "วาช"นฺติ สมญฺญา, ตเมตฺถ ปีวยนฺตีติ **วาชเปยฺโย.** สพฺพสฺส อตฺตโน สามเตยฺยสฺส อนิคูหิตฺวา นิรวเสสโต ทินฺนตฺตา นตฺถิ เอตฺถ อคฺคฬาติ นิรคฺคโฬ. อยํ ปาฬิยา อาคตกฺกมโต อตฺถวณฺณนา, อิธาคตกฺกเมน ปน อสฺสเมธปุริสเมธนิรคฺคฬสมฺมาปาสวาชเปยฺยานํ อตฺถวณฺณนา ลิขิตพฺพา.

๔๑๔. ติกํ ยาชเก. ยชนสีโล **อิทิ,** ยสฺสิ, **ชสฺส โท.** ยชตีติ **อิโช,** อ. อถ วา อิตฺถิยา อุตุมฺหิ ชาเต ชายตีติ อิตฺถีตุโช. "**นารีตฺวิโช**"ติปิ ปาโฐ. "อุตุโช ยาชโก ตถา"ติปิ ปาโฐ, สุนฺทโร. ปรสมยํ อมนสิ กตฺวา ปน อาจริเยน **อิติทฺวช**สทฺโท, **อิทิตฺวิช**สทฺโท จ สมานตฺถาติ มญฺญมาเนน "อิทิ ตฺวิโช"ติ วุตฺตํ สิยา, ณฺวุมฺหิ ยาชโก.[2]

ทฺวยํ ยาคสภายํ, อญฺญสภายญฺจารมฺภเก. สภายํ สาธุ **สภฺโย,** โย. สมาคํ ชนสงฺฆาตํ สมาวสนฺติ อาคนฺตฺวา เอกเทสี ภวนฺตีติ สมาชา, เตหิ สมํ เอกีภวตีติ **สามาชิโก,** ณิโก. สภาสโท, สภาตาโรปฺยตฺร.

ปญฺจกํ สภาสามญฺเญ. ปริ สมนฺตโต เสนฺตฺยสฺสํ **ปริสา, สิ** เสวายํ. สห ภาสนฺตฺยสฺสํ **สภา, ห**โลโป, สพฺภิ ภาตีติ วา **สภา.** สมชฺชนฺติ สํคจฺฉนฺติ มิลนฺตฺยสฺสํ **สมชฺชา, อช** คมเน. สมยนฺติ มิลนฺตฺยสฺสํ **สมิติ, อิ** คติมฺหิ, อิตฺถิยํ ติ. มิลนเมกีภาโว. สมนฺตโต สีทนฺตฺยสฺมึ **สํสโท,** อิตฺถินปุํสเกสุ. โคฏฺฐี, อฏฺฐานีปฺยตฺร. คาโว วาจา ติฏฺฐนฺติ ภวนฺตฺยสฺสํ **โคฏฺฐี.** อาคนฺตฺวา ติฏฺฐนฺตฺยสฺสํ **อฏฺฐานี.** ยุ, นทาทิ, รสฺสาทิ.

---

๑. อิติทฺวิโช (อมร ๑๗-๘) อิร ตฺวิโช (สี, ก)

๒. อมร ๑๗, ๑๗-คาถา ปสฺสิตพฺพา.

๔๑๕. จตสฺโส ปริสา ภิกฺขู ภิกฺขุนี จ อุปาสกา,
อุปาสิกาโยติ อิมา- ถวา'ฎฺจ ปริสา สิยุํ. (๔)
๔๑๖. ตาวตึส ทฺวิชกฺขตฺต- มารคฺคหปติสฺส จ,
สมณานํ วสา จาตุ- มหาราชิกพฺรหฺมุนํ.

๔๑๕-๖. ภิกฺขุอาทิกา อิมา จตสฺโส ปริสา นาม. ภิกฺขนสีลตาทีหิ ภิกฺขุ. "อุทฺทิสฺส อริยา ติฏฺฐนฺติ เอสา อริยาน ยาจนา"ติ[๑] หิ วุตฺตํ. **ภิกฺข** ยาจเน, รู. โยมฺหิ **ภิกฺขู.** **อินี**ปจฺจเย ภิกฺขุนี, **โย**สฺส โลโป. รตนตฺตยมุปคนฺตฺวา อาสยนฺตีติ **อุปาสกา,** ณฺวุ, **อาส** อุปเวสเน. อิตฺเต **อุปาสิกาโย.** เอตฺถ จ ปพฺพชฺชาสามญฺญโต, ลิงฺคสามญฺญโต จ สามเณรา ภิกฺขูสุ สามเณริยาทโย, จ ภิกฺขุนีสุ สงฺคหิตา, ตโต, อวเสสา ปน สพฺเพปิ เทวมนุสฺสาทโย อิตฺถิปุริสวเสน เทฺว โกฏฺฐาเส กตฺวา ลิงฺคสภาควเสน ทฺวีสุ สงฺคหิตา, พฺรหฺมุโน ปน ลิงฺคาภาเวปิ ปุริสสณฺฐานตฺตา ปุริเสสุ สงฺคหิตา, ตถา ปณฺฑกาปิ, อุภโตพฺยญฺชเนสุ ปน ปุริสอุภโตพฺยญฺชนํ ปุริเสสุ, อิตฺถิอุภโตพฺยญฺชนํ อิตฺถีสุ สงฺคหิตนฺติ เวทิตพฺพํ.

เอวํ จตูหิ โกฏฺฐาเสหิ ปริสํ ทสฺเสตฺวา อฏฺฐหิปิ ทสฺเสตุมาห "**อถเว**" จุจาทิ. ตสฺสตฺโถ ปริสา นาม อฏฺฐ สิยุํ เกสํ วเสนา'ฏฺฐ สิยุํ? ตาวตึสานํ **ทฺวิชานํ** พฺราหฺมณานํ **ขตฺตานํ** ขตฺติยานํ มารสฺส คหปติสฺส สมณานํ จาตุมหาราชิกานํ พฺรหฺมูนญฺจ วเสนาติ อิมา จา'ฏฺฐปริสา ปากฏวเสน, เสฏฺฐวเสน จ วุตฺตาติ น เอตฺถ ปุพฺเพ วิย สพฺพา สงฺคหิตา, ตาวตึสาทิกา หิ ปากฏวเสน, วุตฺตา, สมณา ปน ปากฏวเสน เสฏฺฐวเสน จ วุตฺตา.

---

๑. ขุ ๕-๑๖๒.

๔๑๗. คายตฺติปมุขํ ฉนฺทํ จตุวีสกฺขรํ ตุ ยํ,
เวทาน'มาทิภูตํ สา สาวิตฺติ[1] ติปทํ สิยา.

---

๔๑๗. คายตฺติ นาม ยสฺส จตูสุ ปาเทสุ ปฏิปาทํ ฉพฺภกฺขรานิ สนฺติ, สา ปมุขมาทิ ยสฺส อุตฺถาทีนํ ปาเยนานุปโยคตฺตา คายตฺติปมุขํ ฉนฺทํ นาม. คายเตติ **คายตฺติ,** **เค** สทฺเท, ตฺติ, เอ อย. วชฺชํ ฉาทยตีติ **ฉนฺทํ,** **ฉท** สํวรเณ. วุตฺตญฺหิ **ปชฺชวิเวเก พุทฺธคุตฺเตน** ภิกฺขุนา—

"อุตฺถ'มจฺจุตฺตกํ มชฺฌํ ปติฏฺฐา สุปฺปติฏฺฐกา,
ปาโย ปโยคพาหุยตฺถา อภพฺพตฺตา จ เนริตา"ติ.

ยํ ปน จตุวีสกฺขรวนฺตํ, เวทานํ อาทิภูตญฺจ คายตฺติ วิย ฉนฺทานํ นาปิ จตุปฺปทํ, อถโข ติปทเมว สิยา, สา สาวิตฺติ นาม, **สาวิตฺติสทฺโท** คายตฺติปริยาโยปฺยตฺถิ, "สาวิตฺติ ฉนฺทโส มุขํ",[2] "คายตฺติ ตุ จ สาวิตฺตี"ติ จ วุตฺตตฺตา. อิธ ปน เภเทน วุตฺตํ. ยถา "พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ, ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ, สํฆํ สรณํ คจฺฉามี"ติ. สวิตุสฺส อิสิโน อยํ วาจา **สาวิตฺติ,** อิณฺ.

---

๑. สาวิตฺตี (สี). "ตํ สวิตุ วเรณฺยํ, สคฺโค เทวสฺส ธีมหิ. ธิโย โย โน ปชาทโย"ติ อิรุพฺเพเท (๓,๖๒,๑๐) อาคตาสาวิตฺตีคาถา

๒. ม ๒–๓๕๓. ขุ ๑–๓๗๐.

๔๑๘. หพฺยปาเก จรุ มโต สุชา ตุ โหมทพฺพิยํ,
ปรมนฺนํ ตุ ปายาโส หพฺยํ ตุ หวิ กถยเต. (๒)
๔๑๙. ยูโป ถูณายํ นิมฺมนฺถย- ทารุมฺหิ ตฺว'รณี ทฺวิสุ,
คาหปจฺจาหวนีโย ทกฺขิณคฺคิ ตโย'คฺคโย. (๓)

---

๔๑๘. หพฺยํ เทวตาตฺถมนฺนํ, ตสฺส ปาเก ตทาธาเร ถาลฺยาทิมฺหิ **จรุ,** ตตฺถ ขิตตฺตา อุปจาเรน หพฺยมฺปิ จรุ, **จร**ติสฺมา อุ, จรุ ปุเม. "หพฺยปาเก จรุ ปุมา"ติ[๑] หฺยมฺรโกเส. **โหมทพฺพิยํ** โหมกมฺมนิ หพฺยนฺนาทีนมุทฺธรณตฺถํ กถายํ กฏจฺฉุยํ **สุชา,** อิตฺถี, หพฺยนฺนาทีนํ สุขคฺคหณตฺถํ ชายตีติ **สุชา.**

ทฺวยํ ขีรนฺเน, เทวนฺนตฺตา ปรมํ อนฺนํ. ปาตพฺพสฺส, อสิตพฺพสฺส จาติ ทฺวินฺนมฺปิ ภาวนํ สมฺภวโต ปายาโส, **อาการนฺตานมาโย.** ปายโสปฺยตฺร. ทฺวยํ เทวนฺเน. **หุ** ทาเน, โณฺย. อิมฺหิ **หวิ, น**ปุํสเก.

๔๑๙. ถูณายํ ยญฺญถมฺเภ ยูโป. เพลุโว วา ขาทิโร วา. อาลมฺพปสุพนฺธเนยฏฺฐิ, สมตฺตยญฺเญ วา ยํ ยฏฺฐิมาโรปยติ, ส **ยูโป,**[๒] ยุ มิสฺสเน, โป, ทีฆาทิ. **ถุ** อภิตฺถเว, โณ, ทีฆาทิ.[๓] ยํ กฏฺฐํ กฏฺฐนฺตเรนา' คฺคินิปฺผาทนตฺถํ ฆํสเต, ตสฺมึ นิมฺมนฺถทารุมฺหิ อรณี, **อร** คมเน, อณิ, อึมฺหิ **อรณี.**

คาหปจฺจาทโย ตโย อคฺคโย. คหปตินา สํยุตฺโต **คาหปจฺโจ,** อคฺคิ, โณฺย. ตํโยนิยํเรวาหวนีโย หุตพฺพคฺคิอาหวนมรหตีติ **อาหวนีโย.** ทกฺขิณคฺคิ ปน ตํโยนิ อญฺญโยนิปิ. ทกฺขิณํ เทยฺยธมฺมํ อคฺคนฺติ วิสฺสชฺชนฺตฺยสฺมินฺติ **ทกฺขิณคฺคิ, อคฺค** ทาเน, ทานํ อคฺคิยติ ทียตฺยสฺมินฺติ ทานคฺคํ, "ปริเวสนฏฺฐาน"นฺติ[๔] หิ **องฺคุตฺตรนิกายฏีกา.** เอตฺถ จ คาหปจฺจคฺคาทีนํ ติณฺณํ วิปฺปฏิปชฺชนฺตานํ วินาสเหตุภาวโต อคฺคิตา ทฏฺฐพฺพา. **สตฺตกนิปาตองฺคุตฺตรนิกายฏฺฐกถายํ** ปน—

---

๑. อมร. ๑๒,๒๒.

๒. ยูป....ยญฺญียปสุพนฺธนกฏฺฐเภธท,....ยาคสมตฺติจิหฺนตฺเถ ถมฺเภ จ. (วาจปฺปติ)

๓. ณฺวาทิโมลฺ ๖๗

๔. อ-ฏี ๓-๒๘๘

อาหุนํ วุจฺจติ สกฺกาโร อาหุนํ อรหนฺตีติ อาหุเนยฺยา, มาตาปีตโร. มาตาปีตโร หิ ปุตฺตานํ พหูปการตาย อาหุนํ อรหนฺติ, เตสุ วิปฺปฏิปชฺชมานา ปุตฺตา นิรยาทีสุ ปวตฺตนฺติ, ตสฺมา กิญฺจาปิ มาตาปีตโร นานุทหนฺติ, อนุทหมานสฺส ปน ปจฺจโย โหตีติ อนุทหนฏฺเฐเนว "อาหุเนยฺยคฺคี"ติ วุจฺจติ. โย มาตุคามสฺส สยนวตฺถาลงฺการาทิอนุปฺปทาเนน พหูปกาโร ตํ อติจรนฺโต มาตุคาโม นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตติ, ตสฺมา โสปิ ปุริมนเยเนว อนุทหนฏฺเฐน "คหปตคฺคี"ติ วุตฺโต. "ทกฺขิเณยฺยคฺคี"ติ เอตฺถ ปน "ทกฺขิณา"ติ จตฺตาโร ปจฺจยา, ภิกฺขุสํโฆ ทกฺขิเณยฺโย, โส คิหีนํ ตีสุ สรเณสุ ปญฺจสุ สีเลสุ, ทสสุ สีเลสุ, มาตาปิตุปฏฺฐาเน, ธมฺมิกสมณพฺราหฺมณูปฏฺฐาเนติ เอวมาทีสุ กลฺยาณธมฺเมสุ นิโยชเนน พหูปกาโร, ตสฺมึ มิจฺฉาปฏิปนฺโน คิหี ภิกฺขุสํฆํ อกฺโกสิตฺวา นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตติ ตสฺมา โสปิ ปุริมนเยเนว อนุทหนฏฺเฐน "ทกฺขิเณยฺยคฺคี"ติ วุตฺโต. กฏฺฐโต นิพฺพตฺโต ปากติโกว อคฺคิ กฏฺฐคฺคิ นามาติ[๑] วุตฺโต.

---

๑. อํ-ฏฺฐี ๓-๑๖๕-๖

| | | |
|---|---|---|
| ๔๒๐. | **จาโค วิสชฺชนํ ทานํ** | **โวสคฺโค จ ปเทสนํ,** |
| | **วิสฺสาณนํ วิตรณํ** | **วิหายิต'ปวชฺชนํ (๖)** |
| ๔๒๑. | **ปญฺจมหาปริจฺจาโค** | **วุตฺโต เสฏฺฐธนสฺส จ.** |
| | **วเสน ปุตฺตทารานํ** | **รชฺชสฺส'งฺคานเมว จ. (๕)** |

---

๔๒๐. สิโลโก ทาเน. **หา** จาเค, โณ, ทฺวิตฺตจตฺตคตฺตานิ, **จช** หานิมฺหิ วา. **สช** วิสฺสคฺเค วิสคฺโค ทานํ, อุปุพฺโพ **สช** วิสชฺเช, โณ, ปุพฺเพ วาคโม, **โวสคฺโค. ทิส** อติสชฺชเน, อติสชฺชนํ ทานํ, ปโพธนญฺจ อิห ทานํ **ปเทสนํ. สณ** ทาเน, ยุ. **ตร** ปฺลวนตรเณสุ, มจฺเฉรโสตาติกฺกมนเมตฺเถ **ตรณํ.** หา จาเค, จุราทิ, โต, ยาโลโป, ภูวาทิมฺหิ ปน "อาการนฺตานมาโย"ติ อาโย, **วิหายิตํ. วชฺช** วชฺชเน, สพฺพตฺร ภาวสาธนํ. อุปสคฺควิเสเสนเต ทานตฺถาภิธายิโน. ผสฺสนํ, ปติปาทนํปฺยตฺร.

๔๒๑. เสฏฺฐธนสฺส, ปุตฺตานํ, ทารานํ, รชฺชสฺส, องฺคานญฺจ วเสน **ปญฺจมหาปริจฺจาโค** วุตฺโต. ตตฺร **เสฏฺฐธนํ** เสตหตฺถาทิรตนํ. **ปุตฺตา** โอรโส, อถ วา ปุตฺตธีตโร. **ทาโร** ปติพฺพตา ปิยภริยา. **รชฺชํ** ปกติรชฺชํ, ตทุฏฺฐิโต วา อาโย. **องฺคํ** จกฺขาทิ. มหนฺเตหิ อุตฺตมปุริเสเหว กโต, มหนฺตานํ วา ปริจฺจาโค **มหาปริจฺจาโค,** มหตฺถํ วา พุทฺธภาวตฺถํ กโต ปริจฺจาโค **มหปริจฺจาโค,** กาปุริเสหิ ทุกฺกรตฺตา มหนฺโต วา เสฏฺโฐ ปริจฺจาโค **มหาปริจฺจาโค.**

๔๒๒. **อนฺนํ ปานํ ฆรํ วตฺถํ**
**ยานํ มาลา วิเลปนํ,**
**คนฺโธ เสยฺยา ปทีเปยฺยํ**
**ทานวตฺถู สิยุํ ทส.** (๑๐)

---

๔๒๒. ทานปารมีอาทิกานํ ติสฺสนฺนํ ปารมีนํ วเสน อสาธารณ-ทานวตฺถุํ ทสฺเสตฺวา สาธารณทานวตฺถุํ ทสฺเสตุมาห "**อนฺนํ ปาน**"มิจฺจาทิ. ตตฺร **อนฺนํ** ปานวชฺชิตํ กิญฺจิ ขาทนียาทิกํ. **ปานํ** ปาตพฺพํ อุทกาทิ. **ยานํ** หตฺถยาทิ อนฺตมโส อุปาหนํ อุปาทาย คมนสาธนํ. **มาลา** มาลฺยํ, ปุปฺผญฺจ. **วิเลปนํ** ฉวิราคกรณํ, วิภูโต สุคนฺโธ วา. **คนฺโธ** ตทญฺญคนฺโธ. **เสยฺยา** เสยฺยาคฺคหเณน เจตฺถ อาสนมฺปิ คหิตํ. **ปทีเปยฺยํ** ปทีปสฺส หิตํ ยํ กิญฺจิ เตลาทิ, อิเม ทส ทานวตฺถู นาม สิยุํ. ทียนฺเต ยายาติ **ทานํ.** ตสฺส วตฺถุ การณํ, ตทุปฺปตฺติยา อุปฺปชฺชนโตติ **ทานวตฺถุ,** ทาตพฺพํ วา ทานํ, อนฺนาทิ, ตเทว วตฺถุ. เอตานิ ปน ทส ทานวตฺถูนิ สุตฺตนฺตนเยน กถิตานิ. วินยาภิ-ธมฺมนยวเสนาปิ ปน กเถตพฺพานิ รูปาทิฉฬารมฺมณทานวเสน หิ อภิธมฺเม ฉ ทานวตฺถูนิ อาคตานิ, วินเย จีวรปิณฺฑปาตเภสชฺชเสนาสนวเสน จตฺตาริ อาคตานิ. ตตฺเถวมาจริยา วทนฺติ "สุตฺตนฺตนยทานโต วินยทานเมว มหปฺผลํ, กสฺมา ? อนฺนาทิทานมตฺตวเสเนว ยสฺส กสฺสจิ ทุสฺสีลาทิกสฺส ทาตพฺพนฺติ อนุชานิตฺวา ปิณฺฑปาตาทิกปฺปิยโวหารวเสน สีลวนฺตาทิกสฺเสว จ ทาตพฺพนฺติ อนุญฺญาตตฺตา. สามญฺญทานโต หิ วิเสสทานเมว มหปฺผลํ, ตโตปิ อภิธมฺมนยทานเมว มหปฺผลํ, กสฺมา ? รูปาทีสุ ปรมตฺถวเสเนว อภินิวิสิตฺวา ทานวเสน ตโตปิ อติสยทานตฺตา"ติ มยํ ปน สุตฺตนฺตนยทานํ วา โหตุ วินยาภิธมฺมนยทานํ วา, ยํ เขตฺตาทิติวิธสมฺปทายุตฺตํ, ตเมว มหปฺผลํ กโรตีติ วทาม.

๔๒๓. **มหตฺถํ ตทเห ทานํ ตีสุวต'มุทฺธเทหิกํ,**
**ปิตุทานํ ตุ นิวาโป สทฺธํ ตุ ตํว สตฺถโต.**

๔๒๔. **ปุเม อติถิ อาคนฺตุ**
**ปาหุนา'เวสิกาปฺยถ, (๔)**
**อญฺญตฺถ คนฺตุ'มิจฺฉนฺโต**
**คมิโก'ถาคฆ'มคฺฆิยํ, (๑-๒)**

๔๒๕. **ปชฺชํ ปาโททกา'โท'ถ**
**สตฺตา'คนฺตวาทโย ติสุ,**
**อปจิตฺย'จฺจนา ปูโช-**
**ปหาโร พลิ มานนา. (๖)**

---

๔๒๓. **ตทเห** มตทิวเส มตตฺถํ ยํ ปิณฺฑปาตชลาญฺชลฺยาทิทานํ, **เอตํ** ทานํ เทหา อุทฺเธ ภวํ **อุทฺธเทหิกํ** นาม. ปิตริ อุทฺทิสฺส ชลาญฺชลิสุวณฺณาทิทานํ **นิวาโป,** วป พีชสนฺตาเน โณ. กาลปตฺตาทินิยเมน **ราชมตฺตณฺฑวิโสตฺตรา-ทิสตฺถโต** วิหิตํ, **ตํว** ตเมว ปิตุทานํ สมณพฺราหฺมณโภชนาทิ **สทฺธํ** นาม, สทฺธา อสฺส ทานสฺสตฺถีติ, โณ. **สตฺถโตติ** เหตุมฺหิ อวธฺยตฺถวตฺติจฺฉาย ปญฺจมี.

๔๒๔. จตุกฺกํ เคหาคเต. อต สาตจฺจคมเน, อิถิ, **อติถิ** "อติถิ ทฺวีสุ"ติ ติกณฺฑเสเส.[๑] อิตฺถิยํ **อตีถี** จ. อาคจฺฉตีติ **อาคนฺตุ,** ตุ. อาหุนํ วุจฺจติ เคหาคตานํ ทาตพฺพภตฺตาทิ, ตํ ปฏิคฺคณฺหิตุํ อรหตีติ **ปาหุโน. วิส** ปเวสเน, อาเวสนํ อาเวโส, ตมรหตีติ **อาเวสิโก.** อภยาคโตปฺยตฺร คนฺตุมิจฺฉตีติ, **คมิโก,** อิโก. ทฺวยํ ปูชิตปุปฺผทพฺพกฺขตาทิมฺหิ. **อคฺฆ** ปูชายํ, อ. ณฺยมฺหิ **อคฺฆิยํ,** อคฺฆยมฺปิ. อคฺฆโต วา ตทตฺถิเย อิโย.

๔๒๕. ปาทตฺเถ[๒] อุทกาทิมฺหิ **ปชฺชํ.** ปทสฺส หิตํ ปชฺชํ. **อาคนฺต-วาทโย ปชฺช**ปริยนฺตา สตฺต สทฺทา ตีสุ ลิงฺเคสุ.

---

๑. ๒-๗-๙

๒. ปาททฺเธ (ก)

๔๒๖. **นมสฺสา ตุ นมกฺกาโร วนฺทนา จาภิวาทนํ, (๔)**
**ปตฺถนา ปณิธานญฺจ ปฺริเส ปณิธีริโต. (๒)**
๔๒๗. **อชฺเฌสนา ตุ สกฺการ- ปุพฺพงฺคมนิโยชนํ.**

---

ฉกฺกํ ปูชายํ. จิ ขเย, ติ. **อจฺจ** ปูชายํ, ยุ. **ปูช** ปูชายํ, อิตฺถิยมติ อ. **หร** หรเณ, อุปปุพฺโพ **หร** ปูชายํ, โณ, **อุปหาโร,** ปุเม. พล ปาณนปูชาสํวรเณสุ, อิ. **พลิ** ทฺวีสุ. **มาน** ปูชายํ, ยุ, นมสฺสาปยตฺร, **นมสฺส** ปูชายํ, อิตฺถิยํ อ.

๔๒๖. จตุกฺกํ วนฺทนายํ, **นมสฺส** วนฺทเน, ปุพฺเพว, **นมุ** นมเน วา, สฺสปจฺจโย. **นโม** กรณํ **นมกฺกาโร.** โณ. **นโม**โต ฉฏฺฐีโลโป, โลปญฺจ ตตฺรากาโร"ติ โอการโลเป อการาคโม, อถ วา นมนํ นโม, ตสฺส กรณํ **นมกฺกาโร,** รโหสทฺโท วิย หิ **นโม**สทฺโทตฺร ทฺวิธา วตฺตติ. เอโก อการนฺโต สลิงฺโค, เอโก อลิงฺโค โอการนฺโตติ. **วนฺท** อภิวาทนถุตีสุ, ยุ, วนฺทนา, นโลเป, ทีเฆ จ **อภิวาทนํ.**

ติกํ ปตฺถนามตฺเต. **อตฺถ** ยาจนายํ, ยุ, **ปตฺถนา.** อตฺถนาปิ. **ธา** คตินิวตฺติมฺหิ. ปนิทฺวยปุพฺโพ ปตฺถนายํ, ยุ, ณตฺตํ, ธตฺตํ. อิมฺหิ **ปณิธิ.** อยํ **ปฺริเส** ปุลฺลิงฺเค. ยาจนาปฺยตฺร.

๔๒๗. สกฺการปุพฺพงฺคมํ กตฺวา ครุอาทีนํ อาราธนียานํ กฺวจิ อตฺเถ นิโยชนํ ปตฺถนาวิเสโส **อชฺเฌสนา,** **อิส** คเวสเน, **อิส** คติหึสาวทาเนสุ วา, ยุ, **อชฺเฌสนา,** ยถา "เทเสตุ ภควา ธมฺมํ, เทเสตุ สุคโต ธมฺม"นฺติ.[๑]

---

๑. วิ ๓-๖

๔๒๘. ปริเยสนา'เนฺวสนา ปริเยฏฺฐิ คเวสนา, (๔)
อุปาสนํ ตุ สุสฺสูสา สา ปาริจริยา ภเว. (๓)

๔๒๙. โมนํ อภาสนํ คุณฺหี- ภาโว'ถ ปฏิปาฏิ สา, (๓)
อนุกฺกโม ปริยาโย อนุปุพฺพุปุเม กโม. (๒)

๔๓๐. ตโป จ สํยโม สีลํ (๓)
นิยโม ตุ วตญฺจ วา, (๒)
วีติกฺกโม'ชฺฌจาโร'ถ (๒)
วิเวโก ปุถุคตฺตตา. (๒)

---

๔๒๘. จตุกฺกํ อนุสฺสรเณ. **เอส** คเวสเน, ยาคเม **ปริเยสนา.** ติมฺหิ **ปริเยฏฺฐิ. คเวส** มคฺคเน. ติกํ อาราธนียสฺส จิตฺตานุกูเล. **อาส** อุปเวสเน, ยุ, **อุปาสนํ. สุ** สวเน. โสตุมิจฺฉา **สุสฺสูสา,** "ภุชฆสหรสุปาทีหิ ตุมิจฺฉตฺเถสู"ติ **ส**จฺจโย, ทฺวิตฺตาทิ, **สุสฺสูสา, สา** อิตฺถี. **จรติโต** ภาเว โณฺย, **ปาริจริยา.**

๔๒๙. ติกํ ตุณฺหีภาเว. มุนิโน กมฺมํ **โมนํ,** โณ. **ตุห** อทเน, **ณฺห**ปจฺจโย, **ห**โลโป จ, ตุณฺโห โมนเมตสฺสตฺถีติ ตุณฺหี, ตสฺส ภาโว **ตุณฺหีภาโว.** อตุณฺหสฺส วา ตุณฺหีภาวนํ **ตุณฺหีภาโว** อถ จา โตหตีติ ตุณฺหี, **ตุห** อทเน, อทนํ หึสา, ณีปจฺจโย, วณฺณวิปริยาโย, ตุณฺหิโน ภาโว **ตุณฺหีภาโว.**

ปญฺจกํ อนุกฺกมเน. ปติรูเปน ปตนํ **ปฏิปาฏิ, ปต** คมเน, อุภยตฺราปิ ตสฺส **โฏ,** อิ. **สา** อิตฺถี. อนุรูโป กโม เอว วา **อนุกฺกโม.** ปริ อนติกฺกเมน อยนํ ปวตฺตนํ **ปริยาโย.** ปุพฺพสฺสานุรูปา **อนุปุพฺพี,** นทาทิ. อยํ อปุเม. อนุปุพฺพมฺปิ. **กมุ** อิจฺฉากนฺตีสุ, โณ.

๔๓๐. ติกํ สีเล. **ตป** สนฺตาเป. กิเลเส ตาเปตีติ **ตโป** อ. **ยมุ** อุปรเม, อุปรโม วิรมณํ, ภาเว โณ. สิ พนฺธเน, สิโนติ จิตฺตเมเตนาติ **สีลํ,** โล, สีล สมาธาเน วา, สมาธานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ปติฏฺฐาภาโว. **สีล** สมาธมฺหิ วา,

สมาธรโต กุสลานํ ธมฺมานํ อภยุปคโม, อญฺญตฺร สีเล ตุปจารา, อถ วา อตฺตานํ, ปรญฺจ นิรยาทีสุ ตาเปตีติ **ตโป.** กุสลธมฺมโต สํยมนํ วิรมณํ **สํยโม** สมาธานญฺจาตฺรากุสลธมฺมวเสเนวาติ อยํ อญฺญตฺร สีเล นิพฺพจนํ.

สตฺถวิหิโต นิยโม วตํ. "มนฺตนายํ ปฏิญฺญายํ นิยโม นิจฺฉเย วเต"ติ **รภโส.** ตญฺจ วตํ อุปวาสาทิลกฺขณํ **ปุญฺญมุจฺจเต.** "สีลํ จาริตฺตํ วาริตฺตมุป- วาสาทิปุญฺญก"นฺตฺยมรมาลา. **อาทินา** อกฺขารลวณาสนาทิ.[1] เอตฺถ จ **ตปาทโย** มุขฺยวเสน กุสลสีเล วตฺตนฺติ, รุฬฺหีวเสน อกุสลสีเลปิ. **นิยมาทโย** มุขฺยวเสน อกุสลสีเล วตฺตนฺติ, รุฬฺหีวเสน กุสลสีเลติ อยํ สีลพฺพตานํ วิเสโส. **ยมุ** อุปรเม. **วตุ** วตฺตเน วตฺตนญฺจาตฺร จรณํ, สมาธานํ วา. **วา** ปุลฺลิงฺเคปิ.

ทฺวยํ มริยาทาติกฺกเม. **กมุ** ปทวิกฺเขเป, วิรูโป อติกฺกโม **วีติกฺกโม.** มริยาทาติกฺกโม อาจาโร **อชฺฌาจาโร.** กายวิเวกาทโย ตโย เอตฺถ **วิเวโก. วิจ** วิเวจเน, ปุถภาเว จ ภาเว โณ, ทฺวิตฺตาทิ. ปุถุ วิสุํภูโต คณาทีหิ อตฺตา สรีรํ มโน สภาโว จ เอเต สนฺติ ปุถุคตฺตา, เตสํ ภาโว ปุถุคตฺตา,[2] กายวิเวกาทโย, มชฺเฌ **คาคโม.** "เอวํสรูโปยํ ปุริโส, เอวํสรูปา วา อมฺเหปิ เนสํ ปกตี"ริติ ปกติปุริสานํ วิภาเคน ญาณวิเวโก. อตฺตา พุทฺธิ, โส ปุถุภาเวน ยสฺส ตพฺภาโว ปุถุคตฺตตาตฺยญฺเญ. อญฺญโต วิลกฺขณสฺส ภาโว ปุถุคตฺตตาตฺยญฺเญ.

---

๑. อขาทนาโภชนาทิ (ก) ๒. ปุถุคตฺตตา (ก)

๔๓๑. ขุทฺทานุขุทฺทกํ อาภิ- สมาจาริกา'มุจฺจเต,
อาทิพฺรหฺมจริยํ ตุ ตทญฺญํ สีล'มีริตํ.

๔๓๒. โย ปาเปหิ อุปวตฺโต
วาโส สทฺธึ คุเณหิ โส,
อุปวาโสติ วิญฺเญยฺโย
สพฺพโภควิวชฺชิโต.

๔๓๓. ตปสฺสี ภิกฺขุ สมโณ,
ปพฺพชิโต ตโปธโน, (๕)
วาจํยโม ตุ มุนิ จ (๒)
ตาปโส ตุ อิสี'ริโต. (๒)

---

๔๓๑. ขุทฺทานุขุทฺทกํ จูฬวตฺตํ, มหาวตฺตญฺจ, วตฺตปฏิปตฺติ วา "อาภิสมาจาริก–มิจฺจุจฺจเต, อภิสมาจาเร อุตฺตมสมาจาเร ภวํ **อาภิสมาจาริกนฺติ** กตฺวา, **ตทญฺญํ** ขุทฺทานุขุทฺทกโต อญฺญํ ปาติโมกฺขวรสีลาทิกํ สีลํ พฺรหฺมจริยสฺสาริยมคฺคสฺส อาทิมฺหิ ตทตฺถาย จริตพฺพตฺตา **อาทิพฺรหฺมจริยมิจฺจุจฺจเต.**

๔๓๒. **ปาเปหิ** อกุสลธมฺเมหิ อุปวตฺโต[๑] อนาวุโต วิคโต สพฺพนุนฺปานโภคาทีหิ วิวชฺชิโตว หุตฺวา คุเณหิ สีลาทีหิ สทฺธึ โย **วาโส** วสนํ ฉมฺภนมตฺถิ, โส "อุปวาโส"ติ วิชานิตพฺโพ. **วสฺ** ฉมฺเภ, ทิวาทิ, อุปวสนํ **อุปวาโส,** โณ, วิคโต, อุเปโต จ วาโสติ **วา อุปวาโส.**

๔๓๓. ปชฺชทฺธํ ภิกฺขุมฺหิ. ตโป กมฺมมสฺสตฺถีติ **ตปสฺสี,** **ตปาทิโต** สี, ทฺวิตฺตํ. ภยทสฺสนสีโล **ภิกฺขุ,** รู, รสฺโส. สเมตีติ **สมโณ,** ยุ. ปพฺพชา สญฺชาตา ยสฺสาติ **ปพฺพชิโต,** สญฺชาตตฺเถ อิโต, เสฏฺฐตฺตํ วชตีติ วา **ปพฺพชิโต, วช** คมเน, **โต.** ตโปกมฺมํ ธนํ ยสฺสาติ **ตโปธโน.**

---

๑. อุปาวุโต (ก)

๔๓๔. เย สํยตินฺทฺริยคณา
ยติโน วสิโน จ เต, (๒)
สาริปุตฺโต'ปติสฺโส ตุ
ธมฺมเสนาปตี'ริโต. (๓)

---

ทฺวยํ โมนพฺพเต. วาจโต ยมตีติ **วาจํยโม,** นิคฺคหีตาคโม, รสฺโส จ. โมนมสฺสตฺถีติ **มุนิ,** รสฺโส, โอสฺสุ, ทฺวยํ อาภุโสปวาสนพฺรหฺมจริยาทิยุตฺเต. ตโปโยคา **ตาปโส,** สณฺ. **อิส** คเวสเน, อิ, **อิสิ** คติยํ วา, ญาณสฺส, สํสารสฺส วา ปารํ คมนโต **อิสิ,** อิ. ปาริกงฺขีปฺยตฺร, ปารมสฺสตฺถีติ ปารี, พฺรหฺมญาณํ, ตํ กงฺขตีติ **ปาริกงฺขี.**

๔๓๔. ทฺวยํ ชิตินฺทฺริยคเณ. เยสํ สํยตา อินฺทฺริยานํ คณา, เต ยติโน, วสิโน จ นาม. ยตํ อินฺทฺริยสํยโม นิจฺจเมเตสมตฺถีติ **ยติโน, อี.** ยตโยปิ, **ยต** ปยตเน, อิ. **วส** ปาคุเณฺย, วโส เยสมตฺถีติ **วสิโน,** อี.

ติกํ ธมฺมเสนาปติมฺหิ. สารี นาม พฺราหฺมณี, ตสฺสา ปุตฺโต **สาริปุตฺโต** ตุสฺสนฺตฺยสฺมึ อตฺถสิทฺธิโตติ ติสฺโส โส, ตุสฺสิ จ. ปูชิโต ติสฺโส **อุปติสฺโส,** อถวา “ติสฺโส”ติ วา “ผุสฺโส”ติ วา “อุปติสฺโส”ติ วา ทหรกาเล มาตาปิตูหิ ยทิจฺฉาย คหิตํ นามํ “สาริปุตฺโต”ติ มาตุวเสน, ธมฺมเสนาปตี”ติ ปน อริยภาวปฺปตฺเต สมฺมาสมฺพุทฺเธน คหิตํ นามํ. กุสลธมฺมาวุเธหิ กามาทิกา อกุสลธมฺมเสนา ชิตา เยสํ ธมฺมเสนา, อเนกโกฏิสตสหสฺสสงฺขฺยา ภควโต สาวกสํฆา, เตสํ ปติ นายกฏฺเฐน **ธมฺมเสนาปติ.**

๔๓๕. โกลิโต โมคฺคลฺลาโน'ถ (๒)
อริโย'ธิคโต สิยา, (๒)
โสตาปนฺนาทิกา เสกฺขา- (๗)
นริโย ตุ ปุถุชฺชโน. (๒)

๔๓๖. อญฺญา ตุ อรหตฺตญฺจ (๒)
ถูโป ตุ เจติยํ ภเว, (๒)
ธมฺมภณฺฑาคาริโก จ
อานนฺโท เทฺว สมา'ถ จ. (๒)

---

๔๓๕. ทฺวยํ ภควโต วามปสฺสฏฺเฐ มหาโมคฺคลฺลาเน. กุเล ชายตีติ โกลิโก โส เอว **โกลิโต.** โมคฺคลฺลิพฺราหฺมณิยา อปจฺจํ **โมคฺคลฺลาโน,** ณาโน. ทฺวยํ อริยสามญฺเญ. กิเลสาริโย หนตีติ อรโห, โส เอว **อริโย,** อร คมเน วา, อรติ อธิคจฺฉติ มคฺคผลธมฺมเมติ **อริโย,** โณฺย อธิคจฺฉิตฺถาติ **อธิคโต,** โต.

อเสกฺขสฺส คหิตตฺตา "โสตาปนฺนาทิกา"ติ เอตฺถาทินา ฉเฬว ปุคฺคลา สงฺคหิตา, เตน โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐาทโย สตฺต เสกฺขา, เอโก อรหา อเสกฺขาติ สิทฺธํ. ตีหิ สิกฺขาหิ ยุตฺตตาย **เสกฺขา,** กการโลเปน "เสขา, อเสขา" ติปฺยุตฺติ. ทฺวยํ อนธิคเต. อริเยหิ ปุถุ วิสุํภูโต ชโน **ปุถุชฺชโน,** ปุถุ วา นานากิเลเส ชเนตีติ **ปุถุชฺชโน.**

๔๓๖. ทฺวยํ อคฺคผเล. ปฐมมคฺคาทีหิ ทิฏฺฐธมริยาทมนติกฺกมิตฺวา ชานิตฺถาติ **อญฺญา** รสฺโส, รูปราคาทีนํ วา ปญฺจุทฺธมฺภาคิยานํ สญฺโญชนานํ โอธิวเสน มารณโต **อญฺญา,** มริยาทตฺโถ เจตฺถ **อากาโร,** **ญา** มารณโตสนนิ-สาเนสุ, อิตฺถิยมติ อ. อรหโต ภาโว **อรหตฺตํ,** ภาเว โตฺต, ภาโวตฺร อภิธานพุทฺธีนํ ปวตฺติยา นิมิตฺตํ, ตญฺจ ทฺวิธํ พฺยุปฺปตฺติปวตฺตินิมิตฺตวเสน. ตตฺร

๔๒๗. **วิสาขา มิคารมาตา** (๒)

**สุทตฺโต'นาถปิณฺฑิโก.** (๒)

---

วิเสเสหิ กริยาปกติปจฺจยาทีหิ อุปชฺชตีติ **พฺยุปฺปตฺติ,** โคอาทิสทฺทสรูปํ, ตสฺสา นิมิตฺตํ พฺยุปฺปตฺตินิมิตฺตํ, กริยาปกติปจฺจยาทโย, วิวิธํ วา **โค**อาทิสทฺทสรูปํ อุปฺปาเทตีติ **พฺยุปฺปตฺติ,** สา เอว นิมิตฺตํ, ยถาวุตฺตา กฺริยาทโยเยว. ปวตฺตยติ ตตฺถ ตตฺถ อตฺเถ ปโยชยตีติ **ปวตฺติ, โค**อาทิโก สทฺโท, ตสฺส นิมิตฺตํ **ปวตฺตินิมิตฺตํ,** ชาติกฺริยาคุณทพฺพนามานิ. ตตฺร พฺยุปฺปตฺติ นิมิตฺตํ สทฺทสรูปุปฺปตฺติยา การณํ, ปวตฺตินิมิตฺตํ ปน สทฺทปฺปโยชนสฺส การณนฺติ อยเมเตสํ สงฺเขปโต ลกฺขณวิเสโส.

ทฺวยํ เจติเย. ถุ อภิตฺถเว, โป, ทีฆาทิ. **จิต** ปูชายํ, เจติตพฺพํ ปูเชตพฺพนฺติ โณฺย, **เจติยํ.** เอตฺถ จ **ถูป**สทฺโท สมฺเขปี, **เจติย**สทฺโท ปน มุขรหิเตเยว วตฺตติ. "เจติยมายตเน พุทฺธ–พิมฺเพ โจทฺทิสฺสปาทโย"ติ[๑] **รุทฺโท.**

ทฺวยํ อานนฺเท. ธมฺโม ปริยตฺติ, โสว ภณฺฑํ ธนํ สุขทายกโต, ตสฺส อคารํ ฐาปนฏฺฐานํ เคหํ, ตพฺภาเว ติฏฺฐตีติ **ธมฺมภณฺฑาคาริโก,** อิโก. นนฺท สมิทฺธิยํ. อิเม เทฺว สทฺทา **สมา** สมานตฺถา.

๔๓๗. ทฺวยํ วิสาขายํ เสฏฺฐิธีตริ. วิวิธา พหุกา ปุตฺตนตฺตปนตฺตาทิกา สาขา ยสฺสา สา **วิสาขา.** มิคารสฺส เสฏฺฐิโน มาตุฏฺฐานิยตฺตา **มิคารมาตา.**

ทฺวยํ อนาถปิณฺฑิกเสฏฺฐิมฺหิ สุนฺทโร อตฺตา ยสฺส **สุทตฺโต.** สุนฺทรํ ทตฺตํ ทานมสฺส วา **สุทตฺโต,** อิทมสฺส ทหรกาเล ปวตฺตํ **นามํ.** อนาถานํ ปิณฺฑํ ททาตีติ **อนาถปิณฺฑิโก.** อิทมสฺส กฺริยานามํ.

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๑๒ – ๗. พฺยาขฺยาสุธา ๒, ๒, ๗.

๔๓๘. ภิกฺขุปี สามเณโร จ
สิกฺขมานา จ ภิกฺขุนี,
สามเณรีติ กถิตา
ปญฺเจ'เต สหธมฺมิกา. (๕)

๔๓๙. ปตฺโต ติจีวรํ กาย-
พนฺธนํ วาสิ สูจิ จ
ปริสฺสาวน'มิจฺเจเต
ปริกฺขารา'ฏฺฐ ภาสิตา. (๘)

๔๔๐. สามเณโร จ สมณุ-
ทฺเทโส จา'ถ ทิคมฺพโร. (๒)
อเจลโก นิคณฺโฐ[๑] จ (๒)
ชฏิโล ตุ ชฏาธโร. (๒)

---

๔๓๘-๙. ภิกฺขุอาทโย เอเต ปญฺจ สหธมฺมิกา. สห เอกโต ธมฺมํ จรนฺตีติ **สหธมฺมิกา.** ปตฺตาทโย อฏฺฐ ปริกฺขารา อุกฺกฏฺฐวเสน วุตฺตา, มชฺฌิมวเสน ปน กตฺตรทณฺโฑปิ เตลนาฬีปีติ ทส ปริกฺขารา วตฺตพฺพา, โอมกวเสน ฉตฺตมฺปิ อุปาหนาปีติ ทฺวาทส ปริกฺขารา จ วตฺตพฺพา.

๔๔๐. ทฺวยํ สามเณเร. สมณสฺสาปจฺจํ **สามเณโร.** สมณลิงฺคาจารตฺตา "สมโณย"นฺติ อุทฺทิสิตพฺโพติ **สมณุทฺเทโส. ทิสี** อุจฺจารเณ.

ติกํ อเจลเก. ทิสา เอว อมฺพรํ วตฺถํ, น ปกติวตฺถเมตสฺส **ทิคมฺพโร,** สสฺส **โค.** นตฺถิ เจลํ วตฺถเมตสฺส, สมาสนฺเต โก. จตูหิ คนฺเถหิ พนฺธนียตฺตา **นิคนฺโถ, นิ**สทฺโท พนฺธเน. ทฺวยํ ชฏาวติ. ชฏํ ยสฺสตฺถิ **ชฏิโล,** อิโล. ชฏํ ธาเรตีติ **ชฏาธโร.**

---

๑. นิคนฺโถ (ฏีกายํ)

๔๔๑. กุฏิสกาทิกา จตุ- ตฺตึส ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย,
อิติ ฉนฺนวุตี เอเต ปาสณฺฑา สมฺปกาสิตา. (๙๖)

๔๔๒. ปวิตฺโต ปยโต ปูโต (๓)
จมฺมํ ตุ อชินํปฺย'ถ, (๒)
ทนฺตโปโน ทนฺตกฏฺฐํ (๒)
วกฺกโล วา ติรีฏกํ. (๒)

๔๔๓. ปตฺโต ปติ'ตฺถิยํ นิตฺถี (๒)
กมณฺฑลุ ตุ กุณฺฑิกา, (๒)
อถา'ลมฺพนทณฺฑสฺมึ
กตฺตรยฏฺฐิ นาริยํ.

---

๔๔๑. กุฏิสกาทิกา จตุตฺตึส ลทฺธิโย ปรสมยานมาคมโต คเหตพฺพา, ตถา ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย พฺรหฺมชาลสุตฺตนฺตโต. **อิตีติ** ปริสมาปนตฺโถ. **เอเตติ** นิทสฺสนตฺโถ. เอเต ฉนฺนวุติลทฺธิโย ตณฺหปาสํ, ทิฏฺฐิปาสญฺจ เฑนฺติ ปวตฺเตนฺตีติ **ปาสณฺฑาติ สมฺปกาสิตา** กถิตา. "อิติ ฉนฺนวุติ เอตา"ติปิ ปาโฐ.

๔๔๒. ติกํ สุจิมฺหิ. **ปุ** ปวเน, โต. ทฺวิตฺตาทิ. ยต ปยตเน, โต. ทีฆาทิ. ทฺวยํ จมฺมนิ. จริตํ ตนฺติ **จมฺมํ,** จริตํ ตนฺติ **จมฺมํ, จรติมฺหา มนฺ, จมุ** อทเน วา, มนฺ. **อช** คมเน ยุ อิโน วา.

ทฺวยํ ทนฺตกฏฺเฐ. อนฺเต ปุนาติ โสเธติ เยนาติ **ทนฺตโปโน,** ยุ. ทนฺตโปโณปิ. ทนฺตโสธนตฺถํ กฏฺฐํ **ทนฺตกฏฺฐํ.** ทฺวยํ รุกฺขตฺตเจ. **วกฺก** ตเจ, อโล. **ตร** ตรเณ, อิโต สกตฺเถ โก.

๔๔๓. ทฺวยํ ภาชนสามญฺเญ. ปตติ ยตฺถ โส **ปตฺโต. ปต** คติยํ, โต. **ปา** รกฺขเณ ติ.

ทฺวยํ กุณฺฑิกายํ. กสฺส ชลสฺส มณฺโฑ ปสนฺนภาโว กมณฺโฑ ตํ ลาตีติ **กมณฺฑลุ** อุ. **กุฑิ** รกฺขเณ สกตฺเถ โก. กตฺตรสฺส ชิณฺณสฺส อาลมฺพนยฏฺฐิ.

๔๔๔. ยํ เทหสาธนาเปกฺขํ นิจฺจํ กมฺมมยํ ยโม,
อาคนฺตุสาธนํ กมฺมํ อนิจฺจํ นิยโม ภเว

**อิติ พฺราหฺมณวคฺโค.**

---

๔๔๔. ยํ "ปาณาติปาตา เวรมณี"ติอาทิ พฺรหฺมจริยกมฺมํ **นิจฺจํ** ยาวชีวมาสฺสมฺภาเวน ตํ **เทหสาธนาเปกฺขํ** สรีเรเนว สาธนมเปกฺขเต, น พาหิเรน สาธนํ, อยํ ยโม นาม ยมฺ อุปรเม.

"สรีรสาธนาเปกฺข- นิจฺจกมฺมมเย ยเม,
สํยเม ยมราเช จ ยมเก ตุ ยมํ ติสู"ติ[๑]

**รุทฺโท**

ยํ ปนาคนฺตุนา สุกฺกปกฺขาทิวเสน อนิจฺจํ นิยมิตกาลมุปวาสาทิกํ กมฺมํ อยํ นิยโม กาลาทิวเสน นิยมิตพฺโพติ **นิยโม,** ยมฺ อุปรเม. "มนฺตนายํ ปฏิญฺญายํ, นิยโม นิจฺฉเย วเต"ติ **รุทฺโท.**

**พฺราหฺมณวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา**

---

๑. อมร ๑๗, ๑๘

**๔๔๕. เวสฺโส จ เวสิยาโน'ถ (๒)**
**ชีวนํ วุตฺติ ชีวิกา,**
**อาชีโว วตฺตนญฺจา'ถ (๕)**
**กสิกมฺมํ กสี'ตฺถิยํ. (๒)**
**๔๔๖. วาณิชฺชญฺจ วณิชฺชา'ถ (๒)**
**โครกฺขา ปสุปาลนํ, (๒)**
**เวสฺสสฺส วุตฺติโย ติสฺโส (๓)**
**คหฏฺฐา'คาริกา คิหี. (๓)**

---

๔๔๕. ทฺวยํ เวสฺเส. **วิส** ปเวสเน โส. **อิยาน**ปจฺจเย **เวสิยาโน.** อูรุโช, อริโยปยุตร.

ปญฺจกํ กสิอาทิชีวิกายํ. **ชีว** ปาณธารเณ ยุ. สพฺพตฺร ภาเว, กรเณตฺยเก. **วต** วตฺตเน ติ อสฺสุ ณฺวุมฺหิ ชีวิกา. วุตฺตีนํ สรูปปฺปกาเร ทสฺเสติ. ทฺวยํ กสิกมฺเม. กสนํ กสิ สา เอว กมฺมํ **กสิกมฺมํ.** **กส** วิเลขเน, อิ, **กสี.**

๔๔๖. ทฺวยํ วาณิชฺเช. วณิชานํ กมฺมํ **วาณิชฺชํ, วณิชฺชา** จ. ทฺวยํ ปสุโปสเน. คุนฺนํ รกฺขา **โครกฺขา.** ปสูนํ โคมหึสาทิกานํ ปาลนํ โปสนํ จิกิจฺฉาทิ ปสุปาลนํ วุตฺตํ สรูปํ, วุตฺตปฺปการา จ อิติ เวสฺสสฺส **วุตฺติโย** วุตฺติการณา ติสฺโส ภวนฺติ กสิกมฺมาทิปฺปกาเรน.

ติกํ คิหิมฺหิ. คเห เคเห, ปญฺจกามคุเณ วา ภววเสน ติฏฺฐตีติ **คหฏฺโฐ.** อคาเร เคเห วสตีติ **อคาริโก,** คหเมตสฺสตฺถีติ **คิหิ,** อสฺสี, **รสฺโส จ.**

๔๔๗. **เขตฺตาชีโว กสฺสโก'ถ (๒)**
**เขตฺตํ เกทาร'มุจฺจเต, (๒)**
**เลฑฺฑุ'ตฺโต มตฺติกาขณฺโฑ. (๑)**
**ขณิตฺติ'ตฺถ'วทารณํ. (๒)**

๔๔๘. **ทาตฺตํ ลวิตฺต'มสิตํ (๓)**
**มโตโท ตุตฺต ปาชนํ (๓)**
**โยตฺตํ ตุ รชฺชุ รสฺมิ'ตฺถี (๓)**
**ผาโล ตุ กสโก ภเว. (๒)**

---

๔๔๗. ทฺวยํ กสิพเล. เขตฺเตนาชีวติ. กสตีติ **กสฺสโก,** ณฺวุ. ทฺวยํ เขตฺเต. พีชานิ ขิปนฺตฺยสฺมินฺติ **เขตฺตํ ขิป** เปรเณ, โต, ขิตฺตํ ตายตีติปิ เขตฺตํ, ขิ นิวาสคตีสุ คา ต, ตฺรณฺ, **เขตฺตํ. เขตฺรํ. เกฺลท, กิลท** อลฺลภาเว, ลโลโป, เตฺลทียตีติ **เกทารํ,** เก ชเล สติ ทาโร วิทารณมสฺสาติ วา **เกทารํ** สญฺญาสทฺทตฺตา สตฺตมิยา น โลโป, วาโปปฺยตฺร วปฺปเต ยสฺมินฺติ **วาโป,** โณ.

ทฺวยํ มตฺติกาขณฺเฑ. เลฑฺฑ สงฺฆาเต อุ **เลฑฺฑุ.** ปุเม **อุตฺโต** กถิโต. "เลฑฺฑโว ปุเม"ตฺย[๑]มรโกเส. ทฺวยํ ขณิตฺติยํ. ขณฺณเต ยาย สา **ขณิตฺติ, ขนุ** อวทารเณ, ติ ณตฺตํ อุสฺสิ. อวทารียเต เยน อวทารณํ, **ทร** วิทารเณ. ยุ

๔๔๘. ติกํ ทาตฺเต. ทนฺติ ลุนนฺตฺยเนเนติ **ทาตฺตํ, ทา** ลวเน โต. ทาตฺรมฺปิ. **ลู** เฉทเน **ลวิตฺตํ** อสฺ เขปเน. **อสิตํ** สพฺพตฺร กรเณ ปจฺจโย.

ติกํ ปาชนทณฺเฑ. **ตุท** พฺยถเน, โณ, **ปโตโท.** ตปจฺจเย **ตุตฺตํ. อช** เขปเน, คติมฺหิ จ, กรเณ ยุ, **ปาชนํ.** วณฺณวิกาเร **ปาจนํ.** โตทนํปฺยตฺร.

---

๑. อมร ๑๙, ๑๒.

๔๔๘. **นงฺคลญฺจ หลํ สีโร อีสา นงฺคลทณฺฑโก,** (๓-๒)
**สมฺมา ตุ ยุคกีลสฺมึ สีตา ตุ หลปทฺธติ.** (๒)

---

ติกํ รชฺชุยํ. **ยุช** โยเค, โต, **โยตฺตํ รุธ** อาวรเณ, ชุ, อุสฺสตฺตํ, ปรรูปตฺตญฺจ **รชฺชุ** ถิยํ. **รส** อสฺสาทเน, มิ, อาพนฺโธปฺยตฺร.

ทฺวยํ ผาเล. ผาลยติ ปาฏยติ ภูมิ เยน **ผาโล** โณ. **กส** วิเลขเน ณฺวุ **กสโก.** "ผาลกสกา"ติ[๑] **รุทฺโท** นิรีสํ, กูฏกํ, หลมฺปิ. อีสาย นิคฺคตํ **นิรีสํ. กุฏ** เฉทเน สกตฺเถ โก, **กูฏกํ,** ทีฆาทิ. **หล** วิเลขเน.

๔๔๘. ติกํ นงฺคเล. ภูมึนงฺค-มนงฺคํ กโรนฺโต **นงฺคลํ. สี** พนฺธเน, โร **สีโร.** "สีโร ติกฺขกเร หเล"ติ **นานตฺตสงฺคเห.** โคทารณํปฺยตฺร. นงฺคลสฺส ทณฺฑเก อีสา **อีส** อิสฺสริเย **อีสา** นารี. "ปฺกุมฺหิ สงฺกเร อีโส ถียํ นงฺคลทณฺฑเก"ติ[๒] **รภโส.**

ยุคกีลเก **สมฺมาสทฺโท,** สมนฺติ ยาย **สมฺมา สมุ** สมเน. **หลปทฺธติ** นงฺคลเลขา สีตา นาม. "สีตา นงฺคลเลขา จ ทิวงฺคคา จ ชานกี"ติ[๓] **ติกณฺฑเสเส. สี** สเย โต **สีตา** นารี.

---

๑. พฺยาขฺยาสุธา ๒-๙-๑๓ ๒. จินฺตามณิฏีกา ๑๕, ๑๓-๓. พฺยาขฺยาสุธา ๒,๙,๑๔,
๓. ติกณฺฑเสส ๓,๓,๑๙๑.

๔๕๐. มุคฺคาทิเก'ปรนฺนญฺจ
ปุพฺพนฺนํ สาลิอาทิเก,
สาลิ วีหิ จ กุทฺรูโส
โคธุโม วรโก ยโว,
กงฺคุติ สตฺต ธญฺญานิ (๗)
นีวาราที ตุ ตพฺภิทา.
๔๕๑. จณโก จ กฬาโย'ถ (๒)
สิทฺธตฺโถ สาสโป ภเว. (๒)

---

๔๕๐-๑. มุคฺคาทิเก ธญฺญวิเสเส **อปรนฺน**สทฺโท ปุพฺพนฺนโต อปรภาเค ปวตฺตํ อนฺนํ **อปรนฺนํ, อปรณฺณญฺจ.** สาลิอาทิเก **ปุพฺพนฺน**สทฺโท อปรนฺนสฺส ปุพฺเพ ปวตฺตํ อนฺนํ **ปุพฺพนฺนํ, ปุพฺพณฺณญฺจ.** ปุพฺพาปรตฺตญฺจ เนสํ อาทิกปฺเป สมฺภวาสมฺภววเสน ทฏฺฐพฺพํ.

สาลฺยาทโย สตฺต ธญฺญานิ. ธานํ โปสนํ ตตฺร สาธูนิ **ธญฺญานิ** โย รสฺโส. กลมา รตฺตสาลิมหาสาลิ....สฏฺฐิกปฺปภุตโย สูกธญฺญวิเสสา **สาลโย** นาม. สฏฺฐิทินานิ ปริปากมสฺส **สฏฺฐิโก. สาล** สิลาฆายํ อิ **สาลิ.** วหติ, พฺยูเหติ วา สตฺตานํ ชีวิตนฺติ **วีหิ, วห** ปาปุเณ, พฺยูห วุฑฺฒิยญฺจ อิ อสฺสี ปกฺเข **รโลโป วีหิ.** โกรํ รุธิรํ ทูสตีติ **กุทฺรูโส** โควฑฺฒโน อ. วณฺณวิปริยโย, โอสฺสุ จ. **กุธ** ปริเวธเน อุโม. **โคธุโม.** "โคธูมสฺมโน มิลกฺข โภชนํ ปาวโฏ ยโว"ติ **รภโส. วร** วรณสมฺภตฺตีสุ ณฺวุ **วรโก.** ยุ มิสฺสเน อ **ยโว.** กงฺคุ อติสุขุมสสฺเส ธญฺญวิเสเส โสภนสีสตฺตา กมนียภาวํ คจฺฉตีติ **กงฺคุ** อุ. "สามาปียงฺคุ กงฺคุ เทฺว"ติ **รุทฺโท. ตพฺเภทา** เตสํ ธญฺญานํ เภทา วิเสสา นีวาราทโย วุจฺจนฺเต. **นีวารานิ** ติณธญฺญานิ **อาทินา** สามากาทโย.

**๔๔๒. อถ กงฺคุ ปิยงฺคู'ตฺถี อุมฺมา[๒] ตุ อตสี ภเว, (๒-๒)**
**กิฏฺฐญฺจ สสฺสํ วิญฺเญยฺยํ วีหิ ถมฺพกริ'ริโต. (๕)**

---

ทฺวยํ กพาเย. **จณ** ทาเน ณฺวุ **จณโก** หริมนฺถเกปิ. กํ วาตํ ลาตีติ **กพาโย** พตฺตํ กลายมฺปิ. ทฺวยํ สาสปสามญฺเญ. "สาสโป ตุ สริสโป, กฏุเสฺนโห จ ตนฺตุโภ"ติ **ติกณฺฑเสโส.**[๑] "ปุเม สุทฺโธทนสฺเต สิทฺธตฺโถ เสตสาสเป"ติ **รภโส.** สิทฺธา อตฺถา อสฺมินฺติ **สิทฺธตฺโถ. สาส** อนุสิฏฺฐิยํ อโป. สาสปสฺสาปิ วีหิเภทตฺตา อิธ คหณํ.

๔๕๒. ทฺวยํ กงฺคุยํ. ปิยภาวํ องฺคตีติ **ปิยงฺคุ.** ทฺวยํ อตสิยํ. อว รกฺขเณ โม อวสฺสุ ทฺวิตฺตํ **อุมฺมา. อต** สาตจฺจคมเน อโส นทาทิ. ขุมาปฺยตฺร.

จตุกฺกํ สสฺเส. **กิฏ** คติยํ โจ กสิโต สมฺภูตํ วา **กิฏฺจํ** กิฏฺฐฏฺฐาเน อุปฺปนฺนสสฺสญฺหิ "กิฏฺจ"นฺติ วุจฺจติ ฐานูปจาเรน โจ สิโลโป อสฺสิ. **สส** คติหึสาปาปุณเนสุ โส. ถมฺโพ คุมฺโพ ตํ กโรตีติ **ถมฺพกริ** อิ. ธญฺญํปฺยตฺร. "ธญฺญํ วีหีสุ ธญฺญเก ธญฺโญ ปุญฺญวตีริโต. ธญฺญา วาตามลกีสู"ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห.**

---

๑. อุธา (ก) ๒. ๒, ๘, ๓.

๔๕๓. กณฺโฑ ตุ นาล'มโถ โส (๒)
ปลาล'นิตฺถี นิปฺผโล,
ภุสํ กลิงฺคโร จาถ (๒)
ถุโส ธญฺญตฺตเจ'ถ จ.

๔๕๔. เสตฏฺฐิกา สสฺสโรโค (๒)
กโณ ตุ กุณฺฑโก ภเว, (๒)
ขโล จ ธญฺญกรณํ (๒)
ถมฺโภ คุมฺโพ ติณาทินํ.

---

๔๕๓. ทฺวยํ สสฺสาทีนํ กณฺฑมตฺเต. **กณ** สทฺเท, โฑ. **นล** คนฺเถ, โณ **นาลํ.** นาฬิปิ. โส เอว สสฺสาทิกณฺโฑ นิปฺผโล เจ, **ปลาลมุจฺจเต. ปล** ลวนปวเยสุ อโล ปลาโลปิ.

ทฺวยํ อสาเร ตุจฺฉธญฺเญ. **ภส** ภสฺมีกรเณ, อสฺสุ **ภุสํ** อติสเยปิ. ถุสมฺปิ. **ตุส** อุสฺสคฺเค. เกน วา เตน อิงฺคตีติ **กลิงฺคโร.** ลาคโม, อโร จ. ธญฺญานเมว **ตเจ** วกฺกเล **ถุโส, ตุส** ตุฏฺฐิมฺหิ, ตสฺส **โถ, ถุโส** ปุเม. "ธญฺญตฺตเจ ปุมา ถุโส"[๑]ตฺยมรโกเส.

๔๕๔. ทฺวยํ สสฺสโรเค. เสตวณฺณกรณวเสน อฏฺฐึ หึสตีติ เสตฏฺฐิกา, สา เอว **เสตฏฺฐิกา.** ทฺวยํ ตณฺฑุลกเณ. **กณ** นิมีลเน, **กณ** นิมีลนสทฺทคตีสุ วา, อ, **กโณ. กุณฺฑ.** ทาเห สกตฺเถ โก. ทฺวยํ ธญฺญมทฺทนภูมิยํ. **ขล** โสเจยฺเย ธญฺญานิ กโรนฺติ มทฺทนฺติ อสฺมึ **ธญฺญกรณํ.** ติณาทีนํ สสฺสานญฺจ ถมฺโพ คุมฺโพ นาม **ถมฺพ** เวกลฺเย, **ถมฺพ** ปฏิพนฺเธ วา, **คุห** สํวรเณ, โพ, **หสฺส โม.**

---

๑. อมร, ๑๙, ๒๒.

๔๕๕. **อโยคฺโค มุสโล'นิตฺถี (๒)**
**กุลฺโล สุปฺป'มนิตฺถิยํ, (๒)**
**อโถ'ทฺธนญฺจ จุลฺล'ตฺถี (๒)**
**กิลญฺโช ตุ กโฏ ภเว. (๒)**
๔๕๖. **กุมฺภิ'ตฺถี ปิธโร กุณฺฑํ**
**ขโฬปฺยุ'กฺขลิ ถาลฺยุ'ขา,**
**โกลมฺโพ จาถ มณิกํ (๘)**
**ภาณโก จ อรญฺชโร. (๓)**

---

๔๕๕. ทฺวยํ มุสเล. อโย อคฺเคโกฏิยํ ยสฺสาติ **อโยคฺคํ มุส** ขณฺฑเน, อโล. ทฺวยํ สุปฺเป. กุจฺฉิตํ ลุนาตฺยปเนตีติ **กุลฺโล. สุป** มาเน, อ สรตฺยเนเนติ วา สุปฺปํ โป, อสฺสุ. ปปฺโผฏนํปฺยตฺร.

ทฺวยํ อุทฺธเน. อุปริ ธียเต ถาลฺยาทิกมสฺมินฺติ **อุทฺธนํ**. อุทฺธานมฺปิ, ยุ. **จุลฺล** หาวกรเณ, อิ อีมฺหิ **จุลฺลี** อธิสยนี, อนฺติกาปฺยตฺร. **อติ อทิ** พนฺธเน อนฺตฺยเต ภิกฺขาทิกมสฺสนฺติ **อนฺติกา** ณฺวุ. "สนฺติเก สนฺนิธาเน จ อุทฺธเน จาปิ อนฺติกา"ตฺย**ชโย.**

กาสาทิรจิโต กโฏ เยน มราโว พนฺธียเต. มราโว จ วีหฺยคารํ, "กุสูโล วีหฺยคารญฺจ กนฺตโร จ มราวโก"ติ **รภโส.** เกจิ มราวเมว กฏมาหุ ตํ น "กุสูโล จ มราโว จ กิลญฺโช จ กโฏ ภเว"ติ **อมรมาลายํ ปาทนาม-** ปกรเณ เภทเน ปาธา. **กิล** พนฺธเน กิลนํ กิโล ตทตฺถํ ชายตีติ **กิลญฺโช** นิคฺคหีตาคโม. **กฏ** คติยํ, อ.

๔๕๖. อฏฺจุกํ ถาลิยํ. กามียตีติ **กุมฺภี กมุ** อิจฺฉายํ โภ อสฺสุ, อี จ กุยา ปถวิยา ภวตีติ วา **กุมฺภี,** เกน อคฺคินา ภณตีติ วา **กุมฺภี, ภณ** สทฺเท ณโลโป, เกน ชเลน อุมฺภียติ ปูรียตีติ วา **กุมฺภี อุภ อุพฺภ อุมฺภ** ปูรเณ,

๔๕๗. ฆโฏ ทฺวีสุ กุโฏ'นิตฺถี
กุมฺโภ กลสวารกา, (๕)
กํโส ภุญฺชนปตฺโต'ถา-
มตฺตํ ปตฺโต จ ภาชนํ. (๓)

---

สพฺพตฺร นทาทิ. ปิจ หึสาสํกิเลเสสุ อโร. กุณฺฑ ทาเห. ขล โสเจยฺย พตฺตํ. **อุข** คมเน อโล นทาทิ รสฺโส. อปจฺจเย **อุขา** ถล ธาเน อิ **ถาลิ** อีมฺหิ **ถาลี.** เกน อคฺคินา ลปตีติ **โกลมฺโพ,** อสฺโสตฺตํ, นิคฺคหีตาคโม, พตฺตญฺจ อคฺคิมฺหิ โอลมฺพตีติ วา **โกลมฺโพ ลพิ** อวสํสเน.

ติกํ มณิเก. **มน** ญาเณ อิ ณตฺตํ มณิเยว **มณิกํ. ภณ** สทฺเท, ณฺวุ, อรํ สีฆํ ชโร อสฺส **อรญฺชโร.**

๔๕๗. ทฺวิปาทํ ฆเฏ. **ฆฏ** จลเน, อ, อทาทิมฺหิ ฆฏี, **กุฏ** โกฏิเลฺย. เกน ชเลน ลสติ สิลิสฺสตีติ **กลโส, ลิส** สิเลสเน, อ, อิสฺสตฺตํ, **กลโส** ตีสุ. **วร** วารณสมฺภตฺตีสุ, ณฺวุ. **กลสสหจรมโต วารโก**ปิ ตีสุ. "กลโส ตุ ตีสู"ตฺย**มรโกเส.**[๑]

ภุญฺชิตพฺพนฺติ **ภุญฺชนํ,** อนฺนาทิ ตสฺส ปตฺโต ภาชนํ สุวณฺณรชตาทินิมฺมิตมฺปิ กํโส นาม.

"กํโส รจฺฉนฺตเร มาเน เตชเสปิ ภเว ตถา,
ปานปตฺเต จ กํเสฺย จ โสภิกฺขาสุ จ กิตฺติสู"

ตฺย**ชเยน** วุตฺตตฺตา ปานปตฺเตปิ กํโส. **กน** ทิตฺติคติกนฺตีสุ โส, **กํโส.** อนิ'ตฺถี. ติกํ ภาชนสามญฺเญ. **อม** คติยํ, อตฺโต, อมตฺตํ. **ภาช** ปุถกมฺมนิ, จุราทิ, ยุ.

---

๑. อมร, ๑๙, ๓๑.

๔๕๘. อณฺฑุปกํ จุมฺพฏกํ[๑] (๒)
สราโว ตุ จ มลฺลโก, (๒)
ปุเม กฏจฺฉุ ตพฺพิ'ตฺถี (๒)
กุสูโล โกฏฺฐ'มุจฺจเต (๒)
๔๕๙. สาโก อนิตฺถิยํ ฑาโก (๒)
สิงฺคิเวรํ ตุ อทฺทกํ, (๒)
มโหสธํ ตุ ตํ สุกฺขํ
มริจํ ตุ จ โกลกํ. (๒)

---

๔๕๘. ทฺวยํ ภาชนาทีนมาธาเร. อนฺตํ สมีปมาเธยฺยสฺส อุปคจฺฉตีติ **อณฺฑุปกํ,** นฺตสฺส ณฺโฑ, คสฺส จ โก. **จุมฺพ** วทนสํโยเค, อโฏ, อสฺสุ, สกตฺเถ โก. ทฺวยํ สราเว สรติ วุฑฺฒึ คจฺฉตีติ **สราโว,** อโว. มลฺล ธารเณ. ณฺวุ. วฑฺฒมานโกปฺยตฺร วฑฺฒติ วิตฺถิณฺณํ ภวตีติ **วฑฺฒมานโก** สกตฺเถ โก.

ทฺวยํ เตลพฺยญฺชนาทิฆฏฺฏโนปยุตฺตภณฺเฑ. **กฏ** คติยํ, ฉุ, ทฺวิตฺตาทิ. **ทุ** คติยํ, โพ. นทาทิ. **ทพฺพี.** รสฺเส **ทพฺพิ.** ขชากาปิ, **ขช** มนฺถเน, อโก, **ขชากา** ถิยํ. ทฺวยํ ธญฺญาทินิลเย. **กุส** สิเลสเน, อูโล. **กุส** อกฺโกเส, โฐ. เทฺวปิ ปุนฺนปุํสเก.

๔๕๙. ทฺวยํ มาสาทิสากมตฺเต, สา ตนุกรเณ, ณฺวุ, **ฑํส** ขาทเน, ณฺวุ. **ส**โลโป สิคฺคุ, หริตกมฺปิ **หริตา** สกตฺเถ โก. "ปุลฺลิงฺโค สากมตฺตสฺมึ, สิคฺคุ โสภญฺชเนปิ เจ"ติ[๒] **รภโส.** ทฺวยํ อทฺทเก. อทฺทายํ ชาตํ **อทฺทกํ,** รสฺโส. ลิงฺคมิว เวรํ วปุ ยสฺส ตเมว **สิงฺคิเวรํ.**

ยทา สุกฺขํ, ตทา มโหสธาขฺยํ ติกฺขรสตฺตา มหนฺตํ โอสธํ. สุณฺฐี, นาครํ, วิสํ, วิสเภสชฺชมฺปิ. **สุจิ** โสสเน, อิ, **สุณฺจิ** อีปจฺจเย สุณฺฐี.

ทฺวยํ มริเจ. **มร** ปาณจาเค, โจ. **กุล** สงฺขฺยาเน, ณฺวุ. "มริจํ โกลกํ กณฺหํ อุสนํ ธมฺมปตฺต"นฺตฺยมรสีโห.

---

๑, จุมฺพฏกํ (ก)

๒. จินฺตามณิฏีกา ๑๙, ๓๔.

๔๖๐. โสวีรํ กญฺชิยํ วุตฺตํ
อารนาฬํ ถุโสทกํ,
ธญฺญมฺพิลํ พิลงฺโค'ถ (๖)
ลวณํ โลณ'มุจฺจเต. (๒)

๔๖๑. สามุทฺทํ สินฺธโว'นิตฺถี
กาฬโลนํ ตุ อุพฺภิทํ,
พิลาลญฺเจติ ปญฺเจ'เต
ปเภทา ลวณสฺส หิ. (๕)

---

๔๖๐. ติปาทํ กญฺชิเก. สุวีรรฏฺเฐ ภวํ **โสวีรํ.** เกน ชเลน **อญฺชิยมภิพฺยตฺตํ** อสฺส กญฺชิยํ. อารานํ ภูมฺยกฺกชานํ วาเรสุ คหิเตน นาเรน ชเลน ชาตํ **อารนาฬํ,** "อาโร กฺขีติ สุเต'กฺกเช นาโร ตญฺฑุลนีเรสู"ติ หิ วุตฺตํ, รสฺส โฬ. ถุสโต ชาตมุทกํ **ถุโสทกํ,** ถุโสทกโต วา ชาตํ **ถุโสทกํ.** ธญฺญโต วีหิโต ชาตํ อมฺพิลํ **ธญฺญมฺพิลํ.** วาตํ ลงฺกติ หีนํ กโรตีติ **พิลงฺโค.** **วาตสฺส พิ,** วิเสเสน ลงฺกตีติ วา **พิลงฺโค.** กุมฺมาโส. อภิสุตํ, อวนฺติโสมํ, กุญฺชลํ, กญฺชลํ, มณฺโฑ, เชฏฺฐมฺพุ, ขทิกาปฺยตฺร.

ทฺวยํ ลวณเมตฺเต. ลู เฉทเน ยุ โอสฺส'นวาเทเส โลณํ.

๔๖๑. สามุทฺทาทโย เอเต ปญฺจ ลวณสฺส ปเภทา วิเสสา. **สมุทฺทภูมิยมวฏฺฐิตํ** ลทฺธํ โลโณทกํ สุกฺขสนฺตนํ สิตํ ยํ ภวติ ตํ **สามุทฺทลวณํ.** อกฺขิวํ, วสิรมฺปิ. **วสุ** ถมฺเภ, อิโร. สินฺธุเทเส ภโว สินฺธโว โณ. สิตสิวํ,[๑] มาณิมนฺถํ, สินฺธุชมฺปิ. สิตํ ธวลํ สิวํ กลฺยาณํ, กมฺมธารยสามาโส. สิตสิวนฺติ วา **พนฺธนํ.** มณิมนฺโถ ปพฺพโต ตตฺร ภโว โณ. **กาฬโลโณ** นาม โสวจฺจลวณานํ **มชฺเฌ** กาฬวณฺณํ ลวณํ[๒] "ติลกํ ตตฺร เมจเก"ติ[๓] วุตฺตตฺตา ติลกมฺปิ.

---

๑. สีตสิวํ (สกฺกเต) ๒. ตีณิ มธุรลวณสฺสลวณเภทสฺส (อมรโกส, มหาสุวรฏีกา)

๓. อมร ๑๙, ๔๓.

**๔๖๒. คุโฬ จ ผาณิตํ ขณฺโฑ**
**มจฺฉณฺฑี สกฺขรา อิติ,**
**อิเม อุจฺฉุวิการา'ถ (๕)**
**คุฬสฺมึ วิสกณฺฏกํ.**

---

**อุพฺภิทํ** นาม โรมกลวณํ สมุทฺทปริเทเส กิร รุมา นาม ลวณากโร. ตตฺร ปวิฏฺฐํ กฏฺฐมฺปิ อจิเรน วิลีย ลวณํ ภวติ ตพฺภวํ โรมลวณํ. วสุกมฺปิ. กฏฺฐาทีนํ สยํ สภาววิชหนกรตฺตา ภินฺทิตฺวา สกฺโกตีติ **อุพฺภิทํ** สกฺยตฺเถ อุสทฺโท. **พิลาลํ** นาม สมุทฺทตีราสนฺนเทสภวํ มตฺติกํ ปาจยิตฺวา นิปฺผาทิตลวณํ. สมุทฺทเวลาสนฺนเทเส ชาตํ **พิลาลํ** เอสฺสิตฺตํ โล อถ วา **อุพฺภิทํ** นาม ยตฺถ กตฺถจิ ปเทเส ภูมิโต อุคฺคตํ ลวณมตฺติกํ ปาจยิตฺวา นิปฺผาทิตลวณํ. **พิลาลํ** นาม ลวณภูมึ วิทารยิตฺวา นิปฺผาทิตลวณํ. วิปุพฺโพ **ทล** วิทารเณ. **ทสฺส โล.** อถ วา **อุพฺภิทํ** นาม ปากฺยํ **ลวณํ. พิลาลํ** นาม วจฺจคนฺธํ กาฬลวณํ.

๔๖๒. คุฬาทโย ปญฺจ อุจฺฉุโน วิการา. **คุฬ** **รกฺขายํ** คุโฬ ปกฺกรโส. **ผาณ** คติยํ โต ผาณิตํ คุฬโต กิญฺจิ ถทฺธํ. **ขณฺฑ** มนฺเถ ขณฺโฑ ผณิตโตปิ ถทฺโธ. อุจฺฉุวิเสสสฺส รสปาเก ขณฺฑโยคฺยสารภูเต ยา คุฬิกาการา ชายเต สา มจฺฉณฺฑี[๑]ขณฺฑสาลูกํ. "มจฺฉณฺฑี ตุ ปุปฺผคุฬา ถทฺธปตฺตนฺตุ ผาณิต"นฺติ **รภโส,** ขณฺฑกฺกกฺกํ ผาณิตมิจฺจญฺเญ. **สร** หึสายํ **ขรปจฺจโย สกฺขรา,** ยา "สิตา"ติปิ วุจฺจติ สิโนติ พนฺธติ ตณฺหํ **สิตา.** สิตสกฺขเรตฺยตฺร ตุ สิโต ธวลตฺโถ สกฺขราปมาณสณฺฐานตฺตา วา สกฺขรา. อิเม จ คุฬาทโย ยถากฺกมํ ถทฺธตรา. เอตฺถ จ มจฺฉณฺฑี ผาณิตา ขณฺฑวิการาปิ. ทฺวยํ คุเฬ. โรคาธิเกสุ วินาสกรตฺตา วิสญฺจ ตํ กณฺฑกญฺจ.

---

๑. มทํ สนฺทเต ปิโสทราทิ (จินฺตามณิฏีกา ๑๙, ๔๓) มทํ มุทํ วา สนฺทเต....ปิโสทราทิ (พฺยาขฺยาสุธาฏีกา)

๔๖๓. ลาชา สิยา'กฺขตญฺจา'ถ (๒)
ธานา ภฏฺฐยเว ภเว,
**อโถ สตฺตุ จ มนฺโถ จ**
**ปูปา'ปูปา ตุ ปิฏฺฐโก** (๓)

๔๖๔. **ภตฺตกาโร สูปกาโร**
**สูโท อาฬาริโก ตถา,**
**โอทนิโก จ รสโก** (๖)
**สูโป ตุ พฺยญฺชนํ ภเว.** (๒)

---

๔๖๓. ทฺวยํ ภฏฺฐธญฺเญ. **ลาช** ภสฺสเน ภสฺสนํ ภชฺชนํ อ. น ขตํ **อกฺขตํ.** "ตติยา ปกติ ลาเชสฺวกฺขตํ ตีสฺว-หึสิเต"ติ **รุทฺโท.**

ภฏฺฐยเว **ธานาสทฺโท** สิยา "พหุมฺหิ ภฏฺฐยเว ธานา, ถิยํ อภินโว' พฺภิเท"ติ **รภโส.** **ธา** ธารเณ ยุ.

ทฺวยํ ยวาทิจุณฺเณ. **สจ** สมวาเย **สจ** เสจเน วา ตุ. **มนฺถ** วิโลฬเน. ติกํ สมํ. ปูเรตีติ **ปูโป** โป. อการยุตฺเต **อปูโป,** ยถา "ลาพุ, อลาพู"ติ. ตณฺฑุลาทีนํ ปิฏฺฐานํ วิกาโร ปิฏฺฐานํ วิกาโร **ปิฏฺฐโก,** สญฺญายํ โก.

๔๖๕. ฉกฺกํ สูเท. ภตฺตํ, สูปญฺจ กโรติ อกาสิ กริสฺสตีติ **ภตฺตกาโร, สูปกาโร** จ. **สุ** ปคฺฆรเณ. สวติ รสํ ปคฺฆราเปตีติ **สูโท.** โท, ทีฆาทิ. **สูท** ปคฺฆรเณ วา, อ. อฬาโร นาม สูปาทิวิกติ ตํ กโรตีติ **อาฬาริโก.** โอทนํ ปจตีติ **โอทนิโก.** รสํ กโรตีติ **รสโก.**

ทฺวยํ สูเป. สุขตฺถาย ปาตพฺพตฺตา **สูโป** ทีฆาทิ. วิเสสโต ภตฺตํ อญฺชติ อนฺโต คจฺฉติ เยน ตํ **พฺยญฺชนํ** **อญฺช** คติยํ ยุ.

๔๖๕. **โอทโน วา กุรํ ภตฺตํ**
**ภิกฺขา อนฺนํ อถา'สนํ,** (๕)
**อาหาโร โภชนํ ฆาโส** (๔)
**ตรณํ ยาคุ นาริยํ,** (๒)

---

๔๖๕. ปญฺจกํ[๑] ภตฺเต. **อุทิ** สวนกฺเลทเนสุ ยุ. **วากาโร โอทน**สทฺทสฺส นปุํสกตฺตํ สมุจฺจิโนติ. **กุร** สทฺเท **กร** กรเณ วา กโรติ พลนฺติ **กุรํ** อสฺสุ, **กิร** วิกฺขิปเน วา, กิรติ พุภุกฺขนฺติ **กุรํ.** อสฺสุ **กร** หึสายํ วา, **กุ** สทฺเท วา, **รปจฺจโย.** ภชติ เยน, ภุญฺชิตพฺพนฺติ วา **ภตฺตํ. ภช** เสวายํ, โต. ภิกฺขิตพฺพาติ **ภิกฺขา. ภกฺข** อทเน, อสฺสิ, **ภิกฺข** ยาจเน วา, **ภิกฺขา** นารี. **อท** ภกฺขเน, โต. **ภิทาทิ**ตฺตา **อนฺนา**เทโส, **ท**โลโป.

จตุกฺกํ โภชเน. **อส** ภกฺขเน, กมฺเม ยุ. **หร** หรเณ. อาหรติ พลายูนีติ **อาหาโร,** โณ. **ภุช**ธาตุมฺหา ยุ **โภชนํ. ฆส** อทเน, โณ. อนฺโธปฺยตฺร, **อท**ธาตุมฺหา **ต**ปจฺจยสฺส อนฺธาเทโส น **นิปาตนา.**

ทฺวยํ ยาคุยํ. **ตร** ปฺลวนตรเณสุ. ตรติ ปฺลวติ พฺยาปีภวตีติ **ตรณ.** ยุ. ตรลํ, ตรลาปิ. **ยา** ปาปุเณ, คุ, **ยุ** มิสฺสเน วา คุ อุสฺสา. อุณฺหิกา สาณา, วิเลปี จ ยาคุนามานิ. **สา** ปาเก, ยุ, **สาณา.**

---

๑. ติปาทํ (ก)

๔๖๖. ขชฺชํ ตุ โภชฺชเลยฺยานิ
เปยฺยนฺติ จตุธา'สนํ, (๔)
นิสฺสาโว จ ตถา'จาโม (๒)
อาโลโป กพโฬ ภเว. (๒)

๔๖๗. มณฺโฑ'นิตฺถี รสคฺคสฺมึ
วิฆาโส ภุตฺตเสสโก,
วิฆาสาโท จ ทมโก (๒)
ปิปาสา ตุ จ ตสฺสนํ (๒)

---

๔๖๖. ขชฺชาทโย จตฺตาโร อสนเภทา. **ขาท** ภกฺขเน, กมฺเม โต ภุชาทิ. **ขชฺชํ** มํสาทิ. **โภชฺชํ** อนฺนาทิ. **ลิห** อสฺสาทเน โณฺย, **หสฺส โย.** **เลยฺยํ** มธฺวาทิ. ปาตพฺพนฺติ **เปยฺยํ ปา** ปาเน โณฺย อาสฺเส เปยฺยํ สูปาทิ.

ทฺวยํ ภตฺตมณฺเฑ. สุ สวเณ วิสรุชปทาทิโต ณ. **จมุ** อทเน **อาปุพฺพตฺตา** ปาเน กมฺเม โณ. มาสโรปฺยตฺร **มสิ** ปริมาเณ, อโร. ทฺวยํ อาโลเป. **ลุป** เฉทเน **อาปุพฺโพ** สมฺปิณฺฑเน **กุ** สทฺเท. **กพิ** วณฺเณ วา อโล พตฺตํ เกน โตเยน พลมสฺสาติ วา **กพโฬ** ปุเม คาโสปิ.

๔๖๗. รสานํ สพฺพรสานํ อคฺคมฺหิ รเส **มณฺฑสทฺโท มณฺฑ** ภูสายํ "สพฺพรสคฺเค มณฺฑมนิตฺถิย" **นฺตฺยมรสีโห.**[1] ทฺวยํ ภุตฺตโต เสเส. วิรูโป, กุจฺฉิโต วา ฆาโส **วิฆาโส.** ภุตฺตโต เสโส ภุตฺตเสโส โสว **ภุตฺตเสสโก,** สกตฺเถ โก.

ทฺวยํ วิฆาสาเท. วิฆาสํ อทตีติ **อ ทมุ** ทมเน ณฺวุ. ทฺวยํ ปิปาสายํ. ปาตุํ อิจฺฉา **ปิปาสา ปา** ปาเน, โส ทฺวิตฺตาทิ. **ตส** ปิปาสายํ, ยุ.

---

๑. อมร ๑๙, ๔๙.

๔๖๘. ขุทฺทา ชิฆจฺฉา มํสสฺส (๒)
ปฏิจฺฉาทนียํ รโส,
อุทเรโก เจว อุคฺคโร (๒)
โสหิจฺจํ ติตฺติ ตปฺปนํ. (๓)

๔๖๙. กามํ ติวิ'ฏฺฐํ นิกามญฺจ
ปริยตฺตํ ยถิจฺฉิตํ, (๕)
กยวิกฺกยิโก สตฺถ-
วาหา'ปณิกวาณิชา (๔)

---

๔๖๘. ทฺวยํ ภุตฺตุมิจฺฉายํ. **ขุท** พุภุกฺขายํ, โท. ฆสิตุมิจฺฉา **ชิฆจฺฉา** **ฆส** อทเน อิจฺฉตฺเถ โฉ. ทฺวิตฺตาทิ. มํสสฺส รโส ปฏิจฺฉาทนียมุจฺจเต. **ฉนฺท** อิจฺฉายํ. ปฏิจฺฉาเทตีติ **ปฏิจฺฉาทนียํ** อนีโย, **ฉท** สํวรเณ วา, มํเสน ปฏิจฺฉเทตพฺพตฺตา **ปฏิจฺฉาทนียํ.**

ทฺวยํ อุคฺคเร **เทก** สทฺโทสฺสาเหสุ อุทรํ เทกติ คนฺตุมุสฺสหตีติ **อุทเรโก** เอกสฺส **ท**การสฺส **โร.** อุทฺเทโกปิ. **คิร** นิคฺคิรเณ อิสฺสา **อุคฺคโร.** ปาโท ติตฺติยํ. สุหิโต ติตฺโต ตสฺส ภาโว **โสหิจฺจํ.** **ติปี** ปีณเน ติ ภุชาทิ. ยุปจฺจเย, อิสฺสตฺเต จ **ตปฺปนํ.**

๔๖๙. ยถิจฺฉิตนฺตํ ยถิจฺฉิเต. กฺริยาวิเสสนตาย เจเต นปุํสเก กฺริยาพฺยยานญฺหิ สติเปฺยตฺเต ตพฺพิเสสนานิ นปุํสเก ภวนฺติ เอกตฺเตปิ ตถา หิ กฺริยานมพฺยยานญฺจ สตฺตาภูตตฺตา ลิงฺคสงฺขยาวิเสโสปาทานํ นตฺถีติ ตพฺพิเส-สนานมฺปิ สามญฺญลิงฺคา นปุํสกตฺตํ สามญฺญสงฺขยา เจกตฺตํ ยุตฺตนฺติ ตํ ยถา—มุทุํ ปจนฺติ, สาทุํ ปจนฺติ. พหุวจนนฺเตปิ กฺริยาสทฺเท ตพฺพิเสสนสฺ-เสกตฺตเมว กฺริยาวิเสสนานํ กมฺมนิ ทุติยา สพฺโพ หิ ธาตฺวตฺโถ กโรตฺยตฺเถน พฺยาปิโต มุทุํ ปจนฺติ มุทุํ ปจนํ กุพฺพนฺตี ตฺยตฺโถ เตน มุทาทีนญฺจ ตพฺพิ-

๔๗๐. **วิกฺกยิโก ตุ วิกฺเกตา** (๒)
**กยิโก ตุ จ กายิโก,** (๒)
**อุตฺตมณฺโณ จ ธนิโก–** (๒)
**ธมณฺโณ ตุ อิณายิโก.** (๒)

---

เสสนานํ กมฺมตฺตํ. อญฺโญ ปนาห "สพฺเพ ธาตฺวตฺถา ภวตฺยตฺถานคตา, ภวติกฺริยา กตฺวตฺถมนุภวนฺตีตฺยตฺโถ. ปจติ เทวทตฺโต"ติ เทวทตฺต ปยุตฺโต ปาโก ภวติ คจฺฉติ คมนํ ภวติ ปจติ ปาโจ ภวตี"ติ กมฺมเตน ปฐมา มุทฺปจนํ ยถา ภวติ ตถา ปจตีตฺยตฺโถ. รมณียํ ปาโต วิมลํ ปาโต อิทมุปกฺมฺภํ. **กมุ** กนฺติยํ, กมฺมนิ โณ, **กามํ, นิกามญฺจ. อิสุ** อิจฺฉายํ โต "สาทิสนฺตปุจฺเฉ"ตฺยาทินา อนฺเตน สห **ตสฺส โฏฐ อิฏฺฐํ. ปริปุพฺโพ อาป** ปาปุณเน โต ภุชาทิ รสฺโส, **ยาคโม** จ. "สตฺตุํ นิวารเณ ติตฺติยํ ปริยตฺตํ ยถิจฺฉิเต"ติ[๑] **รภโส.** อิจฺฉิตสฺส อนติกฺกโม. **ยถิจฺฉิตํ,** ยถาตฺเถ อพฺยยีภาโว. ปกามํปฺยตฺร.

๔๗๐. วิกฺกโย นาม ปุพฺพเมว อตฺตโน ธนสฺส ปรสฺส ทานํ. **กี** ทพฺพวินิมเย ตตฺร นิยุตฺโต **วิกฺกยิโก.** วิกฺกิณาตีติ **วิกฺเกตา,** ริตุ. กโย นาม ปรสฺส ธนํ คเหตฺวา อตฺตโน ธนสฺส ทานํ. กเยน ชีวตีติ **กยิโก.** กีนาตีติ ณฺวุ.

ทฺวยํ ธนปฺปโยตฺตริ. อิเณ อุตฺตโม อุตฺตมณฺโณ, อภิธานา ปุพฺพนิปาโต อิสฺสตฺตํ, ทฺวิตฺตญฺจ. ธนํ วุฑฺฒตฺถํ ปโยเชตีติ **ธนิโก.** ทฺวยํ ธนคาหเก. อิเณ อธโม **อธมณฺโณ.** อิณํ คณฺหาตีติ **อิณายิโก** อายิโก. อิณํ อายติ ปวตฺเตตีติ วา อิณายโก, ณฺวุ.

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๑๙, ๕๒.

๔๗๑. **อุทฺธาโร ตุ อิณํ วุตฺตํ** (๒)
**มูลํ ตุ ปาภตํ ภเว,** (๒)
**สจฺจาปนํ สจฺจากาโร** (๒)
**วิกฺเกยฺยํ ปณิยํ ติสุ** (๒)
๔๗๒. **ปฏิทานํ ปริวตฺโต** (๒)
**นฺยาโส ตุปนิธี'ริโต.** (๒)

---

๔๗๑. ทฺวยํ อิเณ. อุทฺธริยเต คยฺหเตติ **อุทฺธาโร,** อุปุพฺโพ ธรติ คหเณ โณ. เอติ วุทฺฒึ คจฺฉตีติ **อิณํ.** ยุ, ณตฺตํ ปริยุทญฺจนมฺปิ ปริโต อุทญฺจุเต คยฺหเตติ ยุ. **วุตฺตนฺติ** กฺริยาปทํ. ยตฺตเกน ธเนน ลาโภ ลพฺภเต ตตฺร มูลธเน มูลาทิทฺวยํ. **มูล** ปติฏฺฐายํ. ปธมเมว อาภตํ **ปาภตํ.**

ทฺวยํ ปฏิปาเท. "อวสฺสมสฺสิทํ กยิตพฺพ"มิติ สจฺจสฺสาขฺยาปนํ, กรณํ วา **สจฺจาปนํ,** สจฺจสฺส กรณฺติตฺตภรณมิจฺจตฺโถ **สจฺจ**สทฺโท ธาตุรูปา ยุ, มชฺเฌ **อปา**คโม สจฺจสฺส วา อาปุณนํ **สจฺจาปนํ, อป**ธาตุมฺหา ยุ. "สจฺจาปนา สจฺจากติ"'ริติ **ติกณฺฑเสเส**[๑] โวปาลิโต. สจฺจํ กโรติ, สจฺจสฺส วา กรณํ **สจฺจกาโร.** สจฺจํกาโรปิ. "กฺลิเว สจฺจาปนํ สจฺจ-งฺกาโร สจฺจากติตฺถิย"นฺตฺย-**มรโกเส.**[๒] ทฺวยํ วิกฺกนียทพฺเพ. วิกฺกินิตพฺพนฺติ วิกฺเกยฺยํ โณฺย. **ปณ** พฺยวหาเร โณฺย เทฺวปิ ตีสุ.

ทฺวยํ นฺยาสสฺสปฺปเน.[๓] นฺยาสสฺส อปฺปนํ[๔] ปฏิทานํ. **ปติ**ปุพฺโพ **ททาติ** นฺยาสสมฺปนฺนตฺโถ ตถา **ปริ**ปุพฺโพ วตฺตติ. ปริทานํ'ปยตฺร.

ทฺวยํ นฺยาเส. **อสุ** เขปเน. นฺยสฺสเต นิกฺขิปียเตติ โณ. อุปนิธียฺยเตติ **อุปนิธิ,** อิ **อุปนิธิ** ปุเม. "ปุเม อุปนิธินฺยาโส"ติ[๕] **อมรโกเส.**

---

๑. ถีกณฺฑเ (?) ๒. อมร ๑๙, ๘๒. ๓. นฺยาสมฺปนฺเน (ฏ)
๔. สมฺปนฺนํ (ก) ๕. อมร ๑๙, ๘๑.

๔๗๓. อฏฺฐารสนฺตา สงฺเขฺยฺเย สงฺขฺยา เอกาทโย ติสุ,
สงฺขฺยาเน อุ จ สงฺเขฺยฺเย เอกตฺเต วีสตาทโย,
วคฺคเภเท พหุตฺเตปี ตา อานวุติ นาริยํ.

๔๗๓. **เอกา**ทโย **อฏฺฐารส**ปริยนฺตา สงฺขฺยาสทฺทา **สงฺเขฺยฺเย** ทพฺเพ วตฺตนฺติ **ตีสุ** จ ลิงฺเคสุ. สงฺเขฺยฺเยกตฺเต จ "เอโก พฺราหฺมโณ, อฏฺฐารส พฺราหฺมณา"ติ สมานาธิกรณํ ภวติ น ตุ ภินฺนาธิกรณํ "พฺราหฺมณานํ เอกาทส เจติ. ตีสูตฺยเนน "น เกวลํ **เอก**สทฺโทว สลิงฺโค, อถ โข **อฏฺฐารส**ปริยนฺตาปีติ ทสฺเสติ, เตน กตฺถจิ เตสํ อลิงฺคตาวจนํ ลิงฺควเสสาภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ น ปน สามญฺญลิงฺคาภาวนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. อิมินา นเยน "อิติลิงฺคํ ทฺวิวจนํ, ตฺทาขฺยาตนฺติ วุจฺจตี"ติ ตฺยาทีสุปิ ทฏฺฐพฺพํ, เตน "ปุริโส คจฺฉติ, อิตฺถี คจฺฉติ, จิตฺตํ คจฺฉตี" ตฺยาทีสุ **คจฺฉติ**สทฺทสฺส ตํตํลิงฺควิเสสวจนตา "คจฺฉตี"ตฺยาทีสุ สามญฺญ-ลิงฺควจนตา จ ทฏฺฐพฺพา. **วีสตฺยา**ทโย สงฺขฺยาสทฺทา สงฺขฺยาเน สงฺเขฺยฺเย จ วตฺตนฺติ "วีสติ คาโว, ควํ วีสตี"ติ. เอกตฺเตติ ยทา ปเนตา สงฺเขฺยฺเย เอกตฺตวิสิฏฺฐเมว วคฺคตฺตํ สภาวโต ปฏิปาทยนฺติ. ตทา ภินฺนสงฺเขฺยนาปิ สมานาธิกรเณ เอกวจเนเยว สพฺพกาลํ วตฺตเต "วีสติ คาโว"ติ. ยเทฺยกตฺเต, กถํ ? เทฺว วีสติโย ติสฺโส วีสติโย ปญฺจสตานิจฺจาทโย ปโยคา อิจฺจาห "วคฺคเภเท พหุตฺเตปีติ. วีสตฺยาทีนํ วคฺคานํ เภเท วตฺตุมิจฺฉิเต สติ พหุตฺเตปิ พหุตฺเตปิ ภวนฺติ. **อมรโกเส**ปิ ปน "สงฺขฺยนฺตรสฺสตฺเถ อภิเธยฺเย วีสตฺยาทโย ตํสมานาธิกรณโต พหุวนานิปิ ภวนฺตี"ติ[๑] วุตฺตํ, สงฺขฺยนฺตรมิห วคฺคเภโท, เตน ทฺวินฺนมฺปิ โวหารมตฺตนานตฺตํ น อตฺถนาตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. **อานวุติ** **นวุติ**สทฺทมภิพฺยาเปตฺวา **ตา** วิสตฺยาทโย ภินฺนลิงฺเคนาปิ สมานาธิกรเณ **นาริยํ** อิตฺถิยํ, ยถา วีสติ กุณฺฑานิ. วีสตฺยาทโย วิกตสมาหารทฺวนฺทา. ลิงฺคสฺส โลกาสยตฺตา ทฺวนฺเทกตฺตนฺติ นปุํสกตฺตนฺติ วิสตฺยาทโย อพฺยุปฺปนฺนา ปรมเตน, **กจฺจายน**มเตน ปน พฺยุปฺปนฺนา.

| | | |
|---|---|---|
| ๔๗๔. | **สตํ สหสฺสํ นิยุตํ** | **ลกฺขํ โกฏิ ปโกฏิโย,** |
| | **โกฏิปโกฏิ นหุตํ** | **ตถา นินฺนหุตมฺปิ จ.** |
| ๓๗๕. | **อกฺโขภิณิ'ตฺถิยํ พินฺทุ** | **อพฺพุทญฺจ นิรพฺพุทํ,** |
| | **อํหหํ อพพญฺเจวา-** | **ฏฏฺฐํ โสคนฺธิกุปฺปลํ.** |
| ๔๗๖. | **กุมุทํ ปุณฺฑรีกญฺจ** | **ปทุมํ กถานมฺปิ จ,** |
| | **มหากถานา'สงฺเขยฺยยา-** | **นิจฺเจตาสุ สตาหิ จ.** |
| | **โกฏฺยาทิกํ ทสคุณํ** | **สตลกฺขคุณํ กมา.** |

---

๔๗๔–๖. สตาทีนิ สงฺเขยฺยปริยนฺตานิ จตุวีสติ ฐานาทิ คณนเภทานิ. ตตฺถ **ทสทส**สทฺเทหิ นิปฺผาทิโต **สต**สทฺโท, ตถา สตทสสทฺเทหิ **สหสฺส**สทฺโท. **ยุช** โยเค, **นิยุตํ อยุตมฺปิ.** ยุ มิสฺสเน วา, โต. **ลกฺข** ทสฺสนงฺเกสุ, **ลกฺขํ สตสหสฺสมฺปิ. กุฏ** เฉทเน, ทสคุณํ กุฏตีติ **โกฏิ.** อุปสคฺเคน วิเสเสตฺวา เอโก คณนวิเสโส **ปโกฏีติ** วุจฺจติ, เทฺวปิ มิสฺเสตฺวา เอโก, **โกฏิปโกฏีติ. นห** พนฺธเน, โต. อาคมสฺสุ. **วิท** ลาเภ, อุ, นิคฺคหีตาคโม **อพ** หึสายํ, คติมฺหิ จ, โท, อาคมสฺสุ. **อหิ** คติมฺหิ, **ห**ปจฺจโย. **อว** รกฺขเณ, **โว, อฏ** คมเน, **โฐ. โสคนฺธิกนฺติ** กมลวิเสสนาเมน เอโก คณนวิเสโส วุจฺจติ, ตโตปฺปลาทินาเมหิ เอกโต คณนวิเสโส. **กถ** วากฺยปฺปพนฺเธ, ยุ, สงฺขยาตุมสกฺกุเณยฺยตาย **อสงฺเขยฺยํ.**

นนุ สงฺขยาตุมสกฺกุเณยฺยตฺเต สติ เอเกน ภวิตพฺพํ, อถ กถเมโก อสงฺเขยฺโย เทฺว อสงฺเขยฺยานิจฺจาทีนิ เภทานิ วุตฺตานีติ ? นายํ โทโส, เตสํ กาลเทสาทิวเสน ภินฺนานมฺปิ สมฺภวโต. เอตาสุ สงฺขยาสุ **กมา** กเมน สตาทิลกฺขปริยนฺตํ **ทสคุณํ** ทสหิ คุณิตํ ภวติ. โกฏฺยาทิกํ อสงฺเขยฺยปริยนฺตํ **สตลกฺขคุณํ** สตลกฺเขหิ คุณิตํ ภวติ, ตสฺมา เอกา เลขา ทฺวิสุญฺญสหิตา สตํ ภวติ, ตถา ติสุญฺญสหิตาสหสฺสํ, จตุสุญฺญสหิตา นิยุตํ, ปญฺจสุญฺญสหิตา เอกา เลขา ลกฺขํ ภวติ, เอกา ปน เลขา สตฺตสุญฺญสหิตา โกฏิ, ตถา จุทฺทสสุญฺญสหิตา ปโกฏิ, อิมินา นเยน ยาวสงฺเขยฺยํ เนตพฺพํ, อยเมกจฺจายนมาจริยานํ มติ.

๔๗๗. จตุตฺโถ'ฑฺเฒน อฑฺฒุฑฺโฒ ตติโย'ฑฺฒติโย ตถา.

๔๗๘. อฑฺเฒยฺโย ทิยฑฺโฒ ตุ ทิวฑฺโฒ ทุติโย ภเว.

อถ วา สตาทโย อสงฺเขฺยยฺยปริยนฺตา สพฺเพปิ ทสคุณิตา กาตพฺพา, อยํ **กจฺจายนสฺส** มติ, เตน หิ "ยาว ตทุตฺตริ ทสคุณิตญฺเจ"ติ สุตฺตมาห. อถ วา สตาทโย ลกฺขนฺตา ทสทสคุณิตา เตน เอกา เลขา ทฺวิพินฺทุสหิตา สตํ ภวติ, ตถา จตุปญฺจาทิพินฺทุสหิตา สหสฺสาทิกํ ภวติ, เอกา เลขา ปน ทฺวาท-สพินฺทุสหิตา โกฏิ, ตถา เอกูนวีสติพินฺทุสหิตา ปโกฏีติ ยาว อสงฺเขฺยยฺยา เอเกกสฺมึ สตฺต สตฺต พินฺทูนิ กตฺวา คณนา กาตพฺพา, ตสฺมา อสงฺเขยฺยคณน-วิเสเส ปญฺจตฺตาลีสาธิกานิ สตพินฺทูนิ ภวนฺติ, อยมมฺหากํ มติ.

**อมรโกเส**[๑] ปน "ปนฺตฺยา สตสหสฺสาทิ, กมา ทสคุโณตฺตร"มิตฺยุตฺตํ, ตสฺสตฺโถ----- ทสสงฺขฺยา ปนฺตีตฺยุจฺจเต, ตโต อารพฺภ ทสคุโณตฺตรํ สตสหสฺสาทิกํ กมา วิญฺเญยฺยํ, ตํ ยถา ทสสงฺขฺยาย ทสคุโณตฺตรํ สตํ สตา ทสคุโณตฺตรํ สหสฺสํ, สหสฺสา ทสคุโณตฺตรํ อยุตํ, อยุตา ทสคุโณตฺตรํ ลกฺขํ, ลกฺขา ทสคุโณตฺตรํ ปยุตํ, ปยุตา ทสคุโณตฺตรํ โกฏิ, เอวํ โกฏิยา อพฺพุทํ, อพฺพุทา ปทุมํ, ปทุมา ขพฺโพ, ขพฺพา มหากโต, ตโตปิ มหาปทุมํ ตโตปิ สงฺกุ, สงฺกุโต สมุทฺโท, ตโต อนฺตฺยํ, อนฺตฺยา มชฺฌํ, มชฺฌา ปรทฺธํ, ปรทฺธา อมตํ, อมตา ทสคุโณตฺตรํ สงฺขฺยํ, สงฺขฺยญฺจ วีสติมํ ฐานํ, อสงฺเขฺยยฺยมิโต ปรนฺติ. สพฺพปาริสาทตฺตา หิ พฺยากรณสฺส สพฺเพสํปิ ยตฺร วาทา ทสฺสิตา.

๔๗๗-๘. สามิเกน เทฺวปาเทน "อฑฺเฒน จตุตฺโถ อฑฺฒุฑฺโฒ, อฑฺเฒน ตติโย อฑฺฒติโย อฑฺฒเตยฺโย จา"ติ อิมํ วจนตฺถํ ทสฺเสติ. อฑฺฒูปปเทน สห **จตุตฺถา**ทิสทฺทานํ **อฑฺฒุฑฺฒา**ทยาเทโส. สามิกปาเทน "อฑฺเฒน ทุติโย ทิยฑฺโฒ ทิวฑฺโฒ จา"ติ อิมํ วจนตฺถํ ทสฺเสติ. อนฺตริตสฺสาปิ **อฑฺเฒน**สทฺทสฺส อิธานุวตฺตนตา อธิปฺเปตา อภิธานนฺตราภาวา, สพฺพเตฺรวํ.

๑. อมร ๑๙, ๘๔.

๔๗๙. **ตุลา ปตฺถ'งฺคุลิวสา ติธามานปโถ สิยา, (๓)**
**จตฺตาโร วีหโย คุญฺชา เทฺว คุญฺชา มาสโก ภเว,**
**เทฺว อกฺโข มาสกา ปญฺจ- กฺขานํ ธรณ'มฏฺฐกํ.**
๔๘๐. **สุวณฺโณ ปญฺจธรณํ นิกฺขํ ตฺว'นิตฺถี ปญฺจ เต,**
**ปาโท ภาเค จตุตฺเถ'ถ ธรณานิ ปลํ ทส.**

---

๔๗๙–๘๐. มียเต ปริจฺฉิชฺชียเต เยน, ตํ **มานํ.** ตญฺจ ตุลาปตฺถงฺคุลิวสา ติธา มานียทพฺพสฺส ภวติ. **ตุล** อุมฺมาเน, จุราทิ, **ตุลา** อิตฺถี. **ปท** คติมฺหิ, โถ. **องฺคํ** คมเน, อุโล, **องฺคุลํ,** "องฺคุลี"ติปิ ปาโฐ" กรสาขา.

จตฺตาโร วีหโย สมฺปิณฺฑิตา เอกาว **คุญฺชา** สมครุกา, ตถา เทฺว คุญฺชา เอโกว **มาสโก** สมครุโกติ สพฺพตฺร นโย เนตพฺโพ. เทฺว มาสกา **อกฺโข** นาม, วิภีฏโกติ วุตฺโต, อกฺขผลสมานครุกตฺตา วา **อกฺโข.** กริโสปฺยตฺร, **กส** วิเลขเน, อ ริมชฺโฌ, อนิตฺถี. อกฺขานํ ปญฺจ **ธรณํ** นาม, **ธร**ติธาตุยา ยุ. อกฺขานมฏฺฐกํ **สุวณฺโณ** นาม. ปญฺจธรณํ **นิกฺขํ** นาม. **เต** นิกฺขา ปญฺจ **ปาโท** นาม. โส **ปาโท** จตุตฺเถ ภาเค วตฺตตีเตฺยกจฺจานํ มติ. ยถาวุตฺตา เยว จตฺตาโร วีหโย **คุญฺชา** นาม. เทฺว คุญฺชา **มาสโก** นาม. เทฺว ปญฺจมาสกา ทสมาสกา **อกฺโข** นาม. อกฺขานํ อฏฺฐกํ **ธรณํ** นาม. ปญฺจธรณํ **สุวณฺโณ** นาม. เต ปญฺจสุวณฺณา **นิกฺขํ** นามาตฺยมฺหากํ มติ. **กน** ทิตฺติคติกนฺตีสุ, นิปฺพฺโพ, **นสฺส โข, นิกฺโข,** สุวณฺณวิการปิ. ยสฺส กสฺสจิ วตฺถุโน จตุตฺเถ ภาเค ปาโท. ทส ธรณานิ **ปลํ** นาม, **ปลํ** ปเถ จ คติมฺหิ.

๔๘๑. **ตุลา ปลสตญฺจา'ถ**
**ภาโร วีสติ ตา ตุลา,**
**อโถ กหาปโณ'นิตฺถี**
**กฺถยเต กริสาปโณ.** (๒)

๔๘๒. **กฏุโว ปสโต เอโก**
**ปตฺโถ เต จตุโร สิยุํ,**
**อาฬฺหโก จตุโร ปตฺถา**
**โทณํ วา จตุโร'ฬฺหกา.**

---

๔๘๑. ยสฺส กสฺสจิ วตฺถุโน ปลสตํ **ตุลา. ตุล** อุมฺมาเน, ตุลา นารี.

เคหานํ ทารุพนฺธาย ปีฐิกายํ ตุลา ถิยํ,
มานภณฺเฑ จ สาทิเส ราสิปลสเตสุ จ.

ตา ตุลา วีสติ **ภาโร** นาม. **ภร** ธารณโปสเนสุ, โณ. "ภาโร ตุ ทฺวิสหสฺเสสุ, ปลานมฺปิ วิวเธ"**ตฺยชฺโย.**[๑] วิวโธ ภารเภโท.

รูปิยสฺส กริเสน กโต สํโวหารปทตฺโถ กหาปโณ นาม. กริสปฺปมาเณน รูปิเยน กโต ปโณ ปณิโย ทพฺพเภโท **กหาปโณ. ริสสฺส หา**เทโส. **อหาเทเส กริสาปโณ,** เอเต เทฺว รูปวิกาโร, อญฺญตฺรูปจารา. อิติ ตุลามานํ วุตฺตํ.

๔๘๒. ปตฺถมานํ ทสฺเสตุมาห **"กุฑุโว"**จฺจาทิ. เอโก ปสโต **กุฑุโว** นาม. **สร** คติยํ, โต, รโลโป, **กฑิ** เภโท, โว, **กฑิสฺส กุฑุ, เต** กุฑุวา จตฺตาโร **ปตฺโถ.** จตุปตฺถา **อาฬฺหโก, อห** ปูชายํ, ณฺวุ, ฬตฺตาทิ ทสงฺคุฬิ ทฺวาทสงฺคุลิ วา สพฺพโต มานมฺปิ อาฬฺหโก. จตุโร อาฬฺหกา **โทณํ.** นาม, "จตุราฬฺหก"นฺติปิ ปาโฐ, **ทุ** คมเน, โณ, **ทุณ** คติยํ หึสายญฺจ วา **โทณํ.** วาการเรน **โทโณ.**

---

๑. พฺยาขฺยาสุธาฏีกายมฺปิ

๔๘๓. **มานิกา จตุโร โทณา**
**ขาริ' ตุถี จตุมานิกา,**
**ขาริโย วีส วาโห'ถ**
**สิยา กุมฺโภ ทสมฺพณํ.**

๔๘๔. **อาฬฺหโก'นิตฺถิยํ ตุมฺโพ** (๒)
**ปตฺโถ ตุ นาฬิ นาริยํ,** (๒)
**วาโห ตุ สกโฏ เจกา-** (๒)
**ทสโทณา ตุ อมฺพณํ.**

๔๘๕. **ปฏิวีโส จ โกฏฺฐาโส**
**อํโส ภาโค ธนํ ตุ โส,** (๔)
**ทพฺพํ วิตฺตํ สาปเตยฺยํ**
**วสฺว'วตฺโถ วิภโว ภเว.** (๘)

---

๔๘๓. จตุโร โทณา **มาณิกา, มาน** ปูชายํ, สกตฺเถ โก, อสฺสิ จตุมานิกํ จตสฺสนฺนํ สมูโห จตุมานิกํ **ขารี** นาม, **ขร** วินาเส, โณ, นทาทิ. **ทสมฺพณํ** ทสาธิกสตโทณมตฺตํ **กุมฺโภติ** ฆฏฺฐนาเมน เอโก ปตฺถมานวิเสโส ทสฺสิโต, "อมฺพณ"นฺติปิ ปาโฐ.

๔๘๔. ปตฺถมานวิเสสานํ ลพฺภมานปริยาเย ทสฺเสตุมาห "อาฬฺหโก" จฺจาทิ. **ตุมฺพ** กมฺปเน, อ. ทฺวยํ ปตฺเถ. **ปตฺถสทฺโทยํ** สามญฺญเภทมาเนสุ ปวตฺตติ, อิธ ปน วิเสสมานวาจโก อธิปฺเปโต. **นล** ถนฺเถ, อิณฺ.

ทฺวยํ วาเห. วหตีติ **วาโห, วห** ปาปุณเน, โณ. อมฺพณมานํ ปริยายํ วา ทสฺเสตุมาห "**เอกาทส โทเณ**"จฺจาทิ. **อมฺพ** คมเน, ยุ, **อมฺพ** สทฺเท วา, อิติ ปตฺถมานํ วุตฺตํ. องฺคุลมานํ ปน อณฺวาทฺยาภิธานาวสเร ภูมิวคฺเค อภิหิตํ.

๔๘๕. จตุกฺกํ ภาเค. **วิส** ปเวสเน, ทีฆาทิ, โกฏฺฐํ วุจฺจติ สรีรํ, ตตฺถ เสตีติ **โกฏฺฐาโส. อาตฺตํ. อน** ปาณเน, **อม** คมเน วา, โส. ภชียเต เสวียเตติ **ภาโค.** โณ. วณฺฏโกปยตฺร. **วฏฺ** วิภาชเน, ณฺวุ, ณนฺตา วา สกตฺเถ โก.

๓๘๖. **โกโส หิรญฺญญฺจ กตา- กตํ กญฺจนรูปิยํ,** (๒)
**กุปฺปํ ตทฺวยํ ตมฺพาทิ รูปิยํ ทฺวยํ'มาหตํ.**

๔๘๗. **สุวณฺณํ กนกํ ชาต- รูปํ โสณฺณญฺจ กญฺจนํ,**
**สตฺถุวณฺโณ หริ กปฺปุ จารุ เหมญฺจ หาฏกํ.** (๑๓)

๔๘๘. **ตปนียํ หิรญฺญํ ต- พฺเภทา จามีกรมฺปิ จ,**
**สาตกุมฺภํ ตถา ชมฺพุ- นทํ สิงฺคี จ นาริยํ.** (๔)

---

**วิภวนฺตํ** ธเน ธญฺเญ, อ, สสฺส อตฺตโน อยํ **โส, สมฺปิ. ทุอิว ทพฺพํ,** สารมิจฺจตฺโถ, อิวตฺเถ โว, **วิท** ลาเภ, โต. สสฺส ธนสฺส ปติ สปติ, ตสฺมึ สาธุ **สาปเตยฺยํ,** เณยฺโย. **วส** นิวาเส, อุ. **อร** คมเน, โถ. **รสฺส โต** วิภวนฺติ ปภวนฺตฺยเนนาติ **วิภโว,** อ. หิรญฺญํ โกโสปฺยตฺร.

๔๘๖. กตากตํ กญฺจนํ รูปิยญฺจ **มิสฺสิตํ**[๑] โกสาทิทฺวยวาจฺจํ, ตตฺร ปิณฺฑีกตํ อาภรณีกตํ กมฺมีภาวมาปาทิตํ วา กตํ. อากโรตฺถํ อชาตกมฺมํ จุณฺณาทิรูปํ อกตํ, **ตทฺวยํ** เตหิ กญฺจนรูปิเยหิ อญฺญํ เตชสํ ทพฺพํ ตมฺพํ. **อาทิ**นา กํสรีติสีสกาทิ, ยญฺจาเตชสํ ราชปฏฺฏทารุวิสาทิก มสารํ ทพฺพํ, ตํ สพฺพํ กุปฺปํ, **ถุป** รกฺขเณ, คุปฺปเตติ, โป, **ก**ตฺตญฺจ **ค**สฺส.

ทฺวยํ กญฺจนํ รูปิยญฺจาหตมุฏฺฐาปิตหยวราหปุริสาทิ รูปํ นิคฺฆาติกาย ตาพิตํ ทีนาราทิกํ รูปิยาขฺยํ. อสฺสาทิรูปมสฺสาหตมตฺถีติ **รูปิยํ. รูป** อาหตปสํสาสุ, อิโย.

๔๘๗-๘. **หิรญฺญนฺตํ** สุวณฺเณ. โสภโน วณฺโณ ยสฺส **สุวณฺณํ. กน** ทิตฺติยํ, ณฺวุ, ชนนํ ชาตํ, ปกฏฺฐํ ชาตํ **ชาตรูปํ,** ปกฏฺฐตฺเถ **รูปปจฺจโย.**[๒] ชาตํ รูปมสฺสาติ วา **ชาตรูปํ. อิณ.** คติยํ ทิตฺติยญฺจ อเนกตฺถตฺตา. สุฏฺฐุ

---

๑. มิลิตํ (ก). มิลิตํ ปจฺเจกญฺจ (อมร, ขีรสฺวามีฏีกา)

๒. ปสํสายํ **รูป**ปจฺจโย อิติ สุภู. (จินฺตามณิฏีกา). ปสํสายํ รูปํ, (ปาณินิ ๕, ๓, ๖๖.)

ทิปฺปเต ทิตฺติยา ยุชฺชเตติ **โสณฺณํ,** อุสฺโส, "วา ปโร อสรูปา"ติ อิโลโป, ทฺวิตฺตํ. **กณฺจ** ทิตฺติยํ, ยุ. สตฺถุ วณฺโณ วิย **วณฺโณ** ยสฺส. จตฺตมตฺตานํ หรตีติ **หริ.** อิ **กมุ** อิจฺฉายํ, พุ. จรติ เอตฺถ จิตฺตํ **จารุ.** ณุ. **หิ** คติยํ, โม. **หฏ** ทิตฺติยํ, ณฺวุ. ตปนํ ทาหมรหตีติ **ตปนิโย,** อิโย. **หร** หรเณ, อณฺโณ, อสฺลิ. **หา** จาเค, **หา** คติยํ วา, อณฺโณ **หิรา**เทโส จ.

จามีกราทโย จตฺตาโร **ตพฺเภทา** ตสฺส สุวณฺณสฺส วิเสสา. จามี นาม เอกา ปุปฺผชาติ, ตํกรตฺตา **จามีกโร,** อถ วา จามี นาม อคฺคิ. **วมุ** อทเน, ณี, ตกฺกรตฺตา **จามีกโร.** สตกุมฺภํ ปทฺธเกสรวณฺณํ, ตพฺพณฺณสทิสตฺตา **สาตกุมฺภํ.** เทวรุกฺขภูตาย มหาชมฺพุยา ปติฏฺฐิตฏฺฐาเน **นที** ชมฺพุนที, ตสฺสํ ปติเตหิ มหาคชปฺปมาณานํ กุมฺภปฺปมาณานํ วา ผลานํ พีเชหิ ชาตํ สุวณฺณํ **ชมฺพุนทํ,** อิทํ ปน สุวณฺณํ อนลปฺปภํ เทวาลงฺการมตฺลํ ชายเต. ตํ ปนานลมิติ วิเสสตฺเถปิ **อมรสีโห** สุวณฺณสามญฺเญว ปรติ. สิงฺคี นาม เอกา มจฺฉชาติ, ตพฺพณฺณตาย. ขณิยํ วา ตํสณฺฐานสิลาขณฺเฑหิ ชาตตาย สิงฺคี, **อมรโกเส** ปน จามีกราทีนิปิ สุวณฺณสามญฺเญ ปรติ, สิงฺคี ปน วิเสเส. วุตฺตญฺหิ ตตฺถ "อลงฺการสุวณฺณํ ยํ, สิงฺคีกนกมิจฺจย"นฺติ.[๑] ตสฺสตฺโถ........กฏกกุณฺฑลาทิโน อลงฺการสุวณฺณสฺส "สิงฺคี"ติ นามนฺติ. "สิงฺคีมณฺฑนโสณฺณ"นฺติ **รตนโกโส.** สุวณฺณตาย สิงฺคี "กนก"มิตฺยุจฺจเต.

---

๑. อมร ๑๙/๙๖.

๔๘๙. **รูปิยํ รชตํ สชฺฌุ รูปิ สชฺฌํ อโถ วสุ,** (๕)
**รตนญฺจ มณิ ทฺวีสุ ปุปฺผราคาที**[๑] **ตพฺภิทา.** (๓)
๔๙๐. **สุวณฺณํ รชตํ มุตฺตา มณิ เวฬุริยานิ จ,**
**วชิรญฺจ ปวาฬนฺติ สตฺตาหุ รตนามิเม.** (๗)
๔๙๑. **โลหิตงฺโค จ ปทุม- ราโค รตฺตมณิปฺยถ,** (๓)
**วํสวณฺโณ เวฬุริยํ ปวาฬํ วา จ วิทฺทุโม.** (๒-๒)

---

๔๘๙. ปญฺจกํ รชเต. รูปยุตฺตตาย **ขปิยํ. รนฺช** ราเค, อโต, **สญฺช** สงฺเค, ฌุ, ฌโลโป, **สชฺฌ.** รูปยุตฺตตาย **รูปิ, สญฺช** สงฺเค, โฌ, **ฌโลโป สชฺฌํ,** "รูปิยชฺฌ"นฺติปิ ปาโฐ. ตทา **อิยชฺฌ**ปจฺจเยน สิทฺธิ. ทุพฺพณฺณํ **ขชฺชูรํ** เสตมฺปิ.

อาหตโสณฺณรชเต รชเต รูปิยํ มตํ,
รชเต จ ขเล กฺลีวํ ขชฺชูโร ปาทปนฺตเร,
เสตา จ ภติกายํ ถ กฺลิวํ สชฺเฌ สิเต ติสุ.

อสฺมชาติยํ ปุปฺผราคาทิมฺหิ มุตฺตาวชิราทิมฺหิ จ วสฺวาทิตฺตยํ. **วส** นิวาเส, อุ, รตึ ตโนตีติ **รตนํ,** กมฺมาทิมฺหิ โณ, ติโลโป. "รตฺนํ สชาติเสฏฺเฐปิ"ตฺยมรโกเส,[๒] เตน คชเสฏฺโฐ คชรตนํ, อิตฺถิเสฏฺโฐ อิตฺถิรตนนฺติ. **มน**สทฺทโต อิ, อีปจฺจเย **มณี** จ. ปุปฺผราคาทโย วกฺขมานา **ตพฺภิทา** ตสฺส มณิโน วิเสสา. ภาสนฺโต รณเชตีติ **ปุปฺผราโค, ภาสสฺส ปุปฺโผ.**

๔๙๐. สุวณฺณาทโย อิเม สตฺต รตนานฺยาหุ. **มณิ** รตฺตมณิ.

๔๙๑. สตฺตรตนานํ ลพฺภมานปริยาเย หสฺเสตุมาห **"โลหิตงฺโค"**จฺจาทิ. **โลหิตงฺคาทิตฺตยํ** รตฺตมณิยํ. โลหิตวณฺเณน องฺคียเตติ **โลหิตงฺโค.** โลหิตํ องฺคํ สรีรเมตสฺส วา **โลหิตงฺโค.** ปทุมญฺจาตฺร โกกนทํ, ตพฺพณฺณสทิโส มณิ **ปทุมราโค.** โสณรตนํ โลหิตโกปฺยตฺร.

---

๑. ผุสฺสราคาที (ก) ๒. อมร ๒๓/๑๒๖.

๔๘๒. **มสารคลฺลํ กพรมณิ (๒)**
**อถ มุตฺตา จ มุตฺติกํ, (๒)**
**ริรี’ตฺถิ อารกูโฏ วา (๒)**
**อมลํ ตฺว’พฺภกํ ภเว. (๒)**
๔๘๓. **โลโห’นิตฺถี อโยกาฬา-**
**ยสญฺจ ปารโท รโส, (๓-๒)**
**กาฬาติปุ ตุ สีสญฺจ, (๒)**
**หริตาลํ ตุ ปีตนํ (๒)**

---

ทฺวยํ เวฬุริเย. วํโส ตจสาโร, ตพฺพณฺโณ มณิ **วํสวณฺโณ.** เวฬุ วิย ทิสฺสตีติ **เวฬุริโย,** อิวตฺเถ อิโย **ราคโม** จ. ทฺวยํ ปวาเฬ. **วล** สํวรเณ, โณ. ฬตฺตํ. **ว**กาเรน ปวาโฬปิ. **ทุ** คมเน, **ทุ** อุปตาเป วา, โม ทฺวิตฺตํ.

๔๘๒. ทฺวยํ กพรมณิมฺหิ. มสารคิริมฺหิ ชาตํ **มสารคลฺลํ,** โล, รสฺส โล. กพโล สพโล มณิ. ทฺวยํ มุตฺตายํ. **มุจ** โมจเน, โต, มุตฺตา เอว **มุตฺติกํ,** สกตฺเถ อิโก. สตฺถิกา ปกติโต ลิงฺควจนานฺยติวตฺตนฺเตติ นปุํสกตฺตํ. เอตฺถ จ รตนปริยายานํ อุปฺปฏิปาฏิยา กถนํ สตฺตนฺนํ รตนานํ อุปฺปตฺติกฺกมปณีตกฺกมาทิโน อภาวทีปนตฺถํ.

ทฺวยํ ปิตฺตเล. **รี** คมเน, ริ. รีติปิ. “รีติ ปจาเร สนฺเต จ. โลหกิฏฺฏารกูเฏสู’’ติ **รุทฺโท.** อารสฺเสว กูโฏ. ยสฺส. ทพฺพสทฺโทปฺยตฺร. ทฺวยํ อพฺภเก. **อม** คมเน, อโล. อพฺภํ อากาโส เมโฆ จ, ตํสญฺญกตฺตา **อพฺภกํ,** สญฺญายํ โก. “เมฆมฺพราภิธานญฺจ, โคริพีรญฺจ อพฺภก’’นฺติ หิ วุตฺตํ. คิริชตุ สิลาชตุปฺยตฺร

๔๘๓. ติกํ โลเห. **ลู** เฉทเน, โห **อย** คมเน, มโนคณาทิ. กาฬญฺจ ตํ อยสญฺเจติ **กาฬายสํ.** สตฺถกํ ติกฺขํ ปิณฺฑํ อยสํ อสฺมสาโรปฺยตฺร. “สตฺถมายุธโลเหสู’’ติ อเนกตฺโถ. “สามุทฺทลวเณ ติกฺขํ, วิสโลหาชิมุกฺกเก’’ติ

**รภโส. ปณฺฑ** คมเน, อ. อสฺสมสฺส สาโร. "กาฬายส'มโย โลหํ, อสฺมสารญฺจ สตฺถก"นฺติ **ตฺวปรมาลายํ** กฺลีวกณฺฑํ.

ทฺวยํ จปเล. **ปาร** สามตฺถิเย, โท, ปารยติ สกฺโกติ สพฺพโลหํ กญฺจนํ กาตุนฺติ **ปารโท. รส** สทฺเท, อคฺคิมฺหิ ปกฺขิตฺเต รสตีติ **รโส,** มธุราทีสุ จ รโส. จปโล สูโตปฺยตฺร.

"จญฺจลาทิมฺหิ จปโล".

"สารถิมฺหิ รเส สูโต ปสูเต เปริเต ติสุ".
"รเสนฺโท ปารโท วุตฺโต ปารโตปิ นิคทฺยเต"ติ

**ตาลปาโล.**

"ปารโท สิทฺธธาตุ จ วรพีชญฺจ สูตก"นฺติ

**ติกณฺฑเสโส.**[๑]

ติกํ นาเค. **ติปุ** ปีฬเน, อุ. **ติปุสทฺทสฺส** เสเตปิ ปวตฺตนโต **กาฬ**สทฺเทน วิเสเสตฺวา **กาฬติปูติ** วุตฺโต, เตน **ติปุสทฺทสฺส** ทฺวินฺนมฺปิ วาจกตา ทฏฺฐพฺพาเตฺยเก, ตํ "นาโค สีสกโยคิฏฺฐ-วปฺปาณิ ติปุ ปิจฺจฏ"นฺติ[๒] **อมรโกเส** "ติปุ สีสกรงฺเคสู"ติ จ **ติกณฺฑเสสนานตฺตสงฺคหาทีสุ** วุตฺตตฺตา น คเหตพฺพํ, เตน กาโฬ จ ติปุ จาติ เทฺวเยวตฺถาภิธานานิ. กาฬวณฺณตาย กาโฬ. **ติปุ** ยถาวุตฺตตฺโถว. **ตป** สนฺตาเป วา, อุ, อสฺสิตฺตํ. **สี** สเย, **สิ** พนฺธเน วา, โส. "เสฏฺเชตกทฺทุโช นาโค, กฺลีวํ สีสกรงฺเคสู"ติ **รภโส.** "โยคิฏฺฐ"มิตฺเยกํ นามํ สีสสฺส. "วปฺโป โส สีสมตฺตก"นฺติ **ตฺวมรมาลา.**

"อารกูโฏสี รีติ จ สีสกํ ติปุ วทฺธกํ,
นาคํ มหามลญฺเจว โยคิฏฺฐก"นฺติ

---

๑-๒,๙,๓๔. ๒-อมร ๑๙/๑๐๕.

๔๙๔. **จีนปิฏฺฐญฺจ สินฺทูรํ อถ ตูโล ตถา ปิจุ,** (๒-๒)
**ขุทฺทชนฺตุ มธุ ขุทฺทํ มธุจฺฉิฏฺฐํ ตุ สิตฺถกํ.** (๓-๒)

---

**พฺยาฑิ.**

"สีสมตฺตํ พหุมลํ โยคิฏฺฐํ ปิฏฺฐปิจฺจฏฺฐา,
สุวณฺณาทิสมาลุก มปิ สินฺทูรสมฺภว"นฺติ

**ตนฺตนฺตรํ.**

เสเต ตุ รงฺควงฺคา เต คตฺยตฺถา,
"รงฺคํ สุเรภํ มุทงฺคํ กุสุมฺภํ คามฺยกุงฺกุม"นฺติ

**ติกณฺฑเสโส.**[1]

ทฺวยํ ปริตาเล. หริตวณฺณํ อลํ **หริตาลํ,** พฺยุปฺปตฺติมตฺตเมตํ. รูฬฺหีสทฺโท ตฺวยํ. ปิตึ เนตีติ **ปิตนํ.** "ปิญฺชรํ ปิตนํ ตาล-มาลญฺจ หริตาสเก"ตฺยมรสีโห.[2] **ปิญฺช** วณฺเณ, **อ**โร. **อล** ภูสเน, อลตฺยเนเนติ, โณ, "หริตามลํ ตาล-วณฺณกํ นฏฺฏสน"นฺติ ตุ **มาธโว.** "หริตาเล ตุ กพฺพูรํ, โคทนฺโต นฏสณฺณโก"ติ **ติกณฺฑเสโส.**[3]

๔๙๔. ทฺวยํ ลินฺทูเร. ปิฏฺเฐน นาเคน ชาตํ ปิฏฺฐํ. จีนเทสปฺปวตฺตํ ปิฏฺฐํ **จีนปิฏฺฐนฺติ** ปุพฺพปเท อุตฺตรปทโลโป. **สนฺท** สวเน, อูโร, อสฺสิ. "สินฺทูรํ นาคสมฺภว"**นฺตฺยมรสีโห.**[4] วสนฺตสฺส โว รตฺตจุณฺณํ รตฺตวาลุกํปฺยตฺร. ทฺวยํ ตูเล. **ตูล** นิกฺกเส, อ. **ปิจุ** มทฺทเน, อุ. ปิจุ-ตูโลติ สมุทิตญฺจสฺส นามํ. "ตูโล ปิจุ ปิจุตูโล, มกฺกฏิสุตฺตํ ตกฺโกฏี"ติ หิ **รภโส.**

**มธุ**สทฺเทน ขุทฺทชนฺตุ ขุทฺทญฺโจจฺจเต. ขุทฺทชนฺตโว สมารสทโย. ตตฺร สมรกตํ ขุทฺทํ ภามรํ, มกฺขิกากตํ มกฺขิกํ, สรฆญฺโชจฺจเต. วรฏากตํ วารฏํ. ปุตฺติกา กตํ ปุตฺติกนฺติ สพฺพตฺรณฺณตฺเถ โณ. **มธุ** อุนฺเท, อุ. **ขุ** สทฺเท, โท, **ขุท** ปิปาสายํ วา, โท.

ทฺวยํ ลิตฺเถ, มธูติ ขุทฺทชนฺตูหิ อุจฺฉิฏฺฐํ สชูตนฺติ **มธุจฺฉิฏฺฐํ. สชฺช** วิสชฺชนาลิงฺคนนิมฺมาเนสุ. นิมฺมานํ สมฺปิณฺฑีกรณํ. โต, **ชตานํ ธ**าเทโส, **สสฺส โถ,** ทฺวิตฺตํ อิตฺตญฺจ. **สิจ** ปคฺฆรเณ, โถ. สิตฺถเมว **สิตฺถกํ,** มทโนปฺยตฺร.

---

๑-๒,๙,๓๔. ๒-อมร ๑๙/๑๐๓. ๓-๒,๙.๓๕. ๔-อมร ๑๙/๑๐๕.

๔๕๕. โคปาโล โคปโกสงฺขฺยา (๓)
โคมา ตุ โคมิโกปฺยถ, (๒)
อุสโภ พลีพทฺโท'ถ
โคโณ โค วสโภ วุโส. (๖)

๔๕๖. วุทฺโธ ชรคฺคโว โส'ถ
ทมฺโม วจฺฉตโร สมา (๒)
ธุรวาที ตุ โธรยฺโห (๒)
โควินฺโท'ธิกโต ควํ.

---

๔๕๕. ติกํ โคปาเล. คาโว ปาเลติ ปาติ จาติ **โคปาโล โคโป** จ, กมฺมนิ โณ. คาโว สงฺขฺยายตีติ **โคสงฺโขฺย** สํปุพฺโพ **ขฺยา** คณเน. โคทฺโห อาภิโร วลฺลโวปฺยตฺร. ทฺวยํ โคมิเก. คาโว อสฺส สนฺตีติ **โคมา,** มนฺตุ. **อิก**ปจฺจเย มาคเม จ โคมิโก.

ทฺวิปาทํ พลีพทฺเท. **อุส** ทาเห, อโภ. พลํ วทฺธยตีติ **พลีพทฺโท,** นิปาตนา. คจฺฉตีติ **โคโณ,** ยุ, มโลโป, อสฺโส, ณตฺตํ. คจฺฉตีติ **โค, คมุ** คมเน, โร.

"สคฺเค กเร จ วชิเร พลีพทฺเท จ โคปุมา,
ถี โสรเภยฺยิเนตฺตมฺพุ- ทิสาวจนภูมิสู"ติ

**รุทฺโท.** วส นิวาเส, อโภ. วสฺสตีติ **วุโส, วสฺส** เสจเน, โณ, อสฺสุ สํโยคโลโป จ. อุกฺโข ภทฺโท อนวาโห โสรเภยฺโยปฺยตฺร. **อุกฺข** เสจเน. อนํ สกฏํ วหตีติ **อนวาโห,** โณ. สุรภิ โค, ตสฺสาปจฺจํ **โสรเภยฺโย,** เณยฺโย.

๔๕๖. **โส** โค วุทฺโธ ชรคฺคโว นาม. ชรํ ปตฺโต **โค ชรคฺคโว,** สมฺหิ **โอสฺส อโว.** ทฺวยํ มิสพาลฺยยุตฺเต กิญฺจิผฺฏฺฐตารุญฺเญ อสมฺปตฺตพลีพทฺทภาเว วจฺเฉ. "วจฺโฉ วุทฺโธ วจฺฉตโร"ติ **นามมาลา** ทมนารโห **ทมฺโม,** โม.

๔๘๗. **วโห จ ขนฺธเทโส'ถ**
**กกุโท กกุ วุจฺจเต (๒)**
**อโถ วิสาณํ ลิงฺคญฺจ (๒)**
**รตฺตคาวี ตุ โรหิณี. (๒)**

๔๘๘. **คาวี จ ลิงฺคินี โค จ**
**วญฺฌา ตุ กถฺยเต วสา (๓)**
**นวปฺปสูติกา เธนุ**
**วจฺฉกามา ตุ วจฺฉลา.**

---

**วส** นิวาเส, โณ, วจฺฉสฺสาเยว คาวิยา ตนฺตฺเถ นิปาตนา ตโร.[๑] **สมาติ** เอเต เทฺว ตุลฺยตฺถา.

ทฺวยํ ธุรวาเห. ธุรํ วหติ สีเลนาติ **ธุรวาหี,** ณี. ธุรํ วหิตุมรหตีติ **โธรยฺโห,** โณ, วสฺส โย.

**ควํ** คุนฺนํ **อธิกโต** ชโน **โควินฺโท,** ควํ อินฺโท **โควินฺโท,** ควํ วินฺทตีติ วา **โควินฺโท.**

๔๘๗. วหตฺยเนน **วโห,** อ. **กก** อาทาเน, อุโท, อุสฺสตฺตํ, ทสฺส โธ วา, กกุโท กกุโธ จ. ทฺวยํ ลิงฺเค. **วิส** ปเวสเน, ยุ. สึ สเย, โค, นิคฺคหีตาคโม รสฺสตฺตญฺจ โลหิตวณฺณตาย **โรหิณี,** ตสฺส **โณ,** นทาทิ.

๔๘๘. ติกํ คาวีสามญฺเญ. ปุเมปิ คาวี, ตทา **โยสฺส อี.** ลิงฺคยุตฺตตาย **ลิงฺคินี,** ตทธิตนฺตา **อินี.** ทฺวยํ อปุตฺติกายํ. **หนติสฺมา** อิตฺถิยํ อ, **หนติสฺส วโธ,** นิคฺคหีตาคโม ธสฺส **โฌ** จ, **พนฺธ** พนฺธเน วา, **วญฺฌา. วส** กนฺติยํ, อ.

**นวปฺปสูติกา** ปจฺจคฺฆปสูตา โค เธนุ นาม, **เธ** ปาเน, นุ. ทฺวยํ ปิยปุตฺตายํ. วจฺฉํ กามยตีติ **วจฺฉกามา.** อจฺฉํ ลาตีติ **วจฺฉลา.** สวจฺฉกายมปิ ทฺวยมิทํ วทนฺติ.

---

๑. ปาณินิ ๕, ๓, ๙๑ –สุตฺตํ ปสฺสิตพฺพํ.

๔๙๙. คคฺครี มนฺถนิ’ตฺถี เทฺว (๒)
สนฺทานํ ทาม’ มุจฺจเต, (๒)
โคมีฬฺโห คามโยนิ’ตฺถี (๒)
อโถ สปฺปิ ฆตํ ภเว. (๒)

๕๐๐. นวุทฺธฏํ ตุ โนนีตํ
ทธิมณฺฑํ ตุ มตฺถุ จ, (๒)
ขีรํ ทุทฺธํ ปโย ถญฺญํ (๔)
ตกฺกํ ตุ มถิตํปฺยถ. (๒)

---

๔๙๙. ทฺวยํ มนฺถนกุมฺภิกายํ. “คคฺค”นฺติ สทฺทํ ราตีติ **คคฺครี,** นทาทิ. มนฺถติ ยสฺส **มนฺถนี.** **มนฺถ** วิโลฬเน, ยุ, นทาทิ, เทฺวปิ อิตฺถี. ยตฺเรกสฺมึ พหุปคฺคหยุตฺเต อเนเก พนฺธียนฺเต, ตตฺร **สนฺทานา**ทิทฺวยํ. สํปุพฺโพ **ทา** ทาเน สํยมนตฺโถ, กรเณ ยุ. **ทา** ทาเน, โม, ทามํ.

ทฺวยํ โควจฺเจ. **มิห** เสจเน, โล. ควํ มีฬฺโห วจฺโจ **โคมีฬฺโห.** โคโต นิพฺพตฺโต เทฺวปฺยนิตฺถี. ทฺวยํ ฆเต. **สปฺป** คมเน, อิ, **สปฺปิ** นปุํสเก. **ฆร** เสจเน, โต. หวิปฺยตฺร.

๕๐๐. ตํทิวสิยา ทธิโต ทุทฺธา วา สมุพฺภตํ ฆตํ ตปฺปกติ จ **นวนีตํ.** นวทฺธยาทีหิ นีตํ ปวตฺตํ **โนนีตํ,** วสฺโส. นวนีตมฺปิ. ทฺวยํ ทธิสาเร. ทธิโน มณฺฑํ สาโร **ทธิมณฺฑํ.** **มส** ปริมาเณ, ถุ, สสฺส **โต,** มตฺถุ นปุํสเก.

จตุกฺกํ ขีเร, **ขิ** ขเย, อีโร. ทุหฺยเตติ **ทุทฺธํ,** **ทุห** ปปูรเณ, โต. **ปา** ปาเน, ปาตพฺพนฺติ **ปโย,** โณฺย, อาสฺสตฺตํ. ถนโต สมฺภูตํ **ถญฺญํ.**

ทฺวยํ ตกฺเก. ตีณิ กานิ ชลภาคานิ เอตฺถ สนฺตีติ **ตกฺกํ,** อิสฺสตฺตํ ทฺวิตฺตญฺจ. **มถ** วิโลฬโน, โต, “ยถาคมมิกาโร”ติ อิการาคโม, อญฺญตฺร ปน---

**๕๐๑. ขีรํ ทธิ ฆตํ ตกฺกํ**
**โนนีตํ ปญฺจ โครสา, (๕)**
**อุรพฺโภ เมณฺฑ เมสา จ**
**อุรโณ อวิ เอฬโก. (๖)**

---

“ อทฺโธทกสมายุตฺตํ อุทสฺสิตมุทีริตํ,
ตกฺกํ ติภาคสํยุตฺตํ มถิตนฺติ คโตทก”นฺติ
ตกฺกมถิตา เภเทนุตฺตา, คโตทกมฺปิ นิชฺชลํ.
“นิชฺชลํ มถิตํ สินิทฺธํ ตกฺกนฺตุ ชลปาทิกํ,
อุทสฺสิตํ ชลทฺธญฺจ โฆลาขฺยนฺตุ สโมทก”นฺติ
**รตนมาลา.**

๕๐๑. ขีราทโย ปญฺจ โคโต สญฺชาตรสา, ขีรํ นวํ, ทธิ ขีรโต ชาตํ. “ขีรชํ ทธิมงฺคล”นฺติ หิ **รตนมาลา. ธา** ธารเณ. **อิ,** ทฺวิตฺตํ, นิปาตนา. ทธิโต วา ฆตํ โนนีตญฺจ. สพฺพเสโส ตกฺกํ ขีรโตเยว วา.

ฉกฺกํ เอฬเก. พาธิยมาโนปิ น รวตีติ **อุรพฺโภ. รุ** สทฺเท, โภ. **เมณฺฑ** กุฏิลตฺเถ, โก, มิสติ มทฺธเต อญฺญมญฺญํ **เมโส.** “สํหสเน เมโส, ปทฺธาย'มสมุนฺนตี”ติ **นานตฺถสงฺคเห.** น รณตีติ **อุรโณ, รณ** สทฺเท. **อว** รกฺขเณ, **อิ. อวิ,** “อวโย เสลเมสกฺกา”ตฺย**มรสีโห.**[๑] “**อชี**”ติปิ ปาโฐ. **อิล** คติยํ, ณฺวุ. อุณฺณายุปฺปยุตฺร, อุณฺณาโยคา **อุณฺณายุ,** ยุ, ลุหุ อุเภ อุโลมสสทฺทา จ **รภเสน** วุตฺตา.

---

๑. อมร. ๒๓, ๒๐๗.

**๕๐๒.** **วสฺโต ตฺว'โช ฉคลโก (๓)**
**โอฏฺโจ ตุ กรโภ ภเว, (๒)**
**คทฺรโภ ตุ ขโร วุตฺโต (๒)**
**อุรณี ตุ อชี อชา. (๓)**

**อิติ เวสฺสวคฺโค.**

---

๕๐๒. ติกํ อเช. **วส** นิวาเส. โต, **วสฺโต,** วตฺโตปิ. อญฺเญ ตุ "**วส** คนฺธอทเน"ติ จุราทิมาหุ, **อช** คมเน, น ชายตีติ วา **อโช.** ฉินฺทนฺโต คจฺฉตีติ **ฉคลโก, โฉ** เฉทเน, **คมุ** คมเน โฌ, **มสฺส โล, โอสฺสตฺตํ,** สกตฺเถ โก, ฉกลโกปิ. ฉาโคปฺยตฺร. ทฺวยํ กรเภ. **วส** กนฺติมฺหิ, โต, วสฺโสตฺตํ, **อุส** ทาเห วา, **โอตฺตาทิ, โอฏฺโจ,** ทนฺตจฺฉเทปิ. **กร** กรเณ, อโภ. "ขรโภ"เตฺยเก ปฐนฺติ. กเมโก มโย มหางฺโคปฺยตฺร.

ทฺวยํ คทฺรเภ. **คทติสฺมา** รโภ, **คทฺรโภ.** ขํ กณฺฐวิวรํ มหนฺตมสฺสตฺถีติ **ขโร,** จกฺกวา พาเลยฺโย ราสโภปฺยตฺร. จกฺกโยคา, วนฺตุ. พลยุตฺตตฺตา **พาเลยฺโย. รส** สทฺเท, อโภ. ทฺวยํ อวิยํ. อุรณสฺส อยํ **อุรณี.** อวิโน เอสา **อวี. อชาสทฺโท** เอโก ฉาคิยํ. อญฺเญ ตุ "อุรณี ตุ อชี อชา"ติปิ ปาฐํ วตฺวา ติณฺณมฺปิ **อุรณี**ปริยายตฺตํ วทนฺติ, เตสํ มเต **อชีอชา**สทฺทาปิ **อุรณี**ปริยายา อตฺถีติ ทฏฺฐพฺพา. อถ วา ติกํ อชิยํ. **อุรณ**สทฺทสฺสาปิ **อช**ปริยายสฺส สมฺภวโต "อุรณี ตุ อชี อชา"ติ วุตฺตํ, วกฺขติ หิ อเนกตฺถวคฺเค "อุมฺมาเร เอฬโก อเช"ติ, **อุรณ**ปริยาโย เหตฺถ เอฬโก.

**เวสฺสวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.**

## สุทฺทวคฺค

๕๐๓. **สุทฺโท'นฺตวณฺโณ วสโล**
**สํกิณฺณา มาคธาธโย,** (๓)
**มาคโธ สุทฺธขตฺตาโช**[๑]
**อุคฺโค สุทฺธาย ขตฺตโช.**

๕๐๔. **ทฺวิชา ขตฺติยโช สูโต**
**การุ ตุ สิปฺปิโก ปุเม,** (๒)
**สงฺฆาโต ตุ สชาตีนํ**
**เตสํ เสณิ ทฺวิสฺ'วจฺจเต.**

---

๕๐๓. ติกํ สุทฺเท. สท อสฺสาทเน, โท, อสฺสุ. **อนฺตวณฺโณ** ลามกวณฺโณ. วส นิวาเส, วเสตพฺโพ อสุทฺธจิตฺตตฺตา **วสโล,** อโล. ยตฺร ยตฺร วา มุตฺตํ กรีสํ สิญฺจตีติ **วสโล,** อโล, ชฆญฺญโชปยตฺร. พฺรหฺมุโน ชฆญฺญงฺเค ปาเท ชาโต **ชฆญฺญโช.**

มาคธาทโย สูตปริยนฺตา วิชาติยมาตาปิติกตฺตา อุภยวณฺโณปฺปตฺติยา สํกิณฺณชาติโย อิจฺจตฺโถ, ภินฺนชาติสํสคฺโค เอว หิ สงฺกโร. สุทฺเทน สมฺพนฺธาย ขตฺตาย ชาโต ปุตฺโต **มาคโธ.** ฤติกฺริยาวุตฺติ.[๒] สุทฺทาย สมฺพนฺเธน ขตฺติเยน ชาโต **อุคฺโค,** **อุจ** สมวาเย, โค.

๕๐๔. พฺราหฺมณิยา สมฺพนฺเธน ขตฺติเยน ชาโต **สูโต,** **สุ** อภิภเว, โต, ทีฆาทิ.

สุทฺทาเวสฺเสหิ **กรโณ** **มุพฺภฏฺโจ** เวสฺสาทฺวิชาติหิ,
**มาหิโส** เวสฺสาขตฺตโช **ขตฺตา** ขตฺตาย สุทฺทโช.

---

๑. มาคโธ ขตฺติยาเวสฺสานํ (อมร ๒๐, ๒) ๒. เหฏฺฐา ๓๙๖, คาถายํ.

๕๐๕. **ตจฺฉโก ตนฺตวาโย จ รชโก จ นหาปิโต,**
**ปญฺจโม จมฺมกาโรติ การโว ปญฺจิเม สิยุํ.** (๕)

๕๐๖. **ตจฺฉโก วทฺธกี มโต**
**ปลคณฺโฑ ถปตฺยปิ**
**รถกาโร'ถ สุวณฺณ-** (๕)
**กาโร นาฬิธโม ภเว.** (๒)

---

พฺราหฺมณีขตฺตโช **สูโต**
ตสฺสํ **เวเทหโก** เวสฺเส,
**รถกาโร** ตุ มาหิสา
กรณฺยํ ยสฺส สมฺภโว,
**จณฺฑาโล** นาม ชนิโต
พฺราหฺมณีวสเลหิ โย.

ตตฺร **กรโณ** ลิปิเลขนวุตฺติ, **อมฺพฏฺโฐ** จิกิจฺฉาวุตฺติ.

ทฺวยํ สิปฺปินิ. กโรติ นิมฺมินาติ จิตฺรเลปฺยาทิกนฺติ **การุ,** ณุ. สิปฺปมสฺสตฺถีติ **สิปฺปิโก.** สชาตีนํ เตสํ สิปฺปีนํ สงฺฆาโต "เสณี"ตฺยุจฺจเต. **สิ** เสวายํ, ณิ.

๕๐๕. ตจฺฉกาทโย อิเม ปญฺจ **การโว** สิปฺปิโน นาม สิยุํ. วุตฺตญฺจ – – – –

"ตจฺฉโก ตนฺตวาโย จ รชโก จ นหาปิโต,
ปญฺจโม จมฺมกาโร จ การโว สิปฺปิโน มตา"ติ.

๕๐๖. ปญฺจกํ ตจฺฉเก. **ตจฺฉ** ตนุกรเณ. ตจฺฉติ ตนุํ กโรตีติ **ตจฺฉโก,** ณฺวุ, วทฺธยติ ฉินฺทตีติ **วทฺธกี, วทฺธ** เฉทเน, จุราทิ, "เฉทเน จาปิ วทฺธน"นฺติ **รตนมาลา,** ณฺวุ. สกตฺเถ อี, วทฺธกี วฑฺฒกีปิ. ปลาทฺยุมฺมานปฺปกาเรน คณฺฑติ ฉินฺทตีติ **ปลคณฺโฑ. คณฺฑ** เฉทโนปเลปนสนฺนิจยวทเนกเทเสสุ. ปลคณฺโฑ สุธาชีวินฺยปิ. **ฐา** คตินิวตฺติยํ, ติ, ปการวณฺณาคโม. **ธาติสฺส โถปิ.** รถํ กโรตีติ, กมฺมนิ โณ, **รถกาโร,** จมฺมกาเรปิ. ทฺวยํ สุวณฺณกาเร. นาฬิ ธมติ มุเข วินาสยิตฺวา มุขวายุนา อคฺคิทีปนตฺถํ นาฬึ สทฺทาปยตีติ **นาฬิธโม.**

๕๐๗. **ตนฺตวาโย เปสกาโร** (๒)
**มาลากาโร ตุ มาลิโก** (๒)
**กุมฺภกาโร กุลาโล'ถ** (๒)
**ตุนฺนวาโย จ โสจิโก.** (๒)
๕๐๘. **จมฺมกาโร รถกาโร** (๒)
**กปฺปโก ตุ นหาปิโต,**
**รงฺคาชีโว จิตฺตกาโร** (๒)
**ปุกฺกุโส ปุปฺผฉฑฺฑโก.** (๒)

---

๕๐๗. อโถปรํ ปุกฺกุสํ ยาว ปาเทน นามํ. **เว** ตนฺตสนฺตาเน, ตนฺตํ วายตีติ, โณ. **เปส** เปรณปยตนคตีสุ. เปสนํ เปโส, ตํ กโรตีติ, โณ. กุวินฺโทปฺยตฺร, กุจฺฉตํ วินฺทตีติ **กุวินฺโท.** มาลาสิปฺปโยคา มาลาปนโยคา วา **มาลิโก,** อิโก.

กุํ ลลยติ อิจฺฉตีติ **กุลาโล, ลล** อิจฺฉายํ, โณ. ทฺวยํ สูจิกมฺโมปชีวินี. สูจิวานกมฺมํ ทฺวิธํ สูจนํ ตุนฺนญฺจาติ, ตตฺร ตุนฺนวานกมฺเมน ปวตฺตินิมิตฺเตน **ตุนฺนวาโย,** สูจิวานสิปฺปโยคา **โสจิโก.**

๕๐๘. จมฺมํ กโรติ วิการมาปาทยตีติ, กมฺมนิ โณ. ปาทุกโรปฺยตฺร. **กปฺป** เฉทเน, ณฺวุ **นห** โสเจยฺเย, ทิวาทิโต นิปาตนา ปการาคมาทิ, น หาเปตีติ วา **นหาปิโต, หา** ปริหาเน, ณาเปปจฺจโย, โต, เอสฺสิตฺตํ, สญฺญาสทฺทตฺตา **น**สฺส ปกติ. ขุรี มุณฺฑี ทิวากิตฺติปฺยตฺร. ขุรวา **ขุรี,** มุณฺฑวา มุณฺฑี มุณฺฑโกติ ปสิทฺธิ. ทิวา ทิวเส กิตฺติ พฺยาปาโร อสฺส ทิวากิตฺติ. "จณฺฑาเล ตุ ทิวากิตฺติ, นหาปิโต"ติ **รุทฺโท.**

รญฺชเต สุตฺตํ รตฺตมาปชฺชเต ยสฺมึ, ส **รงฺโค.** หริตาลมโนสิลาทิ, ตมาชีวตีติ กมฺมนิ โณ.

ปุญฺชํ กสตีติ **ปุกฺกุโส,** นิปาตนา, อถ วา "ปุ"อิติ ปุริสสฺส นามํ, ตํ กุเสติ อปเนตีติ **ปุกฺกุโส.** ปุปฺผํ วุจฺจติ กรีสํ กุสุมํ วา, ตํ ฉฑฺเฑตีติ, ณฺวุ. **ฉฑฺฑ** อปนยเน.

๕๐๙. เวโน วิลีวกาโร จ,
นฬกาโร สมา ตโย, (๓)
จุนฺทกาโร ภมกาโร (๒)
กมฺมกาโร โลหการโก. (๒)
๕๑๐. นินฺเนชโก จ รชโก (๒)
เนตฺติโก อุทหารโก, (๒)
วีณาวาที เวณิโก'ถ (๒)
สุกาโร'สุ ฑฺฒกี. (๒)

---

๕๐๙. เวนาทโย ตโย สมา ตุลฺยตฺถา. เวณุนา ชีวตีติ **เวโน.** ณสฺส นตฺตํ. **เวโณปี.** เวณุเวตฺตาทีนํ วิกติ วิลีวา, เตหิ วิลีวํ กโรตีติ **วิลีวกาโร.** **นโฬปิ** เวณุเวตฺตาทีนํเยว วิกติ, ตํ กโรตีติ, กมฺมนิ โณ. นเฬหิ วา วิลีวํ กโรตีติ **นฬกาโร.**

อิโต ปรํ โสณฺฑิกํ ยาว ปาเทน นามํ. **จุนฺท** เฉทเน สญฺโจทเน จ. **จุนฺท** นิสามเน วา. **ภมุ** อนวฏฺฐาเน, ตํ กโรตีติ **ภมกาโร.** **กร** กรเณ, มาโร, **กมฺมาโร,** กมฺมนิ ณฺวุ. **โลหการโก.** อากโรฏฺฐิตํ โย โลหํ ธมิตฺวา สงฺขโรติ, ตตฺราปิ **โลหการโก.**

๕๑๐. รชกสฺส เทฺว กมฺมานิ เจลโธวนํ รชนญฺจ. ตตฺร เจลโธวโน **นินฺเนชโก,** ณฺวุ, **นิชิ** สุทฺธิยํ, นิชิ โสเจยฺยโสจเนสุ วา. วตฺถรญฺชนา **รชโก.** **รนฺช** รงฺเค, ณฺวุ. เนตีติ **เนตฺติโก.** สกตฺเถ โก, เนตฺติยํ อุทกนเยน นิยุตฺโตติ วา **เนตฺติโก,** เนตฺติยา มาติกาย เนตีติ วา **เนตฺติโก,** อิโก. อุทกํ หาเรตีติ **อุทหารโก.** **ก**โลโป, ณฺวุ.

วีณาวาทนสีลตฺตา **วีณาวาที.** วีณาวาทนสิปฺปโยคา **เวณิโก.** อุสุมฺหิ อุสุกาโร วา วฑฺฒกี **อุสุวฑฺฒกี,** เอเตน **วฑฺฒกี**สทฺทสฺส สพฺเพสมฺปิ สิปฺปิกานํ วาจกตา ทีปิตา, เตน สุวณฺณวฑฺฒกี, ตนฺตวฑฺฒกีตฺยาทโยปิ โยชฺชา.

๕๑๑. **เวณุธโม เวณวิโก** (๒)
**ปาณิเวโท ตุ ปาณิโฆ** (๒)
**ปูปิโย ปูปปณิโย** (๒)
**โสณฺฑิโก มชฺชวิกฺกยี** (๒)
๕๑๒. **มายา ตุ สมฺพรี มายา** (๒)
**กาโร ตุ อินฺทชาลิโก** (๒)
๕๑๓. **โอรพฺภิกสูกริกา**
**มาควิกา เต จ สากุณิกา,**
**หนฺตวา ชีวนฺเตพก-**
**สูกรมิคปกฺขิโน กมโต.** (๔)

๕๑๑. เวณุํ วิสํ ธมตีติ **เวณุธโม.** เวณุวาทนสิปฺปโยคา **เวณวิโก,** ณิโก. โย ปาณิเนว ปาณนฺตเร มุรชาทิสทฺทํ อุฏฺฐาปยติ, โส **ปาณิวาโท.** ปาณึ หนฺตีติ **ปาณิโฆ.** ปาณิโยปิ. ปาณิวาทนสิปฺปโยคา **ปาณิโย,** โย.

ปูเปน ชีวตีติ **ปูปิโย,** ปูโป ปณิโย วิกฺเกยฺโย ยสฺส. ปานาคารํ สุณฺฑา, ตฏฺฐตฺตา สุรา โสณฺโฑ, ตํ วิกฺกิณาตีติ **โสณฺฑิโก,** "เนนนิทฺทิฏฺฐมนิจฺจ"นฺติ[๑] ปริภาสโต วุทฺธิ. มชฺชํ วิกฺกิณาติ สีเลน. มณฺฑหาโรปฺยตฺร, มณฺฑํ สุราสมฺพนฺธมคฺคภาวํ หรติ อุทฺธรตีติ **มณฺฑหาโร.**

๕๑๒. ทฺวยํ อินฺทจาลาเขฺย กปฺเฏ. มเยน อสุเรน สุเร วญฺจยิตุํ[๒] ปยุตฺตตฺตา มยสฺส อยํ **มายา,** มโย เอว สมฺพโร, ตสฺสายํ **สมฺพรี,** ณี นทาทิ. ทฺวยํ มายากาเร. อินฺทชาเล นิยุตฺโต **อินฺทชาลิโก.** ปาฏิหารโกปิ. ปฏิหรติ นยนมเนนาติ **ปาฏิหารโก,** ณฺวุ.

๕๑๓. อริยาสามญฺญํ โอรพฺภิกาทีนํ จตุนฺนมตฺเถ. เย อุรพฺภํ เอฬกํ หนฺตฺวา ชีวนฺตีติ **โอรพฺภิกา.** สูกเร หนฺตฺวา ชีวนฺติ **สูกริกา,** ตถา มคํ หนฺตฺวา ชีวนฺติ **มาควิกา.** สกุเณ ปกฺขิโน หนฺตฺวา ชีวนฺตีติ **สากุณิกา,** อิติ กมโต ภวนฺติ.

๑. กาตนฺต ๑/๒/๑๘. นฆฏิตํ อนิจฺจํ. (ปริภาเสนฺทุเสขร ๙๗.)

๒–จลยิตุํ (ก)

๕๑๔. วาคุริโก ชาลิโก'ถ (๒)
ภารวาโห ตุ ภาริโก (๒)
เวตนิโก ตุ ภตโก
กมฺมกโร'ถ กิงฺกโร, (๓)
ทาโส จ เจตโก เปสฺโส,
ภจฺโจ จ ปริจาริโก (๖)

๕๑๕. อนฺโต ชาโต ธนกฺกีโต ทาสพฺโยปคโต ภยํ,
ทาสา กรมรานีโต- จฺเจวํ เต จตุธา สิยุํ. (๔)

---

๕๑๔. ทฺวยํ ชาลิเก. วาคุรา มิคพนฺธนชาลํ, ตาย จรตีติ **วาคุริโก,** วากริโกปิ. **วก** อาทาเน, อโร, อา, วากรา, ตาย จรตีติ **วากริโก,** ปุพฺพปกฺเข **กสฺส โค,** อสฺสุ จ, วาคุริโก. ทฺวยํ ภารวาเห. ภารํ วหตีติ, กมฺมนิ โณ. ภารํ วหตีติ **ภาริโก.**

ติกํ เวตโนปชีวินิ กิงฺกเร. เวตเนน ชีวตีติ **เวตนิโก.** ภโต เวตเนน กีโต, โส เอว **ภตโก,** สญฺญายํ วา โก. ภตึ เวตนํ ภุญฺชตีติ วา **ภตโก,** โก, อิสฺสตฺตํ. กมฺมํ กโรตีติ **กมฺมกโร, กมฺมกาโรปิ.**

ฉกฺกํ ทาเส. กิญฺจิ กโรตีติ **กิงฺกโร,** "อหมชฺช กึ กริสฺสามี"ติ ภตฺตุ กตฺตพฺพกิจฺจยาจนตฺตา วา **กิงฺกโร. ทาส** ทาเห. ทาสนฺเต ตสฺสาติ **ทาโส,** อ. **จิฏ** เปสนีเย, เปสียเต สามินาติ เจโฏ, โณ, สกตฺเถ โก, **เจฏโก. ปิส** เปสนีเย, โณ, สสฺส ทฺวิตฺตํ. **ภร** ธารณโปสเนสุ, ภรียตีติ **ภจฺโจ,** "ริจฺจา"ติ โยควิภาเคน **ภราทิโต**ปิ **ริจฺจ**ปจฺจโย, "รมฺหิ รนฺโต ราทิโน"ติ รโลโป จ, **ภจฺโจ.** ปริจรติ สามินนฺติ **ปริจาริโก.** ทาเสโร, ทาเสยฺโย, โคปฺปโก, นิโยชฺโช, อภุชฺชิสฺโสปฺยตฺร.

๕๑๕. เต จ ทาสา อนฺโตชาตาทิวเสน จตุธา สิยุํ. อนฺโตเคเห ทาสิยา กุจฺฉิมฺหิ ชาโต **อนฺโตชาโต,** ธเนน กีโต ธนํ ทตฺวา ทาสภาวํ คโต **ธนกฺกีโต,** สยเมว **ทาสพฺโยปคโต** ภยนิวารณาทยตฺตํ ทาสภาวมุปคโต จ กรมรภาเวน อานีโต **กรมรานีโต** จ, อิจฺเจวํ เต ทาสา จตุธา สิยุนฺติ ปกตํ.

๕๑๖. **อหาโส ตุ ภุชฺชิสฺโส'ถ**
**นีโจ ชมฺโม นิหีนโก,** (๓)
**นิกฺโกสชฺโช อกิลาสุ** (๒)
**มนฺโท ตุ อลโสปฺย'ถ** (๒)

๕๑๗. **สปาโก เจว จณฺฑาโล**
**มาตงฺโค จวโก ภเว,** (๔)
**ตพฺเภทา มิลกฺขชนติ**
**กิราตสวราทโย.** (๓)

---

๕๑๖. ทฺวยํ ภุชิสฺเส. **ภุช** ปาลนชฺโฌหาเรสุ, อิโส, ทฺวิตฺตํ. ติกํ นีเจ. นิหีนํ จิโนตีติ **นีโจ,** โณ, รสฺสสฺส ทีฆโต. **ชป** อทเน, โม. นิจฺฉเยน หานึ คจฺฉตีติ **นิหีนโก,** **หา** ปริหาเน, **อิ** คติยํ, ยุ, สกตฺเถ โก.

"วิวณฺโณ ปาปโร นีโจ ปากโต จ ปุถุชฺชโน,
นิหีโน'ปสโท ชมฺโม ขุลฺลโก อิตโร จ โส"

ตฺยมรโกเส.[๒] วิคโต วณฺโณ อสฺสโม ยสฺส **วิวณฺโณ.** "อสฺสโม พฺรหฺมจาริยาทิ, จตุกฺเกปิ มเชปิ เจ"ติ **นานตฺถสงฺคเห.** ปาปํ ราตีติ **ปาปโร.** ปกติยํ ยถาชาตภาเว ภโว วิชฺชมาโน น ตุ พฺยาปาโรติ **ปากโต,** โณ. สชฺชเนหิ ปุถุภูโต ชโน **ปุถุชฺชโน.** อปกฏฺฐํ สทติ คจฺฉตีติ **อปสโท.** ขุทํ ลาตีติ ขุลฺโล, **ทสฺส โล,** ขุลฺโล เอว **ขุลฺลโก.** อิตํ กมฺปิตํ ราตีติ **อิตโร.**

ทฺวยํ อนาลเส. กุจฺฉิตสฺส ภาโว โกสชฺชํ, ตํ ยสฺส นตฺถีติ **นิกฺโกสชฺโช.** **สล** กนฺติยํ, อปฺปิ ลสตีติ, ณุ น กิลาสุ **อกิลาสุ.** **มนฺท** สุปเน, อ. น ลสติ กีฬตีติ **อลโส.**

๕๑๗. จตุกฺกํ จณฺฑาเล. สํ สุนขํ ปจตีติ **สปาโก.** **จณฺฑ** จณฺฑิกฺเก, อาโล. มตงฺคสฺส อปจฺจํ **มาตงฺโค.** **จุ** จวเน, ณฺวุ, **จวโก.** "ปลวโก"ติปิ ปาโฐ, **ปลุว** คติยํ, ณฺวุ.

---

๑–สปโจ (ก) ๒–อมร ๒๐/๑๖. ๓–อมร ๒๐/๑๙–๒๐. ๔–จินฺตามณิฏีกา ๒๐/๒๐.

๕๑๘. **เนสาโท ลุทฺทโก พฺยาโธ,** (๓)
**มิคโว ตุ มิคพฺยโธ.** (๒)

๕๑๙. **สารเมยฺโย จ สุนโข สุโน โสโณ จ กุกฺกุโร,**
**สุวาโน สุวาโน สาฬูโก สูโน สาโน จ สา ปุเม.** (๑๑)
**อุมฺมตฺตาทิต'มาปนฺโน อฬกฺโก'ติ สุโน มโต.**

---

"จณฺฑาลปุลวมาตงฺคา ทิวากิตฺติชนงฺคมา,
นิสาทสปจาอนฺเต- วาสี จณฺฑาลปุกฺกุสา" **ตฺยมรโกเส.**

มิลกฺขาตฺยาทโย มหารญฺญนิวาสิโน **ตพฺเภทา** ตสฺส จณฺฑาลสฺส วิเสสา.

โคมํ สภกฺขโก โย ตุ โลกพาหฺยญฺจ ภาสเต,
สพฺพาจารวิหีโน ยํ มิลกฺขชาติ วุจฺจเต.

**มิลกฺข** อพฺยตฺตสทฺเท. มิลกฺขนฺเต อพฺยตฺตํ ภาสนฺเตติ มิลกฺขา, เตสํ ชาติ โยนิ **มิลกฺขชาติ.** มยูรปิญฺฉาทิปริธาโน **กิราโต, กิร** วิกิรเณ, อโต, กิรตีติ **กิราโต.** กิรโตปิ. ปตฺตปริธาโน **สวโร.** สา คติยํ, อโร. **อาทินา ปุลินฺโท, ปุล** มหตฺเถ, โท, **ปุลินฺโท,** สภาสา พฺยวหารี เทสนฺตรภาสานภิญฺโญ, ปุลินฺโท สวรปริยาโยติ เกจิ.

๕๑๘-๙. ติกํ ลุทฺทมตฺเต, อยมฺปิ มิลกฺขปฺปกาโร. มิคมจฺฉาทีนํ นิสาทนโต มารณโต **เนสาโท. ลุธ** อุปฆาเต, โท, ธสฺส **โท, ลู** เฉทเน วา โท, อุภยตฺราปิ สกตฺเถ โก. วิชฺฌตีติ **พฺยาโธ,** รสฺสสฺส ทีฆตา. ทฺวยํ มิคลุทฺเท. มิเค หนฺตีติ **มิคโว,** โว. มิเค วิชฺฌตีติ **มิคพฺยาโธ.**

สิโลโก สุนเข. สรมา สุนี, ตสฺสาปจฺจํ **สารเมยฺโย.** เณยฺโย สุนฺทรํ นขเมตสฺส **สุนโข, สุน**สฺส วา ปาฏิปทิกสฺส **อุนโข, สุน** คติยํ วา, โข เอวํ สพฺพตฺร ปาฏิปทิกวเสน วา ธาตุวเสน วา รูปสิทฺธิ เวทิตพฺพา. **สุน** คติยํ, **สุน**สฺส วา **อุโน. โสณ** วณฺณคตีสุ, **สุน** คติยํ วา โณ, ณตฺตํ, **สุน**สฺส วา **โอโณ. กุก** อาทาเน, อุโร **กุกฺกุโร, สุน** คติยํ, อุสฺส วา เทเส **สุวาโน, อุวา**เทเส **สุวาโน.** มิเค สรติ หึสตีติ **สาฬโร,** อูโร, รสฺส **โฬ.** ทีฆาทิมฺหิ

๕๒๐. สาทิพนฺธนํ คทฺทูโล (๒)
ทีปโก ตุ จ เจฏฺโก, (๒)
พนฺธนํ คณฺฐิปาโส'ถ (๓)
วากรา มิคพนฺธนี. (๒)
๕๒๑. ถิยํ กุเวณี กุมีนํ (๒)
อานโย ชาล'มุจฺจเต, (๒)
อาฆาตนํ วธฏฺฐานํ (๒)
สูนา ตุ อธิโกฏฺฏนํ. (๒)

---

**สูโน.** อุสฺสาตฺเต สาโน. นโลเป อุสฺสาตฺเต สา, อยํ ปุเม, โกเลยฺโย, สิคทํสโก, ภสโกปฺยตฺร, กุเล เคเห ภโว โกเลยฺโย. มิคํ ทํสตีติ **มิคทํสโก.** ภสติ พุกฺกตีติ **ภสโก, ภส** ภณเน.

เภสชฺชาทิโยเคน, นิสฺสคฺเคน วา อุมฺมตฺตาทิภาวมาปนฺโน สุนโข "อพกฺโก อติสุโน"ติ จ วุจฺจเต. **อล** นิวารเณ, กมฺมนิ ณฺวุ, ทฺวิตฺตพตฺตานิ, **อพกฺโก.** อลกฺโกปิ. ปกตึ อภิกฺกนฺโต สุโน **อติสุโน.**

๕๒๐. **สาทิพนฺธนํ** สุนขาทิพนฺธนํ รชฺชาทิ **คทฺทูโล** นาม **คทฺท** สทฺเท, อุโล, ทีโฆ. ทฺวยํ ทีปเก. **ทีป** ทิตฺติยํ, ณฺวุ, **จิฏฺ** เปสนิเย, ลุทฺเทน จิฏฺยเตติ **เจฏฺโก,** โณ, สกตฺเถ โก, ณฺวุปจฺจเย วา สิทฺธิ.

ติกํ ปาเส. **พนฺธ** พนฺธเน, กตฺตริ ยุ **คนฺถ** คนฺถเน, **คนฺถ** โกฏิลฺเย วา, นฺถสฺส ณฺโฐ. **ปส** พาธนผุสเนสุ, กตฺตริ โณ. ทฺวยํ วากรายํ, ยว สาณตจาทีหิ มิคาทีนํ พนฺธนตฺถํ กตา. **วก** อาทาเน, อโร, อิตฺถิยมโต อา. มิเค คนฺถติ พนฺธตีติ **มิคคนฺถนี,** "มิคพนฺธนี"ติปิ ปาโฐ.

๕๒๑. ทฺวยํ กุมีเน. ยตฺร มจฺฉา ปวิสนฺเตว น นิสฺสรนฺติ, กุจฺฉิตา เวณี อสฺสา **กุเวณี,** นทาทิ. วชฺฌปฺปตฺตตาย กุจฺฉิตา มีนา ยสฺมึ **กุมีนํ, กมุ** ปทวิกฺเขเป วา, อิโน ปจฺฉาธานีปฺยตฺร, มจฺฉา อาทียนฺเต ยสฺสํ **มจฺฉาธานี,** ยุ, นทาทิ. ทฺวยํ ชาเล. อานียนฺเตเนนาติ **อานโย,** โณ, อีสฺเส, เอ อย. ชเล หิตํ **ชาลํ,** ณ.

๕๒๒. **ตกฺกโร โมสโก โจโร**
**เถเน'กาคาริโก สมา,** (๕)
**เถยฺยญฺจ โจริกา โมโส** (๓)
**เวโม วายนทณฺฑโก.** (๒)

๕๒๓. **สุตฺตํ ตนฺตุ ปุเม ตนฺตํ** (๓)
**โปตฺถํ เลปฺยาทิกมฺมนิ,**
**ปญฺจาลิกา โปตฺถลิกา**
**วตฺถทนฺตาทินิมฺมิตา.** (๒)

---

ทฺวยํ วธฏฺฐาเน. อาคนฺตฺวา หนนฺติ ยสฺมึ **อาฆาตนํ,** ยุ, **หนสฺส ฆาโต.** วธสฺส มาณสฺส ฐานํ **วธฏฺฐานํ.** ทฺวยํ อธิโกฏฺฏเน. สทา อาโกฏฺฏนตฺตา สห อูเนนาติ **สูนา, สุน** คติยํ วา, อิตฺถิยมติ อ. ทีฆาทิ. กุฏฺฏ เฉทเน, อธิโกเฏฺฏนฺติ ยสฺมึ **อธิโกฏฺฏนํ.**

๕๒๒. ทฺวิปาทํ โจเร. ตํ กโรตีติ **ตกฺกโร,** เถยฺยตฺถํ วา ตกฺกยตีติ **ตกฺกโร,** ตกฺก วิตกฺเก, อโร. **มุส** เถยฺเย, กตฺตริ ณฺวุ. **จุร** เถยฺเย, โณ, จุรา เถยฺยสีลมสฺเสติ วา **โจโร,** โณ. **เถน** โจริเย, จุราทิ, อ. เอกํ อสหายํ อคารํ เคหํ เอกคารํ, ตํ ปโยชนํ ยสฺส **เอกาคาริโก,** อิโก. โมสตฺถิโน เหฺยกาคารํ ปโยชนํ. **สมาติ** ตุลฺยตฺโถ. ทสฺสุปฺยตฺร. **ทํส** ทํสเน, สุ, นิคฺคหีตโลโป.

ติกํ เถยฺยกฺริยายํ. เถนสฺส กมฺมํ **เถยฺยํ.** โจรสฺส กมฺมํ **โจริกา.** มุสนํ **โมโส,** ภาเว โณ. **เว** ตนฺตสนฺตาเน, **เวโม,** อนิตฺถี. วายนตฺโถ ทณฺฑโก, **วายนทณฺฑโก,** วาสรทณฺฑโกปิ.

๕๒๓. ติกํ สุตฺเต, สุจ คติยํ, โต. ตนุ วิตฺถาเร, ตุ, ตนฺตุ ปุเม, ตนฺตปโยชนตฺตา **ตนฺตํ เลปฺยาทิกมฺมนิ** เลปนาทิกฺริยายํ **โปตฺถสทฺโท** วตฺตติ. **อาทินา** โปตฺถลิกาทิลิขนกมฺมํ คยฺหเต, **ปุส** เสฺนหเสจนปูรเณสุ, ภาเว โถ. อถ วา **เลปฺยาทิกมฺมนิ** กมฺมการกภูเต เลปิตพฺพาทิมฺหิ **โปตฺถสทฺโท,** ตทา กมฺมนิ โถ, **โปตฺถํ.**

๕๒๔. อุคฺฆาฏนํ ฆฏียนฺตํ
กูปมฺพุพฺพาหนํ ภเว, (๒)
มญฺชุสา เปฬา ปิฏโก (๒)
ตฺว'ตฺถิยํ ปจฺฉํ เปฏโก (๓)
๕๒๕. พฺยาภงฺคี ตฺวิ'ตฺถิยํ กาโช (๒)
สิกฺกา ตฺว'ตฺรา'วลมฺพนํ,
อุปาหโน วา ปาทุ'ตฺถี (๒)
ตพฺเภทา ปาทุกาปฺยถ.

---

วตฺถทนฺตกฏฺฐสิงฺคาทิโปตฺถลิกายํ **ปญฺจาลิกา**ทิทฺวยํ. ปญฺจงฺคานิ ยสฺสา สนฺติ ภชึ'วสฺเสวาติ **ปญฺจาลิกา,** อิโก. มชฺเฌ ลการาคโม. โปตฺเถน วตฺเถน อลงฺกริยตฺตา **โปตฺถลิกา. อล** ภูสเน, ณฺวุ. "จตฺโร ชนา โปตฺถกมฺคเหสุ"นฺติ เอตฺถ **โปตฺถก**สทฺเทน วตฺถํ วุตฺตํ, **โปตฺถ**สทฺโทเยว หิ สกตฺเถ **ก**ปจฺจเยน "โปตฺถโก"ติ วุตฺโต. "ปุตฺตลิกา"ติปิ ปาโฐ, ปุตฺโต วิย อลงฺกรียเตติ ปุตฺตลิกา, ปุตฺติกาปฺยตฺร.

๕๒๔. ยํ **กูปโต** อาวาฏโต **อมฺพุโน** ชลสฺส **อุพฺพาหนํ** อุทฺธารณํ ภเว, ตํ "อุคฺฆาฏนํ, ฆฏียนฺต"มิติ โจจฺจเต. อุทฺธํ ฆฏียติ อุทกนฺติ อุคฺฆาฏนํ, ยุ **ฆฏ** เจตายํ, ฆฏีเยว อุทฺธาโธคมนวเสน คมนโต **ฆฏียนฺตํ,** ยา คติปาปุณเนสุ, อนฺโต โต วา.

ทฺวยํ มญฺชุสายํ, ยา กฏฺเฐหิ กรียติ. **มน** ญาเณ,โส, ชุมชฺโฌ, **เปล** คติยํ, เป ปาลเน วา, โล, **พตฺตํ, เปฬา, ปล** รกฺขเณ วา, กตฺตริ อ, อสฺเส, **เปฬา.** ติกํ ปจฺฉิยํ. **ปิฏ** สงฺฆาเต, ณฺวุ, **ปิฏโก,** วุทฺธิมฺหิ **เปฏโก. ปส.** ปาลเน, ฉิ, **ปจฺฉิ,** อิตฺถิยํ.

๕๒๕. ทฺวยํ กาเช. วิวิธํ ภารมาภญฺชนฺติ โอลมฺพนฺติ ยสฺสํ **พฺยาภงฺคี. กชฺช** พฺยธเน, กตฺตริ โณ, เอกสฺส ชสฺส โลโป, **กจ** พนฺธเน วา, อธิกรเณ โณ, **จ**สฺส **โช, กาโช,** กาโจปิ. **อตฺร** กาเช **อวลมฺพนํ** เวตฺตาทิวิกติ สิกฺกา นาม. **สก** สตฺติยํ, กตฺตริ โก, อุปานฺตสฺสิ, **สิกฺกา** กาโชปิ.

๕๒๖. **วรตฺตา วทฺธิกา นทฺธี** (๓)
**ภตฺตา จมฺมปสิพฺพกํ,** (๒)
**โสณฺณาทฺยาวตฺตนี มูสา–**
**ถ กูฏํ วา อโยฆโน.** (๒)

๕๒๗. **กมฺมารภณฺฑํ สณฺฑาโส มุฏฺฐฺยา'ธิกรณิ'ตฺถิยํ,** (๓)
**ตพฺภสฺตา คคฺครี นารี สตฺถํ ตุ ปิปฺผลํ ภเว.**

---

ทฺวยํ อุปาหเน. อุปนยฺหเต พนฺธียตีติ **อุปาหโน,** วณฺณวิปริยโย, รสฺสสฺส ทีฆตา, วาการน อุปาหนํ. ปชฺชเต ยาย **ปาทุ,** อุ **ปาทุ** อิตฺถี, "ปนฺนทฺธี ปาทุกา ปาณิหิตา ปทรถี" ติปิ **ติกณฺฑเสโส. ตพฺเภทา** ตสฺสุปาหนสฺส เภทา วิเสสา ปาทุกา นาม, **ปท** คมเน, ณฺโก, **ปาทุกา,** พหุปฏลา จมฺมมยา กฏฺฐมยาเตฺยเก.

๕๒๖. ติกํ จมฺมรชฺชุยํ. **วร** อิจฺฉายํ, **วร** สํวรเณ วา, ฉทาทีหิ ตตฺรณฺ. **วรตฺตา,** วรตฺตํ, วรตฺรา, วรตฺรมฺปิ. **วทฺธ** วทฺธิยํ, สกตฺเถ โก **วทฺธิกา.** นยฺหเต พนฺธียเต ยาย **นทฺธี, นห** พนฺธเน, โต, **นทาทิ.**

ทฺวยํ อคฺคิทีปเน. **ภส** ภาสทิตฺตีสุ, ทิพฺพเต อคฺคิ ยาย **ภสฺตา,** โต, ตฺรณมฺหิ ภสฺตฺรา **นทาทิโน** อากติคณตฺตา **อีปจฺจยาภาโว.** จมฺมมยํ ปสิพฺพกํ **จมฺมปสิพฺพกํ,** จมฺมปสิพฺพกาปิ.

เตชเส สุวณฺณาทิเก อาวตฺยเต ยตฺร, สา โสณฺณาทฺยาวตฺตนี มูสา นาม, **มุส** เถยฺเย, อ, **มูสา,** ทีฆาทิ. กลาทิกํ ยาว ปาเทน นามํ **กูฏ** เฉทเน, กรณสาธนํ, **กูฏํ,** ทีฆาทิ, วาการน กูโฏ. อยโส อโยมโย วา ฆโน **อโยฆโน.**

๕๒๗. กมฺมารานํ ภณฺฑํ **กมฺมารภณฺฑํ.** สงฺคมฺม ฑํสตีติ **ภณฺฑาโส,** โณ, นิคฺคหีตโลโป, ภณฺฑาโส, เยนาทิตฺตโลหาทิ คยฺหเต. ทฺวยํ อโธภาคฏฺเฐ อโยฆเน. **มุท** สํสคฺเค, ถิ, มุฏฺฐิ, อิตฺถี, อธิกโรติ ยสฺสํ **อธิกรณี,** ยุ, **นทาทิ.**

**ตพฺภสฺตา** เตสํ กมฺมารานํ ภตฺตา อคฺคิทีปนี คคฺครี นาม, ยา "อุกฺกา"ติปิ วุจฺจติ, สา จ **นารี,** "คคฺค"อิติ สทฺทํ ราตีติ **คคฺครี,** มนุถนิยมฺปิ. ทฺวยํ ขุทฺทกสตฺเถ, **สส** หึสายํ, โถ. ปิยมฺปิ ผาเลตีติ ปิปฺผลิ, **ผล** วิทารเณ.

**๕๒๘. สาโณ ตุ นิกโส วุตฺโต, (๒)**
**อารา ตุ สูจิวิชฺฌนํ, (๒)**
**ขโร จ กกโจ'นิตฺถี, (๒)**
**สิปฺปํ กมฺมํ กลาทิกํ.**

**๕๒๙. ปฏิมา ปฏิพิมฺพญฺจ พิมฺโพ ปฏินิธี'ริโต, (๔)**
**ตีสุ สโม ปฏิภาโค สนฺนิกาโส สริกฺขโก.**

**๕๓๐. สมาโน สทิโส ตุลฺโย, สงฺกาโส สนฺนิโภ นิโภ, (๑๐)**
**โอปมฺม'มุปมานํ จุ- ปมา ภติ ตุ นาริยํ. (๓)**

---

๕๒๘. ทฺวยํ นิกเส. **สา** ตนุกรเณ, ยุ, ณตฺตํ, นิกสเต ปริกฺขิยเต สุวณฺณนฺติ **นิกโส.** กโสปิ. สูจิยา นาสาวิชฺฌนํ อารา, **อร** คมเน, อา, **อารา,** จมฺมการานํ จมฺมเวธเนปิ **อารา,** "ติกํ สูจิย"นฺติ เกจิ.

ทฺวยํ ขรปตฺเต. ขรสมฺผสฺสตาย **ขโร.** "ก"อิติ กจติ ปาฏยติ **กกโจ,** อนิตฺถี, "กกจํ ขรปตฺตญฺเจ"ตฺยมรมาลายํ นปุํสกกณฺฑํ. **วจฺฉายนสตฺเถ** วุตฺตา คีตวชฺชาทิกา วิชฺชา จตุสฏฺฐิกฺริยา ตถา อาลิงฺคนจุมฺพนมทิกา จ อพฺภนฺตรา จตุสฏฺฐิกฺริยา **กลาสทฺเทโนจฺจเต. อาทินา** ยํ ตตฺร วุตฺตํ การุกมฺมํ, ตํ คยฺหเต, ตํ สพฺพมฺปิ กลาทิกํ **กมฺมํ** กฺริยา **สิปฺปํ** นาม, สี สเย, โป, **สปฺป** คมเน วา, อุปานฺตสฺสิ, **สิปฺปํ.**

๕๒๙-๓๐. ปติสทิสํ ยํ สิลาทินา ปติรูปกํ กรียเต, ตตฺร **ปฏิมา-**ทิจตุกฺกํ. **มา** มาเน, มานมตฺร สทิสีกรณํ, กตฺตริ กรเณ วา อ, **ปฏิมา,** นารี. **วมุ** อุคฺคิรเณ, โพ, อิตฺตํ, **ปฏิพิมฺพํ ธา** ธารเณ, อิ, **ปฏินิธิ,** ทฺวีสุ. ปฏิมานํ ปฏิยาตนา ปฏิจฺฉายา ปฏิกติปฺยตฺร.

ปชฺชํ สทิเส, ตตฺร **สมา**ทโย เกวลา อปิ ตีสุ สทิสตฺเถ จ วตฺตนฺติ, **สนฺนิกาโส** ปน อนฺเต ตโย จ อุตฺตรปทีภูตา, ตํ ยถา --- เตน สโม'ยํ[๑]

---

๑. ตํสโม'ยํ (?).

๕๓๑. นิพฺเพโส เวตนํ มูลฺยํ (๔)
ชูตํ ตฺว'นิตฺถิ เกตวํ (๒)
ธุตฺโต'กฺขธุตฺโต กิตโว
ชูภการ'กฺขเทวิโน. (๕)

---

ตํสมมิทํ ตํสนฺนิกาโส อิจฺจาทิ.[1] สม เวลมฺเพ, อ. ปติรูปกํ ภชตีติ **ปฏิภาโค,** โณ, **กาส** ทิตฺติยํ, อ, **สนฺนิกาโส.** สมานมิว นํ ทิสฺสตีติ **สริกฺขโก, สมาน**สฺส **โส, ทิ**สฺส **ริ,** สสฺส **โกฺข,** สกตฺเถ โก, **สริกฺขโก.** **สม** เวลมฺเพ, ยุ, **สมาโน,** สห มาเนนาติ วา **สมาโน.** สมานํ กตฺวา นํ ปสฺสตีติ **สทิโส, สมาน**สฺส **โส.** ปริ**จฺ**เฉทสธมฺมา ตุลฺยาธิฏฺฐิตาย สมฺมิโต ปริจฺฉินฺโน **ตุลฺโย,** สมฺมิตตฺเถ **โย, อ**ปจฺจเย ตุโลปี. **ภา** ทิตฺติยํ, สนฺนิโภ นิโภ จ. ภูต รูปาท-โยปฺยตฺร, ยถา ปีตุภูโต, มาตุรูโป.

ติกํ อุปมาเน. อุปมียเต เยน **โอปมฺมํ,** มนฺ, **อุป**ปุพฺโพ **มา** มาเน, ยุปจฺจเย **อุปมานํ,** อิตฺถิยมติ อ, **อุปมา,** อุปมาโนปเมยฺยานํ สธมฺมตฺเตปฺยยํ, วุตฺตญฺจ "อุปมาโนปเมยฺยานํ, สธมฺมตฺตํ สิโยปมา"ติ.[2] "เยโนปมียเต ยา โจปมียเต, เตสฺวปี **โอปมฺมา**ทิตฺตย"นฺตฺยมสีโห.[3]

๕๓๑. จตุกฺกํ เวตเน. ภรติ กมฺมกเร ยาย, สา **ภติ,** ติ. **วิส** เปรเณ, เปรณํ คมนาทีสุ นิโยชนํ, กรเณ โณ, **นิพฺเพโส,** นิเวโสปี. **วี** คมเน, ตโน. มูเลน สมิตํ มูลฺยํ, **มูล** ปติฏฺฐายํ วา, กรเณ โย.

"กมฺมญฺญา ตุ วิธา ภจฺจา ภตโย ภมฺมเวตนํ,
ภรณฺยํ ภรณํ มูลฺยํ นิพฺเพโส ปณมิจฺจปี"ตฺยมรสีโห.[4]

---

๑. อมู นิภาทโย อุตฺตรปทฏฺฐา เอว สทิสวจนา วาจฺจลิงฺคา สิยุํ, ยถา "ปีตุนิโภ ปุตฺโต มาตุนิภา กญฺญา เทวนิภมปจฺจ"มิติ, พฺยาขฺยาสุธา ๒, ๑๐, ๓๗.

๒. สุโพธาลงฺการ ๑๗๖–คาถา. ๓. พฺยาขฺยาสุธา ๒, ๑๐, ๓๖.

๔. อมร ๒๐, ๓๘–๙.

**๕๓๒. ปาฏิโภโค ตุ ปฏิภู (๒)**
**อกฺโข ตุ ปาสโก ภเว (๒)**
**ปุเม วาฏฺฐาปทํ สาริ-**
**ผลเกฏฺถ ปโณฏฺพฺภุโต. (๒)**

---

ทฺวยํ ชูเต. **ชุ** คติชวเนสุ, โต, ทีฆาทิ, **ชูตํ, ชุต** ทิตฺติยํ วา, กรเณ อ. กิตวสฺส ชูตการสฺส กมฺมํ **เกตวํ,** โณ. อกฺขวติ ปโณปฺยตฺร. อกฺขา ปาสกา อุปายตฺเถน อสฺสํ สนฺตีติ, วนฺตุ, สภาวโต อิตฺถิตฺตํ. ปโณ อฏฺโฐ, ตํโยคา **ปโณ.**

ปญฺจกํ ชูตกาเร. ธาวนฺตี อตฺติ ธุตฺติ นิปาตนา, ตํโยคา **ธุตฺโต,** ธู กมฺปเน วา, โต, รสฺโส, ธุตฺโต, สพฺพกีฬาทิปสุเตปฺยยํ. อกฺเขสุ ธุตฺโต **อกฺขธุตฺโต.** มริยาทมติกฺกมฺม กีฬาทิปสุโต หิ “ธุตฺโต”ติ วุจฺจติ. กตวํ อสฺสตฺถีติ **กิตโว,** นิปาตนา, **กิต** นิวาเส วา, อโว. อกฺเขหิ ชูเตหิ ทิพฺพตีติ **อกฺขเทวี,** ณี.

๕๓๒. ทฺวยํ ปาฏิโภเค, ปฏิภุญฺชติ ปาลยตีติ **ปาฏิโภโค, ภุช** ปาลเน, โณ. ปฏิภวตีติ **ปฏิภู.** ทฺวยํ จตุวีสติปาสเก, เยน ชูตการา ทิพฺพนฺติ. **อก** กุฏิลายํ คติยํ, โข, **อกฺโข. ปส** พาธนผุสเนสุ, ณฺวุ. เทวโนปฺยตฺร. ทิพฺพนฺติ เยน **เทวโน, ทิวุ** กีฬายํ, ยุ.

สาริผลเก **อฏฺฐาปทํ,** ปุเม **นปุํสเก** วา, อฏฺฐ ปทานฺยสฺส **อฏฺฐาปทํ.** เทสนฺตเร หิ จตุรงฺคสฺเสว ปฏฺฏิกายํ ปาสกชูตมฺปิ วตฺตเต, สญฺญายํ **อฏฺฐ**สทฺทสฺส อุตฺตรปเท รสฺสสฺส ทีฆตา.[๑] อฏฺฐปทมฺปิ. ปฏฺเฐ อิโต จิโต จ สรนฺติ ปริวตฺตนฺตีติ สาริโน, เตสํ ผลกํ **สาริผลกํ,** สกตฺเถ โก.

ทฺวยํ อพฺภุเต, เยน สตาทิลาภชานิวเสน ชูตการาทีนํ ชยปราชยา โหนฺติ. **ปณ** พฺยวหาเร, อ, **ปโณ,** ปโนปิ. **อพฺภิ** คมเน, โต, **อภิ** สทฺเท วา, โต, อสรูปทฺวิตฺตํ, อพฺภโตปิ.

---

๑. ปาณินิ ๖, ๓, ๑๒๕

๕๓๓. กิณฺณา ตุ มทิราพีเช
มธุ มธฺวาสเว มตํ,
มทิรา วารุณี มชฺชํ
สุราऽสโว ตุ เมรยํ. (๔–๒)

---

๕๓๓. นานาทพฺพกเต **มทิราพีเช** สุราพีเช **กิณฺณา,** กิรนฺติ นานาทพฺพานิ มิสฺสี ภวนฺตฺยสฺสํ **กิณฺณา,** โต. **มธฺวาสเว** มธุกปุปฺผกเต มชฺเช **มธุ** มตํ, มธุกปุปฺผํ **มธุ,** ตปฺปกตตฺตา มธุ, มธุกเตปิ มชฺเช มธุ มธฺวาสวา วุตฺตา, มาธวโก มาธฺวิกมฺปิ, อทฺวีสฺวิทํ,

**สุรานฺตํ** มชฺเช. **มท** อุมฺมาเท, กรเณ อิโร. วรุโณ นาม เอโก ชโน, เตเนว ปธมํ ทิฏฺฐตฺตา วรุณโต ชายตีติ **วารุณี,** ณี, **วร** ปตฺถนายํ วา, กมฺเม ยุ, อสฺสุ, นทาทิ. มชฺชนฺเต เยน **มชฺชํ,** วชาทินา โย **ทยสฺส** ชฺโช จ. **สุ** อภิสเว, โร, **สุ** สวเน วา, **สุรา.** กลิปฺปิยา หาลา คนฺโธตฺตมา ปสนฺนา อิรา กาทมฺพรีปฺยตฺร. หลิโน พลภทฺทสฺส ปิยา รุจฺจา **หลิปฺปิยา, หล** วิเลขเน, โณ, **หาลา.** อิ คมเน, โร, **อิรา.** ปฐมฺ'มยํ โคมนฺถปพฺพเต กทมฺพโกฏเร ภวา **กาทมฺพรี,** ตถา จาคมา "กทมฺพโกฏเร ชาตา, เตน กาทมฺพรี มตา"ติ.[๑]

ทฺวยํ ตาลาทิรสเช. อาสวนฺติ มานปุริสมทาทโย เยนาติ **อาสโว.** มทํ ชเนตีติ **เมรยํ,** เณยฺโย, อสฺเส **ทสฺส โร จ** สีธุปฺยตฺร. มชฺชวิเสเสปิ ตยมิทํ วทนฺติ, วุตฺตญฺจ –––

"สีธุรุจฺฉุรเส ปกฺเก อปกฺเก อาสโว ภเว,
เมรยํ ธาตกีปุปฺผ- คุฬธญฺญมฺพิโลฏฺฐิต"นฺติ.[๒]

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๒๐, ๓๙. ๒. จินฺตามณิฏีกา ๒๐, ๔๒. พฺยาขฺยาสุธา ๒, ๑๐, ๔๑.

๓๓๔. สรโก จ สโก'นิตฺถึ, (๒)
อาปานํ ปานมณฺฑลํ, (๒)

๕๓๕. เย'ตฺรภูริปฺปโยคตฺตา
โยคิเก'กสฺมิ'มีริตา,
ลิงฺคนฺตเรปิ เต เนยฺยา
ตทฺธมฺมตฺตา'ญฺญวุตฺติยนฺติ.

อิติ สุทฺทวคฺโค.
จตุพฺพณฺณวคฺโค นิฏฺฐิโต.

---

๕๓๔. ทฺวยํ ปานปตฺเต. สร คติยํ, ณฺวุ. สร คติหึสาจินฺตาสุ วา. **จส** ภกฺขเน, ณฺวุ, ทฺวยํปุยนิตฺถึ. สีธุมฺหิ จ **สรโก.**

ทฺวยํ ปานมณฺฑเล. อาปิวนฺติ สํภูย ปิวนฺตฺยสฺมึ **อาปานํ,** ยุ. ปานสฺส มณฺฑลํ โกฏฺฐํ **ปานมณฺฑลํ.**

๕๓๕. สมตฺตลิงฺคาสงฺคหโต อสมฺปุณฺณตํ ปริหรติ. **อตฺร** อสฺมึ วคฺเค **เย โยคิกา** สทฺทาเวณิกมายาการโจรอกฺขเทวิปฺปภุตโย ปุเม **ภูริปฺปโยคตฺตา** ปจุรปฺปโยคทสฺสนโต **เอกสฺมึ** ลิงฺเค ปุเม **อีริตา** กถิตา, เต **ตทฺธมฺมตฺตา** ตํโยควสา เอกกฺริยาการิตฺตา **อญฺญวุตฺติยํ** ตโต อญฺญตฺร อิตฺถาทีสุ วุตฺติยํ สตฺยํ **ลิงฺคนฺตเรปิ** อิตฺถิลิงฺคาโทปิ **เนยฺยา** อุปนียา, ตํ ยถา – – – – มายาการี อิตฺถิ, มายาการมิทํ กุลมิจฺจาทิ. เย ตฺวโยคิกา **มาคธมาลิกกุมฺภการาทโย,** เต ชาติวจนตฺตา **สุทฺทาทโย** วิย ทฺวิสูติ.

**สุทฺทวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.**

**จตุพฺพณฺณวคฺควณฺณนา สมตฺตา.**

**๒ – ภูกณฺฑ ๕ – อรญฺญวคฺค**

๕๓๖. **อรญฺญํ กานนํ ทาโย คหณํ วิปินํ วนํ,**
**อฏวี'ตฺถี มหารญฺญํ ตฺว'รญฺญานี'ตฺถิยํ ภเว.** (๗)

๕๓๗. **นครา นาติทูรสฺมึ**
**สนฺเตหิ โย'ภิโรปิโต,**
**ตรุสณฺโฑ ส อาราโม**
**ตโถปวน'มุจฺจเต.** (๕)

๕๓๘. **สพฺพสาธารณา'รญฺญํ รญฺญ'มุยฺยาน'มุจฺจเต,**
**เญยฺยํ ตเทว ปมท– วน'มนฺเตปุโรจิตํ.**

---

**๒ – ภูกณฺฑ ๕ – อรญฺญวคฺควณฺณนา**

๕๓๖. สตฺตกํ วเน. **อร** คมเน, อญฺโญ, **อรญฺญํ.** เกน ชเลน อนนํ ปาณมนสฺส **กานนํ,** **ทา** อวขณฺฑเน, **ทา** เฉทเน วา, อธิกรเณ โณ, "อาการนฺตานมาโย"ติ อาโย. **ทย** ทานคติหึสาทาเนสุ วา, โณ, **คห** อุปาทาเน,[๑] อธิกรเณ ยุ. **วป** พีชนิกฺเขเป อิโน. อสฺสิตฺตํ. **วน** สมฺภตฺติสทฺเทสุ, กตฺตริ อ, **วนํ.** อฏา อวยโว เสลา อเตฺรติ **อฏวิ,** อิ, อีมฺหิ อฏวี.

มหาปทุมลตาวนํ **มหารญฺญํ,** นทาทิ, อนนฺโต จ, **อรญฺญานี.**[๒]

๕๓๗. **นคร**โต นาติทูรสฺมึ ฐาเน สนฺเตหิ อภิโรปิโต **ตรุสณฺโฑ** ปูคปนสาทิตรุสมูโห อตฺถิ, โส "อุปวน"นฺติ โจจฺจเต, กิตฺติมวนเมตํ. อารมนฺตฺยสฺมินฺติ **อาราโม,** โณ. อุปคตํ อุปโรปิตํ วา วนํ **อุปวนํ.**

๕๓๘. **สพฺพสาธารณํ** สพฺพโลเกหิ สาธารโณปโภคํ **รญฺญํ** ราชูนํ อรญฺญํ "อุปวนํ อุยฺยาน"มิตฺยุจฺจเย, อุลฺโลเกนฺตา ยนฺติ ชนา เอตสฺมินฺติ **อุยฺยานํ,** ยุ. อากีโฬปยตฺร.

**ตเทว** ราโชปวนเมว อุปการิกาสนฺนิหิตํ ปุรสนฺนิหิตํ วา อนฺเตปุโรจิตํ **ปมทวนา**ขฺยํ. ยตฺร อนฺเตปุรสหิโต เอว ราชา วิหรติ นาญฺญชนปฺปเวโส. ปมทานํ อิตฺถีนํ วนํ **ปมทวนํ,** รสฺโส.

---

๑. คาหุวิโลฬเน (?) ๒. อรญฺญานี วุจฺจติ มหาอรญฺญํ (ปทมาลา ๓๑๔)

๕๓๙. **ปนฺติ วีถฺยา'วลี เสณิ ปาฬิ เลขา ตุ ราชิ จ,** (๕-๒)
**ปาทโป วิฏปี รุกฺโข อโค สาโล มหีรุโห.**

๕๔๐. **ทุโม ตรุ กุโช สาขี,** (๑๐)
**คจฺโฉ ตุ ขุทฺทปาทโป,**
**ผลนฺติ เย วินา ปุปฺผํ**
**เต วุจฺจนฺติ วนปฺปติ.**

---

๕๓๙-๔๐. สานฺตราฬา ปนฺติ, ยถา---- ตรุปนฺติ, ปาสาทปนฺติ, นิรนฺตราฬา ตุ ราชีติ. ตตฺร ปญฺจกํ ปนฺติยํ. **ปน** พฺยวหาเร ถุติมฺหิ จ. **ปนฺติ. วี** คมเน, ถิ, **วีถิ. วล** สํวรเณ, อิ, **อาวลิ.** อาลิปิ, **อลธาตุมฺหา** อิ. **สิ** เสวายํ, ณิ, **เสณิ. ปา** รกฺขเณ, ฬิ, **ปาฬิ,** โสคเตปิ. เทฺว สมา. **ลิข** เลขเน, อ. **ราช** ทิตฺติยํ, อิ.

ติปาทํ รุกฺขมตฺเต. ปาเทน มูเลน ปิวตีติ **ปาทโป,** โณ. วิฏปโยคา **วิฏปี. รุกฺข** วรเณ, อ, **รุห** ชนเน วา, โข, **หสฺส โก. น** คจฺฉตีติ **อโค. สล** คมเน, โณ, สารวนฺตตาย วา สาโร, โส เอว **สาโล,** อญฺญตฺโรปจารา. มหิยํ รุหตีติ อ. **ทุ** คติยํ, โม. **ตร** ตรเณ, อุ. กุโต ภูมิโต ชายตีติ กุโช, องฺคาเรปิ. สาขาโยคโต **สาขี.**

**คมฺ** คมเน, โณ, คมิสฺสนฺโต จฺโฉ วา สพฺพาสู"ติ จฺโฉ. ขุทฺโท อวุฑฺฒิปฺปตฺโต ปาทโป **ขุทฺทปาทโป.** เย รุกฺขา **ปุปฺผํ วินา** อปุปฺผกา ผลนฺติ, **เต** อสฺสตฺโถทุมฺพรปนสาทโย "วนปฺปตฺตี"ติ วุจฺจนฺติ, วนานํ ปติ **วนปฺปติ.** ปุปฺผโต ชาตผลา ปน อมฺพขชฺชูราทโย วานปฺปตโย. วนปฺปติมฺหิ ภวา **วานปฺปตโย.**

๕๔๑. **ผลปากาวสาเน โย**
**มรโตฺย'สธิ สา ภเว,**
**ตีสุ วณฺณา'ผลา จา'ถ, (๒)**
**ผลิโน ผลวา ผลี. (๓)**

๕๔๒. **สมฺผุลฺลิโต ตุ วิกโจ,**
**ผุลฺโล วิกสิโต ตีสุ, (๔)**
**สิโรคฺคํ สิขโร'นิตฺถี (๓)**
**สาขา ตุ กถิตา ลตา. (๒)**

---

๕๔๑. โย ผลปากาวสาเน มรติ, โส กทลีธญฺญาทิโก โอสธิ นาม ภเว, โอโส ธียเต ยสฺสํ,[๑] สา **โอสธิ,** อิ. สาสทฺโท โอสธิสทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคตฺตทีปโก.

ทฺวยํ อุตฺปฺปตฺเตปี ผลหีเน. **วน** ยาเน, โณ, **วณฺณา,** วธติ ผลนฺติ วา **วณฺณา, วชาทีนา** โย, ธฺยสฺส โฌ, นิคฺคหีตาคโม จ. น วิชฺชติ ผลเมติสฺสาติ **อผลา,** เทฺว ตีสุ. ติกํ วตฺตมานผเล รุกฺขาโท. ผลโยคา, อิโน, วนฺตุ, อี จ.

๕๔๒. จตุกฺกํ วิกสิเต. **ผุลฺล** วิกสเน, กตฺตริ โต, สญฺชาตตฺเถ วา อิโต, **ผล** วิสรเณ วา, วิสรณํ วิกาโส, อสฺสุ. **กจ** พนฺธเน, วิปุพฺโพ วิกสเน, กตฺตริ อ. วิกจเต วิทลติ วิสิลิฏฺฐทโล ภวตีติ วา **วิกโจ,** อ, วิสทฺโท วิสิเลสโชตโก. **กส** คมเน, โต. ทลานํ อญฺญมญฺญํ วิสิเลสโต สมุทาโย "วิกสิโต"ตฺยุจฺจเต. ผุโฏฺฐปฺยตฺร. **ผุฏ** วิกสเน.

ปาโท รุกฺขคฺเค. "**น** นา'คฺคํ สิขรํ สิโร"ติ โวปาลิตวจนโต "สิรโส อคฺค"นฺติ น ฉฏฺฐีสมาโส. สิโร วุตฺโต. **อช** คมเน, โค, **อคฺคํ,** เสฏฺเฐ ตีสุ. **สี** สเย, ขโร, สิขา วา จูฬา, สา วิย ชายตีติ **สิขโร.** ทฺวยํ สาขายํ. **สาข** พฺยาปเน, อ. "ลตา วลฺลี สมาขฺยาตา, ลตา สาขา จ สาขิน"นฺติ **ลตา นานตฺถา. ลา** อาทาเน, โต, รสฺโส.

---

๑. โอโส ปฺโลโส ทิตฺติ วา ธียเต'ตฺร, พฺยาขฺยานสุธา ๒, ๔, ๖.

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๕๔๓. | **ทลํ ปลาสํ ฉทนํ** | **ปณฺณํ ปตฺตํ ฉโทปย'ถ,** | (๖) |
| | **ปลฺลโว วา กิสลยํ** | **ทวุพฺภินฺโน ตุ องฺกุโร.** | (๒) |
| ๕๔๔. | **มกุฬํ วา กุฏฺมโล** | **ขารโก ตุ จ ชาลกํ,** | (๒-๒) |
| | **กลิกา โกรโก'นิตฺถี** | **วณฺฏํ ปุปฺผาทิพนฺธนํ.** | (๒) |

---

๕๔๓. ฉกฺกํ ปตฺเต. ทลติ วิกสตีติ **ทลํ,** อ. **ลส** กนฺติยํ, ปกาเรน ลสตีติ **ปลาโส,** โณ. **ฉท** สํวรเณ, ฉาทียเต เยน **ฉทนํ,** ยุ. ปูรยตีติ **ปณฺณํ,** นิปาตนา, **ปต** อโธคมเน วา, ปตตฺยจิเรน **ปณฺณํ, ปตฺตญฺจ,** โต, ปุเม. สญฺญายํ ณมฺหิ **ฉโท.**

ทฺวยํ ปตฺตาทิสงฺฆาตวติ สาขาย ปพฺเพ. **ปลฺล** คมเน, อโว. **กิส** คมเน, โย, ลาคโม มชฺเฌ. ทฺวยํ องฺกุเร. นโว เอว อุพฺภิโต อุคฺคโต **นวุพฺภินฺโน. องฺก** ลกฺขเณ, อุโร.

๕๔๔. ปกฺกํ ยาว ปาเทน นามํ. วิกาโส มุขปฺพุทฺธกลิกายํ มกุฬาทิทฺวยํ. **มุจ** โมจเน, อุโล, อุสฺสตฺตํ, จสฺส **โก, มกุฬํ,** มกุโฬ วา. **กฏ** เฉทเน, มโล, อสฺสุ, **กฏ มโล,** กุตฺมโลปิ. ปุปฺผสฺส จ ผลสฺส จ ปกติภูเต ชาลปตฺเต **ขารกาทิ**ทฺวยํ. ขุร วินาเส. ณฺวุ. **ชล** ธญฺเญ. สกตฺเถ โก. **ชาลกํ** นปุํสเก. ทฺวยํ ชาลกโต ปวุทฺเธ ปุปฺเผ จ. **กล** สงฺขฺยาเน ณฺวุ. กุรุ สทฺเท, ณฺวุ.

**ปุปฺผาทิพนฺธนํ** ปุปฺผผลานํ พนฺธนํ **วณฺฏํ** นาม. พนฺธียเต เยน **วณฺฏํ,** วชาทิ.

๕๔๕. **ปสโว กุสุมํ ปุปฺผํ** (๓)
**ปราโค ปุปฺผโช รโช,**
**มกรนฺโท มธุ มตํ** (๒)
**ถวโก ตุ จ โคจฺฉโก.** (๒)

๕๔๖. **ผเล ตฺวาเม สลาฏุ'ตฺโต,**
**ผลํ ตุ ปกฺก'มุจฺจเต,**
**จมฺปกมฺพาทิ กุสุม-**
**ผลนามํ นปุํสเก.**

๕๔๗. **มลฺลิกาที ตุ กุสุเม สลิงฺคา วีหโย ผเล,**
**ชมฺพู'ตฺถี ชมฺพุวํ ชมฺพุ วิฏโป วิฏภี'ตฺถิยํ.** (๓–๒)

---

๕๔๕. ติกํ ปุปฺเผ. ปสุ ปาณิคพฺภวิโมจเน, โณ. ขปณกภาสาย รุกฺโขปิ ปาณิ, วุทฺธาทิ, **ปสโว.** กุส อกฺโกเส, อุโม, **กส** คมเน วา, **กาส** ทิตฺติยํ วา, อุโม, รสฺโส. **ปุปฺผ** วิกสเน, ปุปฺผตีติ, อ. **ปุปฺผโช** รโช ปุปฺผธูลี **ปราโค** นาม, **รนฺช** รงฺเค, โณ.

มธุรปุปฺผรโส มกรนฺโท นามาติ มตํ. มกฺขิกา รมนฺติ ยสฺมึ **มกรนฺโท,** วชาทิ. ทฺวยํ กลิกาภิ อากิณฺเณ ปริณายวติ. ถุ อภิตฺถเว, ณฺวุ, **ถวโก,** คุธ ปริเวธเน, ณฺวุ ธสฺส โฉ, **โคจฺฉโก.**

๕๔๖–๗. **อาเม** อปกฺเก ผเล สลาฏุ อุตฺโต, **สลาฏุ** พาลฺยปริภาสเนสุ, อุ, วิชฺชมานพาลฺยตาย **สลาฏุ.** ปกฺกนฺตุ ผลํ นิปฺปริยาเยน "ผล"มิตฺยุจฺจเต, เตน "อามสฺมึ ผลโวหาโร รูฬฺหิยา ปวตฺตตี"ติ ญาตพฺโพ, **ผล** นิปฺผตฺติยํ, นิปฺผตฺติ จาตุร สุปกฺกตฺตํ, สุกฺเข ตุ ผเล วาโน. ตตฺร สลาฏุ วานา ตีสุ, ยถา สลาฏุ ชมฺพู, สลาฏโว มาสา, สลาฏูนิ, วานา หรีฏกี, วาโน มุคฺโค, วานมมฺพํ.

๕๔๘. **มูลํ มารพฺภ สาขนฺโต ขนฺโธ ราโค ตรุสฺส ถ,**
**โกฏโร นิตฺถิยํ รุกฺข- จฺฉิทฺเท กฏฺธํ ตุ ทารุ จ.** (๒)

---

**จมฺปกาทิ** จมฺปกํ กรวีรํ กทมฺพกํ อโสกํ กณฺณิการํ จมฺมกาทีนํ ปุปฺผํ วิกาโร อวยโว เจติ อญฺญตฺเถ โณ น ภวติ, ตทนฺตโต ปุปฺผสฺสุปฺปตฺติโต, เอวํ จมฺปกาทีนิ กุสุม-นามานิ นปุํสเก วตฺตนฺติ, **อมฺพาทิ** ทาฬิมํ นารงฺคํ อามลกํ กุวลํ พทรนฺติ ปกตฺยนฺตรเมว ผเล วตฺตเต, อามลกิยา กุวลิยา พทริยา ผลํ วิกาโร อวยโว เจติ อญฺญตฺเถ ตทฺธิโตปิ โนปฺปชฺชเต ตทนฺตโต ผลสฺสุปฺปตฺติโต, เอวํ อมฺพาทีนิ ผลนามานิ นปุํสเก วตฺตนฺติ. มลฺลิกาทโย กุสุเมปิ วตฺตมานา **สลิงฺคา** ปกติลิงฺคา อเภโทปจาเรน ปวตฺติยา, ยถา---มลฺลิกา ชาติ, วนมลฺลิกา อิจฺจาทิ. วีหโยปฺยเภโทปจาเรน ผเลน สลิงฺคา, ยถา มาสสฺส ผลํ มาโส, มุคฺคสฺส ผลํ มุคฺโค, เอวํ ยโว ติโล อตสี กงฺคุ ธญฺญํ.

ติกํ ชมฺพุยา ผเล. ตตฺร ยทา โลกโต ผเล วุตฺติ, ตทา **ชมฺพุ**สทฺโท ปกตฺยนฺตรเมว ผเล วตฺตเต, ยทา น ผลวุตฺติ, ตทา วิกาเร อวยเว วาโน, **ชม** อทเน, พู, **ชมฺพู,** ปกตฺยนฺตราผเล วุตฺติ. ชมฺพุยา ผลํ **ชมฺพุวํ.** ชมฺพุ จ. โลกโต เอว ผเลปิ วตฺตมานา หรีฏกฺยาทโย สภาวโย อิตฺถิยํ ภวนฺติ.[๑] หรีฏกิยา ผลํ หรีฏกี, เอวํ โกสาตกี สลฺลกี ทกฺขา กณฺฑการิกา เสผาลิกา อิจฺจาทิ, ปุพฺเพ วิย วิการาวยวตฺเถสุ ปจฺจยาภาโว, อสฺสตฺถาทิกํ ฉกฺกเมว ตทฺธิตนฺตํ อสฺสตฺถาทีนํ ผเล วตฺตมานานํ นปุํสกํ สิยา รูปเภโท, ยถา-- อสฺสตฺถสฺส ผลํ **อสฺสตฺถํ,** เวณุโน ผลํ **เวณวํ,** ปิลกฺขสฺส ผลํ **ปิลกฺขํ,** นิโคฺรธสฺส ผลํ **นิโคฺรธํ,** องฺคุทิยา ผลํ **องฺคุทํ,** พฺรหติยา ผลํ **พฺราหตํ,** วิทารี อํสุมตี กมฺภริยาทโย มูเล ปุปฺเผปิ สลิงฺคา.[๒] **ปาฏลาสทฺโท** ปน อเภทวตฺติจฺฉายํ มูเล ปุปฺเผปิ วตฺตมาโน สภาวโต อิตฺถิลิงฺโค เภทวตฺติจฺฉายํ วิกาเร อวยเว วา ณมฺหิ ปาฏลํ.[๒] ทฺวยํ สาขาปลฺลวาทิสมุทายลกฺขเณ อาโภเค, วิฏ เวธเน, วิฏ อกฺโกเส วา. อโป, ปสฺส ภตฺเต, **วิฏภิ,** นทาทิ.

๕๔๘. **มูลมารพฺภ** มูลโต ปฏฺฐาย **สาขนฺโต** สาขาวธิ ตรุสฺส ภาโค **ขนฺโธ** นาม, โย "ปกณฺโฑ"ติปิ วุจฺจติ, **ขนฺ** อวทารเณ, โธ, **ขนฺโธ, ขาท** ภกฺขเณ วา. โก, "ขาทามคมานํ ขนฺธนฺธคนฺธา"ติ **ขนฺธาเทโส, กโลโป.**

๕๔๙. พุนฺโธ มูลญฺจ ปาโท'ถ (๓)
สงฺกุตฺโต ขาณุ'นิตฺถิยํ, (๒)
กุรุหาฏํ ตุ กนฺโท'ถ (๒)
กลีโร มตฺถโก ภเว. (๒)
๕๕๐. วลฺลรี มญฺชรี นารี, (๒)
วลฺลี ตุ กถิตา ลตา, (๒)
ถมฺโพ คุมฺโพ จ อกฺขนฺเธ (๒)
ลตา วีรุ ปตานินี.

---

**รุกฺขจฺฉิทฺเท** รุกฺขาทีนํ วิวเร **โกฏโร.** **กุฏ** เฉทเน, อโร, **โกฏโร,** นิกฺกุโหปี. เทฺว สมา. **กาส** ทิตฺติยํ, กาสเต อคฺคินา ทิปฺปเตติ กฏฺจํ, โต, ตสฺส ฏฺโจ รสฺโส จ, **คส** คมเน วา, โต **กฏฺจํ.** **ทร** วิทารเณ, ณุ.

๕๔๙. ติกํ มูเล. วุ สํวรเณ, โท, นิคฺคหีตาคโม, **พุธ** คมเน วา, อ, ธสฺส **โท.** **มูล** ปติฏฺฐายํ, โณ, **ปาทสทฺเท** ตปฺปริยายา จรณตฺถา สพฺเพ สงฺคหิตา, ปาท-สทิสตฺตา **ปาโท,** ทฺวยํ ฉินฺนสฺส ตรุกฺขนฺธสฺส ภูมิฏฺฐภาเค, **สงฺค** สงฺกายํ, อุ, **สก** สตฺติยํ วา, นิคฺคหีตาคโม. ขนุ อวทารเณ, **ขาณุ.** ธุโวปิ, ธุวติ ถิรายเตติ **ธุโว,** **ธุ** คติเถริเยสุ, อ, **อุวา**เทโส.

ทฺวยํ วิทาริยาทีนํ กนฺเท. ปถวิยํ รุหตีติ**กุรุหาฏํ,** อโฏ, **กนฺท** อวหาเน โรทเน จ, "กรหา โฏ'มฺพุชกนฺเท, ปุปฺผรุกฺขภีเตสุ เจ"ติ **นานตฺถสงฺคเห**, ทฺวยํ หลาทีนํ กลีเร. **กล** สงฺขฺยาเน, อีโร. **มส** อามสเน, ถเอกา, มตฺถเก สีเส วา ชาโต **มตฺถโก.**

๕๕๐. เทฺว สมา. อภินวนิคฺคตา อายตา สกุสุมา กุสุมสุญฺญา จ **มญฺชรี** วลฺลรี ตุ ตทญฺญาปิ, ยถา ตาลวลฺลรี, **วล,** วลฺล สํวรเณ, อโร, นทาทิ. มุญฺชโยคโต **มญฺชรี,** โร, นทาทิ, อุสฺสตฺตญฺจ, เทฺวปิ นารี. ทฺวยํ ลตายํ. วลฺล สํวรเณ, นทาทิ. ลตา วุตฺตา, "ลตา ปตานินี วลฺลี ปตกีถา"ติ หลายุโธ.

๕๕๑. **อสฺสตฺโถ โพธิ จ ทฺวีสุ (๒)**
**นิโคฺรโธ ตุ วโฏ ภเว, (๒)**
**กปิฏฺโฐ จ กปิตฺโถ'ถ (๒)**
**ยญฺญงฺโค ตุ อุทุมฺพโร. (๒)**

---

**อกฺขนฺโธ** อปฺปกฺขนฺโธ, พหุปตฺตตจทณฺฑิกาทิ. โย วา ตนุปกณฺโท วํส**นฬา**ทิ, โส "ถมฺโพ คุมฺโพ"ติ โจจฺจเต, **ถก** สํวรเณ, โพ, **กสฺส โม. คุป** รกฺขเณ, โพ, **ปสฺส โม.** ปตาโน สาขาปตฺตจโย, เตน ยุตฺตา โครกฺขา **ตมฺพูลิธิวุสชิมูตคโณฌา**ทิกา ลตา, สา **วีรุ** นาม วิวิเธหิ รูหตีติ กตฺวา, กฺวิ, **วีรุ**, ทีฆาทิ, **คุมฺพินิปิ.**

๕๕๑. ปชฺเช ปาเทน นามํ. ยตฺร ทฺวยํ "โพธิรุกฺโข"ติ สญฺญิเต พุทฺธสฺส ภควโต สพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปฏิลาภฏฺฐานภูเต ทุมราเช, อญฺญตฺร ตูปจารา. อสฺสํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ **อสฺสตฺโถ,** ฐสฺส **โถ,** ทฺวิตฺตํ, มารวิชยสพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปฏิลาภาทิเกหิ ภควนฺตํ อสฺสาเสตีติ วา **อสฺสตฺโถ,** อาปุพฺโพ สาส อนุสิฏฺฐิยํ โตสเน จ วตฺตติ, โต, รสฺโส. สพฺพญฺญุตญฺญาณํ พุชฺฌติ เอตฺถาติ **โพธิ, พุธ** อวคมเน, อิ, **โพธิ,** ทฺวีสุ. จลทโล ปิปฺปโล กุญฺชลาสโนปิ. ทฺวยํ พหุปาเท. อโธภาคํ รุนฺธตีติ **นิโคฺรโธ,** อุสฺโส คาคโม จ. **วฏ** เวธเน, วฏตีติ, อ.

ทฺวยํ กปิฏฺเฐ. กวิมฺหิ วานเร ติฏฺฐตีติ **กปิฏฺโฐ,**[๑] "วานเร ปณฺฑิเต กวี"ติ **โวปาลิโต,** ตถา **กปิตฺโถ,** โต, ฐสฺส **โถ** จ. ทธิตฺโถ อมฺพิลผโลปิ. ทฺวยํ อุทุมฺพเร. ยญฺญกมฺมานมงฺโค เอกงฺคตฺตา **ยญฺญงฺโค, ทุพฺพี** หึสายํ, อโร, นิคฺคหีตาคโม เอกสฺส **พสฺส** โลโป จ. ชนฺตุผโล เหมทุทฺโธปิ.

---

๑. ปาเยน กปโย ติฏฺฐนฺติ อตฺร กปิธตฺถา (จินฺตามณิฏีกา ๑๔, ๒๑.)

๕๕๒. **โกวิฬาโร ยุคปฺปตฺโต** (๒)
**อุทฺทาโล วาตฆาตโก,**
**ราชรุกฺโข กตฺมาลิ-**
**นฺทีวโร พฺยาธิฆาตโก.** (๖)

๕๕๓. **ทนฺตสโฐ จ ชมฺมีโร** (๒)
**วรโณ ตุ กเรริ จ,** (๒)
**กึสุโก ปาฬิภทฺโท'ถ** (๒)
**วญฺชุโล ตุ จ เวตโส.** (๒)

---

๕๕๒. ทฺวยํ โกวิฬาเร.
"สุกปฺปาจุณฺโร จมฺโป
โกวิฬาโร ตุ กญฺจโน,
ปุพฺโพ สิโต ปโร รตฺโต
ยุคปตฺตา อุโภปิเต"ติ[๑]
หิ **รตนโกโส,** กญฺชนาลโกปฺยตฺร. ยุคํ ยมกํ ปตฺตมสฺส.

ติปาทํ อุทฺทาเล. วาตํ อุทฺทาลตีติ **อุทฺทาโล.** สิงฺคาราทีนํ สญฺญาวเสน รุกฺขานํ ราชา **ราชรุกฺโข,** วาตโรคหนเน ราชภูโต รุกฺโข วา **ราชรุกฺโข.** กตา มาลา อสฺส ปุปฺเผหีติ **กตมาโล,** สิงฺคารปฺปกาโส. อินฺทติ ปรมิสฺสริยํ กโรติ วาตหนเนติ **อินฺทีวโร,** อีวโร, อินฺทิยา สกฺกสฺส ภริยาย อิจฺฉิตพฺพตฺตา วา **อินฺทีวโร.** จตุรงฺคุโร อาเรวโต สุวณฺณโกปิ.

๕๕๓. ทฺวยํ ชมฺภีเร, ยสฺส ผลมมฺพิลํ โหติ. อมฺพิลตฺตา ทนฺตสฺส สโฐ **ทนฺตสโฐ. สฐ** เกตวหึสาสํกิเลเสสุ, อ. **ชมฺ** อทเน, อีโร ภนฺโต จ, **ชมฺภ** คตฺตวินาเม วา, ชมฺโภ ชมฺภโล ชมฺมีโรปิ. ทฺวยํ วรเณ. **วร** อิจฺฉายํ, ยุ. **กล** สงฺขฺยาเน, อิโร, ทนาทิ, รสฺสนฺโต. วรุโณ ติตฺตสาโกปิ.

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๑๔, ๒๒.

| | | |
|---|---|---|
| ๕๕๔. | **อมฺพาฏโก ปีตนโก,** | (๒) |
| | **มธุโก ตุ มธุทฺทุโม,** | (๒) |
| | **อโถ คุฬผโล ปีลุ,** | (๒) |
| | **โสภญฺชโน จ สิคฺคุ จ.** | (๒) |

---

ทฺวยํ ผลหเร. "โก อยํ สุโก"ติ วิมตุปฺปตฺติกรปตฺตกุสุมตาย **กึสุโก.** ปาริ สมุทฺโท, ตตฺร ภทฺโท ปาริภทฺโท, โส เอว **ปาฬิภทฺโท,** โกวิฬาโร, ตํสณฺฐานปตฺตกุสุมตาย **ปาฬิภทฺโท.** ทฺวยํ วิทุเล, โย อพฺภสมเย ปุปฺผติ. **วช** คมเน, อุโล, **วี** ปชเน, อโส, **โตนฺโต** จ, วิปุพฺโพ **อต** สาตจฺจคมเน วา, อโส. วานีโรปิ.

๕๕๔. ทฺวยํ ปีตเน, ยสฺส ปตฺตผลานิ อมฺพิลานิ ปูคผลปฺปมาณญฺจ ผลํ สลฺลกีรุกฺขสณฺฐาโน จ, โส รุกฺโข. **อมฺพ** สทฺเท, อโฏ, สกตฺเถ โก. **ปี** ตปฺปนกนฺตีสุ, ตโน, ปีตึ วา ตโนตีติ **ปีตโน,** สกตฺเถ โก. ทฺวยํ คุฬปุปฺเผ. **มน** ยาเณ, โก **มธฺวา**เทโส จ. มธุนาโม ทุโม **มธุทฺทุโม.** ทฺวยํ "ลมฺพู"ติ ขฺยาเต. คุโฬ วิย สาเกน ผลมสฺส **คุฬผโล. ปีล** ปติตฺถมฺเภ, อุ. ทฺวยํ ติกฺขคนฺเธ. โสภํ ชเนตีติ **โสภญฺชโน,** โสภํ วิสญฺชน-เมเตน เหตุภูเตนาติ วา **โสภญฺชโน.** วุตฺตญฺจ – – – –

"สิรีสปุปฺผสฺส รเสน ภาวิตํ,
สหสฺสวารํ มริจํ สิตวฺหยํ,
เอเตน สมฺมนฺติ วิสาหิ สมฺภวา,
กตญฺชนเสฺนหนปาทนตฺถิโต"ติ

สิ เสวายํ, วิทฺธนาสนตฺถํ เสวีเตติ **สิคฺคุ** คุ, ถิ. จิตฺตหารี ปภญฺชโน วิทฺธนาสโนปิ.

๕๕๕. **สตฺตปณฺณี ฉตฺตปณฺโณ,** (๒)
**ตินิโส ตุว’ติมุตฺตโก,** (๒)
**กึสุโก ตุ ปลาโส’ถ** (๒)
**อริฏฺโฐ เผณิโล ภเว.** (๒)

๕๕๖. **มาลูร เพลุวา พิลฺโล,** (๓)
**ปุนฺนาโค ตุ จ เกสโร,** (๒)
**สาลโว ตุ จ โลทฺโท’ถ** (๒)
**ปิยาโล สนฺนกทฺทุ จ.** (๒)

---

๕๕๕. ทฺวยํ วิสาลตเจ, โย สรเท ปุปฺผติ ปุปฺผํ. สตฺตปณฺณ นฺยสฺส **สตฺตปณฺณี** ปุเม. ฉตฺตมิว ปณฺณมสฺส **ฉตฺตปณฺโณ.** วิสมจฺฉโทปิ, สตฺตปณฺณตฺตา วิสมจฺฉโท. ทฺวยํ รถุทฺทุเม. รถํ ตโนติ เยน **ตินิโส,** อิโส. อติปมุจฺจติ ทาหปิตฺตมเนเนติ **อติมุตฺตโก.** จิตฺตกิปิ.

ทฺวยํ วาตโปเถ, ปิ วาตํ ลุนาตีติ **ปลาโส,** อโส. “ปตฺเต ปลาสํ โส รุกฺเข, ปิตหริตกึสุเก”ติ หิ **รุทฺโท.** วาตโปโถปิ, วาตสฺส โปโถ **วาตโปโถ, ปุถ** หึสายํ,

ทฺวยํ—ขฺยาเต. หตชนฺตุปโมหสงฺขาตาริลตาย **อริฏฺโฐ,** นิปาตนา **หนฺติสฺส ฏฺโฐ,** ตํโรคาริวนฺตชเนหิ อิจฺฉิตพฺพผลตฺตา วา **อริฏฺโฐ, อิสุ** อิจฺฉายํ. **ผณ** คติยํ, อิโล, อสฺเส.

๕๕๖. ติกํ สิริผเล. มล ธารเณ, อูโร. **พิล** เภทเน, ณฺโว, **เพลุโว.** ลปจฺจเย **พิลฺโล.** สณฺฑิลฺโย เสลุโสปิ. “มุนิปฺปเภเท มาลูเร, มณฺฑิโลฺย ปาทปนฺตเร, นเฏ พิลฺเล จ เสลุโส”ติ[๑] **รสโภ.**

ทฺวยํ ตุงฺเค. ปุมนาโม นาโค รุกฺโข **ปุนฺนาโค.** “ปุนฺนาเค ปุริโส ตุงฺโค, เกสโร เทวลฺลโภ”ติ[๒] **หุยมรสีโห,** ที่โฆ, “ปุมสฺส ลิงฺคาทีสุ สมาเสสู”ติ

๕๕๗. **ลิโกจโก ตถา'งฺโกโล (๒)**
**อถ คุคฺคุลุ โกสิโก, (๒)**
**อมฺโพ จูโต สโห เตฺว'โส (๒)**
**สหกาโร สุคนฺธวา. (๒)**

---

อการโลโป จ. อติสยปุปฺผเกสรวนฺตตาย **เกสโร, กิส** ตนุกรเณ วา, อโร, ปุปฺผเกสยุตฺตตาย วา **เกสโร,** โร.

ทฺวยํ โลทฺทมตฺเต. **สล คมนตฺโถ,** อโว. รตฺตกผปิตฺตโสเต ลุนาตีติ **โลทฺโท,** ทฺโท. ติริโฏ สาวโรปิ. "สาวโร อปราเธ จ, โลทฺเท ปาเป จ กถฺยเต"[๑] **ตุยชโย.** ทฺวยํ ธนฺปฏฺเฏ ผลินิ. **ปี** ปาเน, อโล, อีสฺส อิยาเทโส. สนฺนกา ตาปสา, เตสํ ทุ ทุโม **สนฺนกทฺทุ,** "สนฺนกทฺทุ จาปปฏฺา, วรโณ ตาปสปฺปิโย"ติ[๒] หิ **โกสนฺตเร.**

๕๕๗. ทฺวยํ อิติ ขฺยาเต. ลิกฺโจ **นาม** ฑหฺรุกฺโข, ตคฺคุณตฺตา ลิโก**จโก,** สญฺญายํ โก. องฺกลกฺขเณ, **โอโล, องฺโกโล.** ทฺวยํ กุมฺเภ. โรคหรเณ ครุโนปิ เวชฺชสฺส ครุ **คุคฺคุลุ,** นิปาตนา. **กุส** เฉทเน, ณฺวุ. กุมฺโภ ปุโรปิ.

> "ราสิเภเท คชมุทฺธํเส
> กุมฺภกณฺณสุเต ฆเฏ,
> กามุเก วารนาริยญฺจ
> กุมฺโภ กุลีวนฺตุ วคฺคุลิมฺหี"ติ[๓]

**รภโส.** ปุร อคฺคคมเน, โณ, ปุโร.

ทฺวยํ อมฺเพ, **อม** คติยํ, โพ, **อมฺพ** สทฺเท วา, อ. **จุติ** อาเสจเน รกฺขเณ, จ, อ, **จุ** จวเน วา, โต, ทีฆาทิ. รสาโลปิ, รสํ ลาตีติ **รสาโล,** ทีโฆ. **เอโส** อมฺโพ **สุคนฺธวา** อติสยคนฺธยุตฺโต สมาโน "สโห สหกาโร"ติ โวจฺจเต. **สห** สตฺติยํ, สุคนฺธํ กตฺตุํ สหตีติ **สโห,** อ. สหนํ สโห, ตํ กโรตีติ **สหกาโร,** หา วา ปมุทา, ตาย สห วตฺตตีติ สโห, สหํ กโรตีติ **สหกาโร.**

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๑๓, ๓๓. ๒. จินฺตามณิฏีกา ๑๔, ๓๕ ๓. จินฺตามณิฏีกา ๑๔, ๓๔.

๕๕๘. **ปุณฺฑรีโก จ เสตมฺโพ (๒)**
**เสลุ ตุ พหุวารโก, (๒)**
**เสปณฺณี กาสฺมรี[1] จา'ถ (๒)**
**โกลี จ พทรี'ตฺถิยํ. (๒)**
๕๕๙. **โกลญฺจา'นิตฺถี พทโร, (๒)**
**ปลกฺโข ปิปฺผลี'[2]ตฺถิยํ, (๒)**
**ปาฏลี กณฺหวณฺฏา จ (๒)**
**สาทุกณฺโฏ วิกงฺกโฏ. (๒)**

---

๕๕๘. ทฺวยํ เสตมฺเพ. **ปุณฺฑ** ปุณฺฑเน. **ปุณฺฑ** ขณฺฑเนเตฺยเก, ณฺวุ, อสฺสี **อราคโม** จ. เสตวณฺโณ อมฺโภ **เสตมฺโภ.** ทฺวยํ พหุวารเก, ยสฺส ผลานิ อติปิจฺฉิลานิ. สิ พนฺธเน, ลุ, สล คมนตฺเถ วา, อุ, อสฺเส, ปิจฺฉิลตฺตา พหูนิ วารีนิ ยสฺมึ **พหุวารโก,** สญฺญายํ โก. สิโต อุทฺทาโล กผโลปิ.

ทฺวยํ กาสฺมริยํ. สิริมนฺตานิ ปณฺณานิ ยสฺสา **เสปณฺณิ,** นทาทิ, **สิรี**สทฺทสฺส **เส.** กสฺมีรเทสชตฺตา **กาสฺมรี, กาส** ทิตฺติยํ วา, มโร, นทาทิ. มธุปณฺณิ, ภทฺทปณฺณีปิ. ทฺวยํ. สกณฺฏกมฺพิลผลรุกฺเข. สกณฺฏกตฺตา กุจฺฉิตํ ลาตีติ **โกลี,** นทาทิ. **วท** เถริเย, อโร, นทาทิ. กุวลี กกฺกนฺธูปิ.

๕๕๙. ทฺวยํ ตสฺสา โกลิยา ผเล. โกลิยา ผลํ **โกลํ.** พทริยา อยํ อวยโว **พทโร.** กุวลํ เผนิลํ โสวีรมฺปิ. "โสตญฺชเน ตุ โสวีรํ, กญฺชิเก พทเรปิ จ"ติ[3] **รภโส.** ทฺวยํ อสฺสตฺถกุลสมฺภูเต รุกฺขปาสาณาทีสุ สญฺชาตรุกฺเข. ปิลํ ปรํ นิสฺสยภุตํ กสตีติ **ปิลกฺโข, กส** วิเลขเน, **สสฺส.** ขตฺตาทิ นิปาตนา. **อขาทนียผลตาย** วิรูปํ ผลมสฺสตฺถีติ **ปิปฺผลี, อี,** นทาทิ, **วิสฺส ปิ** จ.

---

๑. กาสฺมิรี (ก). ๒. ปิปฺปลิ (ก)

๓. **จินฺ**ตามณิฏีกา ๑๔, ๓๖

๕๖๐. **ตินฺทุโก กาฬกฺขนฺโธ จ**
**ติมฺพรูสก ติมฺพรุ,** (๔)
**เอราวโต ตุ นารงฺโค** (๒)
**กุลโก กาฬตินฺทุโก.** (๒)
๕๖๑. **กทมฺโพ ปิยโก นีโป,** (๓)
**ภลฺลี ภลฺลาตโก ติสุ,** (๒)
**ฌาวุโก ปิจุโล จาʼถ,** (๒)
**ติลโก ชุรโก ภเว.** (๒)

---

ทฺวยํ โตยาทิวาปินิยํ, ยสฺสา มูลํ มหาปญฺจมูเล ปวิฏฺฐํ. **ปฏ** คมเน, อโล, **นทาทิ, ปาฏลี,** ปาฏลาปิ. กณฺหํ ปุปฺผวณฺฏํ ยสฺสา สา **กณฺหวณฺฏา,** กาสฺมริยมฺปิ. อลิปฺปิยํ ตมฺพปุปฺผิปฺยตฺร. ทฺวยํ คนฺธิเล. สาทุผลตาย สาทุ จ โส กณฺฏสหิตตาย กณฺโฏ เจติ **สาทุกณฺโฏ.** สกณฺฏกตาย อตฺตานํ วิรูปํ กโรตีติ **วิกงฺกโต,** ทฺวิตฺตํ นิคฺคหีตาคโม จ.

๕๖๐. จตุกฺกํ ตินฺทุเก. **ตนุ** วิตฺถาเร, อุโก, ทนฺโต จ. **ติทิ** หึสายํ วา, อุ, สญฺญายํ โก. กาโฬ ขนฺโธ ปกณฺโฑ ยสฺสาติ. **ติม** อทฺทภาเว, อูโส, สกตฺเถ โก, **วรนฺโต** จ. **อุ**ปจฺจเย **ติมฺพรุ.**

ทฺวยํ ตมฺพผเล. อิราวตี นที, ปฐมกาเล ตสฺสา ตีเร ชาโต **เอราวโต.** นารํ วุจฺจติ นีรํ, ตํ คจฺฉตีติ **นารงฺโค.** ทฺวยํ มกฺกฏตินฺทุเก. **กุล** สงฺขฺยาเน, ณฺวุ. กาเกนฺทุ กากปีลุโกปิ.

๕๖๑. ติกํ กทมฺเพ. กํ วาตํ ทเมตีติ **กทมฺโพ,** โพ. ปิเนตีติ **ปิยโก,** ณฺวุ, **อิ**ยาเทโส. นยติ มุทํ **นีโป,** ทฺวยํ วิทรุกฺเข, ยสฺส นิยฺยาเสน เปฬาทโย ลิมฺปนฺติ. **ภล, ภลฺล** ปริภาสนหึสาทาเนสุ, นทาทิ, อญฺญตฺร โต **กนฺโต** จ, **ภลฺลาตโก,** ตีสฺวยํ. อรุกโร อคฺคิมุโขปิ.

๕๖๒. **จิญฺจา จ ตินฺติณี จา’ถ (๒)**
**คทฺทภณฺโฑ กปีตโน, (๒)**
**สาโล’สฺสกณฺโณ สชฺโช’ถ (๓)**
**อชฺชุโน กกุโธ ภเว. (๒)**
๕๖๓. **นิจุโล มุจลินฺโท จ,**
**นีโป’ถ ปียโก ตถา, (๓)**
**อสโน ปีตสาโล’ถ (๓)**
**โกลีโส ฌาฏโล ภเว. (๒)**

---

ทฺวยํ “ปาวุสา”อิติ ขฺยาเต. **ฌป** ทาเห, ณฺวุ. ปสฺส **โว.** **ปจ** ปาเก, อุโล. ทฺวยํ สิริมติ, ยสฺส ผลานิ มรีจปฺปมาณานิ อมฺพิลานิ จ. **ติล** คมเน, ณฺวุ, **ขุร** เฉทเน, ณฺวุ.

๕๖๒. ทฺวยํ อมฺพิลิกายํ. **จิ** จยเน, โจ, **จิจ** อาทานสํวรเณสุ วา. ตนุ วิตฺถาเร, อมฺพิลรสํ ตโนตีติ **ตินฺติณี,** ทฺวิตฺตมิตฺตํ ณตฺตญฺจ, นทาทิ. ทฺวยํ อมฺพิลงฺกุรผเล เสตรุกฺเข. คทฺรภณฺฑปฺปมาณผลตฺตา **คทฺทภณฺโฑ,** รโลโป. **กปี** จลเน, ตโน, ทีโฆ อาคมสฺส. กนฺทราโล ปีลกฺโขปี.

ติกํ สาลรุกฺเข. **สล** คมเน, โณ, สารวนฺตตาย วา **สาโล.** อสฺสกณฺณสทิสปณฺณตาย **อสฺสกณฺโณ.** **สนฺช** สงฺเค, อ, **สชฺช** อทเน, วา, อ. ทฺวยํ นทีสชฺเช. **อชฺช** อชฺชเน, อุโน. **กก** โลเลฺย, อุโธ. วีรตรุ อินฺททุโมปี.

๕๖๓. ติกํ มุจลินฺเท. **จุล** นิมุชฺชเน. **มุจล** สงฺฆาเต, อินฺโท. **นีโป** กทมฺเพปี. ติกํ ปีตสาเล. **ปียโก** กทมฺเพปี. **อส** ภกฺขเน, ยุ, ปีตปุปฺโผ สาโล รุกฺโข **ปีตสาโล.** พนฺธูกปุปฺโผ ชีวโกปี.

ทฺวยํ ฌาฏลิยํ. คาโว ลิหนฺตีติ **โกลีโส,** **หสฺส** **โส.** **ฌฏ** สงฺฆาเต, **อ**โล. ฌาฏโล, ปาฏลิปุปฺผากาโร ทีฆผโล รุกฺโข. ปโมกฺโขปี.

๕๖๔. **ขีริกา ราชายตนํ,** (๒)
**กุมฺภี กุมฺภิกา ภเว,** (๒)
**ปูโค[๑] ตุ กมุโก จาถ** (๒)
**ปฏฺฏี ลาขาปสาทโน.** (๒)

๕๖๕. **อิงฺคุที ตาปสตรุ,** (๒)
**ภุชปตฺโต ตุ อาภุชี,** (๒)
**ปิจุฉิลา สิมฺพลี[๒] ทฺวีสุ** (๒)
**โรจโน โกฏสิมฺพลี.** (๒)

---

๕๖๔. ทฺวยํ ราชายตเน, ขีรวนฺตตาย **ขีริกา.** เทวราชสฺส นิวาสนฏฺฐานภูตตฺตา **ราชายตนํ,** ปิยาเลปิ. ทฺวยํ กปฺผเล. กุจฺฉิเตน ผเลน อุมฺภติ ปูเรตีติ **กุมฺโภ.** กุจฺฉิเตน โมทตีติ **กุมฺภิกา,** ณฺวุ.

ทฺวยํ คุวากรุกฺเข, ยสฺส ผเลน ตมฺพูลนามํ ชายติ. **ปูช** ปูชายํ, โณ, ชสฺส โค. **กมุ** อิจฺฉายํ, เหตุกตฺตริ ณฺวุ. ขปุโรปิ. ทฺวยํ โลหิตโลทฺเท. ปฏฺฏิอิติ ขฺยา ยสฺส **ปฏฺฏิ.** "ปทฺธี"ติปิ ปาโฐ. อสฺมึ ปกฺขิตฺเต ลาขา รตฺตา ภวตีติ **ลาขาปสาทโน.** กมฺโกปิ.

๕๖๕. ทฺวยํ อิงฺคุทิยํ, อยญฺจ กณฺฏกี พาหุเลฺยน มชฺฌิมเทเส ชายเต. **อิงฺค** คมนฺโถ, อิโท, อิสฺสุ, นทาทิ. ตาปโส ปยุชฺชมานผลกตาย **ตาปสตรุ.** ทฺวยํ "ภุชปตฺโต"อิติ ขฺยาเต สุนฺทรตเจ รุกฺเข, ยสฺส ตเจ มนฺตกฺขรานิ ลิขนฺติ. ภุโช ปาณิ, ตํสทิสปตฺตตาย **ภุชปตฺโต.** มนฺตเลขเกหิ อาภุชิตตจวนฺตตาย **อาภุชี.** ภูโช จมฺมึ มุทฺทุตฺตโจปิ.

---

๑. ยูโป (สกฺกเต). ๒. สิปฺปลี (ก).

๕๖๖. ปกิริโย ปูติโก'ถ (๒)
โรหิ โรหิตโก ภเว, (๒)
เอรณฺโฑ ตุ จ อามณฺโฑ (๒)
อถ สตฺตุผลา สมี. (๒)

---

ทฺวยํ สิมฺพลิยํ. ปิจฺฉาโยคา **ปิจฺฉิลา,** อิโล. **สมฺพ** มณฺฑเล, อลิ, อสฺสิ. "ปิจฺฉิลา ปูรณี โมจา, ถิรายุ สิมฺพลี ทฺวีสุ"ติ[1] **อมรโกโส.** ทฺวยํ ปิจฺฉิลาการ กณฺฏกสหิเต รุกฺเข. **รุจ** ทิตฺติยํ, เหตุกตฺตริ ยุ, **กุฏ** โกฏิเลฺย, กตฺตริ โณ, โกโฏ อสิมฺพลิ สมาโนปิ สิมฺพลิสทิสาการทสฺสนโต **โกฏสิมฺพลิ,** ปุเม, กสมฺพโลปิ.

๕๖๖. ทฺวยํ "กณฺฏกรญฺช"อิติ ขฺยาเต กณฺฏกินิ กรญฺชคุมฺเพ, ยํ โลเก "กลิโน"ติ วุจฺจติ. **กร** หึสายํ, **กร**โต ริริยา. **ปู** ปวเน, อิโค **โตนฺโต** จ. ปูติกรโช กลิมารโกปิ, กลิโน. ทฺวยํ ทาลิมปุปฺผาการ ปีตนาสกรุกฺเข. **รุห** ชนเน, ณี. โลหิตปุปฺผตาย **โรหิตโก.**

ทฺวยํ เอรณฺเฑ. **เอรฑิ** หึสายํ. วาตํ เอรณฺฑตีติ **เอรณฺโฑ,** โณ. **มณฺฑ** ภูสเน, อีสํปสนฺนเตลตาย วา **อามณฺโฑ,** อามํ วา วาตํ, ตํ ทายตีติ **อามณฺโฑ.** **ทา** อวขณฺฑเน, **ทา**สฺส **โฑ.** จิตฺตโก จญฺจุปิ.

"อคฺคิสญฺเญปิ จิตฺตโก, ปุเม เอรณฺฑเก จญฺจุ,
ปกฺขิตุณฺเฑ ถิยํ มโต".

ทฺวยํ สิวารุกฺเข. สตฺตุยุตฺตผลตาย **สตฺตุผลา.** คณฺฑํ สเมตีติ **สมี,** อ, นทาทิ, ปาริภทฺทเกปิ. ครุทารุ ปูติกฏฺฐมฺปิ.

---

๑. อมร ๑๔, ๔๖.

๕๖๗. **นตฺตมาโล กรญฺโช'ถ,** (๒)
**ขทิโร ทนฺตธาวโน,** (๒)
**โสมวกฺโก ตุ กทโร** (๒)
**สลฺโล ตุ มทโน ภเว.** (๒)
๕๖๘. **อถาปี อินฺทาสาโล จ**
**สลฺลกี ขารโก สิยา,** (๓)
**เทวทารุ ภทฺททารุ** (๒)
**จมฺเปยฺโย ตุ จ จมฺปโก.** (๒)

---

๕๖๗. ทฺวยํ กรญฺเช. **นตฺตํ** รตฺตา มาลา ยสฺส. กํ รญฺชยตีติ **กรญฺโช,** โณ. จิลฺลปิลฺโล กรโชปิ. ทฺวยํ ขทิเร. **ขท** หึสายํ เถริเย จ. ขทนฺติ ทนฺตา เยนาติ **ขทิโร,** อิโร. ทนฺตา ธาวนฺติ เยน นิโรคตฺตาติ **ทนฺตธาวโน,** ยุ, **ธาว** คติสุทฺธิยํ. คายตฺตี พาลตนโยปิ. "คายตฺตี ขทิเร อิตฺถี, ฉนฺทสิปิ ฉพฺภกฺขเร"ติ[1] **รภโส.** พาโล สุขุโม ปตฺตสญฺญิโต ตนโย ยสฺส **พาลตนโย.** ทฺวยํ ปีตสาเร ขทิเร. ขทิราทิกนฺตุ ปีตสาเร. เสตวณฺณตาย โสโม กปฺปูรสทิโส วกฺโก วกฺกลเมตสฺส **โสมวกฺโก.** "โสโม กุเวเร ปิตุเทวตายํ, วสุปฺปเภเท วสุปฺปเภเท วสุธากาเร จ. ทิพฺเพสธีโสมลตาสมีรเณ, กปฺปูรนีเรสุ จ วานเร จา"ติ[2] **นานตฺถสงฺคโห.** อีสํ ขุทฺทกํ ทลเมตสฺส **กทโร,** ลสฺส **โร.** ทฺวยํ ปิณฺฑีตเก. **สล** คมเน, โล. **มท** อุมฺมาเท, ยุ. "ปิณฺฑีตโก มรวโก, สสโน กรหาฏโก"ตฺย**มรโกเส.**[2]

๕๖๘. ติกํ อินฺทสาเล. สาลานํ รุกฺขานํ อินฺโท ราชา **อินฺทสาโล,** ทาสาทีสุ **สิริวฑฺฒกา**ทิสทฺโท วิย อธิวจนมตฺตมิทํ. อินฺทสฺส สกฺกสฺส สาโลติปิ **อินฺทสาโล.** **สลฺล**โต ณฺวุ, นทาทิ, **สลฺลกี.** **ขร** เฉทนวินาสเนสุ, ณฺวุ.

ทฺวยํ เทวทารุมฺหิ. เทวานํ ทารุ. ภทฺทตฺตา **ภทฺททารุ.** สกฺกปาทโป ปาริภทฺทโก ปีตทารุ ทารุ ปูติกฏฺฐมฺปิ. ทฺวยํ เหมปุปฺผเก. ปฐมกาเล จมฺปานคเร ชาโต **จมฺเปยฺโย,** เณยฺโย. กปจฺจเย **จมฺปโก.**

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๑๘, ๔๙. พฺยาขฺยาสุธา ๒, ๔, ๕๐. ๒. อมร ๒๔, ๕๒.

๕๖๙. **ปนโส กณฺฏกิผโล, (๒)**
**อภยา ตุ หรีตกี, (๒)**
**อกฺโข วิภีตโก ตีสุ (๒)**
**อมตา'มลกี ติสุ. (๒)**
๕๗๐. **ลพุโช ลิกุโจ จา'ถ (๒)**
**กณิกาโร ทุมุปฺปโล, (๒)**
**นิมฺโพ'ริฏฺโฐ ปุจิมนฺโท (๓)**
**กรโก ตุ จ ทาลิโม. (๒)**

---

๕๖๙. ทฺวยํ ปนเส. **ปน** พฺยวหาเร ถุติมฺหิ จ, อโส. กณฺฏกยุตฺตํ ผลมสฺส **กณฺฏกิผโล.** ทฺวยํ สิวายํ. น วิชฺชเต โรคภยํ โรคพฺยโถ โจปยุชฺช-มานายมสฺสนฺติ **อภยา.** โรคภยํ หรติ **หรีตกี**, โต, สกตฺเถ โก, **นทาทิ.** หริตฺตกีปิ. อพฺยถา, ปุตนา, อมตา, เหมวตี, เจตกี สิวาปิ.

ทฺวยํ กริสผเล. โรคํ อสติ ภกฺขตีติ **อกฺโข,** โข, **สสฺส โก.** โรคํ วิภูตํ กโรตีติ **วิภีตโก,** วิภีฏโกปิ. ภูตาวาโส, กลิทฺทุโมปิ, กลิสฺส อาสยภูโต ทุโม **กลิทฺทุโม.** ทฺวยํ ปุสฺสผเล. นตฺถิ มตเมติสฺสํ เหตุภูตายํ **อมตา. มล** ธารเณ, ณฺวุ, **นทาทิ, อามลกี.** วยฏฺฐาปิ. วโย ติฏฺฐติ ถิรีภาวเตฺยตายาติ **วยฏฺฐา.**

๕๗๐. ทฺวยํ ฑหุรุกฺเข. ลหุนามเก ปพฺพเต ชายตีติ **ลพุโช.** ขุทฺทกตฺตา ลีนํ อปากฏํ กุจสงฺขาตํ ผลเมตสฺส **ลิกุโจ,** นิปาตนา. ทฺวยํ ปีตปุปฺเผ. อคนฺธปุปฺผตาย อตฺตานํ กณิฏฺฐํ กโรตีติ **กณิการโร,** ฏฺฐโลโป, ปทุมปฺปมาณปุปฺผทุมตาย **ทุมุปฺปโล.**

ติกํ หิงฺคุนิยฺยาเส. **นี** นเย, โพ, **โมนฺโต** จ. ติตฺตรสตฺตา อริภาเว ติฏฺฐตีติ **อริฏฺโฐ.** ปุจึ กุฏฺฐํ มทฺทตีติ **ปุจิมนฺโท, อิตฺตํ** พินฺทาคโม. ธมฺมเสโน, มาลโกปิ. มลเต โรคํ **มาลโก,** ณฺวุ. ทฺวยํ รตฺตปุปฺเผ. **กโรติ**สฺมา ณฺวุ. **ทล** วิทารเณ, **โม, อิ**การาคโม. ทาฬิโมปิ.

๕๗๑. **สรโล ปูติกฏฺฐญฺจ** (๒)
**กปิลา ตุ จ สึสปา,** (๒)
**สามา ปิยงฺคุ กงฺคุปิ** (๓)
**สิรีโส ตุ จ ภณฺฑิโล.** (๒)
๕๗๒. **โสณโก ทีฆวณฺโฏ จ** (๒)
**วกุโล ตุ จ เกสโร,** (๒)
**กาโกทุมฺพริกา เผคฺคุ** (๒)
**นาโค ตุ นาคมาลิกา.** (๒)

---

๕๗๑. ทฺวยํ ปีตทฺทุเม. สรตี กาลนฺตรํ **สรโล,** อโล. ปูติเยว กฏฺฐํ **ปูติกฏฺฐํ, ปูติมุตฺตนฺติ** ยถา. ทฺวยํ ปิจฺฉิลายํ. **กปิ** จลเน, อิโล. **สาส** อนุสิฏฺฐิยํ, **สิส** อิจฺฉายํ วา, อโป, นิคฺคหีตาคโม, **สึสปา.** อคุรุปิ.

ติกํ ผลินิยํ. **สา** ตนุกรเณ, โม. ปิยภาวํ คจฺฉตีติ **ปิยงฺคุ,** อุ. กมนียภาวํ คจฺฉตีติ **กงฺคุ,** อุ, นิปาตนา. มหิลาวฺหยา, ลตา กุนฺทา, คนฺธผลี, การมฺภาปิ. ทฺวยํ สิรีเส. สรติ โรคํ หึสตีติ **สิรีโส,** อีโส, อสฺสิ. **ภณฺฑ** ปริภาสเน, อิโล, กปีตโนปิ. อมฺพาฏเก, คทฺทภณฺเฑ จ กปีตโน.

๕๗๒. ทฺวยํ มณฺฑูกปณฺเณ. **สุณ** คติยํ, ณฺวุ, ทีฆํ ผลวณฺฏํ ยสฺส. นโฏ กุฏนฺนฏาปิ. ทฺวยํ พกุเล. **วก** อาทาเน, อุโล. เกสรยุตฺตปุปฺผตาย **เกสโร.**

ทฺวยํ มลปุปฺผสฺมึ. กากานํ อุทุมฺพโร กาโกทุมฺพโร, โส เอว **กาโกทุมฺพริกา,** สกตฺเถ อิโก. **ผล** นิปฺผตฺติยํ, คุ, ลสฺส **โค.** ทฺวยํ นาครุกฺเข. **น** คจฺฉตีติ **นาโค,** ทีฆาทิ. **นาคานํ** มาลา, สา สญฺชาตา ยตฺร **นาคมาลิกา.**

๕๗๓. อโสโก วญฺชุโล จา'ถ (๒)
ตกฺการี เวชยนฺติกา, (๒)
ตาปิญฺโฉ จ ตมาโล'ถ (๒)
กุฏโช คิริมลฺลิกา. (๒)

๕๗๔. อินฺทยโว ผเล ตสฺสา, (๑)
คฺคิมนฺโถ กณิกา ภเว, (๒)
นิคฺคุณฺฑิ'ตฺถี สินฺทุวาโร (๒)
ติณสูลํ[๑] ตุ มลฺลิกา. (๒)

---

๕๗๓. ทฺวยํ อโสเก. นตฺถิ โสโก เยน. **วช** คมเน, อุโล. ทฺวยํ ขยายํ. ตํตํโรคชยาทิกํ กโรตีติ **ตกฺการี,** ณี. วิเสเสน ชยตีติ **เวชยนฺติกา,** อนฺโต, นทาทิ, สกตฺเถ โก. "ชยา ชยนฺตี ตกฺการี, นาเทยี เวชยนฺติกา" **ตฺยมโกโส.**[๒]

ทฺวยํ สมุทฺทสมีปเทสเช สามทเล ตมาลนาเม ตรุมฺหิ. ตาปิยํ ชายตีติ **ตาปิญฺโฉ,** อญฺญตฺเถ โฉ, พินฺทาคโม, "ตาปี ตุ สริตานฺตเร"ติ หิ **นานตฺถสงฺคโห. ตมุ** กงฺขายํ, อโล, ทฺวยํ กุฏเช. โรคํ ฉินฺทตีติ **กุฏโช,** โช. คิริมฺหิ ชาตา มลฺลิกา **คิริมลฺลิกา,** สกฺกปริยาโยปยตฺร.

๕๗๔. **ตสฺส** กุฏชสฺส ผเล **อินฺทยโว.** อินฺทสฺส สกฺกสฺส ยโว ธญฺญวิเสโส **อินฺทยโว.** กลิงฺคํ, กทฺทยวมฺปิ.

"ปูติกรญฺจ ธูมฺยาเฏ เทสเภเท ปุมา ภเว,
กุฏชสฺส ผเล กฺลีวํ กลิงฺคํ ถี ตุ นาริย"นฺติ[๓]

**รภโส.** อมรมาลายนฺตุ "กลิงฺเค'นฺทยโว ปุมา"ติ อิตฺถิกณฺเฑ ปาโฐ. ตสฺสตฺโถ **กลิงฺคา** อิตฺถี, **อินฺทยโว** ปุมา. ทฺวยํ กณิการิยํ. อคฺคิ อเนน มนฺถิยเต **อคฺคิมนฺโถ,** โณ. ตํ กฏเชหิ ฆํสิยมาเน อคฺคิ อุฏฺฐหติ. **กณ** คติยํ, ณฺวุ. ชยาปยตฺร. "วิชเย โส ชยา ทุคฺคา, ชยนฺตี คณิการิเก"ติ ชยา นานาตฺถา.

---

๑. ติณสุญฺญํ (ก). ๒. อมร ๑๔, ๖๕. ๓. จินฺตามณิฏีกา ๑๔, ๖๗

๕๗๕. เสผาลิกา นีลิกา'ถ (๒)
อปฺโผฏา วนมลฺลิกา, (๒)
พนฺธุโก ชยสุมนํ,
ภณฺฑิโก พนฺธุชีวโก. (๔)

---

ทฺวยํ นิคฺคุณฺฑิยํ. นตฺถิ คุณฺฑํ คพฺภพนฺธนเสตายาติ **นิคฺคุณฺฑี.** สิ พนฺธเน, ทุ, สินฺทุํ คพฺภพนฺธนํ วาเรตีติ **สนฺทุวาโร,** อินฺทานีปยตฺร. อินฺทานี กรเณ ถีนํ, สินฺทุวาเรนฺทนาริสุ. ทฺวยํ มลฺลิกายํ. ติณานิ สูลนฺติ ยสฺมินฺติ **ติณสูลํ,** สูล รุชายํ. ยตฺร ตํ ชายติ, ตตฺร ติณานิ โรคีนิ ภวนฺตีตฺยตฺโถ. "ติณสูลํ มลฺลิกายํ, ปณฺฑกํ เกตกีผเล." มลฺลเต ธารียเต สพฺเพหีติ **มลฺลิกา,** **มลฺล** ธารเณ, อิ, สกตฺเถ โก. สูปที, สีตภีรุ จ.

๕๗๕. ทฺวยํ กณฺหปุปฺผเสผาลิกายํ. สิผา ชฏา ยสฺสตฺถิ **เสผาลิกา,** อิโก, ลมชฺโฌ. นีลปุปฺผตาย **นีลิกา.** สุวหา, นิคฺคุณฺฑีปิ. "สินฺธุวาเรปิ นิคฺคุณฺฑี, นีลเสผาลิกาย เจ"ติ รุทฺโท. ทฺวยํ วนมลฺลิกายํ. ผุฏ วิกสเน, อา ภุโส ภุฏตีติ **อปฺโผฏา,** รสฺสาที.

จตุกฺกํ รตฺตปุปฺเผ. **พนฺธ** พนฺธเน, อุ, สกตฺเถ โก. ชยตฺถํ สุมนํ **ชยสุมนํ.** **ภณฺฑติสฺมา** อิโก, **ภณฺฑิโก.** ชีวตีติ **ชีวโก,** **ชีว** ปาณธารเณ, ณฺวุ. **ชีวก**สทฺทสฺส ปีตสาลาทีสฺวปิ ปวตฺตนโต พนฺธุ เอว ชีวโก **พนฺธุชีวโกติ** **พนฺธุ**สทฺเทน วิเสเสตวา วุตฺตํ, สมฺทิเตน วา นามมิทเมกสฺส. "พนฺธุ พนฺธุกปุปฺเผ จ, พนฺธุภาตริ พนฺธเว"ติ วจนโต.

"ชีวโก ปีตสาเล จ เขปเน วุทฺธิชีวินิ,
เสวินิ ปาณเก ผาติ- กุณฺฑิเก ปาทปนฺตเร"ติ

วจนโต จ "พนฺธุชีวโก"ติ เอตฺถ เทฺว นามานิปิ ทฏฺฐพฺพานิ.

๕๗๖. **สุมนา ชาติสุมนา**
**มาลกี ชาติ วสฺสิกี,** (๕)
**ยูถิกา มาคธี จา'ถ** (๒)
**สตฺตาลา นวมลฺลิกา.** (๒)
๕๗๗. **วาสนฺติ'ตฺถี อติมุตฺโต** (๒)
**กรวีโร'สฺสมารโก,** (๒)
**มาตุลุงฺโค พีชปูโร** (๒)
**อุมฺมตฺโต ตุ จ มาตุโล.** (๒)

---

๔๗๖. ปญฺจกํ สุมนายํ. สุนฺทรํ มโน ยสฺสํ. สุคนฺธตฺตา **ชาติสุมนาติ** สมฺทิตนามํ. มล ธารเณ, โต, นทาทิ. **ชน** ชนเน, ติ. วสฺสกาลสญฺชาตปุปฺผ-ตาย **วสฺสิกี.** อิโก, นทาทิ.

ทฺวยํ "จมฺเปยฺย"อิติ ขฺยาเต. **ยุถ** หึสายํ, อิ, สกตฺเถ โก, ทีฆาทิ. **มคเธ** ภวา มาคธี. คณิกา, อมฺพฏฺฐาปิ ทฺวยํ "เทวาลิ"อิติ ขฺยาตายํ. สุนฺทรํ ทลเมติสฺสา **สตฺตลา,** **ทสฺส** โต, สตฺต ทลานิ ยสฺสา วา **สตฺตลา.** นวา นูตนา มลฺลิกา **นวมลฺลิกา.** นวมาลิกาปิ.

๕๗๗. ทวยํ ปุณฺฑเก "อิติ ขฺยาเต. วสนฺเต ปุปฺผติ **วาสนฺตี.** อติมุทํ ตโนตีติ **อติมุตฺโต,** นิปาตนา. มาธวี, ลตาปิ. มธุมฺหิ จิตฺเต, เวสาเข วา ปุปฺผตีติ **มาธวี.**

"ลตา โชติมตีปกฺก- สาขาปลฺลีปิยงฺคุสุ,
ลตา กตฺถูลิกายญฺจ สา ทุพฺพามาธวีสุ จา"ติ

ลตา อเนกตฺถา. ทฺวยํ กรวีเร. กุจฺฉิตํ รวนฺติ อสฺสา เยน **กรวีโร,** อีโร. อสฺเส มาเรตีติ **อสฺสมารโก.** ปฏิหาโสปิ.

ทฺวยํ มาตุลุงฺเค. มตฺโต ลุชฺชติ เยน **มาตุลุงฺโค,** **ลุช** วินาเส. ปริปุณฺณพีชตาย **พีชปูโร.** รุจโกปิ, **รุจ** ทิตฺติยํ, ณฺวุ ทฺวยํ ธุตฺตุเร. อุคฺคํ

๕๗๘. **กรมนฺโท สุเสโน จ (๒)**
**กุนฺทํ ตุ มาฆฺย'มุจฺจเต, (๒)**
**เทวตาโส ตุ ชีมูโต- (๒)**
**ถา'มิลาโต มหาสหา. (๒)**
๕๗๙. **อโถ เสเรยฺยโก ทาสี**
**กึกิราโต กุรณฺฑโก, (๔)**
**อชฺชุโก สิตปณฺณาโส (๒)**
**สมีรโณ ผณิชฺชโก. (๒)**

---

มชฺชติ เยน **อุมฺมตฺโต,** **มท** อุมฺมาเท. มาเรตีติ **มาตุโล,** อุโล, รสฺส **โต.** "อุมฺมตฺโต กิตโว ธุตฺโต, ธตฺตูโร กนกาวฺหโย, มาตุโล มทโน"ตฺย**มรโกโส.**[1]

๕๗๘. ทฺวยํ กณฺหปากผเล. กรํ หตฺถํ มทฺทติ กณฺฏเกน **กรมนฺโท.** กรมทฺโทปิ. สุฏฺฐุ สิโนตีติ **สุเสโน,** สิ พนฺธเน, ยุ. ทฺวยํ กุนฺเท. **กุณ** สงฺโกจเน, โท, **นตฺตํ,** **กุณ** สทฺโทปกรเณสุ วา. มาเฆ ภวํ **มาฆฺยํ,** โย, ตสฺมึ กาเล หิ ปุปฺผาทิสมิทฺธิ ภวตีติ ตพฺภวตฺเตน พฺยปเทโส.

ทฺวยํ เทวตาเส. เทวตา อาสนฺติ ยํ **เทวตาโส.** ชีมูตกาเล สญฺชาตตฺตา **ชีมูโต,** ทฺวยํ สนามปสทฺเธ ปุปฺผปีฏเป. ปุปฺผมาสุํ น มิลาตมสฺส ภวตีติ **อมิลาโต.** มหนฺตมฺปิ กาลํ สหตีติ **มหาสหา.**

๕๗๙. จตุกฺกํ ฌิณฺฑิสามญฺเญ. สิรี วตฺตติ เยน **เสเรยฺยโก,** เณยฺยโก. ทาสนามกตฺตา **ทาสี.** **กิร** วิกฺกิรเณ, อาโต, ทฺวิตฺตํ. กุร สทฺเท, โฑ, สกตฺเถ โก.

ทฺวยํ กณฺเฐน, ปเตฺรน จ สิเต ปณฺณาเส. **อช** คมเน, อุโก. สิโต สุกฺโก ปณฺณาโส **สิตปณฺณาโส,** ทฺวยํ อปฺปตฺเต ปณฺณาเส. **อีร** กมฺปเน, ยุ. ผณึ ชยติ **ผณิชฺชโก,** ยสฺส **โก.**

---

๑. อมร ๑๔, ๗๗.

๕๘๐. **ชปา ตุ ชยสุมนํ (๒)**
**กรีโร กกโจ ภเว, (๓)**
**รุกฺขาทนี จ วนฺทากา (๒)**
**จิตฺตโก ตฺว'คฺคิสญฺญิโต. (๒)**
๕๘๑. **อกฺโก วิกิรโณ ตสฺมึ (๒)**
**ตฺว'ฬกฺโก เสตปุปฺผเก,**
**ปูติลตา คโฬจี จ (๒)**
**มุพฺพา มธุรสาปฺย'ถ. (๒)**

---

๕๘๐. ทฺวยํ ขปากุสุเม. ชปติ ยาย **ชปา, ชุ** ชวเน วา, โป, อุสฺสตฺตํ. มรุเทสเช กณฺฏกินิ กรภปฺปิเย ตรุวิเสเส **กรีราทิ**ทฺวยํ. **กโรติ**สฺมา อีโร. **กจ** พนฺธเน, ทฺวิตฺตํ กกโจ, คนฺถิโลปี.

ทฺวยํ รุกฺโขปริชาเต วิชาติเย ปลฺลเว. รุกฺเข ชายมานา ตํ อทฺทติ หึสตีติ **รุกฺขาทนี, อทฺท** หึสายํ, ยุ, นทาทิ, ทโลโป. **วนฺท** อภิวาทนถุตีสุ, อ, อิตฺถิยํ, สกตฺเถ โก, อสฺส ทีโฆ. รุกฺขรุหา, ชีวนฺติกาปิ. ทฺวยํ จิตฺตเก. **จิติ** หึสายํ, คนฺเธ จ, ณฺวุ. **อคฺคิสญฺญิโต**ติ อคฺคิปริยายนามโก. ปาฐีปิ, ปุเม,ยํ.

๕๘๑. ทฺวยํ คณรูเป. อกฺโก สูริโย. ตปฺปริยายนามกตฺตา **อกฺโก.** วิกโรตีติ **วิกิรโณ,** ยุ. อสฺสิ. อกฺกโวฺห, วสุโก, อปฺโผโฏ, มนฺทาโร, อกฺกปณฺโณปิ. "ปุเม อกฺกโวฺห อปฺโผโฏ, วนมาลฺยปราชิเต"ติ[๑] **รุทฺโท.** มนฺทาโร เทวทุมมฺหิ ปาริภทฺเทปิ. ตสฺมึ อกฺเก โย เสตปุปฺผโก, ตสฺมึ **อฬกฺโก.** เสตปุปฺผตาย อลํภูโต อกฺโก **อฬกฺโก, อล** ภูสเน, ฬตฺตํ. ปตาปโสปิ. ทฺวยํ ฉินฺนรุหายํ. ติตฺตรสตฺตา ปูติภูตา ลตา **ปูติลตา, ปู** ปวเน วา, ติ. โรคมลํ ปุนาตีติ ปูติ, สา เอว ลตา **ปูติลตา. คุฬ** รกฺขเณ, โจ, นทาทิ. **คร** เสจเน

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๑๔, ๘๐.

๕๘๒. กปีกจฺฉุ ทุผสฺโส’ถ (๒)
มญฺชิฏฺฐา วิกสา ภเว, (๒)
อมฺพฏฺฐา จ ตถา ปาฐา (๒)
กฏุ กฏุกโรหิณี.[1] (๒)

---

วา. อมตา, มธุปณฺณีปี. มธุ อิว ปณฺณมสฺสา **มธุปณฺณี.** ทฺวยํ ธนุเสนิยํ, ยา ปตฺเตหิ วจาสทิสี, ตตฺตโจ ตนฺตธนุคุโณปยุตฺโต. มุพฺพาวาการตาเยว ธนุชิยา “มุพฺพี”ตฺยุจฺจเต, **มุพฺพ** พนฺธเน, อ, มุพฺพา. มธุรสตฺตา **มธุรสา.** เทวี, โมรฏาปี. **มุร** ปเวธเน, อโฏ, โมรฏา.

๕๘๒. ทฺวยํ มกฺกฏิยํ. กปีนํ วานรานํ กจฺฉุํ ชเนตีติ **กปีกจฺฉุ,** กปีกจฺฉุปี. ทุกฺขสมฺผสฺสตาย ทุผสฺโส. อตฺตคุตฺตา, ชฑา, อพฺยณฺฑา, กณฺฑูรา, ปาวุสายินี, สูกสิมฺพิปี. “อยํ ผสฺเสน กณฺฑุํ ชนยตี”ติ ยา โลเกหิ ปริหรียเต, ตโต อยํ อตฺตนา คุตฺตา รกฺขิตา **อตฺตคุตฺตา.** ปาวุสายํ อุตุยํ เอติ ชายเต, โณ, อินี. สูกสหิตา สิมฺพิ **สูกสิมฺพิ,** รสฺสนฺโต. ทฺวยํ มณฺฑูกปณฺณิยํ. **มช** สุทฺธิยํ, โช. **กาส** ทิตฺติยํ, กรเณ อ, รสฺโส. สมงฺคา, โยชนวลฺลีปี. สมงฺคตีติ **สมงฺคา,** อ. โยชนํ วลฺลี ยสฺสา **โยชนวลฺลี.**

ทฺวยํ วนติตฺติกายํ. **อมฺพ** สทฺเท, โช, **อว** รกฺขเณ วา, นิคฺคหีตาคโม. **ปา** รกฺขเณ, โช. เสตา, ปาปเจลีปี. เสตรเสน ยุชฺชเตติ, อ. ทฺวยํ กฏุกโรหิณิยํ. **กฏ** วสฺสาวรณคตีสุ. อุ, **กฏุ,** นารี. กฏุกรสา หุตฺวา รุหตีติ **กฏุกโรหิณี,** **รุห** ชนเน, ยุ, นทาทิ. “กฏุกโรหิณี”ติ สมุทิเตน นามมิทํ. กฏุโรหิณีปี.

---

๑. กฏุกา กฏุโรหิณี (ก).

๕๘๓. **อปามคฺโค เสขริโก** (๒)
**ปิปฺผลี มาคธี มตา,** (๒)
**โคกณฺฏโก จ สิงฺฆาโฏ** (๒)
**โกลวลฺลี'ภปิปฺผลี.** (๒)

๕๘๔. **โคโลมี ตุ วจา จา'ถ** (๒)
**คิริกณฺย'ปราชิตา,** (๒)
**สีหปุจฺฉิ ปญฺหิปณฺณี** (๒)
**สาลปณฺณี ตุ จ'ตฺถิรา.** (๒)

---

๕๘๓. ทฺวยํ ขรมชฺฌริยํ “อิติ ขฺยาตายํ. อปมชฺชนฺติ วตฺถาทิก'มเนเนติ **อปามคฺโค,** ทีโฆ อุปสคฺคสฺส. สิขรมสฺสาติ **เสขริโก.** ธามคฺคโว, วิมุขปุปฺผีปิ. “โฆสเก ขรมญฺชริยํ, ธามคฺคโว ปุเม มโต.” วิมุขํ ปุปฺผมสฺสา. ทฺวยํ กณายํ. ปิตฺตํ ผลติ ยาย **ปิปฺผลี,** นทาทิ. มคเธ ภวา **มาคธี,** มคธานํ อยํ วา **มาคธี,** ตตฺร ปฐมุปฺปนฺนตฺตา, พาหุลฺเยน วา ตตฺร ชายมานตฺตา ตํสมญฺญาย พฺยปทิสฺสเต. เวเทหีติ, กณา, โกลาปิ. เวเทหานมยํ **เวเทหี. กณา** นานตฺถา, วุตฺตญฺจ “กณา ปิปฺผลิ'ชาชี เจ”ติ.

ทฺวยํ ติกณฺฏเก. ควํ กณฺฏโก **โคกณฺฏโก,** ปถวิยํ วา ลคฺโค กณฺฏโก **โคกณฺฏโก. ลิงฺฆ** ฆายเน, อาโฏ. ปลงฺกสา, สาทุกณฺโฏปิ. ยุตฺตราสฺนายํ ปสาเส จ ปลงฺกสา ถิยํ. **สาทุกณฺโฏ** วิกงฺกเตปิ. ทฺวยํ ยตฺถิปิปฺผลิยํ. โกลาการา, ตํนามิกา วา วลฺลี **โกลวลฺลี,** รสฺโส. อิภานํ หตฺถีนํ ปิปฺผลี **อิภปิปฺผลี.** กปิวลฺลี, วสิโรปิ. **วสิโร** นานตฺโถ. วสิโร อปามคฺโค สามุทฺทลวณํ หตฺถิปิปฺผลิ เจติ. ปุเม'ยํ.

๕๘๔. ทฺวยํ ฉคนฺถายํ, ยา “อุคฺคนฺธา”ติปฺยุจฺจเต. คุนฺนํ โลมสมฺปาตนฏฺฐาเน ชาตา **โคโลมี, วจ** วิยตฺติยํ วาจายํ, กรเณ อ, สตปพฺพิกาปิ. วจา สุกฺกโลหิตมูลเภเทน ทฺวิธา, ตตฺร สุกฺกา “เหมวตี”ตฺยุจฺจเต **อมรโกเส.**[1]

---

๑. อมร ๑๔, ๑๐๒–๓.

๕๘๕. **นิทฺธิกา ตุ พฺยคฺฆี จ** (๒)
**อถ นีลี จ นีลินี,** (๒)
**ชิญฺชุโก เจว คุญฺชาถ** (๒)
**สตมูลี สตาวลี.** (๒)

---

ทฺวยํ อปฺโผฏายํ. กณฺณาสณฺฐานปุปฺผตาย กณฺณี. คิริมฺหิ ชาตา กณฺณี **คิริกณฺณี.** โรคาทิชิตตฺตา **อปราชิตา.**

ทฺวยํ กลสิยํ. สีหปุจฺฉาการกุสุมมญฺชริตาย **สีหปุจฺฉิ.** ปณฺหิ อปฺปตนุ วุจฺจเต. ปณฺหิ ปณฺณํ ยสฺสา **ปณฺหิปณฺณี.** ปุถุปณฺณี, คุหาปิ, ปุถุ อสิลิฏฺฐํ ปณฺณมสฺสา **ปุถุปณฺณี.** คหฺวเร สีหปุจฺฉญฺจ, ถิยํ ฉมาตฺเก คุโห.[๑] ทฺวยํ สาลปณฺณิยํ. สาลปณฺณสทิสวิฏฺตาย **สาลปณฺณี.** สาลํ โสภนยุตฺตํ ปณฺณมสฺสา วา **สาลปณฺณี.** ถุ คติเถริเยสุ, อิโร, **ถิโร.**

๕๘๕. ทฺวยํ กณฺฏการิกายํ. นิทฺทหติ กณฺฏกมุฏฺเชติ **นิทฺธิกา,** ณฺวุ. ภยกรณวเสน พฺยคฺฆสทิสตาย **พฺยคฺฆี,** พฺรหตี, ขุทฺทาปิ. ทฺวยํ นีลิรุกฺเข. **นีล** วณฺเณ. นีลวณฺณตาย **นีลี,** นทาทิ, อินี. **นีลินี,** กาฬา, คุตฺถาปิ.

กาฬา กณฺหติวุตายํ นีลี โยชนวลฺลิสุ,
ปณฺเฑ รสญฺชเน สุตฺถา สุขุเมลาย นีลิยํ.[๑]

ทฺวยํ คุญฺชายํ. **ชญฺช** ยุทฺเธ, อุโก, อสฺสิ, **คุช** สทฺเท, อ, พินฺทาคโม. นามนฺตรานิ จสฺส – – – –

ทุเม สา รตฺติกา รตฺต- ทลา จูฬามณี จ สา,
กากจิญฺจิ ตุลาพีชํ กณฺหลา จ สิขณฺฑินี.

ทฺวย'มเหรุยํ. อยมเหรุอิจฺเจว ขฺยาตกณฺฏกวตี ภวติ. สตํ มูลานิ ยสฺส **สตมูลี.** สตํ โรเค อาวรตีติ **สตาวรี, วร** อาวรนิจฺฉาสุ, อถ วา "สตา"ติ จ "อาวรี"ติ จ เทฺว นามานิ ตสฺสา. "สตมูลี พหุสุตา-ภีรุ อินฺทีวรี"ติ[๒] หิ วุตฺตํ.

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๑,๔๙๔-๕. ๒. อมร ๑๔,๑๐๐.

๕๘๖. **มโหสธํ ตุวํ ติวิสา (๒)**
**พากุจึ โสมวลฺลิกา, (๒)**
**ทาพฺพี ทารุหลิทฺทา ถ (๒)**
**พิพงฺคํ จิตฺรตณฺฑุลา. (๒)**

๕๘๗. **นุหี เจว มหานาโม มุทฺทิกา ตุ มธุรสา, (๒-๒)**
**อถาปิ มธุกํ ยฏฺฐิ- มธุกา มธุลฏฺฐิกา. (๓)**

---

๕๘๖. ทฺวยํ อติวิสายํ. มหาวีริยํ โอสธํ **มโหสธํ.** "ลสุเณ ติวิสายญฺจ, สุณฺฐิยมฺปิ มโหสธ"นฺติ **รุทฺโท,** อติว วิสติ เภสชฺชปโยเคสูติ **อติวิสา,** วิสา, อรุณา, สิงฺคีปิ.

"อรุโณ กิญฺจิรตฺตกฺเก สญฺฌาราเค อนูรุเก,
นิสทฺเท กปิเล กุฏฺเฐ ทพฺเพว วาจฺจลิงฺคิโก".
"อรุณาติวิสาสามา มญฺชฏฺฐาติวุตาสุ จ,
อุสีเรติวิสายญฺจ สิงฺคิมคฺคุรวลฺลภา"ติ.

ทฺวยํ โสมราชิยํ. **วก** อาทาเน, อโจ, โสมสมตาย การิตา วลฺลิกา **โสมวลฺลิกา,** สกฺตุเถ โก, กณฺหผลา, ปูติผลาปิ.

ทฺวยํ ทารุหลิทฺทารุกฺเข. **ทร** วิทารเณ, โพ, รสฺส **โพ,** ทาพฺพี, ทีฆาทิ นทาทิ. หลิทฺทวณฺณทารุตาย **ทารุหลิทฺทา,** หลิทฺทาปิ. ทฺวยํ พิพงฺเค. **องฺค, รงฺค, ลงฺค** คตฺยตฺถา **ทณฺฑกา** ธาตู, อ, พตฺตํ, **พิพงฺคํ** จิตฺรานิ ตณฺฑุลานิ ยสฺสา, ตณฺฑุโล, กิมิสตฺถุปิ.

๕๘๗. ทฺวยํ สมนฺตทุทฺธายํ, **นุห** อุคฺคิรเณ, นทาทิ, มหนฺตํ นามมสฺส. สีหุณฺโฑ, วชิรทฺโม, คุฬาปิ. ทฺวยํ ทกฺขายํ. มุทฺคุณโยคา **มุทฺทิกา,** มธุรโส สาทุ, เตน วุตฺตํ เวชฺ**ชคนฺเถ** "สาทุลวณติตฺตมฺพิลกฏุกสายกา"อิติ, ตํโยคา **มธุรสา.** โคตฺถนี, ทกฺขาปิ. ติกํ ยฏฺฐิมธุกายํ. มธุรสตาย **มธุกํ,** อุปมาเน โก. ทณฺฑาการตฺตา ยฏฺฐิ จ สา มธุรสตฺตา มธุกา เจติ ยฏฺฐิมธุกา. มธุรสภาเว

๕๘๘. **วาติงฺคโณ จ ภณฺฑากี (๒)**
**วาตฺตากี พฺรหตีปฺยʼถ, (๒)**
**นาคพลา เจว ฌสา (๒)**
**ลางฺคลี ตุ จ สารที. (๒)**
๕๘๙. **รมฺภา จ กทลี โมโจ (๓)**
**กปฺปาสี วทารา ภเว, (๒)**
**นาครตา ตุ ตมฺพูลี (๒)**
**อคฺคิชาลา ตุ ธาตกี. (๒)**

---

ติฏฺฐตีติ **มธุลฏฺฐิกา,** รสฺส โล สกตฺเถ โก จ. "มธุยฏฺฐิกา"ติปิ ปาโฐ, วุตฺตญฺจ "มธุกํ กฺลีตกํ ยฏฺฐิ-มธุกํ มธุยฏฺฐิกา"ติ.[๑]

๕๘๘. ทฺวยํ วาติงฺคเณ. วาตหรตฺเตน คณียเตติ **วาติงฺคโณ, ภณฺฑา** ปริภาสเน, ณฺวุ, นทาที. ฏการกรเณ ภณฺฏากีปิ, พฺรหติยมฺปิ อยํ.

"วาติงฺคโณ ตุ วาตฺตาสุ
วาตฺตาโก สากเวฬุ จ,
ภณฺฑากี ราชกุมฺภณฺโฑ
วาตฺตากี ทุปฺปหาสินี"ติ[๒]

**รภโส.** ทฺวยํ พฺรหติยํ. วาตฺตํ นิรามยํ กโรตีติ **วาตฺตากี,** วาติงฺคเณปิ. **พฺรห** วุฑฺฒิยํ, โต, นทาที.

ทฺวยํ โครกฺขตณฺฑุเล, วุตฺตญฺจ **ตนฺตนฺตเร** "คงฺเครุกี นาคพลา, ตถา โครกฺขตณฺฑุลา"ติ นาคสฺส พลมิว พลเมติสฺสา โรคหรณตฺตา **นาคพลา, ฌส** หึสตฺโถ, อ. ทฺวยํ อคฺคิสิขายํ. นงฺคลสทิสมูลตาย **ลางฺคลี, นสฺส โล,** ทีโฆ จ. "**นงฺคลี**"ติปิ ปาโฐ, สรทกาเล สญฺชาตตฺตา **สารที.**

๕๘๙. ทฺวยํ กทลิยํ. **รมนฺติ** ยสฺสํ **รมฺภา,** โภ. **กท** มารเณ, อโล, นทาที. **มุจ** โมจเน, โณ. ทฺวยํ กปฺปาสิยํ, ยสฺสา ผลํ กปฺปาสํ กโรติ

---

๑. อมรโกส ๑๔,๑๐๙. ๒. จินฺตามณิฏีกา ๑๔,๑๑๔.

๕๙๐. ติวุตา ติปุฏา จา'ถ (๒)
สามา กาฬา จ กฬุยเต, (๒)
อโถ สิงฺคี จ อุสโภ (๒)
เรณุกา กปิลา ภเว. (๒)

---

โลกานมุปการนฺติ **กปฺปาสี,** **กโรติ**สฺมา ปาโส, นทาทิ. **วท** เถริเย, อโร, สมุทฺทนฺตาปิ.

สมุทฺทนฺตา ตุ กปฺปาสี    สิกฺกาทุราลภาสุ จ,
กปฺปาสี วนสมฺภวา เจ    ภารทฺวาชีติ วุจฺจติ.

ทฺวยํ ปณฺณลตายํ. นาคโลเก ชาตา ลตา **นาคลตา.** ตมฺพวณฺณํ **ตมฺพูลี,** อสฺสู, นทาทิ. ตมฺพูลสฺส อยํ วา **ตมฺพูลี,** ตมฺพูลวลฺลี, นาควลฺลีปิ, ตมฺพูลํ นาม ผลปตฺตจุณฺณาทิโยคสมูหานํ นามํ, ตทตฺถา วลฺลี ตมฺพูลวลฺลี, นาคโลกสฺส วลฺลี. ทฺวยํ ธาตกิยํ, อยํ ตมฺพปุปฺผี, มชฺโชปยุตฺตา. ปุปฺผา สุคนฺธิกา ธาตกิจฺเจว ขฺยาตา. อคฺคิชาลสมานปุปฺผตาย **อคฺคิชาลา.** อติสยํ ธิตึ กโรตีติ **ธาตกี,** นทาทิ.

๕๙๐. ทฺวยํ สุกฺกติวุตายํ. ติสฺโส วุตา ตจราชิโย ยสฺสา **ติวุตา.** ติสฺโส ปุโฏ ตจราชิโย ยสฺสา **ติปุฏา.** สรลา, ติภณฺฑี, โรจนีปิ.[1] ทฺวยํ กณฺหติวุตายํ. **สา** ตนุกรเณ, วิเรจนกรเณน กายํ, โรคญฺจ สายตีติ **สามา.**

"สาโม ตุ เมจเก วุทฺธ-    ทารเก หริเต **นทิ,**
ถี กณฺหติวุตา คุนฺหา    สาริวายมินีสุ เจ"ติ

**รภโส,** **กล** สงฺขฺยาเน, **กร** กรเณ วา, อ, **กาฬา.** ถี **กาฬา** กณฺหติวุตายํ, นีลีโยชนวลฺลิสุ. มสูรวิทลา, อทฺธจนฺทา กาฬเมสิกาปิ.

---

๑. เทวนีปี (ก).

๕๘๑. **หิริเวรญฺจ วาลญฺจ** (๒)
**รตฺตผลา ตุ พิมฺพิกา,** (๒)
**เสเลยฺย’ มสฺมปุปฺผญฺจ** (๒)
**เอลา ตุ พหุลา ภเว.** (๒)

---

ทฺวยํ กุกฺกุฏสิงฺคายํ. สิงฺคสทิสปุปฺผตาย **สิงฺคี,** กุฬีรสิงฺคี, วกฺกงฺคีปิ. ทฺวยํ เรณุกาเขฺย คนฺธทพฺเพ, อยํ เรณุเกเตฺยว วาณิชาทีนํ ขฺยาตา. อสฺสา จ มรีจากติ ผลํ. **เรณุ** คติสทฺเทสุ, ณุ, กปิลา วุตฺตา. ทฺวิชา, หเรณู, โกนฺตี, ภสฺมคนฺธินีปิ. "หเรณุ โส กลาเยปิ, เรณุกายํ ถิยํ ภเว"ติ[1] **รุทฺโท.**

๕๘๑. ทฺวยํ ผาลเก. หิรีนามิกาย เทวธีตาย สรีรโต ภณฺชาตตฺตา **หิริเวรํ.** วาเรตีติ วารํ, วารินามกตฺตา วา วารํ, ลตฺเต **วาลํ.** อุทีจฺยํ. เกสมฺพุนามมฺปิ, อุทีจีเทเส ภวํ **อุทีจฺยํ,** เกสสฺส อมฺพุโน จ ยานิ นามานิ, ตานิ สพฺพานฺยสฺสาติ **เกสมฺพุนามํ.** ทฺวยํ พิมฺพิกายํ. รตฺตํ ปกฺกผลมสฺสา. โอฏฺฐวณฺณสมานผลตาย **พิมฺพิกา,** อสฺสา เอว หิ ผเลโนฏฺโฐ อุปมียเต. ตุณฺฑิเกรี, ปีลุปณฺณีปิ.

ทฺวยํ เสเลยฺเย, ตญฺจ ปาสานภวํ สุคนฺธรสทพฺพํ เสลชนฺติ ขฺยาตํ. สิลายํ ปาสาเณ ภวํ **เสเลยฺยํ,** เณยฺโย. อสฺมโน, อสฺมสฺส วา ปุปฺผํ **อสฺมปุปฺผํ,** กาฬานุสาริยมฺปิ. ทฺวยํ เอลายํ "ผาโล"ติ ขฺยาตายํ. **อิล** คมเน, อ, อิสฺเส. พหโว อตฺเถ ลาตีติ **พหุลา,** พหุโรเค วา ลุนาตีติ **พาหุลา,** จนฺทวาลาปิ.

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๑๔,๑๒๐.

๕๘๒. **กุฏฺชญฺจ พฺยาธิ กถิโต (๒)**
**วาเนยฺยํ ตุ กุฏนฺนฏํ, (๒)**
**โอสธี ชาติมตฺต'โม-**
**สธํ สพฺพ'มชาติยํ.**

---

๕๘๒. ทฺวยํ "กุฏฺช"อิติ ขฺยาเต สุคนฺธทพฺเพ. **กุฏ** เฉทเน, โจ. กุยํ ปถวิยํ ติฏฺฐตีติ วา กุฏฺชํ. พฺยาธินามกตฺตา **พฺยาธิ,** ตถา จ "โกเวรํ ภาสุรํ กุฏฺชํ, ปาริภาพฺยํ คทาหฺวย"นฺติ[๑] **รภโส.** ปากลํ, อุปฺปลมฺปิ. ทฺวยํ เกวตฺตีมุตฺถเก. วุตฺตญฺจ ----

"ปริเปลวํ ปฺลวํ วนฺยํ ตํ กุฏนฺนฏสญฺญกํ,
ชายเต มุตฺถกาการํ เสวาลทลสญฺจเย"ติ

วเน ปานีเย ชาตํ **วาเนยฺยํ,** เณยฺโย, เกวตฺตีมุตฺถเก ปณฺโฑ, โสณโก โส กุฏนฺนโฏ. **กุฏ** เฉทเน, **นฏ** อวพนฺธเน, **นฏ** นฏฺฏเน วา, กุฏนฺนฏนฺติ สมุทิตนามํ. นิคฺคหีตาคโม. ทาสปุรมฺปิ.

ผลปากนฺตลตาทิชาติมตฺตเมว โอสธิ นาม, น ตุ ติผลกฺโกลาทิ, อิปจฺจโย, พหุวจนนฺตุ **อ**ตฺถพหุลตฺตา เอว, เอกวจนนฺโตปิ ทิสฺสเต, โอสธิ อิตฺถิยเมว. โอสธํ สพฺพมชาติยํ. ผลปากนฺตตฺตา ชาติโต อญฺญํ ยํ กิญฺจิ โรคาปนยนกรํ, ตโทสธมุจฺจเต. โอสธิชาติสมฺพนฺธิทพฺพมฺปิ ชาติวตฺติจฺฉายํ โรคปหีนกฺริยาเหตุตฺตา **โอสธ**สทฺทวาจฺจนฺติ ปฏิปาทนตฺถํ **สพฺพ**คฺคหณํ. **โอสธ**สทฺทโต ชาติยํ โณ. เกจิ ปน "โอสธิชาติมตฺตมฺโมสธํ สพฺพมชาติย"นฺติ ปาฐมวตฺวา โอสธิชาติมตฺตํ เภสชฺชํ สพฺพมชาติย" นฺติ ปจนฺติ. ตมิธ **โอสธิโอสธ**สทฺทานเมว เอกเทสวิกติวเสน วุตฺตานํ สํสยาปคมนตฺถํ วิเสสสฺส วุตฺตตฺตา น คเหตพฺพํ, **อมรโกเส**ปิ วุตฺตํ "โอสโธฺย ชาติมตฺเตสุ, อชาตฺยํ สพฺพโมสธ"นฺติ.[๒] ตตฺถ สกวาทีปกฺเข เอโก มกาโร อาคมวเสน วุตฺโต.

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๑๔,๑๒๖. ๒. อมร ๑๔,๑๓๕.

๕๙๓. **มูลํ ปตฺตํ กฬีร'คฺคํ**
**กนฺทํ มิญฺชา ผลํ ตถา,**
**ตโจ ปุปฺผญฺจ ฉตฺตนฺติ**
**สากํ ทสวิธํ มตํ.** (๑๐)

๕๙๔. **ปปฺปุนฺนาโฏ เอฬคโล** (๒)
**ตณฺฑุเลยฺโย'ปฺปมาริโส,** (๒)
**ชีวนฺตี ชีวนี จา'ถ** (๒)
**มธุรโก จ ชีวโก.** (๒)

---

๕๙๓. มูลาทิกํ ทสวิธํ **สากนฺติ** มตํ, สกฺโกติ เยนาติ กตฺวา. ตตฺร **มูลํ** มูลกาทีนํ, ปตฺตํ พากุจาทีนํ, **กฬีรํ** วํสาทีนํ, **อคฺคํ** เวตฺตาทีนํ, **กนฺทํ** นีลุปฺปลาทีนํ, **มิญฺชํ** ตาลาทีนํ, **ผลํ** กุมฺภณฺฑาทีนํ, **ตโจ** มาตุลุงฺคาทีนํ, **ปุปฺผํ** วงฺคสุเสนาทีนํ, **ฉตฺต** อหิฉตฺตาทีนํ.

๕๙๔. ทฺวยํ เอฬคเล. ปกาเรน ททฺทุํ ปุนาตีติ **ปปฺปุนฺนาโฏ.** ปุ ปวเน, กิยาทิ, อโฏ, นิคฺคหีตาคโม. เอฬคํ ททฺทุํ ลุนาตีติ **เอฬคโล.** ททฺทุโฆ, จกฺกมทฺทโก, อุรณาโขฺยปิ ททฺทุํ หนฺตีติ ททฺทุโฆ, **หนสฺส โฆ.** จกฺกาการตาย จกฺกํ, ททฺทุ, ตํ มทฺทยตีติ **จกฺกมทฺทโก.** อุรณาโขฺย เมสาโขฺย. มาริสากติ อปฺปปตฺตโก ภูมิลคฺคปตฺโต ตณฺฑุเลยฺโย อปฺปมาริโส จ นาม, ตณฺฑุลโต ชายตีติ **ตณฺฑุเลยฺโย** เณยฺโย. อปฺปตฺตตาย อปฺโป จ โส มาริสากติตฺตา มาริโส เจติ **อปฺปมาริโส.**

ทฺวยํ ชีวนฺติยํ, อยํ รตฺตงฺคมาริสากติ, **ชีวโต** อนฺโต, นทาทิ. อิตรโต ยุ, นทาทิ. ชีวา, ชีวนิยา, มธุปิ. ทฺวยํ ชีวเก, อยํ อฏฺฐวคฺคปวิฏฺโฐ. อเนเนว นาเมน วาณิชานํ ปสิทฺโธ. มธุรสตาย **มธุรโก,** ชีวาเปตีติ **ชีวโก** ณฺวุ.

๕๙๕. **มหากนฺโท จ ลสุณํ (๒)**
**ปลณฺฑุ ตุ สุกนฺทโก, (๒)**
**ปโฏโล ติตฺตโก จา'ถ (๒)**
**ภิงฺคราโช จ มากฺกโว. (๒)**
๕๙๖. **ปุนฺนฺนวา โสถฆาตี (๒)**
**วิตุนฺนํ สุนิสนฺนกํ, (๒)**
**การเวลฺโล ตุ สุสวี (๒)**
**ตุมฺพฺยาลาพุ จ ลาพุ สา. (๓)**

---

"ชีวโก สิงฺคโก เสโก
ทีฆายุ กุจฺจสีสโก,
รสฺสงฺโค มธุโร สาทุ
ปาณโก จิรชีวินี"ติ ตนฺตนฺตรํ.[๑]

๕๙๕. ทฺวยํ ลสุเณ. ยสฺส มูลํ เสตวณฺณํ. ปลณฺฑุกนฺทโต มหนฺตกนฺทตาย **มหากนฺโท.** อมฺพิเลนเกน รเสน อูรตาย **ลสุณํ,** ลตฺตํ, รสฺสตฺตํ, ณตฺตญฺจ, ลส กนฺติยํ วา, ยุ, อสฺสุ, ณตฺตํ, มโหสธํ, อริฏฺฐํ, รโสโนปิ. ทฺวยํ รตฺตมูเล, หริเต จ. ปลฑิ คนฺธเน, อุ, สุนฺทโร กนฺโท ยสฺส **สุกนฺทโต.**

ทฺวยํ ปโฏเล. ปฏ คมเน, โอโล, ปฏํ รสํ ลาตีติ วา **ปโฏโล,** อุสฺโส ติตฺตรสตาย **ติตฺตโก.** สกตฺเถ โก. กุลกํ, ปฏุปิ. ทฺวยํ "ภิงฺ อิติ ขฺยาเต เกสรญฺชเน. ภิงฺโค วุจฺจติ ภมโร, ตพฺพณฺณํ กตฺวา เตสํ รญฺเชตีติ **ภิงฺคราโช.** **มุจ** โมจเน, อโว, อุสฺสา, **มากฺกโว.**

๕๙๖. ทฺวยํ ปุนฺนฺนวายํ, วุทฺโธปิ ปุน นโว ภวตี ยาย โยคิตายาติ **ปุนฺนฺนวา.** โสถํ หนฺตีติ **โสถฆาตํ,** **หนสฺส ฆาโต.** ทฺวยํ อนูปเช สาเก. ตุท

---

๑. อมรโกสฺคุฬฺหตฺถนฏีกายมฺปิ, อปราทฺธํ จินฺตามณิฏีกายมฺปิ.

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| ๕๒๗. | **เอฬาลุกญฺจ** | **กกฺกรี** | | (๒) |
| | **กุมฺภณฺโท** | **ตุ จ** | **วลฺลิโภ,** | (๒) |
| | **อินฺทวารุณี** | **วิสาลา** | | (๒) |
| | **วตฺถุ** | **จ** | **วตฺถุเลยฺยโก.** | (๒) |

---

พฺยญฺชเน, ภาเว โต. วิคตํ ตุนฺนเมตสฺส ขาทเน **วิตุนฺนํ. สท** วิสรณคตฺยาวสาเนสุ, โต **อนฺนาเทโส,** สกตฺเถ โก.

ทฺวยํ การเวลฺลเก. วิตฺตรสตาย กุจฺฉิตากาเรน ลมฺพตีติ **การเวลฺโล,** อุสฺสาตฺตํ, รตฺตํ, อิลฺโล, กฺปฺปฺโพ **ลวิ** อวสํสเน. **สสุ** หึสายํ, อโว, นาทิ, อสฺสุ. ติกํ ลาพุยํ. **ตุมฺพ** อทเน, ตุมฺพติ หึสติ ปิตฺตนฺติ ตุมฺพี, นทาทิ. **นปฺปุพฺโพ ลมฺพ** อวสํสเน, อุ, มโลโป, **นสฺส อตฺตํ,** **อลาพุ,** ปาณินิยานํ,[๑] **อาปุพฺโพ ลมฺพ** อวสํสเน, **อาลาพุ,** กาตนฺติกานํ, จนฺทานญฺเจวํ, อสฺมากนฺตุ รสฺสํ กตฺวา อลาพุ, **อ**โลเป **ลาพุ,** อเภโทปจาเรน ติณฺณํปิ ผเลปิ อิตฺถิลิงฺคานิ, สาสทฺโท อิตฺถิลิงฺคตฺถโชตโก.

๕๒๗. ทฺวยํ สมฺปุเส. อิรํ วารึ ลาติ ตพฺพาหุลฺยโตติ **เอฬาลุกํ.** "อิรา วาริสุรา ภูมิ-ภารตีสุ ปยุชฺชเต"ติ หิ **นานตฺถสงฺคโห.** ฉิยํ, อุ, สกตฺเถ โก. **กุก** อาทาเน, อโร, นทาทิ, อุสฺสตฺตํ, กํ วาตํ, กผญฺจ กโรตีติ **กกฺกรี,** อปรตฺร ผโลโป. กกฺกฏีปิ. ทฺวยํ กุมฺภณฺเฑ. กุมฺภปฺปมาณผลตาย **กุมฺภณฺโฑ,** อญฺญตฺเถ ณฺโฑ, กุมฺโภ วิย เฑตีติ วา **กุมฺภณฺโฑ,** พินฺทาคโม, **กุส** เฉทเน วา, อณฺโฑ, สสฺส **โภ,** พินฺทาคโม, กํ วาตํ อุมฺเภตีติ วา **กุมฺภณฺโฑ,** อณฺโฑ. **วลฺล** สํวรเณ, อิโภ, มหาผลตาย สพฺพาสํ วลฺลิชาตีนํ ภาติ ทิพฺพตีติ วา **วลฺลิโภ,** กกฺการูปํ.

---

๑. อุณาทิ ๑/๘๗.

๕๖๘. **มูลโก'นิตฺถิยํ จฺจฺจุ (๒)**
**ตมฺพโก จ กลมฺพุโก, (๒)**
**สากเภทา กาสมทฺท-**
**ณชฺฌริผคฺควาทโย.**

---

ทฺวยํ โครกฺขกกฺกริยํ. อินฺทสฺส สกฺกสฺส วารุณี สุรา **อินฺทวารุณี.** วิเสเสน สรติ หึสติ กผปิตฺตาทโยติ **วิสาลา.** "สรเมโห กุฏฺฐหริ, วิสาลา กผปิตฺตฆา"ติ หิ ทพฺพคุเณ. วิสรติ วิเรจติ เอตายาติ วา **วิสาลา.** ทฺวยํ อนุปสาเก. วสติ ยสฺมึ ขารคุโณ **วตฺถุ. วส** นิวาเส, รตฺถุ, **วส** หึสายํ วา, วสติ กผวาตปิตฺเตติ วตฺถุ. **วตฺถุเลยฺยโกติ** สมฺทิตนามํ. ลย สาเย, ลยาเปติ สพฺพโทเสติ **เลยฺยโก,** ณฺวุ, อสฺเส, วตฺถุ จ โส เลยฺยโก จาติ **วตฺถุเลยฺยโก.**

๕๖๘. ทฺวยํ มูลเก. **ณฺวุมฺหิ มูลโก. จฺจฺจ** ปริภาสนตชฺชเนสุ, อุ, อสฺสุ, ทฺวยํ กลมฺพุเก. ตมุ กงฺขายํ, ณฺวุ, มนฺโต จ, เก ชเล ลมฺพตีติ **กลมฺพุโก,** ณฺวุ, อสฺสุ. อุโปทิกาปิ, อุทกํ อปคตา **อุโปทิกา.**

กาสมทฺทณชฺฌริผคฺควาทโย **สากเภทา** สากวิเสลา. กาสํ มทฺทตีติ **กาสมทฺโท.** กโจ, **ณชฺฌ** ปริภาสนตชฺชเนสุ, อโร, นทาทิ, ณชฺฌรี. ผํ วาตํ คณฺหาตีติ **ผคฺคโว, หสฺส โว, ผคฺคโว,**

๕๙๙. **สทฺทโล เจว ทุพฺพา จ** (๒)
**โคโลมี สา สิตา ภเว,**
**คุนฺทา จ ภทฺทมุตฺตญฺจ** (๒)
**รสาโล ตุ'จฺฉุ เวฬุ ตุ.** (๒)
๖๐๐. **ตจสาโร เวณุ วํโส** (๔)
**ปพฺพํ ตุ ผฬุ คณฺฐิ โส,** (๓)
**กิจกา เต สิยุํ เวณู**
**เย นทนฺตฺยา'นิลทฺธุตา,**

---

๕๙๙.-๖๐๐. ทฺวยํ ทุพฺพายํ. สุนฺทรํ ทลํ ปตฺตเมตสฺส มงฺคลปาเจติ **สทฺทโล,** สทฺทํ มงฺคลสทฺทํ ลานฺติ ภาสนฺติ ปรินฺติ พฺราหฺมณา เยนาติ วา **สทฺทโล. ทุพฺพี** หึสายํ, อ, อวมงฺคลํ ทุพฺพตีติ **ทุพฺพา,** ทุนฺนิมิตฺตาทโย วาเรนฺติ ยายาติ วา ทุพฺพา, เนรุตฺโต. สตปพฺพิกา ภคฺคิ, อนนฺตา, รุหาปิ. **สา** ทุพฺพา **สิตา** สุกฺกา เจ, โคโลมี **นาม,** โคโลมชตฺตา **โคโลมี.** สตวีริยา, คณฺฑาลี, สกุลากฺขโกปิ.

ทฺวยํ ภทฺทมุตฺเต. **คุ** สทฺเท, โท, **มุจ** โมจเน, โต, โรคหรณตฺตา สทฺทญฺจ ตํ มุตฺตญฺเจติ **ภทฺทมุตฺตํ,** ทฺวยํ อุจฺฉุมฺหิ. รสํ ลาตีติ **รสาโล,** ทีโฆ. **อิสุ** อิจฺฉายํ, อุ, **อุส** ทาเห วา, อุ, **สสฺส** **โฉ,** ปุพฺพตฺร อิสฺสุ, อสรูปทฺวิตฺตํ, **อุจฺฉุ,** ปุเม.

จตุกฺกํ วํเส. **วี** คมเน, ฬุ, ตโจว สาโร ยสฺส. **วี คมเน,** อุ, **นาคโม,** ณตฺตํ, วนติ สมฺภตีติ **วํโส, วน** สมฺภตฺติยํ, โส, **วส** นิวาเส วา, กรเณ อ, นิคฺคหีตาคโม. สตปพฺโพ, ยวผโล, มกฺกโร เตชโนปิ, มกฺกโรติ ปฏิเสวติ เยน **มกฺกโร,** สญฺญายํ อ. ติกํ ปพฺเพ. **ปพฺพ** ปูรเณ, **ปพฺพํ. ผล** วิสรเณ, อุ, ฬตฺตํ. **คนฺถ** คนฺถเน, อิ, วณฺณวิกาเร **คณฺฐิ, โส** ปุมา.

๖๐๑. นโฬ จ ธมโน โปฏ- (๒)
คโล ตุ กาส'มิตฺถิ น, (๒)
เตชโน ตุ สโร มูลํ (๒)
ตู'สีรํ พีรณสฺส หิ. (๓)
๖๐๒. กุโส วรหิสํ ทพฺโภ (๒)
ภูติรกํ[๑] ตุ ภูตินํ, (๒)
ฆาโส ตุ ยวโส จา'ถ (๒)
ปูโค ตุ กมุโก ภเว. (๒)

---

**อนิลทฺธุตา** อนิเลน กมฺปิตา **เย** เวณู กีฏาทิภิ กกรนฺธตาย **นทนฺติ,** เต กีจกา นาม สิยุํ, **จกี** อามสเน, ณฺวุ, ปุพฺพาปรพฺยญฺชนานํ วิปริยโย **กีจกา.**

๖๐๑. ทฺวยํ **นเฬ. นี** นเย, อโล, ฬตฺตํ, **ธม** สทฺทคฺคิสํโยเคสุ, ยุ, โปฏคโลปฺยตฺร. ทฺวยํ กาเส. ปุฏํ อญฺญมญฺญํ สํสคฺคํ คจฺฉตีติ **โปฏคโล,** มสฺส **โล. กาส** ทิตฺติยํ, อ, อยมนิตฺถี.

ทฺวยํ สเร. **ติช** นิสาเน, ยุ. สรนฺตฺยเนเนติ **สโร.** ปุเม สญฺญายํ อ, **สร** หึสายํ วา. คุนฺโทปฺยตฺร. **พีรณสฺส** เสตกุสุมสฺส ติณวิเสสสฺส มูลํ **อุสีรํ** นาม, **วส** กนฺติยํ, **อุส** ทาเห วา, อีโร, ปุพฺพสฺมึ วสฺสุ, อภยํ, นลทํ, เสพฺยํ, ชลาสยํ, อมณาลํ, ลามชฺชกมฺปิ.

หริตกฺยาภยา ปณฺโฑ อุสีเร นิพฺภเย ติสุ,
ชลาสโย ชลาธาเร อุสีเร ตุ ชลาสยํ.
เสพฺยา เสวารโห สิยา.

๖๐๒. ติกํ กุเส, กุส เฉทเน, อ, **วรห** ปาธาเนฺย, ปริภาสนหึสาทาเนสุ จ, **ทุ** ปริตาเป, อพฺโภ, ทพฺโภ, กุโถ, ปวิตฺรมฺปิ.

ทฺวยํ อิติ ขฺยาเต ติเณ, วุตฺตญฺจ "ภูตินํ คนฺธเชฏฺฐญฺจ, สุคนฺธํ โคมยปฺปิย"นฺติ. อถ รามกปฺปูรโต โก อสฺส เภโท. **รามกปฺปูรํ** พหุปกณฺฑํ

---

๑. ภูติณกํ (สี) ๒. ภูติณํ (สี)

๖๐๓. **ตาโล วิเสทิกา จา’ถ, (๒)**
**ขชฺชูรี สินฺทิ วุจฺจติ. (๒)**

๖๐๔. **หินฺตาล ตาล ขชฺชูรี นาฬิเกโร ตเถว จ,**
**ตาฬี จ เกตกี นารี ปูโค จ ตณปาทปาติ. (๗)**

**อิติ อรญฺญวคฺโค.**

---

กปฺปูรสุคนฺธํ. คนฺธเขฑนฺตุ อิกฺฑสมานปตฺตํ สาขาสภาวํ ภูมิลคฺคํ, อโตเยว ภูตินกมุจฺจเต, ภูมิยํ ลคฺคํ ติณํ **ภูตินกํ, นตฺตํ,** สกตฺเถ โก.

ทฺวยํ ควาทีนํ มทนีเย ติเณ, **ฆส** อทเน, โณ, ยุ มิสฺสเน, อโส. ทฺวยํ ปูครุกฺเข. **ปูช** ปูชายํ, โณ, **ปูโค. กมุ** อิจฺฉายํ, ณฺวุ. โฆณฺฏาปิ, “โฆณฺฏา พทรปูเคสู”ติ **รุทฺโท.**

๖๐๓. ทฺวยํ ตาเล, **ตล** ปติฏฺฐายํ, ฉุราทิ, อ. วาตาทโย วิภินฺทตีติ **วิเภทิกา.**

“วาตโฆ พฺรูหโน จาปิ กิมิหา กุฏฺฐนาสโน,
รตฺตปิตฺตหโร สาทุ ตาโล สตฺตคุโณ มโต”ติ

หิ **ทพฺพคุโณ.** ติณราชาปิ. ทฺวยํ ขชฺชูริยํ. **ขชฺช** ขชฺชเน, พฺยถเน, จ, อูโร, นทาทิ. **สิท** โมจเน, เสฺนหเน จ, อิ, **สนฺท** สปเน วา, อิ, อุปานฺตสฺสิ จ, **สินฺทิ.**

๖๐๔. หินฺตาลาทโย สตฺต นิสฺสารตาย ติณานิ จ ตานิ มูเลน ชลปานสามญฺญโต ปาทปา เจติ **ติณปาทปา** วุจฺจนฺติ, **ติณ** อทเน, ปมาณโต ตาลโต หีโน **หินฺตาโล,** ปทวิปริยโย, รสฺโส จ. นาฬิ วิย ชายตีติ **นาฬิเกโร.** อญฺญตฺเถ อิโร, โกนฺโต จ, นาฬิเกโร. ลางฺคลีปิ. “ลางฺคลี นาฬิเกเร จ, สิรปาณิมฺหิ ลางฺคลี”ติ[๑] **รภโส.** สณฺฐานโต ตาลสทิสตาย **ตาฬี, พตฺตํ,** อุปมาเน อี, **ตพ** อาฆาเต วา, ฉุราทิ, นทาทิ, **ตาฬี. กิต** นิวาเส, โรคาปนยเน จ, ณฺวุ, นทาทิตฺตา อี, **เกตกี,** อยํ นารี.

**อรญฺญวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.**

---

๖๐๕. **ปพฺพโต คิริ เสโล'ทฺทิ,**
**นคา'จลสิลุจฺจยา,**
**สิขรี ภูธโร'ถ'พฺภ** (๘)
**ปาสาณา'สฺโม'ปโล สิลา.** (๕)
๖๐๖. **คิชฺฌกูโฏ จ เวภาโร**
**เวปุลฺโล'สิคิลิ นคา,**
**ปิญฺโฌ ปญฺฌว วงฺกาที** (๗)
**ปุพฺพเสโล ตุ โจ'ทโย,** (๒)
**มนฺทโร ปรเสโล'ตฺโถ** (๓)
**หิมวา ตุ หิมาจโล.** (๒)

---

๖๐๕. นว ปพฺพตสฺส นามานิ. **ปพฺพ** ปูรเณ, โต. **คิร** นิคฺคิรเณ, โอสธาทโย นิคฺคิรตีติ **คิริ**, อิ. สิลานํ ราสิ. **เสโล,** สิลา ปจุรา สนฺตฺยสฺมึ วา **เสโล,** เสล คติยํ วา, **อทฺท** คติมฺหิ ยาจเน จ, ภูวาทิ อิ, **อทฺท** หึสายํ วา, จุราทิ, น คจฺฉตีติ **นโค.** น จลตีติ **อจโล.** สิลานมุจฺจโย อุพฺเพโธ, ถูโป วา **สิลุจฺจโย.** สิขรโยคา **สิขรี,** อี, ติรกฺภูโต. ภุ ภูมึ ธรตีติ **ภูธโร,** ภุยา ธรียตีติ วา **ภูธโร,** พาหุเลฺยน อ, **ภูธโร.** อหาริโย, โคตฺโตปิ, เทสนฺตรํ เนตุมสกฺยตฺตา **อหาริโย,** ควํ ภูมึ ธารเณน ตายเต **โคตฺโต.**

ปญฺจกํ สิลายํ. **อม** คติยํ, โภ. **วน, สน** สมฺภตฺติยํ, ปสนติ พฺยาเปตีติ **ปาสาโณ,** นิปาตนา, ปส พนฺธเน วา, ยุ. **อสุ** เขปเน, โม, **อสฺมา,** ราชาทิ, อสุ พฺยาปเน วา. ปล รกฺขเณ, อุปโล, **อุป** เทเห วา, **อลปจฺจโย** นิปาโต. **สิล** อุจฺเจ, อ. **สิลา,** นารี.

๖๐๖. คิชฺฌกูฏาทโย ติกูฏนฺตา "วงฺกาที"ติ เอตฺถ **อาทินา** มลยทฺทุราทโย จ **นคา** นควิเสสา. คิชฺฌา สกุณวิเสสา อสฺส กูเฏ วสนฺติ, คิชฺฌสทิสกูฏยุตฺตตาย วา **คิชฺฌกูโฏ.** วิเสเสน ภาตีติ **เวภาโร,** อโร. **ปุล**

๖๐๗. **คนฺธมาทน เกลาส-**
**จิตฺตกูฏ สุทสฺสนา,**
**กาฬกูโฏ ติกูโฏ'สฺส,**[๑] (๖)
**ปตฺโถ ตุ สานุ'นิตฺถิยํ.** (๒)

---

มหตฺเต, วิเสเสน ปุลตีติ **เวปุลฺโล.** อิสโย คิลตีติ **อิสิคิลิ,** อิ. อาทิจฺจคมนวิโรเธน วิรุทฺธํ ฌายตีติ **วิญฺโฌ.** ปณฺฑุวณฺณตาย **ปณฺฑโว, ปณฺฑ** คติยํ วา, อโว, กุฏิลตาย **วงฺโก.** ทฺวยํ อุทยคิริมฺหิ. อปรเสลาเปกฺขาย **ปุพฺพเสโล.** อุทยนฺตฺยสฺมา สุริยาทโยติ **อุทโย,** สุริยาทีนมุทยโยคโต วา **อุทโย.**

ติกํ อตฺถคิริมฺหิ. มนฺทยติ สุริโย ยสฺมึ **มนฺทโร.** มนฺทปฺปโภ วา อรติ ยสฺมึ สุริโยติ **มนฺทโร,** อตฺถํ อนุปลทฺธึ คหนกฺขตฺตานํ กโรตีตฺยตฺโถ, นามธาตุการิตนฺตา อ. ทฺวยํ หิมวติ ปพฺพเต. หิมปฺปจุรตาย **หิมวา,** หิมํ วา วมตีติ **หิมวา,** กฺวิ, ราชาทิปกฺเขปตฺตา สิสฺสา. หิมยุตฺตา อจโล **หิมาจโล.**

๖๐๗. อตฺตนิ สญฺชาตคนฺธทพฺพานํ คนฺเธหิ โลเก มทยติ, โมทยตีติ วา **คนฺธมาทโน,** ยุ. เกลาโส วุตฺโต.[๒] วิจิตฺตกูฏยุตฺตตาย **จิตฺตกูโฏ.** สุขํ ทสฺสนํ ยสฺส, ยสฺมึ วา **สุทสฺสโน,** กาฬวณฺณกูฏตาย **กาฬกูโฏ.** ตีณิ กูฏานฺยสฺส **ติกูโฏ,** ฉเฬเตปิ ปพฺพตวิเสสา. **อสฺส** ยถาวุตฺตสฺส ปพฺพตสฺส **ปตฺโถ** สโม ภูมิภาโค สานุ นาม,[๓] **อสฺส** วา ปพฺพตสฺส สมาย ภูมิยํ ปตฺโถ สานุ จ ภวนฺตีติ อชฺฌาหริตพฺพํ. ปติฏฺฐเต อสฺมินฺติ **ปตฺโถ,** ฐสฺส **โถ. สน** สมฺภตฺติยํ, ณุ, สมฺภชียเต เสวียเตติ **สานุ,** เทฺวปฺยนิตฺถิยํ.

---

๑. กาฬกูโฏติ กูฏาสฺส (สี,ก) ๒. เหฏฺฐา ๑๓๒–คาถาวณฺณนายํ.
๓. ปพฺพตฏฺเฐ สมภูมิเทเส. (โถมนิธิอภิธาน)

๖๐๘. **กูโฏ วา สิขรํ สิงฺคํ** (๓)
**ปปาโต ตุ ตโฏ ภเว,** (๒)
**นิตมฺโพ กฏโก'นิตฺถี** (๒)
**นิชฺฌโร ปสโว'มฺพุโน.**

๖๐๙. **ทรี ตุ กนฺทโร ทฺวีสุ,** (๒)
**เลณํ ตุ คพฺภรํ คุหา,** (๓)
**สิลาโปกฺขรณี โสณฺฑี** (๒)
**กุญฺชํ นิกุญฺช'มิตฺถิ น.** (๒)

---

๖๐๘. ติกํ สิงฺคสฺส นามํ. **กุฏ** ทาเห, กมฺมนิ โณ, วากาเรน กูฏมฺปิ. สิขํ รุหตีติ **สิขรํ.** เนรุตฺโต. สิขํ คจฺฉตีติ **สิงฺคํ, อิงฺค** คมนตฺโถ, **ข**โลโป. ทฺวยํ ปพฺพตาทีนํ ปปตนฏฺฐานสฺส นามํ. ปปตนฺตฺยสฺมา, โณ. **ปต** อโธคมเน, **ปปาโต.** กฏ สมุสฺสเย, **ตโฏ.**

ทฺวยํ ปพฺพตนิตมฺเพ. **นิตมฺโพ** ชฆเนปิ, **กฏ** วสฺสาวรเณสุ ณฺวุ. ปพฺพเต ปาสาณาทีสุ **อมฺพุโน** ชลสฺส **ปสโว** ปสวนํ นิชฺฌโร นาม, นิสฺสรณํ **นิชฺฌโร,** สสฺส โฌ, อสรูปทฺวิตฺตํ. ฌโรปิ.

๖๐๙. ทฺวยํ กิตฺติเม อกิตฺติเม, สชเล นิชฺชเล วา กนฺทเร. **ทร** วิทารเณ, อ, อี, **ทรี.** กํ ชลวาจกมพฺยยํ, เกน ทรียเต **กนฺทโร,** อา, กนฺทรา. ติกํ เทวขาตพิเล. นิลียนฺตฺยสฺมึ **เลณํ, ลี** สิเลสเน, ยุ, คตึ หฺวยติ กุฏิลยตีติ **คพฺภรํ,** นิปาตนา. **คพฺภ** ธารเณ วา, อโร. **คุหู** สํวรเณ, อ, **คุหา.**

ทฺวยํ สิลามยโปกฺขรณิยํ. **โสฑิ** คพฺเภ, อี. โสณวณฺณคติสงฺฆาเตสุ วา, โฑ, อี. ทฺวยํ ปพฺพตาทีนํ คพฺภรเทเส ลตาปลฺลวติณาทีหิ ปิหิโตทเร คพฺภเร. **กุญฺช** อพฺยตฺตสทฺเท, กรเณ, โณ, **นิกุญฺชํ** นิปุพฺโพ. ทฺวยํ ปฺยนิตฺถิยํ. **นิกุญฺช**วจนํ ปกุญฺชาทินิวตฺตนตฺถํ.

๖๑๐. **อุทฺธ'มธิจฺจกา เสล-**
**สฺสาสนฺนา ภูมฺยุ'ปจฺจกา,**
**ปาโท ตุ'ปนฺตเสโลถ (๒)**
**ธาตุ'ตฺโต เคริกาทิโก.**

**อิติ เวสฺสวคฺโค.**

---

๖๑๐. **เสลสฺส** ปพฺพตสฺส อุทฺธํภูมิ **อธิจฺจกา** นาม. เสลสฺสาโธภาคาสนฺนภูมิ **อุปจฺจกา** นาม. อตฺร เตหิ **อุปาทิสทฺเทหิ** จฺจโก **ยถาทินา.**[๑]

มูลปพฺพตสฺสนฺเต ปริวาเรตฺวา ฐิตา ขุทฺทปพฺพตา **ปาทา** นาม. ตตฺร **ปาทาทิทฺวยํ.** ปชฺชเต คมฺยเตติ, โณ. เสลสฺส อุปนฺโต สมีเป ปพฺพตา **อุปนฺตเสโล.**

เคริกมโนสิลาหริตาลกฏฺฐินฺยาทิโก สพฺโพ เอว สิลาวิกาโร "ธาตู" ตฺยุตฺโถ, **ธร** ธารเณ, ตู, **ธาตุ.**

**เสลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.**

---

๑. ปาณินิ ๕, ๒, ๓๔.

๖๑๑. มิคินฺโท เกสรี สีโห, (๓)
ตรจฺโฉ ตุ มิคาทโน, (๒)
พฺยคฺโฆ ตุ ปุณฺฑรีโก'ถ, (๒)
สทฺทูโล ทีปินี'ริโต.

---

๖๑๑. ติกํ สีเห. เกสโร ชฏา, ตํโยคา, อี, **เกสรี.** มิเค หึสตีติ **สีโห,** นิปาตนา วณฺณวิปริยโย, มิเค หนฺตุํ สํวิชฺชมานา อีหา อสฺสาติ วา **สีโห,** สหตีติ วา **สีโห.** ปญฺจสฺโส, หริปิ. มุขมิว จรณาปฺยสฺส กริกุมฺภทารณ-สมตฺถาติ เตหิ สห ปญฺจสฺสานิ ยสฺส. หรติ มิเคติ **หริ,** อิ. มหากุกฺกุรปฺปมาโณ กุกฺกุราตติ กณฺหเลขาจิตฺตสรีโร โคมนุสฺสาทิหึสกฺขโม รสฺสมุโข **ตรจฺโฉ** นาม, โส "สุนขพฺยคฺโฆ"ติ วุจฺจติ. **ตร** ตรเณ, โฉ, มิเค อทตีติ **มิคาทโน,** นนฺทาทีหิ ยุ.

ทฺวยํ พฺยคฺเฆ. วินิหนฺตฺวา อาฆายตีติ **พฺยคฺโฆ,** ฆา คนฺโธปาทาเน, พฺยคฺโฆ ทีปินีปิ. ปุํ ปุมาโน ทาเลตีติ **ปุณฺฑรีโก,** ทล วิทารเณ, ณฺวุ. ทสฺส **โฑ** ลสฺส **โร,** อสฺสี, **ปุณฺฑรีโก.**

"ปุณฺฑรีกํ สิตมฺโภเช,
สิตจฺฉเตฺร จ เภสชฺเช,
โกสการนฺตเร พฺยคฺเฆ,
โส ทิสาวารณคฺคิสู"ติ

**นานตฺถสงฺคเห.** วคฺโฆปิ. ทีปินิวิสเย สทฺทูโล อีริโต, สรตีติ **สทฺทูโล,** อูโล, โทจนฺโต, สทฺเทน อุลติ คจฺฉตีติ วา สทฺทูโล. ทีปํ ตจฺจมฺมํ, ตํโยคา **ทีปี,** ตสฺมึ ทีปินิ.

๖๑๒. **อจฺโฉ อิกฺโก จ อิสฺโส ตุ**
**กาฬสีโห อิโสปฺย'ถ,** (๕)
**โรหิโส โรหิโต จาถ** (๒)
**โคกณฺโณ คณิกณฺฏกา.** (๒)

๖๑๓. **ขคฺค ขคฺควิสาณา ตุ**
**ปลาสาโท จ คณฺฑโก,** (๔)
**พฺยคฺฆาทิโก วาฬมิโค**
**สาปโท'ถ ปฺลวงฺคโม.** (๒)

๖๑๔. **มกฺกโฏ วานโร สาขา-**
**มิโค กปิ วลีมุโข,**
**ปลวงฺโค กณฺหตุณฺโฑ** (๗)
**โคนงฺคโลติ[๑] โส มโต.**

๖๑๒. ปญฺจกํ อจฺเฉ. อสุ เขปเน, โฉ. **อิจ** ถุติยํ, อ, **อิกฺโก.** ภลฺลุโกปิ, **ภล, ภลฺล** ปริภาสนหึสาทาเนสุ, ณฺวุ, อสฺสุ, **อีส** คติหึสาทาเนสุ, โส, รสฺสาทิ. อปจฺจเย **อิโส.**

ทฺวยํ โรหิเต. โลหิตวณฺณตาย **โรหิโส,** โลหิโต จ, ปุพฺพตฺร ตสฺส **โส.** ติกํ โคกณฺเณ. ควสฺส กณฺโณ วิย กณฺโณติ **โคกณฺโณ.** คณยุตฺตตาย คณี จ โส กณฺฏกสทิสสิงฺคตาย กณฺฏโก เจติ **คณิกณฺฏโก,** สมฺทิตนามมฺปิ วทนฺติ. คณิ จ กณฺฏโก จ คณิกณฺฏกาติ เทฺว **นามานิปิ** ทฏฺฐพฺพานิ, เตเนว หิ "คณิกณฺฏกา"ติ พหุวจนนิทฺเทโส กโต.

๖๑๓-๔. จตุกฺกํ ขคฺเค. สิงฺคญฺจ ขคฺคาขฺยํ, ตํโยคา **ขคฺโค.** "ขคฺโค คณฺฑกสิงฺคาสิ-วุทฺธเภเทสุ คณฺฑเก"ติ[๒] หิ **นานตฺถสงฺคเห.** ขคฺคสทิสํ วิสาณมสฺส สณฺฐานโตติ **ขคฺควิสาโณ,** โณ. เอตฺถ **ขคฺค**สทฺโท อสิปริยาโย. ปลาสมทตีติ **ปลาสาโท. คณฺฑ** วทเนกเทเส, ณฺวุ, **คณฺฑโก.**

---

๑. โคนงฺคุโลติ (สี) ๒. พฺยาขฺยาสุธา ๒, ๕, ๔.

๖๑๕. **สิงฺคาโร**[1] **ชมฺพุโก โกตฺถุ,**
**เภรโว จ สิวาปฺย'ถ,** (๕)
**พิฬาโร พพฺพุ มญฺชาโร** (๓)
**โกโก ตุ จ วโก ภเว.** (๒)

---

พฺยคฺฆาทิโก สพฺโพปิ มิคเภโท "วาฬมิโค, สาปโท"ติ โจจฺจเต. พฺยคฺฆสฺสาติสเยน มนุสฺสาทีนํ หึสนโต ทุฏฺฐตา ปากฏาติ ตปฺปมุขตา วุตฺตา. **วล** สํวรเณ, วลนฺตฺยตฺตานมสฺมาติ วาโฬ, โณ, วาโฬ จ โส มิโค เจติ **วาฬมิโค**, ทุฏฺฐมิโคตฺยตฺโถ. "พฺยคฺโฆ ตํ ขาทตู"ตฺยาทินา สปนฺติ เยนาติ **สาปโท, สป** อกฺโกเส, โท, ทีฆาทิ.

**ปฺลวงฺคนฺตํ** มกฺกฏํ. ปฺลโว คติเภโท, เตน คจฺฉตีติ **ปฺลวงฺคโม,** ปฺลวงฺโค จ **มร** ปาณจาเค, อโฏ, โก จนฺโต, **มกฺกโฏ. นโร อิว วานโร,** วาสทฺโท อิวตฺเถ, นามานํ ยุตฺตตฺถตฺตา สมาโส. สาขายํ ปสุโต มิโค **สาขามิโค.** คตฺยตฺถตาย กฺริยาย ปโยคา. **กปิ** จลเน, อิ, **กปิ.** วลี สิถิลํ จมฺมํ มุเข อสฺส **วลีมุโข.** กิโส, **วโนโกปิ,** กุจฺฉิเตนากาเรน เสตีติ **กิโส,** อุสฺสิ. วนโมกมาสโย อสฺส **วโนโก.** โส มกฺกโฏ เจ **กณฺหตุณฺโฑ** กาฬมุโข สิยา, ตทา "โคนงฺคโล"ติ มโต, คุนฺนํ นงฺคลสทิสตาย **โคนงฺคโล.**

๖๑๕. ปชฺชทฺธํ สิงฺคาลสฺส นามํ. **สร** คติหึสาจินฺตาสุ, อโล. **สรติสฺส** สิงฺโค. **ชมฺ** อทเน, ณฺวุ, โพ จนฺโต, อสฺสุ. **กุส** อกฺโกเส, ตุ, ถุ วา. เภรวยุตฺตตาย **เภรโว,** "เภ"อิติ รวตีติ วา **เภรโว. สมฺ** อุปสเม, อิโว, **สิวา,** นารี, **สิ** เสวายํ วา, โว. มิคธุตฺโต, วญฺจโกปิ, มิเคสุ วนปสูสุ ธุตฺโต. พฺราหฺมณํ วญฺเจตีติ **วญฺจโก.**

ติกํ พิฬาเร. **พิล** เภทเน, อโร, ฬตฺตํ. **พพฺพ** คติยํ, อุ. **มช** สุทฺธิยํ, อาโร, นิคฺคหีตาคโม. โอตุ, อาขุภุโชปิ ทฺวยํ โกเก, อยํ กุกฺกุรปฺปมาโณ กปิโล หริโณ, **กุก, วก** อาทาเน. อีหามิโคปิ, มิเค อีหติ กงฺขตีติ, กมฺมนิ โณ.

---

๑. สิคาโล (สี)

๖๑๖. **มหึโส**[๑] **จ ลุลาโย'ถ,** (๒)
**ควโช ควโย สมา,** (๒)
**สลฺโล ตุ สลฺลโก ถา'สฺส** (๒)
**โลมมฺหิ สลลํ สลํ.** (๒)

๖๑๗. **หริโณ มิค สารงฺคา,**
**มโค อชินโยนิ จ,** (๕)
**สูกโร ตุ วราโห'ถ** (๒)
**เปลโก จ สโส ภเว.** (๒)

---

๖๑๖. ทุวยํ มหึเส. มหิยํ เสตีติ **มหึโส,** รสฺโส, นิคฺคหีตาคโม จ. ลล อิจฺฉายํ, อุทกํ ลลตีติ **ลุลาโย,** นิปาตนา, อโย, อสฺสุ จ, โค วิย วชติ ชายตีติ **ควโช.** โค วิย อยตีติ **ควโย, สมา** เทฺว ตุลฺยตฺถา.

ทุวยํ สลฺเล **สลฺล** อาสุคติยํ, อ, **สลฺโล,** สกตฺเถ โก, **สลฺลโก** อตฺตโน สรีรชาเตน สลฺเลน สุนขํ สลติ หึสตีติ วา **สลฺโล, สลฺลโก** จ, อยํ สูกรสณฺฐาโน, สลากาปาโย จ. **อสฺส** สลฺลสฺส โลมมฺหิ **สลลํ,** สลญฺจ ภเว. **ปล, สล, ปต** คติยํ, อโล, นทาทิตฺเต สลลี, ถิตฺตาภาเว สลลํ, **อมฺหิ** สลํ.

๖๑๗. ปญฺจกํ มิเค, หรนฺตฺยเนน **หริโณ, หร** หรเณ ยุ ณตฺตมิตฺตญฺจ. **มร** ปาณจาเค, อ, **รสฺส โค, อิ**ตฺตญฺจ. เสน สุนเขน รงฺคติ คจฺฉติ ปลายตีติ **สารงฺโค.** ทีฆาทิ, **มโค, มิโค** จ เอเต เทฺว มิคมตฺเตปิ. อชินสฺโสปยุชฺชมานสฺส โยนิ, เตน ภูตสฺสาชินสฺสปฺปตฺติการณตฺตา วา **อชินโยนิ.** อยมฺปิ มิคมตฺเตปิ. กุรงฺโค, วาตายุปิ. กุยํ ปถวิยํ รงฺคตีติ **กุรงฺโค.** วาตมยตีติ **วาตายุ,** อุ.

ทุวยํ สูกเร. สุนฺทรํ ผลํ กโรตีติ **สูกโร.** วุตฺตญฺจ **ทพฺพคุเณ**----

"เสฺนหนํ พฺรูหนํ วสฺสํ ตถา วาตสมาปหํ,
วาราหํ ปิสิตํ พาลฺยํ โรจนํ เสทนํ ครู"ติ.[๒]

---

๑. มหิโส (สี)

๒. ทพฺพคุณสงฺคห ๒, ๑๑-๒.

๖๑๘. **เอเณยฺโย เอณิมิโค จ (๒)**
**ปมฺปฏโก ตุ ปมฺปโก, (๒)**
**วาตมิโค ตุ จลนี (๒)**
**มูสิโก ตฺวาขุ อุนฺทูโร (๓)**

๖๑๙. **จมโร ปสโท เจว กุรุงฺโค มิคมาตุกา,**
**รุรุ รงฺกุ จ นีโก จ สรภาที มิคนฺตรา. (๘)**

---

สุขํ กโรตีติ วา **สูกโร.** สุนฺทโร กโร ยสฺส วา **สูกโร.** วเร อาหนฺตีติ **วราโห,** วเร สติ อาหนฺตพฺโพติ วา **วราโห,** โกโล, ถทฺธโลโม, ภูทาโรปิ ทฺวยํ สเส. **เปล** คติยํ, ณฺวุ. **สส** ปฺลุตคติยํ, อ.

๖๑๘. ทฺวยํ เอณิมิเค. เอณิยา มิคิยา, เอณสฺส วา อปจฺจํ **เอเณยฺโย,** อยํ จมฺมาทีสุปิ "เอณสฺส, เอณิยา วา จมฺมาทิโก เอเณยฺโย"ติ วจนตฺถํ กตฺวา. เอณิยา อิตฺถิยา ปุตฺโต มิโค **เอณีมิโค,** **อิ** คติยํ, ยุ, นทาทิ, อนทาทีตฺเต เอโณ, เอวเมเตปฺยุปฺปาทิตา. ทฺวยํ ปมฺปฏเก. **ปฏ** คมเน, ณฺวุ, อุปสคฺคนฺเต พินฺทาคโม จ. **ปพฺพ** คติยํ, ณฺวุ พินฺทาคโม, พโลโป จ.

ทฺวยํ วาตมิเค. คมเนน วาตสโม มิโค **วาตมิโค.** **จล**ติสฺมา ยุ, นทาทิ. ติกํ มูสิเก. **มุส** เถยฺเย, ณฺวุ, อิตฺตญฺจ. อาปุพฺโพ **ขนุ** อวทารเณ, อุ, **น**โลโป. **อุนฺท** ปสวนเกฺลทเนสุ, อูโร.

๖๑๙. จมราทโย, สรภาทโย จ **มิคนฺตรา** มิควิเสสา. จมโร อุตฺตราปเถ ขฺยาโต, ยสฺส ปุจฺฉํ จามรํ, **จมุ** อทเน, อโร, **จมโร,** ถิยํ จมรี. **ปสโท** จิตฺตโลมี, **ปส** พนฺธเน, อโท. กุยํ รงฺคตีติ **กุรุงฺโค,** อสฺสุ, อุตฺตาภาเว **กุรุงฺโค.** สพฺเพสมฺปิ มิคานํ มาตุฏฺฐาเน ติฏฺฐตีติ **มิคมาตุกา,** อุปมาเน โก. **รุ** สทฺเท, รุ, รุณํ กโรตีติ **รุงฺกุ,** อุ, ณสฺส โลโป รการสฺส, อุสฺส จ อตฺตานํ นีจํ กโรตีติ **นีโก.** **สร**ติสฺมา อโภ, **สรโภ.** อฏฺฐาปโท อุทฺธํนยโน สีหสฺสาปิ หนฺตา, ตสฺส จ ปาทจตุกฺกํ อุทฺธํ ภวตีติ.

๖๒๐. **ปิยโก จมูรุ กทลี-**
**มิคาที่ จมฺมโยนโย** (๓)
**มิคา ตุ ปสโว สีหา-**
**ทโย สพฺพจตุปฺปทา.** (๒)

๖๒๑. **ลูตา จ ลูติกา อุณฺณ-**
**นาภิ มกฺกฏโก สิยา,** (๔)
**วิจฺฉิโก ตฺวา'ฬิกถิโต** (๒)
**สรพู ฆรโคฬิกา** (๒)

---

๖๒๐. ปิยกาทโย ตโย, **อาทินา** กนฺทลีจีนสมูรุอาทโย จ จมฺมโยนโย, เตน ภูตสฺส จมฺมสฺส อุปฺปตฺติการณตฺตา, เอเต จ จิตฺรตนุรุหาทโย กมฺโพชาทิมฺหิ, อุตฺตราปเถ จ ชายนฺติ, ตตฺเรว สนามขฺยาตา. ยถา **มิค**สทฺโท วนฺยปสุสามญฺเญ, วิเสเส จ กุรงฺคาเขฺย **วตฺตติ**, ยถา จ **โลห**สทฺโท สุวณฺณาทิเก เตชสสามญฺเญ, วิเสส จ, ตถา **จมฺมโยนิอชินโยน**สทฺทาปิ มิคสามญฺเญ, มิควิเสเส เจติ ตถา วุตฺตา.

**ปี** ตปฺปนกนฺตีสุ, **อิยา**เทโส. อูรุมฺหิ อติสยจมฺมยุตฺตตาย **จมูรุ,** เอกสฺส **ม**สฺส โลโป. **กท** อวฺหาเน, อโล, อี, กทลี จ โส มิโค เจติ **กทลีมิโค.**

สีหาทโย ยถาวุตฺตา, อวุตฺตา จ สพฺเพ จตุปฺปทา สตฺตา "มิคา, ปสโว"ติ โวจฺจนฺเต. ปสวนฺตีติ **ปสโว,** **สุ** อภิสเว, **ปส** พนฺธเน วา, อุ.

๖๒๑. จตุกฺกํ ลูตายํ. **ลู** เฉทเน, โต, **ลูตา,** สกตฺเถ โก, **ลูติกา,** เทฺว นาริยํ. อุณฺณาปาโย ตนฺตุ อุณฺณา, สา นาภิยํ อสฺส อุณฺณาภิ, รสฺโส. มกฺกโฏ วิย สาขายํ อตฺตโน ตนฺตุมฺหิ คจฺฉตีติ **มกฺกฏโก.**

ทฺวยํ โคมยชวิจฺฉิเก. **วิจฺฉ** คมเน, ณฺวุ, **วิจฺฉิโก,** สตปทิยมฺปิ, อาฬํ วิจฺฉิกนงฺคุลํ, ตํโยคา **อาฬิ.** ทฺวยํ ฆรโคธายํ. **สร**ติสฺมา อู, อโว จนฺโต. ฆรํ นิสฺสิตา โคธา **ฆรโคฬิกา,** **ธ**สฺส **โฬ,** สกตฺเถ โก.

๖๒๒. โคธา กุณฺโฑปยฺ'โถ กณฺณ– (๒)
ชลูกา สตปทฺย'ถ, (๒)
กลนฺทโก กาฬกา'ถ (๒)
นกุโล มงฺคุโส ภเว. (๒)

๖๒๓. กกณฺฏโก จ สรโฏ (๒)
กีโฏ ตุ ปุฬโว กิมิ (๔)
ปาณโก จาปยฺ'โถ อุจฺจา–
ลิงฺโค โลมสปาณโก. (๒)

---

๖๒๒. ทฺวยํ โคธายํ คุธ โรเส, อ, **โคธา,** นารี. กุณฺฑ ทาเห, อ, **กุณฺโฑ.** ทฺวยํ รตฺตปายํ. กณฺณสฺส ชลูกา รตฺตปา **กณฺณชลูกา.** สตํ ปทา ยสฺสา **สตปที, ปทสทฺโท** ปาทตฺโถ.

ทฺวยํ กลนฺทเก. **กนฺท** อวฺหาเน, โรทเน จ, กนฺทตีติ **กลนฺทโก,** ลมฺชฺโฌ, ณฺวุ. กาฬวณฺณตาย **กาฬกา,** นารียํ. ทฺวยํ นกุเล, นตฺถิ กุลํ เอตสฺส สปฺเปสุ **นกุโล,** อริสปฺโป. **นกฺก** นาสเน วา, อุโล, กโลโป, สปฺเป นาเสตีติ **นกุโล.** **มงฺค** คตฺยตฺโถ ทณฺฑโก ธาตุ, อุโส.

๖๒๓. ทฺวยํ กกณฺฏเก. กุจฺฉิโต กณฺฏโก อสฺส, อุสฺสตฺตํ. สรติ ธาวตีติ **สรโภ,** อโฏ.

จตุกฺกํ กีเฏ. **กีฏ** พนฺธเน, อ, **กีฏ** คมเน วา, ที่ฆาทิ. **ปุล** มหตฺเถ, อโว, ฬตฺตํ. กุจฺฉิตํ อมติ คจฺฉตีติ **กิมิ,** อิ, อสฺสิตฺตํ. ปกาเรน อนตีติ **ปาณโก,** ณฺวุ, ณตฺตํ.

ทฺวยํ กณฺฏโลมกีเฏ. อุจฺจํ ฐานํ อาลิงฺคตีติ **อุจฺจาลิงฺโค.** พหุโลมยุตฺโต ปาณโก **โลมสปาณโก.**

๖๒๔. **วิหงฺโค วิหโค ปกฺขี**
**วิหงฺคมขคณฺฑชา,**
**สกุโณ จ สกุนฺโตปิ,**[๑]
**ปตงฺโค สกุณี ทฺวิโช.**

๖๒๕. **วกฺกงฺโค ปตฺตยาโน จ**
**ปตนฺโต นีฬโช ภเว,** (๑๖)
**ตพฺเภทา วฏฺฏกา ชีว-**
**ญฺชีโว จ โกรกิตฺติรา.**

---

๖๒๔-๕. สาทฺธปชฺเชน สกุณสฺส นามานิ. วิเห อากาเส คจฺฉตีติ **วิหงฺโค,** **วิหงฺคโม** จ, อากาสปริยาโย เจตฺถ **วิหสทฺโท,** **เวหาสสฺส** วา **วิหาเทโส.** ปกฺขยุตฺตตาย **ปกฺขี.** เขน, ขสฺมึ วา คจฺฉตีติ **ขโค** อณฺฑโต ชาโต. สกฺโกติ อุทฺธํ คนฺตุนฺติ **สกุโณ,** **สกุนฺโต,** **สกุณี** จ, สก สตฺติยํ, อุโณ, อุนฺโต, อุณี จ. วตนฺโต เฑนฺโต, ปตฺเตน วา คจฺฉตีติ **ปตงฺโค,** อปรตฺร ตโลโป. มาตุกุจฺฉิโต, อณฺฑโต จาติ ทฺวิกฺขตฺตุํ ชายตีติ **ทฺวิโช.** อุฑฺฑนาทีสุ ปกฺกํ กุฏิลํ องฺคํ คีวาทิกํ เอตสฺส, วกฺเกน คมเนน องฺคตีติ วา **วกฺกงฺโค.** ปตฺเตน ยาติ, ตํ วา ยานํ เอตสฺส. ปตติ ปตนฺโต วิย อากาสโต โหตีติ **ปตนฺโต.** **นีเฬ** กุลาวเก ชายตีติ **นีฬโช.**

วฏฺฏกาทโย, โปกฺขรสาตกาทโย จ **ตพฺเภทา** เตสํ สกุณานํ วิเสสา. **วฏฺฏ** วฏฺฏเน, ณฺวุ, **วฏฺฏกา** นารี. มยูรปฺปมาโณ ตทากติจิตฺตปกฺโข ชีวญฺชีโว ทกฺขิณปกาทีสุ ชายเต, "ชีวชีวา"ติ สทฺทํ กโรตีติ **ชีวญฺชีโว,** "ชีวชีโว"ติ นิรนุนาสิกาปิ. จนฺทิกายุตฺตรตฺติปฺปิโย ปกฺขี **ปโกโร,** **จก** ปริตกฺกเน, อุโร, อุสฺโส, จงฺโกราปิ. **ตรติสฺมา** อิโร, ทฺวิตฺตมิตฺตญฺจ, **ติตฺติโร.**

---

๑. สกุนฺโต วิ (ก)

๖๒๖. **สาฬิกา กรวีโก จ,**
**รหิสํโส กุกฺกุตฺถโก,**
**กรณฺฑโว[1] จ ฬิลโว,**
**โปกฺขรสาตกาทโย.** (๑๐)

๖๒๗. ปตตฺตํ เปขุณํ ปตฺตํ ปกฺโข ปิญฺฉํ ฉโท ครุ, (๗)
อณฺฑํ ตุ ปกฺขิพีเช'ถ นีโฬ'นิตฺถี กุลาวกํ. (๒)

---

๖๒๖. **สล** คติยํ, ณิโก, ฬตฺตํ **สาฬิกา,** นารี. กลํ รวตีติ **กรวีโก,** อีโก, ลโลโป. **กรวีโก,** ยสฺส สโร ภควโต สเรน อุปมียเต, โส วุจฺจติ "กรวีโก"ติ. ชเวน รวินา สทิโส หํโส **รวิหํโส. กุส** สทฺเท, ถโก, ทฺวิตฺตํ, **กุสฺสสฺส** สสฺส โต, **กุกฺกุตฺถโก. กรณฺฑ** ภาชนตฺเถ, อโว, **กรณฺฑโว,** ชลจโร ปกฺขี. **ฬิลุ** ปติตฺถมฺเภ, อ, **อวา**เทโส, **ฬิลโว,** "คณฺฑปฺลโว"ติ ขฺยาโต รตฺตปกฺโข มหาปกฺขี โปกฺขรสาตโก, โปกฺขรสฺส สญฺญา ยสฺส **โปกฺขรสาตโก, ญาสฺส โต,** ทีโฆ จ, สมุทิตนามเมว วา ตสฺส, ตทา **สาท** อสฺสาทเน, ณฺวุ, อสฺสาทเน, ณฺวุ, **ทสฺส โต, โปกฺขรสาตโก.**

๖๒๗. สตฺตกํ ปกฺเข. ปตนฺติ อเนนาติ **ปตตฺตํ,** ยทาทินา โต, ทฺวิตฺตํ, **อุข** คติยํ, อุสฺเส, อสฺสุ, **เปขุณํ,** ณตฺตํ. **ปต** คมเน, โต, ปาตโต ตายตีติ วา **ปตฺตํ. ปต** คมเน, โข, **ตสฺส โก, ปกฺโข.** ปติตุํ อิจฺฉติ เยน **ปิญฺฉํ,** เนรุตฺโต, **ปต** คมเน วา, โฉ, **ตโลโป,** พินฺทาคโม, อสฺสิ. ฉาทฺยเต อเนน **ฉโท. คิร** ริคฺคิรเณ, อุ, อุสฺสตฺตํ, **คมุ** คมเน วา, อุ, **มสฺส โร.**

---

[1] การณฺฑโว (สี, ก)

๖๒๘. **สุวณฺณมาตา วินตา มิถุนํ ถีปุมทฺวยํ,**
**ยุคํ ตุ ยุคฬํ ทฺวนฺทํ ยมกํ ยมลํ ยมํ.** (๖)

---

ปกฺขีนํ พีเช "อณฺ"อิติ ขฺยาเต **อณฺฑํ,** กจฺฉปาทีนํ พีเชปิ, "อณฺฑํ ขคาทิโกเส จา"ติ **นานตฺถสงฺคเห. อฑิ** อณฺฑตฺเถ, โก, เปสิ, โกโสปิ, **ปีส** อวยเว, อิ, เปสิ, "เปสิยํ ปตฺตเภเท จ, โกโส ปุเมว อิจฺฉโต"ติ[1] **รุทฺโท.** ทฺวยํ ปกฺขิเคเห. **นีล** วณฺเณ, อ, ฬตฺตํ, **นี** นเย วา, อิโล. กุจฺฉิตํ อณฺฑาวินาสนาทิกํ ลุนาตีติ **กุลาวกํ,** ณฺวุ.

๖๒๘. ทฺวยํ ครุฬานํ มาตริ. วิโน ปกฺขิโน มนนฺติ ยํ **วินตา, ถีปุมทฺวยํ** อิตฺถิปุริสานํ ทฺวยํ มิถุนํ นาม, สงฺขฺยานสฺส สงฺเขฺยยฺยนิสฺสิตตาย อิตฺถิปุริสาเยว **มิถุนํ, มิถ** สงฺคเม, อุโน.

ฉกฺกํ ยุคฬมตฺเต. **ยุช** โยเค, อ, ยุคํ, อลปจฺจเย **ยุคฬํ,** ฬตฺตํ, ยุคลมฺปิ. **อุภ** ปูรเณ, โณ, ทฺวนฺทาเทโส จ, ทฺวนฺทํ, **ยมุ** อุปรเม, ณฺวุ, อโล จ, ยมกํ, ยมลญฺจ **อปจฺจเย ยมํ.**

---

[1] จินฺตามณิฏีกา ๑๕, ๓๗.

๖๒๘. สมูโห คโณ สงฺฆาตา,
สมุทาโย จ สญฺจโย,
สนฺโทโห นิวโห โอโฆ
วิสโร นิกโร จโย.

๖๓๐. กาโย ขนฺโธ สมุทโย,
ฆฏา สมิติ สํหติ,
ราสิ ปุญฺโช สมวาโย
ปูโค ชาตํ กทมฺพกํ.

๖๓๑. พฺยูโห วิตานคุมฺพา จ,
กลาโป ชาล มณฺฑลํ. (๒๘)

---

๖๒๘–๓๑. **มณฺฑลนฺตํ** สมูเห. สมฺมา, วิเสเสน จ อูหเต ปุญฺชีภูตตฺตา **สมูโห,** โณ, สมํ สห อวยเวน อูหติ ติฏฺฐตีติ วา **สมูโห.** **คห** สงฺขฺยาเน, คณียติ อวยเวน สหาติ **คโณ.** สห อวยเวน คจฺฉตีติ **สงฺฆาโต,** **หน** คมเน, โณ, สห อวยเวน อุทยตีติ **สมุทาโย,** **ทาคโม,** มชฺเฌ ทีโฆ. สญฺจิโนติ อวยวนฺติ **สญฺจโย,** **จิ** จเย. สห อวยเวน ทุหยตีติ **สนฺโทโห,** **ทุห** ปปูรเณ. นิสฺสสโต วหติ อวยวนฺติ **นิวโห.** อวยวํ กตฺวา พฺยปียติ คจฺฉตีติ **โอโฆ.**[1] วิสนฺติ อวยวา ยสฺมินฺติ **วิสโร,** อโร. อวยวํ สมฺเป กโรตีติ **นิกโร.** เอเกกาเปกฺขาย อปฺปตฺเตน กสงฺขาตา อวยวา อายนฺติ ยสฺมึ **กาโย,** อถ วา กุจฺฉิตานํ เกสาทีนํ อาโยติ **กาโย,** โส วิย อวยวานํ อุปฺปตฺติฏฺฐานํ กาโยติ อิธ สมูโห วุตฺโต. อนฺตตฺเถน ขํสงฺขาตํ อวยวํ ธาเรตีติ **ขนฺโธ,** ขาทติ อวยเวติ วา **ขนฺโธ,** อมชฺฌทีเฆ **สมุทโย.** **ฆฏ** ฆฏเน. ฆฏนํ ราสิภวนํ, ฆเฏนฺติ อสฺสํ อวยวาติ ฆฏา. สห อวยเวน เอตีติ **สมิติ,** ติ. สห อวยเวน คจฺฉตีติ **สํหติ,** **หน** คติยํ, ติ, **น**โลโป. **รส** อสฺสาทเน, อิณฺ. **ปุญฺช** กุจฺฉายํ.

---

๑. อุจฺจยเต โอโฆ, อุจ สมวาเย ฆญฺ, นิปาตนา **จสฺส** **โฆ.** (จินฺตามณิฏีกา ๑๕, ๓๙)

๖๓๒. **สมานานํ คโณ วคฺโค,**
**สํโฆ สตฺโถ ตุ ชนฺตุนํ,** (๒)
**สชาติกานํ ตุ กุลํ,**
**นิกาโย ตุ สธมฺมินํ,**
**ยูโถ'นิตฺถี สชาติย-**
**ติรจฺฉานาน'มุจฺจเต.**

---

สห อวยเวน พฺยาเปตฺวา อยตีติ **สมวาโย.** ปูโค ตมฺพูเลปิ. ชเนติ อวยเวติ **ชาตํ,** โต. กํ อตฺตานํ เทตีติ กโท, จกฺขาทิโก สรีราวยโว. กโท วิย กโท, อวยโว, ตํ วกติ อาททาตีติ **กทมฺพกํ.** วิเสเสน อูหนฺตฺยสฺมึ อวยวา **พฺยูโห.** วิตโนติ อวยเวติ **วิตานํ,** โณ, **คุป** รกฺขเณ, โพ, ปสฺส โม, **คุมฺโพ,** คุมฺพมฺปิ. กลํ อวยวภาวํ ปาติ รกฺขตีติ **กลาโป,** "กลา โสฬสโม ภาโค"ติ หิ วุตฺตตฺตา **กลา**สทฺโท ภาคตฺโถปยตฺถีติ ญายติ. ชล ทิตฺติยํ, ชลติ อวยเวนาติ **ชาลํ.** อวยเวน มณฺฑตีติ **มณฺฑลํ,** มณฺฑ วิภูสายํ, อโล.

๖๓๒. สาทฺธปชฺเชน คณเภทา วุจฺจนฺเต. ตตฺร ชาตฺยาทีหิ สมานานํ ปาณีนํ, อปาณีนญฺจ คโณ วคฺโค **นาม,** ยถา "พนฺธุวคฺโค, กวคฺโค"จฺจาทโย, **วชฺช** วชฺชเน, วชฺเชติ อสมานชาตฺยาทโยติ **วคฺโค,** โณ, **ชฺชสฺส คฺโค.** ชนฺตูนํ สมานชาติยานํ, วิชาติยานญฺจ คโณ "สํโฆ, สกฺโก"ติ โจจฺจเต, ยถา "ภิกฺขุสํโฆ, วาณิชสตฺโถ"จฺจาทโย. สํหญฺญนฺเต นิพฺพิเสเสน ญายนฺเต อวยวา ตสฺมินฺติ **สํโฆ,** โร. สรนฺติ วตฺตนฺติ อวยวา ยสฺมินฺติ **สตฺโถ,** โถ, รสฺส โต.

**สชาติกานํ** สมานชาติกานํ ชนฺตูนเมว คโณ ตุลํ นาม, ยถา "ขตฺติยกุลํ, โคกุล"มิจฺจาทโย. **กุล** สงฺขฺยาเน, พนฺธุมฺหิ จ, อ, **กุลํ สธมฺมีนํ** สมานธมฺมานเมว ชนฺตูนํ คโณ นิกาโย นาม, ยถา "ภิกฺขุนิกาโย"ติ. **จิ** จเย, โณ, นิพฺพิเสเสน จิโนติ อวยเวติ **นิกาโย.**

๖๓๓. **สุปณฺโณ เวณเตยฺโย จ**
**ครุโฬ วหคาธิโป,** (๔)
**ปรปุฏฺโฐ ปรภโต,**
**กุณาโล โกกิโล ปิโก.** (๕)
๖๓๔. **โมโร มยูโร วรหี นีลคีว สิขณฺฑิโน,**
**กลาปี จ สิขี เกกี จูฬา ตุ จ สิขา ภเว.** (๘–๒)

---

สชาติยติรจฺฉานานํเยว คโณ "ยูโถ"ตฺยุจฺจเต, โส จานิตฺถี, ยถา "หตฺถิยูโถ, มิคยูถ"มิจฺจาทโย, ยุ มิสฺสเน, โถ, ทีฆาทิ, **ยูโถ,** "คโณ ปสูนํ สมโช, สมาโชญฺเญส' มุจฺจเต"ติ[๑] อิธานาคตวจนมฺปิ ญาตพฺพํ.

๖๓๓. จตุกฺกํ ครุเฬ. กนกรุจิรตฺตา โสภโน ปณฺโณ ปกฺโข ยสฺส **สุปณฺโณ.** วินตาย นาม มาตุยา อปจฺจํ **เวนเตยฺโย,** เณยฺโย. ครํ วิสธรํ หนฺตีติ **ครุโฬ,** โฌ, ชนฺตสฺสุ, **หสฺส จ ฬตฺตํ,** วณฺณวิกาโร, **ครุโฑ.** ปกฺขิสีโห, อุรูภีโส, วชิรตุณฺโฑ, สุธาหโร, สุวณฺณปกฺโข, ภุชคาสโนปิ.[๒]

**ปิกนฺตํ** โกกิเล. ปเรน วิชาติเยน กาเกน โปสิโตติ **ปรปุฏฺโฐ, ปุส** โปเสน, โต, ปเรน ภโต ปุฏฺโฐ **ปรภโต, ภร** ธารณโปสเนสุ, โต. **กุณ** สทฺโทปกรเณสุ, อโล. กุก, วก อาทาเน, อิโล, **โกกิโล.** อปิหิโต กายตีติ **ปิโก, อปิ** อนุตรธาเน, วณฺณนาโส, อปิสฺสาการโลโป.

๖๓๔. อฏฺฐกํ โมเร. มุร สํวรเณ, โณ. **มย** คติยํ, อูโร, มหิยํ รวตีติ วา **มยูโร,** ธาตุสฺส อตฺถาติสเยน โยโคติ เนรุตฺโต. วรหํ สิขณฺโฑ, ตํโยคา **วรหี.** นีลา คีวากณฺโฐ ยสฺส, ภุชงฺคภุโชปิ.

ทฺวยํ มยูรมตฺถกสิขายํ. สิขา อคฺคิชาลายญฺจ, ปุพฺเพ วุตฺตา.[๓]

---

๑. อมร ๑๕, ๔๒ คาถายํ ปสฺสิตพฺพํ. ๒. ฏีกณฺฑเสส ๑, ๑, ๔๒.

๓. ๓๕, ๘ คาถาวณฺณนายํ.

๖๓๕. **สิขณฺโฑ วรหญฺเจว**
**กลาโป ปิญฺฉ'มปฺย'ถ,** (๔)
**จนฺทโก เมจโก จา'ถ**
**ฉปฺปโท จ มธุพฺพโต.** (๒)
๖๓๖. **มธุลีโห มธุกโร**
**มธุโป ภมโร อพิ,** (๗)
**ปาราปโต กโปโต จ**
**กกุโฏ จ ปาเรวโฏ.** (๔)

---

๖๓๕-๖. จตุกฺกํ มยูรกลาเป. สิขณฺฑิโน อยํ **สิขณฺโฑ, วรห** ปาขาเนยฺย, ปริภาสนหิสาทาเนสุ จ, กรเณ อ. โก มยูโร ลสติ เยน **กลาโป,** โณ, สสฺส **โป. ปิ** ตปฺปนกนฺตีสุ, โฉ, นิคฺคหีตาคโม, รสฺโส จ. ทฺวยํ โมรสฺส ปิญฺฉฏฺเจ อกฺขิสณฺฐาเน. **จทิ** หิลาทเน, ทิตฺติยญฺจ, ณฺวุ. เมจโก กณฺหวณฺเณปิ วุตฺโต.

อฏฺฐกํ ภมเร, ฉ ปทานิ อสฺส. มธุํ วตยติ ภุญฺชเต **มธุพฺพโต, วต** โภชเน. **ภม** อนวฏฺฐาเน. ปุปฺผมตฺถเก ภมตีติ **ภมโร,** อโร. **อร** คมเน, อิ, **พตฺตํ.**

จตุกฺกํ เคหวนกโปเตสุ. ปาเนรน สพเลน อาปตตีติ **ปาราปโต** ปารวโตปิ. **กป** อจฺฉาทเน, กมฺป จลเน วา. โอโต, ปรปกฺเข **มโลโป. กุก** อาทาเน, อโฏ, อุสฺสตฺตมสฺสุตฺตญฺจ. ปกาเรน รวตีติ **ปาเรวโฏ,** รุ สทฺเท, อโฏ, อุปสคฺคสฺส ทีโฆ, อสฺเส, **ปาเรวโฏ,** ปเรวโฏปิ.

"ปาราวโต จ เฉชฺโช จ,
กโปโต รตฺตโลจโน,
ปาราปโต กลรโว
ปตฺตี เสโน สสาทโน"ติ[๑]

**รภโส.**

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๑๕, ๑๔.

๖๓๗. **คิชฺโฌ คนฺโธ'ถ กุลโล (๒)**
**เสโน ปฺยคฺฆีนโสปฺย'ถ, (๓)**
**ตพฺเภทา สกุณคฺฆิ'ตฺถี**
**อาโฏ ทพฺพิมุขทฺวิโช. (๒)**

๖๓๘. **อุหุงฺกาโร อุลูโก จ**
**โกสิโย วายสาริ จ, (๔)**
**กาโก ตฺว'ริฏฺโฐ ธงฺโก จ**
**พลิปุฏฺโฐ จ วายโส. (๕)**

---

๖๓๗. ทฺวยํ คิชฺเฌ. **คิธ** อภิกงฺขายํ, โย, ธฺยสฺส โฌ, อสรูปทฺวิตฺตํ, **ฌปจฺจเยน** วา สิทฺธํ, ตถา **ธสฺส โช. คิธติสฺมา** อ, นิคฺคหีตาคโม, อิสฺสตฺตํ, **คนฺโธ.** ติกํ เสนสามญฺเญ. กุกฺกุฏาทีนํ กุลํ ลุนาติ ฉินฺทตีติ **กุลโล, กุล** สนฺตาเน วา, อโล. **เส** คมเน, โน. สตฺตานํ หึสนโต ปฺยคฺโฆ วิย ปฺยคฺฆิ, สตฺเต **นาเสตีติ** นาโส. ปฺยคฺฆิ เอว นาโสติ สมุทิตนามํ.

สกุณคฺฆาทโย ตโย **ตพฺเภทา** ตสฺส เสนสฺส วิเสสา. สกุณํ หนฺตีติ สกุณคฺฆิ, อฏ คมเน, โฌ. อาโฏ. ทพฺพิสทิสํ ตุณฺฑํ ยสฺส ทฺวิชสฺส โส **ทพฺพิมุขทฺวิโช.** "ทพฺพิมุขทฺวิโช อาโฏ นามา"ติเปฺยโก อตฺโถ, ตทา เทฺวเยว เสนเภทา.

๖๓๘. จตุกฺกํ อุลูเก. "อุหุ"นฺติ สทฺทํ กโรตีติ **อุหุงฺกาโร.** "อุทฺธํ กณฺณา ยสฺส อุทฺธํกณฺโณ"ติ สมฺปตฺเต นิรุตฺตินเยน **อุลูโก,**[๑] อุจติ สมเวติ โกฏรนฺติ วา นิปาตนา. **กุส** อกฺโกเส, ยสฺส อมนาปตาย สทฺเทน โลกา โกสนฺติ, โส **โกสิโย,** โกสิตพฺโพติ กตฺวา โกฏเร วสตีติ วา **โกสิโย,** เนรุตฺโต. วายสานํ กากานํ อริ สตฺตุ, สกฺกหฺวโย, ทิวานฺโธ วกฺกนาลิโก, หริเนตฺโต, ทิวาภีโต, กากภีรุ, รตฺติจารีปี.

---

๑. อุลติ เนตฺเตหิ ทหตฺยุลูโก, อุทฺโธโลกนา อิติ นิรุตฺตมฺ (อมรโกสฺคฺฆาฏนฏีกา ๑๕, ๑๕)

๖๓๙. กาโกโฬ[๑] วนกาโก’ถ (๒)
ลาโป อฏฺกิกาปฺย’ถ, (๒)
วารโณ หตฺถิลิงฺโค จ
หตฺถิโสณฺฑวิหงฺคโม. (๓)

๖๔๐. อุกฺกุโส กุรโร โกล-
ฏฺฐิปกฺขิมฺหิ จ กุกฺกุโห, (๒)
สุโว ตุ กีโร จ สุโก (๓)
ตมฺพจูโฬ ตุ กุกฺกุโฏ. (๒)

---

**วายสนฺตํ** กาเก. “กา”อิติ สทฺทํ กายตีติ **กาโก.** ริฏฺฐํ มรณลกฺขณํ, ตทสฺส นตฺถิ **อริฏฺโฐ. ธงฺโก** โฆรวาสิเต, อ. พลินา ปุฏฺโฐ ภโต. **วย** คมเน, วโย เอว **วายโส,** สกตฺเถ โส, สกึ ปโช, อตฺตโฆโส, ปรภโร, พลิทุโช, คุฬฺหเมถุโนปิ. สกึ เอกวารํ ปชา ปสูติ ยสฺส. “กาก”อิจฺจตฺตานํ โฆสยติ. วิชาติยํ โกกิลํ ภรติ.

๖๓๙. กาโก วิย อุลติ คจฺฉตีติ **กาโกโฬ,** ฬตฺตํ. โทณกาโก, ททฺธกาโกปิ. ทฺวยํ “อิติ ขฺยาเต สกุเณ. ลู เฉทเน, โณ, วสฺส โป, **ลาโป,** ลาโวปิ เลฑฺฑุ วิย อกตีติ **ลฏฺกิกา,**[๒] ณฺวุ.

ติกํ หตฺถิลิงฺคสกุเณ. วารณสทิสตฺตา **วารโณ.** หตฺถิโน ลิงฺคํ ญาปกํ โสณฺฑํ ยสฺมึ วิชฺชตีติ **หตฺถิลิงฺโค.** หตฺถิโสณฺฑํ ยสฺมึ วิชฺชติ, โส หตฺถิโสณฺโฑ จ วิหงฺคโม เจติ **หตฺถิโสณฺฑวิหงฺคโม.**

๖๔๐. ทฺวยํ อุกฺกุเส. อุจฺจํ โกสตีติ **อุกฺกุโส, กุส** สทฺเท, อ. **กุร** สทฺเท, อโร, ติยํ กุรรี. โกลฏฺฐิปกฺขิมฺหิ “อิติ ขฺยาเต ปกฺขิมฺหิ กุกฺกุโห. โกลฏฺฐิอชฺโฌหารโก ปกฺขี **โกลฏฺฐิปกฺขี.** “กุกฺกุ”อิติ สทฺทายตีติ **กุกฺกุโห,** โห, **กุก** อวฺหาเน วา, อุโห.

---

๑. กาโกโล (สกฺกเต) ๒. เลฑฺฑุกิกา (ก)

๖๔๑. **วนกุกฺกุโฏ จ นิชฺชิวฺโห** (๒)
**อถ โกญฺจา จ กุนฺตนี,** (๒)
**จกฺกวาโก ตุ จกฺกโวฺห** (๒)
**สารงฺโค ตุ จ จาตโก.** (๒)

---

ติกํ สุเว. สุ สวเน. มนุสฺสสทฺทมฺปิ สุณาตีติ **สุโว,** อ, **อุวาเทโส.** "กี" อิติ สทฺทํ กโรตีติ **กีโร.** กโรตีติ มนุสฺสสทฺทนฺติ วา **กีโร.** อ. **อสฺสี.** อ, อสฺสี. **สุก** คติยํ, สุนฺทรํ, สุฏฺฐุ วา มนุสฺสสทฺทํ กายตีติ **สุโก.** ทฺวยํ กุกฺกุฏมตฺเต. ตมฺพา จูฬา ยสฺส. กุกฺกุฏตีติ **กุกฺกุโฏ, กุก, วก** อาทาเน วา อโฏ.

๖๔๑. ทฺวยํ นิชฺชิวฺเห. นตฺถิ ชิวฺหา ยสฺส **นิชฺชิวฺโห.** ทฺวยํ โกญฺจาสกุเณ. อิตฺถิลิงฺเคน มิถุนานํ นามานิ. **โกญฺจ** โกฏิลฺยปฺปิภาเวสุ, อ, **โกญฺจา. กนฺต** เฉทเน, ยุ, นทาทิ, อสฺสุ. กุณฺฑนีปิ, **กุณฺฑ** ทาเห.

ทฺวยํ จกฺกวาเก. จกฺเกน จกฺกสทฺเทน อุจฺจเต **จกฺกวาโก,** โณ. **วจ** วิยตฺติยํ วาจายํ, จกฺกมิจฺจาวฺหา ยสฺส, รถงฺคาวฺหยนามโกปิ, รถงฺคํ จกฺกํ, ตสฺส อวฺหโย รถงฺคาวฺหโย, โส นามํ อสฺส **รถงฺคาวฺหยนามโก,** เตน รถงฺคนาโม รถจรณสมาโน อวฺหโย โจจฺจเต.

ลกฺขิตลกฺขณา จาตฺร, ลกฺขโณปจริตวุตฺติยา, โคณมุขฺยาย วา วุตฺติยา ลกฺขิเตน อตฺเถน ยตฺร อตฺถนฺตรํ ลกฺขียเต, สา **ลกฺขิตลกฺขณา.** ยถา "รถาวยวายุโธ"อิจฺจตฺร รถาวยวสทฺเทน จกฺกํ ลกฺขียเต, น ตทา กติ ตนฺนาโม จายุธวิเสโส. "ปนฺติรโถ"อิจฺจตฺร ปนฺติสทฺเทน ทสกฺขรํ ฉนฺโท ลกฺขียเต, น ทสสทฺโท, เตหิ ตุ อายุธรถสทฺทสนฺนิเวเส "จกฺกายุโธ, ทสรโถ"อิติ เทววิเสโส, ราชวิเสโส จ ลกฺขียเต, ตถาตฺราปิ "รถงฺค" นฺตฺยเนน รเถกเทโส ลกฺขียเต, "อวฺหายเต"อิจฺจเนน จ ปริภาสนํ, น เตนาปิ วากสทฺโท. เตหิ จ อญฺญมญฺญ-สนฺนิเวโส จกฺกวาโกติ ปกฺขิวิเสโส ลกฺขียเตติ คุณโต สุกฺกาทีหิ เอวํคตา โคณี วุตฺติ.

๖๔๒. **ตุลิโย ปกฺขิพิฬาโล (๒)**
**สตปตฺโต ตุ สารโส, (๒)**
**พโก ตุ สุกฺกาโก'ถ (๒)**
**พลากา วิสกณฺฐิกา. (๒)**

---

ทฺวยํ จาตเก. อยํ เมฆชลปายี, สร หึสายํ, สรณํ สาโร, ตํ คจฺฉตีติ **สารงฺโค.** "จาตเก หริเณ ปุเม, สารงฺโค สพเล ติสู"ติ[๑] รภโส. **จต** ยาจเน, ณฺวุ, โถกโกปิ, โถกํ กํ ชลํ อีหนียฏฺเฐน อสฺสตฺถิ **โถกโก.**

๖๔๒. ทฺวยํ ปกฺขิพิฬาเล. **ตุล** อุมฺมาเน, อิโย, ปกฺขยุตฺโต พิฬาโล, ทฺวยํ รุกฺขกีฏขาทเก. สตํ ปตฺตานิ อสฺส. สรติ กีเฏติ **สารโส,** โส, ทฺวยํ กาเกหิ สทฺธึ นีฬํ กตฺวา วสนเก สุกฺกสกุเณ. **วก** อาทาเน, อ. เสตวณฺณตาย สุกฺโก จ โส กาเกหิ สทฺธึ นิวาสนโต, กากสณฺฐานตฺตา วา กาโก เจติ **สุกฺกกาโก.**

ทฺวยํ วิสกณฺฐิตายํ. **พล** ปาณเน, ณฺวุ, ทีโฆ, อาโก วา, วิสสทิโส กาฬวณฺโณ กณฺโฐ ยสฺสา สา **วิสกณฺฐิกา,** เอติสฺสา ปุมา นาม **น** วิชฺชติ. วุตฺตญฺจ อปทาเน- - - -

"ยถา พลากโยนิมฺหิ น วิชฺชติ ปุโม สทา,
เมเฆสุ คชฺชมาเนสุ คพฺภํ คณฺหนฺติ ตา ตทา"ติ.[๒]

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๒๓, ๒๓. ๒. ฏีฏฺฐิโภ (สกฺกเต)

๖๔๓. **โลหปิฏฺโจ ตถา กงฺโก (๒)**
**ขญฺชรีโฏ ตุ ขญฺชโน, (๒)**
**กรวิงฺโก ตุ จาฏโก (๒)**
**ทินฺทิโภ[1] ตุ กิกี ภเว. (๒)**

๖๔๔. **กาทมฺโพ กาฬหํโส'ถ (๒)**
**สกุนฺโต ภาสปกฺขินี, (๒)**
**ธูมฺยาโฏ ตุ กลิงฺโค'ถ (๒)**
**ทาตฺยูโห กาฬกณฺฐโก. (๒)**

---

๖๔๓. ทฺวยํ กงฺเก. โลหสทิโส ปิฏฺฐิ ยสฺส **โลหปิฏฺโฐ. กงฺก** โลเลฺย, อ, **กงฺโก,**

ทฺวยํ ปตฺตกณฺเจ. ขญฺโช วิย จรตีติ **ขญฺชรีโฏ,** อีโฏ. ปสฺสนฺตานํ ขํ สุขํ ชเนตีติ **ขญฺชโน ขญฺช** คติเวกเลฺย วา, ยุ.

ทฺวยํ คามจาฏเก, จาฏกมตฺเต วา. กลหํ รวตีติ **กลวิงฺโก,** ยทาทิ. กํ สุขํ ลุนาตีติ วา **กลวิงฺโก,** อิโก, นิคฺคหีตาคโม จ, **จฏ** เภเท, ณฺวุ, **จาฏโก.**

ทฺวยํ เวฬุริยจฺฉวิปิโลเม จิตฺรปกฺเข "สุวณฺณจูเฬ"ติ ขฺยาเต. **ทิต** สนฺฉมฺเภ, ทฺวิตฺตํ, พินฺทาคโม จ. "กิ"อิติ สทฺทํ กโรตีติ **กิกี,** ณี, จาโส, ทิวิปี.[2]

๖๔๔. ทฺวยํ เมฆสาเม "อิติ ขฺยาเต กทมฺพโยคา **กาทมฺโพ.** กาฬวณฺโณ หํโส **กาฬหํโส,** กาลหํโสปิ.

ทฺวยํ "อิติ ขฺยาเต สกุเณ. สกุนฺโต วุตฺโต, "สกุนฺโต ปกฺขิเภทสฺมึ, ภาสปกฺขีเขเคสุ เจ"ติ **นานตฺถสงฺคเห.** สุนฺทรากาเรน ปกฺเขน ยุตฺโต สกุโณ ภาสปกฺขี, "ภาสนฺโต สุนฺทราการ, ภาสนฺโต ภาสปกฺขินี"ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห.**

ทฺวยํ "อิติ ขฺยาเต. นีลปกฺขินิ ธูมฺยํ ธูมํ อฏตีติ สหตีติ **ธูมฺยาโฏ,** โฌ. กาฬวณฺณตาย กุจฺฉิตํ ลิงฺคํ ยสฺส. ภิงฺโคปิ.

---

[1] ขุ ๓/๔๖

[2] จาโส กิกีทิวิ, (อมร ๑๕, ๑๖.)

๖๔๕. **ขุทฺทาทิ มกฺขิกาเภโท,**
**ฑํโส ปิงฺคลมกฺขิกา,** (๒)
**อาสาฏิกา มกฺขิกาณฺฑํ,** (๒)
**ปฏงฺโค สลโภ ภเว.** (๒)
๖๔๖. **สูจิมุโข จ มกโส,** (๒)
**จีรี ตุ ฌลฺลิกา[1]'ถ จ,** (๒)
**ชตุกา'ชินปตฺตา'ถ,** (๒)
**หํโส เสตจฺฉโท ภเว.** (๒)

---

ทฺวยํ ชลกุกฺกุเฏ. **ทา** ลวเน, ติ, ทาติ อูหติ อุสฺสหตีติ **ทาตฺยูโห,** ขณฺฑิตทฺธนิอิจฺจตฺโถ. กาเล สสฺสมุตฺมุหิ กณฺโฐ กณฺฐทฺธนิ ยสฺส **กาฬกณฺโฐ,** สมาสนฺเต โก

๖๔๕. ขุทฺทาทิ มธุจฺฉิฏฺฐกราทิโก กมฺมภูโต "มกฺขิกาเภโท"ตฺยุจฺจเต, **มกฺข** สงฺฆาเต, ณฺวุ, มกฺขิกา, ตาสํ เภโท **มกฺขิกาเภโท.** ปิงฺคลมฺขิยานํ "อิติ ขฺยาตายํ ทฺวยํ. **ฑํส** ฑํสเน, ฑํโส. ฑํโสปิ, ฑํส ขาทเน วา, ปิงฺคลมกฺขิกา-ติวณฺณนามํ.

มกฺขิกาย อณฺฑํ อาสาฏิกา นาม, สฏ อวยเว, ณฺวุ. ทฺวยํ "อิติ ขฺยาเต. ปฏํ คจฺฉตีติ **ปฏงฺโค,** ปตงฺโคปิ, สรติ หึสตีติ **สลโภ,** อโภ, ลตฺตํ, **สล** คมเน วา.

๖๔๖. ทฺวยํ "อิติ ขฺยาเต, **มก** ปาเณ, อโส, **มกโส.** ทฺวยํ นิทาเฆ นุหาทีสุ วรณกมกฺขิกายํ. "จีรี"ติ สทฺทายตีติ **จีรี,** **จิริ** หึสายํ วา, นทาทิ, ทีฆาทิ. **ฌลฺล** สทฺเท, ณฺวุ, **ฌลฺลิกา.**

ทฺวยํ ตาลปตฺตาทฺยนฺตเรสุ นิลีนายํ จมฺมปตฺตายํ. ชตุ วิย **ชตุกา,** อุปมาเน โก, "รามเช ชตุกํ จมฺม-ปตฺตชตุกเรสุ ถี"ติ[2] หิ **รภโส.** อชินํ

---

๑. ฌิลฺลิกา (ก).
๒. จินฺตามณิฏีกา ๑๙, ๔๐.

๖๔๗. **เต ราชหํสา รตฺเตติ ปาทตุณฺเฑหิ ภาสิตา,**
**มลฺลิกาขฺยา ธรรฏฺฐา มลีเนหฺย'สิเตหิ จ.**

๖๔๘. **ติรจฺโฉ ตุ ติรจฺฉาโน,**
**ติรจฺฉานคโต สิยา.** (๓)

**อิติ อรญฺญาทิวคฺโค.**

---

จมฺมํ ปตฺตํ ยสฺสา **อชินปตฺตา.** ทฺวยํ หํสสามญฺเญ. หนฺติ อทฺธานํ **หํโส.** เสโต ฉโท ปตฺตํ ยสฺส. ยถากถญฺจิ พฺยุปฺปตฺตีติ วุตฺตตฺตา อเสตจฺฉเทปิ, จกฺกงฺโค, มานโสโกปิ, จกฺกสฺส จกฺกวากสฺเสว องฺคานิ ยสฺส. มานสํ สโร โอโก ยสฺส.

๖๔๗. เย **รตฺเตหิ** โลหิเตหิ ปาทตุณฺเฑหิ จรณจญฺจูหิ วิสิฏฺฐา สิตา จ สรีเร, เต ราชหํสา นาม, หํสานํ ราชาโน **ราชหํสา.**

มลีเนหิ ปาทตุณฺเฑหิ วิสิฏฺฐา เย เต มลฺลิกาขฺยา, **มล, มลฺล** ธารเณ, อิ, สญฺญายํ โก, "มลฺลิโก หํสเภเท จ, ติณสูเล จ มลฺลิเก"ติ[๑] **รุทฺโท. อาขฺยาสทฺเทน** พหุพฺพีหิ. **อสิเตหิ** กณฺเหหิ ปาทตุณฺเฑหิ วิสิฏฺฐา เย, เต ธตรฏฺฐา, ธตรฏฺฐานํ อปจฺจานิ **ธตรฏฺฐาติ,** โณ.

๖๔๘. ติกํ ติรจฺฉาเน. ติริยํ อญฺจยตีติ **ติรจฺโฉ,** ติริยสฺส ติโร, **อญฺจ**ติสฺส **จฺโฉ.** ยุมฺหิ **ติรจฺฉาโน,** ติรจฺฉาโนเยว **ติรจฺฉานคตํ,** ตพฺภาวํ วา คตํ ปตฺตํ, เตสุ วา คตํ อนฺโตคธนฺติ **ติรจฺฉานคตํ, สิยาติ** ปกตฺยานเปกฺขกฺริยาปทํ, ภวตฺยตฺโถ วา หิ กโรตฺยตฺโถ วา กทาจิ ปกตฺยานเปกฺโข ภวติ, น วิกตฺยานเปกฺโข. ตถา กทาจิ อุภยาเปกฺโขปิ ภวติ, น ปนุภยานเปกฺโขติ สพฺพตฺเรวํ. สีหาทิวคฺโค.

อรญฺญาทิวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๑๕, ๒๔.

๖๔๙. **อโธภุวนํ ปาตาลํ,**
**นาคโลโก รสาตลํ,** (๔)
**รนฺธํ ตุ วิวรํ ฉิทฺทํ,**
**กุหรํ กุสิรํ พิลํ,**
๖๕๐. **สุสิ'ตฺถี ฉิคฺคลํ โสพฺภํ,**
**สจฺฉิทฺเท สุสิรํ ติสุ.** (๘)
**ถิยํ ตุ กาสุ อาวาโฏ,** (๒)
**สปฺปราชา ตุ วาสุกี.** (๒)

---

๒ – ภูกณฺฑ ๗ – ปาตาลวคฺควณฺณนา

๖๔๙–๕๐. จตุกฺกํ ปาตาเล. อธรํ ภุวนํ **อโธภุวนํ.** ปตนฺติ อสฺมึ **ปาตาลํ,** อโล, มชฺเฌ ทีโฆ. นาคานํ โลโก. รสาย ตลํ **รสาตลํ.**

**โสพฺภนฺตํ** ฉิทฺทมตฺเต. รณ สทฺเท, โธ, **นตฺตํ,** ยทาทิ. วร ทิตฺติยํ. วิคโต วโร วารณํ อสฺส **วิวรํ, ฉิทิ** ทฺวิธากรเณ, โท. **กุห** วิมฺหยเน, อโร. **สุส** โสสเน, อิโร. **พิล** เภทเน, อ. **สุส**โต อิ, สุสิ. ฉินฺทิตฺวา คจฺฉตีติ **ฉิคฺคลํ,** ยทาทิ. สุฏฺฐุ อพฺภํ อากาสํ อสฺมึ **โสพฺภํ.**

"สุสิร"นฺติ ฉิทฺทสามญฺเญ ยํ นปุํสกวจนํ, ตํ **สจฺฉิทฺเท** ฉิทฺทวติ ทพฺเพ ตีสุ, ยถา "สุสิโร รุกฺโข, สุสิรา จิญฺจา, สุสิรํ กฏฺฐ"นฺติ

ทฺวยํ ภูมิฉิทฺเท. **กาส** ทิตฺติยํ, อุ. **อว** รกฺขเณ, อโฏ, **อาวาโฏ,** อวาโฏปิ. ทฺวยํ สปฺปานํ ราชินิ. วสุ รตนํ ยสฺสตฺถีติ **วาสุกี.**

๖๕๑. อนนฺโต นาคราชา'ถ, (๒)
วาหโส'ชคโร ภเว,
โกนโส ตุ ติริจฺโฉ'ถ,
เทฑฺฑุโภ ราชุโล ภเว.

๖๕๓. อาสีวิโส ภุชงฺโค'หิ ภุชโค จ ภุชงฺคโม,
สรีสป ผณี สปฺปา- ลคทฺทา โภคิ ปนฺนคา.

๖๕๔. ทุวิชิวฺโห อุรโค วาโฬ,
ทีโฆ จ ทีฆปิฏฺฐิโก,
ปาทูทโร วิสธโร (๑๘)
โภโค ตุ ผณิโน ตนุ.

---

๖๕๑. ทฺวยํ นาคานํ ราชินิ. เทเวหิปิ ยสฺสนฺโต โนปลทฺโธติ **อนนฺโต,** เสโสปิ, **สิส** หึสายํ, สิสติ กปฺเปนฺติ **เสโส,** อ.

ทฺวยํ อชคเร. **วหติสฺมา** **อโส,** **วาหโส.** อชํ ฉาคํ คิลตีติ **อชคโร,** อ, อิสฺสตฺตํ, ลสฺส **รตฺตญฺจ.** สยิปิ, สยนสีโล **สยี.**

ทฺวยํ โคนสสปฺเป "อิติ ขฺยาเต. ควสฺเสว นาสา อสฺสาติ **โคนโส,** สญฺญายํ **นาสสทฺทสฺส** **นโส** กโต.[๑] ติลํ อิจฺฉตีติ **ติลิจฺโฉ,** ติริยํ อญฺจตีติ วา **ติลิจฺโฉ,** ยทาทิ.

ทฺวยํ เทฑฺฑุเภ, โย "ชลสปฺโป"ติ วุจฺจติ. เทฑฺฑุนา ราชิยา อุภตีติ เทฑฺฑุโภ. ปิฏฺเฐ ราชิโยคา **ราชุโล,** อุโล, พฺยิรสปฺเปเปยฺยเต.

๖๕๓-๔. **วิสธรนฺตํ** สปฺปมตฺเต. อาสิยํ วิสํ เอตสฺส **อาสีวิโส,** อาสี สปฺปาฐา. **ภุช** โกฏิเลฺย, กุฏิลายมาโน คจฺฉตีติ **ภุชงฺโค,** เอวํ **ภุชโค,** ภุชงฺคโม จ. **อหิ** คมเน, อิ. สรนฺโต สปฺปติ คจฺฉตีติ **สรีสปฺโป,** อสฺสี, สํโยคโลโป, อลุตฺตสมาโสยํ, ภุชงฺคภุชงฺคมาปิ, สพฺพธรกเต ปน "ภุสํ, ปุปฺปปุนํ วา กุฏิลํ สปฺปตีติ สรีสโป"ติ วุตฺตํ. ผณโยคา, อี, **ผณี.** **สปฺปติสฺมา** อ, ภูมิผุฏฺเฐน คตฺเตน คติสปฺปนํ. อรํ สีฆํ คจฺฉตีติ **อลคทฺโท,** มสฺส ลตฺตญฺจ อลคทฺโท,

---

๑. ปาณินิ ๕, ๔, ๑๑๙.

**๖๕๕. อาสี ตุถี สปฺปทาฐา ถ, (๒)**
**นิมฺโมโก กญฺจุโก สมา, (๒)**
**วิสํ ตฺว นิตฺถี ครฬํ,**
**ตพฺเภทา วา หลาหโล. (๒)**
**๖๕๖. กาฬกูฏาทโย จา ถ. (๒)**
**วาฬคาหฺยา หิตุณฺฑิโก. (๒)**

---

ชลสปฺเปปฺยยํ, "อลคทฺโท ชลวาโฬ"ติ[๑] หิ **อมรสีโห.** โภโค ผณิกาโย, ตํโยคา **โภคี.** ปนฺนํ คจฺฉตีติ **ปนฺนโค,** ปาเทหิ วา น คจฺฉตีติ **ปนฺนโค.** เทฺว ชิวฺหา อสฺส. อุรสา คจฺฉตีติ **อุรโค.** วิเสเสน อาลาติ คณฺหาติ อายนฺติ วาโฬ, ลสฺส **ฬตฺตํ,** วา คมเน วา, อโล. ทีฆสรีรตาย **ทีโฆ.** ทีฆา ปิฏฺฐิ ยสฺส, สมาเส โก. อุทรเมว ปาโท ยสฺส. วิสํ ธรติ. จกฺกี, กุณฺฑลี, คูฬฺหปาโท, จกฺขุสฺสโว, กาโกทโร, ผิเลสโย, ชิมฺหโค, ปวนาสโนปิ. สิรสิ จกฺกโยคา **จกฺกี.** กุณฺฑลมิว วปุ อสฺสตฺถีติ ตํโยคา **กุณฺฑลี.** จกฺขุนา สุโณตีติ **จกฺขุสฺสโว.** กาโกทรมิว อุทรํ อสฺส. ทพฺพิคติกตฺตา ผณา ทพฺพี, ตํ กโรติ พนฺธตีติ **ทพฺพีกโร.** สามญฺญนิทฺเทเสปิ กณฺหสปฺปาทิเยว ทพฺพีกโร. ชิมฺหํ กุฏิลํ คจฺฉตีติ. ปวนาสโน วาตโภชี.

**ผณิโน** สปฺปสฺส **ตนุ** กาโย โภโค นาม. ภุชตีติ **โภโค, ภุช** โกฏิเลฺย, โณ.

๖๕๕–๖. ทฺวยํ สปฺปสฺส ทาฐายํ. อสติ เยน อสํ, มุขํ, ตสฺมึ ภวา **อาสี,** สปฺปสฺส ทาฐา ทนฺตตฺตมา. ทฺวยํ สปฺปสฺส ชิณฺณตเจ, นิมฺมุจฺจเต ยสฺมา สปฺโปติ, โณ. กญฺชุกสทิสตฺตา **กญฺจุโก.** **สมา** ตุลฺยตฺถา.

ทฺวยํ วิสมตฺเต โสณิปถคตํ วิสติ เทหนฺติ **วิสํ,** วิส ปเวสเน. คิรตีติ **ครฬํ,** อโฬ.

---

๑. อมร ๘, ๕.

หลาหโล, กาฬกูโฏ, **อาทินา** กาโกลาทโย จ สตฺตาติ อิเม นว **ตพฺเภทา** ตสฺส วิสสฺส เภทา. วุตฺตญฺจ - - - -

"ปุเม ปณฺเฑ จ กาโกล- กาฬกูฏหลาหลา,
โสรฏฺฐิโก สุกฺกิเกยฺโย พฺรหฺมปุตฺโต ปทีปโน,
ทารโท วจฺฉนาโภ จ วิสเภทา อิเม นวา"ติ.[๑]

ตตฺร หลาหโล ปุเม, **วา**กาเรน **น**ปุํสเกปิ, "หาลาหล"นฺติ หิ **ติกณฺฑเสเส,**[๒] ทีฆาทิปิ. ตาลปตฺรสณฺฐาโน **นี**ลปโตฺร โคถนากติผโล คจฺโฉ หลาหโล. อสฺส จ สมีเป รุกฺขาทโย ฑนฺหนฺเต. หิมวติ, กิกฺกินฺทายํ, โกงฺกเณสุ, ทกฺขิณสมุทฺเท จ ชายเต, หนตีติ หโล, อ, **น**สฺส โล, หลานมฺปิ หโล **หลาหโล,** มชฺฌทีโฆ. ติริยเลขาย จิตํ ทฺวิชปเทหิ ยุตฺตํ, ตถา คณฺฐิภิ พฺยาปิตํ พินฺทุภิเทว ยํ **ฆนต**เรหิ, ตํ กาฬกูฏํ. อิทญฺจ ปฐมาลินามสฺสาสุรสฺส โสณิตมฺหา เอว อสุรสมเย[๓] สมุปฺปนฺนสฺส อสฺสตฺถรุกฺขสทิสสฺส รุกฺขสฺส นิยฺยาโส, อหิจฺฉตฺต- มลยโกงฺกณสิงฺคเวรปพฺพตาทีสุ โจปฺปชฺชเต. วณฺเณน กาฬญฺจ ตํ สตฺตานํ ชีวิตหรณโต โลหมุคฺครสทิสตาย กูฏญฺเจติ **กาฬกูฏํ.**

พฺรหฺมปุตฺโต ตุ กปิโล มลยทฺทิภโว ขโร,
ปทีปโน ตุ ทหโน รตฺตวณฺโณ'ญฺชนทฺทิโช.[๔]

ทรเท ภโว **ทารโท,** สุปฺปภนามโก ตํเทสปสิทฺโธ จ. วจฺฉนาโภ สินฺธุวารปตฺตสทิโส จ ตํสมีเป รุกฺโข น วฑฺฒเต, ตํสมฺผสฺสวายุ จ ชรยติ, วิญฺฌายํ กิกฺกินฺทายญฺจ ชายเต, เอวํ วิสนฺตรานมฺปิ สรูปํ อาคมโต วิญฺเญยฺยํ.

ทฺวยํ ธนตฺถํ สปฺปคฺคาเห. วาฬํ สปฺปํ คณฺหณสีลตาย **วาฬคาหี.** อหิโน ตุณฺเฑน มุเขน ทิพฺพตีติ **อหิตุณฺฑิโก,** ติโก, "วาฬคฺคาโห'หิตุณฺฑิโก"ติ[๕] **อมรมาลา.**

---

๑. อมร ๘, ๑๐, ๑๑. ๒. ๑, ๘, ๕. ๓. เทวาสุรรเณ (?)
๔. จินฺตามณิฏีกา ๘, ๑๐, ๑๑. ๕. อมรโกเส ๘, ๑๑ คาถายมฺปิ.

๖๕๗. **นิรโย ทุคฺคติ'ตฺถี จ,**
**นรโก โส มหาภูธรา,** (๓)
**สญฺชีโว กาฬสุตฺโต จ,**
**มหาโรรุว โรรุวา,**
**ปตาปโน อวีจิ'ตฺถี,**
**สงฺฆาโต ตาปโน อิติ.** (๔)

---

๖๕๗. ฏีกํ **นิรเย.** อโย อิฏฺฐผลํ, โส นิคฺคโต อสฺมาติ **นิรโย,** นินฺทิโต รโย คมนํ เอตฺถาติ วา **นิรโย.** ทุฏฺฐา คติ **ทุคฺคติ,** อปุญฺเญ เนตีติ **นรโก,** ณฺวุ, รนฺโต จ, **นรโก.**

เตสุ นิรเยสุ โย "มหานิรโย"ติ วุตฺโต, โส อฏฺฐธา โหตีติ ตํ ทสฺเสติ "**สญฺชีโว**"จฺจาทินา สิโลเกน. มรนฺตาปิ กมฺมผลานุภวนตฺถํ ปุนปฺปุนํ ชีวนฺติ อสฺมึ **สญฺชีโว.** ยตฺถ นิรเย เนรยิกานํ สรีรานิ วฑฺฒกีนํ กาฬสุตฺเตน สญฺญายํ กตฺวา วาสิยา ตจฺฉนฺติ, โส **กาฬสุตฺโต.** สุตํ, ปุนปฺปุนํ วา ทุกฺขิตสทฺเทน รวนฺติ อสฺมึ **โรรุโว,** มหนฺโต จ โส โรรุโว จาติ **มหาโรรุโว.** ปุน "โรรุโว"ติ จูฬโรรุโว วุตฺโต. ภุสํ ปตนฺติ อสฺมึ **ปตาปโน,** "วีจิ ตรงฺเค อปฺเป จา"ติ **รุทฺโท,** นตฺถิ สุขสฺส วีจิ เลโสปิ อตฺราติ **อวีจิ,** "วีจิ สุขตรงฺเคสู"ติ ติกณฺฑเสโส,[๑] ตสฺมา นตฺถิ วีจิ สุขํ เอตฺถาติ **อวีจิ.** สมนฺตโต อาคเตหิ ปพฺพเตหิ หญฺญนฺติ อตฺราติ **สงฺฆาโต.** ตปนฺติ อตฺร **ตาปโน,** อิติสทฺโท อฏฺฐนฺนํ ปริสมาปนตฺโถ.

---

๑. ๓, ๓, ๗๘.

๖๕๘. ติยํ เวตรณี โลห-
กุมฺภี ตตฺถ ชลาสยา, (๒)
การณิโก นิรยโป, (๒)
เนรยิโก ตุ นารโก. (๒)

๖๕๙. อณฺณโว สาคโร สินฺธุ,
สมุทฺโท รตนากโร,
ชลนิธฺยุ'ทธิ ตสฺส,
เภทา ขีรณฺณวาทโย. (๗)

---

๖๕๘. **ตตฺถ** นิรเยสุ เวตรณี จ โลหกุมฺภี จาติ อิเม เทฺว นิรยา **ชลาสยา** ชลาธารา, เต จ ติยํ, ตรณี นาวา, สา นตฺถิ ยสฺสํ **เวตรณี.** โลหมยา กุมฺภี **โลหกุมฺภี.**

ทฺวยํ นิรยปาเล. การณา ยาตนา, สา จ ติพฺพเวทนา, ตํ กโรตีติ **การณิโก.** นิรยคตสตฺเต ปาตีติ **นิรยโป.**

ทฺวยํ นิรยคตสตฺเต. นิรยํ คจฺฉตีติ **เนรยิโก.** นรกํ คจฺฉตีติ **นารโก.**

๖๕๙. **อุทธิปริยนฺตํ** สมุทฺทสฺส นามํ. อณฺโณ ชลํ, โส วาติ คจฺฉติ ยสฺมึ **อณฺณโว,** อณฺโณ ยสฺมึ วิชฺชตีติ วา **อณฺณโว,** อสฺสตฺถิยตฺเถ โว. สคเรหิ ราชกุมาเรหิ ขโต **สาคโร,** สานํ ธนานํ อากโรตีติ วา **สาคโร,** กสฺส **โค,** **สาค** สํวรเณ วา, อโร. สนฺทตีติ **สินฺธุ,** **สนฺท** สวเน, ยทาทิ. **อุทิ** เกฺลทเน, สมฺมา กฺลิทนฺติ จนฺโททเย อสฺมา อาปานีติ **สมุทฺโท,** ชลานิ, อุทกานิ จ นิธียนฺเต, ธียนฺเต จาตฺราติ **ชลนิธิ,** อุทธิ จ, **อุทกสฺส อุทาเทโส**

ตสฺส สมุทฺทสฺส ขีรณฺณโว, **อาทินา** ลวโณโท, ทธฺยุโท, ฆโตโท, อุจฺฉุรโสโท, สาทุทโก จาติ อิเม สตฺต มหณฺณววิเสสา ภวนฺติ.[๑] ขีรวณฺโณ อณฺณโว **ขีรณฺณโว.**

---

๑. พฺยาขฺยาสุธา ๑, ๑๐, ๒.

๖๖๐. เวลา’สฺส กูลเทโส’ถ (๑)
อาวฏฺโฏ สลิลพฺภโม, (๒)
เถโว ตุ พินฺทุ ผุสิตํ, (๓)
สโม ตุ ชลนิคฺคโม. (๒)

๖๖๑. อาโป ปโย ชลํ วาริ,
ปานียํ สลิลํ ทกํ,
อณฺโณ นีรํ วนํ วาลํ,
โตยํ อมฺพุ’ทกญฺจ กํ. (๑๕)

---

๖๖๐. **อสฺส** สมุทฺทสฺส **กูลเทโส** ตีรเทโส เวลา นาม, วิคจฺฉนฺติ อิรา ยสฺสํ **เวลา**, ลตฺตํ. จกฺกมิว **สลิลานํ** ชลานํ **ภโม** ภมนํ อาวฏฺโฏ นาม, อาวฏฺฏนฺติ ชลานิ อตฺราติ **อาวฏฺโฏ.**

ติกํ พินฺทุมฺหิ. ถุ อภิตฺถเว, โว, อุสฺเส. **วิทิ** อวยเว, อุ, **พินฺทุ. ผุส** ผุสเน, โต, **ผุสิตํ.** ปาการเร, เคหาทิติตฺติยญฺจ ชลนิคฺคโม **ภโม** นาม, **ภมุ อนวฏฺฐาเน.**

๖๖๑. สิโลโก อุทเก. **อาป** พฺยาปเน, อปฺโปติ สพฺพตฺราติ **อาโป.** ปาตพฺพนฺติ **ปโย,** ปา ปาเน, โณฺย. รสฺโส, **ปโย. ชล** ธญฺเญ, อ. วารยติ นินฺโนนตนฺติ **วาริ, วร** นิเสเธ, ณิ, วารยติ ปิปาสนฺติ วา **วาริ.** ปียตีติ **ปานียํ,** อนีโย. สลตีติ **สลิลํ,** สล คติยํ, อิโล. **อุทิ** เกฺลทเน, ณฺวุ, อุโลโป, ทกํ ปิปาสจฺเฉทํ กโรตีติ วา **ทกํ,** "ทา ทานจฺเฉทธาตู"ติ[๑] หิ **เอกกฺขรโกเส,** รสฺโส. **อน** สทฺเท, อ, ทฺวิตฺตํ, **อร** คมเน วา, โต, **อนฺนาเทโส,** ณตฺตํ. **นี** นเย, อีโร. **วน** สมฺภตฺติยํ. วนียเต ปิปาเสหีติ **วนํ.** วา คมเน, อโล. ตายเต ปาลเตติ **โตยํ,** ตา ปาลเน, จุราทิ, โย อาการสฺโสตฺตํ. **อมฺพ** สทฺเท, อุ, **อมฺพุ. อุทิ** ปสวนเกฺลทเนสุ, ณฺวุ, **อุทกํ. กร** กรเณ, กฺวิ, **กํ.** กมลํ, ขีรมฺปิ, **กมุ** อิจฺฉากนฺตีสุ, อโล. **ขนุ** หึสายํ, อีโร, นโลโป, **ขี** ขเย วา, **ขีรํ.**

---

๑. เอกกฺขรโกส ๒๐ คาถา.

๖๖๒. **ตรงฺโค จ ตถา ภงฺโค,**
**อูมิ วีจิ ปุมิตฺถิยํ,** (๔)
**อุลฺโลโล ตุ จ กลฺโลโล,**
**มหาวีจิสุ กถฺยเต.** (๒)

๖๖๓. **ชมฺพาโล กลลํ ปงฺโก,**
**จิกฺขลฺลํ กทฺทโมปฺยถ,** (๕)
**ปุฬินํ[๑] วาลุกา วณฺณ-[๒]**
**มรูรุ สิกตา ภเว.** (๖)

---

๖๖๒. จตุกฺกํ ตรงฺเค. ตรนฺโต คจฺฉติ, ตีรํ วา คจฺฉตีติ **ตรงฺโค,** อลุตฺตสมาโส, ปรตฺร อีสฺสตฺตํ. สยเมว ภิชฺชตีติ **ภงฺโค,** อ. **อูห** วิตกฺเก, มิ, หโลโป, **อูมิ, อร** คมเน วา, มิ, อสฺสู, รโลโป. วิมฺหยํ วิจิตฺตํ จิโนตีติ **วีจิ,** อิ, อุปสคฺคสฺส ทีโฆ, เอเต เทฺว ปุมิตฺถิยํ.

อุลฺโลโล, กลฺโลโล จาติ อิทํ มหาวีจีสุ กถฺยเต, โลล อุมฺมาทเน, อุลฺโลลยตีติ **อุลฺโลโล,** โณ, **อุล** คมเน วา, โอโล, ทฺวิตฺตํ. **กลฺล** สทฺเท, โอโล, **กลฺโลโล.**

๖๖๓. สิโลทฺธํ กทฺทเม. ชลํ พลเต **ชมฺพาโล,** กมฺมนิ โณ, มกาโร วณฺณวิกาโร. **กล** สงฺขฺยาเน, อโล. **ปจ** วิตฺถารวจเน, กมฺมนิ โณ. **จิกฺข** วจเน, อโล, ทฺวิตฺตํ. **กท** มทฺเท, อโม, ทฺวิตฺตํ.

ฉกฺกํ วาลุกายํ. **ปุล** มหตฺเต, อิโน, ฬตฺตํ. วล สํวรเณ, ณฺวุ, อสฺสุ, **วาลุกา,** ถี. **วณฺณ** สทฺเท, **วณฺโณ.** มร ปาณจาเค, อุ, **มรุ,** เทเวปิ. **อร** คมเน, อุ, อสฺสุ, **อุรุ,** มหนฺเตปิ, วณฺโณ จ มรุ จ อุรุ จ **วณฺณมรูรุ. สิจ** ปคฺฆรเณ, โต, **สิกตา,** ถี.

---

[๑] ปุลินํ (สี,ก)
[๒] วณฺณุ (สี,ก)

**๖๖๔. อนฺตรีปญฺจ ทีโป วา,**
**ชลมชฺฌคตํ ถลํ,** (๒)
**ตีรํ ตุ กูลํ โรธญฺจ,**
**ปตีรญฺจ ตฏํ ติสุ.** (๕)

**๖๖๕. ปารํ ปรมฺหิ ตีรมฺหิ,**
**โอรํ ตฺวปาร'มุจฺจเต,**
**อุฬุมฺโป ตุ ปฺลโว กุลฺโล,**
**ตโร จ ปจฺจรี'ตฺถิยํ.** (๕)

๖๖๔. ชลมชฺฌคตํ ตลํ กมฺมภูตํ "อนฺตรีปํ, ทีโป"ติ โจจฺจเต. ทฺวิธาคตานํ อาปานํ อนฺตรคตํ **อนฺตรทีปํ,** อาการสฺสี, "อนฺตรีย"นฺติ วา ปาโจ, ตทา ทฺวิธาคตานํ อาปานํ อนฺตเร ภวํ **อนฺตรียนฺติ** วิคฺคโห, อการสฺสี. ทฺวิธาคตานิ อาปานิ อสฺมึ เหตุภูเตหิ **ทีโป.** วการอาการานํ โลโป, อิสฺสี จ, **ทีโป,** วาการาน ทีปมฺปิ.

ปญฺจกํ ตีรสฺส นามํ. ปาร **ตีร** กมฺมสมฺปตฺติยํ, จุราทิ, อ. **กูล** อาวรเณ, โณ. **รุธ** อาวรเณ, **โรธํ.** อญฺญปาราทินิวตฺตนตฺถํ **"ปตีร"นฺติ ตฏ** อุสฺสเย, อ, ถิยํ, ตฏี.

๖๖๕. ปรมฺหิ ตีรสฺมึ **ปารสทฺโท,** โส จ นปุํสเก, **ปาร ตีร** กมฺมสมฺปตฺติยํ, **ปาร** สามตฺถิเย วา, ปารยติ ตรงฺคาทโท วาเรตุนฺติ **ปารํ.** โอรนฺตุ ตีรํ "อปาร"นฺตฺยุจฺจเต, อวเร ตีรเทเส ภวํ **โอรํ,** โณ. ปารโต อญฺญํ ตีรํ **อปารํ.**

ปญฺจกํ อุฬุมฺเป. อุฬุโต ทกโต ปาติ รกฺขติ อุฬุโป, โสเยว นิคฺคหีตาคมวเสน **อุฬุมฺโป.** ปฺลวติ, ปฺลวนฺติ อเนนาติ วา **ปฺลโว, ปฺลว** คมเน, คมนํ อตฺร ชลคมนํ. **กุล** สนฺตาเน, อ, เก อุลติ คจฺฉตีติ วา **กุลฺโล,** อ, ทฺวิตฺตํ. ตรนฺติ อเนน **ตโร, ตร** ปฺลวตรเณสุ. คมนาคมนวเสนปุนปฺปุนํ ชเล อรนฺติ ยาย, สา **ปจฺจรี,** อ, นทาทิ.

๖๖๖. **ตรณี ตรี นาวา จ, (๓)**
**กูปโก ตุ จ กุมฺภกํ, (๒)**
**ปจฺฉาพนฺโธ โคฏฺวิโส, (๒)**
**กณฺณธาโร ตุ นาวิโก. (๒)**

๖๖๗. **อริตฺตํ เกนิปาโต'ถ, (๒)**
**โปตวาโห นิยาปโก, (๒)**
**สํยตฺติกา ตุ นาวาย,**
**วาณิชฺช'มาจรนฺติ เย. (๑)**

---

๖๖๖. ติกํ นาวายํ. ตรนฺติ ยาย **ตรณี,** ยุ นทาทิ, **อิปจฺจเย ตริ,** อีมฺหิ ตุ **ตรี.** นุ ถุติยํ, อ, วุฑฺฒาวาเทสา, **นาวา.** ทฺวยํ ลงฺการถมฺเภ. กูป คมเน, ณฺวุ, **กูปโก,** อปจฺจโย วา, ตทา สกตฺเถ โก. กมฺ อิจฺฉายํ, โภ, สกตฺเถ โก, อสฺสุ จ, **กุมฺภิกํ.**

ทฺวยํ "อิติ ขฺยาเต. ตรสฺส ปจฺฉาภาเค พนฺธิตพฺโพติ **ปจฺฉาพนฺโธ.** ค'มิจฺฉิตทิสํ อฏฺติ เยน **โคฏฺวิโส,** อิโส, **อวนฺโต** จ อสฺโสตฺตญฺจ, **โคฏฺวิโส.** ทฺวยํ "อิติ ขฺยาเต. นาวาย กณฺโณ วิย กณฺโณ, มหนฺโต เกนิปาโต, เตน ปวหณปติสวนโต, ตํ ธรตีติ, กมฺมนิ โณ. นาวาย ยุตฺโต **นาวิโก.**

๖๖๗. ทฺวยํ นาวาย คมโนปาเย. อรติ เยนาติ **อริตฺตํ,** ฉทาทีหิ ตตฺรณฺ, อิการาคโม, ทฺวิตฺตญฺจ. เก ชเล นิปาติยเต **เกนิปาโต,** อลุตฺตสมาโสยํ.

ทฺวยํ นิยามเก. โปโต ปวหนํ, ตํ วาหยตีติ **โปตวาโห.** นิยจฺฉติ โปตนฺติ **นิยามโก,** ยมฺ อุปรเม, นปุพฺโพ คมเน, ณฺวุ, **นิยามโก,** จุราทิ. นิยามเกปิ.

เย วาณิชา **นาวาย** วาณิชกมฺมํ อาจรนฺติ, เต สํยตฺติกา นาม, สํยานํ สํยาตฺรา, ทีปนฺตรคมนํ, ตฺรณฺ, สา ปาโยชนเมเตสํ **สํยตฺติกา,** ณิโก, รโลโป, รสฺโส จ. ตปจฺจเย วา สิทฺธํ, โปตวาณิชาปิ, โปโต ปวหนํ, ตสฺส วาณิชา.

๖๖๘. **นาวาย'งฺคา ลงฺกาโร จ**
**วฏฺกาโร ผิยาทโย,** (๓)
**โปโต ปวหนํ วุตฺตํ,** (๒)
**โทณี ตฺวิ'ตฺถี ตถา'มฺพณํ.** (๒)

๖๖๙. **คภิรี นินฺน คมฺภีรา,** (๓)
**อุตฺตานํ ตพฺพิปกฺขโต,**
**อคาธํ ตฺว'ตลมฺผสฺสํ,** (๒)
**อนจฺโฉ กลุสา'วิลา.** (๓)

---

๖๖๘. ลงฺการาทโย, ผิยาทโย จ นาวาย องฺคา อวยวา. โล อินฺโท, ตสฺส การณํ **ลงฺกาโร.** วโฏ วุจฺจติ สิวโฏ, ตทาการตาย **วฏฺกาโร.** "วโฏ กมฺทฺเท นิโคฺรเธ"ติ หิ นานตฺถสงฺคโห. **ผา** วุฑฺฒิยํ, อิโย, **ผิโย.**

ทฺวยํ "อิติ ขฺยาเต. **ปู** ปวเน, โต, วุฑฺฒิ, ปวหติ นิยามเกติ **ปวหนํ.** **วุตฺตนฺ**ติ กฺริยาปทํ. ทฺวยํ กฏฺฐมฺพุวาหินิยํ, **ทุณ** คติหึสาสุ, อ, นทาทิ, วุฑฺฒิ, **โทณี.** พมฺพุํ เนติ เยน **อมฺพณํ,** อุสฺสตฺตํ, ณตฺตญฺจ, **อมฺพ** สทฺเท วา, ยุ.

๖๖๙. ติกํ คมฺภีเร. คมุ คมเน, อีโร, **โภนฺโต** จ **มฺโลโป** จ, **คภีโร.** **มาโลเป** ตุ **คมฺภีโร,** คจฺฉนฺตา ภายนฺติ อสฺมินฺติ วา **คภีโร, คมฺภีโร** จ. นิปุพฺโพ **มน** อภฺยาเส, โณ, **มสฺส โน.** **ตพฺพิปกฺขโต** คมฺภีรวิปรีตโต อุตฺตานํ นาม, อุคฺคตํ ตานํ ปมาณํ อสฺส **อุตฺตานํ,** อคมฺภีรํ.

ทฺวยํ อคาเธ. **คาธ** ปติฏฺฐากงฺขาสุ, คนฺเถ จ, นตฺถิ คาธํ ยตฺร **อคาธํ.** น เหฏฺฐิมตลํ ผุสติ ยตฺร **อตลมฺผสฺสํ.**

ติกํ อปฺปสนฺเน. นตฺถิ อจฺฉภาโว อตฺร **อโนจฺโฉ.** กลุสํ ปาเปปิ วุตฺตํ. **วิล** เภทเน, โณ, อาวิโล. **อว** รกฺขเณ วา, อิโล.

๖๗๐. อจฺโฉ ปสนฺโน วิมโล คภีรปฺปภุตี ติสุ, (๓)
ธีวโร มจฺฉิโก มจฺฉ- พนฺธ เกวฏฺฏ ชาลิกา. (๕)

๖๗๑. มจฺโฉ มีโน ชลจโร,
ปุถุโลโม’มฺพุโช ฌโส, (๖)
โรหิโต มคฺคุโร สิงฺคี,
พลโช มุญฺชปาวุสา.

๖๗๒. สตฺตวงฺโก สวงฺโก จ นฬมีโน จ คณฺฑโก,
สุสุกา สปรี มจฺฉ- ปฺปเภทา มการาทโย. (๑๓)

---

๖๗๐. ติกํ นิมฺมเล. **โฉ** เฉทเน, น ฉินฺทตีติ ทสฺสนนฺติ **อจฺโฉ,** โณ, สจฺโฉปิ, **สร** วิสรเณ, โต, อนฺนาเทโส. นตฺถิ มลํ เอตสฺมึ **วิมโล.** **คภีรปฺปภุตี** คภีราทโย วิมลนฺตา ตีสุ ลิงฺเคสุ.

ปญฺจกํ เกวฏฺเฏ. **ธา** ธารเณ, อีวโร, มจฺเฉ หนฺตฺวา ชีวตีติ **มจฺฉิโก,** **อิ**โก. มจฺเฉ พนฺธตีติ ชาเลนาติ **มจฺฉพนฺโธ,** มจฺเฉ วธตีติ วา **มจฺฉพนฺโธ,** นิคฺคหีตาคโม, กํ ชลํ, ตสฺส อีลกฺขี, ตาย วฏฺโฏ วฏฺฏนํ อสฺสตฺถีติ **เกวฏฺโฏ.** เกวตฺโตปิ, โณ. ชาเล นิยุตฺโต, ชาเลน หนฺตีติ วา **ชาลิโก,** ทาโสปฺยตฺร, **ทาส** ทะเน, อ, “ทาโส เกวฏฺฏภจฺเจสู”ติ[1] **รุทฺโท.**

๖๒๑-๒. **ฌสานฺตํ** มจฺเฉ. **มส** อามสเน, โฉ, มร ธาตุวเสน วา สิทฺโธ, **มร** ปาณจาเค, อีโน, **ร**โลโป. มุขปฺปเทเส ปุถูนิ โลมานิ อสฺส **ปุถุโลโม.** ปาจีนาทีนํ มจฺฉตฺตา วิเสสโต อโลมเกปฺยสฺส วุตฺติ. **ฌส** หึสตฺโถ **ทณฺฑโก** ธาตุ, อ, **ฌโส.** อณฺฑโช, วิสาโร, สกลีปิ, วิจิตฺรํ สรติ อเนน **วิสาโร,** โณ. โรหิตาทีนํ **วกฺกลปฺปาโย**[2] ตโจ สกลํ. ตํโยคา, อี, **สกลี.**

โลหิตาทโย, มกราทโย จ มจฺฉปฺปเภทา. **รุห** ชนเน, โต, **โรหิโต.** วิปาเก มธุรสตฺตา **มคฺคุโร,** วณฺณวิกาโร, มชฺชตีติ วา **มคฺคุโร,** อูโร, **มชฺช** สุทฺธิยํ, **ชฺช**สฺส คฺคตฺตํ รสฺโส จ, **มคฺคุโร,** ลิงฺคิยุตฺตตาย **สิงฺคี,** โณ, นทาทิ, สงฺคุปิ, สรติ วา ตนฺติ วา **สิงฺคี,** **สร** หึสายํ, อ, รสฺส **โค,** อสฺสิ,

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๑๐, ๑๕.
๒. พตฺตลปฺปาโย. (ก)

๖๗๓. **มหามจฺฉา ติมิ ติมิ- งฺคโล ติมิรปิงฺคโล,**
**อานนฺโท ติมินนฺโท จ อชฺฌาโรโห มหาติมิ.** (๗)

๖๗๔. **ปาสาณมจฺโฉ ปาฐีโน** (๒)
**วงฺโก ตุ พฬิโส ภเว,** (๒)
**สุํสุมาโร[1] ตุ กุมฺภีโล,**
**นกฺโก กุมฺโม ตุ กจฺฉโป.** (๓-๒)

---

นิคฺคหีตาคโม, นทาทิ, สิงฺคี, พล สํวรเณ, อโล, ลสฺส โช, **พลโช, มุญฺช** สทฺทตฺโถ, **มุญฺโช. ปุ** ปวเน, อุโส, วุทฺธฺยาวาเทสา, **ปาวุโส,** มหามุขมจฺโฉ สตฺตกฺขตฺตุํ วงฺกตีติ **สตฺตวงฺโก,** สห วงฺเกน, สํวิชฺชมาโน วา วงฺโก ยสฺส **สวงฺโก, นฬสณฺฐาโน** มีโน **นฬมีโน, กฑิ** สนฺนิจยวทเนกเทเสสุ, ณฺวุ, **คณฺฑโก, สสุ** หึสายํ, อุ, อสฺสุ, **สุสุกา,** สกตฺเถ โก, สยนฺโต ปสฺเสน ผรตีติ **สผรี,** นทาทิ, **ผร** ผรเณ, **สผรี** ทฺวีสุ, ปาณิคฺคหเก มุขํ กิรตีติ **มกโร,** ยทาทิ.

๖๗๓. ติมิอาทโย สตฺต มหามจฺฉา นาม. **ติม** อทฺทภาเว, ติมตีติ **ติมิ,** อิ, **ติมิ** มจฺฉมตฺเตปิ. **คิร** นิคฺคิรเณ, โณ, ลตฺตํ, อิสฺสตฺตํ. ติมิโน คโล **ติมิงฺคโล,** นิคฺคหีตาคโม. วณฺเณน ปิงฺคลติมิรสทิสตาย **ติมิรปิงฺคโล.** อิ ภุโส นนฺทตีติ **อานนฺโท, นนฺท** สมิทฺธิยํ. ติมิโน มจฺเฉ นนฺทยตีติ **ติมินนฺโท** "ติมินฺโท"ติปิ ปาโฐ, ติมีนํ มจฺฉานํ อินฺโท **ติมินฺโท.** อธิโก อาโรโห ยสฺส **อชฺฌาโรโห.** มหนฺโต ติมิ มจฺโฉ **มหาติมิ.**

๖๗๔. ทฺวยํ "อิติ ขฺยาเต. ปาสาณสทิสสณฺฐาโน มจฺโฉ **ปาสาณมจฺโฉ. ปฐ** วิยตฺติยํ วาจายํ, อีโน, อุภยตฺร ทีโฆ, **ปาฐีโน,** "ติ จ วทนฺติ. ทฺวยํ พฬิเส. วงฺกตีติ **วงฺโก, วงฺก** โกฏิลฺเย. **พล** สํวรเณ, อิโส, ฬตฺตํ. มจฺฉเวธนมฺปิ, **วิธ** วิธาเน, เภทเน จ, อเนกตฺถตฺตา, ยุ.

ติกํ กุมฺภีเล. "สุํสุมาโร"ติ สมุทิตนามํ, สสตีติ สุสุ. สุสุ เอว สุํสุ, มาเรตีติ มาโร, สุํสุ เอว มาโร **สุํสุมาโล,** เกน อุภติ ปูเรตีติ กุมฺโภ, ชลาสโย,

---

๑. คณฺฑูปโท (ก)

๖๗๕. **กกฺกฏโก กุฬีโร จ,** (๒)
**ชลูกา ตุ จ รตฺตปา,** (๒)
**มณฺฑูโก ททฺทุโร เภโก,** (๓)
**คณฺฑุปฺปาโท มหีลตา.** (๒)

---

ตตฺร อุลติ คจฺฉตีติ **กุมฺภีโล,** กุมฺภี วา ฆโฏ, ตํ ลาตีติ **กุมฺภีโล.** **น** กมตีติ **นกฺโก,** กฺวิ, สญฺญาสทฺทตฺตา นสฺส ปกติ **นกฺก** นาสเน วา, ขุราทิ.

ทฺวยํ กจฺฉเป. กุจฺฉิโต อูมิ เวโค อสฺส **กุมฺโม,** "ปกาเส เวคภงฺเคสุ, ตรงฺเคสุ อูมิ ปุํถิย"นฺติ **รภโส,** "เวเค ภงฺคปฺปกาเสสุ, พิลายํ อูมิ วีจิย"นฺติ **นานตฺถสงฺคโห.** กจฺเฉน ปิวตีติ **กจฺฉโป,** โณ, กมโชปฺยตฺร, **กมุ** อิจฺฉายํ, อโช.

๖๗๕. ทฺวยํ กกฺกเฏ. กกตีติ **กกฺกโฏ.** สกตฺเถ โก, **กุก** อาทาเน วา, อโฏ, อุสฺสตฺตํ. **กุล** สนฺตาเน, พนฺธุมฺหิ จ, อีโร, กุํ วา ปถวึ ลุนาตีติ **กุฬีโร,** อีโร. ทฺวยํ รตฺตเป. ชลสฺส อูกา กิมิวิเสโส **ชลูกา,** ชลํ โอกํ เคหํ เอติสฺสาติ วา **ชลูกา,** โอสฺสู, **อจ** สมวาเย, โณ, โอกํ รตฺตํ รุธิรํ ปิวตีติ **รตฺตปา.**

ติกํ มณฺฑูเก. **มณฺฑ** ภูสเน, อูโก, ทีโฆ. **ทท** ทาเน, อุโร, ทฺวิตฺตํ. **ภี** ภเย, สปฺปโต ภายตีติ **เภโก,** อิโก, อีสฺเส. วสฺสาภู, สาลุโร, **ปฺลโวปิ.** ทฺวยํ "ตี"อิติ ขฺยาเต. คณฺฑํ วจฺจสนฺนิจยํ อุปฺปาเทตีติ **คณฺฑุปฺปาโท.** มหิยา ลตา **มหีลตา,** กิญฺจุลุโกปิ. กิญฺจ จุลตีติ กิญฺจุลุโก, อุโก.

๖๗๖. อถ สิปฺปี จ สุตฺติ'ตฺถี, (๒)
สงฺโข ตุ กมฺพุ'นิตฺถิยํ, (๒)
ขุทฺทสงฺโข สงฺขนโข, (๒)
ชลสุตฺติ จ สมฺพุโก. (๒)
๖๗๗. ชลาสโย ชลาธาโร, (๒)
คมฺภีโร รหโท'ถ จ, (๑)
อุทปาโน ปานกูโป, (๒)
ขาตํ โปกฺขรณิ'ตฺถิยํ. (๒)

---

๖๗๖-๖๗๗. ทฺวยํ มุตฺตาโผเฏ. **สปฺป** คมเน, อิ, อสฺสิ, **สิปฺปี,** ถี. **สุ** อภิสเว, ตฺติ, **สุตฺติ.** ทฺวยํ สงฺเข, **ขนุ** อวทารเณ, กฺวิ, **สงฺโข.** **สมุ** อุปสเม วา, โข, **สงฺโข.** กํ วาติ คจฺฉตีติ **กมฺพุ,** อุ, เทฺวปฺยนิตฺถิยํ.

ทฺวยํ ขุทฺทสงฺขชาติยํ. สงฺขสฺส **นโข** อิว **สงฺขนโข.** ทฺวยํ "ขรุ"อิติ ขฺยาเต. ชเล สวตีติ **ชลสุตฺติ,** **สุ** ปสเว, ตฺติ. สมตีติ สมฺพุโก, อุโก, โพนฺโต จ, "สมฺพุโก ชลสุตฺติ'ตฺถีติ[1] **ปุํกณฺเฑ โวปาลิโต.**

ทฺวยํ ชลาสเย. ชลานํ อาสโย ปติฏฺฐิตฏฺฐานํ **ชลาสโย.** เตสุ ชลาสเยสุ มชฺเฌ โย คมฺภีโร อคาโธ, โส **รหทา**ขฺโย, **หร** หรเณ, ภูวาทิ, โท, วณฺณวิปริยโย, **รหโท.**

ทฺวยํ **อุ**ทปาเน. อุทกํ ปิวนฺติ อสฺมึ, ยุ, **ก**โปโล. ปิวนฺติ อสฺมึ ปาโน, โส เอว กูโป **ปานกูโป,** **กุ** สทฺเท, โป, ทีฆาทิ, กูโป, เกน อุภตีติ วา กูโป, ภสฺส **โป.** อนุธุปี, **อนุธ**ทสฺสนุปสงฺฆาเต, จุราทิ, อุ. ทฺวยํ สมจตุร-สฺสโปกฺขรณิยํ. **ขนุ** อวธารเณ, กมฺเม โต, **น**โลโป, ทีฆาทิ. โปกฺขรํ ชลํ, ตํ โยคา อโน, นทาทิ, **โปกฺขรณี.**

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๑๐, ๒๓.

๖๗๘. ตฬาโก จ สโร'นิตฺถี,
วาปี จ สรสี'ตฺถิยํ,
อโห'มฺพุชากโร จา'ถ, (๖)
ปลฺลํ ขุทฺทโก สโร.

๖๗๙. อโนตตฺโต ตถา กณฺณ-
มุณฺโฑ จ รถการโก,
ฉทฺทนฺโต จ กุณาโล จ,
วุตฺตา มนฺทากินิ'ตฺถิยํ.

๖๘๐. ตถา สีหปฺปปาโตติ,
เอเต สตฺต มหาสรา, (๗)
อาหาโว ตุ นิปานญฺจา- (๒)
ขาตํ ตุ เทวขาตกํ. (๒)

๖๗๘. ติปาเทน มหโต สทา อคาธชลสฺส มทฺทฏฺฐานสฺส จ ปทฺธสุณฺณสฺส จ โยคฺยตาย นามํ.[๑] ตฬ อาฆาเต, **ตล** ปติฏฺฐายํ วา, อาโก, อปรปกฺเข ฬตฺตํ. สร คมเน, อ, **สโร. วป** พีชนิกฺเขเป, วปนฺติ ยาย **วาปี,** อายตจตุรสฺสายมฺปี. สรติสฺมา อโส, นทาทิ, **สรสี. ทห** ภสฺมีกรเณ, อ, **ทธ** ธารเณ วา, ธสฺส **โห. อมฺพุชานํ** ปทฺธานํ **อากโร** อุปฺปตฺติฏฺฐานํ.

ขุทฺทโก สโร "ปลฺลล"นฺตฺยุจฺจเต. ยตฺร วสฺสาสุ อธิกํ ชลํ, คิมฺเหสุ ชาณุมตฺตํ, สุกฺขเตฺยว วา, **ปลฺล** รกฺขเณ, จุราทิ, อโล, **ปลฺลลํ.**

๖๗๙.๘๐ **อโนตตฺตาทโย เอเต สตฺต มหาสรา นาม.** ตตฺร สูริยรํสิสมฺผุฏฺฐาภาเวน น อวตปติ อุทกเมตฺถาติ **อโนตตฺโต.** กณฺณมุณฺฑาปพฺพตสมีปตฺตา **กณฺณมุณฺโฑ.** รถํ กโรตีติ **รถการโก,** ยถากถญฺจิ อยํ พฺยุปฺปตฺติ **นาม,** สญฺญา ปน โลกโตเยวาวคนฺตพฺพา. ฉพฺพณฺณทนฺตวนฺตตาย **ฉทฺทนฺโต,** นาคราชา, ตสฺส

๑. อมร ๑๐, ๒๘ คาถายํ ปสฺสิตพฺพํ

๖๘๑. **สวนฺตี นินฺนคา สินฺธุ,**
**สริตา อาปคา นที,** (๖)
**ภาคีรถี ตุ คงฺคา'ถ,** (๒)
**สมฺเภโท สินฺธุสงฺคโม.** (๒)

---

นิวาสนฏฺฐานสมีปตฺตา **ฉทฺทนฺโต,** สโร. กุณาลสกุณา พหโว ยตฺถ สนฺติ **กุณาโล. มนฺทากินี** อากาสคงฺคายมฺปิ วุตฺตา. พหโว สีหา ปปตนฺติ อสฺมึ **สีหปฺปาโต.**

ทฺวยํ ชลปฺปาเย เทเส กูปนิกเฏ ปสุปานตฺถํ ปตฺถาราทิรจิเต ชลาสเย. อาหูยนฺเต ปสโว อตฺร ปานายาติ **อาหาโว,** โณ, วุทฺฒาวาเทโส. นิปิวนฺติ อสฺมึ **นิปานํ,** ยุ. ทฺวยํ สุรขาเต, อโปริเส เทวนิมฺมิเตติ ภาโว, โสณฺเฑอิจฺจณฺเฑ. "อขาโต เทวขาตโก"ติ[๑] หิ **อมรมาลายํ ปุํสกณฺฑํ.**

๖๘๑. **นทฺยนฺตํ นทิยํ.** สวตีติ, อนฺโต, นทาทิ, **สวนฺติ** นินฺนฏฺฐานํ คจฺฉตีติ **นินฺนคา,** กฺวิ. **สนฺท** ปสวเน, อุ, อสฺสิตฺตํ, วณฺณวิกาโร, **สินฺธุ.** สร คมเน, โต, อิการาคโม, **สริตา.** อาปานํ นิวาโส อาโป, สมุทฺโท, โณ, ตํ คจฺฉตีติ **อาปคา. นท** อพฺยตฺตสทฺเท, นทตีติ **นที,** นทาทิ, ตรงฺคนิปฺยตฺร.

ทฺวยํ คงฺคายํ. ภคีรเถน รญฺญา นิพฺพตฺติตา ภาคีรถีติ โลกิยา, อสฺมากนฺตุ มเตน นามมตฺตเมเวตํ ตสฺสาติ สนฺนิฏฺฐานํ, เอวํ สพฺพตฺร. คจฺฉตีติ **คงฺคา, คมิโต** โค, ติปถคตาปิ, ตโย สคฺคมจฺจปาตาลปเถ คตา **ติปถคตา.** สินฺธูนํ นทีนํ สงฺคโม เมลโก สมฺเภโท. สมฺมา ภิชฺชนฺติ อสฺมึ **สมฺเภโท,** สํปุพฺโพ **ภิทิ** เมลเน, โณ.

---

๑. อมร ๑๐, ๒๗.

๖๘๒. **คงฺคา'จิรวตี เจว,**
**ยมุนา สรภู มหี,**
**อิมา มหานที ปญฺจ,**
**จนฺทภาคา สรสฺวตี.** (๕)

๖๘๓. **เนรญฺชรา จ กาเวรี นมฺมทาที จ นินฺนคา,** (๕)
**วาริมคฺโค ปนา'พิตฺถิ- ปุเม จนฺทนิกา ตุ จ.** (๒)

---

๖๘๒. คงฺคาทิกา อิมา ปญฺจ นทิโย มหานที นาม. อจิรํ สีฆคมน เอติสฺสมตฺถีติ **อจิรวตี. ยมุ** อุปรเม, อุโน, ยมสฺส ภคินี วา **มยุนา,** ภคินฺยตฺเถ อุโน. สรานิ ภวนฺติ ยาย อวธิภูตายาติ **สรภู, สร** คติหึสาจินฺตาสุ วา, อู, **อโภนฺโต** จ, **สรภู. มห** ปูชายํ, อ, นทาทิ.

จนฺทภาคาทิกา นินฺนคา ปญฺจ มหานทิโต อญฺญายํ นทีนํ เภทา. จมฺทภาโค นาม ปพฺพโต, ตโต ปภวตีติ **จนฺทภาคา.** สรโยคา วนฺตุ, มชฺเฌ สการาคโม, **นทาทิ, สรสฺวตี.** วนฺตุรตฺราติสเย.

๖๘๓. **นิทฺโทสํ ชลํ อสฺสํ เนรญฺชรา,** ยทาทิ, อถ วา เนรญฺชรา นาม ตูริยวิเสโส, ตํสมานสทฺทตาย อยํ **นที เนรญฺชรา** นาม. นานาคาหากุลีภูตตาย กุจฺฉิตํ เวรํ อสฺสา **กาเวรี,** นทาทิ. นมฺมํ สุขํ ททาตีติ **นมฺมทา,** โณ. **อาทินา** สราวตี เวตฺตวตี กณฺฎกี โกสิกีอาทิกา อเนกา นทีเภทา สงฺคหิตา.

ทฺวยํ หมฺมิยเทวาลยาทีสุ ชลมคฺโค. วาริโน นิกฺขมนมคฺโค **วาริมคฺโค. นล** คนฺเธ, อ, นทาทิ, พตฺตํ, **ปนาฬิ,** อยํ อิตฺถิยํ, ปุเม จ.

ติกํ คามทฺวารมฺหิ อสุจิปูติปงฺกสมฺปุณฺณายํ กาสุยํ. จิตฺตํ ทุโนตีติ **จนฺทนิกา,** ยทาทิ.

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๖๘๔. | ชมฺพาพี โอพิคลฺโล จ | คามทฺวารมฺหิ กาสุยํ, | (๓) |
| | สโรรุหํ สตปตฺตํ | อรวินฺทญฺจ วาริชํ. | |
| ๖๘๕. | อนิตฺถี ปทุมํ ปงฺเก- | รุหํ นพิน โปกฺขรํ, | |
| | มุฬาลปุปฺผํ กมลํ | ภิสปุปฺผํ กุเสสยํ. | (๑๒) |
| ๖๘๖. | ปุณฺฑรีกํ สิตํ รตฺตํ, | | |
| | โกกนาทํ โกกาสโก, | (๒) | |
| | กิญฺชกฺโข เกสโร'นิตฺถี, | (๒) | |
| | ทณฺโฑ ตุ นาล'มุจฺจเต. | | |

---

๖๘๔-๕. **ชมุ** อทเน, อโล, นทาทิ, **โพนฺโต** จ, พตฺตํ, **ชมฺพาพี** อวลคฺคนฺติ อสฺมึ **โอพิคลฺโล, ลคฺค** สงฺเค, อโล, พตฺตํ, อสฺสิ, **ค**โลโป, ทฺวิตฺตญฺจ. สาทุธปชฺเชน ปทุมสฺส นามํ. สรสิ รุหตีติ **สโรรุหํ,** โร. สตํ ปตฺตานิ อสฺส, ปทุมวิเสสตฺเถปฺยสฺส ปทุมตฺตา วิเสสโต อเภโท. อรํ วินฺทตีติ **อรวินฺทํ. ปท** คมเน, อุโม. **ปทุมํ, อนิตฺถี.** ปงฺเก กทฺทเม รุหตีติ ปงฺเกรุหํ, อลุตฺตสมาโสยํ **นส** คนฺเธ, อิโน, พตฺตํ. ปุส วุฑฺฒิมฺหิ, ขโร, วุฑฺฒิ, สสฺส **โก,** โปกฺขเร ชเล ชาตนฺติ วา **โปกฺขรํ.** มุฬาลโตปิ อุคฺคนฺตฺวา ปุปฺผติ มุฬาลปุปฺผํ. กํ ชลํ อลยติ ภูสยตีติ **กมลํ, อล** ภูสเน. ภิสโตปิ อุคฺคนฺตฺวา ปุปฺผตีติ **ภิสปุปฺผํ.** กุเส ชเล เสติ ติฏฺฐตีติ **กุเสสยํ,** โร, อลุตฺตสมาโส. ตามรสมฺปิ, ตารํ ชลํ, "ตามรํ ฆตมมฺโณ เจ"ติ **ตนฺตนฺตรํ,** ตตฺร เสติ ติฏฺฐตีติ **ตามรสํ,** โร.

๖๘๖. **สิตํ** เสตํ กมลํ "ปุณฺฑรีก"นฺตฺยุจฺจเต, **ปุฑิ** ขณฺฑเน, มุฑิริเตฺยเก, อิโก, **อราคโม** จ, **มสฺส โป,** อิสฺสีกาโร จ, **ปุณฺฑรีกํ. รตฺตํ** ตุ กมลํ "โกกนทํ, โกกาสโก"ติ โจจฺจเต. โกเก นาทยตีติ **โกกนาทํ,** โณ, **รตฺตุปฺปเล** จ, "โกกนทํ, โกกนุท"นฺติปิ ปาโฐ, เก กนติ ทิพฺพตีติ วา

๖๘๗. ภิสํ มุฬาโล'นิตฺถี จ, (๒)
พีชโกโส ตุ กณฺณิกา, (๒)
ปทุมาทิสมูเห ตุ,
ภเว สณฺฑ'มนิตฺถิยํ.

๖๘๘. อุปฺปลํ กุวลยญฺจ, (๒)
นีลํ ตุว'นฺทีวรํ สิยา,
เสเต ตุ กุมุทญฺจ'สฺส,
กนฺโท สาลูก'มุจฺจเต.

---

**โกกนทํ,** ภูวาทิ, โท, อสฺโส. กน ทิตฺติกนฺตีสุ, เก กาสตีติ **โกกาสโก,** ณฺวุ, กาส ทิตฺติยํ.

ทฺวยํ เกสเร, เก ชายตีติ กิ, กมลาทิ, ตสฺมึ ชายติ, ชลตีติ วา **กิญฺชกฺโข,** โข, นสฺส, ลสฺส วา **โก,** นิคฺคหีตาคโม, เก สรตีติ, อ, สตฺตมิยา อโลโป, ทฺวยมนิตฺถี. ทฺวยํ ปทฺมาทิทณฺเฑ. ทณฺฑสทิสตาย **ทณฺโฑ. นล** คนฺเธ, โณ.

๖๘๗. ทฺวยํ มุฬาเล. วิส เปรเณ, วสฺส **โภ, ภิสํ,** ภาส ทิตฺติยํ วา, อาการสฺสิ. มูเล ชายตีติ **มุฬาโล,** อณฺณตฺเถ อโล, รสฺสาทิ, ฬตฺตญฺจ **มูล** ปติฏฺฐายํ วา, อโล, เสสํ ปุพฺพสทิสํ, ทฺวยํปฺยนิตฺถี.

ทฺวยํ กณฺณิกายํ. พีชสฺส โกโส อากโร **พีชโกโส.** กณฺเณ กรียตีติ **กณฺณิกา,** กณฺณาลงฺกาโร, ตํสทิสสณฺฐานตาย **กณฺณิกา,** ปทฺมาทีนํ **สมูเห** คทเน วเนตฺยตฺโถ. สณ ทาเน, โฑ, **สณฺฑํ,** "สณฺฑํ ปทฺมาทิสงฺฆาเต, โคปติมฺหิ ปุเม ภเว"ติ **นานตฺถสงฺคโห.**

๖๘๘. ทฺวยํ ปทฺมกุมุทาทิสามญฺเญ, ตถา หิ ปทฺมํ ปโหปฺปลํ สิโตปฺปลมุจฺจเต, "กุวลยํ อุปฺปลญฺจ, นีลมินฺทีวรนฺติ หิ"อิติ **ฬฺยาฑิ,** "อุปฺปลญฺจ กุลวยํ, นีลมินฺทีวรํ มต"นฺติ **ภาคุริ** จ, "โรโม สิติ จ นีโล, กุวลยมินฺทีวรญฺจ

๖๘๙. **โสคนฺธิกํ กลฺลหารํ,**
**ทกสีตลิกํปฺย'ถ,** (๓)
**เสวาโล นีลิกา จา'ถ,** (๒)
**ภิสินฺย'มฺพุชินี ภเว.** (๒)

---

นีลมฺพุช"นฺติ ตุ **วรรุจิ.** "กุวลยทลสาโมมปฺยงฺคทธิติปริธูสร"นฺติ[๑] **มาลธิ, มาธโว** จ, ตตฺร ปุพฺพกมตมิหนิสฺสิเต. ยเทฺยวํ กถ**มุปฺปล**สทฺเทน นีลุปฺปลาทีเสฺวว พุทฺธิ, น ปน มโหปฺปลาทิมฺหีติ ? วุจฺจเต - - - - สามญฺเญปิ ธญฺญตฺเถ ยถา **ธญฺญ**สทฺเทน กลมาทีเสฺวว พุทฺธิ, น ปน มุคฺคาทีสุ, เอวมิหาปิ. **อุปฺพฺโพ** ปา ปาเน, อโล, ทฺวิตฺตํ, อุทเก ปฺลวตีติ วา **อุปฺปลํ,** ยทาทิ. กุยา ปถวิยา วลยํ อิว โสภากรตฺตา **กุวลยํ.**

ทฺวยํ นีลุปฺปเล. นีลวณฺเณ, อ, **นีลํ,** อินฺทตีติ อินฺที, นทาทิ, อินฺที ลกฺขี, ตสฺสา วรํ **อินฺทีวรํ, อินฺท** ปรมิสฺสริเย วา, อีโร.

อสฺมึ นีลุปฺปเล เสเต กุมุทํ นาม. กุยํ โมทเต **กุมุทํ,** โณ, **อสฺส** ปทุมาทิโน กนฺโท สาลูกมุจฺจเต. กํ สุขํ ททาตีติ **กนฺโท, กนฺท** อวฺหาเน วา โรทเน จ. **สล** คมนตฺโถ **ทณฺฑโก** ธาตุ, อุโก, ทีโฆ, **สาลูกํ.**

๖๘๙. ติกํ รตฺตารตฺตสามญฺเญ. กมลโต อญฺญตรสฺมึ ชลกุสุเม, น ตุ รตฺเตเยว, สุคนฺเธ ยุตฺตํ **โสคนฺธิกํ.** กสฺส หารํ อิว โสภากรตฺตา **กลฺลหารํ, ลาคโม,** ทฺวิตฺตญฺจ. ทกํ สีตลํ กโรตีติ **ทกสีตลิกํ.**

ทฺวยํ เสวาเล. อุทกํ เสวตีติ **เสวาโล,** ทโล วการาคโม, อิสฺส จ. นีลตีติ **นีลิกา, นีล** วณฺเณ, อิโก, นีลวณฺณโยคโต วา **นีลิกา,** เสวโลปิ, ทฺวยํ ปทุมยุตฺเต เทเส, ปทุมสมูเห จ, **นฬินี** จ ปงฺกชินี วิสินี จ สโรชินี ปทุมินีติ

---

๑. มารตีมาธวนฏีกา ๕-องฺก, ๕-คาถา.

๖๘๐. เสวาลา ติลพีชญฺจ,
สงฺโข จ ปณกาทโย. (๓)
อิติ ปาตาลวคฺโค.
ภูกณฺโฑ ทุติโย.

---

ปริยายา. "ปทุมสณฺฑํ ตทากเร"ติ หิ ปริยายํ **รตนมาลายํ มาธโว,** วิสํ สมํ, ตพฺพนฺตาย **วิสินี,** อิโน, นทาทิ. อมฺพุชโยคโต, อมฺพุชานํ สมูหโต วา **อมฺพุชินี.**

๖๘๐. ติลพีชาทโย เสวาโล นาม. ตตฺร ติลพีชปฺปมาณํ ชลสณฺฐิตํ นีลาทิวณฺณยุตฺตํ **ติลพีชํ** นาม.สงฺโข นาม สปตฺโต อปฺปกณฺโฑ อุขาปิธานาทิปฺปมาโณ สมูโล เอโก เสวาลวิเสโส. **ปณโก** นาม ภมรสณฺฐาโน นีลวณฺโณ เอโก เสวาลวิเสโส, ปณ สงฺขาเต, ณฺวุ, **ปณโก.**

**ปาตาลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.**

อิติ สกลพฺยากรณมหาวนาสงฺคณาณจารินา กวิกุญฺชรเกสรินา ธีมตา สิริมหาจตุรงฺคพเลน มหามจฺเจน วิรจิตายํ อภิธานปฺปทีปิกาวณฺณนายํ ภูกณฺฑวณฺณนา สมตฺตา.

๖๘๑. **วิเสสฺยาธีนสํกิณฺณา- เนกตฺเถหฺย' พฺยเยหิ จ,**
**สางฺโคปาเคหิ กถฺยนฺเต กณฺเฑ วคฺคา อิหกฺกมา.**

๖๘๒. **คุณทพฺพกฺริยาสทฺทา สิยุํ สพฺเพ วิเสสนา,**
**วิเสสฺยาธีนภาเวน วิเสสฺยสมลิงฺคิโน.**

---

### ๓ – สามญฺญกณฺฑ – ๑ วิเสสฺยาธีนวคฺควณฺณนา

๖๘๑. **อิห** วกฺขมาเน สามญฺญกณฺเฑ **สางฺโคปางฺเคหิ** องฺคอุปางฺค-ทฺวยสหิเตหิ **วิเสสฺยาธีเนหิ** วิเสสฺยายตฺเตหิ วิเสสนสทฺเทหิ โสภนาทีหิ **สํกิณฺเณหิ** อญฺญมญฺญวิชาติยตฺเถหิ ทพฺพกฺริยาคุณาทีหิ **อเนกตฺเถหิ** สมยวณฺณาทีหิ **อพฺยเยหิ** จิรสฺสมาทีหิ จ **กมา** กมโต วคฺคา กถฺยนฺเต, เต จ ปุพฺพวคฺคสนฺนิสฺสยา, ตถา หิ **โสภนาทโย เทวมนุสฺสาที**สุ วิเสสนภาเวน สมฺพนฺธา, **กฺริยา**ทโย ตุ ตทาธารตาย, สมยาทโย วาจกตาย, **จิรสฺส**มาทโย ตํกฺริยาวิเสสนภาเวน, ตโตเยว สาธารณตฺตา สามญฺญกณฺฑมิทํ.

๖๘๒. อิห สตฺเถ ภิยฺโย รูปนฺตรา ลิงฺควินิจฺฉโย, โส อตฺราปิ วคฺเค ภิยฺโย รูปนฺตราเยวาติ วิปฺปฏิปตฺตินิราสตฺถํ พฺยาปกนฺยยมาห "**คุณ**"จฺจาทินา. ตสฺสตฺโถ - - - - - วิเสสนภูตา สพฺเพ คุณสทฺทา, กฺริยาสทฺทา จ วิเสสฺยาธิภาเวน เหตุนาเยว, น ภิยฺโย รูปนฺตราปิ วิเสสนสทฺเทน สมลิงฺคิโน สิยุนฺติ, ยถา - - - โสภนา อิตฺถี, โสภโน ปุริโส, โสภนํ จิตฺตํ.

๖๙๓. โสภนํ รุจิรํ สาธุ มนุญฺญํ จารุ สุนฺทรํ,
วคฺคุ มโนรมํ กนฺตํ หารี มญฺชุ จ เปสลํ.

๖๙๔. ภทฺทํ วามญฺจ กลฺยาณํ มนาปํ ลทฺธกํ สุภํ, (๑๘)
อุตฺตโม ปวโร เชฏฺโฐ ปมุขา'นุตฺตรา วโร.

๖๙๕. มุโขฺย ปธานํ ปาโมกฺโข ปรมคฺคญฺญ'มุตฺตรํ,
ปณีตํ ปรมํ เสยฺโย คามณิ เสฏฺฐ สตฺตมา.

๖๙๖. วิสิฏฺฐา'รียนาเค'โก- สภ'คฺคโมกฺข ปุงฺควา,
สีห กุญฺชรสทฺทูลา- ที ตุ สมาสคา ปุเม. (๒๖)

---

๖๙๓–๖. **สุภนฺตํ** โสภเน. **สุภ** โสภเน, ยุ. **รุจ** ทิตฺติยํ, อิโร. **สาธ** สํสิทฺธิยํ อุ. มนํ โตเสตีติ **มนุญฺญํ. ญา** ปริมาณโตสนนิสามเนสุ, อนฺตสฺสุกาโร, มนํ อา ภุโส โตเสตีติ วา **มนุญฺญํ,** ตทา "มโน อญฺญ"นฺติ เฉโท, **อา**โลโป. **จร** คติภกฺขเณสุ, ณฺวุ, จรติ จิตฺตเมตฺถาติ **จารุ.** สุฏฺฐุ อรียเต **สุนฺทรํ, ทร** ทารเณ. **วคฺค** คมเน, อุ, **วคฺคุ.** มโน รมติ อสฺมึ. **กมุ** อิจฺฉายํ, โต. หรติ จิตฺตํ **หารี,** ณี. **มน** ญาเณ, ชุ, มโน ชวติ ยสฺมึ วา **มญฺชุ, น**โลโป. ปิยสีลยุตฺตตาย **เปสลํ,** ปิยสฺส ฯ **เป,** ฯ อีสตฺตํ. **ภทิ** กลฺยาเณ, โท. **วา** คติยํ, โม. **กล** สงฺขฺยาเน, ยาโณ. มนํ อปฺเปติ วฑฺเฒตีติ **มนาปํ,** มโน อปฺโปติ ยสฺมินฺติ วา **มนาปํ. อาป** ปาปุณเน, อปาทิปุพฺโพ จ. ลภิตพฺพนฺติ **ลทฺธํ,** โต สกตฺเถ โก. สุภตีติ **สุภํ,** สุนฺทเรน สภาเวน ภวตีติ วา **สุภํ.**

**ปุงฺควนฺตํ** อุตฺตเม, อุพฺภุโต อตฺยตฺถํ อุตฺตโม, **อุภ**สทฺทโต อุพฺภุตตฺถโต วิเสสตฺเถ ตโม, อุคฺคตตมตฺตา วา **อุตฺตโม.** วร ปตฺถนายํ, **ปวโร. อิฏฺฐ**ปจฺจเย **วุฑฺฒสฺส ชา**เทโส, **เชฏฺโฐ.** ปกฏฺฐํ มุขํ อารมฺโภ อสฺส **ปมุโข. นตฺถิ** อุตฺตโร อุตฺตโม ยสฺมา **อนุตฺตโร.** ปมุโข จ อนุตฺตโร จาติ ทฺวนฺโท. **อปาทิปุพฺเพ วโร.**

มุขมิว **มุโขฺย,** อิวตฺเถ โย. ปทธาตีติ **ปธานํ,** ยุ. ปมุขภาเว ติฏฺฐตีติ **ปาโมกฺโข,** อุภยตฺราปิ วุทฺฒิ. ปกฏฺฐํ ราตีติ **ปรํ,** โณ. "อคฺค"นฺติ ชานิตพฺพนฺติ **อคฺคญฺญํ,** "อคฺค"นฺติ ปมานิตพฺพนฺติ วา **อคฺคญฺญํ. อุตฺตโร อุตฺตม**สทิโส. ปธานภาวํ นีตํ **ปณีตํ, นี** นเย, กมฺมนิ โณ. ปรํ ปจฺจนีกํ มาเรตีติ **ปรมํ,** ปกฏฺฐภาเว รมตีติ วา **ปรมํ,** โณ. อิยิฏฺเฐสุ **ปสตฺถสฺส, วุทฺฒสฺส** จ **โส, เสยฺโย, เสฏฺโฐ** จ, "กฺวจาสวณฺณํ ลุตฺเต"ติ อิสฺเส. คามํ เนตีติ **คามณิ,** "ตสฺสีลาทีสุ ณี ตฺวา วํ จา"ติ ณี, รสฺโส, **คามณิ.** สนฺตตมตาย **สตฺตโม, สนฺตโต** ตโม, **สนฺตสฺส** จ **โส.** วิเสสียเตติ **วิสิฏฺโฐ, สิส** วิเสสเน, โต. อร คมเน, โณฺย, อิการาคโม, **อริโย.** นตฺถิ อคฺโค ยสฺมา **นาโค,** ทีฆาทิ, **ค**โลโป จ. **อิ** คติยํ, ณฺวุ, อิสฺเส **อ**โลโป จ, **เอโก,** สทิสรหิตตาย วา เอกีภาเว ติฏฺฐตีติ **เอโก,** โก. อุสฺสาเปติ ปจฺจนีเกติ **อุสโภ, อุส** ทาเห, อโภ. **อช** คมเน, อ, **ชสฺส โค,** ทฺวิตฺตํ, อคฺโค. **มุจ** โมจเน, หีนมชฺฌิมภาเวหิ มุจฺจตีติ **โมกฺโข,** โต, **ตสฺส โข. โมกฺข** โมจเน วา, อ. ปธานภาวํ คจฺฉตีติ **ปุงฺคโว,** ยทาทิ, ปุกฺขโลปยตฺร, **ปุส** วุทฺฒิมฺหิ, อโล, **สสฺส โข,** อสรูปทฺวิตฺตํ. เอเต **จตฺตมา**ทโย สมาสคาปิ อสมาสคาปิ อุตฺตมตฺถ-วาจกา. **อมรโกเส** ปน นาโคสภปุงฺควานํ สสาสคตฺเตเยว อุตฺตมตฺถวาจกตา วุตฺตา, วุตฺตญฺจ - - - -

> "อุตฺตรสฺมึ ปเท พฺยคฺฆ- ปุงฺคโว'สภกุญฺชรา,
> สีหสทฺทูลนาคาทยา ปุเม เสฏฺฐตฺถโคจรา"ติ.[๑]

ตสฺสตฺโถ - - - **พฺยคฺฆาทโย** กมฺมธารยสมาเส สติ อุตฺตรปทภูตา เสฏฺฐตฺถวิสยา ปุพฺพปทสฺส เสฏฺฐตฺถวาจกา ปุลฺลิงฺคา จ ภวนฺติ, ยถา "ปุริสพฺยคฺโฆ, มุนิปุงฺคโว"อิจฺจาทิ. **สีหาทโย, อาทินา วราหปุณฺฑรีกโธรยฺหโสวีราทโย** จ สมาสคา กมฺมธารยสมาเส อุตฺตรปทภูตา เสฏฺฐตฺถวาจกา ปุเมว ภวนฺติ, ยถา "สกฺยสีโห, กวิกุญฺชโร, ปุริสสทฺทูโล, ปุริสวราโห" อิจฺจาทิ.

๖๘๗. จิตฺตมกฺขิปีติชนน- มพฺยาเสก'มเสจนํ, (๒)
อิฏฺฐํ ตุ สุภคํ หชฺชํ ทยิตํ วลฺลภํ ปิยํ. (๖)

๖๘๘. ตุจฺฉญฺจ ริตฺตกํ สุญฺญํ อถา'สารญฺจ เผคฺคุ จ, (๓-๒)
มชฺฌํ ปูตํ ปวิตฺโต'ถ อวิรทฺโธ อปณฺณโก. (๓-๒)

---

๖๘๗. จิตฺตสฺส, อกฺขิโน จ ปีติชนกํ วตฺถุ อพฺยาเสกํ, อเสจนญฺจ นาม, น พฺยาสิญฺจนฺติ นกฺขรนฺติ นยนมนานิ ยสฺมาติ **อพฺยาเสกํ,** อเสจนญฺจ, น พฺยาสิญฺจนนฺติ จ ยสฺมึ อาคนฺตุกภูตานิ อญฺญรสานีติ วา **อพฺยาเสกํ, อเสจนญฺจ.** โณ, ยุ จ.

ฉกฺกํ อิฏฺเฐ วตฺถุมฺหิ. อิจฺฉิตพฺพํ, เอสิตพฺพนฺติ วา **อิฏฺฐํ, อิสุ** อิจฺฉายํ, **อิส** คเวสเน จ, โต. สุภตฺตํ คจฺฉตีติ **สุภคํ,** กฺวิ. หทเย สาธุ, หทยสฺส วา ปิยนฺติ **หชฺชํ,** โณ, **ทนฺตสฺส** โลโป, **ทฺยสฺส ชฺโช.** ทยิตพฺพํ อาทาตพฺพนฺติ **ทยิตํ,** โต. วลฺล สํวรเณ, กมฺมนิ อโภ. ปิยายิตพฺพนฺติ **ปิยํ, ปี** ตปฺปนกนฺตีสุ, โณฺย, รสฺสาทิ.

๖๘๘. ติกํ ตุจฺเฉ. **ตุจ** วินาเส, โฉ. **ริจ** วิโยชนสมฺพชฺฌเนสุ, สมฺพชฺฌนํ มิสฺสนํ, โต, สกตฺเถ โก. สุนสฺส หิตํ **สุญฺญํ,** โย, **นฺยสฺส ญฺโญ,** **สุน** คติยํ วา, โย. ทฺวยํ อสาเร. **ผล** นิปฺผตฺติยํ, อุ, คุ วา. ปุพฺพตฺร โคนฺโต, อสฺเส **เผคฺคุ.**

ติกํ ปวิตฺเต. **เมธ,** หึสาสงฺคเมสุ, เมธียเต สงฺคมียเต **เมชฺฌํ,** โณฺย, **ธฺยสฺส โฌ,** อสรูปทฺวิตฺตํ. **ปุ** ปวเน, โต, ทีฆาทิ. วุทฺฒาวาเทโส, อิการาคโม จ. ทฺวยํ อวิรทฺเธ. **น** วิรชฺฌตีติ **อวิรทฺโธ, รธ** หึสาปราธาปคมเนสุ, โต, "ธฌภเหหิ ธฒา เจ"ติ **ตสฺส โธ. ปณ** พฺยวหารถุตีสุ, ณฺวุ, วิรทฺธโวหาเรน **น** ปณาเมตีติ **อปณฺณโก.**

๖๙๙. อุกฺกฏฺโฐ จ ปกฏฺโฐ’ถ นิหีโน หีน ลามกา, (๒)
ปติกิฏฺฐํ นิกฏฺฐญฺจ อิตฺตรา’วชฺช กุจฺฉิตา. (๑๑)

๗๐๐. อธโม’มกคารยฺหา มลีโน[1] ตุ มลีมโส, (๒)
พฺรหา มหนฺตํ วิปุลํ วิสาลํ ปุถุลํ ปุถุ.

๗๐๑. ครู’รุ’วิตฺถิณฺณ’มโถ ปีนํ ถูลญฺจ ปีวรํ, (๔)
ถุลฺลญฺจ วชฺรญฺชา’ถ อาจิตํ นิจิตํ ภเว. (๕–๒)

---

๖๙๙–๗๐๑. ทฺวยํ ชาตฺยาจาราทินา อนินฺทิเต. **อุปฺปุพฺโพ**, ปปฺปุพฺโพ จ **กส** วิเลขเน, หึสายญฺจ, โต “สาทิสนฺตปุจฺฉภนฺชหํสาทีหิ **ฏฺโฐ**”ติ สหาทิพฺยญฺชเนน ตสฺส **ฏฺโฐ.**

**คารยฺหนฺตํ** ชาตฺยาจาราทินา นินฺทิเต. นิหียเตติ **นิหีโน**, **หา** จาเค, อีโน, ทีโฆ. อปาทิปุพฺเพ **หีโน.** ลม นินฺทายํ, ณฺวุ, **ลามโก. กิฏ** คติยํ, **ปติ** นิปุพฺโพ ตุ นินฺทายํ, โฐ, **ปติกิฏฺฐํ, นิกิฏฺฐญฺจ. อิตฺตรสทฺโท** ลามกตฺถวาจโก ปาฏิปทิโก, “ชาตฺยาจาราทีหิ นิหีโนย”นฺติ อวทิตพฺโพติ **อวชฺโช,** ตพฺภาวตฺโถ เจตฺถ อกาโร. **วท** วิยตฺติยํ วาจายํ, โณฺย, **ทฺยสฺส ชฺโช.** กุจฺฉา สญฺชาตา อสฺส **กุจฺฉิโต.** อโธภาเค ชาโต **อธโม,** โอสฺสตฺตํ. **อุม** นินฺทายํ, กมฺเม อ, สกตฺเถ โก, อุสฺโส, **โอมโก.** ครหิตพฺโพติ **คารยฺโห, ครห** นินฺทายํ, โณฺย, วณฺณวิปริยโย.

ทฺวยํ มลยุตฺเต, มลยุตฺตตาย **มลีโน,** อีโน, ทีโฆ. อสฺสตฺถยฺเถ อี, มสปจฺจเย **มลีมโส,** กจฺจรํ, มลทูสิตมฺปิ, กุจฺฉิตํ จรตีติ **กจฺจรํ.**

ติปาทํ วิปุเล. **พฺรห** วุทฺธิยํ, ราชาทิ, **พฺรหา. มห** ปูชายํ, อนฺโต. **ปุล** มหตฺเต, วิปุลํ. **สล** คมเน, วิสาลํ, โณ. **ปถ** สงฺขฺยาเน, อุโล, อสฺสุ, ปุถุลํ, อุมฺหิ **ปุถุ. คร** เสจเน, อุ, **ครุ. อร** คมเน, อุ, อสฺสุ, **อุรุ. ตนุ** วิตฺถาเร, โต, **อิณฺณาเทโส,** ตสฺส **โถ,** อสฺสิ, อสรูปทฺวิตฺตํ, **วิตฺถิณฺณํ.**

---

[1] มลิโน (สี)

๗๐๒. สพฺพํ สมตฺต'มขิลํ,
นิขิลํ สกลํ ตถา,
นิสฺเสสํ กสิณา'เสสํ,
สมคฺคญฺจ อนูนกํ. (๑๐)

๗๐๓. ภูริ ปหุตํ[๑] ปจุรํ,
ภิยฺโย สมฺปหุลํ[๒] พหุ,
เยภุยฺยํ พหุลญฺจา'ถ, (๘)
พาหิรํ ปริพาหิรํ, (๒)

---

**วธรนฺตํ** ถูเล. **ปี** ตปฺปนกนฺตีสุ, อิโน. **ถูล** ปริพฺรูหเน, อ. ปีธาตุโต อีวโร, **ปีวรํ.** ลปจฺจเย ถุลฺลํ, รสฺสาทิ. **วท** วิยตฺติยํ วาจายํ, วทตีติ **วธรํ,** อโร, **ทสฺส โธ.** ถูลมุปจิตมํสวิปุลายตมํสาทิ.

ทฺวยํ สนฺนิจิเต. **อานิปุพฺโพ จิ** จเย, กมฺเม โต, **อาจิตํ, นิจิตญฺจ.**

๗๐๒. สิโลโก สพฺพสฺมึ. สรตีติ **สพฺพํ,** โว, รสฺส จ **โว. สํปุพฺโพ อสุ** เขปเน, โต, **สมตฺตํ,** อถ วา สม ติม เวกลฺลเพฺย, โต, **สมตฺตํ.** น ขิยตีติ **อขิลํ,** โล, **อขิลํ, นิขิลญฺจ** ตถา. **สก** สตฺติยํ, อโล, กลาภิ อวยเวหิ สห วตฺตเตติ วา **สกลํ.** เสสโต อวสิฏฺฐโต นิคฺคตํ **นิสฺเสสํ. กส** คมเน, อิโน, ณตฺตํ, **กสิณํ.** น เสสํ อวสิฏฺฐํ **อเสสํ.** อคฺเคน สิขเรน สงฺคตํ **สมคฺคํ.** กเต สมาเส ปุพฺพนิปาโต อภิธานา. **อูน** ปริหาเน, น อูนํ อสฺมึ **อนูนกํ,** โก.

๗๐๓. **พหุลนฺตํ** พหุลตฺเต. ภาเวติ วฑฺเฒตีติ **ภูริ, ภู** สตฺตายํ, ริ, **ภูริ,** ทีฆาทิ, รสฺสนฺโต, **อีมฺหิ ภูรี,** เมธา. **ปหุ** สตฺติยํ, โต, อุการาคโม, ปปุพฺโพ **หู** สตฺตายํ วา, รสฺโส. **ปจิ** วิตฺถาเร, อุโร, **ปจุรํ. ภี** ภเย, ภายติ ยสฺมาติ **ภิยฺโย,** ทฺวิตฺตํ. สมฺปโหตีติ **สมฺปหุลํ, พห** วุฑฺฒิยํ, อุ, **พหุ. เยภุยฺยสทฺโท** พหุลตฺถวาจโก ปาฏิปทิโก. พหู อตฺเถ ลาตีติ **พหุลํ.**

ทฺวยํ พหิคเต. พหิ ชาตํ **พาหิรํ,** อิรณฺ.

---

๑. ปหุตํ (สี) ๒. สมฺพหุลํ (สี)

๗๐๔. **ปโรสตาที่ เต เยสํ,**
**ปรํ มตฺตํ สตาทิโต,**
**ปริตฺตํ สุขุมํ ขุทฺทํ,**
**โถก'มปฺปํ กิสํ ตนุ.**

๗๐๕. **จุลฺลํ มตฺเต'ตฺถิยํ เลส-**
**ลวา'ณุ หิ กโณ ปุเม, (๑๓)**
**สมีปํ นิกฏา'สนฺโน,**
**ปกฏฺฐา'ภฺยาส สนฺติกํ.**

๗๐๖. **อวิทูรญฺจ สามนฺตํ,**
**สนฺนิกฏฺฐ'มุปนฺติกํ.**
**สกาสํ อนฺติกํ ญตฺตํ, (๑๓)**
**ทูรํ ตุ วิปฺปกฏฺฐกํ. (๒)**

---

๗๐๔–๖. **เยสํ** ปทตฺถานํ **มตฺตํ** ปมาณํ สตาทิโต **ปรํ** อธิกํ ภวติ, เต **ปโรสตาที. อาทินา** ปโรสหสฺสาทิ. สตโต ปโร **ปโรสตํ.** สหสฺสโต ปโร **ปโรสหสฺสํ,** ปรสฺส ปุพฺพนิปาโต อภิธานา ปรสทฺทา **โอ**การาคโม. ปชฺชํ อปฺเป. ปริโต อตฺตํ ขณฺฑิตํ **ปริตฺตํ. สุข** ตกฺริยายํ, ตกฺริยา สุขนํ, อุโม. **สุจ** โสจเน วา. **ขุท** ปิปาสายํ, โท, ขุทฺทํ. **ถุจ** ปสาเท, โณ. **อล** ภูสนปริยตฺตินิวารเณสุ, โป, ลสฺส **โป, อปฺปํ. กิส** ตนุกรเณ, โณ. **ตนุ** วิตฺถาเร. **จิ** จเย, อุโล, ทฺวิตฺตํ, **จุลฺลํ,** นีเจ ปน **จุลฺโล.** มา มาเน, ฉทาทีหิ โต. รสฺสาทิ, **มตฺตา,** ลิส อปฺปีภาเว, อ. ลู เฉทเน, ลุยเตติ **ลโว,** อ. อณ คตฺยตฺโถ, อุ. **กณ** สทฺเท, อ, **กโณ.** ลวาทีหิ สห กโณ ปุเม, วุตฺตญฺจ **อมรโกเส** “ปุเม ลวเลสกณาณโว”ติ.[๑]

---

๑. อมร ๒๑, ๖๒.

๗๐๗. **นีรนฺตรํ ฆนํ สนฺทํ วิรฬํ เปลวํ ตนุ,** (๓-๓)
**อถาฺยตํ ทีฆฺมโถ นิตฺตลํ วฏฺฏวฏฺฏุลํ.** (๒-๓)

---

ฌตฺตนฺตํ สมีเป. สงฺคตา อาโป ยสฺมึ **สมีปํ,** อาสฺสึ. ปาทิโต ยทาทินา กโฏ, **นิกโฏ,** นตฺถิ กโฏ อาวรณํ เอตสฺสาติ วา **นิกโฏ. สทสฺมา** โต, อาสนฺโน. กณฺฐํ สมีปํ อุปคตํ **อุปกณฺโฐ.** "กณฺโฐ คเล สนฺนิฏฺฐาเน, สทฺเท มทนปาทเป"ติ หิ **นานตฺถสงฺคโห,** อิธ ปน **กณฺฐสฺส กฐาเทโส,** ณโลโป วา. อภฺยาสีทตีติ **อภฺยาโส.** "อภฺยาโส ตุ สมีปมฺหิ, ปุมา อภฺยสเนปิ เจ"ติ[๑] **รภโส.** สห อนฺเตน **สนฺติกํ,** สกตฺเถ อิโก. วิทูรปฏิปกฺขตฺตา **อวิทูรํ.** สงฺคหํ อนฺตํ **สามนฺตํ,** สสทฺทสฺส ทีโฆ, นิคฺคหีตสฺส โม, **สํนิปุพฺโพปิ กฏฺฐสทฺโท** สมีปตฺโถเยวาติ ทสฺสนตฺถํ อุทาหฏํ, **กส** วิเลขเน วา, โต, **สนฺนิกฏฺฐํ.** สนฺติกภาวํ อุปคตํ **อุปนฺติกํ.** สห กาเสน วตฺตเต **สกาสํ, กาส** ทิตฺติยํ. สนฺตโยคา สนฺติกํ, อิโก. ฌายเตติ **ฌตฺตํ,** โต, **สกาสสทฺเทน** สนิฑฺสเทสสวิธสมริยาทสเวสาปิ คยฺหนฺติ. สห นิเฑน, สห เทเสน, สห วิธาย, สห มริยาทาย, สห เวเสน วตฺเตติ วคฺโค, พฺยุปฺปตฺตินิมิตฺตํ, รูฬฺหีสทฺทา **ปน** เอเต.

ทุวยํ ทูรมตฺเต. ทุกฺเขน อรติ ยํ **ทูรํ.** วิ ปปุพฺโพ **กฏฺฐสทฺโท** ทูเร, สกตฺเถ โก, **วิปฺปกฏฺฐํ.**

๗๐๗. ติกํ ฆเน, นตฺถิ อนฺตรํ ฉิทฺทํ ยสฺส. **หนติสฺมา อ, หสฺส โฆ** จ, **ฆนํ. สมุ** อุปสเม, โท, **สนฺทํ.** ปาโท วิรเฬ. วิรมตีติ **วิรฬํ,** อ, วณฺณวิกาโร. ปีโย ลโว อปฺโป ยสฺมึ เปลวํ, **ปียสฺส เป, ปีลิ** คมเน วา, อโว, **ตนุ** อปฺปาทีสุปิ.

ทุวยํ ทีเฆ. **ยต** อายตเน, **อายตํ. อิ** คมเน วา, โต, ภูวาทิ, อิสฺเส, เอ อย, ทีฆาทิ. **ทิ** ขเย, โฆ, ทีฆาทิ. ติกํ วฏฺฏุเล. นิคฺคตํ ตลํ อสฺมาติ **นิตฺตลํ.** วฏฺฏ วฏฺฏุเน, **วฏฺฏํ.** ลตาทิ. อุลปจฺจเย **วฏฺฏุลํ.**

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๒๑, ๖๗.

๗๐๘. **อุจฺโจ ตุ อุนฺนโต ตุงฺโค,**
**อุทคฺโค เจว อุจฺฉิโต,** (๕)
**นีโจ รสฺโส วามโน'ถ,** (๓)
**อชิมฺโห ปคุโณ อุชุ.** (๓)

๗๐๙. **อฬารํ เวลฺลิตํ วงฺกํ กุฏิลํ ชิมฺห กุญฺจิตํ,** (๖)
**ธุโว จ สสฺสโต นิจฺโจ สทาตน สนนฺตนา.** (๕)

---

๗๐๘. **อุจฺฉิตนฺตํ** อุนฺนเต. **จิ** ขเย, อุจฺจิโนตีติ **อุจฺโจ,** อ. อุนฺนมตีติ **อุนฺนโต. ตุช** หึสายํ, ผลเน จ, อ, **ตุงฺโค.** อุคฺคตํ อสฺส **อุทคฺโค.** อุทฺธํ สิโต **อุจฺฉิโต, สิ** เสวายํ, โต, สสฺส **โฉ,** อสรูปทฺวิตฺตํ, **อุจฺฉิโต.** ปํสุปิ, ปกฏฺโช อํสุ ทิตฺตํ ยสฺส **ปํสุ.**

ติกํ วามเน. อุทฺธํ น อญฺจตีติ **นีโจ, อญฺจ** คมเน, โณ, **อการญฺการานํ** โลโป, นิสทฺโท อตฺร นิเสเธ. **รส** สทฺเท, โส, **รสฺโส.** วา คมเน, **มโน,** วามโน.

ติกํ อุชุมฺหิ. **น** ชิมฺหํ กุฏิลํ **อชิมฺหํ.** ตสฺมึ อวงฺกตาย ปกฏฺโฐ คุโณ ยสฺส **ปคุโณ. อช** คมเน, อุ, อสฺสุ, **อุชุ.**

๗๐๙. ฉกฺกํ วงฺเก. **อลธาตุมฺหา** อโร, ฬตฺตํ. **เวล** คมเน, โต, ทฺวิตฺตาทิ, วิรูเปน อิลยตีติ วา **เวลฺลิตํ,** โต, **อิล** คมเน. **วงฺก** โกฏิเลฺย, อ. **กุฏ** เฉทเน, อิโล, **กุฏ** โกฏิเลฺย วา. **หา** จาเค, กตฺตริ โม, ทฺวิตฺตํ, วณฺณ-วิปริยยาทิ, **ชิมฺหํ. กุญฺจ** โกฏิเลฺย, โต. วกฺกมฺปิ, **วกฺก** คมเน.

ปญฺจกํ ธุเว. **ธุ** คติเถริเยสุ, อ **อุวาเทโส.** สสฺสเต นิจฺเจ ภโว **สสฺสโต. นิจฺโจ** วุตฺโต.[๑] สทา กาเล ภโว **สทาตโน.** สนสทฺโท นิจฺจตฺเถ สตฺตมฺยนฺโต นิปาโต, **สนํสทฺโท** วา,[๒] ตตฺร ภโว **สนนฺตโน,** อุภยตฺราปิ ภวตฺเถ ตโน, ปุพฺเพ นิคฺคหีตาคโม.

---

๑. เหฏฺฐา ๔๑–คาถาวณฺณนายํ. ๒. อุปริ ๑๑๕๓–คาถายํ.

๗๑๐. **กูฏฏฺโฐ เตฺว'กรูเปน,**
**กาลพฺยาปี ปกาสิโต.**
**ลหุ สลฺลหุกญฺจา'ถ,** (๒)
**สงฺขฺยาตํ คณิตํ มิตํ,** (๓)

๗๑๑. **ติณฺหํ ตุ ติขิณํ ติพฺพํ,** (๓)
**จณฺฑํ อุคฺคํ ขรํ ภเว,** (๓)
**ชงฺคมญฺจ จรญฺเจว**
**ตสํ เณยฺยํ จราจรํ.** (๔)

---

๗๑๐. เอเกเนว ภาวาทิรูเปน กาลสฺส พฺยาปโก นิพฺพานากาสาทิกูฏฏฺโฐติ ปกาสิโต. มายานิจฺจลยนฺตาทีสุ **กูฏํ** วกฺขติ.[๑] นิจฺจโล ติฏฺฐตีติ **กูฏฏฺโฐ,** ปพฺพโต, กูฏฏฺโฐ วิย สทา ติฏฺฐตีติ **กูฏฏฺโฐ.**

ทฺวยํ ลหุเก. **ลงฺฆ** คติโสสเนสุ, อุ, ฆสฺส **หตฺตํ,** นิคฺคหีตโลโป, **ลหุ,** ลฆุปิ. สํปุพฺเพ, สตฺถิกปจฺจเย จ **สลฺลหุกํ.** ติกํ สงฺขฺยาเต. **ขฺยา** กถเน. **คณ** สงฺขฺยาเน. **มา** ปริมาเณ, สพฺพตฺร โต.

๗๑๑. ติกํ ติขิเณ. **ติช** นิสาเน, โห, วณฺณวิกาโร, **ติณฺหํ. ติช** นิสาเน, อิโน, **ชสฺส โข, ณตฺตํ. ติขิณํ. ติช**โตเยว โว, **ชสฺส โว, พตฺตํ, ติพฺพํ.** ติกํ จณฺเฑ. **จณฺฑ** โกเป, **จณฺฑํ. อุชฺช** พลปาลเนสุ, อ, **ชฺชสฺส คฺโค, อุคฺคํ. ขร** วินาเส, อ, **ขรํ.**

จตุกฺกํ ชงฺคเม. **คมุ** คมเน, ทฺวิตฺตาทิ, **ชงฺคมํ. จร** คมเน, อ, **จรํ,** ตสติ จลตีติ **ตสํ, ตส** อุพฺเพเค, อุพฺเพโค ภยํ, จลนญฺจ **จรติสฺมา** จโร, มชฺเฌ ทีโฆ, **จราจรํ,** อพฺภาสนฺเต วา ราคโม, **จราจรํ,** สพฺพตฺร อปจฺจโย. อิงฺคมฺปิ, อิงฺคตีติ **อิงฺโค, อิงฺค** คมเน.

---

๑. อุปริ ๘๒๘-คาถายํ.

๗๑๒. **กมฺปนํ จลนญฺจา'ถ,** (๒)
**อติริตฺโต ตถา'ธิโก,** (๒)
**ถาวโร ชงฺคมา อญฺโญ,**
**โลลํ ตุ จญฺจลํ จลํ.** (๔)

๗๑๓. **ตรลญฺจ ปุราโณ ตุ,**
**ปุราตน สนนฺตนา,** (๔)
**จิรนฺตโน'ถ ปจฺจคฺโฆ,** (๔)
**นุตโน'**[๑] **ภินโว นโว.** (๔)

๗๑๒–๓. ทฺวยํ จลนมตฺเต. **กมฺป** จลเน. **จล** กมฺปเน, สพฺพตฺร กตฺตริ ยุ.

ทฺวยํ อธิเก. อติริจฺจตีติ **อติริตฺโต, ริจ** วิโยชนสมฺปฏิจฺฉนคตีสุ, โต, ภุชาทิ. อธิ เอติ คจฺฉตีติ **อธิโก, อิ** คมเน, โก.

**ชงฺคมา** ปาณิโต อญฺโญ ถาวโร นาม, ติฏฺฐตีติ **ถาวโร, ฐา** คตินิวตฺติยํ, วโร, วณฺณวิกาโร, **ถาวโร,** ฐาวโรปิ เตฺยเก.

จตุกฺกํ โลเล. **โลล** อุมฺมาทเน. **จล** กมฺปเน, ทฺวิตฺตาทิ, **จญฺจลํ. ตร** ปฺลวนตรเณสุ, ตรํ ลาตีติ **ตรลํ,** เอเต จลนมตฺเตปิ.

จตุกฺกํ ปุราเณ. ปุเร ภโว **ปุราโณ,** ยถาทินา นปจฺจโย, ณตฺตํ. ปุรา ภโว **ปุราตโน, ตน**ปจฺจโย. สนํสทฺโท อิห สตฺตมฺยนฺโต ปุราณตฺเถ นิปาโต. ตตฺร ภโว **สนนฺตโน,** ปุพฺเพ วิย **สนํ**สทฺโท วา, ตตฺราปิ ปุพฺเพ วิย นิคฺคหีตาคโม. **จิรํ**สทฺโท นิปาโต สตฺตมฺยนฺโต ปุราณตฺเถ อิห คยฺหเต, ตตฺร ภโว **จิรนฺตโน.** นิคฺคหีตโลโป จิรการาทีสุ.

จตุกฺกํ อภินเว. ปติโต อคฺโฆ ยสฺส **ปจฺจคฺโฆ,** **คสฺส โฆ.** พหุโก วา อคฺโฆ ยสฺส **ปจฺจคฺโฆ,** อเนกตฺถตฺตา หิ อุปสคฺคนิปาตานํ พหุกตฺเถ เอตฺถ **ปติ**สทฺโท. **นว**สทฺทาสกตฺเถ ตโน, นวสฺส นุภาโว จ. นโว เอว **อภินโว,** นุ ถุติยํ, อ, **นโว.**

๑. นูตโน (สี)

๗๑๔. กุรูรํ กฐินํ ทฬฺหํ นิฏฺฐุรํ กกฺขฬํ ภเว. (๕)
อนิตฺถฺย'นฺโต ปริยนฺโต ปนฺโต จ ปจฺฉิม'นฺติมา. (๗)
๗๑๕. ชิฆญฺญํ จริมํ ปุพฺพํ ตฺว'คฺคํ ปฐม'มาทิ โส. (๔)
ปติรูโป'นุจฺฉวิกํ อถ โมฆํ นิรตฺถกํ. (๒–๒)

---

๗๑๔–๕. ปญฺจกํ กกฺขเฬ. กนฺตตีติ **กุรูรํ,** อูโร, **กนฺตสฺส** จ **กุรา**เทโส, **กร** หึสายํ วา, อูโร, อสฺสุ. **กฐ** กิจฺฉชีวเน, มุทฺธชทุติยนฺโต ธาตุ, อิโน, วณฺณวิปริยเย กถินนฺติปิ. **ทล** วิทารเณ, โห, ฬตฺตํ, **ฬห** วุทฺธิมฺหิ วา, ฬสฺส โท, ฬนฺโต จ, **ทฬฺหํ ทห** ภสฺมีกรเณ วา, อ, ฬนฺโต จ. นิฏฺฐาตีติ **นิฏฺฐุรํ,** **ฐา** คตินิวตฺติยํ, อุโร. **กกฺข** หสเน, อโฬ, ฬตฺตํ. กโฐรํ, ชรฐํ, มุตฺติมํ, มุตฺติมมฺปิ, **กจฺ** กิจฺฉชีวเน, โอโร. **ชร** ชีรเณ, ภูวาทิ, โฐ. มุตฺติ กถินฺยํ, ตํโยคา **มุตฺติมํ,** อปจฺจเย **มุตฺตํ.**

สตฺตกํ อนฺเต **อม** คมเน, โต, **อนฺโต,** อนิตฺถี. ปริปุพฺโพ **ปริยนฺโต.** ปปุพฺโพ **ปนฺโต.** ปจฺฉา ภโว **ปจฺฉิโม,** อนฺเต ภโว **อนฺติโม,** อิโม. ชฆเน สาธุ **ชิฆญฺญํ,** โย, อสฺสิ. **จร**ติสฺมา อิโม. **จริมํ,** **จร**สทฺทา วา อิโม.

จตุกฺกํ ปฐเม. **ปุพฺพ** ปูรเณ, อ. อคฺคํ เสฏฺฐเชปิ วุตฺตํ. **ปถ** วิยตฺติยํ วาจายํ, อโม, **ปถ** สงฺขฺยาเน วา, อโม, วณฺณวิกาโร, **ปฐมํ** ปฐมนฺติปิ. อาทียเต ปฐมํ คณฺหียเตติ **อาทิ,** อิ, ปุเม, โสสทฺโท **อาทิ**สฺส ปุลฺลิงฺคตฺตโชตโก, ปุริมํ, ปุรตฺถาปิ, ภวตฺเถ อิมตฺถา.

ทฺวยํ อนุจฺฉวิเก. ปฏิคฺคหิโต รูโป **ปติรูโป.** ฉวิยา อนุรูปํ อนุจฺฉวิกํ, สกตฺเถ โก.

ทฺวยํ นิรตฺถเก. **มูห** เวจิตฺเต, อ, **หสฺส โฆ.** นตฺถิ อตฺโถ ยสฺส, สกตฺเถ โก.

๗๑๖. **พฺยตฺตํ ปฏฺฐญฺจ มุทุ ตุ สุกุมารญฺจ โกมลํ, (๒-๓)**
**ปจฺจกฺขํ อินฺทฺริยคฺคยฺหํ อปจฺจกฺขํ อตินฺทฺริยํ.**

๗๑๗. **อิตรา'ญฺญตโร เอโก,**
**อญฺโญ พหุวิโธ ตุ จ, (๔)**
**นานารูโป จ วิวิโธ, (๓)**
**อพาธํ ตุ นิรคฺคฬํ. (๒)**

---

๗๑๖. ทฺวยํ ปากเฏ. วิสิฏฺโฐ อตฺตา ยสฺส **พฺยตฺตํ. ปฐ** ปกาสเน, **ปฐ** วิกาสเน วา.

ติกํ มุทุมฺหิ. **มุท** โมทเน, อุ, **มุท** สํสคฺเค วา. โสภนํ กุมารํ กนฺติ ยสฺส. **กุ** สทฺเท, อโล, มนฺโต จ.

ทฺวยํ อินฺทฺริยคฺคยฺเห. อกฺขํ อินฺทฺริยํ ปติคตํ นิสฺสิตํ, อกฺเขน วา ปติคตํ **ปจฺจกฺขํ,** กเต สมาเส ปติสทฺทสฺส ปุพฺพนิปาโต อภิธานโต, อินฺทฺริยํ จกฺขาทิกํ, เตน คยฺหํ **อินฺทฺริยคฺคยฺหํ.**

ทฺวยํ อปจฺจกฺขํ. ปจฺจกฺขวิปรีตํ **อปจฺจกฺขํ,** ปรมาณิวาทิ. อินฺทฺริยํ อติกฺกนฺตํ **อตินฺทฺริยํ.**

๗๑๗. จตุกฺกํ อญฺญตเร. **อิตร**สทฺโท ปาฏิปทิโก อญฺญตฺถวาจโก, **อิทํ**สทฺทา วา ตโร อญฺญตฺเถ, **ทํ**โล จ. **อญฺญ**สทฺทา สกตฺเถ ตโร. เอโก เสฏฺเฐปิ วุตฺโต. **อญฺญ**สทฺโท ปาฏิปทิโก ภินฺนตฺโถ, **น** ญายเตติ วา **อญฺโญ.**

ติกํ นานปฺปกาเร. พหโว วิธา ปการา อสฺส **พหุวิโธ.** วิจิตฺตา วิธา ยสฺส **วิวิโธ.**

ทฺวยํ อนิวาริเต. นตฺถิ พาโธ นิเสโธ ยสฺส **อพาธํ.** นตฺถิ อคฺคฬํ อสฺส.

๗๑๘. **อเถ'กากึ จ เอกจฺโจ,**
**เอโก จ เอกโก สมา,** (๔)
**สาธารณญฺจ สามญฺญํ,** (๒)
**สมฺพาโธ ตุ จ สงฺกฏํ.** (๒)

๗๑๙. **วามํ กเฬวรํ สพฺยํ อปสพฺยํ ตุ ทกฺขิณํ,**
**ปฏิกูลํ ตฺว'ปสพฺยํ คหนํ กลิลํ สมา.** (๒–๒)

---

๗๑๘. จตุกฺกํ อสหาเย. อสหายตฺเถ **เอก**โต อากึ, จฺโจ, โก จ, **เอกากึ, เอกจฺโจ.** อญฺญตฺเถปิ **เอกโก** วุตฺโต. สมา ตุลฺยตฺถา.

อเนกสมฺพนฺธีนิ สาธารณาทิทฺวยํ. สห อาธาเรน วตฺตตีติ **สาธารณํ,** ยถาทิ, ถยํ สาธารณี, สาธารณา จ. สมานเมว **สามญฺญํ,** โย, **สามญฺญา** อิตฺถิยํ.

ทฺวยํ อปฺปาวกาเส. สมฺพาธเต อสฺมึ, โร. สํสทฺทา กโฏ, ยถาทิ, **สงฺกฏํ,** สห อาวรเณน วตฺตตีติ วา **สงฺกฏํ,** สหตฺโถ สํสทฺโท.

๗๑๙. **วามํ กเฬวรํ** วามกาโย สพฺยํ นาม. "สพฺยํ วาเม จ ทกฺขิเณ"ติ[๑] หิ **อชโย,** สว คติยํ, โย. **ทกฺขิณํ** กเฬวรํ อปสพฺยํ, สพฺยโต อปคตํ **อปสพฺยํ.**

ทฺวยํ วิปรีเต. ปฏิกูลติ อาวรตีติ **ปฏิกูลํ,** กูล อาวรเณ. **อปสพฺยํ** ทกฺขิเณปิ วุตฺตํ.

ทุรธิคมนฺโต - - - ปถํ คหนํ, ยถา - - - คหนเมตํ สตฺถํ, ทุพฺพิเวกมิจฺจตฺโถ. คจฺฉนฺตํ หนฺตีติ **คหตํ,** คหณมฺปิ, ยถาทิ. **กล** คมเน, อิโล, กลึ ลาตีติ วา **กลิลํ.**

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๒๑, ๘๔.

๗๒๐. **อุจฺจาวจํ พหุเภทํ,** (๒)
**สํกิณฺณา'กิณฺณา สงฺกุลา** (๓)
**กตหตฺโถ จ กุสโล,**
**ปวีณา'ภิญฺญสิกฺขิตา,**
๗๒๑. **นิปุโณ จ ปฏุ เฉโก,**
**จตุโร ทกฺขเปสลา,** (๑๑)
**พาโล ทตฺตุ ชโฬ มูฬฺโห,**
**มนฺโท'วิญฺญู จ พาลิโส.** (๗)

---

๗๒๐–๒๑. ทฺวยํ พหุปฺปกาเร. อุจฺจญฺจ ตํ **อวจญฺเจติ** **อุจฺจาวจํ,** กมฺมธารโย. พหโว เภทา อสฺส.

ติกํ ชนาทินิรนฺตรคเต **สงฺก** สงฺกายํ, โต. **กิร** ปกฺเขปวิกฺขิปเนสุ, โต, **อิณฺณา**เทโส. สงฺก สงฺกายํ, อุโล, **สงฺกุลํ,** **สํ**ปุพฺโพ **กุล** สนฺตาเน วา, โร.

สิโลโก เฉเก. กโต อภฺยาสิโต หตฺโถ ปทตฺโถ เยน **กตหตฺโถ.** **กุส** สิเลสเน, อโล. ปกฏฺฐา วีณา อสฺส อภิชานาตีติ **อภิญฺโญ.** **สิกฺข** วิชฺโชปาทาเน, โต. **ปุณ** กมฺมนิ สุเภ, โร. **ปฏ** คมเน, อุ. **ฉิทิ** ทฺวิธากรเณ, กตฺตริ อ, ทสฺส **โก.** **จต** ยาจเน, อุโร. **ทล** ทิตฺติยํ, โข, ลสฺส **โก,** **ทกฺข** วุฑฺฒิยํ วา, อ, **ทกฺข** วุฑฺฒิหึสาคติสีเฆสุ วา. **ปิส** หึสาพลทานนิเกตเนสุ, อโล, **เปสโล.** **กตมุโข,** กตีปิ, **กต**สทฺโท อภฺยาสิตตฺโถ, กตํ อภฺยาสิตํ มุขํ อุปาโย อเนนาติ **กตมุโข,** กตํ อสฺสตฺถตีติ **กตี.**

สตฺตกํ พาเล. **พล** ปาณเน, พลตีติ **พาโล,** อสฺสาสิตปสฺสาสิตมตฺเตน ชีวติ, น ปญฺญาชีวิเตนาตฺยตฺโถ. **ทา** กุจฺฉายํ คติยํ วา, ตุ, ทฺวิตฺตํ, รสฺสาทิ. **ชล** ธญฺเญ, อ, ฬตฺตํ. **มูห** เวจิตฺเต, โล, วณฺณวิปริยโย, **มูฬฺโห.** **มนฺท** พาลฺยโยคา **พาลิโส,** อิโส. อญฺโญ, ยถาชาโตปิ, **น** ชานาตีติ **อญฺโญ.** ยาทิโส ชาโต วิเวโก **ยถาชาโต.**

๗๒๒. **ปุญฺญวา สุกตี ธญฺโญ,** (๓)
**มหุสฺสาโห มหาธิติ,** (๒)
**มหาตณฺโห มหิจฺโฉ'ถ** (๒)
**หทยี หทยาลุ จ.** (๒)

๗๒๓. **สุมโน หฏฺฐจิตฺโต'ถ,** (๒)
**ทุมฺมโน วิมโนปฺย'ถ,** (๒)
**วทานิโย วทญฺญู จ,**
**ทานโสณฺโฑ พหุปฺปโท.** (๔)

---

๗๒๒. ติกํ ภาคฺยสมฺปนฺเน. ปุญฺญํ, สุกตญฺจ ยสฺมึ อตฺถิ **ปุญฺญวา,** สุกตี, วนฺตุ, อี จ. ธนํ คณหํ ลทฺโธติ **ธญฺโญ,** โย, ทฺวยํ มหาวีริเย. **มหาธิติ** มหาวีริโย. ทฺวยํ มหิจฺเฉ. มหาสโยปิ.

ทฺวยํ พหุลหทเย, ปสตฺถหทเย จ. หทยํ พหุลํ, ปสตฺถญฺจ ยสฺส **หทยี, หทยาลุ** จ, ตพฺพหุเล อี, อาลุ จ, สุหทโยปิ.

๗๒๓. ทฺวยํ หฏฺฐจิตฺเต. "หาสมโน วิกุพฺพาโน, ปมาโน หฏฺฐมานโส"ติ[๑] **อมรสีโห.** ทฺวยํ ทุมฺมเน. ทุฏฺฐํ, ทุกฺขิตํ วา มโน ยสฺส, วิรูปํ มโน ยสฺส. อนฺตมโนปิ.

จตุกฺกํ พหุปฺปเท. ยาจกานํ วทํ วจนํ ชานาตีติ **วทานิโย, วทญฺญู** จ, อิโย, รู จ, ปุพฺพตฺรณฺณสฺส นาเทโส, มชฺฌทีโฆ จ. ทาเน โสณฺโฑ ปสุโต. **โสณฺฑสทฺโทตฺร** มชฺชมเทตฺยเก, ถูลลกฺโขปฺยตฺร, ทานตฺถํ ถูลํ ลกฺขํ อสฺส.

---

๑. อมร ๒๓, ๗.

๗๒๔. **ขฺยาโต ปติโต ปญฺญาโต-**
**ภิญฺญาโต ปถีโต สุโต,**
**วิสฺสุโต วิทิโต เจว,**
**ปสิทฺโธ ปากโฏ ภเว.** (๑๐)
๗๒๕. **อิสฺสโร นายโก สามี**
**ปตี'สา'ธิปตี ปภู,**
**อยฺยา'ธิปา'ธิภู เนตา,** (๑๑)
**อิพฺโภ ตฺว'ฑฺโฒ ตถา ธนี.** (๓)

---

๗๒๔. สิโลโก ปากฏมตฺเต. **ขฺยา** ปกาสเน, โต. **ปติปุพฺโพ อิ** คมเน, โต. อภิมุขํ เอตีติ **ปตีโต. ญา** อวโพธเน, โต, **ปญฺญาโต, อภิญฺญาโต** จ. **ปถ** ขฺยาเน. **สุ** คติพุทฺธีสุ, โต, **สุโต, วิสฺสุโต** จ, **สุ** สวเน วา, กมฺเม โต. **วิท** ญาเณ, **วิทิโต. สิธุ** สํราเธ, โต, **สิธ** สํสิทฺธิยํ วา. **กฏ** คติยํ, ทสฺสนํ กฏตีติ **ปากโฏ,** อุปสคฺคสฺส ทีโฆ.

๗๒๕. ติปาทํ อิสฺสเร. **อีส** อิสฺสริเย, อีสตีติ **อิสฺสโร,** อโร, รสฺสาทิ, อโร, รสฺสาทิ, ทฺวิตฺตํ. **นี** นเย, ณฺวุ, **นายโก.** สํ ธนํ อสฺสตฺถีติ **สามี,** ทีฆาทิ, รสฺสนฺเต สามิปี. **ปา** รกฺขเณ, ติ, รสฺสาทิ, **ปติ. อธิปุพฺเพ อธิปติ. อีส** อิสฺสริเย, อ, อีโส. ปภวตีติ **ปภุ,** อุ, ปภูปิ. **อย** คมเน, โย, **อยฺโย.** อธิปาตีติ **อธิโป,** โร. อธิภวตีติ **อธิภู,** กฺวิ. **นี** นเย, ริตุ, **เนตา.**

ติกํ พหุธเน. อิภํ อรหตีติ **อิพฺโภ,** โว, วณฺณวิปริยโย. **เฌ** จินฺตายํ, อ, อชฺฌายติ ธนํ **อฑฺโฒ,** ฌสฺส โฒ, อสรูปทฺวิตฺตํ, รสฺสาทิ จ. **ธนา** อติสเย อี, **ธนี.**

๗๒๖. **ทานารโห ทกฺขิเณยฺโย, (๒)**
**สินิทฺโธ ตุ จ วจฺฉโล, (๒)**
**ปริกฺขโก การณิโก, (๒)**
**อาสตฺโต ตุ จ ตปฺปโร. (๒)**
๗๒๗. **การุณิโก ทยาลุปิ**
**สูรโต อุสฺสุโก ตุ จ, (๓)**
**อิฏฺฐตฺเถ อุยฺยุโต จา'ถ,**
**ทีฆสุตฺโต จิรกฺริโย. (๒)**

---

๗๒๖. ทฺวยํ ทกฺขิเณยฺเย. ทานํ ปฏิคฺคณฺหิตุํ อรหตีติ **ทานารโห, ทกฺข** วุทฺธิยํ, สีฆตฺเถ จ, ทกฺขนฺติ โภคสมฺปทาทีหิ ยาย, สา ทกฺขิณา, อิโณ, ตํ อรหตีติ **ทกฺขิเณยฺโย.**

ทฺวยํ เสฺนหวติ. **สินีห** ปีติยํ, โธ, หสฺส **โท, สินิทฺโธ,** วจฺโฉ สิเนโห ยสฺสตฺถิ **วจฺฉโล,** โล.

ปมาณิโก ปริกฺขโก, ปริกฺขเต อวธารยเต ปมาเณหิ อตฺถนฺติ **ปริกฺขโก, อิกฺข** ทสฺสนงฺเกสุ, ณฺวุ. การาณํ ชานาตีติ **การณิโก,** อิโก.

ทฺวยํ อาสตฺเต. **สนฺช** สงฺเค, โต. ตํ ตํ วตฺถุ ปรํ ปธานํ อสฺส **ตปฺปโร.**

๗๒๗. ติกํ การุณิเก. กรุณา สีลํ อสฺส **การุณิโก.** ทยา กรุณา ยสฺสตฺถิ **ทยาลุ,** อาลุ ทุกฺขิเตสุ สุฏฺฐุ รมตีติ **สูรโต,** อุปสคฺคสฺส ทีฆตา.

อิฏฺฐตฺเถ อภิมตปฺปโยชเน อุยฺยุโต ปุคฺคโล อุสฺสุโก นาม, อุฏฺฐานํ สุฏฺฐุ กายตีติ อุสฺสุโก, หสาทยนฺฏฺเฐยํ.

โย อาลสฺยาวสาทีหิ อนุติฏฺฐติ โส ทีฆสุตฺโต, ทีฆญฺจ ตํ สุตฺตญฺจ ตมิว จรตีติ **ทีฆสุตฺตํ,** ทีฆสุตฺตปริยนฺติกํ การิยํ กโรตีติ **ทีฆสุตฺโต.** จิเรน กฺริยานฏฺฐานํ อสฺส.

๗๒๘. **ปราธีโน ปรายตฺโต,** (๒)
**อายตฺโต ตุ จ สนฺตโก,**
**ปริคฺคโห อธิโน จ,** (๔)
**สจฺฉนฺโน ตุ จ เสรินิ,** (๒)
๗๒๙. **อนิสมฺมการี ชมฺโม,** (๒)
**อติตณฺโห ตุ โลลุโป,** (๒)
**คิทฺโธ ตุ ลุทฺโธ โลโก'ถ,** (๓)
**กุณฺโฐ มนฺโท กริยาสุ หิ.**

---

๗๒๘. ทฺวยํ ปรายตฺเต, ปรสฺมึ, ปเรน วา อธีโน **ปราธีโน,** **อธฺยนฺตา** สกตฺเถ **อิโน** ยทาทินา. ปรตนฺโต, ปรวา, อตฺตวาปิ, ตนฺตยตีติ ตนฺโต, **ตนฺต** กุฏุมฺพธารเณ, อ, ปโร ตนฺโต นิยามโก ยสฺส. ปโร เสฏฺโฐ **นายโก,** อตฺตา จ อตฺถีติ **ปรวา** จ, วนฺตุ.

อายตฺตามตฺเต จตุกฺกํ. **ยต** ปยตเน, **อาปุพฺโพ** อวสีภาเว, โต. อนฺเตน สมีเปน สหาติ **สนฺตโก,** สกตฺเถ โก. ปริคฺคยฺหเต "สก"นฺติ กรียเตติ **ปริคฺคโห.** อธิคโต อิโน ปภู เยนาติ **อธีโน.**

เสน อตฺตนา อีริตํ สีลํ อสฺสาติ **เสรี,** ตสฺมึ เสรินิ จ **สจฺฉนฺโท** วตฺตติ, สสฺส อตฺตโน ฉนฺโท ยสฺสตฺถีติ **สจฺฉนฺโท,** อ. สวโส, สยํวสี, นิรวคฺคโหปิ.

๗๒๙. คุณโทเส **อนิสมฺม** อนุปปริกฺขิตฺวา โย กโรติ, โส **ชมฺโม,** **ชม** อทเน, โม.

ทฺวยํ อติตณฺเห, ลุภ โลเภ, อ, ทฺวิตฺตํ, **ภสฺส โป, โลลุโป,** โลลุโภปิ.

ติกํ ลุทฺเธ. **คิธ** อภิกงฺขายํ, โต. ลุภ คิทฺธิยํ, โต. **โลล** อุมฺมาทเน, อ, **โลโล.** อถ มหาตณฺหาติตณฺหคิทฺธานํ โก เภโท ? มหาตณฺโห นานารมฺมณํ อิจฺฉติ, อติตณฺโห เอกสฺมิมฺปิ อารมฺมเณ อเนกวารํ, อธิกญฺจ ตสติ, คิทฺโธ **ปน** อุภยถาปีติ อยเมเตสํ วิเสโส

โย กฺริยาสุ มนฺโท, โส **กุณฺโฐ, กุณฺฐ** ปฏิฆาเต, อาลเสฺย จ, อ.

๗๓๐. กามยิตา ตุ กมิตา,
กามโน กามี กามุโก, (๕)
โสณฺโฑ มตฺโต วิเธยฺโย ตุ, (๒)
อสฺสโว สุพฺพโจ สมา.
๗๓๑. ปคพฺโภ ปฏิภายุตฺโต (๒)
ภีสีโล ภีรุ ภีรุโก (๓)
อวีโร[1] กาตโร จา'ถ, (๒)
หึสาสีโล จ ฆาตุโก. (๒)

---

๗๓๐. ปญฺจกํ กามเก. **กมุ.** อิจฺฉายํ, จุราทิ, รุตฺ, **กามยิตา,** การิตโลเป **กมิตา.** ยุมฺหิ **กามโน,** กมโนปิ. ณีปจฺจเย **กามี,** ณุกปจฺจเย **กามุโก,** อนุโก, อภิโกปฺยตฺร, อนุกามยเต **อนุโก,** กฺวิ. อติกามยเต **อภิโก,** กฺวิ. อติโกปิ.

ทฺวยํ มตฺเต. สุณฺฑา สุรา, ตตฺร กุสโล **โสณฺโฑ,** ปานาคารํ วา สุณฺฑา, ตตฺร ภโว, ฐิตํ วา **โสณฺโฑ.** **มท** อุมฺมาเท, โต. อุกฺกโฏ, ขิโวปิ, มเทน อุทฺธโต **อุกฺกโฏ,** ยทาทินา อุโต กโฏ มตฺตตฺเถ.[2] **ขิว** มเท, อ.

ติกํ วจนาริเห. ปวตฺตินิวตฺตีสุ วิธาตุํ สกฺโย **วิเธยฺโย,** อิยฺโย. อาเทสิตํ, อาทเรน วา สุโณตีติ **อสฺสโว,** รสฺสาทิ, อ. สุนฺทรํ วโจ อาจริยาทีนํ เอตสฺมึ เหตุภูเตหิ **สุพฺพโจ. วินยคฺคาหีปิ,** วินยํ วิธิปฏิเสธวจนํ คเหตุํ สีโล **วินยคฺคาหี.**

๗๓๑. ตงฺขณุปฺปตฺติญาณํ ปฏิภา, ตาย ยุตฺโต **ปคพฺโภ,** สีฆเมว คพฺภตีติ **ปคพฺโภ, คพฺภ** ธารเณ.

ติกํ ภีรุเก. ภี ภยํ สีโล ยสฺส **ภีสีโล.** ภายตีติ **ภีรุ,** ภี ภเย, รุ. **รุก**ปจฺจเย **ภีรุโก,** สกตฺเถ วา โก.

ทฺวยํ อสูเร. **น** วีโร สูโร **อวีโร.** กุจฺฉิตตรตฺตา **กาตโร, กุสฺส กา**เทโส.

ทฺวยํ หึสาสีเล, หนนสีโล **หึสาสีโล, ฆาตุโก,** อุโก, **หน**สฺส **ฆาโต.** สรารุ, หึโสปิ.

---

๑. อธีโร (สี)　　　　๒. ปาณินิ ๕, ๒, ๒๙.

๗๓๒. โกธโน โทสโน โกปี, (๓)
จณฺโฑ ตฺวจฺจนฺตโกธโน, (๒)
สหโน ขมโน ขนฺตา,
ติติกฺขวา จ ขนฺติมา. (๕)
๗๓๓. สทฺธายุตฺโต หิ สทฺธาลุ, (๒)
ธชวา ตุ ธชาลุจ,[1] (๒)
นิทฺทาลุ นิทฺทาสีโล'ถ, (๒)
ภสฺสโร ภาสุโร ภเว. (๒)

---

๗๓๒. ติกํ โกธยุตฺเต. กุธ โกเป, กุชฺฌนสีโล **โกธโน,** ยุ. **ทุส** โทเส, **โทสโน,** ปฏิโฆ, ยุ. **กุป** โกเป, กุปตีติ **โกปี,** ณี. อมริสโนปิ, นตฺถิ มริสนํ ขมา อสฺส **อมริสโน, มริส** อสหเน.

ทฺวยํ อธิกโกธยุตฺเต. จณฺฑาเตติ **จณฺโฑ,** อ, **จณฺฑา** โกเป. อติเรกํ กุชฺฌตีติ **อจฺจนฺตโกธโน.** อจฺจนฺตโกปโนปิ, ตทา กุปโต ยุ.

ปญฺจกํ ขนฺติยุตฺเต. **สห** ขมเน, ยุ. **ขมุ** สหเน, ยุ. **ตุมฺหิ ขนฺตา,** สตฺถาทิ. ติติกฺขา ยสฺสตฺถีติ **ติติกฺขวา. มนฺตุมฺหิ ขนฺติมา,** สวิภตฺติสฺส **นฺตุสฺส** อา.

๗๓๓. ทฺวยํ สทฺธายุตฺเต. **หิ** ปทปูรเณ. สทฺธา ยสฺสตฺถีติ **สทฺธาลุ.** สทฺธา รตนตฺตยาทีสุ ปสาโท, ตณฺหา, อาทโร จ. ทฺวยํ ธชยุตฺเต. จิหเน จ ปฏากายํ, ธโช โสเผ จ โสณฺฑิเก, โสโผ ปุลฺลิงฺคํ.

ทฺวยํ นิทฺทาสีเล. นิทฺทา เอว สีลํ ยสฺส โส **นิทฺทาสีโล.** ทฺวยํ ปภายุตฺเต. ภา ทิตฺติมฺหิ, สรปจฺจโย, รสฺสาทิ, ทฺวิตฺตญฺจ, **ภสฺสโร,** ภาสา รติ ยสฺสาติ วา **ภสฺสโร,** รสฺสาทิ เอว. สสฺส ทฺวิตฺตาภาเว **ภาสุโร,** อสฺสุ, ภาส ทิตฺติยํ วา, อุโร, อถ วา ทฺวยํ พหุกถายุตฺเต, ภาสาสุ สพฺพาสุ พหูสุ กถาสุ รมตีติ **ภสฺสโร,** กฺวิ. ภาสตีติ วา **ภสฺสโร,** อโร, รสฺสาทิ, ทฺวิตฺตญฺจ, ภาสาสุ รมตีติ วา **ภาสโร,** กฺวิ, มชฺฌรสฺโส, ภาสตีติ วา **ภาสโร,** กฺวิ, มชฺฌรสฺโส, ภาสตีติ วา **ภาสโร,** กฺวิ, มชฺฌรสฺโส, ภาสตีติ วา **ภาสโร,** อโร, อิมสฺมึ ปกฺเข อสฺสุตฺตาภาโว.

---

๑. ลชฺชาลุ ตุ จ ลชฺชวา (ก)

๗๓๔. นคฺโค **ทิคมฺพโร'ปตฺโถ,** (๓)
ฆสฺมโร ตุ จ ภกฺขโก, (๒)
เอพฺมูโค ตุ วตฺตุญฺจ,
โสตุญฺจา'กุสโล ภเว.

๗๓๕. มุขโร ทุมฺมุขา'พทฺธ-
มุโข จา'ปฺปิยวาทินิ, (๓)
**วาจาโล พหุคารยฺห-**
**วโจ วตฺตา ตุ โส วโท.** (๒)

---

๗๓๔. ติกํ นคฺเค. น คจฺฉตีติ **นคฺโค,** ทฺวิตฺตํ, **ลคฺค** สงฺเค วา, **นตฺตํ, นชิ ลชิ** พิเล วา, โณ, **ชสฺส โค,** ทฺวิตฺตํ. ทิสา เอว อมฺพรํ วตฺถํ เอตสฺส, **น** ปกติวตฺถนฺติ **ทิคมฺพโร. สสฺส โค. นตฺถิ** วตฺถํ เอตสฺส, อถ วา ทิคมฺพรา วตฺถา, อญฺญตฺติตฺถิโก อวตฺโถ จาติ เอเต เทว **นคฺโค** นาม, **นคฺคา** นามาติ วา, "เต อิตฺถิขฺยา โป, สตฺตปกรณานิ อภิธมฺโม นามา"ตฺยาทีสุ วิย สญฺญาสญฺญีสทฺทานํ วจนเภทสฺสาปิ สมฺภวโต. นคฺโค จ นคฺโค จ นคฺคา, ปุริมสฺมึ ปกฺเข ปน สามญฺญตาย เอกวจนนิทฺเทโส.

ทฺวยํ ภกฺขเก. **ฆส** อทเน, มโร, **ฆสฺมโร. ภกฺข** อทเน, ณฺวุ.

วตฺตุํ โสตุญฺจ อกุสโล, วจเน สวเน จ อกุสโล **เอพฺมูโค** นาม, เอโห พธิโร, มูโค อวจโน, กมฺมธารโย, สเจปิ เอพฺมูโค.

๗๓๕. **มุขรา**ทโย ตโย อปฺปิยวาทินิ. วาณาวาเณสุ มุขํ อสฺสตฺถิ, นินฺทายํ โร. นินฺทิตํ มุขํ ยสฺส **ทุมฺมุโข.** อพทฺธํ อนคฺคฬํ มุขํ ยสฺส **อพทฺธมุโข.**

พหุ จ คารยฺหญฺจ วโจ ยสฺส โส **วาจาโล** นาม. กุจฺฉิตา วาจา อสฺส สนฺตีติ **วาจาโล,** นินฺทายํ โล.

ทฺวยํ สุวจเน. วทตีติ **วตฺตา,** ปสํสายํ ตุ. วทตีติ **วโท.** โส ปทปูรเณ.

๗๓๖. **นิโช สโก อตฺตนิโย,** (๓)
**วิมฺหโย' จฺฉริโย' พฺภุโต,** (๓)
**วิหตฺโถ พฺยากุโล จา' ถ,** (๒)
**อาตตายี วธุทฺยโต.** (๒)

๗๓๗. **สีสจฺเฉชฺชมฺหิ วชฺโฌ' ถ,**
**นิกโต จ สโธ' นุชุ,** (๓)
**สูจโก ปิสุโณ กณฺเณ-** (๓)
**ชโป ธุตฺโต ตุ วญฺจโก.** (๒)

---

๗๓๖. ติกํ อตฺตนิเย. เนตพฺโพติ นิโย, นิโย เอว **นิโช, นี** นเย, โณฺย, ยสฺส **โช,** สมีเป ชายตีติ วา **นิโช.** สสฺส อตฺตโน อยํ **สโก,** อิทมตฺเถ โก, โส เอว วา **สโก,** สสฺสายํ สโก, โณ. อตฺตนิ ชาโต **อตฺตนิโย,** อนิโย.

ติกํ อจฺฉริเย. วิปุพฺโพ **มห** ปูชายํ, ภูวาทิ, โณฺย, มนฺตโลโป, **วิมฺหโย.** อาปุพฺโพ **จร** คติภกฺขเนสุ, อ, **จรสฺส จฺฉริโย,** รสฺสาทิ จ, **อจฺฉริโย. น** ภวิตฺถาติ **อพฺภุโต,** อสรูปทฺวิตฺตํ, รสฺโส จ, อภูโตปิ.[๑]

โสกาทีหิ อิติกตฺตพฺพตาปฏิปตฺติสุญฺโญ **วิหตฺโถ, พฺยากุโล** จ. วิกฺขิตฺโต หตฺโถ ยสฺส **วิหตฺโถ. กุล** สงฺขฺยาเน วิอาปุพฺโพ.

กตสนฺนาโห **วธุทฺยโต** หนฺตุมุทฺยโต อุยฺยุโต อาตตายี นาม. "วธุยฺยุตฺโต"ติปิ ปาโฐ. อาปุพฺโพ **ตา** ปาลเน, ณี, ทฺวิตฺตํ, อาการนฺตานมาโย, **อาตตายี.**

๗๓๗. **สีสจฺเฉชฺชมฺหิ** สีสจฺเฉทารเห **วชฺโฌ.** หนฺตพฺโพติ **วชฺโฌ, หน** หึสายํ, โณฺย, **หนสฺส วโธ, ธฺยสฺส โฌ.** อสรูปทฺวิตฺตํ, **วชฺโฌ.**

ติกํ วกฺกาสเย. นิกนฺตีติ **นิกโต, กนฺต** เฉทเน, อ, **น**โลโป. **สจ** เกตเว, อ. **นตฺถิ** อุชุตา ยสฺส **อนุชุ.**

---

๑. สทฺทนีติปทมาลายํ ๓๔๐-๑ ปิฏฺเฐสุ ปสฺสิตพฺพํ.

๗๓๘. **อนิสมฺม หิ โย กิจฺจํ,**
**ปุริโส วธพนฺธนาทิ'มาจรติ,**
**อวินิจฺฉิตการิตฺตา,**
**โส ขลุ จปโลติ วิญฺเญยฺโย.**

๗๓๙. **ขุทฺโท กทริโย ถทฺธ– มจฺฉรี กปโณปฺย'ถ.** (๔)
**อกิญฺจโน ทลิทฺโท จ ทีโน นิทฺธน ทุคฺคตา.** (๕)

---

ติกํ เภทการเก. **สูจ** เปสุญฺเญ, ณฺวุ. **ปีสิ** สญฺจุณฺณเน, **ปีสิ** อวยเว วา, ปีสตีติ **ปีสุโณ,** ยทาทินา อุโน, ณตฺตํ. กณฺเณ ชปตีติ, อลุตฺตสมาโส, อรุจิตพฺพโรจเกปิ **กณฺเณชโป.**

ทฺวยํ ปหรณสีเล. **ธุพฺพี** หึสายํ, โต, ภุชาทิ. วญฺจยเต วิปฺปลปเตติ **วญฺจโก, วญฺจ** คมเน.

๗๓๘. อริยาสามญฺเญน จ พาลปุริสสฺส ลกฺขณมาห. **หิ** ปทปูรเณ. **โย ปุริโส** โย ชโน, ชนปริยาโย เจตฺถ **ปุริส**สทฺโท "เทฺว มหาปุริสา อภินิกฺขนฺตา"ตฺยาทีสุ วิย. **อนิสมฺม** อนุปปริกฺขิตฺวา วธพนฺธนาทิกิจฺจํ กโรติ, โส **ขลุ** เอกนฺตโต "จปโล"ติ วิญฺเญยฺโย, กสฺมา ? **อวินิจฺฉิตการิตฺตา** สมฺมา อวินิจฺฉิตสฺส การิยสฺส กรณสีลตฺตา. **จป** กกฺกรเณ, **จป** สนฺตาเน วา, อโล, **จปโล.**

๗๓๙. จตุกฺกํ กทริเย. กุจฺฉิตํ ททาตีติ **ขุทฺโท,** โท, **กสฺส โข,** **อทานสีลตาย** สมฺปราเยสุ ขุทฺทํ พุภุกฺขิสฺสามีติ วา **ขุทฺโท, ขุท** พุภุกฺขายํ, โท อนาคตตฺเถ. ปรานุปโภเคน อตฺถสญฺจยสีลตฺตา กุจฺฉิโต อริโย อตฺถปติ **กทริโย,** อทายกตฺตา กุจฺฉิตํ ฐานํ อรตีติ วา **กทริโย,** อิโย. ทานาทีสุ นมนาภาเวน ถทฺเธน มจฺเฉรยุตฺตจิตฺเตน สหิตตาย **ถทฺธมจฺฉรี,** อี. กุจฺฉิโต ปโณ ยสฺส **กปโณ,** กิปจาโน, มิตปฺปโจปิ. กุจฺฉิตํ ปจาโนติ ทุติยสมาโส. มิตํ ปจตีติ **มิตปฺปโจ,** โณ.

๗๔๐. อสมฺภาวิตสมฺปตฺตํ,
กากตาลียํ'มุจฺจเต,
อถ ยาจนโก อตฺถี,
ยาจโก จ วนิพฺพโก. (๔)

๗๔๑. อณฺฑชา ปกฺขิสปฺปาที,
นราที ตุ ชลาพุชา.
เสทชา กิมิฑํสาที,
เทวาที โตฺว'ปปาติกา.

---

อทฺธํ ทลิทฺเท. นตฺถิ กิญฺจนํ อปฺปมตฺตกมฺปิ ธนํ ยสฺส **อกิญฺจโน.** **ทลิทฺท** ทุคฺคติยํ, อ, **ทล** วิทารเณ วา, อิโท, ทฺวิตฺตํ. **ทีน** ทุคฺคตภาเว, **ทีโน,** **ที** ขเย วา, อีโน. นตฺถิ ธนํ อสฺส. นินฺทิตํ คมนํ อสฺส **ทุคฺคโต.**

๗๔๐. ยํ กมฺมํ "อิทมหํ อุปฺปาเทสฺสามี"ติ อสมฺภาวิตํ อจินฺติตเมว หุตฺวา สมฺปตฺตํ, ตํ "กากตาลีย"นฺตฺยุจฺจเต. ตาลสฺส อิทํ ผลํ ตาลํ, กาโก จ ตาลญฺจ กากตาลานิ, เตหิ สทิสํ กมฺมํ **กากตาลียํ,** กากสฺส, ตาลผลสฺส อุฏฺฐานปตนสทิสํ กมฺมนฺตยตฺโถ.

จตุกฺกํ ยาจเก. ยาจนํ กโรตีติ **ยาจนโก,** ยาจตีติ วา, **ยาจ** ยาจเน, ยุ. สกตฺเถ โก. **อตฺถ** ยาจนายํ, อตฺถนํ อตฺโถ, โส อสฺสตฺถีติ **อตฺถี.** ณฺวุ, ยาจโก. "มาทิสสฺส ธนํ ทตฺวา ราชา สคฺคํ คมิสฺสตี"ตฺยาทินา ทานผลํ วณฺเณตฺวา วกติ ยาจตีติ **วนิพฺพโก,** วณฺณสฺส **วนิ,** **วก** อาทาเน, อาทานมตฺเถ ยาจนเมว.

๗๔๑. **กิญฺจิทูนกนฺตํ** ปติปาเทน **นามํ.** ปกฺขิสปฺปมจฺฉาทโย อณฺฑโต ชาตตฺตา **อณฺฑชา.** นราทโย ปน คพฺภาสยสงฺขาตชลาพุโต, ตตฺร วา ชาตตฺตา **ชลาพุชา,** กิมิ จ ฑํสา จ อาทินา มกสมงฺคุราทโย จ เสทชา, เสทการณตฺตา

๗๔๒. ชณฺณุตคฺโฆ ชณฺณุมตฺเต,[1]
กปฺโป ตุ กิญฺจิทูนเก,
อนฺตคฺคตํ ตุ ปริยา–
ปนฺน'มนฺโตคโธ'คธา. (๔)
๗๔๓. ราธิโต สาธิโต จา'ถ, (๒)
นิปฺปกํ กุถิตํ ภเว, (๒)
อาปนฺโน ตฺวา'ปทปฺปตฺโต, (๒)
วิวโส ตฺว'วโส ภเว. (๒)

---

อุสฺมา เสโท, ตโต ชาตา **เสทชา.** เทโว จ อาทินา พฺรหฺมเนรยิกาทโย จ **โอปปาติกา.** อุปคนฺตฺวา ปตตีติ อุปปาตี, ณี, โสฬสวสฺสุทฺเทสิกาทิโก อตฺตภาโว, โส เยสมตฺถิ, เต **โอปปาติกา,**

๗๔๒. **ชณฺณุมตฺเต** ชณฺณุปฺปมาณยุตฺเต อุทกาทิมฺหิ **ชณฺณุตคฺโฆ,** ชณฺณุปฺปมาโณ **ชณฺณุตคฺโฆ,** ปมาณตฺเถ ตคฺโฆ, ชณฺณุปฺปมาโณ **ชณฺณุมตฺโต,** ปมาณตฺเถ มตฺโต,[2] ตสฺมึ.

**กิญฺจิทูนเก** อปฺปมตฺตกยุตฺเต กปฺโป,[3] อูนสฺส อปฺปกตาย กปฺปียติ เอกาทิวเสน ปริจฺฉิชฺชตีติ **กปฺโป, กปฺป** ปริจฺเฉทเน.

จตุกฺกํ ปริยาปนฺเน. อนฺโต คจฺฉตีติ **อนฺตคฺคตํ,** "โสปญฺจ ตตฺรากา-โร"ติ โอโลเป **อ**อาคโม, ทฺวิตฺตํ. อนฺโตคตมฺปิ. ปริจฺฉินฺทิตฺวา อาปนฺนํ คหิตํ **ปริยาปนฺนํ. คาธ** ปติฏฺฐายํ, อนฺโต โอคาธตีติ **อนฺโตคธํ,** รสฺโส, โอคาธตีติ **โอคธํ.**

๗๔๓. ทฺวยํ สาธิเต. **ราธ สาธ** สิทฺธิยํ, กมฺมนิ โต.

ทฺวยํ กุถิเต. **ปจ** ปาเก, อตีเต กตฺตริ โต, ตสฺส **กฺโก, จ**โลโป. **กุถ** นิปฺปกฺเก, โต.

---

๑. ชณฺณุมตฺโต (ก)
๒. โมคฺคลฺลาเน ๔, ๔๗ – สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ.
๓. ปาณินิ ๕, ๔, ๖๗.

๗๔๔. **นุนฺโน นุตฺโต'ตฺตขิตฺตา เจ-**
**ริตา'วิทฺธา'ถ กมฺปิโต,** (๖)
**ธูโต อาธูต จลิตา,** (๔)
**นิสิตํ ตุ จ เตชิตํ.** (๒)

---

อาปทํ พฺยสนํ ปตฺโต อาปนฺโน นาม, อติปิ่พนํ อาปชฺชตีติ **อาปนฺโน,** "อา ตุ โกธมุทาฏฺฏิสู"ติ หิ **เอกกฺขรโกโส.**[๑] **ปท** คมเน, "**อาปนฺโน** จ วิปตฺติมฺหิ, ปตฺเต จ วาจฺจลิงฺคิโก"ติ **นานตฺถสงฺคโห.**

ทฺวยํ ปเรสมวสคเต. นตฺถิ วโส อายตฺโต ปเรสํ เอตสฺมึ เสรีภูเตติ **วิวโส, อวโส** จ.

๖๔๔. ฉกฺกํ ขิตฺเต **นุท** เปรเณ, **นุท** เขเป วา, โต, ตสฺส **อินฺโน.** อนินฺนาเทเส ภุชาทิ, **นุตฺโต.** นุโตปิ. **อสุ** เขปเน, โต, ภุชาทิ, **อตฺโต. ขิป** เปรเณ, โต. **อีร** คติยํ, กมฺปเน จ, อิโต, **อีริโต.** อาปุพฺโพ **วิธ** เปรเณ, โต, **อาวิทฺโธ.**

จตุกฺกํ กมฺปิเต. **กมฺป** จลเน, **ธู** วิธุนเน, กมฺปเน จ. ธูโต, อาธูโต, **จล** กมฺปเน, **จลิโต.** เวลฺลิโต, เปขิโตปิ. **เวลฺล** จลนตฺโถ **เปข** คตฺยตฺโถ, **เปขิโต.**

ทฺวยํ นิสิเต. **นิสิ** นิสาเน. **ติช** นิสาเน, นิสานํ ติกฺขกรณํ, อุภยตฺราปิ กมฺมนิ โต.

---

๑. ๑๔–คาถา.

**๗๔๕.** **ปตฺตพฺพํ คมฺม'มาปชฺชํ,**[๑] (๓)
**ปกฺกํ ปริณตํ สมา,** (๒)
**เวธิตํ ตุ วลยิตํ,**
**รุทฺธํ สํวุต'มาวุตํ.** (๕)

**๗๔๖.** **ปริกฺขิตฺตญฺจ นิวุติ** (๒)
**วิสฏฺํ วิตฺถตํ ตตํ,** (๓)
**ลิตฺโต ตุ ทิทฺโธ คุฬฺโห ตุ,** (๒)
**ตุตฺโต ปฏฺโจ ตุ โปสิโต.** (๒–๒)

---

๗๔๕–๖. ติกํ ปตฺตพฺเพ. **ปต** คมเน, ตพฺโพ. **คมุ** คติยํ, โณฺย, **มฺยสฺส มฺโม คมฺมํ,** คมฺยํ, **ทฺยสฺส ชฺโช, อาปชฺชํ.**

ทฺวยํ ปริณเต. **ปจิ**โน อเนกตฺถตฺตา อิห ปริณตตฺโถ. **นมุ นมเน,** ภูวาทิ, กตฺตริ โต, **สมา** เทฺว ตุลฺยตฺถา.

ปญฺจกํ เวธิเต. **เวธ** เวธเน. วลมิว วลยํ, กุณฺฑลาการํ วลยํ กตํ **วลยิตํ,** นามธาตุ, การิตนฺตา โต, **รุธ** อาวรเณ, **รุทฺธํ. สํปุพฺโพ วุ** สํวรเณ, **สํวุตํ.** สมนฺตโต วุตํ **อาวุตํ, วุ** สํวรเณ, สพฺพตฺร กมฺมนิ โต.

ทฺวยํ ปริขาทินา ปริกฺขิตฺเต ปริ สมนฺตโต กรียเตติ **ปริกฺขิตฺตํ,** ปริกฺขตมฺปิ. **วุ** สํวรเณ, **นิวุตํ.**

ติกํ วิตฺถเต **สร** คติยํ, โต, **ตสฺส โฏ,** รโลโป, **วิสฏฺํ. ตนุ** วิตฺถาเร, โต, **ตสฺส โต,** นโลโป, **วิตฺถตํ, ตตํ.**

ทฺวยํ เลปนีเย. **ลิป** เลปเน, **ทิห** อุปเลปเน, อุภยตฺราปิ กมฺมนิ โต.

ทฺวยํ คุฬฺเห. **คุห** สํวรเณ, โฬ, **คุฬฺโห. คุป** โคปเน, **คุตฺโต.**

ทฺวยํ โปสนีเย. **ปุส** โปสเน, โต, **สตานํ ฏฺโจ, ฏฺจาภาเว โปสิโต.**

---

๑. มาสชฺชํ (สี)

๗๔๗. **ลชฺชิโต หีฬิโต จา' ถ,** (๒)
**สนิตํ ธนิตํปฺย' ถ.** (๒)
**สนฺทานิโต สิโต พทฺโธ,**
**กีลิโต สํยโต ภเว.** (๕)

๗๔๘. **สิทฺเธ นิปฺผนฺน นิพฺพตฺตา,** (๓)
**ทาริเต ภินฺน เภทิตา,** (๓)
**ฉนฺโน ตุ ฉาทิเต จา' ถ,** (๒)
**วิทฺเธ ฉิทฺทิต เวธิตา.** (๓)

---

๗๔๗. ทฺวยํ สลชฺเช. **ลชฺช** ปีเฬ, ปีโฬ ลชฺชาว. **หีฬ** นินฺทาลชฺชาสุ, **หีฬิโต.**

ทฺวยํ สทฺเท. **สน ธน** สทฺเท, **สนิตํ, ธนิตํ.**

ปญฺจกํ พนฺธนีเย. สนฺทนํ พนฺธนํ, ตํโยคา วนฺตุ. สนฺทานวนฺตํ กตํ **สนฺทานิตํ,** นามธาตุมฺหา โต, **วนฺตุ**โลโป. สนฺทานํ สชฺชา, ตมสฺสาติ วา อิโต. **สิ** พนฺธเน, โต. **พนฺธ** พนฺธเน, **พทฺโธ. กีล** พนฺธเน. **ยมุ** อุปรเม, สํปุพฺโพ พนฺธเน, สพฺพตฺร กมฺมนิโต. มุตํ, อุทฺทิตํ, สทฺทิตมฺปิ. **มู** พนฺธเน. **ทา** อวขณฺฑเน. **อุ**สํปุพฺโพ พนฺธเน. วุตฺตญฺจ "อุทฺทานนฺตุ จ พนฺธน" นฺติ.

๗๔๘. ติกํ สิทฺเธ. **สิธ** สํสิทฺธิมฺหิ. **ปท** คมเน, **นิ**ปุพฺโพ สิทฺธิยํ. **วตฺต** วตฺตเน, วตฺตนํปฺยตฺร สิชฺฌนํ **นิ**ปุพฺพตฺตา.

ติกํ วิทาริเต. **ทร ภิท** วิทารเณ, **อินฺนา**เทโส. **ภินฺนํ.** อนินฺนาเทเส ตุ **เภทิตํ.**

ทฺวยํ ติณาทีหิ ฉาทนีเย. **ฉท** สํวรเณ, โต, **ตสฺส** สธาตฺวนฺตสฺส **อนฺนา**เทโส.

ติกํ ฉินฺทิเต. **วิธ** เวธเน. **ฉิทฺท** กณฺณเภเท, จุราทิ. **วิธ** เวธเน, สพฺพตฺร กมฺเม โต, อปรทฺวเย จ สญฺชาตตฺเถ อิโต.

๗๔๙. **อาหโฏ อาภตา’นีตา,** (๓)
**ทนฺโต ตุ ทมิโต สิยา,** (๒)
**สนฺโต ตุ สมิโต เจว,** (๒)
**ปุณฺโณ ตุ ปูริโต ภเว.** (๒)

๗๕๐. **อปจายิโต นหิโต,**
**ปูชิตา’รหิโต’จฺจิโต,**
**มานิโต จา’ปจิโต จ,** (๗)
**ตจฺฉิตํ ตุ ตนูกเต.** (๒)

๗๕๑. **สนฺตตฺโต ธูปิโต โจ’ป-** (๒)
**จริโต ตุ อุปาสิโต,** (๒)
**ภฏฺจํ คพิตํ ปนฺนํ จุตญฺจ ธํสิตํ ภเว.** (๕)

---

๗๔๙. ติกํ อานีเต. **หร** หรเณ, **ภร** ธารณโปสเนสุ, อาปุพฺโพ **นี** นเย.

ทฺวยํ ทมยุตฺเต. **ทมุ** ทมเน, กตฺตริ โต. ปกฺกมาทีหิ นฺโต. **อนฺตา**เทเส **ทมิโต.** กมฺมสาธโนปฺยยํ.

ทฺวยํ สนฺเต. **สมุ** อุปสเม, กตฺตริ โต. **อนฺตา**เทเส **สมิโต,** กมฺมสาธโนปฺยยํ.

ทฺวยํ ปุณฺเณ. **ปูร** ปูรเณ, ตราทีหิ อิณฺโณ, ทฺวีสุปิ กตฺตุกมฺมสาธนานิ ลพฺภนฺติ.

๗๕๐. ติปาทํ ปูชิเต. **จาย** ปูชานิสามเนสุ. **มห** ปูชายํ, **ปูช** ปูชเน, **อรห** ปูชายํ, **อรหิโต. อจฺจ** ปูชายํ. **มาน** ปูชายํ. **จิ** จเย, **อปปุพฺโพ** ปูชเน. **นมสฺสิโต**ปิ, **นมสฺส**ธาตุ ปูชายํ.

ทฺวยํ ตจฺฉิเต ทารุอาทิมฺหิ. **ตจฺฉ** ตนุกรียเตติ **ตนูกโต,** ทีโฆ.

๗๕๑. ทฺวยํ อคฺคิอาทีหิ ตตฺเต. **ตป ธูป** สนฺตาเป.

ทฺวยํ ราชาทีนํ สนฺติเก ภชนาทิวเสน อุปคเต. **จร** คตฺยตฺโถ, **อุปจริโต.** อาส อุปเวสเน, **อุปาสิโต.**

๗๕๒. ปีโต ปมุทิโต หฏฺโฐ,
มตฺโต ตุฏฺโฐ'ถ กนฺติโต, (๕)
สญฺฉินฺโน ลูนทาตา'ถ, (๔)
ปสฏฺโฐ วณฺณิโต ถุโต (๓)

๗๕๓. ตินฺโต'ลฺล'ทฺทกิลินฺโน'นฺนา, (๕)
มคฺคิตํ ปริเยสิตํ,
อเนฺวสิตํ คเวสิตํ, (๔)
ลทฺธํ ตุ ปตฺต'มฺจฺจเต. (๒)

---

อทฺธํ จุเต. **ภส** อโธปตเน, โต. **คพ** เสจเน, **คพฺภิตํ. ปท** คมเน, **ปนฺนํ. จุ** จวเน, จุ คมเน วา. **ธํสุ** อวสํสเน, คติยญฺจ. **กนฺนมฺปิ. กนฺน** คติโสสเนสุ.

๗๕๒. **ตุฏฺฐนฺตํ** ปมุทิเต, **ปี** ตปฺปนกนฺตีสุ. **มุท** หาเส. **หส** หํสเน, **หส** อลิเก วา. **มท** หาเส, **มตฺโต. ตุส** ปีติยํ.

จตุกฺกํ ฉินฺเน. **กนฺต** เฉทเน. **ฉิทิ** ทฺวิธากรเณ. **ลู** เฉทเน, โณ, ยุ วา. **ทา** ลวเน, ตุ, **ทา** อวขณฺฑเน วา. ฉาตมฺปิ. **โฉ** เฉทเน, โอสฺสากาโร.

ติกํ ปสฏฺเฐ. **สฐ** ถุติยํ, โต. **วณฺณ** วณฺณกฺริยาวิตฺถารคุณวจเนสุ. **ถุ** อภิตฺถเว. อีฑิโต, ปณิโตปิ, **อีฑ** ถุติมฺหิ. ปณ พฺยวหาเร, ถุติมฺหิ จ, **ปณิโต.**

๗๕๓. ปญฺจกํ อลฺเล, **ติม** อทฺทภาเว นิจฺจเลปิ, ปกฺกมาทีหิ นฺโต. **อลฺล** เกฺลทเน, โล, **อลฺลํ. อทฺท** คติมฺหิ, ยาจเน จ, อาปุพฺโพ **ทา** อวขณฺฑเน วา, โท, **อทฺทํ. กิลิท** อทฺทภาเว, **อินฺนา**เทโส. **อุนฺท** เกฺลทเน, **อินฺโน, อุนฺโน** วา, สาทฺทมฺปิ. อทฺทคุณยุตฺตํ อทฺทํ, เตน สห วตฺตเต **สาทฺทํ.**

จตุกฺกํ คเวสิเต. **มคฺค** อเนฺวสเน, จุราทิ. **เอส** คติยํ, ภูวาทิ. **คเวส** มคฺคเน, จุราทิ.

ทฺวยํ ลทฺเธ. **ลภ** ปตฺติยํ. **ปปุพฺโพ อาป** พฺยาปเน, โต, ภุชาทิ, **อาโลโป, ปตฺตํ.** ภาวิตํ, อาสาทิตํ, วิภูตญฺจ.

๗๕๔. **รกฺขิตํ โคปิตํ คุตฺตํ,**
**ตาตํ โคปายิตา'วิตา,**
**ปาลิตํ อถ โอสฺสฏฺฐํ, (๗)**
**จตฺตํ หีนํ สมุชฺฌิตํ. (๔)**

๗๕๕. **ภาสิตํ ลปิตํ วุตฺตา–**
**ภิหิตา'ขฺยาต ชปฺปิตา,**
**อุทีริตญฺจ กถิตํ,**
**คทิตํ ภณิโต'ทิตา. (๑๑)**

๗๕๖. **อวญฺญิตา'วคณิตา,**
**ปรภูตา'วมานิตา, (๔)**
**ชิฆจฺฉิโต ตุ ขุทิโต,**
**ฉาโต เจว พุภุกฺขิโต. (๔)**

---

๗๕๔. ปาลิตนฺตํ รกฺขนีเย, **รกฺข** ปาลเน. **คุป** โคปเน, ภุชาทิ. **ตา** ปาลเน, **ตาตํ. อายาคเม โคปายิตํ. อว** รกฺขเณ, อวิตํ.

จตุกฺกํ จตฺเต. **สช** วิสฺสคฺเค **จช** หานิยํ. **หา** จาเค, อิ**โน**, ทีฆาทิ, **หีโน.** อุฌ อุสฺสคฺเค, **สมุชฺฌิตํ.** ธูตมฺปิ, ธู กมฺปเน.

๗๕๕. ปชฺชํ ภาสิเต. **ภาส** พฺยตฺติยํ วาจายํ. **ลป** พฺยตฺติยํ วาจายํ, **วจ** ภาสเน, **วุตฺตํ.** อภิปุพฺโพ ธา ธารเณ, โต, ธาติสฺส หิ, หิ คมเน วา, **อภิหิตํ.** ขฺยา กถเน. ชปฺป พฺยตฺติยํ วาจายํ, อีร เขปคติวจนกมฺปเนสุ, **อุทีริตํ. กถ** วากฺยพนฺเธ. **คท** วิยตฺติยํ วาจายํ. **ภณ** ภณเน. **วท** วิยตฺติยํ วาจายํ, โต, วสฺสุ, **อุทิตํ.**

๗๕๖. จตุกฺกํ อวมานิเต. **ญา** อวโพธเน. **คณ** สงฺขฺยาเน. **ภู** สตฺตายํ. **มาน** ปูชายํ, **มน** ญาเณ วา, **อวปริปุพฺโพ** เอเต ปริภูเต. เหฏฺฐา กตฺวา ญายติ, คณียติ, มญฺญตีติ **อวญฺญิโต, อวคณิโต, อวมานิโต** จ. ปริภวียติ อวมานํ กรียตีติ **ปริภูโต.**

๗๕๗. พุทฺธํ ญาณํ ปฏิปนฺนํ,
วิทิตา'วคตํ มตํ, (๖)
คิลิโต ขาทิโต ภุตฺโต,
ภกฺขิตา'ชฺโฌหฏา'สิตา. (๖)

อิติ วิเสสฺยาธีนวคฺโค.

---

จตุกฺกํ ฉาเต. ฆส อทเน, โฉ, ทฺวิตฺตํ. ชิฆจฺฉา สญฺชาตา ยสฺส **ชิฆจฺฉิโต. ขุท** ปิปาสายํ. **ฉาท** ภกฺขเน. **ภุช** ปาลนชฺโฌหาเรสุ, โข, ทฺวิตฺตาทิ, พุภุกฺขา สญฺชาตา ยสฺส **พุภุกฺขิโต.**

๗๕๗. ฉกฺกํ ญาเต. **พุธ ญา** อวคมเน. **ปท** คมเน, โต, ตสฺส **อนฺโน, ปฏิปนฺนํ. วิท** ญาเณ. คติ พุทฺธฺยตฺโถ. **อวคตํ. มน** ญาเณ, โต, **มตํ.**

อทฺธํ คิลิเต. **คล** อทเน, อสฺสิ, **คิลิโต. ขาท** ภกฺขเน. **ภุช** ปาลนชฺโฌหาเรสุ. **ภกฺข** อทเน. **อธิอวปุพฺโพ หร** หรเณ, โต, **ตสฺส** โฏ, รโลโป, **อชฺโฌหโฏ. อส** ภกฺขเน, **อสิโต.** ชปฺปิโต, คสิโตปิ, **ชปฺป** อทเน. **คส** อทเน.

วิเสสฺยาธีนวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

๗๕๘. เณยฺยํ ลิงฺค'มิห กฺวาปิ,
ปจฺจยตฺถวเสน จ,
กฺริยา ตุ กิริยํ กมฺมํ, (๓)
สนฺติ ตุ สมโถ สโม. (๓)
ทโม จ ทมโถ ทนฺติ, (๓)
วตฺตํ ตุ สุทฺธกมฺมนิ,
อโถ อาสงฺควจนํ, (๒)
ตีสุ วุตฺตํ ปรายณํ.

---

๓ – สามญฺญกณฺฑ ๒ – สํกิณฺณวคฺควณฺณนา

๗๕๘. ปุพฺพสฺมึ กณฺฑทฺวเย พุทฺธาทีนิ นามานิ สมานตฺถานิ ปกรเณน นิพทฺธานิ, อสฺมิมฺปิ กณฺเฑ โสภนาทีนิ วิเสสนนามานิ, สมยาทีนฺยเนกตฺถานิ จิรสฺสมาทีนิ จ อพฺยยานิ ปกรเณเนว นิพทฺธานิ, อิทานิ ปน ปุพฺพวคฺเคสุ วิตฺถารภยา เย น นิพทฺธา, ตํสงฺคหตฺถํ, ตํสมยานุปาลนตฺถญฺจ สํกิณฺณมารภเต **"เณยฺย"** มิจฺจาทินา. ตสฺสตฺโถ - - - **อิหาปิ** สํกิณฺณวคฺเคปิ **กฺวาปิ** กตฺถจิ กฺริยาทีสุ **ปจฺจยตฺถวเสน** อาปจฺจยาทีนํ อิตฺถิลิงฺคาทิภาวโชตกสฺส สภาวสฺส วเสน **ลิงฺคํ** อิตฺถิลิงฺคาทิกํ เณยฺยนฺติ. **จ**กาเรน ภิยฺโย รูปนฺตราทิปริคฺคโหปิ. **อิหาติ** จ อุปลกฺขณํ, วคฺคนฺตเรสุปิ ปจฺจยตฺถวเสน ลิงฺคาทินิจฺฉยสมฺภวโต.

กตฺตพฺพโต **กฺริยา, กร** กรเณ, โณฺย, อิการาคโม, อสฺสิ, วณฺณวิปริยเย กฺริยา, กฺริยมฺปิ, **ริริย**ปจฺจเย กิริยํ, กิริยาปิ. **รมฺม**ปจฺจเย **กมฺมํ.**

ติกํ จิตฺโตปสเม. **สมุ** อุปสเม, ติ **สนฺติ.** ถมฺหิ **สมโถ. อมฺหิ อโม.**

ติกํ กาโยปสเม. **ทมุ** อุปสเม. **ถมฺหิ ทมโถ. ตมฺหิ ทนฺติ.** จิตฺโตปสเมปฺยเต.

สุทฺธกมฺมนิ วตฺตํ ภวติ. **วตฺต** วตฺตเน, **วตฺต** สมาทาเน วา **วตฺตํ.** อสีติมหาวตฺตาทิ.

๗๕๙. **เภโท วิทาโร ผุฏฺฐนํ,** (๓)
**ตปฺปนํ ตุ จ ปีณนํ,** (๒)
**อกฺโกสนํ อภิสงฺโค** (๒)
**ภิกฺขา ตุ ยาจนา'ตฺถนา.** (๓)
๗๖๐. **นินฺนิมิตฺตํ ยทิจฺฉา'ถา-** (๒)
**ปุจฺฉนา'นนฺทนานิ จ,** (๓)
**สภาชน'มโถ ญาโย,** (๒)
**นโย ผาติ ตุ วุทฺธิยํ.** (๒)

---

**อาสงฺควจนํ** อาสตฺตวจนํ สทฺทสรูปํ ปรายณํ นาม วุตฺตํ, ตญฺจ ตีสุ. ปรํ อายนํ อายตฺโต ตาณํ **ปรายณํ,** กมฺมาสตฺโต อิจฺจตฺโถ, สากลฺยวจเน ตุ ปารายณํ, ปารํ ปริยนฺตํ อยนฺติ คจฺฉนฺติ กสฺสจิ อเนนาติ **ปารายณํ,** ยุ, **ณตฺตํ,** ยถา---นามปารายณํ, ธาตุปารายณํ.

๗๕๙. ติกํ ทฺวิธาภาเว. **ภิทิ** ทฺวิธากรเณ, โณ. **ทร** วิทารเณ. **ผุฏฺฐ** วิกสเน, **ผุฏฺฐ** เภทเน วา, ยุ.

ทฺวยํ ตปฺปเน. **ตป** ปีณเน, ยุ. **ปี** ตปฺปเน, ยุ, กิยาทิ, นสฺส ณตฺตํ. อวนมฺปิ, **อว** ปาลเน, ทิตฺติยญฺจ อเนกตฺถตฺตา.

ทฺวยํ สาเป. **กุส** อวฺหาเน, เภทเน จ, ยุ. **สนฺช** สงฺเค, **อภิสงฺโค.**

ติกํ ยาจนายํ. **ภิกฺข** ยาจเน, ยุ. **ยาจ** ยาจเน. **อตฺถ** ยาจเน. อทฺทโนปฺยตฺร, **อทฺท** คติมฺหิ, ยาจเน จ.

๗๖๐. นิมิตฺตรหิตํ ยทิจฺฉา นาม, ยา ยา อิจฺฉา อธิปฺปาโย **ยทิจฺฉา** นาม. เสริตาปิ.

ติกํ อาปุจฺฉเน, อาปุจฺฉนญฺจ คมนาคมนาทิสมเย สุหชฺช พนฺธวาทีนมาลิงฺคนจุมฺพนสฺวาคตปิยวจนาโรคฺยปุจฺฉนคมนานุญฺญาทีนา อานนฺทนํ. **ปุจฺฉ** ปุจฺฉเน, **อาปุจฺฉนํ. นนฺท** สมิทฺธิยํ, **อานนฺทนํ. สภาช** ปีติทสฺสเนสุ, **สภาช** ปีติวจเนสุ วา, จุราทิ, ยุ, **สภาชนํ.**

๗๖๑. **กิลมโถ กิลมนํ,** (๒)
**ปสโว ตุ ปสูติยํ.** (๒)
**อุกฺกํโส ตฺวติสโยถ,** (๒)
**ชโย จ ชยนํ ชิติ.** (๓)

๗๖๒. **วโส กนฺติ, พฺยาโธ เวโธ** (๒-๒)
**คโห วาโห, วโร วุติ,** (๒-๒)
**ปจา ปาโก, หโว หูติ** (๒-๒)
**เวโท เวทน'มิตฺถิ วา.** (๒)

---

ทฺวยํ นเย. ญายนฺติ เยนาติ **ญาโย,** อาการนฺตานมาโย. นฺยาโยปิ, นิสฺเสสโต อยติ เยน **นฺยาโย. นี** นเย, อยาเทโส, **นฺโย.**

ทฺวยํ วุทฺธิมฺหิ. ผา วุทฺธิมฺหิ, วา, ยโลโป, ติ, **ผาติ,** นาริยํ. **วทฺธ** วทฺธเน, ติ, ทโลโป, ธฌภเหหิ ธฌา จ, อสฺส **วุทฺธิ,** วุฑฺฒิปิ.

๗๖๑. **กิลม** หาสกฺขเย, โถ, **กิลมโถ.** ยุมฺหิ **กิลมนํ. สู** ปาณิปสเว, ปสวนํ **ปสโว,** ติมฺหิ ปสูติ.

**กส** คติยํ หึสายญฺจ, นิคฺคหีคโม, **อุกฺกํโส, กส** วิเลขเน วา. **อติสโย** วุตฺโต. ภุสาทโย ปมาณาติสยวเสน วุตฺตา, อุกฺกํโส คุณาติสยวเสน วุตฺโต, อติสโย ปน อุภยวเสนาติ อุภยตฺร นิทฺทิฏฺฐานํ เภโท. ติกํ ชยเน. **ชโย,** ยุ, **ชยนํ.** ติมฺหิ **ชิติ,** นารี.

๗๖๒. **พนฺธนนฺตานิ** เทฺว เทฺว นามานิ. วส กนฺติยํ. **กมุ** กนฺติยํ, ติ. **วิธ** เวธเน, พฺยธเน จ อเนกตฺถตฺตา, อ, อิการสฺส ยาเทโส, **พฺยโธ, เวโธ. คห** อุปาทาเน นิพนฺธเน จ, **คโห,** คาโห จ. วร อาวรเณ, **วโร. วุ** สํวรเณ, ติ, **วุติ. ปจ** ปาเก, อิตฺถิยมฺติยโว วา, อ. ปจนํ **ปาโก,** โณ.

ทฺวยํ อาหฺวาเน. **หุ** ทานาทนหพฺยปฺปทาเนสุ, โณ, **หโว.** ติมฺหิ **หูติ.** ทฺวยํ อนุภวเน. **วิท** ญาเณ, โณ, เวโท. **วิท** เวทนาขฺยานนิวาเสสุ, จุราทิ, ยุ, เวทนํ, วาการโร **เวทนาสทฺทสฺส** นปุํสกตฺตาเปกฺโข.

๗๖๓. **ชีรณํ ชานิ ตาณํ ตุ** (๒)
**รกฺขณํ ปมิติปฺปมา,** (๒-๒)
**สิเลโส สนฺธิ จ ขโย,** (๒)
**ตุว'ปจโย รโว รโณ.** (๒-๒)

๗๖๔. **นิคาโท นิคโท มาโท** (๒)
**มโท จ สิติ พนฺธนํ,** (๒-๒)
**อากาโร ตฺวิ'งฺคิตํ อิงฺโค,** (๓)
**อถ'ตฺถา'ปคโม พฺยโย.** (๒)

๗๖๕. **อนฺตราโย จ ปจฺจโห,** (๒)
**วิกาโร ตุ วิกตฺย'ปิ,** (๒)
**ปวิสิเลโส วิธุรํ** (๒)
**อุปเวสน'มาสนํ.** (๒)

---

๗๖๓. ทฺวยํ ธนาทิชานิยํ. ชร วโยหานิมฺหิ, ยุ, **ชีรณํ,** อสฺสี. **หา** จาเค, ยุ, นทาทิ รสฺโส, หสฺส **โช, ชานิ.** ตา ปาลเน, ยุ, ณตฺตํ. ทฺวยํ ปมาเณ. มา มาเน, ติ, **ปมิติ.** อมฺหิ **ปมา.**

ทฺวยํ สํโยเค. สิลิส อาลิงฺคเน. สํปุพฺโพ ธา ธารเณ, อิ, สนฺธนํ **สนฺธิ.** ทฺวยํ ขเย. ขี ขเย, โณ, อิสฺเส, เอ อย, ขโย. **จิ** จเย, **อปปุพฺโพ** ขเย. ทฺวยํ สทฺเท. รุ สทฺเท, โณ, วุทฺธยาเทโส รณ สทฺเท. อ, **รโณ.**

๗๖๔. **คท** พฺยตฺติยํ วาจายํ, โณ, อ จ, **นิคาโท,** นิคโท จ. ทฺวยํ มเท. **มท** อุมฺมาเท, **มาโท, มโท** จ. **สิ** พนฺธเน, ติ, **สิติ.**

ติกํ อาการे. อากรณํ **อากาโร,** อเนกตฺถตฺตา มุขวงฺกาทฺยงฺควิกาโร วา, อิงฺคติ ชานาตีติ วา เยน อากาโร. อิงฺค คมนตฺโถ, โต, อ จ, **อิงฺคิตํ, อิงฺโค** จ. อตฺถสฺส ธนสฺส **อปคโม** วินาโส **พฺยโย** นาม. **พฺยย** จิตฺตสมุสฺสคฺเค.

๗๖๕. ทฺวยํ อนฺตราเย. จุติปฏิสนฺธีนมนฺตเร อยตีติ **อนฺตราโย.** ปฏิปกฺขวเสน อูหติ ปวตฺตตีติ **ปจฺจูโห,** อถ วา การิยสิทฺธิ อนฺตรํ พฺยวธานํ อยติ คมยตีติ **อนฺตราโย.** ปจฺจูหนฺติ วินิหนฺตีติ **ปจฺจูโห.**

๗๖๖. **อชฺฌาสโย อธิปฺปาโย,**
**อาสโย อภิสนฺธิ จ.**
**ภาโว'ธิมุตฺติ ฉนฺโท'ถ,** (๗)
**โทโส อาทีนโว ภเว.** (๒)

๗๖๗. **อานิสํโส คุโณ จา'ถ** (๒)
**มชฺฌํ เวมชฺฌ'มุจฺจเต,** (๒)
**มชฺฌนฺหิโก[๑] ตุ มชฺฌนฺโต** (๒)
**เวมตฺตํ ตุ จ นานตา.** (๒)

---

วิกรณํ อญฺญถา ภวนฺติ **วิกาโร, วิกติ** จ, **กร** กรเณ, โณ, ติ จ.

ทฺวยํ สภาววิคเม. สิลิส อาลิงฺคเน, **ปวิปุพฺโพ** ตํสภาววิคเม, วิคโต ธุโร สทิสภาโว ยสฺมาติ **วิธุโร,** "วิธุรํ ปวิสิเลเส, กลิวญฺจ วิกเล ติสู"ติ[๒] **รภโส. วิธ** วิธาเน วา, อุโร, ทฺวยํ อาสเน. **วิส** ปเวสเน, อุปเวสนํ. **อาส** อุปเวสเน, **อาสนํ.**

๗๖๖. ติปาทํ อธิปฺปาเย. จิตฺตมธฺยาคนฺตฺวา สยตีติ **อชฺฌาสโย.** อนธิปุพฺเพ **อาสโย.** อธิปยติ จิตฺเตติ **อธิปฺปาโย,** โณ, ปย คมเน. จิตฺเต อภิสนฺธายตีติ **อภิสนฺธิ,** ทฺวิสุ, ภวติ จิตฺเตติ **ภาโว,** โณ. อธิมุจฺจนํ จิตฺเต อธิฏฺฐานํ **อธิมุตฺติ,** นารี. **ฉนฺโท** ตณฺหายมฺปิ วุตฺโต.

ทฺวยํ อาทีนเว. **โทโส** ปฏิเฆ วุตฺโต. อา ภุโส ทีนํ วายติ คมยตีติ **อาทีนโว, ทีน** ทุคฺคตภาเว, โว, วี คมเน จ.

๗๖๗. ทฺวยํ อานิสํเส. **สํส** หึสาถุตีสุ, **อานิสํโส** อมุขฺยผเล, มุขฺยผเล, จ, ตถา **คุโณ. คุณ** ปกาสเน, ปกาเสติ การณนฺติ **คุโณ, คณ** สงฺขฺยาเน วา, อสฺสุ, **คุโณ.** ทฺวยํ มชฺเฌ **มช** สุทฺธิยํ, โฌ. วิปุพฺเพ **เวมชฺฌํ.**

---

๑. จินฺตามณิฏีกา ๒๒, ๒๑. ๒. มชฺฌนฺติโก (สี, ก)

๗๖๘. **วา ชาคโร ชาคริยํ,**[1] (๒)
**ปวาโห ตุ ปวตฺติ จ,** (๒)
**พฺยาโส ปปญฺโจ วิตฺถาโร,** (๓)
**ยาโม ตุ สํยโม ยโม.** (๓)

๗๖๙. **สมฺพาหนํ มทฺทนญฺจ,** (๒)
**ปสโร ตุ วิสปฺปนํ,** (๒)
**สนฺถโว ตุ ปริจโย** (๒)
**เมลโก สงฺค สงฺคมา.** (๓)

---

ทฺวยํ ตรุณสูริยฏฺฐาเน. อหสฺส มชฺโฌ มชฺฌโห, โส เอว **มชฺฌนฺหิโก, หสฺส นฺโห.**[2] อหสฺส มชฺโฌ **มชฺฌนฺโห,** มชฺฌนฺโตปิ. ทฺวยํ นานตฺตายํ. วิคตา มตฺตา สทิสปฺปมาณํ เอเตน เหตุภูเตน **เวมตฺตํ.** นานเมว **นานตา,** **นาน**สทฺโท ปุนฺนปุํสเก, อพฺยเย ตุ นานา.

๗๖๘. ทฺวยํ นิทฺทาปฏิปกฺเขเป. **ชาคร** นิทฺทกฺขเย, ชาครเมว **ชาคริโย.** ทฺวยํ ชลาทีนมวิจฺฉนฺนายํ สนฺตติยํ. **วหติสฺมา** โณ, **ปวาโห.** วตุ อาวตฺตเน, ติ, **ปวตฺติ.**

ติกํ วิตฺถาเร. **อสุ** เขปเน, โณ, **พฺยาโส.** ปปุพฺโพ **ปญฺจ** วิตฺถาเร. **ถร** สนฺถรเณ, **ปาทิ**ปุพฺโพ จ วิตฺถาเร. ติกํ สํยเม. **ยมุ** อุปรเม, โณ, **ยาโม.** อิตเรสุ อ.

๗๖๙. ทฺวยํ คตฺตานํ มทฺทเน. "สมฺพาหโน'งฺคมทฺทโก"ติ **โวปาลิโต,** สํปุพฺโพ **วาห** ปยตเน, มทฺทเน วา, ยุ, **มทฺท** มทฺทเน, ทฺวยํ **นานารมฺมณาทีสุ** วิสปฺปเน. **สร** คมเน, ณ. **สปฺป** คมเน, ยุ, **วิสปฺปนํ**

ทฺวยํ ปริจเย. **ถุ** อภิตฺถเว. **จิ** จเย. ติกํ สงฺคเม. **มิล** สิเลสเน, โณ, สกตฺเถ โก, **เมลโก.** **สนฺช** สงฺเค, โณ. สํปุพฺพา **คมิ**โต อ.

---

๑. ชาคริโย (ฏีกา) ๒. โมคฺคลฺลาน ๓, ๑๑๐-สุตฺตํ ปสฺสิตพฺพํ.

๗๗๐. **สนฺนิธิ สนฺนิกฏฺฐมฺหิ**
**วินาโส ตุ อทสฺสนํ,** (๒)
**ลโว'ภิลาโว ลวนํ,** (๓)
**ปตฺถาโว'วสโร สมา.** (๒)
๗๗๑. **โอสานํ ปริโยสานํ,**
**อุกฺกํโส'ติสโย ภเว,** (๔)
**สนฺนิเวโส จ สณฺฐานํ** (๒)
**อถา'พฺภนฺตร'มนฺตรํ.** (๒)
๗๗๒. **ปาฏิหีรํ ปาฏิเหรํ**
**ปาฏิหาริย'มุจฺจเต,** (๓)
**กิจฺจํ ตุ กรณียญฺจ** (๒)
**สงฺขาโร วาสนา ภเว.** (๒)

---

๗๗๐. **สนฺนิกฏฺฐมฺหิ** สมีเป **สนฺนิธิสทฺโท,** สนฺนิธานํ **สนฺนิธิ,** ปุเม, ธปเนปฺยยํ. **นส** อทสฺสเน, โณ. **ทิส** เปกฺขเน, ยุ, ทิสฺสาเทโส, อิสฺสตฺตํ.

ติกํ ธญฺญาทีนํ ลวเน. **ลู** เฉทเน, อ. **ณมฺหิ อภิลาโว. ยุมฺหิ ลวนํ.** ทฺวยํ ขณปฺปตฺติยํ. **ปปุพฺโพ ถุ** อภิตฺถเว. **สร** คมเน, **อวสโร. สมาติ** เทฺว ตุลฺยตฺถา.

๗๗๑. จตุกฺกํ ปริโยสาเน. **สา** ตนุกรเณ, ยุ, **โอสานํ. ปริปุพฺโพ ปริโยสานํ.** อุกฺกํสาติสยา ปกฏฺเฐปฺยุตฺตา.

ทฺวยํ สณฺฐาเน **วิส** ปเวสเน, **สนฺนิเวโส. ฐา** คติวตฺติยํ, ยุ, **สณฺฐานํ.** ทฺวยํ อพฺภนฺตรวาจกํ ปาฏิปทิกํ. อถ วา **อติ** พนฺธเน, อโร, ธาตฺวตฺถานุวตฺตโก **อติ, อพฺภนฺตรํ.** อพฺภาเว **อนฺตรํ.**

๗๗๒. ติกํ ปาฏิหาริเย. **หิ** คติมฺหิ, ปฏิโต หิสฺส เหรณฺ หีรณฺ, **ปาฏิเหรํ, ปาฏิหีรํ.** ยทาทินา หาริยญฺจ, **ปาฏิหาริยํ,** อถ วา ปฏิปกฺเข หรตีติ **ปาฏิหีรํ,** โณ, อสฺสี. เอการาเทเส **ปาฏิเหรํ. ณฺยมฺหิ ปาฏิหาริยํ,** วิหตฺปฺปตฺติเลเสน ปจฺจาหริตพฺพํ ปวตฺเตตพฺพนฺติ **ปาฏิหีรนฺติ** อาทีปิ กาตพฺพํ.

๗๗๓. **ปวนํ ปว นิปฺปาวา (๓)**
**ตสโร สุตฺตเวธนํ, (๒)**
**สงฺกโม ทุคฺคสญฺจาโร (๒)**
**ปกฺกโม ตุ อุปกฺกโม. (๒)**

---

ทฺวยํ กตฺตพฺพมตฺเต. **กรมฺหา** ริจฺจ, อวสฺสํ กาตพฺเพปิ. **อนียปจฺจเย กรณียํ.**

ทฺวยํ ปุปฺผาทีนา อุทกาทีนํ ปริภาวเน. สุนฺทรํ กรียเต เยนาติ **สงฺขาโร,** โณ, **ขราเทโส.** วส นิวาเส, ยุ, **วาสนา,** กิเลสาทีนํ สตฺติวิเสเสปิ. สา หิ กุสลาปิ อตฺถิ อกุสลาปิ อพฺยากตาปิ, ตถา ปหาตพฺพาปิ อตฺถิ อปฺปหาตพฺพาปิ. ตตฺถ ยา กุสลาพฺยากตา, น สา ปหาตพฺพา. ยา ปน อกุสลา, สา สุขุมตรตาย ภควโตเยว อริยมคฺเคน ปหาตพฺพา, นาญฺเญสํ. เอวํ สนฺเต อริยานมฺปิ อปายุปฺปตฺติ สิยาติ? น สิยา, สพฺเพสเมว อริยานํ อปายุปฺปตฺติเหตุกาย วาสนาย ปหีนตฺตา. ทุวิธา หิ อกุสลา วาสนา กายวจีปโยคเหตุภูตา จ อปายุปฺปตฺติเหตุภูตา จ. ตตฺถ ปุริมา ภควโตเยว อริยมคฺเคน ปหาตพฺพา, อิตรา สพฺเพสมฺปิ อริยมคฺเคนาติ, ตสฺมา ยํ วุตฺตา "พุทฺธาว สวาสเน กิเลเส ปชหิตุํ สกฺโกนฺติ, นาญฺเญ"ติ, ตํ กายวจีปโยคเหตุภูตํ วาสนํ สนฺธาย วุตฺตํ, เนตรนฺติ นิฏฺฐเมตฺถาวคนฺตพฺพํ.

๗๗๓. ติกํ ธญฺญาทีนํ ปูตกรเณ. **ปู** ปวเน, ยุ. อปจฺจเย **ปโว** ณมฺหิ **นิปฺปาโว.** ทฺวยํ ตสเร. **ตส** อุพฺเภเค, อโร. สุตฺเตน เวธนํ **สุตฺตเวธนํ.**

ทฺวยํ ทุคฺคสญฺจาเร. สงฺกมยเต เยนาติ **สงฺกโม.** สญฺจรนฺติ อเนนาติ สญฺจาโร, ทุคฺคสฺส สญฺจาโร **ทุคฺคสญฺจาโร.** ทฺวยํ ปฐมารมฺเภ. ปฐมํ กโม **ปกฺกโม, อุปกฺกโม** จ.

---

๑. ปาวนํ (สี)

**๗๗๔. ปาโจ นิปาโจ นิปโจ วิจโย มคฺคนา'ปฺเม, (๓-๒)**
**อาลิงฺคนํ ปริสฺสงฺโค สิเลโส อุปคูหนํ. (๔)**
**๗๗๕. อาโลกนญฺจ นิชฺฌานํ,**
**อิกฺขนํ ทสฺสนํปฺย'ถ, (๔)**
**ปจฺจาเทโส นิรสนํ**
**ปจฺจกฺขานํ นิรากติ. (๔)**
**๗๗๖. วิปลฺลาโส'ญฺญถาภาโว**
**พฺยตฺตโย วิปริยโย,**
**วิปริยาโส'ติกฺกโม (๕)**
**ตฺว'ติปาโต อุปจฺจโยติ. (๓)**

**อิติ สํกิณฺณวคฺโค.**

---

๗๗๔. ติกํ ปาเจ. **ปจ** วิยตฺติยํ วาจายํ, โณ, **ปาโจ.** นิปุพฺเพ **นิปาโจ,** อมฺหิ **นิปโจ.** ทฺวยํ อปหริตาทีโน วตฺถุโน อเนฺวสเน. **จิ** จเย, จยนมตฺร อเนฺวสนํ. **มคฺค** อเนฺวสเน, จุราทิ, ยุ, เอเต เทฺว อปฺเม, สํวิกฺขนํปฺยตฺร.

จตุกฺกํ อาลิงฺคเน. **ลิงฺค** คตฺยตฺโถ. **สนฺช** สงฺเค. **สิลิส** อาลิงฺคเน. **คุห** สํวรเณ, ยุ, ปริรมฺโภปฺยตฺร. **รมฺภ** สทฺเท.

๗๗๕. จตุกฺกํ อาโลกเน. **โลก** ทสฺสเน. **เฌ** จินฺตายํ. **อิกฺข** ทสฺสนงฺเกสุ. **ทิส** เปกฺขเน, สพฺพตฺร ภาเว ยุ.

จตุกฺกํ นิรากรเณ. **ทิส** เปกฺขเน. **อสุ** เขปเน, **นิรสนํ. ปติ** อาปุพฺโพ **ขา** กถเน. **กร** กรเณ, อิตฺถิยมติยโว วา, ติ.

๗๗๖. ปญฺจกํ วิปริยเย. **วิปริปุพฺโพ อสุ** เขปเน, โณ, **วิปลฺลาโส.** อญฺเญน ภวนํ **อญฺญถาภาโว.** วิปริปุพฺโพ **อย** คมเน, **วิปริยโย. อสุ** เขปเน, โณ, **วิปริยาโย.**

ติกํ อติกฺกเม. อติกฺกมนํ **อติกฺกโม.** อติกฺกมฺม ปตนํ **อติปาโย. อย** คมเน, **อุปจฺจโย.**

**สํกิณฺณวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.**

**๓ – สามญฺญกณฺฑ ๓ – อเนกตฺถวคฺควณฺณนา**

๗๗๗. **อเนกตฺเถ ปวกฺขามิ คาถาทฺธปาทโต กมา,**
**เอตฺถ ลิงฺควิเสสตฺถ- เมกสฺส ปุนรุตฺตตา.**

๗๗๘. **สมโย สมวาเย จ สมูเห การเณ ขเณ,**
**ปฏิเวเธ สิยา กาเล ปหาเน ลาภทิฏฺฐิสุ** (๙)

---

๗๗๗. อิทานิ สํกิณฺณวคฺคโต อนนฺตรํ คาถาโต, คาถาย อทฺธโต, ปาทโต จาติ อิเมหิ ตีหิ ปการเรหิ **อเนกตฺเถ** นานตฺเถ สมยาทิเก สทฺเท **กมา**กมโต ปวกฺขามิ. **เอตฺถ** อเนกตฺถวคฺเค **เอกสฺส** ภูตสทฺทาทิกสฺส ยา ปุนรุตฺตตา, สา ถีปุนฺนปุํสกสงฺขาตลิงฺควิเสสตฺถํ กตา.

๗๗๘. สมวายตฺถาทิวาจเก พหโว สมยสทฺเท ชาติยา สงฺคยฺห "สมโย"ติ เอกวจนนิทฺเทโส กโต. ตตฺร "กาลญฺจ สมยญฺจ อุปาทายา"ตฺยาทีสุ สมวาเย ปจฺจยสามคฺคิยํ. "มหาสมโย ปวนสฺมึ, เทวกายา สมาคตา"ตฺยาทีสุ สมูเห. "สมโยปิ โข เต ภทฺทาลิ อปฺปฏิวิทฺโธ"ตฺยาทีสุ การเณ. "เอโกเยว จ โข ขโณ จ สมโย จา"ตฺยาทีสุ ขเณ โอกาเส. "อภิสมยตฺโถ"ตฺยาทีสุ ปฏิเวเธ. "เอกํ สมยํ ภควา"ตฺยาทีสุ กาเล. "สมฺมา มานาภิสมยา"ตฺยาทีสุ ปหาเน. "อตฺถาภิสมยา ธีโร"ตฺยาทีสุ ลาเภ. "สมยปฺปวาทเก ตินฺทุกาจิเร"ตฺยาทีสุ ทิฏฺฐิยํ.

ตตฺถ สหการีการณตาย สนฺนิชฺฌํ สเมติ สมเวตีติ **สมโย,** สมวาโย. สมํ, สห วา อวยวานํ อยนํ ปวตฺติ อวฏฺฐานนฺติ **สมโย,** สมูโห, ยถา--- สมุทาโยติ อวยวสหาวตฺถานเมว หิ สมูโหติ. อวเสสปจฺจยานํ สมาคเม เอติ เอตสฺมา อุปฺปชฺชติ ปวตฺตตีติ จาติ **สมโย,** การณํ, ยถา "สมุทาโย"ติ. สเมติ สมาคจฺฉติ เอตฺถ มคฺคพฺรหฺมจริยํ ตทาธารปุคฺคเลหีติ **สมโย,** ขโณ. อภิมุขํ ญาเณน สมฺมา เอตพฺโพ อวคนฺตพฺโพติ **อภิสมโย,** ธมฺมานํ อวิปรีโต สภาโว.

๗๗๙. วณฺโณ สณฺฐานรูเปสุ ชาติจฺฉวีสุ การเณ,
ปมาเณ จ ปสํสายํ อกฺขเร จ ยเส คุเณ. (๑๐)

๗๘๐. อุทฺเทเส ปาติโมกฺขสฺส ปณฺณตฺติยํ อุโปสโถ,
อุปวาเส จ อฏฺฐงฺเค อุโปสถทิเน สิยา. (๕)

---

อภิมุขภาเวน สมฺมา เอติ คจฺฉติ พุชฺฌตีติ **อภิสมโย,** ธมฺมานํ อวิปรีตสภาวาวโพโธ. สเมติ เอตฺถ, เอเตน วา สงฺคจฺฉติ สตฺโต, สภาวธมฺโม วา สหชาตาทีหิ, อุปฺปาทีหิ วาติ **สมโย,** กาโล, ธมฺมปฺปวตฺติมตฺตตาย อตฺถโต อภูโตปิ หิ กาโล ธมฺมปฺปวตฺติยา อธิกรณํ วิย, กรณํ วิย จ ปริกปฺปนามตฺตสิทฺเธน รูเปน โวหรียตีติ. สมสฺส นิโรธสฺส ยานํ, สมฺมา วา ยานํ อปคโมติ **สมโย,** ปหานํ. สมิติ สงฺคติ สโมธานนฺติ **สมโย,** ปฏิลาโภ, สเมติ สมฺพนฺโธ เอติ อตฺตโน วิสเย ปวตฺตติ, ทฬฺหคฺคหณภาวโต วา สมฺปยุตฺตา อยนฺติ ปวตฺตนฺติ สตฺตา ยถาภินิเวสํ เอเตนาติ สมโย, ทิฏฺฐิ. ทิฏฺฐิสญฺโญชเนน หิ สตฺตา อติวิย พชฺฌนฺตีติ, เอวํ ตสฺมึ ตสฺมึ อตฺเถ **สมยสทฺทสฺส** ปวตฺติ เวทิตพฺพา. **สมยสทฺทสฺส** อตฺถุทฺธาเร **อภิสมยสทฺทสฺส** อุทาหรณํ โสปสคฺโค, อนุปสคฺโค จ **สมยสทฺโท** สมวายาทฺยตฺถวาจโก โหตีติ ทสฺสนตฺถํ. เอวํ สพฺพตฺร อุทาหรณํ ตํตทตฺถานุรูปนิพฺพจนาทโย ทฏฺฐพฺพา.

๗๗๙. **สณฺฐานํ** ทีฆรสฺสาทิ. **รูปํ** รูปายตนํ, **ชาติ** ขตฺติยาทิกุลํ. **ฉวิ** พหิจมฺมํ. **ปมาณํ** มริยาโท. **อกฺขรํ** อการาทิ, **ยโส** ปริวาโร, กิตฺติ จ. **คุโณ** สีลาทิ, ตปฺปนิเยปิ **วณฺโณ.**

๗๘๐. **ปาติโมกฺขสฺส** ภิกฺขุภิกฺขุนีนํ วเสน ทุวิธสฺส ปาติโมกฺขสฺส อุทฺเทเส "สํโฆ อุโปสถํ กเรยฺยา"ติ. ปณฺณตฺติยํ "อุโปสโถ นาม นาคราชา"ติ. **อุปวาโส** วุตฺโต. **อฏฺฐงฺโค** "ปาณาติปาตา เวรมณี"อาทิ. **อุโปสถทินํ** "อชฺชุโปสโถ ปนฺนรโส"ตฺยาทีสุ.

๗๘๑. รถงฺเค ลกฺขเณ ธมฺโม- รจกเกสฺวิริยาปเภ,
จกฺกํ สมฺปตฺติยํ จกฺก- รตเน มณฺฑเล พเล.
๗๘๒. กุลาลภณฺเฑ อาณายํ
อายุเธ ทานราสิสุ. (๑๔)
๗๘๓. ทานสฺมึ พฺรหฺมจริยํ อปฺปมญฺญาสุ สาสเน,
เมถุนารติยํ เวยฺยา- วจฺเจ สทารตุฏฺฐิยํ.
ปญฺจสีลา'ริยมคฺโค- โปสถงฺคธิตีสุ จ. (๑๐)

---

๗๘๑-๒. **รถงฺคํ** จกฺกทฺวยํ. ลกฺขณํ จกฺกลกฺขณํ. "มยา ปวตฺติตํ จกฺก"นฺตฺยาทีสุ **ธมฺมจกฺเก. อุรจกฺกํ** นาม ขุรจกฺกํ "จกฺกํ ภมติ มตฺถเก"ติ. "จตุจกฺกํ นวทฺวาร"นฺตฺยาทีสุ **อิริยาปถจกฺเก.** "จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว จกฺกานิ, เยหิ สมนฺนาคตานํ เทวมนุสฺสานํ จตุจกฺกํ วตฺตตี"ตฺยาทีสุ **สมฺปตฺติจกฺเก.** "ปิตรา ปวตฺติตํ จกฺกํ อนุวตฺเตตี"ตฺยาทีสุ **จกฺกรตเน. มณฺฑลํ** "อลาตจกฺก"- นฺตฺยาทีสุ "อสนิวิจกฺก"นฺติ จ. **พลํ** ถาโม. **กุลาโล** กุมฺภกาโร, ตสฺส ภณฺฑํ กุลาลจกฺกนฺติ. **อาณายํ** "จกฺกํ วตฺตยติ ปาณีน"นฺติ. **อายุเธ** จกฺกากาเร อายุเธ. **ทานํ** เทยฺยธมฺโม. **ราสิ** ขนฺโธ. สทฺธคาถาปิ คาถาเยว.

"ทณฺฑกา จณฺฑวุฏฺฐิยาทิ ปาเทหิ ฉหิ ตีหิ ตุ,
คาถาติ จ ปรตฺเถวํ ฉนฺโทสญฺญา ปกาสิตา.
อนนฺตโรทิตํ จญฺญ- เมตํ สามญฺญนามโต,
คาถา อิจฺเจวํ นิทฺทิฏฺฐํ มุนินฺทวจเน ปนา"ติ[๑] หิ วุตฺตํ.

๗๘๓. "กึ เต วตํ กึ ปน พฺรหฺมจริยํ,
กิสฺส สุจิณฺณสฺส อยํ วิปาโก,
อิทฺธิชุติพลวิริยูปปตฺติ
อิทญฺจ เต นาค มหาวิมานํ.

---

๑. วุตฺโตทย ๑๔-๑๕-คาถา.

อหญฺจ ภริยา จ มนุสฺสโลเก
สทฺธา อุโภ ทานปตี อหุมฺห,
โอปานภูตํ เม ฆรํ ตทาสิ
สนฺตปฺปิตา สมณพฺราหฺมณา จ.
ตํ เม วตํ ตํ ปน พฺรหฺมจริยํ
ตสฺส สุจิณฺณสฺส อยํ วิปาโก,
อิทฺธิชุตีพลวิริยูปปตฺติ
อิทญฺจ เม ธีร มหาวิมาน''นฺติ

อิมสฺมึ วิธุรปณฺฑิตชาตเก **ทานสฺมึ** อาคโต.

"ตํ โข ปน ปญฺจสิข พฺรหฺมจริยํ เนว นิพฺพิทาย น วิราคาย ยาวเทว พฺรหฺมโลกูปปตฺติยา''ติ อิมสฺมึ มหาโควินฺทสุตฺเต **อปฺปมญฺญาสุ.** "ตยิทํ พฺรหฺมจริยํ อิทฺธญฺเจว ผีตญฺจ วิตฺถาริตํ พาหุชญฺญํ ปุถุภูตํ ยาวเทว มนุสฺเสสุ สุปฺปกาสิต''นฺติ ปาสาทิกสุตฺเต สิกฺขตฺตยสงฺคเห สกลสฺมึ **สาสเน.** "ปเร อพฺรหฺมจารี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ พฺรหฺมจาริโน ภวิสฺสามา''ติ อิมสฺมึ สลฺเลขสุตฺเต **เมถุนา วิรติยํ.**

"เกน ปาณิ กามทโท เกน ปาณิ มธุสฺสโว,
เกน เต พฺรหฺมจริเยน ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌติ.
เตน ปาณิ กามทโท เตน ปาณิ มธุสฺสโว,
เตน เม พฺรหฺมจริเยน ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌตี''ติ

อิมสฺมึ องฺกุรเปตวตฺถุมฺหิ **เวยฺยาวจฺเจ.**

"มยญฺจ ภริยา นาติกฺกมาม
อมฺเห จ ภริยา นาติกฺกมนฺติ,
อญฺญตฺร ตา พฺรหฺมจริยํ จราม
ตสฺมา หิ อมฺหํ ทหรา น มิยฺยเร''ติ

๗๘๔. **ธมฺโม สภาเว ปริยตฺติปญฺญา-**
**ญาเยสุ สจฺจปฺปกตีสุ ปุญฺเญ,**
**เญยฺเย คุณา'จารสมาธิสูปิ**
**นิสฺสตฺตตา'ปตฺติสุ การณาโท.** (๑๔)

๗๘๕. **อตฺโถ ปโยชเน สทฺทา- ภิเธยฺเย วุฑฺฒิยํ ธเน,**
**วตฺถุมฺหิ การเณ นาเส หิเต ปจฺฉิมปพฺพเต.** (๑)

---

มหาธมฺมปาลชาตเก **สทารตุฏฺฐิยํ.**

เอวํ โข ตํ ภิกฺขเว ติตฺติริยํ นาม พฺรหฺมจริยํ อโหสี"ติ อิมสฺมึ ติตฺติรชาตเก **ปญฺจสีเล.**

"อิทํ โข ปน ปญฺจสิข พฺรหฺมจริยํ เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย. ฯเปฯ อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค"ติ มหาโควินฺทสุตฺเตเยว **อริยมคฺเค.**

"หีเนน พฺรหฺมจริเยน ขตฺติเย อุปปชฺชติ,
มชฺฌิเมน จ เทวตฺตํ อตฺตเมน วิสุชฺฌตี"ติ

**นิมิชาตเก อตฺตทมนวเสน กเต อฏฺฐงฺคุโปสเถ.**

"อภิชานามิ โข ปนาหํ สาริปุตฺต จตุรงฺคสมนฺนาคตํ พฺรหฺมจริยํ จริตฺวา ตปสฺสี สุทํ โหมี"ติ โลมหํสสุตฺเต ธีติสงฺขาเต **วีริเย.**

๗๘๔. **สภาโว** อวิปรีตตฺโถ. **ปริยตฺติ** ปริยาปุณิตพฺพา วินยาภิธมฺม-สุตฺตนฺตา. **ญาโย** ยุตฺติ, สปฺปฏิปทา วา มคฺคาทโย. **เญยฺเย** สงฺขารวิการลกฺขณ-นิพฺพานปญฺญตฺติวเสน ปญฺจวิเธ เญยฺเย. **นิสฺสตฺตตา** สตฺตสภาวสฺส อภาวตา. **อาปตฺติยํ** "ปาราชิกํ ธมฺม"นฺติ. "สห ธมฺเมน นิคฺคยฺหา"ตฺยาทีสุ การเณ. **อาทินา** สมยญฺญูปมาหึสาทีสุปิ **ธมฺโม.**

๗๘๕. **ปโยชนํ** ผลํ. **สทฺทาภิเธยฺเย** สทฺทตฺเถ. **วุฑฺฒิยํ วฑฺฒเน.** วตฺถุมฺหิ ทพฺเพ. **นาเส** วินาเส. **ปจฺฉิมปพฺพเต** อตฺถคิริมฺหิ. นิวตฺติวิสยปฺปตฺติ-สภาวาทีสุปิ.

๗๘๖. **เยภุยฺยตา'พฺยามิสฺเสสุ วิสํโยเค จ เกวลํ,**
**ทพฺฺพตฺเถ'นติเรเก จา- นวเสสมฺหิ ตํ ติสุ.** (๖)

๗๘๗. **คุโณ ปฏลราสีสุ อานิสํเส จ พนฺธเน,**
**อปฺปธาเน จ สีลาโท สุกฺกาทิมฺหิ ชิยาย จ.** (๘)

๗๘๘. **รุกฺขาโท วิชฺชมาเน จ รหนฺเต ขนฺธปญฺจเก,**
**ภูโต สตฺตมหาภูตา- มนุสฺเสสุ น นาริยํ.**

๗๘๙. **วาจฺจลิงฺโค อตีตสฺมึ ชาเต ปตฺเต สเม มโต.** (๑๑)

๗๙๐. **สุนฺทเร ทพฺหิกมฺเม จา- ยาจเน สมฺปฏิจฺฉเน,**
**สชฺชเน สมฺปหํสายํ สาธุวา'ภิเธยฺยลิงฺคิกํ.** (๖)

---

๗๘๖. **เยภุยฺยตา** พาหุลฺยตา. **อพฺยามิสฺสํ** อสมฺมิสฺสํ. **วิสํโยเค** วิปฺปโยเค. **ทพฺหตฺเถ** ทพฺหสทฺทสฺส อตฺเถ. **อนติเรเก** อติเรกาภาเว. **อนวเสสมฺหิ** สพฺพสฺมึ, ตํ **เกวลวจนํ** ตีสุ ลิงฺเคสุ.

๗๘๗. ปฏลํ "ทิคุณํ สงฺฆาฏึ ปารุปิตฺวา"ตฺยาทีสุ. "วโยคุณา อนุปุพฺพํ ชหนฺตี"ติ ราสิมฺหิ. "สตคุณา ทกฺขิณา ปาฏิกงฺขิตพฺพา"ติ อานิสํเส. **พนฺธนํ** กามคุณํ. **อปฺปธาเน** วิเสสเน. ชิยาย **ธนุโน.**

๗๘๘–๙. **รุกฺขาโท** ทุมาทิมฺหิ. **วิชฺชมาเน** ภูตคุเณ. **อรหนฺเต** "โย จ กาลฆโส ภูโต, สภูตปจินึ ปจี"ติ. **ขนฺธปญฺจเก** "ภูตมิทํ สาริปุตฺต สมนุปสฺสถา"ติ. **สตฺเต** ปาณิมฺหิ. **มหาภูเต** ปถวาทิเก. **อมนุสฺโส** เทวรกฺขสาทิ. วิชฺชมานตฺถวชฺชิเก รุกฺขาโท นาริยํ **น** ภวติ, วิชฺชมานตฺเถ, ปน อตีตาทีสุ จ วาจฺจลิงฺโค. **ปตฺเต** สมฺปตฺเต. **สเม** ตุลฺยตฺเถ.

๗๙๐. **สชฺชเน** สปฺปุริเส.

๗๙๑. อนฺโต'นิตฺถี สมีเป จา- วสาเน ปทปูรเณ,
เทหาวยวโกฏฺฐาส- นาสสีมาสุ ลามเก. (๘)

๗๙๒. นิกาเย สนฺธิสามญฺญ- ปสูตีสุ กุเล ภเว,
วิเสสฺเย สุมนายญฺจ ชาติ สงฺขตลกฺขเณ. (๙)

๗๙๓. ภวเภเท ปติฏฺฐายํ นิฏฺฐา'ชฺฌาสยพุทฺธิสุ,
วาสฏฺฐาเน จ คมเน วิสรตฺเถ คตี'ริตา. (๘)

๗๙๔. ผเล วิปสฺสนา ทิพฺพ- จกฺขุสพฺพญฺญุตาสุ จ,
ปจฺจเวกฺขณญาณมฺหิ มคฺเค จ ญาณทสฺสนํ. (๖)

๗๙๕. กมฺมารุทฺธนองฺคาร- กปลฺลทีปิกาสุ จ,
สุวณฺณการมูสายํ อุกฺกา เวเค จ วายุโน. (๕)

---

๗๙๑. **ปทปูรเณ** "สุตฺตนฺต วนนฺตา"ตฺยาทีสุ. **เทหาวยเว** "อนฺตํ อนฺตคุณ"นฺตฺยาทีสุ. เทโห จ อวยโว จาติ เอเก. โกฏฺฐาเส "อยเมโก อนฺโต" ตฺยาทีสุ. ลามกํ นิหีนกํ.

๗๙๒. **นิกาโย** สธมฺมีนํ คโณ. **สนฺธิ** ปฏิสนฺธิ. สามญฺเญ วิเสสาธาเร. **ปสูติ** มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมนํ, กุลํ ขตฺติยาทิกุลํ. **ภโว** ภวนกฺริยา. **วิเสสฺโย** อุปาธิ, ยสฺส วเสน ภินฺเนสุ สพลาทีสุ อภินฺนา ธีสทฺทา วตฺตนฺเต. **สุมนายํ** มาลติยํ. **สงฺขตลกฺขเณ** สงฺขตธมฺมานํ ลกฺขเณ.

๗๙๓. **ภวเภโท** กามภวาทิ. **ปติฏฺฐายํ** นิสฺสเย. **นิฏฺฐา** นิปฺผตฺติ. **อชฺฌาสโย** อธิปฺปาโย. **พุทฺธิ** ญาณํ. **วาสฏฺฐานํ** วสนฏฺฐานํ **วิสรตฺถํ** วิสรณภาโว. "วิสทตฺเถ"ติปิ ปาโฐ, ตทา **สท**ธาตุสฺส วิสรณตฺถตา ทฏฺฐพฺพา.

๗๙๔. **ผเล** โสตาปตฺตาทิเก. อนิจฺจาทิอนุปสฺสนา **วิปสฺสนา** นาม. **มคฺเค** โสตาปตฺติมคฺคาทิเก.

๗๙๕. **กมฺมารุทฺธนํ** กมฺมารานํ อุทฺธนํ, กมฺมารานํ ยถา อุกฺกาติ. **องฺคารกปลฺลํ** องฺคารานํ ภาชนํ. **ทีปิกา** นาม มธุจฺฉิฏฺฐาทิมยา ปทีปกิจฺจการิกา. **สุวณฺณการมูสา** มตฺติกมยา เอกา ภาชนวิกติ. วายุโน เวเค จ **อุกฺกา**สทฺโท, โย "เทวทุทฺรภี"ติ วุตฺโต.

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๗๘๖. | เกโสหารณชีวิต- | วุตฺติสุ วปเน จ วาปสมกรเณ, | |
| | กถเน ปวุตฺตภาว- | ชเณนาโท วุตฺตมฺปิ ตีสุ. | (๗) |
| ๗๘๗. | คมเน วิสฺสุเต จาว- | ธาริโต'ปจิเตสุ จ. | |
| | อนุโยเค กิลินฺเน จ | สุโต'ภิเธยฺยลิงฺคิโก. | |
| ๗๘๘. | โสตวิญฺเญยฺยสตฺเถสุ | สุตํ ปุตฺเต สุโต สิยา. | (๘) |
| ๗๘๙. | กปฺโป กาเล ยุเค เลเส | ปญฺญตฺติปรมา'ยุสุ, | |
| | สทิเส ตีสุ สมณ- | โวหารกปฺปพินฺทุสุ, | |
| | สมนฺตตฺเต'นุตรกปฺปา- | ทิเก ตกฺเก วิธิมฺหิ จ. | (๑๒) |
| ๘๐๐. | นิพฺพานมคฺควิรติ- | สปเถ สจฺจภาสิเต, | |
| | ตจฺเฉ จา'ริยสจฺจมฺหิ | ทิฏฺฐิยํ สจฺจ'มีริตํ. | (๘) |

---

๗๘๖. **เกโสหารณํ** เกสานํ ลวนํ. **ชีวตวุตฺติ** ชีวิตสฺส วตฺตนํ **วปนํ** พีชสฺส วปนํ. **วาปสมกรณํ** วปิตสฺส พีชสฺส สมณกรณํ. **ปวุตฺตภาโว** พนฺธนา มุตฺติ.

๗๘๗-๘. **สุโต** **วิสฺสุเต** ปากเฏ. **อวธาริเต** อุปลกฺขิเต. **อุปจิเต** ราสีกเต. **อนุโยโค** ปุจฺฉา. **กิลินฺเน** ตินฺเต. **โสตวิญฺเญยฺยํ** สทฺทายตนํ **สตฺถํ** สทฺทสตฺถาทิ, สุตนามโก วา เอโก สตฺถวิเสโส. เอเตสุ ทฺวีสุ **สุตํ** นปุํสกํ. **ปุตฺเต** **สุโต** ปุลฺลิงฺโค, ราชินิปิ **สุโต.**

๗๘๙. **ยุเค** กตาทิจตุกฺเก. **เลโส** อนุมานญาณวิสโย. **ปญฺญตฺติยํ** "กปฺปตฺเถโร"ติ. **ปรมายุมฺหิ** "กปฺปํ สคฺคมฺหิ โมทตี"ติ. อญฺญตฺร กปฺปาทีสุ ปุลฺลิงฺเค. สทิเส ปน ตีสุ ลิงฺเคสุ. **สมณโวหาโร** วินยาคโต สมณานํ โวหาโร. **กปฺปพินฺทุ** จีวเร กตพินฺทุ, **สมนฺตตฺเต** สมนฺตภาเว. **อนุตรกปฺโป** มหากปฺปสฺส อสีติโม ภาโค. **อาทิสทฺเทน** อสงฺเขยฺยมหากปฺเป สงฺคณฺหติ. **ตกฺเก** วิตกฺเก. **วิธิ** วิธานํ.

๘๐๐. **วิรติ** วิรติตฺตยํ. **สปโถ** อกฺโกโส. **ตจฺเฉ** ตถภาเว. **อริยสจฺจมฺหิ** ทุกฺขสจฺจาทิเก. **ทิฏฺฐิ** มิจฺฉาทิฏฺฐิ.

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๘๐๑. | สญฺชาติเทเส เหตุมฺหิ | วาสฏฺฐานา'กเรสุ จ, | |
| | สโมสรณฏฺฐาเน จา– | ยตนํ ปทปูรเณ. | (๖) |
| ๘๐๒. | อนุตรํ มชฺฌวตฺถ'ญฺญ– | ขโณ'กาโส'ธิเหตุสุ, | |
| | พฺยวธาเน วินฏฺเฐ จ | เภเท ฉิทฺเท มนสฺยปิ. | (๑๒) |
| ๘๐๓. | อาโรเคฺย กุสลํ อิฏฺฐ– | วิปาเก กุสโล ตถา, | |
| | อนวชฺชมฺหิ เฉเก จ | กถิโต วาจฺจลิงฺคิโก. | (๔) |
| ๘๐๔. | ทุรวา'จาเรสุ วีริเย | มธุราทีสุ ปารเท, | |
| | สิงฺคาราโท ธาตุเภเท | กิจฺเจ สมฺปตฺติยํ รโส. | (๘) |
| ๘๐๕. | โพธิ สพฺพญฺญุตญฺญาเณ– | ริยมคฺเค จ นาริยํ, | |
| | ปญฺญตฺติยํ ปุเม'สฺสตฺถ– | รุกฺขมฺหิ ปริสิ'ตฺถิยํ. | (๔) |
| ๘๐๖. | เสวิโต เยน โย นิจฺจํ | ตตฺถาปิ วิสโย สิยา, | |
| | รูปาทิเก ชนปเท | ตถา เทเส จ โคจเร. | (๕) |

---

๘๐๑. **สญฺชาติเทโส** "กมฺโพโช อสฺสายตน"นฺติ. **วาสฏฺฐานํ** นิวาสฏฺฐานํ "เทวานํ เทวายตน"นฺติ. **อากโรติ** ยตฺถ สุวณฺณรชตาทโย อุปฺปชฺชนฺติ. **สโมสรณฏฺฐานํ** พหูนํ สนฺนิปาตฏฺฐานํ. **ปทปูรเณ** "กมฺมยตนํ, สิปฺปายตน"นฺติ.

๘๐๒. **วตฺถํ** อมฺพรํ. **อญฺโญ** โย สโก น โหติ, **โอธิ** มริยาโท. **เภโท** วิเสโส. **มนสิปิ** จิตฺเตปิ.

๘๐๓. **วิปาเก** อิฏฺฐวิปาเก **กุสโล.** อนวชฺชาทีสุ วาจฺจลิงฺคิโก.

๘๐๔. **ทุรโว** มธุวาทิ. **มธุราทีสุ** ฉสุ รเสสุ. **ปารโท** สูโต. **สิงฺคาราโท** นวนาฏฺยรเส. รสรตฺตมํสเมทฏฺฐิสุกฺกฏฺฐิมิญฺชวเสน สตฺต **ธาตโว,** ตพฺเภเท. **กิจฺเจ** ผสฺสาทิธมฺมานํ สงฺฆฏฺฏนาทิกิจฺเจ. **สมฺปตฺติ** เตสํเยว.

๘๐๕. **โพธิสทฺโท** ญาณทฺวเย นาริยํ, โพธิราชกุมาราทิปญฺญตฺติยํ ปุเม. อสฺสตฺถรุกฺเข ปุมิตฺถิยํ.

๘๐๖. **เยน** กตฺตุภูเตน โย กมฺมภูโต นิจฺจเสวิโต, **ตตฺถาปิ** กมฺมภูเต. **วิสโย** อนญฺญถาภาโว. **ชนปเท** กุรุอาทิเก. **โคจเร** ตพฺพหุลาจาเร.

๘๐๗. ภาโว ปทตฺเถ สตฺตายํ อธิปฺปายกฺริยาสุ จ,
สภาวสฺมิญฺจ ลีลายํ ปุริสิตฺถินฺทฺริเยสุ จ. (๗)

๘๐๘. โส พนฺธเว'ตฺตนิ จ สํ โส ธนสฺมิ'มนิตฺถิยํ,
สา ปุเม สุนเข วุตฺโต- ตฺตนิเย โส ติลิงฺคิโก. (๕)

๘๐๙. สุวณฺณํ กนเก วุตฺตํ สุวณฺโณ ครุเฬ ตถา,
ปญฺจธรณมตฺเต จ ฉวิสมฺปตฺติยมฺปิ จ. (๔)

๘๑๐. วโร เทวาทิเก อิฏฺเฐ ชามาตริ ปติมฺหิ จ,
อุตฺตเม วาจฺจลิงฺโค โส วรํ มนฺทปฺปิเย'พฺยยํ. (๕)

๘๑๑. มกุเล ธนราสิมฺหิ สิยา โกส'มนิตฺถิยํ,
เนตฺตึ สาทิปาธาเน จ ธนุปญฺจสเตปิ จ. (๔)

๘๑๒. ปิตามเห ชิเน เสฏฺฐ- พฺราหฺมเณ จ ปิตูสฺวปิ,
พฺรหฺมา วุตฺโต ตถา พฺรหฺมํ เทเว ตปสิ วุจฺจเต. (๗)

---

๘๐๗. **สตฺตายํ** วิชฺชมานตายํ.

๘๐๘. **พนฺธเว** โส ปุเม. อตฺตนิ สํ นปุํสเก. **ธนสฺมึ** โส สํ อนิตฺถิยํ สุนเข สา ปุเม วุตฺโต. อตฺตนิเย โส ติลิงฺคิโก.

๘๐๙. **ฉวิสมฺปตฺติยํ** ฉวิยา สมฺปตฺติยํ.

๘๑๐. **ชามาตา** ธีตุสามิโก. **มนฺทปฺปิเย** อปฺปปิเย วรํ อพฺยยํ.

๘๑๑. **มกุเล** อวิกาสสมฺปตฺเต. **เนตฺตึสาทิปิธาเน** ขคฺคาทีนํ เคเห.

๘๑๒. **ปิตามโห** พฺรหฺมา. **ปิตูสุ** มาตาปิตูสุ. **ตถา** ปกฺขนฺตเร. **ตปสิ**
สีเล.

๘๑๓. **หตฺถีนํ มชฺฌพนฺเธ จ ปโกฏฺเฐ กจฺฉพนฺธเน,**
**เมขลายํ มตา กจฺฉา กจฺโฉ วุตฺโต ลตาย จ.**
๘๑๔. **ตเถว พาหุมูลมฺหิ อนูปมฺหิ ติเณปิ จ.** (๘)
๘๑๕. **ปมาณํ เหตุสตฺเถสุ มาเน จ สจฺจวาทินิ,**
**ปมาตริ จ นิจฺจมฺหิ มริยาทาย'มุจฺจเต.** (๗)
๘๑๖. **สตฺตํ ทพฺพตฺตภาเวสุ ปาเณสุ จ พเล สตฺตา,**
**สตฺตายญฺจ ชเน สตฺโต อาสตฺเต โส ติลิงฺคิโก.** (๗)
๘๑๗. **เสมฺหาโท รสรตฺตาโท มหาภูเต ปภาทิเก,**
**ธาตุ ทฺวีสฺว'ฏฺฐิ จกฺขาทิ- ภวาทีสุ เคริกาทิสุ.** (๘)
๘๑๘. **อมจฺจาโท สภาเว จ โยนิยํ ปกตี'ริตา,**
**สตฺตาทิสามฺย'วตฺถายํ ปจฺจยา ปรเมปิ จ.** (๕)

---

๘๑๓–๔. **มชฺฌพนฺเธ** อุโรพนฺธเน. **ปโกฏฺโฐ** กปฺปรสฺสาโธภาโค. **กจฺฉพนฺธนํ** อโธมฺพรสฺส ทฬฺหพนฺธนํ. เมขลายญฺจาติ. เมขลายญฺจาติ **กจฺฉา** จตูสฺวตฺเถสุ. กจฺโฉ ลตาทีสุ. **กจฺโฉ. พาหุมูลมฺหิ** ปรูฬฺหกจฺฉนขโลเม, "กจฺเฉหิ เสทา มุญฺจนฺตี"ติ **อนูโป** พหูทกเทโส.

๘๑๕. **มานํ** ตุลาปตฺถงฺคุลีหิ. **ปมาตริ** ปมาณสฺส กตฺตริ.

๘๑๖. **ทพฺพํ** ธนํ. **อตฺตภาโว** ปญฺจกฺขนฺธสมูโห. ปาโณ ชีวิตินฺทฺริยํ. ทพฺพาทีสุ จตูสุ **สตฺตํ. สตฺตายํ** วิชฺชมานตายํ **สตฺตา.** ชเน **สตฺโต. โส** สตฺตสทฺโท, **อาสตฺเต** ลคฺคิเต ติลิงฺคิโก.

๘๑๗. **เสมฺหาโท** ติโทเส. **รสรตฺตาทิ** ปุพฺเพ วุตฺโต. **ปภาทิเก** รูปธาตุมฺหิ. **จกฺขาทิเก** วิสยธาตุมฺหิ.

๘๑๘. อมจฺจาทิกา สตฺต ปกติโย วุตฺตา. **สตฺตาทิสามฺยวตฺถา** สตฺตรชตมภูตานํ ติณฺณํ คุณานํ สามฺยวตฺถา. **ปจฺจยา** ญปจฺจยาทิโต **ปรเม** ปรมสณฺฐิเต กโรตฺยาทิธาตุมฺหิ.

๘๑๙. ปทํ ฐาเน ปริตฺตาเณ นิพฺพานมฺหิ จ การเณ,
สทฺเท วตฺถุมฺหิ โกฏฺฐาเส ปาเท ตลฺลกฺขเณ มตํ. (๙)

๘๒๐. โลหมุคฺครเมเฆสุ ฆโน ตาฬาทิเก ฆนํ,
นิรนฺตเร จ กฐิเน วาจฺจลิงฺคิกํมุจฺจเต. (๕)

๘๒๑. ขุทฺทา จ มกฺขิกา เภเท มธุมฺหิ ขุทฺทํมปฺปเก,
อธเม กปเณ จาปิ พหุมฺหิ จตุสุตฺติสุ. (๖)

๘๒๒. ตกฺเก มรณลิงฺเค จ อริฏฺฐํ อสุเภ สุเภ,
อริฏฺโฐ อาสเว กาเก นิมฺเพ จ เผณิลทฺทุเม. (๘)

๘๒๓. มานภณฺเฑ ปลสเต สทิสตฺเถ ตุลา ตถา,
เคหานํ ทารุพนฺธนตฺถ- ปิ่ฐิกายญฺจ ทิสฺสติ. (๔)

๘๒๔. มิตฺตาการา ลญฺชทาเน พลราสิ วิปตฺติสุ,
ยุทฺเธ เจว ปฏิญฺญาย สงฺคโร สมฺปกาสิโต. (๗)

---

๘๑๙. **ปริตฺตานํ** รกฺขณํ. **วตฺถุมฺหิ** โอกาเส. **ตลฺลกฺขณํ** ปาทสฺส ฐานํ.

๘๒๐. **โลหมุคฺคเร** โลหสมเย มุคฺคเร. **ตาฬาทิเก** สมฺมตาฬกํสตาฬาทิเก. **กฐิเน** กกฺขเฬ.

๘๒๑. **มกฺขิกา** นีลมกฺขิกาทิกา. ตาสํ เภทา สวิสา มธุกตา ปิงฺคลมกฺขิกา. มธุมฺหิ **ขุทฺทํ** อปฺปกาทีสุ จตูสฺวตฺเถสุ วตฺตมานํ ตีสุ ลิงฺเคสุ. **อธโม** นิหีโน. **กปโณ** เอกจารี.

๘๒๒. **ตกฺเก** โครสวิเสเส. **มรณลิงฺเค** มรณาปกลกฺขเณ. อสุเภ, สุเภ จาติ จตูสฺวตฺเถสุ **อริฏฺฐํ อาสโว** มชฺชวิเสโส. **เผณิลทฺทุโม**

๘๒๓. เคหานํ ทารุพนฺธนปฺปโยชนํ **ปิ่ฐิกา** นาม. ปกฺขนฺททฺวยสฺส, กณฺณิกาทีนญฺจ นิสฺสยภูตา ปิ่ฐิกา.

๘๒๔. **มิตฺตาการา** อมิตฺตสฺสาปิ มิตฺตสณฺฐาเน. พเล, ราสิมฺหิ, วิปตฺติยญฺจ, "พลสฺส ราสี"ติปิ เอเก.

๘๒๕. ขนฺเธ ภเว นิมิตฺตมฺหิ รูปํ วณฺเณ จ ปจฺจเย,
สภาวสทฺทสณฺฐาน– รูปชฺฌานวปูสุ จ. (๑๐)

๘๒๖. วตฺถุกิเลสกาเมสุ อิจฺฉายํ มทเน รเต,
กาโม, กามํ นิกาเม จา– นุญฺญายํ กาม'มพฺยยํ. (๗)

๘๒๗. โปกฺขรํ ปทุเม เทเห วชฺชภณฺฑมุเขปิ จ,
สุนฺทรตฺเต จ สลิเล มาตงฺคกรโกฏิยํ. (๖)

๘๒๘. ราสิ นิจฺจลมายาสุ รมฺภา[1] สจฺเจสฺว'โยฆเน,
คิริสิงฺคมฺหิ สีรงฺเค ยนฺเต กูฏ'มนิตฺถิยํ. (๘)

๘๒๙. วุฑฺฒิยํ ชนเน กาม– ธาตฺวาทิมฺหิ จ ปตฺติยํ,
สตฺตายญฺเจว สํสาเร ภโว สสฺสตทิฏฺฐิยํ. (๗)

๘๓๐. ปฏิวากฺโยตฺตราสงฺเค– สุ'ตฺตรํ, อุตฺตโร ติสุ,
เสฏฺเฐทิสาทิเภเท จ ปรสฺมิ'มุปรี'ริโต,

---

๘๒๕. **ขนฺเธ** รูปกฺขนฺเธ. **ภเว** รูปภเว. **นิมิตฺตมฺหิ** การเณ. **วปุ** สรีรํ.

๘๒๖. **วตฺถุกิเลสกาเมสูติ** วตฺถุกามกิเลสกาเมสุ. **มทเน** มารเทวปุตฺเต. **รเต** เมถุเน. **นิกาเม** อิจฺฉารหิเต **กามํ** นปุํสเก. อนุญฺญายํ กามมพฺยยํ ภเว.

๘๒๗. **วชฺชภณฺฑมุเข** วีณาโทณิมุเข. มาตงฺคสฺส หตฺถิโน **กรโกฏิ** หตฺถคฺคํ.

๘๒๘. **รมฺโภ** สจฺจํ, เกตวนฺตฺยตฺโถ. **อสจฺจํ** มุสา. **อโยฆนํ** เยน ปหรติ. **คิริสิงฺคมฺหิ** คิรคฺเค. **สีรงฺเค** ผาลงฺเค. **ยนฺเต** กูฏยนฺเต.

๘๓๐. **ปฏิวากฺย** ปฏิวจเน. **อุตฺตราสงฺเค** อุปริวตฺเถ. เสฏฺฐาทีสุ **อุตฺตโร** ตีสุ, ปรสฺมึ, อุปริสฺมึ จ อีริโต.

---

๑. ทมฺภา (สี)

๘๓๑. เนกฺขมฺมํ ปฐมชฺฌาเน ปพฺพชฺชายํ วิมุตฺติยํ,
วิปสฺสนาย นิสฺเสส- กุสลมฺหิ จ ทิสฺสติ. (๕)

๘๓๒. สงฺขาโร สงฺขเต ปุญฺญา- ภิสงฺขาราทิเกปิ จ,
ปโยเค กายสงฺขารา- ทฺยภิสงฺขรเณสุ จ. (๕)

๘๓๓. อารมฺมเณ จ สํสฏฺเฐ โวกิณฺเณ นิสฺสเย ตถา,
ตพฺภาเว จาปฺย'ภิเธยฺย- ลิงฺโค สหคโต ภเว. (๕)

๘๓๔. ตีสุ ฉนฺนํ ปติรูเป ฉาทิเต จ นิคูหิเต,
นิวาสนปารุปเน รโห ปฏิจฺฉนฺนํ ปุเม. (๗)

๘๓๕. พุทฺธ สมนฺตจกฺขูสุ จกฺขุ ปญฺญาย'มีริตํ,
ธมฺมจกฺขุมฺหิ จ มํส- ทิพฺพจกฺขุทฺวเยสุ จ. (๖)

๘๓๖. วาจฺจลิงฺโค อภิกฺกนฺโต สุนฺทรมฺหิ อภิกฺกเม,
อภิรูเป ขเย วุตฺโต ตเถวา'พฺภนุโมทเน. (๕)

---

๘๓๑. **วิมุตฺติ** อรหตฺตผลํ มคฺคนิพฺพานานิปิ.

๘๓๒. **สงฺขเต** ปจฺจยาภิสงฺขเต ธมฺเม. ปุญฺญาภิสงฺขาโร, อปุญฺญาภิสงฺขาโร, อาเนญฺชาภิสงฺขาโรติ **ปุญฺญาภิสงฺขาโรที.** ปโยโค อุสฺสาโห. กายสงฺขาโร, วจีสงฺขาโร, จิตฺตสงฺขาโรติ **กายสงฺขาราที.** อภิสงฺขรณํ อภิสงฺขรณกฺริยา

๘๓๓. **ตพฺภาเว** ทิฏฺฐิสหคตํ.

๘๓๔. **ปติรูเป** ยุตฺเต. **ฉาทิเต** ติณาทีหิ. **รโห** สุญฺญฏฺฐานํ. **ปฏิจฺฉนฺนํ** ฉนฺโน ภิกฺขุ, ปฏิจฺฉนฺนํเยว ปุเม.

๘๓๕. **พุทฺธจกฺขุ** พุทฺธานํ จกฺขุ. **สมนฺตจกฺขุ** สพฺพญฺญุตญาณํ. **ธมฺมจกฺขุ** เหฏฺฐามคฺคตฺตเย ญาณํ.

๘๓๖. **อภิกฺกโม** อภิกฺกมนียํ.

๘๓๗. **การเณ เทสนายญฺจ วาเร เววจเนปิ จ,**
**ปการสฺมึ อวสเร ปริยาโย กถียติ.** (๖)

๘๓๘. **วิญฺญาเณ จิตฺตกมฺเม จ วิจิตฺเต จิตฺต'มุจฺจเต,**
**ปญฺญตฺติ จิตฺตมาเสสุ จิตฺโต ตารนฺตเร ถิยํ.** (๖)

๘๓๙. **สามํ เวทนฺตเร สนฺเต ตํปีเต สามเล ติสุ,**
**สยมตฺเถ'พฺยยํ สามํ สามา จ สาริวายปิ.** (๖)

๘๔๐. **ปุเม อาจริยาทิมฺหิ ครุ มาตาปิตูสฺวปิ,**
**ครุ ตีสุ มหนฺเต จ ทุชฺชราลหุเกสุ จ.** (๕)

๘๔๑. **อจฺจิเต วิชฺชมาเน จ ปสตฺเถ สจฺจ สาธุสุ,**
**ขินฺเน จ สมิเต เจว สนฺโต'ภิเธยฺยลิงฺคิโก.** (๗)

**อิติ คาถาอเนกตฺถวคฺโค**

---

๘๓๗. **เววจนํ** อภินฺนตฺโถ สทฺโท. **ปการสฺมึ** เภเท. **อวสโร** อวกาโส.

๘๓๘. **จิตฺตกมฺมํ** จิตฺตการานํ กมฺมํ. **วิจิตฺเต** นานาวิเธ. **ปญฺญตฺติยํ** **จิตฺโต** ธนุธโรเยว. **จิตฺตมาโส** ปุณฺเณนฺทุยุตฺเตน จิตฺเตน ลกฺขิโต มาโส. **ตารนฺตเร** **จิตฺตนกฺขตฺเต**. **ถิยํ** นาริยํ.

๘๓๙. **สามเล** นีเล. **สยมตฺเถ** สยํสทฺทสฺส อตฺเถ. **สาริวา** อุปาสกา.

๘๔๐. **"ปุเม"**ตฺยาทินา ปุพฺพทฺเธน **ครุ**สทฺทสฺส อตฺถา วุตฺตา, อปรทฺเธน **ครุ**สทฺทสฺส, "เอกเทเสกตฺตมนญฺญํเว"ติ นฺยาเยน ทฺวินฺนมฺปิ เอกตฺตมญฺญมาเนน คาถาเนกตฺถวคฺเค กถิตา. **มหนฺเต** พหุตฺเต **ทุชฺชเร** ชีราเปตุมสกฺกุเณยฺเย, ทุกฺกเร วา.

๘๔๑. **อจฺจิเต** ปูชิเต. **ขินฺเน** กิลมถปฺปตฺเต. **สมิเต** อุปสมิเต.

คาถาเนกตฺถวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา

---

๑. (มหาภสฺส–๑, ๑, ๒)

๘๔๒. **เทโว วิสุทฺธิเทวาโท เมฆมจฺจุนเภสุ จ,** (๓)
**อถาปิ ตรุเณ สตฺเต โจเรปิ มาณโว ภเว.** (๓)
๘๔๓. **อาทิ โกฏฺฐาส โกฏีสุ ปุรโต'คฺคํ วเร ติสุ,** (๕)
**ปจฺจนีโก'ตฺตเมสฺว'ญฺเญ ปจฺฉาภาเค ปโร ติสุ.** (๔)
๘๔๔. **โยนิ กาม สิริ'สฺสเร ธมฺมุยฺยาม ยเส ภคํ,** (๗)
**อุฬาโร ตีสุ วิปุเล เสฏฺเฐ จ มธุเร สิยา.** (๓)
๘๔๕. **สมฺปนฺโน ตีสุ สมฺปุณฺเณ มธุเร จ สมงฺคินิ,** (๒)
**สงฺขา ตุ ญาณโกฏฺฐาส- ปญฺญตฺติคณเนสุ จ.** (๔)
๘๔๖. **ฐานํ อิสฺสริโย'กาส- เหตูสุ ฐิติยมฺปิ จ,** (๔)
**อโถ มาเน ปกาเร จ โกฏฺฐาเส จ วิโธ ทฺวิสุ.** (๓)
๘๔๗. **ปญฺโญปวาสขนฺตีสุ ทโม อินฺทฺริยสํวเร,** (๔)
**ญาเณ จ โสมนสฺเส จ เวโท ฉนฺทสิ โจจฺจเต.** (๓)
๘๔๘. **ขนฺธโกฏฺฐาส ปสฺสาว- มคฺคเหตูสุ โยนิ โส,** (๔)
**กาเล ตุ กูเล สีมายํ เวลา ราสิมฺหิ ภาสิตา.** (๔)

---

๘๔๒. วิสุทฺธิเทโว, สมฺมุติเทโว, อุปปตฺติเทโว วาติ **วิสุทฺธิเทวาทิ**. **นภํ** อากาโส. ตรุณาทีสุ ตีสฺวตฺเถสุ **มาณโว.**

๘๔๓. อาทฺยตฺถาทีสุ **อคฺคํ. วเร** เสฏฺเฐ ตีสุ. **ปจฺจนีโก** สตฺตุ. **อญฺเญ** อญฺญตฺเถ. **ปจฺฉาภาเค** "ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา"ติ

๘๔๔. **โยนิ** อิตฺถีนํ โยนิมคฺโค. **กาโม** อิจฺฉา. **สิรี ปญฺญา,** ปุญฺโญ จ. **อิสฺสรํ** ปภุตา. **ธมฺโม** สีลาทิ. **อุยฺยาโม** วีริยํ. **ยโส** ปริวาโร, กิตฺติ จ.

๘๔๕. **สมงฺคินิ** สมนฺนาคเต.

๘๔๖. **ฐิติ** ฐานกฺริยา.

๘๔๘. **ขนฺธโกฏฺฐาโส** อณฺฑชาทิจตุกฺกํ ปสฺสาวมคฺโค อิตฺถีนํ โยนิ. **โส** ปุลฺลิงฺโค. **กูเล** ตีเร.

๘๔๙. โวหาโร สทฺท ปณฺณตฺติ- วณิชฺชา เจตนาสุ จ, (๔)
นาโค ตุ'รคหตฺถีสุ นาครุกฺเข ตถุ'ตฺตเม. (๔)
๘๕๐. เสฏฺฐาสหาย สงฺขฺยาณฺณ- ตุเลฺยเสฺว'โก ติลิงฺคิโก, (๕)
ราเค ตุ มานโส จิตฺตา- รหตฺเตสุ จ มานสํ. (๓)
๘๕๑. มูลํ เภ สนฺติเก มูล- มูเล เหตุมฺหิ ปาภเต, (๕)
รูปาทฺยํ'สปกณฺเฑสุ ขนฺโธ ราสิคุเณสุ จ. (๕)
๘๕๒. อารมฺโภ วีริเย กมฺเม อาทิกมฺเม วิโกปเน, (๔)
อโถ หทยวตฺถุมฺหิ จิตฺเต จ หทยํ อุเร. (๓)
๘๕๓. ปจฺฉาตาปา'นุพนฺเธสุ ราคาโท'นุสโย ภเว, (๓)
มาตงฺคมุทฺธปิณฺเฑ ตุ ฆเฏ กุมฺโภ ทสมฺพเณ. (๓)
๘๕๔. ปริวาโร ปริชเน ขคฺคโกเส ปฏิจฺฉเท, (๓)
อาลมฺพโร ตุ สารมฺเภ เภริเภเท จ ทิสฺสติ. (๒)
๘๕๕. ขโณ กาลวิเสเส จ นิพฺยาปารฐิติมฺหิ จ, (๒)
กุเล ตฺว'ภิชโน วุตฺโต อุปฺปตฺติภูมิยมฺปิ จ. (๒)

---

๘๔๙. นาโคตุนาคสทฺโท ตุ. อุรเค สปฺเป, หตฺถินิ จ.

๘๕๐. สงฺขฺยา คณนา. "อญฺญตฺเถ"เตฺยเก วทนฺติ.

๘๕๑. เภ นกฺขตฺตวิเสเส. สนฺติเก สมีเป. มูลมูเล โลภาทิเก. ปาภเต มูลธเน. อํโส สราวยโว. ปกณฺเฑ รุกฺขาทีนํ สรีเร.

๘๕๒. กมฺเม กิริยายํ. วิโกปนํ วิทฺธํสนํ.

๘๕๓. ปจฺฉาตาโป วิปฺปฏิสาโร. อนุพนฺโธ ปุนปฺปุนํ. ปวตฺตนํ. ราคาโท สตฺตเก. มาตงฺคสฺส มุทฺธนิ ปิณฺฑทฺวเย กุมฺโภ.

๘๕๔. ขคฺคโกเส ขคฺคปิธาเน. ปฏิจฺฉเท สมนฺตโต ฉาทเน. สารมฺเภ โกลาหเล.

๘๕๕. กาลวิเสโส ทสจฺฉรกาโล. นิพฺยาปารฐิติ อจิรฏฺฐิติ, อจิรฏฺฐิตีติ ทสจฺฉรโตปิ อูนฏฺฐิติ. อุปฺปตฺติภูมิ ชาติภูมิ.

๘๕๖. **อาโหโร กพฬีการา- หาราทีสุ จ การเณ, (๒)**
**วิสฺสาเส ยาจนายญฺจ เปเม จ ปณโย มโต. (๓)**
๘๕๗. **ณาโท สทฺธาจีวราทิ- เหตฺวาธาเรสุ ปจฺจโย, (๕)**
**กีฬาทิพฺพวิหาราโท วิหาโร สุคตาลเย. (๓)**
๘๕๘. **สมตฺตเน[1]มโต จิตฺเต- กคฺคตายํ สมาธิ จ, (๒)**
**โยโค สงฺเค จ กามาโท ฌาโนปาเยสุ ยุตฺติยํ. (๕)**
๘๕๙. **โภโค สปฺปผณงฺเคสุ โกฏฺิเล ภุญฺชเน ธเน, (๕)**
**ภูมิภาเค กิเลเส จ มเล จางฺคณมุจฺจเต. (๓)**
๘๖๐. **ธนาทิทปฺเป ปญฺญาย อภิมาโน มโตถ จ, (๒)**
**อปเทโส นิมิตฺเต จ ฉเล จ กถเน มโต. (๓)**

---

๘๕๖. **กพฬีการาหาราทีสุ** จตูสุ.

๘๕๗. สทฺธาย อปรปฺปจฺจเย. **จีวราทีสุ** จตูสุ. **อาธาโร** นิสฺสโย. ทิพฺพวิหาโร, อริยวิหาโร, พฺรหฺมวิหาโร จาติ **ทิพฺพวิหาราทิ. สุคตาลเย** ภิกฺขูนมาวาเส.

๘๕๘. **สมตฺตเน** นิฏฺฐายํ **จ**กาเรน นิยมาทิเก สงฺคณฺหาติ. **สงฺเค** ลคฺเค. **กามาโท** จตุกฺเก.

๘๕๙. **สปฺปผณงฺเคสูติ** สปฺปสฺส ผเณ, องฺเค จ สรีเร. **โกฏฺิเล** กุฏฺิลตาย. **ภุญฺชนํ** โภชนกฺริยา.

**ภูมิภาเค** ราชงฺคณาทิมฺหิ **กิเลเส** สํกิเลเส. **มเล** ราคาทิเก.

๘๖๐. **ธนาทิทปฺเปติ** ธนาทิเก ปฏิจฺจ อุปฺปนฺเนน ทปฺเป.

**นิมิตฺเต** การเณ. **ฉเล** สเฐ.

---

๑. สมตฺถเน (สี)

๘๖๑. จิตฺเต กาเย สภาเว จ โส อตฺตา ปรมตฺตนิ, (๔)
อถ คุมฺโพ จ ถมฺภสฺมึ สมูเห พลสชฺชเน. (๓)
๘๖๒. อนฺโตฆเร กุสูเล จ โกฏฺโฐ'นฺโตกุจฺฉิยํปฺย'ถ, (๓)
โสปานงฺคมฺหิ อุณฺหีโส มกุเฏ สีสเวฐเน. (๓)
๘๖๓. นิยฺยาเส เสขเร ทฺวาเร นิยฺยูโห นาคทนฺตเก, (๔)
อโถ สิขณฺเฑ ตูณีเร กลาโป นิกเร มโต. (๓)
๘๖๔. จูฬาสํยตเกเสสุ มกุเฏ โมฬิ จ ทฺวิสุ, (๓)
สงฺโข ตฺว'นิตฺถิยํ กมฺพุ- นลาฏฏฺฐีสุ โคปฺผเก. (๓)
๘๖๕. ปกฺโข กาเล พเล สาเธยฺ สขีวาเชสุ ปงฺคุเพ, (๖)
เทเส'ณฺณเว ปุเม สินฺธุ สริตายํ ส นาริยํ. (๓)
๘๖๖. คเช กเรณุ ปุริเส โส หตฺถินิย'มิตฺถิยํ, (๒)
รตเน วชิโร'นิตฺถี มณิเวธินฺทเหติสุ. (๓)

---

๘๖๑. โส ปุลฺลิงฺโค. **ปรมตฺตนิ** ทิฏฺฐีนํ คาหลทฺเธ อตฺตนิ. **ถมฺภสฺมึ** เคหาทีนํ ถมฺเภ. **พลสชฺชนํ** ยุทฺธกาเล พลสฺส สชฺชนํ.

๘๖๒. **กุสูโล** ธญฺญาทีนํ เคหํ

**โสปานงฺคมฺหิ** โสปานสีเล.

๘๖๓. **นิยฺยาเส** สิเลเส. **เสขเร** สีเส. **นาคทนฺตเก** ติตฺติอาทีสุ ปเวสิเต นาคทนฺตา กาเร ทณฺฑา.

**สิขณฺโฑ** ปิญฺฉํ. **ตูณีเร** อุสุนิมิมฺหิ. **นิกเร** สมูเห.

๘๖๔. **สํยตเกเสสุ** พนฺธิตเกเสสุ.

**กมฺพุ** ชลชนฺตุวิเสโส. **นลาฏฏฺฐิ** นลาเฏ ชาตฏฺฐิ. **โคปฺผเก** ปาทคณฺฐิมฺหิ.

๘๖๕. **กาเล** ปญฺจทสีทิวสปริมาเณ. **สาเธยฺย** ปตฺตสาธนีเย. **สขี** สหาโย. **วาโช** ปตฺตํ. **ปงฺคุโพ** ปีฐสปฺปี.

**เทเส** เทสวิเสเส. **อณฺณเว** สมุทฺเท, เอเต ปุเม. **โส สินฺธุสทฺโท** **สริตายํ** นทิยํ ภเว.

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๘๖๗. | วิสาณํ ตีสุ มาตงฺค- | ทนฺเต จ ปสุสิงฺคเก, | (๒) |
| | โกฏิยํ ตุ มโต โกโณ | ตถา วาทิตฺตวาทเน. | (๒) |
| ๘๖๘. | วณิปฺปเถ จ นคเร | เวเท จ นิคโม'ถ จ, | (๓) |
| | วิวาทาโท'ธิกรณํ | สิยา'ธาเร จ การเณ. | (๓) |
| ๘๖๙. | ปสุมฺหิ วสุธายญฺจ | วาจาโท โค ปุมิตฺถิยํ, | (๓) |
| | หริเต ตุ สุวณฺเณ จ | วาสุเทเว หรี'ริโต. | (๓) |
| ๘๗๐. | อายตฺเต ปริวาเร จ | ภริยายํ ปริคฺคโห, | (๓) |
| | อุตฺตํโส ตฺว'วตํโส จ | กณฺณปูเร จ เสขเร. | (๒) |

๘๖๖. **กเรณุสทฺโท** **คเช** หตฺถิมฺหิ, **ปุริเส** ปุลฺลิงฺเค วตฺตติ. หตฺถินิยํ ตุ อิตฺถิยํ.

**รตเน** รตนวิเสเส. มณิเวโธ นาม ยํ โลเก "อิติ วุจฺจติ. **อินฺทเหติ** อินฺทาวุโธ.

๘๖๗. **โกฏิยํ** อนฺเต. **วาทิตฺตวาทเน** วีณาทิวาทิตฺตวาทโนปาเย.

"โกโณ วชฺชปฺปเภเท จ โกโณ เสลคฺเฬ อิเช,
วีณาทิวาทโนปาเย เอกเทเส คตสฺส เจ"ติ ติกณฺฑเสโส.[๑]

๘๖๘. **วณิปฺปเถ** วาณิชานํ โวหารกมฺมปเถ. **เวเท** เวทวิเสเส, วาณิเชปิ **นิคโม**

**วิวาทาโท** "วิวาทาธิกรณ"นฺตฺยาทีสุ. **อาธาโร** การกวิเสโส, นิสฺสโย จ. **การเณ** "ยตฺวาธิกรณเมน"นฺติ.

๘๖๙. **ปสุมฺหิ** โคเณ. **วสุธา** ปถวี. **วาจา** วจนํ. **อาทินา** สคฺครํสิวชิรจนฺทชลาทโย คหิตา.

**หริเต** สุกปตฺตสทิเส วณฺณวิเสเส. **วาสุเทเว** กณฺเห.

๘๗๐. **อายตฺเต** นิสฺสเย.

**กณฺณปูโร** กณฺณาลงฺกาโร. **เสขเร** อคฺเค. เอเต ทฺวินฺนมฺปิ อตฺถา.

๑. ๓, ๓, ๑๒๕.

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๘๗๑. | วิชฺชุยํ วชิเร เจวา- | สนิ'ตฺถิปุริเสปฺย'ถ, | (๒) |
| | โกเณ สงฺขฺยาวิเสสสฺมึ | อุกฺกํเส โกฏิ นาริยํ. | (๓) |
| ๘๗๒. | จูฬา ชาลา ปธานคฺค- | โมรจูฬาสุ สา สิขา, | (๕) |
| | สปฺปทาฐาย'มาสี'ตฺถี | อิฏฺฐสฺสา'สีสนายปิ. | (๒) |
| ๘๗๓. | วสา วิลีนเตลสฺมึ | วสคา วญฺฌาคาวิสุ | (๓) |
| | อภิลาเส ตุ กิรเณ | อภิสงฺเค รุจิ'ตฺถิยํ. | (๓) |
| ๘๗๔. | สญฺญา สญฺชานเน นาเม | เจตนายญฺจ ทิสฺสติ, | (๓) |
| | อํเส สิปฺเป กลา กาเล | ภาเค จนฺทสฺส โสฬเส. | (๔) |
| ๘๗๕. | พีชโกเส ฆรกูเฏ | กณฺณภูสาย กณฺณิกา, | (๓) |
| | อาคามิกาเล ทีฆตฺเต | ปภาเว จ มตา'ยติ. | (๓) |

---

๘๗๑. **วิชฺชุยํ** จญฺจลายํ. **อิตฺถิปุริเส** ปุริสิตฺถิยํ.

**โกเณ** อสฺเส. **สงฺขฺยาวิเสโส** "โกฏิปโกฏิ" ตฺยาทีสุ. **อุกฺกํเส** ปริโยสาเน.

๘๗๒. **ชาลา** อคฺคิชาลา. **อคฺคํ** โกฏิ.

**นารี** อาสีสทฺโท สปฺปทาฐายํ. **อิฏฺฐสฺส** วตฺถุโน **อาสีสนายํ** ปตฺถนายมฺปิ อิตฺถี เอว.

๘๗๓. **วิลีนเตเล** วิสรณเตเล. **วสคา** วสํ คจฺฉนฺตี นารี. **วญฺฌาคาวี** อวจฺฉา โสรเภยี.

**อภิลาเส** อิจฺฉายํ. **กิรเณ** รํสิมฺหิ. **อภิสงฺเค** ลคฺคเน.

๘๗๔. **อํเส** โกฏฺฐาเส. **สิปฺเป** นาฏกสตฺถาคเต. **จนฺทสฺส** โสฬสเม ภาเค จ **กลา.**

๘๗๕. **พีชโกเส** วราฏเก. **กณฺณภูสายํ** กณฺณาลงฺกาเร.

**อาคามิกาเล** อนาคตกาเล. **ปภาโว** ทณฺฑเตโช. สํยเมปิ **อายติ** ภเว.

๘๗๖. อุณฺณา เมสาทิโลเม จ ภูมชฺเฌ โรมธาตุยํ, (๒)
วารุณี ตฺวิ,ตฺถิยํ วุตฺตา นฏฺฏกีมทิราสุ จ. (๒)
๘๗๗. กฺริยจิตฺเต จ กรเณ กิริยํ กมฺมนิ กฺริยา, (๓)
สุณิสายํ ตุ กญฺญาย ชายาย จ วธู มตา. (๓)
๘๗๘. ปมาณิ'สฺสริเย มตฺตา อกฺขราวยเว'ปฺปเก, (๔)
สุตฺตํ ปาวจเน สิทฺเธ[1] ตนฺเต ตํ สุปิเต ติสุ. (๔)
๘๗๙. ราชลิงฺโคสภงฺเคสุ รุกฺเข จ กกุโทปฺย'ถ, (๓)
นิมิตฺต'กฺขรสูเปสุ พฺยญฺชนํ จิหเน ปเท. (๕)
๘๘๐. โวหาเร เชตุมิจฺฉายํ กีฬาโท จาปิ เทวนํ, (๓)
ภริยายํ ตุ เกทาเร สรีเร เขตฺต'มีริตํ. (๓)

---

๘๗๖. **เมสาทิโลเม** เอฬกาทีนํ โลเม. **ภูมชฺเฌ** ทฺวินฺนํ ภูนํ มชฺเฌ ชาตายํ **โรมธาตุยํ** โลเม.

**นฏฺฏกี** นาฏกิตฺถี. **มทิรา** สุรา.

๘๗๗. **กฺริยจิตฺเต** วีสติวิเธ กฺริยจิตฺเต. **กรเณ** กรณกฺริยายํ, เอเตสุ ทฺวีสุ อตฺเถสุ **กฺริยํ**. กมฺมนิ กตฺตพฺเพ **กฺริยา** นารี.

**สุณิสายํ** ปุตฺตสฺส ภริยายํ. **กญฺญายํ** อนิพฺพิทฺธายํ. **ชายายํ** ภริยาสามญฺเญ.

๘๗๘. **อิสฺสริยํ** ปภุตา. **อกฺขราวยเว** ครุอกฺขรานํ อวยเว.

**ปาวจเน** พุทฺธวจเน. **สิทฺเธ** สิทฺธนฺเต. **ตนฺเต** สุตฺตมเย. **สุปิเต** นิทฺทาสีเล.

๘๗๙. **ราชลิงฺคํ** ขคฺคาทิ. **อุสภงฺโค** อุสภาวยโว. **รุกฺเข** รุกฺขวิเสเส. **นิมิตฺตํ** คุยฺหงฺคํ. **จิหเน** ลกฺขเณ. **ปเท** วิภตฺยนฺเต.

๘๘๐. **โวหาเร** วาณิชกมฺเม. **กีฬาโท** กีฬาทิมฺหิ. **อาทินา** ชุติถุติคตฺยาทโย สงฺคหิตา.

**สรีเร** สรีราธิเทเว.

---

๑. ปาวจเน'ริฏฺเฐ

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๘๘๑. | สุสฺสูสายญฺจ วิญฺเญยฺยํ | อิสฺสาภฺยาเสปฺยุ'ปาสนํ, | (๒) |
| | สูลํ ตฺ'นิตฺถิยํ เหติ- | เภเท สงฺกุรุชาสุ จ. | (๓) |
| ๘๘๒. | ตนฺติ วีณาคุเณ ตนฺตํ | มุขฺยสิทฺธนฺต ตนฺตุสุ, | (๔) |
| | รถาทฺยงฺเค ตุ จ ยุโค | กปฺปมฺปิ ยุคเพ ยุคํ. | (๓) |
| ๘๘๓. | อิตฺถิปุปฺเผ เรณุมฺหิ | รโช ปกติเช คุเณ, | (๓) |
| | นฺยาสปฺปเณ ตุ ทานมฺหิ | นิยฺยาตน'มุทีริตํ. | (๒) |
| ๘๘๔. | คุรุปายาวตาเรสุ | ติตฺถํ ปูตมฺพุทิฏฺฐิสุ, | (๕) |
| | ปณฺฑเก โชติ นกฺขตฺต- | รํสีสฺว'คฺคิมฺหิ โชติ โส. | (๓) |
| ๘๘๕. | กณฺโฑ'นิตฺถี สเร ทณฺเฑ | วคฺเค จา'วสเรปฺย'ถ. | (๔) |
| | อุทฺธพาหุทฺวยมาเน | สูรตฺเตปิ จ โปริสํ. | (๒) |

---

๘๘๑. **สุสฺสูสายํ** โสตุมิจฺฉายํ. **อิสฺสาภฺยาเส** สราภฺยาเส. หิสเนปิ **อุปาสนํ.**

**เหติเภเท** อาวุธเภเท. **สงฺกุ** ขาณุวิเสโส.

๘๘๒. **วีณาคุโณ** วีณายชิยา. **ตนฺตํ** **ตนฺตสทฺโท.** **มุขฺยํ** ปธานํ. **สิทฺธนฺตํ** อุทาหรณํ. **ตนฺตุ** สุตฺตํ.

รถนงฺคลาทีนํ องฺเค **รถาทฺยงฺเค. กปฺปมฺปิ** กตาทิเก.

๘๘๓. **อิตฺถิปุปฺผํ** อิตฺถีนํ อุตุ. **เรณุ** ธูลิ. **ปกติเช** **คุเณ** ติณฺณํ คุณานํ ทุติเย คุเณ.

**นฺยาสปฺปเณ** ฐปิตสฺส ธนสฺส ทาเน. **ทานมฺหิ** ตทญฺญสฺส ทาเน.

๘๘๔. **คุรุ** อาจริยาทิ. **อุปาโย** เหตุ. **อวตาโร** โอตรณฏฺฐานํ. **ปูตมฺพุ** ปวิตฺตชลํ. **ทิฏฺฐิ** พุทฺธทสฺสนา อญฺญทสฺสนํ. อาคเมปิ **ติตฺถํ.**

**โชติ**สทฺโท นกฺขตฺตรํสีสุ **ปณฺฑเก** นปุํสเก. อคฺคิมฺหิ **ตุ** **โส** ปุมา.

๘๘๕. "อิติ สนฺธิกปฺเป ปจฺจโม กณฺโฑ"ตฺยาทีสุ วคฺเค. อวสเรปิ, **อวสโร** อวกาโส.

อถ พาหุทฺวยสฺส อุทฺธํ มาเน. **สูรตฺเต** สูรภาเว.

๘๘๖. อุฏฺฐานํ โปริเสหาสุ นิสีนฺนาทฺยคฺคเมปฺย'ถ, (๓)
อนิสฺสยมหีภาเค ตฺวี'รีณํ อูสเร สิยา. (๒)

๘๘๗. อาราธนํ สาธเน จ ปตฺติยํ ปริโตสเน, (๓)
ปธาเน ตุ จ สานมฺหิ วิสาเณ สิงฺค'มุจฺจเต. (๓)

๘๘๘. ทิฏฺฐาทิมคฺเค ญาณกฺขิ- กฺขณลทฺธีสุ ทสฺสนํ, (๖)
เหเม ปญฺจสุวณฺเณ จ นิกฺโข'นิตฺถี ปสาธเน. (๓)

๘๘๙. ติถิเภเท จ สาขาทิ- ผฺพุมฺหิ ปพฺพ'มุจฺจเต, (๒)
นาคโลเก ตุ ปาตาลํ ภาสิตํ พลวามุเข. (๒)

---

๘๘๖. โปริสํ ปุริสกาโร. **อีหา** วีริยํ. **นิสีนฺนาทฺยคฺคโม** นิสีนฺนาทิโก อุคฺคโม ฐานํ.

**อนิสฺสยมหีภาเค** โลกนิสฺสยภูตานํ ตรุปพฺพตนคราทีนํ อภาวโต อนิสฺสยสงฺขาเต สุญฺญมหีโกฏฺฐาเส. "อีรีณํ อูสเร สุญฺเญ"ติ[๑] หิ **ติกณฺฑเสโส. อูสเร** อูสวติ ฐาเน.

๘๘๗. สาธนตฺถาทีสุ **อาราธนํ.** ราธนํปฺยตฺร. "ปตฺติยํ สาธเน วุตฺตํ, ราธนํ โตสเนปี เจ"ติ **ติกณฺฑเสโส.**

**สาสนมฺปิ** ปพฺพตสฺส สเม ภูภาเค. **วิสาเณ** มาตงฺคทนฺเต, ปสูนํ ลิงฺเค จ.

๘๘๘. **ทิฏฺฐํ** รูปารมฺมณํ. **อาทิมคฺโค** โสตาปตฺติมคฺโค **ญาณํ** สามญฺญํ. **อกฺขิ** จกฺขุ. **อิกฺขนํ** โอโลกนํ. **ลทฺธิ** คาโห.

สุวณฺโณ ปญฺจธรณํ. **ปญฺจสุวณฺโณ** นิกฺโข. **ปสาธนํ** อลงฺการวิเสโส.

๘๘๙. **ติถิเภเท** โหรสตฺถาคเต อนิฏฺฐสมฺมเต ติถิมฺหิ. **สาขาทิผฺพุมฺหิ** รุกฺขสาขาทีนํ คณฺฐิมฺหิ. ปูรเณปิ **ปพฺพํ.**

**พลวามุโข** ยตฺร ปฺลวาทโย สีฆโสเตน อากฑฺฒิตฺวา ปเวสิยนฺติ.

---

๑. เมทินีโกส ๑๕, ๓๖.

๘๕๐. กามเช โกปเช โทเส พฺยญฺชนญฺจ วิปตฺติยํ, (๒)
อโถ'ปกรเณ สิทฺธิ- การเกสุ จ สาธนํ. (๓)
๘๕๑. ตีสฺวิ'โต ทานสีเล จ วทญฺญู วคฺคุวาทินิ, (๒)
ปุรกฺขโต'ภิสิตฺเต จ ปูชิเต ปุรโตกเต. (๓)
๘๕๒. มนฺโท ภาคฺยวิหีเน จา- ปฺปเก มูฬฺหาปฏุสฺวปิ, (๔)
วุทฺธิยุตฺเต สมุนฺนทฺเธ อุปฺปนฺเน อุสฺสิตํ ภเว. (๓)
๘๕๓. รถงฺเค'กฺโข สุวณฺณสฺมึ ปาสเก อกฺข'มินฺทฺริเย, (๔)
สสฺสเต จ ธุโว ตีสุ ธุวํ ตกฺเก จ นิจฺฉิเต. (๓)
๘๕๔. หเร สิโว สิวํ ภทฺท- โมกฺเขสุ ชมฺพุเก สิวา, (๔)
เสนายํ สตฺติยญฺเจว ถูลตฺเต จ พลํ ภเว. (๓)

---

๘๕๐. **กามเช** ตณฺหาเช สุราปานาทิเก. **โทเส** อปราเธ. **โกปเช** ทณฺฑผรุสาทิเก จ. **วิปตฺติยํ** วินาเส.

**อุปกรณํ** กุลาลาทีนํ ทณฺฑจกฺกาทิ. **สิทฺธิ** นิปฺผตฺติ. **การโก** กตฺตาทิสตฺตวิโธ.

๘๕๑. **ทานสีเล** ทานปกติเก จ. **วคฺคุวาทินิ** มธุรวาทินิ จ **วทญฺญู** ภเว. อิโต ปฏฺฐาย **อุสฺสิต**ปริยนฺโต ตีสุ วุตฺโต. **อภิสิตฺเต** มุทฺธาภิสิตฺเต ราชินิ.

๘๕๒. **ภาคฺยวิหีเน** อปุญฺเญ. **อปฺปเก** อพหุเก. **มูฬฺเห** พาเล. อปฏุ อเฉโก. ขเล, ชคติยญฺจ **มนฺโท. วุทฺธิยุตฺเต** วฑฺฒนยุตฺเต. **สมุนฺนทฺเธ** อนีเจ อุสฺสิตํ ตีสุ ภเว, "ภาสิต"นฺติปิ ปาโฐ.

๘๕๓. **รถงฺเค** รถาวยเว. **สุวณฺณสฺมึ** ปลสฺส จตุตฺถภาเค. **ปาสเก** จตุวีสติปฺปมาเณ, ตึสปฺปมาเณ วา. หตฺถิทนฺตาทิวิกติยํ ตีสุ **อกฺโข.** จกฺขาทินฺทฺริเย **อกฺขํ.**

**สสฺสเต** นิจฺเจ **ตกฺเก** วิตกฺเก. **นิจฺฉิเต** วินิจฺฉิเต.

๘๕๔. **หเร** มหิสฺสเร **สิโว, ภทฺเท** กลฺยาเณ, **โมกฺเข** นิพฺพาเน จ **สิวํ. ชมฺพุเก** สิงฺคาเล **สิวา.**

**สตฺติยํ** ถาเม. **ถูลตฺเต** ถูลภาเว.

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๙๘๕. | สงฺขฺยานรกเภเทสุ | ปทุมํ วาริเชปฺย'ถ, | (๓) |
| | เทวเภเท วสุ ปุเม | ปณฺฑกํ รตเน ธเน. | (๓) |
| ๙๘๖. | นิพฺพานํ อตฺถคมเน | อปวคฺเค สิยา'ถ จ, | (๒) |
| | เสตมฺพุเช ปุณฺฑรีกํ | พฺยคฺเฆ รุกฺขนฺตเร ปุเม. | (๓) |
| ๙๘๗. | อุปหาเร พลิ ปุเม | กรสฺมิญฺจา'สุรนฺตเร, | (๓) |
| | สุกฺกํ ตุ สมฺภเว สุกฺโก | ธวเล กุสเล ติสุ. | (๓) |

---

๙๘๕. สงฺขฺยาเภโท อุปฺปลปุณฺฑรีกานํ มชฺเฌ คณนา. **นรกเภเท** "ปทุมนิรเย นิพฺพตฺโต"ตฺยาทีสุ. **วาริเช** กกฺกสนาเฬ กมเล.

**เทวเภเทติ**

"อาโป ธุโว จ โสโม จ ธโว เจวา'นิโล'นโล,
ปจฺจูโส จ ปภาโส อฏฺเฐเต วสโว มตา"ติ[๑]

กถิเต เทววิเสเส. **รตเน** รตนสามญฺเญ, ธเน จ, **ปณฺฑกํ** นปุํสกํ.

๙๘๖. **อตฺถคมเน** วินาสคมเน. **อปวคฺเค** สพฺพกิเลสานํ ขยเหตุภูเต วิราคธมฺเม.

**เสตมฺพุเช** เสตกมเล. **รุกฺขนฺตเร** "ปุณฺฑรีก"อิติ ขฺยาเต ทุมวิเสเส, ทฺวีสฺวตฺเถสุ ปุเม.

"ปุณฺฑรีกํ สิตมฺโพเช เสตจฺฉตฺเต จ เภสชฺเช,
โกสการนฺตเร พฺยคฺเฆ โส ทิสาวารณคฺคิสู"ติ **นานตฺถสงฺคโห.**

๙๘๗. **อุปหาเร** ปูชาทฺยตฺถํ อาภเต วตฺถุมฺหิ. **กรสฺมึ** เขตฺตาทิสมฺภเว ราชภาเค. **อสุรนฺตเร** พลินามเก อสุเร.

**สมฺภเว** อิตฺถิปุริสสมฺภเว อสุจิมฺหิ **สุกฺกํ. ธวเล** เสเต **สุกฺโก, กุสเล** ปุญฺเญ ตีสุ, "ปุญฺญํ ธมฺมมนิตฺถิย"นฺติ เอตฺถ **ธมฺม**สทฺทสฺส อนิตฺถิภาวสฺส วุตฺตตฺตา **สกฺกสทฺโท** ตีสุ วุตฺโต.

---

๑. จินฺตาม

๘๙๘. ทาโย ทาเน วิภตฺตพฺพ- ธเน จ ปิตุนํ ธเน, (๓)
ปฏุตฺตายตฺตตายตฺตา- ภิลาเสสุ วโส ภเว. (๔)
๘๙๙. ปริภาสน'มกฺโกเส นิยเม ภาสเน'ถ จ, (๓)
ธนิมฺหิ เสพนํ โยธ- สีหนาทมฺหิ ทิสฺสติ. (๒)
๙๐๐. ปภโว ชาติ เหตุมฺหิ ฐาเน จา'ทฺยุปลทฺธิยํ, (๒)
อโถ'ตุ นาริปุปฺผสฺมึ เหมนฺตาทิมฺหิ จ ทฺวิสุ. (๒)
๙๐๑. กรณํ สาธกตเม กฺริยาคตฺเตสุ อินฺทฺริเย, (๔)
ตาโล ตุ กุญฺจิกายญฺจ ตูริยงฺเค ทุมนฺตเร. (๓)
๙๐๒. ปุปฺเผ ผเล จ ปสโว อุปฺปาเท คพฺภโมจเน, (๔)
คายเน คายเก อสฺเส คนฺธพฺโพ เทวตานฺตเร. (๓)
๙๐๓. วินา ปุปฺผํ ผลคฺคาหิ- รุกฺเข รุกฺเข วนปฺปติ, (๒)
อาหเต เหมรชเต รูปิยํ รชเตปิ จ. (๒)

---

๘๙๘. **วิภตฺตพฺพธเน** วิภชิตพฺพธเน. **ปิตุนํ ธเน** เปตานํ มาตาปิตูนํ ปุตฺเตหิ วิภชิตพฺพธเน จ.

ปฏุโน ปุคฺคลสฺส ภาโว **ปฏุตฺตํ,** ตถา อายตฺตสฺส ภาโว **อายตฺตตา. อายตฺโต** ปุคฺคโล. อภิลาโส อิจฺฉา.

๘๙๙. **ธนิมฺหิ** สทฺทมตฺเต **โยธสีหนาทมฺหิ** โยธานํ อภีตนาเท จ **เสพนํ.**

๙๐๐. **อาทฺยุปลทฺธิยํ** ปฐมสญฺชาเต วตฺถุมฺหิ,

๙๐๑. **สาธกตเม** กตฺตุโต อญฺเญสํ กฺริยาสาธกตเม กรณการเก, กฺริยายํ, **คตฺเต** สรีเร จ. **อินฺทฺริเย** จกฺขาทิเก.

**กุญฺจิกายํ** อปาปุรเณ. **ตูริยงฺเค** สมฺมตาฬาทิเก.

๙๐๒. **อุปฺปาเท** ชนเน. **คพฺภโมจเน** ปุตฺตวิชายเน. **อสฺเส** อสฺสมตฺเต.

๙๐๓. ปุปฺผํ วินา **ผลคฺคาหิรุกฺเข** อสฺสตฺถาโท, รุกฺขมตฺเต จ **วนปฺปติสทฺโท. อาหเต** อุปฏฺฐาปิเต วราหปุริสาทิรูเป จ, รชตมตฺเต จ **รูปิยํ.**

---

๑. วเน (สี)

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๕๐๔. | ขคาทิพนฺธเน ปาโส | เกสปุพฺโพ จเยปฺย'ถ, | (๒) |
| | ตารา'กฺขิมชฺเฌ นกฺขตฺเต | ตาโร อุจฺจตรสฺสเร. | (๓) |
| ๕๐๕. | ปตฺเต จ โลหเภทสฺมึ | กํโส จตุกหาปเณ, | (๓) |
| | มชฺฌิโม เทหมชฺฌสฺมึ | มชฺฌภาเว จ โส ติสุ. | (๒) |
| ๕๐๖. | อาเวสนํ สิยา เวเส | สิปฺปสาลาฆเรสุ จ, | (๓) |
| | โสภาสมฺปตฺตีสุ สิรี | ลกฺขี'ตฺถี เทวตาย จ. | (๓) |
| ๕๐๗. | กุมาโร ยุวราเช จ | ขนฺเท วุตฺโต สุสุมฺหิ จ, | (๓) |
| | อถา'นิตฺถี ปวาโฬ จ | มณิเภเท ตถา'งฺกุเร. | (๒) |
| ๕๐๘. | ปโณ เวตนมูเลสุ | โวหาเร จ ธเน มโต, | (๔) |
| | ปฏิคฺคโห ตุ คหเณ | กถิโต ภาชนนฺตเร. | (๒) |

---

๕๐๔. **เกส**สทฺโท ปุพฺโพ ยสฺส ปาสสทฺทสฺส โส **เกสปุพฺโพ.** **จเย** สมูเห วตฺตติ, ยถา "เกสปาโส"ติ, เกสกลาโปตฺยตฺโถ.

อกฺขิมชฺเฌ ยา "สูลา"ติ วุตฺตา. **นกฺขตฺเต** สตฺตวีสติวิเธ, ตทญฺเญสุ จ **ตารา** อิตฺถี. **อุจฺจตรสฺสเร** อุจฺจตเร สทฺเท **ตาโร.**

๕๐๕. **ปตฺเต** ภาชนสามญฺเญ, ภุญฺชนปตฺเต จ. **โลหเภทสฺมึ** อโยตมฺพาทิมเย ภาชนวิเสเส. **เทหมชฺฌํ** อุทรํ.

๕๐๖. **เวเส** สณฺฐาเน. **สิปฺปสาลา** สิปฺปีนํ สาลา.

**สมฺปตฺติ** ธนาทิสมฺปตฺติ จ. ลกฺขิยา กตปุญฺเญหิ เสวิยติ. **อิตฺถี** อิตฺถิวิเสโส. **เทวตา** นามิกา เอกา เทวธีตา.

๕๐๗. **ยุวราชา** ปิตริ เทวงฺคเต ราชภาวารโห ราชปุตฺโต. **ขนฺเท** หรสฺส ปุตฺเต. **สุสุ** ตรุโณ.

**มณิเภเท** โย โลเก "สนฺตา"ติ วุจฺจติ. **องฺกุเร** รุกฺขาทีนํ องฺกุเร.

๕๐๘. **เวตนํ** กมฺมกาเรหิ ลภิตพฺพธนํ. **มูลํ** มูลธนํ. **โวหาเร** วาณิชกมฺเม.

**ภาชนนฺตรํ** เยน เขฬาทยสฺจ ปฏิคฺคณฺหาติ.

๖๐๙. อสุเภ จ สุเภ จ กมฺเม ภาคฺยํ วุตฺตํ ทฺวเยปฺย’ถ, (๓)
ปิปฺผลํ ตรุเภเท จ วตฺถจฺเฉทนสตฺถเก. (๒)
๖๑๐. อปวคฺโค ปริจฺจาคา- วสาเนสุ วิมุตฺติยํ, (๓)
ลิงฺคํ ตุ องฺคชาตสฺมึ ปุมตฺตาทิมฺหิ ลกฺขเณ. (๓)
๖๑๑. จาเค สภาเว นิมฺมาเน สคฺโค’ชฺฌาเย ทิเวปฺย’ถ, (๕)
โรหิโต โลหิเต มจฺฉ- เภเท เจว มิคนฺตเร. (๓)
๖๑๒. นิฏฺฐา นิปฺผตฺติยํ เจวา- วสานมฺหิ อทสฺสเน, (๓)
กณฺฏโก ตุ สปตฺตสฺมึ รุกฺขงฺเค โลมหํสเน. (๓)
๖๑๓. มุโขฺย’ปาเยสุ วทเน อาทิสฺมึ มุข’มีริตํ, (๔)
ทพฺพํ ภพฺเพ คุณาธาเร วิตฺเต จ พุธทารุสุ. (๕)
๖๑๔. มานํ ปมาเณ ปตฺถาโท มาโน วุตฺโต วิธาย จ, (๓)
อโถ ปริสฺสเม วุตฺโต วายาโม วีริเยปิ จ. (๒)

---

๖๐๙. อสุเภ จ กมฺเม สุเภ จ กมฺเม **ทฺวเยปิ** กมฺเม จาติ ตีสฺวตฺเถสุ ภาคฺยํ วุตฺตํ.

**ตรุเภเท** อสฺสตฺเถ.

๖๑๐. **วิมุตฺติยํ** นิพฺพาเน.

“อยํ ปุมา”ติ ชานนสฺส การณภาโว **ปุมตฺตํ,** ตทาทิมฺหิ.

๖๑๑. อชฺฌาเย ปริจฺเฉเท. **ทิเว** เทวโลเก.

๖๑๒. **สปตฺตสฺมึ** อมิตฺเต. **รุกฺขงฺเค** รุกฺขาวยเว.

๖๑๓. **มุเขฺย** ปธาเน. **อุปาเย** เหตุมฺหิ. **วทเน** ลปเน. **อาทิสฺมึ** ปฐเม.

**ภพฺเพ** วิมุตฺตารเห, ภวิตพฺเพ จ. **คุณาธาเร** คุณสฺส นิสฺสเย. **วิตฺเต** ธเน. **พุเธ** ปณฺฑิเต. **ทารุ** ทารุกฺขนฺโธ.

๖๑๔. **ปตฺถาโท** ปตฺโถ, ตุลา, องฺคุลีติ ปตฺถาทิ. **วิธาย** อุนฺนติยํ. **ปริสฺสเม** เขเท.

๔๑๕. สโรรุเห สตปตฺตํ สตปตฺโต ขคนฺตเร, (๒)
ฉิทฺเท ตุ ฉิทฺทวนฺเต จ สุสิรํ ตูริยนฺตเร. (๓)

๔๑๖. เอกสฺมึ สทิเส สนฺเต สมานํ วาจฺจลิงฺคิกํ, (๓)
อโถ คารวภีตีสุ สํเวเค สมฺภโม มโต. (๓)

๔๑๗. ชุณฺโห จนฺทปฺปภายญฺจ ตทุเปตนิสาย จ, (๒)
วิมานํ เทวตาวาเส สตฺตภูมิฆรมฺหิ จ. (๒)

๔๑๘. มาเส เชฏฺโฐ'ติวุทฺธาติ- ปสตฺเถสุ จ ตีสุ โส, (๓)
ธมฺเม จ มงฺคเล เสยฺโย โส ปสตฺถตเร ติสุ. (๓)

๔๑๙. อาทิจฺจาทิมฺหิ คหเณ นิพนฺเธ จ ฆเร คโห, (๔)
กาโจ ตุ มตฺติกาเภเท สิกฺกายํ นยนามเย. (๓)

๔๒๐. ตีสุ คามณิ เสฏฺฐสฺมึ อธิเป คามเชฏฺฐเก, (๓)
พิมฺพํ ตุ ปฏิพิมฺเพ จ มณฺฑเล พิมฺพิกาผเล. (๓)

๔๒๑. ภาชนาทิปริกฺขาเร ภณฺฑํ มูลธเนปิ จ, (๒)
มคฺโค ตฺว'ริยมคฺเค จ สมฺมาทิฏฺฐาทิเก ปเถ. (๒)

---

๔๑๕. **สโรรุเห** กมเล. **ขคนฺตเร** รุกฺขกิมิขาทกสกุเณ. **ตูริยนฺตเร** วํสสงฺขาทิเก.

๔๑๖. **สํเวเค** อุพฺเพเค, วิมฺหเย จ.

๔๑๗. **ตทุเปตนิสาย** จนฺทปฺปภาย ยุตฺตรตฺติยํ.

๔๑๘. **มาเส** ตติยมาเส. อติวุทฺเธ จ อติปสตฺเถ จ.

๔๑๙. **นิพนฺเธ** พลกฺกาเร "พลคฺคโห" ตฺยาทีสุ.

**มตฺติกาเภโท** นีลาทิวณฺณยุตฺตกิตฺติมมตฺติกา. **สิกฺกายํ** อุทกกุมฺภาทิวาหิเก. **นยนามเย** จกฺขุโรควิเสเส.

๔๒๐. **มณฺฑเล** ปริมณฺฑเล. พิมฺพิกา ลตาชาติ, ตสฺสา ผเล จ **พิมฺพํ.**

๔๒๑. **ปเถ** อญฺชเส.

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๙๒๒. | สมา วสฺเส สโม เขท- | สนฺตีสุ โส นิเภ ติสุ, | (๔) |
| | จาเป ตฺวิ'สฺสาส'มุสุโน | อิสฺสาโส เขปกมฺหิ จ. | (๒) |
| ๙๒๓. | พาโล ตีสฺวา'ทิวยสา | สมงฺคินิ อปณฺฑิเต, | (๒) |
| | รตฺตํ ตุ โสณิเต ตมฺเพ- | นุรตฺเต รญฺชิเต ติสุ. | (๔) |
| ๙๒๔. | ตเจ กาเย จ ตนุ'ตฺถี | ตีสฺวปฺเป วิรเฬ กิเส, | (๕) |
| | อุตฺเภเท ตุ สิสิโร | หิเม โส สีตเล ติสุ. | (๓) |
| ๙๒๕. | สกฺขรา คุฬเภเท จ | กฐเลปิ จ ทิสฺสติ, | (๒) |
| | อนุคฺคเห ตุ สงฺเขเป | คหเณ สงฺคโห มโต. | (๓) |
| ๙๒๖. | ทกฺเข จ ติขิเณ พฺยตฺเต | โรคมุตฺเต ปฏุตฺถิสุ, | (๔) |
| | ราชา ตุ ขตฺติเย วุตฺโต | นรนาเถ ปภุมฺหิ จ. | (๓) |
| ๙๒๗. | ขลญฺจ ธญฺญกรเณ | กกฺเก นีเจ ขโล ภเว, | (๓) |
| | อตฺ'ปฺปาโท สมุทโย | สมูเห ปจฺจเยปิ จ. | (๓) |

---

๙๒๒. **สนฺติ** นิพฺพานํ. **นิเภ** สทิเส.

**จาเป** ธนุมฺหิ **อิสฺสาสํ. อุสุโน** สรสฺส **เขปกมฺหิ** เปรเก **อิสฺสาโส.**

๙๒๓. **พาล**สทฺโท **ตีสุ.** กุตฺรตฺเถสุ **อาทิวยสา** ปฐมวเยน **สมงฺคินิ** สมนฺนาคเต จ. **อปณฺฑิเต** มูฬฺเห จ.

**โสณิเต** โลหิเต. **ตมฺพํ** อุทุมฺพรํ. **อนุรตฺโต** อนุราคยุตฺโต ปุคฺคโล. **รญฺชิตํ** รงฺครญฺชิตํ.

๙๒๔. **วิรเฬ** นิรนฺตเร. **กิเส** อถูเล. **หิเม** ตุหิเน.

๙๒๕. **คุฬเภโท** โย โลเก "สกฺขรา"ติ วุจฺจติ. **กฐเล** สิลาขณฺเฑ.

๙๒๖. **ติขิเณ** ติกฺเข. **พฺยตฺเต** เฉเก. **โรคมุตฺเต** นิโรเค.

**ขตฺติเย** มุทฺธาภิสิตฺเต. **นรนาเถ** ตทญฺญสฺมึ. **ปภุมฺหิ** อิสฺสเร.

๙๒๗. **ธญฺญกรณํ** ธญฺญมทฺทนฏฺฐานํ. **กกฺเก** นหานจุณฺเณ. **นีเจ** อธเม. เสเตปิ **ขโล.**

๙๒๘. **พฺรหฺมจารีคหฏฺฐาโท อสฺสโม จ ตโปธเน, (๒)**
**ภยงฺกเร จ กฐิเน กุรูโร ตีสุ นิทฺทเย. (๓)**

๙๒๙. **กนิฏฺโฐ กนิโย ตีสุ อตฺยปฺเป'ติยุเวปฺย'ถ, (๒)**
**สีฆมฺปิ ลหุ ตํ อิฏฺฐ- นิสฺสาราครุสุตฺติสุ. (๔)**

๙๓๐. **อโธโร ตีสฺว'โธ หีเน ปุเม ทนฺตจฺฉเทปฺย'ถ, (๓)**
**สุสฺสูสา โสตุมิจฺฉาย ปาริจริยายมฺปิ จ. (๒)**

๙๓๑. **หตฺโถ ปาณิมฺหิ รตเน คเณ โสณฺฑาย ภนฺตเร, (๕)**
**อาวาเฏ อุทปาเน จ กูโป กุมฺเภ จ ทิสฺสติ. (๓)**

๙๓๒. **อาโท ปธาเน ปฐมํ ปมุขญฺจ ติลิงฺคิกํ, (๒)**
**วชฺชเภเท จ วิตตํ ตํ วิตฺถาเร ติลิงฺคิกํ. (๒)**

---

๙๒๘. พฺรหฺมจารี จ คหฏฺโฐ จ วานปฺปตฺโถ จ ภิกฺขุ จาติ **พฺรหฺมจารีคหฏฺฐาทิ,** ตโปธเน ปิยสีเล.

**กฐิเน** กกฺขเฬ. **นิทฺทเย** นิกฺกุเณ.

๙๒๙. กนิฏฺโฐ จ กนิโย จาติ เอเต ตีสุ. กุตฺรตฺเถสุ ? อตฺยปฺเป, อติยุเวปิ.

อิฏฺเฐ, นิสฺสาเร จ อครุมฺหิ จาติ เอเตสฺวตฺเถสุ ตีสุ.

๙๓๐. อโธภาเค จ หีเน จ. **ทนฺตจฺฉเท** ทนฺตาวรเณ.

**ปาริจริยายํ** อุปฏฺฐานเก.

๙๓๑. **รตเน** ทฺวิหตฺถิเก. **คเณ** สมูเห ยถา "เกสหตฺโถ"ติ. **โสณฺฑาย** กริกเร. **ภนฺตรํ** เตรสมนกฺขตฺตํ.

**อาวาเฏ** กาสุยํ. **อุทปานํ** อนฺธุ, ยตฺร ชลํ ฆฏิยนฺเตน อุทฺธริตฺวา ปิวนฺติ.

๙๓๒. ปฐมํ ปมุขญฺจาติ อิทํ อภิธานทฺวยํ อาทิมฺหิ ปธาเน วตฺตติ.

**วชฺชเภโท** อุภยตลํ ตูริยํ.

๙๓๓. สาโร พเล ถิรํเส จ อุตฺตเม โส ติลิงฺคิโก, (๓)
ภาโร ตุ ขนฺธภาราโท ทฺวิสหสฺสปเลปิ จ. (๒)
๙๓๔. มนฺทิเร โรคเภเท จ ขเย อปจยมฺหิ จ, (๓)
วาโพ ตุ สาปเท สปฺเป กุรูเร โส ติลิงฺคิโก. (๓)
๙๓๕. สาโล สชฺชทุเม รุกฺเข สาลา เคเห จ ทิสฺสติ (๓)
โสเต ตุ สวนํ วุตฺตํ ยชเน สุติยมฺปิ จ. (๓)
๙๓๖. ตีสุ เปโต ปเรโต จ มเต จ เปตโยนิเช, (๒)
ขฺยาเต ตุ หฏฺเฐ วิญฺญาเต ปตีตํ วาจฺจลิงฺคิกํ. (๓)
๙๓๗. อธิปฺปาเย จ อาธาเร อาสโย กถิโต'ถ จ, (๒)
ปตฺตํ ปกฺเข ทเล ปตฺโต ภาชเน โสคเต[๑] ติสุ. (๓)

---

๙๓๓. ถิรํโส ถิรโกฏฺฐาโส.

**ขนฺธภาโร** ขนฺเธน วหิตพฺโพ ภาโร. อาทินา กฏิภาราทโย คหิตา. ยสฺมา ปลสตํ ตุลา, วีสติตุลา ภาโร, ตสฺมา "**ทฺวิสหสฺสปเล**"ติ วุตฺตํ.

๙๓๔. **มนฺทิเร** เคเห. **โรคเภเท** ขยโรเค. **อปจยมฺหิ** วิทฺธํสเน, วินาเส จ.

**สาปเท** พฺยคฺฆาทิเก ทุฏฺฐมิเค. **สปฺเป** อุรเค. **กุรูเร** กกฺขเฬ.

๙๓๕. **สชฺชทุเม** อสฺสกณฺณรุกฺเข. **รุกฺเข** รุกฺขมตฺเต.

**โสเต** กณฺเณ. **ยชเน** ปูชเน. **สุติยํ** สวนกฺริยายํ.

๙๓๖. เปโต จ ปเรโต จาติ อิเม **มเต** กาลงฺกเต จ **เปตโยนิเย** เปตโยชนิสมฺภเว สิยุํ.

**ขฺยาเต** ปากเฏ. **หฏฺเฐ** ปหฏฺเฐ.

๙๓๗. **อธิปฺปาเย** อชฺฌาสเย.

**ปกฺเข** สกุณาทีนํ ปกฺเข. **ทเล** รุกฺขาทีนํ ฉเท. **ภาชเน** โลหมยาทิเก. "โสคเต"ติ อิทํ "ภาชเน"ติ อิมสฺส วิเสสนํ. **โสคเต** สุคตสฺส สนฺตเก ภาชเนตฺยตฺโถ.

---

๑. โส คเต (สี, ก)

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๙๓๘. | กุลเล สุกตํ สุฏฺฐุ- | กเต จ สุกโต ติสุ, | (๒) |
| | ตปสฺสี ตฺว'นุกมฺปายา- | รเห วุตฺโต ตโปธเน. | (๒) |
| ๙๓๙. | ตีสุ สุราทิโลลสฺมึ | โสณฺโฑ หตฺถิกเร ทฺวีสุ, | (๒) |
| | อสฺสาทเน ตุ รสนํ | ชิวฺหายญฺจ ธนิมฺหิ จ. | (๓) |
| ๙๔๐. | ปณีโต ตีสุ มธุเร | อุตฺตเม วิหิเตปฺย'ถ, | (๓) |
| | อณฺชเส วิสิขายญฺจ | ปนฺติยํ วีถิ นาริยํ. | (๓) |
| ๙๔๑. | ปาปสฺมึ คคเน ทุกฺเข | พฺยสเน อฆ'มุจฺจเต, | |
| | สมูเห ปฏลํ เนตฺต- | โรเค วุตฺตํ ฉทิมฺหิ จ. | (๓) |
| ๙๔๒. | สนฺธิ สงฺฆฏฺฏเน วุตฺโต | สนฺธิ'ตฺถี ปฏิสนฺธิยํ, | (๒) |
| | สตฺตนฺนํ ปูรเณ เสฏฺเฐ- | ติสนฺเต สตฺตโม ติสุ. | (๓) |
| ๙๔๓. | โอชา ตุ ยาปนายญฺจ | โอโช ทิตฺติพเลสุ จ, | (๓) |
| | อโถ นิสามนํ วุตฺตํ | ทสฺสเน สวเนปิ จ, | (๒) |

---

๙๓๘. **สุฏฺฐุกเต** สมฺมา กเต กมฺมนิ.

**อนุกมฺปายารเห** ทุกฺขิตสตฺเต.

๙๓๙. **ธนิมฺหิ** สทฺเท.

๙๔๐. **วิหิเต** วิธาตพฺเพ.

**อณฺชเส** มคฺเค. **วิสิขา** รจฺฉา. **ปนฺติยํ** ปาฬิยํ.

๙๔๑. **คคเน** อากาเส. **พฺยสเน** วิปตฺติยํ.

**เนตฺตโรเค** จกฺขุโรควิเสเส. **ฉทิมฺหิ** เคหาทีนํ ฉทเน.

๙๔๒. **สงฺฆฏฺฏเน** ทฺวินฺนํ อนฺตรภูเต. ปุน **สนฺธีติ** ปทปูรณตฺถํ วุตฺตํ. **อติสนฺเต** อติสมิเต.

๙๔๓. **ยาปนา** ยาปนการโก กพฬีการาหารรโส. **ทิตฺติ** ชลนํ. **พลํ** ถาโม.

๙๔๔. คพฺโภ กุจฺฉิฏฺฐสตฺเต จ กุจฺฉิโอวรเกสุ จ, (๓)
ขณฺฑเน ตฺว'ปทานญฺจ อิติวุตฺเต จ กมฺมนิ. (๓)

๙๔๕. จิตฺตเก รุกฺขเภเท จ ติลโก ติลกาฬเก, (๓)
สีลาโท ปฏิปตฺติ'ตฺถี โพเธ ปตฺติปวตฺติสุ. (๔)

๙๔๖. อายุมฺหิ จ พเล ปาโณ สตฺเต หทยคานิเล, (๔)
ฉนฺโท วเส อธิปฺปาเย เวเท'จฺฉานุฏฺฐุภาทิสุ. (๕)

๙๔๗. กาโมฆาโท สมูหสฺมึ โอโฆ เวเค ชลสฺส จ, (๓)
กปาลํ สิรสฏฺฐิมฺหิ ฆฏาทิสกเลปิ จ. (๒)

๙๔๘. เวณฺวาทิสาขาชาลสฺมึ ลคฺคเกเส ชฏา'ลเย, (๓)
สรณํ ตุ วเธ เคเห รกฺขิตสฺมิญฺจ รกฺขเณ. (๔)

---

๙๔๔. **กุจฺฉิ** อุทรํ. **โอวรโก** เคหวิเสโส.

**ขณฺฑเน** เฉทเน. **อิติวุตฺเต** จ กมฺมนีติ "อิติ เอวํ มยา ปุพฺเพ จริต"นฺติ วตฺตพฺเพ สุภาสุภกมฺเม. "อติวตฺเต จ กมฺมนี"ติปิ ปาโฐ, อตีตกาเล ปวตฺตกมฺมนีตฺยตฺโถ.

๙๔๕. **จิตฺตเก** นลาเฏ กตกาฬาทิพินฺทุมฺหิ **รุกฺขเภเท** มริจปฺปมาณมฺพิลรุกฺเข, ยสฺส ผเลน อมฺพิลสูปํ ปจนฺติ. **ติลกาฬเก** ตํตํสรีราวยเว สญฺชาตติลสณฺฐาเน กาฬเก.

**โพเธ** พุชฺฌเน. **ปตฺติ** ลาโภ, ปาปุณญฺจ.

๙๔๖. **อายุมฺหิ** ชีวิเต. **หทยงฺคานิเล** อุโรคมวาเต.

**วเส** อายตฺตตายํ. **เวเท** จตุพฺพิธเวเท. **อิจฺฉา** อารมฺมณิจฺฉา.

๙๔๗. **สิรสฏฺฐิมฺหิ** สิรโส อฏฺฐิมฺหิ. **ฆฏาทิสกเล** ฆฏาทิขณฺเฑ.

๙๔๘. **เวณฺวาทิสาขาชาลสฺมินฺติ** เวณุอาทีนญฺจ อญฺญมญฺญสํสคฺเค สาขาสมูเห. **ลคฺคเกเส** ตาปสาทีนํ ลคฺคเกเส. ตณฺหายํ. **อาลเย** ตณฺหายํ.

**วเธ** มารเณ. **รกฺขิตสฺมึ** กมฺมนิ, กตฺตริ จ.

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๙๔๙. | ถิยํ กนฺตา ปิเย กนฺโต | มนุญฺเญ โส ติลิงฺคิโก, | (๓) |
| | ควกฺเข ตุ สมูเห จ | ชาลํ มจฺฉาทิพนฺธเน. | (๓) |
| ๙๕๐. | ปุจฺฉายํ ครหายญฺจา- | นิยเม กึ ติลิงฺคิกํ, | (๓) |
| | สสทฺเธ ตีสุ นิวาเป | สทฺธํ สทฺธา จ ปจฺจเย. | (๓) |
| ๙๕๑. | พีชํ เหตุมฺหิ อฏฺฐิสฺมึ | องฺคชาเต จ ทิสฺสติ, | (๓) |
| | ปุพฺโพ ปูเย'คฺคโต อาโท | โส ทิสาโท ติลิงฺคิโก. | (๔) |
| ๙๕๒. | ผลจิตฺเต เหตุกเต | ลาเภ ธญฺญาทิเก ผลํ, | (๔) |
| | อาคมเน ตุ ทีฆาทิ- | นิกายสฺมึ จ อาคโม. | (๒) |
| ๙๕๓. | สนฺตาโน เทวรุกฺเข จ | วุตฺโต สนฺตติยํปฺย'ถ, | (๒) |
| | อุตฺตรวิปรีเต จ | เสฏฺเฐ จา'นุตฺตรํ ติสุ. | (๒) |

---

๙๔๙. **ถิยํ** อิตฺถิยํ. **ปิเย** สามิเก. **มนุญฺเญ** มนโส โตสนชนเก. **ควกฺเข** สีหปญฺชเร.

๙๕๐. **กึ**สทฺโท ปุจฺฉนตฺถาทีสุ สลิงฺโค. วิกปฺปตฺถาทีสุ ตุ อพฺยยํ. **สสทฺเธ** สทฺธาย สหิเต. **นิวาเป** เปตาทีนํ กตฺตพฺพปูชาทาเน. **ปจฺจเย** สทฺทหเน **สทฺธา.**

๙๕๑. **อฏฺฐิสฺมึ** "ปนสพีชํ ตาลพีช"นฺตฺยาทีสุ. สุกฺเก จ **พีชํ.**

**ปูเย** ปกฺกวณสญฺชาเต. **อคฺคโต** ปุรโต. **ทิสาโท** สูริยุคฺคมนทิสายํ. สา หิ ทิสานํ อาทิภูตา, "ทิสา"ติ วา ทิสาวิเสโส. **อาทินา** ปุพฺพชาทีนํ คหณํ.

๙๕๒. **อาคมเน** อสนฺตุปฺปตฺติกฺริยายํ. **ทีฆาทินิกายสฺมึ** ทีฆนิกายมชฺฌิมนิกายาทิเก.

๙๕๓. **เทวรุกฺโข** สิรีโส. **สนฺตติยํ** วํเส.

**อุตฺตรวิปรีเต** อเสฏฺเฐ, อิมสฺมึ อตฺเถ นกาโร ปฏิเสธตฺโถ. **เสฏฺเฐ** อุตฺตเม. อิมสฺมึ อตฺเถ ปฏิเสธตฺโถว **น**กาโร. "อนุ อุตฺตร"นฺติ เฉโท จ วิญฺเญยฺโย.

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๘๕๔. | **สตฺติสมฺปตฺติยํ วุตฺโต** | **กนฺติมตฺเต จ วิกฺกโม,** | (๒) |
| | **ฉายา ตุ อาตปาภาเว** | **ปฏิพิมฺเพ ปภาย จ.** | (๓) |
| ๘๕๕. | **คิมฺเห ฆมฺโม นิทาโฆ จ** | **อุณฺเห เสทชเลปฺย'ถ,** | (๓) |
| | **กปฺปนํ กนฺตเน วุตฺตํ** | **วิกปฺเป สชฺชเน ถิยํ.** | (๓) |
| ๘๕๖. | **องฺโค เทเส วปุมฺห'งฺคํ** | **ตถา'วยวเหตุสุ,** | (๔) |
| | **เทวาลเย จ ถูปสฺมึ** | **เจติยํ เจติยทฺทุเม.** | (๓) |
| ๘๕๗. | **สชฺชโน สาธุปฺปุริเส** | **สชฺชนํ กปฺปเน'ถ จ,** | (๒) |
| | **สุปินํ สุปเน สุตฺเต** | **วิญฺญาเณ ต'มนิตฺถิยํ.** | (๓) |

---

๘๕๔. **สตฺติสมฺปตฺติยํ** ปภาวาทีหิ สตฺตีหิ สมฺปตฺติยํ. **กนฺติมตฺเต** กมนียมตฺเต. สูรวีริเยสุปิ **วิกฺกโม.**

**ปฏิพิมฺเพ** ปฏิรูปเก. **ปภายํ** อาโลเก.

๘๕๕. ฆมฺโม นิทาโฆ จาติ เทฺว อภิธานานิ. **เสทชเล** กายโต มุตฺเต. **กนฺตเน** เฉทเน. **วิกปฺเป** วิตกฺเก. **สชฺชเน** หตฺถาทีนํ สชฺชเน.

๘๕๖. **เทโส** เทสวิเสโส. **องฺคสทฺโท** ปุพฺพหุตฺเต. "พหุมฺหี"ติปิ ปาโฐ. **องฺคสทฺโท** พหุตฺเต เทเสตฺยตฺโถ. **วปุมฺหิ** สรีเร **องฺคํ.** อวยเว เหตุมฺหิ จ **องฺคํ.**

> "**องฺคํ** คตฺตนฺติโกปาย– ปติเกสฺว'ปฺปธานเก,
> องฺคเทสวิเสสมฺหิ องฺโค สมฺโพธเน'พฺยย"นฺติ
> **นานตฺถสงฺคเห.**

**เจติยทฺทุเม** ปูเชตพฺพภูเต รุกฺเข อสฺสตฺถาโท.

๘๕๗. **สาธุปฺปุริเส** สปฺปุริเส. **กปฺปเน** หตฺถาทีนํ กปฺปเน. "สชฺชเน สชฺชนา กปฺปนาย"นฺติ **นานตฺถสงฺคโห.**

**สุปเน** นิทฺทายํ. **สุตฺเต** อชาคริเต. **วิญฺญาเณ** สุตฺตสฺส วิญฺญาเณ จิตฺเต **ตํ** สุปินวจนํ. ทสฺสเน จ **สุปินํ.**

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๕๕๘. | ปจฺจกฺเข สนฺนิธาเน จ | สนฺนิธิ ปริกิตฺติโต, | (๒) |
| | ภิยฺโย ปหูตรตฺเถ โส | ปุนรตฺเถ'พฺยยํ ภเว. | (๒) |
| ๕๕๙. | วิสลิตฺตสเร ทิทฺโธ | ทิทฺโธ สิตฺเต ติลิงฺคิโก, | (๒) |
| | วาเส ธูมาทิสงฺขาเร- | ธิวาโส สมฺปฏิจฺฉเน. | (๓) |
| ๕๖๐. | วุตฺโต วิสารโท ตีสุ | สุปฺปคพฺเภ จ ปณฺฑิเต, | (๒) |
| | อถ สิตฺถํ มธุจฺฉิฏฺเฐ | วุตฺตํ โอทนสมฺภเว. | (๒) |
| ๕๖๑. | ทุรเว วณฺเณ รสเภเท | กสาโย สุรภิมฺหิ จ, | (๔) |
| | อโถ อุคฺคมนํ วุตฺตํ | อุปฺปตฺตฺยุ'ทฺธคตีสุ จ. | (๒) |
| ๕๖๒. | ลูเข นิฏฺฐุรวาจายํ | ผรุสํ วาจฺจลิงฺคิกํ, | (๒) |
| | ปวาโห ตฺว'มฺพุเวเค จ | สนฺทิสฺสติ ปวตฺติยํ. | (๒) |

---

๕๕๘. **ปจฺจกฺเข** สมฺมุเข. **สนฺนิธาเน** ปโยเค, วิธาเน จ. **ภิยฺโย**สทฺโท ปหูตรตฺเถ **โส** ปุมา.

๕๕๙. **วิสลิตฺตสเร** วิเสนเลปิตสเร **ทิทฺโธ** ปุมา. **ลิตฺเต** เลปิตพฺพ-สามญฺเญ.

**วาเส** วสเน. **ธูมาทิสงฺขาเร** คนฺธจุณฺณธูมาทินา อภิสงฺขาเร. **สมฺปฏิจฺฉเน** ปฏิคฺคหเณ.

๕๖๐. **สุปฺปคพฺเภ** วจนสูเร.

**มธุจฺฉิฏฺเฐ** มทเน, เยน ทีปมฺปิ ชาเลนฺติ **โอทนสมฺภเว** ภตฺโตทนโต ปติเต ลามกสมฺมเต โอทนพินฺทุมฺหิ.

๕๖๑ **สุรภิมฺหิ** สุคนฺเธ.

อุปฺปตฺติยํ อุทฺธงฺคมเน จ **อุคฺคมนํ.**

๕๖๒. **ลูเข** สมเล, กกฺขเฬ จ. **นิฏฺฐุรวาจายํ** อกณฺณสุขวจเน.

**อมฺพุเวเค** อมฺพุโน อุทกสฺส เวเค โสเต.

๙๖๓. นิสฺสเย ตปฺปเร อิฏฺเฐ ปรายณปทํ ติสุ, (๓)
กวเจ วารเณ จ นิมฺโมเกปิ จ กญฺจุโก. (๓)
๙๖๔. โลหเภเท มตํ ตมฺพํ ตมฺโพ รตฺเต ติลิงฺคิโก, (๒)
ตีสุ ตฺว’วสิตํ ญาเต อวสานคเต มตํ. (๒)
๙๖๕. โพธเน จ ปทาเน จ วิญฺเญยฺยํ ปฏิปาทนํ, (๒)
เสเล นิชฺชลเทเส จ เทวตาสุ มรู’ริโต. (๓)
๙๖๖. สตฺถํ อายุธคนฺเถสุ โลเห สตฺโถ จ สญฺจเย, (๔)
ชีวิกายํ วิวรเณ วตฺตเน วุตฺติ นาริยํ. (๓)
๙๖๗. วีริเย สูรภาเว จ กถียติ ปรกฺกโม, (๒)
อถ กมฺพุ มโต สงฺเข สุวณฺเณ วลเยปิ จ. (๓)
๙๖๘. สโร กณฺเฑ อการาโท สทฺเท วาปิมฺหิ’นิตฺถิยํ, (๔)
ทุปฺผสฺเส ติขิเณ ตีสุ คทฺรเภ กกเจ จโร. (๔)
๙๖๙. สุรายุ’ปทฺทเว กามา- สวาทิมฺหิ จ อาสโว. (๓)
เทเห วุตฺโต รถงฺเค จ จตุโรปธิสู’ปธิ. (๓)

---

๙๖๓. **ตปฺปเร** ตปฺปธาเน. **กวเจ** อุรจฺฉเท. **วารวาเณ** จมฺมมเย ยุทฺธาลงฺกาเร จ. **นิมฺโมเก** สปฺปานํ ชิณฺณจมฺมนิ.

๙๖๕. **ปทาเน** ทาเน. **เสเล** ปพฺพเต.

๙๖๖. **โลเห** กาฬายเส สตฺถํ. **สญฺจเย** สมูเห สตฺโถ. ยถา “สกฏสตฺโถ”ตฺยาทิ. **วตฺตเน** ปวตฺตเน.

๙๖๗. **วลเย** กฏเก.

๙๖๘. **กณฺเฑ** วาเณ. **วาปิมฺหิ** ทีฆิกาทิกายํ. **ทุปฺผสฺเส** ทุกฺขสมฺผสฺเส. **กกเจ** ขรปตฺเต.

๙๖๙. **สุราย** กาทมฺพริยํ, ยาย ปีตาย มตฺตา สตฺตา อนาคมนียวตฺถูสุปิ คจฺฉนฺติ. **รถงฺเค** จกฺเก. กามุปธิอาทีสุ จตูสุ อุปธีสุ จ **อุปธิ,** อนิตฺถี.

๔๗๐. วตฺถุ'ตฺตํ การเณ ทพฺเพ ภูเภเท รตนตฺตเย, (๔)
ยกฺโข เทเว มหาราเช กุเวรานุจเร นเร, (๔)
๔๗๑. ทารุกฺขนฺเธ ปีฐิกายํ อาปเณ ปีฐ'มาสเน, (๔)
ปริวาเร ปริกฺขาโร สมฺภาเร จ วิภูสเน. (๓)
๔๗๒. โวหารสฺมึ จ ธปเน ปณฺณตฺติ'ตฺถิ ปกาสเน, (๓)
ปฏิภานํ ตุ ปญฺญาย อุปฏฺฐิตคิราย จ. (๒)
๔๗๓. วจนาวยเว มูเล กถิโต เหตุ การเณ, (๓)
อุทเร ตุ ตถา ปาจา- นลสฺมึ คหณี'ตฺถิยํ. (๒)
๔๗๔. ปิโย ภตฺตริ ชายายํ ปิยา อิฏฺเฐ ปิโย ติสุ, (๓)
ยมราเช ตุ ยุคเพ สํยเม จ ยโม ภเว. (๓)
๔๗๕. มุทฺทิกสฺส จ ปุปฺผสฺส รเส ขุทฺเท มธู'ริตํ, (๓)
อุลฺโล เจ ตุ จ วิตฺถาเร วิตานํ ปุนฺนปุํสเก. (๒)

---

๔๗๐. **ทพฺเพ** ธนาทิเก. **ภูเภโท** วตฺถาทิ. **มหาราเช** จตูสุ มหาราเชสุ เอกสฺมึ มหาราเช. **นเร** สตฺเต.

๔๗๑. **อาปเณ** กยวิกฺกยฏฺฐาเน **สมฺภาเร** อุปกรเณ. "รโถ สีลปริกฺขาโร, ฌานกฺโข จกฺกวีริโย"ติ เอตฺถ อลงฺกาโร **"ปริกฺขาโร"**ติ วุตฺโต.

๔๗๒. **โวหารสฺมึ** รถสกฏาทิโวหาเร. **อุปฏฺฐิตคิรา** สทฺทโต อตฺถโต จ ปากฏคิรา.

๔๗๓. **วจนาวยเว**ติ วากฺยาวยเว. เหตุทาหรณาทิยุตฺตสฺส สมฺพนฺธตฺถสฺส จวนสมูหสฺส อวยเว. **มูเล** โลภาทิเก. **การเณ** โลภาทิโต อญฺญสฺมึ การเณ. **ปาจานลสฺมึ** อุทรฏฺเฐ ภตฺตปาจเน กมฺมชเตชสฺมึ. โรคเภเทปิ **คหณี**.

๔๗๔. **สํยเม** รกฺขาทินฺทฺริยสํยเม.

๔๗๕. **มุทฺทิกสฺส** รุกฺขสฺส รเส จ. **ปุปฺผสฺส** สพฺพสฺส ปุปฺผสฺส รเส จ, **ขุทฺเท** มกฺขิกากเต จ **มธุ** ปุนฺนปุํสกํ.

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๘๗๖. | อปวคฺเค จ สลิเล | สุธายํ อมตํ มตํ, | (๓) |
| | โมเห ตุ ติมิเร สงฺขฺยา– | คุเณ ตม'มนิตฺถิยํ. | (๓) |
| ๘๗๗. | ขเร จา'การิเย ตีสุ | รสมฺหิ ปุริเส กฏุ, | (๓) |
| | ปณฺฑเก สุกเต ปุญฺญํ | มนุญฺเญ ปวเน ติสุ. | (๓) |
| ๘๗๘. | รุกฺโข ทุมมฺหิ ผรุสา– | สินิทฺเธสุ จ โส ติสุ. | (๗) |
| | อุปฺปตฺติยํ ตุ เหตุมฺหิ | สงฺเค สุกฺเก จ สมฺภโว. | (๔) |
| ๘๗๙. | นิมิตฺตํ การเณ วุตฺตํ | องฺคชาเต จ ลญฺฉเน, | (๓) |
| | อาทิ สีมาปกาเรสุ | สมีเป'วยเว มโต. | (๔) |

"มธุ ขุทฺเท ชเล ขีเร มชฺเช ปุปฺผรเส มธุ,
รญฺเฌ จิตฺเต วสนฺเต จ ชีวสาเก มธุทฺทุเม"ติ **นานตฺถสงฺคเห.**

**อุลฺโลเจติ** เสยฺยาทีนํ อุปริภาเค รโชปาตนิวารณตฺถํ ธปิเต ทุสฺสมยาทิเก.

๘๗๖. **อปวคฺเค** นิพฺพาเน. **สุธายํ** เทวตานํ โภชเน.

"อมตํ ยญฺญเสสสฺมึ ปียูเส สลิเล ฆเต,
อยาจิเต จ โมกฺเข จ ธนฺวนฺตริสุธาสิสุ,
อมโต อมตา สิวา– คโฬจฺยามลกีสุ เจ"ติ[๑]

**นานตฺถสงฺคเห** วุตฺตํ. **โมเห** อวิชฺชายํ. **ติมิเร** อนฺธกาเร. **สงฺขฺยา** คณนวิเสโส. **คุเณ** ตติเย คุเณ.

๘๗๗. **ขเร** ผรุเส. **อการิเย** อกตฺตพฺเพ. **ปุริเส** ปุลฺลิงฺเค. **สุกเต** กุสเล ธมฺเม **ปุญฺญํ ปณฺฑเก** นปุํสเก. **ปวเน** ปูเต.

๘๗๘. **อสินิทฺโธ** สุกฺโข. **สงฺเค** ลคฺเค.

๘๗๙. **ลญฺฉเน** ปฏิพิมฺเพ. **สีมา** มริยาโท. **ปกาโร** ตุลฺโย.

๑. เมทินีโกส ๑๖, ๗๗–๘– คาถายมฺปิ.

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๕๘๐. | เวเท จ มนฺตเน มนฺโต | มนฺตา ปญฺญาย'มุจฺจเต, | (๓) |
| | อนโย พฺยสเน เจว | สนฺทิสฺสติ วิปตฺติยํ. | (๒) |
| ๕๘๑. | อรุโณ รํสิเภเท จา- | พฺยตฺตราเค จ โลหิเต, | (๓) |
| | อนุพนฺโธ ตุ ปกตา- | นิวตฺเต นสฺสนกฺขเร. | (๒) |
| ๕๘๒. | อวตาโร'วตรเณ | ติตฺถสฺมึ วิวเรปฺย'ถ. | (๓) |
| | อากาโร การเณ วุตฺโต | สณฺฐาเน อิงฺคิเตปิ จ. | (๓) |
| ๕๘๓. | สุทฺทิตฺถิตนเย ขตฺตา | อุคฺโค ติพฺพมฺปิ โส ติสุ, | (๒) |
| | ปธานํ ตุ มหามตฺเต | ปกตฺยคฺคธิตีสุ จ. | (๔) |
| ๕๘๔. | กลฺลํ ปภาเต นิโรค- | สชฺชทกฺเขสุ ตีสุ ตํ, | (๔) |
| | กุหนา กูฏจริยายํ | กุหโน กุหเก ติสุ. | (๒) |

๕๘๐. **มนฺตเน** จตุกฺกณฺณาทิเก. **พฺยสเน** โภคพฺยสนาทิเก. **วิปตฺติยํ** อนตฺเถ.

๕๘๑. **รํสิเภโท** ปุพฺเพ อุทยโต สูริยสฺส รํสิวิเสโส. **อพฺยตฺตราเค** กิญฺจิรตฺเต. **โลหิเต** รตฺเต.

**ปกตานิวตฺเต** ปกติโต อนิวตฺตเน. "ปกติยญฺจ อนิวตฺตเน จา"ติปิ อตฺโถ. **นสฺสนกฺขเรติ** วินาสนกฺขเร. **นสฺส** อทสฺสเน อกฺขเร.

"อนุพนฺโธ ปกตฺยาโท โทสุปฺปาเท วินสฺสเร,
สุสุมุขฺยานุสาเรสุ ปกตสฺสา'นุวตฺตเน"ติ[๑] **นานตฺถสงฺคเห.**

๕๘๒. **อวตรเณ** โอตรเณ. **ติตฺถสฺมึ** นทฺยาทีนํ ติตฺเถ. **วิวเร** วิวรเณ. **อิงฺคิเต** สีสจลนาทิเก.

๕๘๓. **ขตฺตา** ขตฺติยโต สณฺชาเต **สุทฺทิตฺถิตนเย** สุทฺทิตฺถิยา ปุตฺเต จ. **ติพฺพมฺหิ** อธิมตฺเต จ. โส อุคฺโค. **อคฺโค** เสฏฺโฐ. **ธีติ** วีริยํ.

๕๘๔. **ปภาเต** ปจฺจูเส. **นิโรเค** โรคมุตฺเต. **สชฺเช** สงฺคเต, อาธาเรปิ จ. "สชฺชุตฺโต สนฺนทฺเธ สงฺคเตปิ เจ"ติ **นานตฺถสงฺคเห. ทกฺโข** เฉโก. ยุตฺเตปิ กลฺลํ **กูฏจริยายํ** สจฺจริยายํ.

---

๑. อมร ๒๓, ๘๙ – คาถายมฺปิ ปสฺสิตพฺพํ.

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๙๘๕. | กโปโต ปกฺขิเภเท จ | ทิฏฺโช ปาราวเต'ถ จ, | (๒) |
| | สารโท สรทพฺภูเต | อปฺปคพฺเภ มโต ติสุ. | (๒) |
| ๙๘๖. | ตีสุ ขเร จ กฐิเน | กกฺกโส สาหสาปฺปิเย, | (๓) |
| | อการิเย ตุ คุยฺหงฺเค | จิเร โกปิน'มุจฺจเต. | (๓) |
| ๙๘๗. | มิคเภเท ปฏากายํ | โมเจ จ กทลิ'ตฺถิยํ, | (๓) |
| | ทกฺขิณา ทานเภทสฺมึ | วามโต'ญฺญมฺหิ ทกฺขิโณ. | (๒) |
| ๙๘๘. | ทุติยา ภริยายญฺจ | ทฺวินฺนํ ปูรณิยํ มตา, | (๒) |
| | อตฺถุปฺปาเต สิยา ธูม- | เกสุ เวสฺสานเรปิ จ. | (๒) |
| ๙๘๙. | ภวนิคฺคมเน ยาเน | ทฺวาเร นิสฺสรณํ สิยา, | (๓) |
| | นิยาจโก โปตวาเห | ติลิงฺโค โส นิยนฺตริ. | (๒) |
| ๙๙๐. | อปวคฺเค วินาเส จ | นิโรโธ โรธเนปฺย'ถ, | (๓) |
| | ภเย ปฏิภยํ วุตฺตํ | ตํ ติลิงฺคํ ภยํกเร. | (๒) |

---

๙๘๕. **ปกฺขิเภโท** ปราวตปฺปมาโณ ปกฺขี. ยสฺมึ เคเห ปลินา ปติเต อสุภนิมิตฺตํ กโรนฺติ. **ปาราวเต** กลวเร.

**สรทพฺภูเต** สรทกาเล สมฺภูเต. **อปฺปคพฺเภ** กาตรวจเน.

๙๘๖. **กฐิเน** กกฺขเฬ. **สาหโส** พลกฺกาโร. **อปฺปิเย** อมนาเป. **จิเร** นนฺตเก. วาเก จ **จีรํ.**

๙๘๗. **มิคเภเท** กุกฺกุรปฺปมาเณ มิเค. **ปฏากายํ** ธเช. **โมจํ** ปสิทฺธํ, **กทลี** อีการนฺโต. **ทกฺขิณา** กมฺมผลํ สทฺทหิตฺวา ทาตพฺพํ ทานํ.

๙๘๘. **อุปฺปาเต** ภูตวิกติยํ. **เวสฺสานเร** อคฺคิมฺหิ.

๙๘๙. **โปตวาเห** ตลกวาเห. **นิยนฺตริ** ปาชิตริ.

๙๙๐. **โรธเน** อาวรเณ.

๙๙๑. ปิฏกํ ภาชเน วุตฺตํ ตเถว ปริยตฺติยํ,
ชราสิถิลจมฺมสฺมึ อุทรงฺเค มตา'วลี.

๙๙๒. ภินฺนํ วิทาริเต'ญฺญสฺมึ นิสฺสิเต วาจฺจลิงฺคิกํ, (๓)
อุปชาเป มโต เภโท วิเสเส จ วิทารเณ. (๓)

๙๙๓. มณฺฑลํ คามสนฺโทเห พิมฺเพ ปริธิราสิสุ, (๔)
อาณาย'มาคเม เลเข สาสนํ อนุสาสเน. (๔)

๙๙๔. อคฺเค ตุ สิขรุญฺจา'โย- มยวิชฺฌนกณฺฏเก, (๒)
คุณุกฺกํ จ วิภเว สมฺปตฺติ เจว สมฺปทา. (๒)

๙๙๕. ภูชนฺตีสุ ขมา โยเคฺย หิเต ยุตฺเต[1] ขโม ติสุ, (๕)
อทฺโธ ภาเค ปเถ กาเล เอกํเส'ทฺธา'พฺยยํ ภเว, (๔)
อโถ กรีสํ วจฺจสฺมึ วุจฺจเต จตุรมฺพเณ. (๒)

---

๙๙๑. **ภาชเน** วิลีวมยาทิเก. **ปริยตฺติ** ปริยาปุณนํ สิกฺขนํ, ปริยาปุณิตพฺพา วา สิกฺขิตพฺพา **ชราสิถิลจมฺมสฺมึ** ชราย การณภูตาย สิถิลจมฺมนิ. **อุทรงฺเค** อุทรจมฺมราชิยํ.

๙๙๒. วิทาริตาทีสุ ตีสุปิ วาจฺจลิงฺคิกํ. **อุปชาเป** จตุตฺโถปาเย.

๙๙๓. **คามสนฺโทเห** คามสมูเห. **ปริธิ** ปริเวโส สุริยาทิเกหิ. **อาคเน** พุทฺธวจเน. **เลขา** วาจิตเลเข.

๙๙๔. **อโยมยวิชฺฌนกณฺฏโก** สูจฺยาทิวิชฺฌนํ **คุณุกฺกํเส** คุณาติสเย. **วิภเว** โภเค. สมฺปตฺติ, สมฺปทาติ จ อภิธาทฺวยํ.

๙๙๕. **ภู** ปถวี. โยคฺยาทีสุ ตีสฺวตฺเถสุ ตีสุ. **โยเคฺย** อนุจฺฉวิเก. **ยุตฺเต** สงฺคเต. **อทฺโธ อทฺธ**สทฺโท **ภาเค** สมภาเค, อสมภาเค จ. ตตฺร สเม **อทฺธํ.** อิตฺรตฺร อทฺโธ อทฺธมฺปิ, **ปเถ** มคฺเค **อทฺธา** ปุเม. กาเลปิ **อทฺธา** ปุเม. **เอกํเส** นิจฺฉเย. จตุรมฺพเณ **กรีสํ** วุตฺตํ.

---

๑. สกฺเก (ก) ๑๐๐๑–คาถา ปสฺสิตพฺพา.

๘๙๖. อุสโภ อุสเภ เสฏฺเฐ[1] อุสภํ วีสยฏฺฐิยํ, (๔)
เสตุมฺหิ ตนฺติปนฺตีสุ นาริยํ ปาฬิ กถฺยเต. (๓)
๘๙๗. กโฏ ชเย'ตฺถินิมิตฺเต กิลญฺเช โส กเต ติสุ, (๔)
มหิยํ ชคตี วุตฺตา มนฺทิราลินฺทวตฺถุนิ. (๒)
๘๙๘. วิตกฺเก มถิเต ตกฺโก ตถา สูจิผเล มโต, (๓)
สุทสฺสนํ สกฺกปุเร ตีสุ ตํ ทุทฺทเสตเร. (๒)
๘๙๙. ทีโป'นฺตรีปปชฺโชต- ปติฏฺฐานิพฺพุตีสุ, (๔)
พนฺธนิสฺสิตเสเตสุ ตีสุ ตํ มิหิเต สิตํ. (๔)

---

๘๙๖. **อุภเต** ควสตเชฏฺฐเก คเว. เสฏฺเฐสุ จ **อุสโภ.** วีสยฏฺฐิยํ **อุสภํ.** **ตนฺติ** พุทฺธวจนํ. **ปนฺติ** อาฬิ.

๘๙๗. **อิตฺถินิมิตฺเต** อิตฺถิยา องฺคชาเต. **กิลญฺเช** วิลีวมเย. โส **กฏ**สทฺโท กเต ตีสุ.

"กโฏ โสณิกฺริยากาเร กิลญฺเช'ติสเย สิเว,
สมเย คชคณฺเฑ จ กฏา วิปฺปลิยํ มตา"ติ[2]

**โวปาลิโต.** "สมเย จ กฺริยากาเร, กิลญฺเช จ สเร กโฏ"ติ ติกณฺฑเสโส.[3] **มนฺทิราลินฺทวตฺถุนิ** เคหสฺส อาลินฺทภาเค วตฺถุมฺหิ.

๘๙๘. **มถิเต** โครสวิเสเส. **สูจิผเล** อมฺพิลปตฺตผเล. **ทุทฺทสตเร** ปสฺสิตุํ อทุกฺกเร.

๘๙๙. **อนฺตรีปํ** ชลมชฺฌถลํ. **ปชฺโชโต** ปทีโป. **พนฺโธ** สมฺพนฺโธ. **มิหิเต** อีสํหสิเต.

---

๑. อุสโภ'สโธโคเสฏฺเฐ (สี,ก)　๒. เมทินีโกส ๑๑, ๓.
๔. ๓, ๓, ๙๓.

๑๐๐๐. ถิยํ ปชาปตี ทาเร พฺรหฺเม มาเร สุเร ปุเม, (๔)
วาสุเทเว'นฺตเก กณฺโห โส ปาเป อสิเต ติสุ. (๔)

๑๐๐๑. อุปจาโร อุปฏฺฐาเน อาสนฺเน อญฺญโรปเน, (๓)
สกฺโก อินฺเท ชนปเท สากิเย โส ขเม ติสุ. (๔)

๑๐๐๒. วชฺชเน ปริหาโร จ สกฺกาเร เจว รกฺขเณ, (๓)
โสตาปนฺนาทิเก อคฺเค อริโย ตีสุ ทฺวิเช ปุเม. (๓)

๑๐๐๓. สุสุโก สุํสุมาเร จ พาลเก จ อุลูปินี, (๓)
อินฺทีวรํ มตํ นีลุ- ปฺปเล อุทฺทาลปาทเป. (๒)

๑๐๐๔. อสโน ปียเก กณฺเฑ ภกฺขเน ขิปเน'สนํ, (๔)
ยุเค วิกาเร[๑] วีริเย ปธาเน จา'นฺติเก ธุโร. (๕)

---

๑๐๐๐. ถิยํ อิตฺถิสามญฺเญ. อิตฺถิลิงฺเคติ วา อตฺโถ. ทาเร ภริยายํ. สุเร เทวตายํ, เทวตาวิเสเส วา. วาสุเทเว นารายเน. อนฺตเก วสวตฺตินิ. อสิเต กาฬวณฺเณ.

๑๐๐๑. อุปฏฺฐาเน ปาริจริยายํ, เสวเน จ. อญฺญตโรปเน อตํสภาวสฺส อญฺญสฺส ตํสภาวโรปเน. สกฺโก สกฺกสทฺโท. อินฺเท เทวราเช สกฺโก. ชนปเท สกฺกา. สากิเย จ ขเม ติสุ.

๑๐๐๒. วชฺชนตฺถาทีสุ ตีสุ ปริหาโร. ปญฺหวิสฺสเนปิ ปริหาโร. ทฺวิเช พฺราหฺมเณ. เวสฺเสปิ อริโย.

๑๐๐๓. สุํสุมาเร นกฺเก. อุลูปินี จณฺฑมจฺฉวิเสเส. อุทฺทาลปาทเป เสลุรุกฺเข, ยสฺส ผลานิ อติปิจฺฉิลานิ.

๑๐๐๔. ปียเก ปีตสาเล. กณฺเฑ สเร. ขิปเน อสนํ. ตสฺส เขปเน. ยุเค รถยุคาโท. วิกาโร วิกติ. อนฺติเก สมีเป.

---

๑. ยุเค'ธิกาเร (สี,ก)

๑๐๐๕. กาเฬ จ ภกฺขิเต ตีสุ สวิตฺเต อสิโต ปุเม, (๔)
ปวารณา ปฏิกฺเขเป กถิตา'ชฺเฌสนาย จ. (๒)
๑๐๐๖. อุมฺมาเร เอสิกตฺถมฺเภ อินฺทขีโล มโต'ถ จ, (๒)
โปตฺถกํ มกจิวตฺเถ คนฺเถ เลปฺยาทิกมฺมนิ. (๓)
๑๐๐๗. ธญฺญํ สาลฺยาทิเก วุตฺตํ ธญฺโญ ปุญฺญวติตฺติสุ, (๒)
ปาณิ หตฺเถ จ สตฺเต ภู- สณฺหกรณิยํ มโต. (๓)
๑๐๐๘. ตีสุ ปีตํ หลิทฺทาเภ หฏฺเฐ จ ปายิเต สิยา, (๓)
พฺยูโห'นีพฺพิทฺธรจฺฉายํ พลนฺยาเส คเณ มโต. (๓)
๑๐๐๙. โลหิตาทิมฺหิ โลเภ จ ราโค จ รญฺชเน มโต, (๓)
ปทโร ผลเก ภงฺเค ปวุทฺธทริยมฺปิ จ. (๓)
๑๐๑๐. สิงฺฆาฏกํ กเสรุสฺส ผเล มคฺคสมาคเม, (๒)
พหุลายญฺจ เขพมฺหิ ผพา โทเส'ฬ'มีริตํ. (๓)

---

๑๐๐๕. **ลวิตฺเต** ทาตฺเต. **อชฺเฌสนา** สกฺการปุพฺพิกา อายาจนา.

๑๐๐๖. **มกจิวตฺเถ** ยํ โลเก“จกฺขู”ติ วุจฺจติ, “สาณวตฺถ”นฺติปิ เอเก. **คนฺเถ** สทฺทสตฺถาทิเก. **เลปฺยาทิกมฺมนิ** จิตฺตการาทีหิ กตรูเป.

๑๐๐๗. **ปุญฺญวติ** ปุคฺคเล. **ภูสณฺหกรณิยํ** สุธาเลปกานํ ทารุมยหตฺเถ.

๑๐๐๘. **ปายิเต** ปาตพฺเพ, “วายิเต”ติปิ ปาโฐ. “ทยิเต”ติปิ กฺวจิ ทิสฺสติ.

๑๐๐๙. **โลหิตาทิมฺหิ** วณฺณวิเสเส. **รญฺชเน** “มุขราโค”ตฺยาทีสุ. **ปวุทฺธทริยํ** มหาทริยํ.

๑๐๑๐. **กเสรุสฺส** ผเล สกณฺฏกสฺส ผเล. **มคฺคสมาคเม** จจฺจเร. **พหุลายํ** “เอฬา”อิติ ขฺยาเต. **โทเส** ตุ **เอฬมีริตํ.**

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๑๐๑๑. | อาธาโร จาธิกรเณ | ปตฺตาธาเรลวาลเก, | (๓) |
| | กาโรคเภเท สกฺการ | กาโร ตุ พนฺธนาลเย. | (๓) |
| ๑๐๑๒. | กรกา เมฆปาสาเณ | กรโก กุณฺฑิกาย จ, | (๒) |
| | ปาปเน จ ปทาติสฺมึ | คมเน ปตฺติ นาริยํ. | (๓) |
| ๑๐๑๓. | ฉิทฺทํ รนฺธญฺจ วิวรํ | สุสิเร ทูสเนปิ จ, | (๒) |
| | มุตฺตา ตุ มุตฺติเก มุตฺตํ | ปสฺสาเว มุจฺจิเต ติสุ. | (๓) |
| ๑๐๑๔. | นิเสเธ วารณํ หตฺถิ- | ลิงฺคหตฺถีสุ วารโณ, | (๓) |
| | ทานํ จาเค มเท สุทฺเธ | ขณฺฑเน ลวเน ขเย. | (๖) |
| ๑๐๑๕. | มโนโตเส จ นิพฺพาเน- | ตฺถงฺคเม นิพฺพุติตฺถิยํ, | (๓) |
| | เนคโม. นิคมุพฺภูเต | ตถาปโณปชีวินี. | (๒) |
| ๑๐๑๖. | หริตสฺมิญฺจ ปณฺเณ จ | ปลาโส กึสุกทฺทุเม, | (๓) |
| | ปกาโส ปากเฏ ตีสุ | อาโลกสฺมึ ปุเม มโต. | (๒) |

๑๐๑๑. **อธิกรเณ** อธิกรณการเก. **ปตฺตาธาโร** ภาชนสฺส อาธาโร. **อาลวาลเก** ตรุเสกตฺถํ ตรุมูลวิจิเต โสพฺภชลาธาเร. **อคเภโท** รุกฺขเภโท, โส จ มหาสตฺเตน เตมิยราชกุมารกาเล ภุตฺตรุกฺโข. ตตฺร **การา** อิตฺถี. **กาโรปิ** สกฺการ, ทฺวีสุ. พนฺธนาลเย ปน **การาเยว.**

๑๐๑๒. **เมฆปาสาเณ** ฆโนปเล. **กุณฺฑิกายํ** ภิงฺคาเร. **ปทาติสฺมึ** จตุตฺถเสนงฺเค.

๑๐๑๓. **ฉิทฺทาทีนิ** ตีณิ อภิธานานิ สุสิเร จ **ทูสเน** อปราเธ จ ตีสุ ลิยํ. **มุจฺจิเต** มุจฺจตพฺเพ.

๑๐๑๔. **หตฺถิลิงฺเค** หตฺถิสณฺฐานสกุเณ. **มเท** นาคมเท.

๑๐๑๕. **อตฺถงฺคเม** วินาเส. **นิคมุพฺภูเต** นิคเม สญฺจาตวตฺถุมฺหิ. **อาปโณปชีวินี** อาปเณน ชีวิตวุตฺติยํ กตฺตริ.

๑๐๑๖. **หริตสฺมึ** สุกปตฺตวณฺเณ ปณฺเณ ฉทมตฺเต.

๑๐๑๗. ปตฺตํ ผลมฺหิ ตํ นาส- มุเข ปริณเต ติสุ, (๓)
ปิณฺโฑ อาชีวเน เทเห ปิณฺฑเน โคฬเก มโต. (๔)
๑๐๑๘. วฏฺโฏ ปริพฺพเย กมฺมา- ทิเก โส วฏฺฏเล ติสุ, (๓)
ปจฺจาหาเร ปฏิหาโร ทฺวาเร จ ทฺวารปาลเก. (๓)
๑๐๑๙. นาริยํ ภีรุ กถิตา ภีรุเก โส ติลิงฺคิโก, (๒)
วิกฏํ กูถมุตฺตาโท วิกโฏ วิกเฏ ติสุ (๒)
๑๐๒๐. วามํ สพฺยมฺหิ ตํ วารุ- วิปรีเตสุ ตีสฺว'ถ, (๓)
สงฺขฺยาเภเท สรพฺเย จ จิหเน ลกฺข'มุจฺจเต. (๒)
๑๐๒๑. เสณี'ตฺถี สมสิปฺปีนํ คเณ จา'วพิยมฺปิ จ, (๒)
สุธายํ ธูลิยํ จุณฺโณ จุณฺณญฺจ วาสจุณฺณเก. (๓)
๑๐๒๒. เชตพฺเพ'ติปสตฺเถ'ติ วุฑฺเฒ เชยฺยํ ติสู'ริตํ, (๓)
ตกฺเก ตุ มถิตํ โหตฺยา- โลลิเต มถิโต ติสุ. (๒)

---

๑๐๑๗. **ผลมฺหิ** รุกฺขาทีนํ ผลมตฺเต. ตํ ปกฺกวจนํ **นาสมุเข** นาสาภิมุเข จ ปริณเต จ ติสุ.

**อาชีวเน** ชีวิตวุตฺติยํ, **ปิณฺฑเน** ราสิกรเณ. **โคฬเก** กฏฺฏเล.

๑๐๑๘. **ปริพฺพเย** เวตเน. **กมฺมาทิเก** กมฺมวฏฺฏวิปากวฏฺฏกิเลสวฏฺเฏ. **วฏฺฏเล** ปุพฺพุฬสณฺฐาเน. **ปจฺจาหาเร** ปฏิวจนาหาเร.

๑๐๑๙. **วิกเต** วิกติยํ, วิรูเป วา.

๑๐๒๐. **สพฺยมฺหิ** อทกฺขิเณ. **จารุ** มนุญฺญํ. **สรพฺย** สเรน วิชฺฌิตพฺเพ ผลกาโท. **จิหเน** ลกฺขเณ.

๑๐๒๑. **สมสิปฺปีนํ** สมานสิปฺปีนํ คเณ เสณี อิตฺถี. **อาวพิยํ.** ปนฺติยํ. **สุธายํ** เลเป. **ธูลิยํ** รชสิ. **วาสจุณฺณเก** วาสโยคฺคจุณฺเณ.

๑๐๒๒. **อติปสตฺเถ** ปสตฺถสฺส โช, **อติวุฑฺเฒ** วุฑฺฒสฺส. **ตกฺเก** โครสวิเสเส. **โหตีติ** กฺริยาปทํ.

๑๐๒๓. อพฺภุโต,จฺฉริเย ตีสุ ปเณ เจว'พฺภุโต ปุเม, (๒)
เมจโก ปุจฺฉมูลมฺหิ กณฺเหปิ เมจโก ติสุ. (๒)
๑๐๒๔. วสวตฺตี ปุเม มาเร วสวตฺตาปเก ติสุ, (๒)
สมฺภเว อสุจิ ปุเม อเมชฺเฌ ตีสุ ทิสฺสติ. (๒)
๑๐๒๕. อจฺโฉ อิกฺเก ปุเม วุตฺโต ปสนฺนมฺหิ ติลิงฺคิโก, (๒)
พพฺเส เสลเภเท จ วงฺโก โส กุฏิเล ติสุ. (๓)
๑๐๒๖. กุณปมฺหิ ฉโว เญยฺโย ลามเก โส ติลิงฺคิโก, (๒)
สพฺพสฺมึ สกโล ตีสุ อทฺธมฺหิ ปุริเส สิยา. (๒)
๑๐๒๗. จนฺทคฺคาหาทิเก เจว- ปฺปาโท อุปฺปตฺติยมฺปิ จ, (๒)
ปทุสฺสเน ปโทโส จ กลิโต สํวรึมฺเข. (๒)
๑๐๒๘. รุธิเร โลหิตํ วุตฺตํ รตฺตมฺหิ โลหิโต ติสุ, (๒)
อุตฺตมงฺเค ปุเม มุทฺธา มุทฺโธ มูฬฺเห ติลิงฺคิโก. (๒)
๑๐๒๙. รฏฺฐมฺหิ วิชิตํ วุตฺตํ ชิเต จ วิชิโต ติสุ, (๒)
ปริตฺตํ ตุ ปริตฺตาเณ ปริตฺโต ตีสุ อปฺปเก. (๒)

---

๑๐๒๓. **ปเณ** ชุตการาทีนํ กมฺมนิ. **กณฺเห** กาเฬ.

๑๐๒๔. **สมฺภเว** สุกฺเก. **อเมชฺเฌ** อปวิตฺเต.

๑๐๒๕. **อิกฺเก** พหุโลเม กาฬมิเค. **พพฺเส** มจฺฉเวธเน. **เสลเภเท** วงฺกนามเก ปพฺพเต.

๑๐๒๖. **กุณปมฺหิ** มตกาเย. **อทฺธมฺหี** สมทฺธภาเค, เตนาห **"ปุริเส"**ติ, "ปุริเส"ติ จ เยภุยฺยปฺปวตฺตึ สนฺธาย วุตฺตํ, เตนาห "วา ขณฺฑํ สกลํ ปุเม"ติ[๑]

๑๐๒๗. **สํวรึมฺเข** รตฺติยา อาทิมฺหิ.

---

๑. ๕๓–คาถายํ.

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๑๐๓๐. | **กุมฺภณฺโฑ เทวเภเท จ** | **ทิสฺสติ วลฺลิชาติยํ,** | (๒) |
| | **จตุตฺถํเส ปเท ปาโท** | **ปจฺจนฺตเสลรํสิสุ.** | (๔) |
| ๑๐๓๑. | **วงฺโค โลหนฺตเร วงฺคา** | **เทเส ปุเม พหุมฺหิ จ,** | (๒) |
| | **กมฺมารภณฺฑเภเท จ** | **ขฏเก มุฏฺฐิ จ ทฺวิสุ,** | (๒) |
| ๑๐๓๒. | **อมฺพณํ โทณิยญฺเจกา-** | **ทสโทณปฺปมาณเก,** | (๒) |
| | **อธิฏฺฐิติย'มาธาเร** | **ฐาเน'ธิฏฺฐาน'มุจฺจเต.** | (๓) |
| ๑๐๓๓. | **ปุเม มเหสิ สุคเต** | **เทวิยํ นาริยํ มตา,** | (๒) |
| | **อุปทฺทเว อุปสคฺโค** | **ทิสฺสติ ปาทิเกปิ จ.** | (๒) |
| ๑๐๓๔. | **วกฺกํ โกฏฺฐาสเภทสฺมึ** | **วกฺโก วงฺเก ติสฺ'จฺจเต,** | (๒) |
| | **วิชฺชา เวเท จ สิปฺเป จ** | **ติวิชฺชาโท จ พุทฺธิยํ.** | (๔) |
| ๑๐๓๕. | **สมาธิมฺหิ ปุเม'กคฺโค** | **นากุเล วาจฺจลิงฺคิโก,** | (๒) |
| | **ปชฺชํ สิโลเก ปชฺชา'ทฺเธ** | **ปชฺโช ปาทหิเต ติสุ.** | (๓) |

---

๑๐๓๐. **เทวเภเท** กุมฺภณฺโฑ นาม ยกฺโข. **วลฺลิชาติยํ** ยสฺสา ผลานิ อุกฺขลิปฺปมาณานิ โหนฺติ. **จตุตฺถํเส** จตุตฺถภูเต โกฏฺฐาเส. **ปเท** จรเณ. **ปจฺจนฺตเสเล** ปพฺพตปาเท.

๑๐๓๑. **โลหนฺตเร** เสตโลเห. **พหุมฺหิ** พหุจวเน. **กมฺมารภณฺฑ-เภเท** "ตู"อิติ ขฺยาเต. **ขฏเก** กุญฺจิกปาณิมฺหิ.

๑๐๓๒. **โทณิยํ** กฏฺฐมเย ธญฺญมานิเก. **อธิฏฺฐิยํ** อุปริฏฺฐาเน. **ฐาเน** ฐานมตฺเต.

๑๐๓๔. โกฏฺฐาสเภทสฺมึ "วกฺกํ หทย"นฺตฺยาทีสุ. **วงฺเก** กุฏิเลฺ. ทิพฺพจกฺขุปุพฺเพนิวาสานุสฺสติอาสวกฺขยสงฺขาตา ติสฺโส วิชฺชา, **อาทินา** อฏฺฐ วิชฺชา คหิตา. **พุทฺธิยํ** ญาเณ.

๑๐๓๕. **อนากุเล** อากุลรหิเต. **สิโลเก** อนุฏฺฐุภาโท. **อทฺเธ** ภาเค. ติสุ **ปชฺโช** ปชฺชสทฺโท.

๑๐๓๖. **กตโก รุกฺขเภทสฺมึ กตโก กิตฺติเม ติสุ,** (๒)
**วิเธยฺเย อสฺสโว ตีสุ ปุพฺพมฺหิ ปุริเส สิยา.** (๒)
๑๐๓๗. **กลฺยาเณ กถิตํ เขมํ ตีสุ ลทฺธตฺถรกฺขเณ,** (๒)
**อโถ นิโยชเน วุตฺตํ การิเยปิ ปโยชนํ.** (๒)
๑๐๓๘. **อสฺสตฺโถ ตีสุ อสฺสาส- ปฺปตฺเต โพธิทฺเม ปุเม,** (๒)
**ตีสุ ลุทฺโท กุรูเร จ นาสาทมฺหิ ปุเม สิยา.** (๒)
๑๐๓๙. **วิลคฺโค ตีสุ ลคฺคสฺมึ ปุเม มชฺฌมฺหิ ทิสฺสติ,** (๒)
**อฑฺโฒ ตฺวินฺติยํ ภาเค ธนิมฺหิ วาจฺจลิงฺคิโก.** (๒)
๑๐๔๐. **กฏฺฐํ ทารุมฺหิ ตํ กิจฺเฉ คหเณ กสิเต ติสุ,** (๔)
**สสนฺตาเน จ วิสเย โคจเร'ชฺฌตฺต'มุจฺจเต.** (๓)

**อิติ อทฺธาเนกตฺถวคฺโค นิฏฺฐิโต.**

---

๑๐๓๖. **รุกฺขเภทสฺมึ** อุทกปฺปสาทนผเล. **กิตฺติเม** กรเณน นิปฺผตฺเต. **วิเธยฺเย** วจนคฺคาหินิ **ปุพฺพมฺหิ** ปูเย.

๑๐๓๗. **ลทฺธตฺถรกฺขเณ** ลทฺธสฺส ธนาทิกสฺส อตฺถสฺส รกฺขเณ. **นิโยชเน** เปสเน. **การิเย** ผเล.

๑๐๓๘. **อสฺสาสปฺปตฺเต** ลทฺธสฺสาเส. **โพธิทฺเม** อมฺหากํ ภควโต โพธิรุกฺเข. **กุรูเร** กกฺขฬการเก. **เนสาทมฺหิ** มิคมจฺฉาทิลุทฺเท.

๑๐๓๙. **ลคฺคสฺมึ** สงฺเค. **มชฺฌมฺหิ** อุทเร. **ภาเค** อสมทฺธภาเค. **ธนิมฺหิ** มหทฺธเน.

๑๐๔๐. **คหเน** สงฺกเร. **สสนฺตาเน** อตฺตโน นิยกชฺฌตฺตสนฺตาเน. **วิสยโคจรานํ** วิเสโส วุตฺโต.

คาถาทฺธวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๑๐๔๑. | ภวเน จ ชเน โลโก | โมเร ตฺว'คฺคิมฺหิ โส สิขี. | (๒-๒) |
| | สิโลโก ตุ ยเส ปชฺเช | รุกฺเข ตุ สามิเก ธโว. | (๒-๒) |
| ๑๐๔๒. | วฏพฺยาเมสุ นิโคฺรโธ | ธงฺโก ตุ วายเส พเก, | (๒-๒) |
| | วาโร ตฺว'วสราเหสุ | กุเจ ตฺว'พฺเภ ปโยธโร. | (๒-๒) |
| ๑๐๔๓. | อุจฺฉงฺเค ลกฺขเณ องฺโก | รสฺมิ'ตฺถี ชุติรชฺชุสุ, | (๒-๒) |
| | ทิฏฺโฐภาเสสุ อาโลโก | พุทฺโธ ตุ ปณฺฑิเต ชิเน. | (๒-๒) |
| ๑๐๔๔. | สูรํสูสุ ปุเม ภานุ | ทณฺโฑ ตุ มุคฺคเร ทเม, | (๒-๒) |
| | เทวมจฺเฉสฺว'นิมิโส | ปตฺโถ ตุ มานสานุสุ. | (๒-๒) |
| ๑๐๔๕. | อาตงฺโก โรคตาเปสุ | มาตงฺโค สปเจ คเช. | (๒-๒) |
| | มิโค ปสุกุรุงฺเคสุ | อุลูกินฺเทสุ โกสิโย. | (๒-๒) |
| ๑๐๔๖. | วิคฺคโห กลเห กาเย | ปุริโส มานวตฺถสุ, | (๒-๒) |
| | ทายาโท พนฺธเว ปุตฺเต | สิเร สีลํ ติปุมฺหิ จ. | (๒-๒) |

---

๑๐๔๑. **ภวเน** กามภวาทิเก. **ชเน** ปาณิมฺหิ. ยเส กิตฺติยํ. **ปชฺเช** อนุฏฺฐุภาโท. **รุกฺเข** รุกฺขเภเท.

๑๐๔๒. **วโฏ** วฏรุกฺโข. **วายเส** กาเก. **พเก** เสกปตฺเต. **อวสโร** อวกาโส. **อหํ** ทินํ. **กุเจ** นาริถเน. **อพฺเภ** เมเฆ.

๑๐๔๓. **อุจฺฉงฺเค** ปลฺลงฺโกปริภาเค. **ลกฺขเณ** ญาปเก.

**ทิฏฺโฐภาเสสุ** ทสฺสเน, โอภาเส จาติ อตฺเถสุ.

๑๐๔๔. **สูรํสูสุ** สูริเย, กิรเณ จ. **ทเม** ทมเน. **มานํ** มานวิเสโส. **สานุ** ปพฺพตสานุ.

๑๐๔๕. **ตาโป** สูริยสนฺตาโป. **สปเจ** จณฺฑาเล, สํ สุนขํ ปจตีติ **สปโจ. ปสุ** จตุปฺปโท. **กุรุงฺโค** อชินโยนิ. **อุลูโก** โกฏรสกุโณ. **อินฺโท** สกฺโก. "มหินฺเท คุคฺคุลุ-ลูก-วาลคฺคาหีสุ โกสิโย"ติ อมรสีโห.

๑๐๔๖. **มาณโว** มจฺโจ. **อตฺตา** สรีราธิปติเทวตา. **สิเร** อุตฺตมงฺเค. **ติปุมฺหิ** กาฬโลเห.

๑๐๔๗. พลิหตฺถํสุสุ กโร ทนฺเต วิปฺเป'ณฺฑเช ทฺวิโช,(๓-๓)
วตฺตํ ปชฺชา'นนถ'จาเร ธญฺญงฺเค สุขุเม กโณ. (๓-๒)

๑๐๔๘. ถมฺโภ ถูณาชพตฺเตสุ สูโป กุมฺมาสพฺยญฺชเน, (๒-๒)
คณฺโฑ โผฏฺฐ กโปลมฺหิ อคฺโฆ มูเลฺย จ ปูชเน. (๒-๒)

๑๐๔๙. ปกาโร ตุลฺยเภเทสุ สกุนฺโต ภาสปกฺขิสุ, (๒-๒)
ภาเคฺย วิธิ วิธาเน จ สเร ขคฺเค สายโก. (๒-๒)

๑๐๕๐. สารงฺโค จาตเก เอเณ ปตฺตี ตุ สรปกฺขิสุ, (๒-๒)
เสเท ปาโก วิปาเก'ถ ภิกฺขุเภเท จเย คโณ. (๒-๒)

---

๑๐๔๗. **พลิ** ภาคเทยฺโย. **หตฺโถ** ปาณิ. **อํสุ** ภา. **ทนฺเต** รเท. **วิปฺเป** พฺราหฺมเณ. **อณฺฑเช** อณฺฑสญฺชาเต. **ปชฺเช** อนุฏฺฐุภาโท. **อานนํ** มุขํ. **อาจาโร** อสีติมหาวตฺตาทิ. **ธญฺญงฺเค** ภินฺนตณฺฑุเล. **สุขุเม** อณุมฺหิ. "ลวเลสกณาณโว"ติ หิ **อมรสีเหน** สุขุมปริยาโย **กโณ** วุตฺโต.

๑๐๔๘. **ถูณา** เคหาทีนํ ปธานทารุ. **ชพตฺตํ** มูฬหตฺตํ. **กุมฺมาโส** มาสวิกติ. **พฺยญฺชนํ** ตทญฺญพฺยญฺชนํ. **โผฏฺฐ** นาม ยสฺมึ ปูเย วิปริเต ทุกฺขเวทนา นตฺถิ. **กโปโล นาม** มุขจูฬิกานํ อนฺตรฏฺฐานํ. **มูเลฺย** มูลธเห.

๑๐๔๙. ภาสปกฺขี จ ปกฺขี จ **ภาสปกฺขิโน,** เตสุ, "สกุนฺโต ปกฺขิเภเทปิ, ภาสปกฺขิ วิหงฺคเม"ติ หิ "ภาสนฺตํ สุนฺทรากาเร, ภาสนฺโต ภาสปกฺขินี"ติ จ โวปาลิโต. "สกุนฺโต ภาสปกฺขินี"ติปิ ปาโฐ. **ภาเคฺย** สุภาสุภาวเห กมฺมนิ. **วิธาเน** กรเณ.

๑๐๕๐. โย อกาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปุน โอตริตฺวา อุทกพฺภนฺตเร มจฺเฉ คณฺหาติ, โส นีลสกุโณ **จาตโก** นาม. **เอเณ** เอณีมิคขฺยาเต. สโร กณฺโฑ. **เสเท** เสทเน, **สิท** ปาเก. **ปาโก** ปจนํ ภิกฺขุเภเท "คณปูรโก"ตฺยาทีสุ. **จเย** สมูเห.

๑๐๕๑. ราสิ ปุญฺเช จ เมสาโท อสฺเส โลเณ จ สินฺธโว, (๒-๒)
สํวฏฺเฏ ปลโย นาเส ปูโค กมุกราสิสุ. (๒-๒)
๑๐๕๒. อมเต ตุ สุธา เลเป อภิขฺยา นามรํสิสุ, (๒-๒)
สตฺติ สามตฺถิเย สตฺเถ มหี นชฺชนฺตเร ภุวิ, (๒-๒)
ลีลา กฺริยาวิลาเสสุ สตฺเต ตุ อตฺเร ปชา. (๒-๒)
๑๐๕๓. ญาเณ ลาเภ อุปลทฺธิ ปเวณี กุถเวณิสุ, (๒-๒)
ปวตฺติ วุตฺติวุตฺตาสุ เวตเน ภรเณ ภติ. (๒-๒)
๑๐๕๔. อาจาเรปิ มริยาทา ภูติ สตฺตาสมิทฺธิสุ, (๒-๒)
โสปฺเป ปมาเท ตนฺที จ ยาตฺรา คมนวุตฺติสุ. (๒-๒)
๑๐๕๕. นินฺทา กุจฺฉาปวาเทสุ กงฺคุ ธญฺญวิยงฺคุสุ, (๒-๒)
โมกฺเข สิเว สเม สนฺติ วิภาเค ภตฺติ เสวเน. (๒-๒)

---

๑๐๕๑. **ปุญฺเช** ปิณฺเฑ. เมโส อุสโภ เมถุนํ กกฺกโฏ สีโห กญฺญา ตุลา วิจฺฉิโก ธนุ มกโร กุมฺโภ มีโนติ **เมสาทิ.** โลเณ ลวณุตฺตเม. **สํวฏฺเฏ** วินาสกปฺเป. **กมุเก** ตมฺพูลรุกฺเข.

๑๐๕๒. **อปเต** เทวตาโภชเน. **เลเป** สุทฺธสกฺขรจุณฺณาทิมฺเย. **สตฺเถ** ที่ฆทณฺเฑ สตฺถวิเสเส. **นชฺชนฺตเรติ** คงฺคา ยมุนา อจิรวตี สรภู มหีติ ปญฺจสุ มหานทีสุ ปญฺจมาย มหานทิยํ. **ภุวิ** ปถวิยํ. **กฺริยา** นารีสงฺคารภาวชา กฺริยา. **วิลาโส** ปน ตทญฺญโช. **อตฺรเช** ปุตฺเต.

๑๐๕๓. **กุโถ** หตฺถิปิฏฺฐตฺถรณํ. **เวณี** นารีนํ เกสกลาโป. "ปเวณี กุถโย"ติ หิ **โวปาลิโต.** "ปเวณี กุลเวณีสู"ติปิ กฺวจิ ปาโฐ. **วุตฺติ** ภวนํ. **วุตฺตา** วุตฺตนฺโต. **เวตเน** กมฺเมน ลทฺธพฺเพ. **ภรเณ** โปสเน, ธารเณ จ.

๑๐๕๔. **มริยาท**สทฺโท ทฺวีสุ. **สตฺตา** วิชฺชมานตา. **สมิทฺธิ** สมฺปตฺติ. **โสปฺเป** นิทฺทายํ. **วุตฺติ** ชีวิตวุตฺติ.

๑๐๕๕. **กุจฺฉา** ครหา. **อปวาโท** อวณฺณวาโท, อภูตากฺขานมฺปิ. **ธญฺเญ** ธญฺญวิเสเส, ยสฺส สีสํ องฺคุฏฺฐปฺปมาณํ ที่ฆญฺจ. **ปิยงฺคุ** คนฺธพฺพํ. **โมกฺเข** นิพฺพาเน. **สิเว** กลฺยาเณ.

๑๐๕๖. อิจฺฉายํ ชุตียํ กนฺติ รญฺชเน สูรเต รติ, (๒–๒)
เคเห วสตี วาเส'ถ นทีเสนาสุ วาหินี. (๒–๒)
๑๐๕๗. ปตฺเถ นาเฬ จ นาฬิ'ตฺถิ คเณ สมิติ สงฺคเม, (๒–๒)
ตณฺหา โลเภ ปิปาสายํ มคฺควุตฺตีสุ วตฺตนี. (๒–๒)
๑๐๕๘. ปาณฺยงฺเค นาภิ จกฺกนฺเต ยาเจ วิญฺญตฺติ ญาปเน, (๒–๒)
วิตฺติ โตเส เวทนายํ ฐาเน ตุ ชีวิเต ฐิติ. (๒–๒)
๑๐๕๙. ตรงฺเค อนฺตเร วีจิ ถิรตฺเต ธารเณ ธิติ, (๒–๒)
ภู ภูมิยญฺจ ภมุเก สทฺเท เวเท สเว สุติ. (๒–๓)
๑๐๖๐. โคตฺตํ นาเม จ วํเส'ถ นคเร จ ฆเร ปุรํ, (๒–๒)
โอกํ ตุ นิสฺสเย เคเห กุลํ ตุ โคตฺตราสิสุ. (๒–๒)
๑๐๖๑. เหเม วิตฺเต หิรญฺญญฺจ ปญฺญาณํ ตฺว'งฺคพุทฺธิสุ, (๒–๒)
อถา'มฺพรญฺจ เข วตฺเถ คุยฺหํ ลิงฺเค รหสฺยปิ. (๒–๒)

---

๑๐๕๖. **รญฺชเน** กาสายาทิรญฺชเน. **สูรเต** เมถุเน. **วาเส** วสนกฺริยายํ.

๑๐๕๗. **ปตฺเถ** มานตุมฺเพ. **นาเฬ** อุปฺปลาทีนํ นาเฬ. **ปิปาสายํ** ปาตุมิจฺฉายํ. **วุตฺติ** ภวนํ.

๑๐๕๘. **ปาณฺยงฺเค** สงฺขนาภิยํ. **จกฺกนฺเต** จกฺกสฺส อนฺเต.

"นาภิ ปาณฺยงฺเค เขตฺเต จกฺกนฺตจกฺกวตฺติสุ,
นาภิ ปธาเน กตฺถูริ- มํเส จ กฺวจิ กิตฺติโต"ติ **โวปาลิโต.**

๑๐๕๙. **อนฺตเรติ** ทฺวินฺนํ อนฺตเร. "วีจิ สุขตรงฺเคสู"ติ **โวปาลิโต.** **ถิรตฺเต** ถิรภาเว. "ธีรตฺเต"ติปิ ปาโฐ, โสเยวตฺโถ. **สเว** สวเน.

๑๐๖๐. **นิสฺสเย** อสธาเร.

๑๐๖๑. **วิตฺเต** ธเน. **องฺโค** ลกฺขณํ. **พุทฺธิ** ญาณํ **เข** อากาเส.

๑๐๖๒. ตโป ธมฺเม วเต เจว ปาเปตฺวา'คุมฺหิ กิพฺพิสํ, (๒-๒)
รตนํ มณิเสฏฺเฐสุ วสฺสํ หายนวุฏฺฐิสุ. (๒-๒)
๑๐๖๓. วนํ อรญฺญวารีสุ ขีรมฺหิ ตุ ชเล ปโย, (๒-๒)
อกฺขรํ ลิปิโมกฺเขสุ เมถุนํ สงฺคเม รเต. (๒-๒)
๑๐๖๔. โสตํ กณฺเณ ปโยเวเค ริฏฺฐํ ปาปาสุเภสุ จ, (๒-๒)
อาคุ ปาปาปราเธสุ เกตุมฺหิ จิหเน ธโช. (๒-๒)
๑๐๖๕. โคปุรํ ทฺวารมตฺเตปิ มนฺทิรํ นคเร ฆเร, (๒-๒)
วาจฺจลิงฺคา ปร'มิโต พฺยตฺโต ตุ ปณฺฑิเต ผุเฏ. (๒-๒)
๑๐๖๖. วลฺลโภ ทยิเต'ชฺฌกฺเข ชเพ ถูโล มหตฺย'ปิ, (๒-๒)
กุรูเร เภรเว ภีโม โลโล ตุ โลลุเป จเล. (๒-๒)
๑๐๖๗. พีภจฺโฉ วิกเต ภีเม โกมลาติขิเณ มุทุ,
อิฏฺเฐ จ มธุเร สาทุ สาทุมฺหิ มธุโร ปิเย. (๒-๒)

---

๑๐๖๒. **วเต** ติตฺถิยสมาจาเร. **อาคุมฺหิ** อปราเธ. **มณิ** สิลาวิกติ, มณิสงฺขาโต วา รตนวิเสโส อิธ **มณิ** นาม. **หายเน** สํวจฺฉเร. **วุฏฺฐิ** วสฺสนํ.

๑๐๖๓. **ลิปิ** อการาทีนํ สนฺนิเวสวิเสโส. **โมกฺโข** นิพฺพานํ. **รเต** สุรเต.

๑๐๖๔. ปาเป จ อสุเภ จ **ริฏฺฐํ. อริฏฺฐํปฺยตฺร,** ตพฺภาเว ตตฺร อกาโร. **อปราโธ** อาทีนโว. **เกตุมฺหิ** ปฏากายํ. **จิหเน** ลกฺขเณ. "ธโช โสณฺฑิกเลเสสุ, ปฏากายญฺจ จิหเน"ติ **โวปาลิโต.**

๑๐๖๕. **ทฺวารมตฺเตปิ** พหิทฺวาเรปิ. อิโต ปรํ เย อเนกตฺถา วุจฺจนฺเต, เต วาจฺจลิงฺคิกา. **ผุเฏ** ปากเฏ.

๑๐๖๖. **อชฺฌกฺเข** อธิกเต. **ชเพ** อญฺญาเณ. **โลลุเป** อติตณฺเห. **จเล** กมฺปิเต.

๑๐๖๗. **วิกเต** วิรูเป. **โกมลํ** อกฐินํ. **อติขิโณ** กุณฺโฐ.

๑๐๖๘. สิเต ตุ สุทฺเธ โอทาโต ทฺวิชิวฺโห สูจกาหิสุ, (๒–๒)
สกฺเก สมตฺโถ สมฺพนฺเธ สมตฺตํ นิฏฺฐิตา'ขิเล. (๒–๒)

๑๐๖๙. สุทฺโธ เกวลปูเตสุ ชิฆญฺโญ'นฺตาธเมสุ จ. (๒–๒)
โปโณ ปณตนินฺเนสุ อญฺญนีเจสุ เจ'ตโร. (๒–๒)

๑๐๗๐. สุจิ สุทฺเธ สิเต ปูเต เปสโล ทกฺขจารุสุ, (๒–๒)
อธโม กุจฺฉิเต อูเน อปฺปีเยปฺย'ลิโก ภเว, (๒–๒)

๑๐๗๑. พฺยาเป อสุทฺเธ สํกิณฺโณ ภพฺพํ โยเคฺย จ ภาวินิ, (๒–๒)
สุขุโม อปฺปกาณูสุ วุทฺโธ เถเร จ ปณฺฑิเต. (๒–๒)

๑๐๗๒. สุเภ สาธุมฺหิ ภทฺโท'ถ ตฺยาโท จ วิปุเล พหุ, (๒–๒)
ธีโร พุเธ ธิติมนฺเต เวลฺลิตํ กุฏิเล ธุเต. (๒–๒)

---

๑๐๖๘. **สิเต** เสเต. **สูจโก** เปสุญฺญการโก. **อหิ** สปฺโป. **สกฺเก** ขเม. "สตฺเต"ติ ปาเฐ ปน สตฺติยุตฺเตตฺยตฺโถ. **สมฺพนฺเธ** อวิปฺปโยเค. **อขิเล** สกเล.

๑๐๖๙. **เกวลํ** อสมฺมิสฺสํ. **อนฺโต** อวสานํ. **อธโม** นิหีโน. **ปณโต** พุทฺธาทีสุ นินฺโน. **นินฺโน** ถลปฏิปกฺโข.

๑๐๗๐. **สุทฺเธ** อญฺเญน อสมฺมิสฺสิเต. **ปูเต** เมชฺเฌ.

๑๐๗๑. **พฺยาเป** พฺยาปิเต. **ภาวินิ** อนาคเต วตฺถุมฺหิ. **เถเร** ชิณฺเณ.

๑๐๗๒. **พหุ**สทฺโท "เอกสฺมึ, ทฺวีสุ จ น ปวตฺตตี"ตฺยาทีสุเยว ปวตฺตตีติ มญฺญมาโน "ตฺยาโท"ติ วทติ. "เอกวจนํ, พหุวจน"นฺติ วุตฺตตฺตา ปน ทฺวีสุปิ **พหุ**สทฺโท วตฺตเตว. อาจริเยน วา ปรสมยวจนานิ มนสิ กตฺวา "ตฺยาโท"ติ วุตฺตํ. ติวิธญฺหิ ตตฺถ วจนํ เอกวจนํ ทฺวิวจนํ พหุวจนนฺติ. สพฺพปาริสทตฺตา หิ พฺยากรณสฺส สพฺเพสํ วาทา กตฺถจิ กถียนฺเต.

ธี วุจฺจติ ปญฺญา, สา ยสฺส อตฺถิ, ส **ธีโร,** พุโธ. ธานํ วา ธี, สา ยสฺสตฺถีติ ส **ธีโร,** ธิติมนฺโต. **ธุเต** จเล.

๑๐๗๓. วิสโท พฺยตฺตเสเตสุ ตรุโณ ตุ ยุโว นโว, (๒-๒)
โยคฺคํ ยาเน ขเม โยคฺโค ปิณฺฑิตํ คณิเต ฆเน. (๒-๒)
๑๐๗๔. วุฑฺเฒ[๑]'ภิชาโต กุลเช วุทฺโธรูสุ มหลฺลโก, (๒-๒)
กลฺยาณํ สุนฺทเร จาปิ หิโม ตุ สีตเลปิ จ. (๒-๒)
๑๐๗๕. โลเล สีเฆ จ จปโล วุตฺเต อุทิต'มุคฺคเต, (๒-๒)
อาทิตฺเต คพฺพิเต ทิตฺโต ปิฏฺจํ ตุ จุณฺณิเตปิ จ. (๒-๒)
๑๐๗๖. วิคเต วายเน วีตํ ภาวิตํ วฑฺฒิเตปิ จ, (๒-๒)
ภชฺชิเต ปติเต ภฏฺโฐ ปฏฺโฐ ปุจฺฉิตโปสิเต. (๒-๒)
๑๐๗๗. ชาโต ภูเต จเย ชาตํ ปฏิภาโค สมาริสุ, (๒-๒)
สูโร วีเร รวิสูเร ทุฏฺโฐ กุทฺเธ จ ทูสิเต. (๒-๒)
๑๐๗๘. ทิฏฺโฐ'ริมฺหิ'กฺขิเต ทิฏฺจํ มูฬฺเห ปาเต จ พาลิโส, (๒-๒)
นินฺทายํ เขปเน เขโป นิยโม นิจฺฉเย วเต. (๒-๒)

---

๑๐๗๓. ยาเน หตฺถาทิยาเน **โยคฺคํ.** ขเม ปเน **โยคฺโค.**

๑๐๗๔. **วุฑฺเฒ** อายุวุฑฺเฒ. **กุลเช** กุลีเน. **วุทฺโธ** อายุวุทฺโฒ. **อุรุ** ปมาณโต มหนฺโต.

๑๐๗๕. **วุตฺเต** วตฺตพฺเพ. **อุคฺคเต** อุทฺธคเต. **อาทิตฺเต** อคฺยาทีหิ, **คพฺพิเต** สญฺชาตมาเน.

๑๐๗๖. **วิคเต** วิคตราเค. **วายเน** วีเต ปเฏ. **ภชฺชิเต** ธญฺญาทิเก. **ภชฺช** ปาเก.

๑๐๗๗. **จเย** สมูเห. สโม ตุโลฺย. **อริ** สตฺตุ. สมาทิสู"ติปิ ปาโฐ. **วีเร อกาตเร** สูเร. **รวิสูโรติ** รวิสูริโย "สูโร"ติ วุตฺโต. **กุทฺเธ** โกธสหิเต. **ทูสิเต** อปฺปิเย.

๑๐๗๘. **อริมฺหิ** สตฺตุมฺหิ ทิฏฺโฐ. อิกฺขิเตปิ **ทิฏฺโฐ.** **โปเต** พาลเก. **วเต** เอกนฺตสาธเน วตกมฺเม.

---

๑. พุเธ (สี,ก)

๑๐๗๙. สลากายํ กุโส ทพฺเพ | พาลฺยาโท ตุ ขเย วโย, (๒-๒)
เลปคพฺเพสฺว'วเลโป | อณฺฑโช มีนปกฺขิสุ. (๒-๒)

๑๐๘๐. พิฬาเล นกุเล พพฺพุ | มนฺโถ มนฺถนสตฺตุสุ, (๒-๒)
วาโล เกเส'สฺสาทิโลเม | สงฺฆาโต ฆาตราสิสุ. (๒-๒)

๑๐๘๑. โคปคาเม รเว โฆโส | สูโต สารถิวนฺทีสุ, (๒-๒)
มาลฺยํ ตุ ปุปฺเผ ตทฺทาเม | วาโห ตุ สกเฏ หเย. (๒-๒)

๑๐๘๒. ขเยจฺจเน อปจโย | กาโล สมยมจฺจุสุ, (๒-๒)
เภ ตารกา เนตฺตมชฺเฌ | สีมา โต'ว'ธิฏฺฐิตีสุ จ. (๒-๒)

---

๑๐๗๙. **สลากายํ** กุสาวหาเร. **ทพฺเพ** วรหิสติเณ. **ขเย** อุทยพฺพยานุปสฺสีติ. สกุเณปิ **วโย** "วิสยุตฺตนุนภุตฺตานํ, วยานํ มรณํ ภเว"ตฺยาทีสุ. **คพฺโพ** อภิมาโน.

๑๐๘๐. **พิฬาเล** มชฺชาเร. **นกุเล** อหิสตฺตุมฺหิ. **มนฺถโน** ขีรมนฺถนทณฺโฑ. **สตฺตุ** ตณฺฑุลวิกติขชฺชวิเสโส. **อสฺสาทิโลเม** อสฺสาทีนํ โลเม. **ฆาโต** มรณํ. **ราสิ** ปุญฺโช.

๑๐๘๑. **โคปคาเม** โคปาลานํ คาเม. **รเว** สทฺเท. **สารถิ** ปาชิตา. **วนฺที** ถุติปาฐโก.

"สารถิมฺหิ ตจฺฉเก จ | ปสูเต เปริเตปิ จ,
ขตฺติยา พฺราหฺมณี เชปิ | สูโต ปารทวนฺทิสู"ติ

โวปาลิโต. **ปุปฺเผ** สุตฺตาทีนา อสงฺขเต. **ตทฺทาเม** ปุปฺผทาเม สุตฺตาทีนา สงฺขเต. **สกเฏ** อเน. **หเย** อสฺเส.

๑๐๘๒. **อจฺจเน** ปูชายํ. **เภ** นกฺขตฺเต. เนตฺตมชฺเฌ "สูลา"ติ ขฺยาเต. **โอธิ** มริยาโท.

๑๐๘๓. อาโภโค ปุณฺณตา'วชฺเช- สฺวา'ฬิ'ตฺถี สขิเสตุสุ, (๒-๒)
สตฺเต ถูเล ตีสุ ทพฺโพ ลตา สาขาย วลฺลิยํ. (๒-๒)
๑๐๘๔. ปุตฺติ'ตฺถี โมจเน โมกฺเข กาโย ตุ เทหราสิสุ, (๒-๒)
นีเจ ปุถุชฺชโน มูฬฺเห ภตฺตา สามินิ ธารเณ. (๒-๒)
๑๐๘๕. สิขา ปิญฺเฉสุ สิขณฺโฑ สตฺเต ตฺว'ตฺตนิ ปุคฺคโล,(๒-๒)
สมฺพาโธ สงฺกเฏ คุยฺเห นาเส เขเป ปราภโว. (๒-๒)
๑๐๘๖. วจฺโจ รูเป กรีเส'ถ ชุติ'ตฺถี กนฺติรํสิสุ. (๒-๒)
๑๐๘๗. ลพฺภํ ยุตฺเต จ ลทฺธพฺเพ ขณฺเฑ ปณฺเณ ทลํ มตํ, (๒-๒)
สลฺลํ กณฺเฑ สลากายํ สุจิตฺเต ธาวนํ คเต, (๒-๒)
ภนฺตตฺเต วิพฺภโม หาเว โมโห'วิชฺชาย มุจฺฉเน. (๒-๒)

---

๑๐๘๓. **ปุณฺณตา** ปริปุณฺณตา. **อวชฺชํ** โทโส. มนุกฺการปิ **อาโภโค.** **อาฬิสทฺโท** อิตฺถี. **สขี** วยสา. **เสตุ** ชลวารโณ, นทฺยาทิมคฺโค จ. **สตฺเต** สตฺติยุตฺเต, ถิเรตฺยตฺโถ. "ทพฺโพ ถูเล ภุเส สตฺเต, ปคาพฺเหปิ ทพฺเห มโต"ติ **โวปาลิโต.**

๑๐๘๔. **โมกฺเข** นิพฺพาเน, อรหตฺตผเลปิ. **สามินิ** ปติมฺหิ. **ธารเณ**ติ ธาเรตีติ **ธารโก,** ตตฺถ. โปสเกปิ **ภตฺตา.**

๑๐๘๕. **สิขา** จูฬา. **ปิญฺฉํ** ปุจฺฉํ. **อตฺตนิ** "สํฆิกํ ปุคฺคลิก"นฺตฺยาทีสุ. **เขเป** นินฺทายํ.

๑๐๘๖. **รูเป** วณฺเณ. **กรีเส** คูเถ.

๑๐๘๗. **ขณฺเฑ** สกเล. ปณฺเณ รุกฺขาทีนํ ปณฺเณ. **กณฺเฑ** สเร. **สลากา** วโณปยุตฺตา. สุจิโน ภาโว **สุจิตฺตํ,** ตสฺมึ. **คเต** คมนกฺริยายํ. "**ธาว** คติสุทฺธิย"นฺติ หิ ธาตุปาโฐ. **หาโว** อิตฺถีนํ สิงฺคารภาวชกฺริยา. **อวิชฺชาย** อญฺญาเณ. **มุจฺฉเน** วิสญฺญิภาเว.

๑๐๘๘. เสโท ฆมฺมชเล ปาเก  โคเพ อุจฺฉุมเย คุโฬ, (๒–๒)
มิตฺเต สหาเย จ สขา  วิภู นิจฺจปภูสุ โส. (๒–๒)

๑๐๘๙. ขคฺเค กุรูเร เนตฺตึโส  ปรสฺมึ อตฺร ตีสฺว’มุ, (๒–๒)
กลงฺโก’งฺโกปวาเทสุ  เทเส ชนปโท ชเน. (๒–๒)

๑๐๙๐. ปชฺเช คาถา วจีเภเท  วํโส ตฺว’นฺวยเวณุสุ, (๒–๒)
ยานํ รถาโท คมเน  สรูปสฺมึ อโธ ตลํ. (๒–๒)

๑๐๙๑. มชฺโฌ วิลคฺเค เวมชฺเฌ  ปุปฺผํ ตุ กุสุโมตุสุ, (๒–๒)
สีลํ สภาเว สุพฺพเต  ปุงฺคโว อุสเภ วเร. (๓–๒)

๑๐๙๒. โกเส ขคาทิพีเช’ณฺฑํ  กุหรํ คพฺภเร พิเล, (๒–๒)
เนตฺตึเส คณฺฑเก ขคฺโค  กทมฺโพ ตุ ทุเม จเย. (๒–๒)

---

๑๐๘๘. **ฆมฺมชลํ** กาเย อุณฺเหน สญฺชาตชลํ. **ปาเก** ปจฺจเน. **โคเพ** "คุโฬ" อิติ ขฺยาเต มตฺติกาคุฬเก. **อุจฺฉุมเย** อุจฺฉุรสสญฺชาเต. **มิตฺเต** ปิยมิตฺเต, มิตฺตมตฺเต วา. **สหาเย** อตฺถจเร. **ปภู** อธิปติ. **โส** ปุลฺลิงฺโค.

๑๐๘๙. **กุรูเร** กกฺขฬกมฺมนฺเต. **ปรสฺมึ** ปรฏฺฐาเน, ปรโลเก วา. **อตฺร** ฐาเน, โลเก วา. **องฺโก** จิหนํ. อปราเธ นาฏกปริจฺเฉเทปิ **องฺโก. อปวาโท** โลกครหา. **เทเส** เทสวิเสเส. "ภเว ชนปโท เทเส, ชเน ชนปเทปิ เจ"ติ **โวปาลิโต.**

๑๐๙๐. **ปชฺเช** สิโลเก. **วจีเภเท** พฺยตฺตวาจายํ. **อนฺวเย** สนฺตาเน. **สรูปสฺมึ** สมานภาเว. อโธภาเค จ. **ตลํ.**

๑๐๙๑. **วิลคฺเค** กายมชฺเฌ. **เวมชฺเฌ** มชฺฌสามญฺเญ. **กุสุมํ** ปสวํ. **อุตุ** อิตฺถิปุปฺผํ. **สุพฺพเต** สุนฺทเร วเต.

๑๐๙๒. **โกเส** ลิงฺคปสิพฺพเก. **คพฺภเร** คุหายํ. **พิเล** กิปิลฺลิกาทีนํ อาวาเส. **คณฺฑเก** ขคฺควิสาเณ. กทมฺเพ "อิติ ขฺยาเต. **ทุเม** รุกฺเข. **จเย** สมูเห.

๑๐๘๓. เภ เธนุยํ โรหิณี’ตฺถี วรงฺคํ โยนิยํ สิเร, (๒-๒)
อกฺโกเส สปเถ สาโป ปงฺโก ปาเป จ กทฺทเม. (๒-๒)

๑๐๘๔. โภควตฺยุ’รเค โภคี- สฺสโร ตุ สิวสามิสุ, (๒-๒)
พเล ปภาเว วีริยํ เตโช เตสุ จ ทิตฺติยํ. (๒-๓)

๑๐๘๕. ธารา สนฺตติขคฺคงฺเค วานํ ตณฺหาย สิพฺพเน, (๒-๒)
ขตฺตา สูเต ปฏิหาเร วิตฺติปีฬาสุ เวทนา. (๒-๒)

๑๐๘๖. ถิยํ มติ’จฺฉาปญฺญาสุ ปาเป ยุทฺเธ วเร รโณ, (๒-๓)
ลโว ตุ พินฺทุจฺเฉเทสุ ปลาเส’ติสเย ภุสํ. (๒-๒)

๑๐๘๗. ปาถา รุกฺเข นิเสเธ จ มูลปเทปิ มาติกา, (๒-๒)
เสฺนโห เตเล’ธิกปฺปเม ฆราเปกฺขาสุ อาลโย. (๒-๒)

๑๐๘๘. เกตุมฺหิ เกตนํ เคเห ฐาเน ภูมิ’ตฺถิยํ ภุวิ, (๒-๒)
เลเขฺย เลโข ราชิ เลขา ปูเช ตุ ภควา ชิเน. (๒-๒)

---

๑๐๘๓. **เภ** นกฺขตฺตเภเท. **เธนุยํ** สิงฺคินิยํ. **โยนิยํ** อิตฺถีนํ องฺคชาเต. **สิเร** สีเส.

๑๐๘๔. **โภคี**สทฺโท โภควติ ปุคฺคเล, อุรเค จ. **สิโว** มหิสฺสโร. **พเล** ถาเม. **ปภาเว** เตชสิ. "วีริยํ สุกฺเก ปภาเว, เตโช สามตฺถิเยสฺวปิ"ติ **โวปาลิโต.** เตชสทฺโท ปน **เตสุ** จ ยถาวุตฺเตสุปิ ทฺวีสฺวตฺเถสุ, ทิตฺติยญฺจ วตฺตติ.

๑๐๘๕. **สนฺตติ** อาธาโร. **ขคฺคงฺเค** ขคฺคสฺส ติขิณาวยเว. **สูเต** สารถิมฺหิ. **ปฏิหาเร** วจนหาเร. "**วิท** ลาเภ"ติ ธาตฺวตฺถโต **วิตฺติ.** **ปีฬา** วิพาธา.

๑๐๘๖. **รเว** สทฺเท. **ปลาเส** นิตฺตณฺฑุลวีหิมฺหิ.

๑๐๘๗. **รุกฺเข** อมฺพฏฺฐรุกฺเข. ปรสมเย ปน **พาธา.** **อธิปฺปเม** อติสยเปเม.

๑๐๘๘. **เกตุมฺหิ** ธเช. **เลเขฺย** ลิขิตพฺเพ เลเข. **ราชิยํ** ตุ **เลขา.**

**๑๐๙๙. คทา สตฺเถ คโท โรเค นิสชฺชา ปี่เชสฺวา'สนํ, (๒-๒)**
**ตถาคโต ชิเน สตฺเต จเย เทเห สมุสฺสโย. (๒-๒)**
**๑๑๐๐. พิลํ โกฏฺฐาสฉิทฺเทสุ วชฺชํ โทเส จ เภริยํ, (๒-๒)**
**กาเล ทีฆญฺชเส'ทฺธานํ อาพิยํ เสตุ การเณ. (๒-๒)**
**๑๑๐๑. โอกาโส การเณ เทเส สภา เคเห จ สํสเท, (๒-๒)**
**ยูโป ถมฺเภ จ ปาสาเท อยนํ คมเน ปเถ. (๒-๒)**
**๑๑๐๒. อกฺโก รุกฺขนฺตเร สูเร อสฺโส โกเณ หเยปฺย'ถ, (๒-๒)**
**อํโส ขนฺเธ จ โกฏฺฐาเส ชาลํสูสฺว'จฺจิ โน ปุเม. (๒-๒)**
**๑๑๐๓. นาสาสตฺเตสฺว'ภาโว'ถ อนุนํ โอทนภุตฺติสุ, (๒-๒)**
**ชีวํ ปาเณ ชเน ชีโว ฌาโส ตฺว,นฺเน จ ภกฺขเน. (๒-๒)**
**๑๑๐๔. ฉทเน'จฺฉาทนํ วตฺเถ นิกาโย เคหราสิสุ, (๒-๒)**
**อนฺนาโท อามิสํ มํเส ทิกฺขา ตุ ยชเน'จฺจเน. (๒-๒)**

---

๑๐๙๙. **สตฺเถ** อาวุธเภเท. **สตฺเต** ปาณิมฺหิ. **จเย** สมูเห.

๑๑๐๐. **อาพิยํ** นทีมคฺเค, ชลธารเณ จ.

๑๑๐๑. **สํสเท** สภาเย. **อยน**สทฺโท คมเน, ปเถ จ วตฺตติ.

๑๑๐๒. **รุกฺขนฺตเร** คณฺฑุเม. **สูเร** สูริเย. **โกเณ** วิทิสายํ. **หเย** ตุรงฺเค จ **อสฺโส. ขนฺเธ** ภุชสิเร. **อจฺจิ**สทฺโท **ชาลายํ** อคฺคิชาลายํ. **อํสุมฺหิ** ตสฺส, อญฺเญสญฺจ อํสุมฺหิ วตฺตติ. โส จ **โน ปุเม** ปุลฺลิงฺเค น วตฺตติ.

๑๑๐๓. **อภาว**สทฺโท **นาเส** วิชฺชมานสฺส นาเส. **อสตฺต**สทฺโท อวิชฺชมานตฺเถ วตฺตติ. **ภุตฺติ** ภุญฺชนกฺริยา. **ปาเณ** อายุมฺหิ **ชีวํ. ชเน** ปาณวติ **ชีโว.**

๑๑๐๔. **ฉทเน** เคหาทีนํ ฉทเน. **ราสิ** ปุญฺโช, สหธมฺมีนํ คโณ จ.

"นิกาโย นิลเย ลกฺขเย สํหตานํ สมุจฺจเย,
เอกตฺถ ภาชินิ วเส ปรมตฺตนิ วุจฺจเต"ติ

**โวปาลิโต. ยชเน** เทวปูชายํ. **อจฺจเน** ปูชามตฺเต. **ทิกฺข** มุณฺฑิโยปนยนิยมพฺพตาเทเสสุ.

๑๑๐๕. กฺริยายํ การิกา ปชฺเช เกตุ ตุ จิหเน ธเช, (๒-๒)
กุสุมํ ถียเข ปุปฺเผ วานเร ตุ พุเธ กวิ. (๒-๒)
๑๑๐๖. อธเร ขรเภ โอฏฺโฐ ลุทฺโธ ตุ ลุทฺทเกปิ จ, (๒-๒)
กลุสํ ตฺวา'วิเล ปาเป ปาเป กลิ ปราชเย. (๒-๒)
๑๑๐๗. กนฺตาโร วนทุคฺเคสุ จโร จรมฺหิ จญฺชเล, (๒-๒)
ชนาวาเส คเณ คาโม จมฺมํ ตุ ผลเก ตเจ. (๒-๒)
๑๑๐๘. อาโมโท หาสคนฺเธสุ จารุ ตุ กนเกปิ จ, (๒-๒)
สตฺตายํ ภวนํ เคเห เลเส ตุ ขลิเต ฉลํ. (๒-๒)
๑๑๐๙. เวรํ ปาเป จ ปฏิเฆ ตโจ จมฺมนิ วกฺกเล, (๒-๒)
อุจฺเจ'ธิโรเห อาโรโห เนตฺตํ วตฺถนฺตรกฺขิสุ. (๒-๒)
๑๑๑๐. ปฏิหาเร มุเข ทฺวารํ เปเต ญาเต มโต ติสุ, (๒-๒)
มาโส'ปรณฺณกาเลสุ นคฺโค ตฺว'เจลเกปิ **จ.** (๒-๒)

---

๑๑๐๕. กรณํ กาโร, โส เอว **การิกา,** กฺริยา, สกตฺเถ ณิโก. ปชฺเชปิ โสเยวตฺโถ. **จิหเน** ลกฺขเณ. **ถีรเช** อิตฺถีนํ อุตุมฺหิ. **ปุปฺเผ** สุมเน. **วานเร** มกฺกเฏ.

๑๑๐๖. **อธเร** ทนฺตาวรเณ. **ขรเภ** "โอฏฺโฐ"อิติ ขฺยาเต. โลภปุคฺคเลปิ **ลุทฺโธ. อาวิเล** อนจฺเฉ.

๑๑๐๗. **จรมฺหิ** คุตฺตปุริเส.

๑๑๐๘. หาโส จ คนฺโธ จ **หาสคนฺธา,** เตสุ. **คนฺโธตฺร** ทูรคามี. กลฺยาเณปิ **จารุ, ขล** จลเน, สญฺจเย จ, โต, **ขลิโต,**

๑๑๐๙. **วกฺกเล** รุกฺขตฺตเจ. **อธิโรเห** อาโรหนกฺริยายํ. **วตฺถนฺตรํ** วิจิตฺตรูปํ วตฺถํ, ยํ จีนเทเส สญฺชาตํ.

๑๑๑๐. **ปฏิหาเร** "อิติ ขฺยาเต. **มุเข** ภตฺตาทีนํ ปเวสนฏฺฐาเน. **เปเต** ปรโลกํ คเต. **อปรณฺณํ** มุคฺคาทิ. **กาโล** ตึสรตฺติทิวปริจฺฉินฺโน.

๑๑๑๑. **เทเส ฆาเต จ ปฏิโฆ มิคาโท ฉคเล ปสุ, (๒–๒)**
**อรูเป จา'วฺหเย นามํ ทโร ทรถภีติสุ. (๒–๒)**
๑๑๑๒. **ยาจเน โภชเน ภิกฺขา ภาเร ตุว'ติสเย ภาโร, (๒–๒)**
**ทพฺพิ'นฺทชายาสุ สุชา เมเฆ ตุว'พฺภํ วิหายเส. (๒–๒)**
๑๑๑๓. **โมทโก ขชฺชเภเทปิ มณิเก รตเน มณิ, (๒–๒)**
**เสลาราเมสุ มลโย สภาวงฺเกสุ ลกฺขณํ. (๒–๒)**
๑๑๑๔. **หวิ สปฺปิมฺหิ โหตพฺเพ สิโร เสฏฺเฐ จ มุทฺธนิ, (๒–๒)**
**วิจาเรปิ วิเวโก'ถ สิขรี ปพฺพเต ทุเม. (๒–๒)**
๑๑๑๕. **เวโค ชเว ปวาเห จ สงฺกุ ตุ ขิลเหติสุ, (๒–๒)**
**นิคฺคหีเต กเณ พินฺทุ วราโห สูกเร คเช. (๒–๒)**

---

๑๑๑๑. **โทเส** โกเธ. **ฆาเต** มารเณ. **มิคาโท** จตุปฺปเท. **ฉคเล** อเช. **อรูเป** ผสฺสาทิเก. **อวฺหเย** สญฺญายํ. **ทรเถ** กายจิตฺตสมฺภูเต สนฺตาเป. **ภีติ** ภยํ.

๑๑๑๒. **ภาเร** ขนฺธภาราทิเก. **สุชาสทฺโท ทพฺพิยํ** กฏจฺฉุยํ, **อินฺทชายายํ** สกฺกสฺส ภริยายญฺจ. **วิหายเส** อากาเส.

๑๑๑๓. **มณิเก** มหติ อุทกภาชเน. **รตเน** อสฺมวิกาวเร รตนสามญฺเญ. **เสโล** จนฺทนปพฺพโต. **อาราเม** ปุปฺผารามาทิอาราเม.

"มลโย เทเส เสลงฺคปพฺพตนฺตเร, มลยาติวุตายญฺจา"ติ **โวปาลิโต. องฺโก** จิหนํ.

๑๑๑๔. **สปฺปิมฺหิ** ฆเต, ตทญฺเญ โหตพฺเพ จ **หวิ.**

"**รหสิ จ วิจาเร จ, วิเวโก ชลโทณิย"นฺติ โวปาลิโต.**

๑๑๑๕. **ปวาเห** ชลปฺปวาเห.

"เวโค ชเว ปวาเห จ มหากาลผเลผิ เจ"ติ[1] **โวปาลิโต. ขิเล** อณุขาณุมฺหิ. **กณ** อปฺเป.

---

๑. เมทินีโกส ๓, ๒๔.

๑๑๑๖. เนตฺตนฺเต จิตฺตเก'ปางฺคํ สิทฺธตฺโถ สาสเป ชิเน. (๒-๒)
หาโร มุตฺตาคุเณ คาเห ชารโก มกฺเฏ รเส. (๒-๒)
๑๑๑๗. อจฺจโย'ติกฺกเม โทเส เสลรุกฺเขสฺว'โค นโค, (๒-๒)
สฺวปฺเป'วธารเณ มตฺตํ อปจิตฺย'จฺจเน ขเย. (๒-๒)
๑๑๑๘. ฉิทฺโท'ตรเณโสฺว'ตาโร พฺรหฺเม จ ชนเก ปิตา, (๒-๒)
ปิตามโห'ยฺยเก พฺรหฺเม โปโต นาวาย พาลเก. (๒-๒)
๑๑๑๙. รุกฺเข วณฺเณ สุเน โสโณ สกฺเค ตุ คคเน ทิโว, (๓-๒)
วตฺเถ คนฺเธ ฆเร วาโส จุลฺโล ขุทฺเท จ อุทฺธเน. (๓-๒)
๑๑๒๐. กณฺโณ โกเณ จ สวเน มาลา ปุปฺเผ จ ปนฺติยํ, (๒-๒)
ภาโค ภาเคฺย'กเทเสสุ กุฏฺฐํ โรเค'ชปาลเก. (๒-๒)
๑๑๒๑. เสยฺยา เสนาสเน เสเน จุนฺทภณฺฑมฺหิ จพฺภโม, (๒-๒)
วตฺถาทิโลมยํ'สุ กเร นิปาโต ปตเน'พฺยเย. (๒-๒)

---

๑๑๑๖. **เนตฺตนฺเต** จกฺขุโกเณ. **จิตฺตเก** ติลเก.

"อปางฺคํ องฺคหีเน จ เนตฺตนฺเต ติลเกปิ เจ"ติ[๑] **โวปาลิโต. มุตฺตาคุเณ** สุตฺตพนฺธมุตฺตายํ. คหณํ **คาโห,** ตสฺมึ. **มกฺเฏ** อปฺปุปฺผิเต. **รเส** โลณรเส.

๑๑๑๗. อโค, **นโค** จาติ เทฺว อภิธานานิ เสลรุกฺเขสุ วตฺตนฺติ. **สฺวปฺเป** สุฏฺฐุ อปฺเป, อปฺปตเรตฺยตฺโถ. **อวธารเณ** "นมนมตฺต"นฺตยาทีสุ. **อจฺจเน** ปูชายํ.

๑๑๑๘. **ฉิทฺเท** โทเส. **โอตรณํ** ชลติตฺถาทีสุ อวตรณํ. **อยฺยเก** ปิตุปิตริ.

๑๑๑๙. **รุกฺเข** ขคฺคผเล. **สุเน** สุนเข. **คนฺเธ** อธิวาสนคนฺเธ.

๑๑๒๐. **โกเณ** อสฺเส. **สวเน** โสเต. **ปนฺติยํ** วีถิยํ. **ภาเคฺย** ปุญฺเญ. **เอกเทโส** ตติยภาคาทิ. **อชปาลเก** โปกฺขเร. "กุฏฺฐํ โรเค สุคนฺเธ จา"ติ **โวปาลิโต.**

๑๑๒๑. **เสนาสเน** วิหาราทิเก. **เสเน** ปีฐาทิเก. **จุนฺทภณฺฑมฺหิ** จุนฺทานํ อุปกรเณ. "ภโม'มฺพุนิคฺคเม ภนฺตฺยํ จุนฺทาขฺยสิปฺปิยนฺตเก"ติ **นานตฺถสงฺคเห** โวปาลิโต. **อํสุสทฺโท** วตฺถาทีนํ โลเม, **กเร** กิรณมตฺเต จ. **อพฺยเย** ปการาทิเก.

---

๑. เมทินีโกส ๓, ๒๘.

๑๑๒๒. สาขายํ วิฏโป ถมฺเภ สตฺตุ ขชฺชนฺตเร ทิเส, (๒-๒)
สามิโก ปติริเยสุ ปฏฺฐานํ คติเหตุสุ. (๒-๒)

๑๑๒๓. ราเค รงฺโค นจฺจฏฺฐาเน ปานํ เปยฺเย จ ปีติยํ, (๒-๒)
อิณุกฺเขเปสุ อุทฺธาโร อุมฺมาเร เอฬโก อเช. (๒-๒)

๑๑๒๔. ปหาโร โปถเน ยาเม สรโท หายโนตุสุ, (๒-๒)
กุณฺฑิกายา'ฬฺหเก ตุมฺโพ ปลาโล ตุ ภุสมฺหิ จ. (๒-๑)

๑๑๒๕. มตา' วาเฏ จเย กาสุ ปนิสา การเณ รโห, (๒-๒)
กาโส โปฏคเล[1] โรเค โทโส โกเธ คุเณตเร. (๒-๒)

---

๑๑๒๒. **ขชฺชนฺตเร** สูกรวจฺจสณฺฐาเน ธญฺญวิกาเร. **ทิเส** ริปุมฺหิ. **ปติ** ธโว. **อริโย** อธิปติ.

๑๑๒๓. **ราเค** กสายาทิเก ราเค.

"รงฺโค ทาเน ขเล ราเค, ตจฺเฉ รงฺคํ ติปุมฺหิ เจ"ติ **โวปาลิโต.** **เปยฺเย** อุทกาทิเก. **ปีติยํ** ปีวนกฺริยายํ. "รกฺขเณ ปีติยํ ปาน"นฺติ **โวปาลิโต.** **อิเณ** อุกฺเขปเน จ **อุทฺธาโร.** **อุมฺมาเร** ทฺวารุมฺมาเร. **เอฬก**สทฺทสฺส อชสฺสาปิ วาจกตฺตา "เอฬโก อเช"ติ วุตฺตํ.

๑๑๒๔. ปหรณํ **ปหาโร,** โปถนํ. ปหรติ เอตฺถาติ **ปหาโร,** ยาโม, **หายโน** สํวจฺฉโร. **กุณฺฑิกายํ** "ตุมฺโพ"อิติ ขฺยาตายํ. **อาฬฺหเก** จตุปฺปตฺถปฺปมาเณ. **ภุสมฺหิ** ตณฺฑุลตฺตเจ.

๑๑๒๕. **อาวาเฏ** กูเป. **จเย** สมูเห จ. **กาสุ** สา, การเณ, รหสิ จ **อุปนิสา.**

"ภเว อุปนิสา ธมฺเม, เวทนฺเตปิ รหสฺยมฺปี"ติ **โวปาลิโต.** **โปฏคเล** "กาโส"อิติ ขฺยาเต. **คุเณตเร** อวชฺเช.

---

๑. โปฏกิเล (สี) โผฏกิเล (ก)

๑๑๒๖. ยุตฺยฏฺฐาลฏฺฐิเตสฺว'ฏฺโฐ กีฬายํ กานเน ทโว, (๓-๒)
อุปฺปตฺติยญฺโช'ปตนํ อุยฺยานํ คมเน วเน. (๒-๒)
๑๑๒๗. โวกาโร ลามเก ขนฺเธ มูโล'ปฺปทาสุ ปาภตํ, (๒-๒)
ทสา วตฺถาปฏนฺเตสุ การณํ ฆาตเหตุสุ. (๒-๒)
๑๑๒๘. หตฺถิทาเน มโท คพฺเพ ฌฏฺฐา ฌฏฺฐนราสิสุ, (๒-๒)
อุปหาโร'ภิหาเรปิ จโย พนฺธนราสิสุ. ( -๒)
๑๑๒๙. คนฺโธ โถเก ฆายนีเย จาโค ตุ ทานหานิสุ, (๒-๒)
ปาเน ปโมเท ปิติ'ตฺถี อิเณ คีวา คเลปิ จ (๒- )
๑๑๓๐. ปติฏฺฐา นิสฺสเย ฐาเน พลกฺกาเรปิ สาหสํ, (๒- )
ภงฺโค เภเท, ปเฏ ภงฺคํ ฉตฺตํ ตุ ฉวเกปิ จ. (๒- )
๑๑๓๑. ฌาเณ ภูวิ จ ภูริ'ตฺถี อนงฺเค มทโน ทุเม, (๒-๒)
ปมาตริปิ มาตา'ถ เวชฺชุ'ณฺหีเสสุ เวชนํ. ( -๒)

---

๑๑๒๖. **ยุตฺเต** "อฏฺฐํ วินิจฺฉินาติ"ตฺยาทีสุ. **อฏฺฏาเล** "โคปุรฏฺเฏหิ สํยุตฺต"มิจฺจาทีสุ. **อฏฺฐิเต** "อฏฺฏสฺสรํ กโรติ"ตฺยาทีสุ. **อฏฺฏ** อภิโยเค, **อฏฺฏ** อติกฺกมหึสาสูติ ธาตฺวตฺโถ. **กานเน** วเน. **อุปฺปตฺติยํ** ชนเน, วิหายสาคมเน จ.

๑๑๒๗. **ลามเก** นิหีเน. **ขนฺเธ** รูปาทิเก. **มูลํ** มูลธนํ. **อุปาทา** ปเหณกํ. อวตฺถายํ, ปฏสฺส อนฺเต จ **ทสา. ฆาโต** มารณํ.

๑๑๒๘. **คพฺเพ** มาเน. **ฌฏฺฐํ** สิเลสกรณํ. **ราสิ** ปุญฺโช, เอเตสุ ฌฏฺฐสทฺโท. **อภิหาเร** ปูชายํ. **พนฺธเน** "ปาการจโย"ตฺยาทีสุ.

๑๑๒๙. **โถเก** อปฺปเก. ทาเน, หานิยญฺจ **จาโค.** คีวา, คโล จาติ เทฺว อภิธานานิ อิเณ สิยุํ. "อิเณ คีวา คเลปิ จา"ติปิ ปาโฐ. **คเล** กณฺเฐ.

๑๑๓๐. ทณฺเฑปิ **สาหสํ.** ปเฏ วตฺถวิเสเส **ภงฺคํ.** สาณาทิเก มิสฺสิตฺวา กตํ หิ วตฺถํ "ภงฺค"นฺติ วุตฺตํ.

๑๑๓๑. **อนงฺเค** มาเร. **ทุเม** กรหาฏเก.

"มทโน มารธุตฺตร-วสนฺตทุมสิตฺถเก"ติ **โวปาลิโต. ปมาตริ** มาตุมาตริ. **เวเช** อุณฺหีเส จ **เวชนํ.**

๑๑๓๒. มาริโส ตณฺฑุเลยฺเย'ยฺเย โมกฺโข นิพฺพานมุตฺติสุ (๒–๒)
อินฺโท'ธิปติ สกฺเกสฺวา- รมฺมณํ เหตุโคจเร, (๒–๒)
๑๑๓๓. องฺเก สณฺฐาน'มาการา วปฺเป วปฺโป ตเฏปิ จ, (๒–๒)
สมฺมุตฺย'นุญฺญโวหาเร สฺว'ถ ลาชาสุ จา'กฺขตํ. (๒– )
๑๑๓๔. สตฺรํ ยาเค สทาทาเน โสโม ตุ โอสธินฺทุสุ, (๒–๒)
สงฺฆาโฏ ยุคเคหงฺเค ขาโร อูเส จ ภสฺมนิ. (๒–๒)
๑๑๓๕. อาตาโป วิริเย ตาเป ภาเค สีมาย โอธิ จาติ. (๒–๒)

อิติ ปาทาเนกตฺถวคฺโค นิฏฺฐิโต.

อเนกตฺถวคฺโค นิฏฺฐิโต.

---

ตณฺฑุเลยฺเย ติลผลสาเก. อยฺเย สามินิ. มุตฺติ มุจฺจนํ.

๑๑๓๓. องฺเก ลกฺขเณ. อาการา สีสจลนาทิเก. วปฺเป วปฺปนียพีเช. ตเฏ ตีเร จ วปฺโป, ปาการมูเล, เนตฺตชเล, อุสุเม จ วปฺโป. อนุญฺญายํ, โวหาเร จ สมฺมุติสทฺโท. อกฺขตสทฺโท ลาชาสุ ธญฺญวิกตีสุ นปุํสเก.

๑๑๓๔. ยาเค เทวปูชายํ, สทาทาเน จ สตฺรํ. สสฺ หึสายํ, ตรณฺ, สตฺรํ. โอสธิมฺหิ, จนฺเท จ โสโม.

"โสโม กุเวเร ปิตุเทวตายํ
วสุปฺปเภเท วสุธากเร จ,
ทิพฺโพสธีสามลตาสมีร-
กปฺปูรนีเรสุ จ วานเร จา"ติ

โวปาลิโต. ยุคเคหงฺเคติ ปุพฺพาปรายามวเสน ถมฺภานํ อุปริ ฐปิเต ยุคภูเต เคหาวยเว. ทกฺขิณุตฺตรายามวเสน ฐปิเต เคหงฺเค สงฺฆาโฏ.

คาถาปาทวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

อเนกตฺถวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

### ๓ – สามญฺญกณฺฑ ๔ – อพฺยยวคฺค

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๑๑๓๖. | อพฺยยํ วุจฺจเต ทานิ | จิรสฺสํ ตุ จิรํ ตถา, | (๔) |
| | จิเรน จิรรตฺตาย | สห สทฺธึ สมํ อมา. | (๔) |
| ๑๑๓๗. | ปุนปฺปุนํ อภิณฺหญฺจา- | สกิญฺจ'ภิกฺขณํ มุหุํ, | (๕) |
| | วชฺชเน ตุ วินา นานา | อนนฺตเร ริเต ปุถุ. | (๕) |
| ๑๑๓๘. | พลวํ สุฏฺฐุ จา'ตีวา- | ติสเย กิมุต สุว'ติ, | (๖) |
| | อาโห ตุ กึ กิมุทา'หุ | วิกปฺเป กิมุโต'ท จ. | (๖) |
| ๑๑๓๙. | อวฺหาเน โภ อเร อมฺโภ | หมฺโภ เร เช'งฺค อาวุโส, | (๑๐) |
| | เห หเร'ถ กถํ กึสุ | นนุ กจฺจิ น กึ สมา. | (๖) |

---

### ๓ – สามญฺญกณฺฑ ๔ – อพฺยยวคฺควณฺณนา

๑๑๓๖–๗. **จิรสฺสาทโย** จตฺตาโร จิรตฺถกา. จิราย, จิรา จาตฺร. **สหาทโย**ปิ จตฺตาโร สหตฺถา. **ปุนปฺปุนมาทโย** ปญฺจ ปุนปฺปุนตฺถา. **วินาทโย** ปญฺจ วชฺชนตฺถา.

๑๑๓๘. พลวํ สุฏฺฐุ อตีว เอเต ฉ อติสยตฺเถ. ปสํสายญฺจ **สุฏฺฐุ.** ปญฺเหปิ **กิมุต.** อาโห กึ กิมุ อุทาหุ กิมุต อุท เอเต ฉ **วิกปฺเป** วิตกฺเก. ตตฺร **อาโห**สทฺโท ทีฆาทิ. "ทิฏฺโฐ อาโห อุทาหุ จ, วิกปฺปตฺเถ วิภาวเน"ติ หิ **ภาคุริ.** ขาณุรยมาโห ปุริโส. **รุทฺโท** ตุ รสฺสาทิมาห "อิสฺสเรปฺยธิเกปิ จ, วิกปฺเป วิมฺเหปฺยโห"ติ. **กิมุ**สทฺโท รสฺสนฺโต. กิมายํ ขาณุ, กิมุ ปุริโส. **อุท**สทฺโท รสฺสาทิ. ธูโมยมุท กาโปตํ, สมูหตฺเถ โณ. **กิญฺจ**สทฺโทปิ วิกปฺเป. **กิมุต**สทฺโท อติสเยติ วุตฺโต.

๑๑๓๙. โภ อเร อมฺโภ หมฺโภ เร เช องฺค อาวุโส เห หเร เอเต ทส อวฺหาเน. **หํโห**สทฺทาปฺยตฺร. กถํ กึสุ นนุ กจฺจิ นุ กึ เอเต ฉ **สมา** สมานตฺถา.

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๑๑๔๐. | อธุเน'ตรหิ'ทานิ | สมฺปติ อญฺญทตฺถุ ตุ, | (๔) |
| | คฺเม'กํเส สสกฺกญฺจา- | ทฺธา กามํ ชาตุ เว หเว. | (๘) |
| ๑๑๔๑. | ยาวตา ตาวตา ยาว | ตาว กิตฺตาวตา ตถา, | |
| | เอตฺตาวตา จ กีเวติ | ปริจฺเฉทตฺถวาจกา. | (๗) |
| ๑๑๔๒. | ยถา ตถา ยเถเว'วํ | ยถานาม ยถาหิ จ, | |
| | เสยฺยถาเปย'วเมวํ วา | ตเถว จ ยถาปิ จ. | |
| ๑๑๔๓. | เอวมฺปิ จ เสยฺยถาปิ- | นาม ยถริวาปิ จ, | |
| | ปฏิภาคตฺเถ ยถา จ | วิย ตถริวาปิ จ. | (๑๗) |
| ๑๑๔๔. | สํ สามํ จ สยํ จา'ถ | อาม สาหุ ลหูปิ จ, | (๓– ) |
| | โอปายิกํ ปติรูปํ | สาธุ'วํ สมฺปฏิจฺฉเน. | (๗) |
| ๑๑๔๕. | ยํ ตํ ยโต ตโต เยน | เตเนติ การเณ สิยุํ, | (๖) |
| | อสากลฺเย ตุ จน จิ | นิปฺผเล ตุ มุธา ภเว. | (๒– ) |

---

๑๑๔๐. อธุนา, เอตรหิ, อิทานิ, สมฺปติ จาติ จตฺตาโร **อิทานีตฺยตฺเถ.** **อญฺญ**ทตฺถุ ตคฺฆ สสกฺกํ อทฺธา กามํ ชาตุ เว หเว เอเต **เอกํเส** เอกํสตฺเถ.

๑๑๔๑. **ยาวตาทโย** สตฺต ปริจฺเฉทวาจกา. ตตฺร ยาวตา, ยาวาติ เทฺว อนิยมปริจฺเฉทตฺถวาจกา. ตาวตา, ตาว, เอตฺตาวตาติ นิยมปริจฺเฉทตฺถวาจกา. กิตฺตาวตา, กีเวติ ปริจฺเฉทปุจฺฉนตฺถวาจกา.

๑๑๔๒–๓. ยถา ตถา ยเถว เอวํ ยถานาม ยถาหิ เสยฺยถาปิ เอวเมวํ วา ตเถว ยถาปิ เอวมฺปิ เสยฺยถาปินาม ยถริว ยถา จ วิย ตถริว อิจฺเจเต สตฺตรส **ปฏิภาคตฺเถ** สทิสตฺเถ ภวนฺติ.

๑๑๔๔. สํ, สามํ, สยญฺเจติ ตโย สยมิจฺจตฺเถ. อาม สาหุ ลหุ โอปายิกํ ปติรูปํ สาธุ เอวํ เอเต สตฺต สมฺปฏิจฺฉนตฺเถ อามนฺตาปฺยตฺร.

๑๑๔๕. **ยมาทโย** ฉ การณตฺเถ สิยุํ. **จน**สทฺโท, จิสทฺโท จาติ เทฺว **อสากลฺเย** อสกลตฺเถ. กทาจนํ, กทาจีตฺยาทิ ปโยโค. **มุธา**สทฺโท **นิปฺผเล** ผลรหิเต, นิปฺปโยชเนตฺยตฺโถ. อมูเลปิ จ **มุธา.**

| | | |
|---|---|---|
| ๑๑๔๖. | **กทาจิ ชาตุ ตุลฺยา'ถ** | **สพฺพโต จ สมนฺตโต,** (๒- ) |
| | **ปริโต จ สมนฺโตปิ** | **อถ มิจฺฉา มุสา ภเว.** (๔-๒) |
| ๑๑๔๗. | **นิเสเธ น อ โน มา'ลํ** | **นหิ เจ ตุ สเจ ยทิ,**[๑] (๖-๓) |
| | **อานุกูลฺเย ตุ สทฺธญฺจ** | **นตฺตํ**[๑] **โทโส ทิวา ตฺว'เห.** (๒) |
| ๑๑๔๘. | **อีสํ กิญฺจิ มนํ อปฺเป** | **สาหสา ตุ อตกฺกิเต,** (๓- ) |
| | **ปุเร'คฺคโต ตุ ปุรโต** | **เปจฺจา'มุตฺร ภวนฺตเร.** (๒-๒) |
| ๑๑๔๙. | **อโห หิ วิมฺหเย ตุณฺหี** | **ตุ โมเน'ถา'วิ ปาตุ จ,** (๒-๒) |
| | **ตงฺขเณ สชฺชุ สปทิ** | **พลกฺกาเร ปสยฺห จ.** (๒- ) |
| ๑๑๕๐. | **สุทํ โข อสฺสุ ยคฺเฆ เว** | **หาทโย ปทปูรเณ,** (๖) |
| | **อนฺตเรน'นฺตรา อนฺโต-** | **วสฺสํ นูน จ นิจฺฉเย** (๓-๒) |

๑๑๔๖. **ชาตุ**สทฺโท เอกํเสปิ. สพฺพโต, สมนฺตโต, ปริโต, สมนฺตา จาติ จตฺตาโร ตุลฺยตฺโถ.

๑๑๔๗. **น อ โน มา** อลํ นหิ อิจฺเจเต ฉ นิเสเธ. เจ, สเจ, ยทีติ ตโย ยทฺยตฺเถ. **สทฺธํ**สทฺโท อนุกูลตฺเถ. **นตฺตํ** โทโส จ รชนียมิจฺจตฺเถ. **ทิวา**สทฺโท อเห อหนีตฺยยตฺเถ

๑๑๔๘. อีสํ, กิญฺจิ มนํ อิจฺเจเต อปฺปตฺเถ. **อตกฺกิเต** อวิตกฺกิเต. พลกฺกาเร ตุ **สาหสํ.** อคฺคโต. ปุรโต จ ปุเรอิจฺจตฺเถ. **เปจฺจอมุตฺร**สทฺทา ภวนฺตเร.

๑๑๔๙. อโห จ หิ จาติ เอเต วิมฺหเย. วิกปฺเปปิ **อโห.** สมฺโมเทปิ หิ. **ตุณฺหี**สทฺโท **โมเน** อภาสเน. อาวิ, ปาตุ จ ปากฏตฺเถ. **สชฺชุสปทิ**สทฺทา ตงฺขเณตฺยตฺเถ.

๑๑๕๐. สุทํ โข อสฺสุ ยคฺเฆ เว **หาทโย** หการาทโย จ ปทปูรเณ สิยุํ. อนฺตเรน, อนฺตรา, อนฺโต จาติ เอเต อพฺภนฺตเรอิจฺจตฺเถ. อวสฺสํ, นูน จ นิจฺฉยตฺเถ.

---

๑. รตฺตํ (สี, ก)

**๑๑๕๑. อานนฺเท สญฺจ ทิฏฺฐา'ถ วิโรธกถเน นนุ, (๒– )**
**กามปฺปเวทเน กจฺจิ อุสูโยปคเม'ตฺถุ จ.**
**๑๑๕๒. เอวา'วธารเณ เญยฺยํ ยถาตฺตํ ตุ ยถาตถํ, (๒)**
**นีจํ อปฺเป มหตฺยุ'จฺจํ อถ ปาโต ปเค สมา. (๒)**
**๑๑๕๓. นิจฺเจ สทา สนํ ปาโย พาหุลฺเย พาหิรํ พหิ, (๒– )**
**พหิทฺธา พาหิรา พาเหฺย สีเฆ ตุ สณิกํ ภเว. (๕– )**
**๑๑๕๔. อตฺถํ อทสฺสเน ทุฏฺฐุ นินฺทายํ วนฺทเน นโม,**
**สมฺมา สุฏฺฐุ ปสํสายํ อโถ สตฺตาย'มตฺถิ จ. (๒– )**
**๑๑๕๕. สายํ สาเย'ชฺช อตฺราเห สุเว ตุ เสฺว อนาคเต, (๒)**
**ตโต ปเร ปรสุเว หิยฺโย ตุ ทิวเส คเต.**

---

๑๑๕๑. สํสทฺโท **ทิฏฺฐาสทฺโท** อานนฺทตฺเถ. สมฺปโช, สํปยตฺร. **กามปฺปเวทเน** อิจฺฉาย อกฺขาเน กจฺจิ ชีวติ เต มาตา, มเมทมภิมตมิจฺจตฺเถ. **อุสูโยปคเม** อุสูยาปุพฺพเก อุปคเม.

"กามานุมติยํ กาโม,
อุสูโยปคเมปี จา"ติ **รุทฺโท.**

อุสูโยปคมานญฺญาเณปี จายํ อตฺโถ ทิสฺสเต.

๑๑๕๒–๓. **ยถาตฺตนฺติ** สจฺจํ. ตถสฺส อนติกฺกโม ยถาตถํ. ยถาตฺเถ อพฺยยีภาโว. **ตถสทฺโทยํ ภูตปริยาโย. สทาสทฺโท, สนํสทฺโท** จาติ นิจฺเจ. **สนสทฺ-**
**โท**ปฺยตฺร. ปาโย, พาหุลฺยญฺจ สมา. ปญฺจกํ พาเหฺย **สณิกํสทฺโท** อสีเฆ.

๑๑๕๔. สมฺมา, สุฏฺฐูติ เทฺว อภิธานานิ.

๑๑๕๕. **สายํ** สาเย สายนฺเห. **อตฺราเหติ** อิมสฺมึ อหนิ **อชฺชสทฺโท.**

๑๑๕๖. **ยตฺถ ยตฺร ยหิญฺจา'ถ ตตฺถ ตตฺร ตหึ ตหํ, (๓-๔)**
**อโถ อุทฺธญฺจ อุปริ เหฏฺฐา ตุ จ อโธ สมา. (๒-๒)**

๑๑๕๗. **โจทเน อิงฺฆ หนฺทา'ถ อารา ทูรา จ อารกา, (๒-๓)**
**ปรมฺมุขา ตุ จ รโห สมฺมุขา ตฺวา'วิ ปาตุ จ. (๒-๓)**

๑๑๕๘. **สํสยตฺถมฺหิ อปฺเปว อปฺเปวนาม นูติ จ, (๓)**
**นิทสฺสเน อิติ'ตฺถญฺจ เอวํ กิจฺเฉ กถญฺจิ จ. (๓)**

๑๑๕๙. **หา เขเท สจฺฉิ ปจฺจกฺเข ธุวํ ถิรา'วธารเณ, (๒)**
**ติโร ตุ ติริยญฺจา'ถ กุจฺฉายํ ทุฏฺฐุ กุ'จฺจเต. (๒-๒)**

๑๑๖๐. **สุวตฺถิ อาสิฏฺฐตฺถมฺหิ นินฺทายํ ตุ ธิ กถฺยเต,**
**กุหิญฺจนํ กุหึ กุตฺร กุตฺถ กตฺถ กหํ กฺว'ถ. (๗)**

๑๑๖๑. **อิเห'ธา'ตฺร ตุ เอตฺถา'ตฺถ อถ สพฺพตฺร สพฺพธิ, (๒-๓-๒)**
**กทา กุทาจนญฺจา'ถ ตทานิ จ ตทา สมา. (๒-๒)**

---

๑๑๕๖. ยตฺถาทโย ตโย อนิยมฏฺฐานาทิวาจกา. **ตตฺถาทโย** นิยมฏฺฐานาทิวาจกา.

๑๑๕๗. สมฺมุขา, อาวิ, ปาตุ จ สมานตฺถา.

๑๑๕๘. **อปฺเปวาทโย** ตโย สํสยตฺถมฺหิ. **อิติอิติ**ตฺถํเอวํสทฺทา นิทสฺสเน วตฺตนฺติ. **กถญฺจิ**สทฺโท กิจฺฉตฺเถ.

๑๑๕๙. **เขโท** ขินฺนตา. ปจฺจกฺเข **สจฺฉิ**สทฺโท. ถิเร, อวธารเณ จ **ธุวํ. ติโรติริยํ**สทฺทา สมา. **ทุฏฺฐุกุ**สทฺทา กุจฺฉายํ.

๑๑๖๐. อาสิฏฺฐตฺถมฺหิ **สุวตฺถิ. ธิ**สทฺโท นินฺทายํ. **กุหิญฺจนาทโย** สตฺต ฐานาทิปุจฺฉนตฺถา.

๑๑๖๑. อิห อิธ อตฺร เอตฺถ อตฺถ เอเต โอกาสตฺถาทิวาจกา. สพฺพสฺมึ กาลาทิเก **สพฺพตฺราทิ**ทฺวยํ. กิสฺมึ กาเล **กทา.** กสฺมึ กาเล **กุทาจนํ.**

๑๑๖๒. อาทิกมฺเม ภุสตฺเถ จ สมฺภโว'ทิณฺณติตฺติสุ,
นิโยคิ'สฺสริยปฺปีติ- ทานปูชาคฺคสนฺติสุ.
๑๑๖๓. ทสฺสเน ตปฺปเร สงฺเค- ปสํสาคติสุทฺธิสุ,
หึสาปการนฺโตภาว- วิโยคาวยเวสุ จ.
โป'ปสคฺโค ทิสาโยเค ปตฺถนาธิติอาทิสุ. (๒๖)
๑๑๖๔. ปราสทฺโท ปริหานิ- ปราชยคตีสุ จ,
ภุสตฺเถ ปฏิโลมตฺเถ วิกฺกมามสนาทิสุ. (๗)
๑๑๖๕. นิสฺเสสาภาวสนฺยาส- ภุสตฺถโมกฺขราสิสุ,
เคหาเทโสปมาหีน-- ปฺปสาทนิคฺคตาจฺจเย.
๑๑๖๖. ทสฺสโนสานนิกฺขนฺตา- โธภาเคสฺว'วธารเณ,
สามีเปฺย พนฺธเน เฉกา- นฺโตภาโคปรตีสุ จ.
๑๑๖๗. ปาตุภาเว วิโยเค จ นิเสธาโท นิ ทิสฺสติ, (๒๗)
อโธ นีหรเณ เจวา- วรณาโท จ นี สิยา.

---

๑๑๖๒-๓. วิภตฺยนฺตนามสราขฺยาตปติรูปเก อพฺยเย ทสฺเสตฺวา ตทญฺญภาเว อพฺยเย ทสฺเสตุมาห "**อาทิกมฺเม**"อิจฺจาทิ. ตตฺร วิภตฺยนฺตปติรูปกํ ยถา "จิรสฺสํ, จิรํ, จิเรนิ"จฺจาทิ. นามปติรูปกํ ยถา "อาม, สาหุ, ลหุ, โอปายิก" มิจฺจาทิ. สรปกติรูปกํ ยถา "อ"อิจฺจาทิ. อาขฺยาตปกติรูปกํ ยถา "อตฺถิ" อิจฺจาทิ.

**สมฺภโว** ปภโว. **อุทิณฺเณ** ปวุทฺเธ วฑฺฒเน. **ติส** ปีณเน, ติ, **ติตฺติ**. **นิโยเค** นิโยชเน. **อคฺเค** อุตฺตเม. **ตปฺปเร** ตปฺปธาเน. **สงฺเค** ลคฺคเน. **ปกาเร** สทิเส, เภเท วา. **อนฺโตภาเว** ปกฺขิตฺเต. **วิโยเค** ปวาเส. **อวยเว** ปเทเส. **ธิติยํ** วีริเย ปธาเน. เอเต จตฺถา ธาตุสํโยคตฺถา วา **นามสํโยคตฺถา** วา ภวนฺติ. อสํโยคสฺส **ปน** นามปทสฺส อตฺโถ "โป สิยา ปรมตฺถสฺมึ, ปาตุ วาเตสุ วา ปภเว"ติ **เอกกฺขรโกเส**[1] วุตฺโต.

๑๑๖๔. **วิกฺกโม** ปธานํ

๑๑๖๕-๗. **สนฺยาเส** นิกฺขิตฺเต. **โมกฺโข** นิพฺพานํ. **ราสิ** นิกโร. **เคเห** นิลเย. **อาเทโส** อาจิกฺขนํ. **อุปมาย** สนฺนิเภ. **อจฺจโย** อติกฺกโม. **สามีเปฺย** สมีปภาเว. **อุปรติ** อุปสโม. **นีหรณํ** อปนยนํ. **อาวรณํ** นีวรณํ.[2]

---

๑. ๗๓-คาถา.
๒. อาหรณํ คหณํ (ก)

| | | | |
|---|---|---|---|
| ๑๑๖๘. | **อุทฺธกมฺมวิโยคตฺถ-** | **ลาภตฺติสมิทฺธิสุ,** | |
| | **ปาตุภาวาจฺจยาภาว-** | **ปพลตฺเต ปกาสเน,** | |
| | **ทกฺขคฺคตาสุ กถเน** | **สตฺติโมกฺขาทิเก อุ จ.** | (๑๕) |
| ๑๑๖๙. | **ทุ กุจฺฉิเตสทตฺเถสุ** | **วิรูปตฺเถปฺย'โสภเน,** | |
| | **สิยา'ภาวาสมิทฺธีสุ** | **กิจฺเฉ จา'นนฺทนาทิเก.** | (๘) |
| ๑๑๗๐. | **สํ สโมธานสงฺเขป-** | **สมนฺตตฺตสมิทฺธิสุ,** | |
| | **สมฺมาภุสสหาปฺปตฺถา-** | **ภิมุขตฺเถสุ สงฺคเต,** | |
| | **วิธาเน ปภเว ปูชา-** | **ปุนปฺปุนกฺริยาทิสุ.** | (๑๔) |
| ๑๑๗๑. | **วิวิธาติสยาภาว-** | **ภุสตฺถิสฺสริยาจฺจเย,** | |
| | **วิโยเค กลเห ปาตุ-** | **ภาเว ภาเส จ กุจฺฉเน.** | |
| ๑๑๗๒. | **ทูรานภิมุขตฺเถสุ** | **โมหานวฏฺฐิตีสุ จ,** | |
| | **ปธานทกฺขตาเขท-** | **สหตฺถาโท วิ ทิสฺสติ.** | (๑๙) |

---

๑๑๖๘. **อุทฺธกมฺเม** อุยฺยาเน. **วิโยเค** อุปฺปาสิเต. **อตฺถลาโภ** อุปฺปตฺติ. **ปพลตฺเต** มหาพหลตฺเต. **ทกฺขคฺคตาสูติ** ทกฺขภาเว, อคฺคภาเว จ. สตฺติยํ, **โมกฺเข** นิพฺพาเน จ.

๑๑๖๙. **ทุ** จ อภาเว ทุสฺสีโล, ทุปฺปญฺโญ. **อสมิทฺธิยํ** ทุพฺภิกฺขํ. **อนนฺทนํ** อโมทนํ.

๑๑๗๐. **สมนฺตตฺตสมิทฺธีสูติ** สมนฺตภาเว, สมิทฺธิยญฺจ. **สงฺคเต** สหิเต. **วิธาเน** กรเณ. **ปภโว** สมฺภโว. **ปุนปฺปุนกฺริยา** ปุนปฺปุนกรณํ.

๑๑๗๑-๒. **อติสโย** อตฺร อธิมตฺตํ. **ภุสตฺโถ** สมนฺตตฺโถ, เตน **สมนฺต**ปริยาโยปิ **ภุส**สทฺโท อตฺถีติ เวทิตพฺโพ. **อิสฺสริโย** ปภูติ. **อจฺจเย** อติกฺกเม. **กลเห** วิคฺคเห. **ภาเส** กถเน, "ภาสายา"ติปิ ปาโฐ. **กุจฺฉเน** กุจฺฉายํ. **อนภิมุขตฺเถ** วิมุโข. **โมโห** วิมติ. **ปธาเน** วิสิฏฺเฐ. **ทกฺขตา** เฉกตา. **เขเท** ปริสฺสเม.

๑๑๗๓. วิโยเค ชานเน จา'โธ- ภาคนิจฺฉยสุทฺธิสุ,
อีสทตฺเถ ปริภเว เทสพฺยาปนหานิสุ,
วโจกฺริยาย เถยฺเย จา- ญาณปตฺตาทิเก อว. (๑๔)

๑๑๗๔. ปจฺฉาภุสตฺถสาทิสา- นุปจฺฉินฺนานุวตฺติสุ,
หีเน จ ตติยตฺถาโธ- ภาเคสฺว'นุคเต หิเต,
เทเส ลกฺขณวิจฺเฉตฺถ- มฺภูตภาคาทิเก อนุ. (๑๕)

๑๑๗๕. สมนฺตตฺเถ ปริจฺเฉท ปูชาลิงฺคนวชฺชเน,
โทสกฺขาเน นิวาสนา- วญฺญาธาเรสุ โภชเน,
โสกพฺยาปนตเตฺวสุ ลกฺขณาโท สิยา ปริ.

๑๑๗๖. อาภิมุข วิสิฏฺฐุทฺธ- กมฺมสารุปฺปวุทฺธิสุ,
ปูชาธิกกุลาสจฺจ- ลกฺขณาทิมฺหิ จาปฺย'ภิ. (๑๐)

---

๑๑๗๓. **ชานเน** อวคเต. **อโธภาเค** อวํสิเร. อนิจฺฉเย อนิณฺณเย. **ปริภเว** อวญฺญาเต. เทโส จ พฺยาปนญฺจ หานิ จาติ ทฺวนฺโท. **วโจกฺริยาย** วจนกฺริยายํ. **เถยฺเย** โจริเย. อญฺญาเณ จ ปตฺติอาทิเก จ.

๑๑๗๔. ปจฺฉาตฺเถ อนุจโร. ภุสตฺเถ อนุคฺคโต. สทิเส อนุรูโป. อนุวตฺติยํ อนฺเวติ. **หีเน** อนุ สาริปุตฺตํ ปญฺญวนฺโต. ตติยตฺเถ นทิมนฺววสิตา พาราณสี. เทเส, ลกฺขเณ, วิจฺฉายํ, อิตฺถมฺภูเต, ภาคาทิเก จ **อนุ**. ลกฺขเณ รุกฺข'มนุ วิชฺโชตเต จนฺโท. วิจฺฉายํ รุกฺขํ รุกฺข'มนุ ติฏฺฐติ. อิตฺถมฺภูเต สาธุ เทวทตฺโต มาตร'มนุ. ภาเค ยเทตฺถ มํ อนุ สิยา.

๑๑๗๕. อาลิงฺคเน ปริสฺสชติ. โทสกฺขาเน ปริภาเสตฺวา. นิวาสเน วตฺถํ ปริทหิตฺวา. **อวญฺญา** ปริภโว. อาธาเร โภชเน โสเก พฺยาปเน. **ตเตฺว** สภาเว. **ลกฺขณาโท** ลกฺขณวิจฺฉาอิตฺถมฺภูตภาเว.

๑๑๗๖. วิสิฏฺเฐ อภิธมฺโม. อุทฺธกมฺเม สารุปฺเป วุทฺธิยํ ปูชายํ อธิเก. กุเล อภิชโน. อสจฺเจ ลกฺขณาทิมฺหิ จตุพฺพิเธ.[๑]

---

๑. "อภิรภาเค (ปา ๑, ๔, ๙๑)"ติ อภิสฺส ภาควชฺชิเตสุ ลกฺขณาทีสุ กมฺมปฺปวจนียสญฺญา วุตฺตา. (รูปสิทฺธิ-การกกณฺเฑ)

๑๑๗๗. อธิกิสฺสรปาธาธิ- ฏฺฐานปาปุณเมสุว'ธิ,
นิจฺฉเย โจ'ปริตฺตาทิ- ภฏฺเน จ วิเสสเน. (๙)

๑๑๗๘. ปฏิทานนิเสเธสุ วามาทานนิวตฺติสุ,
สาทิเส ปฏินิธิมฺหิ อาภิมุขฺยคตีสุ จ.

๑๑๗๙. ปฏิพาเธ[1] ปฏิคเต ตถา ปุนกฺริยาย จ,
สมฺภาวเน ปฏิจฺจตฺเถ ปตีติ ลกฺขณาทิเก. (๑๕)
สุ โสภเน สุเข สมฺมา- ภุสสุฏฺฐุสมิทฺธิสุ. (๖)

๑๑๘๐. อาภิมุขฺยสมีปาทิ- กมฺมาลิงฺคนปตฺติสุ,
มริยาทุทฺธกมฺมิจฺฉา- พนฺธนาภิวิธีสุ อา.

๑๑๘๑. นิวาสาวฺหานคหณ- กิจฺฉีสตฺถนิวตฺติสุ,
อปฺปสาทาสีสรณ- ปติฏฺฐาวิมฺหยาทิสุ. (๒๑)

๑๑๘๒. อนุโตภาคภุสตฺถาติ- สยปูชาสุว'ติกฺกเม,
ภูตภาเว ปสํสายํ ทพฺพุหตฺถาโท สิยา อติ. (๘)

---

๑๑๗๗. อธิเก อิสฺสเร **ปาเธ** อุจฺจารเณ, อธิฏฺฐาเน ปาปุณเน **นิจฺฉเย** อุปริภาคาทิเก **ภฏฺเน** สตฺติยํ วิเสสเน จ **อธิ.**

๑๑๗๘–๙. **วามาทาเน** อิติ ปาเธ วาเม ปฏิโลเม, อาทาเน คหเณ. วาจาทาเน ปจฺจสฺโสสิ. **ปฏินิธิมฺหิ** มุขฺยสทิเส พุทฺธสฺมา ปติ. **ปฏิพาเธ** นิวตฺตเน. **ปฏิจฺจตฺเถ** "ปฏิจฺจา"ติ ปทสฺส อตฺเถ. **ลกฺขณาทิเก** จตุพฺพิเธ.

๑๑๘๐–๑. สมีเป อาทิกมฺมนิ มริยาเท อุทฺธกมฺมนิ อิจฺฉายํ พนฺธเน อภิวิธิมฺหิ จ **อา.** กิจฺเฉ อีสตฺเถ นิวตฺติยญฺจ อปฺปสาเท อาสีสเน สรเณ วากฺยสรเณ **อา** เอวํ อนุสฺสรํ. ปติฏฺฐายํ, วิมฺหยาทีสุ จ **อา.**

๑๑๘๒. **ภูตภาเว** อตีโต.

---

๑. ปฏิโพเธ (ก)

๑๑๘๓. **สมฺภาวเน จ ครหา- เปกฺขาสุ จ สมุจฺจเย,**
**ปญฺเห สํวรเณ เจว อาสีสตฺเถ อปี'ริตํ.** (๗)

๑๑๘๔. **นิทฺเทเส วชฺชเน ปูชา- ปคเต วารเณปิ จ,**
**ปทุสฺสเน จ ครหา- โจริกาโท สิยา อป.** (๘)

๑๑๘๕. **สมีปปูชาสาทิสา- โทสกฺขาโนปปตฺติสุ,**
**ภุสตฺโถปคมาธิกฺย- ปุพฺพกมฺมนิวตฺติสุ,**
**คยฺหากาโรปริตฺเตสุ อุเป'ตฺยนสนาทิเก.** (๑๓)

๑๑๘๖. **เอวํ นิทสฺสนาการ- ปมาสุ สมฺปหํสเน,**
**อุปเทเส จ วจน- ปฏิคฺคาเห'วธารเณ,**
**ครหาเย'ทมตฺเถ จ ปริมาเณ จ ปุจฺฉเน.** (๑๑)

๑๑๘๗. **สมุจฺจเย สมาหาเร- นฺวาจเย จิ'ตรีตเร,**
**ปทปูรณมตฺเต จ จสทฺโท อวธารเณ.** (๖)

---

๑๑๘๓. **สมฺภาวเน** อปิ ทิพฺเพสุ กาเมสุ, รตึ โส **นาธิคจฺฉติ. สมฺภาวน**มธิกตฺถวจเนน อญฺญตฺร สตฺติยา อวิฆาโต. **สํวรเณ** อปิธานํ.

๑๑๘๔-๕. **อปคโต** อเปโต. **อุปปตฺติยํ** ยุตฺติยํ อุเปกฺขา. **อาธิกฺย** อุปชาริยํ โทโณ. **ปุพฺพกมฺมนิ** พุทฺโธปกฺกมํ กิเลสจฺเฉโท. **คยฺหากาเร** ปจฺจุปฏฺฐานํ. **อุปริตฺเต** อุปริภาเว อุปปนฺโน. **อนสเน** อุปวาโส.

๑๑๘๖. **อุปเทเส** เอวํ เต อภิกฺกมิตพฺพํ, เอวํ เต ปฏิกฺกมิตพฺพํ. **วจนปฏิคฺคาเห** เอวํ โหตุ. **อิทมตฺเถ อิทํ**สทฺทสฺส อตฺเถ.

๑๑๘๗. **สมุจฺจเย** เกวลสมุจฺจเย

จีวรํ ปิณฺฑปาตญฺจ ปจฺจยํ สยนาสนํ,
อทาสิ อุชุภูเตสุ วิปฺปสนฺเนน เจตสา.

**สมาหาเร** จกฺขุ จ โสตญฺจ จกฺขุโสตํ. **อนฺวาจโย** เอกํ ปธานภาเวน วตฺวา อิตรสฺส อปฺปธานภาเวน วจนํ, ตสฺมึ. สีลํ รกฺขาหิ, ทานญฺจ เทหิ. **อิตรีตเร** สมโณ จ พฺราหฺมโณ จ สมณพฺราหฺมณา. ตตฺร เกวลสมุจฺจโย จ อนฺวาจโย จ สมาเส **นตฺถิ**, อิตรทฺวยํ สมาเสเยว.

๑๑๘๘. อิติ เหตุปการาเรสุ อาทิมฺหิ จา'วธารเณ,
นิทสฺสเน ปทตฺถสฺส วิปลฺลาเส สมาปเน. (๗)

๑๑๘๙. สมุจฺจเย จุ'ปมายํ สํสเย ปทปูรเณ,
ววตฺถิตวิภาสายํ วา'วสฺสคฺเค วิกปฺปเน. (๗)

๑๑๙๐. ภูสเน วารเณ จา'ลํ วุจฺจเต ปริยตฺติยํ,
อโถถา'นนฺตรารมฺภ- ปญฺเหสุ ปทปูรเณ. (๔)

๑๑๙๑. ปสํสาครหาสญฺญา- สฺวีการาโทปิ นาม'ถ, (๔)
นิจฺฉเย จา'นุมานสฺมึ สิยา นูน วิตกฺกเน. (๓)

๑๑๙๒. ปุจฺฉาวธารณานุญฺญา- สนฺตานาลปเน นนุ, (๕)
วเต'กํสทยาหาส- เขทาลปนวิมฺหเย. (๖)

๑๑๙๓. วากฺยารมฺภวิสาเทสุ หนฺท หาเส'นุกมฺปเน, (๔)
ยาว ตาว ตุ สากลฺย- มานาวธฺยวธารเณ. (๔)

---

๑๑๘๘. **ปกาโร** ตุลฺโย, เภโท จ. **ปทตฺถสฺส วิปลฺลาเส** โคติ อยมาเหติ. **สมาปเน** อิจฺฉิตสฺส ปทสฺส ปรินิฏฺฐาปเน.

๑๑๘๙. ปชฺชํ **วาสทฺทสฺสตฺเถ**. ววตฺถิตวิภาสายํ วา ปโร อสรูปา. **วิอวปุพฺโพ ฐา** คตินิวตฺติยํ, โต, ฐาติสฺส โถ, อสรูปทฺวิตฺตญฺจ. ววตฺถิตา นิยมิตา วิภาสา **ววตฺถิตวิภาสา.** อวสฺสคฺเคติ อวปุพฺโพ **สช** วิสฺสนาลิงฺคนนิมฺมาเนสุ.

๑๑๙๐. **ภูสเน** อลงฺกาเร. **วารเณ** นิวารเณ. **ปริยตฺติ** ปริยาปุณนตา, ยุตฺตตฺเถปิ **อลํ. อโถอถสทฺทา** อนนฺตราทีสุ จตูสุ อตฺเถสุ สิยุํ.

๑๑๙๑ ปสํสาทีสุ ตีสุ. **สฺวีกาเร** ปฏิญฺญาเณ. **อาทินา** ปกาสตฺถสมฺภาพฺยาโกธาทิเก จตฺเถ **นามสทฺโท.** อวธารณเมวตฺโถ.

๑๑๙๒. **อนุญฺญา** อนุมติ. **สนฺตานํ** อนุนโย. **อาลปนํ** สมฺโพธนํ. **วต**สทฺโท เอกํเส **ทยายํ** กรุณายํ **หาเส** ปหาเส **เขเท** ปริสฺสเม อาลปเน **วิมฺหเย** อจฺฉริเย จ สิยา.

๑๑๙๓. **วากฺยารมฺเภ** "หนฺท วทามิ เต"ติ. **วิสาเท** เขเท. **ยาว ตาว ตูติ ยาวตาวสทฺทา สากลฺเย** นิรวเสเส. ยาวทตฺถํ ตาว คหิตํ. **มาเน** ปมาเณ. "ยาว ปมาณมริยาทา-วธารณตฺถกํ มต"มิติ **ภาคุริ. อวธิมฺหิ** ปริจฺฉินฺนเน.

๑๑๙๔. ปาจี ปุรคฺคโตตฺเถสุ ปุรตฺถา ปฐเมปฺย'ถ. (๔)
ปพนฺเธ จ จิราตีเต นิกฏฺฐาคามิเก ปุรา. (๓)

๑๑๙๕. นิเสเธ วากฺยาลงฺการา- วธารณปสิทฺธิสุ,
ขลฺวา'สนฺเน ตุ อภิโต ภิมุโขภยโตทิเก (๔–๓)

๑๑๙๖. กามํ ยทฺยปีสทฺทตฺเถ เอกํสตฺเถ จ ทิสฺสติ, (๒)
อโถ ปน วิเสสมฺหิ ตเถว ปทปูรเณ. (๒)

๑๑๙๗. หิ การเณ วิเสสาว- ธารเณ ปทปูรเณ, (๔)
ตุ เหตฺวชฺเช ตตฺถา'ถ กุ ปาเปสตฺถกุจฺฉเน (๓–๓)

---

๑๑๙๔. **ปุรตฺถา**สทฺโท **ปาจิยํ** ทิสายํ อิจฺจตฺเถ, **ปุรตฺเถ** วกฺขมาเน, **อคฺคโต** สมฺทฺเธ อิจฺจตฺเถ จ **ปฐเมปิ** อาทิมฺหิ วตฺตติ. **ปพนฺเธ** วากฺยรจนายํ วากฺยปพนฺเธ ปุราณาทิเก. จิรนฺตเร อตีตภูเต. **นิกเฏ** สนฺนิหิเต. **อาคามิเก** อนาคเต.

๑๑๙๕. ขลุสทฺโท นิเสเธ **วากฺยาลงฺกาเร** วากฺยภูสายํ **อวธารเณ เอว**ตฺเถ, ปสิทฺธิยญฺจ วตฺตติ. **อภิโต**สทฺโท อาสนฺเน อภิมุเข อภยโต อิจฺจตฺเถ, **อาทิ**นา สีเฆ, สากกเลฺย จ อตฺเถ วตฺตติ. **อาสนฺเน** อภิโตยํ นที. **อภิมุเข** อภิโตว ตาตา. **อุภยโต** อิจฺจตฺเถ อภิโต มคฺคสฺส. **สีเฆ** อภิโต อธียิตฺวา. **สากเลฺย** อภิโต วนํ อฑฺฒํ.

๑๑๙๖. **ยทฺยปีสทฺทตฺเถ** อนุคฺคหณครหตฺเถ. **เอกํสตฺเถ** อวิตถตฺเถ. อโถ **ปน**สทฺโท วิเสสสฺมึ อตฺเถ, ปทปูรณตฺเถ จ สิยา.

๑๑๙๗. **หิ**สทฺโท การณาทีสุ จตูสุ อตฺเถสุ วตฺตติ. **ตุ**สทฺโท ปน ตตฺถ จตูสุ อตฺเถสุ มชฺเฌ เหตฺวชฺเช ติเก อตฺเถ วตฺตติ. **กุ**สทฺโท ปาเป อีสตฺเถ **กุจฺฉเน** ชิคุจฺฉายญฺจ.

๑๑๙๘. นุ สํสเย จ ปญฺเห’ถ นานา’เนกตฺถวชฺชเน, (๒-๒)
กึ ตุ ปุจฺฉาชิคุจฺฉาสุ กํ ตุ วาริมฺหิ มุทฺธนิ. (๒-๒)

๑๑๙๙. อมา สหสมีเป’ถ เภเท อปจฺเม ปุน, (๒-๒)
กิรา’นุสฺสวารุจีสุ อุหา’ปฺยตฺเถ วิกปฺปเน. (๒-๒)

๑๒๐๐. ปตีจี จริเม ปจฺฉา สามิ ตฺว’ทฺเธ ชิคุจฺฉเน, (๒-๒)
ปกาเส สมฺภเว ปาตุ อญฺโญญฺเญ ตุ รโห มิโถ. (๒-๒)

๑๒๐๑. หา เขทโสกทุกฺเขสุ เขเท ตฺว’หห วิมฺหเย, (๓-๒)
หึสาปเน ธิ นินฺทายํ ปิธาเน ติริยํ ติโร. (๒- )

---

๑๑๙๘. นุกาโร สํสเย, ปญฺเห จ. **นานา**สทฺโท อเนกตฺเถ, วชฺชเน จ. **กึ**สทฺโท ปุจฺฉายํ ชิคุจฺฉายญฺจ, อพฺยโย. ติลิงฺโค จ, นิยเม ตุ ติลิงฺโคว. **วาริมฺหิ** อุทเก. **มุทฺธนิ** สีเส จ, **กํ** สุเขปิ, วุตฺตญฺจ **นานตฺถสงฺคเห**

"โก พฺรหฺมตฺตานิลกฺเกสุ สมาเน สพฺพนามิเก,
ปาวเก จ มยูเร จ สุขสีสชเลสุ ก"นฺติ.

๑๑๙๙. **อมา**สทฺโท สหตฺเถ สมีปตฺเถ จ, อมาวาสี อมาคโต จ. **ปุน**สทฺโท **เภเท** วิเสเส. **อปจฺเม** ปุน ททาติ. **กิร**สทฺโท **อนุสฺสเว** อนุกฺกเมน สวเน อรุจิยญฺจ. **อุห**สทฺโท **อปฺยตฺเถ** ปญฺเห. **วิกปฺปเน** อตฺถนฺตรสฺส วิกปฺปเน จ.

๑๒๐๐. **ปจฺฉา**สทฺโท **ปตีจิยํ** ทิสายํ. **จริเม** อนาคเต กาเล. **สามิ**สทฺโท ตุ **อทฺเธ** ภาเค **ชิคุจฺฉเน** นินฺทายญฺจ. อทฺเธ ภาเค สามิ วุตฺตํ, ชิคุจฺฉเนปิ ตเทว. **ปาตุ** **ปกาเส** ปกาสนีเย **สมฺภเว** อุปฺปตฺติยญฺจ. **มิโถ**สทฺโท อญฺโญญฺเญอิจฺจตฺเถ รโหอิจฺจตฺเถ จ.

๑๒๐๑. **หา**สทฺโท เขเท โสเก ทุกฺเข จ. **อหห**สทฺโท เขเท **วิมฺหเย** อพฺภุตฺคเต จ. **ธิ**สทฺโท หึสาปเน นินฺทายญฺจ. **ติริยํติโร**สทฺทา ปิธาเน วตฺตนฺติ. ติริยํ กตฺวา กณฺฑงฺคโต, ติโร กตฺวา วา.

๑๒๐๒. ตุน ตฺวาน ตเว ตฺวา ตุํ ธาโส ถา กฺขตฺตุเมว จ,
โต ถ ตฺร หิญฺจนํ หึ หํ ธิ ห หึ ธ ธุนา รหิ.

๑๒๐๓. ทานิ โว ทาจนํ ทา ชฺช ถํ ฉตฺตํ ชฺฌ ชฺชุ อาทโย,
สมาโส จาพฺยยีภาโว ยาเทโส จา'พฺยยํ ภเวติ.

อิติ อพฺยยวคฺโค นิฏฺฐิโต.

สามญฺญกณฺโฑ ตติโย.

---

๑๒๐๒-๓. สงฺขฺยาตาสงฺขฺยาตตฺถานํ อุปสคฺคนิปาตสงฺขฺยาตานํ อพฺยยานํ ปสิทฺเธ ปจุรปฺปโยเค เอกจฺเจ วา ทสฺเสตฺวา ตทญฺเญปิ สงฺเขปนเยน ทสฺเสตุมาห "**ตุนิ**" จฺจาทิ. เอตฺถ จ **ตุนา**ทิสทฺเทหิ **ชฺชุ**ปริยนฺเตหิ ตทนฺตาวคหิตา, **น** หิ เกวลานํ เอเตสํ อพฺยยภาโว สมฺภวติ. ตสฺสตฺโถ **ตุน**ปจฺจยนฺโต จ ตถา ตฺวาน ตเว ตฺวา ตุํ ธา โส ถา กฺขตฺตุํ โต ถ ตฺร หิญฺจนํ หึ หํ ธิ ห ยการโต หึ ธ ธุนา รหิ ทานิ, **กึ**สฺมา โว ทาจนํ ทา ชฺช ถํ ชฺฌ ชฺชุปจฺจยนฺโต จ อพฺยยีภาวสมาโส จ **ตุนา**ทีนํ ยาเทสนฺโต จ อพฺยยํ นาม ภเวติ. ปโยโค ยถา "กาตุน, กตฺวาน, กาตเว, กตฺวา, กาตุํ, สพฺพธา, สพฺพโส, สพฺพถา, จตุกฺขตฺตุํ, สพฺพโต, สพฺพตฺถ, สพฺพตฺร, กุหิญฺจนํ, กุหึ, กุหํ, สพฺพธิ, อิห, ยหึ, อิธ, อธุนา, เอตรหิ, อิทานิ, กฺว, กุทาจนํ, กทา, อชฺช, กถํ, อญฺญถตฺตํ, เอกชฺฌํ, สชฺชุ, อุปนครํ อนฺโตปาสาทํ, อภิวนฺทิย" อิจฺจาทิ. อิทํ ปน สพฺเพสมฺปิ อพฺยยานํ สงฺเขปลกฺขณํ.

"สทิสํ ตีสุ ลิงฺเคสุ สพฺพาสุ จ วิภตฺตีสุ,
วจเนสุ จ สพฺเพสุ ยํ น เพฺยติ ตทพฺยย" นฺติ.

อพฺยยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

อิติ สกลพฺยากรณมหาวนาสงฺคญาณจาริณา กวิกุญฺชรเกสริณา ธีมตา สิริมหาจตุรงฺคพเลน มหามจฺเจน วิรจิตายํ อภิธานปฺปทีปิกาวณฺณนายํ สามญฺญกณฺฑวณฺณนา สมตฺตา.

## นิคมน

๑. สคฺคกณฺโฑ จ ภูกณฺโฑ ตถา สามญฺญกณฺฑิติ
กณฺฑตฺตยานฺวิตา เอสา อภิธานปฺปทีปิกา.

๒. ติทิเว มหิยํ ภุชคาวสเถ
สกลตฺถสมวฺหยทีปนิยํ,
อิห โย กุสโล มติมา ส นโร
ปฏุ โหติ มหามุนิโน วจเน.

๓. ปรกฺกมภุโช นาม ภูปาโล คุณภูสโน,
ลงฺกายมาสิ เตชสฺสี ชยี เกสริวิกฺกโม.

๔. วิภินฺนํ จิรํ ภิกฺขุสํฆํ นิกาย-
ตฺตยสฺมิญฺจ กาเรสิ สมฺมา สมคฺเค,
สเทหํว นิจฺจาทโร ทีฆกาลํ
มหคฺเฆหิ รกฺเขสิ โย ปจฺจเยหิ.

---

## นิคมนวณฺณนา

๑. **"สคฺคกณฺโฑ จา"**ตฺยาทินา อภิธานปฺปทีปิกายํ กปาลเตลวฏฺฏิสทิเสน กณฺฑตฺตเยน สมงฺคิตา ทีปิตา.

๒. **"ติทิเว"**ตฺยาทินา โตฏเกน ตสฺสา ปโยชนํ กถิตํ. ตสฺสตฺโถ โย นโร กตฺตุภูโต **ติทิเว** เทวโลเก พฺรหฺมโลเก จ **มหิยํ** มนุสฺสโลเก **ภุชคาวสเถ** นาคโลเก จาติ เอเตสุ ตีสุ ฐาเนสุ สนฺนิหิตานํ **กลตฺถานํ** สพฺเพสํ อภิเธยฺยานํ **สมวฺหยสฺส** อภิธานสฺส **ทีปนิยํ** ปกาสนิยํ **อิห** อภิธานปฺปทีปิกายํ สวนธารณาทินา **กุสโล** เฉโก โหติ, **ส นโร มหามุนิโน** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส **วจเน** สุตฺตาภิธมฺม-วินยสงฺขาเต วจเน **ปฏุ** เฉโก โหติ, ปฏุตฺตาเยว **มติมา** นาม โหตีติ.

๓-๔. อิทานิ ยสฺส รญฺโญ วิหาเร วสิตฺวา อยํ คนฺโถ วิรจิโต, ตสฺส นามคุณนิวาสกรณปฺปการวิหารคุณนามาทีนิ ทสฺเสตฺวา อตฺตโน จ นามคุเณ ทสฺเสตุํ สตฺต คาถา วุตฺตา.

๕. เยน ลงฺกา วิหาเรหิ คามารามปุรีหิ จ,
กิตฺติยา วิย สมฺมาชี- กตา เขตฺเตหิ วาปีหิ.

๖. ยสฺสาสาธารณํ ปตฺวา- นุคฺคหํ สพฺพกามทํ,
อหมฺปี คนฺถการตฺตํ ปตฺโต วิพุธโคจรํ.

๗. การิเต เตน ปาสาท- โคปุราทิวิภูสิเต,
สคฺคกณฺเฑว สโตยา- สยสฺมึ ปฏิพิมฺพิเต.

๘. **มหาเชตวนาขฺยมฺหิ** วิหาเร สาธุสมฺมเต,
สโรคามสมูหมฺหิ วสตา สนฺตวุตฺตินา.

๙. สทฺธมฺมฏฺฐิติกาเมน โมคฺคลฺลาเนน ธีมตา,
เถเรน รจิตา เอสา อภิธานปฺปทีปิกาติ.

อภิธานปฺปทีปิกา สมตฺตา.

ตตฺร ทุติยา ภุชงฺคปฺปยาตํ นาม. ตาสํ อยํ สมฺพนฺธาธิปฺปายา อตฺถวณฺณนา โย **ปรกฺกมภุโช** นาม **ภูปาโล** ราชา กาเรสิ, รกฺเขสีติ จ อิมินา สมฺพนฺโธ. กึคุโณ โส ราชา? **คุณภูสโน** สทฺธาทิคุณาลงฺการธโร. **เตชสฺสี** เตโชยุตฺโต. **ชยี** อริชเยน ยุตฺโต. **เกสรีวิกฺกโม** เกสรสีโห วิย สูรคุณยุตฺโต วีริยวา จ. ส กตฺถ นิวาสี? โส ราชา **ลงฺกายมาสิ** ลงฺกานามเก ทีเป นิวาสนสีโล. **จิรํ** จิรกาลํ **วิภินฺนํ** ติธา วิภินฺนํ **นิกายตฺตยสฺมึ** นิกายตฺตยํ ภิกฺขุสํฆํ **สมฺมา** นเยน เหตุนา **สมคฺเค** สมคฺคํ กาเรสิ, การิตนฺโตยํ กโรตีติ กมฺมิโก, ตถา **สเทหํว** อตฺตโน กายํ อิว **นิจฺจาทโร** หุตฺวา ทีฆกาลํ มหคฺเฆหิ จ ปจฺจเยหิ ตํ นิกายตฺตยํ รกฺเขสิ.

ตถา **เยน** รญฺญา ยถา **กิตฺติยา** อตฺตโน สทฺธาทิกิตฺติยา กรณภูตาย **ลงฺกา** อตฺตโน นิวาสนฏฺฐานภูตา กมฺมภูตา **สมฺมาธีกตา** สงฺกฏีกตา อโนกาสีกตา, ตถา วิหาเรหิ คาเมหิ อาราเมหิ เขตฺเตหิ วาปีหิ จ ลงฺกา สมฺพาธีกตา.

ตถา **ยสฺส** รญฺโญ สพฺพกามททํ อญฺเญหิ อสาธารณํ อนุคฺคหํ **ปตฺวา** ปาปุณนเหตุ อหํ **วิพุธโคจรํ** ปณฺฑิตวิสยํ คนฺถการตฺตํ ปตฺโต, **เตน** รญฺญา การิเต ปาสาทโคปุราทิวิภูสิเต **สคฺคกณฺเฑ** เทวโลกสฺส กณฺฑสทิเส **สโตยาสยสฺมึ** สาทุสลิลาสยสมนฺนาคเต **ปฏิพิมฺพิเต** ภควโต นิวาสนฏฺฐานเชตวนมหาวิหารสฺส ปฏิพิมฺพภูเต **สาธุสมฺมเต** สาธุวิหาโรติ สมฺมเต สาธูหิ วา สมฺมเต **สโรคามสมูหมฺหิ** สลิลาสยภิกฺขาจารยุตฺตคามสมูหสมนฺนาคเต มหาเชตวนาขฺยมฺหิ วิหาเร **วสตา** นิวาสํ กุพฺพตา **สนฺตวุตฺตินา** สนฺตจารินา สทฺธมฺมฏฺฐิติกาเมน **ธีมตา** อติสยญาณยุตฺเตน **โมคฺคลฺลาเนน** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ทุติยอคฺคสาวกภูตสฺส อายสฺมโต อิทฺธิมโต มหาโมคฺคลฺลานสฺส นามเธยฺเยน เถเรน เอสา อภิธานปฺปทีปิกา รจิตาติ.

## นิคมนกถา

ยทฺยตฺร โทโสณฺปมาณสมฺภโว
คุณีสุ วีธิมฺปิ ตถา วิคาหเต,
ยถา ชลํ โภชนมฺปิ ชนฺตุวา
จตุปฺปโท วาปฺยจโร กณฺณุยฺปิ.
อสมฺปเวทิทสฺสนาย ภาสิเต
คุโณ จ โทโส จ สทา วิวิชฺชเร,
ตโต พุธา เม นวธานตา ภวํ
ขมนฺตุ โทสํ คุณตํ นยนฺตุ วา.
โย สีหสูโร สิตกุญฺชรินฺโท
ราชาธิราชา อหุ ตมฺพทีเป,
ทุพฺพารนาคาทิชิโต นรินฺโท
สุกนฺตภีมาทิคุโณปปนฺโน.
ตนฺนามเธยฺโย ตทนุพฺพาทชาโต
สทฺธาทิยุตฺโต จตุเสติภินฺโท,
นาคาทิถาโม อติทุปฺปสยฺโห
อุฬารปญฺโญ ธีติมา ยสสฺสี.
เตนาหมจฺจนฺตมนุคฺคหีโต
อนญฺญสาธารณสงฺคเหน
สงฺเขปโตกาสิมิมํ วิสุทฺธิ-
สํวณฺณนํ โสตุหิตํ สุโพธํ.
ราชา ปชํ รกฺขตุ สปฺปชํว
ธมฺมญฺจ โลกาปิ สมาจรนฺตุ,
ปูเรนฺตุ อตฺถา สุปกปฺปิตา จ
กาเลน เทโวปิ ปวสฺสตูติ.

**อภิธานปฺปทีปิกาฏีกา นิฏฺฐิตา.**

## สํวณฺณิตปทานํ, ลกฺขิตพฺพปทานญฺจ

### อนุกฺกมณิกา

(ม)

## นาเมนุทฺธฏานํ คนฺถการานํ อนุกฺกมณิกา

## โสธนปตฺตํ

| ปิฏฺเฐ | ปนฺติยํ | อสุทฺธปาโฐ | สุทฺธปาโฐ |
|---|---|---|---|
| ๐ | ๑๔ | อฏฺฐสตาธิเก | อฏฺฐสตาธิเก |
| ฌ | ๙ | อตฺถนิสฺสโยมองลำไย | อตฺถนิสฺสโย มองลำไย |
| ฃ | ๑๘ | วิจรยีติ วิจรยีติ | วิจรยีติ |
| ฑ | ๑๕ | "พุทฺโธ' กนิฏฺฐฺ– | "พุทฺโธ' กนิฏฺฐ– |
| ฑ | ๒๐ | พหุกฺขโข | พหุกฺขโม |
| ฌ | ๒๑ | ทฏฺฐพฺพํ | ทฏฺฐ พฺพํ |
| ฎ | ๑๐ | มนฺทโสตูนิ | มนฺทโสตูหิ |
| ฎ | ๒๕ | สิยุ | สิยุํ |
| ฏ | ๑๖ | ทุกฺกกเรหิ | ทุกฺกเรหิ |
| ๑ | ๙ | นาญฺเยยฺยา | นาญฺเญยฺยา |
| ๕ | ๔ | อินานิ | อิทานิ |
| ๗ | ๗ | ปาทนฺตมชฺฌฏฺฐาญฺจ | ปาทนฺตมชฺฌฏฺฐานญฺจ |
| ๗ | ๒๐ | จกฺกปณฺยต | จกฺกปาณฺยต |
| ๑๒ | ๘ | วรปญฺญโญ | วรปญฺโญ |
| ๑๒ | ๑๔ | ปุญฺสมฺภารโต | ปุญฺญสมฺภารโต |
| ๒๕ | ๘ | ธรตีติ, | ธรตีติ |
| ๒๙ | ๒๐ | เทวีตฺถิโย | เทวิตฺถิโย |
| ๓๓ | ๒ | สีมฺพลี | สิมฺพลี |
| ๔๗ | ๑๒ | อนฺโก– | อนฺตโก– |
| ๔๙ | ๔ | อพฺตํ | อพฺภํ |
| ๕๐ | ๑๘ | กรสสฺโทตฺร | กรสทฺโทตฺร |
| ๕๗ | ๑ | สคฺคกณฺฑจณฺณนา | สคฺคกณฺฑวณฺณนา |
| ๕๘ | ๑๒ | ขลิตปาโถ | ขลิตปาโฐ |
| ๕๘ | ๑๖ | จินฺตามณิฏีกา | จินฺตามณิฏีกา |
| ๖๐ | ๒๒ | มุหุตฺุโต | มุหุตฺโต |

## โสธนปตฺตํ

| ปิฏฺเฐ | ปนฺติยํ | อสุทฺธปาโฐ | สุทฺธปาโฐ |
|---|---|---|---|
| ๖๑ | ๑๓ | สมฺมาญายนฺติ | สมฺมา ญายนฺติ |
| ๗๒ | ๑๒ | สนฺทิฏฐิกํ | สนฺทิฏฺฐิกํ |
| ๗๖ | ๑๙ | สตฺตรโชตรมานีตี | สตฺตรโชตมานีติ |
| ๘๐ | ๑๗ | ตสฺสายมตฺโถ– | ตสฺสายมตฺโถ |
| ๘๒ | ๔ | นจฺจฏฐานํ | นจฺจฏฺฐานํ |
| ๘๒ | ๑๘ | – – กรณนิปผนฺน – – | – – กรณนิปฺผนฺน – – |
| ๘๖ | ๑๒ | นาฏยรสา | นาฏฺยรสา |
| ๘๖ | ๒๐ | การุญญํ | การุญฺญํ |
| ๙๐ | ๑๔ | ตฺวฏฐานฺนํ | ตฺวฏฺฐนฺนํ |
| ๙๑ | ๑๑ | วิชฺฌนฏเฐน | วิชฺฌนฏฺเฐน |
| ๙๒ | ๕ | ทฺวิกฺขตฺตฺมุทีรณํ | ทฺวิกฺขตฺตุมุทีรณํ |
| ๙๓ | ๑๔ | ทฏฐพฺโพ | ทฏฺฐพฺโพ |
| ๑๐๐ | ๙ | ทิฏโฐ | ทิฏฺโฐ |
| ๑๐๕ | ๖ | นิฏฐุรํ | นิฏฺฐุรํ |
| ๑๐๗ | ๖ | วิสฏฐมญชุวิญฺเญยฺยา | วิสฏฺฐมญฺชุวิญฺเญยฺยา |
| ๑๐๗ | ๒๗ | อฏฐงฺคิโก | อฏฺฐงฺคิโก |
| ๑๐๘ | ๕ | เจกวีสติ | เอกวีสติ |
| ๑๐๙ | ๒๐ | อญฺเญสมปิ | อญฺเญสมฺปิ |
| ๑๑๑ | ๖ | สาธารณคามฏฐาเน | สาธารณคามฏฺฐาเน |
| ๑๑๑ | ๘ | ทวโลก– | เทวโลก– |
| ๑๑๘ | ๒๓ | อิตฺตํ’ | อิตฺตํ |
| ๑๒๐ | ๑๕ | ชีวิตนิมิตตํ | ชีวิตนิมิตฺตํ |
| ๑๒๑ | ๘ | สมฺมาทิฏฐิ | สมฺมาทิฏฺฐิ |
| ๑๒๓ | ๖ | วิตเก | วิตกฺเก |

## โสธนปตฺตํ

| ปิฏฺเฐ | ปนฺติยํ | อสุทฺธปาโฐ | สุทฺธปาโฐ |
|---|---|---|---|
| ๑๒๔ | ๑๔ | วีรยํ | วีริยํ |
| ๑๒๔ | ๑๖ | ติฏฐติ | ติฏฺฐติ |
| ๑๒๔ | ๒๔ | ติฏฐติ | ติฏฺฐติ |
| ๑๒๗ | ๑ | สคฺคถณฺฑวณฺณนา | สคฺคกณฺฑวณฺณนา |
| ๑๒๗ | ๔ | ทิฏฐิ | ทิฏฺฐิ |
| ๑๒๗ | ๑๐ | มชฺชติ | มิชฺชติ |
| ๑๒๗ | ๒๒ | สิทฺธปกฺขฏฐาปเน | สิทฺธปกฺขฏฺฐาปเน |
| ๑๒๘ | ๑๘ | โทหฺโฬ | โทหโฬ |
| ๑๓๗ | ๗ | ปฏฐาโวถํ | ปฏฺฐาโวถํ |
| ๑๔๐ | ๓ | จตุพพณฺณ วนาทิหิ | จตุพฺพณฺณวนาทิหิ |
| ๑๔๑ | ๖ | ๑๘๒. ปุพฺพวิเทโห | ๑๘๓. ปุพฺพวิเทโห |
| ๑๔๒ | ๒ | ๑๘๓. ปุมฺพหุตฺเต | ๑๘๔. ปุมฺพหุตฺเต |
| ๑๔๓ | ๑๓ | สหฬา | สีหฬา |
| ๑๔๓ | ๒๓ | สิฏฐาจาร | สิฏฺฐาจาร |
| ๑๔๔ | ๒๐ | วุฏฐิยา | วุฏฺฐิยา |
| ๑๔๘ | ๙ | องฺคุฏเฐน | องฺคุฏฺเฐน |
| ๑๕๔ | ๑๖ | –ภิตฺตยํ | –ภิตฺติยํ |
| ๑๕๖ | ๑๓ | ตโนตีตี | ตโนตีติ |
| ๑๖๔ | ๑๓ | อฏฺฐกาทโย | อิฏฺฐกาทโย |
| ๑๖๕ | ๒ | สงฺฆาโฏ | สงฺฆาโฏ |
| ๑๖๕ | ๑๗ | สงฺกฎนฺติ | สงฺกฎนฺติ |
| ๑๖๕ | ๒๐ | ส ฺการํ | สงฺการํ |
| ๑๖๘ | ๘ | ปูริโส | ปุริโส |
| ๑๗๑ | ๗ | อฏฐวสฺสา | อฏฺฐวสฺสา |
| ๑๗๒ | ๔ | กาสินี กุลิตฺลี วรวณฺณินี | กาสินี วรวณฺณินี |

## โสธนปตฺตํ

| ปีฏฺเฐ | ปนฺติยํ | อสุทฺธปาโฐ | สุทฺธปาโฐ |
|---|---|---|---|
| ๑๗๔ | ๑๒ | กุฏฺธาธิกา | กุฏฺธาริกา |
| ๑๗๗ | ๑๗ | นิมฺนิโต | นิมฺมิโต |
| ๑๗๘ | ๒ | ตฺทมฺปีติ | ตุทมฺปติ |
| ๑๗๘ | ๑๖ | ปุสํกภาโว | ปุํสกภาโว |
| ๑๗๙ | ๑๕ | กนิฏโฐ | กนฏฺโฐ |
| ๑๘๕ | ๒๐ | สมฺปณฺฑิตํ | สมฺปิณฺฑิตํ |
| ๑๘๙ | ๒๐ | นปุสํเก | นปุํสเก |
| ๒๐๐ | ๔ | อูรู– | อูรุ |
| ๒๐๙ | ๑๗ | วตฺเก | วตฺเถ |
| ๒๑๑ | ๘ | พนฺตเร ปชฺเฌ | อนฺตเร มชฺเฌ |
| ๒๑๓ | ๑๐ | รตุกฺกํ | จตุกฺกํ |
| ๒๑๔ | ๒ | กมฺพิลํ | กมฺพลํ |
| ๒๒๒ | ๗ | สมาสนฺตรเคสู’’ติ | สมาสนฺตรงฺเคสู’’ติ |
| ๒๒๕ | ๑๙ | อุปพฺโพ | อุปปฺพฺโพ |
| ๒๒๙ | ๑๓ | ปตีสฺสโย | ปติสฺสโย |
| ๒๓๐ | ๙ | ชาชา | ชาตา |
| ๒๓๓ | ๑ | นรกณฺฑวณฺณนา | นรวคฺควณฺณนา |
| ๒๓๖ | ๑๐ | กสสฺสาปจฺจํ | กุลสฺสาปจฺจํ |
| ๒๔๑ | ๑๓ | โอการาโม | โอการาคโม |
| ๒๔๑ | ๑๗ | โส,นีกฏฺโฐ’ภีธียเต | โส’นีกฏฺโฐ’ภิธียเต |
| ๒๔๔ | ๘ | กิจเจสุ | กิจฺเจสุ |
| ๒๕๖ | ๑๔ | สฏฺฐุหายโน | สฏฺฐิหายโน |
| ๒๕๘ | ๕ | นิคฺโฆ’นทุโก | นิคฺโฆ’นฺทุโก |
| ๒๕๙ | ๖ | ตวนฺติ | ตฺวนฺติ |
| ๒๕๙ | ๒๒ | โวโปลิโต | โวปาลิโต |
| ๒๖๒ | ๑๗ | วุตฺตณจ | วุตฺตญฺจ |

## โสธนปตฺตํ

| ปิฏฺเฐ | ปนฺติยํ | อสุทฺธปาโฐ | สุทฺธปาโฐ |
|---|---|---|---|
| ๒๖๒ | ๑๘ | ขลีโน–นิตฺถี | ขลีโน'นิตฺถี |
| ๒๖๓ | ๔ | นงฺคุฏฺจํ | นงฺคุฏฺจํ |
| ๒๖๙ | ๖ | ตปจฺจยฺสฺส | ตปจฺจยสฺส |
| ๒๗๓ | ๑๓ | อธมนฺ ตโต | อธมนฺตโต |
| ๒๗๓ | ๑๐ | วาหิ–นิตฺติยํ | วาหินิตฺติยํ |
| ๒๗๓ | ๑๙ | "สฏฺจิ ป ยนฺติ | "สฏฺจิ ฯเปฯ ยนฺติ |
| ๒๗๔ | ๖ | ยฏฺจฺยาทิ | ยฏฺจฺยาทิ |
| ๒๗๕ | ๑๔ | ทมฺธาตูมฺหา | ทมุธาตุมฺหา |
| ๒๗๖ | ๑๒ | ทนาทิ | นทาทิ |
| ๒๗๗ | ๑๐ | ตีสโต–งฺคุลิโต | ตีสโต'งฺคุลิโต |
| ๒๗๘ | ๘ | –สตฺถเภเท–ภ | –สตฺถเภเท'ถ |
| ๒๗๘ | ๒๐ | ภีนฺที | ภินฺที |
| ๗๗๙ | ๑๒ | ธูลิ–ตฺถิยํ | ธูลิ'ตฺถิยํ |
| ๒๗๙ | ๑๔ | กฺลิวํ–ปราเธ | กฺลิวํ'ปราเธ |
| ๒๘๐ | ๔ | โย'หํกาโร–ญฺญมญฺญสฺส | โย'หํกาโร' ญฺญเมญฺญสฺส |
| ๒๘๐ | ๑๕ | ธช–มนิตฺถี | ธช'มนิตฺถี |
| ๒๘๑ | ๑๒ | เมธ. | เมธ |
| ๒๘๒ | ๓ | ตฺปี'ถถี | ตฺวิ'ตฺถี |
| ๒๘๒ | ๑๐ | ตสทฺโท-ยํ | ตสทฺโท'ยํ |
| ๒๘๒ | ๑๒ | –วากฺย–นฺตฺยาทีสุ | –วากฺย'นฺตฺยาทีสุ |
| ๒๘๒ | ๒๐ | ยุชฺฌนฺตฺตฺร | ยุชฺฌนฺตฺยตฺร |
| ๒๘๒ | ๒๓ | ยุทฺธฺภงฺเค | ยุทฺธภงฺเค |
| ๒๘๔ | ๑๑ | ปตฺตปจฺจตโตปฺยตฺร | ปตฺตปจฺจตฺโตปฺยตฺร |
| ๒๘๖ | ๕ | โส,ถ | โส'ถ |
| ๒๘๘ | ๑๑ | พฺราหฺมณํ, | พฺราหฺมณํ |
| ๒๘๙ | ๑๔ | **ปน** | ปน |

## โสธนปตฺตํ

| ปิฏฺเฐ | ปนฺติยํ | อโสุทฺธปาโฐ | สุทฺธปาโฐ |
|---|---|---|---|
| ๒๙๐ | ๑๓ | อิติถิยา | อิตฺถิยา |
| ๒๙๐ | ๒๕ | ติฏฺฐนฺตยสสํ | ติฏฺฐนฺตฺยสฺสํ |
| ๒๙๑ | ๒๐ | ปุพุเพ  วิย | ปุพฺเพ  วิย |
| ๒๙๓ | ๘ | หฺยฺมรโกเส | หฺยมรโกเส |
| ๒๙๓ | ๑๑ | ทฺวินฺมฺปี | ทฺวินฺนมฺปี |
| ๒๙๓ | ๒๕ | ณฺวาทิโมลฺ | ณฺวาทิโมคฺ |
| ๒๙๔ | ๑๓ | ภิกฺขสํฆํ | ภิกฺขุสงฺฆํ |
| ๒๙๕ | ๙ | –กมนเมตฺเถ | –กมนเมตฺถ |
| ๒๙๕ | ๑๔ | เสฏฺฐธนํ | เสฏฺฐธนํ |
| ๒๙๕ | ๑๔ | โอรโส’ | โอรโส, |
| ๒๙๖ | ๑๐ | วิเลปฺนํ | วิเลปนํ |
| ๒๙๖ | ๑๐ | สุคนโธ | สุคนฺโธ |
| ๒๙๙ | ๔ | คุณฺหี | ตุณฺหี |
| ๓๐๐ | ๒ | สมาธรโต | สมาธิรตฺร |
| ๓๐๑ | ๑๓ | อภิสมาริก–มิตฺยุจฺจเต | อภิสมาจาริก’มิตฺยุจฺจเต |
| ๓๐๔ | ๒ | ๔๒๗. วิสาขา | ๔๓๗. วิสาขา |
| ๓๐๔ | ๔ | กริยาปกติปจฺจยาทีหิ | กฺริยาปกติปจฺจยาทีหิ |
| ๓๐๔ | ๕ | กริยาปกติปจฺจยาทโย | กฺริยาปกติปจฺจยาทโย |
| ๓๐๖ | ๒ | ทฺวาสฏฐิ  ทิฏฐิโย | ทฺวาสฏฺฐิ  ทิฏฺฐิโย |
| ๓๐๖ | ๒๐ | ทนฺตกฏฐํ | ทนฺตกฏฺฐํ |
| ๓๐๖ | ๒๒ | ภาชนสามญฺเญฺ | ภาชนสามญฺเญ |
| ๓๐๗ | ๒ | Iทหสาธนาเปกฺขํ | เทหสาธนาเปกฺขํ |
| ๓๐๗ | ๖ | ยาวชีวมาสฺสมภาเวน | ยาวชีวมวสฺสมฺภาเวน |
| ๓๐๗ | ๙ | ยมราเช  จ | ยมราชา  จ |
| ๓๑๐ | ๑๐ | ภูมีนงฺค–มนงฺคํ | ภูมีนงฺค’มนงฺคํ |

## โสธนปตฺตํ

| ปิฏฺเฐ | ปนฺติยํ | อโสุทฺธปาโฐ | สุทฺธปาโฐ |
|---|---|---|---|
| ๓๑๒ | ๑๒ | "กนิฏฺฐ"นฺติ | 'กนิฏฺฐ"นฺติ |
| ๓๑๔ | ๔ | จุลฺล'ตฺถี | จุลฺลิ'ตฺถี |
| ๓๑๔ | ๗ | ขโฬปยุ'กฺชลิ | ขโฬปยุ'กฺขลิ |
| ๓๑๕ | ๑๒ | อนาทิมฺมิ | อนาทิมฺหิ |
| ๓๑๕ | ๑๖ | ภุณฺชนํ | ภุญฺชนํ |
| ๓๑๙ | ๑๑ | ตีสฺว–หีสิเต | ตีสฺว'หีสิเต |
| ๓๒๐ | ๑๕ | อนฺธาเทโส | อนฺธาเทโส |
| ๓๒๐ | ๑๘ | ตรณ | ตรณํ |
| ๓๒๒ | ๖ | ติวิ'ฏฺฐํ | ตฺวิ'ฏฺฐํ |
| ๓๒๔ | ๖ | ๔๗๑. ทฺวยํ | ๔๗๑–๒. ทฺวยํ |
| ๓๒๔ | ๑๒ | กยิตพฺพิ"มิติ | กยิตพฺพ"มิติ |
| ๓๒๕ | ๖ | สงฺขฺเยยฺเยกตฺเต | สงฺเขฺยยฺเยกตฺเต |
| ๓๒๖ | ๔ | นิรพฺพุทํ | นิรพฺพุทํ |
| ๓๒๗ | ๑๖ | มหากโต | มหากโถ |
| ๓๒๙ | ๕ | กฺถยเต | กถฺยเต |
| ๓๒๙ | ๖ | กฏฺโว | กุฏฺโว |
| ๓๓๐ | ๙ | อมฺพณํ | อมฺพณํ |
| ๓๓๐ | ๑๐ | โกฏฺฐาโส | โกฏฺฐาโส |
| ๓๓๐ | ๑๗ | "อมฺพณ"นฺติปิ | "อมฺพณ"นฺติปิ |
| ๓๓๐ | ๒๐ | นล ถนฺเถ | นล คนฺเถ |
| ๓๓๑ | ๑๐ | ตสฺมึ | ตสฺมึ |
| ๓๓๑ | ๒๑ | ปกฏฺฐตฺเถ | ปกฏฺฐตฺเถ |
| ๓๓๑ | ๒๒ | อิณ. คติยํ | อิณ คติยํ |
| ๓๓๑ | ๒๒ | สุฏฺฐุ | สุฏฺฐุ |

## โสธนปตฺตํ

| ปิฏฺเฐ | ปนฺติยํ | อโสุทฺธปาโฐ | สุทฺธปาโฐ |
|---|---|---|---|
| ๓๓๒ | ๙ | อสฺลิ | อสฺสิ |
| ๓๓๓ | ๙ | สญฺช สงฺเค | สญฺช สงฺเค |
| ๓๓๓ | ๑๗ | สชาติเสฏฺเฐปิ | สชาติเสฏฺเฐปิ |
| ๓๓๓ | ๑๙ | รญเชติ | รญฺเชติ |
| ๓๓๓ | ๒๑ | หสฺเสตุมาห | ทสฺเสตุมาห |
| ๓๓๔ | ๑๔ | สนิเฑ | สนฺเท |
| ๓๓๔ | ๑๕ | โลหกิฏฺฏารกูเฏสุ | โลหกิฏฺฏารกูเฏสุ |
| ๓๓๕ | ๕ | กญจนํ | กญฺจนํ |
| ๓๓๖ | ๑๔ | นฏฏสน | นฏฺภูสน |
| ๓๓๖ | ๑๗ | ปิฏจํ | ปิฏฺฐจํ |
| ๓๓๖ | ๒๕ | มธุจฺฉิฏฺจํ | มธุจฺฉิฏฺฐจํ |
| ๓๓๙ | ๒๒ | วิโลพโน | วิโลพเน |
| ๓๔๑ | ๑๒ | โอฏโฐ | โอฏฺโฐ |
| ๓๔๑ | ๒๓ | นิฏจิตา | นิฏฺฐิตา |
| ๓๔๔ | ๙ | ปกฺกุโส | ปุกฺกุโส |
| ๓๔๔ | ๒๕–๒๖ | ปุกกุโส | ปุกฺกุโส |
| ๓๔๕ | ๑๘ | รชนญจ | รชนญฺจ |
| ๓๔๘ | ๘ | มิลกฺชนติ | มิลกฺขชาติ |
| ๓๔๘ | ๑๓ | ปุถุชชโน | ปุถุชฺชโน |
| ๓๕๐ | ๑๖ | คทฺทูโล | คทฺทูโล |
| ๓๕๑ | ๑๓ | อธอโกฏฏนํ | อธิโกฏฺฏนํ |
| ๓๕๑ | ๒๒ | สฺจ คติยํ | สุจ คติยํ |
| ๓๕๒ | ๑๘ | คติปาปุณเนสุ | คติปาปุณเนสุ |
| ๓๕๓ | ๑๑ | ปาทุกา | ปาทุกา |

## โสธนปตฺตํ

| ปิฏฺเฐ | ปนฺติยํ | อสุทฺธปาโฐ | สุทฺธปาโฐ |
|---|---|---|---|
| ๓๕๓ | ๒๔ | มุฏฐิ | มุฏฺฐิ |
| ๓๕๕ | ๑๑ | ภูต รูปาท– | ภูตรูปาท– |
| ๓๕๖ | ๑๒ | กตวํ | กิตวํ |
| ๓๕๖ | ๒๐ | อฏฐสทฺทสฺส | อฏฺฐสทฺทสฺส |
| ๓๕๗ | ๑๘ | เญยฺโย, อสฺเส **ทสฺส โร จ** | เญยฺโย, อสฺเส **ทสฺส โร** จ |
| ๓๕๙ | ๑๐ | เญยฺยํ | เญยฺยํ |
| ๓๕๙ | ๒๒ | อุยฺยาน''มิตฺยุจฺจเย | อุยฺยาน''มิตฺยุจฺจเต |
| ๓๖๑ | ๔ | วณฺณา | วณฺณา |
| ๓๖๓ | ๒๐ | สลาฏ | สลาฏุ |
| ๓๖๔ | ๖ | กุสุม–นามานิ | กุสุมนามานิ |
| ๓๖๔ | ๒๖ | ปฏฐาย | ปฏฺฐาย |
| ๓๖๕ | ๑๕ | ปาท–สทิสตฺตา | ปาทสทิสตฺตา |
| ๓๖๖ | ๒๓ | ติฏฐนฺติ | ติฏฺฐนฺติ |
| ๓๖๘ | ๑๔ | มน ยาเณ | มน ญาเณ |
| ๓๖๘ | ๑๔ | "ลมฺพู"ติ ขยาเต | คุพฺผเล |
| ๓๖๘ | ๑๖ | วิสญฺชน–เมเตน | วิสญฺชน'เมเตน |
| ๓๖๘ | ๒๒ | ลิ เสวายํ | สิ เสวายํ |
| ๓๖๙ | ๑๗ | ทฺวยํ –––– ขฺยาเต | ทฺวยํ เผณิเล |
| ๓๖๙ | ๑๗ | อริฏโฐ | อริฏฺโฐ |
| ๓๖๙ | ๒๒ | รสโภ | รภโส |
| ๓๗๐ | ๑๓ | ทฺวยํ "ติ ขฺยาเต | ทฺวยํ องฺโกเล |
| ๓๗๑ | ๑๘ | ทฺวยํ ตสสา | ทฺวยํ ตสฺสา |
| ๓๗๑ | ๒๑ | สสฺส. ขตฺตาทิ | สสฺส ขตฺตาทิ |

## โสธนปตฺตํ

| ปิฏฺเฐ | ปนฺติยํ | อสุทฺธปาโฐ | สุทฺธปาโฐ |
|---|---|---|---|
| ๓๗๖ | ๑๗ | วสุปฺปเภเท วสุธากาเร | วสุธากาเร |
| ๓๗๗ | ๘ | นิสฺโพ'ริฏฺโฐ | นิมฺโพ'ริฏฺโฐ |
| ๓๗๗ | ๒๐ | ฏฺฐโลโป | ฏฺฐโลโป |
| ๓๗๘ | ๑๑ | ปูติกฏฺฐํ | ปูติกฏฺฐํ |
| ๓๗๙ | ๑๑ | ขยายํ | ชยายํ |
| ๓๘๑ | ๕ | สตฺตาลา | สตฺตลา |
| ๓๘๑ | ๑๐ | ๔๗๖. ปญฺจกํ | ๕๗๖. ปญฺจกํ |
| ๓๘๑ | ๑๔ | อมฺพฏฺฐาปิ | อมฺพฏฺฐาปิ |
| ๓๘๑ | ๑๔ | ทฺวยํ "เทวาลิ"อิติ ขฺยาตายํ | ทฺวยํ สตฺตลายํ |
| ๓๘๑ | ๑๗ | ทวยํ ปุณฺฑเก "อิติ ขฺยาเต | ทฺวยํ ปุณฺฑเก |
| ๓๘๓ | ๑๖ | ปุเม,ยํ | ปุเม'ยํ |
| ๓๘๔ | ๓ | มญฺชิฏฺฐา | มญฺชิฏฺฐา |
| ๓๘๔ | ๑๙ | กฏฺ, นารี | กฏุ. นารี |
| ๓๘๕ | ๑๐ | ขรมญฺชริยํ "อิติ ขฺยาตายํ | ขรมญฺชริยํ |
| ๓๘๖ | ๑๕ | วณเณ | วณฺเณ |
| ๓๘๖ | ๑๗ | สุตฺถา | ตุตฺถา |
| ๓๘๖ | ๒๒ | ขฺยาตกณฺฏกวตี | ขฺยาตกณฺฏกวตี |
| ๓๘๘ | ๑๐ | สกตเถ | สกตฺเถ |
| ๓๙๐ | ๑๘ | เอลายํ "ผาโล"ติ ขฺยาตายํ | เอลายํ |
| ๓๙๒ | ๑๓ | ฉตฺต | ฉตฺตํ |
| ๓๙๓ | ๑๙ | ทฺวยํ "ภิงฺ"อิติ ขฺยาเต | ทฺวยํ |
| ๓๙๕ | ๕ | ณชฺฌรีผคฺควาทโย | ฌชฺฌรีผคฺควาทโย |
| ๓๙๕ | ๑๖ | กาสมทฺโท. ถโจ ฌชฺฌ | กาสมทฺโท. ฌชฺฌ |
| ๓๙๖ | ๑๗ | ภทฺทมุตฺตํ | ภทฺทมุตฺตํ |

## โสธนปตฺตํ

| ปิฏฺเฐ | ปนฺติยํ | อสุทฺธปาโฐ | สุทฺธปาโฐ |
|---|---|---|---|
| ๓๙๗ | ๒๔ | ทฺวยํ ''อิติ ขฺยาเต | ทฺวยํ ''คนฺธเขฑ''อิติ ขฺยาเต |
| ๓๙๙ | ๑๑ | สิลานมุจฺจโย | สิลานมุจฺจโย |
| ๔๐๑ | ๒๓ | ทฺวยํ ปฺยนิตฺถิยํ | ทฺวยํปฺยนิตฺถิยํ |
| ๔๐๒ | ๖ | เวสฺสวคฺโค | เสลวคฺโค |
| ๔๐๘ | ๑๓ | วิเสส จ, | วิเสเส จ, |
| ๔๐๘ | ๑๓ | –อชินโยนสทฺทาปิ | –อชินโยนิสทฺทาปิ |
| ๔๑๑ | ๒๑ | คิร ริคฺคิรเณ, | คิร นิคฺคิรเณ, |
| ๔๑๒ | ๔ | พีเช ''ออุ''อิติ ขฺยาเต อณฺฑํ | พีเช อณฺฑํ |
| ๔๑๗ | ๒๓ | สกฺกยหฺวโย | สกฺกยวฺหโย |
| ๔๑๗ | ๒๕ | อิติ นิรุตฺตมฺ | อิติ นิรุตฺตมฺ |
| ๔๑๘ | ๔ | หตฺถิลิยฺโค | หตฺถิลิงฺโค |
| ๔๑๘ | ๑๕ | ทฺวยํ ''อิติ ขฺยาเต สกุเณ | ทฺวยํ สกุเณ |
| ๔๑๘ | ๑๗ | หตฺถิลิงคสกุเณ | หตฺถิลิงฺคสกุเณ |
| ๔๑๘ | ๒๑ | โกลฏฺฐิปกฺขมฺหิ ''อิติ ขฺยาเต ปกฺขิมฺหิ กุกฺกุโห | โกลฏฺฐิปกฺขิมฺหิ กุกฺกุโห |
| ๔๒๐ | ๒ | ปกฺขิพิพาโล | ปกฺขิพิฬาโล |
| ๔๒๑ | ๑๕ | เมฆสาเม ''อิติ ขฺยาเต | เมฆสาเม |
| ๔๒๑ | ๑๗ | ''อิติ ขฺยาเต สกุเณ. | สกุเณ. |
| ๔๒๑ | ๒๐ | ''อิติ ขฺยาเต. นีลปกฺขนิ | นีลปกฺขินิ. |
| ๔๒๒ | ๒๐ | ทฺวยํ ''อิติ ขฺยาเต | ทฺวยํ มกเส. |
| ๔๒๓ | ๓ | ธรรฏฺฐา | ธรฏฺฐา |
| ๔๒๕ | ๑๖ | โคนสสปฺเป ''อิติ ขฺยาเต. | โคนสสปฺเป. |
| ๔๒๖ | ๗ | วาฬคาหฺยา'ตุณฺฑิโก | วาฬคาหฺยา'ตุณฺฑิโก |
| ๔๒๗ | ๙ | ฑนฺหนฺโต | ฑยฺหนฺโต |

## โสธนปตฺตํ

| ปิฏฺเจ | ปนฺติยํ | อสุทฺธปาโจ | สุทฺธปาโจ |
|---|---|---|---|
| ๔๒๗ | ๑๐ | หลานมฺปี | หลานมฺปี |
| ๔๓๑ | ๙ | มรู,รุ | มรู'รุ |
| ๔๓๒ | ๒๐ | "อปาร" นฺตฺยุจฺจเต | "อปาร" นฺตฺยุจฺจเต |
| ๔๓๓ | ๗ | นิยาปโก | นิยามโก |
| ๔๓๓ | ๑๔ | ทฺวยํ "อิติ ขฺยาเต. | ทฺวยํ ปจฺฉาพนฺเธ. |
| ๔๓๓ | ๑๖ | ทฺวยํ "อิติ ขฺยาเต. | ทฺวยํ นาวิเก. |
| ๔๓๔ | ๖ | คภีรี นินฺน | คภีร นินฺน |
| ๔๓๔ | ๑๓ | ทฺวยํ "อิติ ขฺยาเต | ทฺวยํ โปเต |
| ๔๓๕ | ๑๓ | ธา ธารเณ, | ธา ธารเณ, |
| ๔๓๕ | ๑๕ | นิคฺคหีตาคโม, | นิคฺคหีตาคโม, |
| ๔๓๕ | ๑๖ | นิยุตฺโต, | นิยุตฺโต, |
| ๔๓๕ | ๑๗ | ทะเน, อ, | ทาเน, อ, |
| ๔๓๕ | ๑๘ | ๖๒๑–๒. ฌลานฺตํ | ๖๗๑–๒. ฌลานฺตํ |
| ๔๓๕ | ๒๓ | โลหิตาทโย | โรหิตาทโย |
| ๔๓๕ | ๒๕ | ลิวฺคิยุตฺตตาย | สิงฺคยุตฺตตาย |
| ๔๓๖ | ๒๐ | ทฺวยํ "อิติ ขฺยาเต. | ทฺวยํ ปาสาณมจฺเฉ. |
| ๔๓๗ | ๑๘ | ทฺวยํ "ตี" อิติ ขฺยาเต. | ทฺวยํ คณฺฑุปฺปาเท. |
| ๔๓๘ | ๑๐ | ๖๗๖–๖๗๗. ทฺวยํ มุตฺตาโผเฏ | ๖๗๖. ทฺวยํ มุตฺตาโผเฏ |
| ๔๓๘ | ๑๓–๑๔ | ทฺวยํ "ขรุ" อิติ ขฺยาเต | ทฺวยํ สมฺพุเก. |
| ๔๓๘ | ๑๖ | ทฺวยํ ชลาสเย. | ๖๗๗. ทฺวยํ ชลาสเย |
| ๔๓๘ | ๒๑ | ทฺวยํ สมจตุร– | ทฺวยํ สมจตุร– |
| ๔๓๙ | ๒๓ | กณฺณมุณฺโฑ | กณฺณมุณฺโฑ |
| ๔๔๐ | ๑๘ | สนฺนิฏฺจานํ | สนฺนิฏฺจานํ |
| ๔๔๑ | ๗ | ปนา'พิตฺถิ | ปนาพิ'ตฺถิ |

## โสธนปตฺตํ

| ปิฏฺเฐ | ปนฺติยํ | อสุทฺธปาโฐ | สุทฺธปาโฐ |
|---|---|---|---|
| ๔๔๑ | ๘ | สีฆคมนํ | สีฆคมนํ |
| ๔๔๑ | ๑๓ | จมฺทภาโค | จนฺทภาโค |
| ๔๔๒ | ๖ | ปุณฺณรีกํ | ปุณฺฑรีกํ |
| ๔๔๕ | ๑๐ | นาม.สงฺโข นาม | นาม. สงฺโข นาม |
| ๔๔๖ | ๑๓ | สามญฺญกณฺฑิมิทํ | สามญฺญกณฺฑมิทํ |
| ๔๔๖ | ๑๓ | พฺยาปกนฺยยมาห | พฺยาปกนฺยายมาห |
| ๔๔๗ | ๑๖ | ปิยสฺส ฯ เป, ฯ อีสตฺตํ. | ปิยสฺส ฯเปฯ อีสตฺตํ. |
| ๔๔๗ | ๑๗ | มโม อปฺโปติ | นโม อปฺโปติ |
| ๔๕๐ | ๑๐ | ตสฺส ฏโช | ตสฺส ฏโชฺ |
| ๔๕๓ | ๓ | วฏฺฏฺฏวฏฺฏุลํ | วฏฺฏวฏฺฏุลํ |
| ๔๕๓ | ๑๖ | กฏฺชสทฺโท | กฏฺชสทฺโท |
| ๔๕๓ | ๒๓ | วฏฺฏุเล | วฏฺฏฺเล |
| ๔๕๓ | ๒๐ | วฏฺฏุเน, วฏฺฏุํ. | วฏฺฏฺเน, วฏฺฏฺํ. |
| ๔๕๓ | ๒๔ | วฏฺฏุลํ. | วฏฺฏฺลํ. |
| ๔๕๔ | ๑๙ | กุฏ เฉทเน, อิโล กุฏฺ | กุฏ เฉทเน, อิโล กุฏ |
| ๔๕๕ | ๑๒ | กูฏฺฏโช วิย | กูฏฺฏฺโช วิย |
| ๔๕๕ | ๑๘ | อุชช พลปาลเนสุ | อุชฺช พลปาลเนสุ |
| ๔๕๘ | ๑๕ | ทฺวยํ อปจฺจกฺขํ. | ทฺวยํ อปจฺจกฺเข. |
| ๔๕๙ | ๑๙ | ทุรธิคมนฺโต – – – ปถํ | ทุรธิคมนฺโตปถํ |
| ๔๖๐ | ๑๖ | ปฏ คมเน | ปฏฺ คมเน |
| ๔๖๐ | ๑๘ | อโล, เปสโล. | อโล, เปสโล. |
| ๔๖๑ | ๖ | หฏฺชจิตฺโต'ถ | หฏฺชจิตฺโต'ถ |
| ๔๖๓ | ๒๓ | ตํ สุตฺธญฺจ | ตํ สุตฺตญฺจ |
| ๔๖๖ | ๗ | ธชาลุจ | ธชาลุ จ |

## โสธนปตฺตํ

| ปิฏฺเฐ | ปนฺติยํ | อสุทฺธปาโฐ | สุทฺธปาโฐ |
|---|---|---|---|
| ๔๖๙ | ๑๓ | พาลปุรีสสฺส | พาลปุริสสฺส |
| ๔๗๓ | ๙ | ปฏฺโฐ | ปุฏฺโฐ |
| ๔๗๙ | ๑๕ | ''เญยฺย''มิจฺจาทินา | ''เญยฺย''มิจฺจาทินา |
| ๔๘๕ | ๘ | สณฺฐานํ | สณฺฐานํ |
| ๔๘๕ | ๒๐ | ปกฏฺเฐปฺปยุตฺตา | ปกฏฺเฐปฺปยุตฺตา |
| ๔๘๙ | ๕ | อฏฺฐงฺเค | อฏฺฐงฺเค |
| ๔๘๙ | ๑๕ | อตฺตโม วิสเย | อตฺตโน วิสเย |
| ๔๘๙ | ๒๓ | เวรมรี ''อาทิ. | เวรมณิ''อาทิ. |
| ๔๙๐ | ๒ | รจกฺเกสฺวิริยาปเภ | รจกฺเกสฺวิริยาปเถ |
| ๔๙๐ | ๑๒ | สมฺปตฺติจกเก | สมฺปตฺติจกฺเก |
| ๔๙๑ | ๑๔ | สกลมฺมึ | สกลสฺมึ |
| ๔๙๒ | ๑๙ | เญฺยฺยเย | เญยฺเย |
| ๔๙๒ | ๒๓ | สุทฺทาภิเธยฺเย | สทฺทาภิเธยฺเย |
| ๔๙๓ | ๓ | ทพฺฺฆตฺเถ'นติเรเก | ทพฺหตฺเถ'นติเรเก |
| ๔๙๕ | ๓ | วุตฺตมฺปิ | วุตฺตมฺปิ |
| ๔๙๕ | ๑๒ | วตฺตนํ วปนํ | วตฺตนํ. วปนํ |
| ๔๙๕ | ๑๖ | กิลินเน | กิลินฺเน |
| ๔๙๕ | ๑๘ | ปีลฺลิงฺโค | ปุลฺลิงฺโค |
| ๔๙๕ | ๒๓ | สงฺคณฺหติ | สงฺคณฺหาติ |
| ๔๙๖ | ๑๑ | ปริสิ'ตฺถิยํ | ปุริสิ'ตฺถิยํ |
| ๔๙๖ | ๒๑ | นวนฏฺฐยรเส. | นวนาฏฺฐยรเส |
| ๔๙๗ | ๑๒ | เสฏฺฐ– | เสฏฺฐ– |
| ๔๙๘ | ๑๓ | ปโกฏฺโฐ | ปโกฏฺโฐ |
| ๔๙๘ | ๑๔ | เมขลายญฺจาติ เมขลายญฺจาติ | เมขลายญฺจาติ |

## โสธนปตฺตํ

| ปิฏฺเฐ | ปนฺติยํ | อสุทฺธปาโฐ | สุทฺธปาโฐ |
|---|---|---|---|
| ๔๙๘ | ๑๘ | ปญฺจกฺขนฺสธสมูโห | ปญฺจกฺขนฺธสมูโห |
| ๕๐๑ | ๙ | ปญฺญตฺติยํ | ปญฺญตฺติยํ |
| ๕๐๓ | ๙ | ญฺาณโกฏฺฐาส– | ญาณโกฏฺฐาส– |
| ๕๐๓ | ๒๔ | อณฺฑชาตาทิจตุกฺกํ | อณฺฑชาตาทิจตุกฺกํ. |
| ๕๐๕ | ๒๐ | ราชงฺคณาทิมฺหิ· | ราชงฺคณาทิมฺหิ. |
| ๕๐๖ | ๑๐ | สาเธฺย | สาเธฺย |
| ๕๐๖ | ๒๐ | อุสุนิมิมฺหิ | อุสุนิธิมฺหิ |
| ๕๐๗ | ๑๒ | โลเก “อิติ วุจฺจติ | โลเก วชิรนฺติ วุจฺจติ |
| ๕๐๙ | ๓ | ตุวิ, ตุถิยํ | ตุวิ’ ตุถิยํ |
| ๕๑๑ | ๗ | ปญฺญจสุวณฺเณ จ | ปญฺจสุวณฺเณ จ |
| ๕๑๕ | ๑๔ | ยา “สูลา”ติ วุตฺตา. | ยา “เนตฺตมชฺเฌ ฐิตํ กณฺหมณฺฑลนฺติ วุตฺตา. |
| ๕๑๕ | ๒๓ | “สนฺตา”ติ วุจฺจเต. | “สุวณฺณาทโย”ติ วุจฺจติ. |
| ๕๒๔ | ๑๕ | “พหุมฺหิ”ติปิ | “พหุมฺหี”ติปิ |
| ๕๓๑ | ๑๗ | อาคเน | อาคเม |
| ๕๓๕ | ๒๑ | มุจฺจตพฺเพ. | มุจฺจิตพฺเพ. |
| ๕๓๖ | ๖ | ติลิงฺลิโก | ติลิงฺคิโก |
| ๕๓๖ | ๒๐ | สรพฺย สเรน | สรเพฺย สเรน |
| ๕๓๗ | ๒ | อพฺภุโต,จฺฉริเย | อพฺภูโต’ จฺฉริเย |
| ๕๓๗ | ๘ | เญยฺโย | เญยฺโย |
| ๕๓๗ | ๒๑ | วุตฺตํ | วุตฺตํ |
| ๕๓๘ | ๕ | มุฏฺฐิ | มุฏฺฐิ |
| ๕๓๘ | ๑๘ | “ตู”อิติ ขฺยาเต | มุคฺคเร. |
| ๕๓๙ | ๑๘ | นิฏฺฐิตา | นิฏฺฐิตา |

## โสธนปตฺตํ

| ปิฏฺเจ | ปนฺติยํ | อสุทฺธปาโฐ | สุทฺธปาโฐ |
|---|---|---|---|
| ๕๔๐ | ๒๔ | วคฺคุลุ–ลูก– | วคฺคุลุ'ลูก– |
| ๕๔๖ | ๒๑ | โตฺว'ธิฏฺจิตีสุ | โตฺว'ธิฏฺจิตีสุ |
| ๕๔๖ | ๒๑ | สมาทิสู''ติ | ''สมาทิสู''ติ |
| ๕๔๗ | ๙ | โตฺว'ธิฏฺจิตีสุ | โตฺว'ธิฏฺจิตีสุ |
| ๕๔๗ | ๒๒ | ''สูลา''ติ ขฺยาติ. | อกฺขิมชฺเฌ จิตํ กณฺหมณฺฑล-นฺติ ขฺยาเต. |
| ๕๕๑ | ๑๑ | ตฺว,เนน | ตฺว'เนน |
| ๕๕๒ | ๒๓ | กทมฺเพ''อิติ ขฺยาเต. | กทมฺเพ ''อปรโคยาเน กทมฺ-พรุกฺโข กปฺปฏฺฐายีติ ขฺยาเต. |
| ๕๕๓ | ๒๓ | มหากาลผเลผิ | มหากาลผเลปิ |

**พิมพ์ที่: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์**

๔๔/๑๓๒ ถนนกำนันแม้น ซอยกำนันแม้น ๓๖ แขวงบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพ ฯ ๑๐๑๕๐

โทร. ๐๒-๘๐๒-๐๓๗๙, ๐๘๑-๕๖๖-๒๕๔๐